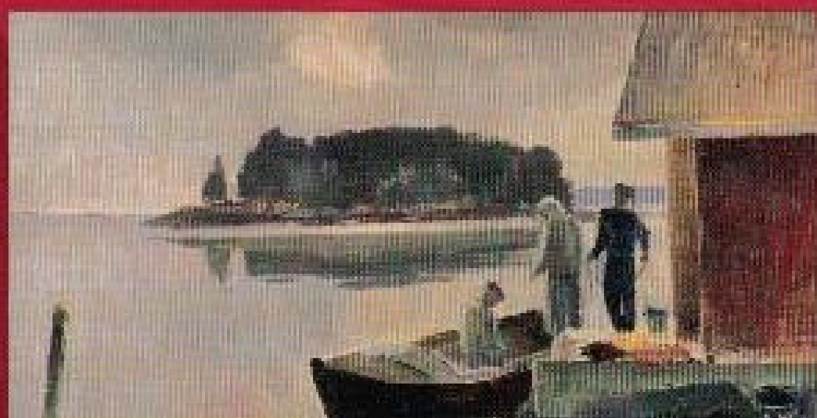

Olle Sirén

Pernajan pitäjän

Tämän e-kirjan tiedot:

ISBN 978-952-93-5286-9
Pernajan pitäjän historia keskiajalta 2000-luvulle
Loviisa 2015
Tekijä: Olle Sirén
Suomentanut: Hannes Virrankoski
Toimittaja: Mikael Böök
E-kirja on tehty painetun kirjan taittaneen PK-Mainosstudion valmistamien HTML-tiedostojen pohjalta ja vapaiden tietokoneohjelmien (Debian linux, LibreOffice; Calibre) avulla.

Julkaisija: Pernajan Agricola-Seura ry
Kirja on luettavissa/ladattavissa mm. Loviisan kaupunginkirjaston verkkokirjastossa.

[*Painetun kirjan tiedot:*

ISBN 952-99250-0-X
Pernaja 2003
Uusimaa Oy
Olle Sirén
Pernajan pitäjän historia
Keskiajalta 2000-luvulle
Suomentanut: Hannes Virrankoski
Julkaisija: Pernajan kunta]

Kannen kuvat:

Pernajan kirkko ympäristöineen

Anders Johan Hippingin piirros vuodelta 1815 hänen käsikirjoituksestaan julkaisuun “Beskrifning öfver Perno socken i Finland”, 1817.

Finska Hushållningssällskapets arkiv, Åbo Akademis bibliotek. – Piirroksessa lähinnä pitäjänkirkkoa sen oikealla puolella suomalainen kirkko (rakennettu 1689, purettu 1841). Kuvan oikeassa reunassa kellotapuli, sen edessä käräjätalo, kellotapulin vasempuolen lainamakasiini.

Lennart Segerstråle, “Ut på fiske” (Lähdössä kalastamaan)

Rösundin Östervik, Pernaja
Öljymaalaus Amos Andersonin taidemuseossa
Valok. Matias Uusikylä

Esipuhe

Pernajan pitäjällä on rikassisältöinen historia, jota on katsottu olevan aihetta kuvata verraten perusteellisesti.

Vuosina 1956–1999 ilmestyi pitäjän historiaa käsittelevä kuusiosainen ruotsinkielinen teos, johon lisäksi kuuluu hakemisto-osa. Pääosan pitäjänhistorian ensimmäisestä niteestä on kirjoittanut Kurt Antell; lisäksi siihen sisältyy Nils Cleven laatima esihistoriaa käsittelevä luku. Mainittu ensimmäinen osa käsittelee 1600-lukua ja sitä varhaisempia aikoja. Seuraavat osat ovat minun kirjoittamiani. Ne käsittelevät 1900-luvun loppuun asti ulottuvaa aikaa; hakemistovihon toimittamisessa on avustanut Jutta Nygård.

Nyt käsillä oleva kirja on tiivistelmä ruotsinkielisestä alkuteoksesta. Arkeologien laatima kirjoitus Pernajan esihistoriasta ja ns. Agricola-kaivauksista julkaistaan aikatauluun liittyvistä syistä myöhemmin erikseen; suunnitelmana on, että se ilmestyy vuonna 2004. Nyt julkaistava teksti on minun kirjoittamani, ja sen on suomentanut Hannes Virrankoski. Tiivistelmässä on seurattu alkuteoksen esitystä, mutta jossain määrin on myös tarkattu muiden tutkijoiden tekemiä havaintoja. Kirjan lopussa olevat nootit viittaavat lähinnä ruotsinkielisen alkuteoksen vastaaviin, seikkaperäisempiin jaksoihin.

Pernajan historian suomenkielinen versio on paitsi mittasuhteiltaan myös m.m. jäsentelyltään toisenlainen kirja kuin ruotsinkielinen alkuteos. Se on muotoiltu asuun, joka jo ensi silmäyksellä poikkeaa alkuteoksen niteiden ulkonäöstä. – Kirjan taitto on minun suunnittelemani; taiton teknisestä puolesta sekä eräistä sen yksityiskohdista on huolehtinut PK-Mainosstudio.

Karttaluonnokset ym. piirrokset ovat, kuten alkuteoksessakin, piirtäjä Ulla Lindströmin laatimia. Valokuvat ovat useiden kuvaajien ottamia; jotkut niistä on otettu alkuteoksen varhaisempia osia varten, toiset ovat uusia. Viimeksi mainituista pääosan on kuvannut Jan Lindroth. Kiitän kaikkia mainittuja avustajia hyvästä yhteistyöstä.

Pernajan kunnan johtoon kuuluville luottamushenkilöille ja viranhaltijoille – itse asiassa useille heidän sukupolvilleen – olen velkaa kiitoksen siitä kunniakkaasta tehtävästä, mitä pitäjänhistorian kirjoittaminen on merkinnyt. Sain tehtävän toimekseni ensimmäisen kerran vuonna 1949, ja sen jälkeen se on uudistettu muutamaan otteeseen, aina sen nykyvaiheeseen saakka, jolloin tehtävän voitaneen katsoa tulleen loppuun suoritetuksi.

Loviisassa kesällä 2003

Olle Sirén

1. Erämaasta kiinteään asutukseen

Pernaja mainitaan ensimmäisen kerran historiallisessa dokumentissa vuonna 1352. Sanottua vuotta välittömästi edeltäneiltä vuosisadoilta ei ole käytettävissä kirjallisia aikalaislähteitä, joista voitaisiin saada tietoja Pernajassa sattuneista tapauksista tai siellä vallinneista oloista. Paikkakunnalta ei ole liioin löydetty mainituilta vuosisadoilta peräisin olevia arkeologisia esineitä, jotka voisivat antaa varmaa tietoa noista ajoista. Tällaista tietoa on silti hankittavissa, vaikka riittävät primaarilähteet puuttuvatkin. 1300-luvun puoliväliä myöhemmältä ajalta on aineistoa, joka voi – varovasti käytettynä – valaista tärkeitäkin puolia elämästä paikkakunnalla varhaisempina aikoina; tämä koskee ilmeisesti lähinnä noin sataa tai kahtasataa edellistä vuotta. Kyseinen aineisto muodostuu pääasiallisesti seuraavista lähteistä ja seikoista:

1) Paikannimet, jotka kertovat eri elinkeinojen harjoittamispaikoista sekä siitä, mitkä kansanryhmät käyttivät niitä hyödykseen ja millä tavoin.

2) Tiedot, jotka kertovat alueen eri maalajeista sekä eri kansanryhmien niiden käsittelyyn käyttämistä teknisistä välineistä.

3) Keskiajan lopulta säilyneiden veroluettelojen tiedot eri aikoina säädetyistä veroista, niiden suhteellisesta määrästä ym. seikoista, jotka voivat valaista eri kylien sekä muiden asutuskokonaisuuksien keskinäisiä ikäeroja.

4) Eräät tiedossa olevat ulkonaiset tapahtumat, joiden voidaan ajatella osoittavan seudun keskiaikaisen asutushistorian perustavan vaiheen alkamis- ja päättymisaikaa.

Puheena olevia lähteitä, jotka antavat keskitettyä ja abstraktia

tietoa, käytetään tässä valaisemaan Pernajan pitäjän vanhinta historiaa – aikakautta, joka seuraa heti esihistorian jälkeen. Tarkoituksena on antaa konkreettinen kuva historiallisesta todellisuudesta, esitellä ne sen piirteet, joista mainitut lähteet antavat tietoa.

Luonnonvaroista ja elinkeinoista kertovia paikannimiä

Pernajan vanhat suomenkieliset paikannimet ovat luontaisena lähtökohtana, kun ryhdytään kuvaamaan pitäjän oloja historiallisen ajan alussa. Ajankohdaksi voidaan tässä olettaa 1200-luku sekä kenties jokunen sitä edeltävä vuosisata ja muutamia sitä seuranneita vuosikymmeniä.

Suomenkielisistä paikannimistä erottuu erityisesti kolme ryhmää, joihin kuuluvien nimien loppuosa on ryhmälle tunnusomainen. Yhden ryhmän muodostavat *-salo*-päätteiset nimet (salo tarkoittaa tällaisissa yhteyksissä lähinnä suurta saarta); -salo on Pernajassa muuttunut muotoon -salö, esimerkiksi Sarvsalö, Påsalö, Hirvsalö, Kejvsalö. Toiseen ryhmään kuuluvien nimien loppuosana on alunperin ollut *-laksi* (=lahti), josta on nimien ruotsinkielisessä asussa tullut -lax, esimerkiksi Sarvlax, Särklax, Idlax, Mästlax. Kolmantena ryhmänä ovat nimet, joiden loppuosana on *-pää* (=niemi). Yksi niistä, Pitkäpää, on Pernajassa virallisissa yhteyksissä aina esiintynyt vain tässä muuttamattomassa suomenkielisessä muodossaan; jokapäiväisessä puheessa paikkakuntalaiset sanovat puolileikillisesti Pippe tai Pippi. Härkäpään kylän nimi on virallisissa yhteyksissä useimmiten muuttunut vastaavanlaiseen ruotsalaistuneeseen asuun Härpe; nimi, jonka alkuperäismuotona on todennäköisesti ollut Kärkipää, on samoin muuttunut asuun Kärpe (kylän nykyinen suomenkielinen nimi on Kärppä).

Suomenkielisten paikannimien eri ainesosat voivat valaista oloja,

joissa nimi on annettu, toisin sanoen sen antajien toimia ja tarkoitusperiä.

Eräät nimet näyttävät osoittavan vain sitä, että asianomaiset paikat olivat maantieteellisiä kiinnekohtia, jotka tunnettiin ulkonäöstään ja/tai sijainnistaan ja jotka näin ollen helpottivat suunnistusta – nimen antajilla oli siis ainakin tapana kulkea niiden ohi. Tällaisia nimiä ovat esimerkiksi Påsalö (alkuaan luultavasti Paasisalo), Pitkäpää ja Idlax (alkuaan Itälahti).

Joissakin tapauksissa paikasta näyttää olleen nimen antajille muutakin hyötyä kuin suunnistusapu. Särkilahden nimi osoittaa särkien – siis yhden kalalajin – esiintymistä paikalla, Sarvilahden ja Sarvisalon vesiltä on todennäköisesti saatu sorvia. Hirvisalo taas näyttää antaneen jaloa riistaa; on hieman epäselvää, oliko kyse nimenomaan hirvistä vai ehkä jostakin muusta samantapaisesta eläinlajista. Tämäntyyppisten nimien antajat tulivat siis paikalle siksi, että siellä voi harjoittaa pyyntielinkeinoja – kalastusta tai metsästystä.

Tällaiseen yhteyteen kuuluu todennäköisesti myös itse pitäjännimi. Nimitystä Pernå on käytetty ahtaammassa mielessä Kirkonkylän–Garpgårdin seudusta, johon on tällöin luettu myös muutamia Pernajanlahden keskiosassa sijaitsevia saaria. Nimen yksinkertaisin ja luonnollisin selitys on se, että se johtuu vanhasta suomalaisesta (ja virolaisesta) puunnimestä *perna*, joka tarkoittaa samaa kuin nykyään käytetty sana lehmus.

Ilmakuva vuodelta 1935, otettu etelästä päin Pernajanlahden suulta. Etualalla Påsalö, jonka muodostaa kaksi suurta yhteenkasvanutta saarta. Saaren alkuperäinen nimi on suomenkielinen "Paasisalo". Ylhäällä luoteessa häämöttää Hirvsalö, jonka alkuperäinen nimi on "Hirvisalo".

Kuvaan kuuluu, että täällä kasvaa edelleenkin villejä lehmuksia Pernajanlahdessa Kirkonkylän seudun edustalla sijaitseviin Baggholmenin, Brändön ja Granön saariryhmiin kuuluvissa saarissa, ja että eräillä muilla pitäjän keskiosan paikannimillä on sama perusmerkitys. Näistä mainittakoon Bastön – Pappilankylässä sijaitseva niemi, joka esiintyy vuodelta 1707 peräisin olevassa lähteessä nimellä Bast Holmen –, Pernån kylä sekä heti Koskenkylän pohjois- ja koillispuolella sijaitsevat Niinikoski ja Niinijärvi. Mainitut paikannimet osoittavat, että nimien antajat pitivät lehmusta tärkeänä puulajina, koska siitä saatiin niineksi (ruots. bast) nimitettyä kuituainetta. Niintä käytettiin muun muassa siteinä valmistettaessa erilaisia työkaluja, joita ilmeisesti käytettiin kotiteollisuutena harjoitetuissa käsitöissä, ja näin voidaan siis todeta nimien antajien harjoittaneen tällaisia käsityöammatteja sekä

kenties niihin liittyvää kauppaakin.

Eri kansallisuuksista kertovat paikannimet

Suuri enemmistö Pernajan vanhoista paikannimistä on ruotsalaisia. Ne kertovat ruotsinkielisen väestön saapumisesta seudulle ja sen leviämisestä pitäjän eri osiin. Tästä kerrotaan tuonnempana. Ensiksi on tarkasteltava, mitä paikannimet voivat kertoa muista pitäjässä asuneista kansallisuuksista.

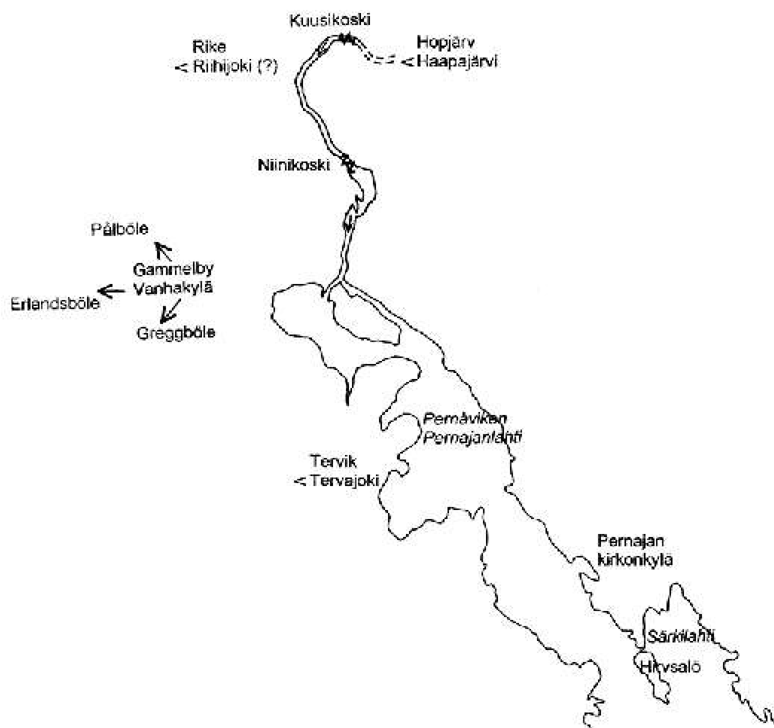
Nykyisen Pernajan pitäjän koilliskolkka, ilmakuva vuodelta 1935, otettu lounaasta. Alhaalla vasemmalla asutusta, joka sijaitsee Liljendalin Andersbyn ja Pernajan Skinnarbyn rajalla. Oikealla Pernajan Tavastbyn ("Hämeenkylä") pohjoisosa.

Itä-Uudellamaalla esiintyy paikannimiä, joiden alkuosana on *lapp-*. Tunnetuin esimerkki näistä on naapuripitäjän Lapinjärven ruotsinkielinen nimi *Lappträsk* (Lapinjärvi kuului entisinä aikoina Pernajan pitäjään). Lapp-nimiä on kuitenkin esiintynyt ja esiintyy myös nykyisen Pernajan alueella. Varhaisempina aikoina oli Koskenkylän ja Gislarbölen rajan lähistöllä Lappofjärden-niminen

lahti ja Lappobäcken-niminen puro. Särkilahdessa on vielä nykyäänkin Lappnäs ja sen kaakkoispuolella pieni Lappnorin kylä.

Pernajan seudulla esiintyviä Lapp-nimiä voidaan tulkita kahdella tavalla, joiden ei tarvitse täysin sulkea pois toisiaan. Toisen tulkinnan mukaan ne kerta kaikkiaan vain viittasivat lappalaisiin (saamelaisiin); voidaanhan ajatella, että jotkut lappalaiset keskiajalla seurasivat vuosittaisella vaelluksellaan olevia villipeuroja Itä-Suomen halki Suomenlahden rannalle asti. Rantakiville tultuaan eläimet latkivat haluttua suolaista vettä. Toisen tulkinnan mukaan taas tänne muuttaneet ruotsalaiset tarkoittivat nimityksellä *lappar* suomalaisia (tai eivät tehneet eroa näiden kahden heille ennestään tuntemattoman kansan välillä).

Itä-Uudenmaan saaristossa oli – ja on edelleen – monia asukkaita, joiden esivanhemmat olivat muuttaneet sinne Virosta. Kyseinen muuttoliike on kuitenkin tapahtunut pääasiallisesti 1700-luvun puolivälin ja 1900-luvun alun välillä. Ei tiedetä varmasti, liittyvätkö jotkut Pernajan suomalaissointiset paikannimet mahdollisiin keskiaikaisiin Viron-yhteyksiin, mutta näistäkin on puhuttu. Tällainen tulkinta – jota ei ehkä voida tyystin torjua – nojautuu siihen, että suomalais-ugrilainen lehmusta tarkoittava sana *pärn* elää viron kielessä ja että Pernajan pitäjän nimi muistuttaa silmiinpistävästi Viron Pärnun kaupungin nimeä (saksaksi Pernau). Paikannimissä esiintyvän alkuosan Tavast- (Pernajan kaakkoisosassa on esimerkiksi Tavastholmen) alkumuodoksi on joskus arveltu muotoa Tav-est, joka kertoisi Virosta tulleesta muuttoliikkeestä ja muista yhteyksistä Viroon. Useimmat tutkijat ovat hylänneet sanotun tulkinnan.

Karttapiirros Pernajanlahden sisäosan ympäristöstä. Kartassa esiintyy muutamia tekstissä käsiteltyjä paikannimiä. Riken kylännimen oletettu alkumuoto "Riihi-joki" viittaa maata viljeleviin suomenkielisiin asujiin. – Piirtänyt Ulla Lindström.

Vanhan säännön mukaan yksinkertaisin selitys on monesti paras. Sääntö pätee aivan ilmeisesti mm. Pernajassa esiintyviin vanhoihin paikannimiin, joiden alkuosana on *Tavast-*: ne liittyvät Hämeeseen ja hämäläisiin. Pitäjän itäosassa on Tavastbyn kylä ja Fantsnäsin kartanon maihin kuuluva Tavastholmin saari, ja Pernajanlahdessa Tervikin kartanon maalla sijaitsevassa Ryssön saaressa on Tavismajon, Sjögårdin kartanon alueella Tavisörn ja Näsegårdin alueella Tavisviken. Mannermaan kylissä esiintyy joukko nimiä, jotka osoittavat, että joenvarsi on muodostanut etelästä pohjoiseen kohti Hämettä vievän yhteysreitin: Niinkoski, Kuuskosk, Hopjärv. Viimeksi mainittu nimi on paikkakunnan väestön käyttämä nimitys järvestä, jonka virallinen kirjakielinen nimi on Hopom träsk; Hopjärv on hieman ruotsalaistettu muoto suomenkielisestä nimestä

Haapajärvi. Kyseessä näyttää olleen yhtenäinen liikennereitti, mihin viittaa mm. se, että siihen kuuluneiden paikkojen nimet liittyvät kaikki samaan aihepiiriin: matkareitin tärkeät kohdat saivat nimensä eri puulajien mukaan.

Tässä yhteydessä on huomattava, että Loviisanlahden rannalle, alueille, jotka kuuluivat alun perin Pernajaan, mutta jotka liitettiin vuosina 1745 ja 1957 Loviisan kaupunkiin, on kasautunut joukko alunperin suomenkielisiä paikannimiä. Alue muodosti keskiajalla Märtlaxin neljänneskunnaksi nimitetyn hallintoalueen ytimen. Sen nimi, joka johtuu merraksi nimitetystä kalanpyydyksestä, elää ilmeisesti lahden pohjukan tuntumassa sijaitsevan Määrlahden (Märlax) kaupunginosan nimessä. Lahden itärannalla sijaitsevat edelleen Lekarn (kirjoitusasuna on aikaisemmin ollut mm. Leikal, johon sisältyy sana kallio), Kaklom (linnunnimi kaakkuri + lampi), Peronbotten (alkuosana perä – siis lahden perukka) ja Hattom (aikaisempia kirjoitusasuja on mm. Hattnom, joka palautuu muotoon Hattuniemi). Lahden länsirannalla on niemi, jonka nimenä on ollut Kuisma udde (nyt paikalla on Ekuddenin puisto), etelässä Patuna (perustuu sanaan "patorna", joka kenties puolestaan pohjautuu suomen kielen sanaan pato?), Siksala (Siikasalo?) ja Valko. Viimeksi mainittu suomenkielinen muoto on alkuperäisempi kuin ruotsinkielinen Valkom. Se merkitsee lehtimetsää, joka sijaitsee ikään kuin valoisampana aukiona ympäröivän synkän havumetsän keskellä. Lahden itäpuolella on paikka, jonka ruotsinkielisellä nimellä Blikumbotten on sama merkitys. Puheena olevaan paikannimien sarjaan liittyy luontevasti kauimpana etelässä sijaitseva Tavistholm.

Loviisanlahden rannoille näyttää kasautuneen vanhoja suomalaisia nimiä selvästi tiheämpään kuin Suur- ja Pikku-Pernajanlahden. Eroa saattavat selittää teoriat, jotka koskevat niitä olosuhteita, joiden vallitessa ruotsinkielinen väestö omaksui suomenkieliset paikannimet, ja tähän johtaneiden tapahtumien kulkua.

Perinnäisen käsitystavan edustajat ovat viitanneet siihen, että Itä-Uudenmaan rannikolla ja sen lähiseudulla esiintyvät suomalaisperäiset nimet ovat kaikki luonnonnimiä eivätkä siis (kiinteää) asutusta osoittavia nimiä. Tällä perusteella he ovat päätyneet käsitykseen, että näitä nimiä käyttänyt suomenkielinen väestö on oleskellut täällä ainoastaan lyhyen aikaa kerrallaan – kalastuksen ja metsästyksen sesonkiaikoina. Selitystä ei voitane pitää täysin harhaan osuneena.

Vaihtoehtoisen teorian mukaan täällä oli kiinteää suomenkielistä asutusta, joka jatkui ehkä muutaman sukupolven ajan ruotsalaisten siirtolaisten saapumisen jälkeenkin. Tällöin paikkakunnasta on saattanut tulla jossain määrin kaksikielinen alue. Vaikka kaksikielisyys olisi jäänyt varsin vähäiseksikin, lienee sen vaikutuksesta ollut luonnollista, että voittopuolisesti ruotsinkielinen väestö omaksui voittopuolisesti suomenkielisen väestön käyttämiä paikannimiä. Kun seutu alkoi ehkä parin kolmen sukupolven vaihduttua olla miltei puhtaasti ruotsinkielistä, väestö käytti edelleen suomenkielisiä paikannimiä. Tämä oli vanha tapa, josta oli myös selvää käytännön hyötyä. Asiaa voidaan valaista seuraavan esimerkin avulla.

Pernajan rannoilla oli siellä täällä pitkiä, kapeita niemiä, joista ruotsinkielinen väestö käytti sellaisia nimityksiä kuin ‘Långudden’ tms. Mutta nimitystä Pitkäpää käytettiin vain yhdestä nimenomaisesta paikasta. Keskiajan lopun jälkeen Pernajan miltei kokonaan ruotsinkielinen väestö tuskin enää kovin hyvin tunsi suomenkielisen nimen varsinaista merkitystä. Siten Pitkäpää sopi ruotsin kieltä puhuttaessa erinomaisesti juuri tämän tietyn paikan nimeksi, koska se näin erottui kaikista muista. Jos se olisi käännetty muotoon ‘Långudden’ (paikkakunnalla oli useita tämännimisiä paikkoja), nimen tärkeä muista erottava funktio olisi heikentynyt. Tällaisten vanhojen suomenkielisten paikannimien säilyttämisestä oli siis hyötyä.

Vanhoja suomenkielisiä paikannimiä esiintyy seudun itäosassa,

nykyisen Loviisanlahden rannalla, melko lailla runsaammin kuin Pernajanlahden ja Pien-Pernajanlahden tuntumassa. Tämä on kenties selitettävissä molempien vaihtoehtoisten teorioiden avulla:

Kun ruotsalaiset saapuivat lännestä päin, suomalaiset vetäytyivät verraten pian Pernajan länsi- ja keskiosassa sijaitsevilta pyyntipaikoiltaan ja/tai sulautuivat lukumäärältään vahvempaan uuteen kansanryhmään. Itäisemmille alueille maahanmuuttajia ei ilmeisesti saapunut yhtä runsaasti, ei edes niinkään lähelle Pernajan länsi- ja keskiosia kuin nykyisen Loviisanlahden rannoille. Näin ollen sinne saapuneet siirtolaiset olivat usean sukupolven ajan läheisessä kosketuksessa suomalaisten kanssa, jotka olivat vanhastaan joko oleskelleet alueella pyyntiaikoina tai asuneet siellä ympäri vuoden.

On siis aivan luonnollista, että seudun itäosaan saapuneet maahanmuuttajat omaksuivat suuremman määrän suomenkielisiä paikannimiä kuin läntisemmille alueille muuttaneet siirtolaiset.

Ruotsalaisten maahanmuutto

Pernajaan Ruotsista suuntautuneen muuttoliikkeen kuvauksen taustaksi on tarpeen katsaus Ruotsissa Pohjanlahden länsipuolella vallinneisiin oloihin. Tässä on syytä kiinnittää päähuomio Keski-Ruotsin Uplannin ja Västmanlandin pohjoispuolella sijaitseviin maakuntiin. Uplannin ja Västmanlandin väestö lisääntyi ilmeisesti 1200-luvulla ja 1300-luvun alussa nopeasti, jolloin asutus levittäytyi entistä laajemmalle, pian myös pohjoisiin naapurimaakuntiin – Taalainmaalle, Gästriklandiin ja Hälsinglandiin. Myös kolmen viimeksi mainitun maakunnan tarjoamat uudisasutusmahdollisuudet käytettiin – historiantutkijoiden keskuudessa vallitsevan käsityksen mukaan – vähitellen loppuun. Jatkuva väestö- ja asutuspaine pakotti tällöin etsimään uusia asumattomia tai harvaan asuttuja seutuja.

Käytettävissä oleviin alueisiin kuului mm. Uusimaa, lähinnä

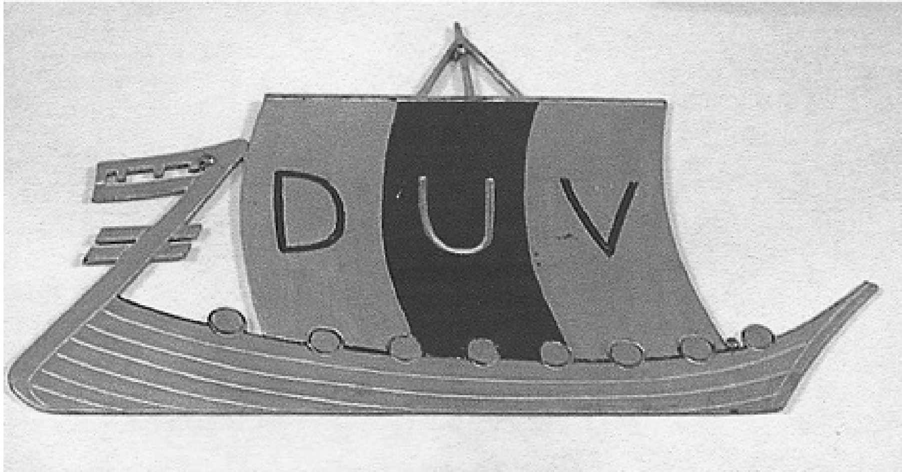
alueen keski- ja itäosat. Uudellamaalla esiintyy paikannimiä, joiden voidaan katsoa osoittavan, että alueelle on saapunut väestöä Taalainmaalta, Gästriklandista ja Hälsinglandista.

Erilaisten paikannimien esiintyminen eri puolilla Uuttamaata vastaa silmiinpistävän tarkoin sitä aikajärjestystä, mitä eri osista Ruotsia tulleen siirtolaisuuden voidaan olettaa noudattaneen. Taalainmaan ydinalue sijaitsi sen verran etelässä, että muuttopainetta voidaan hyvin ajatella esiintyneen siellä ensiksi. Länsi-Uudellamaalla sekä Turunmaan alueella esiintyy mm. sellaisia nimiä, joiden alkuosana on *Dalkarl-*. Seuraavaksi sijoittuu muuttoaikataulussa Taalainmaan ydinalueen koillispuolella sijaitseva Gästrikland. Keski-Uudellamaalla Sipoossa esiintyvä *Gästerby* on itäisin Gästriklandiin viittaavaan tyyppiin kuuluva paikannimi. Hälsingland sijaitsee pohjoisempana kuin Taalainmaa ja Gästrikland. Sinne muuttopaine ulottui luultavasti vähän myöhemmin kuin mainittuihin kahteen maakuntaan. Odottaisi siis, että kauempana Ruotsista sijaitsevassa Uudenmaan itäosassa esiintyisi maahanmuuttajien tuomia *Hälsing-* (tai Helsing-) alkuisia paikannimiä.

Vielä 1900-luvun alussa uskottiin yleisesti – vaikka tutkijat alkoivatkin jo olla toista mieltä –, että Etelä-Suomenrannikkoseutujen ruotsalaisasutus oli syntynyt viikinkien sotaretkien tuloksena.Kuvassa yksi tuonaikaisista viikinkisymboliikkaa sisältävistä koriste-esineistä, Suur-Sarvilahdessa säilytetty pokaali. Sarvilahden kylän asukkaat olivat ojentaneet sen V.M. von Bornille tämän palatessa maanpaosta, jossa hän oli joutunut olemaan vuosina 1903–04 poliittisista syistä (asiasta kerrotaan luvussa 8.2). Pokaalin yläosassa joukko viikinkilaivoja, joissa on tyypilliset viikinkiajan purjeet, (vasemmalla puolen näkyvissä) keuloissa lohikäärmeenpää ja laivojen laidoilla rivi

kilpiä.

Viikinkilaiva vuonna 1903 perustetun nuorisoseura D.U.V:n tunnuksessa (ks.luku 7.4). Samanlainen laiva on vuodelta 1919 peräisin olevassa Pernajan suojeluskunnan lipussa (ks. Luku 7.3).

Runsaasti puolet Etelä-Suomesta tunnetuista osapuilleen kymmenestä Helsing-nimestä esiintyy Itä-Uudellamaalla, Helsingin pitäjän – siis nykyisen Vantaan – nimestä (ruots. Helsinge; Helsingin kaupungin nimi on muodostettu siitä) aina Pyhtään Purolan (Svartbäckin) Helsingbron-nimiseen siltaan (kaikkein kauimpana idässä sijaitsee vielä vanhaan Uudenmaan alueeseen kuuluva Vehkalahden Helsinkisaari). Pernajassa on kaksi paikkaa, joilla on tämäntyyppinen nimi. Helsinglandet on Pappilankylän maihin kuuluva suurehko niemi. Helsingby taas oli Sarvilahden kartanon lampuotitiloista muodostuva kylä, joka sijaitsi Suur-Sarvilahden suuren lehtikujan vieressä, mutta nuo tilat yhdistettiin 1800-luvun lopussa kartanon omiin viljelysmaihin.

Dalkarl-, Gäster- ja Helsing-nimien esiintymisjärjestys Uudellamaalla näyttää kertovan siitä, miten maahanmuuttajat alkoivat vähitellen hakeutua voittopuolisesti yhä kauemmas itään. Hälsinglandista tuli Pernajaan ja sen ympäristöön enemmän siirtolaisia kuin Taalainmaalta ja Gästriklandista, ja Hälsinglandista

tulevat maahanmuuttajat saapuivat Suomeen vähän myöhemmin kuin muualta lähteneet.

Sellaisia paikannimiä kuin Helsingby antoi luultavasti paikkakunnalla jo ennestään asunut väki; Helsingbyn asukkaat näyttävät olleen uudisviljelijöitä. Nimet antoi siis paikkakunnalla hieman pitempään asunut ruotsinkielinen väestö, mutta tämän väestön alkuperäistä kotiseutua on vaikea päätellä siltä peräisin olevien paikannimien perusteella, sillä nämä eivät siinä suhteessa ole kovinkaan valaisevia. Erikoistapauksen muodostaa paikannimi Tjusterby, joka esiintyy paitsi Pernajassa myös Porvoossa ja Siuntiossa. Todennäköisesti oikean tulkinnan mukaan nimen alkuosa juontuu Tjust-nimisestä alueesta, joka sijaitsee Itämeren rannikolla Smoolannin ja Itä-Götanmaan rajalla. Jos kuva suhteellisen myöhään saapuneista uudisasukkaista, jotka tulivat Hälsinglandista pohjoisesta ja Smoolannista etelästä, on oikea, tuntuu melko luonnolliselta olettaa, että vähän aikaisempi Itä-Uudellemaalle suuntautunut muuttoliike oli tullut Keski-Ruotsista, lähinnä sen itäisistä rannikkomaakunnista Uplannista, Södermanlandista ja Itä-Götanmaalta. Tällaista olettamusta tukevat myös mm. murteissa ilmenevät samankaltaisuudet.

Ruotsista itään suuntautunut siirtolaisuus kuuluu laajempiin historiallisiin yhteyksiin. Näitä yhteyksiä on mm. Euroopan yleinen kehitys, johon kuuluivat suunnilleen vuosiin 1100–1350 ajoittuneet taloudellinen nousu ja väestön lisääntyminen. Toinen tällainen kehityslinja on samaan aikaan harjoitettu poliittinen ja sotilaallinen toiminta, jonka tavoitteena oli Ruotsin valta-aseman lujittaminen, Tukholma keskuksena; se suuntautui mm. juuri Suomenlahden rannikkoseuduille.

Muuttoliikkeen aikarajat

Ruotsalainen sotajoukko teki vuonna 1238 tai 1239 kuninkaan langon

Birger Jaarlin johdolla sotaretken Etelä-Suomeen. Joukko nousi maihin ehkä jossakin Uudenmaan rannikolla – ei tiedetä missä – ja tunkeutui sitten kohti Hämeen sisäosia. Myöhemmin kirjoitetun kronikan mukaan ruotsalaiset rakensivat Hämeeseen linnan ja perustivat "maahan" uudisasutuksia. "Maalla" tarkoitettiin tässä luultavasti Uuttamaata – jonka nimi tuolloin kirjaimellisesti vastasi todellisuutta.

Kronikan kertomus näyttää siis käsittelevän aikaa, johon sijoittuu pääosa tässä puheena olevasta ruotsalaisten maahanmuutosta, ainakin Keski- ja Itä-Uudenmaan osalta. Kuvatut erilaiset sotaiset urotyöt sitä vastoin ovat tyypillistä keskiaikaisen kronikan kaunokirjallista ainesta eikä niiden tarvitse katsoa kuvaavan todellista tapahtumien kulkua – joka on itse asiassa saattanut olla melko rauhanomainen.

Pernajan seudulle suuntautuneen muuttoliikkeen ensimmäisen vaiheen voidaan mahdollisesti katsoa hieman laantuneen 1290-luvulla. Silloin Ruotsin kuningaskunnasta lähetetty sotapäällikkö Tyrgils (tai Torkel) Knutinpoika valloitti Viipurin seudun ja alkoi rakennuttaa linnoitusta (tai kunnosti vanhan linnoituksen). Tämä mahdollisti Ruotsista tulevan muuttoliikkeen Kymijoen ja Viipurinlahden välillä sijaitseville rannikkoseuduille; se alkoi 1300-luvun alussa ja sitä jatkui muutaman vuosikymmenen ajan. Kyseisellä alueella ruotsalaisasutus jäi huomattavasti harvemmaksi kuin vastaava Itä-Uudellemaalle – aina Kymijoen suistoon asti – syntynyt asutus.

On ajateltavissa, että Itä-Uudellemaalle suuntautunut muuttoliike jatkui jossakin määrin 1300-luvulle asti, samaan aikaan kun uusi muuttoaalto kohdistui Kymijoen itäpuolella sijaitseviin seutuihin. Joka tapauksessa näyttää aivan ilmeiseltä, että Itä-Uudellemaalle tuleva siirtolaisuus lakkasi 1300-luvun puolivälissä. Musta surma vähensi silloin todennäköisesti väestön lukumäärää niin paljon, että Pohjanlahden ja Itämeren länsipuolella sijaitsevissa maakunnissa ilmennyt muuttopaine lakkasi kokonaan.

Se, että Pernajan pitäjän nimi esiintyy ensimmäisen kerran kirjallisissa lähteissä vuonna 1352, on oikeastaan sattumaa. Ajankohta sopii kuitenkin erittäin hyvin. Juuri 1300-luvun puolivälissä todennäköisesti päättyi satakunta vuotta kestänyt historian vaihe, jonka aikana Pernaja oli saanut sen väestön, joka sitten jäi pysyvästi asumaan paikkakunnalle.

Maahanmuuttajien elinehdot ja uudisasutuksen rajat

Ruotsista Uudellemaalle suuntautuneen muuttoliikkeen takana on havaittavissa useita eri taustatekijöitä. Yksi niistä on äsken mainittu lähtijöiden vanhoilla kotiseuduilla tapahtunut väestön lisääntyminen. Toinen – hieman kiistanalainen – tekijä on se, että Ruotsin valtakuntaan liitettäville uusille itäalueille oli saatava tuttua ja luotettavaa väestöä, joka takasi alueliitosten pysyvyyden. Tällainen pyrkimys olisi kaiketi edellyttänyt, että Ruotsin keskusvalta tai muut valtaryhmittymät olisivat määrätietoisesti ohjailleet siirtolaisuutta ja asutustoimintaa – mikä lienee kyllä mahdollista.

Itä-Uudenmaan rannikkoseuduilla oli kyllä myös erilaisia luonnonvaroja ja niihin liittyviä mahdollisuuksia, jotka saattoivat kai itsessäänkin houkutella uudisasukkaita. Hämäläiset, joita oleskeli alueella sesonkiaikoina, olivat vanhastaan harjoittaneet täällä pyyntielinkeinoja, etupäässä kalastusta. 1200- ja 1300-luvuilla suhdanteet suosivat kalastusta, sillä kalaa saatiin myydyksi entistä enemmän muualle Eurooppaan. Virossa Tallinna oli kasvamassa suurkaupungiksi, ja sen kauppiaista tuli yhä huomattavampia välittäjiä – myös ja nimenomaan siksi, että heillä oli yhteydet Hansan kauppasuhteiden verkkoon. Katolinen kirkko vakiinnutti asemansa mm. Baltian maissa, ja sen paastomääräykset lisäsivät kalan kysyntää.

Maahanmuuttajat keskittyivät kuitenkin varmasti vielä enemmän maatalouteen. He harjoittivat samalla sekä kasvinviljelyä että karjanhoitoa; sanottu yhdistelmä oli täkäläiselle maataloudelle, tuon ajan pääelinkeinolle, hyvin tunnusomainen miltei vuosituhannen loppuun asti. Karjanhoito oli Ruotsista saapuneille maahanmuuttajille aivan erityisen tärkeä elinkeino, kuten ilmenee mm. pernajalaisten kirkolle maksamien veroesineiden luetteloista. Tämä seikka näkyy tällaisista asiakirjoista vielä keskiajan lopussakin, sillä veroesineisiin kuului voita huomattavasti suurempia määriä kuin esimerkiksi pohjoisemmissa pitäjissä.

Luonto tarjosi karjanhoidolle koko maan oloihin nähden sangen hyvät edellytykset. Maa ei tietenkään ollut vielä kohonnut niin paljon kuin muutamaa sataa vuotta myöhemmin. Pernajanlahden ja jokilaaksojen rantamaat olivat matalia, ja pääosa aukeista maista soveltui vielä tähän aikaan paremmin laidun- ja niittymaaksi kuin pelloksi.

Eräät seikat viittaavat siihen, että siirtolaiset pitivät karjanhoitoa tärkeämpänä kuin leipäviljan viljelyä. Niinpä he pitivät silmiinpistävän kauan kiinni eräästä maanmuokkausvälinetyypistä, jota oli muualla alettu pitää vanhentuneena ja tehottomampana kuin muutamia uudempia välineitä.

Kysymys on kahdesta auratyypistä, multausauroista, jotka olivat myöhempien aikojen kääntöaurojen edeltäjiä. Ruotsista tulleet siirtolaiset tyytyivät yksinkertaiseen koukkuauraan. Heidän lähimmät suomenkieliset naapurinsa hämäläiset, jotka elelivät heidän asuinseutujensa pohjoispuolella, ottivat vähitellen käyttöön kehittyneemmän auratyypin, hankoauran, josta käytettiin myös nimitystä sahrat. Eri auramallien tehokkuuden ero vaikutti ilmeisesti ratkaisevalla tavalla Itä-Uudenmaan keskiaikaisen asutuksen kehitykseen, kuten seuraavasta ilmenee.

Koukkuaura soveltui sellaisen maaperän muokkaamiseen, jonka pintakerroksessa oli pääasiallisesti kevyitä savilaatuja. Siirtolaiset,

jotka käyttivät tämäntyyppisiä auroja, pystyivät näin ollen ottamaan viljelyyn Uudenmaan eteläosien maat, sillä maaperä oli siellä suhteellisen helppoa muokata. Pohjoisempana viljelyskerros muodostui jäykistä savilaaduista. Koukkuaura ei kelvannut niiden muokkaamiseen. Jäykkiä savimaita pystyttiin sitä vastoin hyödyntämään hankoauran avulla. Sitä käyttivät tällä seudulla hämäläiset, ja se olikin kehitetty kaskiviljelyä varten.

Osoittautuu, että Itä-Uudellamaalla keskiajalta lähtien havaittavissa oleva ruotsin- ja suomenkielisen asutuksen raja osuu miltei täysin yksiin eri maanlaatujen välisen rajan kanssa. Raja kulkee jonkin matkan päässä Pernajan ja Liljendalin pitäjistä niiden pohjoispuolitse, Myrskylän ja Lapinjärven halki. Tässä selostetut seikat lienevät siis perussyynä siihen, että Ruotsista tullut siirtolaisuus ulottui 1200- ja 1300-luvuilla näillä seuduin juuri niin kauas kuin ulottui. Jonkin verran merkitystä oli luultavasti myös eri vallantavoittelijoiden intresseillä, mutta todella ratkaiseva osuus näyttää olleen luonnonvaroilla ja sillä, miten niitä pystyttiin hyödyntämään.

Karttapiirroksen yhtenäinen, paksu viiva kuvaa Suur-Pernajan

keskiaikaisia rajoja. Vuosiluvut osoittavat vuotta, jolloin asianomainen paikkakunta on erotettu Pernajan suurpitäjästä. Pernajan itäpuolella Suur-Pyhtää. On epävarmaa, onko Pyhtää koskaan varsinaisesti kuulunut Pernajaan. – Piirtänyt Ulla Lindström.

Pernajan pitäjän pienentymisen eri vaiheita

Pernajan suurpitäjän voitaneen katsoa käsittäneen 1300-luvun alussa alueen, johon myöhemmin kuuluivat seuraavat kymmenen kuntaa (idästä lukien): Kymi (osittain), Pyhtää, Anjala, Elimäki, Ruotsinpyhtää, Lapinjärvi, Loviisa, Liljendal, Myrskylä, Pernaja. Suurpitäjä oli todennäköisesti olemassa näin laajana enintään sadan vuoden ajan. Sen alue pieneni vuosisatojen kuluessa useaan otteeseen:

1. Viimeistään vuonna 1380 erotettiin Pernajasta Pyhtää (johon tulivat kuulumaan osa Kymeä sekä Anjala, Elimäki, osa nykyistä Lapinjärveä ja nykyinen Ruotsinpyhtää).

2. Vuonna 1575 erotettiin nykyisen Lapinjärven länsiosa. (Lapinjärvestä tuli tuolloin itsenäinen pitäjä, ja sen itäosa erotettiin Pyhtäästä.)

3. Vuonna 1636 erotettiin nykyinen Myrskylä.

4. Vuonna 1745 erotettiin Degerby, josta tuli kaupunki (kaupungin nimeksi tuli vuonna 1752 Loviisa). Antinkylän (Antbyn) talot läänitettiin kaupungille (kyse oli lähinnä siitä, että kaupunki sai kantaa niiden verot), mutta kylä pysyi vielä hallinnollisesti, kirkollisesti ja juridisesti osana Pernajan pitäjää.

5. Vuonna 1791 erotettiin Liljendal kappeliseurakunnaksi, joka kuului kuitenkin vielä Pernajan emäseurakuntaan. Liljendalista tuli vuonna 1865 itsenäinen kunta, ja Liljendalin seurakunta itsenäistyi vuonna 1914.

6. Antinkylä liitettiin vuosina 1908–1924 kokonaan Loviisaan.

7. Vuonna 1935 liitettiin noin puolet Hommansbystä Liljendaliin; toinen puoli kylää oli kuulunut Liljendaliin jo vuodesta 1791 lähtien.

8. Vuonna 1957 liitettiin koko Valkon lastauspaikka ja koko Köpbackan kylä Loviisaan, samoin pääosa Haravankylän (Räfsbyn) ja Fantsnäsin kyliä.

Kertomus "Tait of Pirnistä"

– tarina Pernajan pitäjän synnystä

– kunnan vaakunan innoittaja

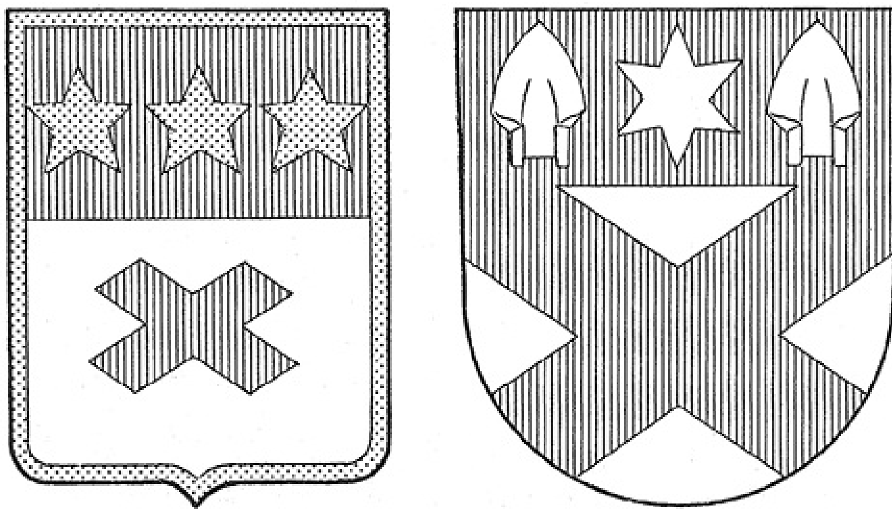
Vanha tarina kertoo seuraavaa:

Pernajaan tuli 1200-luvun puolivälissä skotlantilainen ristiritari. Hän se perusti pitäjän. Hän antoi Tetomin kylälle sukunsa nimen Tait ja pitäjälle kotipaikkakuntansa nimen Pirn.

Tämänsisältöisen tarinan vanhin kirjallinen asu on 1600-luvulta. Sen on kauan uskottu kuvaavan todellista historiallista tapausta, joka on ajoitettu Birger Jaarlin Suomeen tekemän sotaretken, ns. toisen ristiretken aikaan. Tällainen käsitys esiintyy mm. pitäjän historiaa käsittelevissä teoksissa A.J. Hippingin vuonna 1817 julkaisemasta esityksestä aina Kurt Antellin kirjoittamaan, vuonna 1956 julkaistuun "Pernå sockens historia" -teoksen ensimmäiseen osaan asti. Erityisesti viimeksi mainitussa teoksessa selvitellään laajasti lähdeaineistoa ja tekijä päätyy siihen lopputulokseen, että tarinaa voidaan ilmeisesti pitää olennaisilta osin uskottavana. – Pernå-nimen tulkintojen osalta viittaan siihen, mitä olen esittänyt yhdessä tätä alalukua välittömästi edeltävistä luvuista. Kylännimeen Tetom sisältyy todennäköisesti ruotsalainen miehennimi Teitr (joka tunnetaan

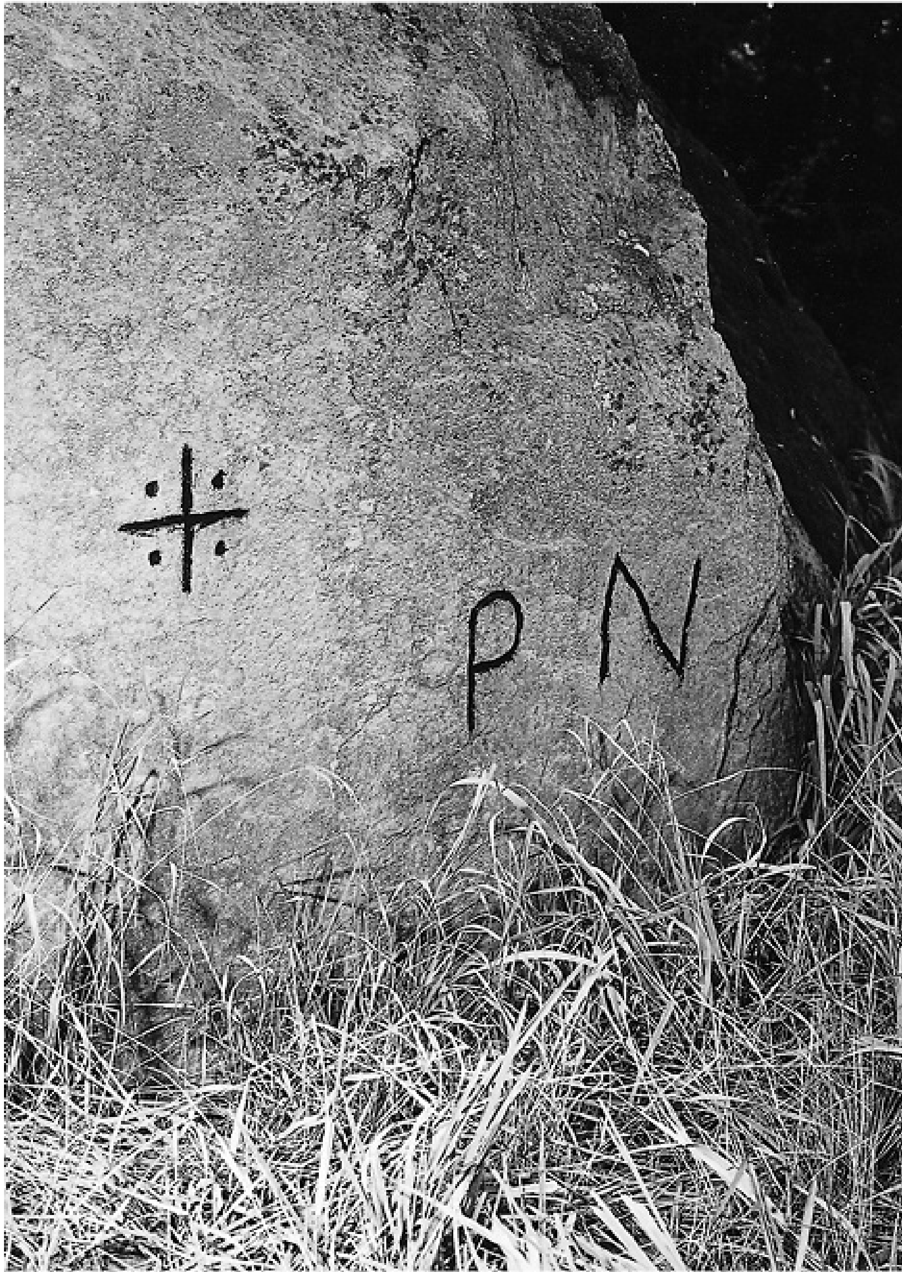
myös mm. Pohjanmaalta, missä se esiintyy sukunimessä Teir).

Pitäjänhistorian ensimmäisen osan ilmestyttyä alettiin kuitenkin jo heti seuraavina vuosina asettaa kyseenalaiseksi, voidaanko kertomusta Tait of Pirnistä käyttää historian lähteenä. Perustavana lähdekriittisenä huomautuksena esitettiin, ettei käytettävissä ole edes jossain määrin samanaikaisia asiakirjoja tai muita lähteitä, jotka tukisivat tarinaa; siitä ei ole löydetty varhaisempia toisintoja kuin mainittu 1600-luvulla kirjoitettu kertomus. Sen sijaan voidaan kyllä selvittää, millä tavoin kertomus luultavasti on syntynyt ja miten sitä alettiin pitää totena, vaikka se ei ollut tosi. Kriittinen selvitys näyttää tutkimuksen nykyvaiheessa oikealta. Se on lyhyesti esitettynä seuraavanlainen.

Vaakuna, jonka majuri Johan Teet otti käyttöönsä, kun hänet vuonna 1648 aateloitiin nimellä Stjerncreutz. Andreaksen risti ja tähdet jäljittelevät skotlantilaisen Taitin suvun heraldisia kuvioita. – Oikealla Pernajan kunnan vaakuna, joka on Gustaf von Numersin piirtämä ja vahvistettu elokuun 8. päivänä 1952. Se jäljittelee Stjerncreutzin suvun vaakunaa, mutta tähdistä on kaksi korvattu auranvantailla. Kunnan vaakunan kuviointiin

vaikutti kertomus Tait of Pirnistä – kertomus, jota siihen aikaan vielä pidettiin luotettavana Pernajan pitäjän syntyä valaisevana lähteenä.

Stjerncreutzin suvun vaakunan (sekä myöhemnän Pernajan kunnan vaakunan) muotoutumiseen vaikutti todennäköisesti osaksi myös Creutzin suvun vaakuna, johon sisältyvät samat

heraldiset kuviot – Andreaksen risti ja tähdet. Creutzien vaakunassa on kuitenkin neljä tähteä ja ne on sijoitettu toisella tavalla kuin ensiksi mainituissa vaakunoissa. – Vuonna 1965 otettu valokuva esittää vanhan maantien eteläpuolella sijaitsevan Pernajan Sarvilahden ja Loviisan kaupungin rajakiven kaiverruksia. Petter Nyberg oli Sarvilahden tilanhoitaja. Risti ja neljä tähteä edustavat Creutzin sukua, joka kiven pystyttämisajankohtana omisti Sarvilahden. Vaakunaa esittävä kaiverrus on tässä pitäjänrajan merkkinä samoin kuin kunnan vaakuna, joka nykyisin näkyy mm. kilvessä, joka kohoaa vinosti vastapäätä kuvan esittämää kiveä moottoriliikennetien pohjoispuolella.

Pernajassa eli aateliton sotilas- ja pappissuku, jonka nimi kirjoitettiin Teet tai Teit ja jonka varhaisimmasta tunnetusta jäsenestä puhutaan aikalaislähteissä 1400- ja 1500-lukujen vaihteessa. Tässä yhteydessä tärkeä henkilö on Johan Mattsinpoika Teet, joka syntyi 1590-luvulla ja kuoli vuonna 1672. Hän oli aluksi tavallinen ratsumies, mutta yleni sotilasurallaan; vuonna 1626 hänestä tuli Ernst Creutzin komentaman rykmentin vänrikki ja myöhemmin kapteeni. Hänet komennettiin 1640-luvulla majurin virkaan Tarttoon, kaupunkiin, jossa Creutz oli toiminut käskynhaltijana ja jonka ympäristössä Creutzin perheellä oli maatiloja.

Johan Teet alkoi vuoden 1640 vaiheilla tavoitella aatelisarvoa. Tämä johtui ensinnäkin siitä, että hän oli päässyt sotilasurallaan niin pitkälle, että alkoi tuntua nololta olla niinkin korkeassa asemassa ilman asiaankuuluvaa aatelisarvoa. Toisena syynä olivat Stortetomin kartanoon liittyvät seikat. Johan Teetin äiti oli omistanut kartanon ja saanut sille eliniäkseen verovapauden. Äiti kuoli vuonna 1640, mutta mikäli poika saisi aatelisarvon, se takaisi, että hän voisi pitää kartanon hallussaan niin ikään verovapaana omaisuutena.

Tähän aikaan Ruotsin valtakunnan sotaväessä palveli monia skotlantilaisia. Jotkut herraskartanot olivat näin joutuneet skottien omistukseen. Tällaista tapahtui Pernajassakin (Tervik, Idlax ym.; asiasta kerrotaan tuonnempana, luvuissa 2.2 ja 3). On ajateltavissa, että Johan Teit kertoi skotlantilaisten upseeritoveriensa kuullen, että hän suunnitteli aatelisarvon tavoittelua, ja näytti ehkä sukunsa sinettiä, jonka keskuksena oli X-kirjaimen kaltainen vinoristi, ns. Andreaksen risti. Näiden Pernajan seudulla – tai sitten Baltiassa – asuvien skotlantilaisten joukossa on täytynyt olla joku, jolle sukunimi Teet (Tait) sekä heraldinen Andreaksen risti ja mahdollisesti vielä paikannimi Pernå toivat mieleen hänen kotimaansa Skotlannin ritarihuoneen kirjoissa olevan Tait of Pirn -suvun. Ei tunnu kovinkaan todennäköiseltä, ettei kukaan lukuisista Johan Teetin tuttavapiiriin kuuluvista skotlantilaisista upseereista olisi pannut merkille ainakin jotakin mainituista samankaltaisuuksista.

Niinpä siis laadittiin – hyvässä uskossa, voimme olettaa – sukutaulu, joka osoitti Ruotsin ritarihuoneelle, että Johan Teet polveutui vanhasta skottilaisesta aatelista, ja johon liitettiin skottilaisen aatelissuvun vaakuna. Vaakunassa oli punainen Andreaksen risti ja sen yllä kolme vaakasuoraan riviin asetettua tähteä. Esitys johti vähitellen tuloksiinkin: Johan Teet aateloitiin vuonna 1648 nimellä Stjerncreutz – joka oli siis muodostettu vaakunan mukaan – ja Stortetom julistettiin samanaikaisesti rälssisäteriksi, joka sai tietysti verovapauden. Stjerncreutzin suku sai kuitenkin nauttia näiden korotusten hedelmistä vain lyhyen aikaa: Stortetomin säteri peruutettiin muutaman vuosikymmenen kuluttua kruunulle.

Kertomus “Tait of Pirnistä” saattaa tämän selvityksen valossa näyttää pelkältä tarinalta, jolla ei ole historiallista lähdearvoa. Silti se on valaiseva. Tosin se ei kerro Pernajan pitäjän synnystä eikä muista keskiajan tapahtumista, vaan siitä, kuinka tärkeänä

1600-luvulla pidettiin sitä, että urallaan edennyt mies sai aatelisarvon ja että hänen tilastaan tuli rälssitila, joka sellaisena oli vapaa veroista.

*

Tässä on aihetta käsitellä hieman myös Pernajan kunnan vaakunaa. Se vahvistettiin vuonna 1952, aikana, jolloin Suomen maalaiskunnat olivat juuri saaneet laillisen oikeuden hankkia itselleen tällaisen virallisen heraldisen tunnuksen. Kunnanvaakunan suunnitteluun osallistui Kurt Antell, joka tähän aikaan oli laatimassa pitäjänhistorian ensimmäistä osaa. Hän luotti verraten pitkälti "Tait of Pirniä" koskevan tarinan todenperäisyyteen. Tämä vaikutti siihen, että Pernajan kunnanvaltuusto valitsi kunnanvaakunaksi eri vaihtoehtojen joukosta juuri sen ehdotuksen, joka sitten tuli käyttöön. Haluttiin saada vaakuna, joka liittyi historiallisena pidettyyn tapaukseen, jolla uskottiin olleen suuri merkitys Pernajan pitäjän synnylle. Tällainen kytkös saataisiin aikaan, jos vaakuna muistuttaisi läheisesti Tait of Pirn -suvun vaakunaa. Kunnanvaakuna poikkeaa tästä lopullisessa muodossaan vain sikäli, että kunnanvaakunassa Andreaksen risti on suurikokoisempi ja että kaksi tähteä on korvattu auranvantailla.

Kuten edellä esitetystä selvityksestä ilmenee, Pernajan kunnanvaakunan historiallinen tausta on todennäköisesti toinen kuin vuonna 1952 arveltiin. Tämän ei kuitenkaan tarvinne vähentää vaakunan käyttökelpoisuutta.

Mainittakoon lopuksi muuan seikka, joka liittyy Johan Teetin (vuodesta 1648 Stjerncreutz) edellä lyhyesti selostettuun sotilasuraan. Hänhän oli vänrikkivuosinaan 1620-luvulla palvellut Ernst Creutzin alaisena. Creutz oli silloin juuri alkanut käyttää sukunimeään, joka viittasi hänen sukunsa vuonna 1569 virallisesti vahvistettuun vaakunaan, jossa oli Andreaksen risti sekä neljä tähteä. Vaakunakuvan perusosat ovat siis käytännöllisesti katsoen samat kuin siinä vaakunassa, jonka

Johan Teet omaksui vuonna 1648, kun hänet oli aateloitu nimellä Stjern-creutz.

Teetin ajatuksiin vaikutti siis 1640-luvulla se, että hän tunsi skotlantilaisen Taitin suvun vaakunan, mutta emme tiedä, vaikuttiko niihin toisena tekijänä mahdollisesti muistikuva hänen entisen rykmentinkomentajansa Creutzin vaakunasta. Vaikka asianlaita ei olisikaan ollut näin, on syytä tässä yhteydessä huomata, että Stjerncreutzien vuonna 1648 vahvistettu vaakuna, joka sittemmin oli vuonna 1952 vahvistetun kunnanvaakunan esikuvana, muistuttaa melkoisesti Creutz-suvun vaakunaa. Vaikka kertomus Tait of Pirnistä onkin epähistoriallinen konstruktio, kunnanvaakunan heraldiset kuviot ovat joka tapauksessa selvästi yhteydessä historialliseen todellisuuteen sellaisena kuin me sen riittävän varmasti tunnemme. On aivan paikallaan, että Pernajan kunnanvaakuna tuo mieleen Creutzin suvun. Sehän on vanhin tunnettu pitäjässä asunut suku, jonka jäsenet ovat toimineet täällä keskiajalta 2000-luvulle asti.

2. Talonpoikien maa – kruununmaa – kartanoiden maa (Kehityksen linjoja ja vaiheita)

Siitä lähtien, kun historiallinen aika alkoi Itä-Uudellamaalla – toisin sanoen siitä lähtien, kun seudulle muutti 1200- ja 1300-luvuilla väkeä Ruotsista – maanviljely ja karjanhoito olivat Pernajan pitäjän vakinaisten asukkaiden tärkein elinkeino. Maanviljelijöitä ja heidän perheenjäseniään oli vielä 1960-luvun alussa enemmän kuin puolet pitäjän väestöstä.

Näin ollen on Pernajassa eri aikoina vallinneiden väestösuhteiden kuvauksen pohjaksi esitettävä selvitys maanomistusolojen kehityksestä. Siitä, kuinka suuri osa väestöstä sai elatuksensa muista toimista kuin peruselinkeinona olevasta maataloudesta, on jokseenkin luotettavia tietoja vasta vuoden 1600 paikkeilta ja täydellisiä tilastotietoja 1700-luvun puolivälistä.

Tässä pääluvussa käsitellään siis pitäjän väestön vanhaa ydinjoukkoa, maanviljelijöitä ja maanomistajia; käsittely ulotttuu keskiajalta suunnilleen vuoteen 2000. Otsikkohan viittaa siihen, että maatiloja oli useaa tyyppiä, ja niiden määräsuhteet vaihtelivat aikojen kuluessa. Maaomaisuuden jakautuminen ja tapa, jolla maanomistus käytännössä toimi, olivat Pernajan paikallisyhteisön rakenteen kannalta erityisen tärkeitä perusasioita.

Ilmakuva Vanhastakylästä etelästä päin katsottuna vuodelta 1935. Kuvassa kylän kolme pääosaa, lännestä lukien Fredriksberg, Rusthållarbacken ja Bondbacken. Nykyinen moottoritie kulkee heti kuvan alareunan alapuolella.

2.1. Vanhoja, uusia ja muuntuneita talonpoikaiskyliä

Ruotsista tulleet uudisasukkaat muodostivat melko pian tänne saavuttuaan suurempia ja pienempiä kyliä; paikoin he perustivat ns. yksinäistaloja. Pitäjän asutus levisi siten, että se muodosti kartalla kirjavan kuvion, johon kuului suuria, vanhoja kyliä, mutta myös uudempia ja pienehköjä. Monien Pernajan kylien nimet esiintyvät kirjallisissa lähteissä 1400-luvulta lähtien, useimpien viimeistään vuoden 1540 vaiheilla. On joitakin kylännimiä, joiden ei voida osoittaa esiintyneen ennen kuin suhteellisen myöhäisinä aikoina, mutta lienee melko varmaa, että miltei kaikki Pernajan kylät ovat syntyneet ennen vuotta 1400.

Suuressa karttakuviossa, johon sisältyy 70–80 kylää, erottuu muiden joukosta joitakin kyliä, joilla on sellainen nimi kuin Gammelby tai Degerby [deger tai diger = suuri]. Niihin ja niiden lähimpiin naapurikyliin kiinnitetään tässä erityistä huomiota, koska niiden nimet osoittavat havainnollisesti tapaa, jolla asutus levisi pitäjässä keskiaikana. – Sen lisäksi, mitä on luettavissa paikannimistä, on myöhempien aikojen asiakirjoissa tietoja kantakylistä lähteneistä uudisasukkaista ja kylien yhteisistä tiluksista sekä muusta sellaisesta, mikä valaisee keskiaikaisia asutussuhteita.

Asutuksen levittäytyminen näkyy erikoisen selvästi *Vanhassakylässä* (ruots. Gammelby) ja sen naapurikylissä. Seudun vanhin asutus sijaitsi kolmella pienellä harjulla, joiden nimet ovat Pungarsbacken (Fredriksberg), Rusthållarbacken ja Bondbacken ja joilla kantatalot sijaitsevat edelleenkin. Ne sijaitsivat siis aikoinaan Pernajanlahden pohjukan tuntumassa, sillä tämä peitti vielä 1200-luvulla suuren osan nykyisestä Vanhankylän tasangosta. Täältä asutus levisi ympäröiville seuduille. Uudet kylät rakennettiin mäille, ja ne saivat nimet, joiden alkuosasta ilmenee ensimmäisen uudisasukkaan tyypillisesti keskiaikainen ristimänimi ja joiden loppuosaksi tuli *-böle*, joka merkitsee uudistilaa: *Greggböle* (tulee paavin nimestä Gregorius), *Erlandsböle* (kylän keskuksena lienee alkuaan ollut Backaksen tilan seutu), *Pålböle* (tulee apostoli Paavalin nimestä). Yksinkertaisempi muodoste on nimi *Bergby*; tämännimisen asutuksen ovat varmaankin niin ikään perustaneet Vanhastakylästä (Gammelbystä) muuttaneet tulokkaat. Mahdollista on viimein sekin, että myös osa Koskenkylän ensimmäisistä asukkaista tuli samalta taholta.

Pernajassa oli toinenkin kantakylä, jonka nimenä oli alkuaan Gammelby. Se sijaitsi nykyisen Isnäsin taajaman tienoilla. Sen asutushistoria on hieman mutkikkaampaa kuin edellisessä kappaleessa käsitellyn kylän, vaikka eräät olennaiset asutukseen vaikuttavat seikat olivat kummassakin paikassa samantapaisella

kannalla. Toisen Gammelbyn nimi merkitsi asutusta, josta alettiin 1600-luvulla käyttää nimeä Willmansgård. Sanottu kylä sijaitsi ensiksi mainitun Gammelbyn (Vanhankylän) tavoin edullisessa paikassa lahden perukan tuntumassa, tässä tapauksessa Isnäsvikenin rannalla – lahti oli aikaisemmin huomattavasti nykyistä laajempi ja ulottui lännessä sieltäpäin virtaavan puron kummallekin puolelle. Gammelby-Willmansgård näyttää olleen *Tjusterbystä* pohjoisessa *Isnäsiin* etelässä ulottuvan asutusalueen keskuskylä, josta muiden mainitun alueen kylien asutus oli lähtöisin. Asutus lähti siis niissä käyntiin vähän myöhemmin kuin täkäläisessä Gammelbyssä; sen alkamisesta kertovat puolestaan mm. nimet *Böle* ja *Baggböle* sekä Tjusterby (viimeksi mainitun nimen taustaahan on selvitetty jo edellä). Erään tiedon mukaan Isnäsin ensimmäisen asutuksen muodosti jonkin toisen talon alainen torppa, mikä niin ikään viittaa siihen, että asutus oli uudempaa perua kuin tämän seudun Gammelbyssä.

Kolmas puheena olevaan sarjaan kuuluva kyläryhmä sijaitsee *Degerbyn* (so. nykyisen Loviisan vanhan keskustan) ympärillä. Täälläkin keskuskylä, josta muiden kylien asutus on lähtöisin, sijaitsi lahden (nykyisen Loviisanlahden) perukassa. Omistajanvaihdosten yhteydessä syntyneistä sekä muistakin asiakirjoista ilmenee, että *Haravankylä*, *Köpbacka* ja *Fantsnäs* on erotettu itsestään Degerbystä. Asiakirjat ja paikannimet osoittavat, että tältä alueelta pohjoiseen sijaitsevien kylien asutus on sekin samaa alkuperää. Monilla niistä on keskenään samantyyppiset nimet, joilla on mielenkiintoinen pääte, tavu *-om*: *Gislom*, *Kuggom*, *Haddom*, *Hardom* (tämäntyyppisten nimien kasauma jatkuu nykyisen Liljendalin puolella). Tavu *-om* on keskiaikaisen ruotsin kielen monikon datiivin pääte, joka useimmiten on tällaisissa paikannimissä liitetty johonkin henkilönnimeen. Gisle on vanha ruotsalainen miehennimi, Gislom tarkoittaa suunnilleen samaa kuin “hos Gislarna” (Gisleillä, Gislejen luona). Gisle-nimen monikon nominatiivi Gislarna tarkoittaa Gisle-nimistä miestä sekä hänen

perhettään ja muuta talonväkeään. Tällaisten -om-päätteisten kylännimien katsotaan viittaavan tavallisesti siihen, että asutus ei ole lajissaan aivan paikkakunnan vanhinta perua – tässä tapauksessa se on hieman nuorempaa kuin suuremman Degerbyn kylän asutus.

Mainitut kolme vanhaa suurkylää olivat siis ilmeisesti keskuksia, joista asutus vähitellen levisi muualle. Niiden kaikkien sijainti oli samantapainen, ne kaikki syntyivät turvalliselle paikalle, jolle asettuminen tuntui muuttoliikkeen ensimmäiseen aaltoon kuuluneista uudisasukkaista luonnolliselta. Vanhakylä, joka on näistä kylistä tunnetuin, sijaitsi Pernåvikenin luoteisimman pohjukan tuntumassa, Gammelby-Willmansgård vastaavanlaisessa paikassa Isnäsvikenin ja Degerby nykyisen Loviisanlahden rannalla.

Kirkonkylän seutu on kuitenkin halki vuosisatojen ollut Pernajan keskus, pitkään paljon keskeisempi kuin mikään muu alue. Tämän seudun asemaa asutuksen leviämisen historiassa on näin ollen selvitettävä hieman tarkemmin. Erilaiset rajankäynti- ja maanjakoasiakirjoista ilmenevät seikat viittaavat siihen, että Pernåvikenin itäpuolella (Särkilahden luoteispuolella) sijaitsevan asutuksen keskuksena ei alun perin ollut Kirkonkylä. Keskuspaikkana, josta asutus lähti leviämään, olivat todennäköisesti *Garpgårdin* kylä ja sikäläinen Backaksen tila (jonka osista Nykulla lienee nykyään tunnetuin). Garpgård-nimi näyttää entisinä aikoina merkinneen yksinomaan Backasta. Nykyiseen Garpgårdin kylään kuuluvista taloista *Segersby* oli myöhäiskeskiaikana erillinen kylä, kuten tilan nimikin osoittaa; *Hagaböle* saattoi olla uudistila, jolle viljelijät olivat ehkä muuttaneet joko Segersbystä tai Backas-Garpgårdista.

Garpgårdista asutus näyttää sitten levinneen kaakkoon, mm. *Thorsbyhyn* sekä Kirkonkylän seudulle (josta tässä puhutaan sanan ahtaammassa merkityksessä). Päinvastaiselle suunnalle syntyi uudistiloja – jotka samoin saivat asukkaansa Garpgårdista – *Gislarböleen* sekä eräisiin osiin Koskenkylää. Forsön on aina meidän

aikaamme asti ollut paitsi Koskenkylän myös Garpgårdin, Thorsbyn ja Kirkonkylän talojen omistuksessa.

Garpgårdista luoteeseen levinneestä asutuksesta on tässä ensiksi käsiteltävä hieman tarkemmin Gislarböleä, lähinnä kylän nimeä. Kuten edellä on mainittu, pääte -böle tarkoittaa uudistilaa. Alkuosana on vanha ruotsalainen miehennimi Gisle, kuten Gislomin kylän nimeä käsiteltäessä todettiin. Nimen keskiosa -ar on kulunut jäänne sanasta arva, joka tarkoittaa samaa kuin nykyruotsin sana arvingars (perillisten). Gislarböle on siis ollut Gislen perillisten uudistila. – Sama -ar-muoto esiintyy Isnäsin lähellä sijaitsevan *Fasarbyn* kylän nimessä. Seudulla eli 1300-luvulla mies, jonka ristimänimenä oli Fader (samaan tapaan kuin nykyään Bror, Veli ja Sisko ovat yleisiä etunimiä). Fasarby oli Faderin perillisten kylä.

Toiseksi on tietenkin kiinnitettävä huomiota *Koskenkylään* eli *Forsbyhyn*. Edellähän on parissakin kohdassa ohimennen viitattu siihen, että Koskenkylän vanha asutus oli ainakin eräiltä osin kenties lähtöisin vanhoista alkuperäiskylistä – Vanhastakylästä lännessä ja Garpgårdista idässä. Siinä tapauksessa Koskenkylä oli keskiaikana vielä kaukana siitä keskuspaikan asemasta, joka sille nykyaikana katsotaan kuuluvan. Koskenkylän varhaisia asutusoloja käsitellään tuonnempana suurtila-alueiden kehitystä koskevassa luvussa. Siinä kuvataan myös Sarvilahden, Malminkartanon, Tervikin-Tjusterbyn, Labbyn-Rönnäsin, Sarvisalon ja muiden suurtila-alueiden syntyä – kuinka niitä luotiin mm. yhdistämällä pienehköjä asutuskokonaisuuksia suuremmiksi.

Tuonnempana tulevat puheeksi myös Pernajan laajan saariston kylät ja muu sikäläinen asutus. Tässä todettakoon vain, että pitäjän keskiaikaiset saaristokylät olivat luonnonolojen takia enimmäkseen pieniä: niihin kuului yhdestä kolmeen taloa. Sarvisalossa oli kuitenkin neljä suurehkoa kylää, joissa oli keskiajan lopussa taloja suunnilleen seuraavat määrät: *Sarvisalon kylässä 12*, *Härkäpäässä 8*, *Horslökissä 5*, *Rösundissa 7* taloa. Viimeksi mainittu kylä oli oikeastaan yhdistetty useasta pienemmästä. Tässä kuvattujen

mannermaan vanhojen suurkylien taloluvut olivat seuraavat: Vanhakylä 14, Garpgård (Kirkonkylä mukaan luettuna) 12 ja Degerby 9 taloa.

Perintö- ja kruununtilat (1500- ja 1600-luvuilla)

Pernajan kylät olivat 1400-luvulle mennessä suurin piirtein valmiina. Nimenomaan niiden lukumäärä ja suuruussuhteet olivat vakiintuneet. Tänne oli muodostunut yhteensä vähän yli 70 kylää, joiden joukkoon luettiin myös joukko pieniä kyliä, jotka olivat oikeastaan yksinäistaloja. Mainittu kylien lukumäärä koskee sitä aluetta, josta täällä entisinä aikoina käytettiin nimitystä “egentliga Pernå” (varsinainen Pernaja, Kanta-Pernaja). Siihen luettiin koko pitäjä paitsi Liljendalia, josta tuli vuonna 1791 erityinen kappeliseurakunta; mukaan luettiin myös alue, joka liitettiin vuonna 1957 Loviisan kaupunkiin ja johon kuuluu mm. Valko. Kanta-Pernajan alueella oli yhteensä kolmisensataa talonpoikaistilaa.

Pitäjän talonpoikaistilat luetteloitiin ensimmäisen kerran jokseenkin täydellisesti, kun kuningas Kustaa Vaasa laaditutti 1540-luvulla veroluettelot. Niissä ei mainita tilan nimeä (näitä alettiin täällä kirjata vasta vuoden 1700 vaiheilla), vaan omistajan nimi sekä tieto veroista, jotka kruunu tilalta vaati.

Viranomaisten luetteloista näkyy, että tässä mainitut kolmesataa Pernajan pitäjän tilaa olivat perintötiloja. Tämä merkitsi, että tilan omisti talonpoika, ei kukaan tai mikään muu. Näin oli Pernajan talojen laita vielä 1500-luvun puolivälissä. Pienen erityisryhmän muodostivat sellaiset tilat, jotka omistaja oli lahjoittanut kirkolle. Pernajan pitäjänkirkko omisti 1500-luvun puolivälissä, siis katolisen ajan lopussa, kaksi tilaa Blybergsissä ja yhden Gerbyssä. Kustaa Vaasa peruutti joukon kirkolle kuuluvia tiloja kruunulle. Tällaista tapahtui kaikkialla Ruotsin valtakunnassa, ja Pernajan kolmen kirkontilan vuoro tuli vuonna 1555.

Valokuva vuodelta 1965 esittää Nedre Riken vanhaa asutuskeskusta, niitä kolmea taloa, jotka jäivät entisille paikoilleen, kun useimmat kylän asukkaat muuttivat pois vanhasta kyläkeskuksesta (tästä luvussa 5.2). Etumaisena Klemetsin talo, sen takana Ödas ja kauimpana (vaaleaksi maalattu) Backas. Rike oli pitäjän kylistä ainoa, jonka kaikki tilat pysyivät kautta aikojen perintötiloina eivätkä menettäneet sukuoikeuttaan. Valok. A. Åkerblom.

Seuraavien vuosikymmenten aikana kruununtilojen määrä kasvoi Pernajassa moninkertaiseksi. Ennen kuin tätä kehitystä ryhdytään kuvaamaan, selvitetään tässä lyhyesti (ja yksinkertaistaen) eräitä tavallisten perintötilojen ja kruununtilojen välisiä yhtäläisyyksiä ja eroja. Tavallisissa oloissa ja hyvinä aikoina perintö- ja kruununtilan

isännillä oli käytännössä miltei yhtäläinen hallintaoikeus tiloihinsa. Kumpikin voi yhtä vapaasti päättää tilansa asioista ja sen viljelysten tuotosta. Kumpikin maksoi samat verot, ja veronmaksun toistuva laiminlyöminen saattoi käydä kummallekin yhtä kohtalokkaaksi. Kummankin seuraajaksi talon isäntänä tuli käytännössä useimmiten poika, vävy tai joku muu sukulainen. Kruununtilan sukupolvenvaihdokseen kuitenkin vaadittiin lääninhallituksen lupa; tässä oli usein kyseessä pelkkä muodollisuus, mutta toisinaan sanottu vaatimus aiheutti turvattomuutta. Kun metsästä vähitellen (näillä seuduin 1600-luvulla) tuli yhä tärkeämpi varallisuustekijä, perintötilan isäntä sai käyttää metsäänsä paljon vapaammin kuin kruununtilallinen, sillä kruununtilan metsänhakkuut kuuluivat oikeastaan valtion viranomaisten päätettäviin asioihin. Omistusoikeuden erot alkoivat ajan mittaan näkyä yhä selvemmin.

Skinnarbyn viiden talollisen puumerkit vuodelta 1756. Puumerkit pysyivät muuttumattomina, etenkin mikäli tila oli jatkuvasti saman suvun hallussa.

Autiotilat (noin 1550–1750)

1500-luvun puolivälin jälkeen tuli vaikeita aikoja. Mainitun

ajankohdan jälkeen seurasi lähes kaksisataa vuotta, joiden aikana käytiin monia pitkäaikaisia sotia; kulkutauteja ja tuhoisia katovuosia tuli muutaman harvan vuoden väliajoin, joskus niitä kesti useiden vuosien ajan yhteen menoon.

Moni talonpoika sortui verotaakan alle, johon silloin tällöin vielä lisättiin uusia rasituksia. Verorästit kasaantuivat, ja tila merkittiin veroluetteloon autioksi. Koska maakirjojen ja muiden sentapaisten luetteloiden päätehtävänä oli antaa tietoja veronkantoa varten, merkintä “autio” tarkoitti ensi sijassa sitä, että tila ei pystynyt maksamaan verojaan. Se saattoi kyllä silti olla asuttu, ja osa tiluksista saattoi olla viljelyksessäkin; mikäli talo todella oli asumaton, naapurit ehkä käyttivät osaa sen maista. Kaikkein vaikeimpina aikoina kuitenkin yhä useammat talonpoikaistilat jäivät sekä asumattomiksi että pois viljelyksestä; tällöin niistä käytettiin nimitystä “purt öde” (kokonaan autio).

Mikäli talonpoikaistila oli ollut useita vuosia autiona, joko vain verotusteknisessä mielessä tai “kokonaan”, se muutettiin maakirjoissa perintötilasta kruununtilaksi. Myöhempinä aikoina määrättiin, että tila siirtyi kruunun omaisuudeksi oltuaan kolme vuotta autiona.

Vuonna 1571 merkittiin ensimmäisen kerran suuri joukko Pernajan tiloja kruunun luetteloihin autioiksi. Sinä vuonna oli jäätyneen Suomenlahden yli marssinut venäläinen sotaväki hävittänyt Itä-Uudenmaan rannikkoseutuja. Rantakyliä oli hävitetty pahimmin (tästä luvussa 8.1).

Autiotilojen tarinan kulku vaihteli myöhempinä aikoina. Vuonna 1571 niitä oli ollut Kanta-Pernajassa 88 kappaletta, vuonna 1603 niiden lukumäärä oli vain 46, mutta kun kolmikymmenvuotisen sodan ajasta oli kulunut kolmasosa (vuonna 1627), niitä oli jo 63. Tämän jälkeen autiotilojen määrä väheni, vuonna 1701 niitä kirjattiin Pernajassa “vain” 30. 1690-luvun nälkävuosien ja niiden aikana riehuneiden kulkutautiepidemioiden sekä vuoteen 1721 asti jatkuneen suuren Pohjan sodan seuraukset johtivat kuitenkin siihen,

että autiotilojen määrä lisääntyi ja oli vuonna 1713 noin 80. Ensimmäisenä rauhan vuonna, 1722, täällä kirjattiin 64 autiotilaa ja vuonna 1741, jolloin rauhan aikaa oli kestänyt kaksi vuosikymmentä, 18. Tappiollisesti päättynyt "hattujen sota" lisäsi Pernajan autiotilojen määrän viimeisen kerran ennätyslukemiin: vuonna 1743 niitä oli 49 kappaletta. Sen jälkeen autiotilat pystyttiin pitkäjänteisin toimin ottamaan viljelykseen: vuonna 1749 niitä oli jäljellä vain 13, vuonna 1799 enää 5. Nuo muutamat viimeiset autiotilat olivat hävinneet ajat sitten, eikä 1800-luvun alussa enää kukaan liioin pystynyt ilmoittautumaan niiden entisten omistajien perilliseksi.

Kruununtilojen lukumäärä lisääntyi Pernajassa vuodet 1550–1750 käsittäneenä kahdensadan vuoden jaksona ja väheni sen loppua kohti samansuuntaisesti kuin autiotilojenkin määrä. 1700-luvun alkuun mennessä pitäjän kruununtilojen määrä oli ylittänyt perintötilojen määrän, sillä edellisiä oli tuolloin 93 ja jälkimmäisiä 78.

Vuoden 1710 ja runsaiden kymmenen seuraavan vuoden maakirjoihin on merkitty äärimmäisen harvoja Pernajan tiloja perintötiloiksi. Näitä oli silloin 20, ja niiden manttaaliluvut olivat yhteensä 10 manttaalia, kun taas kruununmaan yhteinen manttaaliluku oli 56 (kruununtiloja oli yhteensä 150). Perintötiloja oli tuolloin seuraavissa kylissä: Tavastby (6 tilaa), Paavalinkylä (Påvalsby, 1), Haddom (3), Gislom (2), Rike (5), Tervik (1), Horslök (2). Rike oli ainoa kylä, jossa oli yksinomaan perintötiloja, Tavastbyssä ja Haddomissa oli yhtä monta perintötilaa kuin kruununtilojakin, kaikissa muissa pitäjän talonpoikaiskylissä kruunu oli suurin maanomistaja. 1710- ja 1720-luvuilla Pernajan talonpoikien oli vaikeampi kuin koskaan muulloin vuosisatojen kuluessa puolustaa omistusoikeutta, joka heillä oli tiloihinsa niiden perintötilan luonteen ansiosta.

Hardomin kylän Bengtsin tila on ollut saman suvun omistuksessa ainakin jo 1600-luvulta lähtien. Valok. Ragni Antell 1934.

Pålbölen Mickoksen sotilasvirkatalo. Valokuva vuodelta 1918, Museovirasto.

Osa talonpojista onnistuu vahvistamaan tai palauttamaan omistusoikeutensa

1720-luvulla kehityksen suunta kääntyi: perintötilallisten lukumäärä alkoi jälleen vähitellen kasvaa, kun taas kruununtilojen viljelijöiden määrä väheni. Talonpoikien omistusoikeus siis vahvistui, ja tässä suhteessa erityisen tärkeä oli vuonna 1723 annettu asetus. Asetuksen mukaan talonpoika sai mm. lunastaa viljelemänsä kruununtilan perintötilaksi maksamalla valtiolle summan, joka vastasi tilan kolmen vuoden veroja. Täydentävien asetusten ja valtiopäiväpäätösten mukaan tila voitiin eräissä tapauksissa muuttaa kruununluontoisesta perintötilaksi ilman lunastusmaksuakin, mm. silloin kun tilan voitiin todistaa kulkeneen itse asiassa koko ajan perintönä samassa suvussa. Tällaista ratkaisua puolsi Tukholmassa vuosina 1746–47 pidetyillä valtiopäivillä Itä-Uudenmaan rahvaan edustaja Jobst Barsas, Pernajan Haravankylästä kotoisin ollut talollinen ja valtiopäivämies.

Neljätoista Pernajan talonpoikaistilaa sai vuonna 1749–60 perintötilan asemansa takaisin ilman lunastusmaksua, ensimmäisinä Thorsbyn Sigfrids, Hardomin Smeds ja Haravankylän Barsas. Kruununtiloja muuttui jatkuvasti perintötiloiksi – muutamia keskeytyksiä prosessissa kyllä sattui –, myöhempinä aikoina tavallisesti siten, että viljelijä maksoi vuonna 1723 säädetyn lunastusmaksun. Vuonna 1870 Pernajassa oli jäljellä enää viisi tavallista kruununtilaa (tai tilan osaa). Viimeisenä lunastettiin perintömaaksi vuonna 1886 puolet Tavastbyn Ollaksen tilasta.

Kun siis puolet Ollaksesta lunastettiin vuonna 1886, päättyi pitkä ja vaihteleva kehitys, joka koski Pernajan pitäjän kruunun- ja perintötilojen lukumääräsuhteita. Jonkin matkaa 1700-luvulle asti kehitys oli merkinnyt sitä, että yhä harvemmat talonpojat olivat pystyneet säilyttämään varman omistusoikeuden tilaansa. Sen jälkeen, noin 150 vuoden pituisena ajanjaksona, joka siis päättyi 1880-luvulla, pitäjän talonpojat olivat kuitenkin saaneet palautetuksi asemansa, joka oli ollut uhanalainen ja jonka he olivat useimmissa

tapauksissa jo menettäneet.

Kruunun virkatalot, ratsutilat ja augmenttitilat

Tässä mainittujen "tavallisten" talonpoikaistilojen lisäksi oli toki muihinkin kategorioihin kuuluvia maatiloja. Perintö- ja kruununmaan problematiikka koski siten myös kartanolaitosta, josta tulee puhetta muutamissa myöhemmissä luvuissa. Mainittakoon kuitenkin erityisryhmistä ensiksi kruunun virkatalot.

Pernajassa sijaitsevien kruunun virkatalojen eli – kuten ennen sanottiin – puustellien lukumäärä vahvistettiin vuonna 1696 sotalaitoksen jakopalkkajärjestelmän organisoinnin yhteydessä. Jakopalkkalaitos merkitsi pääasiassa sitä, että useimmat virkatalot määrättiin käytettäviksi jonkun sotilashenkilön elatukseen. Tarkoituksena oli luoda järjestelmä, joka kestäisi järkähtämättä halki aikojen; nimenomaan kruunun virkatalojen osalta se pysyikin periaatteessa voimassa noin 250 vuoden ajan.

Eräs Pernajassa sijaitseva maatila osoitettiin vuonna 1696 melko korkean upseerin virkataloksi. Kyseessä oli Kuggomin majurinpuustelli, joka ei kuitenkaan kuulu tähän yhteyteen, koska se oli herraskartano. Muut virkatalot olivat tavallisen talonpoikaistilan kokoisia, ja ne määrättiin enimmäkseen alemman päällystön tai alipäällystön asuttaviksi, osa tavallisille korpraaleille tai majoittajille (furiireille). Tällaisina virkataloina olivat Pernajassa seuraavat kymmenen tilaa: Thorsbyn Nybondas; Pålbölen Thomasas, Mickos ja Arvids (myöhempi Arvila); Fasarbyn Jofs, Pesurs, Jörens ja Lillmaris; Sarvisalon Kuggis (eli Kuggas); Rösundin Ströms.

Fasarbyn Pesursin entinen sotilasvirkatalo. Valok. Seija Flink 1996. Pålbölen ja Fasarbyn kylät olivat 1940-luvulle asti Pernajan oloissa sikäli erikoisasemassa, että niiden tiloista enemmistö oli kruunun virkataloja.

Erlandsbölen Sprintaksen rustholli, kuva 1910-luvulta. Eräiden muiden rusthollien tavoin Sprintas oli ajoittain luokiteltavissa suurehkoksi talonpoikaistilaksi, ajoittain pieneksi kartanoksi. Museovirasto.

Useimmissa tapauksissa aliupseeri (Pernajan oloissa kyseessä oli

tavallisesti aliupseeri) asui itse virkatalossaan. Tavallisen maatilan kokoisen virkatalon maataloudesta huolehti yleensä vuokraaja eli lampuoti, joka saattoi maksaa virkatalon haltijalle – siis aliupseerille – eräänlaisena vuokrana esimerkiksi puolet viljelysten tuotosta. Tähän tapaan järjestelmä toimi niin kauan kuin jakopalkkalaitoksen sotilaallisia funktioita pidettiin voimassa; toisin sanoen se muuttui jonkin ajan kuluttua vuodesta 1809. Sotilaiden tilalle tulivat nyt virkatalojen vuokraajat, arrendaattorit, kuten heitä nimitettiin. Nämä olivat tavallisesti sosiaaliselta asemaltaan hieman tavallisen rahvaan yläpuolella olevia siviilimiehiä, jotka tekivät – usein hyvin pitkäaikaiset – vuokrasopimuksensa suoraan valtiovallan kanssa. Vuokraajat lunastivat viimein kruunun virkatalot omikseen, etupäässä vuonna 1926 säädetyn lain nojalla; Pernajassa tämä tapahtui seuraavien kahden-kolmenkymmenen vuoden aikana. Tilojen yksityistäminen hävitti virkataloinstituution miltei tyystin.

Virkatalojärjestelmä kuului siis vuoden 1696 jakopalkkalaitokseen, mutta tämä velvoitti lisäksi monet muutkin viljelystilat osallistumaan sotalaitoksen ylläpitoon. Monet tilat velvoitettiin varustamaan ja elättämään jalkaväkeen kuuluvia sotamiehiä; muutama tila hankki aina yhdessä varusteet ja elatuksen yhdelle sotamiehelle, eikä tilojen kruunun- tai perintötilan asemalla ollut tässä mitään merkitystä. Kunkin tällaisen tilojen muodostaman ryhmän, ns. ruodun – siihen kuului tavallisesti kahdesta viiteen tilaa – oli rakennettava sotamiehelle torppa ja annettava hänen käyttöönsä vajaan hehtaarin verran peltomaata. Tilojen omistajat maksoivat sotamiesten palkan, vaatteet ja muun sellaisen. Tilat, joiden omistajat yhdessä huolehtivat näistä velvoitteista, muodostivat siis ruodun, ja tästä sanasta johdettiin nimitys ruotutila.

Ratsuväkeä pitivät yllä mm. ratsutilat eli rusthollit sekä niiden apu- eli augmenttitilat. Pernajassa oli vuoden 1696 jakopalkkasäädösten mukaan kolmekymmentä ratsutilaa; näihin kuuluivat monet pitäjän herraskartanoista, mutta joukossa oli myös talonpoikaistiloja, tosin verraten harvoja. Talonpoikien omistamia

ratsutiloja olivat seuraavat talot: Hardomin Smeds ja Skrivars; Thorsbyn Hemmings ja Sigfrids; Vanhankylän Jönsas, Pellas, Tyskas ja Pungars; Erlandsbölen Sprintas ja Backas. Näistä kymmenestä tilasta varsinkin Pungars (=Fredriksberg) ja Sprintas luettiin ajoittain kartanoiksi. Rahvaanmiesten hallussa koko ajan pysyneiden rusthollien omistajia pidettiin kyllä heitäkin yleensä suurtilallisina.

Hevosen ja ratsumiehen ylläpito, ratsukon tarvitsemien monenlaisten varusteiden hankinta sekä tietysti vielä ratsumiestorpan ylläpito vaativat jo rauhankin aikana suuria kustannuksia. Näiden rasitteiden arvioitiin vaativan miltei kaikilta ratsutiloilta suurempia kuluja kuin itse talolta tai kartanolta sotalaitoksen ylläpitämiseen vaadittavat velvoitteet edellyttivät. Tästä syystä ratsutilalle määrättiin apu- eli augmenttitila tai useitakin; ne maksoivat pääosan veroistaan kruunun asemesta ratsutilalle. Esimerkiksi Smedsin rusthollilla oli augmenttitiloina Gislomin Ollas sekä muuan Mäntsälässä sijaitseva tila. Pungarsin ratsutilan augmenttitilana taas oli Hagaböle, Sprintaksen rusthollin aputiloina olivat Tavastbyn Meikas sekä muuan Myrskylässä sijaitseva tila; lisäksi eräs Porvoon pitäjän talonpoikaistila maksoi Sprintakselle kolmasosan veroistaan. Ratsutilojen ja niiden augmenttien välisillä suhteilla oli Pernajassa suuri merkitys kartanolaitoksen kehitykselle 1700-luvulla; asiaa käsitellään tuonnempana.

Kantatilat ja talojen osittelu

Tässä on edelleen selitettävä kantatilan eli maakirjatilan käsite. Termi liittyy sekin niihin toimiin, joihin valtiovalta ryhtyi 1600- ja 1700-lukujen vaihteen aikoihin, jolloin eri tilat saivat pysyvän – tai ainakin pysyväksi tarkoitetun – sijansa jakopalkkalaitoksen muodostamassa organisaatiossa. Tuolloin tiloille merkittiin myös maakirjaan (maarekisteriin) oma nimi ja oma numero (kunkin kylän tilat numeroitiin erikseen). Rekisteröity nimi jäi monenkin tilan

pysyväksi nimeksi, ja tuohon aikaan määrätyn rekisterinumeron perusosaa käytettiin samoin jatkuvasti melkein kaikista tilan osista.

Monet Pernajan kylien tilat olivat todennäköisesti syntyneet vanhoina aikoina, pian muuttoliikkeen tauottua, siten, että kylän ensimmäinen ja ehkä ainoa talonpoikaistalo oli jaettu useiden perillisten kesken. Tavu -ar (lyhennys sanasta -arve-), joka esiintyy kylännimissä Fasarby ja Gislarböle, on ilmeisesti merkkinä tällaisesta menettelystä. Pitäjässä keskiaikana tapahtuneesta tilojen halkomisesta ei kuitenkaan ole varsinaisia asiakirjatietoja. 1500- ja 1600-lukujen vaikeina aikoina kävi lähinnä siten, että tiloja yhdistettiin ja että jotkut tilat autioituivat ja sitä tietä hävisivät, kuten edellä on mainittu.

Gislom d: 13: Septembris 1769:
Johan Wester. Hans aff Henric Anders, Henric Nybondas, Hans Jacobsson Bajars, Ernest Skrifvar, Hans Zachrisson Smeds, Thomas Maikas Matts aff Hans Lassas, Henric Ers, Johan Pettersson Krogars, Abraham Matsson Krogars, Anders Matsson Mattas,

Vuodelta 1769 peräisin oleva asiakirja, jonka ovat allekirjoittaneet Kuggomin majurinvirkatalon pehtori Wester ja naapurikylän Gislomin talolliset, jälkimmäiset kaikki piirtämällä puumerkkinsä. Gislomin tiloista kahdeksan oli ratsutilojen augmentteja – ratsutilojen, joista useat sijaitsivat niin kaukana kuin (Näsegårdin yhteyteen kuuluvassa) Malmsbyn kylässä, Porvoossa ja Myrskylässä. Kuten asiakirjasta ilmenee, oli Gislomin kantatiloista vuonna 1769 kolme jaettuina osiin.

Isonvihan ja pikkuvihan välisinä aikoina, vuoden 1730 vaiheilla, alettiin Pernajassa jälleen jakaa tiloja. Prosessia kesti runsaiden

sadan vuoden ajan. Se edistyi hyvää vauhtia. Tämä johtui toisaalta siitä, että kotona asuvien täysikasvuisten talollisenpoikien lukumäärä lisääntyi rauhan vuosina ja yhä useammat heistä halusivat ja pääsivätkin oman talon isänniksi. Toisaalta asiaan vaikutti mm. vuonna 1747 annettu asetus, joka poisti useimmat aikaisemmin voimassa olleet ankarat maatilojen halkomista koskevat rajoitukset. Ensimmäisinä jaettiin 1730-luvulla Gislomin Ollas, Riken Backas ja Klemets sekä Kärpän (Kärpe) Bengtas.

Kun tilojen jakaminen saavutti pitäjässä vuoden 1800 vaiheilla huippunsa, äsken mainittuja Backaksen ja Klemetsin tiloja oli halottu edelleen, niin että kummastakin oli tullut neljä itsenäistä . Yhtä moneen osaan oli halottu myös Paavalinkylän Jeppas, Hardomin Smeds, Thorsbyn Sigfrids, Vanhankylän Pellas ja Kärpän Bengtas. Esimerkiksi Jeppas oli tällöin muodollisesti edelleen olemassa yhtenä tilana, siis kanta- eli maakirjatilana, mutta todellisuudessa kantatila muodostui neljästä erillisestä yksiköstä. Pernajassa oli tuolloin vain kaksi normaalikokoista talonpoikaistilaa, joita ei halottu, nimittäin Hardomin Sipus ja Pitkäpään Toddas.

Pisimmälle tilojen halkominen oli mennyt Riken kylässä. Siellä oli 1720-luvulla viisi viljelysyksikköä, nimittäin vanhat silloin vielä jakamattomat kantatilat. Sata vuotta myöhemmin talojen jakaminen oli johtanut siihen, että kylässä oli seitsemäntoista eri viljelysyksikköä. Ei ole sattumaa, että Rike oli pitäjän kylistä ainoa, jonka kaikki tilat olivat koko ajan säilyttäneet perintömaan luontonsa. Kylän talolliset olivat erityisen hyvin säilyttäneet vankan omistus- ja käyttöoikeutensa tiloihinsa. Myös vuoden 1747 asetuksessa säädetty halkomisoikeuden vapautuminen merkitsi osaltaan kaikkien talonpoikien oikeuksien huomattavaa laajenemista.

1820-luvun jälkeen seurasi vastavaikutus: halottujen tilojen osia alettiin jälleen yhdistää. Näin kävi pian mm. äsken mainittujen Sigfridsin ja Bengtaksen tilojen neljänneksien. Halkomisen lisääntymistä ja päinvastaista kehitystä voidaan havainnollistaa

numeroilla, jotka osoittavat, kuinka monta viljelmää pitäjän talonpoikaiskantatilojen mailla kaikkiaan oli: vuonna 1724 niitä oli 78, vuonna 1800 jo 163, mutta vuonna 1870 enää 121.

Viimeisinä 1900-luvun alkua edeltäneinä ja ensimmäisinä sitä seuranneina vuosikymmeninä toimitettiin monissa Pernajan kylissä uusjako tai isonjaonjärjestely. Halottujen tilojen osista tuli nyt asianomaisten maanmittaustoimitusten jälkeen myös virallisesti erillisiä viljelysyksiköitä. Käsitteet kantatila ja maakirjatila siirtyivät historiaan. Tilan virallinen rekisterinumero jäi kuitenkin muistoksi siitä, että se oli alun perin kuulunut yhteiseen kantatilaan. Sen suurempi numero on yleensä sama, jonka kantatila on saanut maakirjaan vuoden 1700 aikoihin, pienempi, oikeanpuoleinen numero – tai kaksoispistettä seuraava numero – osoittaa, että kantatilaa on halottu tai tehty jotakin vastaavaa.

Esimerkkinä mainittakoon muutamia kihlakunnanoikeuden vuonna 1909 vahvistaman Hardomin kylässä toimitetun isonjaonjärjestelyn yksityiskohtia. Kylän tilaan nro 1, Smedsiin, oli jonkin aikaa todellisuudessa kuulunut kaksi viljelysyksikköä, 1/3 Smeds ja 2/3 Smeds. Niille annettiin nyt virallisiksi nimityksiksi Smeds 14 ja Svennas 15. Samoin oli jonkin aikaa ollut olemassa kaksi tilaa nro 3, joista kummastakin käytettiin nimitystä 1/2 Hermans; niistä tuli nyt Hermans 34 ja Nybondas 35. Kylän muut tilat rekisteröitiin vastaavaan tapaan. Sipus, joka oli ainoa niistä, jota ei koskaan ollut jaettu, sai pitää vanhan nimityksensä: se oli edelleen vain yksinkertaisesti Sipus nro 1. Myöhemmin kylän tiloista ja niiden tiluspalstoista alettiin käyttää sellaisia nimityksiä kuin 117, 119, 123. Numerojärjestys osoittaa kuitenkin niiden historiallista alkuperää, sitä, että ne ovat alun perin kuuluneet jakamattomaan Smedsin kantatilaan (Smeds nro 1).

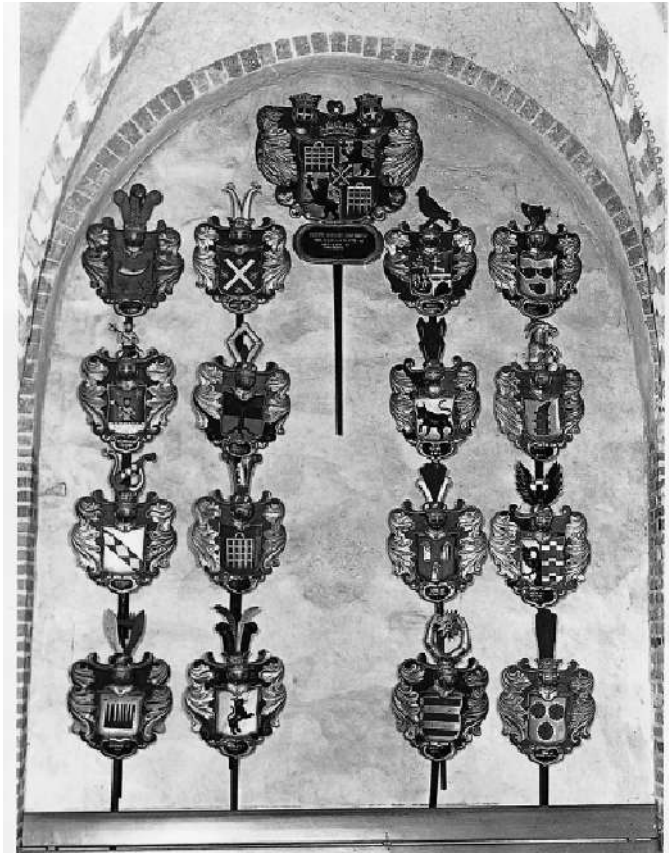
2.2. Kartanolaitoksen kehitys

Koska Pernajaa on meidän aikoihimme asti pidetty pitäjänä, jolle ovat hyvin luonteenomaisia lukuisat ja suuret kartanot, on syytä kuvata kehitystä, joka on historian eri vaiheissa vahvistanut tätä paikkakunnan saamaa kuvaa. Ensimmäisen kehitysvaiheen muodostaa pitäjän keskiaikainen rälssi.

Keskiaikainen rälssi

Sanalla rälssi on kaksi päämerkitystä, jotka liittyvät läheisesti toisiinsa. Se tarkoittaa toisaalta yhteiskuntaryhmää, joka oli vapautettu verojen maksamisesta ja jonka velvollisuutena oli alun perin suorittaa tästä hyvästä valtiovallalle vastapalveluksia. Näistä tärkein oli ratsuväessä suoritettava sotapalvelus. Toisaalta rälssillä tarkoitettiin rälssimiesten omistamaa maata tai niitä heidän maatilojaan, joista he eivät maksaneet veroa.

Historiakirjallisuudessa esiintyy erinäisiä olettamuksia siitä, miten rälssimaanomistus hahmottui suuren Ruotsista Itä-Uudellemaalle suuntautuneen muuttoliikkeen aikana (noin vuosina 1250–1350). On esitetty, että siirtolaiset tulivat seudun lahtien rannoille, sellaisiin paikkoihin kuin Vanhaankylään ja Degerbyhyn, todennäköisesti usein ryhminä; kerralla saattoi saapua esimerkiksi niin paljon väkeä kuin yhteen laivaan mahtui. Mikäli näin tapahtui, ryhmillä oli luultavasti jonkinlaisia johtajia. Nämä ottivat ensiksi omistukseensa maata ja erilaisia hyödykkeitä, ja näin heistä tuli ensimmäisiä paikallisia mahtimiehiä ja heidän asemansa muistutti varsinaisten rälssimiesten asemaa – miesten, joiden erioikeudet perustuivat lainsäädäntöön. On kuitenkin huomautettava, että tällaisissa olettamuksissa on kyse ainoastaan johtopäätöksistä, jotka ovat sinänsä loogisia ja kenties hyvinkin oikeita, mutta jotka eivät saa lähteistä riittävää tukea.

Creutzin suvun kreivillisen ja vapaaherrallisen haaran perinteet palautuvat keskiajalle. Pernajan kirkon kuorin pohjoisella seinällä on suuri Creutzin suvun vaakunakilpi sekä kuusitoista muuta vaakunaa. Ne on ripustettu sinne vuonna 1667 kahdenkymmenenkahden vuoden iässä kuolleen vapaaherra Jakob Creutzin muistoksi. Nuo kuusitoista vaakunaa kuuluvat suvuille, joista nuori vapaaherra niin ikään polveutui. Hän oli Sarvilahden ym. kartanoiden herran Lorenz Creutz vanhemman poika. Äärimmäisenä vasemmalla näkyy toisena ylhäältäpäin Wildemanin suvun vaakuna. Suvun jäsenet elivät Pernajassa keskiajalta 1600-luvulle mahtavina kartanonomistajina. – Nuoren vapaaherran esivanhempien vaakunoiden kokoelmaan kuuluu siis 1+16 vaakunaa, ja harvassa Suomen kirkossa on yhtä täydellistä

kokoelmaa. Pernajan kokoelma havainnollistaa omalla erityisellä tavallaan Pernajan luonnetta vanhana kartanopitäjänä. Valok. Bertil Bonns 1984.

On ilmeistä, että Etelä-Suomen rälssi omisti vielä 1300-luvun lopussa maata etupäässä Ahvenanmaalla ja Varsinais-Suomessa sekä – joskin vähemmän – Länsi-Uudellamaalla. Kuninkaanvallan käyttäjän antama varsinainen rälssikirje antoi rälssimiehen omistamalle tilalle verovapauden; tavallisesti asianomainen otti sen vastikkeeksi varustaakseen sotaväkeen ratsukon, siis ratsumiehen ja hevosen, tai lupautui jatkamaan näiden ylläpitoa. Tätä edellytti rälssioikeuksien perustana oleva Alsnön sääntö, joka oli annettu vuoden 1280 paikkeilla. Kolme ensimmäistä myöhempiin aikoihin asti säilynyttä suomalaisille annettua rälssikirjaa ovat peräisin 1300-luvun puolivälin ajoilta, siis ajalta, jolloin Uudellemaalle tulevan siirtolaisuuden yleensä katsotaan loppuneen. Sattumalta on niin, että kaksi näistä kolmesta asiakirjasta koskee mahdollisesti Pernajaa – toinen varsin todennäköisestikin, toisen osalta asia on epävarmempi – seuraavalla tavalla:

Porvoossa päivättiin (aikaisintaan) helmikuun 25. päivänä 1357 kuninkaan nimissä kirje, jolla vahvistettiin eräiden tilojen rälssioikeudet. Kyseiset tilat omisti ennestään mies, joka mainittiin kirjeessä nimellä Fader Huggeninpoika. Fader on tässä etunimi (kuten eräässä aikaisemmassa luvussa on selvitetty), ja Huggeniin sisältyy oletettavasti rälssimiehen lisänimi Huggut. Viimeksi mainittu nimi voitaisiin suomentaa vapaasti muotoon “hakkaa päälle”; hieman runollisesti liioitellen voimme nähdä tässä miehessä varhaisen hakkapeliitan! Fader Huggeninpojan suvulla oli varmaankin kytköksiä Idlaxissa ja Fasarbyssä sijaitseviin maatiloihin. Huggutin suku omisti Fasarbyn Knapaksen rälssisäterin aina 1700-luvun alkuun asti. Nimeen Knapas sisältyy nimitys knape, joka tarkoitti henkilöä, jonka sosiaalinen asema oli rälssin alarajoilla.

Toinen vanha rälssikirje on vuodelta 1348. Siinä annetaan Anders

Munck -nimiselle miehelle rälssioikeus, joka koskee “kaikkia hänen tilojaan”. Munck oli aseenkantajana Hämeen linnassa ja omisti luultavasti maata sen lähistöllä; ainakin jollakin hänen jälkeläisellään on voitu todeta olleen maaomaisuutta sanotulla seudulla. Asia käy monimutkaisemmaksi sen takia, että tuon ajan rälssikirjeet olivat henkilökohtaisia ja niissä puhuttiin tavallisimmin vain aivan yleisesti rälssimiehen “tilasta” mainitsematta tarkemmin, missä asianomainen maatila sijaitsi. Tutkimus on päätynyt siihen tulokseen, että kyseessä oli yleensä se tila, jolla – omistajalleen tietysti äärimmäisen arvokasta – rälssikirjettä sitten myöhempien sukupolvien aikana säilytettiin. Anders Munckin vuodelta 1348 peräisin olevaa rälssikirjettä on myöhemmin säilytetty ainoastaan Pernajan Sarvilahdessa. Alkuperäisestä kylästä, jonne Sarvilahden kartano muodostui, on aikaisemmin käytetty nimiä Munkby ja Munkböle. Nämä seikat viitannevat siihen, ettei ole aivan mahdotonta, että vuonna 1348 annettu rälssikirje liittyy Pernajan Sarvilahteen. Tällaisen käsityksen tueksi ei kuitenkaan voida esittää mitään positiivisia todisteita.

Pernajan rälssimiehistä ja rälssimaista on runsaampia ja varmempia tietoja 1400-luvulta ja 1500-luvun alusta. Silloin tapaamme Sarvilahdesta sen suvun, joka myöhemmin otti nimen Creutz, Kirkonkylän seudulta mm. Stoltefot- ja Dufva-nimiset rälssimiehet, Garpgårdista mahdollisesti Garpin rälssisuvun, Pernajanlahden länsipuolella sijaitsevalta “kartanorannikolta” Poitzin, Teitin, Djäknin (eli Dieknin) ja Lillen (myöh. Wildeman) suvut ynnä muitakin rälssisukuja.

Pernajan rälssiä ja sen omistamia maatiloja käsitellään hieman yksityiskohtaisemmin seuraavassa pääluvussa 3, jossa esitellään yksittäisten herraskartanoiden historiaa. Tässä todettakoon vain lyhyesti, että vielä 1500-luvun alussa ei yleensä ollut kyse suurista yhtenäisistä maatiloista eikä missään tapauksessa varsinaisesta kartanotaloudesta tai suurviljelyksestä. Rälssisukujen maaomaisuus koostui enimmäkseen hajallaan sijaitsevista maatiloista, joita

viljelivät lampuodit, jotka suorittivat veronsa kruunun asemesta rälssimiehelle. Säteri, kartano, jossa rälssimies itse asui, ei useimmissa tapauksissa vielä tuolloin poikennut tilan koon eikä rakennusten ulkonäön suhteen paljonkaan kylän talonpoikaistaloista.

Aatelin maanomistuksen kasvu vuosien 1550–1680 vaiheilla

Kustaa Vaasan ajasta lähtien antavat kruunun veroluettelot ja eräät muut asiakirjat rälssin maaomaisuudesta paremman kokonaiskuvan kuin keskiajan lähteiden pohjalta on muodostettavissa. Vuosilta 1554–55 on säilynyt tiedot – ne sisältyvät pääasiassa tuolloin laadittuun rälssi- ja ratsupalveluluetteloon – 57 rälssisäätyyn kuuluvasta henkilöstä, joukossa 7 naista, jotka kukin omistivat Suomessa vähintään kolme tilaa. Omaa luokkaansa on Siuntion Suitian rouva Hebla, Erik Flemmingin leski, joka omisti lähes sata tilaa. Tapaamme luettelosta kolme pernajalaista rälssimiestä, joiden maaomaisuuden määrä oli melko lailla luetteloon merkittyjen henkilöiden keskitasoa. He olivat Arvid Olofinpoika (Wildeman), joka omisti 14 tilaa, Matts Knutinpoika (Creutz, 9 tilaa) ja Tönne Olofinpoika (Wildeman, 6 tilaa).

Wildemanien omistamat maatilat sijaitsivat Tjusterbyssä ja Gammelbyssä (=Willmangård), Creutzien tilat Sarvilahdessa. Kummankin suvun Pernajassa omistama maaomaisuus karttui suuresti seuraavien sadan vuoden mittaan. Maaomaisuuden kerääjinä ne eivät kuitenkaan vetäneet vertoja Hans Larsinpojalle (Björnram), joka osti vuoden 1560 jälkeen muutamassa vuodessa Uudeltamaalta ja Karjalasta 140 tilaa. Pienehkön – mutta silti aivan varteenotettavan – osan tästä valtavasta määrästä muodostivat muutamat kokonaiset Isnäsin säterikartanon naapuriston kylät (Malmsby, Mästlax, Åttrans, Edö, Fasarby) sekä Gerbyssä, Gislarbölessä ja Garpgårdissa sijaitsevat maat, yhteensä lähes 30 tilaa. Isnäsin herran maanhankinnat ovat äärimmäisin tuon ajan Pernajassa ilmennyt esimerkki siitä, miten rälssi saattoi lisätä

maaomaisuuttaan ostojen tietä.

Lassdahlin talo sijaitsee Pernajanlahden rannalla vähän matkaa Sjögårdista etelään. Sen vaiheet olivat samanlaiset kuin muutamien muidenkin Pernajan talojen: se oli aikoinaan – etupäässä 1600- ja 1700-luvuilla – säterin asemassa, vaikka se ei koskaan näytä olleen todellinen herraskartano, vaan toimi yleensä tavallisena lampuotitilana. Myöhemmin talo on ollut työläisten asuntona. Valok. B. Bonns 1980.

Rälssimiesten asema vahvistui siis 1500-luvun loppupuolella, koska heidän maaomaisuutensa karttui, mutta asiaan vaikutti myös mm. se, että heiltä alkuaan vaadittu ratsupalvelus muuttui vähitellen miltei pelkästään muodolliseksi velvollisuudeksi. Tähän asti rälssimies oli taistellut ase kädessä ratsunsa selässä kuninkaan ja isänmaan puolesta – sekä myös kartanonsa verovapauden puolesta. Nyt hänen tilalleen tuli aatelismies – tämä nimitys kävi yhä tavallisemmaksi –, aatelismies, jolta ei vain kerta kaikkiaan enää odotettu samoja konkreettisia suorituksia saman edun vastineeksi. – Kuninkaanvallan haltijat sekä myös aatelin oma ajattelutapa edellyttivät kyllä niin kuin ennenkin, että aatelin ja ennen kaikkea

aatelin tuli palvella valtakuntaa sukupolvesta toiseen ja että sillä oli yksinoikeus korkeihin sotilas- ja siviilivirkoihin. Lisäksi rälssimiesten säteritilojen verovapaus ilman ratsupalvelusvelvollisuutta sekä aatelisarvojen perinnöllisyys vahvistettiin asteittain, mm. vuosina 1561 ja 1569 tehdyillä päätöksillä.

Aatelin asema maanomistajina vahvistui 1500-luvun loppupuolella muillakin tavoin. Läänityslaitoksen vaikutus alkoi nyt tuntua Itä-Uudellamaallakin entistä selvemmin. Läänittäminen merkitsi sitä, että kruunu luovutti aatelismiehelle ne verot – siis oikeuden niiden kantamiseen – jotka se oli aikaisemmin perinyt joltakin yksittäiseltä tilalta, kokonaisen kylän tiloilta tai laajemmaltakin alueelta. Läänitys annettiin palkinnoksi kruunulle tehdyistä palveluksista – siis suoraan valtion kassasta maksettavan rahapalkan asemesta – tai asianomaiselta saatujen lainojen koroiksi ja lyhennyksiksi. Esimerkiksi Baggnäsin herra Jost Småpeper sai vuonna 1564 Vanhankylän läänitykseksi. Läänitysjärjestelmä suosi myös Isnäsin herraa Hans Larsinpoikaa, sillä hän sai läänityksiksi yhtä kylää laajempiakin alueita, vuonna 1561 koko Sävträskin neljänneskunnan (suunnilleen nykyisten Myrskylän ja Liljendalin kuntien alueet sekä neljä nykyisen Lapinjärven kylää) ja muutamaa vuotta myöhemmin Märtlaxin neljänneskunnan (kolmetoista kylää Hommansby–Andersbystä Fantsnäsiin asti etelässä; kyliin kuului 44 talonpoikaistilaa). Arvid Tönnenpoika (Wildeman) sai vuonna 1592 läänitykseksi Sarvilahden kylän “toistaiseksi” (till behaglig tid; ilmaus tarkoitti, että läänitys voitaisiin periaatteessa milloin tahansa peruuttaa kruunulle), seuraavana vuonna entistä edullisemmin ehdoin “iki-omaksi” (till evärdeliga ägor). Erityistä huomiota herättää se seikka, että viimeksi mainittu läänitys koski talonpoikien perintötiloja, joihin näillä oli edelleen miltei täydellinen omistusoikeus. Moinen menettely oli tuolloin aivan uutta, todennäköisesti tällaista ei ollut aikaisemmin tapahtunut koko Ruotsin valtakunnassa.

Erikoistapauksina voidaan pitää sellaisia läänityksiä, jotka

annettiin aateliin kuuluville sotaleskille. Tunnetuimpana esimerkkinä tällaisesta ovat Anjalan ja Elimäen pitäjät sekä osa Porvoon pitäjää, jotka läänitettiin vuonna 1605 kaatuneen Henrik Wreden leskelle Gertrud von Ungernille. Samaa tyyppiä oli myös läänitys, jonka kuningas antoi vuonna 1606 päivätyllä päätöksellä kapteeni Hans Vegesackin leskelle Catharina Hess von Wichdorffille. Se käsitti yhteensä 30 tilaa, jotka sijaitsivat silloisen Pernajan Hardomin, Hopomin, Garpomin ja Kuuskosken kylissä. Viimeksi mainittuun kylään kuului tuolloin 24 tilaa (mukaan luettuna siihen silloin kuulunut Veckaby).

Mainitun Kuuskosken läänityksen myöhempiä vaiheita voidaan tässä tarkastella esimerkkinä kehityksestä, joka muodostui läänityksen saajalle erityisen edulliseksi. Leskirouva Catharina avioitui vuonna 1614 Sarvilahden herran Ernst (eli Erengisle) Larsinpoika Creutzin kanssa. Ernst Creutzin oikeus läänitykseen vahvistettiin vuosina 1614–15 kolmeen otteeseen; hänen omistusoikeutensa lujittui joka kerta. Ensimmäisellä kerralla puhuttiin “toistaiseksi” (på behaglig tid) annetusta läänityksestä, toisella “elinaikaisesta” läänityksestä ja kolmannella maiden luovuttamisesta “verovapaaksi rälssimaaksi” (under frihet och frälse). Neljäs vaihe seurasi vuonna 1625. Ernst Creutz oli sodan aikana lainannut kruunulle lähes 5000 taalaria. Kuningas Kustaa II Aadolf muutti aikaisemmat luovutukset suoranaiseksi perinnölliseksi lahjoitukseksi, jolloin Creutz sai “ikuisiksi ajoiksi oikeuden [puheena olevien tilojen] nautintaan, viljelykseen ja hallussapitoon sekä aatelille kuuluvan rälssivapauden”. Lahjoituskirjassa mainittu 5000 taalarin summa osoittaa, ettei kyse ollut todellisesta lahjasta, vaan lainan takaisinmaksusta. Kuudenkymmenen vuoden kuluttua kuninkaanvallan haltija, josta oli siihen mennessä tullut yksinvaltias, asetti kyseenalaiseksi omistusoikeuden, joiden tällaisen vanhan ns. ostorälssimaan haltijat katsoivat itsellään siihen olevan. Sellaista maata olivat Malmgård ja monet muutkin tilat.

1500-luvun loppuvuosia seuranneiden sadan vuoden aikana

Ruotsista kehittyi voitokkaiden sotien jälkeen suurvalta. Muistakin maista hakeutui tarmokkaita upseereita laajenemassa olevan valtion palvelukseen, ja heidän sodissa ja jossain määrin rauhankin toimissa suorittamiaan palveluksia palkittiin mm. läänittämällä heille maatiloja. Jotkut tähän ryhmään kuuluvat ulkomaalaiset saivat haltuunsa Pernajassa sijaitsevia tiloja. Heidän keskiaikaisia edeltäjiään olivat mm. edellä mainitut Thorsbyn herra Helvik Stoltefot, joka oli luultavasti baltiansaksalainen, sekä todennäköisesti niin ikään Baltiasta saapunut Garpin suku, jonka nimikin tarkoittaa yksinkertaisesti vain saksalaista. – Tässä yhteydessä on huomautettava, että Creutzin suku ei nimensä saksalaisesta muodosta huolimatta ole saksalainen, vaan erittäin todennäköisesti peräisin Itä-Uudeltamaalta; kenties se on saapunut tänne Ruotsista tulleen muuttoliikkeen aikoina.

Vuonna 1606 sai ikivanhaan venäläiseen aatelissukuun kuuluva David Golovatseff eli Golawitz Märtlaxin neljänneskunnan läänitykseksi. Pernajan länsiosan rälssimaiden haltijoiden joukossa oli skottilaista syntyperää olevia aatelismiehiä, jotka olivat saapuneet tänne 1600-luvun alussa tai myöhemmin: Idlaxin ym. tilojen omistaja Forbes (vapaaherra Forbus), sekä Tervikin herrat Lichton (Lighton), Guthrie ja Johnstone. Tervik on siitä lähtien ollut tilalla 1600-luvulla asuneiden skottien jälkeläisten – eräissä tapauksissa heistä äitinsä puolelta polveutuvien henkilöiden – hallussa. Tunnetuin Suomeen vuoden 1600 vaiheilla saapuneista skotlantilaisista suvuista on Ramsayn suku; kesti kuitenkin 1900-luvun alkuun asti, ennen kuin sen edustajia asettui tilanomistajiksi Pernajaan.

Säterit: rakennusvelvollisuus verovapauden vastikkeena

Kustaa Vaasan ja hänen poikiensa hallitusaikoina vakiintui vähitellen järjestelmä, jonka mukaan erityyppisille rälssimaille myönnettyjen etujen välillä oli tiettyjä eroja. Tavallisista rälssitiloista ei omistajan tarvinnut maksaa varsinaisia kruununveroja, mutta

hänen tuli osallistua usein rasittaviin kyydityksiin, sotaväenottoihin ym. kruunun vaatimiin suorituksiin. Käytännössä ne jäivät lampuotien harteille. Sitä vastoin aatelisen tilanomistajan asumakartano eli säteri oli miltei kokonaan vapautettu myös viimeksi mainittuun kategoriaan kuuluvista rasituksista. Säterinä – ja siis lähes kaikista kruunun vaatimista suorituksista vapautettuna tilana – voitiin pitää sellaistakin tilaa, jolla omistaja ei todellisuudessa asunut, ja samat vapaudet saattoivat eräissä tapauksissa koskea myös säterin lähistöllä sijaitsevia rälssitiloja, ns. rajapiiritiloja. Pernajassa oli pitkäaikaisia rajapiiritiloja runsaimmin Sarvilahden säterikartanon ympäristössä, 24 tilaa; Koskenkylän kartanon ympärillä niitä oli 6 kappaletta.

Säterien omistajilla oli kuitenkin heidän nauttimiensa etujen vastikkeina myös velvollisuuksia. Säterin tuli olla, kuten säädökset määräsivät, hyvin ja säädynmukaisesti rakennettu. Tässä oli kysymys paitsi yksittäisen aatelismiehen tai -suvun sosiaalisesta asemasta myös Ruotsin valtakunnan, laajenevan suurvallan, statuksesta: Ruotsin poliittisen johdon täytyi ajatella sitäkin, minkälainen maine valtakunnalla oli Manner-Euroopan maissa, joissa oli viljalti komeita linnoja. Säterikartanoiden tuli ulkonäkönsäkin puolesta olla valtakunnan kaunistuksena ja tuottaa sille kunniaa; tämä koski myös Pernajan kartanoita, niin syrjäseudulla kuin ne pääkaupungin näkökulmasta katsoen sijaitsivatkin.

Kruunun katsastusmiehet valvoivat vielä 1700-luvun alun aikoihin säterien rakennusten laatutasoa melko säännöllisesti. Kyseisen ajan tarkastusluetteloissa todettiin yleensä Degerbyn, Sarvilahden, Malmgårdin, Tervikin, Tjusterbyn, Isnäsin, Labbyn, Idlaxin ja Sarvisalon säterit “hyvin rakennetuiksi”. Pernajassa noudatettuja rakennustapoja selostetaan tässä teoksessa jäljempänä luvussa 7.5. Todettakoon tässä yhteydessä vain, että useimpien mainittujen kartanoiden 1600-luvun lopussa rekisteröityjen päärakennusten tilalle on myöhemmin pystytetty uudet. Jotakin on

sentään säilynyt myöhempiin aikoihin asti: Suur-Sarvilahden kolmikerroksinen päärakennus, joka on vuoden 1680 vaiheilta; Tjusterbyn suuri holvattu kellari ja komea kivijalka, jotka ovat muistoina kaksikerroksisesta rakennuksesta, joka pystytettiin useassa vaiheessa 1500-luvun puolimaissa; Degerbyn ratsutilan pieni siipirakennus (nykyisessä Loviisan kaupungissa), joka on luultavasti peräisin 1680-luvulta.

Esimerkit havainnollistavat osaltaan sitä, että aatelisten omistamilla maatiloilla oli 1500- ja 1600-lukujen pitäjämiljöössä yhä tärkeämpi sija. Rälssimaiden osuus pitäjän kaikista maista ja niiden tarjoamista taloudellisista resursseista voidaan ilmaista käyttämällä yksikkönä manttaalia, tuon ajan verotusyksikköä, jota määrättäessä otettiin huomioon pelto- ja niittyalojen lisäksi myös mm. hirsimetsän ja kalavesien käyttömahdollisuudet ja siis niiden tarjoamien hyödykkeiden saatavuus. Pernajan emäpitäjän maiden yhteinen manttaalimäärä oli vuoden 1680 paikkeilla 135 manttaalia, joista 110 manttaalia kuului rälssimaille ja 25 manttaalia kruunun- tai perintötiloille (näistä 25 manttaalista oli siis vain osa talonpoikien omassa omistuksessa).

Reduktio, aatelin maanomistuksen elpyminen ja sen uusi kasvu (noin 1680–1800)

Vuoden 1680 jälkeen yksinvaltiaan asemassa olevan kuninkaan vallan käyttäjät reagoivat kehitykseen peruuttamalla erilaisiin oikeudellisiin perusteihin viitaten suuria osia rälssimaasta aatelilta kruunulle. Näin kävi Pernajassakin. 1680- ja 1690-luvuilla toimitetun suuren reduktion (peruutuksen) piiriin kuuluivat Pernajassa ennen kaikkea koko Degerbyn tilaryhmä ja Sarvilahden silloisista alustalaistiloista mm. syrjäiset Pitkäpäässä ja Thorsbyssä sijaitsevat tilat, samoin koko Malmgårdin – Tetomin tilakokonaisuus, suurin osa Forsbystä, Tervikistä, Fasarbystä ja Sarvisalosta sekä koko Labbyn

tila. Manttaaliluvultaan rälssimaa väheni Pernajassa reduktion johdosta 110 manttaalista 50:een, siis alle puoleen entisestään. Sen jälkeen oli Pernajassa rälssimaahan kuuluvia tiloja noin 85 kappaletta niin kauan kuin ne rekisteröitiin erityisenä rälssimaana – vuoteen 1925 asti (pienehköjä muodollisia muutoksia aiheuttivat eräät kruunun ja aatelisten väliset vaihtokaupat, näin mm. Tervikin–Tjusterbyn tilalla vuonna 1766).

Reduktiosta hyötyi ensi sijassa kruunu, siis valtio, jota edustivat yksinvaltiaana hallitsevan kuninkaan vallan käyttäjät. Se sai nyt entistä enemmän resursseja käytettäviksi omiin tarkoituksiinsa. Siten joidenkin peruutettujen maatilojen tuotto saatettiin osoittaa sotaväen henkilökunnan palkoiksi, kuten edellä on kerrottu kruunun virkataloja käsittelevässä jaksossa. Kohta selvitetään, miten sotaväen jakopalkkalaitos muillakin tavoin hyötyi aatelille läänitettyjen maatilojen peruutuksesta.

Toissijaisesti oli reduktiosta etua myös useiden kylien talonpojille, jotka saivat uudelleen vahvemman omistusoikeuden tiloihinsa kuin heillä oli ollut läänitysaikana. Tämä etu osoittautui pysyväksi. Sen saivat 38 pitäjän itäosassa, 3 Pitkäpäässä ja 4 Vanhassakylässä sijaitsevaa tilaa sekä kaikki 5 Riken kylän tilaa ja 6 lounaisessa saaristossa sijaitsevaa tilaa.

Aateliset tilanomistajat onnistuivat kuitenkin saamaan uudelleen haltuunsa monia muita reduktiossa menettämiään tiloja. Kyseessä olivat useimmiten ja ennen muita edellä kuvattuihin ratsutilojen ja niiden augmenttitilojen kategorioihin kuuluvat tilat. Juuri tällaisia maatiloja aateliset saivat palautetuksi omistukseensa Pernajassa harvinaisen runsaasti.

Kruununtiloja voitiin – lähinnä vuodelta 1723 olevan asetuksen mukaan – lunastaa perintötiloiksi. Edellähän on kerrottu tästä esimerkkejä, jotka osoittavat, että mainittu lunastusoikeus merkitsi talonpojille selvää etua. Vuoden 1723 asetus sekä eräät myöhemmät säädökset avasivat kuitenkin uusia mahdollisuuksia myös herraskartanoiden omistajille. Mm. Pernajassa oli monia kartanoita

1600-luvun lopulla toimeenpannussa reduktiossa peruutettu kruunulle ja muutettu ratsutiloiksi. Tämäntyyppiset ratsutilat olivat monesti suurehkoja ja niiden oli pidettävä yllä kahta tai kolmeakin ratsukkoa sekä hankittava näille varusteet. Niinpä niille määrättiin tavallista useampia tiloja aputiloiksi eli augmenteiksi. Ratsutilalliset lunastivat toisinaan (kuten on kerrottu edellä luvussa 2.1) tilansa perintötiloiksi ja saivat näin niihin täyden omistusoikeuden. Mikäli augmentit sijaitsivat lähellä ratsutilaa ja katsottiin, ettei ratsutila pystynyt ilman niitä suorittamaan sotilaallisia velvoitteitaan, ratsutilan omistaja sai lunastaa omistusoikeuden augmenttiin sivuuttaen sitä viljelevän talonpojan.

Ratsutiloina toimivat herraskartanot alkoivat siis ostaa augmenttitilojaan perinnöksi. Tämä alkoi Pernajassa Tervikin kartanon tapauksesta. Kartanon tiluksiin kuului alun perin kylässä sijaitseva ratsutila. Nyt, vuonna 1727, tilanomistaja-ratsutilallinen osti sen kolme augmenttia perinnöksi. Niistä tuli tällä tavoin lampuotitiloja; niiden omistaja – siis ratsutilallinen – korotti pian niitä maksuja, jotka lampuotien oli suoritettava kartanolle, yli sen määrän, mitä nämä olivat aikaisemmin maksaneet normaaleina kruununveroina. Talonpojat esittivät vastalauseen, mutta turhaan; tätä ja muita perinnöksiostojen yhteydessä sukeutuneita riitoja käsitellään jäljempänä kartanoyhteisöjen sisäisiä oloja koskevassa luvussa (5.4).

Seuraavat ratsutiloina toimivat herraskartanot hankkivat vastaavanlaisin perinnöksiostoin täyden omistusoikeuden augmentteihinsa (ja niiden omistajat hankkivat saman tien sen myös itse ratsutilaan): Malmgård–Tetom hankki vuosina 1750–63 yhdeksäntoista tilaa Veckabyn, Kuuskosken ja Tetomin kylistä; Segersby vuosina 1750–60 kolme tilaa Pitkäpäästä ja yhden Blybergistä; Sarvisalon kartano (johon kuului rälssisäteri ja ratsutila) vuonna 1758 kaksi tilaa Sarvisalon kylästä, yhden Härkäpäästä, kaksi Rösundista ja kaksi Kärpästä (toinen Kärpässä sijaitsevista tiloista ei ollut augmentti, mutta se siirtyi kartanon omistukseen

siinä sivussa); Koskenkylän kartano (johon kuului mm. kaksi Länsi-Koskenkylässä sijaitsevaa ratsutilaa) vuonna 1760 kuusi tilaa Länsi-Koskenkylästä ja yhden Tetomista; Willmansgård (joka kuului Tervikin suurtilaan) vuonna 1771 yhden tilan Edöstä, kaksi tilaa Malmsbystä sekä, vielä niin myöhäisenä aikana kuin vuonna 1876, siihen asti miltei unohduksissa olleen tilan Åttransin kylästä.

Useimmissa mainituissa tapauksissa olivat kyseessä tilat, jotka olivat 1600-luvulla ennen reduktiota olleet asianomaisen kartanon alaisuuteen kuuluvia rälssitiloja. Poikkeuksia olivat Pitkäpään tilat, jotka eivät olleet kuuluneet ne nyt perinnöksi ostaneen Segersbyn vaan Sarvilahden kartanon alaisuuteen, ja Malmsbyn tilat, jotka olivat aikoinaan kuuluneet Näsen tilan alaisuuteen, eivät Willmansgårdin, jonka omistaja kuitenkin nyt osti ne perinnöksi. Tervikille, Malmgårdille, Sarvisalolle ja Koskenkylälle sitä vastoin augmenttitilojen hankkiminen kartanon omistukseen merkitsi, että näitä kartanoita vastaan suuntautuneet reduktiotoimet olivat loppujen lopuksi jääneet välivaiheeksi, jota oli kylläkin kestänyt kolmestakymmenestä kahdeksaankymmeneen vuotta. Kartanoiden omistukseen palautui, pääasiallisesti tämäntyyppisten perinnöksiostojen tietä, tasan puolet – siis 30 manttaalia – niiltä peruutetuista 60 manttaalin rälssimaista.

Ajan mittaan pitäjän kartanolaitos selviytyi reduktiosta ja muista koettelemuksista säilyttäen kykynsä menetettyjen asemien takaisinvaltaamiseen, ja se pystyi jopa laajenemaan uudelleen. Vanhan rälssimaan lisäksi, jonka asema oli äsken mainittujen perinnöksiostojen johdosta osittain muuttunut muodollisesti entisestä poikkeavaksi, luotiin vähitellen uudentyyppisiä kartanoita. Monet niistä olivat mittasuhteiltaan entistä pienempiä ja aatelittomien säätyläisten omistamia. Pernajassa olivat Särkilahti ja Segersby olleet tällaisen kehityksen edelläkävijöitä. Molemmat olivat alkaneet kehittyä kartanoiksi 1500- ja 1600-luvun vaihteen aikoihin, ja kumpikin oli myöhemmin, 1600-luvun viimeiseltä vuosikymmeneltä lähtien, enimmäkseen pappissuvun omistuksessa: Särkilahti oli

Serlachiuksen ja Segersby Ruuthin suvun hallussa.

1700-luvulla ja vielä seuraavan vuosisadan puolella muodostivat pitäjän kahden naapurikaupungin, Loviisan ja Porvoon, porvaristoon ja virkamiesluokkaan kuuluvat henkilöt runsaat kymmenen uutta herraskartanoa ja pienempää maatilaa. Esimerkiksi loviisalainen Lindforsin merikapteenisuku teki Hardomin Lurensista kartanon; Vanhankylän Pungarsin ratsutila muuttui kartanoksi ja sai sellaisena uuden nimen, Fredriksberg, erään Porvoon kymnaasin lehtorin mukaan, joka kuului yhteen kaupungin johtavista kauppiassuvuista.

Tällaisten uusien herraskartanoiden maat olivat enimmäkseen muuta kuin rälssimaata. Kruunun- ja perintömaata siirtyi siten herrasväen omistukseen tai käyttöön, mutta toisaalta alkoi myös päinvastainen kehitys. Kustaa III sääti vuonna 1789 Ruotsin valtakunnan talonpoikaissäädylle privilegiot. Ne määräsivät mm., että myös talonpojat, siis tavalliset rahvaanmiehet, saivat tästä lähtien omistaa rälssimaata täysin omistusoikeuksin, vaikka tämä oli aikaisemmin ollut aatelin yksinoikeutena. Pernajassa oli ensimmäisenä esimerkkinä tällaisesta – tosin lähinnä vertauskuvalliseksi jääneestä – maatalousyhteisössä vallitsevaa sosiaalista eriarvoisuutta tasoittavasta kehityksestä Haddomin Bengtsin rälssitila, jonka omisti vuodesta 1805 lähtien talollinen Johan Mattsinpoika.

Kartanoiden rauhallinen 1800-luku

Herraskartanoiden maanomistuksen määrä pysyi Pernajassa koko 1800- luvun ajan vallinneissa rauhallisissa oloissa jokseenkin vakaana. Lähinnä se vielä jossain määrin kasvoi. Kehityksen kolmesta vaiheesta voidaan esittää numerotietoja aina sadan vuoden päähän toisistaan ajoittuvilta vuosilta, tarkemmin sanoen vuosilta 1680, 1780 ja 1880. Näiltä ajankohdilta on käytettävissä tietoja siitä, kuinka suuri prosenttiosuus kaikesta Pernajan pitäjän viljelysmaasta

kuului herraskartanoille; vuoden 1680 osalta on yksikkönä manttaali – lasketaan siis, kuinka suuri osa maasta oli toisaalta rälssi-, toisaalta kruunun- ja perintömaata –, ja vuosien 1780 ja 1880 osalta hehtaari peltomaata. Vuonna 1680 kartanoiden omistaman maan osuus oli noin
80 %, vuonna 1780 se oli laskenut 58 prosenttiin, mutta vuoteen 1880 mennessä se kohosi jälleen 66 prosenttiin. Vuosina 1780–1880 tapahtunut lisäys merkitsi, että kartanoiden maiden osuus kaikesta viljelysmaasta oli Pernajassa 1800-luvun lopulle mennessä palautunut lähelle samaa prosenttilukua kuin sen osuus oli ollut ennen 1680-luvun reduktiota.

Vuodelta 1878 peräisin oleva Rud. Åkerblomin maalaus esittää Malmgårdin silloista päärakennusta siipineen. Kreivi C.M. Creutz ja kreivitär Hortense istuvat parvekkeella markiisin alla. Muista osapuilleen kymmenestä perheenjäsenestä kolme istuu suuren valkean aurinkokatoksen alla; säätyläisnaistenhan tuli suojella kalpeaa ihoaan. Taulu välittää valoisan taivaan alla kukoistavan rauhaisan idyllin tunnelmaa. Kun kreivi muutamaa vuotta myöhemmin päätti rakennuttaa uuden päärakennuksen, hänen menettelynsä voidaan

katsoa ilmentäneen varmuutta siitä, ettei kartanolaitos vastaisuudessakaan järkkyisi.

Absoluuttisin pinta-alaluvuin esitettynä taas vuosina 1780–1880 tapahtunut kasvu merkitsi, että kartanoiden omistaman peltomaan määrä kasvoi 1400 hehtaarista 2600 hehtaariin. Yksittäisten “vanhojen säterien ja suurtilojen” ryhmään kuuluvien kartanoitten peltoalat olivat vuonna 1880 pyöristetyin luvuin seuraavat: Malmgård (sekä Tetom) yhteensä 420 hehtaaria, Sarvilahti 370 ha, Tervik 280 ha, Isnäs (sekä Sjögård) 210 ha, Tjusterby 160 ha, Koskenkylä 160 ha, Sarvisalo 120 ha, Näse 70 ha, Idlax 70 ha, Särkilahti 60 ha, Labby 50 ha, Segersby 50 ha. “Muiden kartanoiden” ryhmään kuuluvista – vuoden 1800 tietämissä herraskartanoiksi muodostuneista – tiloista olivat vuonna 1880 peltoalaltaan suurimmat Paavalinkylä (80 ha), Greggböle (60 ha) ja Hagaböle (50 ha).

Kartanoiden peltoalasta oli vielä vuoden 1880 aikoihin vain osa niiden omassa viljelyksessä. Suurimpien äsken mainittujen tilojen omaan viljelykseen kuuluvien peltomaiden määrät olivat seuraavat (suluissa ilmoitetaan tällaisten maiden prosenttiosuus asianomaisen tilan koko viljelysmaasta): Malmgård–Tetom (hieman epävarma luku) 220 ha (52 %), Sarvilahti 80 ha (22 %), Isnäs–Sjögård 140 ha (67 %), Tjusterby 75 ha (47 %), Koskenkylä 100 ha (62 %). (Tervikistä on tässä suhteessa saatavissa vain epätäydelliset tiedot.) Prosenttiosuudet siis vaihtelivat Isnäs–Sjögårdin 67 prosentista Sarvilahden 22 prosenttiin. Ensiksi mainitun kartanon osalta prosenttiluku merkitsee, että kahta kolmasosaa Isnäs–Sjögårdin pelloista viljeli kartano itse käyttäen työvoimana palkattuja renkejä ja muonamiehiä sekä päivätöitään suorittavia lampuoteja ja torppareita. Kolmasosa taas oli vuokralla, toisin sanoen käyttöoikeus siihen oli lampuodeilla ja torppareilla, jotka suorittivat vuokransa, “arentinsa”, ennen kaikkea päivätöinä. Sarvilahdessa suhde oli päinvastainen: kartano viljeli itse noin viidesosaa koko peltoalastaan,

kun taas lampuodeilla ja torppareilla oli käyttöoikeus lähes neljään viidesosaan. Tässä esimerkkinä mainitussa Isnäs–Sjögårdin kartanossa oli siis vallalla suurviljelysjärjestelmä, joka oli tuohon aikaan uutta; Sarvilahti taas edusti tässä suhteessa vanhakantaista kartanotaloutta.

Suurtilojen vaaran vuosikymmenet, 1: noin 1900–1940

Kartanotaloudessa noudatettu järjestelmä kehittyi edelleen 1900-luvun parin kolmen ensimmäisen vuosikymmenen mittaan. Tilanomistajat alkoivat pian vuosisadan vaihteen jälkeen pelätä, että heiltä otettaisiin pois osa heidän maaomaisuudestaan. Myöhemmin torpparilaiksi nimitetty laki merkitsi, että torpparien, lampuotien ja mäkitupalaisten viljelemät maat erotettiin kantatilojen maista ja luovutettiin täysin omistusoikeuksin viljelijöilleen (korvausta vastaan, joka jäi suurelta osin vain nimelliseksi). Laki säädettiin tosin vasta syksyllä 1918, mutta käyty keskustelu ja tehdyt päätökset osoittivat jo kymmenen vuotta aikaisemmin, mitä tuleman piti.

Monien Pernajan tilojen omistajat ryhtyivät torppien ym. vuokratilojen erottamisen uhatessa toimenpiteisiin. Joukko torppia ja lampuotitiloja lakkautettiin ja niiden maat liitettiin välittömästi kantatilojen maihin. Tämä joudutti siirtymistä suurviljelyyn, ja tuolloin vallinneissa oloissa tilanomistajien menettely aiheutti myös sen, että eräitä torppia ja lampuotitiloja ei sitten voitukaan vuoden 1918 lain mukaisesti erottaa kantatiloista, ne kun olivat kerta kaikkiaan lakanneet olemasta olemassa. Sanotun lain vaikutusta tarkasteltaessa on siis huomattava myös ne torppien ja lampuotitilojen lakkauttamiset, jotka pantiin toimeen jo monta vuotta ennen lain säätämistä.

Vuoden 1918 ns. torpparilain vaikutusta Pernajan maanomistusoloihin voidaan kuvata seuraavan tiivistelmän avulla: Vuonna 1900 oli Pernajassa ollut yhteensä 178 lampuotitilaa ja torppaa. Vuoden 1919 alussa, jolloin torpparilakia oli määrä ryhtyä

soveltamaan, pitäjässä oli 102 tällaista vuokratilaa. Näin ollen oli 76 vuokratilaa "hävinnyt", ja näistä 67 tapauksessa tilanomistaja oli lakkauttanut vuokratilan peläten, että se muussa tapauksessa erotettaisiin kantatilasta. Yhdeksän tilaa oli tavallisen oston tietä siirtynyt viljelijöiden omaisuudeksi. Lähes puolet pitäjän torpista ym. vuokratiloista oli siis poissa laskuista jo ennen kuin vuoden 1918 laki alkoi vaikuttaa.

Muiden torppien ja lampuotitilojen kävi lyhyesti sanoen seuraavalla tavoin. Neljäntoista tilan viljelijät luopuivat lunastusoikeudestaan, tavallisesti käteiskorvausta vastaan. Kahdessa tapauksessa viljelijä lunasti tilan itselleen mutta luovutti sen pian takaisin kantatilan omistajalle. Kun lunastusoikeus vuonna 1938 lakkasi, oli muut Pernajan vanhat torpat ja lampuotitilat – kaikkiaan 86 tilaa – lunastettu ja ne olivat muuttuneet itsenäisiksi pientiloiksi. Siten siis itsenäistyi suunnilleen puolet niistä torpista ja lampuotitiloista, jotka pitäjässä oli ollut vuonna 1900, jolloin maanlunastusasia alkoi edistyä. Vuoden 1918 torpparilain voidaan siis katsoa vaikuttaneen Pernajan maanomistusoloihin ainoastaan kohtalaisen tehokkaasti.

Baggnäsin Bäckaksen tila on niitä Pernajan torppia, jotka viljelijät

lunastivat omikseen lokakuun 15. päivänä 1918 säädetyn lain mukaisesti. Torpan rakennukset olivat aikaisemmin sijainneet Tervikin kartanoalueen keskustassa, mutta lunastuksen yhteydessä ne siirrettiin sen reuna-alueelle. Valok. Jan Lindroth 1999.

Vastaavanlaisen kuvan antavat myös kantatiloista erotettujen maiden pinta-aloja hehtaareina koskevat tiedot. Jotakuinkin täydelliset tilastotiedot on käytettävissä vain erotettujen maiden kokonaispinta-alasta, mutta ei pelto- ja metsämaista erikseen. Kahdentoista edellä mainitun "vanhojen säterien ja suurtilojen" ryhmään kuuluvan Pernajan kartanon tiluksiin kuului vuoden 1910 (tätä esitystä varten täsmennetyn) maataloustilaston mukaan yhteensä suunnilleen 23 000 hehtaaria maata. Tästä luovutettiin vuoden 1918 lain mukaisesti itsenäistyneille torpille, lampuotitiloille ja mäkitupa-alueille noin 1400 hehtaaria, siis osapuilleen 5 %. Tätäkin määrää voidaan pitää varsin kohtalaisena, etenkin kun ajatellaan, miten paljon aina vuosisadan alusta lähtien oli pelätty suunniteltua maiden lunastusta ja miten suuria odotuksia toisaalta oli elätelty.

Lunastus vaikutti kuitenkin pitäjän eri suurtilojen pinta-aloihin hieman epätasaisesti. Asiaan vaikutti mm. se, minkä verran torppia ja lampuotitiloja oli vuosisadan alussa lakkautettu, samoin se, kuinka monet viljelijät luopuivat lunastusoikeudestaan. Lunastus toteutui Malmgård–Tetomin kartanossa suhteellisen laajamittaisena, suurelta osin tilan omistajan kreivi Carl-Gustaf Creutzin aktiivisen myötävaikutuksen ansiosta; siellä erotettiin kantatilasta yhteensä 503 hehtaaria maata, toisin sanoen 14 % kantatilan kokonaispinta-alasta. Sarvilahden tilan kahdesta keskeisestä kartanosta Stor-Sarvlaksista ja Norr-Sarflaxista erotettiin kaikkiaan 213 hehtaaria, 6 % niiden maista. Koskenkylän kartanosta ja Tervikistä erotettiin niistäkin suunnilleen saman verran maata. Tjusterbystä erotettiin 40 hehtaaria, toisin sanoen 4 % tilan maista, ja Rönnäsistä 57 hehtaaria (samoin 4 %). Isnäsin ja Sjögårdin kartanoiden maista erotettiin

huomattavasti pienempi osa kuin edellä mainituista tiloista, vähemmän kuin 1 % (tässä viralliset tiedot kuitenkin mahdollisesti antavat erehdyttävän kuvan, sillä sanotut kartanot kuuluivat Askolinin perheelle ja ne oli saatettu tällaisissa yhteyksissä ainakin osaksi rekisteröidä Askolinin toiminimen maatilayhtiön Greggböle AB:n nimiin). Kauimpana lounaassa sijaitsevien kartanoiden Näsen ja Sarvisalon pinta-alaan vaikutti tähän aikaan enimmäkseen vapaaehtoinen palstoitus.

Näyttää selvältä, että Pernajanlahden länsipuolella sijaitsevat kartanot pystyivät vuoden 1918 lain mukaisessa maanlunastuksessa yleensä pitämään hallussaan suhteellisesti suuremman osan maistaan kuin pitäjän keski- ja itäosan suurtilat. Viimeksi mainituista olivat huomattavimpia maanluovuttajia Malmgård–Tetom, Koskenkylä ja Sarvilahti. Tämä seikka taas vaikutti ilmeisesti myöhemmin siihen, mihin pitäjän osiin kiinnitettiin eniten huomiota 1940-luvun laajaa asutustoimintaa suoritettaessa.

Maailmansotien välisenä aikana, siis 1920- ja 1930-luvuilla, pantiin toimeen eräitä laajamittaisia palstoituksia, joita käsitellään tuonnempana muutamien yksittäisten kartanoiden historiaa koskevien yleiskatsausten yhteydessä. Samoihin aikoihin käynnistynyttä kruunun virkatalojen yksityistämistä on tässä esityksessä kosketeltu edellä luvussa 2.1. Niin palstoitukset kuin virkatalojen ostotkin sujuivat varsin rauhallisesti, mikäli vertauskohdaksi otetaan täällä vuodesta 1940 lähtien suoritettuun asutustoimintaan liittyneet levottomuudet ja ristiriidat.

Suurtilojen vaaran vuosikymmenet, 2: noin 1940–1960

Pika-asutuslaki (PAL) säädettiin 28.6. 1940 maan hankkimiseksi Suomen talvisotaa seuranneen rauhansopimuksen mukaisesti luovuttamien Karjalan ja Hankoniemen alueiden asukkaille. Lain toteuttaminen Pernajassa vaati, että oli kiireesti laadittava suunnitelma siitä, miten tarkoitukseen hankittaisiin maata

lunastamalla etupäässä suurtiloille kuuluvia maa-alueita. Oli myös odotettavissa, että mikäli pitäjään muuttaisi huomattava määrä karjalaisia, pitäjän väestön kielellinen rakenne muuttuisi jyrkästi. Muutamien pitäjän kartanoiden omistajat hankkivat nyt maatiloja suomenkielisiltä alueilta maan sisäosista; he halusivat tarjota niitä asutettaviksi saadakseen itse pitää mahdollisimman suuren osan sukutilojensa omista maista.

Useimmat evakkoon joutuneet maanviljelijät palasivat kuitenkin koteihinsa, kun Karjala oli jatkosodan alkuvaiheessa vallattu takaisin. Pernajassa ehdittiin rekisteröidä vain joitakin harvoja vuoden 1940 PAL:n mukaan muodostettuja asutustiloja, joihin ei yhteensä kuulunut sataakaan hehtaaria maata. – Myöhemmin (vuoden 1959 maatalouslaskennassa) ilmoitettiin neljän Gislarbölessä sijaitsevan asutustilan tulleen karjalaisten omistukseen PAL:n voimassaoloaikana, vuosina 1940–44. Gislarbölen Karjalaiskylän tilat muodostettiin kuitenkin pääasiallisesti vuonna 1945 säädetyn maanhankintalain (MHL) nojalla, jota tässä käsitellään tarkemmin.

Laajamittaisia valmisteluja suoritettiin vuosina 1940–41 mm. Sarvilahdessa, jonne asutustoiminta sittemmin, vuosina 1944–45, loi pysyvän, luonteeltaan erikoislaatuisen karjalaisasutuksen. Sarvilahteen muodostettiin Ny-Sorjos-niminen kylä, josta oli määrä tulla uusi kotipaikka Laatokan luoteisrannalla sijaitsevan Kurkijoen pitäjän Sorjoksen kylän asukkaille. Sorjos oli ainoa Karjalan maaseudun kylä, jonka asukkaista enemmistö oli ruotsinkielisiä. Suur-Sarvilahden omistaja Ernst von Born tarjosi syksyllä 1940 osaa kartanostaan Sorjoksesta kotoisin oleville maanviljelijäperheille asutustiloiksi. Asiasta tehtiin alustava sopimus, mutta Karjalaan vuonna 1941 suuntautunut paluumuutto lykkäsi sen toteuttamista. Kun Suomi oli syksyllä 1944 joutunut uudelleen luovuttamaan pääosan Karjalaa Neuvostoliitolle, Sorjoksen asukkaille muodostettiin jo aikaisemmin suunnitellut asutustilat. Alueesta, jolle ne perustettiin, alettiin käyttää nimitystä Ny-Sorjos. Se sijaitsee pääasiassa Suur-Sarvilahden keskustilan kaakkoispuolella.

Kuhunkin uuteen viljelystilaan kuului 20–40 hehtaaria maata, josta 12–20 hehtaaria oli peltoa. Puheena olevien tilojen asukkaat kuuluivat ruotsinkielisiin Björklundin, Ruotsalaisen ja Vuojärven sukuihin, jotka jäivät pysyvästi asumaan paikkakunnalle.

Yksi Gislarbölen karjalaistaloista. Tila, jonka rakennuksia kuva esittää, kuuluu niihin Koskenkylän kartanon alueen itäosassa sijaitseviin tiloihin, jotka muodostettiin vuoden 1945 jälkeen maanhankintalain nojalla ja annettiin Karjalan evakoille. Tilan sai Ravin perhe. Se asui ensiksi vasemmalla näkyvässä pienessä rakennuksessa, kunnes vuonna 1951 pystytettiin nykyinen asuinrakennus (oikealla). Keskellä näkyy navetta, jossa oli karjaa 1980-luvulle saakka. Valok. J. Lindroth 2003.

Jatkosodan päätyttyä ja Suomen jouduttua luovuttamaan osan alueestaan uudelleen Neuvostoliitolle säädettiin 5.5. 1945 maanhankintalaki (MHL). Sen soveltamiseen liittyvät ongelmat kuuluvat erityiskysymyksinä pitäjän poliittiseen historiaan, ja jäljempänä (luvussa 8.4.) niitä hieman kosketellaan politiikkaa koskevassa jaksossa. Tässä yhteydessä tarkastellaan Pernajassa

vuodesta 1945 lähtien suoritettua maanhankintaa kartanolaitoksen näkökulmasta. Tarkoituksenahan oli, että maanhankintalakia sovellettaisiin erityisen paljolti juuri kartanoihin.

Luovutusvelvollisuus kasvoi tietenkin asteittain kantatilan koon mukaan. Pienehkön tilan, johon kuului 25 hehtaaria viljelyskelpoista maata, tuli luovuttaa 2,5 hehtaaria (10 %), mutta suurempiin tiloihin sovellettiin progressiivista asteikkoa. Tilan, jolla oli viljelyskelpoista maata 100 hehtaaria, tuli luovuttaa 40 hehtaaria (40 %), mutta 200 hehtaarin tilan yli puolet maistaan (110 ha, 55 %), 400 hehtaarin tilan kaksi kolmasosaa (260 ha, 65 %).

Luovutusvelvollisuutta voitiin lieventää mm. siinä tapauksessa, että tila oli tulossa jaettavaksi useiden perillisten kesken, mikäli nämä olivat maanviljelijöitä. Pernajassa vaikutti erityisesti MHL:n § 92, ns. kielipykälä, jota varten oli sovittu sellaisesta periaatteesta, ettei asutustoiminta saanut muuttaa kunnan kieliryhmien välisiä lukumääräsuhteita enempää kuin tietyn määrän prosenttiyksikköjä. Sanottu määrä oli yleensä 2 prosenttiyksikköä, Pernajassa kuitenkin 3 prosenttiyksikköä. Tämän johdosta Pernajan tilat, etupäässä suurtilat, saivat pitää maistaan hallussaan suuremman osan kuin muuten olisi käynyt, mutta niiden oli korvattava tämä saamansa etu raivaamalla uutta viljelysmaata muualta maasta tai hankkimalla vastaavasti toisilta paikkakunnilta valmista viljelysmaata luovutettavaksi asutustarkoituksiin ja/tai maksamalla määrätty rahasumma. Tällaisten korvausten määräksi säädettiin 150 % tilan haltuun jäävien maiden arvosta – siis niiden maiden, jotka se olisi muuten joutunut luovuttamaan. Tarkoituksena oli, ettei kukaan voisi kohtuudella sanoa, että ruotsinkieliset maanluovuttajat olisivat päässeet liian vähällä.

Tässä esitetään esimerkkeinä tiivistelmänluonteiset yleiskatsaukset MHL:n seurauksista Pernajan suurimmille tiloille:

Pernajan suurimpia maanomistajia olivat tuohon aikaan Askolinin perhe ja Joh. Askolinin toiminimi; osa niiden hallussa olevista maista oli virallisesti niiden maatilayhtiön AB Greggböle

Egendomin omistuksessa. Toiminimi ja yhtiö omistivat huomattavia maa-alueita muuallakin kuin Pernajassa. Muissa pitäjissä sijaitsevista tiloista luovutettiin käytännöllisesti katsoen kaikki viljelysmaa, 2000 hehtaaria, ja Pernajassa Askolinien oli luovutettava runsaat 500 hehtaaria. Itse Koskenkylän he saivat pidetyksi hallussaan jokseenkin koskemattomana, mutta sen samaten Askolineille kuuluvien naapurikartanoiden alueet luovutettiin kokonaan asutustarkoituksiin; näin Greggböle, Bergby ja Gislarböle.

Gislarbölen vanhan kylän ja kartanon maista tuli laajin yhtenäinen Pernajassa sijaitseva alue, jolle muodostettiin asutustiloja evakoille. Karjalaiset saivat täältä 11 viljelystilaa, pääasiallisesti vuosina 1945–48. Niiden pinta-ala oli yhteensä 384 hehtaaria, mistä 82 hehtaaria oli peltomaata. Yksittäisten tilojen maanomistussuhteet muuttuivat myöhemmin joissakin tapauksissa, mutta verraten vähän. Vuoden 1969 maatalouslaskennan mukaan olivat suurimpia täkäläisiä tiloja Virsun perheen omistama Kiviperä (yhteensä 62 hehtaaria) ja Lehtorannan perheen tila (56 hehtaaria). Kylästä alettiin, virallisissa kartoissakin, käyttää Gislarbölen ohella rinnakkaisnimeä Karelarbyn – Karjalaiskylä.

Suur-Sarvilahden alue käsitti vuonna 1940 kaikkiaan 2100 hehtaaria maata, josta 420 hehtaaria oli peltoa. Kartanon luovutusvelvollisuus määrättiin muutaman neuvottelukierroksen jälkeen 811 hehtaariksi, joista 406 hehtaaria oli peltoa. Mikäli mainitut vaatimukset olisi täytetty siten, että kaikki maa olisi jouduttu luovuttamaan Suur-Sarvilahden omista maista, tila olisi lakannut olemasta kartano, jossa harjoitettiin maataloutta. Tässä mielessä tuhoisiksi eivät MHL:n vaikutukset kuitenkaan muodostuneet, mikä johtui pääasiallisesti siitä, että kartanoon sovellettiin lain pykälää 92. Kartano luovutti Sorjoksen asukkaille, rintamamiehille ja eräille muille maansaantiin oikeutetuille henkilöille omista maistaan 504 hehtaaria, mistä 219 hehtaaria oli peltoa tai viljelyskelpoista maata. Tämä merkitsi kaikkien maiden osalta 62 prosenttia ja viljelyskelpoisten maiden osalta 54 prosenttia

luovutusvelvollisuudesta. Loput velvoitteensa kartano suoritti ostamalla muilta paikkakunnilta vastikemaata, raivauttamalla muualla uutta viljelysmaata jne. Viimeksi mainitut suoritukset arvioitiin virallisesti 150 prosentiksi niiden maiden arvosta, jotka kartano § 92:n nojalla sai pitää. Ernst von Bornin oman arvion mukaan kuitenkin erilaiset vastikkeet tulivat maksamaan hänelle 200 % hänen haltuunsa mainitun järjestelyn ansiosta jääneiden maiden arvosta.

Malmgårdin hyötymaiden kokonaispinta-alan asutusviranomaiset laskivat 1950 hehtaariksi, mistä 440 hehtaaria oli viljelyskelpoista maata. Kartanon omistaja C.-G. Creutz huomautti, että kartanon rakennustaiteellisen ja muun kulttuurisen arvon säilyttäminen ja ylläpitäminen vaativat suuria kustannuksia. Hän esitti, että kartanon viljelyskelpoisten maiden pinta-alaa, josta lähtien luovutusvelvollisuus oli laskettava, voitaisiin tästä syystä lain mukaan alentaa. Luovutusvelvollisuus määrättiin 364 hehtaariksi viljelyskelpoista maata. Tästä määrästä luovutettiin kuitenkin vain yhteensä 74 hehtaaria peltoa sekä 45 hehtaaria metsää; lievennys perustui etupäässä MHL:n pykälään 92. Suurimman asutustilan sai Porkkalan alueen evakuoituun väestöön kuuluva maanviljelijä Hannes Bergman. Pääosa luovutusvelvollisuuden ulkopuolelle jätetyistä maista korvattiin uudisraivauksella ja rahana maksettavilla vastikkeilla yms. suorituksilla; menettely oli siis samanlainen kuin Suur-Sarvilahden tapauksessa.

Niihin maihin, jotka Malmgård joutui luovuttamaan konkreettisesti omista alueistaan, kuuluivat yhtenä erityisosana ne suunnilleen viiden hehtaarin laajuiset lisämaa-alueet, jotka vuoden 1918 jälkeen itsenäistyneet lukuisat lampuotitilat ja torpat saivat nyt MHL:n mukaan lunastaa itselleen. Samalla tavoin lunastettiin vuoden 1945 jälkeen myös Tervikin maita, joskin pienemmässä mitassa. Myös Tervikin omistaja A.K. Ehrnrooth voi viitata kartanonsa edustamiin rakennustaiteellisiin ym. arvoihin, jotka vähensivät luovutusvelvollisuutta. Kartanon peltoala, osapuilleen 400

hehtaaria, olisi vähennyksen jälkeenkin edellyttänyt noin 200 peltohehtaarin luovuttamista. Kun asutustilojen muodostamista varten suoritetut maanmittaustoimitukset oli saatu valmiiksi, todettiin, että Tervikin peltoalasta (Baggnäs mukaanluettuna) oli erotettu 51 hehtaaria peltoa (muut maat mukaan lukien luovutus käsitti kaikkiaan 99 hehtaaria). Naapurikartanon Tjusterbyn 343 peltohehtaarista luovutettiin MHL:n mukaisesti 50 hehtaaria. Runsaat kaksi kolmasosaa Tervikin ja Tjusterbyn luovutusvelvollisuudesta korvattiin samalla tavoin kuin äsken mainittujen Suur-Sarvilahden ja Malmgårdin kartanoiden, siis suorittamalla vastikkeita 150 prosentin säännön mukaisesti.

Selostus siitä, miten MHL-prosessi vaikutti näiden viiden suurtilan maanomistussuhteisiin ja niiden omistajien talouteen, osoittaa, että asutustoiminta tuotti niille kyllä suuria taloudellisia rasitteita. Puhtaasti liiketaloudelliselta kannalta oli ehkä kyseenalaista, kannattiko sanottujen tilojen omistajien turvautua 150 prosentin korvauksen suomaan mahdollisuuteen ja maksaa siten paljon enemmän saadakseen pitää pääosan tilojensa omista maista. Heidän menettelyynsä vaikutti kuitenkin aivan ilmeisesti ratkaisevana tekijänä kunnioitus, jota he tunsivat velvoittavia perinteitä ja muita vaikeasti rahana mitattavissa olevia arvoja kohtaan. Kartanonomistajat olivat valmiita suuriinkin uhrauksiin turvatakseen perintötilansa.

Suurtilojen lukumäärä vähenee 1900-luvun mittaan

Asutuslait – vuoden 1918 torpparilaista aina vuoden 1945 maanhankintalakiin asti – muuttivat tietyssä määrin erikokoisten maatilojen lukumääräsuhteita.

Kehitystä voidaan valaista jakamalla pitäjän maatilat

muutamaan eri ryhmään niiden viljelysten laajuuden mukaan ja esittämällä tiedot eri ryhmiin kuuluvien tilojen lukumäärästä vuosilta 1910 ja 1950. Pientilojen (2–10 peltohehtaaria) määrä lisääntyi Pernajassa mainittujen vuosien välillä 158:sta 252 tilaan, keskikokoisten tilojen (10–50 peltohehtaaria) määrä oli vuonna 1910 yhteensä 169 ja vuoteen 1950 tultaessa 220 tilaa. Suurtilojen (yli 100 peltohehtaaria) lukumäärä väheni samana aikana puoleen, sillä vuonna 1910 niitä oli pitäjässä 15 ja vuonna 1950 enää 8.

Erilaiset maataloustuotannon rationalisointitoimet aiheuttivat, että pientilojen ja keskikokoisten tilojen lukumäärä kääntyi vuoden 1950 jälkeen laskuun. Pientiloja oli siis vuonna 1950 yhteensä 252, mutta vuonna 1990 enää 86; keskikokoisten tilojen vastaavat lukumäärät olivat 220 ja 163. Sellaisia tiloja, joihin kuului 50–100 hehtaaria peltoa, oli vuonna 1910 pitäjässä vain 4, mutta vuoteen 1990 tultaessa 26; niiden määrä lisääntyi kautta koko 1900-luvun. Se sai vahvistusta sekä pienempien että suurempien tilojen ryhmistä. Toisaalta monien sellaisten tilojen peltoala, joilla oli aikaisemmin ollut peltoa vähemmän kuin 50 hehtaaria, kasvoi yli sanotun määrän; tämä tapahtui etupäässä siten, että viljelysyksiköitä yhdistettiin tai sitten ostettiin yksittäisiä peltopalstoja. Toisaalta muutamien aikaisemmin suurtilojen ryhmään kuuluneiden tilojen peltoala väheni alle 100 hehtaarin.

Pernajan Rönnäsin kartanon vaiheet havainnollistavat omalla erityisellä tavallaan suurtilojen perinnäisen yrityskuvan muuttumista. Kartanon taloudessa sai yhä suuremman merkityksen kaupallisesti järjestetty vapaa-ajan toiminta, johon kuuluvat mm. golf, pienvenesatama, lomakylä ja ravintola. Kuvassa tilanomistaja Mikko Näri; taustalla näkyy osa golfradoista ja lomakylä.

Suurtiloja, joiden peltoala oli yli 100 hehtaarin, oli pitäjässä vuonna 1910 ollut viisitoista, vuoteen 1990 tultaessa niitä oli enää kuusi. Yksittäisiä tiloja putosi suurtilan alarajan, 100 hehtaarin, alle seuraavasti:

Vuosina 1910–1930 neljä tilaa:

Särkilahti, Näsegård, Sarvisalo,Paavalinkylä;

1930–1950 kolme tilaa:

Greggböle, Isnäs (joka rekisteröitiin tästä lähtien samaksi yksiköksi Sjögårdin kanssa); Rönnäs (joka samalla tavoin yhdistyi Labbyhyn);

1950–1990 kaksi tilaa:

Sjögård (joka alettiin lukea kirjanpidossa Koskenkylän kartanoon), Labby–Rönnäs (joka hajosi uusiksi yksiköiksi, joista yhdenkään peltoala ei ylittänyt 100 hehtaaria).

Kun siis suurtilan alarajana pidetään 100 peltohehtaaria, oli 1900-luvun mittaan kaikkiaan yhdeksän tilaa viidestätoista hävinnyt suurtilojen joukosta. Useimpia näistä yhdeksästä kartanosta voitiin silti vuosituhannen vaihteessa edelleen pitää todellisina kartanoina (yksittäistapauksia havainnollistetaan seuraavassa luvussa 3).

Pernajan kuuden suurimman kartanon maanomistuksesta suunnilleen vuosituhannen vaihteessa (vuonna 1997) voidaan koostaa seuraava pikku taulukko. Siihen on merkitty hehtaareina a) kartanon oma peltoala, b) sen omien maiden kokonaispinta-ala.

Koskenkylä (sekä	a)	b)

Sjögård ja Isnäs)	425	3329
Malmgård	a) 375	b) 2124
Suur-Sarvilahti	a) 296	b) 1616
Tervik	a) 256	b) 1385
Norr-Sarflax	a) 175	b) 1302
Tjusterby	a) 288	b) 854

Lähes samaa luokkaa oli vuonna 1997 kooltaan myös Tetomin kartano, jolla oli tosin peltoa vain 83 hehtaaria, mutta metsää niin runsaasti, että tilan kokonaispinta-ala oli 934 hehtaaria. Taulukon b-palstalla esitetyistä kokonaispinta-aloista pääosa on metsää. (Huomautettakoon, että taulukon numerotiedot koskevat kartanoiden omia maita; niissä ei ole otettu huomioon niitä yleensä vähäisiä eroja, jotka syntyisivät, mikäli kartanoiden vuokralle ottamat maat lisättäisiin taulukon lukuihin tai niiden vuokralle antamat maat vähennettäisiin niistä.) Norr-Sarflaxin kokonaispinta-ala on vuonna 2000 pienentynyt 121 hehtaarin verran; asiaa kosketellaan luvussa 3.

Kun eräiden suurtilojen pinta-ala pienentyi torppien itsenäistymisen, asutustoimien ja myöhempien maakauppojen johdosta sekä muistakin syistä, kartanoiden maiden osuus pitäjän koko tilusalasta tietysti niin ikään väheni. Vuonna 1910 Pernajan kartanot olivat omistaneet 65 % pitäjän viljelysmaista ja samoin 65 % pitäjän koko maa-alasta. Vuonna 1990 vastaavat luvut olivat 39 % peltomaasta ja 49 % pitäjän koko maa-alasta.

Erilaisten asutustoimien yhteydessä pyrittiin antamaan vasta muodostetuille itsenäisille viljelystiloille kohtuullisena pidetty määrä

peltomaata. Ne saivat jokseenkin yhtä paljon metsää kuin peltoa – metsän osuus ei siis enää noussut lähellekään sellaisia määriä, jotka olisivat vastanneet pelto- ja metsäalan suhdetta sellaisena kuin se oli ja on edelleen suurtiloilla kuten äskeisessä taulukossa esitettiin.

Vuosisadan lopulla ja vuosituhannen vaihteessa Pernajan herraskartanot olivat vähemmän vallitsevassa asemassa kuin 1900-luvun alussa, mikäli ajatellaan niiden osuutta pitäjän peltomaista, joka on nyt siis 39 %. Mutta erityisesti kartanoiden osuus koko maaomaisuudesta, 49 %, antoi puolestaan kyllä edelleen aihetta puhua kartanoiden pitäjästä (herrgårdssocken), niin kuin nykyäänkin usein puhutaan.

Herraskartano yhteisönä ja miljöönä

Kartanoissa työskentelevän työvoiman määrä väheni huomattavasti jyrkemmin kuin niiden osuus maaomaisuudesta. Kehitys oli erityisen selvää niissä kolmessatoista kartanossa, jotka kuuluvat “vanhojen säterien ja suurtilojen” ryhmään. Niillä oli vuonna 1930 ollut yhteensä 261 kokopäiväistä työntekijää. Vuoteen 1950 mennessä heidän lukumääränsä oli kasvanut 322 henkeen, mutta sitten se väheni nopeasti ja oli vuonna 1969 yhteensä vain vähän yli 80 henkeä. Seuraavien osapuilleen kolmenkymmenen vuoden mittaan työntekijöiden määrä väheni jatkuvasti ja kaikkialla, erityisen jyrkästi niissä kartanoissa, joissa vielä vuonna 1969 oli ollut suhteellisen monia työntekijöitä. Malmgårdissa oli vuonna 1969 ollut 14 työntekijää, mutta noin kolmenkymmenen vuoden kuluttua heitä oli enää 3; Tjusterbyn vastaavat luvut olivat 13 ja 4.

Kahden viimeksi mainitun tilan – kuten monien muidenkin kartanoiden – osalta vähennys selittyy ennen kaikkea siitä, että niillä oli luovuttu lypsykarjasta. Asiaan vaikuttivat tietysti muutkin rationalisointitoimet. Niitä yhteisöjä, jotka harvat jäljellä olevat yksittäiset kartanot muodostivat, voitiin 1900-luvun lopulla tuskin enää nimittää kartanoyhteisöiksi. Sellaisina pidettävillä vankoilla

sosiaalisilla kokonaisuuksilla oli aikaisemmin ollut pitäjäläisten elämässä suuri merkitys (tästä kerrotaan luvussa 5.4.).

Ennen 1900-luvun puoliväliä oli kartanoilla ollut selvästi runsaammin kokopäiväistä työvoimaa kuin talonpoikaistaloilla. Sen jälkeen ero tasoittui. Joidenkin kartanoiden maaomaisuuden määrä väheni niin ikään talonpoikaistilojen tasalle. Näin kävi 1900-luvun mittaan useille Pernajan herraskartanoille, joiden perinteet ulottuvat 1600-luvulle tai vielä varhaisemmille ajoille. Tähän ryhmään kuuluvien Särkilahden, Segersbyn, Greggbölen, Labbyn, Rönnäsin ja Näsegårdin kartanoiden tilukset eivät vuosisadan lopulla olleet paljon tavallisen kokoista talonpoikaistilaa laajempia.

Yksi vanhastaan vallalla olleista talonpoikaistalon ja herraskartanon välisistä eroista liittyy herraskartano-yhdyssanan alkuosaan. Suurtilojen ja pienempienkin kartanoiden omistajat kuuluivat paikallisyhteisön johtajiin, joiden velvollisuutena oli kirjoittamattoman lain mukaan käyttää aikaansa ja voimiaan pitäjän ja sen yksittäisten osien yhteisten asioiden hoitoon. Sääntö oli voimassa monien vuosisatojen ajan, ja sitä noudatettiin myös 1900-luvulla, kuten ilmenee mm. kunnan varhaisten aikojen itsehallintoa ja myöhempää kunnallishallintoa koskevasta luvusta 6.

Kuvattaessa tilanomistajien osoittamaa tahtoa ja kykyä toimia heidän omien palkollistensa ja alustalaistensa sekä pitäjän muun rahvaan parhaaksi puhutaan toisinaan patriarkalismista. Se ilmeni täällä mm. siten, että tilanomistaja pani alulle ja rahoitti rahvaanlapsille tarkoitetun koulun. Näin tapahtui ensimmäisen kerran Tervik–Tjusterbyssä vuonna 1763 ja sitten useasti varsinaisen kansakoululaitoksen aikana, ensiksi Sarvilahdessa vuonna 1870. Tilanomistajat edistivät paikkakunnan kulttuurielämää ja sen asukkaiden vapaa-ajan harrastuksia kustantamalla vuosien 1922 ja 1957 välillä kokonaan tai huomattavalta osin tällaisten rientojen kannalta tärkeitä seurojentaloja; näin Sarvilahdessa, Malmgård–Tetomissa, Koskenkylässä, Tervikissä, Isnäsissä ja Malmsbyssä. Kyseessä ei kuitenkaan ollut puhtaaksi viljelty patriarkalismi, jonka

vallitessa muut paikkakuntalaiset olisivat pysytelleet täysin passiivisina. Paikkakunnan rahvas osallistui edellä mainittujen kaltaisiin hankkeisiin, niin koulujen perustamiseen kuin seurojentalojen rakentamiseenkin, tekemällä talkootöitä, hankkimalla rahavaroja jne.

Kartanoiden erityisluonne säilyi sellaisen konkreettisen seikan kuin niiden rakennusten ulkonäön osalta. Vanhojen komeiden päärakennusten lisäksi syntyi vielä vuosien 1915 ja 1948 välillä uusia selvästi herraskartanon näköisiä rakennuksia Segersbyhyn, Tetomiin, Sarvisaloon sekä Rösundin Jeppaksen kartanoon. Kartanoiden ulkoisen ja sisäisen miljöön ylläpitäminen vaati tietysti 1900-luvullakin niiden omistajilta huomattavaa varojen käyttöä. Kuitenkin alkoi olla selvää, etteivät omistajat suorittaneet tällaisia uhrauksia pelkästään itsensä tai sukuperinteidenkään vuoksi. Kartanomiljöötä arvostettiin yhä enemmän miellyttävänä osana maisemaa, ja tällaisena sitä piti ja arvosti myös suuri yleisö. Kartanot kuuluivat esimerkiksi kunnan kannalta selvästi paikallisiin voimavaroihin, kun se 1900-luvun lopulla pyrki entistä enemmän kehittämään matkailusta paikkakuntalaisille tärkeää elinkeinoa. Voimatekijänä kartanot ovat sielläkin, missä niitä voidaan – kuten vanhastaan on ollut asianlaita – ihailla pääasiassa vain kohtalaisen välimatkan päästä.

Kartanolaitokseen suhtauduttiin aikaisemmin laajoissa kansalaispiireissä varsin kriittisesti. Nyttemmin on nähtävästi kuitenkin yhä yleisemmin tajuttu, että kartanot rikastuttavat yhteisöä ja sen elämää. Tämä koskee etenkin niiden edustamia kulttuurihistoriallisia arvoja, niiden merkitystä kulttuuriympäristön kokemiselle sekä sitä, että ne monipuolistavat maaseudun kuvaa ja tuovat siihen omat vivahteensa – jollei kartanoita olisi, maaseutumaisema olisi köyhempi, koska siitä puuttuisi yksi kiintoisa osa. Pernajalaiset voivat mielihyvin esitellä kotipitäjänsä myös kartanoiden pitäjänä.

3. Kartanot – joukko eri-ikäisiä ja -kokoisia tiloja, joiden asema ja vaiheet vaihtelevat

Pernajan lukuisat kartanot ja niiden ylväät perinteet asettavat pitäjänhistorian kirjoittajalle omat erityisvaatimuksensa. Monet lukijat odottavat, että historiateoksessa selostetaan yksittäisten kartanoiden vaiheita ja kohtaloita. Pitäjäläiset ja ulkopuolisetkin haluavat tietoja erinäisten kartanoiden omistajasukujen toimista ja vaiheista eri ajoilta – mm. niiden merkityksestä paikallisyhteisölle –, kartanoiden tilusten laajenemisesta ja (eräissä kartanoissa tapahtuneesta) supistumisesta sekä kartanorakennuksista; lukijat pohtivat myös, sisältyykö yksittäisen kartanon aikakirjoihin ehkä jotakin erikoislaatuista, tavallisuudesta poikkeavaa.

Tällaiset toiveet on tässä teoksessa tietenkin täytettävä niin pitkälle kuin on kohtuullista. Edellisessä luvussa esitettiin pääpiirteittäin kartanolaitoksen kehitys pitäjässä ja kuvataan erilaisia asiaan vaikuttavia tekijöitä sekä selostetaan eräitä seikkoja, jotka kuuluvat vanhaan lainsäädäntöön ja sen soveltamiseen näissä yhteyksissä. Lisäksi selitetään joitakin kartanolaitoksen historiaan liittyviä termejä. Edellinen luku muodostaa siis välttämättömän perustan seuraavalle esitykselle, puitteet, joiden varaan tämä rakentuu.

Teoksessa Pernå sockens historia, erityisesti sen toisessa, kolmannessa ja neljännessä osassa, sovelletaan kartanoihin usein jaottelua kahteen ryhmään, joista toiseen kuuluvat “vanhat säterit ja suurtilat”, toiseen “muut kartanot sekä eräät rajatapaukset”. Seuraavassa esitellään kartanoiden vaiheita pääasiallisesti niiden maantieteellisen sijainnin mukaisessa järjestyksessä, liikkuen

koillisesta lounaaseen päin (tästä tehdään historiallisista syistä joitakin poikkeuksia). Mainittu Pernå sockens historia -teoksessa sovellettu jaottelu säilytetään kuitenkin siten, että sen mukaisiin kahteen ryhmään kuuluvia kartanoita koskevat jaksot painetaan tähän esitykseen erikokoisin kirjaimin. Tällaiseen jaotteluun sisältyy pakostakin eräänlaisen kartanoiden arvoluokittelun aineksia, mutta tähän seikkaan ei liene syytä kiinnittää sen suurempaa huomiota.

Degerby, kartano, josta tuli kaupunki

Degerby oli vanhastaan Pernajan itäosan suurkylä. Se lahjoitettiin vuonna 1606 läänitykseksi venäläistä sukuperää olevalle aatelismiehelle, ratsumestari David Golawitzille. Lahjoitukseen kuului kymmenen kylää Tavastbystä pohjoisessa Fantsnäsiin etelässä. Golawitz sijoitti säterinsä ensiksi Fantsnäsiin ja siirsi sen sitten 1630-luvulla Degerbyhyn. Hän rakennutti 1660-luvun alussa asuma- eli säterikartanon Degerbyhyn. Se paloi kaksikymmentä vuotta myöhemmin, ja sen jälkeen pystytettiin uusi kartanorakennus. Nykypäiviin asti säilynyt osa kartanon rakennuksista – kartanosta käytetään nykyään nimitystä Degerby Rusthåll, ja jokapäiväisessä puheessa sen nimenä on Gillet –, on siis varsin todennäköisesti rakennettu vuonna 1682 tai pian sen jälkeen.

Ne kolme Golawitzin suvun sukupolvea, jotka ehtivät omistaa Degerbyn säterin, piirsivät klassisen kehityskäyrän, johon kuuluvat kartanon ensimmäinen omistaja, sen perijä ja sen hävittäjä. Kun viimeksi mainitussa roolissa toiminut Johan Golawitz oli kadonnut tuntemattomiin kohtaloihin, kartanorakennus ja maatila siirtyivät naapurikartanon Sarvilahden omistajalle vapaaherra Lorentz Creutz vanhemmalle. Vapaaherra Creutzilta Degerby periytyi hänen tyttärelleen Britalle, joka oli avioitunut Wreden sukuun. Tämä oli yksi esimerkki mainittujen kahden mahtavan itäuusmaalaisen aatelissuvun jäsenten välisistä avioliitoista, joita on kautta aikojen

solmittu varsin lukuisia.

Degerby peruutettiin reduktion aikana kruunulle ja muutettiin vuonna 1691 ratsutilaksi; se jäi kuitenkin edelleen Brita Creutzin omistukseen. Vuonna 1700 alkanut sota aiheutti, että kruunu asetti ratsutiloille entistä raskaampia rasitteita, ja niinpä vapaaherratar eli viimeiset vuotensa köyhyydessä. Hänen kuoltuaan tila jäi vuonna 1713 alkaneena miehitysaikana käytännöllisesti katsoen autioksi. Brita Creutzin poika majuri Casper Wrede kunnosti vuonna 1721 solmitun rauhansopimuksen jälkeen tilan uudelleen; hän rahoitti toimenpiteensä hakkauttamalla metsää ja myymällä tukkeja, jotka hän kuljetutti laivalla ostajille. Hakkuut olivat huomattavan laajamittaisia verrattuina tuon ajan yleisiin metsänkäyttötapoihin.

Tilan omistajien luetteloon sisältyivät 1720- ja 1730-luvuilla sellaiset nimet kuin Clerck, Patkull, Natt och Dag ja viimein vuodesta 1741 lähtien Kraftman. Lehtori Anders Kraftman onnistui sitten vuonna 1746 myymään Degerbyn kruunulle kalliiseen hintaan. Valtiovalta katsoi ostajana välttämättömäksi suostua Kraftmanin vaatimaan hintaan, koska se oli edellisenä vuonna päättänyt perustaa ratsutilan maille kaupungin – kaupungin, jonka nimenä on vuodesta 1752 alkaen ollut Loviisa. Degerbyn ratsutilan vaiheet eivät siis tämän jälkeen enää kuuluneet Pernajan pitäjän historiaan, ja kartanon tarina oli lopussa.

Loviisan ympäristöön syntyy monia uusia, pieniä kartanoita

Kun Loviisan kaupunki oli perustettu vuonna 1745, kaupungin porvarit sekä siellä asuvat virkamiehet ja upseerit alkoivat vähitellen hankkia itselleen maatiloja sen ympäristöstä. Tällaisista tiloista kymmenkunta sai ainakin joksikin aikaa herraskartanon luonteen, joskin useimmat niistä olivat kartanoiksi melko pieniä. Kun ne luokitellaan kartanoiksi, perusteina ovat mm. tilan päärakennuksen “säädynmukaisuus” ja/tai se seikka, että tilan viljely oli organisoitu

kartanomaiseen tapaan, jolloin tilalla oli erityinen työnjohtaja eli vouti tai joissakin tapauksissa jopa tilanhoitaja eli pehtori.

Puheena olevien kartanoiden syntyyn vaikutti etupäässä neljä tekijää. Kaksi niistä oli luonteeltaan taloudellisia: Ensinnäkin rahojen sijoittamiseen oli vielä pitkälle 1800-luvullekin asti melko harvoja mahdollisuuksia, ja yhtenä niistä oli juuri kiinteän omaisuuden hankkiminen. Toiseksi maan suurimmissakin kaupungeissa kukoisti tuolloin luontoistalous, ja aivan erityisen paljolti se oli vallalla Loviisan kaltaisessa pikkukaupungissa. Niinpä merkitsi taloudellisesti sangen huomattavaa etua, jos kaupunkilainen pystyi tuomaan talouteensa kaikenlaisia elintarvikkeita sekä polttopuita omalta maatilaltaan.

Kaksi muuta tekijää kuuluvat kulttuuri- ja sosiaalihistorian piiriin: Tilan omistajaperhe voi viettää kesänsä maalla terveellisessä ja omalla erityisellä tavallaan viihtyisässä ympäristössä. Ja vihdoin kartano toi sääty-yhteiskunnan aikoina – ja toki myöhemminkin – omistajalleen ja tämän perheelle korkean sosiaalisen aseman.

Useimmat Loviisan ympäristön kartanot sijaitsivat Pernajan pitäjän koillisosassa, joka kuitenkin pääasiallisesti pysyi talonpoikaistilojen vallitsemana alueena. Sikäläisten kartanoitten kuvaaminen aloitetaan tässä pitäjän pohjoisrajalta.

Hommansbyn kartano muodostui 1850-luvulla, kun merikapteeni Henrik Johan Hansson ja hänen perheensä hankkivat omistukseensa neljä talonpoikaistilaa. Näistä kolme sijaitsi pitäjänrajan takana Liljendalin puolella, yksi – toinen puoli Tavastbyn Helpetaksen kantatilaa – Pernajan puolella. Hommansbyn kartanon omistajat vaihtuivat vuosisadan taitteen aikoihin useaan otteeseen, ja vuonna 1910 tila hajosi.

Tavastbyn Lassas sai kartanon aseman sen jälkeen, kun tila oli 1790-luvulla tullut Loviisan pormestarin Magnus Flodbergin omistukseen. Flodberg osti tuolloin myös toisen puolen Helpetaksen kantatilaa ja liitti sen kartanoonsa; myöhemmin kartanon omistajat saivat haltuunsa lisäksi puolet Greggaksen tilasta. Lassaksen viimeinen omistaja sinä aikana, jonka kyseessä ollessa sitä voidaan pitää kartanona, oli Pernajan lukkari Isak Öhberg, joka puuhasi kaikenlaisia suurisuuntaisia mutta harkitsemattomia liiketoimia ja joutui lopulta 1850-luvulla vararikkoon.

Skinnarbyn Jeanettenburg on kartanoiden joukossa luonteeltaan lähinnä kuriositeetti. Hienolta kuulostavan nimen taakse kätkeytyy pieni Jofsin talo. Se oli suunnilleen vuosina 1750–1850 eri säätyläisten omistuksessa, jotka koettivat antaa talolle jonkinlaista herraskartanon leimaa mm. koettamalla puuistutuksin luoda paikalle puistoa. Tiluksia ei

Jofsilla kuitenkaan ollut sen enempää kuin pienehköllä talonpoikaistilalla. Herraskaisen nimen antoi tilalle kruununvouti Daniel Walle, joka omisti tilan 1830-luvulla ja tuonaikaisen muodin mukaan nimesi sen puolisonsa Johannan (Jeanetten) kunniaksi. Vuonna 1856 Jeanettenburgista tuli jälleen Jofs ja tavallinen talonpoikaistalo.

Paavalinkylän kartano (Påvalsby gård) oli aikoinaan Loviisasta pohjoiseen sijaitsevien kylien suurin maatila. Kartano sai alkunsa vuonna 1789, jolloin loviisalainen vänrikki ja kauppias Erik Johan Silverdahl sai haltuunsa puolet Envaldsin tilasta. Hän laitatti tilalle säätynsä mukaiset rakennukset ja laajensi sitä liittämällä siihen osia naapuritiloista. Vuonna 1826 Silverdahl teki konkurssin. Paavalinkylän kartano siirtyi pian Loviisan piirilääkärien haltuun; vuodesta 1837 lähtien sen omisti piirilääkäri Johan Edgren ja vuosina 1852–1890 hänen seuraajansa Anton Elfving. Laajennuttuaan vuonna 1882 entisestään kartano käsitti kaikki kuusi kylässä sijaitsevaa tilaa – neljä kokonaista kantatilaa ja kaksi tilanpuolikasta. 1900-luvun alussa kartanon tilusten kokonaispinta-ala oli pyörein luvuin 600 hehtaaria, mistä 120 hehtaaria oli peltoa.

Vuoden 1900 paikkeilla Paavalinkylän kartanon omistajat vaihtuivat tiheään, ja eräät heistä alkoivat suunnitella tilan palstoittamista, josta he arvelivat saavansa taloudellista hyötyä. Aatteellisella pohjalla toimiva yhtiö Ab Svenska småbruk och egna hem puuttui kuitenkin vuonna 1922 asiaan. Nyt kartano palstoitettiin, ja näin muodostetut uudet tilat myytiin kohtuullisiin hintoihin neljälletoista lähistöllä asuvalle pienviljelijälle, joista pääosa oli ruotsinkielisiä. Kartanon jäljelle jääneet kanta-alueet jakautuivat kahden suurehkon talonpoikaistilan, Påvalsin ja Envaldsin kesken.

Hardomin *Lurens* on saanut nimensä Luhr- eli Luur-nimisen sotilassuvun mukaan, joka omisti tilan 1600-luvulla ja 1700-luvun alussa. Lurensin tila jakautui sen jälkeen useihin osiin, jotka (talvisin Loviisassa asuva) kauppa-aluksen kapteeni Jakob Lindfors myöhemmin, 1820-luvun lopulta 1840-luvun alkuun ulottuvana aikana, kokosi haltuunsa. Hän rakennutti kartanon asuinrakennuksen (tai uusitutti vanhan rakennuksen ja laajennutti sitä). Merikapteenin kuoltua vuonna 1872 kartanon omistivat hänen viisi lastaan. Vanhimmasta pojasta Jacob Juliuksesta tuli sotilas; hän yleni kenraalimajuriksi, ja sen jälkeen hänet aateloitiin, mutta af Lindforsin suku sammui miehen puolelta hänen kuollessaan vuonna 1903. Kenraali af Lindfors oli toiminut teollisuusyrittäjänä Pernajassa (tästä kerrotaan jäljempänä) sekä liikemiehenä Helsingissä, missä hän teki huomattavia lahjoituksia. Hän rakennutti Eläintarhaan omalla kustannuksellaan suuren kasvihuoneen, jonka hän lahjoitti Helsingin kaupungille ja joka on vieläkin olemassa.

Merikapteenin nuorin poika oli luutnantti ja varamaanmittari Henrik Lindfors, joka sai eräiden selkkausten jälkeen haltuunsa koko Lurensin kartanon ja omisti sen yksinään vuodesta 1885 kuolemaansa asti, vuoteen 1903. “Iloinen luutnantti” osallistui huomattavalla tavalla pitäjän talous- ja kulttuurielämään (hänen toimiaan selostetaan tuonnempana). Hän avioitui vuonna 1890 uskollisen taloudenhoitajattarensa Elise Forsströmin kanssa oltuaan siihen asti piintynyt vanhapoika. Elise-rouva peri sitten tilan aviomieheltään. Lurensiin kuului Elise Lindforsin aikana, vuoden 1910 tilaston mukaan, kaikkiaan 360 hehtaaria maata, joista 30 hehtaaria oli peltoa. Peltoala lisääntyi myöhemmin 20 hehtaarin verran. Kartanon viljelyä ja muuta taloudellista toimintaa johti tähän aikaan tilanhoitaja eli pehtori.

Luutnantin leski Elise Lindfors oli Pernajan kunnanvaltuuston ensimmäisiä naisjäseniä ja osallistui aktiivisesti erilaisiin yhteiskunnallisiin toimiin. Hän kuoli vuonna 1933. Hänen testamenttinsa mukaan Lurensin kartanon tuli siirtyä Pernajan kunnan omistukseen ja

kunnan tuli perustaa sinne turvattomien lasten hoitokoti. Rouva Lindforsin sisarentyttären rouva Giersin tuli kuitenkin toistaiseksi saada käyttöoikeus kartanoon. Lastenkotisuunnitelmia ei kumminkaan saatu toteutetuksi. Rouva Giersin kuoltua vuonna 1962 Pernajan kunta päätti vuonna 1964 asettaa Lurensin päärakennuksen ja puiston Östra Nylands ungdomsförbundin käytettäväksi. Liiton kesäteatteri siirtyi seuraavana vuonna Lurensiin. Sen jälkeen kartanon nimi yhdistettiin yleisesti teatteriin, ja siihen se liittyi monien sellaistenkin ihmisten mielissä, jotka eivät asuneet Pernajassa eivätkä aivan lähiseudullakaan. Tätä voidaan pitää johdonmukaisena jatkona kartanon historialle, kun ajatellaan, että luutnantti Henrik Lindfors oli aikoinaan ollut Itä-Uudenmaan amatööriteatteritoiminnan uranuurtajia.

Kuggomin kartanolla (sekä Fantsnäsillä) on eräänlainen yhteys Golawitzin suvun hallussa 1600-luvulla olleisiin Degerbyn seudulla sijaitseviin lahjoitusmaihin. Peter Golawitz sai 1650-luvulla viranomaisilta luvan muuttaa kolme Kuggomista hankkimaansa tilaa säteriksi. Tässä tapauksessa säteri oli todennäköisesti säteri, asumakartano, ainoastaan paperilla. Siitä oli kaiketi virallisesti tehty säteri vain verovapauden vuoksi eikä tilalle liene nyt pystytetty säädynmukaista asuinrakennusta. Degerbyn rouva, vapaaherratar Brita Creutz, lunasti vuonna 1680 isänsä kuoltua muiden perillisten osuudet Kuggomista. Tällöin ilmoitettiin, että perilliset olivat muutamaa vuotta aikaisemmin pystyttäneet sinne "hyvin rakennetun" kartanorakennuksen. Tämänkin tiedon takana saattoi kyllä olla verotusteknisistä syistä johtunut todellisuuden kaunistelu. Oli miten oli, Kuggomin kartano menetti pian tämän jälkeen toimeenpannussa reduktiossa rälssisäterin asemansa ja muuttui kruunun virkataloksi.

Kuggomin entisen majurinvirkatalon päärakennus idästä kuvattuna. Se on rakennettu vuonna 1740; sata vuotta myöhemmin sitä laajennettiin, 2000-luvun alussa suoritettiin peruskorjaus, jolloin rakennuksen vanha ominaislaatu ja tyyli säilytettiin. Valok. B. Bonns 1981.

Kuggomista tuli vuonna 1696 annettujen armeijan jakopalkkalaitosta koskevien säädösten mukaisesti Uudenmaan jalkaväkirykmentin majurin virkatalo. Sen haltijoina oli 1700-luvun alussa puhjenneesta suuresta Pohjan sodasta vuosina 1808–09 käytyyn Suomen sotaan ulottuneena satavuotiskautena kaikkiaan viisitoista majuria (he hoitivat siis puheena olevaa majurin virkaa, mutta muutamilla oli korkeampi sotilasarvo). Näiden viidentoista miehen joukkoon kuuluivat mm. innokas maanviljelijä Herman Reinhold Taube sekä pitäjän itsehallintoon aktiivisesti osallistuneet Peter von Törne ja Claes Armfelt. Vuoden 1809

jälkeen Kuggom, kuten muutkin kruunun virkatalot, annettiin yleensä vuokralle. Vuokrasopimukset olivat pitkäaikaisia ja vuokraajat enimmäkseen siviilihenkilöitä. Mm. Lurensin kartanon omistaja, kauppa-aluksen kapteeni Jakob Lindfors, oli Kuggomin vuokraajana vuosina 1845–70, ja sen jälkeen toimivat vuokraajina yhteensä runsaat kuusikymmentä vuotta, vuoteen 1933 saakka, ensin Karl Fredrik Tallberg ja sitten hänen poikansa Karl Teodor Tallberg. Kun kruunun virkataloja oli ryhdytty yksityistämään, Kuggom palstoitettiin pienemmiksi tiloiksi. Palstoitusta kesti vaiheittain 1920-luvulta 1950-luvulle asti; useat uusista tiloista tulivat Tallbergin suvun jäsenten omistukseen.

Majurin virkatalon päärakennus pystytettiin vuonna 1740. Se on säilynyt meidän aikaamme asti. Sen vanhin osa käsittää viisi huonetta. Pohjakaava on ns. karoliinisen pohjapiirroksen mukainen, sellaisena kuin tämä hahmotettiin tuohon aikaan käytössä olleissa upseerinvirkatalojen mallipiirustuksissa. Kapteeni Lindfors antoi 1840-luvun loppupuolella pidentää taloa sen pohjoispäästä; sinne rakennettiin kaksi kamaria ja saman katon alle sijoitetut varastotilat, mutta rakennus säilytti vanhan kokonaisleimansa. Ne vuokraajat, joiden hallinnassa talo oli ollut lähinnä ennen Lindforsia, olivat laiminlyöneet välttämättömätkin korjaukset. Lindfors laitatti päärakennuksen laajennuksen yhteydessä kuntoon myös sen vanhan osan; katsastusmiesten vuonna 1849 esittämän arvion mukaan hän oli tällä tavoin pelastanut talon uhkaavalta rappeutumiselta.

Kuggomin kartanon päärakennus on Pernajan vanhimpia säilyneitä kartanorakennuksia. Se sijoittuu ikäjärjestyksessä heti Sarvilahden (sekä mahdollisesti Degerbyn) jälkeen; Tervikin kartanon päärakennus on jokseenkin samanikäinen kuin Kuggomin. Tervikin asuinrakennuksen – corps de login, niin kuin tällaisia kartanoiden päärakennuksia joskus nimitetään – ydinosan pohjakaava käsittää sekin viisi huonetta, mutta rakennusta on vuosien kuluessa laajennettu ja uusittu. Kuggomin kartanossa karoliinisen tyylin koruton muotokieli on säilynyt erityisen hyvin. Rakennuksen sekä sitä ympäröivän tontin puutarhoineen sai vuonna 1997 haltuunsa asianajaja Stefan Andersson, joka on etäistä sukua virkatalon vuokraajina aikoinaan pitkään toimineille Tallbergeille. Andersson pani alulle huolellisen restaurointityön.

Gislomin *Lill-Ollas* oli aikaisemmin – kuten joukko muitakin Loviisan kaupungin ympäristön kylissä sijaitsevia tiloja – ollut useiden loviisalaisten omistuksessa, mutta tavallisimmin tilan asema ei ollut ollut sellainen, että sille olisi voitu havitella herraskartanon arvonimeä. Lill-Ollakseen kuului oikeastaan vain 4/15 Ollaksen kantatilasta, mutta sen omistajat hankkivat useaan otteeseen haltuunsa naapuritalojen maita, niin että tilukset vähitellen laajenivat ja käsittivät 1900-luvun puolimaissa kaikkiaan 250 hehtaaria maata. Tällaisen kehityksen oli vuosisadan alussa pannut alulle loviisalainen kauppias H.R. Segerman, joka käytti tilanomistajan titteliä ja rakennutti mm. uuden päärakennuksen, jossa oli kuusi huonetta.

Myöhemmin, vuonna 1924, Lill-Ollas siirtyi toisen loviisalaisen kauppiaan, Johan Sundströmin, haltuun. Hänen tyttärensä Ingeborg avioitui agronomi Torsten Larssonin kanssa. Larssonin pariskunnan ajasta – suunnilleen vuodesta 1930 – lähtien Lill-Ollasta on voitu pitää selvänä kartanona; sen karja oli Suomen hienoimpia Ayrshire-kantoja, ja kartanotaloutta johti agronomi Larssonin lähimpänä työtoverina palkattu tilanhoitaja. Larssonin pariskunnan jälkeen sai Lill-Ollaksen kartanon haltuunsa aviopuolisoiden tytär Barbro, joka oli mennyt naimisiin ylimetsänhoitaja Bo Forslundin kanssa.

Storskrapiksen tila, joka sijaitsee Antinkylässä, ei olisi poikennut muista loviisalaisten

omistamista maatiloista, ellei sillä olisi kytköksiä Ruotsin ja Suomen kirjallisuuden historiaan. Tilan omisti vuodesta 1746 aina 1770-luvulle asti Appelstubbe-niminen virkamiesperhe. Siihen kuulunut tullinhoitaja Petter Magnus Appelstubbe sattuu olemaan ainoa suomalainen, joka on saanut kunnian tulla mainituksi Carl Michael Bellmanin pääteoksessa, Fredmanista ja hänen ystävistään kertovissa lauluissa (Fredmans sånger nrot 2 ja 4). Tullinhoitaja oli ansioitunut innokkaana Bacchuksen palvojana – liiankin innokkaana, sillä hän menetti virkansa.

Vuosina 1819–1837 omisti Storskrapiksen everstiluutnantti Carl Fredrik Toll. Everstiluutnantti kuuluu kirjallisuushistoriaan varsinaisesti siksi, että hänen hahmonsa esiintyy päähenkilönä Runar Schildtin näytelmässä Galgmannen (Hirsipuumies), jossa Storskrapiksen nimenä on Övre Grindas. Paikallinen suullinen traditio sekä tietenkin kirjailijan mielikuvitus ovat muuntaneet tätä henkilöhahmoa, mutta hänen sotilasarvonsa ja sukunimensä ovat peräisin todellisesta Storskrapiksen kartanosta: siellä asui aikoinaan eversti Toll.

Storskrapis siirtyi vuonna 1910 oston tietä Loviisan kaupungin haltuun. Sitä käytettiin sen jälkeen mm. hoitolaitoksena, ja myöhemmin sinne sijoitettiin kunnallisia sosiaaliasuntoja. Storskrapis on Pernajan vanhoista kartanoista ainoa, jonka kohtalo muodostui tällaiseksi, vaikka vastaava ei muiden Suomen kuntien herraskartanoiden historiassa ole ollut aivan epätavallista.

Fantsnäsin kartanohistoria jakautuu kolmeen eri vaiheeseen. Ensimmäinen niistä alkoi vuodesta 1606 ja sitä kesti osapuilleen neljännesvuosisadan ajan. Golawitzeilla oli silloin säterinsä täällä, ennen kuin Degerbystä tuli heidän asumakartanonsa. Kartanoperinteet keskeytyivät nyt 150 vuodeksi, mutta sitten tuli Fantsnäsin Smedsin tilasta vuonna 1780 säätyläisten omistama kartano. Se oli 1780-luvulla Svartholman linnoituksen komentajan everstiluutnantti Nils Henrik Hägerflychtin hallussa. Sarvilahden kartano hankki vuonna 1802 omistukseensa Smedsin ja 60 vuotta myöhemmin kylän toisen tilan, Veckaksen.

Fantsnäs (toisin sanoen Smeds–Veckas) oli jonkin aikaa Sarvilahden alaisena lampuotitilana ja ulkotilana. Kolmannen kerran se nousi itsenäisen herraskartanon asemaan vuosina 1908–1914; tämä tapahtui useassa vaiheessa, kun Fantsnäs joutui V.M. von Bornin perintöä jaettaessa hänen tyttärelleen Karinille, joka oli naimisissa geologian professorin Wilhelm Ramsayn kanssa. Karin Ramsay kuoli vuonna 1918 ja professori Ramsay 1928. Fantsnäsin peri pääasiassa heidän poikansa agronomi Wilhelm Ramsay. Agronomi joutui vuodesta 1950 lähtien puolisonsa sairauden vuoksi oleskelemaan suuren osan vuodesta perheineen etelässä. Hän johti silti edelleen Fantsnäsin kartanon viljelyä. Agronomi Ramsay kuoli vuonna 1998.

Sarvilahti – kartano, joka oli pitkän aikaa pitäjän suurin sukutila

Sarvilahden kartanon asema juontuu useista eri seikoista: Sen tilukset olivat muutamien vuosisatojen ajan runsaiden 6000 hehtaarin laajuiset. Kartano oli keskiajalta lähtien saman suvun

hallussa; koska se siirtyi eräissä tapauksissa naispuolisille perillisille, omistajina oli kolmen eri sukunimen haltijoita: Creutz, von Morian ja von Born. Päärakennus, jota nimitetään linnaksi ja joka on rakennettu vuoden 1680 paikkeilla, on iältään omaa luokkaansa ja kestää rakennustaiteellisen ja -historiallisen luonteensa ja arvonsa puolesta varsin hyvin vertailun niiden kolmen tai neljän muun pitäjässä sijaitsevan kartanon kanssa, joiden voitaisiin ajatella kilpailevan sen kanssa näissä suhteissa. – Pääkartano, Suur-Sarvilahti, siirtyi lapsettomien Ernst ja Alix von Bornin vuonna 1953 tekemän keskinäisen testamentin nojalla Svenska litteratursällskapet i Finlandin omaisuudeksi. Mutta tämä ei merkinnyt sitä, että vanha omistajasuku olisi poistunut historiallisen Sarvilahden tilan pääkartanosta ja tiluksilta. Sen jälkeläisiä asuu vuonna 1953 tehdyn testamentin mukaisesti corps de logissa, siis asuinrakennuksessa, ja vanhan suvun eri sukuhaarojen jäseniä asuu niillä useilla pienemmillä tiloilla, joihin vanha kartano vuosina 1908–14 jaettiin.

Eräitä Sarvilahden pitkän historian yksityiskohtia on jo todettu edellisissä pääluvuissa esimerkkeinä sellaisista piirteistä, jotka ovat yleensäkin ominaisia kartanolaitoksen kehitykselle pitäjässä. Edellähän on mainittu Anders Munckin vuonna 1348 saama rälssikirja ja esitetty, että Munckilla saattaa kenties olla kytköksiä Sarvilahteen. Tässä on kuitenkin kyseessä jokseenkin epävarmana pidettävä olettamus. Samaa on ehkä sanottava Markus Smed -nimisestä miehestä, joka lienee elänyt 1400-luvun alussa. Toinen henkilö, jonka etunimi oli Lars ja patronyymi (isännimi) Markusson tai Mattsson, oli mahdollisesti Markus Smedin poika.

Suur-Sarvilahti pohjoisesta kuvattuna. Päärakennus ja läntinen siipirakennus pystytettiin vuoden 1680 vaiheilla viipurilaisen rakennusmestarin Achatius Gronebergin (Grönberg) johdolla, luultavasti hänen omien piirustustensa mukaan. Itäinen siipirakennus pystytettiin myöhemmin. Se oli puurakenteinen ja tuhoutui Sarvilahden suuressa tulipalossa vuonna 1880, mutta se rakennettiin uudelleen entisen kaltaiseksi. Valok. Fred Johansson 1990-luvulla.

Lars Markuksenpoikaa (tai Mattsinpoikaa) pidetään aatelisen Creutz-suvun kantaisänä. Hänelle myönnettiin ilmeisesti 1400-luvun puolimaissa rälssikirja, joka takasi, että hänen Sarvilahdessa omistamansa maa-alue oli verovapaata rälssimaata. Hänen jälkeläisensä kuuluivat vielä 1500-luvulla sosiaaliselta asemaltaan Suomen aatelin keskimmäiseen kerrokseen. Knut Larsinpoika oli kruununvouti, Matts Knutinpoika laivanpäällikkö, Mårten Mattsinpoika “sotapäällikkö” (krigshövitsman) ja Hämeen linnan päällikkö, Lars Mårteninpoika Viipurin linnan käskynhaltija.

Erengisle eli Ernst Larsinpoika oli ensimmäinen suvun jäsen, joka käytti – suunnilleen vuodesta 1610 alkaen – sukunimeä Creutz. Ernst Creutz yleni everstiksi ja hänestä tuli Uudenmaan rykmentin komentaja, Tarton käskynhaltija sekä lopulta Norlannin maaherra. Suvulle hänen virkauransa merkitsi selvää sosiaalista nousua.

Korkeimpaan yhteiskunnalliseen asemaan yltivät suvun Sarvilahden haarasta Ernst Creutzin poika Lorentz vanhempi ja tämän poika Lorentz nuorempi. Lorentz Creutz vanhempi oli maaherra, Vuorikollegion varapresidentti, kihlakunnantuomari, laamanni, valtaneuvos ja valtakunnanamiraali. Hän sai surmansa vuonna 1676 johtaessaan Ruotsin laivastoa taistelussa, jota käytiin yhdistyneitä tanskalaisia ja hollantilaisia laivasto-osastoja vastaan. Hänen poikansa Lorentz nuorempi oli niin ikään Vuorikollegion varapresidentti ja lisäksi Suomen "vuorilaitosten" johtaja. Hän perusti Suomeen rautaruukkeja neljälle eri paikkakunnalle. Hän kuoli vuonna 1698 Turun läänin maaherrana.

Sarvilahden ympäristössä sijaitseva maaomaisuus karttui. Matts Knutinpoika oli 1550-luvulla omistanut yhdeksän tilaa. Mårten Mattsinpoika lisäsi niiden määrän kahteentoista hankkimalla tiloja mm. saaristosta. Lopuksi Lorentz Creutz nuorempi osti vuonna 1645 kaikki muiden omistamat Sarvilahden saaristossa sijaitsevat tilat ja vuonna 1666 ne Sarvilahden suurkylän osat, jotka eivät olleet jo ennestään Creutzin suvun hallussa. Sarvilahden tila oli näin kasvanut laajuuteen, jonka se säilytti 250 vuoden ajan; Pitkäpää, läntinen naapurikylä, kuului siihen tosin vain vähän aikaa. Creutz oli aikanaan Suomen suurin yksityinen maanomistaja, mutta tämä johtui nimenomaan ja ennen kaikkea siitä, että hän oli hankkinut muualta maasta lukuisia kartanoita ja laajoja tiluksia. Sarvilahti ja Pitkäpää muodostivat lopulta vain 4 % hänen kiinteän omaisuutensa kokonaisarvosta. Hänen perillisensä menettivät reduktiossa useimmat niistä kartanoista, jotka suku omisti Suomen eri paikkakunnilla. Lorentz Creutz nuorempi onnistui turvaamaan suvulleen varsinaisen Sarvilahden tilan omistuksen, mutta ei

Pitkäpäätä. Muualla Pernajassa suku omisti hänen ja hänen leskensä kreivitär Hedvig Eleonora Stenbockin aikana Malmgårdin, Koskenkylän ja Tjusterbyn kartanot sekä muitakin tiloja, jotka pysyivät sen hallussa suunnilleen kreivittären kuolemaan asti, vuoteen 1729.

Vapaaherra Lorenz Creutz vanhempi oli valtaneuvos ja amiraali sekä useiden muidenkin virkojen haltija. Tässä hänen muotokuvansa, joka on Suur-Sarvilahden suuressa salissa; sen on maalannut David Klöcker-Ehrenstrahl. Pöydällä mm. 1600-luvulta peräisin oleva perheraamattu. Valok. B. Bonns 1980.

Lorentz Creutz vanhempi oli vuonna 1654 korotettu yhdessä veljensä Ernst Johanin, Malmgårdin kartanon omistajan, kanssa

vapaaherran arvoon, ja hän oli tällöin saanut Cassaritzin vapaaherran arvonimen. Cassaritz oli suvun vuosina 1625–91 Liivinmaalla (nykyisen Viron kaakkoisosassa) omistama kartano, jonka alaisuuteen kuului 49 tilaa. Creutzit olivat nyt avioliittojen kautta ja muillakin tavoin sukulaisuus- tai ystävyyssuhteissa Ruotsin ja Baltian ylhäisaateliin, sellaisiin sukuihin kuin Duvall, Stenbock, De la Gardie, Posse, Wachtmeister, Stackelberg ym.

Tällaista taustaa vasten on tarkasteltava myös Sarvilahden uuden asuinrakennuksen (corps de logi) syntyä. Sitä oli edeltänyt säterirakennus, joka oli pystytetty puusta vuonna 1619, todennäköisesti siksi, että Ernst Creutz oli silloin siirtänyt kartanon varsinaisessa Sarvilahden kylässä sijaitsevalta paikalta ("Ladugårdsbackenin" luota) joen rantaan. Uusi päärakennus pystytettiin vuoden 1680 vaiheilla; työtä johti rakennusmestari Achatius Groneberg (Grönberg), jonka arvellaan myös laatineen piirustukset. Arkkitehtonisia vaikutteita voidaan rakennukseen havaita saadun mm. Louhisaaren kartanosta, joka on hiukan vanhempi, ja Tukholman Skeppsbrolla sijaitsevasta ns. Scharpin talosta, joka oli siihen aikaan Creutzien omistuksessa. Kun kartano oli vuonna 1619 siirretty pois kylästä ja kun kuusikymmentä vuotta myöhemmin oli pystytetty kolmikerroksinen kivirakennus, oli saatu luoduksi niin suuri ero ja etäisyys talonpoikaistaloihin – sekä vaaka- että pystysuorassa suunnassa – kuin suurvalta-ajan aatelismies piti tarpeellisena.

Kreivitär Hedvig Eleonora Stenbock omisti Lorenz Creutz nuoremman leskenä Sarvilahden, Malmgårdin, Koskenkylän, Tjusterbyn ym. tiloja. Muotokuvan on maalannut A. von Behn, valokuva on Svenska porträttarkivet -nimisessä arkistossa.

Nyt oli siis pystytetty uusi, todella säädynmukainen päärakennus, mutta tämä ei merkinnyt, etteivät kartanon omistajat olisi jo 1500-luvulta juontuvan perinteen mukaisesti asuneet useasti ja pitkiä aikoja muualla kuin Sarvilahdessa. Majuri, vapaaherra Carl Johan Creutz oli aloittanut sotilasuransa suuren Pohjan sodan aikana, vuonna 1701, liittymällä nelitoistavuotiaana poikana armeijaan "volontäärinä" eli vapaaehtoisena. Sotavuosista häneltä oli kulunut

kahdentoista vuoden jakso sotavankeudessa, johon hän oli joutunut Pultavan taistelun jälkeen. Viimeiset elinvuotensa hän pääasiallisesti vietti Turun seudulla omistamissaan kartanoissa; hän kuoli Kuitiassa vuonna 1757. Hänen jälkeensä seurasivat Sarvilahden omistajien luettelossa kohta hänen tyttärensä Hedvig Helena ja tämän puoliso laamanni Johan Christoffer von Morian – pariskunta oli avioitunut vuonna 1747 – ja näiden jälkeen heidän poikansa J. Chr. von Morian nuorempi, hänkin laamanni, sekä viimein tämän poika Carl Gustaf von Morian, joka kuoli vuonna 1820 nuorena miehenä.

Carl Gustaf von Morianin sisar Katarina Elisabet oli naimisissa maaherra, senaattori Samuel Fredrik von Bornin kanssa, joka puolisonsa kuoltua vuonna 1835 omisti Sarvilahden yksinään. Heidän vanhin poikansa esittelijäsihteeri Carl Fredrik von Born, joka omisti kartanon vuosina 1851–67, oli kiinnostunut kirjallisuudesta ja taiteesta. Hän laitatti muutaman hehtaarin laajuisen puiston lammikon ympärille, joka oli saatu aikaan laajentamalla joessa olevaa luontaista lammikkoa, ja rakennutti tiilestä kaksi suurta talousrakennusta, jotka sijaitsevat kartanon pihan pohjoissivulla. Sarvilahden kirjastossa jäljellä olevat vanhoilta ajoilta periytyvät kirjavarat ovat pääasiallisesti hänen kokoamiaan.

Sarvilahden (vuodesta 1914 lähtien Suur-Sarvilahden) seuraavat kolme omistajaa kuuluvat Suomen valtiollisen elämän johtomiesten joukkoon. Heidän toimintansa ulottuu autonomian ajasta itsenäisyyden aikaan. Johan August von Born, joka omisti Sarvilahden vuosina 1867–78, oli senaattori ja maamarsalkka, siis valtiopäivien aatelissäädyn puhemies. Hänen poikansa Viktor Magnus von Born, joka omisti kartanon vuosina 1878–1914, toimi samaten maamarsalkkana siihen aikaan, jolloin Suomi siirtyi nelisäätyisistä valtiopäivistä yksikamariseen, yleisellä ja yhtäläisellä äänioikeudella valittuun eduskuntaan. V.M. von Bornin poika Ernst von Born, joka omisti Suur-Sarvilahden vuosina 1914–56, kuului 1930- ja 1940-luvuilla ministerinä useihin Suomen hallituksiin ja toimi ruotsalaisen kansanpuolueen puheenjohtajana sekä muissakin

luottamustehtävissä. Nämä kolme miestä johtivat kukin omana aikanaan Pernajan kunnalliselämää; kaksi ensiksi mainittua toimivat kuntakokouksen puheenjohtajina, ja kolmas oli runsaiden kolmenkymmenen vuoden ajan kunnanvaltuuston puheenjohtaja.

Ernst von Bornin kuoltua vuonna 1956 sai Svenska litteratursällskapet i Finland testamentin mukaisesti lainhuudon kartanoon. Leskivapaaherratar Alix von Born luopui vuonna 1967 Litteratursällskapetin hyväksi siitä täydestä nautintaoikeudesta, mikä hänellä testamentin mukaan oli kartanoon. Hän asui kuitenkin siellä kuolemaansa asti, vuoteen 1976. Ernst von Bornin toivomus oli, että asuinrakennuksessa asuisi hänen isänsä V.M. von Bornin jälkeläisiä, mikä korostaa sitä, että tila on edelleen olemassa "elävänä kartanona"; tällaisena "linnan herrasväkenä" on vuoden 1976 jälkeen ollut kolme perhettä – kukin vuorollaan –, jotka kuuluvat Ramsayn ja Heikelin sukuihin, joiden jäseniä on aikoinaan avioitunut von Bornin suvun jäsenten kanssa.

Litteratursällskapet on kartanon uutena omistajana jatkanut menestyksellisesti sen tilusten viljelyä kartanoa varten asetetun hallintoneuvoston sekä itse paikalla työskentelevän tilanhoitajan avulla. Tieteellisenä yhdistyksenä Litteratursällskapet on mm. luetteloinut järjestelmällisesti kartanon taideaarteet sekä sen kirjaston ja arkiston kokoelmat. Kartanon ja sen omistajien harvinaisen runsassisältöistä arkistoa varten pystytettiin vuonna 1987 oma rakennus aivan kartanon pihamaan viereen.

Vuonna 1880 oli päärakennuksessa sattunut tulipalo, joka tuhosi vesikaton ja vahingoitti pahasti kolmatta kerrosta. Päärakennus oli palon jäljiltä restauroitu tuohon aikaan vallinneen tyylisuuntauksen mukaisesti. Interiöörit säilytettiin sen jälkeen entisellään, mutta 1930-luvulla rakennettiin mm. 1600-luvun tyylin mukainen säterikatto ja uusittiin pihan istutukset muodostaen symmetrisiä suoria linjoja ja kuvioita. Tämä vahvisti sitä barokkileimaa, joka rakennuksella oli ollut sen syntyaikana.

Sarvilahden tilukset olivat 1600-luvun lopusta lähtien pysyneet

laajuudeltaan suurin piirtein ennallaan. Tosin kartano oli 1800-luvulla hankkinut omistukseensa Fantsnäsin, ja Kirkonkylän Baijars sekä muutamat muut pienehköt naapuritilat olivat samalla vuosisadalla niin ikään kuuluneet vähän aikaa Sarvilahden kartanolle. Tuohon aikaan Sarvilahti oli ollut pitäjän suurin tila ja muodostanut paikkakunnan suurimman kartanoyhteisön; siihen kuului runsaat 6000 hehtaaria maata, ja kartanon mailla oli noin 700 asukasta. Kun V.M. von Born jakoi vuosina 1908–14 tilan lastensa kesken, tilan kantaosa Suur-Sarvilahti sai maata kaikkiaan noin 2100 hehtaaria, mistä runsaat 700 hehtaaria luokiteltiin viljelyksiksi tai viljelyskelpoiseksi maaksi. – Kartanoyhteisössä tapahtuneita muutoksia käsitellään edempänä pitäjän erilaisia sosiaalisia ympäristöjä koskevassa luvussa 5.4. Seuraavassa luvussa selvitellään Sarvilahden jaossa vuosina 1908–14 syntyneiden pienempien tilojen vaiheita.

von Bornin suvun jälkeläisten tilat Sarvilahden seudulla

Eri aikoina sattui, että von Bornin suvun päämies joutui – muiden tilanomistajien tavoin – pohtimaan ja ratkaisemaan, kuinka kartanon omistussuhteet järjestettäisiin sen siirtyessä seuraavalle sukupolvelle. Säilytettäisiinkö kartano kaikkine tiluksineen yhtenä yksikkönä vai pitäisikö se jakaa pienempinä tiloina eri perillisten kesken?

Viktor Magnus von Bornille kysymys oli 1900-luvun muutamien ensimmäisten vuosien mentyä käynyt yhä tähdellisemmäksi. Hänellä oli ensimmäisestä avioliitostaan yhdeksän ja toisesta kolme täysi-ikäistä lasta. Hän katsoi lopulta parhaaksi olla nimeämättä yhtä pojistaan koko tilansa perijäksi ja velvoittamatta tätä lunastamaan muiden perillisten osuuksia, mikä olisi ehkä käynyt kartanoon jäävälle perilliselle ylivoimaiseksi. Mieluummin hän antoi jakaa tilan, mitä hän piti helpommin toteutettavissa olevana ja

oikeudenmukaisempana ratkaisuna. Viimeksi mainittu menettely tuntui V.M. von Bornin mielestä siinäkin suhteessa edullisemmalta, että jaetuista tiluksista ei ehkä erotettaisi maata niin paljon kuin yhdelle perilliselle jätetystä tilasta, kun hänen pelkäämänsä asutuslainsäädäntö myöhemmin tulisi voimaan. Vuosina 1908–14 tehdyin päätöksin ja samaan aikaan suoritetuin jakotoimituksin muodostettiin seitsemän uutta kartanoa Suur-Sarvilahden kantatilan pohjois-, mutta myös ja ennen kaikkea sen eteläpuolelle. Kantatila siirtyi V.M. von Bornin vanhimmalle pojalle Ernstille ja uudet kartanot tämän täyssisaruksille. Perheen Porvoon pitäjässä omistamat maat olivat jo ennestään V.M. von Bornin tyttären Elsan käytettävissä. (V.M. von Bornin toisesta avioliitosta syntyneet lapset saivat olennaisen osan perinnöstään muussa muodossa kuin kiinteistöinä.)

Uusien kartanoiden koko ja asema vaihtelivat. Tämä näkyy paitsi niiden tilusten pinta-aloista myös mm. päärakennusten mittasuhteista ja rakennustyylistä. Useimpien kartanoiden päärakennukset tulivat näyttämään enemmän huviloilta kuin perinnäisiltä corps de logis -rakennuksilta.V.M. von Born halusi kuitenkin antaa pienemmillekin tiloille jotain sellaista, mikä vertauskuvallisesti ainakin muistuttaisi oikeaa herraskartanoa. Niinpä hän määräsi, että niille luovutettaisiin Suur-Sarvilahdesta sellaisia asiakirjoja – esimerkiksi torpankontrahteja ja katselmuskirjoja – jotka liittyivät juuri kulloinkin kyseessä olevaan osaan vanhasta suurtilasta. Ne muodostaisivat perustan uusien tilojen omille pienille kartanonarkistoille.

Sarvilahdesta vuosina 1908–14 erotetuista kartanoista on Fantsnäsiä tässä teoksessa käsitelty edellistä edeltävässä alaluvussa, jossa tarkastellaan Loviisan ympäristön kartanoita. Näin on menetelty siksi, että Fantsnäsin historia oli sivuuttanut jo kaksi vaihetta, joiden aikana sitä on pidettävä kartanona, ennen kuin se vuosina 1801–02 alkoi saada kytköksiä Sarvilahden tilaan.

Norr-Sarflaxin päärakennus, rakennettu vuosina 1912–14. Piirustukset oli laadittu V.M. von Bornin omien luonnosten pohjalta. Valok. J. Lindroth 1999.

Norr-Sarflax, jonka sai omistukseensa V.M. von Bornin toinen poika Carl, sai muihin vuosina 1908–14 muodostuneisiin uusiin kartanoihin verrattuna erityisaseman. Siihen tuli kuulumaan maata enemmän kuin mihinkään muuhun niistä ja siitä tuli pinta-alaltaan Sarvilahden alueen toiseksi suurin kartano, joka sijoittui tässä suhteessa heti Suur-Sarvilahden jälkeen. Norr-Sarflax sai tarkemmin sanoen maata yhteensä noin 1500 hehtaaria, mistä runsaat 400 hehtaaria oli viljeltyä tai viljelyskelpoista maata. – Kaikki muut kuusi kartanoa saivat – pääasiallisesti vuonna 1914 toimitetussa jaossa – suunnilleen kahdestasadasta neljäänsataan hehtaaria maata, mistä vain noin kymmenesosa oli peltoa.

Norr-Sarflax oli vasta muodostetuista kartanoista ainoa, jolle pystytettiin perinnäisen kartanotyylin mukainen päärakennus. Carl von Bornilla oli akateeminen maatalousalan koulutus. Hän kehitti

kartanonsa maataloutta, jonka tuotanto lisääntyi ja myös parani laadullisesti. Tilalla raivattiin huomattavat määrät uudismaita, jotka laajensivat sen pelto- ja niittyalaa siitä alusta, jonka oli muodostanut 1860-luvulla perustettu Sarfbackan ulkotila.

Carl von Born kuoli vuonna 1945. Hän ja hänen puolisonsa Eda (s. Ekberg) olivat adoptoineet nuoren sukulaisensa Sebastian Ramsayn, agronomi Wilhelm Ramsayn pojan. Sebastian Ramsay luovutti sitten aikoinaan tilan kolmelle tyttärelleen, jotka omistavat yhteisesti pääosan tilan metsämaasta. Peltomaa siirtyi sen sijaan miltei kokonaisuudessaan keskimmäisen tyttären Karin Ramsayn omistukseen. Hänen Norr-Sarflaxissa omistamansa maa-alue pieneni hänen vuonna 2000 tapahtuneen avioeronsa yhteydessä 121 hehtaarin verran; kyseessä olivat pääasiallisesti Sarfbackan ulkotilan maat.

Strömslandista tuli suurin niistä kartanoista, jotka syntyivät Sarvilahden saaristoon vanhan kartanon jakamisen jälkeen – pääasiassa vuonna 1914. Strömslandin päärakennuksesta käytetään nimitystä "Villan". Valok. S. Flink 1996.

Strömsland-nimisen tilan sai vuosina 1908–14 toimitetussa jaossa haltuunsa V.M. von

Bornin tytär Helena, joka myöhemmin avioitui professori Edvard Björkenheimin kanssa. Strömslandin omistajat laajensivat 1900-luvun mittaan suuresti tiluksiaan mm. ostamalla muiden Sarvilahden alueen eteläosassa sijaitsevien uusien kartanoiden maita. Niinpä Strömslandiin kuuluu nykyään kaikkiaan lähes 1000 hehtaaria maata, joskin tästä vain noin 30 hehtaaria on peltoa. Strömslandin omistajat ostivat mm. naapurikartanon Bagarböle-Grevbölen Ellan von Bornilta ja tämän puolisolta professori P.O. von Törneltä sekä osia Påsalöstä Ulli von Bornilta, josta oli tullut kreivitär Aminoff hänen avioituessaan Riilahden kartanon omistajan kanssa. Strömslandissa harjoitettiin kauan aikaa tavanomaista maataloutta tilanhoitajan johdolla. Vuosisadan lopulla keskityttiin kuitenkin metsätalouteen ja vapaa-ajan toimintojen järjestämiseen yleisölle. Omistajaksi rekisteröitiin tuolloin von Bornin ja Björkenheimin sukujen jälkeläisten muodostama yhtymä, joka käytti nimitystä Strömslands konsortium Chr. Hildén.

Lappnor oli jaossa joutunut Greta von Bornille (avioliitossa von Julin). Hänen kuoltuaan vuonna 1950 luovutettiin hänen testamenttinsa mukaisesti hänen huvilansa sekä siihen liittyvä maa-alue Samfundet Folkhälsan -yhdistykselle käytettäviksi lasten kesäsiirtolana ynnä muihin sosiaalisiin tarkoituksiin. Fantsnäsin professorin poika Henrik W. Ramsay lunasti muiden perillisten osuudet itse Lappnorin kartanosta, ja hänen kuoltuaan vuonna 1977 pääosa tilasta siirtyi kolmelle hänen lapsistaan.

Tjuvön omistajaksi oli tullut V.M. von Bornin tytär Maggi von Born, joka oli lääkäri ja meni myöhemmin naimisiin kollegansa Allan Ph. Heikelin kanssa; tila oli sitten heidän jälkeläistensä omistuksessa.

Hudö siirtyi pian vuoden 1914 jälkeen V.M. von Bornilta hänen tyttärelleen Elsalle, joka oli vuoteen 1924 asti avioliitossa Porvoon pitäjän Sannäsin kartanon omistajan vapaaherra Gustav Silfverhjelmin kanssa. Elsa von Born katsoi vuonna 1926 välttämättömäksi myydä pääosan suuresta Hudön saaresta vuorineuvos Lennart Baumgartnerille, jonka jälkeläisten hallussa se on sittemmin ollut.

Keipsalon 1900-luvun historia ei oikeastaan kuulu von Bornien jälkeläisten omistamien kartanoiden aikakirjoihin. Keipsalo oli Sarvilahden saariston suurin ja runsasmetsäisin saari. V.M. von Born oli vuonna 1910 myynyt Keipsalon tilan ja siihen kuuluvat saaret kauppias Theodor Magnussonille. Tämän hallusta saaristotila siirtyi Labby-Rönnäsin omistajalle William Thuringille sekä vähitellen vuorineuvos Åke Kihlmanille ja Tampella-yhtymän eläkesäätiölle. Myös Keipsalon yritystoiminnassa oli tärkeintä metsätalous.

Suuria ja pieniä säätyläistiloja Pitkäpään ja Gislarbölen välillä

Kirkonkylän tienoon kartanoista vain Särkilahti ja Segersby kuuluvat “vanhojen säterien ja suurtilojen” ryhmään. Muut mainitussa osassa pitäjää sijaitsevat herraskartanot luetaan “muiden kartanoiden” kategoriaan joko vähäisemmän ikänsä vuoksi tai siksi, että niiden tilukset ovat pienemmät, taikka molemmistakin syistä.

Särkilahdesta tuli herraskartano jo 1600-luvulla, vaikka se ei ollut rälssisäterin asemassa; tällainen kehitys poikkesi sen ajan Pernajassa tavallisuudesta. Kartanon 1600-luvun aikaisista omistajista kaksi – isä ja poika – oli huomattavia tekijöitä Suomen rautateollisuuden alalla. Kolmas sukupolvi otti kotikartanon mukaan sukunimen Serlachius. Tämän kolmannen sukupolven merkittävin edustaja oli Petrus Serlachius, joka oli vuosina 1681–1738 Pernajan kirkkoherra ja rovasti. Hän oli lisäksi myös yritteliäs ja taitava liikemies, joka piti mm. kestikievaria ja toimi laivanvarustajana. Särkilahden kylän tilojen lukumäärä oli vuosisatojen kuluessa vähentynyt erilaisten yhdistymisten tietä viidestä kahteen. Nuo kaksi tilaa – ja näin ollen koko kylä – muodostivat Petrus Serlachiuksen aikana Särkilahden kartanon. Pian 1700-luvun alkuvuosien jälkeen rovasti kartutti maaomaisuuttaan hankkimalla omistukseensa koko Kabbölen kylän, Fasarbyn Knapaksen säterin sekä erään Pitkäpäässä, itäisessä naapurikylässä, sijaitsevan talonpoikaistilan. Sanotut tilat siirtyivät kuitenkin hänen kuoltuaan vieraisiin käsiin.

Särkilahti. Päärakennus on pystytetty suurina nälkävuosina 1867-68. Valok. A. Åkerblom 1964.

Särkilahden kartano pysyi rovastin kuoltua edelleen Serlachius-suvun hallussa polvesta polveen. Kaksi hänen pojanpojistaan jakoi vuonna 1780 tilan kahdeksi itsenäiseksi kartanoksi, mutta tilanomistaja Johan Adolf Grenman yhdisti ne vuonna 1841 jälleen

yksiin käsiin. Maanviljelijä Constantin Roselius osti kartanon vuonna 1867 ja pystytti sen päärakennuksen, joka on säilynyt nykypäiviin asti. Hän laajensi kartanon tiluksia hankkimalla omistukseensa kolme Pitkäpään talonpoikaistaloa. Roselius oli vuosisadan vaihteessa Pernajan kunnallisen elämän johtomiehiä. Hänen oma taloutensa horjui kuitenkin niin pahoin, että hän joutui vuonna 1911 myymään kartanonsa ja tyytymään siitä samana vuonna erotettuun Lill-Särklaxin tilaan, joka sijaitsee lahden länsirannalla. Se on vain kahden hehtaarin laajuinen, mutta sen rakennukset ovat kartanotyyliä. Itse Särkilahden kartanon osti vuonna 1911 maanviljelijä Alfred Österman, joka oli sitä ennen omistanut Härkäpään Hermansin. Hänen poikansa ja myöhemmin hänen pojanpoikansa omistivat kartanon vuoteen 1967 asti. Sen tilusten pinta-ala oli viimeksi mainittuun vuoteen mennessä supistunut yhteensä 400 hehtaariksi, mistä 60 hehtaaria oli peltoa; peltoala oli vain vähän alle puolet vuoden 1910 aikaisesta. Vuonna 1981 Särkilahti siirtyi maanviljelijä Hans Cederbergin ja hänen jälkeensä hänen poikansa Johan Cederbergin omistukseen.

Kirkonkylän Baijars. Päärakennus on todennäköisesti 1810-

luvulta. Valok. S. Flink 1996.

Baijarsin ratsutila, joka sijaitsee Kirkonkylässä, alkoi kehittyä kartanoksi 1700-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä. Talon isäntinä olevat ratsutilalliset toimivat tuohon aikaan samalla nimismiehinä ja kestikievarinpitäjinä; näin aluksi 1600-luvun lopulla Samuel Perinpoika, sitten hänen poikansa Anders Samuelinpoika ja vuodesta 1732 lähtien tämän vävy Johan Smahl. Smahl liitti vuonna 1736 Baijarsiin Kirkonkylän toisen tilan, Svarvarsin, joka oli Baijarsin augmentti; liitos jäi pysyväksi. Hänen poikansa kruununvouti Samuel Smaleen hankki perinnöksi ostamalla ym. toimilla kolme tilaa, joista yksi sijaitsi Pitkäpäässä, toinen Garpgårdissa ja kolmas Eskilomissa.

Näin laajentuneena Baijars periytyi vielä kerran vanhan omistajasukunsa jäsenelle. Sarvilahden omistaja J.Chr. von Morian osti vuonna 1801 Baijarsin, joka kulki sitten runsaiden kahdeksankymmenen vuoden ajan perintönä Ehrnroothin, af Forsellesin ja Segerstrålen aatelissukujen keskuudessa. Aatelisten omistuksen alkuaikoina laajennettiin Smaleenin 1770-luvulla laitattamaa päärakennusta; nyt, 1810-luvulla, syntyi mm. yläkerta, jossa on poikkipääty eli frontespiisi. Rakennus on monien myöhempien omistajien aikana säilynyt ulkonaisesti miltei muuttumattomana.

Talollinen Henrik Reinhold Henriksson osti vuonna 1893 Baijarsin kartanon; kaupassa huipentuivat tämän lampuodin poikana syntyneen miehen maanhankinnat, sillä hän oli aikaisemmin ostanut kaksi Pitkäpään kylän taloa. Henriksson oli rahoittanut talonkauppansa ahkeralla työllä – Pernajanlahdelle ankkuroituneiden alusten lastaus- ja purkutöillä. Kartano periytyi sitten edelleen suvun piirissä. Gustav Waldemar Henriksson sai vähäksi aikaa huomattavasti laajennetuksi sen tiluksia ostamalla Garpgårdin kylän maita. Sitten tilukset jälleen supistuivat, ja veljekset Viking ja Per Henriksson jakoivat vuonna 1961 tilan keskenään.

Naapurikylässä Thorsbyssä oli 1400-luvulta 1600-luvulle asti kaksi rälssitilaa, Nybondas ja Nallas, jotka olivat mm. Creutzin suvun hallussa. Sigfridsin tilan omistajina esiintyvät 1500-luvun loppupuolen lähteissä Mikael Agricola ja useat hänen sukulaisensa, jotka omistivat talosta vaihtelevan kokoisia osuuksia. Agricolan poika, Tallinnan piispa Kristian Agricola, aateloitiin vuonna 1584, ja Sigfridsistä tuli näin joksikin aikaa rälssitila. Eräitä osia tilasta oli 1600-luvun alussa Svinhufvudin aatelissuvun omistuksessa. Varsinainen herraskartano syntyi kylään kuitenkin vasta 1700-luvun puolivälissä, ja sen ydinalueena olivat tällöin muut kantatilat.

Thorsbyn *Hemmingsin* ratsutila kasvoi nopeasti 1750-luvulta 1870-luvulle, jolloin se oli Grenmanin suvun hallussa. Tilan tilusmäärään kuuluivat 1800-luvun puolimaissa lisäksi saman kylän Nygårdin, Veckaksen, Nallaksen ja Sigfridsin talot, toisin sanoen kaikki kylän talot lukuun ottamatta Nybondaksen korpraalinvirkataloa, joka oli vuokralla eräällä Grenmanin suvun jäsenellä. Tilan keskuspaikaksi tuli 1800-luvun mittaan Hemmingsin asemesta Nygård. Nygårdin tila oli ollut lyhyitä aikoja kolmen eri omistajan hallussa, kun se vuosina 1900–04 palstoitettiin, jolloin tänne syntyi parikymmentä uutta keskikokoista tai pientilaa. Veckas (jonka yhteyteen kuului Nallas) oli aikaisemmin irtautunut Nygårdin yhteydestä, ja se muodosti noin vuodesta 1860 lähtien oman kartanonsa, jossa oli – kuten sanottiin – “säätyläisille tarkoitettu” päärakennus. Pernajan kunta sai vuonna 1886 Veckaksen omistukseensa, ja Nallas siirtyi samana vuonna seurakunnan haltuun. Nämä kaksi tilaa olivat pitkälle 1900-luvulle asti yhdysviljelyksessä, jota johti ensiksi vuokraaja ja

myöhemmin kunnan palkkaama tilanhoitaja. – Nygårdin palstoittamiseen johtaneen aloitteen takana oli lähinnä Särkilahden omistaja kunnallisneuvos Roselius; hän oli myös saanut aikaan sen, että kunta osti Veckaksen.

Segersbyn päärakennus, valokuvattu vuonna 1896, Museovirasto. Vanha päärakennus sai jäädä paikoilleen, kun 1930-luvulla rakennettiin uusi (josta on kuva luvun 7.5 yhteydessä). Vanhassa rakennuksessa on 1800-luvun puoliväliä edeltäneille ja seuranneille vuosikymmenille tyypillisenä tyylipiirteenä frontespiisi -eli poikkipäätykerros, kuten muutamissa muissakin samoihin aikoihin pystytetyissä Pernajan kartanorakennuksissa. Toisin sanoen kartanon yläkerran poikkipäädyt kohoavat alakerran fasadien keskiosien yllä.

Garpgårdin *Segersby* oli 1600-luvun alusta lähtien säätyläisten hallussa. Pääosan 1600-luvusta se oli Grabbe-nimisen upseerisuvun omistuksessa. Lorentz Creutz nuorempi osti vuonna 1684 Segersbyn ja lahjoitti sen perheensä tilojen “yli-inspehtorille” Henrik Gabrielinpoika Pernoviukselle.

Segersbyn perimyksestä käytiin 1700-luvun loppupuolella useaan otteeseen kiistoja, joiden osapuolina olivat enimmäkseen Serlachiuksen, Ruuthin, Åkerstedtin, Forsskåhlin ja Hippingin pappissukuihin kuuluvat perilliset. Tilan arvo nousi, kun Segersby sai vuonna 1760 ratsutilalle kuuluvalla etuoikeudella ostaa halvalla naapuritalon Blybergsin sekä kolme Pitkäpäässä sijaitsevaa augmenttiaan. Kappalainen David Hipping kokosi vuonna 1791

kaikki Segersbyn tilan osat omistukseensa. Hän kuoli vuonna 1819, ja tilan peri hänen tyttärensä, joka oli naimisissa kappalaisen Gustaf Ruuthin kanssa. Sen jälkeen kartano oli Ruuthin suvun hallussa.

Rehtori K.G. Ruuthin kuoltua vuonna 1885 lunasti hänen poikansa Ludvig vähitellen toisten perillisten osuudet ja omisti vihdoin vuodesta 1909 lähtien tilan yksinään. Agronomi Ludvig Ruuth oli etevä maanviljelijä ja huomattava kunnallismies. Hän myi kaukana sijaitsevat Pitkäpään tilat ja osti niiden tilalle Segersbyn naapurikartanot Hagabölen, Backaksen ja Nykullan; ilmeisesti hän pyrki näin rationalisoimaan maatalouttaan. Ludvig Ruuth suoritti mainitun operaation useassa vaiheessa vuosisadan vaihteen molemmin puolin, ja se johti siihen, että hänestä tuli käytännöllisesti katsoen koko Garpgårdin kylän omistaja (ja hänen hallussaan oli myös Blybergsin yksinäistalo). Garpgårdista vain Ollaksen rälssitila oli muiden kuin Ruuthin omistuksessa.

Punakaartilaiset surmasivat Ludvig Ruuthin vuonna 1918. Tilan omistivat sen jälkeen ensiksi hänen leskensä Fanny Ruuth ja sitten useassa sukupolvessa heidän jälkeläisensä, lähinnä Curt ja Thor Ruuth sekä vuodesta 1982 lähtien Stefan Ruuth. Kartanon tilusten kokonaispinta-ala sekä peltoala pienentyivät, etupäässä siksi, että omistajat myivät vuosisadan vaihteessa ostetut naapurikartanot. Vuonna 1919 kartanoon oli kuulunut 760 hehtaaria maata, mistä 150 hehtaaria oli peltoa; vuonna 1969 tilan kokonaispinta-ala oli 110 hehtaaria ja peltoala 40 hehtaaria.

Muista Garpgårdin kylässä sijaitsevista kartanoista Hagabölen tilukset olivat suurimmillaan kaikkiaan osapuilleen 300 hehtaarin laajuiset; niistä oli peltoa noin 60 hehtaaria. Muiden kartanoiden tilukset olivat selvästi pienemmät. Näiden pienten kartanoiden vaiheita voidaan tässä selostaa vain lyhyesti.

Garpgårdin Hagaböle. Päärakennus on 1800-luvun puolivälin ajoilta; myöhemmin mm. sen julkisivua on muutamaan otteeseen muutettu.Valok. A. Åkerblom 1965.

Hagaböle oli vuoden 1696 jakopalkkalaitoksen mukaan Vanhankylän Pungarsin (Fredriksbergin) ratsutilan augmentti. Vuonna 1840 Pungarsin edellisen omistajan jälkeen suoritetussa perinnönjaossa Hagaböle joutui pankinsihteeri A.W. Holmille, joka laitatti vuonna 1848 tilalle kartanotyylisen rakennuksen. Vuonna 1864 tila periytyi hänen pojalleen hovioikeudennotaari Elis Holmille, josta tuli Pernajan ensimmäisiä huomattavia kunnallismiehiä ja joka laajensi Hagabölen tiluksia ostamalla saman kylän Nykullan ja Backaksen tilat. Holmin kuoltua vuonna 1881 tilan omistajat vaihtuivat tiheään, kunnes Segersbyn omistaja Ludvig Ruuth viimein vuonna 1903 osti Hagabölen ja sen alaisuuteen kuuluvat tilat. Segersbyn kartanon omistajat myivät vuonna 1930 Hagabölen, joka siirtyi lyhyen välivaiheen jälkeen agronomi Valter W. Westerlundille ja häneltä hänen pojalleen Henrik Westerlundille, myöhemmälle kansanedustajalle, sekä sittemmin viimeksi mainitun omistajan pojalle maanviljelijä-yrittäjä ja kunnallismies Tom Westerlundille.

Tila, josta kehittyi *Nykullan* kartano, oli ollut autiona “ylimuistoisista ajoista”. Sen otti pian 1700-luvun puolivälin jälkeen viljelykseen Sarvilahden tilanhoitaja Petter Nyberg. Muutama seuraava omistaja oli aatelittomia säätyläisiä, ja vuodesta 1813 lähtien tila oli runsaan puolen vuosisadan ajan ensiksi maaherra Fredrik Adolf Jägerhornin, sitten kapteeni Fredrik Adolf Ramsayn ja sen jälkeen kapteeni Fredrik Adolf von Schantzin hallussa. Vuonna 1867 Nykulla yhdistettiin Hagabölen kartanoon. 1900-luvun puolella nämä kaksi tilaa erosivat jälleen omiksi yksiköikseen. Tämä tapahtui kahdessa vaiheessa, ja sen jälkeen Nykulla oli useiden Porvoossa, Loviisassa ja Ruotsinpyhtäällä asuvien yrittäjien hallussa. Tila siirtyi 1960-luvulla maanviljelijä Erik-Gustav Erikssonin omistukseen.

Garpgårdin *Ollaksen* rälssitilan omisti 1700-luvun alusta lähtien Sarvilahden paroni Carl Johan Creutz. Hän myi tilan vuonna 1745, ja se oli sitten pappien ja virkamiesten sekä muissakin asemissa olevien henkilöiden hallussa. Vanhan rälssikartanon omistajien luetteloon merkittiin 1900-luvun loppupuolella runsaiden 200 vuoden tauon jälkeen taas aatelisnimi, Godenhielm (Lars-Petter Godenhielm ja Ulla Tillander-Godenhielm).

Garpgårdin Ollas. Päärakennus on luultavasti rakennettu 1800-luvun ensimmäisen kolmanneksen aikana. Valok. A. Åkerblom 1965.

Ollaksen tilusten kokonaispinta-ala oli 1900-luvun puolivälissä 14 hehtaaria, joten se ei suinkaan oikeuta nimittämään tilaa miksikään suurtilaksi, mutta kiinteistö kuuluu puhdasta kartanotyyliä edustavan päärakennuksensa ansiosta selvästi herraskartanoiden joukkoon. Rakennuksen nykyinen ulkoasu osoittaa, että se on syntynyt 1800-luvun alusta sen puoliväliin ulottuneen ajanjakson kuluessa; tämä näkyy yläkerran poikkipäädystä sekä lynetti-ikkunoista ja muistakin yksityiskohdista. Saman muotokielen tapaa Pernajassa myös Kirkonkylän Baijarsin sekä Segersbyn päärakennuksista. Viimeksi mainittuun kartanoon pystytettiin 1930-luvun lopulla lisäksi uusi päärakennus, jolle antaa leimansa tuon ajan klassisismia jäljittelevä muotivirtaus ja jossa on myös funkistyylin aineksia. Thorsbyn Veckaksesta ja Hagabölestä puuttuu Itä-Uudenmaan kartanoissa varsin tavallinen poikkipäätykerros, mutta päärakennusten mittasuhteet täyttävät ne vaatimukset, jotka on asetettava, jotta voidaan puhua säätyläisten omistuksessa olleesta 1800-luvun kartanosta.

Gislarbölen kartanon päärakennus on kahden äsken mainitun kartanon vastaavien rakennusten tavoin yksikerroksinen; sen aumattu matala satulakatto on piirre, joka vie sen yksinkertaisen 1800-luvun empiretyylin piiriin. Kartano oli 1700- ja 1800-luvuilla ajoittain

samojen sukujen hallussa, joiden edustajat hallitsivat samaan aikaan Garpgårdin herraskartanoita; näitä olivat mm. Forsskåhlin, Bastmanin ja Ståhlbergin suvut. Gislarbölen viimeinen pitkäaikainen omistaja (vuosina 1841–84) oli merikapteeni Carl Otto Carlstedt, jonka aikana myös pystytettiin viimeiset huomattavat uudet rakennukset. Kapteeninleski Märtha Serafia Carlstedtin (s. Ståhlberg) kuoltua perilliset myivät vuonna 1905 kartanon huutokaupalla, jolloin sen osti Koskenkylän kartanon omistaja Askolin. Gislarbölen tarina itsenäisenä kartanona oli nyt lopussa, ja siellä harjoitettu suurviljely lakkasi, kun tila vuoden 1945 jälkeen lohkottiin asutustiloiksi karjalaisille (luku 2.2).

Malmgård ja Tetom, kreivillisen Creutz-suvun kantatilat

Malmgårdin syntyvaiheet ulottuvat vuodesta 1606 kaksi vuosikymmentä eteenpäin. Ne valottavat mm. sitä, kuinka tilapäinen läänitys muuttui pysyvänä pidetyksi lahjoitukseksi (luku 2.2.).

Malmgårdin nykyinen päärakennus pystytettiin F.A. Sjöströmin piirustusten mukaan, mutta sen suuret linjat oli suunnitellut kreivi Carl Magnus Creutz itse. Rakennus valmistui vuonna 1885. Tiilipinnat, ikkunanpuitteiden ja listojen stukkipäällystykset sekä ns. pyramidikatot ovat tunnusomaisia sille uusrenessanssille, joka jäljitteli ranskalaista Ludvig XIII:n tyyliä. Valok. B. Bonns 1984.

Itse nimi Malmgård on sekin valaiseva. Se syntyi todennäköisesti silloin, kun Ernst Creutz siirsi säterinsä Kuuskosken luona sijaitsevasta kylästä puolitoista kilometriä luoteeseen; hän lienee vuoden 1620 vaiheilla siirtänyt myös esi-isiltään perimänsä Sarvilahden säterin vastaavalla tavalla toiseen paikkaan. Yhdyssanan alkuosa Malm merkitsee kukkulaa tai harjua (näin esimerkiksi Koskenkylän ja Kirkonkylän välillä kohoavan harjun nimessä Högmalmen – tai Tukholman Norrmalmin nimessä).

Malmgårdin yläkerran salonki on suomalaisten yksityistalojen

suurimpia saleja. Valok. B. Bonns 1984.

Malmgårdin ensimmäinen omistaja Catharina Hess von Wichdorff asui säterissään kuolemaansa asti, vuoteen 1660. Ernst Creutz oli avioitunut hänen kanssaan vuonna 1614 ja tällä tavoin aloittanut sen pitkän aikakauden, jonka kuluessa kartano on ollut Creutzin suvun omistuksessa. Ernst Creutzia seurasi vuonna 1635 Malmgårdin herrana hänen nuorempi poikansa Ernst Johan, jonka elämänura oli monissa yksityiskohdissaan samantapainen kuin vanhemman veljen, Sarvilahden omistajan Lorentz Creutzin. Molemmat veljekset korotettiin samanaikaisesti vuonna 1654 vapaaherran – Cassaritzin vapaaherran – arvoon. Myös Ernst Johan Creutz toimi maaherrana, korkeissa tuomarinviroissa, vuorikollegion johtajana sekä valtaneuvoksena. Hän omisti mm. Siuntion Sjundbyn kartanon ja useita Tukholman seudulla sijaitsevia tiloja. Hän kuoli vuonna 1684.

Kahden ensimmäisen Creutzin aikana Malmgårdin tilukset laajenivat suuresti. Isä oli hankkinut omistukseensa tältä seudulta kaikki Kuuskosken ja Veckabyn kylien tilat – itse säterin lisäksi yhteensä kahdeksantoista tilaa – sekä lisäksi osia Pålbölen ja Tetomin kylistä. Poika kartutti puolestaan Malmgårdia ympäröiviä tiluksia ostamalla loput Tetomista sekä koko Riken kylän.

Reduktio kohdistui Ernst Johan Creutzin perillisiin varsin ankarana. Kaikki edellä mainitut Pernajassa sijaitsevat tilat, Malmgårdista alkaen, peruutettiin kruunulle. Kun Malmgårdista ja Tetomista tuli kuitenkin vuoden 1696 jakopalkkalaitoksen mukaan ratsutiloja, nämä kartanot saivat jäädä suvun jäsenten haltuun. Niillä oli vuodesta 1684 vuoteen 1728 ulottuvana aikana kuusi eri omistajaa, joista pitkäaikaisin oli Hedvig Eleonora Stenbock.

Yksi suvun jäsenistä oli kuitenkin korotettu kreivin arvoon. Kyseessä oli Johan Creutz, joka oli vapaaherra Lorentz Creutz vanhemman poikia (hän oli muuten Degerbyn säteriratsutilan omistajan Brita Creutzin kaksoisveli). Johan Creutz loi aluksi itselleen uran laivastoupseerina; hän osallistui Öölannin eteläkärjen luona kesäkuun 1. päivänä 1676 käytyyn meritaisteluun, onnekseen

ei kuitenkaan isänsä amiraalilaivassa. Hän oli myöhemmin korkeissa tuomarin- ja maaherranviroissa. Hän oli Kaarle XII:n sotapolitiikkaa arvostelevan poliittisen ryhmittymän johtajia ja hänet valittiin tästä syystä vuosiksi 1713–14 maamarsalkaksi; kuninkaan kuoltua v. 1718 hänestä tuli vuonna 1719 valtaneuvos. Samana vuonna hänet korotettiin kreivin arvoon. Johan Creutzista tuli kreivillisen Creutzin suvun kantaisä (kun Suomen oma ritarihuone perustettiin vuonna 1818, suku sai järjestysnumeron 1).

Johan Creutz omisti maakartanoita Pyhtäällä ja Ruotsinpyhtäällä, muun muassa Ahvenkosken, Petjärven ja Kullan. Hänen pojastaan majuri Carl Creutzista tuli sukulaisten kesken tehtyjen sopimusten jälkeen vuonna 1728 Malmgårdin ja Tetomin kartanoiden omistaja. Malmgård on juuri Carl Creutzin ajoista lähtien ollut kreivillisen Creutz-suvun kantatila.

Carl Creutz oli Pultavan taistelun jälkeen ollut sotavankina Siperiassa. Hänen perheensä eli Malmgårdissa yksinkertaista ja vaatimatonta elämää; sodanjälkeiseen jälleenrakennustyöhön liittyi taloudellisia ongelmia, ja karoliinisoturin Siperiassa omaksuma pietistinen vakaumus vaikutti sekin osaltaan perheen vakavan koruttomaan elämäntapaan. – Carl Creutzin poika Gustav Philip Creutz eli lapsuus- ja nuoruusvuotensa tässä ympäristössä. Aikuisena hän sai kokea ja viettää hyvinkin toisenlaista elämää, hänhän kirjoitti kepeää rokokootyylistä runoutta ja liikkui Ranskan pääkaupungin elämäniloisissa seurapiireissä toimiessaan siellä Ruotsin lähettiläänä. G.Ph. Creutz oli lyhyen aikaa Malmgårdin osaomistaja, mutta kahdenkymmenen ensimmäisen elinvuotensa jälkeen hänellä oli vain erittäin satunnaisia ja hajanaisia kosketuksia isiensä kotikartanoon.

Carl Creutz kuoli vuonna 1740 ja hänen leskensä Barbro Helena Wrede vuonna 1759. Malmgårdin ja Tetomin kartanot sai tämän jälkeen haltuunsa heidän vanhin poikansa Johan Carl. Hän osasi hyötyä siitä, että Malmgård oli kolmen ratsukon varustamisesta vastaava rustholli, jolla oli vastaava määrä augmentteja, ja ajoi

tällaisia pyrkimyksiään määrätietoisesti. Niinpä hän lunasti itselleen perinnöksi kaikki kahdeksantoista Kuuskosken ja Veckabyn tilaa, samaten – ja samoihin perusteihin vedoten – kolme Tetomin kylän tilaa. Tällä tavoin Malmgårdin–Tetomin suurtila oli saanut tilustensa ydinalueen takaisin, ja tilanomistaja oli jopa saanut tähän täyden omistusoikeuden. J.C. Creutz sai avioliittonsa kautta lisäksi haltuunsa Pernajan Idlaxin ja Lapinjärven Porlammin kartanon. Ne joutuivat kuitenkin pois Creutzin suvun omistuksesta, edellinen vuonna 1788 ja jälkimmäinen vuonna 1815 toimitetussa perinnönjaossa. Malmgårdin omistaja ja useat kylän talolliset joutuivat muutamina 1700- ja 1800-luvun vaihteen paikkeille ajoittuneina vuosina jyrkkiin erimielisyyksiin lunastusoikeuksista ja eräistä muista seikoista (tästä jäljempänä luvussa 5.4). Myöhemmin 1800-luvulla suurtilalla vallitsivat rauhalliset olot. Silloin kartanossa asui rauhallisia maalaisherrasmiehiä, jotka viettivät mieluiten hiljaista ja vaatimatonta elämää.

Kreivi Carl Magnus Creutz, josta tuli Malmgårdin herra vuonna 1851, oli luonteeltaan aktiivisempi ja enemmän ulospäin suuntautunut kuin lähimmät edeltäjänsä. Hän kuului vuoden 1860 aikoihin valtiopäivien ritariston ja aatelin vapaamielisen, uudistuksia ajavan ryhmittymän johtomiehiin. Hän toimi pitkän aikaa Turun ja Porin läänin kuvernöörinä (maaherrana), mutta oleskellessaan kesäisin Malmgårdissa hän huolehti tarkoin isiensä kartanosta. Tämä ilmeni näkyvimmin ja pysyvimmiksi jäänein tuloksin siinä, että hän rakennutti 1880-luvulla kartanoon suuren linnamaisen corps de logis -rakennuksen. Malmgårdissa oli 1600-luvulta lähtien ollut melkoisen suuri puinen säterirakennus, jossa oli aluksi todennäköisesti kahdeksan huonetta; sitä oli sittemmin laajennettu ja korotettu useaan otteeseen. C.M. Creutzin uuteen päärakennukseen kuului laaja pohjakerros ja kaksi asuinkerrosta, joissa oli yhteensä 40 huonetta. Rakennuksen ulkoasu suunniteltiin ranskalaisen uusrenessanssin mukaiseksi, ja siihen sisältyy myös hieman gotiikkaa. Seinät ovat punaisesta tiilestä, ikkunanpuitteet ja listat

ovat stukilla päällystetyt. Puheena olevaa corps de logista on pidetty aikansa vaikuttavimpana suomalaisena kartanorakennuksena.

Malmgårdin omistajien kolmen seuraavan sukupolven miehille oli luonteenomaista mm. se, että he katsoivat perinteen velvoittavan aatelista tilanherraa osallistumaan aktiivisesti pitäjän yhteisten asioiden hoitoon. Gustaf Philip Creutz (nuorempi), joka omisti kartanon vuosina 1893–1913, oli Pernajan kunnan johtomiehiä taistelussa venäläistä sortopolitiikkaa vastaan (luku 8.2). Carl-Gustaf Creutz, kartanon omistaja vuosina 1918–50, huolehti kartanon lampuotitilojen ja torppien erottamisesta tavalla, jota on yleisesti pidetty kiitettävänä, ja työskenteli eri tavoin paikallisen terveydenhuollon kehittämiseksi niin kunnan kuin "kolmannen sektorinkin" puitteissa. Carl-Johan Creutz, joka omisti kartanon vuosina 1950–91, toimi kunnanvaltuuston puheenjohtajana ja hoiti muitakin luottamustehtäviä mm. elinkeinoelämän ja vapaaehtoisen maanpuolustustyön piirissä.

Kreivi Carl-Johan Creutz omisti Malmgårdin vuosina 1950-1990 (muodollisesti vuoteen 1991). C.-J. Creutz osallistui muutamien Malmgårdin aikaisempien omistajien tavoin innokkaasti paikallisyhteisön rientoihin - hän toimi mm. kunnanvaltuuston puheenjohtajana. Malmgårdissa säilytetyn muotokuvan on maalannut Birger Selin vuonna 1984.

Kartanon päärakennus peruskorjattiin 1950-luvulla C.-J. Creutzin ja hänen puolisonsa Nan Creutzin (s. Baumgartner) johdolla; työssä osoitettiin suurta pieteettiä rakennuksen alkuperäistä ominaislaatua kohtaan, ja se vaati suuria kustannuksia. C.-J. ja Nan Creutzin poika Johan Creutz järjesti 1990-luvulla kartanon yritystoiminnan uudelleen. Se oli aikaisemmin käsittänyt varsin monia eri tuotannonaloja, mutta nyt hän keskittyi metsätalouteen ja lihakarjan

kasvatukseen. Samalla hän siirtyi johdonmukaisesti biologiseen viljelyyn. Kesällä 2003 ryhdyttiin Malmgårdin linnassa vastaanottamaan matkailijaryhmiä, m.m. juuri ekoturismin merkeissä.

Tetomin kartanohistoria alkoi satakunta vuotta aikaisemmin kuin Malmgårdin, nimittäin 1500-luvulla. (Tässä edellytetään, että kertomusta “Tait of Pirnistä” on pidettävä fiktiona, kuten tässä teoksessa on aiemmin selvitetty.)

Teet- tai Teit-niminen suku, jonka jäseniin kuului upseereita ja pappeja, omisti 1500-luvulla Tetomin kylässä tavallista talonpoikaistilaa suuremman tilan. 1600-luvun alun lähteistä ilmenee, että suku omisti silloin kaksi eri kartanoa. Niistä vanhemman, Stor-Tetomin säterin, omisti vuosisadan keskipaikkeilla aiemmin mainittu Johan Mattsinpoika Teit, joka onnistui vuonna 1648 saavuttamaan aatelisarvon; tällöin hän otti nimen Stierncreutz. Hänen poikansa myi vuonna 1675 kartanon Malmgårdin omistajalle Ernst Johan Creutzille. Uudemman kartanon, Lill-Tetomin, kokosi 1610-luvulla eri tiluksista Hans Mårteninpoika Teet, joka toimi vuosina 1613–32 erilaisissa Pernajan seurakunnan papinviroissa. Hänen perillisensä myivät vuonna 1665 Lill-Tetomin Malmgårdin herralle, josta siis tuli kymmenen vuotta myöhemmin tehtyjen tilankauppojen jälkeen koko Tetomin omistaja.

Tetomin päärakennus on Henrik Bruunin piirtämä. Se pystytettiin vuosina 1938-39, ja siinä on funkikselle ja klassisismille ominaisia piirteitä. Valok. B. Bonns 1984.

Myös Tetom peruutettiin kruunulle. Vuoden 1696 jakopalkkalaitoksen mukaan Stor-Tetomista tuli ratsutila eli rustholli, Lill-Tetomista ja saman kylän Slottsin tilasta sen augmentteja. (Näiden lisäksi Tetomin kylässä oli Backaksen tila, josta tuli Länsi-Koskenkylän ratsutilojen augmentti.)

Tetom oli osapuilleen 250 vuoden ajan Malmgårdin ulkotila, jota viljelivät lampuodit ja muonamiehet voudin johdolla. Eräissä perinnönjaoissa ja muissa vastaavanlaisissa yhteyksissä Stor-Tetom annettiin vainajan lesken haltuun. Sinne näyttää 1600-luvulla

pystytetyn oma päärakennus; tämä purettiin tai tuhoutui 1700-luvun puolivälin aikoihin, ja vuoden 1800 vaiheilla pystytettiin uusi, suurikokoinen ja kaksikerroksinen päärakennus. Tämä taas siirrettiin vuonna 1822 Loviisaan, jossa se sitten sijaitsi myöhemmän ruotsinkielisen yläastekoulun paikalla, kunnes se purettiin vuonna 1967.

Vuonna 1928 Tetomista tuli uudelleen itsenäinen kartano. Sen sai tällöin omistukseensa kapteeni evp., agronomi, kreivi Magnus Creutz, Malmgårdin omistajan C.-G. Creutzin nuorin veli. Magnus Creutz teki mm. aloitteen Östra Nylands privata skogsrevirin perustamiseksi ja oli sen ensimmäinen, pitkäaikainen puheenjohtaja. Hän rakennutti vuosina 1938–39 Tetomiin uuden kaksikerroksisen päärakennuksen, johon kuuluu kaksi saman katon alle laitettua yksikerroksista siipeä. Hänen jälkeensä kartano siirtyi vuonna 1961 C.-J. Creutzin nuoremmalle pojalle Svantelle.

Koskenkylän vanha ruukinkartano ja sen naapurikartanot

Koskenkylän tila on saanut erityisleimansa siitä, että sen ytimenä oli 1680-luvulta lähtien kartano, joka oli samojen omistajien hallussa kuin lähellä sijaitseva rautaruukki. Ruukinkartanon – kuten tällaisia kartanoita on vanhastaan nimitetty – luonne säilyi vielä 1800-luvun loppupuolelta eteenpäin, koska tilalla oli edelleen läheinen kytkös teollisuuslaitokseen, mainitusta ajasta lähtien sahaan.

Koskenkylän ensimmäinen suuri maanomistaja oli Tjusterbyn herra Arvid Tönnenpoika Wildeman, joka sai vuonna 1593 muutamia täkäläisiä tiloja läänitykseksi. Koskenkylän läänitys muuttui lahjoitukseksi, johon tilanherra sai miltei rajoittamattoman omistusoikeuden; sen asema kehittyi siis samalla tavoin kuin mm. Malmgårdin läänityksen asema samaan aikaan. Wildemanin perillisten Koskenkylässä omistama suurtila tuli vähitellen käsittämään useimmat alueen kolmen kylän tilat, niin Länsi-Koskenkylän kuin Koskenkylän (lähinnä joen itärantaa) ja Itä-Koskenkylänkin, joka sijaitsee aivan lähellä varsinaista Koskenkylää. Muiden kuin Wildemanien omistukseen jäi täällä ainoastaan kaksi Itä-Koskenkylän tilaa, jotka olivat olleet eri rälssimiesten hallussa, luultavasti jo 1400-luvun alkuajoilta lähtien. Ernst Creutz osti ne vuonna 1631. Hänen pojanpoikansa Lorentz Creutz nuorempi osti vuonna 1680 Wildemanien perillisten tilat, joten hän sai silloin

omistukseensa kaikki kolme Koskenkylän (Forsbyn) kylää kokonaisuudessaan. Siihen asti ei paikalle ollut muodostettu kartanoa, vaan kylien talolliset olivat suorittaneet päivätöitä ym. velvoitteita muualle, ennen kaikkea Tjusterbyhyn.

Koskenkylän kartanon päärakennus, piirtänyt John Settergren, pystytetty vuosina 1906-08. Rakennuksen ydinosan kuutiomainen muoto ja korkea katto viittaavat 1600-luvun kartanoihin, mutta siihen liittyy erilaisia piirteitä, jotka ovat tyypillisiä 1900-luvun taitteelle. Valok. M. Viljamaa.

Koskenkylän tilat, joita oli kaikkiaan kolme, ja Itä-Koskenkylän neljä taloa pysyivät reduktion jälkeenkin rälssitiloina, kuitenkin niin, että Koskenkylän tiloista kaksi yhdistettiin säteriksi, joka virallisesti nimettiin uuden omistajansa mukaan Lorentzforsiksi. Tavallisesti käytettiin kuitenkin nimitystä Forsby Gård, joka lopulta 1900-luvulla virallistettiin. Koko Länsi-Koskenkylä sitä vastoin peruutettiin reduktiossa kruunulle; kahdesta tilasta tuli jakopalkkalaitosta voimaan saatettaessa nimellisesti ratsutiloja ja muista augmentteja. Kuten luvussa 2.2 on mainittu, Koskenkylän tilanherra osti vuonna 1760 kuusi Länsi-Koskenkylässä sijaitsevaa augmenttia perinnöksi, samoin Tetomin Backaksen augmentin. Tämän jälkeen hänellä oli

hallussaan koko Koskenkylän alue ja täysi omistusoikeus siihen.

Yhdelle Koskenkylän tilalle oli jo ennen vuotta 1680 verotusteknisistä syistä pystytetty rakennus, joka ainakin muodollisesti täytti herrasväen säterikartanolle asetetut vaatimukset. Varsinainen kartano rakennettiin kuitenkin sanotun vuoden jälkeen kukkulalle, joka sijaitsee satakunta metriä joesta itään. Rakennusta laajennettiin myöhemmin. Kummulla sijaitsevasta päärakennuksesta sanottiin 1700-luvun alussa, että “sen kaikki osat ovat hyvin rakennetut”. Se näyttää sotavuosina rappeutuneen. 1730-luvulla se rakennettiin uudelleen. Myöhemmät tiedot kertovat kaksikerroksisesta päärakennuksesta, jossa oli kaksi salia ja kahdeksan kamaria ja jonka vieressä oli kaksi siipirakennusta. Päärakennus paloi vuonna 1866.

Lorentz Creutz nuorempi perusti Suomessa omistamilleen tiloille useita rautaruukkeja, yhden niistä Koskenkylään. Se toimi vuosina 1682–1828, joskin toiminta oli pysähdyksissä vuosina 1713–34, siis sota-aikana ja sen jälkeisinä vuosina. (Ruukin ja myöhemmin perustetun sahan vaiheita käsitellään teollisuushistorian kannalta tässä teoksessa tuonnempana luvussa 4.5.) Se, että Koskenkylä oli tuolloin ruukinkartano, aiheutti, että omistajan oli pyrittävä laajentamaan tilaa – näin ennen kaikkea siksi, että polttoaineen saanti oli turvattava hankkimalla kartanon haltuun metsämaita, jotka sijaitsivat enintään kohtalaisen matkan päässä ruukista.

Koskenkylän kohtalot olivat jonkin aikaa yhteiset Sarvilahden kanssa, koska kartanoilla oli yhteinen omistaja. Tämä vaihe ajoittuu suurin piirtein vuosiin 1680–1738. Ruukin sysien –
siis puuhiilen – tarve pystyttiin tuohon aikaan melkoiseksi osaksi tyydyttämään käyttämällä Sarvilahden metsiä. Tämän jälkeen ruukki ja kartano olivat vuoteen 1778 asti monien eri ruukinpatruunoiden ja heidän muodostamiensa kokoonpanoltaan vaihtelevien yhtiöiden hallussa; tänä aikana ruukinkartanon tilukset alkoivat laajentua mm. siten, että sen omistajat ostivat naapurikartanon Bergbyn. Tukkukauppias Lars Falck omisti

Koskenkylän yksinään vuodesta 1778 lähtien ja hänen poikansa Lars Falck nuorempi, aateloituna Falckenheim, vuodesta 1793 vuoteen 1831. Greggbölen kartano sekä Vanhankylän Tyskaksen ratsutila ja Erlandsbölen Backaksen rustholli kuuluivat nyt muutaman vuosikymmenen ajan Koskenkylän yhteyteen. Koskenkylän omistajat joutuivat kriittisinä vuosina 1830–41 myymään kaikki mainitut tilat sekä aikaisemmin ostetun Bergbyn.

Lars Falckenheim joutui vuonna 1831 myymään itse Koskenkylän kartanon. Sen omistus oli vuoteen 1880 asti melko vaihtelevaa; tämänaikaisista omistajista ovat mielenkiintoisimpia henkilöitä maaherra Johan Fredrik Stichaeus ja hänen tyttärensä kirjailija Wilhelmina Carstens (luku 7.5).

Koskenkylälle – myös tämännimiselle maatilalle – koitti uusi suuruuden aika, kun Johan Askolin vuonna 1880 osti kartanon.Teollinen toiminta oli Koskenkylässä ollut puolen vuosisadan ajan melkein kokonaan pysähdyksissä, mutta nyt se sai jälleen vauhtia, kun sahateollisuus kehittyi laajamittaiseksi. Tarvittiin lisää tukkeja – lisää metsää. Askolin ehti ennen vuonna 1912 tapahtunutta kuolemaansa ostaa Pernajasta Labbyn, Isnäsin, Bergbyn, Gislarbölen ja Rönnäsin kartanot sekä pienempiä maatiloja, ja muista pitäjistä hän osti seitsemän suurta kartanoa ym. Kaikkien hänen Pernajassa omistamiensa kartanoiden sekä niiden mailla toimivien teollisuuslaitosten arvioitiin hänen kuoltuaan muodostavan 43 % hänen koko varallisuudestaan; jo yksin Koskenkylän kartanon ja sen alueella toimivien tehtaiden osuus oli 22 %. Askolin rakennutti vuosina 1906–08 Koskenkylään linnamaisen päärakennuksen. Se on jugendtyyliä, mutta sen arkkitehtuurissa on myös kansallisromanttisia aineksia. Rakennuksen komeus vastasi hyvin tilanherran maaomaisuuden valtavia mittoja.

Johan Askolinin pääperillinen oli hänen tyttärensä Maini Askolin. Tämän aikana ostettiin vuonna 1916 mm. Greggbölen kartano, minkä jälkeen Askolinien Pernajassa omistamien maatilojen yhteispinta-ala oli 9250 hehtaaria – yli viidesosa pitäjän koko maa-alueesta.

Maini Askolinia esittävä kokovartalokuva, maalannut Antti Favén. Maalausta säilytetään Koskenkylän kartanossa. Alhaalla muotokuvan edessä kaksi pietarilaisen kultasepänliikkeen Fabergén valmistamaa esinettä. Valok. E. Ainola.

Maini Askolin oli Pernajan tuonaikaisen maanomistajaluokan keskuudessa varsin epätavallinen ilmiö. Hän toi ujostelematta esiin rikkautensa, jota sai ilmentää mm. suuri palvelijoiden katras, jota

johti intialainen hovimestari. Tämän edellinen työnantaja oli ollut Aga Khan. Autonkuljettajat puolestaan porhalsivat erikoistilauksina hankituilla Rolls Royce- ja Packard-merkkisillä ajokeilla. Maini Askolinin käyttämät pukuluomukset ja korut sekä hänen toimeenpanemansa juhlat – etenkin hänen häänsä, jollaisia tuli vietetyksi viisi eri kertaa – herättivät ihailua jos kummastustakin. Toisaalta kuvaan kuului myös hänen harjoittamansa laajamittainen hyväntekeväisyys; niinpä hän mm. rahoitti Maiborgin suuren seurojentalon. Maini Askolinin viimeisiä elinvuosia raskautti vaikea sairaus, jota lääkärit turhaan yrittivät parantaa linnan tiloihin varustetussa täydellisessä leikkaussalissa.

Maini Askolinin kuoltua vuonna 1929 hänen maaomaisuutensa ja teollisuuslaitoksensa siirtyivät perintönä hänen ottopojalleen Carl-Johan Askolinille (tämä käytti jonkin aikaa nimeä Askolin-Ingelberg). Koskenkylä ja muut kartanot oli vuonna 1919 siirretty perheen maatilayhtiön AB Greggböle Egendomin omistukseen. Juuri ennen viimeksi mainittua oikeustointa oli Labbyn ja Rönnäsin kartanot luovutettu Maini Askolinin ensimmäisen avioeron yhteydessä varatuomari William Thuringille. Gislarbölen, Bergbyn ja Greggbölen kartanot palstoitettiin asutustoiminnan aikana vuosina 1940–60 asutustiloiksi. Koskenkylästä sekä Isnäsistä ja Sjögårdista taas muodostettiin yhteinen yksikkö, Oy Forsby Gård Ab. Yhtiö oli Pernajan suurin maanomistaja; sillä oli pitäjän alueella hallussaan kaikkiaan noin 3300 hehtaaria maata, josta noin 400 hehtaaria oli peltomaata. Yhtiön osakkaina olivat C.-J. Askolinin vuonna 1983 tapahtuneen kuoleman jälkeen hänen leskensä tilanomistaja Runa Askolin sekä puolisoiden poika Johan. Yhtiön teollisuuslaitokset ja sen muissa pitäjissä omistamat metsät oli vuonna 1971 myyty Rauma-Repola-yhtymälle.

Greggböle oli suurin niistä Koskenkylän kartanon lähinaapuritiloista, jotka ajoittain kuuluivat viimeksi mainitun kartanon yhteyteen. Greggbölen päärakennus on rakennettu vuonna 1833. Kuvassa sen puutarhan puoleinen sivu. Valok. P.O. Welin, Museovirasto.

Koskenkylän kartanon vaiheita käsittelevässä selostuksessa on ohimennen mainittu muutamia pienempiä naapurikartanoita, jotka ovat ajoittain olleet yhdistettyinä Koskenkylän suurtilaan. Niistä Gislarböleä, nykyistä karjalaiskylää, on käsitelty mm. lähinnä edellisessä alaluvussa. Muut naapurikartanot, joista tässä kerrotaan, sijaitsivat kaikki Koskenkylän länsipuolella. Yhtä poikkeusta lukuun ottamatta kaikki nämä pienet kartanot tulivat ainakin jossain vaiheessa kuulumaan suuren itäisen naapuritilansa yhteyteen.

Bergby, joka sijaitsee Länsi-Koskenkylän ja Vanhankylän välillä, oli kehittynyt kartanoksi asteittain 1630-luvulta 1650-luvulle ulottuvana aikana. Per Gustafinpoika -niminen alempi valtion virkamies yhdisti silloin kylän neljä tilaa, jotka kylläkin olivat olemassa ainoastaan paperilla, ja hänet aateloitiin nimellä Lundeberg. Vuosisadan lopulle tultaessa Bergbyn kartanosta oli tullut ratsutila ja se oli siirtynyt kapteeni Johan Hästesköldin haltuun. Omistajat vaihtuivat sittemmin useaan otteeseen, ja viimein "kahvinkeittäjä", kuten häntä nimitettiin, Johan Lund myi vuonna 1741 Bergbyn tilan Koskenkylän ruukinpatruunalle. Bergbyn kartano erotettiin kuitenkin tasan sata vuotta myöhemmin taas Koskenkylästä. Kauppa-aluksen kapteeni Adolf Fredrik Dahlströmin perilliset myivät vuonna 1898 Bergbyn takaisin Koskenkylän silloiselle omistajalle. Vuoden 1945 jälkeen Bergby jaettiin asutuslainsäädännön nojalla useaan osaan, joista kaksi suurinta meni asutustiloiksi omaa maata haluaville pohjalaisille.

Greggböle alkoi saada kartanon luonnetta 1550-luvulla. Tilan omisti runsaiden sadan vuoden ajan upseerisuku, jonka ensimmäinen edustaja oli Jost Småpeper (tai Småpiper). Hänestä puhuttaessa käytettiin määrettä "till Greggböle" (Greggbölen herra tai omistaja), joskus myös merkillistä määrettä "till Smörlösa". Kartano liitettiin 1610-luvun lopulla

Creutzien tiloihin. Hedvig Eleonora Stenbock lahjoitti sen vuonna 1725 tilanhoitajalleen Arvid Åbergille, joka oli uskollisesti huolehtinut hänen omistamistaan Koskenkylän ja Tjusterbyn kartanoista venäläisen miehitysvallan aikana. Åbergin jälkeläiset myivät vuonna 1779 Greggbölen eräälle Koskenkylän ruukin johtajalle.

Greggböle kuului ensimmäisen kerran Koskenkylän yhteyteen vuosina 1779–1830; siihen aikaan pienessä kartanossa oli "herrasväen rakennus". Vuodesta 1830 lähtien Greggböle oli asessori Jakob Meinanderin, myöhemmän valtioneuvoksen, omistuksessa; tämä laitatti vuonna 1833 kartanoon uuden päärakennuksen. Se säilyi myöhempiin aikoihin, kuten kyllä vanha "herrasväen rakennuskin", joka kuitenkin sai tästä lähtien tyytyä siipirakennuksen asemaan. Valtioneuvos laajensi kartanon tiluksia ostamalla puolet Erlandsbölen Backaksen rusthollista (Strömforsaksen). Hänen pojistaan kenraalimajuri Ludvig Meinander kokosi käsiinsä vähitellen pääosan tilasta (130/189). Kenraalimajuri kuoli vuonna 1903, ja hänellä oli lukuisia perillisiä, jotka saivat haltuunsa erisuuruisia osuuksia tilan 189 osasta. Kartanon omistusta koskevat ongelmat ratkaistiin vuonna 1907 muodostamalla sukuyhtiö, AB Greggböle Egendom, jolla oli runsaat kolmekymmentä osakasta.

Meinanderit myivät lopulta koko yhtiön F:ma Joh. Askolinille. Greggböle kuului toisen kerran Koskenkylän yhteyteen vuosina 1916–49. Asutustoiminnan aikoina Greggböle myytiin jääkärieversti Bjarne Nordenswanille, jolta kartano siirtyi vuonna 1966 S.A. Hougbergille ja hänen jälkeensä vuonna 1982 Gunnar Hougbergille. Kartanosta oli jo 1800-luvulla erotettu huvilatontti, joka sijaitsee vähän matkaa pohjoiseen kartanon pihasta. Huvila on kulkenut perintönä sellaisessa Meinanderien sukuhaarassa, johon on kuulunut huomattavia historiantutkijoita; suvun muutenkin vankat akateemiset perinteet ovat mainitun sukuhaaran keskuudessa jatkuneet tässä muodossa.

Erlandsbölen *Sprintaksen* ratsutila on saanut nimensä Sprint-nimisen omistajasukunsa mukaan. Suvun jäsenet kuuluivat 1600-luvulla ja 1700-luvun alussa sosiaaliselta asemaltaan lähinnä toimihenkilöiden ryhmään. Samaan yhteiskuntaluokkaan kuuluivat myös kaksi Barthels-nimistä välskäriä, isä ja poika, jotka myöhemmin 1700-luvulla kiistelivät useiden sukulaistensa kanssa ratsutilan omistuksesta. Tuloksena oli ensiksi, että 37/60 Sprintaksesta liitettiin useassa vaiheessa vuosina 1817–27 Koskenkylän yhteyteen. Sitten se kuului kahdelle Calás-suvun sukupolvelle ja siirtyi lopulta 1860- ja 1870-lukujen mittaan vähin erin Grönqvistin suvulle. Calás'n suvun aikana yhdistettiin Sprintakseen puolet saman kylän Maraksen tilasta. Sprintas oli vuoden 1830 tietämissä saanut päärakennuksensa, jossa oli kymmenen huonetta, jotka sijaitsivat kahdessa kerroksessa korkeaksi aumatun satulakaton alla; rakennusta korvattiin uudella 1900-luvun puolivälin aikoihin.

Toinen osa Sprintasta (23/60 tilasta) muodostui omaksi pieneksi kartanokseen, jolle ruukinpatruuna Falckenheim antoi 1820-luvulla toisen puolisonsa kunniaksi nimen *Kristineborg*. Leskirouva Kristina Falckenheimin kuoltua tilan omistajat vaihtuivat tiheään, kunnes sen vuonna 1884 osti perämies John Nybom. Hänen poikansa Ernst omisti tilan vuosina 1909–51. Tulipalo tuhosi päärakennuksen vuonna 1937, minkä jälkeen Kristineborgia ei enää ole voitu pitää kartanona.

Backas oli Erlandsbölen toinen ratsutila. Sen omisti vuoden 1700 paikkeilla kapteeni ja ruukinpatruuna Grels Tafielin rutiköyhä leski, rouva Vendela Stierncreutz. Seuraavat omistajat olivat aatelitonta väkeä, joukossa olivat mm. samat Barthels-nimiset herrat, jotka kiistelivät Sprintaksen tilasta; Backas oli heidän hallussaan vuoden 1740 jälkeen.

Ruukinpatruuna Lars Falck vanhempi kokosi 1780-luvulla kaikki Backaksen tilan osat omistukseensa. Hänen poikansa myi vuonna 1831 Strömforsakseksi nimitetyn puolikkaan Backaksen ratsutilasta Fredriksbergin tilan omistajalle; sittemmin se siirtyi Greggbölen yhteyteen. Toisen puolikkaan ratsutilasta osti talonpoikaissuku, joka otti 1900-luvun alussa sukunimen Pettersson.

Vanhankylän *Fredriksbergin* ratsutila oli ainoa Koskenkylän länsipuolella olevissa kylissä sijaitseva kartano, jota ei liitetty Koskenkylän ruukinkartanon tiluksiin sen laajentumisen aikoina. Siihen aikaan kun rusthollin nimi vielä oli Pungars, sen omisti mm. nimismies Johan Smahl, jonka hallussa olivat ajoittain myös Hagabölen augmentti sekä Kirkonkylän Baijarsin ratsutila. Smahl myi vuonna 1752 tilan Kuhlbergin upseeri- ja virkamiessuvulle, jolta se siirtyi vuonna 1769 Holmeille, jotka kuuluivat Porvoon johtaviin liike- ja virkamiessukuihin. Kahden Holmin sukuun kuuluvan Pungarsin omistajan etunimenä oli Fredrik; siitä rusthollin uusi, entistä herraskaisempi nimi. Vanhankylän Tyskaksen ratsutila sekä puolet Erlandsbölen Backaksesta kuuluivat muutaman ennen 1800-luvun puoliväliä ja sen jälkeen sijoittuvan vuosikymmenen ajan Fredriksbergin yhteyteen. Vuonna 1857 Fredriksbergin tilukset supistuivat jälleen alkuperäiseen laajuuteensa. Holmit myivät tilan vuonna 1877 naapuritalon Pellaksen isännälle talonpoikaisrusthollari Petter Sereniukselle. Hänen tyttärensä Hilda Serenius sai vuonna 1902 Fredriksbergin kokonaan omistukseensa lunastettuaan muiden perillisten osuudet tilasta. Hän avioitui maanviljelijä Wilhelm Grönqvistin kanssa. Tila kulki sitten perintönä Grönqvistin suvussa.

Näille tiloille ja seuduille on kertynyt harvinaisen runsas joukko kunnan johtohenkilöitä. Heihin on kuulunut useita 1900-luvun aikaisia Fredriksbergin, Sprintaksen ja Kristineborgin omistajia sekä hieman vähävaraisempi Greggbölen omistajasukuun kuulunut Gregorius Meinander (joka menetti lopulta viimeisenkin osuutensa tilaan) ja Vanhassakylässä asunut pikkutilan isäntä Otto I. Nyholm.

Tervik – klassiseen herraskartanon tarinaan liittyy brittiläisiä aineksia

Otsikon sana “klassinen” on tarkoitettu kaksiselitteiseksi. Toisaalta se viittaa siihen, että Tervikin kartanon tarina on klassinen, toisin sanoen että sen vaiheet ovat tyypilliset suomalaiselle suurtilalle, jonka tilusten laajuus ja omistajien sosiaalinen asema – sellaisina kuin ne olivat eräinä nimenomaisina aikoina – kuuluvat rankiasteikon yläpäähän. Toisaalta klassinen tyyli – tai klassisismi – on arkkitehtuurin historiaan kuuluva nimitys, joka merkitsee sellaista tyyliä, joka sai täällä kaksi eri kertaa (välillä kului sata vuotta) antaa sävynsä kartanon rakennuskannalle. “Brittiläiset

ainekset”, jotka otsikossa niin ikään mainitaan, viittaavat kahteen kylläkin täysin erilliseen ilmiöön, nimittäin omistajasuvun suonissa virtaavaan skottilaiseen vereen ja kartanossa vuoden 1800 vaiheilla kokeiltuun englantilaiseen viljelytapaan – kokeiluun, jollaiset ovat Suomen kartanolaitoksen historiassa harvinaisia.

Tervikin kylässä oli ajoittain 1500- ja 1600-luvuilla kolme eri rälssitilaa, ja kun otetaan huomioon kylän koko, ne lienevät kaikki olleet kohtalaisen pieniä. Yhden niistä omisti 1400-luvun lopulta lähtien Poitz-niminen suku, jonka asema vaihteli rälssin ja rahvaan välillä. Sattumalta juuri Poitzin suvun (vuonna 1605) kokema vastoinkäyminen on yhtenä harvoista Pernajan historiassa esiintyvistä esimerkkitapauksista, joissa maatila menetti rälssinluontonsa siksi, ettei omistaja pystynyt suorittamaan asiaankuuluvaa ratsupalvelusta. Poitzin suvun maanomistus Tervikissä lakkasi vuoden 1692 tienoilla; muistona siitä säilyi torpannimi Poissas. Creutzin suku omisti suunnilleen vuodesta 1500 lähtien Tervikissä rälssitilan, jota on joskus nimitetty Högbackan tilaksi. Se siirtyi vuonna 1649 pois suvun hallusta, kun kylään muodostunut kolmas tilayksikkö oli alkanut kasvaa entistä huomattavammaksi.

Kolmannen – ja pysyväksi jääneen – Tervikin tilan omistajat ottivat vuonna 1649 haltuunsa korkean mäen, jonka vieressä Creutzien kylässä omistama rälssimaa oli sijainnut ja jonne nyt pystytettiin uuden tilan säterirakennus. Tänne muodostui Tervikin suurtilan keskus. Historiallisen Tervikin säterin perustajina on pidettävä vanhaan skotlantilaiseen sukuun kuuluvaa rouva Katarina Guthrieta ja hänen kahta aviomiestään. Hän oli ensimmäisen kerran naimisissa samaten skotlantilaissyntyisen everstiluutnantti Johan Lichtonin (Lightonin) kanssa, joka sai kesällä 1636 läänitykseksi mm. neljä Tervikin kylässä sijaitsevaa autiotilaa. Lighton kaatui jo samana kesänä, ja leskirouva Guthrie solmi muutamaa vuotta myöhemmin uuden avioliiton everstiluutnantti Edward Johnstonen kanssa, joka hänkin oli kotoisin Skotlannista. Johnstone teki

aloitteen, jonka ansiosta perheen Tervikissä omistamat maat voitiin julistaa perinnölliseksi aatelisrälssiksi.

Säteri ja sen alustalaisten viljelemät tilat siirtyivät 1650-luvulla Katarina Guthrien ensimmäisestä avioliitosta olevan pojan Robert Lichtonin haltuun. Kreivi Robert Lichton, jolla oli monenlaisia virkoja ja tehtäviä – hän oli mm. kenraaliluutnantti, hovioikeuden presidentti ja valtaneuvos –, ei ehtinyt oleskella paljonkaan Tervikissä, mutta sen sijaan hänen naimaton sisarensa Elisabeth asui siellä. Kreivi kuoli vuonna 1692, ja hänen omaisuutensa peri hänen toisen sisarensa tytär Anna Maria, joka oli 1670-luvulta lähtien ollut naimisissa lopulta everstiksi ylenneen upseeri Adam Gustaf Muhlin kanssa. Muhl isännöi tästä lähtien Tervikin tilaa ja onnistui vuonna 1694 liittämään sen maihin oston tietä Poissaksen säterin. Muhl ja hänen puolisonsa omistivat nyt koko Tervikin kylän siten, että pienempi osa siitä oli rälssimaata, kun taas suurempi osa muodosti reduktion jälkeen nimellisesti kruununluontoisen säteriratsutilan, joka varusti kaksi ratsukkoa. Muhl omisti myös Iitissä sijaitsevan suuren Perheniemen tilan, joka oli sitten vuoteen 1778 asti samojen omistajien hallussa kuin Tervik.

Adam Gustaf Muhl kuoli vuonna 1714, ja Tervik, Perheniemi sekä eräät muutkin tilat periytyivät hänen pojalleen kenraaliluutnantti Robert Muhlille. Tämä laajensi Pernajassa omistamiaan tiluksia ostamalla Willmansgårdin, Edön (sekä Åttransin), osia Malmsbystä sekä kahdessa erässä koko Baggnäsin tilan. Vuonna 1753 hän osti Tjusterbyn sekä sen alustalaisten Gerbyssä viljelemät tilat. Tervik ja Tjusterby olivat sitten runsaiden sadan vuoden ajan samojen omistajien hallussa. Muhlien Pernajassa omistamien tilojen yhteispinta-ala oli osapuilleen 3000 hehtaaria.

Tervikin omistaja Anna Dorothea Muhl, valtaneuvos O.W. de Geerin puoliso. Häntä luonnehditaan hänen kirkkoon asetetussa muistotaulussaan seuraavasti: Rakastettu puoliso - Hyvä äiti - Naissuvun kaunistus. Muotokuvan on maalannut O. Arenius.

Robert Muhl kuoli vuonna 1760. Edellisenä vuonna hän oli luovuttanut Tervikin ja muitakin tiloja ainoalle tyttärelleen Anna Dorothealle ja tämän miehelle maaherra Otto Wilhelm de Geerille, josta sittemmin tuli valtaneuvos. Puolisot suorittivat kruunun kanssa vaihtokaupan, jonka pääasiallisena tuloksena oli, että itse Tervik korotettiin rälssisäteriksi ja että Willmansgård ym. vähän aikaisemmin hankitut tilat muuttuivat ratsutiloiksi (ja kruunun- tai perintöluontoisiksi). Anna Dorothea Muhl hallitsi Tervikiä leskenä vuosina 1769–78. Hän osallistui aktiivisesti pitäjän itsehallintoon; naisia oli siihen aikaan harvoin mukana tällaisessa toiminnassa.

Häntä luonnehditaan hänen kirkkoon asetetussa muistotaulussaan seuraavasti: “Rakastettu puoliso – Hyvä äiti – Naissuvun kaunistus”. Jälkimaailma yhtyy mielellään näihin sanoihin ja voi nähdä Anna Dorothea Muhlissa pitäjän kartanonrouvien kunniakkaan edustajan. Yleensä nämä kuitenkin varhaisina aikoina olivat elämässään huomaamattomammassa asemassa.

Tervikin päärakennuksen kantaosa on mahdollisesti peräisin vuodelta 1710, viimeistään vuodelta 1730. Rakennuksen asua muutettiin useita kertoja eri aikoina vallinneiden makusuuntausten mukaisesti; tällaisia uudistuksia oli suunnittelemassa mm. C.L. Engel. Lopulta rakennus sai nykyisen empireasunsa, kun se uusittiin vuosina 1924-26 Carl Frankenhaeuserin johdolla. Valok. J. Lindroth 1996.

Puolisoiden ainoa poika Robert Wilhelm de Geer otti tilat haltuunsa vuonna 1779. Hän toimi 1780-luvulla mm. Kymenkartanon läänin maaherrana ja osallistui politiikkaan valtakunnallisella tasolla; joissakin asioissa hän kuului kuninkaan toimia vastustavaan oppositioon. Sen jälkeen hän eli kaksikymmentä vuotta yksityishenkilönä. Kun venäläiset olivat valloittaneet maan, de Geerille uskottiin Porvooseen keväällä 1809 kokoontuneilla

valtiopäivillä maamarsalkan tehtävä, ja hänet nimitettiin maan uuden hallituskonseljin jäseneksi. Hänet korotettiin kreivin arvoon. Hän ja hänen lähimmät jälkeläisensä käyttivät sen jälkeen nimeä De Geer till Tervik. R.W. De Geer kuoli vuonna 1820, ja häntä seurasivat Tervikin omistajina hänen poikansa Robert Fredrik ja pojanpoikansa Robert Otto Wilhelm. Viimeksi mainittu kuoli vuonna 1855 ehtimättä täysi-ikäiseksi; tällöin kreivillinen De Geer till Tervikin suku sammui miehen puolelta.

De Geerin sukuun kuuluvat kreivit kiinnittivät paljon huomiota siihen, millaisen esteettisen näkymän Tervik antoi. 1600-luvulla pystytettyyn päärakennukseen kuului sali, kahdeksan kamaria, keittiö ym. tiloja. Se paloi vuonna 1710 ja rakennettiin uudelleen vuonna 1736; luultavasti se tällöin uusittiin kokonaan – kivijalkaa lukuun ottamatta –, mutta uuden päärakennuksen mittasuhteet olivat samat kuin sen vuonna 1710 palaneen edeltäjän, ja siinä oli samanlaiset huoneet. Samaa pohjakaavaa noudattaa myös 1800-luvun alkupuolella laadittu piirustus, jonka tekijänä pidetään C.L. Engeliä. Siihen kuuluu aumattu katto, jota reunustaa pylväskaide eli balustradi, ja lynettikaarin koristettu päätykolmio, ja sen arkkitehtuurissa on muitakin klassisistisia aineksia. Vuodelta 1800 peräisin olevaan puutarhakaavaan ja vuonna 1806 laadittuun luonnokseen sisältyy toisaalta ranskalaisklassinen puutarha symmetrisine kuvioineen, mutta toisaalta myös epäsäännöllisemmäksi järjestettävä englantilaistyyppinen puisto. Nykyään ei ole yksityiskohdittain todettavissa, kuinka pitkälti luonnosten ilmentämiä rakennuksia ja puistoa koskevia suunnitelmia toteutettiin; jäljellä on mm. eräitä talousrakennuksia ja niissä hyvin säilyneitä 1800-luvun klassisismiin kuuluvia yksityiskohtia, ja samalta ajalta peräisin olevan englantilaisen puiston aikoinaan tarjoama näkymä on vielä ainakin aavistettavissa.

Myös kartanon omistajien mielessä 1800-luvun alussa väikkyneet itse kartanotaloutta koskevat ihanteet olivat englantilaista perua. Tervikissä sekä Tjusterbyssä mentiin tällaisia asioita koskevissa

kokeiluissa suorastaan äärimmäisyyksiin. Tilanomistaja kokeili täällä 1760- ja 1770-luvuilla muutamina vuosina sellaista järjestelmää, jonka mukaan kartanon alustalaisina olevat lampuodit ja torpparit eivät maksaneet lainkaan vuokraa rahana tai tavaroina, vaan suorittivat yksinomaan päivätöitä kartanon laajoilla pelloilla ja niityillä. Vuonna 1805 tuli täällä voimaan aivan päinvastainen vuokrajärjestelmä: Alustalaisten tuli maksaa vuokransa miltei kokonaan rahana ja tavaroina, ja päivätyöt jäivät käytännöllisesti katsoen kokonaan pois. Päivätyöt eivät olleet tarpeenkaan, sillä kartanon pellot jaettiin “farmeiksi”, jotka annettiin vuokralle. Kyseessä oli ns. englantilainen kartanotalous. Tervikissä ja Tjusterbyssä se epäonnistui täysin. Kartanotalous tuotti R.W. De Geerin elämän viimeisen vuosikymmenen aikana tappiota ja vähensi näin hänen perillisilleen jäävää omaisuutta. Todennäköisesti tämä vaikutti siihen, että rakennuksien uusimista ja puiston istuttamista koskevat suurisuuntaiset suunnitelmat ilmeisestikin toteutuivat vain pieneksi osaksi. Toisena samaan suuntaan vaikuttavana tekijänä olivat jälkiseuraukset, jotka aiheutuivat siitä, että R.W. De Geer oli omistanut vuosina 1794–1800 Tukholman seudulla sijaitsevan suuren Tyresön kartanon, mikä oli vaatinut häneltä suuria kuluja. Hänelle tuottivat kuitenkin jonkinlaista lohdutusta Tyresön hienot ja arvokkaat taidekokoelmat, jotka voitiin siirtää Tyresöstä Tervikiin ja myöhemmin osaksi Tjusterbyhyn.

1800-luvun alkupuolella myytiin muutamia pienehköjä Tervikiin kuuluvia tiloja, joiden maat sijaitsivat hajallaan pääkartanon ympäristössä. Willmansgård meni tätä tietä vuonna 1854. Vuonna 1856 toimitetussa perinnönjaossa erotettiin Tjusterby ja Gerby niiden pohjoisen naapurikartanon yhteydestä, johon ne olivat kuuluneet vuosisadan ajan. Tervik siirtyi R.Fr. De Geerin tyttären Wilhelminan (Mimmin) haltuun. Tämä oli naimisissa Robert Ehrnrooth-nimisen upseerin kanssa, joka päätti sotilasuransa kenraaliluutnanttina. Ehrnrooth oli kolmas Tervikin omistaja, joka saavutti näin korkean sotilasarvon.

Kenraaliluutnantti Robert Ehrnrooth. Valokuvan mukaan maalannut A. Lindeblom.

Ehrnrooth osti 1870-luvulla Labbyn ja Idlaxin kartanot sekä muutamia niiden pienempiä naapuritiloja. Niinpä Tervikin omistajilla oli 1800-luvun lopulla taas hallussaan noin 3000 hehtaaria Pernajan pitäjässä sijaitsevia tiluksia; lisäksi he omistivat naapuripitäjässä Lapinjärvellä sijaitsevan Porlammin kartanon sekä Hämeen Lammin pitäjän Vanhankartanon. Porlammi ja Labby erotettiin 1890-luvulla, Idlax (Rönnäs) vuonna 1911.

Kenraaliluutnantti Ehrnrooth kuoli vuonna 1911 ja hänen puolisonsa vuonna 1916. Tervikin ym. tilat otti haltuunsa heidän poikansa Alexander Kasimir Ehrnrooth, josta myöhemmin tuli maanviljelysneuvos. Hän ryhtyi 1920-luvulla innokkaasti

kehittämään kartanon rakennuskantaa. Tervikin päärakennus oli 1800-luvun kuluessa uusittu useaan kertaan, ja se oli tällöin melkoiseksi osaksi menettänyt klassisistisen leimansa. A.K. Ehrnrooth uusitutti rakennuksen perusteellisesti, jolloin sen vanha tyyli palautui, vieläpä korostui alkuperäistä voimakkaammin; nyt siihen tuli myös empiresävyisiä aineksia. Tervik tuli ilmentämään 1920-luvun klassisismia niin tyypillisesti, että sellaiseen ovat yltäneet vain harvat Suomen kartanot. Sitä edustavat – yksinkertaisemmassa muodossa – myös kartanon seuratalo sekä pitkä, suora tammikuja, jotka molemmat ovat niin ikään 1920-luvulta.

Maanviljelysneuvos kuoli vuonna 1950. Hänen jälkeensä omisti Tervikin hänen poikansa tri Gösta Ehrnrooth, ja vuonna 1965 se siirtyi tämän pojalle Lennart Ehrnroothille. Baggnäs erotettiin 1950-luvulla omaksi erilliseksi tilakseen, jonka saivat omistukseensa maanviljelysneuvoksen toisesta avioliitosta olevat lapset.

Tervikin viljelyksillä työskentelevän henkilöstön lukumäärä väheni vuoden 1950 jälkeen kahdessa vuosikymmenessä neljästäkymmenestä hengestä alle kymmeneen, ja rationalisointi jatkui. Koska Tervikissä ja sen naapuristossa ei ollut tarjolla muita työpaikkoja, seudusta tuli varsin harvaan asuttua; muutos oli vielä huomattavampi kuin useimmilla muilla kartanoalueilla, joiden väestö näihin aikoihin samaten väheni. Tervikin alueella maantien vieressä sijaitsevalta mäeltä hävisi vuosisadan puolivälin jälkeen kokonaan asutus, joka oli aikoinaan ollut tiheäkin. Uusi maisemakuva kertoi täällä erityisen selvästi muutoksen luonteesta. Sitä tekee mieli pitää – vaikka tämä toki onkin hieman liioiteltua erään kartanohistoriallisen termin kirjaimellisen merkityksen korostamista – erityisluonteisena esimerkkinä sellaisesta kehityksestä, josta on Englannissa 1700-luvulta lähtien käytetty nimitystä landscaping.

Baggnäs oli kahdensadan vuoden ajan, suunnilleen 1750–1950, yhdistettynä Tervikiin. Kylään kuului 1500-luvun puolivälistä lähtien rälssikartano ja yksi perintötalo. Kartanolla oli säterivapaus; se kuului viimeksi mainitusta ajankohdasta lähtien sadan vuoden ajan Huggutin ja Småpeperin (eli Småpiperin) suvuille ja sai virallisen nimensä viimeksi

mainitun suvun mukaan. Rosaksen perintötalo oli saanut nimensä Roosin sotilasuvulta, jonka omistuksessa se oli ollut. Molemmat tilat joutuivat 1600-luvun lopulla toimeen pannussa reduktiossa kruunun haltuun. Niistä tuli rustholleja, ja niiden isäntänä oli tuolloin tilanvuokraaja ja liikemies Johan Krook. Kylän maanomistajiin kuului 1700-luvun puoliväliin ulottuvana aikana luutnantti (Knut von Gissler) ja vänrikki (Carl Ulrik Schildt). Tervikin omistaja Robert Muhl hankki vuonna 1740 osan kylästä ja vuonna 1756 loputkin haltuunsa ja liitti koko kylän Tervikin tiluksiin. – Vuonna 1950 kuolleen Alexander Ehrnroothin perintöä jaettaessa Baggnäs siirtyi hänen pojalleen agronomi Louis Ehrnroothille ja tyttärelleen Mimmille (avioliitossa Fischer). Agronomi otti vuokralle sisarensa omistamat tilukset – tämä asui enimmäkseen Ruotsissa.

Tjusterby, Wildemanien kartanosta Antellien sukuyhtiön tilaksi

Tjusterbyn kartanon historia tunnetaan kohtalaisen hyvien dokumenttien perusteella 1400-luvun alusta alkaen. Siitä lähtien sen omisti kolmessa sukupolvessa Dieknin (Deknin) suku, jonka jäseniä toimi mm. linnoitusten komentajina (“slottsloven”). Seuraavien sukupolvien aikana kartano periytyi kahdesti siihenastisen omistajasuvun naisille ja siirtyi näin ensin Flemingin ja sitten Lillen suvulle. Viimeksi mainittu suku saavutti 1500-luvun puolivälistä lähtien vähitellen enemmän mainetta nimellä Wildeman, joka oli otettu vaakunakilven kuvaaman mieshahmon mukaan.

Tjusterbyn omistajasuvuilla – aina 1400-luvun Diekneistä alkaen – oli hallussaan Inäsvikenin rannalla sijaitseva Gammelby gård, jota alettiin ajan mittaan nimittää Willmansgårdiksi. Samojen sukujen Pernajassa omistamiin tiluksiin kuului Dieknien ajasta lähtien myös pari kolme Koskenkylässä sijaitsevaa tilaa, samoin yhtä monta Sarvilahden seudun tilaa. Ensimmäinen tulevaan Wildemanin sukuun kuuluva Tjusterbyn omistaja oli Olof Lille. Hänen kuoltuaan hänen Pernajassa sijaitsevat tilansa jaettiin perillisille vuonna 1545. Hänen nuorin poikansa Tönne Olofinpoika sai omistukseensa Tjusterbyn kartanon ja samassa kylässä sijaitsevan Gammelgårdiksi nimitetyn tilan sekä Sjögårdin ja pienen Bölen tilan. Muiden sisarusten haltuun siirtyivät tuleva Willmansgård sekä Koskenkylän

ja Sarvilahden seuduilla sijaitseva maaomaisuus ym.

Tönne Olofinpoika toimi mm. Hämeen ja Viipurin linnojen komentajana. Hän asui Tjusterbyn kartanoa vuodesta 1554 alkaen ja oli sen omistajana osapuilleen neljänkymmenen vuoden ajan, vuonna 1584 tapahtuneeseen kuolemaansa asti. Hänen ja osittain jo hänen isänsä aikana pystytettiin kivinen säterirakennus. Sen kellarit ovat säilyneet meidän aikaamme asti, ja myös pohjakerroksen alimmista osista on hieman jäljellä. Rakennuksen jäännöksistä saa joltisenkin kuvan siitä kokonaisuutena ja sen konstruktion yksityiskohdista. Arvellaan, että rakennus on pääosin pystytetty kahdessa vaiheessa, joista toinen ajoittuu Olof Lillen aikaan, ehkä 1510-luvulle, ja toinen Tönne Olofinpojan aikaan, 1570-luvulle.

Lopputuloksena oli kaksikerroksinen kivirakennus, jonka pituus oli noin 26 ja leveys 10 metriä. Siihen rakennettiin todennäköisesti jo varhaisena aikana porrastorni, myöhemmin kenties vielä kaksi vastaavanlaista tornia lisää. Tjusterbyn kartanon sekä Siuntion Suitian (Syrjän) ja Sjundbyn kartanoiden päärakennukset olivat 1500-luvun Suomen suurimmat kartanorakennukset. Tjusterby olikin pitäjän komein kartano ennen kuin Sarvilahden linna rakennettiin vuoden 1680 vaiheilla. Tjusterbyn 1500-luvulta peräisin oleva rakennus vahingoittui ilmeisesti pahoin suuren Pohjan sodan aikana sattuneessa tulipalossa, ja 1700-luvun aikana se päästettiin rappeutumaan. Rauniot restauroitiin 1920- ja 1930-luvuilla.

Tjusterbyn kartanorakennuksen merkkitapauksiin kuuluvat marraskuussa 1555 tapahtunut vanhan kuninkaan Kustaa Vaasan käynti sekä 19-vuotiaan Kustaa II Aadolfin ja hänen suuren seurueensa kolmipäiväinen vierailu toukokuussa 1614. Jälkimmäisen vierailun isännöi kartanon tuolloinen herra Arvid Tönnenpoika Wildeman, joka oli mm. Viipurin käskynhaltija ja amiraali. Kestitys oli aikalaisten todistuksen mukaan eräissä suhteissa liiankin runsas.

Arvid Tönnenpoika Wildemanin kuoltua vuonna 1617 seurasivat Tjusterbyn omistajien luettelossa muutamat saman suvun jäsenet, jotka eivät luoneet yhtä loistavaa uraa. Tämän jälkeen kartano siirtyi

naispuoliselle perijälle ja sitä tietä vuosiksi 1667–1680 ensiksi valtaneuvos, vapaaherra Clas Rålambille ja sitten hänen pojalleen eversti Åke Rålambille. Viimeksi mainittua henkilöä pidetään muuten ensimmäisen ruotsin kielellä ilmestyneen tietosanakirjan laatijana; kuusiosaisen teoksen nimi oli Adelig öfning. Oppinut mies kiinnitti tuskin paljonkaan huomiota Tjusterbyn asioihin, ja hän myikin vuonna 1680 kartanon Lorentz Creutz nuoremmalle. Creutz ja hänen perillisensä omistivat Tjusterbyn vuoteen 1753 asti, jolloin Eleonora Maria Creutz, avioliitossa von Willebrand, myi kartanon naapurilleen Tervikin herralle kenraaliluutnantti Muhlille.

Tjusterby kuului nyt runsaiden sadan vuoden ajan, 1753–1856, Tervikin yhteyteen. Välillä sattui tosin lyhyt keskeytys. Vuonna 1820 kuolleen R.W. De Geerin perinnönjaossa näet Tjusterby, Willmansgård ja eräät muut tilat joutuivat hänen tyttärelleen hovineiti Wivica De Geerille. Tämä antoi Tjusterbylle nimen Wivikedahl, mutta myi sitten vuonna 1830 kartanon veljelleen Tervikin omistajalle R.Fr. De Geerille.

Vuonna 1856 jaettiin nuorena kuolleen R.O.W. De Geerin omaisuus hänen sisartensa kesken. Tjusterby sekä Skeppö ja Gerby siirtyivät Sophie De Geerille ja hänen miehelleen vapaaherra Frans Richard de la Chapellelle, josta myöhemmin tuli senaattori ja prokuraattori (myöhemmän ajan oikeuskansleria vastaava virkamies). Vapaaherra de la Chapelle rakennutti 1860-luvulla uuden linnamaisen päärakennuksen. Se on kaksikerroksinen punatiilirakennus, tyyliltään englantilaista uusgotiikkaa – lähinnä Tudorien aikaista –, ja kun se herättää 1500-lukuun liittyviä assosiaatioita, sillä on ilman muuta yhteys kartanon varhaisten rakennusten historiaan. Prokuraattori kuoli vuonna 1871, ja hänen tyttärensä Emelie solmi seuraavana vuonna avioliiton Kasten Antellin kanssa, josta tuli myöhemmin senaattori.

Tjusterbyn päärakennus, rakennettu vuosina 1863-67 C.J. von Heidekenin piirustusten mukaan, edustaa uusgotiikan Tudor-muunnosta. Rakennusta nimitetään yleisesti linnaksi kuten Suur-Sarvilahden, Malmgårdin ja Koskenkylänkin kartanoiden päärakennuksia. Perinteen mukaan linnan pääoven tulee olla auki ja lipun liehua salossa aina silloin, kun joku omistajista oleskelee siellä. Valok. S. von Wachter 1981.

Kasten Antellin ajasta meni tietenkin suuri osa hänen Helsingissä suoritettaviin virkatoimiinsa, mutta Pernajassa oleskellessaan hän keskittyi toisaalta Tjusterbyn kartanotalouden johtamiseen, toisaalta kuntakokouksen puheenjohtajan tehtäviin ja muihin tämäntapaisiin toimiin. Hänelle ja hänen puolisolleen Emelie de la Chapellelle syntyi yhdeksän lasta. Emelie Antell selvitytti miehensä vuonna 1906 tapahtuneen kuoleman jälkeen, miten maatilan tulevaisuus voitaisiin järjestää: olisiko parempi jakaa se useiden perillisten kesken vai säilyttää se yhtenä tilana. Tällöin osoittautui, että tilanne oli samantapainen kuin samoihin aikoihin Sarvilahden perimyksestä päätettäessä: kukaan Tjusterbyn yhdeksästä perillisestä ei pystyisi lunastamaan toisten osuuksia käypään hintaan. Tjusterbyn tiluksia ei kuitenkaan ryhdytty jakamaan (sanan konkreettisessa mielessä);

sen sijaan päätettiin yhdessä muodostaa sukuyhtiö, jonka tehtävänä oli säilyttää tila taloudellisena kokonaisyksikkönä ja vaurastuttaa sitä. Tjusterby Godsaktiebolagin yhtiöjärjestys vahvistettiin vuonna 1913.

Tjusterby Godsaktiebolag oli yhdessä AB Greggböle Egendomin kanssa ensimmäinen ja elinvoimaisimmaksi osoittautunut Pernajaan muodostettu tämäntyyppinen yhtiö. Sen hallitukseen kuului alusta alkaen ja varsin pitkän aikaa eteenpäinkin maisteri Kurt Antell. Hän osallistui 1940-luvulla innokkaasti ns. Merikoivisto-hankkeeseen kohdistuneeseen, lopulta menestykselliseksi osoittautuneeseen vastarintaan. Hanke, josta on puhuttu edellä luvussa 2.2., uhkasi mm. Pernajan länsiosan kartanolaitosta ja sikäläisen asutuksen säilymistä ruotsinkielisenä. Antellin toimintaan vaikutti tietysti asiassa yhtenä tekijänä se, että hän halusi huolehtia Tjusterbyn tulevaisuudesta. Tässä on myös syytä palauttaa mieliin, että Kurt Antell kirjoitti “Pernå sockens historia” -teoksen ensimmäisen osan. Sukuyhtiö on jatkanut kartanotalouden hoitamista, josta ovat käytännössä huolehtineet lähinnä sen hallitus ja yhtiön palkatut työntekijät. Yhtiön viljelykset, joiden ala on noin 300 hehtaaria, annettiin kuitenkin vuonna 1994 vuokralle sen osakkaisiin kuuluvalle Mikael Antellille, joka viljelee niitä yhteistyössä kartanon tilanhoitajan kanssa.

Gerbyn kartano muodostettiin useassa vaiheessa vuosina 1923–1945 kolmesta Gerbyn kylän tilasta; kylän asukkaat olivat aikaisemmin olleet Tjusterbyn kartanon lampuoteja. Uusi tila sai eräänlaisen herraskartanon leiman, vaikka se onkin sellaiseksi suhteellisen pienikokoinen – sen kokonaispinta-ala on suunnilleen 100 hehtaaria. Tilan ensimmäinen omistaja oli varatuomari Tönne Antell, jonka jälkeen se siirtyi vuonna 1959 hänen poikansa agrologi Nils Antellin haltuun.

“Kaksoskartanot”, 1: Isnäs ja Sjögård

Isnäsin kartanon omisti vuodesta 1896 lähtien Johan Askolin, joka

osti vuonna 1910 lisäksi sen naapuritilan Sjögårdin. Nämä kaksi tilaa olivat 1700-luvulla muodostaneet yhteisen kokonaisuuden, vuoden 1910 jälkeen niillä oli yhteinen omistaja ja ne liitettiin viljelyksensä puolesta ja eräissä muissakin asioissa yhdeksi yksiköksi. Suunnilleen samanlainen suhde kehittyi Labbyn ja Idlaxin (Rönnäsin) kartanoiden välille. Tässä osassa pitäjää sijaitsevat kartanot hahmottuvat siis jälkimaailman silmissä niin sanoakseni kahdeksi kaksospariksi; "kaksossuhde" on kummassakin mainitussa tapauksessa selvempi kuin Tervikin ja Tjusterbyn välillä vallinnut, vaikka viimeksi mainitut tilat nekin aikoinaan tavallaan yhdistyivät, vieläpä varhaisempana aikana kuin ensiksi mainitut "kaksosparikit".

Isnäs on eräissä vanhoissa asiakirjoissa esiintyvien mainintojen mukaan alunperin ollut "torppa". Termi merkinnee tässä yhteydessä sitä, että myöhempi kartano oli aluksi uudistila, joka oli todennäköisesti perustettu samoin Isnäsvikenin rannalla, mutta lähempänä sen perukkaa sijaitsevasta Gammelbyn kylästä (myöhemmästä Willmansgårdista) käsin. Isnäs mainitaan 1400-luvun lopulla rälssitilana; sen omisti tuolloin eräs Engelbrekt Larsinpoika. Hänen tyttärentyttärensä oli avioliitossa Hans Larsinpoika Björnramin kanssa, joka sai Isnäsin haltuunsa vuoden 1550 paikkeilla. Edellisessä luvussa on puhuttu Björnramin maanhankinnoista. Hänhän osti vuosina 1560–71 mm. kaikki Fasarbyn, Edön, Åttransin, Mästlaxin ja Malmsbyn kylien tilat. Nämä hankinnat ovat esimerkkinä silloisen verraten hiljattain rälssisäätyyn korotetun aatelin pyrkimyksistä, kun se osteli perintötiloja toivoen saavansa ne muutetuksi rälssimaaksi. Björnram toimi kihlakunnantuomarina, Suomen kuvernöörinä ja Viron vesillä operoivan ruotsalaisen laivaston amiraalina sekä muissakin tehtävissä. Hän kuoli vuonna 1571.

Johan Knutsonin maalaus, joka on peräisin 1860-luvulta, esittää erään tiedon mukaan Isnäsvikenin lounaisrannan yli avautuvaa näkymää. Katse kiinnittyy erityisesti Isnäsin kartanon päärakennukseen (joka on myöhemmin palanut). Maalausta säilytetään Särkilahden kartanossa.

Hans Larsinpoika Björnramin tytär avioitui laamanni Mårten Boijen kanssa. Isnäs oli sitten 1710-luvulle asti heidän jälkeläistensä omistuksessa. Mainittuna ajankohtana suvulla oli hallussaan enää vain itse Isnäsin kartano sekä yksi sen alaisuuteen kuuluva torppa. Isnäs myytiin vuonna 1714 kenraali Carl Armfeltille.

Kenraali Armfeltin, karoliinin, sotilasuran suurimmat tapaukset eivät olleet voitokkaita sotaretkiä vaan kovia koettelemuksia, kuten vuonna 1714 käyty Napuen taistelu, jossa hänen joukkonsa joutui tappiolle tsaari Pietarin vahvempaa sotajoukkoa vastaan, ja Norjan tuntureilla uuden vuoden 1719 aikaan syntynyt katastrofi, jossa hänen komentamansa suomalaisten joukko-osastojen jäännökset joutuivat pakkasen ja lumimyrskyn uhreiksi (luku 8.1).

Palattuaan sodan päätyttyä vuonna 1721 Suomeen Carl Armfelt ryhtyi turvaamaan ja kartuttamaan maaomaisuuttaan. Muutamat Boijen suvun jälkeläiset koettivat saada Isnäsin takaisin sen vanhan

omistajasuvun haltuun; laki antoi heille ehkä tähän jonkinlaisia mahdollisuuksia, mutta Armfelt nujersi tällaiset hankkeet häikäilemättä. Vuosina 1723–31 Armfelt osti naapuristostaan kartanoita ja muita tiloja, jotka sen jälkeen pienin keskeytyksin kuuluivat jatkuvasti Isnäsin tilan yhteyteen: Sjögårdin, Bölen, Baggbölen, Rosendahlin, Lassdahlin, Ingerbyn, Trännäsin ja Fasarbyn Knapaksen. Samaan aikaan hän hankki omistukseensa myös Sarvisalon kartanon.

Isnäs oli karoliini Armfeltin maaomaisuuden keskus ja hänet haudattiin Pernajan pitäjän kirkon Isnäsin kuoriin. Muun muassa näistä syistä on luultu, että hän asui sanotussa kartanossa. On kuitenkin erittäin todennäköistä, että hänen pysyvänä kotinaan oli siihen aikaan Pernajaan kuulunut Liljendalin everstinvirkatalo. Armfelt osallistui aktiivisesti pitäjän itsehallintotehtäviin, ja paikallisten pietistien piiri piti häntä johtajanaan. Kahtena viimeisenä elinvuonnaan hän toimi Ruotsin armeijan Suomeen sijoitetun osan ylipäällikkönä. Hän kuoli Liljendalin virkatalossaan vuonna 1736.

Carl Armfeltin leski Lovisa Aminoff piti tämän jälkeen Isnäsin tilaa hallussaan kuolemaansa asti, vuoteen 1741. Häntä auttoi sen hoitamisessa lähinnä hänen poikansa Erik, avioparin kymmenestä aikuiseksi eläneestä pojasta iältään keskimmäinen. Erik Armfelt oli sitten tilan omistajana 37 vuoden ajan ja laajensi sen maita ostamalla Fasarbyn Lillbyn rälssitilan. Jonkin aikaa ennen 1700-luvun puoliväliä ja jonkin aikaa siitä eteenpäin eletyt vuosikymmenet olivat Isnäsin historian loistokautta, joka on verrattavissa kahtasataa vuotta varhaisempaan Björnramien aikaan. Vanha säterirakennus, josta on – tosin niukanpuoleisia – tietoja 1600-luvun lopulta, oli puurakenteinen ja punaiseksi maalattu; siinä oli sali ja viisi kamaria, ja aivan sen vieressä oli kaksi siipirakennusta. Asuinrakennus tuhoutui ilmeisesti isonvihan aikana; vuonna 1726 toimitetussa tarkastuksessa todettiin, että Isnäsissä “ei ollut kunnollista säterirakennusta”. Kartanon omistajaperhe muutti kohta vuoden

1736 jälkeen Liljendalin virkatalosta Isnäsiin; niihin aikoihin varmaankin pystytettiin uusi päärakennus, jonka myöhemmin, vuonna 1922 sattuneen palon jälkeen, korvasi yksinkertaisempi tilanhoitajan asuinrakennus.

Isnäsin Armfeltien aikakirjoissa on varsin synkkiä lukuja. Karoliinikenraalin leski Lovisa Aminoff kuoli hukkumalla. Hänen poikansa kenraalimajuri Erik Armfeltin puoliso oli mieleltään äärimmäisen epätasainen ja käyttäytyi mm. naapurien kanssa sattuneiden riitojen yhteydessä suorastaan väkivaltaisesti. Kenraalimajurin rouva kuoli vuoden 1788 alussa. Hänen tyttärensä Lovisa Ulrica Armfelt teki myöhemmin samana vuonna itsemurhan; 47-vuotias nainen hirttäytyi kartanon päärakennuksen päätyikkunan pieleen. (Tapauksesta juontuu tunnetuin Pernajassa kerrottu kummitusjuttu, tarina "Schana"-aaveesta, joka yhdistettiin myöhemmin Sjögårdin kartanoon, luku 7.5). Kenraalimajurin ainoa aikuisikään elänyt poika Erik Wilhelm oli heikkomielinen, ja häntä hoidettiin kotona. Hän karkasi hoitajiensa käsistä joulun aikaan vuonna 1805, ja hänen ruumiinsa löydettiin seuraavana keväänä Tjuvön rannalta. Lovisa Ulrica Armfeltin tytär Ulrica Charlotta eli kahdenkymmenenkahden vuoden ajan onnettomassa avioliitossa Koskenkylän ruukin patruunan Lars Falckenheimin kanssa; avioeron jälkeen hän asui vuosina 1816–35 Isnäsissä. Jälkimaailma tuntenee vapaaherratar Ulrica Charlotta Armfeltin parhaiten sinä nuorena neitinä, joka oli Schillmarkin maalauksen "Smultronflickan" ("Mansikkatyttö") mallina. Paikallisen sosiaalihuollon historiassa hänen muistonsa elää "pauvres honteux" -kategoriaan kuuluvien ihmisten tukemiseen tarkoitetun rahaston nimessä. (Termi "pauvres honteux" tarkoittaa "häveliäitä köyhiä", köyhiä jotka ovat nähneet parempia päiviä ja joista tuntuu vaikealta pyytää apua.)

"Mansikkatyttö" eli "Pikku Marie", Nils Schillmarckin maalaus 1780-luvulta. Mallina on luultavasti ollut Ulrica Charlotta Armfelt, avioliitossa Falckenheim (1771-1835). Ateneum.

Vuoden 1835 jälkeen Isnäs siirtyi Falckenheimin suvulle. Sen jäsenistä oli nyt erityisen merkittävässä asemassa entisen ruukinpatruunan tytär Christina Emilia Falckenheim. Hän avioitui vuonna 1845 Ruotsista kotoisin olevan luutnantti Claes Holmin kanssa. Perilliset solmivat keskenään omaisuuden jaosta useita sopimuksia, jotka johtivat siihen, että Claes ja Christina Emilia Holm saivat vuonna 1852 Isnäsin tilan omistukseensa. He myivät sen kuitenkin jo kahta vuotta myöhemmin ja muuttivat Sjögårdiin. Leskeksi jäänyt Christina Emilia Falckenheim huusi vuonna 1879 toimitetussa konkurssihuutokaupassa Isnäsin uudestaan itselleen. Hänen kuoltuaan vuonna 1888 tuli Isnäsin ja Sjögårdin omistajaksi

hänen vanhempi tyttärensä Emilia Mathilda, joka oli naimisissa maisteri Otto Lindholmin kanssa. Lindholmin pariskunta katsoi välttämättömäksi myydä kaikki maatilansa Johan Askolinille, ensiksi vuonna 1896 Isnäsin. Tällä tavoin kartano liittyi Askolinien maaomaisuuden muodostamaan yrityskokonaisuuteen, ja myöhemmin se tuli kuulumaan siihen yhä tiiviimmin. Sen historia itsenäisenä herraskartanona oli täsmällisesti määritellen oikeastaan päättynyt jo vuonna 1879.

Sjögårdin päärakennus, 1900-luvun taitteessa otettu valokuva. Etualalla kartanon laituri, jota käytti suuremman osan 1900-luvun alkupuolta käsittävänä aikana myös höyryalus Pernå. Museovirasto.

Sjögård oli ollut rälssitilan asemassa keskiajan lopulta lähtien. Vuosina 1525–1584 se oli saman omistajan hallussa kuin sen pohjoinen naapurikartano Tjusterby. Vuonna 1584 Sjögård irtautui Tjusterbyn yhteydestä ja sen sai haltuunsa Tjusterbyn omistajan Arvid Tönnenpoika Wildemanin veli Henrik Tönnenpoika, saaristoamiraalin arvoinen sotilas. Sjögård siirtyi sittemmin naispuoliselle perijälle, minkä jälkeen sen omisti vuosien 1620–1680

aikoihin kolmessa polvessa kuulu Stålhandsken sotilassuku. Kolmas sukupolvi myi 1690-luvun alussa kartanon Lorentz Creutz nuoremmalle. Kun Creutzin perilliset olivat vuonna 1724 myyneet Sjögårdin Carl Armfeltille, Isnäsin omistajalle, nämä kaksi kartanoa pysyivät aina vuoteen 1854 asti yksissä käsissä. Sjögårdissa oli edelleen jäljellä 1600-luvulla rakennettu pieni mutta herraskartanomallinen asuinrakennus. Siihen kuului paritupa ja toisessa päädyssä kaksi kamaria. Kartanon mainitaan palaneen vuonna 1841; kyseessä oli todennäköisesti juuri mainittu vanha säterirakennus. Rakennuskanta vastasi siis kyllä jossain määrin herraskartanon asemaa, mutta Sjögård oli silti vuotta 1724 seuranneiden 130 vuoden ajan vain Isnäsin alainen lampuotitila.

Sjögårdin status kohosi uudelleen, kun omistajasuku vuonna 1854 myi Isnäsin ja valitsi Sjögårdin uudeksi asuinpaikakseen. Claes Holm ja hänen puolisonsa Christina Emilia Falckenheim rakennuttivat uuden corps de logis -rakennuksen, joka on tyypillistä kartanoempiretyyliä; siinä on mm. kaksinkertainen frontespiisi. Kummallekin pitkittäissivulle lisättiin myöhemmin avoin pylväshalli. Kerrotaan, että näihin aikoihin siirrettiin Isnäsistä yksi siipirakennus Sjögårdiin ja että sen mukana tuli “Schanaksi” nimitetty kummitus. – Sjögårdille ominainen herraskartanon leima vahvistui edelleen 1920- ja 1930-luvuilla, jolloin tänne pystytettiin suuret, arkkitehdin piirtämät talousrakennukset.

Holmin avioparin tyttären Emilia Mathildan ja hänen puolisonsa maisteri Otto Lindholmin perilliset myivät lopulta – vuonna 1910 – myös Sjögårdin Johan Askolinille. Kartano kuului Askolinin omistamista tiloista koostuvaan yrityskokonaisuuteen, josta myöhemmin 1900-luvulla muodostettiin Oy Forsby Gård Ab. Omistaja kiinnitti suurta huomiota Sjögårdin kunnossapitoon, ennen kaikkea sen arkkitehtuurin historian kannalta arvokkaiden rakennusten säilyttämiseen. Vuoden 1920 aikoihin omaksuttiin sellainen käytäntö, että omistajaperhe muutti kesäkuukausiksi Koskenkylän kartanosta Sjögårdiin. Maini Askolinin aikana tästä tuli

vakinainen tapa, jota hänen ottopoikansa Carl-Johan ja kartanon myöhemmätkin omistajat jatkoivat.

Edellä on jo ohimennen mainittu muutamia niistä pienemmistä rälssitiloista, jotka kuuluivat pitkän aikaa Isnäsin ja Sjögårdin alaisuuteen. Joissakin kehityksensä vaiheissa ne olivat sätereitä; mikäli niillä lisäksi tai muissa suhteissa oli jonkinlainen herraskartanon leima – esimerkiksi rakennustavan puolesta –, niitä voidaan pitää kartanoina, joskin pieninä.

Knapaksen tilasta, joka sijaitsee Fasarbyssä, on 1300-luvulta tietoja, jotka osoittavat, että se oli jo silloin Huggutin suvulle kuuluva itsenäinen rälssitila. Suku introdusoitiin kuitenkin tällä nimellä ritarihuoneeseen vasta vuonna 1664. Viimeisellä Huggut-sukuisella miespuolisella Knapaksen omistajalla, vänrikki Nils Huggutilla, oli tytär Anna Kristina, joka avioitui vuonna 1705 Petrus Serlachiuksen kanssa ja jätti seuraavana vuonna kuollessaan kartanon perinnöksi rovasti Serlachiukselle. Tämä myi vuonna 1723 Knapaksen Carl Armfeltille, jonka poika Erik puolestaan osti vuonna 1742 Fasarbyn kylän Lillbyn rälssitilan. Knapas ja Lillby olivat sen jälkeen pitkän aikaa käytännössä Isnäsin alaisia lampuotitiloja. Suuria osia niistä erotettiin kartanosta suunnilleen vuosina 1920–1950 käynnissä olleen asutustoiminnan yhteydessä.

Willmansgårdista käytettiin keskiajalla nimeä Gammelby gård [sitä ei pidä sekoittaa heti Koskenkylän länsipuolella sijaitsevaan Gammelbyhyn eli Vanhaankylään]. Kartanon omisti siihen aikaan sama Dieknin suku, jonka eräitä jäseniä ja jälkeläisiä on edellä mainittu Tjusterbyn omistajina. Wildemanin suku, jonka mukaan tässä puheena oleva “Gammelby” sai nimensä, polveutui naishenkilöiden kautta Dieknin suvusta. Willmansgård siirtyi Wildemanin perheen keskuudessa vuonna 1545 toimitetussa perinnönjaossa perheen vanhimmalle pojalle Arvid Olofinpojalle, kun taas Tjusterbyn peri hänen nuorempi veljensä Tönne. Sen jälkeen linnanpäällikkö Arvid Olofinpojan jälkeläiset omistivat Willmansgårdin kolmessa sukupolvessa. Kun kapteeni Arvid Samuelinpoika Wildeman kaatui Lundin taistelussa vuonna 1676, hänen sukunsa sammui miehen puolelta. Hänen lankonsa, jotka kuuluivat Hästeskon sukuun, olivat muutamaa vuotta aikaisemmin ottaneet Willmansgårdin haltuunsa. Kartanon omistajat joutuivat myöhemmin taloudelliseen kurjuuteen, johon vaikuttivat isonvihan aikaiset hävitykset sekä se, että Hästeskon sukuun kuuluvat kartanonherrat olivat pitkän aikaa sotavankeina. Niinpä heidän oli myytävä kartano vuonna 1736. Sen osti Tervikin omistaja Robert Muhl. Willmansgårdin maat vajosivat tämän jälkeen Muhlien ja De Geerien suurtilojen alaisten lampuotitilojen ja torppien asemaan. Jonkin ajan kuluttua vuodesta 1855 – siis De Geerin suvun sammumisesta – Willmansgård yhdistettiin Isnäsiin. 1900-luvulla erotettiin syrjäisestä Willmansgårdista useampia asutustiloja kuin itse Isnäsin kartanosta.

Isnäsin ja Sjögårdin seudulla on lisäksi muutamia pieniä tiloja, joiden omistajat tavoittelivat vanhoina aikoina tiloilleen herraskartanon asemaa. Näitä ovat Böle, Ingerby, Lassdahl, Rosendahl ja Trännäs. Niiden rakennuksista säilyneet tiedot saavat jälkimaailman suhtautumaan epäillen tällaisiin pyrkimyksiin. Mainituista tiloista oli 1600-luvun lopulla suurin asuinrakennus, josta on riittävästi tietoja, Lassdahlin tilalla. Siellä oli nimittäin paritupa, jonka kummassakin päädyssä oli kaksi kamaria, yhteensä noin 6–7 huonetta. Rakennus oli siis suurempi kuin Sjögårdin tuolloinen päärakennus. Lassdahl kuului siihen aikaan Sabelhjertan suvulle, joka tunnetaan paremmin Sarvisalon omistajina.

Muilta mainituilta tiloilta on tietoja vain rahvaan omistamille tiloille tyypillisistä

rakennuksista, toisin sanoen tavallisista parituvista. Niiden omistajat koettivat saada tiloilleen säterin aseman, mutta tutkimusasiakirjoissa on tietoja enimmäkseen vain alulle pannuista rakennuksista, työmaalle vedetyistä hirsistä ja muista tällaisista keskeneräisiin rakennushankkeisiin kuuluvista työvaiheista. Isonvihan jälkeen pantiin toimeen perusteellinen tutkimus hävityksistä, joita venäläiset olivat suorittaneet tällä tsaari Pietarin Ryssöhön perustaman laivastotukikohdan lähellä sijaitsevalla seudulla (luku 8.1). Tällöin osoittautui, ettei puheena olevilla tiloilla ollut herraskartanoilta vaadittavia rakennuksia ja että useimmilla niistä oli sellaisia tuskin koskaan ollutkaan. Eräillä näistä tiloista asui kyllä aatelia, mm. Wildemanin, Poitzin, Boijen, Dufvan ja Hästeskon sukujen jäseniä, mutta silti niitä voidaan tuskin lukea herraskartanoiksi.

“Kaksoskartanot”, 2: Labby ja Idlax (Rönnäs)

Labbyn ja Idlaxin (Rönnäsin) kartanot kuuluivat 1870-luvulta lähtien yhtä lyhyttä keskeytystä lukuun ottamatta noin 90 vuoden ajan samoille omistajille, ja sen jälkeen niiden omistajat ovat olleet saman perheen ja suvun jäseniä. Kyseisillä kartanoilla oli oikeastaan jo aikaisemmin ollut monen vuosisadan ajan eräänlainen yhteys, sillä niillä oli 1800-luvun alkuun saakka ollut yhteiset takamaat ja kalavedet, vaikka itse kartanoilla ja niiden kotipelloilla oli ollut eri omistajat.

Labbyn kylään oli keskiajalta lähtien kuulunut viisi tilaa. Eräs pitäjässä mm. Fasarbyn Knapaksen omistajina tunnetun Huggutin rälssisuvun jäsen, Henrik Mattsinpoika, osti vuonna 1586 yhden Labbyn tiloista ja seuraavana vuonna koko kylän. Lähteissä mainitaan, että Labbyssä oli hänen aikanaan säteri, mutta kyseessä lienee ollut vain verotustekninen järjestely – tämäntyyppiset säterit eivät olleet tässä osassa pitäjää muutenkaan harvinaisia –, eikä kylään silloin luultavasti todellisuudessa pystytetty kartanorakennusta.

Labbyn päärakennus, todennäköisesti 1800-luvun puolivälistä. Valok. A. Åkerblom 1965.

Labbyn aikakirjoissa esiintyy tämän jälkeen muutamia varsin mielenkiintoisia tapahtumia ja nimiä. Henrik Mattsinpoika Huggut oli asettunut kuningas Sigismundin ja katolilaisuuden puolelle; kun kuningasta tukenut ryhmittymä murskattiin vuonna 1599, Huggut karkotettiin maasta ja hänen tilansa takavarikoitiin. Voittajaksi selviytynyt Kaarle-herttua läänitti sen ulkomaalaissyntyiselle upseerilleen, skotlantilaiselle Thomas Abbothnotille. Tällä oli maaomaisuutta myös Porvoon pitäjässä, mm. Sköldvikin tila. Hänen nimensä sai paikallisen väestön suussa paremmin järkeenkäyvän muodon Abborrnät. Abbothnot-Abborrnätin jälkeen sai Labbyn omistukseensa vuoden 1613 vaiheilla skottilaissyntyinen eversti Samuel Cockburn (Cobron), joka omisti myös mm. Porvoon pitäjän Bjurbölen. Kummallakin mainitulla skotlantilaisella tilanomistajalla oli asuintalonsa Porvoon pitäjässä, Labbyssä ei vieläkään tarvittu todellista säteriä.

Labby oli välillä neljä vuotta erään Flemingin suvun jäsenen omistuksessa, ja vuonna 1634 kartano siirtyi Boijen suvulle, jonka hallussa se sitten oli melkein 250 vuoden ajan; tänä aikana tila siirtyi kerran naispuoliselle perijälle. Järjestyksessä toinen Boijen sukuun kuuluva Labbyn herra, kapteeni Claes Anders Boije, rakennutti vuoden 1650 paikkeilla vihdoinkin kartanoon herrasväen asunnoksi

sopivan säterirakennuksen. Siitä ei ole lähempiä tietoja; säteritarkastuksia koskevissa asiakirjoissa todetaan vain lyhyesti, että kartanossa oli hyvin rakennettu päärakennus.

Labbyn sai vuonna 1846 omistukseensa Adolf Reinhold von Essen, jonka puoliso kuului Boijen sukuun. Hän laajensi kartanon tiluksia vuonna 1854 ostamalla kaikki pohjoisen naapurikylän Edön tilat. Hänet tunnettiin toisaalta "iloisesta, joskus suorastaan hurjastelevasta elämästään", toisaalta suuresta uudisviljelyshankkeesta, jonka hän pani alulle syrjäisen Dalsvikin lahden tuntumassa. Kartanoon pystytettiin näihin aikoihin – nähtävästi joko von Essenin tai hänen vävynsä Edvard Emil Schantzin aikana – uusi päärakennus. Se on tavanomaista maaseudulla sovellettua empiretyyliä, rakennuksessa on frontespiisikerros ja puutarhan puolella pylväiden kannattama altaani. Suullisen perimätiedon mukaan – joka ei ole saanut vahvistusta kirjallisista dokumenteista – rakennus oli alkuaan sijainnut Viaporissa; siellä se oli purettu ja pystytetty uudelleen Labbyhyn.

E.E. Schantz joutui vuonna 1870 myymään Labbyn Tervikin omistajalle Robert Ehrnroothille. Tämä lahjoitti vuonna 1880 kartanon pojalleen Carlille, joka myi sen vuonna 1894 Johan Askolinille. Labby siirtyi vuonna 1918 William Thuringille ja vuosina 1960-61 edelleen aluksi Lars Grenmanille ja sitten mm. Närin veljeksille; näistä tapahtumista kerrotaan hiukan tuonnempana Idlaxia (Rönnäsiä) koskevassa esityksessä. Agrologi Mauri Närin jälkeen Labby jäi vuonna 1997 hänen pojalleen Juhalle ja tyttärelleen Millalle (avioliitossa Knuuttila). Juha Närin johdolla alettiin Labbyssä harjoittaa uudenlaista tuotantoa, jossa kiinnitetään suurta huomiota luonnonmukaiseen viljelyyn.

Idlaxin kartanolle annettiin 1800-luvun alussa uusi nimi Rönnäs, mutta Idlax pysyi edelleen kartanon ja kylän virallisena nimenä. Rönnäsin nimeä käytetään kuitenkin usein sekä tilasta että kylästä

silloin, kun on puhe 1800-luvusta ja sen jälkeisistä ajoista.

Idlax oli kartanona uudempaa perua kuin naapurikartano Labby. Herraskartanon muodostuminen Idlaxiin alkoi siten, että kruunu läänitti mm. koko Idlaxin kylän, johon silloin kuului kuusi tilaa – ne olivat melkein kauttaaltaan autioina –, skotlantilaissyntyiselle soturille Matias Forbesille, joka lopulta yleni everstiksi. Seuraavana vuonna eversti perusti kylään säterin, mutta on jäänyt epäselväksi, rakennuttiko hän tänne todella kartanorakennuksen vai oliko kyseessä vain muodollinen rekisteröinti. Idlax ei suinkaan ollut ainoa Forbesin omistama maatila. Hänelle lahjoitettiin vuonna 1636 myös Myrskylän ja Porlammin kartanot. Forbesin kuoltua vuonna 1641 hänen leskensä Brita Larsintytär Creutz, joka oli Sarvilahden ym. tilojen omistajan Ernst Creutzin sisar, asui pääasiassa Myrskylän kartanossa. Matias Forbes oli aivan lankonsa Ernst Creutzin tavoin saanut vuonna 1625 lahjoitukseksi huomattavan suuren Tarton seudulla sijaitsevan maatilan; langokset olivat kumpikin olleet mukana valloittamassa kyseistä aluetta Ruotsin valtakunnalle. Matiaksen poika Ernst Forbes osallistui hänkin kolmikymmenvuotiseen sotaan ja yleni everstiksi niin kuin isänsäkin. Hän kuoli vuonna 1677, todennäköisesti Myrskylän kartanossa, mutta hänet haudattiin silti vanhempiensa tavoin Pernajan kirkkoon, joka oli selvästi arvokkaampi hautapaikka kuin vasta perustetun Myrskylän kappelin kirkko. On mahdotonta sanoa, asuivatko Forbesit Idlaxissa ja kuinka paljolti he siellä oleskelivat – viettivätkö he ehkä siellä enemmän aikaa kuin esimerkiksi Myrskylässä. Syynä on mm. se, ettei Idlaxin mahdollisista asuinrakennuksista tai muista sellaisista seikoista ole saatavissa varmoja tietoja.

Idlaxin päärakennusta luonnehditaan vuodelta 1680 ja siitä eteenpäin säilyneissä säteritarkastusluetteloissa hyvin rakennetuksi. Kyseessä on kenties sama rakennus, joka oli täällä käytössä koko 1700-luvun ajan ja johon kuului sali sekä luultavasti viisi kamaria. Ei ole mahdotonta, että rakennus oli pystytetty jo Matias Forbesin tai hänen poikansa Ernstin aikana.

Idlaxin ja Porlammin kartanot siirtyivät vuonna 1677 Ernst Forbesin tyttären Sofia Helenan ja tämän puolison Fredrik Adolf von der Pahlenin, myöhemmin everstiluutnantiksi kohonneen upseerin, omaisuudeksi. Molemmat kartanot kulkivat sen jälkeen perintönä von der Pahlenin suvussa. Tämä on esimerkkinä siitä, kuinka Baltian maiden ja Suomen tilanomistajasukujen yhteydet jatkuivat vielä 1700-luvulla, vaikka ne eivät olleetkaan yhtä tiiviitä kuin 1600-luvun suurvaltakaudella, jonka osalta niistä on Pernajan kartanoiden historiassa sangen lukuisia todistuskappaleita.

Eva Sofia von der Pahlen, joka kuului sukunsa kolmanteen Pernajassa asuvaan sukupolveen, oli naimisissa Malmgårdin omistajan kreivi Johan Carl Creutzin kanssa. Kreivin kuoltua Idlaxin peri vuonna 1788 hänen tyttärensä Eva Christina, joka oli naimisissa luutnantti Rabbe Gottlieb Wreden kanssa. Perilliset tekivät vuosina 1802–1808 keskenään useita sopimuksia, joiden lopputuloksena oli, että Idlaxin sai omistukseensa R.G. Wreden poika kihlakunnantuomari Carl Henrik Wrede.

C.H. Wredeä on luonnehdittu kaikkien aikojen merkittävimmäksi Idlaxin herraksi – 1600-luvulla eläneet Forbes-sukuiset everstit lienevät toki sentään olleet vähintään yhtä huomattavia henkilöitä. C.H. Wrede oli kyllä paitsi merkittävä myös joskus melko merkillinen, suorastaan eriskummallinen mies. Hän jätti kartanon vanhan päärakennuksen rappeutumaan ja teetti sen sijaan kaksikerroksisen rakennuksen noin kilometrin päähän siitä itään, lähemmäs Pernajanlahden rantaa. Hän käytti paikasta nimeä Rönnäs. Rakennus säilyi vuoden 1940 tietämiin saakka; loppuaikoina siitä käytettiin nimitystä Råttslottet (“Rottalinna”). C.H. Wrede laitatti uuden asuintalonsa lähistölle myös puiston, jonne oli määrä pystyttää kukkulalle samanlainen temppeli kuin Ateenan Akropoliksella. Tästä ei tullut mitään, mutta suurten suunnitelmien muisto on säilynyt, sillä mäestä käytetään edelleenkin nimitystä Tempelberget. Wreden suunnitelmiin kuului niin ikään suolan teollinen valmistus merivedestä; hän yritti harjoittaa tällaista

tuotantoa Pernajanlahden rannalla Rönnäsin lähistöllä. Teollinen hanke ei kuitenkaan osoittautunut oikein kannattavaksi, ja se kuuluu osaltaan aiheuttaneen, että tuomari Wreden kolmas puoliso puhutteli miestään entistä tiukempaan sävyyn. C.H. Wredellä oli tapana lähteä vaimonsa ankarasta komennosta päästäkseen viikkokausiksi patikkamatkoille, jotka suuntautuivat hänen läheisten ja kaukaisten – ja lempeämpien – sukulaistensa sekä muiden ystäviensä luo. Tällaisella vaelluksella hän hukkui toukokuun 2. päivänä 1837 Pernajanlahden heikkoihin jäihin.

C.H. Wreden pojan ja perillisen Alfons Herman Wreden sanotaan antautuneen ennen kaikkea uskonnollisiin mietiskelyihin. Hän kuoli vuonna 1873, ja hänen perillisensä myivät seuraavana vuonnna Rönnäsin Robert Ehrnroothille. Tämän jälkeen se myytiin vuonna 1911 Johan Askolinille.

Varatuomari William Thuring sai vuonna 1918 haltuunsa Rönnäsin ja Labbyn erottuaan aviopuolisostaan Maini Askolinista. Näiden tilojen yhteyteen kuului kolmen vuosikymmenen ajan myös Keipsalo. Thuringin omistamat tilat muodostivat suurtilakokonaisuuden, johon kuului yhteensä kolmisentuhatta hehtaaria maata. Maini ja William Thuring olivat ostaneet avioliittonsa aikana sekä Rönnäsin (Idlaxin) että Keipsalon. Thuringilla oli näin ollen avioeron yhteydessä valvottavanaan varsin huomattava avio-osa. Siihen hän viittasikin, kun väitettiin rouvan joutuneen maksamaan Labbyn, Rönnäsin ja Keipsalon siitä hyvästä, että mies suostui avioeroon. Thuring arvosteli tässä asiassa erityisen jyrkästi Pernajan kuntaa, jonka valtuusto oli merkityttänyt sensaationa pidetyn asian pöytäkirjaansa käyttäen ilmeisen varomatonta sanamuotoa.

Thuring asui Labbyssä, mutta hän suunnitteli suurtilansa useimpien toimintakeskusten siirtämistä itään, suunnilleen vanhalle Idlaxin tontille, ja rakennutti sinne maailmansotien välisenä aikana uusia, komeita talousrakennuksia. Thuringilla ei ollut lapsia, ja hän pohti vanhoilla päivillään erilaisia tilan tulevaisuuden järjestämistä

koskevia vaihtoehtoisia suunnitelmia. Tilaan kuuluivat 1950-luvulla vain Labby ja Rönnäs, sillä Thuring oli vähän aikaisemmin myynyt Keipsalon. Monet yllättyivät hänen nopeasta päätöksestään, kun hän syksyllä 1960 hyväksyi apteekkari Lars Grenmanin ostotarjouksen. Grenman oli kuitenkin ilmeisesti antanut Thuringille liioitellun kuvan senhetkisen omaisuutensa arvosta; on erittäin todennäköistä, että apteekkari aikoi rahoittaa tilankaupat olennaiseksi osaksi hakkauttamalla heti oston jälkeen kartanoiden metsää runsaiden tuhannen hehtaarin alalta ja laivauttamalla sieltä saatavat tukki- ja paperipuut myytäviksi. Grenmanin aikeet kohtasivat erilaisia käytännöllisiä vaikeuksia, ja syksyllä 1961 hän joutui myymään tilan. Tällä kertaa osti osan siitä Rauma-Repola-yhtymän eläkesäätiö, jolle siirtyi noin 1250 hehtaaria metsämaata, jonka puusto oli enimmäkseen jo hakattu, sekä eräitä ranta-alueita. Hämeestä tulleet Närin veljekset taas ostivat tilan kantaosan, yhteensä 530 hehtaaria, joista 210 hehtaaria oli peltoa. Rönnäsin puolen sai haltuunsa agronomi Olli Näri, ja hänen tilansa jaettiin vuonna 1984 hänen poikiensa Samuli ja Mikko Närin kesken. Osa tilan pelloista ja ranta-alueista muutettiin nyt suureksi virkistysalueeksi, johon kuuluu golfkenttiä, pienvenesatama, vapaa-ajan asuntoja ja muuta sellaista.

Edössä, joka sittemmin oli Labbyn ja Idlaxin lähin pohjoinen naapuritila, oli vielä 1500-luvulla viiden tilan muodostama kylä. Muuan Huggutin rälssisuvun jäsen (suvullahan oli tiloja mm. Fasarbyssä) omisti siellä maata, ja hänen jälkeensä koko Edön kylä joutui viimeistään vuonna 1561 oston tietä Isnäsin ym. tilojen omistajan Hans Larsinpoika Björnramin haltuun. Björnram osti yhden tilan myös Edön kaakkoisesta naapurikylästä Åttransista. Björnramin tyttärenpoika Nils Boije muodosti vuonna 1619 Edöhön säterin kolmesta osittain autioituneesta tilasta. Edön säterin ympärille syntyneeseen tilakokonaisuuteen kuuluivat äsken mainittu Åttransin kylässä sijaitseva tila, kaikki Mästlaxin sekä Näsen luona sijaitsevan Malmsbyn kylän tilat ja lisäksi muutamia Gerbyn ja Koskenkylän tiloja. Näin laajan maatilan keskuksessa olisi toki pitänyt olla omistajan säätyä vastaava rakennus. Tällaisesta ei kuitenkaan tiedetä muuta kuin että Edössä mainittiin vuonna 1668, vähän Nils Boijen kuoleman jälkeen, suoritetun tarkastuksen yhteydessä olevan "joltisetkin rakennukset"; vuonna 1687 todettiin, että säterin rakennukset olivat nyttemmin vanhat ja rappeutuneet. Boijen lähimmät seuraajat asuivat parituvassa, joka oli kylläkin uusi, mutta jonka mittasuhteet eivät ylittäneet rahvaan asuinrakennusten mittoja.

Näin päättyi Edön lyhyt suuruudenaika. Tilasta tuli kauppatavaraa; ensin sen osti vuonna 1745 Tervikin Muhl, sitten vuonna 1813 Idlaxin Wrede ja viimein vuonna 1854 Labbyn von Essen. Koko Edön alue jäi ajoittain miltei asumattomaksi.

Näse (tilan virallisena nimenä on 1920-luvulta lähtien ollut Näsegård) syntyi kartanona kahdessa nykyään sen naapureina olevassa kylässä sijaitsevista tiloista. Näistä Mästlax sijaitsee nykyisen Näsegårdin pohjois- ja Malmsby sen eteläpuolella. Epämääräiset tiedot kertovat, että kummassakin kylässä on ollut "ikivanhoja" rälssitiloja, joilla on ollut rälssioikeudet jo keskiajalla. Ilmeisesti kyseessä olivat kuitenkin vielä 1500-luvulla vain hajallaan sijaitsevat tilat, jotka olivat muualla asuvien aatelismiesten omistuksessa, eivätkä nämä rakennuttaneet tänne kartanoa. Tällaisia aatelisia, jotka omistivat maata Mästlaxissa ja Malmsbyssä, olivat mm. eräät Fleming-, Ållongren- ja Björnram-sukujen jäsenet.

Kehitys, joka johti siihen, että Mästlaxiin syntyi kartano, lähti ilmeisesti käyntiin vuonna 1617, jolloin yhtä kylän tiloista alettiin nimittää Näseksi. Näyttää siltä, että Mästlaxin kylässä oli alun perin asutusta vain myöhemmin Näsevikeniksi kutsutun pitkän ja kapean lahden länsipuolella. Todennäköisesti yksi Mästlaxin taloista oli vuonna 1617 tai hieman aikaisemmin siirretty erilleen muusta kylästä, kuten muualla Pernajassa siirrettiin jo olemassa tai sitten perusteilla olevia kartanoita (Sarvilahti ja Malmgård juuri 1610-luvulla). Luonnollisin olettamus on, että kyseinen Mästlaxin talo oli siirretty lahden yli sen itärannalla sijaitsevalle niemelle; sana 'näs' merkitsi tuonaikaisessa ruotsin kielessä lähinnä 'niemeä', ei niinkään 'kannasta' niin kuin usein nykyään.

Näsen tilan omistajat vaihtuivat vuoden 1617 jälkeen useaan otteeseen; se oli lyhyitä aikoja Ållongrenin, Dufvan ja Sabelhjertan sukujen jäsenten hallussa. Vuonna 1663 tapahtuneen tilojen vaihdon jälkeen Näsen sai omistukseensa eversti Ernst Forbes, Idlaxin, Myrskylän ym. kartanoiden herra. Hän pani alulle kehityksen, joka johti viimeistään vuonna 1682 siihen, että Näse rekisteröitiin

säteriksi. Sen alaisuuteen kuului kaksi Mästlaxin kylän autiotilaa. Kartanon päärakennuksessa oli tähän aikaan sali ja neljä kamaria.

Näsegårdin päärakennus on luultavasti rakennettu vuonna 1782, ja sitä on pidennetty 1800-luvun alussa. Talon keskiakseli on suorassa linjassa lahden rannalla sijaitsevan laiturin kanssa; näin yhteys veteen on vielä läheisempi kuin Sjögårdissa. – Kummankin kartanon omistajat ovat kauan käyttäneet näitä päärakennuksiaan enimmäkseen kesäasuntoina.Valok. A. Åkerblom 1965.

Eversti Forbesin leski omisti Näsen vuoteen 1677 asti ja hänen jälkeensä aviopuolisoiden poika, rykmentinmajoitusmestari Matias Forbes (nuorempi). Valtionpankki myi vuonna 1709 Näsen sekä Sandvikin tilan selvittämättömästä velasta huutokaupalla. Tämän jälkeen Näsen omistajat vaihtuivat muutaman kerran varsin lyhyin väliajoin. Isonvihan aikana Näsen rakennukset ilmeisesti hävitettiin kokonaan; nehän sijaitsivat aivan venäläisen kaleerilaivaston Pernajanlahdella liikennöimän väylän vieressä.

Sodan päätyttyä osti Näsen – johon nyt kuului jo koko Mästlaxin kylä – sekä Sandvikin tilan vuonna 1723 eversti Lorenz

Glansenstierna. Samoihin aikoihin hän sai oikeuden ottaa autioituneen Malmsbyn ratsutilan viljelykseen. Glansenstierna jätti tällä tavoin laajentuneet Näsessä ja sen ympäristössä sijaitsevat tiluksensa kahdessa vaiheessa vuosina 1728 ja 1733 tyttärelleen Eva Sofialle, joka oli naimisissa kapteeni Adam Brunow'n kanssa. Yksi avioparin tyttäristä, Ulrica Sofia Brunow, avioitui Fredrik Anders Jägerhorn -nimisen upseerin kanssa, joka sittemmin yleni everstiksi. Ulrica Sofia lunasti toisten perillisten osuudet ja sai vuonna 1764 Näsen yksinään omistukseensa.

Fr.A. Jägerhorn oli Näse n omistajana vuoteen 1801 asti, ja kartanon historiaan vaikutti erityisesti kaksi hänen merkittävää toimenpidettään. Ensinnäkin hän osti ne kaksi Malmsbyssä sijaitsevaa tilaa, jotka eivät vielä olleet kartanon omistajien hallussa, ja näin sen maihin tulivat nyt ja pitkän aikaa myöhemminkin kuulumaan Näsen säterin lisäksi kaikki Mästlaxin ja Malmsbyn kylien tilat. Toiseksi myös kartanon edelleen olemassa ja käytössä oleva päärakennus syntyi Jägerhornin aloitteesta. Tuuliviiriin on merkitty rakennusvuodeksi 1782, mikä sopii yhteen sellaisten tyylipiirteiden kuin rakennuksen mansardikaton – jossa on harvinaisen hillityt taitteet – ja symmetrisen ranskalaisen tyylin mukaisen puiston kanssa.

Näse oli 1800-luvun mittaan monien eri omistajien hallussa. Näitä olivat loviisalainen kauppa-aluksen kapteeni Jean Unonius, baltiansaksalainen tilanomistaja Johan Jannau, maanviljelijä Alexander Wiktor Ruuth, varatuomari August Wallén, maanviljelijä Fredrik Abraham Segerstråle ja porvoolainen maisteri Henrik Filip Modeen sekä useat muutkin henkilöt. Koska he kaikki olivat aatelittomia, he joutuivat turvaamaan omistusoikeutensa antamalla vakuudet sekä muilla erityisjärjestelyillä, sillä Näse oli säteri ja säterien omistaminen oli edelleenkin aatelin etuoikeutena. Näsen tilukset eivät 1800-luvulla kasvaneet eivätkä supistuneet, paitsi että eteläinen naapurikylä Kabböle kuului ajoittain kartanon alaisuuteen.

Näsen aikakirjoissa kuuluvat 1900-luvun kahta, kolmea

ensimmäistä vuosikymmentä käsittelevään lukuun niin ikään tiheät omistajien vaihdokset sekä vähitellen huomattavat mitat saanut palstoitus.Tilan kokonaispinta-ala oli ensimmäisen maailmansodan aikoihin 1050 hehtaaria, mutta muutamaa vuosikymmentä myöhemmin enää puolet tästä. Näsegårdin omisti vuodesta 1922 lähtien historiantutkija P.O. von Törne, joka myi kartanon vuonna 1933 vuorineuvos Lennart Baumgartnerille. Tämä kuoli vuonna 1946 ja kartanon peri hänen tyttärensä Nan, joka oli avioitunut kreivi Carl-Johan Creutzin kanssa. Kartanon omistusoikeus siirtyi myöhemmin kiinteistöyhtymälle, jonka muodostavat suvun kolmeen eri sukupolveen kuuluvat naiset: Nan Creutz, hänen tyttärensä Helene Creutz ja tämän tytär Catharina Ståhlberg.

"Malmsbyn kartano", "Malmsby gård", – tilasta käytettiin 1600-luvun alun aikoihin tätä nimeä – on niitä Näsen seudun maatiloja, jotka ajoittain olivat itsenäisiä kartanoita. Kartano oli 1500- ja 1600-luvuilla mm. Björnramin ja Boijen sukujen hallussa. Eversti Ernst Forbes omisti tilan 1670-luvulla, ja sillä oli silloin säterin oikeudet; reduktion jälkeen se pysyi hänen perillistensä hallussa, mutta nyt rusthollina. Lorenz Glansenstierna liitti kohta vuoden 1721 jälkeen – siis sodan päätyttyä – Malmsbyn rusthollin Näsen tilaan. Mutta kun Näsessä ei ennen 1780-lukua ollut varsinaista kartanomaista päärakennusta, Malmsbytä pidettiin nyt ajoittain pääkartanona.

Kabbölen katsottiin olevan vanhaa rälssimaata, kun kylän vuonna 1545 luettiin kuuluvan Tjusterbyn Olof Lilleltä perinnöksi jääneihin tiluksiin. Siitä lähtien Kabböleä pidettiinkin Tjusterbyn omistajien omaisuutena aina 1700-luvun alkuun asti, jolloin kylä peruutettiin kruunulle. Kuten edellä on Särkilahden kartanon vaiheita selostettaessa mainittu, Kabbölen sai tuolloin haltuunsa rovasti Petrus Serlachius. Sen jälkeen Kabböle oli Serlachiuksen perillisten omistuksessa, kunnes he myivät kartanon vuonna 1774. Sen omistivat vuodesta 1780 lähtien Jakob af Forselles ja hänen jälkeensä muut Sarvisalon kartanon herrat.

Kabbölessä oli vielä 1800-luvun alussa – todennäköisesti muistona Serlachiusten ajoilta – päärakennus, johon kuului kuusi huonetta ja keittiö. Siellä ei silloin kylläkään asunut säätyläisiä. Tuskinpa rakennus oikeuttaa pitämään Kabböleä itsenäisenä kartanona.

Kabböle oli Pernajan kylistä ainoa, jolla 1700-luvun lopulla toimitetussa isossajaossa todettiin olevan ns. liikamaata, toisin sanoen enemmän maata kuin kylän manttaalimäärä ja muut verotusperusteet edellyttivät. Tästä syystä kylän manttaalimäärää lisättiin muodostamalla uusi tila. Kabbölen vanha tila sai nimen Jakobsvik (Sarvisalon sotaneuvos af Forsellesin mukaan) ja uudelle, jolla ei pitkään aikaan ollut rakennuksia eikä asukkaita, annettiin monimielinen nimi Husvilla (ruotsin kielen sana husvill merkitsee 'koditon', 'asunnoton'). af Forsellesin jälkeläiset myivät vuonna 1874 Jakobsvikin Näsen omistajalle Fr.A. Segerstrålelle. Näsen myöhemmät omistajat taas lohkoivat 1900-luvun alussa Jakobsvikin entisen kartanon maat etupäässä virolaisille siirtolaisille (luku 5.3).

Näsen omistaja myi vuonna 1844 *Husvillan* Ernst Nordströmille, josta myöhemmin tuli

professori. Nordström ja hänen jälkeläisensä hoitivat Husvillaa lähinnä kesähuvilana; paikkakuntalaiset pitivät kyllä tätä suhteellisen pientä tilaa miltei kartanona, pääasiallisesti omistajan yhteiskunnallisen aseman vuoksi.

Sondarön kartanosta on 1900-luvulla usein puhuttu nimenomaan kartanona (Sondarö gård). Saaren osti vuonna 1912 kolme säätyläishenkilöä maanviljelijä J.E. Lindbergiltä; yksi heistä oli professori Ossian Aschan, ja alue on sittemmin rakennuksineen ollut hänen perillistensä sekä useiden muidenkin henkilöiden hallussa. Sondarön laita on kuitenkin samoin kuin Husvillan: tila on kyllä ollut säätyläisten omistuksessa, mutta muuten sen ei oikein voi katsoa täyttäneen perinteisen herraskartanon kriteereitä. Esimerkiksi tilan ja sen rakennusten koko ei ole ollut riittävän suuri, eikä täällä ole harjoitettu kartanotaloutta.

Lounaisen saariston kartanot, 2: Sarvisalo

Sarvisalon kartanon historiassa, sellaisena kuin se hahmottuu 1500-luvulta 1900-luvulle, on havaittavissa neljä pääasiallista kehitysvaihetta: kasvu – pienentyminen – uusi kasvu – lopullinen pienentyminen.

Sarvisalon kylässä, joka on saaren neljästä kylästä pohjoisin, oli 1500-luvulla kaksitoista tilaa. Yksi niistä oli kylän vanha rälssitila, joka oli 1500-luvun lopulla ja 1600-luvun alussa Sarve- ja Stubbe-nimisten rälssisukujen omistuksessa. Henrik Olofinpoika Stubbe, joka oli mm. Viipurin käskynhaltijana, muodosti vuonna 1610 kylään säterin yhdistämällä kuusi siellä sijaitsevista tiloista.

Stubbe kuoli vuoden 1635 aikoihin, ja sen jälkeen kartano siirtyi kahdessa sukupolvessa edellisen omistajan vävylle, ensin ratsumestari Otto von Bergille ja sitten ratsumestari Jakob Sabelhjertalle. Näiden herrojen omistuksessa tila oli vuoden 1685 tietämiin saakka. Jommankumman aikana – siis joskus suunnilleen vuodet 1635–1685 käsittävän ajanjakson kuluessa – Sarvisalo todennäköisesti sai säterirakennuksen, jota 1660-luvulta lähtien toimitetuissa tarkastuksissa katsottiin voitavan pitää “hyvin rakennettuna”, vieläpä “täydellisesti rakennettuna”. 1600-luvulla pystytetystä rakennuksesta ei kuitenkaan ole yksityiskohtaisia tietoja.

Reduktiossa jäi kartanon alaisuuteen kuuluneista tiloista

Sabelhjertan haltuun vain kaksi. Ne muodostivat yhdessä rälssisäterin, mutta loput neljä tilaa peruutettiin kruunulle. Viimeksi mainituista tiloista kuitenkin yhdestä tehtiin rustholli ja muista sen augmentteja. Sabelhjertan hallussa olevat maa-alueet rajoittuivat siis täällä tästä lähtien itse säteriin ja rustholliin, mutta augmentit antoivat kartanon myöhemmille omistajille uusia mahdollisuuksia.

Jakob Sabelhjertan leski Helena von Berg asui 1700-luvun alun aikoihin Sarvisalon kartanossa kahden naimattoman tyttärensä kanssa. Leskirouva valitteli viranomaisille huoliaan, maaomaisuuden pienentymisen aiheuttamaa köyhyyttä sekä pääasiallisesti Porvoossa asuvan pahantapaisen poikansa, entisen kapteenin Otto Henrik Sabelhjertan hänelle ja sisarilleen osoittamaa nurjuutta. Hovioikeus tuomitsi lopulta vuonna 1713 kapteeni Sabelhjertan "ryöstöstä, näpistelystä ja muista ilkitöistä" elinkautiseen vankeuteen.

Mainitut ratsumestarin tyttäret katsoivat vuonna 1723 välttämättömäksi myydä Sarvisalon. Ostajana oli kenraali Carl Armfelt. Kun kenraalin perintö jaettiin vuonna 1741, Sarvisalon sai haltuunsa hänen poikansa Claes Armfelt, myöhempi everstiluutnantti. Muutaman vuoden kuluttua Claes Armfeltin kuolemasta, vuonna 1776, hänen perillisensä myivät kartanon Jakob af Forsellesille, joka lahjoitti sen vuonna 1813 tyttärelleen Ulrique Jacquettelle (Ulrika Jakobinalle). Sotaneuvos af Forselles oli aikaisemmin hankkinut itselleen maatiloja Lapinjärveltä, Artjärveltä, Elimäeltä ja muualtakin.

Claes Armfelt käynnisti uuden Sarvisalon tilusten laajentumisvaiheen. Hän osti vuonna 1758 perinnöksi ratsutilan kuusi augmenttitilaa, jotka kaikki sijaitsivat lähellä rustholliа: saman kylän Ollbengtsin ja Ollaksen, Härkäpään Antaksen, Rösundin Jeppaksen ja Svennaksen sekä Kärpän Lassaksen. Lisäksi hän hankki itselleen Kärpän Jörensin (Brinkaksen) tavanomaisen oston tietä. Jakob af Forselles vuorostaan hankki lisämaata mm. ostamalla 1780-luvun alussa Rösundin Stortåsin ja Lilltåsin rälssitilat sekä naapurikylässä Kabbölessä sijaitsevan tilan, josta

siitä lähtien käytettiin nimeä Jakobsvik. Tämän jälkeen osapuilleen kaksi kolmasosaa Sarvisalon saaresta kuului Sarvisalon kartanolle: Sarvisalon kylä (lukuun ottamatta Kuggaksen kruununvirkataloa), Rösundin kylä (lukuun ottamatta Strömsin kruununvirkataloa ja Skogarsin talonpoikaistilaa) sekä Härkäpään kylän Antaksen tila ja ajoittain saman kylän Mickos. Saaren lounaisosassa sijaitseva Horslökin kylä oli ainoa, jossa kartanolla ei ollut maaomaisuutta.

Ulrique Jacquette af Forselles myi vuonna 1833 Sarvisalon kartanon tilanomistaja Axel Falckenheimille. Uusi omistaja kuoli vuonna 1836, minkä jälkeen kartano siirtyi hänen äitipuolelleen Christina Helena Falckenheimille ja tämän kuudelle lapselle. Sarvisalon vaiheet olivat tästä lähtien, kuten Armfeltienkin aikana, yhteiset Isnäsin ja Sjögårdin kanssa. Christina Emilia Falckenheim oli naimisissa luutnantti Claes Holmin kanssa; tämän kuoltua vuonna 1868 hän hallitsi itse kolmea suurtilaansa. Luutnantin leski kuoli vuonna 1888. Hänen jälkeensä toimitetut perinnönjaot merkitsivät mm. sitä, että hänen vanhempi tyttärensä sai Isnäsin ja Sjögårdin (kuten tässä esityksessä on edellä kerrottu), kun taas Sarvisalo joutui nuoremmalle tyttärelle Claudia Sigrid Cecilialle, joka oli naimisissa esittelijäsihteeri Claes Samuel Segerstrålen kanssa.

Kun Sarvisalon kartano tuli vuonna 1888 Segerstrålen perheen haltuun, tilan talous oli vakavasti heikentynyt, mikä ilmeisesti johtui pääasiassa siitä, että eräät aikaisemmat omistajat olivat hakkauttaneet sen metsiä kohtuuttoman paljon. Näin ollen uudet omistajat eivät enää voineet saada niistä niin paljon tuloja kuin tilan hoitaminen yrityksenä ja sen maatalouden hyväksi suoritettavat investoinnit olisivat vaatineet. Claes ja Sigrid Segerstrålen kuoltua heidän perillisensä ottivat tilan haltuunsa vuonna 1897. He joutuivat vuonna 1909 myymään suurimman osan kartanon alueista tilanomistaja Carl E. Daménille. Tältä taas tila siirtyi hänen isälleen, joka omisti Sarvisalon, kunnes se myytiin pakkohuutokaupalla vuonna 1914. Silloin sen sai omistukseensa AB Svenska småbruk och egna hem.

Sarvisalon kartanosta erotettiin ja lohkottiin 1900-luvun alussa varsin laajoja alueita. Ensiksi myytiin vuonna 1901 molemmat Kärpän kylässä sijaitsevat tilat, seuraavien kolmentoista vuoden aikana Rösundissa sijaitsevat neljä tilaa ja molemmat Härkäpään kylän tilat. Varsinaisen palstoituksen aloitti AB Svenska småbruk och egna hem vuonna 1914. Tämän aatteellisella pohjalla toimivan yhtiön tehtävänä oli turvata Suomen ruotsalaisseutujen perheviljelmiin perustuva maatalous mm. ostamalla ja palstoittamalla suurempia tiloja. Sarvisalon palstoittaminen oli yhtiön mittavimpia hankkeita. Yhtiö perusti vuosina 1914–19 Sarvisaloon 41 uutta itsenäistä viljelys- ja/tai kalastustilaa sekä 24 asuntopalstaa, joihin kuului niihinkin hiukan viljelysmaata. Tällaisen lohkomisen ja palstoituksen johdosta tilan viljelysala supistui 322 hehtaarista 52 hehtaariin ja metsäala 910 hehtaarista 390 hehtaariin. Pienempien tilojen erottaminen kartanon maista jatkui tämän jälkeenkin, joskin entistä hitaampana, niin että kartanon pellot olivat vuonna 1938 supistuneet 40 ja sen maiden kokonaisala 240 hehtaariin.

Sarvisalon kartanon kirsikkapuita, valok. K. Wahlroos 2003. Kirsikanviljely on kartanossa alkanut jo 1600-luvulla. Kirsikkatarhan tuhoutuminen on Tšehovin ajoista – 1900-luvun taitteesta – asti toiminut kartanolaitoksen rappeutumisen ja tuhon vertauskuvana.

Kuten tästä teoksesta ilmenee, on Tšehovin kuvaamaa kehityssuuntausta esiintynyt Pernajassakin; täällä se on sentään yleensä pysynyt kohtuuden rajoissa.

Segerstrålen suvun jäsenet olivat myydessään tilan pitäneet edelleen hallussaan muutamia melko suuria huvilatontteja, joista yksi oli Rösundissa sijaitseva Byön. Vähitellen pienenevän tilan viljelyä johti – ajoittain itse paikalla oleskellen – palstoitusyhtiön johtaja (ja Ruotsalaisen kansanpuolueen puheenjohtaja) Eric von Rettig. Yhtiö myi vuonna 1937 kartanon merikapteeni Carl Anderssonille. Tämä antoi – paikkakuntalaisten mielipahaksi – purkaa kartanon punaiseksi maalatun päärakennuksen, jossa oli mansardikatto, ja rakennutti sen tilalle uuden, jonka tyyli noudattaa kaksi-kolmikymmenlukujen funkisklassisismia. Vuonna 1951 kartanon osti diplomiekonomi Lennart Baumgartner, joka oli edellä mainitun samannimisen vuorineuvoksen poikia. Hän kuoli vuonna 1979, ja kartanon perivät hänen puolisonsa Béatrice sekä heidän lapsensa, joista kartanon isännäksi tuli Philip Baumgartner. Omistajat asuivat enimmäkseen ulkomailla, ja kartanon tilukset olivat vuokralla ulkopuolisilla.

Rösundin Jeppas kohosi 1900-luvun alkupuolella lampuotitilasta kartanon asemaan, joskaan siihen kuuluva maa-alue ei ole kovin laaja. Päärakennus on 1930-luvulta; vuonna 1948 siihen lisättiin tavallaan sosiaalisen statuksen merkeiksi kaksi kaksikerroksiseen päärakennukseen välittömästi liittyvää siipirakennusta, samoin pääsisäänkäynti koristeltiin klassisismiin viittaavin pylväin. Valok. S. Flink 1996.

Pernajan lounaisosan tilanomistajilla oli ennen vanhaan monesti kartanoita myös Porvoon pitäjässä tai sitten muita yhteyksiä Porvoon pitäjään tai kaupunkiin. Sarvisalon kartanon osalta ovat tästä esimerkkeinä mm. Sabelhjertan ja Segerstrålen suvut. Läntinen suuntautuminen ilmenee erityisen selvänä Sarvsalö-landetin pienempien säätyläisille tai porvaristolle kuuluneiden tilojen yleensä melko lyhyeksi jäänyttä historiaa koskevista tiedoista.

Härkäpään kylän *Hermansin* tilan omisti 1600-luvun keskipaikkeilla Pernajan kirkkoherra Zacharias Johannis Stacheus. Hän kuului, kuten myös hänen vävynsä ja seuraajansa kirkkoherrana Petrus Serlachius, niihin pappeihin, joilla oli liikemiehen lahjoja. Stacheus liitti Härkäpäässä omistamaansa tilaan kaksi aikaisemmin talonpojille kuulunutta mutta autioiksi jäänyttä tilaa, ja niin alkoi herraskartanon muodostuminen paikalle. Reduktio tosin vei kartanon, mutta vuonna 1696 voimaan tullut jakopalkkalaitos muutti sen rustholliksi, jonka isäntänä oli Serlachiuksen lanko, porvoolainen kauppias Herman Detterding. Kartano sai nyt jokseenkin automaattisesti nimen omistajansa mukaan.

Hermansin omistajien luetteloon sisältyy 1700-luvun osalta useita porvoolaisia: pormestari Jakob Wijkman (Detterdingin lanko), kauppias Petter Träskman, laivuri Anders Frondén sekä muitakin. Porvariston luokkaan lienee luettava myös Koskenkylän ruukin "tirehtööri" Johan Reinhold Robsahm, joka osti1780-luvulla Hermansin, joka oli edellisen omistajapolven aikana jakautunut useihin käsiin. Robsahmin tytär Helena Christina oli naimisissa hovioikeudennotaari Gustaf Reinhold Bjuggin kanssa; heidän jälkeensä kartano periytyi Porvoon kaupunginviskaalille Emil Wilhelm Bjuggille, jonka lesken omistuksessa se sitten oli vuoteen 1889 asti. Hänen tyttärensä Fanny Bjugg lunasti Hermansin kaikki osuudet äidiltään ja muilta perillisiltä. Fanny Bjugg avioitui tanskalaisen Carl Hansen Schiödten kanssa, josta tuli vuonna 1899 Suomen alamainen.

Kun sukunimi Bjugg jäi pois Hermansin omistajien luettelosta, tämä merkitsi, etteivät kartano ja sen omistajasuku suuntautuneet yhtä voimakkaasti Porvooseen kuin aikaisemmin. Hermans myytiin vuonna 1906 Ruotsinpyhtäältä kotoisin olevalle maanviljelijä Alfred Östermanille, joka viisi vuotta myöhemmin myi kartanon edelleen Johan Henrik Eklundille, jonka tittelinä niin ikään on asiakirjoissa maanviljelijä. Eklundilta kartano taas siirtyi vuonna 1962 Lars-Henrik Björkille. Björkistä tuli pian Pernajan johtavia kunnallismiehiä; vuonna 1985 hän luovutti kartanon tyttärelleen Annikalle.

Hermansin ensimmäinen varsinainen päärakennus näyttää pystytetyn vuoden 1850

vaiheilla, Bjuggien alkuaikoina; siihen kuului sali ja kuusi kamaria sekä muitakin huoneita. J.H. Eklund rakennutti vuonna 1937 rakennukseen toisen kerroksen ja lisäsi pylväillä koristetun altaanin ym. kartanomaisia yksityiskohtia, mutta hän jätti kyllä rakennuksen kantaosan ennalleen.

Pitkä kutakin Pernajan herraskartanoa erikseen tarkasteleva esitykseni päättyy kahteen tilaan, joista tuli kartanoita vasta 1900-luvulla. Molemmat kehittyivät vuosisadan vaihteessa tavalla, joka merkitsee niiden statuksen jyrkkää nousua: lähtötasona oli kummassakin tapauksessa lampuotitilan asema.

Rösundin kylässä sijaitseva *Svennas* oli kauan kuulunut Sarvisalon kartanon alaisuuteen tavallisena lampuotitilana, kun Segerstrålen perhe, joka omisti kartanon, alkoi taloudellisiin vaikeuksiin jouduttuaan myydä maaomaisuuttaan. Seuraava omistaja Damén myi vuonna 1910 Svennaksen tilan edustaja Emil Paetaulle, joka rakennutti vuonna 1912 tänne uuden päärakennuksen. Makuasiana voidaan pitää, nimitetäänkö kaksikerroksista vahvasti jugendtyylin sävyttämää rakennusta huvilaksi vai kartanorakennukseksi. Svennaksen omisti vuosista 1916–1917 lähtien puolalaissyntyinen lakimies, professori Hermann Friedmann, joka teki vuonna 1943 vararikon. Svennaksen osti kustannusosakeyhtiö WSOY, joka antoi tiluksiltaan supistuneelle kartanolle uuden nimen Suvikunnas ja alkoi käyttää sitä työntekijöittensä sekä kirjailijoiden ja muitten vieraittensa virkistyspaikkana.

Jeppaksen lampuotitilan, joka samoin sijaitsee Rösundissa, myi Sarvisalon kartanon omistaja pois kartanon alaisuudesta vuonna 1912. Jeppaksen omistajaksi tuli vuonna 1915 arkkitehti Väinö Vähäkallio, joka alkoi oitis muuttaa lampuotitilaa kartanoksi. Nyt pystytettiin kaksikerroksinen päärakennus, jossa on aumattu satulakatto ja jonka sivustoilla on kaksi pientä erillistä siipirakennusta. Niiden välillä on symmetriseksi hahmotettu pengerretty puutarha.

Jeppas oli useiden lyhytaikaisten omistajien hallussa, mutta sitten sen sai vuonna 1936 omistukseensa kauppatieteen professori Gösta Söderholm. Professorin kuoltua hänen leskensä Helga (Heja) Elise omisti tilan aina vuosisadan loppuun asti. Hän kuoli 96 vuoden iässä vuonna 2000. Arkkitehti Erik Bryggman oli rouva Söderholmin aloitteesta vuonna 1948 lisännyt nyt vaaleaksi maalattuun päärakennukseen kaksi siihen välittömästi liittyvää yksikerroksista siipirakennusta sekä pylväin koristellun pääsisäänkäynnin ja muutakin sellaista, mikä vahvisti rakennuksen klassisismiin viittaavia ominaispiirteitä. Vaikka tilukset eivät olleet paljon sataa hehtaaria laajemmat, päärakennus osoitti – etenkin vuonna 1948 saamassaan asussa –, että omistajat halusivat liittyä vanhaan kartanoperinteeseen.

Kuinka monta kartanoa Pernajassa on ollut?

Tässä luvussa, luvussa 3, kerrotaan lukuisista Pernajan herraskartanoista seuraten niiden maantieteellistä järjestystä pitäjän koillisesta kolkasta sen lounaisimpaan osaan. Tällöin on

käynyt ilmi, että eräät kartanot ovat olleet kartanoina olemassa aina keskiajan lopulta lähtien, siis vähintään viiden vuosisadan ajan. Varsin harvalukuisia eivät ole nekään tässä jaksossa mainitut kartanot, joiden vaiheet nimenomaan kartanoina ovat jääneet lyhytaikaisiksi; monen yksittäisen pitäjään syntyneen kartanon historialla on sekä alku että loppu.

Edempänä esitetään numerotietoja sisältävä yleiskatsaus pitäjän kartanokantaan eri aikoina. Sitä ennen on käsiteltävä nimitystä kartano (tai herraskartano) ja määritettävä sen merkitys.

Sanalle kartano (tai herraskartano, ruotsiksi
herrgård) on eri aikoina ja eri paikkakunnilla annettu osittain toisistaan poikkeavia merkityksiä. Seuraavassa todettakoon eräitä paikallisia eroja (kuitenkin vain Suomen alueella pysytellen). Aikahistoriallisten yhteyksien merkityksestä on syytä huomauttaa, että kohta mainittavien tuntomerkkien voidaan katsoa pätevän pääasiallisesti silloin, kun puhe on 1900-luvun puoliväliä varhaisemmista ajoista. Kuten edellä on ilmennyt, ei yksittäisen tilan tarvitse täyttää kaikkia niitä kartano-nimityksen asiaankuuluvuutta koskevia kriteerejä, joille on tässä pitäjänhistoriassa annettu merkitystä, mikäli se selvästi ja huomattavan hyvin täyttää ne joissakin muissa suhteissa. Kriteerit ovat seuraavat:

1) Tilalla oli suhteellisen laajat viljelykset ja muut tilukset, selvästi laajemmat kuin talonpoikaistiloilla. Suurviljelyksestä tuli yleisesti pätevä kartanon tuntomerkki 1700-luvulta lähtien. (Mutta kun 200 hehtaaria viljelyskelpoista maata Pernajassa tavallisesti merkitsi kartanoa, niin Pohjois-Savossa kyseessä saattoivat olla kaskiviljelyä harjoittavan talonpojan maa-alueet.)

2) Tilan omistajaperhe kuului herrasväkeen – käsite ei vielä 1900-luvun alussa kaivannut tarkempia selityksiä. Omistaja ei itse osallistunut tilan viljelykseen kuuluvaan ruumiilliseen työhön, ei ainakaan jatkuvasti.

3) Tilan työyhteisö oli järjestetty hierarkkisesti. Tilalla oli erityinen palkattu työnjohtaja, vähintään vouti mutta kernaimmin tilanhoitaja eli pehtori. Ennen vuotta 1918 kartanolla oli monesti alustalaisia, jotka viljelivät lampuotitiloja tai torppia, mutta joillekin kartanoille riitti muutama muonamies. Jo parin torpan olemassaolo oli Pernajassa melko varma merkki siitä, että tila, jonka alaisuuteen ne kuuluivat, oli

herraskartano. (Hämeessä sen sijaan tavallisen talonpoikaistilan alaisuuteen kuuluvien torppien määrä saattoi olla moninkertainen.)

4) Asuinrakennus oli selvästi suurempi kuin tavallisen talonpoikaistalon paritupa (Pohjanmaalla talonpojilla oli kylläkin isoja kaksikerroksisia asuinrakennuksia). Kartanoiden rakennukset – jotkut talousrakennuksetkin – noudattivat kernaasti niiden syntyajankohtana muodissa olleen arkkitehtuurin suuntauksen mukaista tyyliä. Niihin sisältyvien rakennustaiteellisten ja muiden kulttuurihistoriallisten arvojen säilyttäminen vaati myöhemmin taloudellisia uhrauksia, jotka omistaja oli valmis suorittamaan sen sijaan että olisi antanut purkaa rakennukset. Kartanon sijainti ja esimerkiksi istutetut puistokäytävät korostivat sitä yhteiskunnallista etäisyyttä, jota tilan omistajat pitivät rahvaaseen.

5) Jälkimaailma voi monessa tapauksessa pitää makuasiana, onko jokin tila luokiteltava kartanoksi vai ei. Aikalaisten käsitys asiasta voi tässä antaa jonkin verran osviittaa. Tämä koskee esimerkiksi nimitystä säteri: sen käyttö vaati 1600-luvulla virallisesti säädynmukaista päärakennusta, mutta vaatimusta noudatettiin – Pernajassakin – vain osittain, ei mitenkään ehdottomasti. Näillä seuduin osoittaa aikalaisten, ainakin omistajan, näkemystä sanan gård esiintyminen tilan nimessä (esim. 'Hommansby gård' 1800-luvun puolimaissa ja 'Jeppas gård' 1910-luvulta lähtien). – Tämäntyyppiset nimet näyttävät käyneen myöhemmin 1900-luvulla täällä sangen tavallisiksi, eikä tällöin luultavasti aina ollut kysymys siitä, että omistaja olisi halunnut tilaansa pidettävän herraskartanona.

Kartano-käsitteen merkityksessä tapahtui 1900-luvun mittaan, erityisesti vuosisadan loppupuolella, eräänlainen siirtymä. Arkkitehtuuriin ja sentapaisiin seikkoihin liittyvien kriteerien (numero 4 edellä) painoarvo lisääntyi jonkin verran, taloudellisten ja sosiaalisten kriteerien (numerot 1–3) kustannuksella. Kartanoiden erityispiirteet hahmottuivat entistä enemmän ennen kaikkea kulttuurihistoriallisina.

Tässä luvussa on käsitelty kaikkiaan viittäkymmentä kartanoa. Niistä kolme on sellaisia, joista on ilmennyt, että ne ovat olleet kartanoita käytännöllisesti katsoen vain nimiltään. Kartanoiden kokonaislukumäärä – joko 50 tai 47 – koskee siis koko sitä ajanjaksoa, joka ulottuu myöhäiskeskiajalta 1900-luvulle. Samanaikaisesti ei Pernajassa ole koskaan ollut enempää kuin kaikkein enintään kolmekymmentä kartanoa. Mikäli käytettäisiin ankarampia kriteereitä kuin tässä on käytetty, eri aikoina olemassa olleiden kartanoiden lukumäärä varmasti vähenisi viiden tai kymmenen kappaleen verran.

Lukuun 3 sisältyvät selvitykset yksittäisistä kartanoista antanevat pohjan tällaiselle karsinnalle, mikäli sitä pidetään välttämättömänä. Tässä noudatetaan kuitenkin väljempää luokittelua. Esitettyjä lukuja on joka tapauksessa pidettävä enimmäismäärinä.

Kartanoiksi luokiteltavien tilojen määrä lisääntyi Pernajassa keskiajan – johon tässä luetaan myös 1500-luvun alku – 9 kappaleesta vuoteen 1700 mennessä 24:ään. Kasvu johtui erityisesti uusien säterien muodostamisesta, mutta useita niistä on pidettävä epävarmoina rajatapauksina. Vuonna 1700 olemassa olleista 24 kappaleesta kartanoiden määrä kasvoi vuoteen 1850 mennessä enimmilleen, 30 kappaleeseen. Tämän kehityksen takana oli kaksi vastakkaista trendiä. Toisaalta kartanoita hävisi, etupäässä vanhoja pikkusätereitä, jotka yhdistettiin suurtiloihin. Toisaalta pitäjään syntyi melkoinen määrä uusia pieniä kartanoita (yhteensä viitisentoista), joita perustivat pääasiassa Loviisassa ja Porvoossa asuvat yrittäjät ja virkamiehet.

Kartanoiden lukumäärä väheni 1800-luvun puolivälin jälkeen kohtalaisesti, vuonna 1900 niitä oli 29 ja vuoteen 2000 tultaessa 25 kappaletta. On myönnettävä, että suuremmastakin vähennyksestä voitaisiin puhua; tähän olisi ehkä perusteita, vaikka toisaalta tässä luokittelussa ei ole luettu ainoatakaan vuoden 1930 jälkeen syntynyttä tilaa kartanoksi. Joitakin vanhoja, pieniä kartanoita on tässä meidänkin aikamme kyseessä ollessa pidetty kartanoina kunnioituksesta niiden edustamaa perinnettä kohtaan; menettely lienee tällaisissa yhteyksissä puolustettavissa.

Todettakoon lopuksi muutamia kartanoiden maantieteellistä levinneisyyttä koskevia seikkoja. 1600-luvulta 1800-luvulle asti tapahtunut kehitys merkitsi, että kartanot omistivat käytännöllisesti katsoen kaikki Pernajan maa-alueet lukuun ottamatta kolmea syrjäseutua. Viimeksi mainitut alueet olivat

seuraavat: 1. Sarvilahden seudun itäpuolella sijaitsevat kylät. Niissä talonpoikaistilojen maanomistus oli vallitsevana; poikkeuksia olivat lähinnä Kuggom, jonka kaikki maat kuuluivat 1600-luvulta lähtien kartanoille, ja Paavalinkylä, jonka maista aivan valtaosa oli 1800-luvulla kartanon hallussa. 2. Pernajan luoteisosa, missä Riken kylän maat kuuluivat 1600-luvun jälkeenkin miltei yksinomaan talonpojille. Vanhassakylässä ja Erlandsbölessä oli kyllä muutamia pieniä kartanoita, mutta runsaammin kuitenkin talonpoikaistiloja. 3. Lounainen saaristo, missä talonpoikaisasutuksen asema oli Våtskärillä, Horslökissä ja pääosassa Härkäpäätä vakiintunut; muissa Sarvisalon osissa oli vallalla kartanolaitos.

1900-luku toi tähän maantieteelliseen jakaumaan eräitä muutoksia. Miltei kaikki itäisellä talonpoikaisasutuksen vallitsemalla seudulla sijaitsevat kartanot hävisivät, ja luoteessakin eräiden tilojen kartanon luonne kävi entistä epäselvemmäksi. Useimmat suurtilat kumminkin säilyttivät luonteensa kautta koko 1900-luvun.

Nyt ilmaantui kuitenkin kaikkien kartanoiden vanhoille alueille itsenäisiä pienviljelijöitä. Tavallisesti entisten lampuotien ja torpparien uudet tilat, jotka he siis nyt itse omistivat, sijoittuivat asianomaisen kartanon alueen syrjäkulmille. Myös vapaaehtoiset palstoitukset ja kruunun virkatalojen yksityistäminen vaikuttivat siihen, että aikaisemmin käytännöllisesti katsoen kokonaan kartanoille (tai joissakin paikoin kruunulle) kuuluneisiin pitäjän osiin syntyi paikoin huomattava määrä itsenäisiä pientiloja. Näin tapahtui esimerkiksi Thorsbyssä, Sarvisalon kylässä ja Malmsbyssä sekä Kabbölessä. Muutokset olivat paikoitellen varsin merkittäviä, mutta siitä huolimatta Pernajalla oli vastaisuudessakin nimenomaan kartanopitäjän piirteet.

4. Elinkeinoelämä

Hardomista ja Haddomista kylien pohjoispuolelta käsin vuonna 1935 otetussa ilmakuvassa näkyy laajoja viljelyksiä ja pienehköjä metsäalueita.

Vuonna 1682 tutki kuninkaallinen komissio Pernajan ja muiden Itä- Uudenmaan pitäjien taloudellisia oloja. Komissio esitti lyhyen kuvauksen Pernajan elinkeinoelämästä, tähän tapaan: Pitäjäläiset saavat tulonsa jossain määrin kalastuksesta, enimmäkseen viljanviljelystä ja karjanhoidosta, mutta eivät juuri lainkaan metsätaloudesta.

Kuvaus pätee pitäjän oloihin 1600-luvun mutta suurin piirtein myös kolme, neljä vuosisataa siitä taaksepäin ulottuvan ajan osalta. Tätä kaukaisempina aikoina olivat merkittävimpiä elinkeinoja todennäköisesti kalastus ja metsästys. Historiallisen ajan alkaessa Pernajassa, siis vuosien 1250 ja 1350 välillä, karjanhoidon merkitys oli luultavasti suurempi kuin kasvinviljelyn; myöhemmin näiden kahden elinkeinon tärkeysjärjestys muuttui.

Juuri vuonna 1682, jolloin kuninkaallinen komissio esitti edellä lainatun kuvauksensa, sai Pernajassa alkunsa uusi elinkeino, kun Koskenkylän rautaruukki perustettiin. Tämä vaikutti siihen, että metsätaloudesta tuli vähitellen pitäjäläisille tärkeä tulonlähde, niin metsänomistajille kuin tilattomillekin. Metsätalous ei tosin ollut Pernajassa aikaisemminkaan 1600-luvulla ollut aivan merkityksetöntä. Olisi kohtuutonta moittia komissiota siitä, ettei se havainnut asiaa. Eikä jälkimaailma tietenkään missään tapauksessa voi odottaa, että vuodelta 1682 peräisin olevaan kuvaukseen sisältyisi ennusteita, joissa uumoiltaisiin, että maatalous myöhemmin menettäisi osan merkityksestään teollisuudelle ja että niin maatalouden kuin teollisuudenkin asema pitäjäläisten tärkeimpinä tulonlähteinä siirtyisi 1900-luvun loppupuolella palveluelinkeinoille ja muille sellaisille aloille.

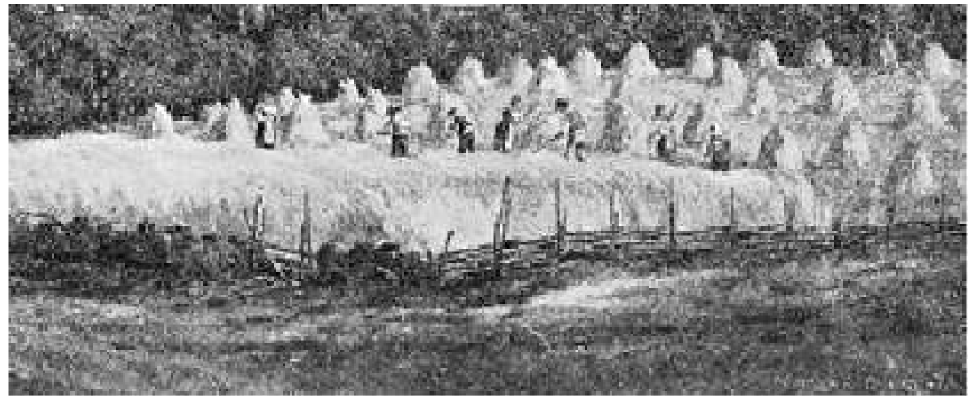
Pernajan taloushistoria ei poikkea paljonkaan muiden Etelä-Suomen pitäjien talouselämän vaiheista. Siihen on katsottava sisältyvän melko niukasti mitään epätavallista; asianlaita on siis toisin kuin eräillä muilla historian osa-alueilla, joista lähinnä edellä käsitellyssä kartanolaitoksen historiassa on omaperäiset piirteensä. Yleisen taloudellisen kehityksen heijastuminen paikalliseen elinkeinoelämään ja tämän erityispiirteet voidaan nyt alkavassa luvussa käsitellä verraten lyhyesti.

4.1. Maatalous

Maatalous oli Pernajassa pääelinkeinona 1960-luvulle asti, kuten tilastotkin todistavat. Pitäjän ammatissa toimivasta väestöstä työskenteli vuonna 1960 kaikkiaan 57 % maa- ja metsätalouden parissa, mutta vuoteen 1970 tultaessa niiden osuus oli enää 37 %. Niinpä siis 1960-luvulla päättyi pitäjän taloushistorian aikakausi, joka oli alkanut suunnilleen seitsemänsataa vuotta aikaisemmin.

Seuraavassa yleiskatsauksessa käsitellään Pernajan maataloutta

mainittuna pitkänä ajanjaksona ja pyritään vastaamaan mm. seuraaviin kysymyksiin: Mitä pitäjässä viljeltiin? Millä tavoin maata viljeltiin? Paljonko viljely tuotti? Maanviljelyn lisäksi pyritään (soveltuvilta osin) vastaamaan myös samantyyppisiin karjanhoitoa koskeviin kysymyksiin, siis selvittelemään senkin menetelmiä ja tuotannon mittasuhteita sekä muita sellaisia seikkoja. Kuvaan kuuluu myös mm. raaka-aineiden jalostus, kuten oluen ja kaljan valmistus ja viinanpoltto sekä meijeritalous.

Viljankorjaajat työssä Malmgårdin pellolla. Yksityiskohta Rud. Åkerblomin vuodelta 1878 peräisin olevasta maalauksesta, jota säilytetään Malmgårdissa.

Mitä pitäjässä viljeltiin?

Ensimmäiset jokseenkin varmat tiedot pitäjän viljanviljelystä saadaan 1500-luvun erilaisista veroluetteloista. Niistä näkyy pääasiallisesti se, missä suhteessa tärkeimpien viljalajien viljelymäärät olivat keskenään. 1500- ja 1600-lukujen luetteloissa ei mainita läheskään kaikkia pitäjän maatiloja, mutta kuitenkin riittävän monia, jotta ne antavat kuvan siitä, kuinka suuri osuus eri viljalajeilla oli koko maanviljelyssä. Niinpä taulukossa 1 pyritään

antamaan kuva runsaiden neljänsadan vuoden aikana tapahtuneesta kehityksestä, ei absoluuttisin luvuin vaan prosenttimäärinä.

Rukiinviljely oli 1500-luvulla vahvasti voittamassa alaa Pernajassa. Sen osuus kasvoi aina 1800-luvulle asti. Sanotun vuosisadan lopulta lähtien tämän viljalajin viljelys väheni.

Ohra oli keskiajalla kenties ollut vähintään yhtä tärkeä viljalaji kuin ruiskin, mutta 1500-luvun loppupuolella asianlaita ei enää ollut näin. Ohran osuus oli sitten 1800-luvun alusta alkaen lähes kahdensadan vuoden ajan aivan vähäinen. Vasta 1900-luvun loppupuolella ohra sai takaisin sen aseman, joka sillä oli ollut neljä-, viisisataa vuotta aikaisemmin.

Kauranviljely väheni aina 1800-luvun keskipaikkeille asti. Sen jälkeen karjanhoidon lisääntyminen lisäsi myös kauran merkitystä noin sadan vuoden ajaksi.

Vehnä näkyy vanhoissa tilastoissa vain tilapäisesti. Hajatiedot osoittavat silti, että vehnää kyllä viljeltiin pitäjässä ainakin 1500-luvulta lähtien, pääasiallisesti kuitenkin vain kartanoissa ja tavallisesti vähäisiä määriä. 1900-luvulla seurasi sitten vehnänviljelyn suuri nousuaika, ja vuosisadan loppupuolella vehnästä tuli Pernajan suosituin viljelyskasvi.

Perunanviljely alkoi Pernajassa 1700-luvun puolimaissa. Ensimmäiset tiedot siitä sisältyvät raportteihin, jotka valtion viranomaiset antoivat Pernajan taloudellisista oloista vuosina 1759, 1765 ja 1771. Raporttien mukaan uutta viljelyskasvia kasvatettiin vain pitäjän kartanoissa, kun taas rahvas asetti vielä nauriin etusijalle. Läänin maaherra kertoi vuonna 1792, että hän oli “joka päivä muistuttanut” talonpoikia perunanviljelyksen hyödyllisyydestä, mutta vähäisin tuloksin. Hänen mielestään syynä siihen, etteivät talonpojat olleet innostuneet uuden kasvin viljelystä, oli kansanluonne: “he eivät koskaan uskalla tehdä muuta kuin sellaista, mitä jo isä ja isoisä ovat uskaltaneet...” Näyttää siltä, että peruna pääsi täällä todella laajaan viljelyyn aivan 1800-luvun alussa, sillä silloin kylvettiin Pernajassa erään arvion mukaan vuosittain

kerrassaan 174 tynnyriä perunaa, niin suurtiloilla kuin pikkutalojen pelloilla ja mäkitupalaisten maatilkuillakin. Mutta suurtuotannoksi perunanviljely ei kehittynyt Pernajassa 1800-luvulla eikä liioin 1900-luvulla.

Ensimmäiset Pernajassa harjoitetusta puutarhaviljelystä kertovat tiedot ovat 1600-luvun loppupuolelta. Tervikissä mainittiin vuonna 1665 olevan puutarhuri, samoin Sarvisalon kartanossa vuonna 1678. Pitäjän kartanoiden tavallisiin tuntomerkkeihin kuului 1700-luvulla puutarha, jossa oli koriste- ja hedelmäpuita. Äsken selostetuissa raporteissa, joissa kerrottiin perunanviljelystä, todettiin myös, että kartanoiden puutarhoissa oli omena-, päärynä-, kirsikka- ja luumupuita sekä viinimarja- ja karviaismarjapensaita; vihannesten viljelyä ei vielä mainittu. Rahvas viljeli naurista, lanttua ja keräkaalia, vasta 1800-luvun puolivälistä lähtien hieman yleisemmin muita puutarhakasveja.

Heinänviljelyä käsitellään edempänä karjanhoitoa kuvaavissa jaksoissa. Tässä mainittakoon vain heinänviljelyn pääasiallinen loistokausi, joka alkoi pitäjässä 1860-luvulla. Heinää viljeltiin tuolloin ajoittain selvästi laajemmalla alalla kuin mitään muuta viljelyskasvia, sen osuus viljelyalasta oli enimmillään noin 50 %. Heinänviljely sekä kauranviljelyn samanaikainen lisääntyminen vaikuttivat siihen, että muiden viljelyskasvien tuotanto-osuudet – kuten taulukosta näkyy – vähenivät jyrkästi ja pitkäksi aikaa. Tässä olivat tietysti ratkaisevan tärkeässä asemassa 1800-luvun puolivälin jälkeen ajoittunut karjanhoidon kasvu sekä sen sataa vuotta myöhemmin alkanut väheneminen, joka vaikutti siihen, että muiden kasvien osuus taas lisääntyi.

Taulukko 1: Viljelyskasvit Viljelyalojen prosenttijakauma (kesantoa ei otettu lukuun)							
Vuosi	*Ruis %*	*Ohra %*	*Kaura %*	*Vehnä %*	*Peruna %*	*Heinä ym. rehukasvit %*	*Muut kasvit %*
1565	46	20	34				
1600	65	20	14	1			
1719	62	26	11				
1803	80	10	7		3		
1875	43	8	20	1	7	16	5
1910	11	1	24	0,2	3	48	13
1950	4	0,5	25	18	4	45	3
1990	11	23	14	38	0,9	10	3

Miten maata viljeltiin, 1: Kaskiviljely ja sentapaiset menetelmät

Pernajassa saatiin 1800-luvun alusta lähtien käytännöllisesti katsoen koko sato pelloiksi raivatuilta, muokatuilta ja lannoitetuilta mailta. Niiden viljelyssä alettiin vähitellen käyttää kaikenlaisia uusia menetelmiä. Aikaisempina vuosisatoina oli joltinenkin osa sadosta tullut muilta viljelysmailta kuin varsinaisilta pelloilta. Pernajassa tällaisia muita viljelyksiä olivat lähinnä kaskimaat sekä jossain määrin kytömaat ja ns. kauramaat.

Pernajasta ei ole 1500-luvulta eikä sitä varhaisemmilta ajoilta tietoja kaskiviljelystä. Tämä ei kuitenkaan merkitse, ettei kyseistä viljelymenetelmää olisi lainkaan tunnettu; siitä ei vain ole lähdeaineistoa. Sitä vastoin 1600- ja 1700-luvuilla kaskiviljelystä jäi lukuisia jälkiä lähteisiin, ennen kaikkea tuomiokirjoihin. Riitoja syntyi vallankin silloin, kun joku oli kaatanut ja polttanut kasken kysymättä tähän ensin naapurien suostumusta. Naapureina voi tällöin olla useiden kylien talollisia, metsäthän olivat tuohon aikaan vielä yhteisiä. Jo 1600-luvun asiakirjoista ilmenee, että pitäjän kaikissa osissa harjoitettiin kaskiviljelyä.

Tässä yhteydessä ovat erityisen mielenkiintoisia muutamat oikeudenkäynnit, jotka aiheutti Hardomissa, Haddomissa, Paavalinkylässä ja Kuggomissa 1720-luvulla sekä Baggnäsissä ja Malmsbyssä 1740-luvulla harjoitettu voimassa olevien säännösten vastainen kaskeaminen. Todistajanlausunnoista nimittäin ilmenee, että kaskeaminen oli Pernajassa tavallisesti kolmen vuoden hanke. Ensimmäisenä vuonna kaadettiin kaskeksi valitulta metsäalueelta puut, toisena ne poltettiin ja kylvettiin vilja tuhkan sekaan, kolmantena korjattiin sato. Suuremmissa kaskissa, joista täällä käytettiin paitsi tavallista kasken nimitystä “sved” myös erityisnimitystä “bronaland” (= brännland, palomaa), viljeltiin enimmäkseen ruista, pienemmissä naurista ja pellavaa.

Viranomaiset ryhtyivät 1700-luvulla yhä useammin ankariin toimenpiteisiin kaskeamista vastaan, jonka katsottiin johtavan Pernajan kaltaisessa pitäjässä suoranaiseen metsien hävittämiseen. Vuonna 1746 toimitetut tutkimukset johtivat siihen, että 41 varsinaisen Pernajan pitäjän kantaosan talollista joutui oikeuteen syytettyinä luvattomasta kaskeamisesta; käräjille olisi pitänyt haastaa useampiakin pitäjäläisiä, mutta nimismies ja hänen avustajansa olivat ehtineet katsastaa vain noiden 41 talollisen kasket. Silloin oli ollut parin vuoden ajan voimassa säännös, jonka mukaan kaskeaminen oli kyllä sallittua, mutta ei niinkään tuhkaan kylvettävän viljan viljelemistä varten vaan pääasiallisesti maanraivausmenetelmänä, jolla tehtiin tavallista peltoa.

Viranomaisten toimet tuottivat vuosien mittaan tuloksia. Vielä vuoden 1834 tilastossa ilmoitettiin, että Pernajassa saatiin kahdeksasosa ruissadosta kaskista. Vuonna 1875 kuvernööri mainitsi kertomuksessaan, että kaskiviljely oli Itä-Uudellamaalla, Iitin pitäjän pohjoisosaa lukuun ottamatta, “jäänyt aivan vähiin”.

Pernajasta on vajaat kymmenen tietoa kytömaista; ne ajoittuvat 1690-luvulta 1790-luvulle ulottuvaan aikaan. Tiedot koskevat kuitenkin monipuolisesti pitäjän eri kulmia: niitä on Skinnarbystä, Vanhastakylästä, Kabbölestä ja muualtakin. Kytöviljelyssä poltettiin oksat ja ohuet puunrungot – kuten kaskiviljelyssäkin –, mutta myös ruokamullasta, turpeesta ja muista sellaisista aineksista muodostuva maan pintakerros. Kytömaahan kylvettiin ohraa ja naurista. Baijarsin kartanossa asuva kruununvouti Smaleen yritti 1700-luvun puolimaissa vastustaa “vahingollista kasken- ja kydönpolttoa”. Pernajan nimismies voi vuonna 1775 ilmoittaa, ettei pitäjässä ollut moneen vuoteen harjoitettu lainkaan kytöviljelyä. Tätä epäsuotavana pidettyä viljelytapaa sovellettiin kyllä taas myöhemmin, ainakin pitäjän koillisosassa.

Ns. kauramaat olivat Itä-Uudenmaan ja Kymenlaakson

maataloudelle luonteenomaisia viljelyksiä. Niistä on erilaisia kuvauksia noin kahdensadan vuoden ajalta, suunnilleen vuosilta 1680–1880. Selostusten yksityiskohdat vaihtelevat, mutta niistä saa seuraavan yleiskuvan: Kauramaa saattoi olla vanhaa kaskimaata, josta oli korjattu muutama sato ja joka oli sitten jätetty kesantoon. Sinne kaivettiin jokunen matala oja, minkä jälkeen sinne kylvettiin kauraa joka toinen vuosi, joka toisen se oli kesantona; viljely saattoi olla epäsäännöllisempääkin. Maata ei lannoitettu. Sato ei nähtävästi ollut kylvömäärään verrattuna kuin kaksin- tai kolminkertainen, mutta tällaisia maita ei – ilmeisesti lähinnä lannanpuutteen takia – katsottu voitavan ottaa varsinaiseen peltoviljelyyn, joka olisi tuottanut runsaammat sadot.

Kauramaaviljely oli mainittujen kahdensadan vuoden aikana varsin runsasta erityisesti Pernajan koillisissa kylissä ja Liljendalin kappeliseurakunnan alueella, mutta pitäjän länsiosassa sillä ei ollut suurtakaan merkitystä. Menetelmä oli todennäköisesti omaksuttu Pernajan itäisistä suomenkielisistä naapuripitäjistä. Isonjaon aikoina 1700-luvun loppupuolella suoritettujen mittausten mukaan Skinnarbyn, Tavastbyn, Hardomin ja Haddomin kauramaiden pinta-ala vastasi noin 30 prosenttia kylien varsinaisten peltojen alasta. Vanhankylän-Bergbyn-Pålbölen lohkokunnan mailla vastaava luku sen sijaan oli vain 8 %. Ilmeisesti kauramaaviljely lisääntyi pitäjän koillisosan kylissä koko 1700-luvun ajan ja väheni ja lakkasi sen jälkeen hiljalleen. Kauramaaviljelyn perusedellytykset hävisivät pian 1800-luvun puolivälin jälkeen, kun lannoitusongelmat ratkesivat – tämähän oli etupäässä karjanhoidon kasvun ansiota.

Miten maata viljeltiin, 2: Kaksijakoviljelystä kehittyneisiin viljelyskiertoihin

Varsinaista peltomaata pidettiin Pernajassa mahdollisesti aivan varhaisimpina aikoina yksijakoviljelyksessä, kuten on voitu todeta menetellyn eräillä muilla paikkakunnilla. Tämä merkitsi, että pelto oli joka vuosi kokonaan viljelyksessä. Tällaisesta ei kuitenkaan ole

Pernajan pitäjästä varmaa tietoa. Siinä vaiheessa – keskiajan päättyessä –, jolloin syntyneestä lähdeaineistosta aletaan saada riittävän tarkkoja tietoja maataloudesta, lähteet osoittavat, että täällä oli vallitsevana järjestelmänä kaksijakoviljely. – (Jako-sanaa käytetään maatalouden historiassa myös puhuttaessa sarkajaosta, isostajaosta ja muista tavoista, joilla maat jaettiin eri tilojen kesken. Tällaisia jakoja käsitellään kyläyhteisöjä kuvaavassa luvussa 5.2.)

Kaksijakoviljelyä sovellettaessa oli noin puolet peltomaasta kerrallaan sellaisessa käytössä, että siinä viljeltiin jotakin viljalajia (tavallisesti ruista). Toisesta puolesta taas pienemmässä osassa viljeltiin toista kasvia (usein kevätviljaa kuten ohraa tai sitten hernettä, naurista ym.) ja suurempi osa oli kesantona. Järjestelmä oli Pernajassa suunnilleen 1830-luvulle asti yksinomaisessa käytössä.

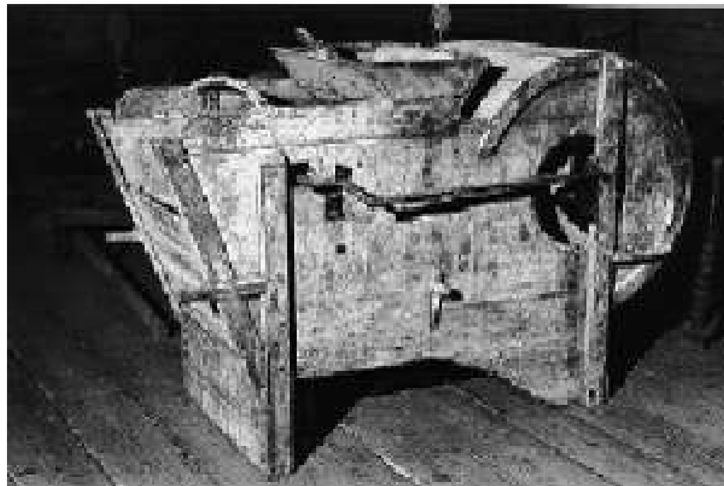
Pernaja sijaitsi eteläsuomalaisen kaksijakoviljelyn alueen itärajalla. Idästä – lähinnä Ruotsinpyhtäältä ja Elimäeltä – saapui pitäjään uudenlainen järjestelmä, jossa pääasiallisesti sovellettiin Kaakkois-Suomessa vallalla olevaa kolmijakoviljelyä. Kolmijakoviljelyssä, kuten nimi osoittaa, pelto jaettiin kolmeen lohkoon, joista kaksi oli kerrallaan viljelyssä (toisessa viljeltiin ruista, toisessa ohraa, kauraa tai muitakin kasveja) ja yksi kesantona. Tällöin viljelyssä oli vuosittain suurempi ala kuin kaksijakoviljelyä harjoitettaessa.

Kolmijakoviljely (ja muut järjestelmät) syrjäyttivät 1830-luvulta lähtien hitaasti, noin 70 vuoden kuluessa, kaksijakoviljelyn. Näin kävi ensiksi pitäjän itäosan kylissä. Vuonna 1893 sovellettiin kuitenkin tilastoon merkityistä 274 Pernajan maatilasta vielä 191 tilalla vanhaa kaksijakoviljelyä. Mutta vuonna 1905 oli tultu niin pitkälle, että kaksijakoviljely mainittiin tilastossa enää yhden ainoan viljelystilan kohdalla, nimittäin Våtskärin Sahrmansin tilan. Kolmijakoviljely oli sanottuna vuonna käytössä 79 tilalla, joista osa oli pitäjän länsiosankin tiloja, eikä se näytä tämän jälkeen enää yleistyneen.

Eräiden kartanoiden, ainakin Sarvilahden ja Tervikin, omistajien

tiedetään jarruttaneen heidän alustalaisinaan olevien lampuotien ja torpparien luopumista kaksijakoviljelystä. Tilanomistajat perustelivat menettelyään sillä, että alustalainen, joka ehkä aikoi muuttaa muualle, saattaisi köyhdyttää maan käyttämällä kolmijakoviljelyä tai muita sellaisia menetelmiä lannoittamatta maata riittävästi – lannasta oli paikoin vielä melkoista puutetta.

Kun lannan saanti 1800-luvun loppupuolella parani, paranivat myös edellytykset vanhaa kaksi- tai kolmijakoviljelyä kehittyneemmän vuoroviljelyn omaksumiseen. Vanhin jotakuinkin täydellisesti tunnettu uudenaikainen vuoroviljelysuunnitelma laadittiin Willmansgårdia varten, ja sitä alettiin toteuttaa vuonna 1840. Kartanon pellot jaettiin kuuteen eri osaan, joilla sitten viljeltiin vuorotellen eri kasveja kuusivuotisen ohjelman mukaan.

Viskuri otettiin 1800-luvulla käyttöön viljanpuinnin mekaanisena apuvälineenä. Kuvan esittämää viskuria säilytetään Hardomin vanhassa lainamakasiinissa. Valok. B. Bonns 1980.

Varhaisia vuoroviljelysuunnitelmia tunnetaan myöhemmiltä 1800-luvun vuosilta mm. Tjusterbyn, Tervikin, Baijarsin ja Paavalinkylän kartanoista. Kiertoaika saattoi olla kahdeksan tai yhdeksänkin vuotta. Puheena olevan viljelytavan erityismuunnos oli ns.

koppeliviljely, joka poikkesi muista vuoroviljelyjärjestelmistä siten, että peltolohkot jätettiin joinakin vuosina laidunnurmiksi tai niille kylvettiin useana peräkkäisenä vuonna heinää. Ensimmäiset koppeliviljelyä koskevat tiedot ovat Pernajasta vuodelta 1880, jolloin sitä sovellettiin Vanhankylän Fredriksbergin ja Pellaksen tiloilla. Järjestelmä pääsi pian sangen yleiseen käyttöön. Vuosina 1905 kirjattiin tilastoon, että Pernajassa harjoitettiin varsinaista pitemmälle kehittynyttä vuoroviljelyä 135 maatilalla. Näistä 105 tilalla, joista 100 oli joko itsenäisiä talonpoikaistiloja tai lampuotitiloja, harjoitettiin nimenomaan koppeliviljelyä. Muunlaisesta vuoroviljelystä on samalta vuodelta merkintä pitäjän kuudentoista suurimman kartanon sekä neljäntoista talonpoikaistilan kohdalla.

Erilaisten vuoroviljelymenetelmien kehitys johti siihen, että kesantopeltojen osuus koko peltomaasta pienentyi. 1830-luvulle asti sovelletun kaksivuoroviljelyn aikoina se oli ollut lähes 50 %, vuoden 1875 tilaston mukaan Pernajan peltoalasta oli kesantona 33 %, vuoteen 1910 tultaessa 11 %. Myöhemmin 1900-luvulla kesantopeltojen osuus laski alle 10 prosentin. “Luonnollisen” kehityksen kulkua muuttivat kuitenkin myös tässä asiassa erilaiset maatalouspoliittiset toimet, mm. vuonna 1969 säädetty laki pellonvarauksesta, “paketoinnista”. Vuonna 1990 oli pitäjän kaikkiaan 7662 hehtaarin peltoalasta 407 hehtaaria, toisin sanoen 5 %, jätetty pois maataloustuotannosta.

Miten maata viljeltiin, 3: Hevosesta traktoriin

Menneiden aikojen maatalouden erilaisista työvälineistä ja niiden käytöstä olisi tähän teokseen voinut kirjoittaa pitkänkin luvun. Seuraava esitys ei pyri täydellisyyteen. Siinä kerrotaan pääasiallisesti joukosta eri viljelijäryhmien eri aikoina käyttöön ottamia teknisiä uutuuksia sekä niiden leviämisestä.

On hyvin itsestään selvää, että tällaisista seikoista laadittava kuvaus jäsentyy muutamien viljelysvuoden vaiheiden mukaisesti ja alkaa siten kylvöä edeltävästä maanmuokkauksesta ja päättyy puintiin. Ensiksi on kuitenkin käsiteltävä erästä kaikissa eri työvaiheissa käytettyä apuneuvoa. Sellaisena olivat ensiksi elävät vetojuhdat, sitten moottorikäyttöiset vetokoneet eli traktorit.

Traktorilla oli perustava merkitys 1900-luvulla tapahtuneessa maatalousteknniikan kehityksessä. Malmgårdin Deering-merkkinen kone, joka hankittiin kartanoon vuonna 1920, oli Pernajan ensimmäisiä traktoreita.

Vetohärkien käytöstä on Pernajasta erilaisia tietoja suunnilleen vuosilta 1570–1770. Niitä ei näytä pitäjässä koskaan olleen paljon, samanaikaisesti enintään muutamia kymmeniä. Vetohärkien käytöstä Tervikin, Willmansgårdin ja Malmgårdin kartanoissa on hajatietoja vielä 1800-luvun puoleltakin. Ne vaikuttavat kuitenkin poikkeuksilta. Niinpä Malmgårdissa oli vuonna 1853 jopa kolmekymmentä härkää, mutta niitä kasvatettiin kuulemma vain myytäviksi: “Tällä paikkakunnalla härkiä ei lainkaan käytetä vetojuhtina”. Ehkäpä härät myytiin Länsi-Uudellemaalle, missä vetohärät olivat aina olleet tavallisempia kuin maakunnan itäosassa.

Pernajassa hevoset olivat selvästi runsaimmin kasvatettuja ja käytettyjä vetojuhtia. Hevosten kokonaismäärä pitäjässä vaihteli eri aikoina 1500- ja 1600-luvuilla kahden- ja neljänsadan välillä (puhe on veroa maksavien maanviljelijöiden hevosista). Veroa maksavia talollisia oli niin ikään kahdestasadasta neljäänsataan henkeä. Mikäli keskiarvoa, jonka mukaan yhtä talollista kohti oli yksi hevonen, voidaan pitää oikeana, tämä merkitsee, että pitäjässä varmasti oli erinäisiä maanviljelijöitä, joilla ei ollut omaa hevosta, sillä osalla viljelijöistä tiedetään olleen useita.

Vuonna 1810 Pernajassa ilmoitettiin olevan 945 ja vuoteen 1875 tultaessa 986 hevosta. Kaikilla pitäjäläisillä, joita voitiin pitää maanviljelijöinä, oli noina aikoina ainakin yksi hevonen; ainoana tilastoihin merkittynä poikkeuksena oli 1840-luvulla Kabbölessä asunut torppari, jolla ei ollut lainkaan vetojuhtaa. Vuoteen 1910 mennessä pitäjän hevoskanta oli kasvanut 1038 hevoseen. Peltoala oli kuitenkin kasvanut nopeammin; vuonna 1875 oli täysikasvuista hevosta kohti ollut keskimäärin 3,6 hehtaaria peltoa, vuonna 1910 sitä oli jo 7,6 hehtaaria. Mikäli tällainen kehitys jatkuisi, olisi kenties pian uhkana, etteivät hevoset riittäisi pitäjän maataloustöiden suorittamiseen; niitähän tarvittiin lisäksi hyvin moniin muihinkin tehtäviin.

Ratkaisun toi 1900-luvun puolivälin aikoihin traktori. Vuonna 1930 oli Pernajassa ollut neljätoista traktoria, joista kaksitoista kartanoissa. Niiden lukumäärä kasvoi 1950-luvulla 104:stä 284 ja 1960-luvulla 431 kappaleeseen; nyt niistä oli tullut tavallisia talonpoikaistiloillakin. Samanaikaisesti hevoskanta väheni jyrkästi, 1950-luvulla 891:stä 521:een ja seuraavan vuosikymmenen aikana 174:ään. Vuosisadan lopussa Pernajassa oli 20–30 hevosta, joita käytettiin enimmäkseen muuhun kuin maataloustyöhön. Pitäjän silloin runsaista 500 traktorista sitä vastoin useimpia käytettiin juuri maataloustyöhön. Ratkaiseva muutos oli tapahtunut 1960-luvulla, jolloin traktori korvasi valtaosan hevosista maatalouden "vetojuhtana". Hevosvoimina mitattuna vuosisadan kuluessa

tapahtunut kehitys oli ollut valtava: vuonna 1910 oli 1018 hevosen teho ollut (aivan yksinkertaisesti joskin hieman harhaanjohtavasti ilmaistuna) 1 hevosvoima hevosta kohti = 1018 hevosvoimaa; vuonna 1990 käytössä olleiden 525 traktorin teho oli 80 hevosvoimaa konetta kohti = 42 200 hevosvoimaa; toisin sanoen käytettävissä olevien hevosvoimien määrä oli nelikymmenkertaistunut.

Miten maata viljeltiin, 4: Vanhoja ja uusia työvälineitä ja laitteita

Viljelyskauden alkajaisiksi maa muokattiin erilaisin välinein. Vanhimpina aikoina käytettiin tällöin energianlähteenä ihmisvoimia. Kuokan ja lapion jälkeen tulivat multausaurat, jotka olivat kääntöauran edeltäjiä. Tämän teoksen luvussa 1 on kerrottu, kuinka Pernajan seudun uudisasukkaat 1200- ja 1300-luvuilla todennäköisesti käyttivät yksinkertaista, pelkästään puusta valmistettua koukkuauraa, joka soveltui keveille savimaille, mutta ei erityisen hyvin sellaisille maille, joiden pintakerros muodostui jäykistä savilaaduista. Multausauraa voivat vetää ihmiset, kunnes hevoset korvasivat tässä ihmisvoimat.

Koukkuauran korvasi näillä seuduin luultavasti viimeistään 1500-luvulla toisenlainen multausaura, jota nimitettiin sahroiksi, hankoauraksi tai lyhyesti vain auraksi. Uuden työvälineen ansiosta pystyttiin viljelemään sellaistakin maata, jonka muokkaaminen oli suhteellisen hankalaa. Maan sisälle työntyneenä kulkeva tukeva puunkappale oli kaksihaarainen, ja kummankin haaran päähän oli kiinnitetty rautainen kärki, vannas.

Maanmuokkauksen käänteentekevä uutuus alkoi tulla Pernajassa käyttöön 1860-luvulla. Se oli skotlantilainen kääntöaura (täällä käytettiin Fiskarsin tehtaalla valmistettua merkkiä), jonka vinoon asetettu siipi sai aikaan selvästi parempaa jälkeä kuin hankoauran vantaat, jotka eivät oikeastaan ollenkaan kääntäneet maata. Pernajassa oli 1860-luvulla kääntöauroja vain kartanoissa; talonpoikaistiloilla käytettiin niiden sijasta hankoauraa. Tämän

jälkeen kääntöaurat ja niiden käyttö kehittyivät 1900-luvulle mennessä ja mainitun vuosisadan aikana etupäässä määrällisesti, kahdessakin suhteessa. Toisaalta kääntöauran ottivat pian (1910-luvulta lähtien) käyttöön poikkeuksetta kaikki maanviljelijät, toisaalta samassa aurassa alettiin käyttää useita eri siipiä, kun auroja vetivät voimakasmoottoriset traktorit.

Äkeet ja muut maan möyhentämiseen käytettävät välineet kehittyivät vastaavalla tavalla. Aluksi käytettiin kokonaan puusta valmistettuja välineitä, kuten risukarhia, sitten rautaisin piikein varustettuja puukarheja, jotka olivat jo vuoteen 1850 mennessä käyneet Pernajan maatiloilla harvinaisiksi. Tämän jälkeen siirryttiin kokonaan raudasta valmistettuihin äkeisiin, ajan mittaan yhä suurikokoisempiin. Myöhempinä aikoina alettiin myös käyttää raudoitettua jyrää, kun taas lata oli edelleenkin yleensä kokonaan puinen.

Ensimmäisiin Pernajassa käytettyihin koneiksi nimitettyihin maatalouden työvälineisiin kuuluivat kylvökoneet. Sarvilahteen (ja luultavasti muutamiin muihinkin kartanoihin) hankittiin 1850-luvulla mm. kaksi konetta, joista toisella kylvettiin nauriin ja toisella apilan siementä, ja 1860-luvulla kolmas, jota käytettiin heinänkylvöön. Ensimmäiset kylvökoneiksi nimitetyt laitteet olivat kyllä jokseenkin yksinkertaisia apuvälineitä, joita kylväjä työnsi edellään. Hevosen vetämät viljankylvökoneet tulivat pitäjään vasta 1900-luvun alussa tai hiukan sitä ennen. Vuoden 1910 tilastossa on merkintä kahdeksastatoista kylvökoneesta; Malmgårdissa niitä oli silloin kolme kappaletta, useimmissa muissa kartanoissa yksi tai kaksi, Sprintaksella ja Fredriksbergillä oli yhteinen kylvökone. Talonpoikaistiloista vain Kärpän Bengtaksen tilalla oli puheena oleva uutuus, ja se yleistyi pitäjässä vasta vuoden 1930 aikoihin. Tavallisin Pernajan maanviljelijöiden 1900-luvun alussa käyttämä “kone” oli niittokone, josta puhutaan tuonnempana karjanhoidon yhteydessä.

Vilja leikattiin melko myöhäisiin aikoihin asti käsin, joko sirpillä tai viikatteella. Ei tiedetä varmasti, käytettiinkö Pernajassa ehkä

1900-luvun alussa niittokonetta paikoin paitsi heinän- myös viljankorjuuseen. Nimenomaan viimeksi mainittuun tarkoitukseen käytettäviä leikkuukoneita alettiin hankkia maailmansotien välisenä aikana. Vuonna 1930 niitä oli täällä 47 kappaletta, enimpiä veti varmasti hevonen. Vuonna 1950 leikkuukoneita oli 138, useimmat todennäköisesti jo traktorin vetämiä.

Viljan puinti muodosti ennen 1900-luvun puoliväliä maataloustöissä oman erillisen jaksonsa, ja se suoritettiin leikkuun jälkeen useana eränä jopa useiden kuukausien aikana. Hajatiedoista päätellen sauna toimi Pernajassa vanhimpina aikoina usein samalla riihenä. Saunankiukaan lämpö kuivasi viljan, jota sitten lyötiin varstoilla niin että jyvät irtosivat tähkistä; viimeksi mainittu työ tehtiin mahdollisesti sekin sisällä saunassa. Yksittäiset Pernajan talonpojat käyttivät saunaa riihenä vielä 1700-luvulla; tämä on pääteltävissä Sarvilahdesta ja Thorsbystä säilyneistä satunnaistiedoista. Mainittuna aikana vilja kuitenkin jo tavallisesti puitiin erityisessä rakennusrivissä, joka kuului myöhäisiin aikoihin asti tyypillisenä osana Pernajan kylien asutukseen. Kyseessä oli riihirivi, jossa oli neljä saman katon alle rakennettua huonetta: varsinainen riihi kiukaineen, luuva, jossa vilja puitiin varstoilla, pieni ruumenkorsu, jonne akanat vietiin, ja viimeisenä olkilato.

Riihen konstruktio ja siellä sovellettavat työmenetelmät eivät sanottavasti muuttuneet 1600-luvulta 1900-luvun alkuun ulottuneena aikana. Riihtä käytettiin osittain vielä senkin jälkeen, kun puinti oli alkanut koneistua. Ensimmäisenä koneistumisen alkeena oli viskuri, yksinkertainen, käsikäyttöinen puusta valmistettu laite, jota käytettiin pölyn ja akanoiden erottamiseen jyvistä. Vuonna 1834 laaditussa tilastossa todetaan Pernajassa olevan yhteensä kuusi viskuria; ne olivat pitäjän ensimmäiset "maatalouskoneet". Vuonna 1862 mainitaan Pernajasta varsinainen puimakone, lajissaan kenties pitäjän ensimmäinen. Vuonna 1870 kerrotaan Sarvilahden nastapuimakoneesta, "jossa on viskuri ja jota käyttää hevoskierto". Koneeseen kuului siis ns. hevoskierto: hevonen

kulki laajaa ympyrää, ja sen valjaisiin oli kiinnitetty toisesta päästä tanko, jonka toinen pää taas oli kiinnitetty useita hammaspyöriä käsittävään laitteeseen. Näin voima siirtyi vahvistettuna itse puimakoneeseen. Pernajassa hevoskierto oli monien riihien vaiheilla jäljellä vielä 1900-luvun loppupuolellakin.

Täällä oli kuitenkin 1900-luvun taitteessa alettu ottaa käyttöön muitakin kuin käsivoimin tai hevosen avulla toimivia koneita. Nyt alettiin käyttää lähinnä kahdentyyppisiä höyrykoneita, nimittäin sellaisia, joita pidettiin yleensä aika lailla samassa paikassa, ja toisaalta pyörillä kulkevia koneita, joita nimitettiin lokomobiileiksi. Höyrykoneet olivat kalliita, ja niitä hankittiin kartanoihin tai joissakin tapauksissa usean talonpoikaistilan yhteiskäyttöön. Esimerkiksi Hardomin Smedsin, Nygårdsin, Stensnäsin ja Lindnäsin isännät ostivat vuonna 1910 yhteisen höyrykoneen. Lurensin talon lokomobiilista mainittiin samana vuonna, että sen polttoaineena oli sellainen uutuus kuin moottoripetroli. Malmgårdissa sekä Tetomissa alettiin vuonna 1898 käyttää puintiin sähkövoimaa, samoin runsaat kymmenen vuotta myöhemmin Sarvilahdessa ja Koskenkylän kartanossa. Sähkö saatiin kartanoiden omista vesivoimalaitoksista.

Pernajassa alettiin 1900-luvun keskipaikkeilla ottaa käyttöön Suomeen hiljattain tulleita yhdistettyjä leikkuu- ja puimakoneita. Ensimmäisistä leikkuupuimureista vain noin puolet oli itsekulkevia. Vielä vuonna 1959 kirjattiin Pernajassa 11 hinattavaa leikkuupuimuria, itsekulkevia oli 20. Vuonna 1990 oli pitäjän runsailla 200 maataloustilalla yhteensä 166 leikkuupuimuria.

Leikkuupuimurin käyttö asetti pelloille ja viljelijöille eräitä entistä suurempia vaatimuksia, erityisesti kahdessa suhteessa. Ensinnäkin erityinen kuivauslaitteisto kävi välttämättömäksi. Pernajassa kokeiltiin useita erilaisia teknisiä ratkaisuja, mutta sitten tuli tavallisimmaksi tornimainen elementeistä rakennettu viljankuivaamo. Toiseksi leikkuupuimuri ja muut isot maatalouskoneet vaativat laajoja peltoaukeita, joilla ei saanut olla avo-ojia. Salaojia oli Pernajassa ollut jonkin verran 1800-luvulta

lähtien, etupäässä suurtiloilla. Salaojitus pääsi täällä vallitsevaan asemaan vuoden 1959 jälkeen: silloin oli salaojassa 1300 hehtaaria peltoa ja vuonna 1980 jo 4400 hehtaaria, toisin sanoen kaksi kolmasosaa pitäjän peltoalasta.

Miten maata viljeltiin, 5: Lannoitusongelmat – ekologia

Maataloustekniikka oli siis edistynyt monin tavoin, mutta jotta sen uutuuksia pystyttäisiin hyödyntämään täysimääräisesti, oli ratkaistava eräs lähinnä kemian alaan kuuluva ongelma. Viljelysmaahan oli saatava lisätyksi enemmän ravinteita kuin siihen kasvillisuuden jäljiltä luonnostaan jäi. Lyhyesti sanoen ongelmana oli lannoitus, johon voitiin pitkään käyttää melkein pelkästään karjanlantaa – lehmän ja jossain määrin muiden eläinten lantaa.

Ongelma voidaan esittää tässä – menemättä yksityiskohtaisiin numerotietoihin – seuraavalla tavalla: Jotta pellot tuottaisivat riittävän sadon – peltoalan pysyessä ennallaan tai laajentuessa –, ne tarvitsivat tietyn määrän lantaa, jonka saaminen edellytti tietyn määrän lehmiä. Lehmät taas tarvitsivat – etenkin talven yli selviytyäkseen – tietyn määrän rehua, jonka tuotantoon tarvittiin tietty ala niittyä, 1800-luvun puoliväliin asti luonnonniittyä. Yleensä luonnonniittyä tarvittiin lannantuotannon takia kaksi kertaa niin paljon kuin peltoa oli viljelyksessä. Tällainen suhde oli Pernajassa vallalla varsin pitkään, mutta 1800-luvun kuluessa tasapaino horjui, kun peltoala kolminkertaistui – osittain niittyjen kustannuksella – ja luonnonniittyjen ala vastaavasti supistui.

Luonnonniityiltä saatiin siis huomattavasti entistä vähemmän heinää, mutta on mahdollista, että menetys korvautui 1800-luvun puolivälistä lähtien kokonaan – siksi, että heinää ja muita rehukasveja viljeltiin nyt peltomailla, missä niiden kylväminen kuului osana vuoroviljelyyn ja muihin viljelyskiertoihin. Heinänsaanti olisi todennäköisesti ollut lannoituksen kannalta riittävä, mikäli viljan vuotuista viljelyalaa ei olisi laajennettu ja

mikäli olisi tyydytty aikaisemmin saatuihin viljan hehtaarisatoihin.

Pitäjän maanviljelijät pyrkivät kuitenkin sekä laajentamaan viljanviljelyä että parantamaan viljan hehtaarisatoja. Apukeinoksi omaksuttiin väkilannoitteiden ja eräiden muiden kemiallisten tuotteiden käyttö. Sen edelläkävijänä oli Pernajassa ollut Sarvilahden tilanhoitaja Petter Nyberg, jolla oli 1760- ja 1770-luvuilla ollut tapana lisätä lantaan kalkkia (sekä muitakin aineita, joista ei lähteissä ole tarkempia tietoja). Tällainen lannoitus mainitaan yhtenä niistä ansioista, joista Nyberg myöhemmin sai Kungliga Patriotiska Sällskapetin kultamitalin.

Väkilannoitteiden käyttö edistyi kuitenkin hitaasti. 1880-luvulla kerrottiin, että joillakin tiloilla, myös Sarvilahdessa, oli kokeiltu lannoitteina luujauhoja ja erilaisia fosfaatteja. Siihen aikaan ei Pernajassa vielä juuri lainkaan käytetty muita väkilannoitteita kuin kalkkia ja luujauhoja; täydennykseksi sovellettiin kyllä erilaisia vanhan kansan konsteja. Saariston kylissä kuulemma lisättiin maan ravinnepitoisuutta sullomalla perunavakoihin säännöllisesti rasvaisia silakoita. – Vasta toisen maailmansodan jälkeen täällä alettiin kartuttaa viljelysmaan ravinteita voittopuolisesti chilensalpietarilla ja muilla vahvoilla väkilannoitteilla. Karjanlanta menetti pääosan merkityksestään, kun karjanhoito nopeasti väheni.

Traktori, leikkuupuimuri ja väkilannoitus – jotka toivat vähitellen jäljessään monia muitakin uutuuksia – ovat kolme merkittävintä maatalouden tekniseen ja kemialliseen edistymiseen 1900-luvulla vaikuttanutta yksittäistä tekijää. Ne eivät kuitenkaan saa peittää varjoonsa monia sellaisia aikoinaan merkittäviä uutuuksia, joita oli otettu käyttöön aikaisempien vuosisatojen kuluessa – kuten erilaiset Pernajankin maataloushistorian yksityiskohdat ovat osoittaneet.

1900-luvun lopulla pyrittiin eräillä tiloilla nykyaikaistamaan maataloutta myös luopumalla määrätietoisesti erinäisistä kemiallis-teknisistä uutuuksista. Tällaisen biologisen viljelyn edelläkävijöitä oli pitäjässä erityisesti Malmgårdin omistaja kreivi Johan Creutz, joka ryhtyi vuonna 1999 harjoittamaan kartanonsa koko 375 hehtaarin

peltoalalla “luomutuotantoa”. Vähäisemmässä mitassa siirtyivät “luomutuotannon” eri muotoihin Labbyssä asuva Juha Näri, kärppäläinen Maarit Hämäläinen, hardomilainen Björn Bengts ja muutamat muut viljelijät.

Karjanhoidon hidas kasvu ja nopea vähentyminen

Vuonna 1600 merkittiin Pernajassa kirjoihin 1505 lehmää, vuonna 1805 niitä arvioitiin olevan 2797, vuoden 1910 tilastossa oli 3736 lehmää. Viimeksi mainitusta lukumäärästä tuli tilastojen ennätys. Sen jälkeen lehmien määrä alkoi vähentyä, ja tällainen kehitys jatkui nopeana vuoden 1950 jälkeen, jolloin pitäjässä oli 3207 lypsylehmää. Kaksikymmentä vuotta myöhemmin niitä oli 1705 ja toisten kahdenkymmenen vuoden kuluttua, 1990, enää 564. Viimeksi mainittuun lukuun voidaan tosin lisätä lihakarja, jota oli silloin 152 eläimen verran.

Pitäjässä oli 1950-luvulle asti keskimäärin kymmenkunta lehmää maataloustilaa kohti. Matemaattinen keskiarvo oli siis melkoisen suuri, mutta siihen vaikutti olennaisesti se, että muutamissa kartanoissa oli hyvin runsas nautakarja. Pernajan nautakarjanhoidon ennätysvuonna 1910 oli Malmgårdissa 185 lypsylehmää, Koskenkylässä 167, Sarvilahdessa 150, Tervikissä 110, Isnäsissä 90 (vuonna 1895 niitä oli ollut 106) ja Tjusterbyssä 85 (vuonna 1895 oli ollut 130). Tavallisin yhden tilan lypsylehmien lukumäärä vaihteli vuonna 1910 viidestä yhdeksään; tämän verran niitä oli 155 tilalla.

Karjanhoidon taantuminen 1950-luvulta lähtien oli yhteydessä monenlaisiin eri tekijöihin – niin Pernajassa kuin muuallakin. Yksi tällainen seikka oli se, että kun lannoituksessa oli siirretty väkilannoitteiden käyttöön, ei navetasta saatua sontaa enää tarvittu pelloille. Työvoiman puutteesta tuli yhä vaikeampi ongelma. Isäntä ja emäntä eivät vanhentuessaan enää jaksaneet hoitaa karjaa, joka vei runsaasti aikaa. Ja yhä vähemmän oli nuoria, jotka halusivat

puuhata karjanhoidon parissa, kun muut ammatit kilpailivat heidän suosiostaan. Ne ajat alkoivat olla olleita ja menneitä, jolloin joku talonpoikaistalon täysikasvuisista tyttäristä oli jäänyt naimattomana asumaan kotitaloonsa ja hoitamaan karjaa tai jolloin taloon oli voitu pienellä palkalla pestata sisämaasta tulleita suomenkielisiä naisia karjapiioiksi.

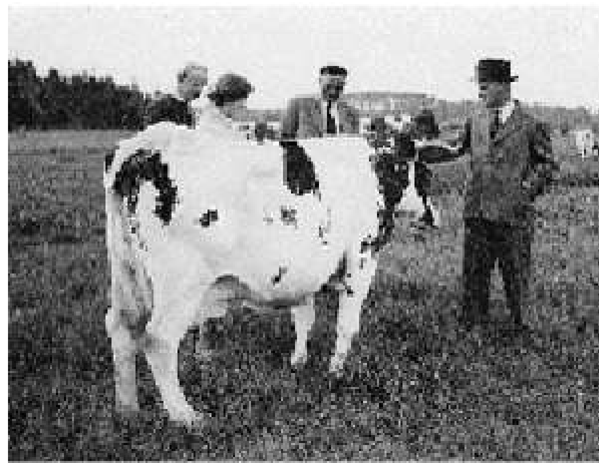
Yhä harvemmassa talossa siis harjoitettiin karjanhoitoa. Vuonna 1959 oli karjatilojen osuus viittä hehtaaria suuremmista tiloista vielä 96 %, vuonna 1990 se oli 18 %; toisin sanoen karjaa oli pitäjän silloin aktiivisessa viljelyssä olevista maatiloista noin neljälläkymmenellä tilalla. Kesään v. 2003 mennessä tällaisten tilojen lukumäärä pitäjässä oli supistunut yhteentoista (11). Useimmissa kartanoissa oli tuolloin luovuttu lypsykarjasta. Vain Segersbyssä sen hoitoa jatkettiin 2000-luvun taitteeseen, vuoteen 2002. Malmgårdissa oli 1980-luvun lopulle asti pidetty suunnilleen sataa lypsylehmää, mutta kun niistä oli luovuttu, kartanossa alettiin hoitaa limousinrotuista lihakarjaa, jota tilalla oli runsaat sata eläintä.

Ayrshire, AIV, lypsykoneet ym.

Pernajan maatiloilla näyttää 1800-luvun loppupuolelle saakka yleensä tyydytyn maatiaislehmiin, joiden hoidosta oli kokemusta satojen vuosien ajalta. Vanhemmilta ajoilta on vain muutamia harvoja karjanjalostuskokeiluihin viittaavia tietoja. Vuonna 1742 merkittiin asiakirjoihin, että Sarvilahdessa oli hollantilaiseen rotuun kuuluva lehmä; vuonna 1805 maaherra kertoi, että Itä-Uudenmaan tilanomistajat olivat tuottaneet itselleen hollantilaista, holsteinilaista ja liivinmaalaista karjaa, josta saatiin runsaammin maitoa kuin kotimaisesta. Pernajan nimismies joutui kuitenkin vuonna 1858 laatimassaan raportissa ilmoittamaan, ettei karjanhoito ollut edistynyt hänen piirissään kuin aivan vähän jos lainkaan – näin siitä huolimatta, että valtiovalta oli innostanut viljelijöitä siihen palkitsemalla hyviä siitosnautoja. Nimismieheltä näyttää jääneen

huomaamatta, että Malmgårdiin oli 1850-luvulla hankittu ayrshirelehmiä.

Tässä maankolkassa osoittautui tehokkaimmaksi maatalousalan omien järjestöjen aktiivisuus. Menetelminä käytettiin mm. karjanäyttelyjen järjestämistä ja palkintojen jakamista. Läänin maanviljelysseura piti vuonna 1870 kokouksen Sarvilahdessa ja palkitsi mm. Hagabölessä kasvatetun sonnin sekä kaksi Malmgårdin lehmää. Östra Nylands lantbruksgille aloitti toimintansa 1880-luvulla ja palkitsi useaan otteeseen mm. Sarvbackan ulkotilalla kasvatettuja eläimiä, vuonna 1886 kaksi “ulkomaista rotua” olevaa lehmää. Mistä rodusta oli kysymys, ei mainita, mutta samassa yhteydessä Gillet asettui puoltamaan ayrshirerotua, “koska on osoittautunut, että se soveltuu meidän oloihimme parhaiten”. Läänin maanviljelysseuran vuonna 1901 järjestämässä tilaisuudessa palkittiin Malmgårdin omistaja muutamista ayrshirenaudoista, kun taas sekarotuisista naudoistaan saivat palkintoja lähinnä Paavalinkylän kartanon sekä Kuggomin ja Segersbyn omistajat.

Gislomin Lill-Ollaksen ayrshirelehmä Nisu oli 1940-luvulla Euroopan parhaita lypsylehmiä. Oikealla sen omistaja agronomi Torsten Larsson.

Ayrshirerodun voittokulku alkoi Pernajan osalta 1900-luvun

taitteessa, aluksi kartanoissa. Vuonna 1930 oli täällä useimmilla suurtiloilla ayrshirekarja, mutta joissakin Askolinien omistamissa kartanoissa pidettiin myös melkoisia määriä sekarotuisia nautoja. Vuonna 1950 pitäjän kartanoissa oli yksinomaan ayrshirenautoja (Isnäsissä oli tosin vielä jäljellä yksi sekarotuinen lehmä). Ayristä tuli 1950-luvulla myös Pernajan talonpoikaistilojen tavallisin nautakarjarotu. Vuonna 1969 siihen kuului 95 % pitäjän lypsylehmistä.

Karjanjalostuksen tuloksia voidaan havainnollistaa muutamin eläinten tuottoa koskevin numerotiedoin. Sarvilahden, Tervikin ja Tjusterbyn nautakarjat tuottivat 1800-luvun alussa maitoa sen verran, että siitä saatiin lehmää ja vuotta kohti kahdeksan kiloa voita. 1900-luvun alussa vastaava luku oli Segersbyn kartanossa noin 120 kiloa. Vuoden 1950 aikoihin tuotti Gislomin Lill-Ollaksen ennätyslehmä Nisu maitoa niin runsaasti, että se vastasi noin 300 voikiloa vuodessa.

Tuntuu kohtalon ivalta, että karjanhoito alkoi Pernajassa nopeasti taantua – nimittäin määrällisesti, kun laskuperusteena käytetään lypsylehmien lukumäärää – 1900-luvun puolivälin jälkeen. Sillä juuri silloin alkoi aikakausi, jolloin puheena oleva elinkeino kehittyi kemiallisesti ja teknisesti varsin huomattavalla tavalla; tuolloin tulivat käyttöön säilörehun valmistusmenetelmät ja lypsykoneet sekä useat muutkin alan uutuudet. Säilörehu, AIV-rehu, paransi ruokintaresursseja – myös laadullisesti –, ja lypsykoneet ja muut tekniset uutuudet helpottivat navettatöitä huomattavasti. Karjanhoidon kahta suurinta vaikeutta ei näin ehkä täysin voitettu, mutta uudet keksinnöt ainakin lievensivät niitä varsin merkittävästi.

Vuonna 1950 oli yhdessätoista Pernajan kartanossa betonista tai sentapaisista aineista rakennettu AIV-rehusiilo tai useitakin. Useimmat ja suurimmat niistä olivat Malmgårdin ja Tjusterbyn tiloilla. Niitä rakennettiin pian enemmänkin sekä kartanoihin että talonpoikaistiloille. Kovin runsaasti niiden lukumäärä ei kuitenkaan kasvanut, säilörehun tarvehan itse asiassa väheni.

Lypsykoneita hankittiin ensiksi lähinnä muutamiin kartanoihin. Lehdistössä kerrottiin vuonna 1923 suorastaan valtakunnallisena uutisena, että Malmgårdin navettaan oli asennettu “modernit sähköllä käyvät lypsylaitteet” (sähkö saatiin kartanon omasta voimalaitoksesta). Vuonna 1950 Malmgårdissa oli kahdeksan lypsykonetta, Tetomissa kolme, Särkilahdessa, Koskenkylässä, Sjögårdissa ja Näsegårdissa kussakin yksi. Vielä tuohon aikaan vain noin joka neljännellä talonpoikaistilalla oli lypsykone; vuoteen 1990 mennessä sellainen oli hankittu kaikille niille 43 pitäjän tilalle, jotka tuottivat maitoa myytäväksi.

Muista Pernajan tiloilla pidetyistä kotieläimistä ja niiden hoidosta riittäkööt muutamat lyhyet maininnat. Lampaat olivat nautakarjan jälkeen tärkeimpiä kotieläimiä. Muutamilta 1600-luvun vuosilta on tietoja, joiden mukaan lampaita oli pitäjässä kaikkiaan 1200 ja 1800 eläimen väliltä. 1800-luvun alussa lampaita oli (epävarmojen arvioiden mukaan) 3000 ja 5000 eläimen väliltä. Ensimmäinen todennäköisesti luotettava tieto on vuodelta 1875, ja sen mukaan pitäjässä oli silloin 4189 täysikasvuista lammasta. Tämän suuremmaksi niiden määrä ei koskaan karttunutkaan. Pitäjän lammaskanta väheni 1900-luvun alkua edeltäneinä ja seuranneina vuosikymmeninä puoleen entisestä ja sittemmin edelleen muutamaan sataan. 1600-luvun lopulta 1900-luvun alkuun ulottuvana aikana kiinnitettiin kyllä muutamilla tiloilla jonkinlaista erityishuomiota lampaanhoitoon, ja niillä saattoi olla 20–70 lammasta. Tällaisia tiloja olivat Tervik, missä lampaita ajoittain pidettiin Baggnäsin ulkotilalla ja missä lampaankasvatus tuntuu kuuluneen säterin brittiläisiin perinteisiin, sekä Malmgård, Koskenkylä, Isnäs ja Rönnäs. Talonpoikaistaloissa ja torpissa oli yleensä viidestä kymmeneen lammasta.

Sikoja pitivät kaikki maanviljelijät syksyllä teurastettaviksi; runsaiden 50 eläimen sikaloita syntyi kartanomeijerien aikakaudella lähinnä Koskenkylään ja Labby-Rönnäsiin. Vuonna 1990 laskettiin pitäjässä olevan kaikkiaan 123 täysikasvuista sikaa; seitsemän tilan

omistajat ilmoittivat silloin keskittyneensä tuotannossaan voittopuolisesti sikatalouteen.

1600-luvun alusta 1900-luvun lopulle laadittuihin tilastoihin mahtuu Pernajan kohdalle myös vuohia, hanhia, kalkkunoita, kanoja ja mehiläisyhdyskuntia koskevia numerotietoja. Kanoja lukuun ottamatta nämä eläimet voitaneen lukea ylellisyyden, kuriositeettien ja harrastetoiminnan historiaan.

Karjanhoitoa sivuavana, joskin jo oikeastaan oman kategoriansa muodostavana taloudellisena toimintana on edelleen mainittava turkisfarmit. Lurensin kartanossa pidettiin 1900-luvulla ajoittain hopeakettuja, samoin niitä kasvatti Fantsnäsissä toimiva Pernå rävfarm -niminen yritys. Vuosisadan puolivälin ajoilta on tietoja minkkifarmeista, joita oli mm. Kirkonkylän Baijarsissa, Skinnarbyssä, Gislomissa, Grevbölessä ja Sandö-Bästössä. Näyttää siltä, että tuon ajan pernajalaisista yksityisistä turkisfarmareista vain Grevbölessä ja muuallakin toimineet Martin ja Stig Elvenberg kasvattivat turkiseläimiä pääammatikseen.

Nälänhädän ja elintarvikepulan vuodet

Keskiajalta ja 1500-luvulta tunnetaan pahoja katovuosia. Ne koettelivat varmasti myös Pernajaa, vaikka pitäjästä on suoranaisia tällaisista ahdingoista kertovia tietoja vasta 1600-luvulta.

Pernajasta ja muualta Itä-Uudeltamaalta on 1600-luvun alkuvuosikymmeniltä kaksi tietoa tällaisista vaikeuksista. Paikkakunnan oloja koskevassa valtiopäiville esitetyssä kertomuksessa ilmoitettiin, että monia ihmisiä oli vuonna 1601 kuollut nälkään. Maaherra kuvasi vuonna 1623, kuinka paikkakuntalaiset olivat silloin kuluvana nälkävuonna joutuneet elättämään itseään pettu-, akana- ja olkijauhoilla. Näissä kahdessa kertomuksessa mainitut ilmiöt – nälkäkuolemat ja hätäruoka – kuuluivat myöhemminkin muutaman vuoden väliajoin toistuvien katovuosien vaikutukseen.

Edellä mainittujen kertomusten aihepiiriä voidaan täydentää Pernajasta katovuodelta 1683 säilyneen raportin tiedoilla. Saariston rahvas oli joutunut myymään karjaansa voidakseen hankkia Liivinmaalta leipä- ja siemenviljaa. Kyseinen lähde havainnollistaa erityisesti kahta katovuosina vallinneiden olojen piirrettä. Ensinnäkin viljanviljely asetettiin karjanhoidon edelle, ainakin silloin kun pohdittiin selviytymistä yhdestä katovuodesta. Toiseksi täällä rannikkoseuduilla pystyttiin viimeistään 1600-luvulla lievittämään nälänhätää tuomalla viljaa Baltian maista.

Vuosien 1695–97 nälänhätä vaati Pernajassa monia kuolonuhreja. Sanamuotoa "kuolleet katovuosina nälkään" käyttäen kerrottiin, että Sarvilahdessa oli menehtynyt 20 ihmistä, Kuuskoskella 18, Gerbyssä 11 ja Idlaxissa 6; kuolonuhreja oli useita muitakin. Mm. kolmesta Kabbölen miehestä kirjoitettiin: "kuolleet katovuosina nälkään, samoin heidän vaimonsa ja lapsensa". Tässä esitetyt tiedot ovat peräisin vuosina 1704–05 laaditusta verorästiluettelosta. Pernajassa suurina kuolovuosina – siis 1695–97 – menehtyneiden kokonaismäärä ei luettelosta ilmene; voitaneen arvioida, että nälän ja lavantaudin uhreina kuoli noin 200 pitäjäläistä, suunnilleen kymmenesosa Pernajan väestöstä.

Suuremmissa talonpoikaistaloissa tarvittiin hyvinä vuosina elintarvikkeiden säilytykseen kaksi kertaa niin paljon vilja-aittatilaa kuin huonoina. Aitan seinän yläosassa näkyvä ikkuna kertoo siitä,

että talon palkolliset nukkuivat kesäaikaan luhdeissa. Kuva on Vanhassakylässä sijaitsevan vanhan Pellaksen rusthollin aitasta. Valok. S.-E. Krooks 1962, Museovirasto.

Kadoista ja usein myös äkillisistä karjataudeista kertovat tiedot toistuvat 1700- ja 1800-luvuilla nimismiehen, papiston ja muiden viranomaisten Pernajan oloista kirjoittamissa raporteissa silloin tällöin. Isonjaon alkuunpanijana kuuluisaksi tullut Jakob Faggot kirjoitti vuonna 1750 Kuninkaallista Ruotsin Tiedeakatemiaa varten kertomuksen Pernajan taloudellisista oloista, jossa hän totesi mm., “että sikäläinen Rahvas ei milloinkaan saata syödä puhdasta leipää, vaan se joutuu tulemaan toimeen miten taitaa, niin sanotulla surveleivällä (stampekaka)”. Viimeksi mainitulla sanalla tarkoitettiin hienoiksi hakattuja ja jauhettuja tähkäpäitä, akanoita ja olkia. Läänin maaherra oli viisi vuotta aikaisemmin ilmoittanut, että pettuleipää käytettiin paikkakunnalla jatkuvasti tai ainakin varsin usein.

On otettava huomioon, että sekä kurjuudesta etä hyvinvoinnista kertovat selostukset saattavat olla liioiteltuja ja yleistäviä, mutta silti tässä on lainattava myös Pernajan ja Ruotsinpyhtään oloja koskevaa, vuonna 1784 laadittua selontekoa: “Saaristopitäjissä ei ole totuttu surve- eikä pettuleipään.” Tämä sekä lukuisat muut tiedot viittaavat siihen, että elintarvikkeiden saanti alkoi Pernajan seudulla pian 1700-luvun puolivälin jälkeen järjestyä tyydyttävälle kannalle; sen jälkeen se lienee tuottanut suuria ongelmia vain aivan poikkeuksellisina aikoina, joita ei sattunut useammin kuin pari kertaa vuosisadassa.

Pahimmat 1690-luvun jälkeen sattuneet katovuodet koettiin täällä 1860-luvulla. Pernajassa kato vei vuosina 1865–68 suuren osan viljasadosta, äkilliset karjataudit ja lavantautiepidemiat riehuivat. Pahimmillaan koettelemukset olivat vuonna 1867. Lumisohjo peitti silloin pitäjän pellot tavallisena kylvöaikana toukokuussa. Kevätvilja saatiin kylvetyksi vasta kesäkuun 20. päivän aikoihin. Näin myöhään

kylvetty vilja ei ehtinyt tuleentua ennen kuin se jouduttiin pakosta korjaamaan hallojen alettua syyskuun 4. päivän vastaisena yönä. Maanviljelijät joutuivat nälän takia myös aloittamaan edellisenä syksynä kylvetyn rukiin korjuun pari viikkoa liian aikaisin, elokuun 10. päivän aikoihin.

Lainamakasiinin vilja lievensi nälänhätää hiukan (makasiinista kerrotaan tässä esityksessä tuonnempana, paikallista itsehallintoa käsittelevässä luvussa 6.3), ja kunta hankki muilta seuduilta elintarvikkeita väestön köyhimmälle osalle. Vuosi 1868 oli Pernajassa vaikeampi kuin monilla muilla Suomen paikkakunnilla. Tänne ilmaantuivat karjarutto sekä entistä pahempi lavantautiepidemia. Viimeksi mainittu kulkutauti levisi Pernajassa sitä laajemmalle, kun täällä ei ollut enää sataan vuoteen käytetty pettuleipää ja nälästä koetettiin nyt sen sijaan selviytyä olkien ja akanoiden sekaisella surveleivällä. Pettuleipä ei olisi rasittanut suolistoa niin pahasti kuin surveleipä, joka vahingoitti sisäelimiä ja heikensi näin syöjiensä vastustuskykyä lavantaudille.

Vielä tammikuussa 1869 julkaistiin sanomalehdessä seuraava uutinen: “Meille kirjoitetaan Pernajasta, että lavantauti on siellä jälleen alkanut tehdä tuhojaan ja että nälänhätä on hirvittävä.” Kun Pernajassa oli vuoden 1869 syksyllä saatu hyvä sato, pitäjässä voitiin ruveta laskemaan edellisten vuosien kuolonuhreja. Vuonna 1865 oli pitäjässä kirjattu 116 ihmisen kuolema. Seuraavina vuosina kuolleiden lukumäärä lisääntyi, ja vuonna 1868 se oli kolme kertaa niin suuri kuin tavallisesti – 381 henkeä. Seuraavana vuonna pitäjässä kuoli 187 henkeä, vuonna 1870 enää 86. Nälkä ja kulkutaudit olivat puheena olevina vuosina vieneet hengen yhteensä suunnilleen 250 pitäjäläiseltä.

Elintarvikkeiden saanti oli 1900-luvulla vaikeimmillaan 1910- ja 1940-lukujen poikkeuksellisina aikoina. Niitä käsitellään edempänä luvuissa 8.3–4, joissa kuvataan pitäjän oloja sotien aikana.

Uudisraivauksen kasvu ja päättyminen

Pernajan pitäjän varsinaisen kantaosan väkiluku kasvoi vuonna 1749 kirjatuista noin 3200 hengestä vuoteen 1800 mennessä noin 4900 ja vuoteen 1900 tultaessa suunnilleen 6800 henkeen. Väestö kasvoi siis 150 vuoden aikana runsaasti kaksinkertaiseksi. Elintarvikkeita oli saatava entistä enemmän, ja luonnollisimpana keinona niiden tuotannon lisäämiseksi pidettiin uuden viljelysmaan raivaamista.

Pitäjän asukasluku oli toki normaalivuosina lisääntynyt jo ennen kuin järjestelmällinen väestökirjanpito 1700-luvun puolivälin aikoihin pantiin alulle. Ja vastaavasti oli jo silloin raivattu uudismaata.

Uudisraivauksesta on vuodelta 1586 säilynyt aivan erityisen mielenkiintoinen tieto. Sanottuna vuonna toimitettu tutkimus osoitti, että Pernajan kantaosan laajalla alueella oli edellisinä vuosina raivattu noin 20 hehtaaria uutta peltoa, mutta pitäjän – alueeltaan paljon pienemmässä – pohjoisosassa, myöhemmässä Liljendalissa, noin 22 hehtaaria. Mainittu ero osoittaa sitä, kuinka Pernajan kantaosassa pystyttiin 1500-luvulla vanhan maataloustekniikan keinoin harjoittamaan uudisraivausta vähemmän kuin nykyisen Liljendalin alueella. Tämän voidaan olettaa johtuneen siitä, että kiinteä maanviljelijöiden asutus oli täällä noin 1300-luvun alusta lähtien levittäytynyt jokilaaksoja pitkin pohjoiseen, kun kaikki jokien suiden lähellä sijaitseva viljelyskelpoinen maa oli otettu käyttöön.

Taulukko 2: Peltomaan ja luonnonniittyjen pinta-ala osapuilleen hehtaareina varsinaisen Pernajan alueella			
Vuosi	*Peltoa*	*Luonnonniittyjä*	*Huomautuksia*
1680	1200* (?)		* laskettuna vuodesta 1750 taaksepäin Pernå sockens historia -teoksen osa II:2, liite 2 **raivattu laidunmaa luettu mukaan vuodesta 1930 lähtien ***Valkon ja eräiden muiden alueiden erottamisen (1957) jälkeen
1750	2000 (?)	4000 (?)	
1780	2400	6300	
1875	3600	5900	
1880	4000	5700	
1910	7900	1600	
1930	8400	1200**	
1960	8000***	800***	
1990	7700	600	

1600-luku oli sotien ja katovuosien aikaa, ja samanlaisia vaikeita aikoja jatkui vielä 1700-luvun alussa. Silloin pitäjäläisillä ei ollut paljon voimia uudisraivaukseen, eikä uuden peltomaan tarve ehkä liioin ollut kovin huutava. Osoittautui, ettei edes kaikkia jo olemassa olevia tiloja saatu pidetyksi viljelyksessä, vaan jotkut niistä jäivät autioiksi.

1720-luvulla uudisraivaus pääsi jälleen käyntiin. Sen edistymistä havainnollistetaan tässä esittämällä numerosarjoja, jotka koskevat muutamia niistä kylistä, joista on käytettävissä tämän tarkoituksen kannalta riittävän runsaasti maanmittaustoimitusten tuloksia. Numerot ilmoittavat asianomaisen kylän peltoalan hehtaareina kolmena eri aikana, nimittäin ensiksi 1600-luvun lopulla, toiseksi 1770-luvulla tai vähän sitä ennen tai sen jälkeen, ja kolmanneksi vuonna 1880 (viimeksi mainitun ajankohdan osalta on käytetty virallisen maataloustilaston tietoja):

Haddom	42	68	145
Thorsby (lukuun ottamatta Hemmingsiä)	28	41	88
Kuuskoski ja Veckaby (lukuun ottamatta kartanoa)	51	84	106

Erlandsböle ja Vanhakylä	60	112	250
Fasarby	19	26	43
Horslök	13	18	38
Våtskär	3	8	13

Kunkin sarjan ensimmäisen numeron voidaan katsoa osoittavan kylän peltoalaa (hehtaareina) lähinnä sellaisena kuin se oli ennen 1600-luvun loppuaikoina sattuneita nälkävuosia ja vuosina 1700–1721 käytyä sotaa. Keskimmäinen numero on peräisin isojakoasiakirjoista, jotka yleensä syntyivät joskus vuosien 1760 ja 1800 välillä. Sarjojen kahden ensimmäisen numeron vertailu osoittaa, että noin sadan isoajakoa edeltäneen vuoden aikana oli suoritettu huomattavan runsaasti uudisraivausta. Tämä ei tue sitä joskus esitettyä käsitystä, että vasta suunnilleen vuodesta 1760 lähtien toimitettu isojako loi hyvät edellytykset uuden peltomaan viljelykseen ottamiselle.

Sarjojen kahden viimeisen numeron vertailu osoittaa suunnilleen 1770-luvulta runsaiden sadan vuoden ajan eteenpäin suoritetun uudisraivauksen mittasuhteita. Useimmissa kylissä, mutta ei kaikissa, peltoala kasvoi noin kaksinkertaiseksi. Tämä vastasi jokseenkin tarkoin samaan aikaan tapahtunutta väestönkasvua.

Monien kartanoiden mailla uudisviljely oli suhteellisesti laajamittaisempaa. Kartanoiden omistajat voivat ottaa lisää maata viljelyyn mm. perustamalla torppia ja ylipäänsä hyödyntämällä suunnitelmallisesti heidän käytettävissään olevaa runsasta työvoimaa. Tätä asiaintilaa havainnollistakoot numerotiedot, jotka osoittavat muutamien tilojen peltoaloja hehtaareina. Tässä käsiteltävien tilojen kokonaispinta-ala pysyi äsken mainitut kolme ajankohtaa käsittävänä ajanjaksona ennallaan. Numerotiedot koskevat siis kartanon omia peltoja sekä sen alustalaisina olevien lampuotien ja torpparien viljelemiä peltoja yhteensä. Joissakin tapauksissa, jotka tässä kyllä ilmoitetaan, yhden ajankohdan tiedot

puuttuvat.

Sarvilahti	94	170	315
Malmgård	31	60	277?
Greggböle	6	18	40
Tervik (sekä Baggnäs)	?	165	277
Tjusterby	?	61	92
Labby	16	28	?
Idlax	17	28	60
Näsegård	?	31	69
Sarvisalo (sekä Kuggaksen virkatalo)	18	66	88

Huomattakoon tässä vain Sarvilahden ja Malmgårdin tilojen peltoalan suuri kasvu 1700-luvun loppua seuranneiden sadan vuoden aikana. Näiden kahden tilan sekä Koskenkylän kartanon (jota koskeva vastaava numerosarja ei ole yhtä täydellinen) peltojen laajenemisen selittävät suureksi osaksi noin tuhannen hehtaarin alan käsittävän Röjsjömossenin suon reuna-alueilla toteutetut uudisraivaushankkeet. Missään muualla Pernajassa ei myöhempinä vuosisatoina raivattukaan niin runsaasti uutta peltomaata kuin Röjsjömossenin alueella (mm. Niinijärven laskeminen ja Sarvbackan ulkotilan raivaukset). Malmgård sai satakunta hehtaaria uutta viljelysmaata; pääosan siitä tuotti Niinijärven pinnan laskeminen, joka kyllä vaati suuria kustannuksiakin. Sarvbackan uudismaita oli pääosa niistä 200 peltohehtaarista, jotka sittemmin kuuluivat Norr-Sarflaxin kartanolle.

Pernajan kokonaispeltoalan kasvu pysähtyi 1900-luvun alussa. Mainitulla vuosisadalla toteutetuissa eri laskennoissa osoittautui, että pitäjän peltoala oli koko ajan 7600 ja 8000 hehtaarin välillä. Pitäjä menetti peltomaata, kun puolet Hommansbyn maista liitettiin vuonna 1935 Liljendaliin, samoin silloin, kun Valko ja eräitä muita

alueita liitettiin vuonna 1957 Loviisan kaupunkiin. Menetykset korvasi kuitenkin uudisraivaus; vielä 1950-luvulla raivattiin pitäjässä uutta peltoa yhteensä 74 hehtaaria. Työhön saatiin taloudellista tukea valtiolta.

Suomen maatalouspolitiikka muuttui 1960-luvulla täysin päinvastaiseksi kuin aikaisemmin. Nyt suosittiin uudisraivauksen sijasta pellonvarausta, "paketointia". Tulokset näkyivät Pernajassakin. Pitäjässä rekisteröitiin vuonna 1990 kaikkiaan 329 viljelystilaa. Niistä 240 tilaa pidettiin aktiivitiloina, kun taas tuotanto oli tavalla tai toisella lakannut 89 tilalla. Pitäjän peltoala oli teoriassa edelleenkin 7662 hehtaaria, mutta tästä oli viljelyssä hieman vähemmän, 7255 hehtaaria. V. 2003 rekisteröitiin täällä 154 aktiivitilaa. Luku oli noin kymmenessä vuodessa vähentynyt kolmasosalla.

Taidot karttuvat – ratkaisut vaikeutuvat

Vanha maatalous oli pääasiallisesti ekstensiivistä. Jos se edistyi, tämä merkitsi, että tuotteita saatiin entistä runsaammin – entistä laajemmilta pelloilta ja niityiltä. Mutta tuotteet ja menetelmät, joilla niitä saatiin, voivat hyvin olla samoja kuin isän ja isoisän aikoina, kuten maaherra vuonna 1792 kuvasi Pernajan seudun oloja.

Maaherran esittämä kuvaus, joka perustui käsitykseen, jonka mukaan suomalainen talonpoika oli yleensä varsin konservatiivinen, oli kuitenkin liioiteltu. Sen voidaan mahdollisesti katsoa pitäneen suureksi osaksi paikkansa sinä aikana, jolloin se esitettiin – siis 1700-luvun lopulla –, mutta 1800-luvulla asia oli kyllä jo toisin. Kuten monista kohdista tätä esitystä on ilmennyt, Pernajan maanviljelijät suhtautuivat silloin kaikkea muuta kuin torjuvasti uusien viljelymenetelmien ja työvälineiden käyttöönottoon sekä uusiin viljelyskasveihin. Tällaisen uudistusmielen syntymiseen ei tarvittu juuri muuta ammattikoulutusta tai neuvontaa kuin se,

minkä useimmat viljelijät olivat saaneet nuoruudessaan kotitilallaan – eikä enimmillä muuta koulutusta ollutkaan. Ja joitakin uutuuksia oli Pernajan kaltaisella paikkakunnalla toki nähtävissä pitäjän kartanoissa.

Kun maatalousalalle ilmaantui 1800-luvun loppupuolella yhä useampia ja monimutkaisempia uutuuksia, yksittäinen maanviljelijä alkoi myös tarvita entistä suurempaa taitoa.

Tavalliset talonpojat alkoivat viimeistään vuoden 1870 paikkeilta lähtien osallistua omassa pitäjässä tai naapuripitäjissä pidettyihin maanviljelyskokouksiin ja maatalousnäyttelyihin. Tällaisesta on ensimmäinen tieto vuodelta 1870, jolloin läänin maanviljelysseura piti kokouksen ja näyttelyn Sarvilahdessa. Kerrottiin, että niihin osallistui yli sata rahvaanmiestä. He eivät nähtävästi kuitenkaan vielä tuoneet aktiivisesti omia tuotteitaan näyttelyyn, sillä sitä vallitsivat herraskartanot. Särkilahti mm. sai palkinnon rukiistaan, Hagaböle herneistään ja Malmgård nautaeläimistään.

Vuonna 1884 perustettiin Östra Nylands lantbruksgille, joka toimi kahdentoista vuoden ajan. Sen johtotehtävissä olivat eri vuosina Tjusterbyn omistaja Kasten Antell, Sarvilahden V.M. von Born ja kymmenkunta muuta pitäjän herrasmiestä, mutta niihin osallistui myös talonpoikia, kuten Haravankylässä asuva Johan Barsas ja haddomilainen K.J. Sevelius. Kaksi viimeksi mainittua henkilöä kuuluivat seuran ensimmäisessä, Loviisassa vuonna 1884 pidetyssä näyttelyssä palkittuihin viljelijöihin – he saivat palkinnot rukiistaan ja timoteinsiemenestään. Seura piti sitten näyttelyjään vuosittain tai ainakin joka toinen vuosi; viimeinen pantiin toimeen Sarvilahdessa vuonna 1895. Näyttelyissä esiteltiin sellaisia uutuuksia kuin meijeri ja höyrypuimakone – nämä saatiin nähdä toiminnassakin –, ja samoin järjestettiin erilaisten niittokoneiden ja aurojen välisiä kilpailuja. Seuralla oli omistuksessaan mm. apilansiemenen hankauskone sekä viskuukone; edellinen oli sijoitettuna Sarvilahteen ja jälkimmäinen Särkilahteen, mistä seuran jäsenet saivat lainata niitä maksutta. Seuran kustannuksella pidettiin luentosarjoja Itä-

Uudenmaan ensimmäisellä kansanopistolla, joka oli aloittanut toimintansa Porvoossa vuonna 1889.

Suuren Östra Nylands lantbruksgillen lopetettua toimintansa muodostettiin 1900-luvun taitteessa vastaavanlaisia paikallisia maamiesseuroja (lantmannagillen), joiden kunkin toiminta-alueena oli asianomainen pitäjä. Pernå lantmannagille perustettiin vuonna 1902. Sen ensimmäinen puheenjohtaja oli Särkilahden omistaja kunnallisneuvos Constantin Roselius. Vuonna 1912 Pernå lantmannagille jakautui kahdeksi eri maamiesseuraksi, joista toinen sai nimen Pernå östra lantmannagille ja toisesta tuli vastaavasti Pernå västra lantmannagille. Edellisen seuran puheenjohtajana oli Haravankylän Mickoksen isäntä maanviljelijä Rudolf Nybom ja jälkimmäistä johti Segersbyn kartanon omistaja agronomi Ludvig Ruuth. Näiden kahden seuran myöhemmät vaiheet käsittävät paljolti erilaisia jakautumisia ja yhdistymisiä. Koskenkylän – Malmgårdin – Riken seutua varten muodostettiin 1920-luvulla oma maamiesseura, samoin 1930-luvulla pitäjän keskiosaa varten. Toisen maailmansodan jälkeen perustettiin lisäksi Pernajan lounaisosaa varten paikallinen maamiesseura, joka käytti nimeä Småbrukargillet, ja pitäjän suomenkieliset maanviljelijät, jotka olivat tuolloin paikkakunnalla uusi ryhmä, perustivat hekin oman maamiesseuransa. Helmikuussa 2000 pitäjän ruotsinkieliset maamiesseurat yhdistyivät, ja näin syntyi uudelleen Pernå Sockens Lantmannagille, jonka puheenjohtajaksi valittiin kunnan maaseutusihteeri (lands-bygdssekreterare) Marina Bergheim-Ahlqvist.

Rinnakkain maamiesseurojen kanssa toimi maataloustuottajien liike (producentrörelsen), joka järjestäytyi Pernajassa vuonna 1945, ensimmäisenä puheenjohtajanaan Tetomin omistaja agronomi, kreivi Magnus Creutz. Nylands svenska producentförbundin Pernajan osasto omaksui täällä kuten muuallakin erityistehtäväkseen maatalouden etujen valvonnan. Maamiesseurat (lantmannagillena) jatkoivat työtään pyrkien mm. parantamaan maanviljelijöiden ammattitaitoa. Maamiesseurat sekä niiden keskusjärjestö

Lantbrukssällskapet palkkasivat neuvojia, jotka antoivat pitäjällä ohjeitaan suoraan yksittäisille maanviljelijöille.

Kun kansanopisto aloitti vuonna 1905 toimintansa Haddomissa (se siirtyi vuonna 1910 Kuggomiin), se käytti nimitystä “lantmanna- och husmodersskola”. Maatalousaineet kuuluivat – monien muiden aineiden ohella – opiston opetusohjelmaan aina 1990-luvulla toimeenpantuun uudelleenjärjestelyyn asti. Sen jälkeenkin opiston ohjelmaan kyllä kuului maatalouteen läheisesti liittyvien kysymysten käsittelyä, etenkin erilaisilla lyhyillä kursseilla.

Yksittäinen maanviljelijä kohtasi 1900-luvun mittaan yhä useammin ja yhä vaikeampia ongelmia, jotka koskivat hänen ammatin- ja elinkeinonharjoituksensa järjestelyä. Tuotantosuunnan valitseminen vaati yhä enemmän selvityksiä ja laskelmia sekä asioiden asettamista tärkeysjärjestykseen. Aivan uutta tämä ei ollut. Markkinoiden kehitystä tarkkaileva maanviljelijä oli jo 1800-luvun loppupuolella saattanut kiinnostuneena seurata viljan ja voin hintojen kehitystä mm. Pernajan kunnallislautakunnan vuosittaisista raporteista. Ne osoittivat, että tuotannon painopiste kannatti tuolloin asettaa entistä enemmän karjanhoitoon.

Tuotantosuuntaa ei kuitenkaan ennen 1900-luvun puoliväliä pidetty mitenkään ratkaisevana erityiskysymyksenä. Käytännöllisesti katsoen kaikki Pernajan maanviljelijät pitivät tiloillaan kiinni yhdistelmästä, johon kuuluivat viljanviljely, maitotalous ja metsätalous. Eriytyminen kävi kuitenkin vähitellen yhä ilmeisemmäksi, mihin vaikutti ennen kaikkea karjanhoidon taantuminen. Tätä osoitti Pernajan osalta vuoden 1990 tilasto. Siinä ilmoitettiin, että pitäjän 240 aktiivisessa viljelyssä olevan maataloustilan pääasialliset tuotantosuunnat olivat seuraavat: 152 tilalla viljanviljely, 43 tilalla maidontuotanto, 12 tilalla metsätalous, 9 tilalla naudanlihan tuotanto, 5 tilalla porsastuotanto, 4 tilalla vihannesten avomaaviljely. Lisäksi oli yhteensä 10 tilalla vallalla jokin viidestä muusta tuotantosuunnasta.

Jotkut – eivätkä aivan harvatkaan – pernajalaiset maanviljelijät

olivat 1900-luvun loppupuolella joutuneet kaikkein vaikeimman valinnan eteen: Oliko tilan viljelyä itsenäisenä, aktiivista tuotantoa harjoittavana maatalousyrityksenä jatkettava vai oliko siitä luovuttava? Monet olivat luopuneet tilastaan; vielä vuoden 1959 laskennan mukaan Pernajassa oli 358 vähintään 5 peltohehtaarin viljelystilaa, vuonna 1990 niitä oli 231 (kun eräät erikoisviljelmät ym. otetaan lukuun, oli aktiivisessa viljelyssä olevia tiloja silloin kaikkiaan 240 kappaletta). Kun mm. se, millaista maatalouspolitiikkaa tulevaisuudessa noudatettaisiin, oli käymässä yhä epävarmemmaksi, arvioitiin, että tilojen lukumäärä vähenisi vastaisuudessa edelleen. Monien mielestä kysymys oli lähinnä vain siitä, kuinka nopeasti se vähenisi.

4.2. Myllyt, polttimot ja meijerit

Kaikille kolmelle otsikossa mainitulle tuotantolaitostyypille on yhteistä, että niissä käsiteltiin – “jalostettiin”, jos niin halutaan sanoa – maanviljelyn ja karjanhoidon tuottamia raaka-aineita. Pernajassa niillä oli usein eräänlainen teollinen luonne, koska tuotanto tapahtui osittain koneellisesti ja tarkoitusta varten erityisesti pystytetyissä ja varatuissa rakennuksissa. Viinanpolttimot tosin poikkesivat jossain määrin tästä kaavasta. Jotkut puheena olevaan ryhmään kuuluvat tuotantolaitokset olivat usean maanviljelijän yhteisomistuksessa ja -käytössä; maanviljelyksen ja karjanhoidon perustuotannon yksikköjen laitahan oli pitkät ajat toisin.

Tässä käsiteltävät tuotantolaitokset noudattivat ajallisesti samaa järjestystä kuin tämän alaluvun otsikossa. Myllyjä pitäjässä oli keskiajalta lähtien, (laillisia) viinanpolttimoita 1600-luvulta vuoteen 1866 ja meijereitä 1860-luvulta lähtien seuraavien sadan vuoden aikana.

Vesimyllyjen pitkä aikakausi

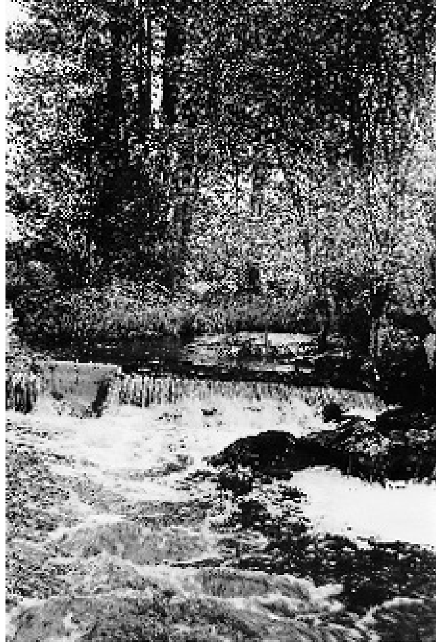
Vanhin luettelo Pernajan myllyistä on vuodelta 1586. Siihen sisältyy yhteensä kolmisenkymmentä varsinaisen Pernajan pitäjän kantaosan myllyä; voidaan hyvin olettaa, että monet niistä oli rakennettu 200–300 vuotta ennen sanottua ajankohtaa. Ne olivat kaikki vesimyllyjä, toisin sanoen niitä käytti vaaka- tai pystysuoraan asentoon asennettu vesiratas, joka pyöritti myllynkiveä. Jyvät jauhautuivat pyörivän kiven (juoksukiven) ja sen alla olevan kiinteän kiven välissä. – Myllyistä, joiden vesiratas oli vaakasuorassa asennossa, käytettiin nimityksiä skvalta ja bäckkvarn (suomenkielinen nimitys on jalkamylly); ne soveltuivat sellaisiin paikkoihin, joissa vesivoimaa oli käytettävissä vain niukasti. Myllyistä, joiden vesiratas oli pystysuora, käytettiin nimityksiä välterkvarn ja forskvarn (suomenkielinen nimitys on ratasmylly).

Myllyjä oli vuonna 1586 joissa tai puroissa ainakin seuraavissa kylissä (ne luetellaan koillisesta lounaaseen päin): Andersby ja Skinnarby 1 yhteinen, Hommansby 2, Gislom 2, Degerby 3, Sarvilahti (?), Thorsby 1, Garpgård 2, Gislarböle 1, Tetom 3, Kuuskoski 4, Rike 2, Itä-Koskenkylä (?), Länsi-Koskenkylä 2, Bergby 1, Vanhakylä 4 (?), Erlandsböle 1, Tervik 2.

Pitäjässä oli kuitenkin muitakin myllyjä kuin vuoden 1586 luettelossa mainitut kolmekymmentä. Vuodelta 1633 säilyneestä luettelosta ilmenee, että lisäksi ainakin Tavastbyssä, Paavalinkylässä, Sarvilahdessa ja Itä-Koskenkylässä oli mylly. Myöhemmissä 1600-luvun lähteissä mainitaan vielä Särkilahdessa, Segersbyssä, Idlaxissa ja Härkäpäässä toimivat myllyt. Kun valtaosa vuoden 1586 luettelon kolmestakymmenestä myllystä oli käytössä seuraavallakin vuosisadalla ja niiden lukuun on lisättävä lähdeaineistoon ilmaantuneet uudet myllyt, voidaan arvioida, että Pernajassa toimi 1600-luvulla nelisenkymmentä myllyä.

1700- ja 1800-luvulta on tietoja vielä muutamasta myllystä, joita ei ole mainittu aikaisemmin. Ensinnäkin Vanhassakylässä toimi uusi mylly. Samoin Erlandsbölessä tiedetään olleen varhaisemmista lähteistä tunnetun myllyn lisäksi (?) toinenkin. Lisäksi mainitaan Tjusterbyn kartanon, Isnäsin, Fasarbyn, Näsegårdin, Kabbölen, Sarvisalon kartanon ja kylän sekä Horslökin myllyt.

Tuskinpa vesimyllyjen kokonaismäärä silti koskaan nousi yli jo 1600-luvulla saavutettujen neljänkymmenen. Monet vesimyllyt jouduttiin näet ajan mittaan jättämään pois käytöstä. Tähän oli yhtenä syynä maan kohoaminen, joka oli kyllä Etelä-Suomessa ollut huomattavasti hitaampaa kuin esimerkiksi Pohjanmaalla, mutta kuitenkin riittävän nopeaa vähentääkseen veden virtausta monilla myllynpaikoilla. Ensiksi se vaikutti Pernajan länsiosan jalkamyllyihin. Vuonna 1694 mm. mainitaan, että Horslökin vesimylly on rappeutunut, Sarvisalon kartanon ja kylän myllystä taas sanotaan vuonna 1745, että se on “jätetty autioksi”. Tjusterbyn myllystä kerrotaan vuonna 1706, että se on “jätetty käyttökelvottomuutensa takia autioksi”. Vanhankylän myllyistä yksi oli vuoteen 1766 mennessä jätetty autioksi, toinen oli jäljellä vielä vuonna 1855 “käyttökelvottomana”. Vuonna 1919 kirjattiin Pernajassa enää vain viisi vesimyllyä. Silloin olivat käytössä Malmgårdin ja Koskenkylän suuret myllyt, Suur-Sarvilahden kartanon mylly, joka oli edellisiä huomattavasti pienempi, sekä Gislomin ja Riken pienet kylämyllyt. Viimeinen vanhan tekniikan keinoin toimiva vesimylly oli Riken mylly, joka jätettiin pois käytöstä vuonna 1945.

Gislomin ja Kuggomin maanviljelijöiden yhteinen mylly sijaitsi tämän kosken rannalla. Valok. B. Bonns 1981.

Malmgårdin, Koskenkylän ja Gislomin myllyt oli 1700-luvulta lähtien luokiteltu tullimyllyiksi, mikä merkitsi, että niihin voitiin ottaa jauhettavaksi viljaa paitsi oman kylän asukkailta myös ulkopuolisilta. Tullista, siis ulkopuolisten jauhattajien suorittamasta maksusta, kerrottiin mm. vuonna 1747 Malmgårdin myllystä ja vuonna 1781 Gislomin myllystä puhuttaessa: “Paikkakunnan tavan mukaan maksetaan tullia kappa viljaa jokaiselta tynnyriltä.” Pitäjän vanhoista vesimyllyistä oli Malmgårdin mylly toiminnassa (rakenteeltaan uusittuna) kauimmin, vuoteen 1971 asti.

Näsegårdin tuulimylly. Mylly mainitaan ensimmäisen kerran 1800-luvun puolivälin aikoihin. Se on pidetty pieteettisesti kunnossa, ja niinpä se on pystyssä vielä 2000-luvun alussakin. Valok. B. Bonns 1981. – Myös Willmansgårdissa kunnostettiin vanha tuulimylly.

Tuulimyllyjen puolitoista vuosisataa

Pernajassa puhuttiin useinkin yhdestä vesimyllyjen heikkoudesta. Esimerkiksi Paavalinkylän jalkamyllystä kerrotaan vuonna 1765: “Jauhaa ainoastaan kevättulvan aikana.” Tervikin jalkamyllystä taas mainitaan vuonna 1784: “Pystytään pitämään keväisin käynnissä enintään neljäntoista päivän ajan, mutta syksyllä ainoastaan poikkeuksellisen kovien sateiden aikana.” Myllyjen kovin lyhyt vuosittainen käyttöaika ja maan kohoamisesta johtuva vesivoiman ehtyminen aiheuttivat yhä suurempia ongelmia, jotka vielä

huomattavasti lisääntyivät siksikin, että pitäjän pellot tuottivat 1700-luvun puolivälistä lähtien yhteensä yhä runsaammin viljaa.

Tuulimyllyt ratkaisivat ongelman joksikin aikaa. Varhaisimmat maininnat Pernajassa toimivista tuulimyllyistä ovat Sarvilahdesta vuodelta 1770 ja Tervikistä vuodelta 1781. Vuonna 1834 pitäjästä lueteltiin 7 tuulimyllyä, vuonna 1870 jo 16 mutta vuonna 1919 jälleen vain 7. Jäljellä olevat tuulimyllyt jäivät 1920- ja 1930-luvuilla pois käytöstä. Mikäli jotakin niistä vielä käytettiin, kyseessä oli lähinnä tekniikan historiaa havainnollistava kuriositeetti.

Pernajassa vuonna 1870 toiminnassa olleista kuudestatoista tuulimyllystä enemmistö, kymmenen myllyä, sijaitsi pitäjän lounaisosassa Tervikistä Horslökiin ulottuvalla alueella. Siellä vesivoiman ehtyminen oli ollut erityisen vaikea ongelma, kuten edellä on sivumennen mainittu.

Myllyjen toimintakapasiteettia valaisee mm. vuonna 1885 laadittu luokittelu, jonka yksikkönä on manttaali (enimmäkseen murto-osiin jaettuna). Suurimpien tuulimyllyjen veroluvuksi määrättiin kullekin 1/12 manttaalia; ne olivat Thorsbyn Nygårdin, Näsegårdin, Härkäpään Baggaksen ja Horslökin myllyt. Vertailuksi mainittakoon, että Malmgårdin vesimyllyn veroluku oli samana vuonna 1½ manttaalia. Kun luokituksessa käytetyt murtoluvut muunnetaan pyöristäen desimaaliluvuiksi, ne antavat seuraavanlaisen kuvan myllyjen kapasiteettisuhteista vuonna 1885: Kuudentoista tuulimyllyn manttaaliluvut vastasivat yhteensä 0,58 manttaalia, kuuden vesimyllyn yhteensä 1,75 manttaalia. Malmgårdin vesimylly vastasi yksinään suurimmasta osasta pitäjän myllyjen kapasiteettia, sillä sen osuus oli 1,50 manttaalia ja kaikkien muiden 21 myllyn yhteensä 0,83 manttaalia.

Eri myllyjen jauhatusmääriä koskevat vuonna 1885 kirjatut tiedot ovat liian puutteellisia, jotta mitään summia voitaisiin laskea. Mainittakoon sentään, että Malmgårdin vesimyllyssä sanotaan kyseisenä vuonna jauhetun 2220 tynnyriä viljaa ja Näsegårdin tuulimyllyssä 200 tynnyriä.

Lyhyesti sanoen: Tuulimyllyt kaunistivat kyllä maisemaa, ja on valitettavaa, että useimmat niistä purettiin 1900-luvulla, mutta niillä oli verraten vähän taloudellista merkitystä. Näin on asianlaita, verrattiinpa niitä pitäjän suuriin vesimyllyihin tai niihin myllyihin, joissa alettiin soveltaa uutta tekniikkaa.

Pernajaan perustettiin vuosien 1893 ja 1919 välillä kolmetoista höyry- tai moottorimyllyä, joiden verotettu kapasiteetti oli yhteensä 3,85 manttaalia. (Pernajaan on tässä luettu myös Koholmenilla eli Såguddenilla sijaitseva paikka, josta Pernaja ja Loviisan kaupunki kiistelivät keskenään.) Uusi koneellinen tekniikka oli osoittanut etevämmyytensä. Jotkut pitäjän kartanoista pitivät tämän jälkeen edelleen omaa kotitarvemyllyä. Malmgårdin vasta rakennettuun "biodynaamiseen" myllyyn alettiin vuoden 1990 vaiheilla ottaa jauhettavaksi myös "vierasta viljaa", kuten ennen vanhaan sanottiin. Samantapainen mylly oli muuten perustettu myös Andersbyhyn; se oli lähempänä Pernajan koillisia kyliä.

Oluen ja paloviinan valmistus – tilanomistajien ja pappien edistämä elinkeino

Osa viljasta käytettiin vanhastaan oluen valmistukseen. Talonpoikaistaloissa ohrat mallastettiin tavallisesti saunassa, jossa oli tarkoitusta varten tavallisten lauteiden lisäksi erityinen mallaslava. Talon naisväki pani sitten oluen saunakamarissa tai asuinrakennuksessa; maltaat ja humalat olivat sen tärkeimmät viljelmiltä saadut ainesosat.

Useimmissa Pernajan kartanoissa oli erityinen panimorakennus. Sarvilahden palkollisten joukossa mainitaan 1700-luvun loppupuolella naispuolinen oluenpanija. Sarvilahden olutpanimon tuotantomäärä oli osapuilleen 20 tynnyriä (noin 4000 litraa) vuodessa. Pääosa oluesta myytiin. Myös talonpojat myivät 1700-luvulta peräisin olevien lähdemainintojen mukaan tynnyrikaupalla olutta. Oluenpano näyttää elinkeinona – jos siis ei oteta lukuun oluen valmistusta kotitarpeiksi – taantuneen 1800-luvulla. Mallaskuurna

kävi silloin entistä harvinaisemmaksi, ainakin perukirjoista päätellen; samoin humalatarhoja mainitaan talonkatselmusten yhteydessä entistä harvemmin.

Olut jäi ajan mittaan, 1880-luvulle mennessä, yleisten keskustelujen aiheena ja viranomaisten toimintaohjelmissa paloviinan varjoon. Myös jälkimaailmalla on – mm. taloushistorian kannalta – sekä enemmän syytä että paremmat mahdollisuuudet tarkastella viinan valmistusta ja käyttöä kuin oluen; näin on asia paikallisyhteisönkin tasolla.

Pernajasta on joitakin tietoja viinan käytöstä jo 1500- ja 1600-luvuilta. Ensimmäiset samaisen juoman valmistuksesta kertovat varmat tiedot ovat vuodelta 1637. Ernst Creutzin kuoltua lueteltiin häneltä Sarvilahteen (ehkä osittain Malmgårdiinkin) jääneen omaisuuden joukossa kaksipiippuinen viinapannu sekä vanha mäskäyskattila ja uusi, suuri mäskäyskattila (joka veti peräti neljä tynnyriä). Vuonna 1676 merkittiin Sarvilahden Lorentz Creutzin peruluetteloon tislauspannu ja muuripata, jota käytettiin mäskäyskattilana. Molemmat olivat kuparia. Tiedot ovat sangen huomionarvoisia, sillä ne osoittavat, että Sarvilahden herrat kuuluivat Suomen paloviinanvalmistuksen edelläkävijöihin. Epävarmaksi jää, vaikuttivatko asiaan Creutzien tuolloiset (eräässä tämän esityksen aikaisemmassa luvussa todetut) tiiviit yhteydet Baltian maihin.

Aksiisista eli paloviinan valmistusverosta vuonna 1734 laadittuun selvitykseen sisältyy ensimmäinen luettelo Itä-Uudellamaalla käytössä olleista viinapannuista. Pernajan pitäjän kantaosasta mainitaan luettelossa 65 pannua. Niistä 33 oli kartanonomistajien tai muiden säätyläisten hallussa (mm. rovasti Serlachiuksella ja kappalaisella Weckmanilla oli oma viinapannu). Niistä 23 pitäjän tilasta, joita voidaan tuon ajan kyseessä ollessa pitää kartanoina, puuttui viinapannu vain kolmelta: Segersbyn, Tjusterbyn ja Idlaxin kartanoissa ei ollut omaa viinapannua. Tämä selittynee siitä, että viimeksi mainittujen kartanoiden omistajat oleskelivat muualla.

Pannu oli 32 talonpoikaistalossa, pääosa (20 kappaletta) pitäjän itäosassa. Vuoden 1734 luettelon mukaan vain vähemmistö talonpojista harjoitti vielä silloin nyt puheena olevaa elinkeinoa.

Hardomin vanhassa lainamakasiinissa säilytettyjä viinapannuja. Oikeanpuoleinen pannu on miltei täydessä kunnossa, siinä ovat jäljellä hattu ja piiput. Numerot ja kruunu kertovat vuonna 1852 pidetystä tarkastuksesta, ja numerot osoittavat, että pannun tilavuus on 22 kannua (=57,6 litraa). Valok. B. Bonns 1981.

Viinanpoltto yleistyi kuitenkin jatkuvasti ja yhä nopeammin. Tätä osoittaa vuonna 1757 päivätty luettelo, joka laadittiin siksi, että kotipoltto mainittuna vuonna tilapäisesti kiellettiin ja kaikki pannut kerättiin omistajiltaan talteen tai sinetöitiin. Pernajan kantaosassa oli tuolloin peräti 225 viinapannua, joten niiden lukumäärä oli vähän yli kahdenkymmenen vuoden kuluessa kolmin-, melkeinpä nelinkertaistunut. Pannuja oli vuonna 1757 kaikkiaan 19 kartanossa (yhteensä 31 kappaletta) ja 4 pappissäätyyn luettavassa taloudessa (mm. kirkkoherra Habermanin leskellä, jolla oli 3 pannua).

Pappissäädyllä oli siis varsin huomattava – jälkimaailman mielestä ehkä silmiinpistävänkin suuri – osuus paloviinan valmistuksessa. Asiaa on syytä hieman kommentoida. Ensinnäkin pitäjän pappien virkatalot, erityisesti kirkkoherran pappila, olivat tavallaan kartanoita; jo niiden omat viljelyksetkin olivat huomattavan laajat. Viljan myynti taas kannatti paremmin, kun se

ensin jalostettiin viinaksi, kuin jos se olisi myyty sellaisenaan. Toiseksi vielä 1700-luvulla pidettiin luonnollisena, että pappi käytti väkijuomia ja tuotti niitä, vaikkapa tukuittain myytäviksikin.

Talonpoikaistalojen tavalliset viinapannut painoivat (käyttääkseni myöhempien aikojen mittayksiköitä) noin 10 kiloa, ja niiden tilavuus oli suunnilleen 65 litraa. Kartanoiden tislauslaitteet olivat isompia, vuoden 1757 luettelon mukaan esimerkiksi Koskenkylän kartanon laitteiston kapasiteetti oli kymmenen ja Tervikin (sekä sen yhteyteen kuuluvan Tjusterbyn) laitteiden viisitoista kertaa niin suuri kuin talonpoikaistalojen pannujen. Muidenkin pitäjän kartanoiden tislauslaitteiden kapasiteetti oli tuohon aikaan tavallisen talonpoikaistalon vastaaviin välineistöihin verrattuna kaksin- tai nelinkertainen. Vuonna 1799 laadittiin tilasto, johon koottiin tiedot kaikista Suomen maaseudun viinanpolttolaitteista. Tervikin de Geer on tilastossa yksityisten maanomistajien kärkipaikalla: hänellä oli kaksi suurta viinapannua, joiden tilavuus oli yhteensä osapuilleen 875 litraa. (Fagervikin ruukin patruunalla Hisingerillä sekä helsinkiläisellä kauppias Österbergillä, joka osittain harjoitti liiketoimintaansa Helsingin pitäjässä, oli vielä vetävämmät viinapannut, mutta he olivat ammattimaisia tehtailijoita.)

Herraskartanoiden vetävät viinapannut vaikuttivatkin siihen, että Pernaja pääsi eräässä alan tilastossa etusijalle. Vuodelta 1757 on säilynyt viinapannuluetteloita 58 pitäjästä, myös Pernajasta; muualta maasta on vain lääneittäisiä tietoja. Pernajassa (pitäjään luetaan tässä yhteydessä myös nykyinen Liljendal) oli vuoden 1757 luettelon mukaan kaikkiaan 287 viinapannua. Vain kahdessa niistä 58 pitäjästä, joista on käytettävissä riittävästi lähdeaineistoa, oli sanottuna vuonna useampia viinapannuja kuin Pernajassa. Nämä ennätyspitäjät olivat Savon Iisalmi ja Kuopio. Pannujen yhteiskoon ja -painon osalta Pernaja johti kuitenkin tilastoa selvästi. Pernajalaisten pannut painoivat yhteensä 3400 kiloa (kuopiolaisten 2550 kiloa). Pernajan tässä asiassa saavuttama erikoisasema johtui siis suureksi osaksi siitä, että pitäjän monilla herraskartanoilla oli

useita ja suuria viinapannuja.

Laillisen kotipolton viimeiset vuosikymmenet

Viinan valmistus jatkui pitäjissä myöhemminkin. Tosin se muutamaan otteeseen kiellettiin joksikin aikaa, ja silloinkin kun se oli laillista, poltto-oikeutta rajoitettiin vähitellen yhä ankarammin. “Luvallista aikaa” oli vuodesta 1800 lähtien kahdeksan kuukautta vuodessa, vuonna 1829 se lyheni kolmeksi kuukaudeksi ja vuonna 1856 kuudeksi viikoksi (15.2. – 31.3.)

Ilmeisesti useimmat maanviljelijät eivät hyväksyneet kieltoja eivätkä rajoituksia. Viinan valmistus oli nimittäin taloudellisesti varsin tärkeä elinkeino. Maaherra mm. kuvasi vuonna 1824 asiaa Itä-Uudenmaan pitäjien osalta esittäen kolme eri näkökohtaa: Ensinnäkin maanviljelijä pystyi viinaa valmistamalla ja myymällä verraten helposti hankkimaan käteistä rahaa, jota tarvittiin melkoisesti jo kruununveroihinkin. Toiseksi puheena olevan kauppatavaran kuljetus oli helpompaa, “koska yhden hevosen vetämä viinakuorma tuottaa rahaa yhtä paljon kuin kolmen, neljän hevosen vetämät vilja-
kuormat yhteensä”. Kolmanneksi rankkiakin voitiin hyödyntää käyttämällä sitä karjanrehuna – luonnonniityiltä ei näet saatu riittävästi rehua.

Salapolttajien maja, joka on sijainnut Loviisan saaristossa, joko Pernajassa tai Ruotsinpyhtäällä. Vuodelta 1873 peräisin olevan Berndt Lindholmin maalauksen mukaan tehty kaiverrus. Kuva sisältyy teokseen En resa i Finland ('Matkustus Suomessa'), jossa pyrittiin kuvaamaan eri paikkakunnille tyypillisiä ilmiöitä mm. venäjän- ja saksankieliselle yleisölle.

Monet tämän ajan havainnoitsijat luonnehtivat Pernajaa, siihen luettua Liljendalia, sekä Lapinjärveä kaikkein johtavimmiksi viinanpolttopitäjiksi. Heidän mielestään viinan valmistus oli Itä-

Uudellamaalla kerrassaan kukoistava elinkeino. Viimeistään 1800-luvun alussa miltei kaikki Pernajan maanviljelijät polttivat viinaa. Poikkeuksina olivat etupäässä jotkut saaristolaistilat, joiden viljanviljely oli vähäistä. Herraskartanoista Idlax oli ainoa, jossa ei valmistettu viinaa; on mahdollista, että kartanon silloisella omistajalla R.G. Wredellä oli epätavallisen vahvoja moraalisia arveluita moisen toiminnan oikeutuksesta. Sarvilahdessa, Särkilahdessa, Malmgårdissa, Tervikissä ja Tjusterbyssä oli edelleenkin kapasiteetiltaan sangen huomattavat erityiset polttimorakennukset. Niiden tuotantomääristä käytettävissä olevat hajatiedot osoittavat, että Sarvilahden, Tervikin ja Tjusterbyn polttimot tuottivat vielä 1850-luvulla kukin vuosittain 4000–5000 litraa viinaa. Samoihin aikoihin arvioitiin, että tavallinen pernajalainen talollinen pystyi “ahkerasti työskennellen” valmistamaan normaalikokoisella 65 litran pannullaan kuukaudessa 375 litraa viinaa. “Luvallisen ajan” rajoittaminen merkitsi, että talollinen – mikäli hän oli hyvin lainkuuliainen – voi vuoden 1829 jälkeen valmistaa vuosittain enintään noin 1000 litraa paloviinaa ja vuoden 1856 jälkeen suunnilleen 500 litraa.

*

Viinanpoltolla oli monia kytköksiä maatalouselinkeinon muihin haaroihin. Se näyttää mm. vaikuttaneen viljelyskasvien valintaan. Olutta valmistettiin etupäässä ohramaltaista, viinaa Suomessa alusta alkaen pääasiassa rukiista. Kymenkartanon läänin maaherra kertoi vuonna 1805 – Pernaja kuului siihen aikaan sanottuun lääniin –, että täällä oli viimeksi kuluneina aikoina alettu polttaa viinaa kauroista. “Sopivasta sekoituksesta rukiita ja kauroja”, jossa oli noin puolet kumpaakin viljalajia, saatiin melkein yhtä paljon paloviinaa kuin vastaavasta määrästä pelkkiä rukiita, “ja maku on aina paljon parempi”. Kauran merkitys viinan raaka-aineena ilmenee myös monista kohdista Sarvilahden kartanon tilejä.

Tutkimuksessa on, varmaankin aiheellisesti, katsottu, että viinanpoltto vaikutti rukiin viljelyn lisääntymiseen 1700-luvulla.

Kehitystä Pernajan näkökulmasta tarkasteltaessa voitaisiin lisätä, että sama elinkeino vaikutti selvästi myös siihen, että kauran viljely lisääntyi 1800-luvulla. Vastaavasti ohran viljely väheni, kun olut joutui talonpojan kauppatavaroiden joukossa yhä enemmän väistymään viinan tieltä. Markkinoita seuraava pernajalainen maanviljelijä otti 1700- ja 1800-luvuilla huomioon tällaiset seikat päättäessään tilansa tuotantosuunnan yksityiskohdista.

Valtiovallan harjoittama viinanpolton säännöstely, joka siis lisääntyi ajan mittaan, kohtasi yhä enemmän vastustusta etenkin sen jälkeen, kun "laillinen aika" oli vuonna 1856 rajoitettu kuuteen talviviikkoon. Sattui niin, että Uudenmaan maaseudun asukkaille tarkoitettu Folkvännen-lehti kiinnitti suurta huomiota Pernajan oloihin juuri 1860-luvulla – tämä johtui erityisesti siitä, että lehdellä oli pitäjässä ahkera kirjeenvaihtaja –, sekä ennen vuonna 1866 voimaan tullutta kotipolton täyskieltoa että sen jälkeen. Lehti tiesi kertoa, että Pernajassa (pitäjään luettiin myös nykyinen Liljendal) oli jo pitkät ajat poltettu viinaa, ei niinkään kotitarpeiksi "vaan varsin runsaiden ansioiden lähteenä". Eräissä osissa pitäjää talonpojat jopa väittivät, että heidän koko toimeentulonsa oli viinapannun varassa. Loviisan, Porvoon ja Helsingin kauppiaat ostivat Pernajan viinaa tukuittain.

Salapoltto oli täällä vanhastaan perinteenä; sitä harjoitettiin "luvattomana" aikana vuodesta. Kun kotipoltto oli vuonna 1866 kokonaan kielletty, ne talonpojat, jotka eivät katsoneet voivansa saada maatalouttaan kannattamaan ilman viinantuotantoa, joutuivat pakostakin turvautumaan salapolttoon. "Folkvännen"-lehdessä julkaistiin jo talvella 1866–67 monia värikkäitä kuvauksia Pernajassa ja Liljendalissa harjoitetusta salapoltosta: Viinaa keitettiin metsissä monesti taivasalla. Nimismies ja viskaalit kiertelivät ympäriinsä, eikä viinankeittäjillä ollut paikkaa pysyväistä, minne he olisivat voineet pystyttää kojujaan. Tästä syystä he pitivät mäskiammeensa reessä, tekivät tulen sillä hetkellä turvalliseksi uskottuun paikkaan, pistivät pannun tulelle ja keittivät

– ja kuskasivat koko laitoksen turvallisempaan paikkaan, jos pieninkin vaaran merkki ilmaantui. Talvipakkasessa viinanpolttajien oli otettava lämmikkeeksi ryyppyjä, vaikka he muuten yleensä pysyivät työhommissa ollessaan raittiina. Rengit ryyppäsivät nyt vapaasti, sillä he olivat mukana salapoltossa ja pitivät näin isäntiä vallassaan. Tavara myytiin kaupunkeihin...

Salapoltto väheni ajan mittaan, mutta hitaasti. Sitä jatkui Pernajassa pitkälle 1900-luvulle asti, mutta se näyttää vähitellen jääneen lähinnä harrastetoiminnaksi; aikoinaan se oli ollut tärkeä joskin kiistanalainen elinkeino.

Salapolton oli 1860-luvulta lähtien hiljalleen syrjäyttänyt salakuljetus, jota oli Pernajassa sitäkin harjoitettu vanhoista ajoista asti. Salakuljetusta, erityisesti sen 1920- ja 1930-luvuille osunutta kukoistusaikaa, käsitellään edempänä tässä elinkeinoelämää koskevassa pääluvussa kauppatoiminnan erityismuotona (luku 4.6).

Meijerit ja ulkomaanmarkkinat

Tässä esityksessä on edellä joissakin kohdin mainittu, että maataloustuotanto alkoi 1700- ja 1800-lukujen mittaan suuntautua entistä enemmän tuotteiden markkinointimahdollisuuksien mukaisesti. Tätä ilmensi mm. paloviinan valmistus, vaikka sen merkitystä elinkeinona on vakavasti suuntautuneessa historiankirjoituksessa pitkään aliarvioitu. Viinanpoltto vaikutti eri viljalajien myyntimahdollisuuksiin – mm. siihen, miten ne menivät kaupaksi Uudenmaan kaupungeissa – ja sitä tietä ilmeisesti niiden viljelysosuuksien kehitykseen.

Maatalouden markkinointisuuntautuneisuus näkyi 1800-luvun puolivälin jälkeen siinä, että meijeritalous lähti käyntiin ja kasvoi ja että karjanhoidon merkitys tästä syystä lisääntyi. Niin oudolta kuin se saattaakin tuntua, viinanpolttimot ja meijerit olivat saman hengen lapsia: molempien avulla maanviljelijät pyrkivät saamaan

tuottamiaan raaka-aineita myydyksi jalostettuina, vieläpä erityisen kannattavalla tavalla. – Vertauskuvallisuutta voidaankin nähdä siinä, että Liljendalin Sävträskin meijeri otti 1880-luvulla haltuunsa rakennukset, joissa oli aikaisemmin toiminut paikallinen viinanpolttimo.

Näin ollen tuntuu luonnolliselta, että meijeritalous sai Pernajassa alkunsa 1860-luvulla, samalla vuosikymmenellä, jolloin kotipoltto kiellettiin. Kuvaan kuuluu niin ikään, kuten äsken kerrottiin, että muutamat pitäjän kartanoista olivat aina sanotulle vuosikymmenelle asti harjoittaneet viinan valmistusta lähes teollisessa mitassa. Kartanoista tuli täällä meijeritalouden edelläkävijöitä.

Vuonna 1862 perustettiin meijeri Malmgårdiin ja samoihin aikoihin – vuotta ei tarkoin tiedetä – myös Sarvilahteen. Vuoden 1870 ja 1900-luvun taitteen välillä perustettiin meijerit myös Lurensin, Koskenkylän, Tervikin, Tjusterbyn, Labby-Rönnäsin ja Sarvisalon kartanoihin. Aivan vuosisadan vaihteen aikoihin syntyivät myös Hommansbyn, Kuggomin ja Vanhankylän osuusmeijerit, joiden jäseninä oli etupäässä kylien talonpoikia. Tarkalleen vuonna 1900 perustettiin meijeri kunnan omistamaan Veckaksen kartanoon. Tämän yrityksen erityispiirteenä oli, että se oli muodoltaan osakeyhtiö; melkein kaikki osakkeet olivat neljän naapuristossa sijaitsevan pienen kartanon omistajien hallussa. Pernajassa oli 1900-luvun alussa meijereitä runsaammin kuin missään muussa Suomen kunnassa; tämä johtui juuri siitä, että monilla kartanoilla oli oma meijeri.

Pernajan meijereillä oli alun alkaen eräänlainen kansainvälisyyden leima, kahdessakin suhteessa. Meijerilaitokset annettiin tavallisesti vuokralle jollekin ulkomailta kotoisin olevalle ammattimiehelle; näitä saapui pitäjään erityisesti Keski-Euroopan saksankielisiltä alueilta. Viimeksi mainituilta seuduilta olivat kotoisin Malmgårdissa 1860-luvulla meijeristinä toiminut J.M. Breitschgi ja samoihin aikoihin Sarvilahden meijeristinä palvellut H. Stephan, myöhemmin muutti pitäjään mm. Baumgartnerin ja

Fuhrerin sukujen jäseniä.

Centrallaget Enighetenin pääkonttorin museonurkkauksessa ovat näytteillä mm. Koskenkylän kartanon meijerissä käytetty juustokattila sekä vanha voikirnu.

Toinen ja konkreettisemmin ilmenevä kansainvälinen piirre oli se, että meijerit valmistivat tuotteitaan ennen kaikkea ulkomaille vietäviksi. Aluksi vienti suuntautui pääasiallisesti Pietarin seudulle ja Englantiin, 1900-luvun alussa enimmäkseen viimeksi mainittuun määrämaahan. Vuosisadan vaihteen jälkeen vientituotteet kuljetettiin Loviisan – Lahden rataa pitkin ja edelleen rautateitse joko Pietariin tai sitten Hangon laivaussatamaan ja sieltä Englantiin.

Pernajan meijerien lukumäärä saavutti huippunsa 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä. Silloin niitä oli pitäjässä kymmenen kappaletta, ja ne tuottivat yhteensä vuosittain tavallisesti 20 000 – 30 000 kiloa voita sekä 150 000 – 200 000 kiloa juustoa. Tuotteiden korkeasta laatutasosta kertovat palkinnot, joita pitäjän meijerit saivat eri paikkakunnilla järjestetyissä näyttelyissä: Malmgård sai vuonna 1870 palkinnon juustostaan, Tjusterby mm. vuonna 1884 "pariisinvoista", Sarvilahti vuonna 1895 "vientivoista" jne. Laatutietoisuus ilmeni mm. siinä, että Sarvilahdesta lähetettiin "vientivoiksi" yksinomaan kartanon oman, ammattimiesten johtaman meijerin tuottamaa voita, kun taas "talonpoikaisvoi", jonka toimittaminen kuului lampuotien kartanolle maksamiin vuokriin, käytettiin siten, että sillä maksettiin osa muonamiesten palkoista.

Pernajan meijerien toiminnan päättyminen

Paikallinen meijeriteollisuus läpikävi 1920-luvulta lähtien perusteellisen rationalisointiprosessin. Uusi tekniikka vaati suuria investointeja, joiden taas katsottiin edellyttävän suurempia tuotantoyksiköitä kuin ne suhteellisen pienet yksityiset tai osuustoiminnalliset meijerit, joita Pernajassa vielä 1920-luvun alussa oli kymmenkunta.

Ensiksi, vuonna 1927, lopetti toimintansa Sarvilahden kartanon meijeri. Toisen maailmansodan päätyttyä vuonna 1945 oli Pernajassa jäljellä viisi meijeriä. Sen jälkeen pitäjän meijerit sulautuivat eri tahoilla muodostettuihin suurempiin yksiköihin. Malmgårdin ja Hommansbyn meijerit fuusioituivat vuonna 1935 perustettuun Lovisa Omnejds Andelsmejeri (LOA) -nimiseen yritykseen. Tjusterbyn meijeri oli jo vuonna 1928 lakannut olemasta perinnäinen yksityishenkilöiden omistama kartanonmeijeri; siitä lähtien se oli yksi useista koko Uudenmaan alueella toimivan Jordbrukarnas Mjölkcentral AB/Maanviljelijäin maitokeskus Oy -nimisen yhtiön omistamista meijereistä. Muut Pernajan länsiosan meijerit, Koskenkylästä aina Labbyhyn saakka, sulautuivat vuoden 1950 paikkeilla Tjusterbyn meijeriin. Maitokeskuksen sisäinen rationalisointi johti vuonna 1963 Tjusterbyn meijerin sulkemiseen.

Tjusterbyn kartanon vanha meijeri lisärakennuksineen. Se oli Pernajan viimeinen meijeri. Valok. J. Lindroth 1990.

Maito toimitettiin Pernajan länsiosasta vuoden 1963 jälkeen pitäjän ulkopuolelle, pääasiallisesti länteen. Pernajan itäosan maanviljelijöillä oli vahva asema LOA:n piirissä, sekä maidon toimittajina että yrityksen johtoelimissä. Kun karjanhoito kuitenkin 1960-luvun alusta lähtien taantui ja maitokilot näin ollen vähenivät, myös LOA joutui auttamatta lopettamaan toimintansa. Yhtiön meijeritoiminta päättyi vuonna 1989. Vaikka LOA:n meijeri sijaitsi Loviisan kaupungin puolella, sitä oli voitu pitää ennen kaikkea Pernajan ja pernajalaisten meijerinä.

Kun Pernaja näin LOA:n toiminnan lakatessa menetti viimeisen paikallisen meijerinsä, päättyi runsaat 60 vuotta kestänyt meijeriteollisuuden purkamisprosessi. Meijeriteollisuuden laskukauteen olivat johtaneet voi- ja juustovuoren kasvun aiheuttama valtion maatalouspolitiikan suuntaus ja sen takana vaikuttavat järkähtämättömät markkinavoimat, samat voimat, jotka olivat aiheuttaneet sata vuotta aikaisemmin koetun nousukauden.

4.3. Kalastus ja metsästys

Ennen kuin Pernajassa ryhdyttiin viljelemään maata, täällä harjoitettiin kausiluonteista metsästystä ja kalastusta (kuten luvussa 1 on selvitetty). Koska ne siis ovat pitäjän vanhimmat elinkeinot, niitä koskeva luku olisi oikeastaan pitänyt sijoittaa tässä teoksessa muita elinkeinoja käsittelevien lukujen edelle. Kun pyyntielinkeinoja kuitenkin tässä käsitellään vasta “emoelinkeinon” jälkeen, kyseessä on kompromissiratkaisu, jossa on toisaalta otettu huomioon niiden ikä, toisaalta niiden suhteellinen merkitys. Kumminkin on

historiallinen tosiasia, että kalastus on kautta aikojen ollut Pernajan tärkeimpiä elinkeinoja. Näin on ollut sekä ennen 1800-luvun loppupuolta että sen jälkeen, mutta sanottuna aikana alkoi pitkä kehitysjakso, jolloin kalastus muuttui monessa suhteessa teknisesti ja muillakin tavoin.

Kalastus keskiajalta 1800-luvulle

"Notstikun" (verkkojen ym. kalastusvälineiden kuivausteline) Våtskärin Hemvikenin rannalla sijaitsevan nuottakodan edustalla. Valok. P. Gustafsson n. 1930.

Kruununvouti kirjoittaa Itä-Uudenmaan oloista vuonna 1737 laatimassaan raportissa, että saaristossa oli niukalti peltoa ja niittyä ja että sen asukkaat maksoivat veroa pääasiallisesti kalavesistään. Näin oli asianlaita ollut jo keskiajalla. Aina keskiajalta lähtien pernajalaiset maksoivat erilaisia niin maallisten kuin kirkollistenkin viranomaisten perimiä verojaan osaksi suolattuna ja osaksi kuivattuna kalana. Vuodelta 1557 säilyneessä yksityiskohtaisessa luettelossa mainitaan pitäjästä 36 nuottaa. Jokaista nuottaa kohti maksettiin verona puoli tynnyriä suolasilakkaa ja kaksi tai kolme nippua (1 nippu = 1000 kappaletta) auringossa ja tuulessa kuivattuja

silakoita, joista käytettiin nimitystä “krampesill”. Luettelon mukaan kaikki 36 nuottaa kuuluivat Degerbyn ja Gislomin – Sarvilahden – Garpgårdin – Koskenkylän – Vanhankylän ja Erlandsbölen linjalla tai sen eteläpuolella sijaitsevien tilojen omistajille.

Silakkavesien pohjoisraja siirtyi ajan mittaan etelään päin, niin että se näyttää 1800-luvun taitteessa kulkeneen Pernajanlahdesta Gerbyn kohdalta Strömmingsholmeniin, joka sijaitsee Loviisanlahdessa, sen suulta perukkaan katsottaessa noin puolivälissä lahtea. – Pitäjän varsinaisella manneralueella sijaitsevissa kylissä harjoitettu kalastus oli tietenkin sangen vähäistä verrattuna Suuren rantatien eteläpuolella sijaitsevien kylien kalastukseen. Aivan Koskenkylänjoen alajuoksulla harjoitettu vimpojen ja kuoreiden pyynti näyttää kuitenkin olleen monien vuosisatojen ajan tuottoisaa.

Vanhoilta ajoilta on vain harvoja tietoja pitäjän kalastajien lukumäärästä ja heidän saaliittensa yhteismääristä, ja nekin ovat epävarmoja. Vuotta 1877 koskevassa tilastossa, jonka numerotiedot varmaankin osoittavat vähimmäismääriä, ilmoitetaan, että Pernajassa oli 33 taloutta, “joiden yksinomaisena tai tärkeimpänä elatuksen lähteenä [= tulonlähteenä] on kalastus”; nämä taloudet olivat sanottuna vuonna pyydystäneet kaikkiaan 1671 tynnyriä silakkaa ja 393 tynnyriä muuta kalaa.

Saaliiden määristä puhuttaessa käytettiin ainakin 1600- ja 1700-luvuilta lähtien usein sanontaa “aikaisemmin runsaat, nyttemmin vähentyneet”. Tässä pätee kuitenkin aivan erityisen selvästi se lähdekritiikin sääntö, jonka mukaan tiedon uskottavuutta arvioitaessa on otettava huomioon, missä yhteydessä se on esitetty. Seikan havainnollistamiseksi mainittakoon kaksi Härkäpään Hermansin kalansaaliita koskevaa ilmoitusta. Vuonna 1694 toimitetun verollepanon yhteydessä tilan omistaja veisasi tavallista virttä surkean kehnoista saaliista, mutta kun tilan arvoa vuonna 1882 määritettiin lainan ottamista varten, saatiin kuulla: Kylän alapuolella meressä harjoitettu kalastus on tuottoisaa, vuosittain jää

myytäväksi 500 nelikkoa.

Paikkakuntalaisten viranomaisille esittämiin vuolaisiin juttuihin kalastuksen ja sen tuoton vähenemisestä on suhtauduttava varauksellisesti, muutenkin kuin periaatteellisista syistä. Monet tosiasiat viittaavat siihen, että Pernajassa kalastettiin 1800-luvulla vähintään yhtä paljon kuin esimerkiksi kolmesataa vuotta aikaisemmin. Nuottien lukumäärä pysyi kyllä eräissä kylissä 1500-luvulta 1800-luvulle asti silmiinpistävän muuttumattomana. Siten Härkäpäässä oli koko ajan kolme nuottaa; Horslökissä nuottien määrä sentään hieman lisääntyi, viidestä kuuteen. Ilmeisesti nuotanvetopaikkojen eli apajien määrä kuitenkin lisääntyi selvästi. Härkäpäässä oli maanmittarin laskujen mukaan vuonna 1757 kaikkiaan 5 apajaa (luultavasti todellisuudessa enemmän), vuoteen 1857 tultaessa 43.

Kalastuksen lisääntyminen näkyi erityisen selvästi Sarvilahden ulkosaaristossa, Tjuvön – Vårdön linjan eteläpuolella. Vuoden 1750 tietämiin asti siellä oli ollut asukkaita vain Keipsalon pohjoisella rannalla, mutta seuraavina vuosina tuli pienemmillekin saarille, aina Altarskärenille asti etelässä, noin 25 torppariperhettä, jotka kaikki elättivät itseään kalastuksella ja jotka olivat vuonna 1854 toimitettuun laskentaan mennessä hankkineet yhteensä ainakin 21 nuottaa. – Edempänä, erilaisia sosiaalisia ympäristöjä ja yhteisöjä käsittelevässä luvussa (5.3), selvitetään, kuinka nuottia monissa tapauksissa käyttivät useat osakkaat. On arvioitu, että Pernajassa oli vuoden 1750 vaiheilla noin 70 nuottaa; vuonna 1877 ilmoitettiin niiden tarkaksi lukumääräksi 107. Tällaiset numerotiedot kelpaavat siten eräänlaiseksi mittariksi selvitettäessä kalastuselinkeinon kehitystä jonkin matkaa 1800-luvun loppupuolelle asti ulottuvana aikana.

Kehitys ei kuitenkaan koskenut pelkästään pyydysten ja apajien lukumääriä. Pyydykset, vallankin juuri nuotat, paranivat ajan mittaan.1500-luvulla Pernajassa käytetyt nuotat näyttävät kaikki koostuneen pelkästään keskenään samanlaisista verkonkappaleista,

jotka liitettiin pitkänomaiseksi pyydykseksi. Nuottien koko vaihteli. Yhtenä esimerkkinä on pappilan silakkanuotta vuodelta 1785: sen korkeus oli 3,5 metriä ja pituus 25 metriä. Tämän nuotan ilmoitettiin kuitenkin olevan hieman keskitasoa pienempi.

Eräs nuotan tekninen parannus mainitaan Pernajasta ensimmäisen kerran vuonna 1641. Kyseessä oli ns. povi eli nuotanperä, "verkkopussi", jonka läpimitta oli suunnilleen yhtä suuri kuin nuotan korkeus; povesta johti vinosti ulospäin kaksi ns. nuotanreittä, joita pitkin kalat ajautuivat pussiin. Tällaisella nuotalla saatiin enemmän kalaa kuin aikaisemmin käytetyillä yksinkertaisemmilla nuotilla. Samanlainen rakenneperiaate oli alun alkaen eräillä muillakin pyydyksillä, ennen kaikkea rysällä. Rysä näyttää vielä 1600-luvulla olleen Pernajassa tuntematon tai ainakin harvinainen pyydys. 1700-luvulla se oli täällä jo aivan tavallinen. Nuottaa pienemmistä verkkopyydyksistä silakkaverkot pääsivät täällä 1800-luvun puolivälin jälkeen melko runsaaseen käyttöön; pitäjän vesillä käytettiin mm. pintaverkkoja, joiden yläpaula pidettiin kohoilla vedenpinnalla. Useimmat muut kalanpyydykset voidaan tässä sivuuttaa, mutta mainittakoon sentään merta, jota oli Pernajassa ilmeisesti käytetty jo keskiajalla. Katiskat olivat täällä ennen vanhaan suuria, kiinteitä pyydyksiä, joita voitiin pitää samassa paikassa useita vuosia. Niissä oli tiiviisti merenpohjaan lyötyjen säleiden rivien muodostamat pitkät aidat, jotka johtivat kalat katiskan peräosaan.

Kalastusta harjoitettiin osittain kotitarpeiksi, osittain myyntiä varten. Kalaa myytiin runsaasti Viroon tai vaihdettiin suoraan virolaisten viljaan. Jo yhteen ensimmäisistä Pernajan kalastuksesta laadituista yksityiskohtaisista luetteloista, vuoden 1557 luetteloon, kirjattiin, että Särkilahdesta, Edöstä, Idlaxista, Fasarbystä ja Horslökistä oli viety "Liivinmaalle" yhteensä 204 nippua (1 nippu = tuhat kappaletta) kuivattuja silakoita. Tällainen vienti, josta yhä suuremman osan muodosti suolasilakka, lisääntyi vuosisatojen mittaan. Talvisaikaan Pernajasta kulki silakkatynnyreillä lastattujen

rekien muodostamia karavaaneja päinvastaiseen suuntaan, Hämeeseen ja Savoon. Lyhyempien matkojen takana, oman pitäjän pohjoisosan kylissä, oli ostajia joka talossa. On itsestään selvää, että suolasilakka oli perusruokaa, joka kuului mm. palvelusväen palkkaukseen ja syytinkiläisten eläke-etuihin, ja sitä talon isäntäväki söi itsekin.

Kalastuselinkeinon muutoksia vuoden 1880 jälkeen

Muutamat Sarvilahden alustalaisiin kuuluvat kalastajatorpparit saivat 1880-luvun alkupuolella kartanon omistajalta luvan kalastaa kokeeksi isollarysällä. Uusi pyydys otettiin vuonna 1890 yleisemminkin käyttöön Pernajan saaristossa. Isorysä syrjäytti suureksi osaksi nuotan. Vuoteen 1907 mennessä nuottien lukumäärä oli pitäjässä kolmenkymmenen vuoden aikana vähentynyt 107:stä 37 kappaleeseen.

Toinen suuri tekninen uutuus, joka ilmaantui Pernajan kalastuselinkeinon piiriin 1900-luvun taitteen aikoihin, oli moottorivene. Pitäjän kalastajat ottivat ensimmäiset moottoriveneet käyttöön vuonna 1911; edelläkävijöitä oli muiden muassa Hudössä asuva Anton Forsell, josta myöhemmin tuli luotsivanhin.

Kaloja perataan Pernajan saaristossa 1900-luvun taitteessa. Museovirasto.

Kalojen myynti hakeutui 1800-luvun loppupuolella osaksi uusiin uomiin. Pernajan kuoreelle eli norssille avautuivat nyt suuret markkinat Pietarissa, jonne sitä myytiin vuoteen 1917 asti. 1870-luvulta lähtien vietiin Helsinkiin eläviä kaloja, joita säilytettiin sumpuissa; näitä kuljetettiin aluksi purje- ja 1910-luvulta alkaen moottorialuksilla. Pernajan – Helsingin "sumppulinjaa" liikennöitiin sen jälkeen, ajan mittaan tosin yhä vähemmän, vuoden 1960 tienoille asti.

Uutuudet vaativat entistä suurempaa taitoa, jota vovat kalastajille välittää mm. alan järjestöt ja oppilaitokset. Tällaisissa pyrinnöissä oli johtohahmona Hudössä asunut Johan Fredrik Forsell, äsken mainitun Anton Forsellin veli. J.Fr. Forsell toimi pitkän aikaa vuonna 1907 muodostetun Nylands fiskareförbundin neuvojana. Östra Nylands folkhögskolan kalastusosasto (fiskeriavdelning) aloitti toimintansa vuonna 1911. Se oli Suomen ensimmäinen kalastusalan oppilaitos. J.Fr. Forsell oli sen vakinaisena opettajana vuoteen 1948 asti. Osasto jatkoi toimintaansa muodollisesti entistä itsenäisempänä Pernå fiskarskola -nimisenä oppilaitoksena, kunnes se lakkautettiin vuonna 1978; Kuggomissa toimi kuitenkin sen jälkeen edelleen saaristolinja (skärgårdslinje), jolla opetettiin mm. veneenrakennusta. Vuonna 1922 muodostettiin Pernå fiskargille, joka oli tarkoitettu pääasiallisesti ammattikalastajien yhdistykseksi; Forsell kuului aloitteentekijöihin.

Pernajan kalastuksen ensimmäinen murrosvaihe ajoittui siis 1900-luvun taitteen jälkeen. Toinen alkoi 1950-luvun lopulla. Silloin hankittiin pitäjään ensimmäiset troolausalukset. Uranuurtajat olivat Sarvilahden ulkosaariston asukkaita; heidän joukkoonsa kuuluivat mm. useat Holmströmin suvun jäsenet sekä Håkan Sandvik.

Troolikalastus lisäsi saaliiden määrää huomattavasti. Lisäksi sen

harjoittajat voivat toimia kotipitäjän ulkopuolisilla vesillä enemmän kuin Pernajan kalastajat aikaisemmin. Pernajalaiset troolarit liikkuivat nyt usein mm. Ahvenanmaan ja Gotlannin vesillä. Kalastajaperheiden, jotka olivat asuneet vuoden ympäri saaristossa, ei tarvinnut enää pysytellä yhtä tiiviisti omien kalavesiensä tuntumassa kuin ennen, ja tämä vaikutti siihen, että ne muuttivat mantereelle. Uudenlaisia aluksia varten rakennettiin vuonna 1965 troolarisatama Vårdöuddin niemelle, alueelle, joka oli kahdeksan vuotta aikaisemmin liitetty Loviisaan – se oli sitä ennen kuulunut Pernajan kuntaan.

Kennedy" on Pernajan ensimmäisiä varsinaisia troolareita. Aluksen omistaja kalastaja Håkan Sandvik varjossa vasemmalla.

Toinen 1900-luvun loppupuolen suuri uutuus oli suljetuissa laitoksissa harjoitettu kalanviljely. Sen ensimmäisiä harjoittajia oli Bästön vesillä toiminut Helge Holmström. Sarvilahden saaristossa sekä pitäjän lounaisosassa pantiin alulle useita kirjolohenviljelylaitoksia.

Pernajan ammattikalastajien lukumäärä väheni 1900-luvulla. Sitä koskevat tiedot ovat osittain epäselviä tai ristiriitaisia. Seuraavat numerotiedot Pernajan kalastuselinkeinoa harjoittavien talouksien lukumäärästä vaikuttavat kohtalaisen luotettavilta: Kalastusta

harjoitti 1920-luvulla pääelinkeinonaan 35 taloutta, vuonna 1950 vielä 31, vuoden 1990 paikkeilla 10. Ruokakuntia, joilla kalastus oli taloudellisesti merkittävänä sivuelinkeinona, oli 1920-luvulla 30, vuonna 1950 enää 19 ja vuoden 1990 tietämissä vähän yli 10.

Muistutettakoon lopuksi seikasta, joka ei ole suorassa yhteydessä kalastukseen elinkeinona, mutta joka tuli ajan mittaan merkitsemään pitäjän taloudelle ja pitäjäyhteisölle yhä enemmän: Pernajan saaristossa oli hyvät mahdollisuudet myös vapaa-ajan kalastukseen, ja tämä osaltaan houkutteli pitäjään yhä runsaammin loma-asukkaita.

Metsästys – elinkeinosta hyödylliseksi urheiluksi

Kirkonkylän seudulla sijaitsevan Hirvsalön saaren nimi on muistona muinaisaikojen metsästyksestä. Nimi, joka on säilynyt vuosisatojen halki tässä muodossaan myös ruotsinkielisessä puheessa, on varmasti hämäläisten aikoinaan antama. Hämäläisiä oleskeli täällä, pääasiassa tiettynä vuodenaikana, ennen pitäjän ruotsinkielisen asutuksen syntymistä tai sen alkuaikoina. Toiset, ruotsinkieliset paikannimet kertovat niin ikään metsästäjien toivomista saaliseläimistä, kuten Fantsnäsin Utterviken (utter = saukko); samaa juurta on todennäköisesti myös aivan Idlaxin lähellä sijaitsevan pienen Ottransin (eli Åttransin) kylän nimi. Mainitut paikannimet viittaavat samalla niihin kahteen hyödykkeeseen, joita muinaisaikojen metsästäjät pääasiallisesti tavoittelivat, nimittäin lihaan ja eläinten nahkoihin tai turkkeihin.

Lähteissä esiintyvistä hajatiedoista voidaan koota sarja, joka valaisee suurriistan, tarkemmin sanoen hirven, esiintymistä Pernajassa eri aikoina. Hirviä näyttää olleen pitäjässä 1500-luvulle asti verraten runsaasti. Vähitellen saatettiin voimaan määräys, jonka mukaan hirvi oli maaliskuusta heinäkuuhun asti rauhoitettu, mutta ahkera metsästys vähensi siitä huolimatta hirvikantaa. Tämä alkoi vasta 1900-luvun taitteesta lähtien jälleen lisääntyä.

Hylkeenpyynnin voidaan katsoa olleen erityisen tuottoisaa metsästystä. Pernajassa hylkeenpyyntiä harjoitettiin ennen kaikkea Sarvilahden ulkosaaristossa; siitä on tietoja 1600-luvulta alkaen. Valtion viranomaisten tiedot sen tuotosta ovat luonnollisesti summittaisia, ja ne ilmaisevat varmaankin vain tuoton vähimmäismäärän. Uudenmaan läänin maaherran vuoden 1860 aikoihin laatimien kertomusten mukaan hylkeenpyyntiä harjoitettiin läänissä ainoastaan Helsingin ja Pernajan kihlakunnissa. Viimeksi mainitussa kihlakunnassa, toisin sanoen sen rannikkopitäjissä – siis Pernajassa ja Ruotsinpyhtäällä –, oli saatu vuosittain noin 20 hyljettä ja näistä traania 450 kiloa. Samansuuruisia hyljesaaliita oli seudulla saatu aikaisemminkin.

Maaherra tai hänen alaisensa virkamiehet aliarvioivat ilmeisesti hylkeenpyynnin määrän ja tuoton. Osoitukseksi tästä selostettakoon vuoden 1870 vaiheilla kirjoitettua kuvausta. Kuusi miestä meni jäitse Hamnskäriin viikoksi ampumaan hylkeitä. Saaliiksi saatiin 28 hyljettä – ja kyseessä olivat siis vain yhden ainoan pyyntiporukan yhden viikon aikana ampumat hylkeet. Kuuden miehen joukko oli lisäksi saanut ainakin yhden hylkeen, jota ei äsken mainittua saalista laskettaessa otettu lukuun, miesten kun oli syötävä se nälkäänsä itse paikalla.

Pernajan kunnallislautakunnan ilmoituksen mukaan pitäjässä ammuttiin vielä 1910-luvulla keskimäärin 42 hyljettä vuosittain; niistä saatiin jopa tuhat kiloa traania. Lautakunta totesi, että hylkeenpyynnistä oli muutakin hyötyä: se vähensi hylkeiden kalanpyydyksille tekemiä vahinkoja. Lisättäköön tähän maisteri Valter B. Meinanderin käsitys, jonka hän esitti vuonna 1903 Pernajan saaristoa käsittelevässä kuvauksessaan: “Hylkeenpyynti [...] on luettava enemmän urheilumuodoksi kuin elinkeinoksi.” Näissä kahdessa lausunnossa todettiin kaksi olennaista puolta metsästyksestä sellaisena kuin sitä harjoitettiin Pernajassa vielä 1900-luvun lopussakin. Pitäjän eri osissa toimivilla metsästysseuroilla ja -porukoilla oli suuri taloudellinen merkitys

nimenomaan sen vuoksi, että metsästys suojeli paitsi kalastusta myös maa- ja metsätaloutta, viimeksi mainittuja siksi, että se vähensi vahinkoeläinten kasvavalle viljalle ja puuntaimille tuottamia haittoja. Metsästäjät voivat viitata mm. juuri tällaisiin seikkoihin sanoessaan, että heidän harrasteensa ei urheiluna ollut pelkkää huvittelua, vaan että siitä oli myös todellista hyötyä.

4.4. Metsätalous

Suomen kielen sana metsästys kertoo, mitä metsän funktiota ihmiset aluksi pitivät erityisen tärkeänä: siellä piti olla riistaa, jota ihmiset tarvitsivat moniin tarkoituksiin. Mutta kun asutus muodostui jotakuinkin kiinteäksi, kävi tärkeämmäksi toinen tarve, joka metsän tuli tyydyttää: puun kotitarve. Ruotsiksi kotitarve on husbehov; sanan kirjaimellinen suomenkielinen käännös olisi “talotarve”, ja tämä kirjaimellinen merkitys kuvaakin hyvin, mihin käyttöön metsää myöhempinä aikoina tarvittiin.

Runsaita metsävaroja

Ensimmäiset todennäköisesti kutakuinkin oikeat tiedot Pernajan metsien pinta-aloista ovat vuodelta 1875. Silloin laskettiin Pernajan (johon luettiin myös Liljendal) varsinaisen kasvullisen metsämaan pinta-alaksi 33 500 hehtaaria, mistä 28 000 hehtaaria sijaitsi varsinaisella Pernajan kanta-alueella. Puoli vuosisataa myöhemmin, vuonna 1930, ilmoitettiin Pernajan metsäalaksi taaskin tarkalleen samat 28 000 hehtaaria. Vuonna 1959, kunnan aluetta pienentäneiden 1930- ja 1950-luvulla toimeenpantujen alueliitosten jälkeen, Pernajassa kirjattiin 24 000 hehtaaria kasvullista metsämaata.

Pitäjän metsävarojen jakauma oli vanhastaan epätasainen niin maantieteellisessä kuin yhteisöllisessäkin mielessä. Muutamien

kylien talonpoikaistiloilla oli (erinäisten vuosien 1890–1930 aikoihin suoritettujen maanmittaustoimitusten mukaan) keskimäärin silmiinpistävän laajat metsät. Esimerkiksi Haravankylän 8 tilalla, jotka omistivat suuria maa-alueita myös Loviisanlahden itäpuolella, oli tilaa kohti keskimäärin 99 hehtaaria metsää, Vanhankylän 15 tilalla 82 hehtaaria, Våtskärin 4 tilalla 85 hehtaaria. Sitä vastoin Thorsbyhyn vuonna 1905 palstoitusteitse syntyneillä 18 pientilalla oli keskimäärin vain 10 hehtaaria metsää tilaa kohti.

Seitsemällä Pernajan kartanolla oli vuonna 1920 enemmän kuin 1000 hehtaaria metsää. Vuoteen 1997 tultaessa oli metsälöinä tähän luokkaan (tällä kertaa sen alarajana pidetään 935 hehtaaria) luettavia kartanoita enää viisi, sillä Tjusterbyn metsät olivat vähentyneet 499 ja Labby-Rönnäsin 163 hehtaariin. Noiden viiden kartanon metsävarat olivat vuonna 1997 melkein yhtä suuret kuin ennenkin: Koskenkylän kartanon metsäala oli 2533 hehtaaria, Malmgårdin 1564, Suur-Sarvilahden 1244, Tervikin 997 ja Norr-Sarflaxin 935 hehtaaria.

Metsien kotitarvehakkuut olivat Pernajassa vanhempina aikoina ja oikeastaan aina 1900-luvun loppupuolelle asti varsin huomattavia – täällä niin kuin muuallakin maassa. Sarvilahden paroni V.M. von Born, joka itse oli etevä maatalousmies, arvioi vuonna 1878, että tavallisen talonpoikaistalon viidentoista erilaisen rakennuksen pystyttämiseen tarvittiin yhteensä suunnilleen 800 kuutiometriä puuta. Lisäksi laskettiin tarvittavan jatkuvasti vuosittain runsaat 100 kuutiometriä puuta etupäässä haloiksi (asuinrakennuksen, saunan ja riihen lämmittämiseen sekä navetan karjakeittiöön).

Tuohon aikaan, 1870-luvulla, olivat kaskiviljely ja hiilenpoltto Pernajassa loppuneet miltei kokonaan. Tämä vähensi puun kulutusta, ja näin säästyneitä metsävaroja käytettiin mielellään myymällä puuta ulkopuolisille.

Pernajasta oli ainakin jo 1500-luvulla laivattu ahkerasti lautoja ja halkoja mm. Tallinnaan ja Tukholmaan. 1700-luvulla kysyntä ja sen myötä puun vienti kasvoivat, sitä myytiin runsaasti mm. Loviisaan ja

Helsinkiin – näissä kaupungeissa rakennustoiminta oli vilkasta jo Svartholman ja Viaporin linnoitustenkin vuoksi. 1800-luvulla Pernajasta laivattiin ennen kaikkea halkoja; niihinhän ei tarvittu järeimpiä puita, joita oli aikaisemmin kaadettu kovin runsaasti ja jotka olivat siksi käyneet verraten vähiin. Halkoja vietiin enimmäkseen Helsinkiin ja jossain määrin Pietariin. 1870-luvun alussa sanottiin halkoja laivattavan Pernajasta tavallisesti noin 8000 kuutiometriä vuodessa. Aivan lähellä, omassa pitäjässä, oli 1600-luvulta lähtien hyvinä ostajina sahalaitoksia, joiden lukumäärä vähitellen kasvoi ja jotka 1880-luvulta lähtien olivat aivan ilmeisesti kaikkein tärkeimpiä puun ostajia (tästä enemmän luvussa 4.5).

Järjestelmällinen ja järjestäytynyt metsätalous

Eräs metsänhoitaja inventoi 1860-luvulla Koskenkylän kartanon metsämaat ja jakoi ne sitten “hakkuualueisiin”, joilta oli määrä hakkauttaa puita eri vuosina. Sarvilahdessa päätettiin 1870-luvulla ryhtyä noudattamaan järjestelmällistä metsätaloussuunnitelmaa, jonka puitteissa runsaat 4400 hehtaaria metsää jaettiin 8 lohkoon. Ne oli määrä hakata kukin vuorollaan paljaiksi, ja kiertoaika arvioitiin 100–140 vuodeksi; suunnitelmaan kuuluivat myös raivaukset, istutukset ja kylvöt. Pian sen jälkeen laadittiin vastaavanlaisia suunnitelmia mm. Tjusterbyn ja Malmgårdin sekä kunnan omistaman Veckaksen kartanon metsiä varten. Kartanonomistajat kulkivat siis tässäkin asiassa kärjessä, hehän olivat jo jonkin aikaa saaneet nähdä, kuinka suurta hyötyä heidän maatalouteensa omaksumistaan viljelykierroista oli ollut – vaikka emme muuten vertailisikaan näiden kahden elinkeinon innovaatioita.

Metsätaloussuunnitelmia sotki pahasti hirmumyrsky, joka riehui pitäjässä vuonna 1890 ja joka esimerkiksi Sarvilahdessa kaatoi 40 000 puuta. Sitä nimitettiin “elokuun myrskyksi” (augustistormen), ja myöhempien sukupolvien pernajalaiset ja loviisalaiset ovat tienneet kertoa perimätietona kuulemiaan kuvauksia sen aikaansaamista

tuhoista.

Kartanoihin alettiin 1800-luvun viimeisillä vuosikymmenillä palkata ammattikoulutuksen saaneita metsänvartijoita, myöhempien aikojen metsäteknikkojen edeltäjiä. Metsänhoitoalueiden syntyyn johtaneen järjestäytymisen enteitä oli pian jo nähtävissä. Sellaisena voidaan pitää mm. Pernå lantmannagillen vuonna 1907 tekemää päätöstä "metsänhoitoseuran" (skogsvårdsgille) perustamisesta; sen toiminnasta ei kuitenkaan ole tietoja. Samoin pitäjän kaksi maamiesseuraa (Lantmannagillethän oli tällä välin jakautunut kahtia) ryhtyivät vuonna 1916 järjestämään halkoerien yhteismyyntiä.

Järjestäytymättömillä pien- tai keskisuurten metsälöiden omistajilla – keskisuuriksi voidaan Pernajan oloissa lukea 50–100 hehtaarin metsälöt – oli joinakin vuosina huomattavia myyntivaikeuksia. Vuotta 1929 seuranneina lamavuosina saatiin pitäjässä joidenkin puutavaraerien myynnistä keskimäärin vain puolet tavallisesta hinnasta. Tästä huolestuneina metsänomistajat muodostivat Östra Nylands privata Skogsrevir -nimisen hoitoalueen ja -yhdistyksen, joka piti perustavan kokouksensa vuonna 1933.

Reviretiin liittyi jäseniksi ennen kaikkea pernajalaisia, ja heidän jälkeensä vahvimmin edustuneina olivat Pernajan pohjoisten ja itäisten naapuripitäjien asukkaat. Yhdistyksen erityisen läheinen kytkös Pernajaan näkyi mm. siinä, että pitäjä oli sääntöjen mukaan Reviretin kotipaikka ja että monet puheenjohtajat olivat pernajalaisia, Tetomin kreivi Magnus Creutzistä alkaen. Myös Reviretin pitkäaikaisin toiminnanjohtaja ylimetsänhoitaja Bo Forslund on kotoisin Pernajasta, Haddomin Thomasaksesta. Hän asuu Gislomin Lill-Ollaksessa.

Östra Nylands privata Skogsrevir laajeni ajan mittaan, mm. kuntiin, joissa sillä ei ollut aikaisemmin ollut jäseniä. 1980-luvun puolella jäsenmäärä oli jo 1600 henkeä, ja jäsenten omistuksessa oli yhteensä 60 000 hehtaaria metsää. Aivan vuosituhannen vaihteen tuntumassa tapahtui suuria fuusioita: puheena olevaan

hoitoalueeseen yhdistyivät ensin vuonna 1998 Sipoon ja Porvoon hoitoalueet, ja vuoden 2000 alusta lähtien nämä kaikki alueet muodostivat yhdessä kaikkien muiden Uudenmaan läänin ruotsin- ja kaksikielisten alueiden kanssa hoitoalueen ja -yhdistyksen, joka sai nimekseen Södra skogsreviret ja jonka alue ulottuu Pyhtäältä Hankoon. Fuusioitumalla pyrittiin mm. irrottamaan entistä enemmän voimia kenttätyöhön, joka myyntien lisäksi suuntautui metsänhoidon eri muotojen intensiivistämiseen.

Pernajan kartanoiden suurmetsänomistajien suhteet Reviretiin muodostuivat vaihteleviksi. Muutamilla suurtiloilla oli ajoittain aivan oma metsänhoitojärjestelmänsä eivätkä ne oikeastaan olleet yhteistyössä Reviretin kanssa, jotkut suurtilalliset solmivat sen kanssa erityissopimuksia palveluksista ja vastapalveluksista ja jotkut liittyivät Reviretiin tavallisina jäseninä, vaikka heidän metsätaloutensa mittasuhteet olivatkin tavallista suuremmat.

4.5. Teollisuus ja käsityö

Tämän teoksen luvussa 4.2 on käsitelty pitäjän myllyissä, viinanpolttimoissa ja meijereissä aikoinaan harjoitettua pienteollisuutta. Metsätaloutta koskevassa luvussa 4.4 mainittiin ohimennen rautaruukki ja sen hiilentarve sekä sahat tukkien ostajina. Nyt alkavassa luvussa kiinnitetään päähuomio juuri rautaruukkiin ja sahoihin.

Heti aluksi on myös hieman perusteltava luvun jäsennystä. Puhtaasti historialliselta kannalta katsoen tässä olisi käsiteltävä ensiksi käsityötä, koska se on vanhempi elinkeino kuin varsinainen teollisuus. Myöhempinä aikoina kuitenkin esimerkiksi teollisuuden tuotantomäärät ja työntekijöiden määrät ovat olleet paljon suurempia, ja näin ollen on syytä käsitellä ensiksi teollisuutta, siten että eri teollisuudenhaaroja kuvataan pääasiassa niiden laajuuden mukaisessa sekä ikäjärjestyksessä. Rautaruukin ja sahojen vaiheille

muodostuneita teollisuus- ja työläisyhdyskuntia tarkastellaan edempänä luvussa 5.5, jossa käsitellään erilaisia sosiaalisia miljöitä.

Koskenkylän ruukin synty ja sen ensimmäiset yhdeksänkymmentä vuotta

1600-luvun alkupuoli merkitsi Suomen rauta-teollisuudelle huomattavaa nousuaikaa. Yhtenä syynä tähän oli se, että Ruotsin hallitus pelkäsi valtakunnan keskeisten osien metsävarojen ehtyvän. Niinpä uusia rautatehtaita oli sijoitettava valtakunnan syrjäkulmille. 1600-luvulla pidettiin aluksi sopivana alueena mm. juuri Suomea, lähinnä maan lounaisinta osaa: Varsinais-Suomea ja Länsi-Uuttamaata.

Myöhemmin 1600-luvulla uusien ruukkien perustajat voivat hyvin etsiä niille sopivia paikkoja vielä syrjäisemmiltä seuduilta. Näin syntyivät ne kaksi rautaruukkia, jotka melko lähellä vuosisadan loppua aloittivat toimintansa Itä-Uudellamaalla ja Kymenlaaksossa. Toisen niistä perusti vuonna 1682 Koskenkylään Lorentz Creutz nuorempi ja toisen vuonna 1695 nykyiseen Ruotsinpyhtään pitäjään hänen nuorempi veljensä Johan Creutz. Viimeksi mainittu henkilö omisti toisenkin ruukin, joka toimi vuosina 1691–1704 Sippolan kartanon seutuvilla. Johan Creutz, josta myöhemmin tuli kreivillisen Creutz-suvun kantaisä, on siis Kymenlaakson teollistumisen edelläkävijä.

Koskenkylän ruukin (kuten myös Ruotsinpyhtäälle perustetun Strömforsin ruukin) synty johtui etupäässä seuraavista neljästä tekijästä: Ensinnäkin katsottiin, että seudulla oli riittävästi metsävaroja, joita tarvittiin ennen kaikkea ruukin puuhiilentarpeen tyydyttämiseksi. Toiseksi joki ja sen kaksi koskea, jotka sijaitsevat lähellä joen alajuoksun alinta osaa, tuottivat vesivoimaa ruukin eri laitteiden rattaiden pyörittämiseen. Kolmanneksi paikka sijaitsi syvälle mantereeseen pistävän lahden sisäosan tuntumassa, niin että sinne voitiin helposti tuoda raaka-ainetta Keski-Ruotsista ja myös valmiiden tuotteiden laivaaminen kävi hyvin päinsä. Neljänneksi

Creutzit olivat kiinnostuneita kaivosteollisuudesta ja sitä lähellä olevista teollisuudenaloista, ja heillä oli myös hyvät tiedot niistä; he olivat opiskelleet niitä ulkomaisissa yliopistoissakin. Jo veljesten isä Lorentz vanhempi oli tuntenut järjestelmällisten opintojen avulla hankittujen perustietojen arvon, hän oli vuonna 1632 kirjoittautunut ylioppilaaksi vasta perustettuun Tarton yliopistoon. Hänen isänsä oli muutamia vuosia aikaisemmin nimitetty saman kaupungin käskynhaltijaksi. – 1600-luvun loppuvuosina Pernajassa ja nykyisellä Ruotsinpyhtäällä kehkeytyneiden tapahtumien taustatekijät ulottuvat siten ajallisesti kauas taaksepäin, ja silloisesta nykyhetkestä käsin avautui melkoisia tulevaisuudennäkymiä.

Maaherra, vapaaherra Lorenz Creutz nuorempi, Koskenkylän ruukin ym. rautaruukkien perustaja. David Klöcker-Ehrenstrahlin maalausta säilytetään Nynäsin kartanossa Södermanlandissa.

Pernajan ensimmäinen varsinainen teollisuuslaitos ei siis

suinkaan syntynyt minkään hetkellisen päähänpiston vaikutuksesta. Lorentz Creutz nuorempi oli vuonna 1680 ostanut suuren osan Koskenkylän tiloista, niin että itse asiassa koko kylä tuli hänen omistukseensa; tämä oli välttämätön valmisteleva toimenpide. Syksyllä 1682 hän sai vuorikollegiolta, kaivos- ja teollisuusalan keskusvirastolta, luvan perustaa kylään rautaruukin. Rakennustyöt käynnistyivät heti.

Koskenkylän ruukin eri laitoksista, sellaisina kuin ne pantiin alulle vuonna 1682, tehdään tässä selkoa lähinnä sen järjestyksen mukaisesti, jossa ne toimivat tuotantoprosessin kestäessä. Raudanvalmistuksessa raaka-aineena käytettävä malmi tuotiin Koskenkylään merialuksilla Tukholman seudulta ja purettiin alemman kosken alapuolelle (suunnilleen samalle paikalle, mihin 1900-luvulla pystytettiin suuri saharakennus). Tänne oli rakennettu masuuni, suuri tornimainen rakennus, jossa malmi pelkistettiin raudaksi hyvin kuumassa lämpötilassa. Kuumuutta pitivät yllä masuunin suuret, vesivoimalla käyvät palkeet.

Rauta oli nyt raaka-, harkko- eli takkirautaa, jota ei vielä voitu takoa. Se vietiin sitten jokea ylös Hammarforsenin kosken luo, joka sijaitsee Hammarträsketin järven eteläpään tienoilla. Koski ja järvi saivat nimensä (hammare = vasara) juuri 1680-luvulla, jolloin tänne asennettiin kankirautavasara koneistoineen – ruukin keskeisin laitos. Siihen kuului vesiratas, jonka käyttämä laitteisto nosti ja laski nopeassa tahdissa järeän vasaran raskasta iskupäätä, niin että se vähän väliä löi alasimeen. Sitä ennen takkirauta oli kuumennettu muutamissa samaan rakennukseen sijoitetuissa ahjoissa. Pajarengit nostivat takkiraudan suurina hehkuvina möhkäleinä alasimelle, jolla seppämestari käsitteli sitä niin, että siitä tuli takomiskelpoista rautaa, jota sanottiinkin takoraudaksi tai myös kankiraudaksi.

Kankirautaa voitiin myydä sellaisenaan tai takoa ruukilla edelleen nauloiksi ja kaikenlaisiksi työkaluiksi kuten kirveiksi, lapioiksi, äkeen piikeiksi ja hevosenkengiksi. Niitä valmistettiin kimppurautapajassa eli manufaktuuripajassa, jossa käytettävien

vasaroiden voimanvälittäjänä oli vesiratas niin kuin kankirautavasarankin; ne eivät kuitenkaan olleet läheskään yhtä järeitä kuin tämä. Täältä toimitettiin ajoittain tavaroita Ruotsin sotavoimille, mm. Loviisan (Svartholman) ja Hämeenlinnan linnoitustöihin.

Ruukin tuotanto oli vuotta 1750 edeltäneinä ja seuranneina vuosikymmeninä noin 200 tonnia vuodessa. Enempää se ei voinut ollakaan, sillä valtiovalta oli määrännyt rautaruukeille tuotantokiintiöt. Koskenkylän ruukin tuotanto käsitti 12 % kaikkien Suomen rautaruukkien tuotannosta.

Jo Lorentz Creutz nuoremman aikana Koskenkylän ruukkia kohtasivat monet pahat vastoinkäymiset. Hän kuoli vuonna 1698, ja suuret vaikeudet jatkuivat hänen leskensä Hedvig Eleonora Stenbockin aikana, jolloin toimintaa johti inspehtori Henrik Gabrielinpoika Pernovius. Lopulta ruukki tuhoutui kokonaan. Vuonna 1686 menetettiin kokonainen laivalastillinen rautaa, kun sitä kuljettava alus haaksirikkoutui vain parin peninkulman päässä Koskenkylästä. Tulipalo tuhosi vuonna 1696 Hammarforsenin kankirautapajan miltei kokonaan. Kun venäläiset valloittivat paikkakunnan vuonna 1713, koko ruukki tuhoutui.

Koskenkylän ruukki rakennettiin uudelleen 1730-luvulla, pääasiallisesti sinä aikana, jolloin tila oli vapaaherra Carl Johan Creutzin omistuksessa. Pääoman hankkiminen oli kuitenkin tuolloin – kuten useasti myöhemminkin – vaikea ongelma, ja sen vuoksi omistaja joutui vuonna 1738 myymään tilan ja ruukin. Ruukki kuului tämän jälkeen useille liikemiehille, enimmäkseen tukholmalaisille, jotka muodostivat sen juridisiksi omistajiksi erilaisia kokoonpanoltaan vaihtelevia yhtymiä. Itse paikalla johti toimintaa nyt monien vuosien ajan ruukinpatruuna Henrik Nohrström.

Muisto Koskenkylän "Silverbergetistä" ("Hopeavuoresta")

Pernajan kirkossa säilytetään esinettä, joka kertoo eräästä pitäjän varhaisesta teollisuushankkeesta. Kyseessä on vuonna 1612 valmistettu pateeni, lautanen, jolta ehtoollisleivät eli öylätit jaettiin ehtoollisvieraille. Se on hopeainen, kullattu astia. Pateenin reunaa ympäröi piirtokirjoitus, joka kertoo, että se on ensimmäinen Koskenkylän vuoresta saadusta hopeasta kokeeksi valmistettu esine ja että se on lahjoitettu Pernajan kirkkoon.

Tarina on lyhyesti kerrottuna seuraavanlainen: Tjusterbyn herra Arvid Tönnenpoika Wildeman, Viipurin käskynhaltija ja monta muutakin korkeaa virkaa hoitanut mies, omisti maata myös Koskenkylässä. Hän lähetti vuonna 1607 kuninkaalliseen kansliaan Tukholmaan näytteitä mineraalista, jonka arveltiin olevan hopeamalmia; näytteet oli otettu Koskenkylässä sijaitsevan vuoren seinämästä. Kuningas pyysi lähettämään lisää näytteitä, koska ensimmäiset olivat osoittautuneet kelvottomiksi. Malmia louhittiin lisää, ja todennäköisesti juuri tällä tavoin saadusta hopeamalmista sitten valmistettiin pateeni ja ehtoolliskalkki, jotka Arvid Tönnenpoika ja hänen puolisonsa vuonna 1612 lahjoittivat Pernajan kirkkoon.

Koskenkylän “Silverberget” lienee ollut Forsön saarella Koskenkylänjoen suulla sijaitseva vuori. 1610-luvulla suunniteltiin kaivostoiminnan aloittamista paikalla; hanketta pohdittiin mm. Kustaa II Aadolfin vieraillessa Tjusterbyssä vuonna 1614. Siitä ei tiettävästi sillä kertaa tullut mitään. Suunnitelmat otettiin uudelleen esille 1730-luvulla ja vielä 1750-luvulla, jolloin malminetsijät löysivät Koskenkylästä joitakin mineraaliesiintymiä; ne eivät kuitenkaan olleet tarpeeksi lupaavia, jotta laajamittaisen kaivostoiminnan aloittamista olisi pidetty kannattavana. Vuosina 1828–29 suoritettiin jälleen muutamia kokeita, jotka nekin epäonnistuivat. Niiden taustana olivat kenties viimeiset toiveet paikkakunnan vanhan teollisuustoiminnan jatkuvuuden pelastamisesta – toiveet, joihin tartuttiin muuten toivottomassa tilanteessa.

Hopeinen pateeni (ehtoollisleipälautanen), jonka reunaan on vasemmalle puolen kaiverrettu kirjoitus, joka kertoo, että hopea on louhittu Koskenkylästä. Keskelle on kuvattu Jumalan karitsa (Agnus Dei). Pateenia säilytetään pitäjänkirkossa. Valok. J. Lindroth 2003.

Koskenkylän rautaruukki Falckin – Falckenheimin suvun aikana

Tukholmalainen tukkukauppias Lars Falck osti vuonna 1772 yhdessä erään liikekumppaninsa kanssa kaikki Koskenkylän ruukin ja tilan osuudet. Vuodesta 1778 alkaen hän omisti Koskenkylän yksinään. Hän ja hänen poikansa Lars, joka omisti ruukin vuosina 1793–1830 ja joka aateloitiin nimellä Falckenheim, olivat paikkakunnan viimeiset varsinaiset ruukinpatruunat.

Koskenkylän ruukkimiljöö vuonna 1811 lounaasta päin nähtynä. Gavriil Sergejevin akvarelli. Maalauksen alalaidassa on teksti: "V: Nižnjago Željezn: Zavoda Forsbi" (Koskenkylän alemman rautatehtaan näkymä). Vasemmalla joen länsirannalla kimppurautapajan ja naulapajan sekä sahan rakennukset. Itärannalla mylly ja masuunirakennus. Mäellä oikealla ruukinkirkko sekä sen erillinen kellotapuli, siitä vasemmalla pappila. Äärimmäisenä oikealla Falckenheimin rakennuttama kartanorakennus, joka paloi vuonna 1866. Saha, mylly ja useat muut rakennukset joutuivat vuonna 1873 nekin liekkien saaliiksi. Alus voidaan olettaa ruukin omaksi kuutiksi.

Falckin – Falckenheimin sukuun kuuluvien omistajien aikana tuotti polttoaineen saanti Koskenkylän ruukille vähitellen yhä vaikeammiksi käyviä ongelmia. Ruukinpatruuna valitti, että hän oli esimerkiksi vuonna 1787 saanut hankituksi hiiltä vain kolmasosan verran siitä, mitä sitä olisi tarvittu, ja vuonna 1791 hiilen saanti kattoi peräti vain kymmenesosan tarpeesta. Eräs valtion komitea arvioi vuonna 1800 ruukin taloudellisen kantokyvyn hyvin heikoksi, koska sillä ei ollut hiiltä omasta takaa, vaan se joutui ostamaan tarvitsemansa hiilet ja näiden saanti oli huonontunut.

Koskenkylän ruukin ongelmat olisivat mahdollisesti olleet ratkaistavissa siten, että olisi hankittu lisää maatiloja ja niiden mukana metsää, josta olisi saatu hiiliä. Tässä tarkoituksessa omistajat ostivatkin useita Pernajan luoteisosan kartanoita (kuten luvussa 3 on mainittu) sekä Myrskylän kartanon, jonka tiluksiin kuului laajoja metsiä.

Ruukinpatruuna Lars Falck, aateloituna Falckenheim. Hän omisti Koskenkylän vuosina 1793-1831. K.J. Rylanderin miniatyyrimaalaus. Museovirasto.

Toinen keino – joskin oli selvää, ettei siitä olisi apua pitkäksi aikaa – oli tuotannon rajoittaminen ja joidenkin ruukkiin kuuluvien laitosten myyminen ulkopuolisille. Niinpä masuuni purettiin vuonna 1785, minkä jälkeen raaka-aineeksi täytyi tuoda malmin asemesta takkirautaa, joka oli kalliimpaa. Vuonna 1795 myytiin toinen kankirautavasara, jolloin se tuotantomäärä, jonka kiintiöjärjestelmä ruukille salli, väheni puoleen entisestä.

Lars Falckenheimin aloitekyky ei nähtävästi riittänyt sellaisiin uudistuksiin, jotka olisivat ehkä pelastaneet hänen teollisuuslaitoksensa. Varsinainen raudanvalmistus lakkasi Koskenkylässä vuonna 1828, mutta virallisesti ruukki lopetti toimintansa vasta vuonna 1839. Lars Falckenheim muutti Myrskylän kartanoon, missä hän kuoli jo vuonna 1832.

Tässä kuvassa Sergejevin toinen vuonna 1811 Koskenkylässä maalattu akvarelli. Sen alalaidassa on teksti: "V: verhnjago Zavoda Forsbi" (Koskenkylän ylemmän tehtaan näkymä). Kohteet nähdään tässä lännestä Hammarforsenin rannalla, vähän matkaa ruukkikeskuksesta pohjoiseen päin. Vasemmalla kankirautapajan rakennukset, oikealla ruukinkirkko ja kellotapuli (jotka perspektiivin takia näyttävät olevan lähempänä tämän ylemmän ruukin rakennuksia kuin todellisuudessa). Sergejevin kaksi akvarellia näyttävät olevan kirkon ja kellotapulin keskinäisen sijainnin osalta ristiriidassa keskenään. – Akvarellit on julkaistu ensimmäisen kerran teoksessa Sergejevin Suomi (toim. J. Kuurne, Museovirasto 1994).

Vesisahat, höyrysahat ja myöhempien aikojen pienet sahalaitokset

Muutamien Pernajan kartanoiden herrat perustivat 1600-luvun loppupuolella omistamiinsa koskiin omia sahoja, joita käyttivät vesirattaat. Tällaisia sahoja oli mainitusta ajasta lähtien Degerbyn, Sarvilahden, Malmgårdin, Koskenkylän ja Tervikin kartanoilla. Degerbyn saha katosi Pernajan historiasta vuonna 1745, kun uusi kaupunki erotettiin Pernajasta. Tervikin sahasta taas on vain lyhyt maininta 1800-luvun alusta.

Muista vanhoista sahoista Malmgårdin saha lienee ollut

toiminnassa osapuilleen vuosina 1650–1730. Toiminta alkoi uudelleen vuonna 1880, jolloin rakennettiin uusi sahalaitos. Sen vesiratas korvattiin vuonna 1898 turbiinilla ja tämä vuonna 1924 sähkövoimalla. Sahaus lakkasi vuonna 1954; sitä oli harjoitettu pääasiallisesti kotitarpeiksi.

Sarvilahden sahaa, joka mainitaan ensimmäisen kerran vuonna 1654, voidaan pitää tyypillisenä pienehkönä kartanon sahana. Siihen kuului yksi raami ja kuusi terää. Töitä tehtiin kartanon seikkaperäisten tilikirjojen mukaan 1700-luvulla 20–40 vuorokauden ajan joka kevät ja syksy, aina sen mukaan, miten paljon vesivoimaa oli käytettävissä, ja tavallisesti sahattiin parisataa tukkia vuodessa. Sarvilahden saha uusittiin muutamaan otteeseen, mutta kun se myöhemmin, 1920-luvulla, lahjoitettiin Seurasaaren ulkomuseoon, sitä näyteltiin siellä esimerkkinä vanhojen vesisahojen tekniikasta.

Koskenkylän sahasta tuli todellinen teollisuuslaitos selvemmin kuin äsken mainituista sahoista. Jo niin varhain kuin vuonna 1586 ilmoitettiin, että Länsi-Koskenkylään “voisi hyvin rakentaa sekä tulli- että sahamyllyjä”. Lähteissä ei kuitenkaan ole tietoja siitä, että tällaista “hyvää mahdollisuutta” olisi todella käytetty hyväksi ja rakennettu kylään sahaa. Jokseenkin varmana voidaan pitää, että siellä oli 1670-luvulta lähtien vesisaha. Se tuhoutui useaan kertaan, ja kun se vuonna 1734 taas kerran rakennettiin uudelleen, siihen asennettiin uudenaikaisia koneenosia. Sahan kahteen raamiin mm. kiinnitettiin kumpaankin yhdeksän hienoa hollantilaista sahanterää. Sahan kapasiteetti, sellaisena kuin se oli 1700- luvulla, salli noin 750 tavallisen kokoisen tukin sahaamisen vuosittain; niistä saatiin 300 tolttia lautoja (1 toltti = 12 kappaletta lautoja). Sahaa lakattiin myöhemmin käyttämästä vesisahana, mutta siinä vaiheessa se oli jo liitetty Askolinin teollisuusyritysten joukkoon. Asiasta kerrotaan seuraavassa alaluvussa.

Gislomin Krogarsin tilalla toimi vuoden 1790 vaiheilla muutaman vuoden ajan tuulivoimalla käyvä sahalaitos. Osoittautui kuitenkin, ettei sanottu voimanlähde ainakaan täkäläisissä oloissa soveltunut

yhtä hyvin lautojen sahaamiseen kuin viljan jauhamiseen (josta on ollut puhetta luvussa 4.2).

Höyrykoneen käyttämien sahojen – höyrysahojen, niin kuin niitä lyhyesti nimitettiin – mukana tuli uusi tekniikka, joka moninkertaisti sahateollisuuden tuotantomäärät. Pernajan ensimmäinen höyrysaha rakennettiin vuonna 1865 Näseen. Sahan suhde kartanoon, jonka maalla se oli, oli tässä tapauksessa aivan toisenlainen kuin aikaisemmin suurtiloille rakennettujen vesisahojen suhde asianomaisiin kartanoihin oli ollut. Näsen kartanolla ei ollut sen maalle rakennetun höyrysahan kanssa muuta tekemistä kuin että kartano vuokrasi sahayhtiölle tarvittavan maa-alueen ja myi sille tukkeja. Näsen sahan, jota sen vuokralle otetun sijaintipaikan mukaan nimitettiin myös Kattsundin sahaksi, arvioitiin tuottavan suunnilleen 10 000 tolttia lautoja vuodessa. Se lopetti toimintansa vuonna 1893.

Thorsbyn Veckaksen höyrysaha toimi vuosina 1873–98; välillä sattui tosin yksi keskeytys. Viimeisten kymmenen vuoden ajan sahan omisti Johan Askolin, jonka hallussa olleille teollisuuslaitoksille omistetaan tässä esityksessä erityinen alaluku. 1900-luvun taitteen aikoihin oli Tavastbyssä, Paavalinkylässä, Haddomissa ja Röjsjössä pieniä höyry- ja moottorisahoja, mutta ne toimivat vain lyhyitä aikoja. Myöhemmin 1900-luvulla oli eri tahoilla pitäjää piensahoja, jotka käyttivät joko omistajien omista tai asiakkaiden metsistä saatuja tukkeja tai sitten ostettuja.

Askolinin sahat

Pernajan suurimman puutavara-alan yrityksen muodostivat Askolinin sahalaitokset. Ne toimivat täällä 1880-luvulta lähtien hiukan yli sadan vuoden ajan (loppuaikoina ne olivat kylläkin toisten omistajien kuin Askolinin perheen hallussa).

Kauppaneuvos Johan Askolin (1843-1912).

Johan Askolin syntyi sepän poikana Pornaisissa vuonna 1843. Kymmenvuotiaana hän menetti isänsä, kuusitoistavuotiaana hän muutti Porvooseen ja kohosi siellä viidessä vuodessa kauppa-apulaisesta oman liikkeen omistajaksi. Liike laajeni pian, niin että se harjoitti yhä laajamittaisempaa puutavarakauppaa. Askolin halusi välttää liiallista läheisyyttä johtavan, jo aikaisemmin asemansa vakiinnuttaneen paikallisen puutavarakauppiaan Aug. Eklöfin liikkeeseen ja siitä johtuvaa kovin ankaraa kilpailua. Kun hän ryhtyi sahanpatruunaksi, hän ei näin ollen sijoittanut toimintaansa Porvooseen vaan Pernajan Koskenkylään.

Sen jälkeen kun Koskenkylän rautaruukki oli vuonna 1828 lopettanut toimintansa, teollisuutta ei paikkakunnalla paljonkaan harjoitettu. Teollisuuslaitoksia oli vain mylly, vanuttamo ja

tiilitehdas. Liikemies C.A. Levin rakennutti Koskenkylään uuden vesisahan hankittuaan kartanon omistukseensa. Vuonna 1874 sahalaitos siirtyi yhtiölle, jonka johtoon kuuluivat mm. kamariherra Constantin Linder ja amiraali Leopold Toppelius. Suhdanteiden huonontuminen vei yhtiön vararikkoon. Koskenkylän kartanon ja sahan osti vuonna 1880 toimitetussa pakkohuutokaupassa Johan Askolin.

A.J. Sandbäck yleni muutaman kymmenen vuoden kuluessa tuntikirjurin apulaisesta Koskenkylän sahateollisuuden ylimmäksi paikalliseksi johtajaksi.

Askolinin pääkonttori toimi edelleen Porvoossa. Koskenkylän sahan johtajaksi yleni vähitellen Anders Johan Sandbäck. Hän oli 1880-luvulla aloitellut Veckaksen sahalla tavallisena aputyöläisenä,

ja kymmenen vuotta myöhemmin hänestä tuli omistajan lähin Koskenkylässä toimiva apulainen. Siinä asemassa hän oli toisen maailmansodan aikoihin asti.

Koskenkylän sahalaitos, ilmakuva 1900-luvun puolivälin tienoilta. Sahasta oikealla konttori ja linna ym. rakennuksia, sahan pohjoispuolella rannalla entinen ruukinseurakunnan pappila, ylhäällä vasemmalla Hammarforsen.

Vuoden 1890 tienoilla Koskenkylän sahan tuotanto oli kasvanut 4000 standarttiin (noin 20 000 kuutiometriä) vuodessa, ja 1910-luvulle mennessä se vielä kaksinkertaistui tästäkin. Näin suuri kasvu edellytti uuden tekniikan käyttöönottamista. Vesirattaat korvattiin vuonna 1896 turbiineilla, ja vuonna 1913 vesisaha purettiin ja sen tilalle rakennettiin höyrysaha. Sen jälkeen tuotanto kasvoi edelleen, niin että se oli ajoittain jopa noin 12 000 standarttia vuodessa.

Joh. Askolin oli kuitenkin vuonna 1896 hankkinut omistukseensa myös Isnäsin kartanon, jonka rantaan hän rakennutti höyrysahan, jonka toiminta käynnistyi vuonna 1898. Vuonna 1905 laaditun tilaston mukaan Koskenkylä ja Isnäs tuottivat tuolloin yhteensä 7800 standarttia sahatavaraa 473 000 tukista (todettakoon vertailuksi, että 1700-luvulla kaikki pitäjän sahat käyttivät yhteensä 1000

tukkia). Vuonna 1905 Koskenkylän ja Isnäsin sahojen bruttovalmistusarvo oli
1 113 000 markkaa. Se käsitti noin 95 % Pernajan kaikkien teollisuuslaitosten senvuotisen tuotannon arvosta.

Koskenkylän ja Isnäsin sahat (edellinen toimi vuoteen 1952 ja jälkimmäinen vuoteen 1996 asti) pysyivät pitäjän johtavina teollisuuslaitoksina miltei koko 1900-luvun ajan. Poikkeuksena olivat vain vuodet 1945–56, jolloin Valko ja siellä toimiva uusi, suuri laivatelakka vielä kuuluivat Pernajaan. Mainituilla sahoilla oli parhaina vuosina, vuosisadan puolivälin aikoihin, henkilökuntaa yhteensä 300–400 henkeä.

Vaikeuksia kuitenkin ilmeni, ja lopulta ne kävivät ylivoimaisiksi. Riittävien tukkimäärien saaminen Koskenkylän sahan käyttöön kävi yhtiön johtohenkilöiden kertoman mukaan 1940-luvun lopulla yhä vaikeammaksi. Tämä ilmoitettiin yhdeksi syyksi siihen, että saha vuonna 1952 lopetti toimintansa. (Eräänlainen yhteensattuma on siinä, että Koskenkylän rautaruukin lopettaminen vuonna 1828 oli sekin johtunut metsävarojen puutteesta.)

Toisin kuin oli odotettu, sahauksen lakkaaminen Koskenkylässä vuonna 1952 ei johtanut siihen, että Isnäsin henkilökunta ja tuotanto olisivat mainittavasti suorastaan lisääntyneet. Siellä tuotantomäärä oli muutamia vuosia aikaisemmin toimeenpannun uudenaikaistamisen jälkeen kasvanut suunnilleen 10 000 standarttiin vuodessa. Isnäsiin rakennettiin 1960-luvulla laituri, jonka ansiosta lastaus voitiin suorittaa trukeista käsin. Sen jälkeen tuotantomäärä kasvoi edelleen ja oli ajoittain 15 000 standarttia (70 000 kuutiometriä) vuodessa.

Isnäsin lautatarha ja oikealla saharakennus. Valokuva 1970-luvulta. Museovirasto.

Vuonna 1971 Askolinien yritys myi Koskenkylän ja Isnäsin teollisuuslaitokset Rauma-Repola-yhtymälle, jolta Isnäsin saha vuonna 1988 siirtyi edelleen toisen suuryhtiön, Tampellan, omistukseen. Tulevaisuus muuttui omistajien vaihtuessa yhä epävarmemmaksi, ja pelot kävivätkin toteen. Sahaus lopetettiin Isnäsissä vuonna 1991 – perusteina olivat yrityksen sisäinen rationalisointi ja muut sellaiset seikat – ja kuivaus, joka oli vähäisenäkin toimintana jossain määrin korvannut sahauksen lakkaamisen aiheuttamia työpaikkojen menetyksiä, viimein vuonna 1996.

Tiiliruukit – menestyviä pernajalaisyrityksiä

Sahat, jotka 1900-luvulla olivat Pernajan suurimpia teollisuuslaitoksia, olivat toiminnassaan tietysti teollisuusyrityksiksikin aivan erityisen riippuvaisia kansainvälisistä suhdanteista. Näiden vaihteluja ei tässä kuitenkaan lähdetä kuvaamaan. Paikallishistoriallisesta näkökulmasta mielenkiintoisempia ovat tiiliteollisuuden kokemat markkinoiden

vaihtelut, vaikka sen tuotannon arvo olikin huomattavasti vähäisempi kuin sahojen. Sen loistoaikaa kesti 1700-luvun puolivälistä 1900-luvun alkuun; tuotantoyksikköjä oli silloin kymmenkunta, ja ne olivat ajoittain luonteeltaan selviä teollisuuslaitoksia.

Pernajan ensimmäiset tiiliruukit toimivat kotitarpeiksi. Tähänkin yhteyteen sopii hyvin ruotsin kielen sanan husbehov sananmukainen käännös “talotarve”. Yksi varhaisimmista tiiliruukeista perustettiin Sarvilahteen 1670-luvulla; sen tuottamat tiilet käytettiin itse linnan sekä sen läntisen siipirakennuksen pystyttämiseen. Kun ruukki oli täyttänyt tehtävänsä, tiilien valmistus lopetettiin monen vuosikymmenen ajaksi. Samanlaisia ajallisesti rajallisia tehtäviä oli muillakin tiilitehtailla; sellainen lienee täällä toiminut 1500-luvulla Tjusterbyn linnan rakennustöiden aikaan, ja varmasti on voitu todeta, että Malmgårdissa niin ikään valmistettiin tiiliä omassa tehtaassa muutamien 1880- ja 1890-luvuille osuneiden kovien rakennusvuosien aikana.

Pernajaan 1700-luvun puolimaissa perustetut tiiliruukit keskittyivät olennaisesti muuhun kuin kotitarvetuotantoon. Helsingin ja Loviisan edustalla vuodesta 1748 lähtien suoritetut suuret linnoitustyöt saivat aikaan runsaan kysynnän, joka kuitenkin vaihteli sen mukaan, minkä verran varoja valtiovallalla oli investoida linnoituksiin. Sarvilahden tiiliruukki perustettiin heti vuoden 1748 jälkeen uudelleen, ja Idlaxiin ja Malmsbyhyn rakennettiin aivan uudet tehtaat. Seuraavana tehokkaiden linnoitusrakennustöiden kautena, 1770- ja 1780-luvuilla, syntyivät Tjusterbyn tiiliruukki sekä Sarvlaxvikenin itärannalle rakennettu uusi suuri tehdas, joka korvasi vanhan, ylhäällä kartanon päärakennuksen lähellä sijainneen ruukin.

Tiilen menekkimahdollisuudet pysyivät 1800-luvullakin hyvinä. Silloin tiililastit lähtivät Pernajasta etupäässä pitäjän kahteen pieneen naapurikaupunkiin, joissa niitä nyt käytettiin muihin kuin sotilaallisiin tarkoituksiin, sekä kahteen kasvavaan suurkaupunkiin

– Helsinkiin ja Pietariin. Puheena olevalla vuosisadalla syntyi tiilitehtaita Koskenkylään, Sjögårdiin, Isnäsiin, Näseen, Kabböleen, Sarvisalon kartanoon, Härkäpään Hermansiin ja Hardomin Lurensiin. Myös Tervikiin ja Gislomin Lill-Ollakseen perustettiin tiilitehdas, mutta niiden toiminta jäi jokseenkin lyhytaikaiseksi.

Tiilitehtaista on käytettävissä joukko tilastotietoja, joista pääosa on peräisin suunnilleen vuosilta 1880–1910. Pitäjän suurimmissa tiilitehtaissa, nimittäin Koskenkylän, Isnäsin ja Sarvisalon kartanon tehtaissa, normaali vuosituotanto vaihteli 300 000–400 000 kappaleen välillä. Lill-Ollaksen, Tjusterbyn, Sjögårdin, Idlaxin, Kabbölen sekä Härkäpään Hermansin tehtaissa valmistettiin siihen aikaan vuodessa 150 000–250 000 tiiltä.

Pernajassa oli siis runsaat kymmenen kartanoa, joissa harjoitettiin teollista tiilten valmistusta. Toiminnan kannattavuus oli monien tekijöiden yhteisvaikutusta: 1. Kuten edellä esitettiin, menekki oli pitkän aikaa yleensä hyvä, vaikka se hieman vaihtelikin. 2. Raaka-ainevaroja oli hiekkaharjuissa ja savikuopissa riittävästi ja ne olivat ilmaisia. 3. Polttoainettakin oli runsaasti; sellaiseksi kelpasivat pienemmät puut, joita sahat eivät ottaneet vastaan. 4. Laitteistot ja niiden käyttö olivat miltei ilmaisia. Tehtaiden “koneistoa”, jolla tiilet lyötiin muottiin, käytti paikkakunnalla mm. riihistä tuttu hevoskierto, polttouunit voitiin muurata omasta tuotannosta ylijääneistä, myytäviksi kelpaamattomista tiilistä ja kuivaamot voitiin hyvin rakentaa huononpuoleisista laudoista. 5. Henkilökuntaa oli erityisesti tehtäväänsä palkatun tiilimestarin lisäksi pääasiassa vain muutamia kartanon renkejä ja päivätyöläisiä, joita eräinä aikoina vuodesta oli enemmän kuin heitä tarvittiin. 6. Kuljetusjärjestelyt olivat helppoja ja halpoja: melkein kaikki pitäjässä toimivat suuret tiilitehtaat sijaitsivat merenrannalla, mistä tiililastit voitiin kuljettaa pikkualuksilla – usein kartanon omilla – ostajille.

Erilaiset laskelmat – myös valtion Teollisuushallituksen tilastoon sisältyvät – osoittivat, että useimmat tiilitehtaat olivat todella kannattavia sellaisina kuin ne Pernajassa toimivat: sopivissa

paikoissa sijaitsevien kartanoiden yhteydessä, joilla oli maillaan riittävät luonnon raaka-ainelähteet sekä työvoimana tarvittava määrä joustavasti käytettävissä olevaa väkeä (ja hevonenkin!). Pitäjän viiden suurimman tiilitehtaan vuosituotannon bruttoarvo oli 1900-luvun taitteessa osapuilleen 10 000–15 000 markkaa, mistä noin puolet voitiin lukea nettotuotoksi. Tällaisin ansioin voi kahden vuoden voittovaroilla siihen aikaan ostaa keskikokoisen talonpoikaistilan.

Tiilitehtaiden tuotanto käsitti virallisen tilaston mukaan 1800-luvun lopulla noin 20–30 prosenttia Pernajan kaiken teollisuustuotannon bruttoarvosta, mutta sen osuus väheni sitten vuoteen 1905 mennessä noin 5 prosenttiin ja supistui sen jälkeen edelleen. Puheena oleva teollisuudenhaara läheni viimeistään 1910-luvulta lähtien sangen nopeasti loppuaan – useista eri syistä. Yksi niistä oli se, ettei "melkein ilmaista" työvoimaa tahtonut vuoden 1918 torpparilain tultua voimaan olla enää juuri saatavissa, ja toiseksi alkoi kannattaa paremmin lähettää hiekka sellaisenaan meritse Helsinkiin kuin valmistaa tiiliä.

Muutamia 1900-luvun vanhoja ja uusia teollisuudenhaaroja

Pernajassa pantiin 1900-luvun kuluessa alulle joukko pieniä eri alojen teollisuusyrityksiä. Niistä monien toiminta kuitenkin jäi niin lyhytaikaiseksi, ettei olisi kohtuullista vaatia niiden mainitsemista pitäjän historiaa koskevassa yleisesityksessä. Tässä kiinnitetään huomiota vain muutamiin harvoihin tähän ryhmään kuuluviin yrityksiin, mm. sellaisiin, jotka ovat huomattavalla tavalla jatkaneet vanhaa perinnettä tai joiden omistajat ja johtohenkilöt ovat tarttuneet tehtäviinsä uusin, rohkein ottein.

Veneenrakennus oli ennen moottoriveneiden aikaa ollut lähinnä puusepän työtä, josta kätevä kalastaja selviytyi omin neuvoin. (Täällä rakennettiin jonkin verran myös suurempia aluksia, mistä kerrotaan kauppaa käsittelevässä luvussa.) Vasta 1900-luvun alussa pitäjään

ilmaantuu useita veneenrakentajia, jotka valmistivat tuotteitaan suhteellisen runsaasti myytäviksi. Sellaisia ammattimiehiä oli mm. Köpbackan puolessa, Våtskärillä ja Kabbölessä; viimeksi mainitussa kylässä veneitä rakensivat muutamat virolaiset siirtolaiset.

Vuonna 1974 aloittivat Einar ja Fredrik Nyqvist Sarvisalossa entistä erikoistuneemman puualusten rakennustoiminnan. Heidän verstaassaan valmistettiin mm. troolareita ja meripelastusaluksia, joista suuri osa vietiin ulkomaille. Isnäsin entiselle saha-alueelle perustettiin v:n 2000 tienoilla myös teollisesti toimiva veneveistämö.

Siihen aikaan kun Valko vielä kuului Pernajaan, tarkemmin sanoen vuonna 1945, siellä käynnistyi laajuudeltaan aivan omaan luokkaansa kuuluva puualusten valmistus. Valkosta toimitettiin vuoteen 1952 mennessä sotakorvaustavarana Neuvostoliittoon 4 kappaletta 300 tonnin kuunareita ja 63 kappaletta 1000 tonnin proomuja sekä monia muitakin tuotteita. – Kalasäilykkeiden valmistus, joka oli Pernajan saaristolaisille hyvin tuttua puuhaa, koska silakan suolaus oli täällä vanhastaan ollut tärkeää, kehittyi 1930-luvulla Köpbackan puolessa todelliseksi teollisuudeksi. Siinä käytettiin raaka-aineena etupäässä Islannin vesiltä saatuja kaloja, joita Nordströmin varustamon alukset olivat pyydystäneet vuodesta 1931 lähtien. Säilyketeollisuus antoi työtä 200–300 ihmiselle, kun Islannin vesillä toimivat kalastajat ja Köpbackan tynnyritehtaan henkilökunta luetaan mukaan. Valkon telakalla työskenteli enimmillään runsaat 700 henkeä. Vuoden 1957 alueliitoksen yhteydessä Pernaja siis menetti Loviisalle tuhatkunta teollisuuden työpaikkaa.

Vuonna 1901 pantiin Röjsjön suon laidalla Kuggom-Hardomin läntisimmässä osassa alulle teollisuuslaitos, joka edusti Suomessa aivan uutta alaa. Tehdas alkoi valmistaa polttoturvetta. Hankkeen takana olivat lähinnä Lurensin kartanon omistajasukuun kuuluvat Lindforsin veljekset. Toinen heistä, kenraalimajuri Julius af Lindfors, oli yhtiön hallituksen puheenjohtaja, ja hänen kuoltuaan tehtävään valittiin hänen vävynsä, ruotsinruotsalainen professori C.

Mittag-Leffler. Itse tehtaan johtajana toimi insinööri John Pettersson.

Tehdasta varten rakennettiin 6,5 kilometrin pituinen sivuraide, joka vei Kuggomin pysäkiltä länteen (ratapenger on pitkiltä osuuksilta säilynyt). Tuotanto oli käynnissä pääasiallisesti vain vuosina 1901–1904, jolloin polttoturvetta valmistettiin keskimäärin 4000 tonnia vuodessa. Henkilökunnan määrä oli kunakin toimintasesonkina noin 100 henkeä. Yritystä kohtasivat kuitenkin vaikeat ongelmat, sillä kesät olivat sateisia ja mikä vakavinta, ajatellut asiakkaat suhtautuivat uutuuteen epäröiden. Röjsjö bränntorvsfabrik oli kieltämättä ollut edellä aikaansa, kun se vuonna 1905 joutui lopettamaan varsinaisen toimintansa. Tämän jälkeen pystyttiin harjoittamaan lähinnä vain sahausta, ei sitäkään kovin paljon. Vuonna 1915 yritettiin polttoturpeen valmistusta aloittaa uudestaan, mutta asia raukesi – saadun tiedon mukaan siksi, että Venäjän armeija takavarikoi yhtiön kulkuneuvot. Röjsjö A.B. purettiin vuonna 1919.

Vuonna 1914 aloitti toimintansa Skinnarby pliggfabrik, joka valmisti etenkin kenkien valmistuksessa ja korjauksessa käytettäviä puunauloja. Alku oli jokseenkin vaatimaton. Tehtaan johtaja Emil Lindholm – entinen merimies – työskenteli käytöstä pois jätetyssä nahkurinverstaassa; työntekijöitä oli neljä, viisi henkeä, ja tehtaan koneiston muodostivat yrityksen käyttöön uusittu ja muunnettu ompelukone sekä käsikäyttöinen sorvi. Lindholm ja hänen useat poikansa ja pojanpoikansa, jotka aikoinaan tulivat mukaan yrityksen toimintaan, saivat kuitenkin tehtaan tuotannon kasvamaan tasaisesti. Vuoden 1950 paikkeilla ryhdyttiin päätuotteena valmistamaan kengännaulojen asemesta jäätelöpuikkoja, joista suuri osa vietiin ulkomaille. Henkilökunnan määrä vaihteli seuraavina vuosikymmeninä 35:stä 50 henkeen, sesonkien vaihtelun mukaan. Tehdas oli silloin Pernajan toiseksi suurin teollisuuslaitos, sen edellä olivat vain Askolinin sahat. Lindholmit myivät vuonna 1986 yrityksensä, jonka nimenä oli silloin Finnsticks. Tehdas siirrettiin

Loviisaan, ja 1990-luvun puolivälin aikoihin se joutui lopettamaan toimintansa; syyksi tähän mainittiin mm. alan ulkomaisten yritysten kilpailu, joka oli käynyt ylivoimaiseksi.

Finnsticksin tehdas Skinnarbyssä. Se oli aloittanut toimintansa 1910-luvulla puunaulatehtaana. Ilmakuva 1991.

Vuodesta 1970 lähtien perustettiin Pernajaan, etupäässä Gislomiin ja Koskenkylään, erilaisia pienteollisuusyrityksiä, joilla oli henkilökuntaa yleensä 10–20 henkeä. Ne valmistivat mm. sellaisia artikkeleita kuin purjeita, saunankiukaita, elektroniikkaa, makeisia, pakkauksia ja puusepäntuotteita; useat näistä yrityksistä toimivat vain vähän aikaa. Pysyvämmäksi muodostui teollinen toiminta, joka käynnistyi vuonna 1969 Högmalmenin luona Thorsbyn ja Koskenkylän välillä. Siellä valmistettiin betonipaaluja ja muuta sellaista. Henkilökuntaa oli 2000-luvun taitteen aikoihin viidestätoista kahteenkymmeneen henkeä. Korkeassa, vähitellen kutistuvassa harjussa oli kosolti tällaisessa teollisuudessa tarvittavaa hiekkaa.

*

Pitäjän sähköistäminen alkoi Koskenkylänjoesta. Sen koskiin rakennettiin vesivoimalaitokset; ensimmäisenä valmistui vuonna 1889 Koskenkylän sahan voimala ja toisena Malmgårdin voimalaitos, joka aloitti toimintansa vuonna 1898. Viimeksi mainitun voimalan

tarkoituksena oli etupäässä käyttövoiman hankkiminen kartanon puimakoneelle ja muille sellaisille laitteille, mutta siitä saatua sähkövirtaa käytettiin myös valaistukseen. Malmgårdin voimalaitos on ollut käytössä – myöhemmin uudelleen rakennettuna – 2000-luvulle saakka.

Röjsjö A.B:n johto suunnitteli vuodesta 1904 alkaen yhtiön nostaman polttoturpeen käyttötarkoituksen muuttamista: siihen asti sitä oli myyty ulkopuolisille, mutta nyt sitä ajateltiin ruveta käyttämään itse paikalla sähköntuotantoon. Mm. Helsingin kaupungin kanssa käytiin neuvotteluja sähkön toimittamisesta kaupunkiin, mutta yhtiö joutui jättämään tämänkin hankkeen sikseen.

Kuntakokous päätti vuonna 1917, että Pernaja liittyisi monien naapurikuntiensa tavoin Kymenlaakson Sähköosakeyhtiöön. Päätöksen toimeenpaneminen alkoi vuonna 1921. Sitten koko pitäjä asteittain sähköistettiin. Vuosisadan keskipaikkeille mennessä sähkö oli saatu kaikkiin mannermaan kyliin, kun tämä uutuus vuosina 1948–49 tuli Kabböleen ja vuonna 1957 Grevbölen seudulle. Saaristossa Våtskär ja Sondarö saivat sähkön vuonna 1971 ja Keipsalon edustalla sijaitsevat yhdeksän asuttua saarta vuonna 1991. Sähköllä oli saaristolle aivan oma merkityksensä; taloudellisesti se oli tärkeää mm. kalanviljelyn kannalta ja tietenkin myös siksi, että se edisti ostokykyisten vapaa-ajanviettäjien viihtymistä paikkakunnalla.

Käsityö – sääntelystä markkinatalouteen

Keskiajalta aina 1860-luvulle käsityön kehitys määräytyi pitkälle valtiovallan harjoittamasta elinkeinopolitiikasta käsin. Käsityötä tuli periaatteessa harjoittaa kaupungeissa ja tarkoin säännellyn ammattikuntalaitoksen puitteissa. Tarkoituksena oli, että ammattimaista käsityötä saisi maalla harjoittaa pääasiassa vain viranomaisten harkinnan mukaan, jonka perusteet vaihtelivat

tapauksesta toiseen. Tietenkin kysynnällä oli silti aina oma merkityksensä, vaikka käsityöelinkeinojen vapaata kehitystä pitkään rajoitettiinkin.

Sääntelystä huolimatta käsityöläisten lukumäärä kasvoi Pernajassa vuosisatojen kuluessa. Tähän vaikutti sekin, että aateliset saivat pitää kartanoissaan palveluksessa käsityöläisiä suurin piirtein niin paljon kuin heidän mielestään tarvittiin pitämään herrasväki ja kartanon alustalaiset käsityötuotteissa. Vuoden 1750 paikkeilla pitäjässä oli kaikkiaan hiukan yli 20 ammattikäsityöläistä. Useimmat näistä olivat aatelisten tiloilla työskenteleviä ns. kartanonkäsityöläisiä, ja vain kolme oli ns. pitäjänkäsityöläisiä, joilla oli viranomaisten antama lupatodistus. Vuonna 1800 Pernajassa oli noin 30 käsityöläistä, vuonna 1850 noin 75 ja vuonna 1870 (jolloin rajoittavat säännökset oli kumottu) 87.

Vielä vuonna 1890 Pernajassa oli kirkollisen väestökirjanpidon mukaan enemmän käsi- kuin teollisuustyöläisiä. Käsityöläisiä, joihin luettiin myös kisällit, oli silloin 115, teollisuustyöläisiä 77 henkeä. Kymmenen vuotta myöhemmin olot olivat kuitenkin muuttuneet toisenlaisiksi, niin että käsityöläisiä oli 108 ja teollisuustyöläisiä jo 134 henkeä. Käsityöläisten kokonaismäärä väheni täällä 1910-luvulta lähtien. Mikäli perheenjäsenet luetaan mukaan, oli 1900-luvun kahdella ensimmäisellä vuosikymmenellä Pernajan asukkaista 8 % teollisuustyöväkeä ja 4 % käsityöläisväestöä. Mainittujen väestöryhmien yhteinen osuus, joka siis silloin oli 12 %, kasvoi 1900-luvun puoliväliin mennessä Valkossa harjoitetun teollisuuden kehityksen vuoksi 27 prosenttiin ja supistui sitten vuosisadan loppuun mennessä suunnilleen 20 prosenttiin.

Härkäpään kylän paja, joka on entistetty ja säilytetty muinaismuistona. Valok. S. Flink 1996.

Valtaosa Pernajassa 1500-luvulta 1900-luvulle ulottuvana aikana toimineista käsityöläisistä oli suutareita, räätäleitä tai seppiä. Melkein koko pitäjänkäsityöläisten ryhmä muodostui näiden kolmen ammatin harjoittajista. Etuoikeutettujen kartanonkäsityöläisten joukossa oli monipuolisemmin eri alojen ammattimiehiä. Mainittuun ryhmään kuului vanhastaan puuseppiä, kirvesmiehiä, muurareita ja lasimestareita, 1700- ja 1800-luvuilla myös laivanrakennusmestareita, hampunkehrääjiä ja köydenpunojia, sorvareita, maalareita, satulaseppiä, miekkaseppiä ym.

Kartanoiden kutojat eli kankurit herättävät erityistä mielenkiintoa. Tällaisia ammattilaisia oli 1600-luvulta 1800-luvun alkuun ainakin Sarvilahdessa, Malmgårdissa, Koskenkylässä, Tjusterbyssä, Isnäsissä, Labbyssä, Edössä, Näsessä ja Sarvisalossa. Kankureina näyttää ennen vuotta 1800 toimineen yksinomaan miehiä. Yksi sanotun ammattikunnan edustaja oli Staffan Wikman, joka mainitaan suunnilleen vuosina 1750–90 useasti Sarvilahden kartanon yksityiskohtaisen tarkoissa tileissä. Hänellä oli "työsuhdeasuntona" Vävars-niminen torppa. Parhaina vuosinaan Wikman valmisti vuosittain 400–1000 kyynärää (1 kyynärä = 60 cm) kudonnaisia: liina-, rohdin- ja hurstikudoksia, joista viimeksi mainittu laatu oli karkeinta. Muutamina vuosina kartano saattoi myydä 200–300 kyynärää kudonnaisia. Kankurit valmistivat siis tuotteitaan suureksi osaksi varsinaista myyntiä varten; tämä poikkesi muiden maaseudun käsityöläisten toimenkuvasta, sillä nämä tekivät enimmäkseen asiakkaiden tilaamia töitä.

Naisia alkoi liittyä kartanonkankurien joukkoon 1800-luvun alussa. Naispuolisista kankureista olivat Tervikissä 1830- ja 1840-luvuilla työskennelleet Hedvig Söderholm ja Lena Sofia Lindström erittäin etevien ammattilaisten maineessa ja saivat taidostaan

palkintojakin. Tästä herraskartanoissa ammattimaisesti harjoitetusta korkeatasoisesta käsityöstä jouduttiin vuoden 1850 aikoihin luopumaan. Asia selittyy osaksi siitä, että teollisen tuotannon kilpailu kävi käsityöläisille ylivoimaiseksi, niin kuin myöhemmin kävi monella muullakin perinnäisellä käsityöalalla.

Käsityö elpyi Pernajassa uudelleen varsin myöhäisinä aikoina, 1900-luvun lopulla, joskin täysin entisistä poikkeavissa oloissa ja uudenlaisin edellytyksin. Silloin muutamat erityisesti taidekäsityöhön suuntautuneet ammatinharjoittajat perustivat pitäjään oman yhdistyksen.

4.6. Kauppa, merenkulku ja matkailu

Edellisistä luvuista on ilmennyt, että jotkut elinkeinot – etupäässä maatalous, kalastus ja metsätalous – tuottivat ajoittain hyödykkeitä yli oman tarpeen, niin että niitä voitiin myydä. Tämän luvun eri alaluvuissa käsitellään kaupan suuntautumista, sen mittasuhteita ja muita sitä koskevia seikkoja. Ensimmäisessä alaluvussa esitetään yleiskatsaus muutamiin pernajalaisten oman pitäjän ulkopuolisten kauppakumppanien kanssa käymän kaupan maantieteellisiin pääsuuntiin.

Kauppayhteydet Tallinnaan, Tukholmaan, Helsinkiin ja Pietariin

Pernajan maantieteellinen sijainti soi pitäjän asukkaille hyvät mahdollisuudet pitää yllä kauppayhteyksiä Suomenlahden sekä Itämeren pohjoisosan rannikoiden suuriin kaupunkeihin. Vanhinta perua oli Tallinnan kanssa käyty kauppa, kaupunkiinhan oli lyhyt matka – se sijaitsi lahden takana, vähän lännempänä kuin Pernaja. Tallinnan-kauppaa koskevaa lähdeaineistoa on 1500-luvun taitteesta lähtien. Materiaalin runsaus viittaa siihen, että Tallinnaan oli ollut kauppasuhteita jo kauan, luultavasti 1300-luvun alusta alkaen.

Mainittuna ajankohtana olot olivat kummallakin taholla vakiintuneet – Pernajaan oli muodostunut kiinteä asutus ja Tallinna oli juuri päässyt hansaliiton jäseneksi.

1500-luvulta säilyneissä tallinnalaisten kauppiaiden tileissä mainitaan usein Pernajan talonpoikien kanssa solmittuja liikesuhteita. Tällaisissa yhteyksissä esiintyy pitäjän itäosan asukkaista Köpbackan, Degerbyn, Haddomin ja Sarvilahden talonpoikia, edelleen Särkilahden, Kirkonkylän ja Koskenkylän väkeä, ja pitäjän lounaisosan kylistä ovat edustuneina Labby, Kabböle, Sarvisalo, Härkäpää ja Horslök. Tällaista kauppaa kävivät myös aateliset tilanomistajat, esimerkiksi Tjusterbyn herra Olof Lille (Wildeman). Hän lähetti 1510-luvulla aluksellaan Tallinnaan voita, kuivattua ja suolasilakkaa, lohta, lihaa, häränvuotia ja lautoja. Tallinnasta hän taas tuotti itselleen suolaa, mausteita, kangastavaroita, pellavaa, olutta, paloviinaa ja hunajaa sekä erilaisia rakennusaineita ja muitakin tavaroita. Tuontitavarat Lille nähtävästi käytti osaksi omiin tarpeisiinsa, mutta osan hän myi edelleen, mm. Pernajan kirkolla pidetyillä markkinoilla. Useimpien äsken mainittujen kylien talonpojilla oli omia aluksia. He veivät niillä Tallinnaan etupäässä kalaa, voita, halkoja ja lautoja ja ostivat sieltä kotiin tuotaviksi suolaa ja viljaa.

Sen jälkeen kun Viron pohjoiset maakunnat olivat vuonna 1561 siirtyneet Ruotsin vallan alaisuuteen, Suomenlahden yli harjoitettu merenkulku muuttui eräissä suhteissa. Vanha tavaranvaihto jatkui, mutta lisäksi aluksilla alettiin yhä enemmän kuljettaa kruunun laskuun sotaväkeä tai rahtia, lähinnä hevosia ja sotaväen tarvitsemaa muonaa. Vuonna 1619 esimerkiksi oli Labbyn aluksella tavaralastin lisäksi 241 matkustajaa, “Laskapellen” (Adam Richard de la Chapellen) johtaman yksikön miehiä. Pernajan parhaiten menestyneitä laivanvarustajia oli 1600-luvun lopulla ja 1700-luvun alussa rovasti Petrus Serlachius. Hän jatkoi täkäläisten pappien laivanvarustajaperinteitä, jotka oli pannut alulle pitäjän kirkkoherra Andreas Laurentii Teit vuoden 1550 vaiheilla. Serlachius mm.

kuljetti Tallinnaan kruunun rahtitavaroita ja kävi kauppaa sikäläisten porvarien kanssa käyttäen näihin liiketoimiinsa samanaikaisesti kahta suurta alusta. Liikekumppanina hänellä oli lankonsa, porvoolainen kauppias (ja Härkäpään Hermansin tilan omistaja) Herman Detterding.

Pernajalaisten Tukholman-kauppa vilkastui 1600-luvulla. Useat pitäjän tilanomistajat asuivat ajoittain pitkään (jotkut pääasiallisestikin) Tukholmassa tai sen lähistöllä. Pääkaupunkiin lähetetttiin Pernajasta elintarvikkeita, halkoja ja muitakin tuotteita, osittain herrasväkien omiksi tarpeiksi ja osittain myytäviksi. 1700-luvun ensimmäiseltä vuosikymmeneltä on säilynyt pieni tilasto, jonka mukaan Pernajan alusten kirjoihin merkityistä kuudestatoista kauppamatkasta kaksitoista suuntautui Tukholmaan, neljä Tallinnaan. Vuonna 1721 tehdyn rauhansopimuksen jälkeen, jonka mukaan Viro joutui Venäjän haltuun, pitäjän yhteydet Tallinnaan vähenivät entisestään. Sarvilahden tileistä saatavia tietoja voidaan ehkä pitää edustavina. Sarvilahden kartanon alus teki suunnilleen vuodet 1740–1810 käsittävänä aikana miltei joka vuosi Tukholman-matkan tai kaksikin, mutta näiden 70 vuoden mittaan se kävi vain kahdesti Tallinnassa ja kerran Pietarissa.

Helsingistä tuli 1700-luvun loppupuolella Tukholman jälkeen tavallisin Pernajan alusten määräsatama, mikä johtui mm. Viaporin linnoituksen rakennustöistä. Kun Suomi oli vuonna 1809 erotettu Ruotsista, Helsingistä – uudesta pääkaupungista – tuli pian kaikkein tärkein pernajalaisten alusten määränpää. Ne veivät sinne ennen kaikkea halkoja, tiiliä ja hiekkaa; samanlaisia tavaralasteja kuljetettiin siihen aikaan ja aina vuoteen 1918 saakka joskus – kuitenkin harvoin – myös Pietariin. Pernajasta Venäjän jättiläiskaupunkiin suuntautuva vienti oli aivan 1900-luvun alkuvuosina lähtenyt suureen nousuun, mutta se kulki enemmän rautateitse kuin meritse. Tämän ajan erityiselinkeinoja olivat kuitenkin kuoreen eli norssin ja mukulakivien vienti saaristosta meritse Pietariin. Kumpaakin tavaraa lähetettiin sinne monia

laivalastillisia, ja niiden viennillä oli kyllä oma merkityksensä.

Helsinkiin suuntautuvat kuljetukset olivat erityisen tärkeä osa Pernajan merenkulkua sen viimeisiin aikoihin – vuoden 1960 tienoille – asti, mutta pitäjän alukset liikennöivät sellaisiakin linjoja, jotka veivät kaukaisempiin Itämeren satamiin, vieläpä Pohjanmerenkin rannoille. Merikauppayhteydet, joita pitäjäläiset pitivät yllä monien vuosisatojen ajan, ovat yhtenä osoituksena siitä, ettei Pernaja ollut niin omiin oloihinsa käpertynyt paikkakunta kuin Suomen maalaispitäjien on joskus – aiheettomasti – kuviteltu olleen.

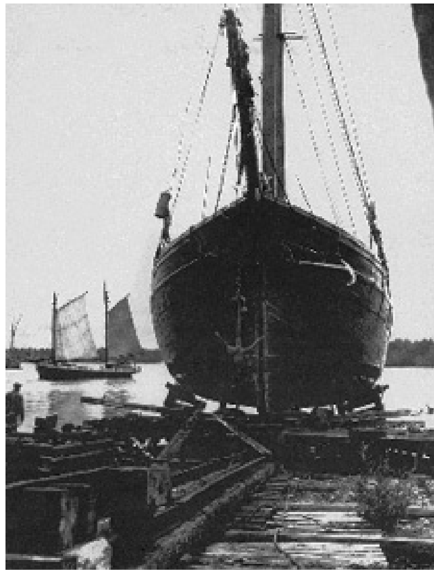
Talonpojat, kartanot ja laivurit laivanvarustajina

Pernajalaisten kauppamerenkulun määräsatamat ovat siis eri aikoina vaihdelleet suuresti. Samaten laivanvarustajat ja muut merenkulkuelinkeinon huomattavat tekijät ovat kuuluneet eri ajanjaksoina kovin vaihteleviin yhteiskuntaryhmiin.

Pernajalaisilla oli 1600-luvun alkua edeltäneinä ja sitä seuranneina vuosikymmeninä omistuksessaan kerrallaan yhteensä noin tusinan verran aluksia. Tavallisesti puolet niistä kuului päätoimisesti maataloutta ja kalastusta harjoittaville talonpojille. Joissakin tapauksissa yksittäinen talollinen omisti aluksen yksinään, toisinaan parilla kolmella talollisella oli yhteinen alus. Kartanoiden aluksilla oli yleensä vain yksi omistaja, kartanonherra itse. Ns. talonpoikaispurjehduksen vastuksena oli pitkään se, että valtiovalta yritti lukuisin eri tavoin rajoittaa sitä. Valtiovalta halusi varata merenkulun vain kaupunkielinkeinoksi; samahan koski käsityötä, kuten äskettäin kerrottiin. Mutta tällaiset rajoitteet eivät koskeneet aatelisia tilanomistajia sen enempää kuin maaseudulla harjoitettavasta käsityöstäkään annetut säännökset.

Pernajan kauppalaivasto purjehti 1700-luvun alkuvuosina tuhoaan kohti. Vuonna 1700 siihen kuului kymmenkunta alusta, vuonna 1720 yksi tai enintään kaksi. Kolmesta aluksesta mainitaan, että ne olivat haaksirikkoutuneet; muut hävisivät lähteistä

jättämättä jälkeensä suoranaisia tietoja siitä, miten niiden oli käynyt. Todennäköisesti ne olivat tuhoutuneet käynnissä olevan suuren Pohjan sodan sotatoimien yhteydessä tai joutuneet vihollisen kaappaamiksi; pitäjäläisten aluksillahan oli tapana kuljettaa sotilasosastoja.

Sarvisalolaisten omistama kaljaasi Säde Horslökin telakalla vuonna 1940. Tämä kuva ja muutamat seuraavat on otettu Sarfsalö Byarådin julkaisemasta teoksesta Boken om vår ö.

Pernajan rahvas ei 1720-luvulta noin sata vuotta eteenpäin ulottuvana aikana harjoittanut lainkaan omaa merenkulkua. Pitäjässä oli tähän aikaan kauppa-aluksia vain muutamilla kartanoilla: Sarvilahdella, Särkilahdella, Malmgårdilla, Koskenkylällä, Tervikillä, Idlaxilla, Labbyllä, Sarvisalon kartanolla ja Härkäpään Hermansilla. Useimmilla näistäkin oli kyllä omia kauppa-aluksia tämän satavuotiskauden mittaan vain lyhyehkön aikaa.

Talonpoikaispurjehdus käynnistyi Pernajassa uudelleen suunnilleen vuodet 1835–1850 käsittävänä viisitoistavuotiskautena. Vuodelta 1857 säilyneessä, ilmeisesti täydellisessä luettelossa

mainitaan kaksitoista pernajalaisten omistamaa kauppa-alusta. Niistä vain kaksi oli kartanoiden (Sarvilahden ja Labbyn) aluksia, kun taas seitsemän oli Sarvilahden saariston, Pitkäpään, Våtskärin ja Horslökin talollisten, torpparien ja muun sellaisen väen omistuksessa. Kolmen aluksen omistajaksi merkittiin laivuri itse. Noista kolmesta laivurista yhden ilmoitettiin olevan entinen talollinen, toinen oli entinen torppari.

Kehitys alkoi 1800-luvun puolivälin aikoihin kulkea siihen suuntaan, että laivuri usein omisti aluksen itse. Sarvilahti lopetti vuonna 1915 viimeisenä kartanona oman merenkulkunsa. Juuri sinä vuonna Pernajan kauppa-alusten lukumäärä saavutti huippunsa, 35 alusta. Useimmat alukset omisti tuolloin laivuri itse joko yksinään tai huomattavimpana osakkaana.

Toinen muutos koski varustajan ja/tai laivurin suhdetta aluksen lastiin. Pernajassa vuoden 1720 tienoilla lakannutta vanhaa talonpoikaispurjehdusta harjoitettiin yleensä siten, että varustaja-laivuri vei vieraisiin satamiin itse tuottamiaan tavaroita – elintarvikkeita ja halkoja. Mutta kuten edellä mainitut esimerkit osoittavat, aluksilla kuljetettiin lisäksi toisten omistamia rahtitavaroita. Kun talonpoikaispurjehdus oli lähtenyt Pernajassa 1830-luvulta alkaen uuteen nousuun, se oli luonteeltaan yhä suuremmaksi osaksi, lopulta miltei yksinomaankin, rahdinkuljetusta. Vielä 1900-luvullakin lastina kuitenkin joskus oli laivuri-varustajan omilta mailta otettua hiekkaa tai hänen omista metsistään saatuja halkoja. Pernajan merenkulku keskittyi loppuvaiheessa yhä enemmän Sarvisaloon. Se oli vielä 1950-luvun lopulla kahdeksan aluksen kotipaikka. Mutta kaksikymmentä vuotta myöhemmin kauppa-alusten aikakausi oli ohi myös Sarvisalon osalta.

Laivanrakennusta ja merenkulkijoita

Jotkut Pernajan aluksista olivat muualta ostettuja, toiset kotipitäjässä rakennettuja. Pernaja oli viimeistään 1500-luvulta

lähtien tunnettu taitavista laivanrakentajistaan, jotka valmistivat aluksia paitsi pitäjän oman merenkulun tarpeiksi myös mm. kruunulle. Heidän palveluksiaan käytettiin kruunun laivatelakoilla mm. Helsingissä ja Viipurissa. Niinpä “Wiborgs-barkeniksi” nimitettyä alusta rakentamassa oli vuonna 1565 kaksikymmentä pernajalaista; valtaosa miehistä oli Sarvilahden seudulta ja Hardomista.

Hormnäsin asukkaiden joukossa mainitaan vuonna 1598 Matts-niminen laivanrakennusmestari. Kylässä toimi noista ajoista lähtien 1800-luvulle saakka telakka. Hormnäsin telakalla rakennettiin mm. Sarvilahden kartanon alukset Aliancen vuonna 1782 ja Catharina Elisabeth vuonna 1832. Vuotta 1800 edeltäneiltä ja sitä seuranneilta vuosikymmeniltä on tietoja Kabbölessä sekä Våtskärissä ja Keipsalossa sekä muuallakin toimineista laivaveistämöistä, puhumattakaan Pernajaan silloin kuuluneessa Köpbackassa toimineista kahdesta Loviisan laivanvarustajien omistamasta suuresta telakasta.

Pernajaan ostettiin 1800-luvun loppupuolella silmiinpistävän monia aluksia kauempana idässä sijaitsevista suomenkielisistä Suomenlahden rannikkopitäjistä. Sieltä myös kutsuttiin laivanrakentajia Pernajaan. He rakensivat täällä mm. Vega-nimisen kaljaasin, joka oli vuosina 1887–1911 Garpgårdin Hagabölen tilan omistajan Karlssonin ja saman kylän Ollaksen rälssitilan omistajan Fredrikssonin hallussa. Samoin he rakensivat vuonna 1890 Antinkylän Storskrapiksen tilan omistajalle Pitkäselle Rauha-nimisen jahdin. Kumpaakin työtä johti kuuluisa virolahtelainen mestari Anton Juuti. Niistä runsaista kahdestakymmenestä aluksesta, joiden kotipaikkana vuosina 1920–1970 oli Sarvisalo, oli ainakin kolme, mahdollisesti viisikin, rakennettu samaisella saarella.

Veneenrakentaja Joosep Piibermann työssään vuonna 1957. Piibermann oli monien muiden Kabbölen asukkaiden tavoin muuttanut kylään Virosta.

Tässä on syytä mainita – paneutumatta varsinaisesti teknisiin yksityiskohtiin – jotakin pernajalaisten alusten koosta ja kantavuudesta. Hajatiedoista päätellen ainakin muutamilla pitäjäläisille vanhan talonpoikaispurjehduksen aikoina, ennen vuotta 1720, kuuluneilla aluksilla oli kantavuutta noin 85–120 rekisteritonnia. Suurimmat alukset omistivat rovasti Serlachius ja hänen liikekumppaninsa. 1800-luvun puolimaissa kirjattiin Pernajassa yhteensä kymmenkunta kaljaasia, joiden kantavuus oli 30–50 rekisteritonnia, ja hieman vähemmän 12–25 rekisteritonnin kantoisia jahteja. 1900-luvun alussa tulivat kuvaan jaalat, jotka olivat vielä pienempiä aluksia. Ennätysvuonna 1915 rekisteröitiin Pernajassa viisitoista kaljaasia, kuusitoista jahtia ja neljä (yli

kymmenen tonnin kantoista) jaalaa. Yhteensä näillä 35 aluksella oli kantavuutta 1414 tonnia, yhtä alusta kohti siis keskimäärin 40,4 tonnia.

1910-luvulla olivat suurimmat Pernajassa rekisteröidyt alukset Hugo Tidstrandin kaljaasit *Salo* (75 tonnia) ja *Usko* (78 tonnia), joiden kotipaikkana oli Köpbacka. Suomenkieliset nimet viittaavat siihen, että näiden kahden aluksen alkuperäiset kotipaikat sijaitsivat itäisemmissä rannikkopitäjissä. Hugo Tidstrandin sukulainen Johan Tidstrand hankki vuonna 1912 pitäjän tiettävästi ensimmäisen moottorilla varustetun purjealuksen, kaljaasi *Liljan* (75 tonnia). Pernajalaisilla lienee ollut kaikkien aikojen suurimmat alukset 1950- ja 1960-luvuilla, juuri ennen perinteikkään elinkeinon lakkaamista. Kyseessä olivat Härkäpäässä asuvien veljesten Bengt ja Fritiof Karlssonin kuljettamat *Marga* (500 dwt) ja *Floria* (2000 dwt). – Vuosina 1947–49 rakennettiin Sarvisalossa kolmimastoinen purjealus *Katharina*. Se ankkuroitiin 1900-luvun lopulla Helsingin Kauppatorin rantaan, missä se on toiminut mm. kahvilana.

Pernajan aluksilla oli 1900-luvulle asti miehistöä yleensä laivuri eli kippari ja 3–5 laivamiestä, siis matruusia. Työsuhteita valaisee esimerkiksi vuodelta 1747 oleva tieto pitäjän kolmestatoista laivamiehestä, jotka palvelivat Sarvilahden ja Koskenkylän kartanoiden aluksilla: “Heillä ei ole vuosipestiä, vaan he ansaitsevat rahansa kesällä purjehdusmatkoilla ja talvella [muulla] työllä.” Myöhemmissäkin pitäjän merimiesten kokonaislukumäärää koskevissa arvioissa oli tietysti kyse sesonkiluonteisen työn tekijöistä, silloinkin kun heitä 1910-luvulla arvioitiin olevan 200–300 henkeä. Sen jälkeen sanotun ammattikunnan edustajien lukumäärä väheni.

Markkinoita ja kauppapuoteja

Pernajalaisilla oli laajan meriyhteyksien verkon lisäksi vanhastaan myös runsaasti maitse ylläpidettyjä kauppasuhteita, osaksi pitkienkin matkojen taakse.

Pohjoiseen vievät kauppareitit johtivat Hämeeseen ja Savoon. Pernajalaiset kävivät 1700-luvun alusta lähtien useasti markkinoilla mm. Päijänteen rannalla sijaitsevassa Anianpellon kylässä sekä Heinolassa, samoin käytiin vielä kaukaisemmissa pitäjissä asuvien yksittäisten asiakkaiden luona. Kaukaa pohjoisesta tuli niin ikään talonpoikia Pernajaan ostamaan ja myymään tavaroita. Pohjoisessa asuvat kauppatuttavat myivät pernajalaisille etupäässä pellavaa, hamppua, humaloita ja tervaa, nämä taas heille enimmäkseen kalaa. Sarvilahden kartanon omistajat saivat 1700-luvun lopulta alkaen kalastajatorppareiltaan vuosittain suolasilakkaa 30–40 tynnyriä enemmän kuin he päätilansa omaan käyttöön tarvitsivat. Silloin ja edelleen 1800-luvulla kartano lähetti lampuotejaan ja torppareitaan pohjoiseen, Hämeen ja Savon pitäjiin, myymään silakkaa. Heidän rekiensä muodostama karavaani kuljetti kymmenkunta kuormallista silakkaa, ehkä hiukan enemmänkin. Tällaisia matkoja tehtiin aivan erityisen runsaasti Heinolassa loka- ja tammikuussa pidetyille suurille markkinoille.

Toinen kauppayhteys pohjoisesta tulevien liiketuttavien kanssa syntyi Loviisan kaupungin perustamisen – siis vuoden 1745 – jälkeen. Suuri Savon talvitie, jota alettiin pian liikennöidä vilkkaasti, kulki Pernajan kautta Lapinjärvenjoen laakson peltojen halki Gislomin ja Hommansbyn kylien välillä. Täällä oli paikkakuntalaisten ja “matkustavaisten” tapaamispaikka. Viimeksi mainittuja tuli aina Pohjois-Karjalasta asti, ja heistä käytettiin mm. nimitystä “tjärufinnar” (tervasuomalaiset). Tervaa ja tavallisia kehruukasveja kaupattiin talvitien varrella sijaitsevissa kylissä esteettä, vaikka tämä oli lain ja asetusten mukaan sallittua vain kaupungin porttien sisäpuolella.

Suuresta osasta pernajalaisten kanssa käytyä kauppaa – sekä vähittäis- että tukkukauppaa – vastasivat tietysti pitäjän naapurikaupungit, Porvoo jo keskiajalta lähtien ja Loviisa vuoden 1745 jälkeen. Näissä liikesuhteissa olivat voimassa monenlaiset perinnäistavat, joista mainittakoon erityisesti sääntö, joka oli

voimassa kauan elinvoimaisena säilyneen vaihtokaupan aikoina, 1900-luvun taitteeseen asti: talonpojan tuli saada tynnyristä rukiita saman verran suolaa. – Vastaavanlainen sääntö muuten oli voimassa 1800-luvulla kalastajatorpparien Viron rannikkopitäjien asukkaiden kanssa käymässä vaihtokaupassa: Tynnyristä kevätsilakkaa oli saatava tynnyri viljaa. Rasvaisemmasta syyssilakasta pernajalainen kuitenkin vaati viljaa enemmänkin kuin tynnyrin.

Pernajassa oli "ylimuistoisista ajoista" lähtien pidetty mikkelinpäivänä, syyskuun 29. päivänä, suuret markkinat. Markkinapaikka oli ensiksi, 1680-luvulle saakka, Kirkonkylässä aivan lähellä hautausmaan kiviaitaa. Sitten se siirrettiin Koskenkylään, ruukin kirkon luo, mutta vuodesta 1768 asti markkinat pidettiin jälleen Kirkonkylässä. Hevosten vaihdosta ja tappeluista (jotka usein liittyivät läheisesti toisiinsa) sekä muista markkinahuvituksista on jäänyt lukuisia jälkiä kirjallisiin lähteisiin, toisin sanoen tuomiokirjoihin; sen sijaan varsinaisen kauppavaihdon katsottiin jääneen vähäiseksi, kuten pitäjäläiset itsekin eräissä lausunnoissaan tuumivat. Vuonna 1801 markkinat siirrettiin Pernajasta Myrskylän kirkonkylään.

Och vad var det Olle skulle köpa?

Vanha kyläkauppa. Kuva on kirjasta "Vi på Solgård" (jonka ensimmäinen painos ilmestyi vuonna 1949 ja jota luettiin kauan suomenruotsalaisissa kansakouluissa). Piirroksen mallina on ollut Horslökin Forsblomin kauppa.

Maaseudulla ei ollut lupa harjoittaa vähittäiskauppaa muuten kuin kerran tai pari vuodessa pidetyillä markkinoilla. Sääntö oli voimassa 1860-luvulle asti, mutta Pernajassa siitä oli yksi poikkeus. Se koski Koskenkylän rautaruukin käymää kauppaa. Ruukilla oli privilegioittensa mukaan miltei täydelliset oikeudet maakaupan käymiseen, ja sitä harjoitettiinkin siellä niiden mukaisesti 1600-luvun lopulta lähtien noin 150 vuoden ajan. Ruukin kauppatoiminta oli kyllä laajempaakin kuin sen privilegiot oikeastaan edellyttivät. Viranomaiset katsoivat sitä kuitenkin yleensä sormiensa läpi, samoin useimmiten myös kulkukauppaa. Pernajassa mainitaan vuonna 1743 ensimmäisen kerran matkusteleva "laukkuryssä" (köprysse). Hänen

myöhemmistä ammattiveljistään puhuttiin monesti täkäläisissäkin lähteissä; heistä käytettiin heidän itäisen kotiseutunsa mukaan nimitystä “arkanglare”. He kauppasivat kylissä erityisesti naisille kangastavaroita ja kaikenlaisia helyjä; tavaravalikoimaan sanotaan kuuluneen myös sikiönlähdetyksiin käytettäviä aineita. “Arkangelilaisista” tuli Pernajassa suuri poliittinen ongelma vuonna 1899 alkaneen venäläisen sortokauden aikana (tuosta ajasta kerrotaan edempänä luvussa 8.2).

Pernajan ensimmäiset täysin lailliset maakauppiaiden puodit avattiin vuonna 1869; kumpaakin piti Porvoossa asuva ja pääasiallisesti siellä toimiva kauppias. G.L. Söderström perusti mainittuna vuonna kauppapuodin sekä Koskenkylään että Malmgårdiin. Koskenkylässä hän sai oitis kilpailijan Leonard Simolinista, joka niin ikään avasi siellä maakaupan. Vuonna 1881 otti Koskenkylän kauppatoiminnan huolekseen uusi sahanpatruuna Askolin, ja Askolinien nimissä liikettä sitten jatkettiin vuoteen 1968 asti.

Maakauppoja perustettiin nopeasti eri puolille Pernajaa. Vuonna 1900 niitä oli yhteensä viisitoista, eikä niiden lukumäärä sen jälkeen sanottavasti kasvanut. Melko myöhäisiin aikoihin asti useimmat niistä olivat yksityiskauppoja tai sitten sellaisen sivuliikkeitä, kuten edellä mainitut kolme ensimmäistä kauppapuotia. Osuustoiminta tuli Pernajaan vuonna 1904, kun Valkon sosialidemokraattinen työväenyhdistys perusti osuuskaupan. Vuonna 1916 avasi Pernå Handelslag ensimmäisen myymälänsä Vanhaankylään; näin syntyi pitäjään toisenlainen osuustoimintaliike, joka ei ollut samalla tavoin poliittisesti suuntautunut kuin Valkon osuuskaupan perustajat.

Pernajan kauppaliikkeiden historia kertoo 1910-luvun jälkeen paljolti liikkeiden yhdistämisistä ja lopettamisista. Vielä vuonna 1975 pitäjässä oli viisitoista eri myymälää. Sen jälkeen niiden lukumäärä kuitenkin väheni todella tuntuvasti. Syynä oli se, että pitäjästä oli yhä enemmälti tullut harvaan asuttua seutua, jonka asukkaat usein kävivät mieluimmin ostoksilla autoillaan kaupungeissa ja suurten

kauppaketjujen marketeissa. Kauppakuolemia tapahtui jopa Koskenkylän taajamassa, joka oli sentään pitäjän keskuspaikkoja. Kun Askolinin kauppa oli lopettanut toimintansa vuonna 1968, sitä jatkoivat vuoteen 1988 asti Askolinien myymälärakennukseen vuokralle asettuneet kauppiaat. Sen jälkeen paikkakunnalla harjoitettiin toisenlaista vähittäiskauppaa. Vuosisadan lopussa oli pitäjän Koskenkylästä länteen ja lounaaseen sijaitsevassa osassa jäljellä kaksi varsinaista kauppaa, nimittäin Kabbölen kauppa ja Härkäpäässä toimiva Snabbköp-Valinta Björkell; viimeksi mainittua liikettä on pitänyt sama suku vuodesta 1926 alkaen. Saaristossa kauppatoiminnan jatkuvuutta ovat osaltaan pitäneet yllä vapaa-ajan asukkaiden laajenevat joukot. Koskenkylän itäpuolella sijaitsevassa pitäjän osassa ei 1900-luvun lopussa ollut enää ainoatakaan omaa myymälää. Kauppatoimintaa koetettiin Kirkonkylän seudulla vuonna 2001 käynnistää uudelleen, heikolla menestyksellä.

Entisajan krouvit ja nykyajan kafeteriat – tarjoilua pitäjäläisille ja matkustajille

Ravitsemus- tai anniskeluliikkeillä – käyttääkseni kahta tässä yhteydessä melko juhlallista sanaa – on Pernajassa monen sadan vuoden takaiset perinteet. Keskiajalla perustettiin maanteiden ja laivareittien varsille krouveja eli “taverneja” matkustajia ja paikkakunnan omaa väestöä varten, niin Pernajaan kuin muihinkin sopivasti matkareittien varsilla sijaitseviin pitäjiin.

Ensimmäiset jotakuinkin täydelliset tiedot Pernajan krouveista antaa vuonna 1543 laadittu luettelo, mutta tuonaikaiset olot olivat tässäkin suhteessa varmasti pitkäaikaisen kehityksen tulosta. Luettelossa mainitaan krouveja olevan suuren rantatien varrella Koskenkylässä, Garp-gårdissa, Thorsbyssä ja Kirkonkylässä (kaksi kappaletta). Vähän myöhemmin mainitaan niitä olevan myös Sarvilahdessa (kaksi kappaletta) sekä pohjoiseen vievien teiden varrella Tetomissa, Gislomissa ja Hardomissa, samoin Idlaxin luona (läheltä kulkevan laivareitin käyttäjiä varten). Useimmat näissä

paikoissa toimivat krouvarit olivat talonpoikia, jotka anniskelivat itse panemaansa ja kaiketi myös toisten valmistamaa olutta, ehkä myös paloviinaa, jota siihen aikaan tuotiin Suomeen Baltian maista.

Oikeus krouvin pitämiseen maaseudulla tuli 1600-luvulla etupäässä aatelin erioikeudeksi. “Aatelisten krouveja”, joihin toki olivat tervetulleita ja joissa todella enimmäkseen kävivätkin kaikkea muuta kuin aateliset vieraat, pitivät 1700-luvulla ainakin seuraavat kartanot: Kuggom, Degerby (ennen vuotta 1745), Sarvilahti, Malmgård, Isnäs ja Sarvisalo. Verotuksen muututtua vuonna 1789 kaikki kartanot Sarvilahtea lukuun ottamatta lopettivat krouvinpidon. Sarvilahdessa näet kyseinen elinkeino sujui aivan mainiosti. Kartanon krouvissa myytiin 1700-luvun loppupuolelta säilyneiden hajatietojen mukaan vuosittain jopa noin 1000 litraa viinaa ja 5000 litraa olutta – juomat olivat enimmäkseen kartanon omasta viljasta valmistettuja – sekä hieman leipää ja pikkupurtavia, jotka olivat krouvarin valmistamia. Sarvilahden kartanon krouvi sijaitsi suuren maantien varrella, heti sen mutkan itäpuolella, jossa 1900-luvulla oli pitkän aikaa Thessmanin kauppa. Voimaan tulleet entistä ankarammat rajoitteet pakottivat lopulta vuonna 1847 kartanon omistajan sulkemaan krouvin, eikä sitä sen koommin enää avattu.

Pernajan kartanot siis pitivät krouveja, ja edellähän on esitetty tietoja tilanomistajien harjoittamista raudan- ja tiilenvalmistuksesta, merenkulusta ym. elinkeinoista. Kaikki tämä antaa aihetta vanhemmassa historiankirjoituksessa varsin tavallisen, mutta harhaanjohtavan käsityksen tarkistamiseen: todellisuudessa entisaikojen maalaisaateli käytti tilojensa voimavaroja teollisuus- ja kauppatoimintaan eikä suinkaan katsonut tällaista arvolleen sopimattomaksi. – Sama koskee muuten myös hengellistä rälssiä. Tästä on hyvänä esimerkkinä Pernajan rovasti Serlachius, joka teki huomattavia kiinteistökauppoja, harjoitti kauppaa ja merenkulkua sekä hoiti – kuten juuri tässä yhteydessä on syytä lisätä – tarmokkaasti Pernajan läntisessä naapurikylässä Illbyssä (Ilolassa)

pitämäänsä kestikievaria.

Ensimmäinen silloiselle Pernajan pitäjän alueelle perustettu kahvilaksi nimitetty ravitsemusliike lienee pantu alulle 1900-luvun taitteessa vasta muodostuneessa Valkomin yhdyskunnassa. Tässä Valkomin satamakahvila vuonna 1930, kilvessä lukee "Café".

Kestikievareilla eli majataloilla oli vanhojen aikojen liikenteessä tärkeä tehtävä (tästä kerrotaan seuraavassa luvussa 4.7). Mutta niiden tuli tietysti myös tarjota ruokaa ja juomaa vieraspaikkakuntalaisille ja omankin pitäjän väelle. Kirkonkylän seudulla oli kestikievari 1500-luvulta vuoden 1940 tienoille; pisimmän aikaa se toimi Baijarsissa. Lyhyempiä aikoja kievareita oli Hardomissa, Kuuskoskella, Vanhankylän Fredriksbergissä ja Erlandsbölen Backaksessa. Kestikievariliikkeen ravintolan- ja hotellinomaista puolta havainnollistakoot tässä muutamat poiminnot Pernajan ensimmäisestä tunnetusta kestikievaritaksasta, joka on vuodelta 1767:

Rukiinen reikäleipä;
voi, kuivattu naudan- ja lampaanliha, läski, tuore liha;
silli, silakka, tuore kala;
kukot, kanat, kananpojat, metsot, teeret, pyyt, munat;
tuore maito, piimä, viili;
olut, tislattu viina, halvempi viina;
tavallinen talonruoka (kaksi hintaluokkaa);
yösija (vuode ja talvella kahden pesällisen verran lämmitystä)
talikynttilät.

Pernajan kuntakokouksessa käytiin 1900-luvun taitteessa useita vilkkaita keskusteluja kestikievarien harjoittamasta ravitsemusliikkeestä, lähinnä oluen anniskelusta. Huomion kohteena oli erityisesti Erlandsbölen Backaksen kestikievari. Siellä anniskeltiin toisinaan olutta, toisinaan ei – aina sen mukaan, kumman mielipidesuunnan edustajat kulloinkin olivat olleet kuntakokouksessa enemmistönä. Loviisan tai Porvoon puolesta saapuvat oluenjanoiset "matkustavaiset" eivät juuri voineet olla varmoja siitä, miten tämän tärkeän asian laita milloinkin oli, ennen kuin he ajoivat Backaksen pihamaalle.

Pitäjän viimeiset perinnäiset kestikievarit, jotka toimivat Kirkonkylän Baijarsissa ja Vanhankylän Fredriksbergissä, suljettiin vuoden 1930 tienoilla. Sen jälkeen Pernajassa ei pariin vuosikymmeneen ollut juuri lainkaan sellaisia liikeyrityksiä, joita olisi voinut nimittää ravintoloiksi. Poikkeuksina olivat vain muutamat Valkon lastauspaikalla vuosisadan vaihteesta lähtien toimineet ruokapaikat ja kahvilat. 1900-luvun loppupuolella perustettiin eräille huoltoasemille kafeterioita, joissa tarjoiltiin myös ruokaa.

Rönnäsin kartanon maille kehittyi vuosisadan kahden viimeisen vuosikymmenen kuluessa yritys, joka alkoi tarjota sangen monipuolisia palveluja: alueella on golfratoja, tenniskenttiä, vierasvenesatama, lomakylä ja ravintola. Asiakkaina on ollut sekä paikkakuntalaisia että turisteja. Vuonna 1997 perustettu Osuuskunta Aurinko & Okra, joka toimii Labby-Isnäsin alueella, ryhtyi vähitellen tarjoamaan turisteille majoituspalveluja sekä luomuruokaa.

Turisteja pyrittiin saamaan paikkakunnalle lisää, ja 1960-luvulta lähtien tämä merkitsi mm. sitä, että kunta sekä erilaiset alueelliset järjestöt ja organisaatiot laadituttivat esitteitä. Suosituimmat tapahtumat saatiin aikaan pääasiallisesti vapaaehtoisin voimin; niitä järjestettiin mm. Lurensin ulkoilmateatterin ja Rönnäsin

saaristomuseon yhteyteen (lohikeittojuhlat, kansanvenepurjehdukset ym.). Turisteille tarkoitetuissa esitteissä alettiin kiinnittää heidän huomiotaan erityisesti keskiaikaiseen kirkkoon, Agricolan muistomerkkeihin, saariston näkymiin ja historiallisiin kartanoihin. Viimeksi mainituista jotkut avasivat 1980-luvulla tai sen jälkeen ovensa turisteille, Tervik kulttuurimatkailijoille ja Labby lähinnä ekoturisteille, sekä Malmgård molemmille. Useimpien kartanoiden omistajat eivät kuitenkaan ryhtyneet harjoittamaan matkailuelinkeinoa, turistit saivat katsella heidän rakennuksiaan useimmiten vain riittävän välimatkan päästä.

Luottolaitokset – sakaristosta pankkien haarakonttoreihin

Kaupustelijat ja rahanvaihtajat tuli pitäjäläisten saarnastuolista kuuleman tekstin mukaan ajaa pois temppelistä. Pernajan kirkossa todellisuus kuitenkin oli entisaikoina toinen.

Ennen 1800-luvun puoliväliä ei Suomen maaseudulla ollut lainkaan luottolaitoksia sanan myöhemmässä merkityksessä, ja niitä oli hyvin harvassa kaupungissakaan. Pernajassa kirkonkassa oli ainoa pysyvä luottolaitos. Sellaisena se toimi halki 1700- ja 1800-lukujen. Seurakunnan tileissä on 1690-luvulta lähtien joukko tietoja annetuista lainoista. Kirkon julistus oli aikaisemmin tuominnut koron ottamisen, mutta mainittuna aikana se oli jo hyväksytty menettely. Pernajassa antolainauksen korko oli tavallisesti 6 %. Eri yhteiskuntaluokkia kohdeltiin nähtävästi luottoa annettaessa eri tavoin, sillä aatelisilta tai muiltakaan säätyläisiltä ei aluksi vaadittu vakuuksia, kun taas rahvaaseen kuuluvien lainanottajien oli aina annettava pantti, jollaisina käytettiin erilaisia arvoesineitä.

Kirkon luotonantotoiminta tapahtui etupäässä sakaristossa. Huoneen näkymät saattoivat ajoittain muistuttaa silmiinpistävän läheisesti panttilainaamoa. Täällä säilytettiin pitäjäläisten antamia pantteja, kuten hopeisia maljoja, vöitä, rintakoruja ja lusikoita,

kultasormuksia ja -lusikoita, medaljonkeja, oluttuoppeja ja viinapannuja. Luottoasiat oli tapana kuuluttaa jumalanpalveluksessa saarnastuolista. Pernajan kirkonkassan lainaustoiminta kehittyi vähitellen sellaiseksi, että luottoja myönnettiin pääasiassa kiinteistökiinnityksiä ja takuita vastaan. 1800-luvun puolivälin jälkeen panttiesineet hiljalleen hävisivät sakaristosta.

Myös eräät pernajalaiset yksityishenkilöt, joilla oli kapitalistinen mielenlaatu – joukossa oli mm. kartanoiden tilanhoitajia ja ruukin kirjanpitäjiä – harjoittivat 1600-luvulta lähtien lainausliikettä, jota viranomaiset ilmeisestikään eivät sanottavasti valvoneet. Pernajan kuntakokouksessa keskusteltiin 1800-luvun viimeisten vuosikymmenien aikana useiden valtiovallan tekemien aloitteiden johdosta ajatuksesta, että kunta perustaisi säästöpankin, mutta pitäjäläiset tyytyivät kuitenkin erilaisiin Loviisassa ja Porvoossa toimiviin pankkeihin. Loviisan säästöpankin auto alkoi vuonna 1955 kierrellä Pernajassakin, ja pitäjään perustettiin samalla vuosikymmenellä useita pankkien haarakonttoreita. 1990-luvun alussa vallinneen sekavan tilanteen jälkeen tänne jäivät jäljelle Nordea Pankin Thorsbyn haarakonttori sekä Säästöpankki Aktian Koskenkylässä toimiva konttori.

Salakuljetus – vanha, taloudellisesti tärkeä elinkeino

Alkoholin salakuljetusta käsitellään esityksessäni tässä yhteydessä, Pernajan elinkeinoelämää koskevan pääluvun kauppaa koskevassa alaluvussa. Salakuljetus oli näet ennen kaikkea taloudellista toimintaa, jonka harjoittajat halusivat ostamalla ja myymällä alkoholia hankkia elatuksen itselleen ja perheelleen. Tässä esityksessä salakuljetusta tarkastellaan taloushistoriallisesta näkökulmasta. Tietysti sillä oli myös sosiaaliset seurauksensa, ja se oli merkittävä ilmiö siltäkin kannalta, että voimassa olevan lain ja kansan oikeustajun välillä oli juuri tässä asiassa melkoinen epäsuhta. Tällaisia sosiaalihistoriallisia ja filosofisia

kysymyksenasetteluja voidaan kuitenkin tässä käsitellä vain sivumennen.

Pernajalaisten harjoittamasta viinan salakuljetuksesta on joukko hajatietoja jo 1700- ja 1800-luvuilta. Itä-Uudenmaan rahvaan puolesta ilmoitettiin vuoden 1771 valtiopäiville, että uusien kalastajatorppien vuokraajat salakuljettivat viinaa. Senaikaiset ja myöhemmät eri lähteissä esiintyvät yksittäiset maininnat vahvistavat väitteen. Nimismiesten laatimien raporttien muodostamasta runsaasta aineistosta mainittakoon tässä vain Pernajan nimismiehen marraskuussa 1841 esittämä ilmoitus: hän oli pitäjän saaristossa takavarikoinut suurehkon veneen, jonka lastina oli ollut osapuilleen 1800 litraa virolaista viinaa. Lehdistön julkaisemista tiedoista selostettakoon lyhyesti Folkvännen-lehden Pernajan-kirjeenvaihtajan kertomusta, joka ilmestyi toukokuussa 1863, purjehduskauden ollessa alullaan:

"Virolaiset ystävämme alkavat kai kohta jälleen toimittaa meille ihanaa, kultaista Viron paloviinaa." Pernajan kautta tuotiin maahan viinaa enemmän kuin muiden Uudenmaan pitäjien. Tavara kuljetettiin Pernajan koillisosaan, missä asuivat rohkeimmat salakuljettajat. Siellä virolaista viinaa "jalostettiin" eri tavoin: se värjättiin ja pulloihin kiinnitettiin etiketit, joiden mukaan niissä oli rommia, konjakkia tai sherryä. Sen jälkeen ne vietiin Helsingin, Hämeenlinnan tai Heinolan seudulle ym. paikkakunnille. Monien pitäjäläisten sanottiin rikastuneen tällaista kauppaa harjoittamalla.

Pernajan seudulla suosivat alkoholin salakuljetusta mm. kaksi seuraavaa ajallista ja paikallista edellytystä: Väkijuomien kysyntä kasvoi 1800-luvun kuluessa, koska kotipolttoa rajoitettiin yhä ankarammin ja se kiellettiin lopulta kokonaan. Pernajan saaristossa oli olemassa salakuljetukseen hyvin soveltuva, koeteltu liikenne- ja kauppayhteyksien verkko. Se oli syntynyt pernajalaisten vaihtaessa kalaansa virolaiseen viljaan ja heidän käydessään kauppaa – osaksi samoin kalaa myyden – Hämeen ja Savon asukkaiden kanssa. Siirtyminen salakuljetukseen merkitsi lyhyesti sanoen sitä, että virolainen viina korvasi Viron ja Pernajan välisissä kauppasuhteissa viljan sekä Pernajan ja Hämeen ym. seutujen välisessä kaupassa kalan.

Salakuljetetun alkoholin kysyntä lisääntyi tietysti erittäin paljon

nimenomaan kieltolain vuosina (1919–32). Pernajan seudulla oli nyt kuten ennenkin keskeinen asema liikenneverkossa, joka ulottui Virosta Itä-Uudenmaan rannikolle ja sieltä Hämeeseen ja Savoon.

Kieltolain ajalta on käytettävissä lähdeaineistoa, jonka pohjalta voidaan verrata pernajalaisten harjoittaman salakuljetuksen määrää muiden paikkakuntien vastaaviin lukuihin. Tällaista materiaalia antaa tilasto, johon on kirjattu, paljonko salakuljetettua spriitä eli "pirtua" takavarikoitiin vuosina 1925–31 Etelä-Suomen rannikon, tarkemmin sanoen Turun ja Viipurin välisen rannikkoalueen, eri tullipiireissä. Tässä suhteutetaan takavarikkojen määrä – siis se, paljonko spriitä takavarikoitiin keskimäärin vuodessa – asianomaisen tullipiirin rannikkokuntien asukasmäärään (johon on luettu mukaan myös aivan pienet lapset). Tilastoa johtaa Loviisan piiri, johon kuuluivat rannikolla sijaitsevat Pernajan ja Ruotsinpyhtään kunnat sekä Loviisan kaupunki ja jossa takavarikoitiin vuosittain keskimäärin 3,5 litraa spriitä asukasta kohti. Toisella sijalla on Hangon piiri (2,0 litraa); kuudessa muussa piirissä suhdeluku on hiukan yli tai alle 1 litran.

Erä salakuljetusspriitä on takavarikoitu todennäköisesti vuonna 1931 jossakin Loviisan seudun tullipiirin alueella (johon kuuluivat myös Pernajan ja Ruotsinpyhtään rannikkopitäjät). Kolmantena oikealta nimismies Uno Bergström laskemassa "tiorna" (kymmenen

litran kanistereita).

Todennäköisesti luotettavan arvion mukaan viranomaiset saivat käsiinsä ja takavarikoivat vain keskimäärin 10 % salakuljetusspriistä. Kun siis Loviisan seudulla takavarikoitiin vuosittain 50 000 litraa salakuljetusspriitä, tämä merkitsee, että alueelta virtasi markkinoille vuotta kohti noin 500 000 litraa samaista ainetta, osittain edellä mainitun vanhan liikenneverkon pohjoisosaan ja osittain Helsingin seudulle päin. Spriin myyntihinta (sen alkoholipitoisuus oli tavallisesti yli 90 prosenttia) vaihteli 30 ja 60 markan välillä litralta, mikä merkitsee, että Loviisan tullipiirin, ensi sijassa sen kolmen rannikkokunnan, salakauppiaat myivät spriitä 15–30 miljoonan markan arvosta vuodessa. Tässä maankolkassa oli vuoden 1930 aikoihin jokseenkin samansuuruinen liikevaihto ainoastaan Pernajan Askolinin sahalaitoksilla ja Ahlström-yhtymän omistamilla Strömforsin tehtailla.

Spriin salakuljetus oli siis Pernajassa taloudellisesti varsin merkittävä elinkeino. Se kannatti yleensä erittäin hyvin, sillä pirtusta saatiin Suomen puolella myyntihintaa 5–10 kertaa niin paljon kuin siitä oli merellä jouduttu maksamaan. Suurimpien tappioiden uhan tuottivat takavarikot, mutta tuskinpa nekään veivät kaupan tuotosta enempää kuin kymmenesosan.

Täällä koetettiin monin eri keinoin saada riskit supistetuksi mahdollisimman pieniksi. Pirtu tuotiin aluevesirajan tuntumaan jääneiltä suurehkoilta aluksilta sisäsaaristoon useasti esimerkiksi “torpedoilla”. Nämä olivat kehyksiä, joihin pirtukanisterit kiinnitettiin ja joissa oli lisäksi eräänlaiset keularakenteet; suurimmat torpedot olivat kymmenenkin metrin pituisia ja niihin mahtui sata kappaletta kymmenen litran kanistereita. Pernajan itäisen saariston ja Loviisan kautta kulkevan pirtuliikenteen turvaamiseksi sovellettiin erityisjärjestelyä, joka kuulemma onnistuikin hyvin: Eräällä salakuljettajalla oli veli, joka työskenteli

tullilaitoksen palveluksessa. Niinpä sattui toisinaan, että tullilaitoksen vartiovene partioi Hudön saaren itärannan tuntumassa sillä välin kun virolaista pirtua kuljettavat veneet laskivat maihin saaren länsipuolitse.

Laitureita, joihin pirtuveneet usein laskivat, oli Fantsnäsissä, Grevbölessä, Kabbölessä ja Rösundissa. Näistä kylistä tavara vietiin edelleen sivuteitä tai tarvittaessa suurta maantietä pitkin. Paikkakunnalla on säilynyt suullisena perimätietona monia kertomuksia salakuljetusmatkoilla koetuista seikkailuista, etenkin niistä keinoista, joilla harhautettiin viranomaisia. Pirtuliikenne pystyttiin yleensä hoitamaan kaikessa hiljaisuudessa ja rauhallisesti, huomiota herättämättä, mutta joskus – ei kuitenkaan erityisen usein – siihen liittyi väkivaltaisuuksia. Näillä seuduin harjoitettuun salakuljetukseen sisältyi jonkin verran järjestäytyneen rikollisuuden aineksia, hieman Mafian tapaan. Tunnetuin väkivallanteko tapahtui Bastuvikin kalastajatorpan luona, missä eräs nuori tyttö ammuttiin kuoliaaksi. Tappo liittyi kahden kilpailevan salakuljettajajoukon käymään todelliseen tulitaisteluun, joka sattui Keipsalon etelärannalla sijaitsevalla Bastuvikin torpalla vuoden 1921 helmikuun 3. ja 4. päivän välisenä yönä.

Väkivaltaisuudet, joihin salakuljetus johti, antoivat osaltaan pontta yhä jyrkemmille vaatimuksille, joiden mukaan kieltolaki oli kumottava. Erityisen innokkaasti esittivät eduskunnassa tällaisia mielipiteitä kaksi kansanedustajaa, joilla oli kytköksiä Pernajaan, nimittäin Ernst von Born ja John Österholm. He viittasivat mm. siihen, että oli laillisuuden kannalta valitettavaa, että eduskunnan hyväksymä laki oli ristiriidassa kansan enemmistön oikeuskäsityksen kanssa. Aivan vuoden 1931 lopussa toimeenpantuun kansanäänestykseen osallistuneista pernajalaisista kannatti 92,5 % kieltolain kumoamista (koko maassa oli samalla kannalla 70,5 % äänestäjistä). Kerrottiin, että Pernajassa vähemmistöön, jonka mielestä kieltolaki tuli pitää edelleen voimassa, kuului toisaalta absolutisteja, toisaalta ammattimaisia salakuljettajia.

4.7. Liikenneyhteydet

Pernajan halki on kiinteän asutuksen syntymisestä lähtien kulkenut monenlaisia liikenneyhteyksiä niin maitse kuin meritsekin. Julkinen valta on aina 1900-luvulle asti asettanut pitäjäläisille kaikenlaisia kulkulaitosten ylläpitämistä koskevia velvoitteita. Pernajalaiset on vasta myöhäisinä aikoina vapautettu useimmista tällaisista tehtävistä, ja ne ovat siirtyneet osittain valtiovallan, osittain eri yksityisyrittäjien huoleksi.

Suuri rantatie ja sen sivutiet – pitäjän maanomistajien hoitamia teitä

Ruotsin valtakunnan maanlaissa, joka kodifioitiin 1300-luvun puolivälin aikoihin, säädettiin, että teiden raivaaminen ja siltojen rakentaminen olivat kaikkien maanomistajien velvollisuutena. Säännös koski yleisiä teitä, joten jo toisen tai kolmannen Pernajassa vakinaisesti paikoillaan asuvan sukupolven oli noudatettava sen määräyksiä.

Tärkein rakennettava tie oli Suuri rantatie, joka muodosti yhteyden Turun ja Viipurin välille. Sen Pernajan kautta kulkevan osuuden historia on pitkä tarina, joka voidaan kertoa lyhyesti seuraavalla tavalla.

Tien kulku pysyi ilmeisesti 1900-luvun puolelle asti mutkittelevana, suurin piirtein samanlaisena kuin se oli ollut keskiajallakin. Ensimmäinen suurempi muutos tapahtui 1930-luvun alussa. Silloin tie johdettiin uudelleen Koskenkylänjoen yli, nyt parisataa metriä pohjoisempaa kuin ennen, ja tällöin rakennetun uuden sillan kummallekin puolelle laitettiin uusi entistä suorempi tie muutaman sadan metrin matkalle itään ja länteen.

Seuraava, perusteellisempi tienoikaisu suoritettiin kaksikymmentä vuotta myöhemmin. Silloin, 1950-luvun alussa, rakennettiin uusi tie, joka alkaa lännessä jo Porvoon maalaiskunnan puolella Ilolassa. Se kulkee kylän vanhan keskuksen pohjoispuolelta ja edelleen metsän halki Pernajan Erlandsböleen, missä se kulkee luoteesta käsin vanhan maantien poikki ja jatkuu sitten suoraan itään yli Vanhankylän lakeuden.Viimeksi mainitussa paikassa maantie oli yhteen aikaan kulkenut kaaressa peltojen eteläpuolelta, Brännbron kohdalta, ja vielä aikaisemmin pohjoisen puolelta Fredriksbergsbackenin, Rusthållarbackenin ja Bondbackenin yli. Koskenkylän itäpuolella 1950-luvulla rakennettu maantie vedettiin Högmalmenin harjua pitkin kulkeneen vanhan tien pohjoispuolitse ja

edelleen pari kertaa oikotietä harjun yli, niin että Kirkonkylän seutu jäi tien lounaispuolelle. Myös Sarvilahden kautta aina Loviisaan asti kulkeva tieosuus oli entistä suorempi.

Huomattavin Suuren rantatien kulkuun 1900-luvulla tullut muutos tapahtui vuosisadan kahden viimeisen vuosikymmenen aikana. Vuosina 1983–87 rakennettiin Porvoon – Koskenkylän osuudelle moottoriliikennetie, joka kulkee 1950-luvulla rakennetun tien eteläpuolitse, ja sen jatko-osuus, joka vie vanhan tien pohjoispuolitse Loviisaan, valmistui vuonna 1998. Vuonna 2000 alkoivat maastotyöt varsinaisen kaksiajorataisen moottoritien rakentamiseksi Porvoosta Koskenkylään; tie valmistui syksyllä 2001.

Suurelta rantatieltä johti useita sivuteitä pohjoiseen. Yksi niistä vei Koskenkylästä Kuuskoskelle ja sieltä eteenpäin. Siitä tuli rautaruukin perustamisen jälkeen, siis 1680-luvulla, varsinainen maantie; samoin Degerbystä (Loviisasta) Hardomiin ja sieltä eteenpäin vievästä tiestä kaupungin perustamisen (1745) jälkeen.

Vanhankylän Brännbron sillalta etelään ja lounaaseen vievä sivutie kunnostettiin maantieksi varsin hitaasti. Isnäsin kautta Kärppään vievän osuuden voitiin 1700-luvun puolimaissa alkaa katsoa olevan siinä kunnossa, että sitä pitkin voitiin hyvin ajaa rattailla kesäaikaan. Isnäsistä Idlaxin ja Näsen kautta Kabböleen vievää tietä alettiin vasta 1800-luvun lopulla pitää kutakuinkin liikennöitävänä; se kunnostettiin 1950-luvulla varsinaiseksi maantieksi.

Kaikkein kiivain kunnan hallintoelimissä käyty tieasioita koskeva keskustelu ajoittui suunnilleen vuosiin 1946–67. Kyse oli Sarvisalon yhteyksistä mannermaalle. Saaren luoteisosaa rajoittavan Sandsundetin rannan ja vastarannalla Porvoon pitäjän puolella sijaitsevan Virvikin kylän välillä oli vanhastaan ollut lauttalinja, jota voitiin liikennöidä kumpaankin suuntaan. Sinne oli vuonna 1936 sijoitettu lautta, jonka potkureita pyörittivät helppokäyttöisten voimansiirtolaitteiden avulla lautalla kulkevan linja-auton takapyörät. Vuodesta 1946 lähtien kiisteli kolme “puoluetta”, kuten näiden ryhmäkuntien kannattajat niitä nimittivät, kahdenkymmenen vuoden ajan siitä, mitä kautta Sarvisalosta oli järjestettävä yhteys mannermaalle: yksi puolue kannatti vanhaa Sandsundetin yli kulkevaa lauttayhteyttä, toinen halusi rakennuttaa sillan kaakkoon, Stensundetin yli, ja kolmas koilliseen, Kärpesundetin yli. Viimeksi

mainitun vaihtoehdon kannattajat voittivat ja saivat vuonna 1967 siltansa, joka johti liikenteen Sarvisalosta suorinta tietä muualle Pernajaan.

Tienpitovelvollisuutta sääntelivät kauan aikaa itsehallintoelimenä kihlakunnan käräjät. 1700- ja 1800-luvuilla tavallisesti maanmittari laski kunkin maanomistajan huollettavan tieosuuden pituuden. Normi oli noin 600 metriä "kuninkaantietä" (täällä pääasiallisesti Suurta rantatietä) manttaalia kohti; tavallinen 1/4 manttaalin talo joutui siis pitämään kunnossa 150 metrin tieosuuden. Normia voitiin pienentää, mikäli tieosuus oli erityisen hankala kuten Vanhankylän-Bergbyn mäillä sekä Svettbackenilla ja eräillä muilla Kirkonkylän seudun mäillä. Suurelta rantatieltä pohjoiseen ja etelään vievillä teillä huollettavat osuudet olivat sitä vastoin kaksi kertaa niin pitkiä kuin "kuninkaantien" normi edellytti.

Vuoden 1734 lain mukaan "kuninkaantien" leveyden tuli olla kymmenen kyynärää, siis kuusi metriä. Silti Pernajassa todettiin vielä vuonna 1865 toimitetussa yleisessä tiekatselmuksessa, että monet Suuren rantatienkin osuudet olivat jopa vain neljän metrin levyisiä ja että monien sivuteiden – esimerkiksi Koskenkylästä pohjoiseen vievän tien – leveys oli vähimmillään vain kolme metriä.

Maanomistajien oli myös rakennettava siltoja ja pidettävä ne kunnossa, mikä oli melkoisen raskas velvoite. Tällaisia töitä saatettiin joutua tekemään muuallakin kuin omassa pitäjässä; pernajalaisten oli vielä 1700-luvulla osallistuttava kahden suuren maantiesillan huoltoon, joista toinen sijaitsi Mäntsälässä ja toinen nykyisellä Kotkan kaupungin alueella. Varsinaisella Pernajan pitäjän kanta-alueella oli viisitoista maantiesiltaa, joiden kunnossapito oli jaettu eri kyläkuntien sekä tiloista muodostettujen työkuntien kesken. Vuonna 1775 suoritetun jakotoimituksen perusteella esimerkiksi määrättiin, että Koskenkylän [Sahakosken] sillan huolto – se oli 52 metrin pituisena pitäjän pisin silta – jakautui 17 Vanhastakylästä Mästlaxiin ulottuvalla alueella sijaitsevan kylän kesken. Sarvilahden krouvin sillan huoltoon riitti kahden

Sarvilahden kartanon alustalaistilojen muodostamassa kylässä asuvan lampuodin työpanos, mutta kyseinen silta olikin vain 3,6 metrin pituinen.

Kuggomissa sijaitseva majurin virkatalo oli vapautettu maantiesiltojen huollosta, mutta tilan piti sen sijaan pitää kunnossa Savon talvitiehen kuuluva 28 metrin pituinen silta. Mainittu tie oli raskaiden rekikuljetusten ja muun rekiliikenteen kannalta tärkeimpiä kulkuväyliä. Ennen vanhaan jätettiin pitkiä maantieosuuksia talvisin auraamatta, sillä rekimatkat tehtiin Pernajassa mieluummin muita reittejä pitkin. Sanottu talvitie vei Loviisasta aukeiden ja jäiden yli pohjoiseen, Kirkonkylästä päästiin Sjögårdiin ja edelleen Porvoon pitäjän Jakariin kätevästi Pernajanlahden yli vievää oikotietä pitkin – Koskenkylän kautta kierrettäessä matkaa tuli runsaat kymmenen kilometriä enemmän –, jäätyneen Röisuon yli vei useita reittejä ja niin edelleen.

Talviteitä ei yleensä huollettu sen kummemmin, niiden lähellä asuvat pitäjäläiset vain merkitsivät ne joillakin kepeillä ja muilla sentapaisilla viitoilla. Vasta 1920-luvulla yhteiskunta otti teiden ja siltojen huollon tehtäväkseen – “kuninkaantien” tyyppisten kulkuväylien kunnossapito siirtyi toisin sanoen valtion huoleksi.

Kärryt, autot, bussit ja junat

“Kuninkaantietä” Porvoosta itään kulkeva “matkustavainen” voi noin vuodesta 1600 lähtien 1900-luvun alkuun asti pysähtyä kestikievariin seuraavissa paikoissa: Porvoon pitäjän Illby (Ilola) – Erlandsböle, Vanhakylä tai Koskenkylä – Pernajan Kirkonkylä tai Thorsby – Loviisa (vähän myöhempinä aikoina) – Ahvenkoski (Kymijoen läntisimmän suuhaaran luona) jne. Pohjoiseen matkustavia varten oli vastaavanlaisia majataloja ajoittain Kuuskoskella (mistä voi jatkaa matkaa Myrskylään tai Liljendalin Sävträskiin), Hardomissa (mistä taas voi jatkaa joko Sävträskiin tai Lapinjärven Korsmalmille) jne.

Suuren rantatien varrella sijaitsevat kestikievarit tarjosivat “matkustavaisille” yösijan ja aterioita (kuten edellä luvussa 4.6 on kuvattu) sekä ennen kaikkea kyydityspalveluita. Kestikievarinpitäjä piti talossaan varalla hevosia, rattaita ja kyytimiehiä niin, että matkustaja matkaa jatkaessaan sai käyttöönsä toisen hevosen ja toiset rattaat kuin ne, millä hän oli kievariin tullut. Ajomieskin vaihtui saman tien, ja seuraavassa kestikievarissa vaihtuivat jälleen niin hevoset kuin rattaat ja kyytimieskin. Lueteltujen kestikievarien joukossa oli joitakin, joista ajoittain ei saanut ruokaa eikä yösijaa; ne luokiteltiin silloin kyytiasemiksi.

Pitäjän maanomistajien velvollisuutena oli osallistua kestikievarien välillä kulkevaan kyydinajoon (poikkeuksina olivat säterit, kruunun virkatalot yms.). Se kysyi melkoisesti aikaa ja voimia. Kestikievarinpitäjät teettivät omilla rengeillään ja hevosillaan vain pienen osan kyydinajosta; noin kolmasosan hoitivat eräistä lähitaloista tulevat ns.varahevoset ja miehet. Yli puolet kyydinajosta suorittivat kuitenkin muut maanomistajat; he joutuivat miltei kaikki vastaamaan tehtävästä kukin vuorollaan. Tällaista toimintaa nimitettiin hollikyydiksi; talollisten oli pidettävä (sana ‘pitää’ on ruotsiksi hålla, tästä nimitys) ajomies, hevonen ja usein rattaatkin kestikievarissa valmiina kyydinajoon oman vuoronsa ajan, 3–8 vuorokautta kerrallaan. Vuonna 1825 arvioitiin, että maanomistaja, jonka velvollisuutena oli kyydinpito Kirkonkylän kestikievarissa, suoritti sanottua tehtävää hoitamalla yleisen liikenteen hyväksi 40 päivätyötä vuodessa saamatta vaivoistaan varsinaista korvausta; ne maanomistajat, joiden kyydinpitovelvollisuus koski jotain muuta kestikievaria, joutuivat palvelemaan samalla tavalla yhteiskuntaa 36 päivätyöllä.

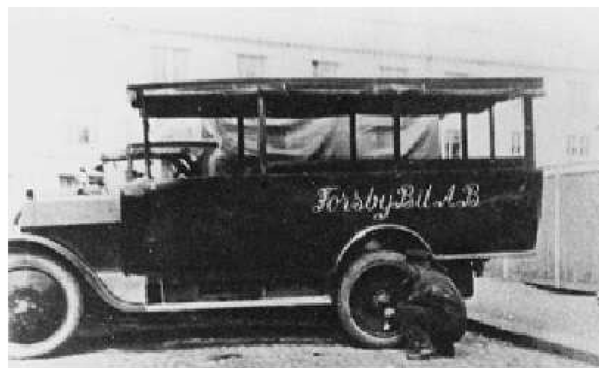
Pernajassa oli joinakin 1700-luvun vuosina koetettu järkeistää hollikyydinpitoa sillä tavoin, että talolliset eivät joutuneet huolehtimaan siitä itse, vaan maksoivat kestikievarinpitäjälle tietyn rahasumman tai viljamäärän ja tämä hoiti koko liikenteen oman väkensä voimin. Jos tällainen järjestely olisi jäänyt pysyväksi, se olisi

merkinnyt siirtymistä luontoistalouden periaatteista aivan ilmeisesti järkevämpänä pidettävään urakkajärjestelmään. Viranomaiset pitivät kuitenkin lujasti kiinni luontoistaloudesta. Kirkonkylän kestikievarinpitäjä Johan Boxberg, joka oli 1730-luvulla sopinut kyydinpitovelvollisten talollisten kanssa urakkajärjestelmästä, erotettiin tehtävästään. Kestikievarilaitoksen viimeisinä vuosikymmeninä, siis 1900-luvun taitetta edeltävinä ja sitä seuraavina aikoina, Pernajassa sovellettiin erilaisia kyydinpitojärjestelmiä; Kirkonkylän Baijarsissa tehtävät suoritettiin pääasiassa urakkana, Vanhankylän Fredriksbergissä osaksi vielä luontoistalouden periaatteita noudattavin hollikyytivuoroin.

Viranomaiset vahvistivat kyyditystaksan muutamaksi vuodeksi kerrallaan. Baijarsissa vuosina 1935–37 voimassa olleen taksan mukaan – se oli viimeisiä lajissaan – oli esimerkiksi hevoskyydistä maksettava kaksi ja autokyydistä kolme markkaa kilometriltä. Siten autokyytimahdollisuuksien järjestäminen oli määritetty yhteiskunnalliseksi tehtäväksi. Autoliikenne, erityisesti bussiliikenne, oli tuohon aikaan kuitenkin jo hyvää vauhtia johtamassa liikennepalveluiden siirtymiseen yksityisyrittäjien toimeksi.

Pernajan kuntakokouksessa keskusteltiin vuonna 1907 lääninhallituksen esittämästä ehdotuksesta “automobiililiikenteessä” noudatettaviksi järjestyssäännöiksi – autoilu oli tuolloin pitäjässä aivan uutta. Kokous vaati sääntöjen tiukentamista mm. siten, että autojen tulisi ehdottomasti ja kaikissa tapauksissa pysähtyä hevosen tai jonkin muun eläimen tullessa vastaan. Kuntakokouksen puheenjohtaja V.M. von Born oli uusien moottoriajoneuvojen järkähtämätön vastustaja; hän ilmoitti vuonna 1911 lehdessä, että autolla liikkuminen oli Sarvilahden kartanon teillä kiellettyä (kielto koski myös kartanon päärakennukseen tulevia vieraita) ja sai vuonna 1914 kunnanvaltuuston lupaamaan, että kunta avustaisi henkilöitä, jotka eivät itse ajaneet autolla ja joille autohurjastelu aiheuttaisi häiriötä tai vahinkoa.

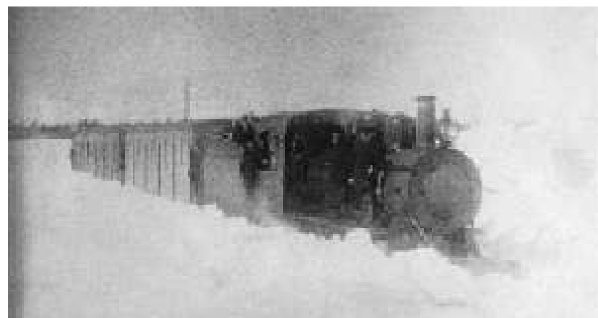
“Vanha paroni” kuoli vuonna 1917, joten hän ei joutunut kokemaan linja-autoliikenteen tuloa Pernajaan. Se lähti käyntiin vuonna 1923, jolloin 40-hevosvoimainen Fiat alkoi liikennöidä Koskenkylän – Porvoon reittiä. Autoon mahtui parikymmentä matkustajaa. Auton, jolle paikalliset asukkaat antoivat lempinimen “Forsby Fia”, omisti Forsby Bilaktiebolag -niminen yhtiö ja sitä ajoi kuljettaja Ivar Ahlers. Heti seuraavina vuosina pantiin alulle kaksi muuta linja-autoalan yritystä, joiden omistajien sukujuuret olivat Pernajassa. Toisen perusti Sarvilahden ulkosaaristossa kasvanut ja myöhemmin Loviisaan muuttanut Hjalmar Holmström. Toisen taas loi Köpbackassa aikoinaan asuneeseen sukuun kuuluva Johan Tidstrand. Ennen kaikkea Holmströmin yritystä pidettiin täällä “omana” paikallisena bussifirmana, mutta sama koski jossain määrin Tidstrandinkin liikettä. Holmström liikennöi useita pitäjän rajojen sisälle sijoittuvia linjoja, mutta hän alkoi harjoittaa liikennettä myös mm. Kotkan – Helsingin linjalla Pernajan kautta, vieläpä suorittaa ulkomaanajojakin. Vuosisadan lopulla molemmat yritykset siirtyivät suurempien yhtiöiden omistukseen.

“Forsby Fia”, ensimmäinen pernajalaisten omistama linja-auto, vuonna 1923.

Junilla oli Pernajan näkökulmasta tarkastellen matkustajaliikenteelle suhteellisen vähän merkitystä, mikäli niiden

osuutta verrataan bussilinjoihin. Loppukesällä 1900 avattiin yksityinen kapearaiteinen rautatielinja, joka kulki Valkosta Loviisaan, Lahteen ja Vesijärvelle ja jolla harjoitettiin tavara- ja matkustajaliikennettä. Pernajan itäosan kylät tietysti hyötyivät tästä uutuudesta, mutta linja oli kuitenkin etupäässä tarkoitettu puutavarayhtiöiden tarpeisiin – niiden tuotteita voitiin kuljettaa Loviisanlahden suulle laivattaviksi ulkomaille. Rautatie oli ensimmäiset puoli vuosisataa siis yksityisen yhtiön omistuksessa; yhtiön nimenä oli Lovisa – Wesijärvi Järnvägsaktiebolag (LWJ). Vitsiniekkojen tulkinnan mukaan nimi oli lyhennys sanoista Låtsas Wara Järnväg ("on olevinaan rautatie"), ja kieltolain aikana käytettiin jostain syystä myös nimitystä Loviisan Wiina Juna. Yhtiön asema kävi 1950-luvulle mennessä kriittiseksi, ja useita vuosia kestäneiden vaikeuksien jälkeen saatiin valtio ottamaan rautatie haltuunsa ja muuttamaan se normaaliraiteiseksi. Vuonna 1960 alkoi taas liikenne, jossa käytettiin nyt dieselvetureita; muutaman vuoden ajan kuljetettiin linjaa pitkin matkustajiakin, mutta sen jälkeen melkein yksinomaan tavarakuormia Valkoon ja sieltä pohjoiseen. – Valkon lastauspaikka oli perustettu samaan aikaan kuin rautatiekin oli rakennettu, ja siellä lastattiin koko vuosisadan ajan etupäässä sahatavaraa.

Maaliskuun 26. päivänä 1900 suoritettiin ensimmäinen koeajo junalla Lahdesta Pernajan kylien halki Loviisaan. Sekä ajoa että valokuvausta vaikeuttivat hankalat ulkoiset olosuhteet.

1900-luvun taitteesta lähtien keskusteltiin ajatuksesta, jonka mukaan olisi rakennettu rantarata Helsingistä Porvooseen, Loviisaan ja Kotkaan sekä sieltä edelleen itään. Pernajan kunta ilmaisi muutamaan kertaan myönteisen kantansa hankkeeseen, näin sekä vuosisadan alussa että lähellä sen loppua. Valtiovalta lykkäsi sen kuitenkin joka kerta epämääräiseen tulevaisuuteen.

Laivaliikenne

Edellisessä luvussa (4.6) kuvattiin mm. eräitä puolia Pernajan merenkulkuelinkeinosta, mutta siinä kiinnitettiin päähuomio pitäjän ulkopuolelle suuntautuvaan merenkulkuun. Nyt alkavassa alaluvussa keskitytään aluksi pitäjän sisäiseen merenkulkuun.

Ensimmäinen Sarvisalon ja Porvoon Virvikin välillä liikennöinyt lautta. Sitä käyttivät linja-auton takapyörät, jotka panivat lautan koneistoon kuuluvan rummun pyörimään.

Lännestä Pernajan saariston kautta Viipuriin ja Nevajoen suulle johtava suuri laivaväylä siirtyi maan kohoamisen vuoksi vähitellen etelään päin. Asiaa valaisevat muutamat 1700-luvulta peräisin olevat tiedot. Vuonna 1745 kerrottiin, että Rösundin luona Jungfrusundin

kautta Stadslandetin pohjoispuolitse kulkeva väylä oli vielä käytössä kuten ennenkin [sitä voitiin varmaankin kyllä liikennöidä vain suhteellisen pienillä aluksilla]; kaksikymmentä vuotta myöhemmin sanottiin, että väylä oli kulkukelvoton ja että sen asemesta käytettiin yksinomaan Stadslandetin, Sommarön ym. saarten eteläpuolitse Kabbölefjärdenin yli kulkevaa meriväylää. Suurehkojen laivojen reitti siirtyi 1700- ja 1800-luvuilla viimeksi mainitulta väylältä Sondarön ja Våtskärin eteläpuolitse kulkevalle väylälle. Sarvilahden saaristossa alukset kulkivat vielä 1700-luvun taitteen aikoihin Strömslandetin ja mannermaan välisestä salmesta, josta käytettiin nimitystä "Strömshålet". Myöhemmin niiden oli käytettävä Tjuvön eteläpuolitse kulkevaa meritietä.

Eräillä saaristossa sijaitsevilla tiloilla oli merenkulkua ja laivaväyliä koskevia erityisvelvoitteita, joiden vastineeksi ne vapautettiin kokonaan tai osittain tien- ja sillanrakennustöistä. Vuonna 1764 suoritetun jakotoimituksen mukaan (joka näyttää pääpiirteissään vahvistaneen vanhemman käytännön) tiettyjen rantakylissä sijaitsevien tilojen – läntisimmät niistä olivat Horslökissä ja itäisimmät Antinkylässä – oli pidettävä kunnossa tietyt laivaväylien meriviitat.

Jotkut näistä saaristotiloista olivat viimeistään 1500-luvulla ottaneet tehtäväkseen merenkulkijoiden luotsaamisen asianomaisessa pitäjän osassa kulkevilla väylillä. Tällaiset tehtävät säänneltiin 1700-luvulla määräyksin, joita annettiin muutamassa eri vaiheessa: eräät tilat valittiin pysyviksi luotsitiloiksi, joiden väen tuli aina olla valmiina opastamaan kruunun sekä kauppiaiden ja muiden yksityisten merenkulkijoiden laivoja saariston halki. Jaottelun mukaan (sitä muutettiin myöhemmin useaan otteeseen, mutta vain vähänlaisesti) luotsitiloja oli seuraavissa Pernajan kylissä: Haravankylä (2 tilaa), Köpbacka (kaikki kylän 3 tilaa), Fantsnäs (kylän molemmat tilat), Keipsalo (kylän molemmat tilat), Våtskär ja Sondarö (1 tila kummassakin kylässä). Tilojen halkominen saattoi kasvattaa mainittuja lukumääriä. Luotsitilat olivat kokonaan

vapautettuja tien- ja sillanrakennuksesta sekä eräistä muista velvoitteista, ja niiden omistajat saivat pientä vuosipalkkaa sekä määräpalkkion kustakin luotsaustehtävästä.

Erityisiin luotsitiloihin perustuva järjestelmä lakkautettiin asteittain vuosien 1850–80 tienoilla. Käytännössä kuitenkin monissa tapauksissa samojen sukujen jäsenet jatkoivat luotseina, nyt valtion toimenhaltijoina. Pernajan asukkaista oli 1900-luvun alussa luotsi- ja majakkalaitoksen palveluksessa parikymmentä henkeä. Pernajan kaakkoisimmassa osassa sijaitsevalla Orrengrundin saarella toimi 1700-luvulta 1900-luvun lopulle asti merkitykseltään huomattava luotsiasema, samoin pitäjän lounaisosassa Våtskärin luona sijaitsevalla Risholmenin saarella vuosina 1876–1937.

Pernajan matkustaja-alusliikenteen historiasta voisi kirjoittaa pitkän luvun. Tässä sen kuvaus täytyy rajoittaa muutaman harvan nimen mainitsemiseen ja muutamien mainitun liikenteen alku- ja loppuvaiheisiin vaikuttaneiden tekijöiden selostamiseen.

Våtskärin luotsiaseman luotsit 1900-luvun alussa. Valokuva on Rönnäsin Saaristomuseossa.

Itä-Uudenmaan saaristoon rakennettiin 1900-luvun taitteessa lukuisia kesähuviloita. Mm. juuri tästä syystä alettiin yhä kipeämmin tarvita säännöllistä matkustajaliikennettä saariston ja kaupunkien – ennen kaikkea Helsingin – välille. Sillä oli ollut edelläkävijöitä siitä pitäen, kun ensimmäiset höyrylaivat olivat näyttäytyneet täällä vuonna 1838. Ne höyrylaivat, jotka 1800-luvulla liikennöivät itäisiä reittejä, mm. Helsingin – Viipurin linjaa, poikkesivat kuitenkin pääasiallisesti vain kaupunkeihin. Toisenlainen ohjelma laadittiin s/s Lovisalle, jonka rakennutti Lovisa Ångfartygs Ab. Alus alkoi kesällä 1907 liikennöidä Loviisan ja Helsingin väliä, ja sen omistajayhtiö ryhtyi pian yhteistyöhön Pernå Ångslups Aktiebolagin ja sen omistaman s/s Pernån kanssa. S/s Pernå voi aloittaa liikennevuoronsa syyskuussa 1907. Sen jälkeen kun Kabbölen Kristningsholmenin saaren rantaan oli vuosina 1907–08 rakennettu suuri laituri, s/s Pernån reitillä oli siellä yhteys s/s Lovisan reittiin. Näin Pernajanlahden sisäosan rantakylien asukkaat saivat säännöllisen laivayhteyden pääkaupunkiin.

S/s Pernålla oli siis Kabbölen laiturin kautta yhteys Helsinkiin, mutta lisäksi alus palveli seudun asukkaita poikkeamalla osapuilleen kymmeneen laituriin, joista osa oli Pernajan pitäjässä ja osa sen sekä Loviisan ja Porvoon kaupunkien satamien välillä. Vuorot oli ajoitettu siten, että pitäjäläiset pääsivät toripäivinä sopivasti kumpaankin naapurikaupunkiin.

S/s Pernå lopetti paikallisliikenteensä vuonna 1932, ja s/s Lovisa katosi Pernajan pitäjän näköpiiristä vuonna 1946. Liikenteen lopettamisten syiksi mainittiin mm. alalla toimivien “ulkopitäjäläisten” yritysten kilpailun kiristyminen sekä erityisesti linja-autoliikenteen lisääntyminen. Muista Pernajan vesillä matkustaja-alusliikenteen loppuvaiheessa liikkuneista aluksista mainittakoon m/s Sarvsalö, joka liikennöi 1930-luvulla Porvoon – Horslökin linjaa. M/s Sarvsalöstä käytettiin liikanimeä Skakanfaster (“Tärisevä Täti”), koska moottorin hurjat kierrokset saivat koko

aluksen tärähtelemään rajusti.

Höyryalus Pernå liikennöi vuosina 1907-32 pääasiallisesti Suur-Pernajanlahdella. Markkina-aikoina, joinakin toripäivinä ym. aikoina alus kuljetti matkustajia ja tavaroita Pernajasta Loviisaan ja Porvooseen. Kuvassa s/s Pernå on Kirkonkylän laiturissa. Laivan perässä näkyy Venäjän valtakunnan valko-sini-punainen lippu.

Posti ja teleliikenne

Pernajalaiset olivat aina 1300-luvun alusta lähtien saaneet nähdä pikalähettien viilettävän hevosillaan sitä kulkuväylää pitkin, josta tuolloin oli tulossa Suuri rantatie. Lähetit kuljettivat valtakunnalle tärkeitä viestejä Viipurin, uuden rajakaupungin, ja Turun sekä Tukholman väliä. Näiden varhaisen ajan postinkuljettajien laukuissa ei kylläkään ollut pernajalaisille osoitettuja kirjeitä, sillä niitä alkoi tulla – jonkin verran – vasta runsaat kolmesataa vuotta myöhemmin.

Ruotsin valtakunnan postilaitos järjestettiin 1600-luvun puolimaissa. Siihen kuuluivat mm. postitalonpojiksi nimitetyt miehet. Heidät valittiin suurten maanteiden varsilla asuvien talollisten joukosta, ja kunkin postitalonpojan kotoa oli aina jokusen peninkulman verran matkaa seuraavan asuinpaikalle. Postitalonpoikien tilat olivat vapautettuja kyyditysvelvollisuudesta, ja he saivat vaivoistaan palkkaa käteisenä rahana. Pernajan

postitalonpoikien toiminta noudatti vuoden 1700 vaiheilla seuraavanlaista järjestelmää: Illbyssä (Ilolassa) asuva talollinen vei postin ratsain Garpgårdissa tai Thorsbyssä asuvalle virkaveljelleen ja tämä taas Tesjoella asuvalle postitalolliselle. Myöhemmin 1700-luvulla syntyivät vastaavanlaiset Gislomista ja Kuuskoskelta pohjoiseen vievät ketjut. Yleisen postin kuljetus siirtyi 1840-luvulla kestikievarien tehtäväksi, ja 1880-luvulla siitä alkoivat huolehtia postiasemat ja postitoimipaikat, joita silloin alettiin perustaa maalaispitäjiinkin.

Pernajan ensimmäinen valtion postiasema avattiin vuonna 1885. Se aloitti toimintansa Kirkonkylän Baijarsissa, mutta se siirrettiin myöhemmin Thorsbyn Veckakseen, ja se toimi ajoittain eräissä muissakin paikoissa. Postiasemia perustettiin sittemmin, 1900-luvun puoliväliin mennessä (ne luetellaan tässä perustamisajan mukaisessa järjestyksessä), Vanhaankylään, Skinnarbyhyn, Valkoon, Isnäsiin, Kuggomiin, Koskenkylään, Härkäpäähän ja Malmgårdiin. Postiasemien verkkoa täydennettiin 1900-luvun alussa järjestämällä muutamia kirjeenkantajalinjoja, joita pitkin postia kuljetettiin saaristoon.

Pernajan omasta postilaitoksesta tuli 1990-luvulla äkkiloppu, kun rationalisointi ja yksityistäminen johtivat siihen, että kaikki pitäjän postitoimistot lakkautettiin. Tänne kuten muuallekin järjestettiin mm. kirjastoihin ja myymälöihin niin sanottuja asiamiesposteja, joiden tarkoituksena oli edes jossain määrin lieventää äsken mainittujen toimenpiteiden kielteisiä seurauksia.

Puhelinliikenteen kehitys oli osittain samantapaista kuin postilaitoksenkin, lähinnä juuri sikäli, että sitäkin hoitava henkilökunta supistui eri aikoina. Pernajan ensimmäiset puhelimet oli hankittu 1880-luvulla muutamiin herraskartanoihin ja maakauppoihin. Pitäjän puhelinverkko laajeni nopeasti 1900-luvun alkupuolella, jolloin alan eri yritykset kilpailivat keskenään sekä valtiovallan kanssa. Automatisoituminen, joka alkoi joidenkin Pernajan kylien osalta 1930-luvulla, johti seuraavina

vuosikymmeninä siihen, että yhä edistyneempi tekniikka asteittain syrjäytti pitäjän keskusneitien (ja -rouvien) ammattikunnan.

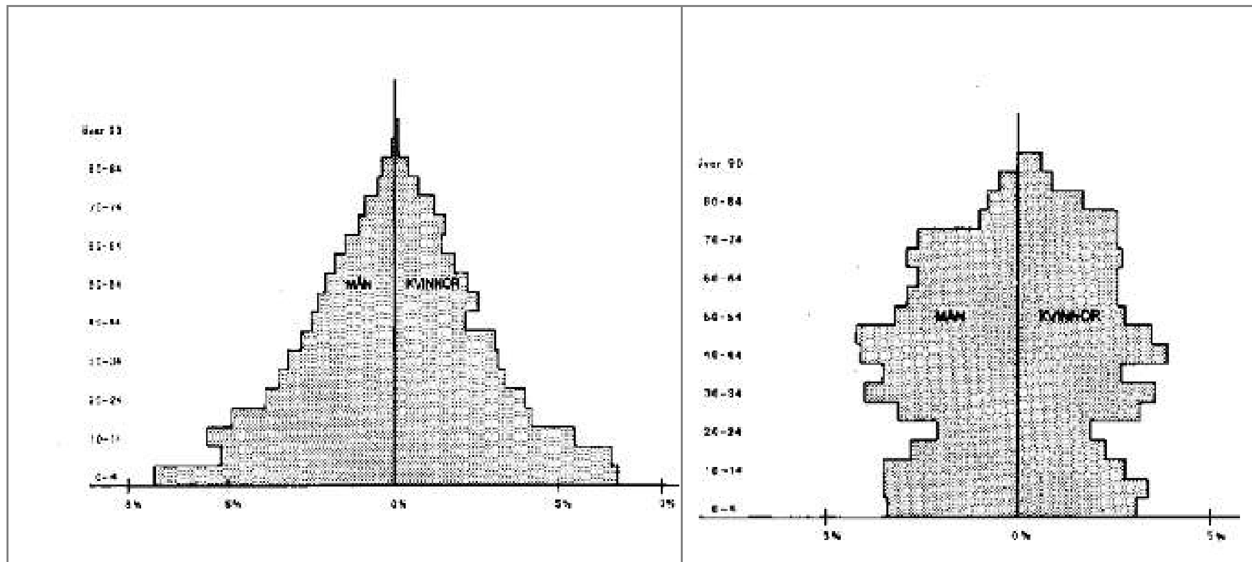
Postitoimipaikat ja kaupat kuuluivat yksittäisten kylien ja kyläryhmien elämän keskuspaikkoihin. Kehitys osoitti 1900-luvun lopulla, että Pernajan kuten monien muidenkin paikkakuntien talouselämä selviytyi ilman niitä. Tällöin käynnissä olleen lakkauttamisprosessin aikana ilmeni kuitenkin toisinaan myös se seikka, että tällaisten palvelulaitosten toiminnan loppuminen oli täälläkin heikentänyt elämän laatua ja johtanut lisäksi muiden vaikeasti mitattavissa olevien arvojen menettämiseen.

5. Väestö ja sen muodostamat sosiaaliset ympäristöt

Pääluvussa 5 esitetään ensin yleiskatsaus Pernajan väestömäärän kehitykseen ja siihen eri aikoina vaikuttaneisiin tekijöihin. Päähuomio kiinnitetään kuitenkin siihen, miten pitäjän väestö on jakautunut erilaisiin ryhmiin.

Niinpä luvussa käsitellään mm. väestön jakautumista erilaisiin yhteiskuntakerroksiin tai – käyttääkseni vanhahtavaa termiä – yhteiskuntaluokkiin. Tällaisen horisontaalisen jakauman selvittäminen ei kuitenkaan ole yhtä tärkeää kuin vertikaalinen jaottelu, toisin sanoen väestön ryhmittäminen kyliin, kyläryhmiin tai muihin sellaisiin pieniin, maantieteellisesti usein varsin rajallisiin paikallisiin yhdyskuntiin, joita on Pernajassa ollut monia kymmeniä. Pienet paikallisyhteisöt muodostivat erityyppisiä sosiaalisia ympäristöjä aina sen mukaan, millaisia niiden väestörakenne, työelämän olot ja ihmisten väliset suhteet olivat.

Suurimmassa osassa tästä pääluvusta käsitellään siis seuraavia neljää sosiaalisen ympäristön tyyppiä: 1. kylä- ja talonpoikaisyhteisöjä; 2. saaristoyhteisöjä; 3. kartano- eli tilayhteisöjä; 4. teollisuus- eli työläisyhteisöjä. Joissakin tapauksissa syntyy tietysti päällekkäisyyttä, esimerkiksi silloin, kun saaristoyhteisö on kuulunut osana kartanoyhteisöön tms. Mainittuihin tyyppeihin kuuluvat sosiaaliset ympäristöt ovat osaksi siirtyneet historiaan. Pernajassa kävivät niiden sijasta 1900-luvun mittaan mielekkäämmäksi jaotteluperusteeksi sellaiset kategoriat kuin taajama (sellainen yhteisö, jota Pernajan oloissa voidaan pitää taajamana) ja haja-asutusalue.

Diagrammi, joka kuvaa, miten Pernajan väestö jakautui ikäluokkiin vuonna 1910 (vasemmalla) ja vuonna 1996 (oikealla). Perusmuutos oli 1900-luvulla sellainen, että nuoren väestön osuus väheni ja vanhan lisääntyi.

5.1. Väkiluku ja väestöryhmät

Vuonna 1749 aloitettiin Ruotsin valtakunnassa väestökirjanpito, joka oli ainakin väestön määrän osalta tarkoitettu täydelliseksi. Pernajassa tarkoitus jäi parissa alkuvaiheessa ilmeisesti saavuttamatta; asiaan palataan tässä kohta, kunhan on lyhyesti selostettu varhaisempien aikojen väestösuhteita koskevia arvioita.

1750. October Nov. Dec. 257

BESKRIFNING

Öfver Pernå Socken, belägen i Skårgården vid Finſka viken, uti Nyland och Degerby Höfdingedöme:

Ingifven af

JACOB FAGGOT.

1. §.

Det lårer vara Kongl. Vetenſkaps Academien bekant, at en Geographiſk mätning år företagen i Finland; men på det et ſlikt arbetes inråttning och ſyftemål måtte deſto båttre ſkönjas, vil jag anföra några rader utur Kongl. Maj:ts Nådiga Inſtruction för denna förråttningen, af den 27 Octob. 1747.

Kongl. Maj:t har i Nåder funnit godt, at genom en Landtmåteri-Commiſſion, noga låta afmåta hela Finland, til deſs belägenhet, ſamt beſkrifva ſamma land til deſs beſkaffenhet och förmåner, på det Kongl. Maj:t må ſedan kunna i Nåder upmana underſåtarne, til at nyttja de näringsmedel, ſom ſlämma öfverens med hvarje orts naturliga art: hvarigenom Landet må komma til behörig håfd, och inbyggarne til ſin råtta ſtyrka: med mera.

2. §.

Detta företagande år oſtridigt et af de vigtigaſte i vår tid: det vitnar jämvål om Konungens prisvårda och Nådiga omvårdnad för Finlands upkomſt och trefnad.

3. §.

Commiſſionen beſtår eljeſt af en Directeur, en Obſervator och tjugu Landtmätare, hvilka

R hvar-

Katkelma Jakob Faggotin kirjoituksesta, joka julkaistiin vuonna 1750 Ruotsin Kuninkaallisen Tiedeakatemian sarjassa. Kuvassa ote

esityksen ensimmäisestä sivusta. Faggot käytti Pernajan oloja esimerkkeinä kirjoituksessaan, jossa hän pohti erityisesti mahdollisuuksia väestön elinehtojen parantamiseen ja sen lukumäärän lisäämiseen.

Väestön kasvun ja vähenemisen aikoja

Varsinaisen Pernajan pitäjän alueen – johon kuuluivat nykyinen Pernaja sekä vuonna 1957 Loviisaan liitetty Valkon alue – asukasluku arvioitiin pitäjänhistorian ensimmäisessä osassa seuraavaksi (luvut on pyöristetty ja virhemarginaali arvioitu 10 prosentiksi kumpaankin suuntaan, mitä on pidettävä kohtuullisena): vuonna 1557 se olisi ollut 2300 henkeä, vuonna 1571 – 2100, vuonna 1635 – 1500, vuonna 1664 – 1700, vuonna 1694 – 2100 ja vuonna 1703 – 1900 henkeä.

Arvioituja asukaslukuja voidaan epävarmuustekijöistä huolimatta pitää varsin todennäköisesti suunnilleen oikeina. Ne sopivat näet yhteen sen kanssa, mitä tiedetään väkiluvun kasvun tai vähenemisen edellytyksistä.

Suunnilleen vuodet 1560–1650 käsittävänä ajanjaksona käytiin yhtenään sotia, jotka koettelivat Pernajan pitäjää sekä suoranaisesti että välillisesti (tästä kerrotaan jäljempänä luvussa 8.1); pitäjän väkiluku väheni 90 vuoden kuluessa luultavasti noin 40 prosenttia. Sitten seurasi rauhallisempi ajanjakso, jota kesti suunnilleen vuoteen 1690 asti ja jonka mittaan väestö lisääntyi selvästi, jopa niin paljon, että kasvu miltei korvasi aikaisemmat menetykset. Kuitenkin 1690-luvun loppupuolen nälkävuodet vähensivät ilmeisesti taas pitäjän väkilukua 10 prosentin verran.

Seuraavan vuosisadan, siis 1700-luvun, alkupuolella käytiin kaksi sotaa, joita kesti yhteensä 25 vuoden ajan ja jotka vaikuttivat välittömästi Pernajan oloihin. Silti pitäjän väkiluku kasvoi vuosina 1700–1750 kaiken kaikkiaan huomattavasti, kuten voidaan nähdä

ensimmäisen, vuonna 1749 toimeenpannun väestönlaskennan tiedoista. Silloin papisto ilmoitti Pernajan seurakunnan (johon kuuluivat myös Liljendalin kylät) väkiluvuksi 4456 henkeä. Mikäli Liljendalin osuus, noin 20 %, jätetään pois laskuista, oli tässä varsinaiseksi Pernajaksi nimitetyn alueen asukasmäärä noin 3600 henkeä. Tällöin lisäystä olisi tullut viidessäkymmenessä vuodessa, siis 1700-luvun alun jälkeen, lähes 50 %. Lisäksi on epäilty, että Pernajan seurakunnan asukasluku oli vuonna 1749 itse asiassa runsaiden 500 hengen verran suurempi kuin papisto ilmoitti; siinä tapauksessa väestönlisäys oli vieläkin runsaampi.

Taulukko 3: Pitäjän väkiluku			
Vuosi	Viralliset luvut	Tarkennetut luvut	Huomautukset
1749	4456	[5000]	Liljendal mukaan luettuna
1790	6140		Liljendal mukaan luettuna
1800	5126		Liljendal erotettu vuonna 1791
1825	5017	[5200]	
1850	5217		
1875	5287		
1900	6830		
1930	7832		Antinkylä erotettu vuosina 1908-24
1950	8128		mistä vuonna 1950 630 evakkoa; puolet Hommansbystä erotettu vuonna 1935
1960	5178		Valko y.m erotettu vuonna 1957

1970	4360		
1980	3831		
1990	3687		
2000	3804		
2003	3823		

Taulukon numerotiedot osoittavat Pernajan asukasluvun suunnilleen neljännesvuosisadan väliajoin vuodesta 1749 vuoteen 2000. Kehityksen käännekohtien ajoilta numerot on esitetty kymmenen vuoden väliajoin. Vuosilta 1749 ja 1825 on ilmoitettu [hakasulkeissa] oikaistut luvut. Lisäksi on huomattava, että pitäjän alue pienentyi vuosina 1791 (Liljendal), vuosina 1908–24 (Antinkylä), vuonna 1935 (puolet Hommansbystä) ja vuonna 1957 (Valko ym.).

Väestömäärän kehitystä voidaan lyhyesti luonnehtia seuraavasti (ja selittää muutamilla tämän teoksen aikaisemmissa luvuissa käsiteltyihin tapahtumiin liittyvillä seikoilla):

1700-luvulle, erityisesti sen loppupuolelle, oli luonteenomaista nopea kasvu, joka johtui tilojen halkomisesta ja torppien perustamisesta sekä joltisestakin pitäjään suuntautuneesta muuttoliikkeestä, jota taas kiihdytti se, että työpaikkoja oli tarjolla entistä enemmän maatalouden mutta hieman teollisuudenkin piirissä.

Kehitys tyrehtyi 1800-luvun kolmen ensimmäisen neljänneksen ajaksi. Tämä johtui mm. siitä, että tilojen halkominen jäi vähiin, joitakin torppia liitettiin suoraan kantatiloihin ja pitäjässä harjoitettu rautateollisuus lakkasi. Pitäjästä pois suuntautunut muuttoliike lisääntyi, etupäässä muutettiin Helsinkiin. 1800-luvun lopulta 1900-luvun puoliväliin saakka edisti väestön lisääntymistä mm. Koskenkylän, Isnäsin ja Valkon työläisyhdyskuntien kasvu.

Ns. luonnollinen väestönlisäys toimi vuosien 1750–1950 aikana useimpina vuosina hyvin, koska syntyvyys kasvoi tai pysyi

suunnilleen ennallaan ja kuolleisuus enimmäkseen väheni. 1900-luvun puolivälin jälkeen näiden suureiden suhteet muuttuivat väestönkasvun kannalta epäsuotuisammiksi. Pernajassa ilmeni sellaisia tekijöitä kuin maatalouden rationalisointi, etenkin suurtiloilla, ja useiden teollisuuslaitosten toiminnan loppuminen. On huomattava, että 1990-luvulla kehitys heilahti lievään noususuuntaan; asiaan vaikuttivat pääteiden paraneminen, joka suosi sukkulointia ja Koskenkylän seudulle suuntautuvaa muuttoliikettä, sekä kunnan harjoittama aktiivinen kunnanosakaavoitus ja eräät muutkin tekijät.

“Hieno pitäjä”

Runsasväkinen ja hieno pitäjä. Näillä sanoilla luonnehti Porvoon piispa Daniel Juslenius juhlallisesti Pernajan pitäjää vuonna 1739 rovasti Petrus Serlachiuksesta pitämässään muistopuheessa.

Runsaaksi luonnehdittu väkiluku oli, kuten edellä todettiin, tuohon aikaan kasvamassa nopeasti entisestäänkin. Kymmenen vuoden kuluttua muistopuheesta, siis vuonna 1749, Porvoon silloinen piispa voi tutkia ensimmäisiä jokseenkin tarkkoja hänen laajan hiippakuntansa pitäjien väestömäärää koskevia tietoja (hiippakuntaan kuuluivat tuolloin mm. Suomen koko keski- ja itäosa). Piispa sai nähdä, että tilastoaineisto tuki hänen edeltäjänsä sanoja Pernajan väestön runsaudesta, ainakin mikäli sitä verrattiin muihin hiippakunnan osiin: Pernajassa oli vuoden 1749 tietojen mukaan 8 asukasta neliökilometrillä, Uudellamaalla keskimäärin 7 henkeä, mutta Porvoon hiippakunnan pohjoisosan pitäjissä vain 1–2 henkeä.

Piispan sanat, joiden mukaan Pernaja oli hieno pitäjä, saavat tässä aloittaa yleiskatsauksen, jossa tarkastellaan, miten väestö jakautui eri ammattiryhmiin sekä sosiaaliryhmiin eli yhteiskuntakerroksiin. (Piispa käytti sanaa “förnäm”, joka tarkoittaa paitsi ‘hienoa’ myös ‘ylhäistä’ tms.; sana yhdistettiin usein

nimenomaan herrasväkeen ja aateliin.)

Täällä kuten muuallakin oli voimassa jako herrasväkeen ja rahvaaseen. Suunnilleen 1900-luvun taitteessa alettiin näiden termien asemesta käyttää sellaisia nimityksiä kuin “sivistyneistö” ja “tavallinen kansa” jne. Herrasväkeen kuuluivat Pernajassa ennen kaikkea aateliset ja muut tilanomistajat. Samoin siihen kuuluivat papit, suurtilojen tilanhoitajat sekä virkamiehet, mutta nämä ryhmät olivat lukumäärältään vähäisempiä kuin ensiksi mainitut. Esimerkiksi harvalukuiset Pernajassa asuvat virkamiehet olivat herrasväkeä kuitenkin lähinnä sen takia, että he olivat samalla yleensä kartanonomistajia.

Herrasväkeen kuuluvia henkilöitä eli säätyläisiä oli pitäjässä 1600-luvulta 1800-luvulle noin 100–150 henkeä, joten heidän sosiaaliryhmänsä käsitti karkeasti arvioiden 3 % pitäjän väestöstä. Luokittelu herrasväkeen ja rahvaaseen tms. alkoi 1900-luvun kuluessa tuntua melko epätarkoituksenmukaiselta. Yhtenä syynä tähän oli se, että esimerkiksi kauppiaita ja kansakoulunopettajia oli vaikea sijoittaa oikeaan kategoriaan, mikäli haluttiin olla edes kohtalaisen objektiivisia.

Ne pitäjäläiset, jotka vanhan luokittelun mukaan kuuluivat herrasväkeen, muodostivat siis lukumääräisesti vain vähäisen osan pitäjän väestöstä. Piispan vuonna 1739 lausumat sanat pitäjän hienoudesta tuntuvat kuitenkin oikeammilta, kun kiinnitetään vähemmän huomiota väestön eri ryhmien lukumäärää koskeviin numerotietoihin ja enemmän maanomistusta koskeviin tietoihin. Manttaaliluvut osoittavat tilojen taloudellista kantokykyä, ja niiden summat antavat vanhempien aikojen maanomistussuhteista luotettavamman kuvan kuin maanmittarien esittämät tiedot, jotka ovat tarkoitukseen liian puutteellisia. Kartanoiden maat käsittivät varsinaisen Pernajan manttaalilukujen summasta vuonna 1700 kaikkiaan 56 %, vuonna 1800 jo 70 % ja vuoteen 1870 tultaessa 74 %.

Myöhemmiltä ajoilta on käytettävissä mm. maanmittarien esittämiä jotakuinkin täydellisiä tietoja tilojen pinta-aloista.

Kartanoiden tilukset käsittivät vuonna 1880 yhteensä 66 % pitäjän kaikesta viljelysmaasta, ja vuonna 1910 vastaava luku oli 65 %. (Kartanoiden osuus on hieman suurempi, jos se lasketaan manttaalilukujen summan perusteella, sillä niitä määrättäessä on periaatteessa otettu huomioon myös sellaiset resurssit kuin kalastusmahdollisuudet, vesivoima, merenkulkureitit ym.) – Tällä tavoin tulkittuna piispan vuonna 1739 esittämä luonnehdinta siis vastasi pitäjän todellisia oloja vielä parisataa vuotta myöhemmin.

Paikallisen maatalousyhteisön kantavat yhteiskuntakerrokset

Pitäjän väestörakenteesta pystytään muodostamaan monessa suhteessa kaikkein selkein käsitys käyttämällä jaottelua, joka lähtee pitäjän ylivoimaisesti tärkeimmästä elinkeinosta ja kuvaa niitä eri väestöryhmiä, jotka saivat siitä elatuksensa. Tässä esitetään siis aluksi ruokakuntien päämiehiä sekä niiden jäseniä ja palvelusväkeä koskevat tilastotiedot. Pitäjässä oli vuonna 1910 kaikkiaan 7530 asukasta, joista 5793, siis 77 %, sai toimeentulonsa maataloudesta ja sen sivuelinkeinoista; 1002 asukasta, siis 13 %, sai elatuksensa teollisuudesta ja käsityöstä; 10 % pernajalaisista elätti itsensä jollakin muulla elinkeinolla, jollaisia tilastoon sisältyi yhteensä seitsemän. Jakauma oli todennäköisesti suurin piirtein samanlainen jo 1700- ja 1800-luvuilla. Tässä esityksessä selvitellään elinkeinoelämässä ilmennyttä väestön kerrostuneisuutta pääasiallisesti vain maatalouden ja sen sivuelinkeinojen osalta – niitähän harjoitti valtaosa väestöstä. Vuosi 1910 sopii hyvin tällaisen tarkastelun viimeiseksi vuodeksi, koska vanha jaotus itsenäisiin maanviljelijöihin, lampuoteihin, torppareihin jne. oli silloin lähellä loppuaan.

Kolmen Gislomin kylän vanhan kantatilan päärakennukset: vasemmalta Ollas, Skrivars ja Baijars.

Maatalousväestöön kuului siis vielä vuonna 1910 suunnilleen neljä viidesosaa pitäjäläisistä. Tässä kuvataankin pääasiallisesti juuri maatalousväestön eri kerroksia. Vuoden 1910 virallinen tilasto (samoin kuin kyseisen julkaisun sitä lähinnä edeltävät ja seuraavat vuosikerrat) on puutteellinen mm. sikäli, että "vakinaiseen työhön ei kiinnitettyjen henkilöiden" suurta ryhmää ei – ymmärrettävää kyllä – ole pystytty jaottelemaan eri elinkeinojen osalle. Voidaan kuitenkin pitää itsestään selvänä, että monet mainittuun ryhmään kuuluvat pitäjäläiset tekivät kausiluonteisia tai muuten tilapäisiä maataloustöitä. Pernajassa oli vuonna 1910 kaiken kaikkiaan noin 2200 "vakinaiseen työhön ei kiinnitettyä henkilöä" (mikäli heidän perheenjäsenensäkin luetaan mukaan), siis runsas neljäsosa pitäjän asukasluvusta. Tilastossa luettiin nimenomaan maatalousväestöön, sen kantavina yhteiskuntakerroksina, kolme eri ryhmää, joiden välinen jakauma oli vuonna 1910 seuraava (perheenjäsenet on tässäkin luettu ryhmiin mukaan): 1. itsenäisten tilojen viljelijät (32 % maatalousväestöstä); 2. lampuodit ja torpparit (samoin 32 %); 3. "palvelijoita ja työntekijöitä, joilla on vakinainen toimi maanviljelyksen alalla" (37 %). Lyhyesti sanoen oli tällä tavoin

määritellystä maatalousväestöstä (perheenjäsenet mukaan luettuina) vajaa kolmasosa itsenäisiä, oman tilansa omistavia talollisia, toinen vajaa kolmasosa maata omistamattomia lampuoteja ja torppareita sekä runsas kolmasosa palvelusväkeä. Lukuisien ajoittain maataloustöitä tekevien sekatyöläisten on todettava muodostaneen maatalousväestön neljännen ryhmän, joskin sen prosenttiosuus jää epäselväksi.

Maatalousväestön rakenne noin vuosina 1600–2000

Pitäjän maatalousväestöön kuului siis 1900-luvun alussa pääasiallisesti neljän yhteiskuntakerroksen edustajia. Niihin kuuluvien ihmisten työ- ja elinolojen eroja käsitellään tuonnempana erilaisia sosiaalisia ympäristöjä koskevissa luvuissa. Tässä selostetaan lyhyesti, miten puheena olevien yhteiskuntakerrosten lukumääräsuhteet olivat muuttuneet noin kolmensadan vuoden kuluessa ennen 1900-lukua.

Vielä vuonna 1600 maatalousväestö koostui enimmäkseen itsenäisistä, tilansa omistavista talollisista ja heidän perheeenjäsenistään. Lampuotiperheet muodostivat noin 10 prosenttia maatalousväestöstä, palvelusväki ja kausityöläiset ehkä toiset 10 prosenttia.

Pernajan herraskartanoiden maaomaisuus kasvoi 1600-luvulla, vuoteen 1680 asti, varsin paljon (kuten luvussa 2.2 on kerrottu). Monet talonpoikaistilat liitettiin suurtiloihin ja niiden viljelijät muuttuivat itsenäisistä talollisista lampuodeiksi. Pitäjässä oli 1600-luvulla 290 talonpoikaa, joista 120 viljeli omaa tilaansa (monet näistä asuivat kuitenkin kruununtiloja, joiden viljelijöillä oli tiloihinsa vain eräänlainen rajallinen omistusoikeus) ja 170 oli lampuoteja. Reduktion jälkeen laskettiin vuonna 1700, että talollisia, joilla oli ainakin jonkinlainen omistusoikeus perintö- tai kruununtilaansa, oli 180 ja että rälssimaata viljelevät lampuodit olivat nyt jääneet vähemmistöksi. Heitä oli 82, ja osapuilleen 30 tilaa oli autioina.

Jotkut Pernajan kartanot olivat 1600-luvun loppupuolella perustaneet torppia, joita syntyi yhteensä noin 60. Maanviljelijöitä oli pitäjässä vuonna 1700 runsaat 300 henkeä, ja kun torpat otetaan huomioon, oli maata omistamattomien viljelijöiden osuus vuosien 1600 ja 1700 välillä kasvanut 10 prosentista 25–30 prosenttiin; muutamina 1600-luvun vuosikymmeninä se oli ollut vielä suurempi.

Maanviljelijöiden muodostaman väestöryhmän sosiaaliseen rakenteeseen vaikutti 1700-luvulla etupäässä kaksi tekijää: perinnöksiostot ja tilojen halkominen. Perinnöksiostoilla (joista on tehty selkoa tämän teoksen pääluvuissa 2 ja 3) saattoi olla kaksi erilaista ja toisilleen vastakkaista vaikutusta. Mikäli talonpoika pystyi itse ostamaan viljelemänsä kruununtilan perinnöksi, tämä vahvisti ajan oloon hänen sosiaalista asemaansa. Jos sen sijaan herrasväkeen kuuluva tilanomistaja esimerkiksi ratsutilalle kuuluvan etuoikeuden perusteella osti ratsutilan augmenttina olevan kruununtilan perinnöksi, viimeksi mainitun tilan viljelijä, jolla oli ollut suhteellisen luja hallintaoikeus tilaansa, muuttui lampuodiksi. Pernajassa ostettiin vuosina 1720–1886 (pääasiassa 1700-luvulla) perinnöksi 73 manttaalia vastaava määrä maata. Tästä 64 % ostettiin sellaisin kaupoin, jotka vahvistivat herraskartanoiden asemaa ja lisäsivät lampuotien lukumäärää, 36 % taas sillä tavoin, että kaupat edistivät talonpoikien omistusoikeutta.

Tilojen halkominen sai Pernajassa huomattavat mitat 1700-luvun puolivälin aikoihin; etupäässä jaettiin itsenäisiä talonpoikaistiloja, mutta jossain määrin lampuotitilojakin. Viljelystilojen lukumäärä saavutti Pernajassa huippunsa vuoteen 1800 mennessä. Silloin täällä oli 163 itsenäistä talollista (joista valtaosa asui halkomisen tuloksina syntyneitä tiloja), 185 lampuotia ja 111 maata viljelevää torpparia (sekä lisäksi 30 kalastajatorpparia, jotka eivät harjoittaneet varsinaista maataloutta).

Pitäjässä oli vuonna 1800 kaikkiaan 459 maanviljelijää, joista 36 % omisti tilansa itse ja 64 % kuului maata omistamattomaan väestöön. Pernajassa siis itsenäisten tilojen viljelijöiden osuus

kaikkien maanviljelijöiden joukosta väheni erityisen jyrkästi nimenomaan 1700-luvulla – eikä 1600-luvulla, “aateliston suuruudenaikana”, niin kuin yleensä on kuviteltu.

Vuodesta 1800 vuoteen 1870 pitäjän maanviljelijöiden lukumäärä väheni, ja tämä koski kaikkia kolmea mainittua yhteiskuntakerrosta: itsenäisten talollisten määrä väheni 163:sta 121 henkeen, lampuotien 156:sta 100 henkeen ja maatorpparien 111:sta 68 henkeen. Väheneminen johtui pienten tilojen yhdistämisistä sekä siitä, että monissa kartanoissa alettiin käyttää päätilan omiin toimiin päivätöitä suorittavien lampuotien ja torpparien asemesta palkattuja työntekijöitä. Itsenäisten talollisten lukumäärä supistui suhteellisesti vähemmän kuin lampuotien ja torpparien. Maanviljelijöiden kokonaislukumäärä oli vuosina 1800–1870 vähentynyt 459:stä 289 henkeen; itsenäisten viljelijöiden osuus viimeksi mainitusta luvusta oli 42 %, joten se oli 70 vuodessa selvästi kasvanut.

Puheena olevien kolmen sosiaaliryhmän lukumääräsuhteita koskeva kehitystrendi jatkui 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Itsenäisten talollisten lukumäärä kasvoi vuodet 1870–1910 käsittävänä ajanjaksona 121:stä 152 henkeen, kun taas lampuotien määrä väheni 100:sta 76 henkeen ja torpparien määrä pysyi miltei ennallaan – heitä oli ajanjakson alussa 68 ja sen lopussa 66 henkeä. Maanviljelijöitä oli vuonna 1910 kaikkiaan 294 henkeä, joista oli itsenäisiä talollisia 52 %, lampuoteja 26 % ja maatorppareita 22 %.

Pitäjän maanviljelijöiden kolmen sosiaaliryhmän lukumääräsuhteiden kehitystä voidaan tiivistäen luonnehtia seuraavasti: Itsenäisten talollisten osuus oli pienimmillään vuonna 1800, jolloin se oli vain noin kolmasosa kaikista viljelijöistä. Vuoteen 1910 mennessä se kuitenkin kasvoi vähän yli puoleen kaikista. Lampuotien ja torpparien yhteisen osuuden kehitys muodosti itsenäisten talollisten osuuden kehityksen peilikuvan. Mutta vaikka itsenäiset talolliset olivat lukumääränsä puolesta saavuttaneet enemmistöaseman, heidän osuutensa pitäjän maaomaisuudesta oli suhteellisesti pienempi: vuonna 1910 he omistivat vain 29 % pitäjän

viljelysmaasta. Kartanot omistivat siitä tuolloin – kuten äsken mainittiin – 65 %, pienehköt virkatalot ja sentapaiset tilat 6 %. Pernaja oli mm. tässä suhteessa edelleenkin leimallinen kartanopitäjä.

Lisää palvelusväkeä

Nyt on vihdoin palattava aikaisemmin mainittuun ryhmään, josta vuoden 1910 tilasto käyttää nimitystä "palvelijat ja työntekijät, joilla on vakinainen toimi maanviljelyksen alalla". Siihen kuuluva väki muodosti kolmannen niistä sosiaaliryhmistä, joita on tässä nimitetty maatalousyhteisön kantaviksi yhteiskuntakerroksiksi – muita ryhmiähän olivat toisaalta itsenäiset talolliset, toisaalta kartanoiden alustalaiset (lampuodit ja torpparit). Maataloustilojen palvelusväen eli palkollisten ryhmä käsitti vuonna 1910 kaikkiaan 37 % Pernajan maatalousväestöstä, ja siihen kuului, perheenjäsenet mukaan luettuina, noin 1400 henkeä.

Vanhemmilta ajoilta on käytettävissä joukko senaikaisten laskentojen mukaisia numerotietoja maataloustilojen palkollisista (rengeistä, piioista ym.). Vuonna 1730 oli itsenäisten talollisten, lampuotien ja torpparien palveluksessa kaikkiaan 134 palkollista (näiden perheenjäsenet mukaan luettuina); vuonna 1800 heidän lukumääränsä oli 324 ja vuonna 1870 jo 408 henkeä. Tämä merkitsee, että vuonna 1730 keskimäärin vain joka toisella maataloustilalla oli palkollinen ja vuonna 1800 miltei jokaisella tilalla; vuonna 1870 sanottu keskiarvo oli 1,5 palkollista tilaa kohti.

Talonpoikaistalojen ja torppien "muun työvoiman" muodostivat isäntä, emäntä ja kotona olevat jotakuinkin täysikasvuiset lapset tai muut sukulaiset. Tällaista työvoimaa oli Pernajan talonpoikaistaloissa ja torpissa vuonna 1730 kaikkiaan 758 henkeä, vuoteen 1800 tultaessa 1426, mutta vuonna 1870 enää 1037 henkeä. Se muodosti aina suurimman osan tähän ryhmään kuuluvien tilojen työvoimasta: vuonna 1730 kaikkiaan 85 %, vuonna 1800 – 81 %,

vuonna 1870 – 72 %. Perheenjäsenten osuus talonpoikaistalojen ja torppien työvoimasta supistui siis 1700- ja 1800- luvuilla hieman. Palvelusväen osuus lisääntyi vastaavasti, mutta se pysyi silti suhteellisen pienenä.

Kartanoiden olot olivat tietysti toisenlaiset. Mainituilta kolmelta vuodelta on laskettu myös kaikkien pitäjän kartanoiden palkollisten määrät. Ne olivat seuraavat: vuonna 1730 – 116 henkeä, vuonna 1800 – 154 ja vuonna 1870 – 263 henkeä. Kun talonpoikaistilojen ja torppien palvelusväki lisätään näihin lukuihin, maatalouden palveluksessa olevien palkkatyöläisten kokonaislukumäärä oli sanottuina vuosina 250, 478 ja 671 henkeä. Maatalouden koko työvoima oli siis – edelleen mainittuina kolmena vuonna – 1008, 1904 ja 1708 henkeä. Palkkatyöläisten osuus tästä määrästä oli vuonna 1730 kaikkiaan 25 %, vuonna 1800 samoin 25 %, mutta vuoteen 1870 mennessä se oli lisääntynyt 39 prosenttiin. Talolliset ja torpparit sekä heidän kotona olevat sukulaisensa pysyivät pitäjän maataloustyövoiman tärkeimpänä osana. – Kartanoyhteisöjen väestörakennetta käsitellään tarkemmin yhdessä sosiaalisia ympäristöjä käsittelevistä luvuista (luku 5.4).

Mäkitupalaiset ja itselliset "vakinaiseen työhön ei kiinnitettyjä henkilöitä"

Maanviljelijä- ja kalastajaperheet sekä niiden palveluksessa päätoimisesti olevat rengit ja piiat muodostivat 1900-luvun puolelle saakka noin neljä viidesosaa Pernajan väestöstä. Edellisissä alaluvuissa on selvitelty numerotiedoin, miten tämä väestön enemmistö eri aikoina jakautui itsenäisiin talollisiin, lampuoteihin, torppareihin ja palvelusväkeen; mainittuja ryhmiä luonnehdittiin tällöin vanhan maatalousyhteisön neljäksi kantavaksi yhteiskuntakerrokseksi. Mutta niiden lisäksi oli muita ryhmiä, jotka osaksi nekin osallistuivat maatalousyhteisön perustoimintoihin.

Kahta tällaista ryhmää nimitettiin mäkitupalaisiksi ja itsellisiksi. Nyt alkavassa esityksessä käsitellään niitä ja niiden osuutta

väestöstä. (Kahdessa seuraavassa luvussa, jotka kuvaavat kylä- ja kartanoyhteisöjä, käsitellään niiden sosiaalisia suhteita näissä ympäristöissä.)

Nimitys mäkitupalainen ja sen ruotsinkielinen vastine *backstugusittare* kuvaavat monella tavoin hyvin väestöryhmää tai henkilöitä, joista sitä käytettiin. Mäkitupalaisella oli hallinnassaan (mutta tavallisesti ei omistuksessaan) maa-alue, joka sijaitsi juuri jollakin mäellä tai muulla joutomaa-alueella, jota kylän maanomistajat tai kartanon omistaja eivät pitäneet erityisen viljely- tai muutenkaan hyödyntämiskelpoisena. Mäkitupalaisella oli käytössään maata ehkä vain aivan vähäinen tilkku, ehkä enemmänkin, mutta ei juuri enempää kuin 1,5–2 hehtaaria. Käsitteen mäkitupalainen määritelmä nimittäin edellytti, ettei asianomainen saanut pääosaa omasta elatuksestaan eikä mahdollisen perheensä elatuksesta hänen hallussaan olevista viljelyksistä. (Mikäli niitä oli enemmän kuin noin kaksi hehtaaria, ei kyseessä ollut mäkitupalainen vaan esimerkiksi pienviljelijä tai torppari.) Mäkitupalainen omisti monissa tapauksissa itse tupansa, vaikka maa-alue ei yleensä ollut hänen omaisuuttaan. Tuvalla tarkoitettiin tässä yhteydessä asuinrakennusta, johon kuului yksi huone sekä mahdollisesti eteinen eli porstua ja/tai kamari.

Hardomin Hermansin talon lähellä sijaitsevaa vanhaa mäkitupaa, entistä rakuunatorppaa, korjataan vuoden 1960 vaiheilla säilytettäväksi muinaismuistona.

Sanan mäkitupalainen ruotsinkieliseen vastineeseen *backstugusittare* sisältyy yksi yhdysosa enemmän kuin mainittuun suomen kielen sanaan. Yhdysosa *-sittare* (istuja) tuo mieleen elämänmenon, joka on voittopuolisesti passiivista. Se on sikäli valaiseva, että monet mäkitupien asukkaat olivat vanhuksia tai vammaisia, jotka eivät juuri pystyneet osallistumaan aktiivisesti maatalousyhteisön elämään. Nämä ihmiset, jotka joutuivat pysyttelemään passiivisina, muodostivat kuitenkin vain osan mäkitupalaisten joukosta.

Monet mäkitupalaiset olivat mukana työelämässä, mutta yleensä he olivat “vakinaiseen työhön ei kiinnitettyjä henkilöitä” (soveltaakseni 1900-luvun taitteessa käytettyä terminologiaa). He olivat ennen kaikkea maatalouden vara- ja sesonkityövoimaa, jota tarvittiin välttämättä erityisesti kiireisimpänä heinä- ja elonleikkuuaikana. Josefina Bengts käyttää eräässä kertomuksessaan heistä nimitystä “sommarhjonen”, “kesäpalkolliset”.

Osa työsuorituksista oli maa-alueesta ja joskus tuvastakin maksettavaa vuokraa. Vuokran määrä vaihteli 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa parista kolmesta noin kahteenkymmeneen päivätyöhön vuodessa; se saattoi olla jopa nelisenkymmentä päivätyötä vuodessa, mikäli mäkitupalainen oli ottanut vuokralle jonkin ylimääräisen maapalan. Monet työikäiset mäkitupalaiset tekivät vuokrapäivien lisäksi talonpoikaistaloon tai kartanoon päivätöitä, joista he saivat palkkaa. Mm. Tervikin ja Tjusterbyn kartanoiden yksityiskohtaisista 1800- ja 1900-lukujen tileistä päätellen saattoi tällaisia ylimääräisiä, palkallisia työpäiviä kertyä sata tai jopa kaksisataa vuotta ja mäkitupaa kohti. Tällaiset mäkitupalaiset olivat toki integroituneet maatalousyhteisöön varsin hyvin.

Sanan *inhysing*, suomeksi itsellinen, merkitys oli alun alkaen jotakuinkin selkeä. Se tarkoitti henkilöä, jonka elinolot muistuttivat mäkitupalaisen elämää, mutta jolla ei ollut käytössään maata eikä asuinrakennusta. Itsellisellä ei ollut käytettävissään viljelysmaata, eikä hän omistanut omaa asuinrakennusta tai ylipäänsä asunut erillisessä rakennuksessa. Hän asui kirjaimellisesti “toisen talossa”, niin kuin ruotsin kielen sana inhysing juuri antaa ymmärtää – esimerkiksi siten, että hänen asuttavakseen oli annettu jokin talonpoikaistalon tuvan nurkka. Harvoin hänellä oli edes omaa kamaria. (Nykyään suomenkielistä sanaa itsellinen käytetään usein esimerkiksi yksityisyrittäjästä tai freelancetyöntekijästä, jolloin sanalla on itsenäisyyteen viittaava sävy. Entisaikaan käsite itsellinen ikään kuin viittasi itsenäisyyteen, mutta vain siinä mielessä, että sitä pidettiin vakinaisessa vuosipalveluksessa olevan palkollisen vastakohtana. Siten itsellinen ja hänen mahdollinen perheensä muodostivat oman ruokakuntansa eivätkä he olleet talollisen holhouksen alaisia niin kuin palkolliset, mutta heidän elämänsä ei muuten ollut mitenkään itsenäistä eikä omavaraista.)

Ajan mittaan kuitenkin mäkitupalaisten ja itsellisten välinen ero hämärtyi ja osittain hävisikin. Näyttää siltä, että Pernajassa jo 1700-luvulla tarkoitettiin itsellisellä henkilöä, joka oikeastaan oli

mäkitupalainen. Kumminkin vielä 1900-luvun alussa laadittu tilasto pitää mäkitupalaisia ja itsellisiä periaatteessa erillisinä ryhminä. Siinä näet luetaan “vakinaiseen työhön ei kiinnitettyjen henkilöiden” kategoriaan toisaalta henkilöt, joilla *on* oma asunto, toisaalta henkilöt, joilla *ei ole* sellaista [ja edelliseen ryhmään kuuluvat lähinnä juuri mäkitupalaiset, jälkimmäiseen itselliset].

Varsinaiset itselliset eivät näytä osallistuneen maatalousyhteisön työelämään yhtä aktiivisesti kuin monet mäkitupalaiset. 1700- ja 1800-luvuilta peräisin olevat hajatiedot antavat sellaisen kuvan, että itsellinen useimmiten oli vanha nainen, joka hoiteli sikoja, vuohia, kanoja ja muuta pikkukarjaa sekä puuhaili maatalouden sivuelinkeinojen parissa – varsin usein hän piti krouvia. Monesti hän myös toimitteli kevyempiä taloustöitä ja muita sekalaisia töitä, mutta verraten harvoin hän teki päivätöitä maatalouden piirissä.

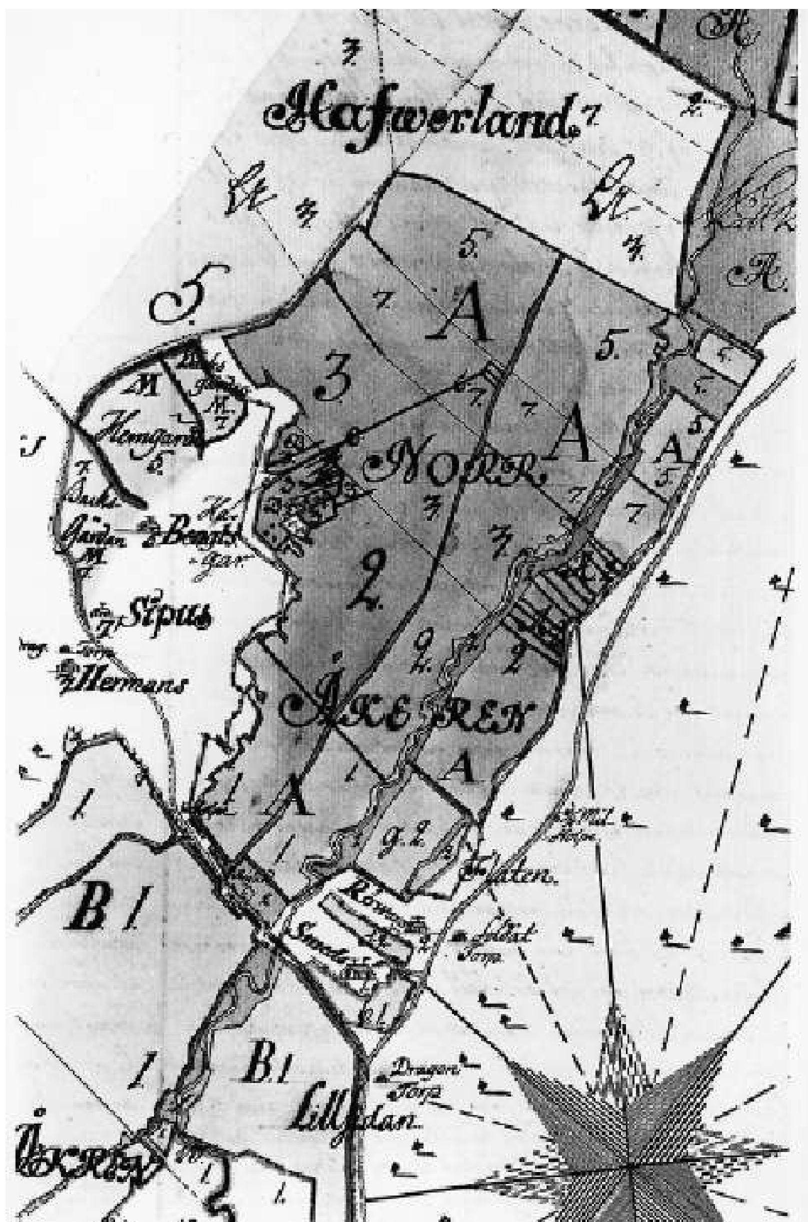
Mäkitupalaiset ja itselliset muodostivat Pernajassa pitkään vain suhteellisen pienen väestöryhmän, vaikka heidät olisi laskettu yhteenkin. Esimerkiksi vuonna 1766 laaditussa “luokitteluluettelossa”, johon oli tarkoituksena sisällyttää kaikki täysi-ikäiset pitäjäläiset – myös alimpiin yhteiskuntakerroksiin kuuluvat –, mainitaan itsellisten, mäkitupalaisten ja muihin vastaaviin ryhmiin kuuluvien henkilöiden lukumäärät seuraaviksi: mäkitupalaisia oli 8, itsellisiä 12, kotonaan asuvia “rutiköyhiä” 15, kierteleviä kerjäläisiä 6, ns. kirkonvaivaisia (tätä ryhmää käsitellään jäljempänä luvussa 6) 20. Yhteensä näihin kategorioihin kuului 61 henkilöä. Vuonna 1856 ilmoitettiin, että Pernajassa (sekä Liljendalissa) oli yhteensä 202 mäkitupalaista ja itsellistä. Tämän jälkeen heidän lukumääränsä lisääntyi jyrkästi. Vuonna 1903 Pernajan kunnallislautakunta arvioi, että kunnassa oli yhteensä 1542 “vakinaiseen työhön ei kiinnitettyä henkilöä”, ja vuonna 1917 vastaava arvio oli 2345 henkeä. Tämä vastasi 65 prosenttia edellä mainittuihin neljään maatalousyhteisön kantavina yhteiskuntakerroksina pidettyyn ryhmään kuuluvien pitäjäläisten yhteismäärästä. Pitäjän “alimmat” yhteiskuntakerrokset, johon

kuuluivat “vakinaiseen työhön ei kiinnitetyt henkilöt”, olivat kasvaneet niin paljon, että ne alkoivat olla lukumäärältään miltei yhtä vahvoja kuin maatalousyhteisöön tiiviisti sidoksissa olevat “kantavat” kerrokset.

Maatalousyhteisön reuna-alueen väki

Pernajan pitäjän väestöstä oli 1900-luvun alkuun asti 80–90 % sellaista väkeä, jota oli ilman muuta pidettävä maatalousyhteisön jäseninä. Tällaiset ihmiset kuuluivat siihen ennen kaikkea siksi, että he ja heidän perheensä saivat toimeentulonsa maataloudesta ja kalastuksesta. Maanviljelijöiden, kalastajien ja varsinaisen palvelusväen elatus oli miltei kokonaan mainittujen elinkeinojen varassa; mäkitupalaisten ja itsellisten toimeentulolähteet vaihtelivat, mutta usein sellaisina olivat heidänkin elämässään melko huomattavalta osin maatalous ja ehkä kalastus. Maatalousyhteisön väestöryhmät olivat myös yhteiskuntakerroksia, joiden arvojärjestys – yksinkertaistettuna – oli seuraavanlainen, ylhäältä alaspäin: itsenäiset talolliset, lampuodit, torpparit, palvelusväki, mäkitupalaiset, itselliset.

Pitäjän väestöstä oli kuitenkin kymmenesosa tai ajoittain hiukan suurempikin osa ihmisiä, joita ei luontevasti voinut lukea sanottuihin yhteiskuntakerroksiin, jotka olivat harjoittamansa ammatin takia maatalousyhteisössä melko lailla reuna-alueen väkeä ja sijoittuivat osaksi – mikäli niin halutaan sanoa – suorastaan sen ulkopuolelle. Pernajassa erottui aikojen kuluessa tällaisina ryhminä – joihin kuuluvan väestön lukumäärä vaihteli – erityisesti kolme kategoriaa: ammattisotilaat, käsityöläiset sekä rautaruukin ja muiden tehtaiden työläiset.

Vuodelta 1768 oleva kartta kuvaa kahta Hardomin kolmesta tilaryhmästä. (Lurens ja Heikas ovat kauempana etelässä.) Hermans, Sipus ja Bengts Norråkernin länsipuolella, Smeds ja Rövars sen itäpuolella. Maantien itäpuolella rakuunatorppa ja ruotusotamiehen torppa, Hermansin lähellä rakuunatorppa (viimeksi mainitusta ks. edellinen kuva). Maanmittauslaitos.

Sotilaat ovat Pernajassa erotettavissa omana ryhmänään jo 1500-

luvulla, mutta heillä oli toki siteitä maatalousyhteiskuntaan. Upseereilla oli kartanonsa, jotka he saattoivat omistaa itse tai joiden omistajaperheisiin he ainakin kuuluivat, ratsumiestä pitävät talonpojat olivat talonsa isäntiä ja palvelivat itse ratsuväessä tai lähettivät sinne jonkun pojistaan tai rengeistään. Armeijaan otetuista rivimiehistä osa oli juuri talollisten poikia tai renkejä, osa – melko huomattavakin osa – "irtainta väkeä", joka polveutui mäkitupalaisten ja itsellisten ryhmistä tai joka tuntui sijoittuvan kokonaan maatalousyhteisön ulkopuolelle.

Pernajalaisia voidaan arvioida olleen 1500- ja 1600-luvuilla sotapalveluksessa samanaikaisesti satakunta miestä. Kun sotamiehet oli kerran viety armeijan rulliin, he joutuivat yleensä Ruotsin laajenemassa olevan suurvallan sotilaina kaukaisille seuduille. Harvat heistä voivat sen jälkeen paljonkaan hyödyttää kotipitäjäänsä ja sen pääelinkeinoa.

Toisin oli asianlaita ruotujakoisen sotaväen ja sen palkkauksessa noudatetun jakopalkkajärjestelmän aikana 1600-luvulta 1800-luvun parille kolmelle ensimmäiselle vuosikymmenelle asti. Ruotuväki- ja jakopalkkajärjestelmä sitoi luontoistalouden periaatteiden mukaisesti ammattisotilaat maahan, josta heidän oli määrä saada pääosa elatuksestaan. Päällystölle varattiin virkataloiksi kartanoita ja talonpoikaistiloja. Tavallisille rakuunoille ja sotamiehille osoitettiin asuttaviksi torppia viljelysmaineen.

Rakuuna- ja sotamiestorpat toimivat pieninä viljelystiloina. Tällaiseen torppaan kuului säännöllisesti 1,5–2 hehtaaria peltoa sekä sen verran niittyä, että torpassa pystyttiin pitämään lehmää ja kahta lammasta. Asuinrakennuksen lisäksi torppaan kuului myös navetta ja muita talousrakennuksia. Rauhan aikana tavallisten ruotusotamiesten tai rakuunoiden tarvitsi käyttää harjoituksiin ja muuhun sotilaalliseen toimintaan yhteensä vain enintään kuukauden verran aikaa vuosittain; joinakin vuosina ei pidetty lainkaan komppanian tai suurempien yksiköiden harjoituksia. Muun osan ajastaan sotamiehet käyttivät maataloustyöhön joko oman torppansa viljelyksillä tai

tekemällä päivätöitä talollisille rahapalkkaa vastaan.

Pernajassa asui ruotuväki- ja jakopalkkajärjestelmän aikoina normaalioloissa noin 110 sotilashenkilöä. Useimmat heistä käyttivät aikansa pääasiassa maatalouden tai sen sivuelinkeinojen piiriin luettaviin töihin, joten he kuuluivat tässäkin suhteessa maatalousyhteisöön. Kun ruotujakoinen sotalaitos oli vuonna 1810 lakkautettu, sen henkilökunnan siviilimäinen maalaiselämä jatkui pitäjässä vielä muutaman vuosikymmenen ajan. Päällystöön kuuluvat saivat nauttia virkatilojensa tuoton, ja rivimiehet viljelivät torppiaan. Kun vanhat soturit ajan mittaan kuolivat, jäivät virkatalot jäljelle; nyt niitä viljelivät siviilihenkilöt valtion vuokralaisina. Rakuuna- ja sotamiestorppien pellot ja niityt yhdistettiin ratsutilojen ja tavallisten talonpoikaistilojen tiluksiin, tai sitten tällaisia torppia viljeltiin edelleen pieninä maatiloina, joko mäkitupien yhteyteen kuuluvina maa-alueina tai varsinaisina torppina.

Mm. käsityöläiset, tehtaiden työläiset ja merimiehet olivat maatalousyhteisön ja sen peruselinkeinon näkökulmasta aivan ilmeisesti perifeerisempiä ryhmiä kuin ruotuarmeijan sotilaat. Heilläkin oli silti sentään jonkinlaisia siteitä niihin.

Jotkut pitäjän entisaikojen käsityöläiset voitiin agraariyhteisön talouselämän kannalta luokitella mäkitupalaisiksi tai jopa torppareiksi. Tästä kertovat vielä nykyäänkin sellaiset vanhojen kartanoalueiden torpannimet kuin Sarvilahden Sågars, Stenhuggars ja Vävars, Malmgård-Tetomin Skräddars, Tjusterbyn Stor- ja Lillsnickars, Edön Murars, Sarvisalon Vävars ja Smeds ym. Muutamista harvoista käytettävissä olevista tiedoista päätellen käsityöläisen torppaan kuului 1–2 hehtaaria peltoa sekä vastaava ala niittyä. Järjestelmä muuttui 1800-luvun alussa. Useimmat kartanoiden käsityöläiset ja samoin useimmat pitäjänkäsityöläiset menettivät viljelmänsä; enimmäkseen vain kyläseppä jatkoi viljelijänä, eikä hänelläkään ollut maita kuin suunnilleen mäkitupalaisen käytössä olevan alueen verran tai vieläkin vähemmän.

Koskenkylän rautaruukin runsaat sata vuotta kestäneenä aktiivisena toimintakautena tehtaan henkilökunnan lukumäärä vaihteli tavallisesti viidenkymmenen hengen tienoilla. Enimmillä työntekijöillä oli ilmainen asunto “ja usein pieni viljelystilkku”. Tällainen järjestelmä, joka antoi työntekijöille mahdollisuuden vaatimattomaan maanviljelyyn, jatkui Koskenkylän ja Isnäsin sahoilla Askolinien aikakauden ensimmäisinä vuosikymmeninä aina 1900-luvun puoliväliin asti. Sahan työläiset tai heidän perheenjäsenensä tekivät esimerkiksi viisi tai seitsemän ylimääräistä päivätyötä vuodessa ja saivat siitä hyvästä käytettäväkseen sen verran viljelysmaata, että siihen voi istuttaa yhden hehtolitran perunaa. Suurempia viljelyksiä heillä ei yleensä ollut.

Merenkulkijoiden asema oli vanhassa maatalousyhteisössä vaihteleva. Pernajan vanhan talonpoikaispurjehduksen loistoaikana, jota kesti runsaat sata vuotta ja joka päättyi vuoden 1710 tienoilla, monet laivurit olivat talollisia. Joitakin talollisia toimi laivureina myös talonpoikaispurjehduksen käynnistyttyä paikkakunnalla vuoden 1830 aikoihin uudelleen. Silloin laivattiin vieraille seuduille mm. oman maatalouden ja sen sivuelinkeinojen tuotteita, kuten viljaa, voita, halkoja sekä lautoja. Tämä kytkös, joka merenkululla oli maatalousyhteisöön, menetti kuitenkin merkitystään vuoden 1900 jälkeen, jolloin maataloustuotteiden sijasta alettiin kuljettaa hiekkaa ja rahtitavaroita. Asiaa ei ole tätä esitystä varten tutkittu järjestelmällisesti, mutta vaikuttaa siltä, että merenkulkualan yhteydet maatalousyhteisöön jatkuivat sikäli, että laivurit ja merimiehet olivat usein peräisin saariston maanviljelijäperheistä ja että merenkulkijat ehtivät matkojensa väliaikoina silloin tällöin tehdä vähän maataloustöitä joko vanhoilla kotitiloillaan tai omilla palstoillaan. Juuri tällaiseen omavaraistalouteen myös teollisuuden työntekijät ja käsityöläiset mahdollisuuksiensa mukaan osallistuivat.

Vaikka siis Pernajan merenkulkijoilla, teollisuustyöläisillä ja käsityöläisillä oli – verraten vähäisiä – kytköksiä vanhaan maatalousyhteisöön, on todettava, että he kuuluivat ehdottomasti sen

reuna-alueelle. Tämä ei vielä osoita mitään siitä, millainen sija näillä yhteensä suunnilleen kymmenesosan pitäjän väestöstä muodostaneilla ryhmillä oli sosiaalisessa arvostusasteikossa. Yleisesti ja nimenomaan varsin ylimalkaisesti voidaan sanoa, etteivät he olleet yhteiskunnan ylintä eivätkä alinta kerrosta, vaan sijoittuivat asteikon keskilukemille. Sotilailla ja ruukin väellä, jotka olivat aikoinaan – 1600-luvulta 1800-luvun alkuun – lukumäärältäänkin merkittäviä ryhmiä, oli omat erityiset hierarkkiset organisaationsa, niin kuin oli tavallaan käsityöläisillä ja merenkulkijoillakin. Ei tunnu mielekkäältä yrittää väkisin sijoittaa mainittuja ammattiryhmiä varsinaisen maatalousyhteisön eri yhteiskuntakerrosten joukkoon.

5.2. Sosiaalisia ympäristöjä, 1: Kylä- ja talonpoikaisyhteisöt

Edellisessä luvussa kuvattiin pitäjän väestöä pääasiallisesti erilaisista yhteiskuntakerroksista muodostuvana kokonaisuutena. Vähintään yhtä tärkeänä jaotteluperusteena ovat tässä sosiaalisiksi ympäristöiksi nimitettävät yhteisöt. Ne olivat maantieteellisesti rajallisia, suunnilleen yhden kylän laajuisia, ja kullekin ympäristölle oli tunnusomaista etupäässä sen erityinen sosiaalinen rakenne, se, millä yhteiskunnallisilla ryhmillä ja yhteiskuntakerroksilla oli siinä erityisen suuri merkitys.

Pernajan osalta on luontevinta jaotella sosiaaliset ympäristöt, sellaisina kuin niitä oli 1900-luvun alkupuolelle asti, pääasiallisesti neljään tyyppiin. Yksittäisten, maantieteellisesti hyvin rajallisten ympäristöjen lukumäärä hieman vaihteli eri aikoina – tässä niiden käsittely ulottuu pääasiassa 1600-luvulta 1900-luvun puoliväliin. Seuraavassa luettelossa mainitaan pitäjässä esiintyneet sosiaaliset ympäristötyypit sekä jokaisen kohdalla myös se, kuinka monta asianomaiseen tyyppiin kuuluvaa yhteisöä pitäjässä suunnilleen oli:

1. kylä- ja talonpoikaisyhteisöt, noin 30 kappaletta (talonpoikaistaloja, joita kuvataan

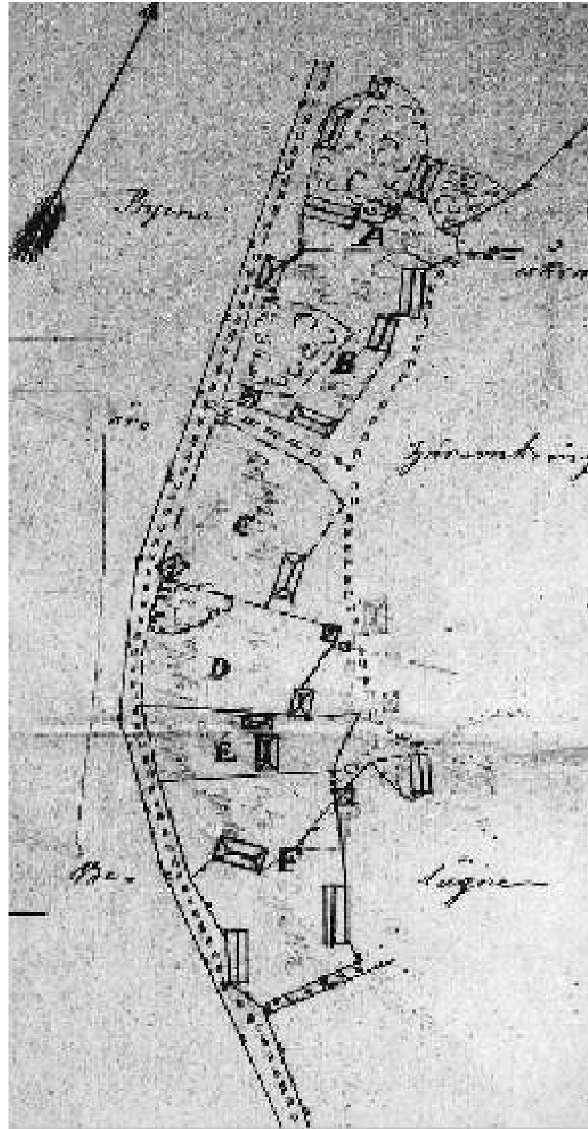
“pienoisyhteisöinä”, noin 200 kappaletta);

2. saaristoyhteisöt, noin 10 kappaletta;
3. tila- eli kartanoyhteisöt, 20–30 kappaletta;
4. teollisuus- ja työläisyhteisöt, 5–7 kappaletta.

Erikokoisia ja -tyyppisiä kyliä

Kun maakirjoissa sovellettu rekisteröintitapa oli 1700-luvun taitteessa vakiintunut, varsinaisella Pernajan alueella oli 70 kylää. Osa muodollisesti kyliksi merkityistä yksiköistä ei kuitenkaan ollut kyliä sanan tavallisessa merkityksessä vaan ns. yksinäistaloja. Viimeksi mainittuun ryhmään kuuluvia taloja oli pitäjässä 25; ne ja eräät muut tapaukset on vähennetty maakirjan 70 kylän summasta, jolloin kyläyhteisöjen lukumääräksi on saatu äsken mainitut suunnilleen 30 kappaletta.

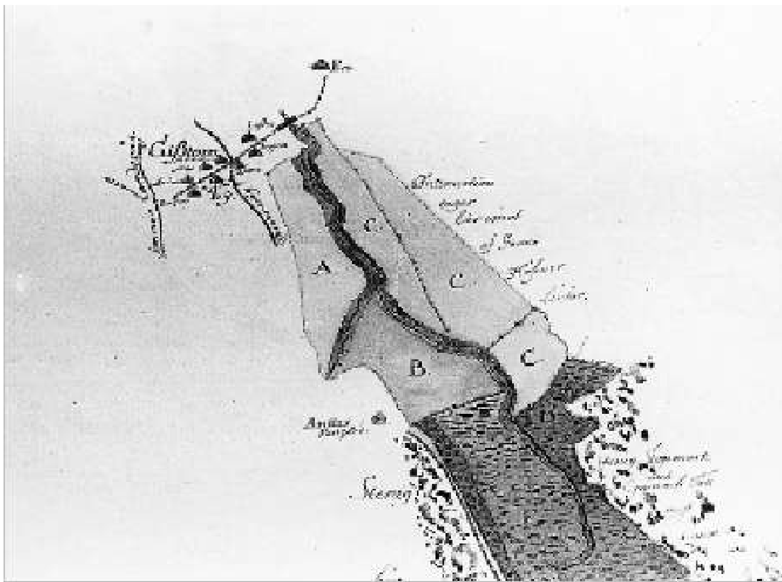
Maakirjan mukaan pitäjässä oli kaksi todella suurta kylää, joissa oli kummassakin osapuilleen 20 kantatilaa. Ne olivat Sarvilahti (23 tilaa) ja Kuuskoski (19). Kuuskoskeen kuuluivat myös Veckaby ja itse Malmgårdin kartano; kylänkin nimi muutettiin vuonna 1919 Malmgårdiksi. Sarvilahti jaKuuskoski toimivat joissakin suhteissa muiden kyläyhteisöiden tavoin, mutta jäljempänä niitä käsitellään pääasiallisesti kartanoyhteisöinä, jollaisia ne olivat yli kolmensadan vuoden ajan.

Paavalinkylän kuusi kantatilaa muodostivat kylätien itäpuolella yksinkertaisen rivikylän. Kartta vuodelta 1791, maanmittauslaitos.

Vielä 1700-luvun alussa monessa kylässä oli saman verran talouksia kuin kantatilojakin. Sen jälkeen kuitenkin monia tiloja halottiin, ja mäkitupalaisia, käsityöläisiä ja muuta sellaista väkeä alkoi olla yhä enemmän. Kylien koon mittarina voitiin tämän jälkeen käyttää toisaalta kantatilojen lukumäärää, joka pysyi miltei muuttumattomana, toisaalta talouksien lukumäärää, joka kasvoi nopeasti. Jo vuonna 1800 pitäjässä oli 23 sellaista kylää, joihin

kuhunkin kuului talouksia yhdestätoista runsaisiin kolmeenkymmeneen. Tämänkokoisia kyliä, joissa olivat vallitsevana taloustyyppinä itsenäisten, tilansa omistavien talollisten tilat, olivat vuonna 1800 seuraavat maakirjan kylät (sulkeissa on mainittu, montako kantatilaa kylässä oli ollut vuonna 1700): Tavastby (9), Paavalinkylä (6), Hardom (8), Haddom (6), Haravankylä (6), Rike (5), Vanhakylä (8), Erlandsböle (3) ja Härkäpää (6). Nämä olivat silloin pitäjän suurimmat varsinaiset talonpoikaiskylät ja sellaisina ne pysyivätkin; Paavalinkylän asema oli kuitenkin vuosina 1810–1920 toisenlainen.

Useimmat Gislomin kymmenestä kantatilasta muodostivat kaksinkertaisen rivikylän. Antas ja Ers näyttävät siirtyneen sen ulkopuolelle. Kartta vuodelta 1757, maanmittauslaitos.

Jotkut yksinäistalot pysyivät halki aikojen yhden ainoan talouden muodostamina asutusyksikköinä. Näin oli etenkin eräiden läntisellä kartanorannikolla sijaitsevien tilojen laita (Böle, Baggböle, Lassdahl, Rosendahl, Trännäs). Muutamat niistä liitettiin 1900-luvulla toiseen tilaan ja jätettiin asumattomiksi. Päinvastaisesta kehityksestä on esimerkkinä Våtskär. Se oli muodollisesti yksinäistalo, mutta se

jaettiin 1700- ja 1800-lukujen mittaan neljäksi viljelysyksiköksi, ja lisäksi sen maille syntyi muutamia luotsitiloja sekä muita pienempiä yksikköjä. Våtskärin "yksinäistila" oli itse asiassa kylä, kuten näkyy mm. siitä, että sikäläisen asutuksen keskukseen johtava merenlahti on saanut nimen Byviken.

Vuonna 1864 piirretystä Härkäpään kartasta näkyvät talojen sijainti lahden itä- ja pohjoisrannoilla, luoteisella niemellä sijaitseva kylän yhteismaa sekä kylän koillisilla ja kaakkoisilla syrjäkulmilla sijaitsevat asumukset, jotka ovat muiden kuin maanviljelijöiden hallussa. Kaksi tuulimyllyä on merkitty karttakuvioin. Maanmittauslaitos.

Luonnonolot olivat aikojen kuluessa vaikuttaneet siihen, voiko asutusyksikkö kehittyä suureksi kyläksi vai oliko sen jäätävä yksinäistilaksi. Samaten ne vaikuttivat suuresti asutuksen muotoutumiseen, siihen, miten tilat sijoittuivat toisiinsa nähden.

Pernajassa on esiintynyt esimerkkejä useista erilaisista kylämuodoista – joiden asutus siis on ryhmittynyt eri tavoin –, ja ne ovat suureksi osaksi säilyneet nykypäiviin asti. Yksinkertaisia

rivikyliä, jollaisessa talonpoikaistalot sijaitsevat lähekkäin toisella – ja pelkästään toisella – puolen kylätietä, oli pitäjän koillisosassa alunperin Skinnarby, mutta siellä asutus hajaantui myöhemmin. Naapurikylä Tavastby oli samanlainen, ja siellä tyyppi säilyi. Pitäjän länsiosassa tyyppi ilmenee nykyäänkin selvästi Härkäpäässä sekä ennen kaikkea Fasarbyssä. Kaksinkertaiselle rivikylälle taas on tunnusomaista, että talonpoikaistalot sijaitsevat kummallakin puolen "kylänraittia". Tällainen asutusmuoto näkyy 1700-luvun kartoissa Haddomissa, missä se on myöhemmin hajonnut, ja Gislomissa, missä se on suureksi osaksi säilynyt.

Mikäli kylän asutus sijoittui useille mäille, kylä muodostui luonnostaan ryhmäkyläksi. Pernajan talonpoikaiskylistä Hardom ja Vanhakylä ovat hyviä esimerkkejä tästä tyypistä. Hardomissa talonpoikaistalot muodostivat 1800-luvun lopulle saakka kolme rykelmää, jotka sijaitsivat kukin omalla mäellään: Smedsin ja Rövarsin talot kylän itäosassa kohoavalla harjulla, Hermans, Sipus, Bengts ja Skrivars toisella harjulla muutaman sadan metrin verran lännempänä, ja Lurens ja Heikas kylän eteläosassa "Lurnsbackan" mäellä. Vanhankylän kaksi talorykelmää sijaitsivat Rusthållarbackenin ja Bondbackenin mäillä; vuonna 1642 oli tehty päätös Vanhankylän muuttamisesta säännölliseksi rivikyläksi, mutta luonnonolot estivät tämän.

Kylämuotojen muuttumiseen tai säilymiseen vaikutti hyvin paljon isojako. Varsinainen isojako, joka toimitettiin 1700-luvun loppupuolella, sekä isonjaonjärjestelyt ja uusjaot, jotka ajoittuivat 1900-luvun taitteen tietämiin, vaikuttivat monin tavoin kylien sisäisiin oloihin. Osittain ne vaikuttivat niihin merkittävälläkin tavalla, mutta eräissä suhteissa silti vähemmän mullistavasti kuin on kuviteltu. Asiaa tarkastellaan seuraavissa kolmessa alaluvussa.

Sarkajaon vaihteleva merkitys eri kylissä

Keskiajalta 1700-luvulle vaikutti kylän pelto- ja niittymaiden

käyttöön suuntaa antavasti sarkajako. Se merkitsi sitä, että esimerkiksi jokainen peltopalsta oli jaettu kylän talojen kesken vain muutaman harvan metrin levyisiin, mutta leveyttään kymmenen, jopa kaksikymmentä kertaa pitempiin kaistaleisiin. Jako oli toimitettu vuorojärjestyksessä, joka vastasi talojen sijaintia kylässä. Yhdellä tilalla saattoi olla jokaisella vähänkin laajanpuoleisella peltopalstalla useita tällaisia kaistaleita, jotka oli erotettu kaikkien naapuritilojen vastaavanlaisista tiluspalstoista. Ja koska oikeudenmukaisuus vaati, että melko pienetkin peltopalstat jaettiin tällä tavoin, saattoi käydä niin, että kullakin tilalla oli useita kymmeniä tällaisia pitkiä ja kapeita tiluspalstoja, joilla sadonkorjuutyöt ja monet muut askareet oli käytännöllisistä syistä suoritettava samaan aikaan kuin kylän muidenkin tilojen palstoilla.

Varsinkin myöhemmän ajan näkökulmasta on selvää, että sarkajako aiheutti aivan ilmeisiä hankaluuksia. Se ei kuitenkaan ollut suinkaan ainoa vallalla oleva viljelysmaiden jakotapa. Lait ja asetukset antavat joskus hieman harhaanjohtavan kuvan paikkakunnalla vallinneesta todellisuudesta, mutta kun sitä tarkastellaan lähempää kuin pelkästään lainsäädännön pohjalta on mahdollista, saadaan monivivahteisempi kuva.

Pernajan oloista voidaan ensinnäkin todeta, että pitäjän 70 kylästä 25 oli itse asiassa yksinäistiloja – muodollisesti, mutta usein myös tosiasiallisesti. Asian luonteeseen kuuluu, ettei tällaisissa kylissä esiintynyt sarkajakoa käytännöllisesti katsoen lainkaan. Sellaiset tilukset, jotka tästä syystä eivät olleet sarkajaon alaisia, käsittivät 12–14 % pitäjän kaikista pelto- ja niittymaista. Toiseksi sarkajako ei liioin juuri koskenut kylien yhteismaista erotettuja kartanoiden tiluksia, jotka taas käsittivät 15–18 % pitäjän pelto- ja niittyalasta.

Kolmanneksi useimmissa niistä kylistä, joiden pellot ja niityt oli osaksi jaettu sarkoihin, oli sarkajakoisten kotipeltojen ja -niittyjen lisäksi tavallisesti kaukana kylän taloista sijaitsevia ns. ulkopeltoja, jotka yksittäiset tilat olivat raivanneet viljelykseen ja jotka ne sen

jälkeen omistivat yksinään. Kuudestatoista tällaisesta Pernajan kylästä on 1700-luvulta näitä asioita valaisevia tietoja. Mikäli niiden oloista laskettu keskiarvo voidaan yleistää koskemaan kaikkia kyliä, joissa sarkajako oli osaksi vallalla, tämä merkitsisi, että sellaisten kylien peltomaista oli 45 % ja niittymaista 65 % jäänyt jakamatta sarkoihin.

Kun näitä kolmea kylätyyppiä koskevat tiedot lasketaan yhteen, osoittautuu, että – varovasti sanoen – noin puolet tai hiukan enemmän kuin puolet pitäjän pelto- ja niittymaasta oli 1700-luvun puolivälissä sarkajaon ulkopuolelle jäänyttä aluetta. Hyötymaasta oli siis suuri osa sellaista peltoa ja niittyä, jonka viljelyä eivät haitanneet ne hankaluudet, joihin sarkajaon yleisesti katsottiin johtavan.

Isojako 1700- ja 1800-luvuilla, ihanteet ja todellisuus

Sarkajakoa tarkasteli kriittisesti mm. maanmittauslaitoksen päällikkö Jacob Faggot, joka oli aikansa johtava ruotsalainen maatalouden taloustiedettä käsittelevä kirjailija. Hän julkaisi mm. vuosina 1746 ja 1750 kirjoituksia aiheesta. Viimeksi mainittuna vuonna ilmestynyt esitys on tässä yhteydessä erityisen kiintoisa. Se julkaistiin Kuninkaallisen Tiedeakatemian sarjassa, ja otsikkona oli Beskrifning Öfwer Pernå Socken, belägen i Skärgården vid Finska viken [...] ("Kuvaus Suomenlahden saaristossa sijaitsevasta Pernajan pitäjästä"). Sanotussa esityksessä sekä myös mm. vuonna 1746 julkaisemassaan kirjoituksessa Faggot katsoi, että sarkajako oli tärkeimpiä syitä Ruotsin valtakunnan talousongelmiin. Yhdeksi ratkaisuksi hän suositteli isoajakoa. Faggotin ajatuksia alettiin toteuttaa vuosina 1752, 1757 ja myöhemminkin annettujen asetusten nojalla.

Isojako merkitsi puhtaimmillaan sitä, että maataloustilan koko maa-alueen tuli olla yhtenä ainoana lohkona talon tontin ympärillä tai sen vieressä; tarkoituksen saavuttamiseksi oli useimmat kylän talot siirrettävä asutuksen siihenastisesta keskuksesta sen reuna-

alueille. Tässä voidaan muutamilla Pernajasta otetuilla esimerkeillä osoittaa, kuinka vaikeaa oli sopeuttaa todellisuutta ihanteisiin.

Vanhakylä oli ensimmäisiä osia pitäjästä, joissa toimitettiin isojako, tässä tapauksessa vuosina 1761–62. Koska kylässä oli kahdeksan tilaa, sen peltomaat olisi nyt pitänyt jakaa kahdeksaan lohkoon. Erilaiset käytännön seikat ja oikeudenmukaisuusnäkökohdat aiheuttivat kuitenkin, että peltopalstoja oli muodostettava 34 ja niittypalstoja 63. Kylän kahdeksan taloa saivat siis kukin keskimäärin kaksitoista tiluspalstaa ihanteena olevan yhden lohkon asemesta. (Tämä isojakotoimitus ei vielä koskenut metsää.) Vielä kauemmas ihanteesta jäi Pitkäpään kylässä vuosina 1779–80 toimitetun isonjaon tulos, sillä tilaa kohti muodostui keskimäärin 22 pelto- ja niittypalstaa. – Paavalinkylässä vuonna 1774 toimitetussa isossajaossa pystyttiin poikkeuksellisen hyvin pysymään alkuperäisessä normissa, sillä kylän kuusi tilaa saivat kukin yhden peltolohkon (se muodostettiin kotipelloista; lisäksi oli pienempiä vanhastaan yhdelle tilalle kuuluvia ulkopeltoja sekä niittypalstoja).

Isonjaon perusajatuksiin kuului, kuten edellä mainittiin, talojen siirtäminen pois vanhan kyläasutuksen keskuksesta. Se toteutui kuitenkin Pernajassa 1700-luvulla suoritettujen isojakotoimitusten yhteydessä vain äärimmäisen harvoissa tapauksissa. Mannermaan kylistä tunnetaan vain kuusi esimerkkiä tällaisesta menettelystä; kaikissa tapauksissa muuttaja oli säätyläisiin kuuluva tilanomistaja. Niinpä esimerkiksi kihlakunnan kirjanpitäjä Gisler, joka omisti puolet Gislomin Krogarsin tilasta, siirsi talonsa Bombergsbackenin mäelle. Kukaan todellinen talonpoikaisisäntä ei halunnut muuttaa pois kylänsä keskuksesta.

Joidenkin Horslökin, Kärpän ja Kabbölen saaristokylien tilojen asukkaat muuttivat jo varhaisina aikoina pois kylän keskuspaikasta. Tämä oli tapahtunut jo ennen isonjaon aikoja, ja syyt olivat luonteenomaisia nimenomaan rantakylille. Kysymys oli maan kohoamisesta ja veden madaltumisesta, jotka johtivat siihen, että

rantaviiva siirtyi entistä kauemmas vanhasta kyläasutuksesta. Talolliset, joille maatalouden ohella myös kalastus oli hyvin tärkeä elinkeino, seurasivat perässä. Siten esimerkiksi Horslökin Lubondaksen talo muutettiin kylän lounaispuolella sijaitsevan lahden ulommas vetäytyvän rannan jäljessä toiseen paikkaan, samoin Strandaksen talo (nimensä mukaisesti) kylän kaakkoispuolisen lahden jäljessä.

Isonjaon ei siis voida katsoa tuoneen Pernajan oloihin mullistavia muutoksia. Useimmissa kylissä tiluskuviot eivät yhtenäistyneet kovinkaan olennaisesti, ja nimenomaan vanhan kyläasutuksen sijainti jäi erittäin selvästi ennalleen.

Perusteellisempia muutoksia aiheuttavia uusjakotoimituksia vuoden 1900 vaiheilla

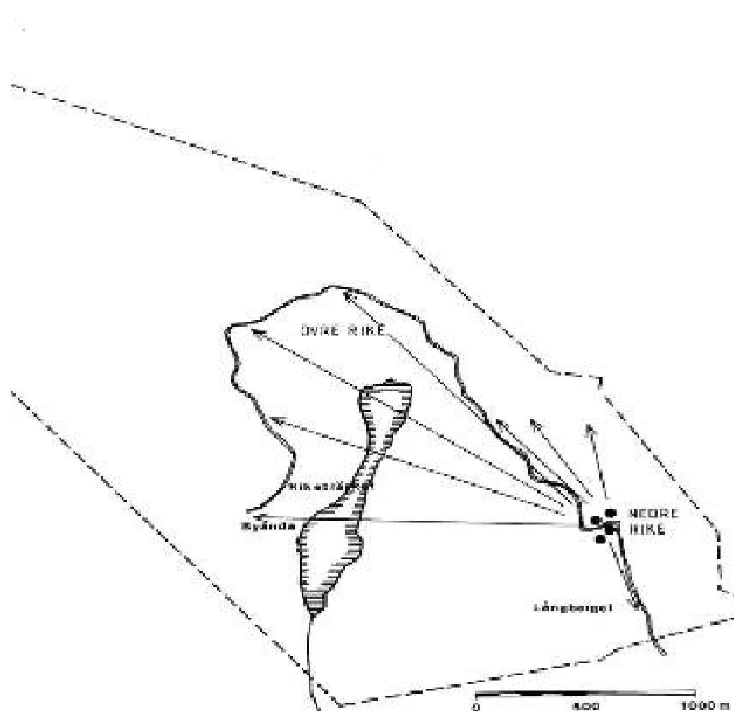
Kylien maanjako-olojen kehitystä monimutkaisti isonjaon jälkeen tilojen halkominen. Se oli 1800-luvun puoliväliin mennessä johtanut siihen, että viljelystiloja oli monissa talonpoikaiskylissä kaksi tai kolmekin kertaa niin paljon kuin kantatiloja oli ollut sata vuotta aikaisemmin isonjaon alkaessa; vähitellen alettiin myös muodostaa itsenäisiä lohkotiloja. Tästä syystä toimitettiin nyt – pääosin 1880-luvulta 1920-luvulle – laajamittaisia isonjaonjärjestelyjä eli uusjakoja. Myöhempinä aikoina eläneet paikkakuntalaiset ovat “isostajaosta” puhuessaan tavallisesti tarkoittaneet juuri viimeksi mainittuja toimituksia [isojakohan kuuluu täällä oikeastaan 1700-luvun historiaan].

Vuotta 1900 edeltäneinä ja seuranneina vuosikymmeninä suoritetut maanmittaustoimitukset muuttivat kylien oloja siten, että ne erityisesti kahdessa suhteessa lähentyivät niitä normeja, joiden toteutumisen vanhat, 1750-luvulla esitetyt isonjaon pohjana olevat ideat olivat asettaneet maanjakotoimitusten tavoitteiksi. Ensinnäkin uusilla jakotoimituksilla pystyttiin vähentämään yksittäisten viljelystilojen tiluspalstojen lukumäärää. Esimerkiksi Vanhassakylässä oli vuosina 1761–62 toimitetussa isossajaossa kukin

kylän tila saanut keskimäärin kaksitoista tiluspalstaa; vuosina 1885–93 toimitetussa järjestelyssä useimpien tilojen tiluspalstojen määrä väheni enintään kolmeen.

Toiseksi vuoden 1900 aikoihin suoritetut jakotoimitukset johtivat joissakin kylissä siihen, että taloja siirrettiin uusiin paikkoihin, mitä varsinainen isojako ei Pernajassa ollut aiheuttanut käytännöllisesti katsoen lainkaan. Pitäjän talonpoikaiskylistä Haddomissa ja Rikessä tapahtui eniten sellaista, että taloja siirrettiin pois kylän vanhan keskusasutuksen piiristä.

Haddomissa oli 1800-luvun lopulla kymmenen talonpoikaistaloa. Isonjaonjärjestelyä alettiin täällä panna toimeen vuonna 1895, minkä jälkeen kuuden tilan väki muutti talonsa pois kylän vanhasta keskuksesta läheltä Loviisanjoen länsirantaa. Useimmat muuttajat saivat uudet tonttinsa, joiden tuntumassa heidän tiluksensa nyt sijaitsivat, noin puolen kilometrin tai kilometrin päästä länteen ja pohjoiseen vanhasta kyläkeskuksesta.

Suurimmassa mitassa siirrettiin taloja Pernajassa uusjaon yhteydessä

uusille paikoille Rikessä vuonna 1912. Silloin muutettiin kylän kahdestatoista talonpoikaistalosta kahdeksan vanhoilta tonteiltaan Nedre Rikestä (Riken alakylästä) 0,5-2 kilometrin päähän, pääasiallisesti Övre Rikeen (Riken ylikylään). - Piirtänyt Ulla Lindström.

Riken kylään kuului 1900-luvun alussa kaksitoista talonpoikaistaloa. Ne kaikki sijaitsivat kylän tuolloin tiheään asutussa keskuksessa lähellä Rikebäckenin puroa, paikalla, josta on myöhemmin käytetty nimitystä Nedre Rike. Siellä oli sen verran ahtaat oltavat, että kyläläisillä oli muuttamishaluja selvästi enemmän kuin monen muun kylän asukkailla. Vuonna 1912 oli saatu aikaan sopimukset siitä, miten isonjaonjärjestely täällä toteutettaisiin: kahdestatoista talonpoikaistalosta kahdeksan tuli muuttaa pois keskuksesta. Yksi niistä siirrettiin noin puolen kilometrin päähän kaakkoon. Seitsemän taloa sai uudet paikkansa luoteesta, Rike träskin järven ympäristöstä aikojen kuluessa raivattujen viljelysmaiden tuntumasta. Useimmista näin syntyneen Övre Riken asutusryhmän taloista oli nyt 2–3 kilometrin matka “alakylään”; kauimpana sieltä sijaitseva talo sai nyt nimen Byända (“Kylänpää”), mikä olikin sangen luonnollista.

Pernajan kylistä juuri Haddomissa ja Rikessä järjestelyt johtivat siihen, että enemmän kuin puolet kylän taloista siirrettiin pois vanhan kyläasutuksen alueelta. Muita kyliä, joissa oli voittopuolisesti talonpoikaisasutusta – ja nimenomaan itsenäisiä talonpoikaistiloja –, oli neljätoista. Niistä kuudessa muutettiin sivummalle vähintään viidesosa ja enintään kolmasosa taloista; nämä kylät olivat Tavastby, Skinnarby, Hardom, Gislom, Haravankylä ja Erlandsböle. Muissa kahdeksassa talonpoikaiskylässä maanjakojärjestelyistä johtuva talojen muuttaminen pois kyläkeskuksesta jäi äärimmäisen vähiin. Esimerkiksi Pitkäpäässä, Vanhassakylässä, Fasarbyssä ja Härkäpäässä kyläasutuksen ydin jäi miltei ennalleen.

Tiivistelmänä voidaan Pernajan maanjako-oloista sanoa

seuraavaa. Sarkajako ei täällä ollut lainkaan niin yleisesti vallalla kuin vanhan viljelysseudun ollessa kyseessä ehkä voisi odottaa. Isojako, joka toimitettiin 1700-luvulla, järkeisti jonkin verran yhden tilan hallussa olevien tiluspalstojen määrää, mutta muutos ei ollut mitenkään mullistava. Sen sijaan isojako ei hajottanut lainkaan kyläasutusta. Vuoden 1900 vaiheilla toimitetut järjestelyt ja uusjaot yhtenäistivät selvästi paremmin yksittäisten talojen tiluksia ja johtivat siihen, että joitakin taloja siirrettiin sivummalle kyläkeskuksista. Kahdessa talonpoikaiskylässä tällaista talojen muuttamista tapahtui runsaasti, kuudessa kylässä se jäi suhteellisen vähiin ja kahdeksassa käytännöllisesti katsoen olemattomaksi.

Kylien asukkaiden yhteishenki ja yhteistyötä vaativat tehtävät

Yhdessä edellisistä alaluvuista mainittiin sarkajakoa kuvattaessa alustavasti, että se edellytti kylien asukkailta pitkälle menevää yhteistoimintaa. Kaikkien talollisten tuli mieluimmin tehdä samanaikaisesti muuutamat tärkeimmät työt pitkillä ja kapeilla tiluspalstoillaan, jotka sijaitsivat vieretysten pelloilla ja niityillä. Tämä koski mm. viljan- ja heinänkorjuuta, samoin eri talojen karja oli päästettävä laitumelle yhtä aikaa. Tällaisista asioista sovittiin suullisesti, kirjallisia dokumentteja niissä harvoin tarvittiin.

Niistä harvoista kirjalliseen muotoon saatetuista säännöksistä, joita tällaisista asioista on säilynyt, mainittakoon pari Tavastbyn ja Hommansbyn kylien asukkaiden vuosina 1763 ja 1765 käräjillä solmimaa sopimusta, joista käytettiin nimitystä “förening” (yhdistys). Kylät olivat vanhastaan käyttäneet Storängenin niittyä yhteisesti. Vuonna 1763 tehdyllä kirjallisella sopimuksella kaikki kylien kaksikymmentä talollista sitoutuivat neuvottelemaan joka vuosi yhdessä siitä, minä päivänä karja laskettaisiin niitylle laitumelle; jos joku päästäisi karjansa sinne ennen sovittua aikaa, hän joutuisi maksamaan jakokunnalle melkoiset sakot. Vuosittaiseen neuvotteluun perustuva järjestelmä ei liene kuitenkaan toiminut

tyydyttävästi. Vuonna 1765 nimittäin päätettiin laskea karja niitylle joka vuosi elokuun 16. päivänä; ei tiedetä, kuinka kauan tällainen sääntö oli voimassa ja miten sitä mahdollisesti muutettiin.

Yhteiset neuvottelut ja sopimukset maataloustöiden eri vaiheista eivät olleet aivan yhtä välttämättömiä sen jälkeen kun isojako oli syrjäyttänyt peltojen ja niittyjen sarkajaon. Kukin talollinen voi nyt periaatteessa päättää yksinään, milloin hän ryhtyisi kyntämään, kylvämään ja korjaamaan satoa, eikä hänen tarvinnut sitä ennen kuulla naapuriensa mielipiteitä. Yhteisöllisyys väistyi huomattavalta osin yksilöllisyyden tieltä.

Kyläyhteisöllä oli silti 1700-luvun loppupuolella toimitetun isonjaon jälkeenkin monia yhteistyössä hoidettavia tehtäviä. Mylly oli monissa kylissä yhteistä omaisuutta vielä 1800-luvullakin, eräissä tapauksissa jopa seuraavan vuosisadan puolelle saakka. Pitäjän viimeinen kylämylly toimi Rikessä vuoteen 1945 asti. Myllyn käytön suhteen olivat voimassa ikivanhat kansantavat. Yksi niistä oli vuorojärjestys, joka jauhatuksessa merkitsi sitä, että kylän tilat saivat käyttää myllyä tietyssä järjestyksessä ja kukin tietyn ajan, joka määrättiin vuorokausina tilojen koon mukaan. Tilat osallistuivat samojen perusteiden mukaisesti myös myllyn rakentamiseen ja kunnossapitoon. Myllyn kuhunkin hirteen oli kaiverrettu puumerkki, jotta voitaisiin nähdä, kenen piti tarvittaessa hankkia uusi hirsi.

Toinen tärkeä, niin ikään jakamatta jätetty osa kylän yhteistä omaisuutta oli ns. sikolaidun (svinavall). Sellaisena oli tavallisesti keskellä kyläasutusta tai rivikylän toisessa päässä sijaitseva mäki, jota olisi ollut vaikea viljellä. Alun perin sikolaidunta oli kaiketi käytetty siihen tarkoitukseen, mihin sen nimi viittasi, mutta myöhemmin se sai monenlaista käyttöä, mistä kerrotaan tuonnempana hieman lisää. Kylällä saattoi olla monenlaista yhteismaata ja muuta yhteistä omaisuutta; esimerkiksi otettakoon Härkäpäässä vuonna 1864 tehty sopimus. Kylän maanomistajat jakoivat tuolloin sikolaitumen keskenään, mutta päättivät säilyttää seuraavien viiden yhteisomistuksen aseman: tuulimyllyä ympäröivä

alue, sepän tontti, niemi, jota käytettiin veneiden ja kalanpyydysten säilytyspaikkana, kaivo ja muutamat tiet.

Kyläyhteisö ja sen yhteishenki rakentuivat siis suurelta osin yhdessä hoidettavien työelämän tehtävien pohjalle. Kylän asukkaiden välistä yhteenkuuluvuuden tunnetta edistivät myös yhteiset vapaa-ajan puuhat. Asiaa valaistakoon tässä kuvaamalla muutamin sanoin mallia, jonka mukaan kyläkeinuilla luotiin epävirallisia kontakteja, sekä toisaalta eri kylien asukkaiden välisiä tappeluja.

Hardomin kylän sepällä oli tontti keskellä kylää sen yhteismaalla. Myöhemmin tontille pystytettiin rakennus, jossa säilytettiin mm. palokalustoa. Vuonna 1928 pystytettiin yhteismaalle Hardomissa vuonna 1918 käydyn taistelun muistomerkki (luku 8.3).

Keinuminen oli ennen kaikkea nuorten harrastus. Sellaisia keinulauluja kuin “Alprosen”, “Mossbelupen hydda” (suom. “Risti Idan haudalla”) ja monia muita saatettiin ennen vanhaan hiljaisina kesäiltoina kuulla yhdellä kertaa useiden naapurikylien keinuilta,

kuten on kerrottu muun muassa Riken – Veckabyn – Kuuskosken – Tetomin seudulta ja toisaalta Kirkonkylän seudulta. Härkäpään kyläkeinu säilyi melkein koko 1900-luvun ajan, sitä korjattiin aina tarvittaessa. Siellä sekä Sarvisalossa elivät myös perinnäiset keinulaulut, joita kylien asukkaat lauloivat vanhan ajan tapaan.

Kylätappelut kuuluivat eri puolilla Pernajaa viikonloppujen viettotapoihin jonkin aikaa vielä 1900-luvullakin. Paikallisessa suullisessa perimätiedossa on säilynyt esimerkiksi kertomuksia siitä, miten Sarvilahden pojat tappelivat melko säännöllisesti pitkäpääläisten ja koskenkyläläisten kanssa, “mutta vain nyrkillä lyöden”. Viimeksi mainitun lausunnon ei tarvitse olla kaunistelua. Monet tiedot tukevat väitettä, jonka mukaan Pernajalla ja ylipäänsä Itä-Uudenmaan ruotsalaisseuduilla ei tällaisissa tilanteissa tartuttu puukkoon – toisin kuin eräissä muissa osissa maata.

Kyläyhteisö ja pieneläjät

Kihlakunnanoikeuden asiakirjoissa puhutaan 1600- ja 1700-luvuilla usein “kylän miehistä”, toisinaan “kaikista kylän miehistä”. Tällöin oli tavallisesti kysymys rajoja tai tiluksia koskevista riidoista, joissa oli osapuolena kokonainen kylä – esimerkiksi yhteismetsän omistajana –, tai sitten ehkä jostakin kylän sisäisiä suhteita koskevasta seikasta tms. Nimitystä “kylän miehet” ei kuitenkaan tällaisissa yhteyksissä pidä käsittää siten, että se tarkoittaisi esimerkiksi kaikkia kylässä asuvia miehiä – edes silloinkaan, kun puhutaan “kaikista kylän miehistä”. Kyseinen ilmaus tarkoitti kylän talollisia, talonisäntiä. Maanomistus ratkaisi sen, millä tavoin kylän asukas luettiin kyläyhteisön jäseneksi, minkä verran hänellä oli päätösvaltaa ja vastuuta.

Mutta maanomistajien lisäksi, joille kuuluivat valta ja vastuu, asui kylässä muitakin ihmisiä. Sellaisiin ryhmiin, joilla oli kyläyhteisössä oma erityisasemansa, kuuluivat ennen kaikkea eräät käsityöläiset ja muut ammattimiehet sekä mäkitupalaiset ja

itselliset. Nämä ihmiset olivat tilatonta väestöä, mikä merkitsi, että he eivät omistaneet maata (tai jos he omistivat viljelysmaata, sitä oli niin vähän, että he eivät saaneet siitä pääosaa elatuksestaan). Heitä nimitettiin myös pieneläjiksi (småfolket).

Talonpoikaiskylien pieneläjäväestön ylimmän kerroksen muodostivat epäilemättä käsityöläiset. Erilaisten ammattien harjoittajista sepät olivat varsin monissa tapauksissa – useammin kuin muut käsityöläiset – nimenomaisin sopimuksin säännellyssä suhteessa kyläyhteisöönsä, johon saattoi tällöin kuulua pari kolmekin kylää yhdessä. Vuonna 1808 esimerkiksi kirjoitettiin sopimus, jonka toisena osapuolena olivat “Härkäpään, Horslökin ja Rösundin kylien miehet” ja toisena heidän seppänsä Henrik Åberg. Kylien miehet sitoutuivat mm. rakentamaan Åbergille asuinrakennuksen, navetan ja pajan Härkäpään sikolaitumelle, varaamaan hänelle pelto- ja niittymaata sekä toimittamaan hänelle viljaa. Åbergin tuli näiden etujen vastineeksi “suorittaa heille takomatöitä, milloin niitä tarvitaan”. – Joissakin yksittäistapauksissa saattoi tällaisen sopimuksen tehdä kyläyhteisön kanssa muukin käsityöläinen kuin seppä. Gislomin maanomistajat solmivat vuonna 1842 sopimuksen pitäjänsuutari Anders Vilhelm Holmstenin kanssa. Se koski lähinnä rakennuksia, jotka Holmsten oli pystyttänyt itselleen kylän miehiltä saamistaan hirsistä ja heidän suorittamiensa päivätöiden avulla Gislomin yhteismaahan kuuluvalle sikolaitumelle, harjun rinteelle kylänraitin päähän. – Käsityöläisten asuinpaikkana toimiva itäuusmaalaisen kylän sikolaidun on saanut klassisen kuvauksensa Runar Schildtin novellissa Regnbågen, joka kertoo räätäli Björkmanista. (Novelli ilmestyi vuonna 1916, ja kylän esikuvana on lähinnä tuolloin Pernajaan kuulunut Antinkylä. Regnbågen on ilmestynyt Ilmari Ahman suomennoksena nimellä Sateenkaari vuosina 1924 ja 1988.)

Useimmilla talonpoikaiskylien mäkitupalaisilla ja itsellisillä ei ollut vakinaista ammattia, vaan he olivat lähinnä työvoimareserviä, jota voitiin tarvittaessa käyttää erilaisiin maataloustöihin. Tällaisena

tarpeellisena varaväkenä he saivat yleensä talollisten puolesta kernaasti asettua asumaan sikolaitumelle tai jonkun kylän maanomistajan alueelle. Heidän ei tarvinnut tehdä sopimuksia kyläyhteisön kanssa, kaikkein vähiten kirjallisia.

Monissa kylissä kuitenkin 1800-luvulla jaettiin sikolaidun muutamien maanomistajien kesken. Silloin alettiin pitää asiaankuuluvana, että alueella asuvat mäkitupalaiset solmivat maanomistajan kanssa kirjallisen sopimuksen; tämä katsoi voivansa vaatia mäkitupalaiselta vuokrana muutaman päivätyön vuodessa.

Kylien talollisten ja tilattomien välit olivat suullisen perimätiedon mukaan hyvät tai ainakin siedettävät. Monet mäkitupalaiset ja itselliset olivat hyödyllisiä kyläyhteisön jäseniä – tekivät sen vähän, mihin kykenivät –, ja maanomistajat puolestaan pyrkivät siihen, että heidän maillaan asuvat tilattomat saivat elämän tarpeita ainakin sen verran kuin aivan välttämättä tarvitsivat. Toisinaan kyläläiset järjestivät tilattomien hyväksi polttopuu- tai kattotalkoita. Ja mäkitupalaiset menivät joskus “sepän metsään” (“smins skojin”) ja ottivat sieltä omin luvin puita (“smins skojin” tarkoitti metsämaita, jotka olivat kylän yhteismaata tai joita ainakin voitiin pitää sellaisena. Nimityksessä esiintyy “seppä” siksi, että erityisesti juuri kylän sepällä oli oikeus puiden ottamiseen). Silloin maanomistajat eivät yleensä puuttuneet asiaan, mikäli puita oli otettu kohtuullisesti kotitarpeiksi.

Kirkonkylän seudun pieneläjiin ja “vieraskyläläisiin” liittyviä ongelmia

Eri puolilla pitäjää ilmeni kuitenkin tietysti ongelmia kyläyhteisön jäsenten eri ryhmien sekä myös samaisen yhteisön ja ulkopuolisten välisissä suhteissa.

Kirkonkylässä asui poikkeuksellisen runsaasti mäkitupalaisia ja itsellisiä. Tämä liittyi siihen, että kylä oli nimenomaan pitäjän keskuspaikka. Monien herraskartanoiden omistajat olivat (1700-luvulla ja sitä ennen) rakennuttaneet tänne kirkkomatkojaan ja

muita käyntejään varten omia kirkkotupia, joissa silloin, kun herrasväet eivät olleet käymässä kirkolla, asui itsellisiä.

Vuonna 1926 otettu sisäkuva Gislomissa sijaitsevasta mökistä, jossa on vain yksi asuinhuone. Rakennuksen kerrotaan olleen sotilastorppana ja käsityöläisen asuntona. Folkkultursarkivet SLS 388.

Tervikin kartanon kirkkotupa oli viimeisenä jäljellä aatelisten Pernajan kirkonkylään rakennuttamista tähän ryhmään kuuluvista rakennuksista. Valok. Ragni Antell 1933.

Asunnon lisäksi Kirkonkylän seudun itselliset voivat odottaa saavansa almuja, kuten vanha, täällä ainakin jossain määrin säilynyt katolisen ajan tapa edellytti. Heidän elinkeinojaan oli myös salakrouvien pitäminen; juuri Kirkonkylässä he voivat luottaa siihen, että asiakkaita tuli runsaasti – pitäjäläisiä, jotka olivat menossa kirkkoon tai käräjille.

Toisena elinkeinona oli sikojen, vuohien, kanojen, hanhien ja kalkkunoiden sekä muun pikkukarjan ("småfasel") hoito. Tällaisia kotieläimiä Kirkonkylän seudun itselliset pitivät viljalti, ja ne tekivät vahinkoa rovastin pappilan ja kestikievarin pelloilla. Kihlakunnanoikeus kielsi vuodesta 1703 alkaen useaan otteeseen (ainakin vielä vuonna 1730) itsellisiä pitämästä moisia vahinkoa aiheuttavia kotieläimiä; samoin tietysti krouvinpito kiellettiin moneen kertaan, oikeastaan jopa koko itsellisten oleskelu kirkonkylässä. – Tällaiset karkotustuomiot, jotka käytännössä ilmeisesti jäivät melko tuloksettomiksi, vaikuttavat äärimmäisen poikkeuksellisilta verrattuina siihen, mitä muuten tiedetään pitäjän kyläyhteisöiden mahtavien jäsenten ja pieneläjien suhteista.

Kyläyhteisön eri jäsenryhmien välinen solidaarisuus saattoi ilmetä siten, että oman kylän tilattomille annettiin oikeuksia, joita ei muualla asuville tilattomille myönnetty. Näin tapahtui silloin, kun pyrittiin sääntelemään marjojen ja sienten poimimista, josta keskusteltiin 1900-luvun taitteen aikoihin mm. Pernajassakin. Kun valtiopäivät vuonna 1888 valmistelivat uutta rikoslakia, oli marjojen ja sienten poimiminen toisen maalta yhdessä vaiheessa aiottu säätää vahingontekona rangaistavaksi rikokseksi, mutta se oli poistettu lopullisesta lakitekstistä; sen sijaan siinä oli kyllä säilytetty säädös, jonka mukaan metsästykseen ja kalastukseen oli saatava maan tai kalaveden omistajan lupa. Useista Itä-Uudeltamaalta tunnetuista esimerkeistä päätellen (ne ovat suunnilleen 1880-luvulta 1910-luvulle ulottuvalta ajalta) monet maanomistajat kuitenkin katsoivat, että marjojen ja sienten poimiminen kylän maalta ilman maanomistajien lupaa oli kiellettyä.

Maanomistajat julkaisivat paikallislehdissä toistuvasti ilmoituksia, joilla kiellettiin sivullisia poimimasta marjoja ja sieniä heidän metsistään. Esimerkiksi Skinnarbyn ja Tavastbyn metsänomistajien Östra Nyland -lehdessä loppukesällä 1909 julkaisemista ilmoituksista näkyy, keitä erityisesti pidettiin sivullisina. Niissä esitetyt kiellot eivät näet kohdistuneet mainittujen kylien omiin tilattomiin (jotka eivät omistaneet sen paremmin metsää kuin muutakaan maata), vaan “vieraisiin kyliin” (urbyar) ja niiden asukkaisiin (urbyssare). Muiden kylien asukkailta kiellettiin siis oikeus marjojen ja sienten keruuseen, oikeus, jonka talolliset halusivat varata kyliensä omalle väelle – myös heidän maillaan asuville mäkitupalaisille ja itsellisille. Vaikka kylien tilattoman väen yhteiskunnallinen asema oli monessa suhteessa heikko, se oli kyllä tapana lukea kyläyhteisön jäseniksi.

Kyläjärjestys ja kylänvanhimmat eli oltermannit

Kyläjärjestyksellä tarkoitettiin kokoelmaa erilaisia määräyksiä,

joista “kylän miehet” olivat sopineet keskenään ja jotka koskivat ainakin seuraavia asioita: 1. päätöksentekoelintä, toisin sanoen kyläkokousta, johon kaikki kylän maanomistajat saivat osallistua; 2. kokouksen koollekutsujaa ja puheenjohtajaa, josta käytettiin nimityksiä ålderman, byuppsyningsman ym. (suomenkielisillä seuduilla on puhuttu kylänvanhimmasta tai oltermannista); 3. säännöksiä, jotka koskivat ainakin joitakin kyläläisten toimia, useimmiten lähinnä talouselämään kuuluvia; 4. kokouksen mahdollisuuksia pakottaa sakkoja määräämällä kyläläiset noudattamaan sen päätöksiä. Kyläjärjestys voitiin vahvistaa kihlakunnan käräjillä. Vuonna 1742 annettu kuninkaallinen asetus kyläjärjestyksistä sisälsi hyvin tarkan mallin. Sitä ei kuitenkaan näytä Itä-Uudellamaalla pyrityn noudattamaan yksityiskohtia myöten, vaan mallista poikettiin niissä hyvinkin paljon.

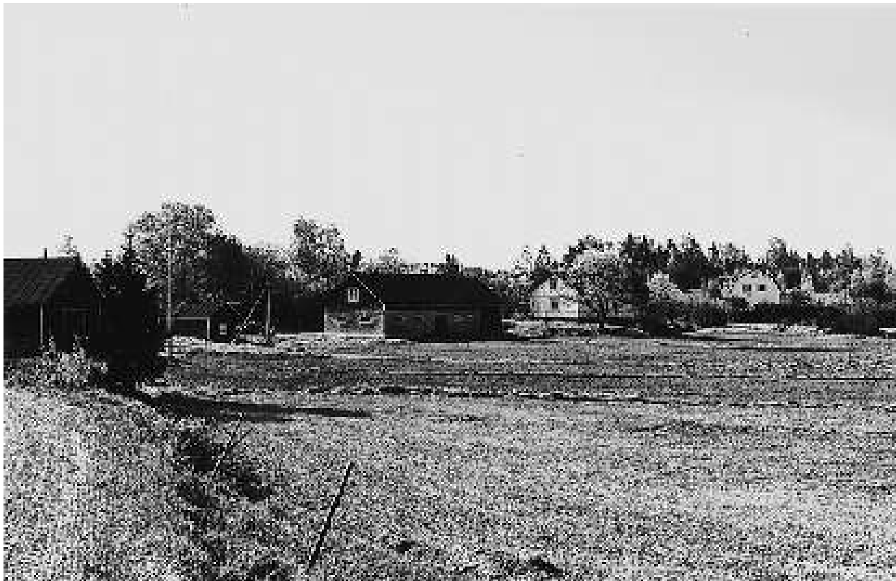
Yleisenä käsityksenä on kauan ollut, että Suomessa on säädetty kyläjärjestyksiä pääasiallisesti Pohjanmaalla, mutta ei lainkaan esimerkiksi Itä-Uudellamaalla. Läpikäytäessä Pernajan käräjäkunnan 1700-luvun tuomiokirjoja on kuitenkin tavattu kolme sellaista sopimusta, joita voidaan varsin hyvin pitää kyläjärjestyksinä; kaikki kolme sattuvat olemaan peräisin vuodelta 1772. Kaksi niistä koskee käräjäkuntaan kuuluvia Pernajan naapuripitäjien kyliä.

Lapinjärven Rutumin kylän kyläjärjestys sisältää säädöksiä kokouksesta, jota siinä nimitetään kyläneuvostoksi (byråd), niittyjen aitaamisesta, karjan laiduntamisesta, pakotteista ja rangaistuksista ym.; oltermannia koskevat säädökset puuttuvat.

Myrskylän Grevnäsin (Kreinesin) kyläjärjestyksessä säädetään, että kaikkien kylän miesten tulee kokoontua päättämään metsänhakkuista ja tilattomien ottamisesta kylän asukkaiksi. Miehet kutsuu koolle se talollinen, joka aikoo jompaankumpaan toimenpiteeseen ryhtyä; säädösten rikkojat maksavat sakon, joka tulee vaivaishoidokkien hyväksi.

Pitkäpää näyttää olevan ainoa varsinaisen Pernajan alueen kylä, jossa annettiin jokseenkin selvänä kyläjärjestyksenä pidettävät säännökset; ne ovat vuodelta 1772. Kylän miehet kirjoituttivat paperille sopimuksensa, jonka sisältö on seuraava: A. Karja lasketaan laiduntamaan pelloille ja niityille vasta sellaisena päivänä, josta kaikki ovat yksimielisiä. B. Kylän miehet lakkaavat joksikin aikaa eteenpäin hakkauttamasta kylän metsää myytäväksi, ja tällaisiin

hakkuisiin ryhdytään uudelleen vasta kun asiasta on tehty yhteinen päätös. C. Oltermanniksi valitaan talollinen Johan Hindersinpoika Toddas; kylän miehet kokoontuvat hänen luokseen neuvottelemaan ja päättämään asioista kerran vuodessa tai “niin usein kuin on tarpeellista”; oltermannin tulee käräjillä ajaa kyläjärjestykseen kohdistuvia rikkomuksia koskevia syytteitä. Pitkäpään kyläkokouksen valitsemasta oltermannista on muutamia mainintoja 1700-luvun lopulta. Ei tiedetä, milloin vuoden 1772 kyläjärjestys lakkasi täällä olemasta voimassa.

Pitkäpään kyläkeskus pohjoisesta katsottuna. Keskellä Toddaksen talo (myöhempi Nygård), jonka viljelijät aikoinaan toimivat vuonna 1772 säädetyn kyläjärjestyksen mukaisesti valittuina oltermanneina. Valok. B. Bonns 1981.

Pernajassa tehtiin muutamia muitakin päätöksiä samantapaisista kyläorganisaatioista. Kirkonkylän ja Thorsbyn talolliset tekivät vuonna 1784 sopimuksen, josta käytettiin nimitystä “förening” (yhdistys) ja joka koski etupäässä kalastuksessa noudatettavaa järjestystä. Kylien miehet valitsivat yhteisen oltermannin, jonka tuli johtaa toimintaa ja saattaa säädösten rikkojat vastuuseen. Mainittu

kyläjärjestys uudistettiin vuonna 1815, jolloin se laajennettiin koskemaan myös Garpgårdia; oltermannin virka säilytettiin. “Yhdistys” hajosi mahdollisesti vuoden 1830 paikkeilla, jolloin useita seudun tiloja yhdistettiin suurtiloiksi.

Pernajalaiset sopivat vuonna 1780 toimitetun rovastintarkastuksen yhteydessä kokonaisesta kyläorganisaatioiden järjestelmästä, mutta se oli osittain toisenlainen kuin edellä kuvatut kyläjärjestykset: kyliin oli valittava kylänvouteja eli oltermanneja, joiden tuli huolehtia kirkollisten tapojen ja siveellisyyden noudattamisesta, mutta myös “edesauttaa hyvän järjestyksen ylläpitämistä taloudenpidossa ja muissa maallisissa toimissa sen mukaisesti, mitä Kyläjärjestys [vuoden 1742 malli] määrää”. Erään vuonna 1793 laaditun asiakirjan allekirjoittajien joukossa on kymmenkunta tällaista Pernajan eri kylien kylänvanhinta. Kylänvouteja eli kylien oltermanneja mainitaan vielä 1800-luvulla silloin tällöin, enimmäkseen Vanhassakylässä ja Rikessä. Todennäköisesti heidän toimintansa kuitenkin silloin kuului pääasiallisesti seurakuntaelämän piiriin.

Kalastuksen vaatimasta järjestäytyneestä kylätason yhteistyöstä puhutaan seuraavassa, saaristoyhteisöjä kuvaavassa luvussa 5.3. Pernajan mannermaan kylien 1700- ja 1800-lukujen oloista voidaan todeta, että vuonna 1772 säädetty Pitkäpään kyläjärjestys oli ainoa esimerkki säännönmukaisesta organisaatiosta, johon kuuluivat kyläkokous ja oltermanni. Muualla pitäjässä tällaiset järjestäytymispyrkimykset näyttävät jääneen melko vähäisten yritysten asteelle. Yhtenä syynä siihen, että kyläjärjestysinstituutio ei Itä-Uudellamaalla kehittynyt yhtä pitkälle kuin esimerkiksi Pohjanmaalla, oli ilmeisesti se, että Itä-Uudenmaan kylät olivat yleensä pienempiä ja että järjestäytyneen yhteistyön ja neuvottelujen tarve väheni täällä verraten varhain, kun metsät ja takamaat sekä sikolaidunten kaltaiset kylien yhteismaat oli jaettu kylien maanomistajien kesken.

Talonpoikaistilojen isäntien suhteita muihin saman kyläyhteisön maanomistajiin on käsitelty edellisissä alaluvuissa. Nyt alkavassa sekä seuraavassa alaluvussa kuvataan muutamia piirteitä yksittäisten talonpoikaistalojen sisäisistä sosiaalisista suhteista. Ensiksi luonnehditaan lyhyesti "suurperheilmiötä", ja sen jälkeen kiinnitetään päähuomio isäntäväen ja eläkeläisten eli syytinkiläisten – tavallisesti eläkkeelle siirtyneiden vanhan isännän ja emännän – suhteisiin. Samassa yhteydessä kosketellaan kysymystä siitä, kuinka talo ja isännyys siirtyivät omistajasuvun sukupolvelta toiselle.

Sinä sadan vuoden aikana, jolloin Pernajan väestö 1720-luvulta lähtien nopeasti kasvoi, ei ollut harvinaista, että talonpoikaistaloa asui kaksi perhettä tai joskus vielä useampikin perhe, jotka kuuluivat samaan omistajasuvun sukupolveen, esimerkiksi kaksi veljestä kumpikin perheineen. Tällaiset olot vallitsivat silloin, kun tilojen jakaminen ei ollut vielä ehtinyt kovin monessa tapauksessa hajottaa näitä "suurperheitä". Niiden määrä saavutti huippunsa vuoden 1760 aikoihin, jolloin joka viidettä talonpoikaistilaa (tai itsenäistä kantatilan osaa) asui ja viljeli suurperhe. Vuodelta 1760 voidaan mainita esimerkkinä Tavastbyn Bläsaksen jakamaton tila, jota hoitivat kolme naimisissa olevaa veljestä perheineen sekä heidän naimaton sisarensa. Vuodelta 1800 taas mainittakoon Skinnarbyn Skåddaksen samoin jakamaton tila, jossa oli silloin isäntänä Mårten, apunaan naimisissa olevat pojat Henrik ja Jakob perheineen sekä tytär ja täysikasvuinen pojanpoika Mårten.

Kun tilojen jakaminen oli päässyt täyteen vauhtiin – tämä tapahtui, kun oli ehditty jonkin matkaa 1800-luvulle –, järjestelmä, jonka vallitessa useita sisaruksia ja heidän perheitään asui yhdessä, purkautui useimmissa talonpoikaistaloissa, joissa näin oli ollut asianlaita. Jäänteenä vanhasta järjestelmästä jatkui edelleen tapa, jonka mukaan naimaton täysikasvuinen perheenjäsen jäi asumaan taloon ja osallistui sen töihin. Erityisen pitkään, aina 1900-luvulle

saakka, oli niin, että monessa talonpoikaistalossa asui edelleen täysikasvuinen mutta naimaton tytär, joka sitten vuosien mentyä oli vastaavassa asemassa isännän kotona asuvana sisarena ja vanhemmiten isännän kotona asuvana tätinä.

Horslökin Bredvikin talon päärakennus. 1900-luvun ensimmäisen kolmanneksen kuluessa kehittyi talonpoikaistalojen rakennustyyppi, jossa oli kaksi sisäänkäyntiä; vasemmanpuoleinen vei tupaan ("storstugan"), jota käytettiin keittiönä ja olohuoneena ym. tarkoituksiin, oikeanpuoleinen saliin ja kamariin ("finkammare", oik. 'hieno kamari'). Valok. S. Flink 1996.

Talonpoikaistalossa asuivat kaikkein tavallisimmin, sekä ennen 1800-luvun taitetta että sen jälkeen, suvun jäsenistä ainoastaan isäntä perheineen sekä syytinkiläiset, siis eläkkeelle siirtynyt vanhaisäntä puolisoineen. Vanhoja kirjallisia eläke- eli syytinkisopimuksia on säilynyt runsaasti, ja niistä voidaan havaita, että syytinkiläisten ja uusien isäntäväkien suhteet kehittyivät tiettyyn suuntaan.

Kirjalliset syytinkisopimukset näyttävät olleen Pernajassa vuoden 1770 tienoille saakka hyvin harvinaisia. Yleensä riitti suullinen sopimus tai julkilausumaton viittaus vanhaan tapaan. Silloin kun syytinkisopimus erityistapauksissa merkittiin kihlakunnanoikeuden pöytäkirjaan, sitä saatettiin selostaa varsin lyhyesti. Esimerkiksi Riken Klemetsin tilan vanhaisäntä Samuel ja hänen vaimonsa olivat vuonna 1729 sopineet uuden isännän Isakin kanssa, että he saisivat

asua tilalla elinaikansa ja että heitä hoidettaisiin heidän vanhoilla päivillään. Järjestelmän myöhempää kehitystä havainnollistettakoon tässä ohimennen selostamalla kahta sopimusta; niissä luetellaan vanhan isännän ja emännän oikeudet seuraavasti:

Vuonna 1780 tehty sopimus, joka koskee toista puolta Hardomin Rövarsin tilasta: "Jos me emme tyydy olemaan samassa ruoassa [uuden isäntäväen kanssa]", seitsemän tynnyriä viljaa, kaksi lypsylehmää, neljä lammasta, "vähän lihaa teurastuksen aikaan, kalaa, herneitä, kaalia, nauriita ja sen verran pellavamaata, että siihen voi kylvää kaksi kappaa pellavansiementä, sekä oikeus käyttää esteettä hevosta välttämättömiin tarpeisiimme".

Vuonna 1849 tehty sopimus, joka koskee toista puolta Gammelbyn Slottsin tilasta: kuusi tynnyriä neljä kappaa viljaa, suolaa, suolasilakkaa, suolalahnaa, rehua yhdelle lehmälle ja kahdelle lampaalle, valmiiksi muokattua maata niin paljon, että siihen voi kylvää kaksi kappaa pellavansiementä ja istuttaa tynnyrin perunaa, kamari ja sinne valmiiksi hakatut polttopuut, ulkorakennus, oikeus käyttää hevosta tarpeellisilla matkoilla.

Esimerkit osoittavat, että vanha isäntä sai perinnäistavan mukaan itse käyttää talon hevosta ja että vanha isäntä ja emäntä saivat runsaasti elintarvikkeita; käytäntö noudatti tavanomaisen ruokavalion muutoksia, mm. siten, että perunat tulivat nauriiden tilalle. Vanhemmasta, vuonna 1780 solmitusta sopimuksesta näyttää julkilausumattomana kuvastuvan vanha sääntö, jonka mukaan syytinkiläiset ja uusi isäntäväki olivat "samassa ruoassa"; toisin sanoen he kuuluivat samaan ruokakuntaan ja söivät yhdessä tuvan pitkän pöydän ääressä. Uudemman, vuonna 1849 tehdyn sopimuksen mukaan oli itsestään selvää, että syytinkiläiset muodostivat oman taloutensa ja asuivat omassa kamarissaan.

Kehitys kulki siis yhä enemmän siihen suuntaan, että vanha isäntä ja emäntä elelivät omassa taloudessaan yhdessä talon kamarissa, vaikkapa parituvan porstuakamarissa. Kehityksen seuraavana asteena oli se, että vanhapari sai erityisen pienen asuinrakennuksen. Tällaisesta puhutaan esimerkiksi vuonna 1834 solmitussa sopimuksessa, joka koski toista puolta Hardomin Hermansin tilasta; tässä tapauksessa oma rakennus oli parituvan toisen suuren huoneen vaihtoehtona. Samansuuntainen oli 1800-

luvulla yleistynyt tapa, jonka mukaan syytinkiläiselle erotettiin talon muista tiluksista pysyvään käyttöön noin hehtaarin verran viljelysmaata. Pernajan pitäjän henkikirjassa alkaa 1830-luvulla siellä täällä esiintyä merkintä “syytinkiläinen, jolla on maata”. Tällaisesta erityismaasta, kuten sitä myös nimitettiin, saattoi joissakin tapauksissa ajan mittaan tulla itsenäinen lohkotila.

Talollinen ja lautamies Johan Gustavsson, joka sai lopulta herastuomarin arvonimen, istumassa keskellä. Hänen vasemmalla puolellaan hänen vaimonsa Gustava Fredrika. Muut henkilöt ovat heidän sukulaisiaan. Lautamies omisti 1900-luvun taitteen aikoihin suvussa kauan perintönä kulkeneen osan Hardomin Smedsin rusthollia.

Viimeisenä tähän yhteyteen kuuluvana syytinkisopimuksena selostettakoon tässä lyhyesti vuonna 1903 solmittua “kontrahtia”, joka koski toista puolta Tavastbyn Pinkaksen tilasta. Johan Eriksson ja hänen vaimonsa Emilia luovuttivat silloin tilansa vävylleen Otto Konrad Johanssonille. Syytinkiläisille annettavaan muonaan kuului nyt perinnäisten peruselintarvikkeiden lisäksi myös vehniä, ryynejä, voita, tuoretta maitoa ja sokeria. Lisäksi sovittiin, että vanhaemäntä Emilia saisi joka vuosi keritä omia tarpeitaan varten kaksi lammasta ja että hän saisi vuosittain kaksi paria kenkiä, neljä paitaa ja viisitoista markkaa käteistä rahaa. Vanhaisäntä Johanin taas tuli saada joka toinen vuosi uudet kesä- ja joka toinen vuosi talvivaatteet sekä vuosittain neljä paitaa, kaksi paria saappaita, pari käsineitä

ja kaksikymmentä markkaa rahaa.

Pinkaksen vuonna 1903 solmittu syytinkisopimus saa tässä havainnollistaa kahta ilmiötä. Ensinnäkin siitä tietysti näkyvät vanhat sukupuoliroolit: Emilia voi valmistaa pääosan vaatteistaan itse, Johanin on saatava omansa valmiina; samoin Emilian katsotaan tarvitsevan vähemmän käteistä rahaa kuin Johan.

Toiseksi juuri käteistä rahaa koskevat määräykset viittaavat tulevaan kehitykseen. Siitä todettakoon tässä vain se, että syytinkijärjestelmä hävisi myöhemmin 1900-luvulla vanhassa muodossaan miltei kokonaan. Sen tilalle tuli yhteiskunnan sääntelemä ja edistämä luovutusjärjestelmä, joka puhtaimmassa muodossaan merkitsi, että vanha isäntäväki vain myi talon uudelle, vaikka uuden isäntäväen saattoivatkin muodostaa vanhojen omistajien poika, mahdollisesti perheineen, tai heidän tyttärensä ja ehkä tämän kotivävyksi tullut puoliso.

Täällä pidettiin ikään kuin kirjoittamattomana, mutta silti voimassa olevana lakina sitä ikivanhaa germaanisten kansojen sääntöä, että vanhimman pojan tuli yksinään periä talo ja sen isännyys. Kun vuosina 1747–48 kiisteltiin Veckabyn Klevaksen tilan hallinnasta, Johan Mårteninpoika viittasi juuri mainittuun sääntöön ja perusteli myös kantaansa: “Hänen, joka oli vanhin poika ja joka oli nähnyt paljon työtä ja vaivaa talon pitämiseksi”, tuli päästä yksinään isännäksi; oikeus piti perustelua riittävänä. Maaherra todisti vuonna 1780, että esikoisen oikeus talonpoikaistilan perimiseen oli Itä-Uudellamaalla “maan tapana”. Sellaisena se pysyikin, joskin esikoisoikeuden ehdottomuus heikkeni ajan mittaan.

Vanhimman pojan etuoikeuden tueksi voitiin lisäksi esittää erityisiä argumentteja silloin, kun hän oli ainoana perillisistä ehtinyt perustaa oman perheen ja hänen lapsensa muodostivat talon omistajasuvun uuden sukupolven. Samantapaisia perusteita saatettiin soveltaa, kun talon perillisinä oli ainoastaan naimattomia tyttäriä; tällöin talon ehkä sai se heistä, jolla oli sulhasena isännäksi

hyvin kelpaava mies. Asianosaiset pitivät talonpoikaistalon pysymistä suvussa heitä velvoittavana tavoitteena, kuten näkyy lukuisista käräjillä esillä olleista perintöjutuista (esimerkiksi Hardomin Skrivars vuonna 1736 ja Riken Backas vuonna 1853). Talon joutumista pois suvusta saatettiin pitää häpeänä, kuten tunnetuimmassa vanhan ajan Pernajan kylien elämää käsittelevässä romaanissa, Josefina Bengtsin teoksessa Fäderna, jonka tapahtumat sijoittuvat 1800-luvulle ja 1900-luvun alkuun.

Sitä, kuinka hyvin todellisuus Pernajassa vastasi ihanteita, on tutkittu seuraamalla pitäjässä vuosina 1875 ja 1915 itsenäisten talollisten omistuksessa olleiden suunnilleen 130 viljelystilan vaiheita. Kumpanakin sanottujen vuosien välille ajoittuvana kaksikymmenvuotiskautena jatkoi sama suku tilan viljelyä runsaissa 75 prosentissa niistä tapauksista, jolloin tilan omistaja vaihtui. Vuonna 1982 suoritetussa kunnan suuressa maatalousselvityksessä arvioitiin, että vastaava osuus tulisi seuraavina aikoina olemaan 50 %. Näytti siis siltä, että talonpoikaistilojen säilyminen vanhojen omistajasukujen uusien sukupolvien hallussa oli epävarmempaa kuin sata vuotta aikaisemmin.

Talonpoikaistilojen rengit, piiat ja muonamiehet

Talonpoikaistaloissa oli myös sellaisia asukkaita, jotka eivät olleet isäntäväen lähisukulaisia. Heidän osuutensa kaikkien asukkaiden lukumäärästä kasvoi 1700- ja 1800-luvuilla. Itsenäisten talollisten palveluksessa olevien renkien lukumäärä lisääntyi pitäjässä kaiken kaikkiaan seuraavasti (sulkeissa mainitaan heidän prosenttiosuutensa talonpoikaistalojen miespuolisesta työvoimasta): vuonna 1730 heitä oli 27 henkeä (13 %), vuonna 1800 – 60 henkeä (20 %), vuonna 1870 – 91 henkeä (31 %). Piikojen lukumäärä ja heidän vastaava prosenttiosuutensa talojen naispuolisesta työvoimasta olivat mainittuina kolmena vuonna seuraavat: 43 (18 %) – 48 (17 %) – 74 (27 %).

Vanhassa maatalousyhteisössä käytettiin rengeistä ja piioista usein virallisissa yhteyksissä nimitystä palkolliset (legohjon). Heidän olojaan sääteli palkollissääntö, josta annettiin vuodesta 1664 vuoteen 1865 saakka useita erilaisia, osittain muutettuja versioita; vuoden 1865 palkollissääntö kumottiin vuonna 1922.

Palkolliset olivat varhaisimmista ajoista lähtien isännän ankaran komennon alaisia, kuten periaatteessa kaikki muutkin talonpoikaistalon asukkaat. Isännällä oli vuoteen 1734 asti oikeus tarvittaessa “kohtuullisesti” kurittaa vaimoaan, lapsiaan (täysikasvuisiakin) ja palvelijoitaan. Vuoden 1734 laissa ei enää mainittu vaimon kurittamista, mutta senkin mukaan isäntä sai antaa lapsilleen ja palvelijoilleen ruumiillista kuritusta. Renkien ja piikojen osalta saatettiin lainsäädännössä vähitellen voimaan yläikäraja; vuoden 1865 palkollissäännön mukaan isännän oikeus “isällisen kurituksen antamiseen” koski alle 18-vuotiasta renkiä ja alle 14-vuotiasta piikaa.

Sen paremmin Pernajasta käytettävissä olevat kirjalliset lähteet kuin paikallinen suullinen perimätietokaan eivät tiedä kertoa mitään erityistä talonpoikaistalojen palvelijoiden saamasta ruumiillisesta kurituksesta. Sitä runsaammin on eri puolilta pitäjää säilynyt sellaista aineistoa, joka havainnollistaa sitä, millaista pakkovaltaa palkollissääntö merkitsi – myös siinä muodossa, missä se oli voimassa vuoteen 1922 asti. Täysikasvuisen työkykyisen henkilön oli pakko pestautua palvelukseen vähintään vuodeksi kerrallaan. Vanhassa maatalousyhteisössä palveluspakko koski ennen kaikkea piikoja ja renkejä. Se, jolla ei ollut vakinaista kokovuotista palveluspaikkaa, ei ollut “laillisen suojelun” alainen, ja hänet voitiin ottaa pakolla sotilaaksi tai lähettää pakkotyöhön johonkin linnoitukseen tms.

Pernajan 1700-luvun tuomiokirjoissa ja muissa saman ajan asiakirjoissa on lukuisia esimerkkejä palveluspakon soveltamisesta. Vaikean “väestönpuutteen” aikana, jota kesti suunnilleen 1760-luvulle asti – ja jolloin valtiovalta ylipäänsäkin säänteli kansalaisten elämää ankarin määräyksin – pakkotoimet ulottuivat jopa talollisen

kotona asuviin täysikasvuisiin (ja puolikasvuisiinkin) lapsiin. Ankarimpien työvoimaa koskevien säädösten voimassaoloaikana ei tavallisen kokoisen tilan isännällä ja emännällä saanut olla kuin enintään yksi renki ja yksi piika. Tähän palkolliskiintiöön luettiin myös isäntäväen mahdolliset omat täysikasvuiset lapset. Jos talonpoikaistalossa oli isännän ja emännän lisäksi esimerkiksi kaksi aikuista poikaa ja samoin kaksi aikuista tytärtä, ei taloon voimassa olevan palkollissäännön mukaan saatu palkata vierasta renkiä eikä piikaa, mikäli toinen pojista ja toinen tyttäristä jäivät asumaan kotiinsa. Molempien “ylimääräisten” lasten oli lähdettävä “muualle palvelukseen”, toisin sanoen pestauduttava vakinaisiksi vuosipalkollisiksi taloon, jonka omistaja voi osoittaa olevansa työvoiman puutteessa.

Talonpoikaistalojen aikuiset lapset ja varsinainen palvelusväki olivat pääosan 1700-luvusta käsittävänä aikana keskenään harvinaisen tasavertaisessa asemassa. Palveluspakko koski kumpaakin ryhmää, ja kotona olevia täysikasvuisia talollisten lapsia nimitettiin – kuvaavaa kyllä – virallisesti usein rengeiksi ja piioiksi. Tasaveroisuus ja yhteenkuuluvuus olivat voimassa niin työssä kuin pitkän ruokapöydän ympärillä vietettynä “vapaa-aikanakin” sekä yöllä, jolloin kaikki (paitsi joskus isäntä ja emäntä) nukkuivat talvella tuvassa ja kesällä luhdissa. Kumpikin ryhmä sai palkaksi työstään asunnon, ruoan ja vaatteet; rengit ja piiat saivat hieman käteistä rahaakin, mutta kotonaan työskentelevät aikuiset pojat ja tyttäret eivät sitä kaikissa taloissa välttämättä saaneet.

Talollisen kotona asuvista pojista yhden tai kahden asema oli kuitenkin yhdessä suhteessa edullisempi kuin palkollisten ja muiden kotona työskentelevien sisarusten – ainakin teoriassa. Yksi pojista saattoi myöhemmin päästä isäntämieheksi, ehkä kaksikin, jos talo voitiin jakaa. Rengillä oli vähemmän mahdollisuuksia isännäksi kohoamiseen, mutta hänelläkin niitä saattoi olla: hän voi avioitua talollisen tyttären kanssa ja tulla kotivävyksi. Useimpien Pernajan talonpoikaistalojen isäntäluetteloon sisältyy vuosisatojen mittaan

ainakin yksi kotivävy. Näyttää kuitenkin siltä, että kyseessä oli useimmiten muualta tullut talollisen poika, harvemmin renki. Jokunen yksittäinen piika saattoi vastaavasti päästä avioliiton tietä talonemännäksi.

Talollisten lasten ja palkollisten välinen ero kävi entistä jyrkemmäksi 1800-luvun taitetta edeltäneinä ja sitä seuranneina vuosikymmeninä, kun monet talolliset olivat ostaneet tilansa perinnöksi. Tämä vahvisti heidän omistusoikeuttaan, ja heidän pojistaan yksi tai kaksi kohosi nyt tulevan talollisen asemaan. He olivat entistä selvemmin suurempia tekijöitä kuin tavallinen renki.

Suunnilleen samaan aikaan, erityisesti 1800-luvun alkupuolella, eräiden renkien asema muuttui. Paraniko se ja kuinka paljon, jääköön tässä sanomatta. Nyt yhä useammat rengit avioituivat ja perustivat perheen. He jäivät edelleen talon palvelukseen, mutta muuttivat ulkohuonerivin päässä olevaan asuinrakennukseen tai talon maille pystytettyyn tupaan. Heistä oli tullut muonamiehiä (ruotsiksi statare). (Tässä esityksessä käytetään yksinkertaisuuden vuoksi ainoastaan nimitystä muonamies, vaikka tuon ajan lähdeaineistossa viljellään monivivahteista terminologiaa: puhutaan muonarengeistä, jyvärengeistä, muonatorppareista, jyvätorppareista jne. Merkitysvivahteet on tässä jätettävä huomiotta.)

Muonamiesten lisäksi oli tämän jälkeenkin myös “tavallisia” renkejä. Muonamiesten huomattavimpana erityisenä tunnuspiirteenä oli se, että he olivat yleensä naimisissa ja heillä oli usein melko suurikin perhe; he saivat osan palkastaan (ruotsiksi stat, tästä nimitys statare) elintarvikkeina, mutta eivät valmiina ruokana vaan raaka-aineina, sillä he ja heidän perheensä muodostivat tietysti omat ruokakuntansa. Muonamies oli saattanut sopia talon isännän kanssa, ettei hän käynyt tämän töissä koko työviikkoa, vaan esimerkiksi vain neljänä päivänä viikossa. Tällaista työaikajärjestelyä pidettiin yleisesti edullisena kummallekin osapuolelle. Muonamiehellä oli pari “omaa” päivää, joina hän voi käydä muualla hankkimassa ehkä parempia ansioita; isännän puolestaan ei tarvinnut elättää häntä

koko viikkoa sellaisina aikoina, jolloin maatalous ei vaatinut erityisen paljon työtä.

Joissakin tapauksissa muonamiesjärjestelmä oli syntynyt toisella tavoin. Sen alkuvaiheessa 1700-luvun lopulla käytettiin nimitystä "backstugudräng" (mäkitupalaisrenki) miehistä, joita myöhemmin kutsuttiin muonamiehiksi, muonarengeiksi tms. Tällöin siis nuori ja työkykyinen mäkitupalainen, joka oli aikaisemmin kuulunut kylän silloin tällöin päivätöissä käyviin vara- ja sekatyöläisiin, sitoutui entistä lujemmin talonpoikaistalon työyhteisöön. Silloin kun muonamiessuhde oli kehkeytynyt mäkitupalaisen elämästä, se merkitsi sisäänpäin käyvää liikettä, kehitystä joka johti entistä vakaampiin talonpoikaistalo- ja kyläyhteisöjen sosiaalisiin ja työsuhteisiin.

Muutos vei päinvastaiseen suuntaan, milloin "tavallisesta" rengistä tuli muonamies. Hän kuului tosin työelämässä vielä suureksi osaksi talonpoikaistalon isäntäväen johtamaan yhteisöön (voisi sanoa kahdeksi kolmasosaksi niissä varsin tavallisissa tapauksissa, jolloin oli sovittu neljän päivän palveluksesta viikossa). Muissa suhteissa hänen siteensä talon vanhaan asuin- ja ruokakuntayhteisöön kuitenkin höltyivät tai katkesivat.

Muonamiehet olivat paljolti irrottautuneet aikaisemmin monessa suhteessa tiiviistä yhteisöstä. Voitaneen katsoa, että jotkut heistä juuri tästä syystä saattoivat myöhemmin – Pernajassa niin kuin muuallakin – omaksua toisenlaisen ajattelutavan kuin talollisväestö. Monet muonamiehet olivat lisäksi kirjaimellisesti muuttaneet pois talosta; tällainen ilmiö muistuttaa niitä tapauksia, jolloin muutamien kylien talollisia muutti vuoden 1900 paikkeilla suoritettujen uusien jakotoimitusten yhteydessä pois kylän vanhasta keskuksesta. Molemmat ilmiöt merkitsivät yksilön merkityksen korostumista yhteisön kustannuksella. Toinen muutos näyttää kuitenkin johtaneen erilaisiin seurauksiin kuin toinen (tästä hieman luvuissa 8.3–4, joissa käsitellään politiikkaa).

Kylät olivat toimineet koko pitäjää maantieteellisesti rajallisempien paikallisyhteisöiden kehyksinä, mutta 1800-luvun loppupuolella ne saivat tässä roolissaan kilpailijoita tai – kuten myös voidaan sanoa – täydentäjiä. Tästä olivat Pernajassa 1750-luvulta lähtien olleet enteinä lainamakasiinipiirit (joista kerrotaan tämän teoksen luvussa 6.3, joka käsittelee pitäjän itsehallintoa). Vuoden 1870 jälkeen syntyivät Pernajaan koulupiirit, joilla oli useimmissa asioissa itsehallinto, ja vuodesta 1896 lähtien nuorisoseurat (luvut 7.2 ja 7.4). Nuorisoseurat muodostettiin monessa tapauksessa siten, että niiden toiminta-alueena oli vastaava koulupiiri. 1900-luvun taitteen jälkeen perustettiin muita yhdistyksiä kuten vapaaehtoisia palokuntia, marttayhdistyksiä ja työväenyhdistyksiä. Niiden toiminta-alueet vastasivat suunnilleen nuorisoseurojen toimialueita.

Yksikään Pernajan kylä ei ollut niin suuri, että se olisi voinut yksinään muodostaa maantieteellistä kehystä sellaisille yhdistyksille, joita tänne alkoi syntyä 1800-luvun lopulla. Muutamien kylien asukkaat muodostivat yhdessä yhdistyksen – niin kuin vähän aikaisemmin koulupiirinkin –, jolloin yhdistyksistä tuli uusia, entistä hieman laajamittaisempia sosiaalisia yksiköitä. Kylän käsite pidettiin silti elossa maantieteellisesti laaja-alaisemmassakin yhdistyselämässä. Kun 1930-luvulla esimerkiksi viiden kylän – Vanhankylän, Erlandsbölen, Pålbölen, Riken ja Greggbölen – yhteinen nuorisoseura rakennutti itselleen seuratalon, sille annettiin nimi Byahemmet. Kun vuonna 1945 perustettiin nuorisoseura, jonka toimialueena oli neljä kylää – Kabböle, Våtskär, Sondarö ja osa Malmsbystä –, sen nimeksi pantiin Byagillet.

Yksittäisten nuorisoseurojen laajemmissa kehyksissä jatkui eräissä suhteissa myös alkuperäisen pienemmän kyläyhteisön elämä. Siten saattoi yksi “kyläkunta” aina vuorollaan vastata seuran kuukausikokouksen ohjelmasta. Tällainen vanhaa kansanomaista mallia noudattava vuorojärjestys tunnetaan 1900-luvun

aikaisemmilta vilkkailta toimintakausilta mm. sellaisista yhdistyksistä kuin Hommansby uf, Bildande Nöjen ja HV i nordvästra Pernå. Toinen kyläyhteisöissä noudatettu kansantapa oli talkoiden järjestäminen: kyläläiset hankkivat yhdessä kylän tilattomille asukkaille polttopuita ja korjasivat heidän mökkejään jne.; myös yhdistyselämässä talkooperinteellä oli suuri merkitys, sillä kokoushuoneistot rakennettiin ja niitä huollettiin juuri talkoilla.

Kansakouluja oli tapana nimittää “kyläkouluiksi” (byskola), vaikka kaikki Pernajan koulupiirit olivatkin yhtä kylää laajempia. “Kyläkoulua” pidettiin kunnianimenä erityisesti niiden kiihkeiden kampanjoiden aikana, joita täällä 1950-luvulta 1980-luvulle ulottuvana ajanjaksona käytiin monella taholla oman kulmakunnan kansakoulun toiminnan jatkuvuuden turvaamiseksi (ja jotka useimmissa tapauksissa päättyivät tappioon; luku 7.2). Oman “kyläkaupan” toiminnan jatkumista tuettiin myös kernaasti – sanoin kyllä, mutta ei riittävästi teoin (luku 4.6).

Sellaisissa kylissä, joissa oli jäljellä joitakin yhteismaita tai muita yhteisomistuksia – jotka siis oli jätetty jakamatta –, kyläkokous toimi päätöksentekoelimenä vielä halki koko 1900-luvun. Esimiehen vanhan nimityksen oltermanni oli silloin yleensä korvannut asiallisemmalta kuulostava nimitys puheenjohtaja. Kyläkokous piti istuntojaan edelleenkin vuosittain tai “tarvittaessa”. Esimerkiksi Haravankylässä ja Köpbackassa oli useita yhteisomistuksessa olevia saaria, joilta annettiin vuokralle huvilanpaikkoja kokouksen päätöksen mukaisesti; kokous myös valvoi jatkuvasti niiden käyttöä (jakokunta hajosi vasta kauan sen jälkeen, kun mainitut kylät oli vuonna 1957 liitetty Loviisaan). Hardomissa pidettiin kyläsepän tontti kylän yhteismaana, ja sinne pystytettiin myöhemmin vuoden 1918 sodassa kaatuneiden muistomerkki, jonka hoidosta kylätoimikunta muiden tehtäviensä lisäksi vastasi.

Pernajassa asetettiin 1990-luvulla kolme kylätoimikuntaa (byaråd). Ensimmäinen, nimeltään Sarfsalö Byaråd, perustettiin vuonna 1992 Ethel Bergin aloitteesta. Toimikunta ajoi

menestyksellisesti mm. ajatusta, että vuonna 1982 lakkautetun kyläkoulun kiinteistöön sijoitettaisiin asuntoja sekä erilaisia palvelupisteitä ym. Samoin se onnistui vahvistamaan kyläläisten yhteenkuuluvuudentunnetta ja paikallishenkeä järjestämällä kaikenlaisia tilaisuuksia ja tapahtumia. Tässä tarkoituksessa myös julkaistiin kolme kotiseutukirjaa ja perustettiin kylämuseo. Isnäsin seudun kylätoimikunta aloitti toimintansa vuosina 1995–96. Sen ohjelmaan kuului useita toimenpiteitä, joilla haluttiin mielekkäästi hyödyntää lakkautetun sahan aluetta. Toimikunta julkaisi vuonna 2000 kylän vaiheita käsittelevän historiateoksen (tästä luvussa 7.6). Koskenkylän Kyläyhdistys syntyi vuonna 1996 lähinnä jatkamaan paikallisen vuonna 1990 perustetun pientaloyhdistyksen toimintaa. Sitä laajennettiin mm. järjestämällä useita jokavuotisia tilaisuuksia ja julkaisemalla omaa kaksikielistä lehteä Forsens Brus – Kosken Kohinaa sekä kunnostamalla kylään uimaranta y.m. 2000-luvun alussa suunniteltiin kylätoimikuntien perustamista myös pitäjän koillisosaan.

Ei ollut aivan helppoa antaa uusille kylätoimikunnille niiden oikeaa paikkaa seudun eri järjestöjen ja organisaatioiden joukossa. Niiden tarkoituksenmukainen sijoittaminen pitäjän eri osissa toimivien nuorisoseurojen ym. yhdistysten ja jo vanhoista ajoista lähtien olemassa olleiden kyläyhteisöjen muodostamaan kokonaisuuteen vaati arvostelukykyä ja tahdikkuutta.

5.3. Sosiaalisia ympäristöjä, 2: Saaristolaiset ja heidän yhteisönsä

Saariston pienet, suunnilleen yhden kylän kokoiset paikallisyhteisöt toimivat eräissä suhteissa toisin kuin mannermaan kyläyhteisöt. Tässä luvussa 5.3 käsitellään pääasiallisesti saaristoyhteisöjen erityispiirteitä; esitys jakautuu viiteen alalukuun, jotka koskevat seuraavia aiheita:

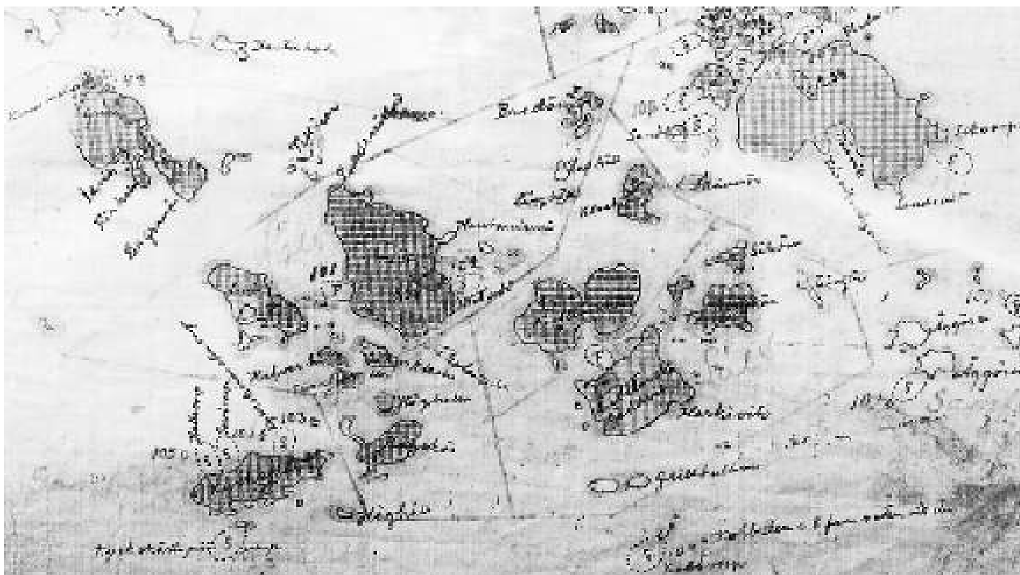
– virolaisten ja muiden väestöryhmien muuttoliike saaristoon;
– kalastuksen työyhteisöt;
– pakolaisongelmat, assimilaatio ja yhteisö- ja yhdistyselämän ruotsalaistuminen;
– kokovuotisen asutuksen ja väestön vähene-
minen;
– vapaa-ajan asukkaat ja saaristomiljöö.

Suuret virolaisten muuttoliikkeet

“Näiden kalastajatorppien asukkaat polveutuvat Suomeen muuttaneista virolaisista”, mainittiin vuonna 1804 kuvattaessa yhdeksää Sarvilahden ulkosaariston Keipsalon ja Granön saarten torppaa. Monet muut tiedot vahvistavat kuvaa, jonka mukaan enemmistö Pernajan sekä kaakkois- että lounaissaaristoon 1700- ja 1800-luvuilla asettuneista uudisasukkaista oli sanottua alkuperää.

Sarvilahden suurtilalle kuuluva laaja ulkosaaristoalue oli vuoden 1760 tietämiin asti ollut asumaton. Sikäläisiä kalavesiä olivat käyttäneet toisaalta Tjuvön, Strömslandin, Hormnäsin ym. lähialueiden lampuodit, toisaalta Suomenlahden eteläpuolelta tullut väki. Virolaiset olivat 1500- ja 1600-luvuilla tottuneet tulemaan keväisin ja syksyisin kalaan Sarvilahden kartanolle kuuluvaan asumattomaan ulkosaaristoon; tästä oikeudesta he suorittivat kartanolle pientä maksua, kylläkin vastahakoisesti ja epäsäännöllisesti.

Sanottuina vuosisatoina ja muutaman vuosikymmenen ajan vielä 1700-luvun puolellakin tapahtui Suomenlahden yli kulkevaa muuttoliikettä. Se suuntautui kuitenkin pääasiassa lahden pohjoispuolelta sen eteläpuolelle, noin kahdenkymmenen vuoden ajan vielä senkin jälkeen, kun Viro oli vuonna 1721 solmitun rauhansopimuksen ehtojen mukaisesti liitetty Venäjän valtakuntaan.

Tässä Sarvilahden ulkosaaristoa 1800-luvun lopulla kuvaavan kartan kohdassa esiintyy kielellisesti sekoittunutta paikannimistöä, joka varmaankin kertoo siitä, että virolaisilla oli ollut täällä kalastusoikeuksia ja että heitä oli muuttanut alueelle. Kyrkskärin tienoilla alhaalla vasemmalla Kyrkskärinpää, Hallivarp, Savivarp, Kyrk-skärin alla varp; Kattön seudulla Nikola udd, Hanka- tai Honkaniemi, Luodeniemi; Södra Altarskärin tienoilla Harkivik. Saariston sisemmissä osissa miltei kaikki nimet ovat puhtaasti ruotsinkielisiä. Karttaa säilytetään Suur-Sarvilahden arkistossa.

Mutta 1730- ja 1740-luvuilla muuttoliikkeen suunta kääntyi päinvastaiseksi. Silloin ja myöhemmin samalla vuosisadalla Uudenmaan saaristoon siirtyneet virolaiset kertoivat paenneensa yhä raskaammaksi yltyvää orjuutta. Maaorjuus oli näet saanut varsin raakoja ilmentymiä useiden Venäjän keisarinnojen, 1720-luvulla hallinneesta Katariina I:stä alkaen, ruvettua antamaan – monesti baltiansaksalaiseen aateliin kuuluville – suosikeilleen entistä enemmän valtaa talonpoikien suhteen. Tänne tuohon aikaan saapuneet virolaiset olivat monessa tapauksessa pakolaisia. Vuonna 1749 he saivat Ruotsin hallitukselta nimenomaisen luvan asettua tänne; hallitus ei perustellut päätöstään

humanitaarisilla näkökohdilla vaan sillä, että “he voivat kalastukseen perehtyneenä väkenä olla täällä hyödyksi”.

Virolaiset tulokkaat asettuivat siis vakinaisesti kalastajiksi saariston aikaisemmin asumattomaan osaan. Sarvilahden saaristoon alettiin perustaa kalastajatorppia 1760-luvulla; niitä syntyi silloin kaksi Hudöhön, yksi Lillhudöhön, yksi Sandöhön ja kaksi Bästöhön. Vuosina 1770–1800 uusi torppariasutus levittäytyi laajemmalle; nyt perustettujen torppien asukkaat tulivat osaksi äsken mainituilta saarilta, osaksi suoraan Virosta. Noina aikoina rakennettiin kalastajatorppia Keipsalon itä- ja etelärannalle (Reimars, Reimarvik, Bastuvik, Sandvik, Storsand, Skinnarvik) sekä Kattöhön, Granöhön ja Rågholmeniin. Kämpholmeniin, Altarskäreille ja Röskärille rakennetut torpat syntyivät pääasiallisesti vuosina 1800–30; samaan aikaan perustettiin torppia Keipsalon lounaisosaan, kuten Medelglon ja Nockaksen torpat.

1800-luvun taitetta edeltäneinä ja seuranneina vuosikymmeninä syntyi uusi kalastajatorppa-asutus pitäjän lounaissaaristoon; se jäi tosin vähäisemmäksi kuin kaakkoisen saariston vastaava asutus. Sitä muodostui Näsen ja Kabbölen lähistöllä sijaitseville pikkusaarille, joiden nimenäkin on Småholmarna, samoin Sarvisalon edustalla sijaitseville, niin ikään melko vähäisille saarille. Luultavasti monet täkäläisistäkin uudisasukkaista olivat virolaisia, joskaan tätä ei kaikissa tapauksissa ole todistettu.

Virosta saapuva pakolaisvirta ehtyi 1820-luvulla, noin seitsemänkymmenen vuoden kuluttua tämänluonteisen muuttoliikkeen alkamisesta. Sen päättyminen liittyy tietenkin siihen, että maaorjuus oli Baltian maissa lakkautettu 1810-luvulla.

Pernajaan suuntautui myöhemmin vielä uusi huomattava Virosta tuleva muuttoliike. Se ajoittui pääasiassa vain pariin vuoteen, 1906–07, ja virolaisia saapui silloin melkein pelkästään yhteen ainoaan kylään, Kabböleen. Muuton syiksi mainittiin Viron itäosassa vallitsevat huonot kalastusmahdollisuudet sekä Venäjän armeijan seitsenvuotisen asevelvollisuuden uhka. Ajankohtaisiksi syiksi

lähtöön voidaan ehkä ajatella Pietarista vuonna 1905 Baltian maakuntiin levinnyttä vallankumousliikettä – noissa maakunnissahan oli runsaasti kartanoita, joiden omistajia vastaan liikehdintä suuntautui – ja levottomuuksien tukahduttamiseen käytettyjä ankaria keinoja. On kuitenkin jäänyt epäselväksi, minkä verran Kabböleen muuttaneet virolaiset mahdollisesti olivat kotimaassaan olleet mukana kumousliikehdinnässä.

Muuttoliikkeen kohteena olevassa Pernajan pitäjässä olot olivat muodostuneet suhteellisen suotuisiksi sille, joka halusi ostaa halvalla esimerkiksi kalastustilaksi soveltuvaa maata. Pääosa Kabbölestä – nimittäin Jakobsvikin tila – oli jonkin aikaa kuulunut Näsen kartanolle. Kartanon omistajat taas olivat vaihtuneet usein, ja he kaikki olivat hakkauttaneet ahkerasti sen metsiä. Niissä ei 1900-luvun alussa enää ollut jäljellä paljoakaan myytäviksi kelpaavia puita. Niinpä oli taas etsittävä ostajia, mutta ne, jotka ymmärsivät, että metsättömän tilan arvo oli käynyt vähiin, eivät juuri olleet halukkaita ostamaan moista kartanoa.

Virosta, Tallinnan itäpuolella sijaitsevista rannikkopitäjistä, löytyi kuitenkin halukkaita ostajia. Heitä kiinnosti eniten kalastus, johon oli edelleen hyvät mahdollisuudet Kabbölen ja naapurikylän Malmsbyn vesillä. Pääosa Kabbölestä jaettiin vuosina 1906–07 yhdeksäksi tilaksi, ja lisäksi muodostettiin Malmsbyhyn muutamia lohkotiloja. Ostajilla oli sellaisia sukunimiä kuin Warma, Kristjankroon, Mikiwer ja Ponamar, ja heidän uudet tilansa saivat suomalais-virolaisia nimiä (Itäniemi, Prasvik, Toimela jne.).

Virosta Pernajaan suuntautuvan muuttoliikkeen kaksi aaltoa olivat siis luoneet kaksi jo alkuperänsä puolesta erikoislaatuista asutusyksikköä ja paikallisyhteisöä. Sekä Sarvilahden ulkosaariston että Kabbölen yhteisöt säilyivät myös vastaisuudessa; vähitellen ne kuitenkin muuttivat muotoaan.

Kalastuksen työyhteisöt, 1: Pernajan lounaisosa

Nuotanveto oli 1900-luvun taitteeseen asti tärkein Pernajassa käytetty kalastusmenetelmä. Sitä harjoittivat työyhteisöt, joilla ei ollut mannermaan kylien maataloudessa mitään varsinaista vastinetta.

Tavallisen kokoinen nuotta oli muutaman kymmenen metrin pituinen. Siitä – suunnilleen yhden nuotan levyisestä – paikasta, jossa nuottaa vedettiin, käytettiin nimitystä notvarp (nuotta-apaja). Kalastajat, joista osa oli kahdessa veneessä, osa rannalla, vetivät yhteisvoimin nuottaa joko rannan suuntaisesti tai mereltä rantaan päin. Nuotta muodosti lopulta "pussin", josta kalat sitten otettiin saaliiksi. Yhden nuotan vetoon osallistui tavallisesti kymmenkunta henkeä, jotka näin ollen muodostivat nuottakunnan. Nuotanvetoa johti kokenut kalastaja, "nuottakuningas", joka huolehti siitä, että kaikki sujui vanhojen tapojen tai – harvemmin – uusien sopimusten mukaisesti.

Jo ensimmäiset jokseenkin seikkaperäiset Pernajasta saadut kalastusta koskevat tiedot – ne ovat peräisin vuonna 1557 laaditusta veroluettelosta – kertovat paitsi nuottien lukumäärästä ja siitä, minkä kylien miehille ne kuuluivat (tästä on kerrottu tarkemmin edellä luvussa 4.3), myös hieman työyhteisöistä. Luettelossa mainitaan yhteensä 63 nuottaa, joita oli Gislomista Horslökiin ulottuvan rannikkovyöhykkeen kylissä. Näissä 63 nuottakunnassa saattoi kussakin olla kahdesta seitsemään osakasta; osakkaina oli tavallisesti talonpoikaistiloja, joskus jokin muukin talous. Särkilahden neljästä nuottakunnasta (Särkilahti oli tuohon aikaan keskikokoinen kylä, jossa oli kuusi tilaa) ilmoitetaan, että kuhunkin nuottakuntaan kuului kahdeksan henkeä.

Mikäli muutamien kartanoiden olot jätetään toistaiseksi pois laskuista (niistä puhutaan seuraavassa luvussa 5.4), nuottakuntaan täytyi kuulua ainakin kaksi yhteistyössä toimivaa talonpoikaistilaa, torppaa tms. yksikköä. Kyseinen sääntö, joka siis todettiin Pernajassa ensimmäisen kerran vuonna 1557, oli täällä voimassa

myöhemminkin. Tilanomistaja A.H. Ramsay kertoi vuonna 1775 Killingön Rabbaksen tilasta, joka oli pitkään ollut autiona, että hän oli saattaessaan tilan uudelleen viljelyyn joutunut rakennuttamaan saarelle talot kahdelle talonpojalle ja heidän perheilleen. Ainoakaan talonpoikaisperhe ei halunnut muuttaa sinne yksinään, sillä yksi perhe ei ilman lähellä asuvan naapurin apua olisi pystynyt vetämään nuottaa.

Se, että nuottakunnan täytyi ehdottomasti olla riittävän suuri, ilmenee myös mm. joukosta riitoja, joita käytiin Härkäpäässä vuodesta 1729 lähtien noin sadan vuoden kuluessa, sekä niiden sovitteluista. Härkäpäässä oli 1720-luvulla kolme nuottakuntaa, kuten oli ollut jo 1550-luvullakin. Yhden niistä muodostivat Baggas ja Brants, toisen Lassas ja Hermans. Mutta kolmannen nuottakunnan vanhat osakkaat Antas ja Mickos olivat riidassa keskenään. Talollinen Henrik Antas valitti vuonna 1729 käräjillä, että lampuoti Jakob Mickos piti kokonaista nuottaa omana omaisuutenaan ja halusi kokonaan kieltää häneltä osuuden siihen. Antas ei pystynyt yksinään vetämään nuottaa. Oikeus katsoi kohtuulliseksi, että Antas ja Mickos pitäisivät yhteistä nuottaa ja että edellisen osuus siitä olisi kolmasosa ja jälkimmäisen kaksi kolmasosaa. Osuudet jaettiin ensi sijassa sen mukaan, kuinka monta nuotan osakappaletta kukin osakas toimitti pitkää nuottaa koottaessa, ja luultavasti myös sen mukaan, kuinka suuret osakkaiden osuudet nuottakunnan työvoimasta olivat.

Vuonna 1745 olivat käräjillä taas esillä yhden Härkäpään nuottakunnan asiat. Nyt olivat kyseessä Baggaksen-Brantsin nuottakunnan sisäiset ongelmat. Leskivaimo Elin Brant valitti, että Anders Baggas halusi erottaa Brantsin talon nuottakunnastaan – pelkästään sen takia, että Elinin renki oli edellisellä kerralla nuottaa vedettäessä “riidellyt”. Oikeus viittasi päätöksessään “täkäläisessä saaristossa” aina noudatettuun järjestykseen. Sen mukaan kahden tilan muodostaman nuottakunnan toinen osakas ei saanut erota nuottakunnasta, ellei toinen tila saanut uutta kumppania; tämä oli oikeuden käsityksen mukaan “kohtuullinen ja hyödyllinen maan tapa”. – Vuonna 1765 taas käsiteltiin käräjillä Hermansin nuottakunnassa ilmennyttä vastaavanlaista sisäistä riitaa, ja oikeus teki samantapaisen päätöksen kuin edelliselläkin kerralla. Kylän kolmea nuottakuntaa koskeva järjestys vahvistettiin lopulta, vuonna 1827, uudelleen käräjillä; nyt jakoa kuitenkin muutettiin siten, että Hermansin ratsutila muodosti yksinään yhden nuottakunnan ja kahden muiden osakkaina olivat kylän muut tilat ja kantatilojen puolikkaat.

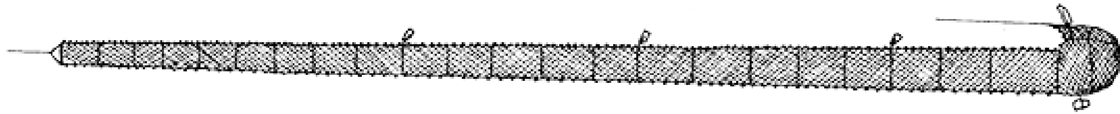
Muiden lounaissaariston talonpoikais- ja kalastajakylien asukkaiden välille sukeutuneet oikeusjutut koskivat mm. nuotanvedossa noudatettua vuorojärjestystä ja saaliiden jakotapaa. Horslökissä oli 1700-luvulla kaksi nuottakuntaa, joista toisen muodostivat Lubondaksen ja Juvaksen talot, toisen Strandas ja Teiras. Jälkimmäisen nuottakunnan talojen manttaalilukujen summa oli suurempi kuin edellisen. Tästä syystä kylän yhteisillä kalavesillä oli voimassa vanha sopimus: nuottaa oli vedettävä vuorotellen siten, että Lubondas ja Juvas saivat vetää sitä aina kahden vuorokauden ajan, sitten Strandas ja Teiras kolmen, sitten taas edelliset tilat kaksi ja jälkimmäiset kolme vuorokautta jne. Lubondaksen ja Juvaksen nuottakunta vaati vuonna 1759 käräjillä, että kylän kaksi nuottakuntaa

alkaisivat jakaa keskenään tasan nuotanvetoon käytettävän ajan ja saaliit. Ratkaisuksi päädyttiin kuitenkin pääpiirteissään uuteen järjestelmään. Se merkitsi (asia esitetään tässä hieman yksinkertaistaen), että kylän tilat muodostivat tämän jälkeen yhdessä yhden ainoan nuottakunnan. Sen tuli kuitenkin käyttää yhtä tai kahta yhteistä nuottaa; kunkin neljän talon tuli lähettää nuotanvetoon väkeä manttaalilukunsa mukaisessa suhteessa ja saada osuutensa saaliista samoin perustein. Nähtävästi kylässä kumminkin viimeistään 1820-luvulla jakauduttiin jälleen useaan nuottakuntaan.

Våtskärissä oli voimassa Lubondaksen-Juvaksen nuottakunnan vuonna 1759 ajama järjestelmä. Toisin sanoen Våtskärin nuottakunnan osakkaina olevat talot jakoivat saaliin keskenään tasan välittämättä manttaaliluvuista ja muista sentapaisista seikoista. Våtskär oli muodollisesti yksinäistila, mutta sitä oli halottu useaan kertaan, joten siitä oli tosiasiallisesti tullut kokonainen kylä, joka käsitti neljä itsenäistä talonpoikais- ja kalastajatilaa. Vuonna 1861 merkittiin käräjäpöytäkirjaan, että nuottakunnan neljä osakasta olivat “solmitun sopimuksen ja vanhan perinnäistavan mukaan” vetäneet nuottaa yhdessä. Tällöin oli käytetty vuorotellen kunkin osakkaan omaa nuottaa, ja saaliit oli jaettu neljään yhtä suureen osaan. Oikeus vahvisti vanhan sopimuksen noudatettavaksi myös tulevaisuudessa, vaikka yksi osakas vastustikin sen jatkamista.

Kalastuksen työyhteisöt, 2: Sarvilahden ulkosaaristo

Sarvilahden ulkosaariston kalastajatorpparien oli tietysti heidänkin oltava yhteistyössä keskenään; sen muodot olivat osittain samoja kuin vanhemmissakin kylissä, joiden oloja äsken kuvattiin, mutta osittain noudatettiin myös omia erityisjärjestelyjä. Ulkosaariston asutushan alkoi 1760-luvulla, ja sikäläisten työyhteisöjen alkuperä saattoi palautua kolmeen eri perinteeseen. Ensinnäkin voivat olla kyseessä perinnäistavat, joita pitäjän vanhoista saaristokylistä tulleet uudisasukkaat olivat tuoneet mukanaan. He olivat kuitenkin ulkosaariston uudisasukkaiden joukossa vähemmistönä. Toiseksi virolaiset maahanmuuttajat olivat tuoneet mukanaan perinnäisiä tapoja vanhasta kotimaastaan, ja kolmanneksi uusia perinteitä muotoutui itse paikalla, ulkosaaristossa, sikäläisten erityisedellytysten mukaisesti.

Suurnuotta, sen povi (oikealla) ja 22 verkonkappaletta, jotka muodostavat tähän kuvatun nuotanreiden. Nuotan osakkaat toimittivat kukin sovitun määrän verkonkappaleita. Piirtänyt Åke Granlund 1937.

Paikallisiin ja sosiaalisiin tekijöihin kuului mm. se, että koko puheena oleva saaristoalue oli vuoteen 1910 asti Sarvilahden suurtilan hallussa. Yhteydet tilayhteisön muihin, mannermaalla sijaitseviin osiin jäivät kuitenkin vähäisiksi; useimmat kalastajatorpat eivät joutuneet suorittamaan kartanolle kovin paljon päivätöitäkään, vain kuusitoista päivää vuodessa, ja muuta vuokraa tarvitsi kartanolle maksaa vuosittain vain puolesta yhteen tynnyriä suolasilakkaa, jonka voi toimittaa sinne yhdellä ainoalla käynnillä. Fantsnäsin (Sarvilahden kaakkoinen ulkotila 1800-luvun taitteesta alkaen) alustalaisiin kuuluvilla kalastajatorppareilla oli kenties hieman tiiviimmät yhteydet pääkartanoon, mikä tietysti johtui siitä, että välimatka oli lyhempi ja että jotkut heistä joutuivat tekemään enemmän päivätöitä. Varsinaisen ulkosaariston kalastajatorpparit – ne, jotka asuivat Tjuvön eteläpuolella ja Hudöstä idässä Påsalöhön lännessä ulottuvalla alueella –, saivat kuitenkin elää elämäänsä enemmän luonnon ja luonnonvarojen säätämien lakien kuin kaukana linnassaan asuvan kartanonherran tahdon mukaan.

Kuva on otettu Kattön toisen kalastajatorpan luona vuoden 1900 vaiheilla. Valokuvassa seitsemän paikallista asukasta ja yksi vieraspaikkakuntalainen, jolla on ylioppilaslakki. Kansanperinteen tutkijat olivat alkaneet kiinnostua saaristolaisista. Museovirasto.

Nuotanveto oli täälläkin pitkän aikaa tärkein kalastusmenetelmä. Neljänkymmenen vuoden kuluttua ensimmäisten kalastajatorppien synnystä täällä oli kuusitoista mainittuun ryhmään kuuluvaa tilaa, joilla oli nuotta tai osuus nuotasta. Kokonainen nuotta oli seitsemällä torpalla ja osuus yhdeksällä. Myöhemmin kokonaisten nuottien omistajien lukumäärä kasvoi ja osuudenomistajien väheni; vuonna 1868 edellisiä oli kolmetoista ja jälkimmäisiä kahdeksan; vuosisadan lopulla ilmoitettiin, että torpilla oli yhteisiä nuottia vain poikkeustapauksissa.

Alun perin näyttää olleen tapana, että kahdella tai kolmella kalastajatorpparilla oli yhteinen nuotta. Esimerkiksi kahdella vanhimpiin kuuluvalla kalastajatorpalla, Sandöllä ja Bästöllä, jotka oli perustettu 1760-luvun alussa, oli ainakin vielä vuonna 1791 yhteinen nuotta.Vanhoista nuotta-luetteloista näkyy, että nuotan osakkaina oli yleensä samalla saarella asuvia torppareita, aivan niin kuin voi odottaakin. Mikäli saarelle mahtui vain yksi torppa, osakkaina oli torppareita, jotka asuivat lähekkäin vastakkaisilla rannoilla. Viimeksi mainitusta käytännöstä voidaan mainita esimerkkeinä, että yksinään saarellaan asuvalla torppari Johan Granöllä ja hänen lähimpänä naapurinaan Keipsalon etelärannalla asuvalla Johan Storsandilla oli vuonna 1854 yhteinen nuotta, josta kumpikin omisti puolet. Samoin yksinään saarellaan asuva torppari Samuel Lillhudö taasen omisti sanottuna vuonna puolet nuotasta, jonka toisen puolen omisti hänen Keipsalon kaakkoisrannalla asuva naapurinsa Mårten Reimarvik.

Uudisasutusvaiheessa oli torppari, joka omisti esimerkiksi puoli nuottaa, tarvinnut aivan välttämättä – vielä kipeämmin kuin myöhempinä aikoina – kumppanin, jolle kuului toinen puoli ja jolla oli kotonaan riittävästi väkeä nuotan vetämiseen. Voidaan uumoilla, että

torppari Tönneksen vastoinkäymiset johtuivat juuri siitä, että hän oli epäonnistunut sopivan nuottakumppanin hankkimisessa. Hän oli vuonna 1817 asettunut pienelle Röskärin saarelle, missä ei ollut muita torppareita, mutta viimeistään kaksikymmentä vuotta myöhemmin hän joutui luopumaan torpastaan ja muuttamaan itselliseksi naapurisaarelle Altarskärille. Tönneksellä oli tuolloin suuremmat velat kuin kellään muulla Sarvilahden alustalaisiin kuuluvalla kalastajatorpparilla.

Kalastajatorpparin asema oli turvallisin, mikäli hän omisti yksinään kokonaisen nuotan, ja siihen suuntaan kehitys 1800-luvun kuluessa kulkikin. Mutta täysikokoisen silakkanuotan tehokkaaseen käyttöön tarvittiin täällä kuten muuallakin noin kymmenen aikaihmisen yhteistyötä. Harvan kalastajatorpparin oma perhe tällaiseen riitti. Sarvilahden ulkosaaristossa kehittyi kolme eri tapaa, joilla kokonaisen nuotan omistajat – ja heitähän oli yhä enemmän – pyrkivät turvaamaan riittävän työvoiman saantimahdollisuutensa.

Ensinnäkin on havaittavissa, että itselliset olivat aivan ilmeisesti tervetulleita asettumaan tänne, vaikkapa kalastajatorpan saunakamariin. Itsellinen kuului työkuntaan ja osallistui nuotanvetoon tyypillisenä sesonkityöläisenä kaikkiaan parin kolmen kuukauden ajan vuodessa. Toiseksi itsellinen saattoi kohota nuotan osakkaaksi, jolloin hänen osuutensa oli tavallisesti neljäsosa nuotasta. Häntä nimitettiinkin silloin yhtiömieheksi (bolagsman), varsinkin jos hänellä oli vaimo ja täysikasvuinen poika tai tytär otettaviksi mukaan nuottakunnan puuhiin.

Kolmanneksi nuotanvetoon osallistui virolaisia sesonkityöläisiä. Monesti mainitaan heitä otetun työhön kolmeksi kuukaudeksi, ajaksi joka alkoi kevätnuotan vedosta ja loppui syysnuotan vetoon. Tällaisesta virolaisesta käytettiin nimitystä “romphjon” (“häntäläinen”), ja hän sai kotiin lähtiessään palkakseen kahdeksasosan syysnuotalla saadusta saaliista. (Nuottakunnan jäsenluvun enimmäisnormina olikin Pernajassa juuri kahdeksan henkeä; näin oli määrätty jo vuonna 1557, kuten edellä mainittiin.) 1800-luvun lopulla kerrottiin, että melkein jokainen Sarvilahden saariston torppari palkkasi aina nuotanvetokaudeksi Virosta tulleen vierastyöläisen tai sitten kaksikin.

Hamnskärin vesillä harjoitetussa kalastuksessa syntyi omat erityiset tapansa. Se on kalliosaari, joka sijaitsee aavalla merellä viiden meripeninkulman päässä lähimmästä siihen aikaan asutusta paikasta, Södra Altarskäristä. Hamnskärillä oleskeli loppukeväällä ja alkukesällä muutaman viikon ajan jopa viisikymmentä Sarvilahden sisä- ja ulkosaaristosta saapunutta venekuntaa. Saarella oli kolme hirsimajaa (ajoittain mahdollisesti useampiakin), mutta monet kalastajat joutuivat asumaan purjeista tehdyissä teltoissa.

Hamnskärin vesillä silakkaa pyydettäessä oli tapana, että neljästä seitsemään nuottakuntaa lyöttäytyi yksiin ns. artteliksi (artell); nimitys oli omaksuttu viron kautta venäjän kielestä. Kuhunkin artteliin kuuluvien nuottakuntien nuottakuninkaat muodostivat

eräänlaisen arttelin johtoryhmän. Vuonna 1874 laadittuun luetteloon sisältyy kolme arttelia. Yhden muodostivat Hudön ja Vårdön nuottakunnat sekä toinen Kämpholmin torppa, toisen kuusi Keipsalon torppaa, yksi Kämpholmin torppa ja Granö, kolmanteen kuului pääasiassa muiden Keipsalon eteläpuolella sijaitsevien saarten torppia.

Kullakin arttelilla oli käytössään yksi Hamnskärin majoista. Täällä käsiteltiin saalis: silakat perattiin, suolattiin ja pakattiin astioihin. Vapaa-aikaakin kalastajilla oli, ja se käytettiin laulamalla ja tanssimalla kallioilla, kertomalla juttuja, pelaamalla korttia ja "juomalla vähän Viron teräviä", jota virolaiset ostajat tarjosivat.

Vuoden 1900 aikoihin oli Hamnskärillä jäljellä vain yksi kalamaja, ja pian sekin hävisi. Selkäluodolla harjoitettu kalastus lakkasi vähitellen, ja nuotanveto ylipäänsäkin loppui melkein kokonaan niin täällä kuin muuallakin Pernajassa. Tällöin hajosivat myös vanhan ajan kalastuksen erityisorganisaatiot, arttelit, nuottaosuuskunnat ja yksityiset nuottakunnat; nuottakuninkaat luopuivat vallasta. Kalastajat alkoivat harjoittaa elinkeinoaan entistä enemmän kukin yksinään. Kuitenkin voitaneen väittää, että kalastajien muodostamat lukuisat työkunnat olivat osaltaan vahvistaneet saariston asukkaiden yhteishenkeä ja yhteistyökykyä.

Pakolaisongelmat, assimilaatio ja ruotsalaistuminen

Pernajan saaristoon muuttaneet virolaiset olivat eräissä suhteissa toisenlaista väkeä kuin pitäjän vanha kantaväestö. He eivät olleet kotoisin Tallinnan länsipuolella sijaitsevilta Viron ruotsalaisseuduilta, vaan he olivat kuuluneet maan itäosassa sijaitsevan Virumaan maakunnan miltei kauttaaltaan vironkieliseen väestöön. Huomattavimpana erona siirtolaisten ja heidän uuden kotipaikkakuntansa alkuperäisten asukkaiden välillä olikin juuri se, että edelliset puhuivat viroa ja jälkimmäiset ruotsia. Ero hävisi vähitellen, miltei kokonaan sillä tavoin, että uudet tulokkaat ja ennen

kaikkea heidän jälkeläisensä luopuivat kansallisesta erityislaadustaan.

Ensimmäinen huomattava assimilaatioprosessi kohtasi niitä virolaisia, joita oli 1700-luvulla alkanut muuttaa ennen kaikkea Sarvilahden ulkosaaristoon. Sinne saapui vähitellen uusia siirtolaisia; tällaista muuttoliikettä jatkui 1820-luvulle saakka. Se edisti virolaisuuden säilymistä aikaisemmin saapuneiden maahanmuuttajien keskuudessa.

Pitäjässä vanhastaan asunut rahvas suhtautui puheena oleviin uudisasukkaisiin epäluuloisesti. Virolaisia siirtolaisia pidettiin täällä “irtaimena ja suureksi osaksi pahantapaisena väkenä”, ja nimitystä “liivinmaalainen” käytettiin 1800-luvun taitteessa haukkumasanan tavoin. Joidenkin Keipsalon seudun kalastajatorpparien tilille kertyikin kyllä tähän aikaan epätavallisen raakoja tappeluita, jopa tappoja. Yksittäisiä hurjapäitä pidettiin helposti kansanryhmänsä tyypillisinä edustajina.

Kielelliset erityispiirteet säilyivät kauan. Sarvilahden kalastajatorpparien perukirjoissa mainitaan 1830- ja 1840-luvuilla virolaisia, suomalaisia ja ruotsalaisia kirjoja. Vielä lähellä 1800-luvun loppua kirjoitetaan, että tähän ryhmään kuuluvien ihmisten puhekieli on “sekoitus suomea, viroa ja venäjää”. Eräänlaista sekakieltä ovat myös jotkut myöhempiin aikoihin asti säilyneet saariston paikannimet: Nockas (torpannimi) sekä kalastuspaikkojen nimet Kyrkskärinpää, Savivarp ym.

Ruotsin kieli pääsi kuitenkin voitolle. Tuomiokapitulin edustajan Pernajassa vuonna 1867 toimittaman tarkastuksen yhteydessä tehty merkintä valaisee muutoksen ilmeisesti ratkaisevaksi muodostunutta vaihetta: “saaristolaisten puolelle” (öborna) pidettiin yhtenä kesäpäivänä suomenkielinen saarna, mutta seuraavana päivänä pidettiin ruotsinkielinen hartaus suomenkielisten perheiden lapsille, “jotka lapset ovat ruotsalaisia”. Sukupolven vaihtuessa oli siis tässä ympäristössä 1850- ja 1860-luvuilla vaihtunut kielikin.

Tällaiset muutokset hälvensivät osaltaan vanhoja

molemminpuolisia epäluuloja. Assimilaatio oli 1900-luvun taitteeseen mennessä edistynyt niin pitkälle, että myös poliittinen ajattelutapa oli yhtenäistynyt. Virolaisista polveutuvat ulkosaariston asukkaat osallistuivat aktiivisesti Bobrikovin aikana käytyyn taisteluun venäläistä sortovaltaa vastaan sekä vuoden 1918 vapaus- eli kansalaissotaan asettuen näissä konflikteissa samalle kannalle kuin suuri enemmistö muistakin pernajalaisista.

Tässä puheena olevan saariston asukkaat perustivat vuonna 1903 oman täysin ruotsinkielisen – ja selvästi ruotsinmielisen – kulttuuri- ja nuorisoseuransa, jolle annettiin nimi De Ungas Vänner (D.U.V.) (tästä lähemmin luvussa 7.4). Järjestäytymistä täydensi kahtakymmentä vuotta myöhemmin muodostettu Pernå fiskargille, jonka jäsenistä pääosa oli samalta alueelta. Sarvilahden saariston asukasluku väheni henkikirjojen mukaan 1900-luvun loppupuolella runsaista sadasta hengestä yhteen ainoaan. Tämän olisi voinut luulla merkinneen paikallisen yhdistyselämän loppua. Mutta näin ei ollut asianlaita. Mannermaalle muuttaneet saaristolaiset ja heidän jälkeläisensä pitivät D.U.V:n ja Gilletin toimintaa yllä; talvisin sitä jatkettiin uusilla asuinseuduilla, mutta kesäisin pidettiin useita tilaisuuksia saaristossa sijaitsevalla vanhalla seurojentalolla, joka oli pidetty hyvässä kunnossa. Tämä osoitti vanhan yhteishengen voimaa.

*

Vuonna 1906 Kabböleen muuttaneet virolaiset saapuivat kylään perheittäin kesän kuluessa, Mikiwer-niminen perhe kuitenkin vasta mainitun vuoden joulukuussa. Kabböleen tullessaan he muodostivat yhtenäisen yhdeksän perheen ryhmän, johon kuului kolmisenkymmentä henkeä. Virosta tuli lisää väkeä, ja vuonna 1910 täällä oli viisitoista virolaista perhettä, yhteensä noin kahdeksankymmentä henkeä.

Jotkut Kabbölen virolaisista saivat pian mainetta ja arvonantoa taitavina veneenrakentajina. Useissa yhteyksissä kuitenkin ilmeni, että uusia tulokkaita kohtaan tunnettiin epäluuloja. Pernajan lounaisosan vanha ruotsinkielinen väestö oli perinnäiseen tapaan

isänmaallista. Se paheksui sitä, että siirtolaiset eivät vuonna 1912 osallistuneet luotsilaitoksen venäläistämistä vastaan käytyyn taisteluun, vaan päinvastoin suorastaan majoittivat venäläisiä luotseja – sortajien käsikassaroita. Samantapainen asetelma syntyi vapaussodan eli kansalaissodan aikana vuonna 1918. Sodan jälkeen epäiltiin muutamien virolaisten olleen yhteistyössä punaisten kanssa; jäi kuitenkin selvittämättä, olivatko epäluulot aiheellisia. Sitä vastoin vaikuttaa selvältä, että jotkut Kabbölen virolaiset olivat mukana kieltolain aikana, vuosina 1919–32, harjoitetussa salakuljetuksessa. Tätä eivät muut tavalliset paikkakuntalaiset ehkä erityisen jyrkästi paheksuneet, mutta eri viranomaiset kyllä.

1920- ja 1930-luvuilla oli ilmeistä, että Kabbölen virolaiset halusivat lopullisesti juurtua uudelle kotiseudulleen. He alkoivat nyt hakea Suomen kansalaisuutta. Pernajan kunnanvaltuusto antoi kuitenkin useaan kertaan epäävän lausunnon, ja tästä syystä hakemukset hylättiin. Lausunnoissa mainittiin mm. poliittinen epäluotettavuus ja kieltolakirikokset. Talvisodan jälkeen, vuonna 1940, Pernajan valtuusto kuitenkin tarkisti politiikkansa. Tämä liittyi syntyneeseen yhteisymmärryksen henkeen sekä siihen, että neuvostomiehittäjän tiedettiin ryhtyneen harjoittamaan Baltian maissa sortopolitiikkaa. Valtuusto alkoi syksyllä 1940 puoltaa Mikiwerin, Warman ja useiden muidenkin sukujen jäsenten kansalaisuushakemuksia.

Voidaan katsoa, että pitäjäläiset olivat 1940-luvulle tultaessa suurin piirtein lakanneet vastustamasta Kabbölen virolaisten liittymistä paikalliseen yhteisöön. Samoihin aikoihin oli myös paikkakunnalle muuttaneiden virolaisten varauksellinen suhde assimilaatioon muuttunut, ainakin siinä määrin, että tällaiseen kehitykseen oli sopeuduttu ja alettu pitää sitä välttämättömänä.

Kabböleen muuttaneet virolaiset olivat ensimmäisten neljänkymmenen vuoden aikana monin tavoin osoittaneet virolaisuuttaan ja haluaan pitää yhtä nimenomaan virolaisina. Aivan ensiksi, heti vuoden 1906 jälkeen, he alkoivat kokoontua

kyläkeinulle, joka laitettiin malliltaan tyypillisesti virolaiseksi; niinpä siinä oli poikkeuksellisen korkeat pylväät. Pian sen jälkeen rakennettiin tanssilava. Talvisin kokoonnuttiin vuorotellen eri taloihin viettämään käsityö- ja perheiltaa ja laulamaan virolaisia lauluja. Monet olivat tilanneet Virossa ilmestyviä lehtiä.

Vuonna 1919 perustettiin varsinainen yhdistys, joka sai nimen *Kabbööli Rahvaselts* (Kabbölen kansanyhdistys). Toisinaan nimi esiintyi muodossa *Kabbööli Eesti selts* (Kabbölen virolainen yhdistys). Virallisesti yhdistys tosin rekisteröitiin ruotsinkielisellä nimellä *Kabböle allmogeförening r.f.*, mutta pöytäkirjat kirjoitettiin viroksi. Yhdistys perusti virolaisen kirjaston, jossa oli neljä-, viisisataa nidettä, joita säilytettiin Ludvig Ponamarin kotona. Muuten se teki tavallista, varsin vilkasta ja monipuolista nuorisotyötä, jonka keskuksena oli useaan kertaan uudelleen rakennettu tanssipaviljonki. Erilaiset perintöriidat ja muut sisäiset erimielisyydet johtivat kuitenkin vuonna 1937 yhdistyksen hajoamiseen.

Seudulle muodostettiin vuonna 1945 uusi nuorisoseura, joka sai nimen *Byagillet*. Sen jäsenistä oli aluksi noin puolet virolaisia tai heidän jälkeläisiään ja puolet kuului vanhoihin ruotsinkielisiin perheisiin. Ruotsin kieli sai kuitenkin pian selvästi vallitsevan aseman sekä yhdistyksessä että Kabbölen kylässä ylipäänsäkin. Kieliolojen muuttumisen perussyynä oli ennen kaikkea kylän kansakoulu, joka oli aloittanut toimintansa vuonna 1911 ja jossa oli opetuskielenä ruotsi. Esimerkiksi 1930-luvun alussa vielä noin 80 % oppilaista oli virolaisten jälkeläisiä, mutta melkein kaikki oppilaat osasivat ruotsia paljon paremmin kuin viroa.

1900-luvun puolivälin jälkeen kuultiin Kabbölessä viron kieltä enimmäkseen vain vanhojen siirtolaisten puhuessa sitä keskenään. Vuosisadan keskipaikkeilta lähtien edisti assimilaatiota myös laaja-alaisempi muutos. Ennen vuotta 1945 (tai ainakin ennen vuotta 1940) Kabbölen virolaiset olivat pitäneet yllä tiiviitä yhteyksiä Suomenlahden eteläpuolella sijaitseville vanhoille kotiseuduilleen ja

mm. osallistuneet Virossa eivätkä Kabbölessä vietettyihin juhannusjuhliin. Tämä oli vahvistanut heidän kansallista identiteettiään. Sitten nämä yhteydet olivat 45 vuoden ajan poikki, ja juuri sinä aikana Kabbölen virolaiset lopullisesti assimiloituivat Pernajan ruotsinkieliseen väestöön.

Saaristo tyhjenee – osaksi vuotta

Pernajan itäisen ja läntisen saariston välillä oli melkoinen ero, joka johtui sekä luonnonoloista että elinkeinoelämän kehityksestä. Itäisessä saaristossa, varsinkin Sarvilahden ulkosaaristossa, luonto on karumpi. Siellä on kalastuksen lisäksi ollut vain vähän mahdollisuuksia maatalouden harjoittamiseen, ellei oteta lukuun joitakin kallionhalkeamiin laitettuja pikku perunamaita sekä muutamia lehmiä ja lampaita, joille voitiin antaa rehuksi vesikasveja.

Kalastuselinkeino muuttui kahteen kertaan erityisen olennaisella tavalla: nuotanveto loppui 1900-luvun taitteessa, ja vuoden 1960 vaiheilla siirryttiin troolipyyntiin. Muutokset merkitsivät mm. sitä, ettei kalastajaväestön enää tarvinnut välttämättä asua kalavesiensä tuntumassa niin kuin aikaisemmin. Kalastajien omat viljelmät olivat vähäisiä, eivätkä nekään vaatineet heidän läsnäoloaan kuin muutaman harvan kerran vuodessa – sikäli kuin niiden viljelyksessä pitäminen oli ylipäänsä lainkaan välttämätöntä.

Kun saariston kalastajaväestö ajatteli taloudellisia tosiseikkoja, vanhoille asuinpaikoille jääminen alkoi siitä tuntua yhä tarpeettomammalta ja mahdottomammalta. Kelirikkoajan liikenneongelmat olivat edelleenkin olemassa, eikä saaristossa ollut käytettävissä tavallista sähkövoimaa (Sarvilahden ulkosaaristoon se saatiin vasta vuonna 1991). Sen puuttuminen vaikeutti kalanviljelyn ja muunkin talouselämän nykyaikaistamista, eikä kotitaloudessa voitu käyttää moderneja teknisiä välineitä. Siten on yksilöitävissä monia eri tekijöitä, jotka vaikuttivat siihen, että etenkin itäisen saariston asukkaat muuttivat pois.

Sarvilahden ulkosaaristosta oli muuttanut jonkin verran väkeä muualle jo 1900-luvun taitteen aikoihin, joskin tällainen muuttoliike oli pysynyt kohtuullisena. Alueen asukasluku arvioitiin vuonna 1875 kaikkiaan 149 ja vuoteen 1915 tultaessa 138 hengeksi. Pysyvästi asuttuja kalastajatiloja täällä oli vuonna 1920 suunnilleen kaksikymmentä, samoin vielä vuonna 1950. Viimeksi mainittuna vuonna oli tällaisia saarilla sijaitsevia tiloja seuraavissa paikoissa (useimmat tilat olivat vanhoja kalastajatorppia): Vårdö, Hudö (kaksi tilaa), Kämpholmen (kaksi tilaa), Granö, Sandö, Bästö (kaksi tilaa), Södra Altarskär, Påsalö, suuri Keipsalon saari, jonka pohjoisrannoilla oli kolme asutustilaa, sekä edelleen itään ja etelään päin mentäessä Reimarvik, Stenudd, Djupvik ja Bastuvik. Kaiken kaikkiaan näitä saaristotiloja oli kahdeksantoista. Jo ennen vuotta 1950 olivat useat vanhat kalastajatorpat, mm. Keipsalon Nockas sekä molemmat Kattön torpat ja Norra Altarskär, jääneet ilman ympärivuotista asutusta.

Suuri väestökato kohtasi Pernajan kaakkoisosan saaria runsaan vuosikymmenen aikana 1900-luvun puolivälin jälkeen. Se keskittyi erityisesti vuosiin 1958–63. Täällä oli asukkaita vuonna 1950 kaikkiaan 94 henkeä, vuoteen 1970 tultaessa 27, vuonna 1980 enää 11 ja vuonna 1992 vain 2 henkeä. Toinen näistä kahdesta oli Keipsalon pohjoisosassa asuva kalastaja Matti Mannonen, joka oli vuonna 1944 tullut evakkona Lavansaaresta. Toinen kalastaja, Bästössä asuva Börje Andersson, oli vuosisadan päättyessä ainoa tämän saariston ympärivuotinen asukas. Påsalö, joka on entisen Sarvilahden saariston läntisin saari, luettiin tuohon aikaan erilliseksi asutusyksiköksi; sieltä asukkaat muuttivat pois vuoden 1980 paikkeilla.

*

Pernajan lounaissaaristossa luonnonolot ja elinkeinoelämän luonne aiheuttivat, että asutuksen kehitys ja väestön muuttoliike muodostuivat osittain toisenlaisiksi kuin pitäjän kaakkoissaaristossa. Lounaisessa saaristossa oli hyviä viljelysmaita, ja kun Sarvisalon

suurtilan alueita palstoitettiin 1910-luvulta lähtien, syntyi puolisensataa itsenäistä viljelys- ja kalastustilaa. Uusien tilojen omistajat eivät juuri olleet taipuvaisia muuttamaan muualle. Myös alueen lounaisosan saarilla, Våtskärissä, Sondarössä ja Killingössä (Rabbas) oli viljelysmaata – sitä oli kullakin näistä saarista kaikkiaan lähes normaalikokoisen talonpoikaistilan viljelyspinta-alan verran. Mainittujen kolmen saaren väestö kasvoi hieman vielä vuosina 1875–1915, sillä kyseisen ajanjakson alkaessa niillä oli asukkaita 83 ja sen päättyessä 97 henkeä. Samaan aikaan Sarvisalon väkiluku kasvoi 437 hengestä 601:een. Sarvisalolla oli elinkeinoelämänsä ja väestörakenteensa suhteen joltinenkin mannermaan leima, jota myöhemmin korosti vuonna 1967 valmistunut siltayhteys.

Vuodesta 1915 vuosisadan vaihteeseen tapahtunut kehitys merkitsi myös lounaissaaristolle väkiluvun vähenemistä, missä on kuitenkin havaittavissa eräitä paikallisia eroja. Itse Sarvisalon väkiluku kasvoi vuosisadan puoliväliin mennessä vielä aavistuksen verran: vuonna 1915 se siis oli 601 ja vuonna 1950 – 617 henkeä. Sen jälkeen se kuitenkin väheni ja oli vuonna 1995 enää 219 henkeä. Saaren väkiluku oli näin ollen vuonna 1995 vain 36 % vuoden 1915 luvuista. Ulomman Våtskärin – Sondarön – Killingön saariryhmän asukasluku oli vuonna 1915 ollut yhteensä 97 henkeä, mutta vuonna 1995 asukkaita oli vain 10. Viimeksi mainittu lukumäärä oli siis jokseenkin tarkalleen 10 % siitä, mitä väkiluku oli ollut kahdeksankymmentä vuotta aikaisemmin. Sondarössä ei vuonna 1995 ollut ainoatakaan henkikirjaan merkittyä asukasta. Ulompi saariryhmä oli tyhjentynyt väestöstä huomattavasti perusteellisemmin kuin enemmän mannermaata muistuttava Sarvisalo; tämä onkin aivan luonnollista. Lounaissaaristo ei silti kaiken kaikkiaan ollut menettänyt väestöään niin olemattomiin kuin pitäjän kaakkoisimmassa osassa näytti käyneen.

Saaristo ei kuitenkaan todellisuudessa ollut 1900-luvulla tyhjentynyt väestöstä läheskään niin täydellisesti kuin henkikirjoista

voisi päätellä. Tämä koskee jopa Sarvilahden kartanolle aikoinaan kuulunutta saaristoa, jonka virallisesti rekisteröity väkiluku oli vuosisadan kuluessa vähentynyt runsaista sadasta hengestä yhteen ainoaan.

Sillä monet Pernajan kaakkoisesta ulkosaaristosta lähteneet asukkaat muuttivat vain vähän matkan päähän Loviisan eteläisiin kaupunginosiin ja niiden merenrantakortteleihin. Loviisaan juuri tulleet kaupunkilaiset sanoivat tuntevansa itsensä edelleenkin saaristolaisiksi. He olivat pitäneet saarilla sijaitsevat talonsa ja tiluksensa omassa hallussaan. Siellä sijaitsevat rakennukset ja viljelykset pidettiin kunnossa vapaa-ajan käyttöä varten, mutta myös niitä perheenjäseniä varten, jotka kalastivat saaristossa ja tekivät siellä muitakin töitä usean kuukauden ajan vuosittain. Jotkut vanhat saaristolaiset, jotka olivat virallisesti kirjoilla Loviisassa, antoivat rekisteröidä kalastusalan ym. yrityksensä Pernajassa, jota he pitivät “oikeana kotipaikkakuntanaan”.

Saaristossa oleskeli ja työskenteli – ja oleskelee ja työskentelee nykyäänkin – siis huomattavan osan vuodesta paljon runsaammin väkeä kuin virallisesta väestökirjanpidosta ilmenee. Näin jatkettiin tietyssä määrin saarten aikaisempien asukaspolvien työtä. Toisaalta, ja enimmäkseen, vanhoja saaristolaisia oleskeli entisillä kotipaikoillaan myös osana vapaa-ajan asukkaiden ryhmää. Viimeksi mainittua kategoriaa kuvataan seuraavassa.

Vapaa-ajan asukkaat ja saaristomiljöö

Tässä jaksossa käsiteltävää kasvavaa ihmisryhmää alettiin 1900-luvun loppupuolella nimittää vapaa-ajan asukkaiksi tai loma-asukkaiksi; aikaisemmin oli käytetty nimityksiä huvila-asukkaat ja kesävieraat. Näiden termien asiasisällössäkin oli eronsa, joita hieman selvitetään tässä alaluvussa. Saaristomiljöö-sanan jälkimmäisellä yhdysosalla tarkoitetaan tässä toisaalta luontoa ja maisemakuvaa, toisaalta – ja ennen kaikkea – saaristoyhteisöiden muodostaman

sosiaalisen ympäristön ihmissuhteita.

Pernajan vanhimmat kesähuvilat juontavat alkuperänsä huomattavalta osin kartanolaitoksesta, mikä ei tällaisessa pitäjässä ole juuri kovinkaan odottamatonta. Huviloita alettiin 1800-luvun kahden viimeisen vuosikymmenen aikana pystyttää tonttialueille, jotka oli joko virallisia säännöksiä noudattaen tai ne sivuuttaen erotettu Pernajanlahden rannikon kartanoiden rantamaista. Ne oli tarkoitettu Antellin, Ehrnroothin, Meinanderin ja Segerstrålen sukujen ym. tilanomistajasukujen jäsenten asuttaviksi; joukossa oli myös sellaisia sukuja kuin von Willebrand ja von Frenckell, joiden jäseniä oli avioitunut Pernajan kartanoiden omistajaperheiden jäsenten kanssa. Rakennukset olivat usein arkkitehdin piirtämiä ja varsin suurikokoisia; ulkonäöltään erityisen vaikuttavia ovat Kalvholmenin saaressa sijaitsevat von Frenckellien kaksi- ja puolikerroksiset huvilat, joissa on edessä frontespiisi ja veranta sekä verannan yläpuolella pylväiden kannattama parveke eli altaani.

Näiden huviloiden omistajat sulautuivat luontevasti siihen ympäristöön, missä he Pernajassa oleskelivat; täällähän oli totuttu siihen, että moni tilanomistaja asui virkansa vuoksi pääosan vuotta Helsingissä ja tuli sitten alkukesästä maalle eläen tässä suhteessa melkein samaan tapaan kuin muutkin kesävieraat. Elsa von Born on eräässä vuonna 1928 julkaisemassaan muistokirjoituksessa kuvannut asiantuntevasti tilan- ja huvilanomistajien kesäelämää. Kun hän kertoo, kuinka “koko Pernaja” silloin tällöin vieraili eri huviloissa, on tietysti sanomattakin selvää, että hän tarkoittaa “koko Pernajalla” sitä harvalukuista sosiaaliryhmää, johon kaikki pitäjän huvilanomistajat ja kesävieraat vielä 1900-luvun taitteessa kuuluivat.

Greggbölessä sijaitseva Meinanderin perheen huvila oli ensimmäinen Pernajaan pystytetty tämäntyyppinen rakennus. Se rakennettiin 1860-luvulla, varovaisuussyistä saariston kaikkein sisimpään osaan (nyt se on jokusen kymmenen metrin päässä moottoritiestä tämän eteläpuolella). Valok. S. Flink 1996

Pernajasta alkoivat 1900-luvun alussa hankkia huviloita sellaisetkin henkilöt, joilla ei ollut suoranaisia sukulaisuussuhteita pitäjän tilanomistajiin – lähinnä loviisalaiset ja porvoolaiset virkamiehet ja yritysjohtajat. Tähän ryhmään alkoi vähitellen liittyä myös Helsingin seudulla asuvia vastaavassa sosiaaliasemassa olevia kesävieraita, nimenomaan sen jälkeen kun höyrylaivat olivat vuonna 1907 aloittaneet vilkkaan vuoroliikenteensä Helsingin – Pernajan – Loviisan linjalla (tai vastaavalla Porvoon kautta kulkevalla linjalla). Jotkut näistä kesävieraista hankkivat oman huvilan, toiset asettuivat täysihoitolaisiksi vaikkapa jonkin kalastajaperheen asuinrakennukseen – isäntäperhe itse majoittui tällöin kesäksi saunakamariin, aitan luhtiin tms. paikkaan. Tällaisesta käytännöstä kehittyi etenkin 1920- ja 1930-luvuilla varsinainen täysihoitolatoiminta, näin mm. Våtskärissä.

Vanhasta våtskäriläisestä suvusta polveutuva saaristotutkija Henry Forsell on kuvannut huvila-asutukseen (vapaa-ajan asutukseen) liittyviä oloja ennen toista maailmansotaa ja sen jälkeen mm. seuraavasti: Aikaisemmin kaupunkilaiset esiintyivät saaristossa

vieraina ja sopeutuivat sikäläiseen elämään paikkakunnan oman väestön ehdoilla. Saaristolaiset saivat turismista suoranaista taloudellista hyötyä sen ilmetessä tässä ensimmäisessä muodossaan. Kesävieraat olivat aikaisemmin asettuneet vuokralle saaristolaisten luo, mutta vuoden 1945 jälkeen heidän asuintapansa alkoi muuttua täysin. “Vapaa-ajan asutus sijoittuu ulkosaarille, ja rakennukset pystytetään lähelle rantaa, niin että ne näkyvät ulapoiden yli, ottamatta huomioon sitä, että saaristomaisema turmeltuu helposti. Paikkakuntalaisten ja lomanviettäjien väliset sosiaaliset kontaktit vähenevät...”.

Kuva Hudöstä 1890-luvulta. Saaren asukkaat ovat työssään; kaupunkilaistapaan pukeutunut kesävieras on tässä ympäristössä uusi tulokas. Postikortti.

Seuraavassa käsitellään kohta juuri sosiaalisia kontakteja ja sitä, että ne sittemmin taas paranivat. Ensiksi on kuitenkin selvitettävä vapaa-ajan asutuksen kehitystä muutamin numerotiedoin.

Pernajasta ei 1900-luvun varhaisemmilta vuosikymmeniltä ole täsmällisiä tilastotietoja kesähuviloiden ja -mökkien lukumäärästä. Sen voidaan arvioida kasvaneen 1900-luvun taitteesta vuoteen 1940

mennessä muutamasta kymmenestä kahteen- tai kolmeensataan. Vuonna 1980 merkittiin tilastoihin, että pitäjässä oli 1037 vapaa-ajan asuntoa, vuonna 2002 niitä oli 1644. Pernajan loma-asunnoista oli vuoden 1980 tietojen mukaan – jotka vastannevat tässä suhteessa myöhempienkin aikojen oloja – runsaat 50 % Helsingin seudulla asuvien omistajien hallussa. Lopuista pääosa kuului porvoolaisille ja loviisalaisille, Pernajan asukkaiden oma osuus oli vain 5 %.

Vapaa-ajan asutuksen maantieteelliseen levinneisyyteen vaikutti 1900-luvun kuluessa olennaisesti pääasiassa kolme tekijää: ensinnäkin loma-asunnot haluttiin pystyttää lähelle rantaa, toisena tekijänä olivat liikenneyhteydet (etenkin länteen päin) ja kolmanneksi vapaa-ajan asuntojen sijoittumiseen vaikutti se, ketkä maanomistajat olivat halukkaita tai haluttomia myymään tontteja. Näistä seikoista määräytyvä jakauma oli 1990-luvun alkuun mennessä muodostunut suurin piirtein seuraavanlaiseksi:

Pernajan loma-asunnoista 55 % sijaitsi pitäjän lounaisimmassa osassa, ennen kaikkea Sarvisalossa, Sondarössä tai Våtskärissä taikka Kabbölen seudulla. Alueella oli tuolloin noin 230 henkikirjaan merkittyä ympärivuotista asukasta; kesäaikaan täällä oli väestöä kymmenkertainen määrä. Kesähuviloita ja -mökkejä oli rakennettu tiheään myös Pernajanlahden itärannalle Gislarbölestä Särkilahteen saakka; siellä oli 20 % kaikista pitäjän loma-asunnoista. Loput 25 % jakautuivat enemmän hajalleen eri alueille. Vapaa-ajan asuntoja oli mm. “Läntisellä kartanorannikolla” Greggbölestä Näseen (ei kuitenkaan Rönnäsissä) sekä Sarvilahden saaristossa. Yhtenä taustatekijänä oli kartanonomistajien vanha kirjoittamaton sääntö: ei ollut oikein säädynmukaista ansaita rahaa myymällä perityn tilan maita huvilatonteiksi.

Eräiden maanomistajien pidättyvyys vaikutti siihen, että Pernajan rantojen voitiin havaita olevan vähemmän täyteen rakennettuja kuin monien muiden Uudenmaan kuntien ranta-alueet. Vuonna 1986 toimitetun selvityksen perusteella kirjattiin seuraavat prosenttiluvut: Pernajan ranta-alueista oli hyödynnetty tällaisiin

tarkoituksiin 37,5 %, Ruotsinpyhtään 44,2, Porvoon maalaiskunnan 44,7, Sipoon 61,4 ja Espoon 85,0 %. Mikäli prosenttiluku oli suurempi kuin 50, tämän katsottiin merkitsevän, että rannoille pystytetyt rakennukset hallitsivat maisemaa kohtuuttomana pidettävässä määrin.

Eri tutkimuksissa todettiin, että lomanviettäjät tuottivat Pernajan kunnan talouselämälle ja yksityisten vakinaisten asukkaiden taloudelle pääasiassa hyötyä. Kaikki voivat havaita mm. sen, että vapaa-ajan asukkaiden läsnäolo esti eräissä pitäjän osissa kauppakuolemia. Niinpä Sarvisalossa toimiva kauppa, jonka tavaravalikoima oli verraten monipuolinen (Härkäpään Björkellin kauppa), voi vuosisadan vaihteessa jatkaa toimintaansa myös talven hiljaisen kauden ajan osaksi juuri kesäkautena saatujen runsaiden voittojen ansiosta. Sama koski tietyssä määrin myös Kabbölen kauppaa. Esimerkiksi Sarvilahden laajassa saaristossa vapaa-ajan asutus kuitenkin oli liian harvaa, jotta kukaan olisi uskaltanut avata sinne myymälää.

Henry Forsell kirjoitti vuonna 1980, että edellisinä vuosikymmeninä oli jouduttu havaitsemaan loma-asukkaiden ja paikkakunnan vakinaisen väestön välien huonontuvan ja muodostuvan entistä etäisemmiksi. Jos näin olikin, näyttää siltä, että kehitys oli tuohon aikaan jo alkanut kääntyä parempaan suuntaan. Lomanviettäjät olivat kyllä aikaisempinakin vuosina osallistuneet aktiivisesti paikalliseen yhdistyselämään. Heillä oli esimerkiksi ollut tapana huolehtia Kabbölen Byagilletin järjestämän “kesävieraiden juhlan” ohjelmasta; juhla tuotti nuorisoseuralle tuloja, ja sitä pidettiin ylipäänsä yhtenä suurimmista ja merkittävimmistä saaristossa järjestetyistä tilaisuuksista. Vapaa-ajan asukkaiden ja paikkakuntalaisten välisestä yhteistoiminnasta ja yhteisymmärryksestä tuli vuonna 1992 perustetun Sarvsalö Byarådin toimintaohjelman tärkeimpiä kohtia. Näiden pyrkimysten toteutumiseen oli sitäkin paremmat mahdollisuudet, kun toimikunnan 200 jäsenestä oli puolet toisen ja puolet toisen ryhmän

edustajia.

Etenkin Pernajan lounaisosassa työskenneltiin tehokkaasti saaristomuseon hyväksi. Museo avattiin vuonna 1985 Rönnäsiin, ja sen toimintaa laajennettiin sitten monin tavoin (tästä luvussa 7.6). Museohanke oli kaunis osoitus siitä, miten saariston asukkaat pystyvät yhteiseen toimintaan; sitä tukivat myös vapaa-ajan asukkaat ja monet muutkin.

5.4. Sosiaalisia ympäristöjä, 3: Kartano- eli suurtilayhteisöt

Kartanoyhteisöä pitivät koossa ennen kaikkea ne velvoitteet, joita sen jäsenillä oli kartanoa kohtaan. Erityisen tyypillinen velvoite oli se, että heidän oli pakko suorittaa – tai he olivat ottaneet suorittaakseen – yhdessä töitä kartanon hyväksi. Tällaisia tehtäviä olivat ennen kaikkea päivätyöt, joita lampuodit, torpparit ja muonamiehet tekivät tilanomistajan mailla.

Siinä kuvassa, joka jälkimaailmalla on muinaisista kartanoyhteisöistä, on usein hyvin voimakkaana ja keskeisenä piirteenä juuri pakko, jonka alaisina niiden tavalliset jäsenet joutuivat toimimaan. Sen ei kuitenkaan saisi antaa peittää näkyvistä niitä tekijöitä, jotka voivat antaa aihetta näiden erityisyhteisöjen myönteisempään arvioimiseen. Pernajan kartanoyhteisöjen kehityksen ennakkoluuloton tarkastelu voinee edistää monipuolisen kuvan luomista entisajan kartanoyhteisöjen oloista. Nyt alkavassa luvussa 5.4 esitetään muutamia kuvan pääpiirteitä.

Laajoja ja monisärmäisiä sosiaalisia ympäristöjä

Pernajan suurimpien kartanoiden ympärille kasvoi laajoja kartanoyhteisöjä. Päälukuun 3 sisältyvät yleiskatsaukset ja kartanoiden vaiheita koskevat “aikakirjat” antavat kuvan kasvun eri vaiheista kussakin yksittäistapauksessa. Tässä esitetään vain

taulukko, joka valaisee numerotiedoin suurimpien kartanoyhteisöjen kokoa vuonna 1875. Niiden suhteellinen koko oli tuolloin pysynyt sadan vuoden ajan suunnilleen samana. Vuoden 1875 jälkeisinä vuosikymmeninä alkoivat torppien lakkauttamiset ym. toimenpiteet supistaa kartanoyhteisöjä; tällaista prosessia kesti vuoden 1920 paikkeille asti, jolloin lampuoti- ja torpparilaitos lakkautettiin.

Vuonna 1875, jota läpileikkaus siis koskee, valtaosa kartanoille kuuluvien alueiden asukkaista oli joko suorassa tai epäsuorassa riippuvuussuhteessa kartanoon. Näin oli myös esimerkiksi kartanon maalla asuvien käsityöläisten laita, samoin sellaisten perifeeristen ryhmien kuin mäkitupalaisten ja itsellisten, jotka tavallisesti tekivät muutamia päivätöitä vuodessa – osittain siitä hyvästä, että he saivat asua kartanon alueella, osittain tehtävänä, jolla he hankkivat itselleen tuloja. Vuoden 1875 henkikirjoista saatavien summien voidaan katsoa antavan riittävän selvän käsityksen eri kartanoyhteisöjen koosta – siis niihin kuuluvista ihmismääristä.

Joissakin tapauksissa taulukkoon sisältyy myös ulkotiloja. Niiden yhteys pääkartanon ympärille ryhmittyneeseen kokonaisuuteen oli löyhempi kuin sen muiden osien, mutta ne on epäröimättä luettava asianomaisen suuremman kartanoyhteisön piiriin. Pernajan suurimpien kartanoyhteisöjen asukasmäärät olivat siis vuonna 1875 seuraavat:

Sarvilahti (mukaan luettuina Fantsnäs ja saaristo)	784
Malmgård (ml. Tetom)	273
Tervik (ml. Baggnäs)	266
Koskenkylä	217
Tjusterby	216
Näsegård (ml. Kabböle)	176
Rönnäs	129
Sjögård	124
Sarvisalo	117

Isnäs (ml. Knapas ym.)	116
Labby	106

Sarvilahden kartanoyhteisö oli siis selvästi pitäjän suurin. Se oli vuonna 1875 suunnilleen kolme kertaa niin suuri kuin Malmgårdin, Koskenkylän, Tervikin ja Tjusterbyn yhteisöt, joissa kussakin oli 200–300 asukasta. Kuudessa eteläisemmässä kartanoyhteisössä oli 100–200 asukasta; niistä suurimmat olivat vuonna 1875 Näsen ja Sarvisalon yhteisöt. Kun Sjögård pian sen jälkeen yhdistettiin Isnäsiin ja Labby Rönnäsiin, näin muodostuneissa kahdessa yhteisökokonaisuudessa oli kummassakin yli 200 asukasta. Todennäköisesti nämä neljä tilaa kuitenkin toimivat vastaisuudessakin erillisinä yksikköinä; tuskin kyseisten yhteisöjen tavallisten jäsenten välille ainakaan syntyi erityisen vahvaa yhteenkuuluvuudentunnetta.

Särkilahti ja Segersby on Pernå sockens historia -teoksessa luettu yhdessä edellä mainittujen kartanoiden kanssa “vanhojen säterien ja suurtilojen” ryhmään. Kun ajatellaan kartanoyhteisöiden kokoa vuonna 1875, molemmat viimeksi mainitut tilat kuuluvat kuitenkin pienempien kartanoiden kategoriaan. Seitsemän tällaisen pienemmän kartanon muodostaman kartanoyhteisön asukasmäärä oli sanottuna vuonna 40–50 hengen välillä, nimittäin Särkilahden, Kirkonkylän Baijarsin, Thorsbyn Nygårdin, Segersbyn, Gislarbölen, Bergbyn ja Greggbölen. 20–39 hengen välillä oli asukasmäärä Kuggomissa, Paavalinkylässä ja Hagabölessä; heti niiden alapuolella oli Lurens, jossa oli 15 asukasta, ja sitten seurasivat muut tilat aina Kristineborgiin asti, jonka asukasluku oli vain 3 henkeä. Monia pienehköjä tilojahan on ajoittain muiden kriteerien perusteella luokiteltu kartanoiksi, mutta niistä pienimpien asukkaiden ei kylläkään voida katsoa muodostaneen vuonna 1875 kartanoyhteisöä.

Yksittäisiin kartanoyhteisöihin kuului erilaisia ihmisiä, joiden asema ja tehtävät yhteisössä vaihtelivat. Yksinkertainen jaottelu (joka ei kaikissa yksityiskohdissaan merkitse rankijärjestystä) voisi

olla seuraava: tilanomistajaperhe; tilanomistajaperheen henkilökohtaiset palvelijat; tilanomistajan palkkaamat henkilöt, jotka tekivät pääasiassa kartanon tilusten viljelyyn kuuluvia töitä; suhteellisen vapaassa asemassa olevat yrittäjät, kuten käsityöläiset; lampuodit; torpparit; mäkitupalaiset, itselliset ja muut sentapaiset henkilöt, joista joidenkin siteet kartanoyhteisöön olivat sangen löyhät. Lukuun ottamatta ensimmäistä ryhmää ja muutamia viimeiseen kuuluvia henkilöitä voidaan näitä kaikkia nimittää kartanonherran käskyläisiksi. Nimityksellä alustalaiset tarkoitetaan tässä ainoastaan lampuoteja ja torppareita; hehän olivat muihin kartanoyhteisön jäseniin verrattuina erikoisasemassa, lähinnä siksi, että he olivat vuokraviljelijöitä.

Kartanoyhteisön jäsenistön kirjavuuden ja vaihtelevuuden havainnollistamiseksi esitettäköön tässä muutama luettelo suurimpien kartanotilojen asukaskunnan eri kategorioista muutamina 1700- ja 1800-luvulle sijoittuvina ajankohtina:

Sarvilahti vuonna 1800 (laamanni J. Chr. von Morian nuoremman aikana): kirjanpitäjä-pehtori, "mademoiselle", emännöitsijä, kamarineito, 2 (mies)palvelijaa, 2 voutia, renki, 8 piikaa, krouvari, 3 käsityöläistä, 52 lampuotia, 41 torpparia.

Malmgård vuonna 1770 (kreivi Johan Carl Creutzin aikana): pehtori, kotiopettaja, sisäkkö, kamaripiika, kaksi (mies)palvelijaa, kolme muonamiestä, mylläri, puutarhuri, laivuri, laivamies, 4 käsityöläistä, 23 lampuotia, 15 torpparia.

Koskenkylä vuonna 1830 (ruukinpatruuna Lars Falckenheimin viimeisiä vuosia): pehtori, emännöitsijä, vouti, 3 renkiä, 5 piikaa, 2 mylläriä, puutarhuri, kalastaja, laivuri, kestikievarinpitäjä, 2 käsityöläistä, 20 lampuotia, 4 torpparia.

Tervik vuonna 1770 (valtaneuvos Otto Wilhelm de Geerin ja Anna Dorotea Muhlin aikana): pehtori, koulumestari, sisäkkö, 4 kamarineitoa, 3 (mies)palvelijaa, vouti, 5 renkiä, 12 piikaa, paimen, puutarhuri, 2 käsityöläistä, 13 lampuotia, 20 torpparia.

Tjusterby vuonna 1870 (prokuraattori Frans Richard de la Chapellen aikana): pehtori, vouti, renki, 5 muonamiestä, paimen, puutarhuri, karjatalon vuokraaja, käsityöläinen, 6 lampuotia, 6 torpparia.

Kokoasteikon toisessa päässä oli muutamia tiloja, joita voitiin pitää kartanoina etupäässä siksi, että tilalla oli erityinen palkattu työnjohtaja. Tällaisia olivat vuonna 1870 mm. seuraavat tilat: Hagaböle (omistajana notaari Elis Holm): vouti, renki, kaksi piikaa, kahdeksan muonamiestä; Härkäpään Hermans (kaupunginviskaalin leski Olivia Bjugg): vouti, kaksi renkiä, kaksi piikaa, kolme muonamiestä; Lurens (kauppa-aluksen kapteeni Jacob Lindfors): vouti, kaksi muonamiestä.

Kamarineidot, herrasväen henkilökohtaiset (mies)palvelijat ja puutarhuri kuuluivat toki asiaan hyvin varustautuneissa kartanoissa silloin, kun herrasväki oli itse paikalla. Heidän ja muiden tilanomistajaperheen henkilökohtaisten palvelijoiden tehtävät ja asema on tässä teoksessa todettu edellä luvussa 2.2. selostettaessa muutamia kartanolaitoksen kehityksen piirteitä. Kartanoyhteisöissä kartanon omilla viljelyksillä työskentelevät rengit ja piiat sekä sen mailla asuvat käsityöläiset ja mäkitupalaiset olivat suunnilleen samassa asemassa kuin ne heidän ammattitoverinsa ja samaan sosiaaliryhmään kuuluvat henkilöt, jotka asuivat talonpoikaiskylissä – tällaisista yhteiskuntaryhmistähän on tässä esityksessä kerrottu luvussa 5.2. Seuraavassa kiinnitetään päähuomio entisajan kartanoyhteisöiden luonteenomaisimpaan väestöainekseen, päivätöitä suorittaviin lampuoteihin ja torppareihin.

Eri vaiheissa muodostettujen lampuotitilojen suuria ryhmiä

Lampuodeilla ja torppareilla oli eräiltä osin samantapaisia velvoitteita kartanoa kohtaan. Kumpikin ryhmä suoritti vuokraa, ns. arentia, johon kuului tiettyjä määriä tavaroita ja käteistä rahaa. Ja molemmat suorittivat päivätöitä. Muuten lampuotien ja torpparien velvoitteet ja ylipäänsä heidän elinehtonsa kuitenkin poikkesivat monessa tapauksessa toisistaan niin suuresti, että näitä kahta kartanoiden alustalaisten ryhmää voidaan pääasiallisesti käsitellä tämän alaluvun kahdessa eri jaksossa. Koska velvollisuuksien määrä ja luonne muotoutuivat sen mukaan, millä tavoin lampuotitila tai torppa oli aikoinaan syntynyt, on tässä tarkasteltava myös niiden syntyhistoriaa, ensiksi lampuotitilojen.

Strömslandetin entisten lampuotitilojen rakennukset ovat säilyneet hyvin. Nämä kaksi tilaa kuuluivat Sarvilahden kartanon lampuotitiloihin, joita oli vielä 1800-luvulla eri kylissä runsaat viisikymmentä.

Pitäjän suurtiloilla oli lukuisia lampuotitiloja 1600-luvun taitteesta lähtien kolmensadan vuoden ajan eteenpäin. Asianlaita näkyy ohimennen edellisen alaluvun 1700- ja 1800-lukuja koskevista detaljitiedoista, joista ilmenee, että Sarvilahden kartanolla oli runsaat 50 lampuotia, Malmgårdilla ja Koskenkylällä 20 tai hieman enemmän sekä Tervikillä ja Tjusterbyllä noin 10. Särkilahdella, Segersbyllä, Isnäsillä, Näsellä ja Sarvisalolla oli ajoittain noin 5–10 lampuotia; lisäksi viidellä muulla kartanolla oli yksi tai pari lampuotia, joskaan ei jatkuvasti ja säännöllisesti. Pienemmillä kruununvirkatiloilla sekä mm. yksityisillä Loviisan porvarien omistamilla tiloilla oli vanhan tavan mukaisesti kullakin lampuoti, joka hoiti tilan maatalouden, mutta tällöinhän ei ollut kyse kartanoyhteisöistä, ja lampuodin vuokrasuhde jäi monissa tapauksissa lyhytaikaiseksi.

Ingerby oli alkuaan erillinen tila, mutta 1700-luvun taitteessa siitä tuli tavallinen Isnäsin-Sjögårdin kartanon alaisuuteen kuuluva lampuotitila. Ingerby luovutettiin 1940-luvulla asutustiloina omaa maata haluaville pohjalaisille. Valok. B. Bonns 1981.

Ne lampuotitilat, joiden olemassaolo jatkui halki vuosisatojen, olivat syntyneet pääasiallisesti kahdella tavalla. 1600-luvulla tapausten kulku oli tavallisesti seuraava: Talonpoikaistila autioitui, toisin sanoen talonpoika ei pystynyt maksamaan veroa – tila muuttui silloin kruununtilaksi – ja kruunu läänitti, lahjoitti tai myi tilan aatelismiehelle, joka oli tehnyt valtakunnalle suuria palveluksia esimerkiksi sodassa tai jolla oli suoranaisia palkka- ja muita saatavia valtiovallalta. Tämän kehityksen kannalta oli ratkaisevan tärkeää, oliko talonpoika saanut säilytetyksi ns. sukuoikeuden joka kuului varsin merkittävänä osana omistusoikeuteen. Hän oli saattanut menettää sen mm. siinä tapauksessa, että tila oli ollut muutaman vuoden autiona (mikä siis tässä yhteydessä merkitsee sitä, ettei tilan veroja ollut pystytty maksamaan).

Talonpoika saattoi kuitenkin myös luopua sukuoikeudestaan enemmän tai vähemmän vapaaehtoisesti ja tällä tavoin muuttua epäitsenäisessä asemassa olevaksi lampuodiksi. Tällainen suhteellisen vapaaehtoinen luopuminen saattaa jälkimaailman silmissä näyttää vaikealta käsittää. Mutta se on nähtävä historiallisessa yhteydessään, yksinkertaistettuna seuraavasti:

Itsenäisen, tilansa omistavan talonpojan täytyi 1500- ja 1600-luvuilla olla valmis silloin tällöin asettamaan mies sotapalvelukseen, ehkä renkinsä, ehkä talon oma poika ja kenties tämän kaaduttua taistelukentällä vielä toinenkin poika; ääritapauksissa isäntä joutui itse ryhtymään sotamieheksi. Sotilaalla oli vain vähän toiveita siitä, että hän selviytyisi hengissä ja terveenä jostakin suurvallan mannermaalla käymästä sodasta tai varuskuntapalveluksesta jossakin Baltian kaupungissa, jossa kulkutaudit alituiseen riehuivat. – Aatelismiehen lampuoti ei ollut yhtä suuressa vaarassa joutua itse astumaan armeijan riveihin tai lähettämään niihin talonväkeäänkään. Talonpoika, jolla oli sukuoikeutensa tallella, joutui valitsemaan jommankumman kahdesta pahasta. Luopuminen omistusoikeudesta, josta harvoin esitettiin mitään tarkkaa määritelmää, saattoi silloin tuntua pienemmältä pahalta. Tällaista harkintaa ounastelee olleen useiden sellaisten Pernajassa 1600-luvulla sattuneiden tapausten takana, joissa talonpojat luovuttivat tai myivät sukuoikeutensa ja siten tilansakin aatelismiehelle. Tällaisia tapauksia tunnetaan Sarvilahdesta 1590-luvulta 1660-luvulle ulottuvalta ajalta, Koskenkylästä 1660-luvulta sekä Veckabystä, Kuuskoskelta ja Tetomista 1680-luvulta.

Monet itsenäiset talonpojat muuttuivat 1700-luvulla lampuodeiksi perinnöksiostojen johdosta. Näin tapahtui ennen kaikkea silloin, kun talonpoika viljeli kruununtilaa, joka oli ratsutilana toimivan kartanon augmenttitila ja johon ratsutilallisella – joka siis itse asiassa oli kartanonomistaja – katsottiin olevan parempi oikeus kuin talollisella. Kuten edellä eräässä yhteydessä mainittiin, tiloja ostivat tähän tapaan perinnöksi ja siten omaksi omaisuudekseen etupäässä Segersbyn, Malmgårdin, Koskenkylän, Tervikin ja Sarvisalon kartanoiden omistajat (luvut 2.2 ja 3). Etenkin Malmgårdin ja Koskenkylän kartanot saivat sopivin perinnöksiostoin täyden omistusoikeuden tiloihin, jotka ne olivat menettäneet 1680-luvulla toimeenpannussa reduktiossa. Perinnöksiostojen jälkeen –1700-luvun loppupuolelta lähtien – Pernajan suurtiloilla oli alustalaisinaan

kaikki ne lampuotien joukot, jotka ne saivat sitten ilman suuria muutoksia pitää tilustensa vuokraajina vuoden 1900 paikkeille asti.

Suhteessaan valtiovaltaan ja paikallisyhteisöön lampuotitilat säilyttivät melkein saman aseman kuin muutkin tilat. Ne maksoivat muutamia kruununveroja ja osallistuivat sellaisiin velvoitteisiin kuin sotilaiden ruodutukseen, tienrakennukseen ja hollikyydinpitoon. Torpat olivat suurin piirtein kokonaan vapautettuja tällaisista tehtävistä. Tämän selittää osaksi niiden syntyhistoria.

Torppien synty ja niiden lukumäärän lisääntyminen

Pernajan kartanoiden torpat olivat syntyneet jollakin kaikkiaan kolmesta eri tavasta. Ensinnäkin torppa oli saattanut olla oikeastaan lampuotitila. Tilanomistaja oli onnistunut muuttamaan siitä rekisterissä käytetyn nimityksen, niin että sitä nyt pidettiin torppana; tämä vastasi sekä hänen että torpparin etuja, sillä joukko kruunulle suoritettavia velvoitteita jäi näin ollen pois. Pernajaan syntyi tällä tavoin useita torppia 1600-luvun lopulla ja 1700-luvun alussa. Labbyn kartanosta esimerkiksi kerrottiin vuonna 1728 suoritetun tarkastuksen yhteydessä, että sen torpat oli perustettu "niille viidelle vanhalle tilalle, jotka on palautettu kantatilan alaisuuteen". Näihin aikoihin – osapuilleen 1670-luvulta lähtien – perustettiin torppia myös Degerbyn, Sarvilahden, Tervikin, Idlaxin ja Sarvisalon kartanoiden alaisuuteen, kunkin kartanon maille 3–7 torppaa. Kyseisiä toimenpiteitä koskevissa lähteissä ei ilmaista asiaa yhtä suoraan kuin Labbyn torpista puhuttaessa, mutta niistä on silti pääteltävissä, että näissäkin tapauksissa oli menetelty samalla tavoin kuin Labbyssä. Tervikin kylässä kauan säilyneistä torpannimistä ainakin Malmas, Grabbas ja Poissas ovat vanhoja talonnimiä; kaksi viimeksi mainittua jopa kertovat ajasta, jolloin nuo kaksi pientä, mutta silloin vielä itsenäistä tilaa olivat Grabben ja Poitzin rälssisukujen hallussa.

Skräddarsin entinen torppa, joka aikoinaan kuului Malmgårdin alaisuuteen. Valok. B. Bonns 1984.

Torppien toisen ryhmän muodostavat entisajan käsityöläisten ym. ammattimiesten asunnot ja niihin liittyvät maa-alueet. He saivat vastineeksi kartanolle ja koko kartanoyhteisön väelle tekemästään työstä tavallisten työpalkkojen lisäksi myös käyttöoikeuden omaan asuntoon ja siihen liittyvään maatilkkuun. Tällaisia ammattimiesten asuntotiloja alettiin Pernajassa rekisteröidä torppina 1700-luvun alun molemmin puolin ajoittuvien vuosikymmenten mittaan. Näin mm. Sarvilahden alaisuuteen kuuluvat Stenhuggarsin ja Vävarsin torpat, Malmgårdin alainen Skräddars, Koskenkylän alainen Skomars, Fasarbyn Mjölnars [joka kuului Knapas-Lillbyn alaisuuteen] ja Idlaxin alainen Murars. Kun oli ehditty hieman kauemmas 1700-luvulle, useimmat näistä muuttuivat tavallisiksi torpiksi, joista tehtiin kartanoon päivätöitä.

Kartanoiden torppien kolmas ryhmä muodostui uusista tiloista, jotka oli varta vasten perustettu siinä tarkoituksessa, että torpan haltija suorittaisi kartanolle päivätöitä tai muita “ulostekoja”. Tällaisia torppia oli Pernajassa vielä vuonna 1700 äärimmäisen vähän, vain 4 kaikkiaan 62 torpasta, kun taas ammattimiesten torppia voidaan arvioida tuolloin olleen noin 15 ja torpiksi muuttuneita entisiä lampuotitiloja runsaat 40.

Kartta Greggbölen kartanosta ja sen viljelyksistä vuodelta 1785. Kartanolla oli 1700-luvun alussa ollut viljelyksiä vain pohjoisesta etelään kulkevan tien itäpuolella. Vuosisadan kuluessa ne laajenivat huomattavasti länteen päin, suureksi osaksi uusien torppien ansiosta, joita näkyy kartassa kolme. Maanmittauslaitos.

Tämän jälkeen kasvoi nimenomaan tavallisten päivätöitä suorittavien – siis kolmanteen ryhmään kuuluvien – torppien lukumäärä. Niitä oli pitäjässä vuonna 1750 yhteensä 93, vuonna 1790 peräti 145 – silloin niiden määrä olikin suurimmillaan – ja vuonna 1870 vielä 98. Pitäjän eri suurtilojen torpparien joukot saavuttivat ennätysvahvuutensa seuraavina vuosina: Sarvilahti vuosina 1800 ja 1830 – 41 torpparia (joista puolet kalastajatorppien haltijoita), Malmgård vuonna 1830 – 20 torpparia, Tervik vuosina 1770 ja 1800 – 20 torpparia, Tjusterby vuonna 1800 – 12 torpparia, Sarvisalo vuonna 1800 – 11 torpparia, Labby vuonna 1800 – 10 torpparia. Lisäksi Degerbyn, Särkilahden, Koskenkylän, Isnäsin, Idlaxin ja Näsen kartanoilla oli ajoittain 5–9 ja kahdeksalla muulla kartanolla joinakin ajankohtina 1–4 torppaa.

Lampuotien ja torpparien erikoisasema

Lampuodit ja torpparit muodostivat yhdessä vanhojen kartanoyhteisöjen lukumäärältään merkittävimmän väestöryhmän. Heidän asemaansa ilmentävät mm. numerotiedot, jotka osoittavat heidän osuutensa yksittäisten kartanoiden kaikkien alustalaisten (tarkemmin sanottuna kaikkien perheiden päämiesten) lukumäärästä.

Useimmilla suurtiloilla lampuotien ja torpparien määrä oli runsaimmillaan vuosina 1770–1830. Silloin heitä oli kahdeksalla kymmenestä suurimmasta tilasta yli puolet kartanoyhteisön jäsenmäärästä. Sarvilahdessa, Tervikissä ja Tjusterbyssä heidän osuutensa oli hiukan yli 80 %, useimmilla muilla tähän ryhmään kuuluvilla tiloilla 50 ja 72 prosentin välillä. Poikkeuksina olivat (vuonna 1830) Idlax ja Näse, sillä näissä kartanoissa olivat enemmistönä varsinaiset palkatut työntekijät ja lampuotien ja torpparien osuus oli vain noin 30 %.

Tällaisia poikkeuksia alkoi 1800-luvun kuluessa vähitellen ilmetä entistä enemmän. Silloinhan syntyi useita uusia kartanoita, ja toisista tuli jälleen itsenäisiä tiloja niiden oltua viitisenkymmentä vuotta yhdistettyinä toisiin suurtiloihin. Kolme suurinta mainittuihin ryhmiin kuuluvaa kartanoa olivat Paavalinkylä, Greggböle ja Sjögård. Näistä Greggbölellä oli (vuonna 1870) yksi lampuoti mutta yksitoista palkollista, ja Paavalinkylässä ja Sjögårdissa oli ainoastaan palkollisia, edellisessä kymmenen ja jälkimmäisessä yhdeksäntoista henkeä. Kehitys vei siis ensin siihen, että kartanoyhteisön väen koostumus muodostui tällaiseksi, ja sen jälkeen edelleen kohti sitä asiaintilaa, joka syntyi vuoden 1920 paikkeilla: että suurtiloilla oli yksinomaan palkatttuja työntekijöitä.

Pernajan kartanoita alettiin siis hoitaa yrityksinä uudenlaisten periaatteiden mukaan, mutta monissa suurissa kartanoissa muutos oli varsin hidas. Torpparit ja lampuodit pysyivät 1900-luvun alkuun asti useimmissa vanhoissa kartanoyhteisöissä huomattavimpana

väestöaineksena. Tämä koskee niiden osuutta yhteisöiden kaikkien jäsenten lukumäärästä, mutta nimenomaan myös niiden sosiaalista ja taloudellista asemaa. Lampuodit ja torpparit muodostivat oman erityisen kategoriansa, sen ryhmän, jota nimitettiin kartanoiden alustalaisiksi. Se poikkesi muusta kartanon alaisuuteen kuuluvasta väestä siinä, että jokaisella alustalaisella – siis lampuodilla tai torpparilla – oli käytettävissään (joskaan ei omistuksessaan) niin paljon maata tai kalavettä, että hän pystyi niiden tuotolla elättämään itsensä ja perheensä.

Viimeksi mainitussa suhteessa kartanoiden alustalaiset olivat lähes tilallisväestön asemassa – mikäli sanaa käytetään sen laajemmassa merkityksessä – ja poikkesivat selvästi palkollisista. Alustalaiset toimivat vuokraajina; heidän kartanolle suorittamiaan tavaraeriä, käteissummia ja työtä voitiin pitää vuokrana siitä viljelysmaasta ja niistä muista resursseista, jotka kartano asetti heidän käyttöönsä. Sarvilahden lampuoteja ja torppareita sekä heidän vaimojaan nimitettiin (mm. vuosilta 1778 ja 1826 peräisin olevissa kirjallisissa lähteissä) "talonisänniksi" (husvärdar) tai "isänniksi ja emänniksi" (värdar och värdinnor), aivan niin kuin kylä- ja talonpoikaisyhteisöjen huomattavimpia henkilöitäkin oli – ja on edelleen – tässä maankolkassa tapana nimittää.

Arenti – vaihteleva, mutta usein vakiintunut maksu kartanolle

Alustalaisten suoritukset eli "ulosteot" kartanolle muuttuivat vuosisatojen kuluessa, lampuotien 1600-luvulta ja torpparien 1700-luvulta lähtien. Toiset niistä kasvoivat, toiset pienentyivät; kumpaan suuntaan ne kokonaisuutena muuttuivat, sitä pohditaan tässä ja seuraavassa alaluvussa.

Lähtöasetelmaa voidaan parhaiten kuvata käyttämällä apuna Sarvilahden kartanoa koskevaa runsasta lähdeaineistoa, mm. kartanon omaa vuoden 1631 maakirjaa. Siinä luetellaan alustalaisten suorittamiin arenteihin kuuluvat parselit, toisin sanoen mitä veroja

he olivat maksaneet kartanolle tavaroina ja käteisenä rahana. Esimerkiksi eräs Sarvilahden alaisuuteen kuuluva Utbyn talo toimitti vuonna 1631 kartanolle seuraavat arennit: 24 kappaa rukiita, samoin 24 kappaa ohria, 32 kappaa (= 1 tynnyrin = 160 litraa) kauroja, 30 naulaa (= 13 kiloa) voita,
1 lampaan, 3 parmasta (= 6–9 kuormaa) heiniä, 2 kanaa, 2 kappaletta lautoja, 5 kynttilää sekä
16 hopeaäyriä rahaa.

Lillsnickars oli ennen vanhaan Tjusterbyn kartanon torppia. Valok. B. Bonns 1981. - Tässä ja edellisissä kuvissa näkyvät lampuotitilojen ja torppien asuinrakennukset olivat kooltaan paritupatyyppiä, kuten 1800-luvulla monien itsenäisten talonpoikienkin talot.

Tässä on tärkeää suorittaa kaksi vertailua. Ensiksikin voidaan todeta, että Sarvilahden kartanon alustalaisena olevan lampuodin arentiin kuului samoja tavaroita kuin samankokoisen itsenäisen tilan isäntä joutui maksamaan veroina kruunulle, mutta edellisen ei tarvinnut suorittaa niitä yhtä suuria määriä kuin jälkimmäisen. Kun kaikkien verosuoritusten rahallinen arvo lasketaan yhteen (kruununverotuksessa käytetyn virallisen taksan mukaan), osoittautuu, että lampuodin arenti oli osapuilleen neljäsosan verran

pienempi kuin itsenäisen talollisen kruununvero. – Tavaroina ja rahana suoritettujen maksujen vähemmyydellä oli merkitystä sille, kuinka paljon lampuodit joutuivat lisäksi suorittamaan kartanolle päivätöitä; asiaa käsitellään seuraavassa alaluvussa, kunhan on ensiksi tässä luvussa luotu yleiskatsaus arentien myöhempään kehitykseen.

Niinpä on toiseksi verrattava vuonna 1631 suoritettujen arentien keskitasoa muutamien myöhempien ajankohtien vastaaviin lukuihin.Vuoteen 1750 mennessä arentien määrä oli Utbyssä asuvien Sarvilahden lampuotien osalta kasvanut keskimäärin suunnilleen 10 %, mutta saman kartanon Helsingbyssä asuvien lampuotien arennit olivat vähentyneet 20–30 %. Arenteihin kuuluvat parselit, siis erilaiset tavarat, eivät muuttuneet suurestikaan ennen lampuotitilojen viimeisiä aikoja, jotka koittivat 1900-luvun taitteessa. Tärkeimmät parselit vilja, voi ja heinät muodostivat vuonna 1900 runsaat 95 % arennin arvosta, kuten asianlaita oli ollut jo vuonna 1631, ja niitä toimitettiin joka vuosi kartanoon saman verran. Parselien joukkoon olivat ilmestyneet villat (puoli kiloa vuodessa) ja kananmunat (2 tiuta = 40 kappaletta). Jotkut lampuodit joutuivat toimittamaan marjoja ja tuhkaa kymmenen kiloa vuodessa – kaksi kertaa niin paljon kuin vuonna 1750. Tässä suhteessa rasitus oli siis lisääntynyt, mutta sen korvasi kokonaisuuden kannalta se, että kaksi sahatukkia (tai vastaava määrä lautoja) olivat jääneet pois.

Sarvilahden alaisuuteen kuului yhdeksän sisäsaariston tilaa, jotka sijaitsivat Hormnäsin, Tjuvön, Strömslandin, Bagarbölen, Grevbölen ja Lappnorin kylissä. Näiden tilojen arentiparselit olivat varsin kirjavat. Viljaveroa maksoivat vuonna 1631 ainoastaan Hormnäsin ja Grevbölen kylissä sijaitsevat tilat. Jotkut muut toimittivat sen sijaan voita ja suolasilakkaa. Kun viljelykset laajenivat tässä osassa saaristoa, alettiin näiltä muiltakin tiloilta periä arentina viljaa, ja myös muutamien tilojen voi- ja kalaveroa korotettiin.

Tämä merkitsi, että ylipäänsä kaikkien yhdeksän saaristossa

asuvan lampuodin arennit olivat vuoden 1631 ja 1900-luvun taitteen välillä selvästi lisääntyneet. Sitä vastoin Sarvilahden mannerkylissä asuvien runsaiden kahdenkymmenen lampuodin arennit pysyivät koko ajan miltei muuttumattomina. Niiden koostumus ja määrä vastasivat melkeinpä tarkalleen sitä kruununveroa, jota noiden tilojen isännät olivat maksaneet ennen kuin heistä oli – jo ajat sitten – tullut kartanon alustalaisia.

Muiden Pernajan kartanoiden lampuotitilojen maksamien arentien kehitystä ei tässä voida seurata tarkemmin, kun aikaväli on näinkin pitkä. Näin erityisesti siksi, että monet niistä lakkasivat 1680-luvun reduktion johdosta viidenkymmenen tai sadan vuoden ajaksi olemasta lampuotitiloja. Tällaisissakin tapauksissa hajatiedot osoittavat, etteivät itse arennit muuttuneet paljonkaan kolmen vuosisadan kuluessa. Viljaa, voita ja heiniä – jotka olivat selvästi tärkeimmät parselit – maksettiin koko ajan suunnilleen saman verran. Pernajan kartanoissa pidettiin 1700- ja 1800-luvuilla asianmukaisena normina osapuilleen seuraavaa lampuodin maksettavaksi joutuvaa vuosittaista arentia: suunnilleen 2 tynnyriä leipäviljaa, 1 tynnyri kauroja, leiviskä (= 8,5 kiloa) voita, 1½ parmasta heiniä sekä saaristossa lisäksi muutama leiviskä kalaa.

Todettakoon kuitenkin muutamia poikkeuksia. Näyttää siltä, että Koskenkylän runsailta 20 lampuodilta lakattiin vuoden 1800 aikoihin perimästä vilja- ja voiveroa. Tjusterbyn kartanon 7–8 Gerbyssä asuvaa lampuotia olivat 1600-luvulta lähtien suorittaneet kruununveroa vastaavaa arentia; siihen kuului 2–3 tynnyriä viljaa niin kuin muidenkin lampuotien arenteihin, mutta mainitun parselin osuus korotettiin vuonna 1848 peräti 6½ tynnyriin. Rosendahlin tila, joka oli Isnäs-Sjögårdin lampuotitiloja, joutui 1600-luvun lopulla maksamaan poikkeuksellisen suurta viljaveroa – 5 tynnyriä viljaa vuosittain. Veroa alennettiin 1700-luvulla, mutta tila joutui sen jälkeen suorittamaan siitä hyvästä 2 parmasta heiniä. Sarvisalon kartanon alaisuuteen kuuluvat neljä Rösundin kylän tilaa maksoivat 1800-luvulla muuten edellä selostetun normin mukaista arentia, mutta siihen kuului muiden parselien ohella 1–1½ tynnyriä suolasilakkaa. Silakan osuus on silmiinpistävän suuri, mutta yllättävän suuri se ei ole.

Muut, verraten vähäiset parselit eivät yhteensäkään käsittäneet edes 5 prosenttia arennin kokonaisarvosta. Niistä tavallisimpia olivat 1700-luvulta lähtien marjat ja tuhka, joita kumpaakin lampuoti toimitti kartanoon 1–2 kappaa. Joidenkin lampuotien arenteihin kuului lampaanlihaa, munia ja kynttilöitä. Tavarantoimituksen ja työsuorituksen

välimuotona voidaan pitää pellavankehruuta. Lampuotitilojen naiset kehräsivät ja toimittivat kartanoon 2½–5 naulaa pellavalankaa; tavallisesti mainitaan, että raaka-aineena käytettiin tällöin kartanon omaa pellavaa.

Torpparit eivät yleensä suorittaneet kartanoille niin suurta arentia, että sillä olisi ollut suurtakaan taloudellista merkitystä. Poikkeuksena oli vain kalastajatorpparien ryhmä. Sekä itäisen että läntisen saariston kalastajatorpparit toimittivat vuosittain kartanoon 1–2 tynnyriä suolasilakkaa, monet heistä lisäksi 6–9 syltä halkoja. Muutamat kalastajatorpparit maksoivat arentia myös käteisenä rahana, jonka osuus oli suunnilleen samansuuruinen kuin arentiin kuuluvan silakkaveron rahallinen arvo.

Useimmat tavalliset torpparit suorittivat arentina ainoastaan marjoja, tuhkaa ja perheen naisten kehräämää pellavalankaa. Tällaisia pikkuparseleita toimittivat kartanoon myös lampuotitilat, kuten edellä mainittiin. Niiden hankkiminen oli varsin soveliasta puuhaa alustalaisperheen naisille ja lapsille. Näistäkin tuli tällä tavoin – tilanomistajan näkökulmasta katsottuina – hyödyllisiä kartanoyhteisön jäseniä, joilla oli välitön suhde kartanoon, niin vaatimaton kuin heidän asemansa yhteisössä olikin.

Päivätyökäytännön alkuvaiheet ja eriytyminen

Päivätyöt olivat työtä, jota alustalaiset tekivät kartanon mailla, normaalioloissa palkatta; ainakaan niistä ei maksettu samalla tavoin kuin tavallisesta palkatusta työstä. Silti niitä ei tehty ilmaiseksi; kartanon antamana vastineena oli alustalaisen nauttima käyttöoikeus kartanon omistamaan torppaan tai lampuotitilaan. Päivätyöt kuuluivat yhdessä erilaisten arentina maksettujen tavaroiden kanssa alustalaisen suorittamaan vuokraan.

Lurensin vellikello telineeseensä kiinnitettynä. Vellikelloa, jota nimitettiin myös taksvärkkikelloksi, voitiin Pernajassa pitää merkkinä siitä, että tilaa pidettiin herraskartanona. Valok. B. Bonns 1981.

Myös itsenäisten talollisten suorittamaan kruununveroon oli jo keskiajalta lähtien kuulunut muutamia päivätöitä vuosittain. Ne voitiin joko todella tehdä päivätöinä, esimerkiksi linnoitusrakennustöissä, tai korvata rahalla. Kun monien itsenäisten talonpoikien tilat muuttuivat 1500- ja 1600-luvuilla jonkin kartanon lampuotitiloiksi, päivätyöt kuuluivat edelleen niiden viljelijöiden velvoitteisiin, mutta ne suoritettiin nyt siis kartanoon.

Tämä seikka ja muutkin tekijät vaikuttivat kartanoihin suoritettavien päivätöiden alkamisprosessiin, jota pystytään eräiden Pernajan kartanoiden osalta seuraamaan lähteistä melkoisen tarkasti. Parhaat lähdetiedot ovat saatavissa Sarvilahdesta.

Erilaisia Sarvilahdessa käytettyjä päivätyömerkkejä (luonnollisessa koossa [painetussa kirjassa]). Alimmaisena tavallisimpaan tyyppiin kuuluva merkki, yhdestä päivätyöstä annettu kuitti, 1900-luvulta. Sen yläpuolella merkki, joka on annettu kuitiksi

puunsahausurakasta; siinä on tilanomistajan nimikirjaimet, ja se on vuoden 1850 vaiheilta. Ylhäällä kaksi arvokkaampaa merkkiä, joihin tilanhoitaja on merkinnyt "25 d:w" [dagsverken, päivätyötä]. Ne ovat 1820-luvulta. Suur-Sarvilahden arkisto.

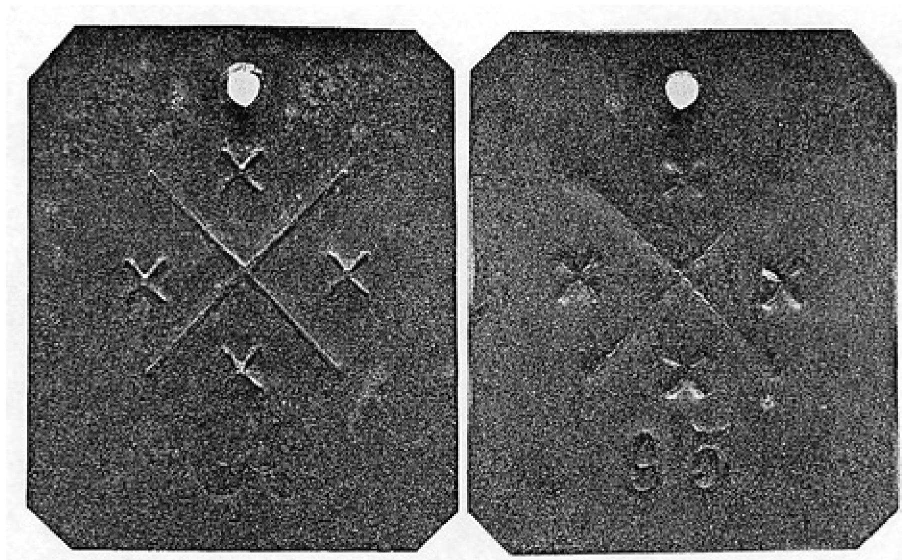
Erityistekijöihin kuului sekin, että eräät rälssitilat (ns. rajapiiritilat) olivat vapautettuja tietyistä velvoitteista, jotka koskivat muita rälssitiloja sekä myös kruunun- ja perintötiloja. Tärkeimpiä tällaisia velvoitteita olivat ruodutus, siis se, että tila joutui asettamaan palvelukseen sotamiehen ja hankkimaan hänelle varusteet; samoin useimmat kyyditykset. Kartanohan oli saanut erityisetunsa siksi, että niillä haluttiin palkita aatelismies ja hänen sukunsa, ja niinpä oli asianmukaista, että nimenomaan kartanonomistajan eikä lampuotien tuli hyötyä siitä, että erilaisia kruunulle suoritettavia velvoitteita oli poistettu. Tavallisille talonpojille ruodutus ja kyydinpito merkitsivät suureksi osaksi työvelvollisuutta. Siten pidettiin niin ikään sopivana ja kohtuullisena, että sanotuista velvoitteista vapautetut lampuodit voitiin määrätä tekemään vastaava määrä työtä kartanonomistajalle.

Ne päivätöitä koskevat vaatimukset, jotka kartanonomistaja tällaisia seikkoja lähtökohtanaan pitäen asetti Sarvilahden kylän lampuodeille, voitiin siis johtaa seuraavista perusteista (päivätöiden määrä ilmoitetaan vuosittaisina miespäivätöinä, joissa siis lampuodin hevonen ei ollut mukana): 1) vanhaan kruununveroon kuuluvat päivätyöt (21), 2) se, että lampuoti oli vapautettu ruodutuksesta (noin 50) 3) se, ettei hänen tarvinnut ajaa kyytiä (30), 4) se, että kartanolle maksettava arenti oli pienempi kuin kruununvero, kuten edellisessä alaluvussa selvitettiin (noin 20). Summaksi tulee osapuilleen 120 päivätyötä. Erilaisten epävarmuustekijöiden vuoksi se voidaan kuitenkin tinkiä noin sataan päivätyöhön. Tällöin normina on kaksi päivätyötä viikossa. Juuri tällainen normi onkin todettavissa ensimmäisistä Sarvilahdesta säilyneistä täydellisistä päivätyöluetteloista, jotka ovat vuoden 1750 tienoilta, ja voidaan

olettaa sen olleen voimassa jo joskus 1600-luvulla ja siitä eteenpäin. Malmgårdin alaisuuteen kuuluneista Veckabyn ja Kuuskosken kylistä on tietoja 1600-luvun puolivälistä; siihen aikaan lampuotien päivätyövelvollisuus oli suurimman osan vuodesta kolme päivää viikossa, heinäkuusta syyskuuhun kuitenkin viisi päivää.

Useimmilla pitäjän suurtiloilla näyttää olleen 1700-luvulla normina kaksi päivätyötä viikossa. Sarvilahdessa näin oli ilmeisesti koko vuosisadan ajan, mutta normi oli Malmgårdissakin 1700-luvun loppupuolella, edellä puheena olleiden perinnöksiostojen jälkeen, juuri kaksi päivää. Nyt normeja kuitenkin tarkistettiin, mikä merkitsi päivätöiden lisääntymistä. Esimerkiksi Tjusterbyn kartanon alaisuuteen kuuluvassa Gerbyn kylässä tuli normiksi kaksi päivää viikossa talvella ja kolme päivää toukokuusta lokakuuhun ulottuvana lämpimänä vuodenaikana – jolloin siis kolmen päivän normi oli voimassa puolet vuodesta. Isnäsin lampuotien taas oli suoritettava talvella kaksi ja kesällä neljä päivätyötä viikossa. 1800-luvun taitteessa suorittivat muutamat Sarvisalon kartanon lampuodit kaksi päivätyötä viikossa ympäri vuoden, jotkut toiset taas tavallisesti kyllä saman verran, mutta muutamina loppukesän tai syksyn viikkoina yhden päivätyön enemmän tai jopa kaksikin.

Myös vanhimpien päivätöitä suorittavien torppien normina oli 1700-luvun taitteesta tunnettujen tietojen mukaan useimmiten kaksi päivätyötä viikossa. Näin oli esimerkiksi Sarvilahden, Malmgårdin ja Isnäsin torppien laita. Torppien kuten lampuotitilojenkin päivätyövelvollisuus eriytyi sen mukaan, mistä työvuoden vaiheesta oli kysymys. Tervikistä mainitaan vuonna 1740, että torpat olivat "vanhan tavan" mukaan suorittaneet talvella kaksi ja kesällä kolme päivätyötä viikossa. Saman tavan voidaan osoittaa olleen 1700-luvun loppupuolella ja 1800-luvun taitteessa voimassa sellaisissa pienissä kartanoissa kuin Greggbölessä sekä Erlandsbölen Backaksessa ja Sprintaksessa.

Päivätyömerkki eli kuten sitä oli tapana nimittää päivätyölevy (dagsverksbricka, koko 4,5x3,7 cm), jota on käytetty Malmgårdissa 1800-luvulla. Se on peltiä, ja siihen on leimattu numero sekä merkitty Andreaksen risti ja neljä tähteä, jotka on otettu Creutzin suvun vaakunasta. Malmgårds gårdsmuseum.

Osoittautuu siis, että yksittäinen kartanon alustalainen joutui Pernajassa 1700-luvulla suorittamaan jonkin verran entistä enemmän päivätöitä. Rasitus lisääntyi 1800-luvulla edelleen, joidenkin alustalaisten osalta aina 4–6 päivätyöhön viikossa. Tällaista kehitystä pohditaan lähinnä seuraavassa alaluvussa tarkemmin, jolloin se asetetaan yhteyksiinsä vertaamalla sitä lampuotitilojen ja torppien peltoalojen sekä niiden viljelijöiden muiden taloudellisten voimavarojen kehitykseen. Sitä ennen luodaan kuitenkin seuraavassa yleiskatsaus päivätöiden eri alalajeihin.

Kuten edellä esitetystä ilmeni, erotettiin päivätöistä puhuttaessa paikoin jo 1600-luvulla toisistaan talvi- ja kesäpäivät. Kartano tarvitsi tietysti kesällä enemmän työvoimaa. Vanhemmissa vuokrasopimuksissa määrättiin, että päivätyövelvollisuus oli tavallista suurempi juhannuksesta mikkelinpäivään ulottuvana aikana (siis suunnilleen heinä-, elo- ja syyskuun ajan), uudemmissa

kontrahdeissa kyseisen ajan ensimmäisenä kuukautena oli joko huhti- tai toukokuu ja viimeisenä joko syys- tai lokakuu. Muutos merkitsi, että alustalaisilta vaadittiin entistä enemmän työpäiviä paitsi heinän- ja viljankorjuuta myös kyntö-, äestys- ja kylvötöitä varten.

Kiireisten kesä- ja syyskuukausien aikana tehtiin myös ns. apupäivätöitä. Niitä suorittivat kartanon maalla asuvat käsityöläiset, mäkitupalaiset ja itselliset. Tervikissä esimerkiksi määrättiin 1810-luvulla kahden viimeksimainitun ryhmän apupäivistä seuraavaa: “Yksinäinen ihminen tekee kesällä 8 päivätyötä omassa ruoassaan. Naimisissa olevan miehen vaimo tekee lisäksi 2 päivätyötä. Jos perheessä on lapsia, tehdään jokaista 10 vuotta täyttänyttä lasta kohti 1 päivätyö. [---]”.

Erityisen merkityksellinen seikka oli jako hevos- ja miespäiviin. Kontrahdeissa määrättiin 1600-luvulta 1800-luvun puolelle saakka kerta kaikkiaan, että päivätöihin oli osallistuttava “tarvittaessa hevosen ja miehen voimin”; näin mm. kaikkein vanhimmissa sopimuksissa, jotka Malmgårdin omistaja solmi lampuotiensa kanssa 1600-luvun puolimaissa. Kontrahdit alettiin vähitellen laatia tältäkin osin entistä täsmällisemmin; kahden Tervikin alaisen torpan tuli vuodesta 1745 lähtien suorittaa 34 hevospäivää vuodessa, kun niiden päivätyövelvollisuus oli kaikkiaan 156 päivää vuodessa (= 3 päivää viikossa). Tähän aikaan muodostui tavalliseksi käytännöksi – niissä tapauksissa, joissa jaotus mainittiin tarkasti numeroin –, että hevospäiviä oli neljäs- tai viidesosa kaikista vakituisista päivätöistä. Niissä – melko lukuisissa – tapauksissa, joissa kontrahtiin ei sisältynyt mainintaa hevos- ja miespäivien välisestä jakaumasta, näyttää 1800-luvulla menetellyn niin, että kumpiakin oli puolet päivätöiden kokonaismäärästä. Sen jälkeen hevospäivien osuus kasvoi entisestään.

Matka-, nais- ja sakkopäivät

Kontrahtien päivätöitä koskeviin osiin tulivat viimeistään 1700-luvun puolivälin aikoihin mukaan omana erityisenä kategorianaan matkapäivät. Malmgårdin alustalaisten kontrahteihin sisältyi silloin yhtä lampuotitilaa tai torppaa kohti vuosittain vain yksi kyydinajo tai tavarankuljetus Loviisaan tai Porvooseen, vuosisadan lopulla lisäksi yksi matka Iitin Koskenniskan sahalle, mistä haettiin lautoja; myös Tervikin alustalaisten piti 1800-luvun puolelle asti käydä viimeksi mainitussa määräpaikassa. Sarvilahden alustalaiset tekivät 1800-luvun taitteen aikoihin kukin vuosittain kaksi lyhyttä matkaa ja

yhden pitkän. Pitkän matkan arvioitiin vastaavan kymmentä talvipäivätyötä, ja se saattoi ulottua Pietariin, Turkuun tai Heinolan seudulle; Heinolan puoleen ajettiin karavaanin kaltaisina matkueina silakkakuormia myytäviksi.

Puheena olevat matkat kuuluivat niihin velvoitteisiin, jotka saatettiin määrätä eri alustalaisryhmien suoritettaviksi vuorojärjestyksessä. Voitiin menetellä vaikkapa siten, että tiettyjen kartanon alaisuuteen kuuluvien kylien lampuodit saivat lähteä matkaan vuorollaan, sitten taas toisten kylien lampuodit jne. Tällainen käytäntö oli vallalla esimerkiksi Sarvilahdessa ja Sarvisalossa vielä 1800-luvun loppupuolella. Sarvilahdesta on 1800-luvulta mainintoja muidenkin velvoitteiden hoitamisesta vuorojärjestyksessä; tällaisia tehtäviä olivat mm. kartanon palvelusväen kuljettaminen kirkkoon, palovartiointi ja päivätöitä koskevien tiedonantojen välittäminen eteenpäin. Vastaavanlaisia järjestelyjä esiintyi myös ainakin Malmgårdissa ja Tervikissä.

Kartanoissa tarvittiin pesutöitä, lampaiden keritsemistä “sekä muita sellaisia taloustoimia” varten – lainattu sanonta on peräisin Sarvilahdesta vuodelta 1878 – ns. naisten aputyöpäiviä. Kartanot maksoivat niistä palkkaa, eivät kuitenkaan kovin runsasta, sillä esimerkiksi Malmgårdissa päiväpalkan määrä oli 1850-luvulla tällaisissa tapauksissa 7 kopeekkaa (= neljäsosa virallisen taksan mukaisesta rengin palkasta) ja Sarvilahdessa 1870-luvulla 40–50 penniä (suhde rengin palkkaan oli suunnilleen sama kuin edellisessäkin esimerkissä).

Ylipäivistä – siis niistä, jotka ylittivät kontrahdissa sovitun päivätöiden määrän – maksettiin niistäkin palkkaa. Ylipäivistä syntyi 1900-luvun taitteen aikoihin erilaisia riitoja; niitä käsitellään tuonnempana luvussa 5.4.

Luettelon viimeisenä kategoriana mainittakoon tässä vielä sakkopäivät. Ne olivat ylimääräisiä, tässä tapauksessa tietysti palkattomia päivätöitä, jotka määrättiin sellaisen alustalaisen suoritettaviksi, joka oli laiminlyönyt päivätyövelvollisuutensa. Yhden päivätyön laiminlyöminen rangaistiin Sarvilahdessa ja Malmgårdissa yhdellä ylimääräisellä päivätyöllä, Sarvisalossa kahdella. Tjusterbyssä sisällytettiin vuonna 1848 useihin kontrahteihin seuraava määräys: “Mikäli lampuoti jättää tulematta työhön, hän saa ensimmäisellä kerralla rangaistukseksi yhden [ylimääräisen] päivätyön, toisella kaksi ja kolmannella kolme.”

Malmgårdia esittävän, Åkerblomin vuonna 1878 maalaaman taulun (kuva 2.2.3.) osittain poikkeavaan kopioon on lisätty henkilöhahmo, joka soittaa taksvärkkikelloa. Kerrotaan, että mallina on ollut tilanhoitaja. Suullisesta perimätiedosta päätellen kellon soitosta huolehti varhaisempina aikoina tavallisesti pehtori, myöhempinä talousmamselli tai palvelijatar. Taksvärkkikellosta oli tullut ruokakello. Kopion omistavat Hortense Grönstrandin perilliset.

Sakkopäiviä käytettiin siis etupäässä päivätöiden laiminlyömistä estävänä uhkakeinona. Tämä osoittaa osaltaan sitä, miten välttämättöminä päivätöitä pidettiin. Pitäjän tilanomistajat huomauttivat eri yhteyksissä, että ne olivat tärkein alustalaisten kartanolle suorittama velvoite; näin esimerkiksi Isnäsin omistaja vuonna 1773, Tervikin omistajat useaan otteeseen 1800-luvun alussa ja Sarvilahden omistaja 1900-luvun taitteessa. Eräistä kartanoista on käytettävissä valaisevaa lähdeaineistoa, josta saatavat numerotiedot vahvistavat nämä tilanomistajien omat lausunnot. Siten voidaan laskea, että päivätyöt muodostivat varsin suuren osan alustalaisten kaikkien suoritusten kokonaisarvosta; Sarvilahdessa niiden osuus oli vuodesta 1770 runsaat sata vuotta eteenpäin ulottuvana aikana 70–80 %, Tjusterbyssä vuonna 1770 – 68 % ja vuonna 1858 – 77 %, Koskenkylässä vuosina 1824 ja 1836 – 90 %, Malmgårdissa vuonna

1857 – 80 % ja vuodesta 1894 lähtien – 98 %.

Alustalaisten päivätöiden suhde heidän taloudellisiin resursseihinsa

Lampuotien ja torpparien päivätyöt lisääntyivät ajan mittaan ja niiden taloudellinen arvo kasvoi. Tällaista kehitystä jatkui 1600-luvun lopulta 1900-luvun alkuun asti. Päivätöiden taloudellisen arvon lisääntyminen johtui etupäässä siitä, että niissä oli suhteellisesti entistä useammin mukana hevonen ja että niitä tehtiin suhteellisesti entistä runsaammin kesäkuukausina. Kesäpäivätyöthän kuuluivat erityisen tärkeisiin ja kiireellisiin maataloustöiden vaiheisiin, ja jokainen viljankorjuuaikana suoritettu työpäivä saattoi olla kaksi kertaa niin pitkä ja huomattavasti rankempi kuin talvinen esimerkiksi lannanajoon käytetty työpäivä.

On helposti todettavissa, että päivätöiden määrä ylipäänsä lisääntyi ja että se 1700- ja 1800-luvuilla monissa tapauksissa suunnilleen kaksinkertaistui. Kyseinen kehityssuunta todettiin alustavasti jo edellisissä alaluvuissa. Asiasta voi ensi näkemältä saada sellaisen kuvan, että alustalaisten työtaakka kävi entistä raskaammaksi ja että heidän elinehtonsa näin ollen huonontuivat. Asia ei kuitenkaan ole näin yksinkertainen. Päivätöiden lisääntyminen on suhteutettava toisaalta siihen, miten arennit muuttuivat, toisaalta siihen, miten alustalaisten viljeltävinä olevien peltoalojen ja muiden heidän käytettävissään olevien resurssien määrät kehittyivät.

Greggbölen kartanon työväkeä lampuotien ja torpparien suorittamien päivätöiden aikakauden lopulla. Valokuva vuodelta 1910, Museovirasto.

Arennilla, siis verolla, jota alustalaiset maksoivat kartanolle viljana ja muinakin tavaroina sekä pieninä rahasummina, on tässä yhteydessä jokseenkin vähän merkitystä. Useimmissa kartanoissa se pysyi ennallaan tai väheni. Kuten edellisen alaluvun lopussa todettiin, arennin arvo oli vain 10–30 % alustalaisten kaikkien suoritusten kokonaisarvosta; silti sekin on tekijä, joka on tässä otettava huomioon muiden ohella, mikäli mahdollista.

Alustalaisten hallinnassa olevan peltomaan määrä ilmenee tarkoin isojako- ja uusjakoasiakirjoista, joista edelliset ovat peräisin 1700-luvun loppupuolelta ja jälkimmäiset 1900-luvun taitteen tienoilta. Viimeksi mainitulta ajalta on myös seikkaperäistä tilastoaineistoa. Tässä käsiteltäviä kolmea tekijää – siis päivätöitä, arentia ja peltoaloja – on tutkittu Sarvilahden ja Malmgårdin sekä jossain määrin muidenkin suurtilojen osalta. Selvitykset koskevat vuoden 1780 paikkeilta vuoden 1900 tietämiin asti tapahtuneita muutoksia, ja ne ovat lyhyesti sanottuna osoittaneet seuraavaa:

Sarvilahden kylän runsaiden 20 lampuodin päivätyövelvollisuus kasvoi mainittujen suunnilleen 120 vuoden aikana keskimäärin 46 %, kun taas heidän käytettävissään oleva peltomaa laajeni 92 %. Yhdeksän Sarvilahden alaisuuteen kuuluvissa sisäsaariston pikkukylissä asuvan lampuodin päivätyöt lisääntyivät 26 %, heidän peltoalansa 184 %. Kartanon maatorpista – tähän ryhmään ei siis lueta kalastajatorppia – viisi oli jatkuvasti olemassa torppina koko puheena olevan ajanjakson ajan, ja niiden päivätyöt lisääntyivät 31 % ja peltoala 290 %. Mikäli arennit, jotka pysyivät ennallaan tai usein jopa vähentyivät, otettaisiin lukuun, arentien ja päivätöiden yhteismäärän kehitys osoittaisi alustalaisten velvoitteiden lisääntyneen hiukan vähemmän kuin päivätöiden määrän kehitys yksinään näyttää osoittavan. – Saariston lampuotien sekä maatorpparien peltoala kasvoi siis prosentuaalisesti hyvinkin paljon, mutta on huomattava, että vuoden 1780 tienoille ajoittuva lähtötaso oli varsin alhainen. Saariston talonpojilla oli silloin peltoa vain 2,5–5 ja torppareilla 1,2–2,9 hehtaaria kullakin. Peltoalan ei tarvinnut kasvaa montakaan hehtaaria tilaa kohti, kun kasvuprosentti jo ylitti 100 tai 200.

Malmgårdin ja sen alustalaistilojen vastaava 1780-luvulta 1910-luvulle tapahtunut kehitys oli vain osittain samantapainen. Lampuotien päivätöiden määrä kasvoi 100 %, heidän hallinnassaan oleva peltoala 77 %. Mutta mikäli otetaan huomioon, että arennin perimisestä oli luovuttu miltei kokonaan, lampuodin velvoitteet hänen hallinnassaan olevaa peltohehtaaria kohti olivat 1900-luvun alkuun mennessä kaiken kaikkiaan lisääntyneet vain mitättömän vähän (5 %) siitä, mitä ne olivat olleet 120 vuotta aikaisemmin. Malmgårdin kartanon torpparien velvoitteiden kehitystä voidaan jotakuinkin tarkoin seurata vasta vuodesta 1854 lähtien. Heidän päivätyönsä olivat vuoteen 1914 mennessä lisääntyneet keskimäärin 25 %, kun taas heidän hallinnassaan olevan peltomaan määrä oli kasvanut samojen 60 vuoden mittaan osapuilleen 100 %. Peltoalaa koskevat tiedot ovat kuitenkin osaksi epävarmoja. Sen kasvua koskeva prosenttiluku on siis tässäkin tapauksessa varsin suuri, mutta siihen pätee sama selitys kuin Sarvilahdenkin torppien peltoalan lisääntymiseen.

Lähdeaineistoa on myös kahdelta pitäjän länsiosan kartanoalueelta; sen numerotiedot osoittavat kyseisten kahden kartanon alustalaisten olojen kehittyneen aika lailla toisistaan poikkeaviin suuntiin:

Tjusterbyn kartanon alaisuuteen kuuluvan Gerbyn kylän seitsemän lampuotia suorittivat 1700-luvun puolivälin tienoilla kukin 125 päivätyötä vuodessa. Päivätöiden määrä kasvoi vähitellen, mutta arenteja korotettiin ja alennettiin nykäyksittäin (mm. vuoden 1810 aikoihin toimeenpannun farmikokeilun yhteydessä, josta on kerrottu luvussa 3 selostettaessa Tervikin vaiheita). Tämän johdosta myös päivätöiden määrä heilahteli, mutta tällaiset muutokset menivät ohi, ja vuonna 1905 se oli viimein palannut vanhoihin 125 päivään vuodessa. Arenti oli kuitenkin noussut, pääasiassa viljantoimitukset, sillä kunkin lampuodin oli 1700-luvun puolivälissä tullut toimittaa kartanoon 2½ tynnyriä viljaa, mutta vuonna 1905 arentiin kuului viljaa 6½ tynnyriä. Arenti ei kuitenkaan merkinnyt kehityksen suunnalle suuriakaan, sillä sen osuus Gerbyn lampuotien velvoitteiden kokonaisarvosta oli supistunut kolmasosasta neljäsosaan. Kun siis päivätöiden määrä jäi lopulta entiselleen ja arenti kohosi runsaasti kaksinkertaiseksi alkuperäisestä, tämän voidaan arvioida merkinneen, että Gerbyn lampuotien velvoitteet kaiken kaikkiaan lisääntyivät runsaiden sadan vuoden

mittaan 10–20 prosentin verran. Samanaikaisesti heidän peltojensa yhteispinta-ala lisääntyi 36 hehtaarista 71:een, siis suunnilleen 100 %.

Isnäs-Sjögårdin alaisuuteen kuuluvien yksittäisten (Baggbölestä Trännäsiin ulottuvalla alueella sijaitsevien) tilojen viljelijöiden olot kehittyivät toiseen suuntaan. Yksi niistä oli Rosendahlin lampuotitila, josta on käytettävissä riittävästi numerotietoja. Tilan päivätyöt lisääntyivät 1700-luvun puolivälistä 1800-luvun loppuun ulottuvana aikana 132:sta 242 päivään vuodessa, mutta sen peltoala supistui 6,6 hehtaarista 4,5:een. Myös Trännäsin pellot supistuivat, ja muiden puheena olevaan ryhmään kuuluvien tilojen peltoala pysyi miltei muuttumattomana. Epätäydelliset tiedot viittaavat siihen, että muidenkin tilojen kuin Rosendahlin päivätöiden määrät lisääntyivät, mutta kuinka paljon ne kasvoivat, on jäänyt epäselväksi.

Tässä selostetut esimerkkitapaukset osoittavat, miten toisaalta alustalaisten päivätöiden ja muiden velvoitteiden ja toisaalta heidän hallinnassaan olevien peltojen muodostamien resurssien välinen suhde kehittyi eri suuntiin eri suurtiloilla. Sarvilahdessa ja Tjusterbyn alaisuuteen kuuluvassa Gerbyssä resurssit näyttävät lisääntyneen enemmän kuin velvoitteet, Malmgårdissa molemmat lisääntyivät suunnilleen yhtä paljon ja Rosendahlin ja useiden muiden yksittäisten Isnäs-Sjögårdin alustalaistilojen velvoitteet kasvoivat enemmän kuin niiden resurssit.

Yleiskatsaus osoittaa omalta osaltaan, ettei kartanoiden alustalaisten olojen voida väittää ylimalkaan huonontuneen 1700-luvulta vuoden 1900 paikkeille ulottuneena aikana. Eräissä tapauksissa velvoitteiden ja resurssien suhde kehittyi alustalaisten kannalta entistä parempaan suuntaan, toisissa huonompaan, ja joissakin tapauksissa se ei merkittävästi muuttunut suuntaan eikä toiseen. Ylimalkaiset yleistykset eivät ole paikallaan näissäkään asioissa. – Suurtilojen väen muita elinehtoja ja elintasoa käsitellään edelleen jäljempänä tässä luvussa.

Suurtilojen alustalaisten taloudelliset resurssit verrattuina itsenäisten talonpoikien asemaan

Edellisessä alaluvussa verrattiin kartanoiden alustalaisten taloudellisia resursseja ja velvoitteita, sellaisina kuin ne olivat 1900-

luvun taitteen aikoihin, heidän vastaaviin oloihinsa sellaisina kuin ne olivat olleet sata tai kaksisataa vuotta aikaisemmin. Tässä vertaillaan lisäksi eräiden toisaalta kartanoiden alustalaisten – siis lampuotien ja torpparien – ja toisaalta itsenäisten talonpoikien (talollisten) käytettävissä olleiden resurssien välisiä eroja. Selvitys pohjautuu vanhempien aikojen osalta mm. maanmittausasiakirjoihin ja talonkatselmuksista laadittuihin toimituskirjoihin, myöhempien osalta erityisesti vuoden 1910 maatalouskyselyn yksityiskohtaiseen perusaineistoon, joka siis syntyi aivan lampuoti- ja torpparilaitoksen loppuvaiheessa.

Tässä verrataan ensiksi kolmen suurtilan lampuotien hallinnassa ollutta keskimääräistä peltoalaa heidän naapureinaan olevien itsenäisten talonpoikien vastaavaan keskiarvoon; ajanjaksona ovat suunnilleen vuodet 1780–1880

Sarvilahden kylän lampuotitilojen peltoala kasvoi mainittuna aikana keskimäärin 36 %, 5,8 hehtaariin; läntisen naapurikylän Pitkäpään itsenäisten talollisten pellot laajenivat keskimäärin 53 %, 7,2 hehtaariin; itäisen naapurikylän Haravankylän itsenäiset talolliset kasvattivat peltoalaansa keskimäärin 81 %, 6,3 hehtaariin. – Malmgårdin alaisuuteen kuuluvien Kuuskosken ja Veckabyn kylien lampuotien peltoaloja verrataan tässä Riken itsenäisten talollisten peltoihin. Näiden lampuotien pellot kasvoivat keskimäärin 27 %, 5,9 hehtaariin; Riken talollisten pellot 98 %, 8,2 hehtaariin. – Lopuksi lasketaan toisaalta Sarvisalon kartanon lampuotien (2/3 Kärpän kylästä kuului kartanon alaisuuteen), toisaalta Sarvisalon ja Kärpän itsenäisten talollisten vastaavat luvut. Lampuotien hallinnassa oleva peltoala kasvoi täällä keskimäärin 88 %, 7,8 hehtaariin; itsenäisten talollisten pellot keskimäärin 84 %, 5,7 hehtaariin.

Tästä näkyy, että sekä itsenäiset talolliset että lampuodit laajensivat peltojaan. Talolliset kasvattivat kuitenkin peltoalaansa Sarvilahden sekä Malmgårdin-Riken seuduilla selvästi enemmän kuin lampuodit, mutta Sarvisalon-Kärpän seudulla vähemmän kuin nämä. Hehtaareina laskettuna ero ei ollut vuoteen 1880 mennessä muodostunut erityisen suureksi. Sehän oli kahdessa ensiksi mainitussa pitäjän osassa 0,5–2,3 hehtaaria, Sarvisalon-Kärpän seudulla taas 2,1 hehtaaria, ja viimeksi mainitulla alueella nimenomaan lampuotien hyväksi.

Mickaksen entinen lampuotitila, joka kuului Sarvilahden alaisuuteen. Valok. B. Bonns 1980.

Vuoden 1910 peltoaloja koskevat numerotiedot muodostavat toisenlaisen asetelman; sekin valaisee kyllä itsenäisten tilojen ja lampuotitilojen sekä nyt myös torppien välistä eroa. Tällä kertaa selvitettiin koko Pernajan oloja siltä kannalta, kuinka suurella osalla kustakin viljelijäryhmästä – talollisista, lampuodeista ja torppareista – oli hallinnassaan yli tai alle 10 hehtaaria peltoa. Talollisia oli vuonna 1910 kaikkiaan 144 henkeä, ja heistä 103:lla (72 % kaikista) oli yli 10 hehtaaria peltoa; 81 lampuodista 29:llä (36 %) oli hallinnassaan vastaava peltoala; 59 viljelijätorpparista oli samassa asemassa 17 (29 %). Yli puolella lampuodeista ja hiukan alle puolella torppareista oli hallinnassaan 5–10 hehtaaria peltoa; kolmasosalla torppareista oli peltoa 1–5 hehtaaria, niin että he kuuluivat todellisten pienviljelijöiden ryhmään.

Kun vuoden 1910 numerotietoja – jotka siis koskevat koko pitäjää – verrataan vuoden 1880 ja sitä edeltäneiden aikojen tietoihin – jotka koskevat vain rajallisempaa otosta –, syntyy sellainen vaikutelma, että erot lisääntyivät 1900-luvun taitteen tienoilla. Itsenäisten tilojen peltoalat olivat silloin yleensä kasvaneet selvästi laajemmiksi kuin

lampuotien pellot. Aikaisemmin ero ei ollut ollut yhtä suuri. Yhtenä selityksenä asiaan on se, että talonpoikaistilojen halkominen oli lakannut käytännöllisesti katsoen kokonaan. Vuoden 1910 numerotiedot torpparien hallinnassa olevista peltoaloista oikeastaan vain vahvistavat asiaintilan, joka on muutenkin melko lailla itsestään selvä.

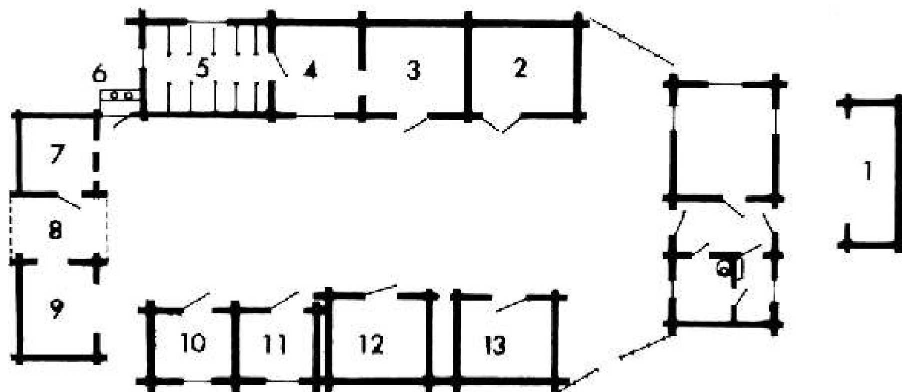
Itsenäisten talollisten ja lampuotien peltoalojen välisen eron kasvu liittyy todennäköisesti osaksi siihen, että toinen ryhmä ei siirtynyt vanhan ajan kaksi- tai kolmijakoviljelystä uudenaikaisempaan vuoroviljelyyn yhtä nopeasti kuin toinen. Vuoden 1905 numerotietojen perusteella (jotka eivät ole aivan täydelliset) on todettavissa, että lampuodit selvästi yleisemmin noudattivat vanhoja viljelytapoja: he kasvattivat pelloillaan enimmäkseen vain leipäviljaa ja pitivät suhteellisen laajoja alueita luonnonniittyinä. Itsenäiset talolliset olivat pääasiallisesti jo siirtyneet kylvämään heinää peltoihin (joihin kuului myös entisiä niittyjä). Heidän peltonsa olivat tästäkin syystä laajentuneet enemmän.

Vaikuttaa itsestään selvältä, että suuremman tilan viljelijällä oli paremmat mahdollisuudet lisätä tuotantoresurssejaan esimerkiksi karjan ja koneiden osalta kuin pienemmän tilan haltijalla. Kun perehtyy Pernajan oloja koskevaan vuoden 1910 aineistoon ja vertailee sen pohjalta toisaalta itsenäisten talollisten, toisaalta kartanoiden alustalaisten resursseja, syntyy houkutus jättää kokeeksi tilojen koko liiaksi itsestään selvänä tekijänä huomiotta ja käsitellä sen sijaan eroja, jotka riippuvat olennaisesti siitä, oliko viljelijä itsenäinen talollinen vai lampuoti tai torppari. Tästä syystä seuraavassa vertaillaan keskenään niitä sanottuihin maanviljelijöiden kolmeen alaryhmään kuuluvia pernajalaisia, joiden tilat olivat samaa kokoluokkaa.

Viimeksi mainitusta menettelystä otettakoon konkreettiseksi esimerkiksi hevosia koskevat numerotiedot. Itsenäisillä talollisilla, joiden tilan peltoala oli suurempi kuin 20 hehtaaria, oli keskimäärin 3,2 hevosta; lampuodeilla, joiden tilaan kuului yhtä paljon peltoa, oli hevosia keskimäärin 4,1 (näin suuria torppia ei ollut lainkaan). Pienten 2,5–10 peltohehtaarin tilojen

viljelijöistä talollisilla oli keskimäärin 1,4 hevosta, lampuodeilla 2,4 ja torppareilla 1,9. – On huomattava, että lampuotien oli tuolloin tehtävä hevospäivätöitä runsaasti puolet joka viikosta, torpparien hieman vähemmän aikaa. Vaikka tämä otetaankin huomioon, selvitys osoittaa, että lampuodit pitivät omaa käyttöään varten vähintään yhtä monta hevosta kuin vastaavankokoisten itsenäisten tilojen isännät ja että torppareilla oli hevosia melkein yhtä paljon kuin itsenäisillä pienviljelijöillä.

Käsillä olevassa erilaisten vertailujen sarjassa otetaan huomioon resursseina myös muutamia sellaisia laitteita, joita 1900-luvun alussa nimitettiin koneiksi, nimittäin niittokoneet, hevosharavat ja puimakoneet. Numerotietoja esittämättä voidaan tässä ilmoittaa seuraavat tulokset: Talollisilla ja lampuodeilla oli yhtä paljon niittokoneita, mutta talollisilla oli hevosharavoita ja puimakoneita yleisemmin kuin lampuodeilla. Torppareilla oli koneita niukemmin, mutta pienten torppien viljelijöillä oli niitä kuitenkin saman verran kuin vastaavankokoisten itsenäisten tilojen isännillä.

Mickaksen rakennuskanta oli - kuten 1800-luvulla myös muiden Pernajan lampuotitilojen rakennukset - samaa tasoa kuin tavallisen kokoisten itsenäisten talonpoikaistilojenkin. Mickaksen 1800-luvulta peräisin olevat rakennukset vuonna 1938 mitattuina: Oikealla paritupatyyppinen asuinrakennus, jossa on tupa, läpikuljettava eteinen ja kaksi kamaria. Muut rakennukset vastapäivään lukien: 1. puuvaja, 2. työkaluvaja, 3. navettalato 4. navettavaja, 5. navetta, 6. käymälä, 7. talli, 8. pihalle vievä katettu käytävä, 9. tallilato, 10.

lampola, 11. sikolätti, 12. ja 13. vilja-aittoja. Folkkultursarkivet SLS 492, Åke Granlund.

Karjavarallisuuden jakaumasta saatava kuva tuntunee osaksi melko yllättävältä. Suurimmilla itsenäisillä talonpoikaistiloilla oli kyllä runsaammin lehmiä kuin vastaavankokoisilla lampuotitiloilla. Mutta 10–15 peltohehtaarin tilojen ollessa kyseessä suhde on päinvastainen, ja lampuotitilojen johtoasema käy selvemmäksi, kun siirrytään tarkastelemaan yhä pienempiä tiloja. 5–10 hehtaarin tiloja viljelevillä lampuodeilla oli keskimäärin 5,9 lehmää, talollisilla 4,5; 2,5–5 hehtaarin lampuotitilojen vastaava luku on 4,2 ja itsenäisten tilojen 2,3. Selitykseksi voidaan viitata siihen, että lampuodeilla oli käytettävissään verraten runsaasti luonnonniittyjä ja laidunmaita. Torppareilla oli vähemmän kotieläimiä, paitsi lampaita.

Viimeinen vertailu koskee eräitä asuinrakennuksia koskevia tietoja. Pernajan talollisilla, lampuodeilla ja torppareilla oli 1900-luvun alkuun asti pääasiassa kahdentyyppisiä asuinrakennuksia. Toinen tyyppi oli paritupa; tällaisissa rakennuksissa oli toisinaan jaettu toinen tupa kahdeksi kamariksi. Toisena tyyppinä oli rakennus, johon kuului vain yksi tupa ja joskus lisäksi kamari. Jakauma kehittyi seuraavasti:

Suunnilleen vuodet 1670–1740 käsittävänä aikana oli itsenäisillä talollisilla paritupa hiukan tavallisempi kuin lampuodeilla, jotka joutuivat siihen aikaan verraten usein tyytymään yhteen tupaan. 1700-luvun puolimaista suunnilleen sadan vuoden ajan eteenpäin oli lampuodeilla paritupa yleisempi kuin talollisilla. Selityksenä on aivan yksinkertaisesti itsenäisten tilojen halkominen, joka monessa tapauksessa koski kirjaimellisesti myös asuinrakennusta.

Mutta 1800-luvun loppua kohti olot muuttuivat jälleen toisenlaisiksi. Monilla talollisilla alkoi olla 4–5 huoneen asuinrakennus, kun taas juuri kenenkään lampuodin asuinrakennuksen huoneluku ei ylittänyt parituvan 2–3 huonetta. – Torpparien asuinrakennuksissa oli vanhastaan ollut vain yksi tupa. 1800-luvun kuluessa kuitenkin useimpiin torppiin laitettiin paritupa, näin sekä mannermaalla että saaristossa.

Tiivistelmänä voidaan todeta, että itsenäisillä talollisilla oli halki vuosisatojen useimmissa suhteissa paremmat resurssit kuin

kartanoiden alustalaisilla. Muutamien resurssien osalta erot eivät olleet suuret. Hevosia ja lehmiä – nimenomaan niiden lukumäärää – tarkasteltaessa ratkeaa vuoden 1910 tietojen pohjalta lähtevä samansuuruisten tilojen viljelijöiden välinen vertailu lampuotien eduksi. Samoin lampuotien asuinrakennukset olivat aikaisemmin olleet yleensä suuremmat kuin talollisten. Muutamien 1800-luvun lopulle ja 1900-luvun alkuun ajoittuvien vuosikymmenten kuluessa erot kasvoivat joissakin suhteissa; talollisten varallisuus ja heidän käytössään olevat resurssit muodostuivat silloin – entistä selvemmin – vankemmiksi kuin kartanoiden alustalaisten asemassa olevien viljelijöiden.

Ongelmia tilanomistajien ja heidän alaistensa välisissä suhteissa, 1: 1600-luku

Pernajan kartanoyhteisöissä syntyi 1600-luvulla muutamaan otteeseen riitoja hallintaoikeuden rajoittamisesta sekä siitä juontuvasta päivätyövelvollisuudesta. Asiaa on edellä selvitetty lampuotisuhteiden syntyä käsittelevässä alaluvussa, jossa todettiin olennaisin siihen vaikuttava periaate: Itsenäinen talonpoika luovutti – joskus vapaaehtoisesti, joskus vähemmän vapaaehtoisesti – tilansa melko pitkälle menevää omistusoikeutta merkitsevän sukuoikeuden aatelismiehelle, joka omisti kartanon. Talonpojasta tuli tällöin kartanon lampuoti. Hän saattoi silloin saada vapautuksen sotaväenotosta, joka oli usein hyvin suuri rasitus, hollikyydinajosta ja eräistä muistakin velvoitteista; vapautus perustui kartanoiden säteriprivilegioihin, jotka koskivat nimenomaan niiden ns. rajapiiritiloja. Aatelismies voi vaatia vastineeksi tästä “suojelustaan”, että lampuoti suoritti kartanolle päivätöitä sellaisen määrän, joka vastasi sitä lievennystä, jonka hän oli saanut talonpoikia tavallisesti kohtaaviin rasituksiin.

Eräiden tilanomistajien ja “heidän talonpoikiensa” välille 1600-luvulla syntyneet riidat koskivat olennaisimmalta osaltaan sitä, olivatko talonpojat menettäneet sukuoikeutensa vai oliko se heillä

tallella.

Degerbyn kartano ja kymmenen sen pohjois- ja eteläpuolella [myöhemmällä Loviisan kaupungin alueella] sijaitsevan kylän talonpojat kiistelivät asiasta oikeudessa vuodesta 1636 alkaen. Tilanomistaja Golawitz sai silloin 44 talonpoikaa taivutetuksi suorittamaan siitä lähtien hänen kartanolleen mm. 1–2 päivätyötä viikossa [niiden osapuilleen 10 vuosittaisen päivätyön lisäksi, joihin kruunun maakirja heidät velvoitti].

Degerbyn alustalaistalonpojat yrittivät vuonna 1661 tiettävästi ensimmäisen kerran toden teolla päästä lisätystä päivätyövelvollisuudestaan. Heidän johtajinaan oli kaksi Tavastbyssä asuvaa talonpoikaa, Matts Mattsinpoika ja Anders Michelinpoika. Monet Degerbyn alustalaiset jättivät nyt päivätyönsä tekemättä; he selittivät, että heidän ei sukuoikeutensa haltijoina tarvinnut suorittaa muita velvoitteita kuin ne, joita maakirja edellytti.

Molemmat lakkolaisten johtajina toimivat Tavastbyn talolliset lähetettiin Helsingin vankilaan. Kun heidät oli vapautettu, he matkustivat vuonna 1662 Tukholmaan esittämään asiansa Kuninkaalliselle Majesteetille [itse asiassa alaikäisen Kaarle XI:n puolesta valtaa käyttävälle holhoojahallitukselle]. Lopullista vastausta talonpojat eivät näytä hallitukselle esittämiinsä kysymyksiin saaneen, ennen kuin Kaarle XI:n reduktio 1680-luvulla vapautti heidät riippuvuussuhteesta kartanoon. (Useat Antinkylän tilat joutuivat Degerbyn rusthollin augmenttitiloiksi, ja niiden oli sen takia yhteensä sadan vuoden ajan noudatettava sopimusta, johon ne oli aikoinaan pakotettu; se julistettiin lopulta vasta vuonna 1736 myös niiden osalta pätemättömäksi.)

1640-luvulla syntyi sukuoikeuksia ja päivätöitä koskevia riitoja useissa Itä-Uudenmaan kartanopitäjissä, kuten Elimäellä, Lapinjärvellä, Myrskylässä ja siinä osassa Pernajaa, josta myöhemmin tuli Liljendal.

Vuosikymmenen ensimmäisen varsinaisella Pernajan alueella käydyn tämäntyyppisen oikeusjutun osapuolina olivat Isnäsin silloinen omistaja Boije ja hänen alaisuuteensa kuuluvat Koskenkylän tilat. Boije kertoi vuonna 1644 käräjillä, että hänen Koskenkylässä asuvat alustalaisensa eivät olleet neljääntoista viikkoon suorittaneet lainkaan päivätöitä. Sen sijaan muutamat heistä olivat vuonna 1642 “juosseet Ruotsiin” ja esittäneet kuningattarelle [itse asiassa 15-vuotiaan Kristiinan holhoojille, joiden johtajana oli Axel Oxenstierna] vaatimuksensa, ettei heidän tarvitsisi tehdä muita kuin maakirjaan merkityt päivätyöt. Holhoojahallitus oli vastannut, että niiden talonpoikien, joilla oli vielä sukuoikeus tilaansa, ei tarvinnut tehdä muita päivätöitä kuin ne harvat päivät, joita maakirja edellytti; niiden, jotka olivat menettäneet sukuoikeutensa, oli alistuttava tilanomistajan heille määräämiin velvoitteisiin.

Malmgårdin omistaja E.J. Creutz määräsi vuonna 1643 Kuuskosken ja Veckabyn talonpoikien päivätyövelvollisuudeksi kolme päivää viikossa talvisin ja viisi päivää kesäisin (aikaisemmin velvollisuus oli ollut vielä suurempi, mutta ei tiedetä, kuinka monen vuoden ajan tätä oli jatkunut). Kuuskosken ja Veckabyn talonpojat eivät kumma kyllä esittäneet moisen päivätyötaakan määräämisen johdosta vastalauseita, ainakaan käräjäpöytäkirjoissa ja muissa kirjallisissa lähteissä ei ole mitään jälkiä tällaisesta. Saattaa olla, etteivät talonpojat käytännössä aina joutuneet suorittamaan suuria velvoitteitaan täysimääräisesti. Onhan vaikea käsittää, mitä järjellistä käyttöä silloisen Malmgårdin kaltaisella kartanolla

olisi ollut 6000–8000 päivätyölle vuodessa, kun kartanolla oli varsinaista omaa, sen omassa viljelyksessä olevaa peltoa 20–30 hehtaaria. – Olipa nyt miten oli. Kun tieto Kaarle XI:n vuosina 1680 ja 1681 tekemistä reduktiopäätöksistä kiiri Malmgårdiin asti, kartanon alustalaistalonpojat tekivät kaksi vuotta kestävän päivätyölakon. Sillä ei pitemmällä aikavälillä tullut olemaan merkitystä. Reduktio ja jakopalkkalaitos näet kumosivat Kuuskosken ja Veckabyn asukkaiden lampuodin aseman – noin kahdeksaksikymmeneksi vuodeksi eteenpäin.

Riken talonpoikien suhde Malmgårdiin kehittyi osittain toisella tavalla kuin edellisten kylien asukkaiden. Lopputulos oli jopa täysin erilainen. E.J. Creutz osti vuonna 1645 koko Riken kylän kruunulta. Vuonna 1651 hän sopi kylän talonpoikien kanssa, että nämä tekisivät talvisin yhden ja kesäisin kaksi päivätyötä viikossa. Neljä Riken kaikkiaan viidestä talonpojasta oli toukokuusta 1673 maaliskuuhun 1674 päivätyölakossa. Syyksi tähän he ilmoittivat, että Malmgårdin renkivouti oli pahoinpidellyt muutamia päivätyöläisiä. Kihlakunnanoikeus kehotti lakkolaisia palaamaan päivätöihin.

Myöhemmin, vielä vuoden 1674 aikana, neljä uppiniskaista Riken talonpoikaa kuitenkin jättivät Kuninkaalliselle Majesteetille anomuskirjan. He halusivat samanlaisen kohtelun “kuin kaikki muutkin valtakunnan [itsenäiset] perintötilalliset”, niin että heidän päivätyövelvollisuutensa olisi vain kymmenkunta päivää vuodessa. Asia lähetettiin Pernajan kihlakunnanoikeuden käsiteltäväksi, ja tämä päätti, että päivätyöt oli vastaisuudessakin suoritettava vuonna 1651 määrätyn korkeamman taksan mukaisesti. Lisäksi oikeus tuomitsi Riken talonpoikien johtajat Mårten Hindrikinpojan ja Anders Bertilinpojan heidän Creutziin kohdistuneesta “herjaavasta soimauksestaan” kuukaudeksi vesileipävankeuteen.

Kymmenen vuoden kuluttua tästä takaiskusta asema oli kuitenkin toinen. Reduktion jälkeen, joka koski koko Malmgårdin suurtilaa, siellä ei ollut rälssitalonpoikia, jotka olisi voitu vapauttaa sotaväenotoista ym. rasituksista. Siten tilanomistajalla ei liioin ollut enää oikeutta vaatia vastaavasti talonpojilta enempää päivätöitä kuin kartanoiden alaisuuteen kuulumattomat talonpojat joutuivat suorittamaan kruunulle. Pernajan kihlakunnanoikeus antoi vuonna 1685 päätöksensä Riken asiassa tämän periaatteen mukaisesti. Samalla ilmeni myös, että kaikki Riken tilat olivat säilyttäneet sukuoikeutensa ja että niiden haltijat voivat vastaisuudessa elää itsenäisinä ja tilansa itse omistavina talollisina.

Nämä esimerkkitapaukset, jotka on tässä esitelty varsin lyhyesti, osoittavat, että kartanonomistajilla oli Pernajankin pitäjässä suuren osan 1600-luvusta huomattavan paljon valtaa rahvaan suhteen. Paikallisen kihlakunnanoikeuden asennoituminen sukuoikeuksia ja päivätyövelvollisuuksia koskeviin hankaliin asioihin oli horjuva. Eri kartanoyhteisöiden olojen välillä oli lisäksi vaihtelua. Joidenkin kartanoiden omistajat olivat työväkeään ja alustalaisiaan kohtaan hyvin ankaria ja vaativat heiltä kohtuuttomia, mutta toisenlaista asennoitumista osoittaa esimerkiksi ohje, jonka Sarvilahden herra Lorentz Creutz vanhempi antoi vuonna 1672 tilanhoitajalleen:

Huolehdi siitä, että alustalaiset suorittavat kaikki velvoitteensa, niin pitkälti kuin olet varma, että he pystyvät siihen; myönnä mielelläsi lievennyksiä, jos velvoitteet todella ylittävät alustalaisten kyvyn ja voimat.

Kerrotut esimerkit havainnollistavat myös vuonna 1680 käynnistyneen reduktion merkitystä. Paikoin se vain häiritsi tilapäisesti kartanoyhteisön kehitystä, kuten Kuuskoskella ja Veckabyssä. Sitä vastoin on ilmeistä, että reduktio vaikutti Pernajan koillis- ja luoteisosissa ratkaisevasti siihen, että näiden pitäjän osien kylät pysyivät itsenäisten talonpoikien kylinä.

Ongelmia suhteissa, 2: 1700- ja 1800-luvut

Reduktio ja jakopalkkalaitoksen voimaansaattaminen olivat 1600-luvun loppuaikojen kaksi suurta uudistusta, jotka vaikuttivat voimakkaasti maanomistusoloihin juuri Pernajankin kaltaisessa pitäjässä. Kuten tässä teoksessa on edellä selvitetty, kruunu otti reduktiossa joukon tavallisia tiloja ja kartanoitakin aatelilta ja siirsi ne kruunun ja/tai itsenäisten talonpoikien haltuun. Kun jakopalkkalaitos saatettiin voimaan, erinäisistä tiloista tuli ratsutilojen eli rusthollien apu- eli augmenttitiloja; kyseinen ratsutila saattoi monessa tapauksessa olla juuri se kartano, jonka alaisuuteen nyt augmentiksi määrätty tila oli aikaisemmin kuulunut rälssitilana. Ennen kaikkea vuonna 1723 säädetty asetus antoi ratsutiloille etuoikeuden ostaa augmenttinsa perinnöksi; tällä tavoin niiden omistajasuvut voivat hankkia uudelleen täydellisen omistusoikeuden reduktiossa menettämiinsä tiloihin.

Tässä esityksessä on mm. pääluvussa 3 selostettu, kuinka useat Pernajan kartanot pystyivät juuri perinnöksiostojen avulla 1720-luvulla ja muutamina sitä seuranneina vuosikymmeninä luomaan uudelleen suuria kartanoyhteisöjä. Tässä onnistuivat etupäässä Segersbyn, Malmgårdin, Koskenkylän, Tervikin ja Sarvisalon kartanot. Talolliset, joilla oli suhteellisen vankka omistusoikeus

tilaansa, muuttuivat tällä tavoin kartanoyhteisöön kuuluviksi lampuodeiksi; seuraavassa kiinnitetään päähuomio sanotun prosessin sosiaaliseen puoleen. Siihen liittyvät ajatustavat ja tunteet ilmenevät erityisesti niissä riidoissa, joita syntyi yhteensä puolensadan pernajalaisen perheen sosiaaliaseman muuttuessa entisestä poikkeavaksi.

Tervikin omistaja osti vuonna 1727 itselleen perinnöksi kolme kartanon lähellä sijaitsevaa tilaa. Tilojen isäntinä siihen asti olleet talonpojat olivat väittäneet, että heillä olisi pitänyt olla parempi oikeus niihin, koska heidän esi-isänsä olivat useassa sukupolvessa pitäneet tiloja hallussaan ja koska he itse olivat ottaneet ne uudelleen viljelyyn niiden autioiduttua isonvihan aikana. Vuonna 1728 nuo kolme talonpoikaa astuivat jälleen oikeuden eteen ja kertoivat, että kartanonomistaja oli nyt alkanut rasittaa heitä “niin monilla jokaviikkoisilla päivätöillä, etteivät he voineet kestää sellaista”. Tästä syystä he sanoutuivat irti tiloistaan ja katsoivat välttämättömäksi muuttaa niiltä pois.

Tervikin kartanon omistajien haltuun vähän aikaisemmin siirtyneellä Willmansgårdin tilalla, josta oli tullut ratsutila, oli 1700-luvulla ajoittain augmentteina kaksi Malmsbyn tilaa. Niiden kummankin isännät kiistelivät vuonna 1770 kartanon omistajan kanssa tilojen perinnöksiosto-oikeudesta. Talonpojat sanoivat ottaneensa tilat viljelykseen niiden oltua sitä ennen lähes täysin autioina [ja muista lähteistä saatavat tiedot osoittavat, että tämä oli totta]. Tilan omistaja valtaneuvoksetar Muhl sanotutti talonpojat heti irti ja määräsi heidät muuttamaan pois, jo ennen kuin hän vuonna 1771 sai täydellisen omistusoikeuden tiloihin. Talonpojat koettivat seuraavina vuosina eri instansseissa hakea sitä, mitä he pitivät oikeutenaan, mutta turhaan. On todennäköistä, että muuan Kustaa III:n kesällä 1775 Loviisaan tekemän matkan yhteydessä laadittujen kabinettipöytäkirjojen merkintä tarkoittaa mm. juuri puheena olevina Malmsbyn talonpoikia: “Muutamat Pernajan pitäjän lampuodit olivat anoneet armollista suojelua, jotta heidän isäntänsä

eivät saisi ajaa heitä pois tiloiltaan – Kuninkaallinen Majesteetti ei voinut välittömästi käsitellä asiaa.” Siihen tällaiset yritykset näyttävät jääneen.

Koko 1750-luvun ajan kiisteltiin Segersbyn rusthollin Blybergsissä ja Pitkäpäässä sijaitsevista augmenteista, joita oli yhteensä neljä tilaa. Toisena osapuolena oli Segersbyn omistaja kappalainen Petter Hipping, toisena noita tiloja viljelevät talonpojat. He perustelivat oikeuksiaan samansisältöisin argumentein kuin äsken mainitut Tervikin ja Malmsbyn talonpojat, ja lisäksi he viittasivat erityiseen oikeuslähteeseen: kuninkaan päätökseen vuodelta 1743. Siinä näet luvattiin (epämääräisesti), että sodassa vahinkoja kärsineiden tilojen isännät saisivat niihin täyden omistusoikeuden. Monet Suuren rantatien lähellä sijaitsevat tilat kuuluivat toki tähän kategoriaan. Blybergsin ja Pitkäpään talonpojat lausuivat oikeudessa, että heidän tilansa olivat kärsineet suuria vahinkoja sekä isonvihan että pikkuvihan aikana. Tällaiset perustelut eivät auttaneet. Oikeus totesi, että tilat sijaitsivat lyhyemmän matkan kuin peninkulman päässä rustholli-kartanosta ja olivat näin ollen “luovuttamattomia”. Segersby sai vuonna 1760 täyden omistusoikeuden niihin.

Koskenkylän ja Sarvisalon kartanot hankkivat vuosina 1756–60 nekin omistusoikeuden augmentteihinsa, mutta asiasta ei noussut suurtakaan meteliä. Ainoastaan Kärpän Lassaksen isäntä, jonka tila oli Sarvisalon augmentteja, esitti viranomaisille vaatimuksen, että hänelle tulisi antaa etuoikeus tilansa lunastamiseen ennen kartanoa. Lassaksen todettiin kuitenkin sijaitsevan lyhyemmän matkan kuin peninkulman päässä Sarvisalon kartanosta, ja tämä ratkaiseva seikka sinetöi Lassaksen isännän kohtalon: hän muuttui auttamattomasti talollisesta lampuodiksi.

Pisin Pernajan herraskartanoiden omistajien suorittamista perinnöksiostoista kertova tarina koskee Malmgårdin säteriä ja sen augmentteja. Malmgård vastasi kolmen ratsukon varustamisesta, ja sen omistaja osti perinnöksi kaikki kaksikymmentä augmenttitilaansa, jotka sijaitsivat Veckabyssä, Kuuskoskella ja Tetomissa. Ennen kuin reduktio käynnistyi

vuonna 1680, nämä tilat olivat 1600-luvun alusta lähtien olleet Malmgårdin lampuotitiloja (Tetomin tilat kuitenkin lyhyemmän ajan). Perinnöksiostoja koskevat kiistat alkoivat näillä seuduin vuonna 1750, jolloin majuri Carl Creutzin leski Barbro Helena Wrede halusi ottaa puheena olevalla tavalla haltuunsa Veckabyn Klevaksen tilan. Klevaksen isäntä vaati, että hänen oli saatava itse ostaa tilansa perinnöksi. Käräjillä lautakunta kuitenkin päätyi nimismiehen antaman lausunnon pohjalta sille kannalle, että Klevas kuului "luovuttamattomasti" ratsutilan yhteyteen. Kreivitär sai vuonna 1752 perintökirjan, joka antoi hänelle täydellisen omistusoikeuden Klevakseen.

Malmgårdin omistajaksi tuli vuonna 1759 kreivi J.C. Creutz. Hänen ensimmäinen suuri toimenpiteensä oli anomus, että hän saisi ostaa perinnöksi loput yhdeksäntoista Malmgårdin augmenttitilaa. Tällä kertaa eivät talonpojat sen enempää kuin kukaan muukaan esittäneet vastaväitteitä, joten kreivi sai seuraavana vuonna perintökirjan. Veckabyn, Kuuskosken ja Tetomin talonpojat olivat siis vuosina 1752–60 uudelleen joutuneet lampuotien asemaan, josta reduktio oli vapauttanut heidät 70 vuotta aikaisemmin.

J.C. Creutz ja kartanon seuraava omistaja J.Ad. Creutz antoivat uudet määräykset niistä "ulosteoista", jotka alustalaisten oli kartanolle suoritettava, ja muuttivat niitä vielä muutamaan otteeseen. Ensiksi alennettiin arentia hyvin paljon ja korvattiin pääosa siitä yhdellä päivätyöllä viikossa. Sitten arenti korotettiin vanhalle, tavanomaiselle maakirjan mukaiselle tasolle, mutta myös päivätöiden määrää lisättiin vähitellen, kunnes se oli noin kaksi päivää viikossa. Normi ei nytkään tosin ollut sen ankarampi kuin monissa muissa pitäjän kartanoissa, pikemminkin se oli tavallista lievempi. Silti se antoi Malmgårdin alustalaistalonpojille aiheen esittää oikeudelle valituksia heille sälytettyjen "ylettömän raskaiden" taakkojen johdosta.

Tällaisen asiaintilan vallitessa julkaistiin 21.2. 1789 kuninkaallinen asetus, joka muutaman vuoden keskeytyksen jälkeen salli uudelleen kruununtilojen perinnöksioston. Asia vahvistettiin vielä uudelleen 24.1. 1790 annetulla asetuksella. Malmgårdin talonpojat (tai heidän oikeudessa esiintyvät edustajansa) tulkitsivat asetusta siten, että he saisivat nyt lunastaa viljelemänsä tilat itselleen – niitähän oli kaikkiaan kaksikymmentä. He eivät ottaneet huomioon sitä, että kartano oli vuosina 1752–60 hankkinut voimassa olevan lain mukaan täyden omistusoikeuden tiloihin. Talonpojat kieltäytyivät nyt suorittamasta kartanolle lisättyjä maksuja ja päivätöitä, ja he väittivät olevansa vanhastaan tilojensa ainoat oikeat omistajat.

Kreivi sanoi lakkolaiset irti heidän tiloiltaan, minkä jälkeen nämä valittivat asiasta "korkeimmalle taholle". Ensimmäisen kirjelmänsä he voivat nyt – sodan ollessa parhaillaan käynnissä – sananmukaisesti jättää kuninkaalle: he antoivat sen 2.8. 1789 Kustaa III:lle, joka oleskeli silloin päämajassaan Kyminkartanon luona. He pyysivät Kuninkaallisen Majesteetin "Kaikkein armollisinta suojelusta", jotta he saisivat jäädä asumaan "niille tiloille, joita meidän esi-isämme ovat vanhastaan hallinneet sukupolvesta toiseen".

Malmgårdin talonpoikien asia oli sitten vuosina 1789–94 useita kertoja Tukholman viranomaisten käsiteltävänä. Kun toivottua päätöstä ei kuulunut, Malmgårdin alaisuuteen kuuluvien Råås- ja Tyskas-nimisten talojen isännät matkustivat kesällä 1792 Tukholmaan, mukanaan uusi laaja kirjelmä, jossa enimmäkseen toistettiin aikaisemmin esitettyjä ajatuksia. Siihen oli kuitenkin lisätty resignoituneelta ja anteeksipyytelevältä tai ainakin puolustelevalta vaikuttava jakso, jossa käsiteltiin sitä, "miten yksinkertaisen rahvaan oikeuksia voidaan sotkea ja mutkistaa".

Kuninkaallisen Majesteetin tämän jälkeen (30.5. 1793) tekemässä päätöksessä todettiin, että kiistanalaiset tilat olivat kreivi Creutzin omaisuutta ja että valituksen tekijät olivat lampuoteja, joilta kartanonomistajalla oli oikeus "evätä tilojen viljely, koska osapuolet eivät pysty sopimaan muusta ratkaisusta". Rååsin ja Tyskaksen isännät matkustivat jälleen Tukholmaan, mutta uusi kuninkaan päätös, joka annettiin 5.9. 1793 ja vahvistettiin vielä 24.4. 1794, hylkäsi heidän valituksensa. Kotipuolessa kartanon omistaja sanoi muutamaan otteeseen irti lampuotejaan ja pakotti siten heidät muuttamaan muualle; näin kävi Rååsin, Tyskaksen ja Dövaksen viljelijöiden, jotka olivat osallistuneet valituspuuhiin aktiivisimmin, mutta joulukuuhun 1799 asti ulottuvana aikana sanottiin irti vielä seitsemän muutakin lampuotia. Vuoden 1794 päätös luettiin ja selitettiin talonpoikien pyynnöstä Pernajan syyskäräjillä vuonna 1799, ja sen jälkeen kaikki Malmgårdin alustalaiset näyttävät käsittäneen, että heidän viljelemänsä tilat eivät olleet heidän omaisuuttaan. Vuonna 1800 seurasi jälkinäytös. Yksi Veckabyn lampuodeista hukuttautui loppiaispäivänä Kuuskosken myllykoskeen. Asiaa tutkittaessa kerrottiin, että lampuoti oli pelännyt joutuvansa ajetuksi pois tilaltaan ja että hänen tekonsa johtui tämän uhan aiheuttamasta hämmennyksestä ja pelosta.

Ongelmia suhteissa, 3: konflikteja Sarvilahdessa vuosina 1698–1862

Tässä on lopuksi selostettava neljää lyhyttä ajanjaksoa, jolloin Sarvilahden kartanon omistajat ja heidän käskyläisinään olevat talonpojat joutuivat avoimiin konflikteihin. Nämä poikkeavat kahdessa edellisessä alaluvussa kuvatuista riidoista siinä, että ne eivät olleet yhteydessä ratsutilojen omistajien suorittamiin augmenttien perinnöksiostoihin; Sarvilahtihan ei ollut ratsutila, vaan se pysyi Kaarle XI:n vuonna 1680 alulle paneman reduktion jälkeenkin rälssisäterinä.

Eräissä tapauksissa kesti useita vuosikymmeniä, jopa 1700-luvun puolelle asti, ennen kuin saatiin täysin selvitetyksi, mitkä kartanot ja pienemmät tilat tuli reduktiossa peruuttaa kruunulle. Sarvilahdelta kruunu vaati vielä vuonna 1698 kahta manttaalia maata (4–8 tilaa). Kartanon omistajalle oli kuitenkin luvattu, että hän saisi pitää kyseisen alueen, mikäli hän luovuttaisi korvaukseksi vastaavan määrän maata muusta maaomaisuudestaan. Lupaus ei ilmeisesti kumminkaan ollut kantautunut kruunun paikallisten edustajien korviin. Nämä näyttävät jollakin tavoin antaneen Sarvilahden talonpoikien ymmärtää, että jotkut tilat – joita paikalliset viranomaiset eivät olleet tarkemmin yksilöineet – eivät nyt enää kuuluneet kartanolle vaan niitä viljeleville talonpojille. Tällöin talonpojat lakkasivat maksamasta arentiaan ja suorittamasta päivätöitään, ainakin suurimmaksi osaksi vuotta 1698. Tämän jälkeen tuli ylemmistä hallintoportaista ilmoitus, että kartano omisti edelleen

kaikki Sarvilahden kylän tilat ja että niiden viljelijät olivat edelleen lampuoteja.

Toinen tällainen konflikti syntyi vuonna 1722. Sarvilahden saaristokylien lampuodit, todennäköisesti kuusi niissä silloin asuneista kahdeksasta isännästä, jättivät sinä keväänä ja kesänä päivätyönsä tekemättä, kunnes kihlakunnanoikeus nimenomaan velvoitti heidät jatkamaan niitä. Tuomiokirjan lyhyt maininta asiasta ei valaise talonpoikien motiiveja. Erityisenä syynä tyytymättömyyteen saattoi kenties olla se, että kartanon saaristotilojen ja sen varsinaisessa Sarvilahden kylässä omistamien tilojen juridinen asema poikkesivat yhdessä suhteessa olennaisesti toisistaan. Viimeksi mainitut tilat olivat rajapiiritiloja, joita kruunulle suoritettavat velvollisuudet, mm. kyydinajo ja sotamiesten ruodutus, koskivat huomattavasti lievempinä kuin muita talonpoikaistiloja. Tällaiset lievennykset saattoivat, kuten tässä teoksessa on aikaisemmin selvitetty, tuntua antavan tukea ja oikeutusta kartanonomistajan vaatimuksille, joiden mukaan rajapiiritilojen oli vastaavasti suoritettava kartanolle enemmän päivätöitä. Sarvilahden saaristokylien talonpojista taas ei yksikään ollut päässyt osallisiksi mainituista helpotuksista. Tämän voitaisiin ajatella selittävän, miksi he olivat erityisen haluttomia ottamaan suorittaakseen suunnilleen yhtä runsaasti päivätöitä kuin “etuoikeutetut” Sarvilahden kylän rajapiiritilojen lampuodit.

Kolmas Sarvilahden kartanoyhteisössä syntynyt tämänluonteinen konflikti ilmeni vuonna 1789. Saaristossa sijaitsevaa Hormnäsin tilaa lampuotina viljelevä Johan Ahlberg lausui 9.9. ja 3.10. 1789 maaherralle ym. viranomaisille seuraavaa: Hormnäs oli “samanlainen kuin muut kruununtilat”. Se oli nimittäin aina osallistunut sotamiesten ruodutukseen, kruununkyydityksiin ja muihin sellaisiin rasituksiin.

Ahlberg ei nyt ollut suorittanut kartanoon tilanomistaja von Morianin vaatimia päivätöitä. Tämä oli tästä syystä sanonut Ahlbergin irti. Lampuodin (ja häntä avustavan lakimiehen) esityksen mukaan von Morianilla ei ollut oikeutta vaatia päivätöitä Hormnäsin “kruununtilalta”, ja kaikkein vähiten hänellä oli lupaa sanoa irti sen asukasta. Maaherra totesi maakirjan ja muiden asiakirjojen nojalla, että Hormnäs oli tavallinen rälssitila; mikäli sikäläinen lampuoti laiminlöi ne velvoitteet, joita hänellä oli kartanoa kohtaan, kartanon omistaja voi esteettä sanoa hänet irti. – Seuraavan vuoden henkikirjassa ei enää mainita Ahlbergiä Hormnäsin tilan asukkaana.

Hormnäsin entinen lampuotitila, valok. S. Flink 1996. – Sarvilahden tilusten eteläisessä osassa asuvat alustalaiset halusivat melko myöhäiseen aikaan asti vaatia täyttä

omistusoikeutta viljelemäänsä maahan, jonka he katsoivat saaneensa perintönä.

Saattaa olla, että Sarvilahden saaristossa oli muitakin asukkaita, jotka ajattelivat samoin kuin mainittu Ahlberg. Vuonna 1862 ilmeni tässä osassa Sarvilahden suurtilaa vastaavanlaisia käsityksiä siitä, miten omistusoikeuden ja päivätyövelvollisuuden laidan tulisi oikeuden mukaan olla. Kaikki kymmenen lampuotia, jotka silloin asuivat Hormnäsistä Lappnoriin ulottuvan alueen tiloja, jättivät 23.9. 1862 lääninhallitukselle seuraavansisältöisen kirjelmän:

Allekirjoittajat olivat täysin vakuuttuneita siitä, että heidän esi-isiensä tilat oli aikoinaan laittomasti alistettu Sarvilahden säterikartanon valtaan. Näin ollen Sarvilahden nykyinen omistaja C.Fr. von Born olisi velvoitettava luovuttamaan tilat kirjelmän allekirjoittajille, jotka olivat niiden laillisia perijöitä. Mahdollisesti heidän esi-isänsä olivat menettäneet tilansa "yksinkertaisuuttaan, kukaties jonkin heille tehdyn kavalan teon kautta [---] ja siten matkaansaattaneet, että heidän jälkeläisensä olivat joutuneet ryhtymään toisen palvelukseen päivätyöläisiksi saadakseen viljellä omaa maataan, isiensä maata".

Kymmenen lampuotia anoivat "korjausta" asiaan; lääninhallitus kehotti heitä kääntymään kihlakunnanoikeuden puoleen, mutta he eivät nähtävästi kuitenkaan menetelleet näin. Pelkästään juridiselta kannalta katsoen heidän vetoomuksensa oli epäilemättä perusteeton. Puheena olevat kymmenen tilaa olivat kartanon ja sen omistajasuvun omaisuutta ja sellaisena pysyivät, eikä näiden oikeutta niihin voitu hevin kiistää.

Ongelmia suhteissa, 4: Taistelu esi-isien viljelemästä maasta

Tässä on siis selostettu noin viittätoista konfliktia, jotka ilmenivät Pernajan kartanonomistajien ja heidän käskyläisinään olevien talonpoikien suhteissa 1640-luvulta 1860-luvulle ulottuvana aikana. Kiistat koskivat olennaisia asioita, keskeisimpinä olivat omistusoikeuteen ja päivätyövelvollisuuteen liittyvät kysymykset.

Paikalliset konfliktit olivat yhteydessä koko valtakuntaa koskeviin poliittisiin tapahtumiin. Kaarle XI:n reduktio, joka pantiin toimeen vuodesta 1680 lähtien, innosti eräiden kartanoyhteisöiden talonpoikia ja lisäsi heidän valmiuttaan taistella oikeuksistaan. Tämä johti siihen, että he ottivat uudelleen esiin kiistoja, jotka olivat alkaneet jo 1640-luvulla. Joissakin tapauksissa talonpojat perivät nyt voiton ja pääsivät irti riippuvuussuhteestaan kartanoon. Kustaa III:n vuonna 1789 antamat agraaripoliittiset julistukset käsitettiin

Pernajassa merkeiksi siitä, että lampuodeilla oli nyt oikeus saada tilansa uudelleen omikseen; julistukset saivat aikaan levottomuuksia, mutta loppujen lopuksi lampuodit eivät saaneet niistä mitään todellista hyötyä. Aleksanteri II:n vuonna 1859 antaman maaorjuuden poistamista koskevan manifestin on katsottu johtaneen laukaisevana tekijänä siihen, että Suomessakin syntyi muutamilla paikkakunnilla levottomuuksia talonpoikien ja torpparien keskuudessa. On kylläkin epävarmaa, oliko kymmenen Sarvilahden lampuodin vuonna 1862 esittämillä heidän tilojensa omistusoikeutta koskevilla vaatimuksilla jonkinlainen yhteys manifestiin.

Talonpoikien vaatimuslistoista ilmenee, että erityisesti päivätyöt olivat heille hyvin vastenmielisiä, paljon vastenmielisempiä kuin arentiin kuuluvien viljan ja muiden tavaroiden toimittaminen. Päivätöiden taakka näyttää olleen heille ennen kaikkea merkkinä ja jatkuvana muistutuksena siitä, että he – tai heidän esi-isänsä aikoinaan – olivat menettäneet sosiaalisen asemansa, itsenäisten talollisten aseman.

Monet tässä selostetut valitukset ilmentävät talonpoikien voimakasta tunneperäistä kiintymystä isien perintöön. He katsoivat, että heillä oli ainakin moraalinen oikeus tiloihinsa juuri siksi, että heidän sukunsa olivat viljelleet niitä monessa polvessa ja että talonpoikaissuku oli useassa tapauksessa jälleenrakentanut tilansa sodan tuhojen jälkeen. Myös arvokas sukuoikeus oli yhteydessä siihen, että tila oli kauan ollut saman suvun hallussa.

Tässä kuvattujen omistusriitojen muisto eli joissakin tapauksissa asianomaisten tilojen myöhempienkin viljelijäpolvien mielessä. Tämä ilmeni muun muassa silloin, kun Malmgårdin alaisuuteen kuuluvassa Veckabyn kylässä merkittiin vuonna 1905 muistiin rahvaan suullista perimätietoa. Kertoja kuvasi, kuinka kaksi Riken ja kaksi Veckabyn miestä “oli ottanut selkäänsä tuohikontin” ja mennyt Ruotsin kuninkaan puheille, “kun Malmgårdin kreivi koetti saada heidän talojaan kartanon alaisuuteen”. Kertoja tiesi, että Rike ei silloin [1600-luvulla] joutunut Malmgårdin alaisuuteen, “mutta

miksi Veckaby joutui, sitä en tiedä”. Viimeksi mainittu lausunto voidaan tulkita siten, että puheena olevassa kartanoyhteisössä elänyt suullinen perimätieto oli välittänyt myöhemmille polville kylän lampuotien 1780- ja 1790-lukujen aikaiset asenteet: nämä lampuodit ja heidän jälkeläisensä eivät voineet tai halunneet käsittää tapahtumien kulkua, joka näytti olevan täysin vastoin heidän käsitystään oikeudesta ja oikeudenmukaisuudesta, vaikka siinä ei juridiselta kannalta ollutkaan huomauttamista.

Ilmeisesti myös Sarvilahden sisäsaariston tiloilla, joiden asukkaat olivat vuosina 1722, 1789 ja 1862 kiistelleet kartanon omistajien kanssa, eli vastaavanlainen suullinen perimätieto. Tässä osassa Sarvilahden suurtilaa syntyi myöhemmin, 1920-luvulla, jälleen riita erään tilan viljelijän suvun ja kartanon omistajan välille. Se koski vuosina 1918 ja 1919 säädettyjen maanvuokralakien mukaista lunastusoikeutta. Vanhan lampuotisuvun edustaja viittasi tässäkin tapauksessa – kuitenkin tuloksetta – siihen, että suvun esi-isät olivat työskennelleet viljelemällään tilalla polvesta polveen.

Tällaisia konflikteja on tässä esityksessä paikoin kuvattu jokseenkin perusteellisesti. Syynä ei kuitenkaan ole niinkään se, että olisi haluttu osoittaa, kuinka kartanoyhteisöissä ilmeni riitoja, vaan tällaisten tapausten merkitys on enemmänkin siinä, että ne valaisevat ja havainnollistavat paikkakunnan “tavallisen kansan” ajattelutapaa, tunteita ja arvomaailmaa.

Kontrahdit ja työpäivät

Lampuotien ja torpparien velvollisuuksia ja oikeuksia säänneltiin kauan aikaa pääasiallisesti suullisin sopimuksin ja määräyksin. Näin oli asianlaita erityisesti niinä useimmiten monta vuosikymmentä kestäneinä ajanjaksoina, jolloin kartanon alustalaisten velvoitteet eivät muuttuneet, ja niissä normaalitapauksissa, joissa vanhan lampuodin tai torpparin seuraajaksi hänen tilansa viljelijänä tuli hänen poikansa tai vävynsä. Silloin riitti toteamus, että “jatkettaisiin

vanhaan tapaan”.

Eräiltä Pernajan suurtiloilta on 1700-luvun taitteesta alkaen hajanaisia mainintoja kirjallisista vuokrasopimuksista. Ne yleistyivät Sarvilahdessa 1790-luvulla, Tervikissä ja Tjusterbyssä 1800-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä ja Malmgårdissa 1850-luvulta lähtien; mainituilta tiloilta tunnetaan pitkiä kontrahtien sarjoja. Siirtyminen kirjallisiin sopimuksiin teki tietysti alustalaisten aseman entistä turvallisemmaksi.

Tärkeimmät kontrahdeissa säädetyt velvoitteet koskivat arentia ja päivätöitä. Siihen, mitä niistä on edellä kerrottu, lisättäköön vielä yksi kehityksen piirre. Se ilmenee vertailtaessa vanhempia ja uudempia kontrahteja keskenään; kysymys on lyhyesti sanoen siitä, että velvoitteet määritettiin entistä täsmällisemmin. Niinpä esimerkiksi päivätöiden jakoa ns. mies- ja hevospäiviin tarkennettiin, ja lopulta sopimuksiin sisältyi nimenomaiset määräykset siitä, kuinka paljon kumpiakin oli suoritettava vuosittain.

Yhtenä epävarmuuden ja epäsovun aiheena olivat kauan aikaa ns. ylipäivät. Ne olivat sellaisia päivätöitä, jotka ylittivät sopimuksen mukaisten päivätöiden määrän. Viimeksi mainittujahan tuli suorittaa sopimuksessa aina täsmällisesti mainittu määrä, tavallisesti kahdesta neljään päivää viikossa. Ylipäivistä maksettiin pientä palkkaa. Varhaisempina aikoina, aina 1800-luvun loppupuolelle asti, ylipäiviä voitiin vaatia kaikilta lampuodeilta ja torppareilta, milloin kartanon omistaja vain katsoi tarvitsevansa tällaista ylimääräistä työvoiman lisää.

Vähitellen vuokrasuhteita alettiin täsmentää tältäkin osin, mikä oli varmaan tervetullutta niin kartanonherroille kuin alustalaisillekin. Kehitys näkyy mm. Sarvilahdessa laadituista säännöistä. Siellä määrättiin vuonna 1878, että ylipäiviä vaadittaisiin ainoastaan sellaisilta alaisilta, joilla oli velkaa kartanoon; vuonna 1886 lisättiin, että tällaisia päivätöitä ei teetettäisi enempää kuin yksi päivä viikossa; vuodesta 1900 lähtien luki useissa torpankontrahdeissa lyhyesti: “Ylipäiviä ei tarvitse suorittaa”. Sellaisten tilojen kuin Malmgårdin, Tervikin ja Tjusterbyn kontrahdeista, suorituskirjoista ym. näiden kartanoiden suunnilleen vuosilta 1880–1910 peräisin olevasta lähdeaineistosta on nähtävissä, että ylipäiviä teetettiin silloin miltei yksinomaan sellaisilla alustalaisilla, jotka olivat velassa kartanolle.

Ylipäivistä maksettiin kuitenkin edelleen vain noin puolet virallisen taksan mukaisesta palkasta. Kun vanhoja Pernajan kartanoiden alustalaisia myöhemmin, 1960- ja 1970-luvuilla,

haastateltiin vanhoista ajoista, heiltä kysyttiin mm., mitä seikkoja he pitivät lampuotien ja torpparien työelämän suurimpina epäkohtina. Usein he vastasivat, että pahinta olivat olleet juuri ylipäivät, ensiksi se, ettei niiden lukumäärää ollut sovittu tarkasti, ja myöhemmin niistä maksetun päiväpalkan pienuus.

Työpäivät olivat pitkiä. Kun niitä 1800-luvun lopulla alettiin Pernajan kartanoissa lyhentää, selostettiin myös, kuinka asianlaita oli ollut aikaisemmin “niin kauan kuin muistetaan”. Kesäaikaan “taksvärkkikello” kutsui työhön kello neljältä aamulla ja ilmoitti sen päättymisestä kello seitsemän, kahdeksan tai yhdeksän aikaan illalla, tai heinä- ja elokuussa auringonlaskun aikaan. Ruoka- ja muita taukoja pidettiin yhteensä kolmisen tuntia, mutta vaikka ne luetaan pois, työaika oli 13–15 tuntia. – Myöhempiin sukupolviin kuuluvien historian lukijoiden tulee tällaisia tietoja ajatellessaan ja niiden merkitystä arvioidessaan olla selvillä siitä, että työpäivät olivat kiireisinä aikoina itsenäisten talollisten tiloilla yhtä pitkiä kuin kartanoissakin, myös isännälle itselleen ja hänen aikuisille tai puolikasvuisille perheenjäsenilleen. Se ero kuitenkin oli, että moni lampuoti ja torppari asui kaukana paikalta, jossa päivätyöt tehtiin. Hän sai tehdä meno- ja paluumatkan omalla ajallaan. Kiireisimpinä viikkoina lampuoti ja torppari eivät aina ehtineet yöksi kotiin. Muun muassa tällaisia tilanteita varten kartanoilla oli ns. taksvärkkitupa, jossa voitiin levätä yöllä muutama tunti.

Muutamat 1880-luvulta lähtien suoritetusta työaikojen “justeeraamisesta” kertovat tiedot osoittavat, että maatalouden työpäivä määrättiin tuolloin Malmgårdissa kestämään kello viidestä aamulla kello seitsemään illalla; toisin sanoen sen pituus oli 11–13 tuntia, kun tauot luetaan pois. Talvisaikaan työpäivä oli 5–6 tuntia lyhyempi. Samanpituisista työajoista kerrotaan vuoden 1900 paikkeilta lähtien mm. Labbyn, Rönnäsin ja Sarvisalon kartanoiden oloja kuvattaessa. Sarvilahdessa lyhennettiin kesätyöpäivää vuosina 1905 ja 1907, kummallakin kerralla 1 tunnin verran, yhteensä siis 11 tuntiin. Malmgårdissa kesätyöpäivä oli vuodesta 1909 lähtien samoin

11 tuntia.

"Kun niillä oli niin paljon taksvärkkiä, niin ne huiputtivat niin pirusti", kertoi kerran Sarvilahden vanha kauppias Thessman selittääkseen erästä lampuotien ja torpparien työelämän erityispiirrettä. Hän tarkoitti erilaisia pienen vilpin ja pinnauksen muotoja, joista hän oli 1900-luvun alussa kuullut kartanossa puhuttavan ja nähnyt niitä itsekin. Kyseessä oli enimmäkseen kujeilu, joka oli ikään kuin urheilua ja jota ei pidetty suoranaisena rikkeenä. Toisaalta oli jo sinänsä hauska huiputtaa pehtoria tai voutia, toisaalta tällaiset temput tekivät työn hieman helpommaksi.

Suosittu metku oli esimerkiksi "avig kibitka" ("sontalaatikon kääntäminen nurinpäin"). Tällaista tehtiin pimeinä talviaamuina ajettaessa sontaa pellolle. "Kibitka" oli reessä kuljetettava suuri laatikko, ja se käännettiin nurinpäin ja sen – nyt ylimmäisenä oleva – pohja peitettiin sontakerroksella, niin että näytti siltä kuin reessä olisi kuljetettu oikeaa sontakuormaa. Tämä säästi niin hevosen kuin miehenkin voimia.

Myös Sarvisalon, Isnäsin, Sjögårdin ja Malmgårdin alustalaiset ovat kertoneet,että työnjohtajat saattoivat katsoa tällaista pientä vilppiä sormiensa läpi. Mutta inhimillisetkin voudit vaativat kyllä aina työläisiä olemaan koko ajan liikkeessä – vaikka ehkä ei kovin rivakassa –, milloin oli syytä pelätä, että pehtori tai peräti itse kartanonherra näkisi heidän työtahtinsa.

Viimeksi esitetyt jutut on kertonut erään Malmgårdin lampuodin poika. Tarinoihin sisältyy lievää liioittelua, mutta ne antavat kuitenkin kuvan siitä, minkälaisissa oloissa kartanon alustalaiset elivät ja työskentelivät. Niin alustalaiset kuin voutikin tarvitsivat arvostelukykyä tietääkseen, miten pitkälle voitiin mennä: minkä verran "taksvärkkäri" voi pinnailla töissä saamatta rangaistusta tai joutumatta edes tällaiseen vaaraan, ja kuinka paljon vouti voi antaa vaatimuksissaan periksi menettämättä arvovaltaansa.

Hallintaoikeus ja muutto

"Tämä kontrahti turvaa hänelle jatkuvan hallintaoikeuden mainittuun tilaan", luki johdannossa, jolla aloitettiin kirjalliset

sopimukset, joita Malmgårdissa alettiin vuonna 1854 suuressa mitassa tehdä lampuotien ja torpparien kanssa. Samaa merkitsevä klausuuli esiintyy tuonaikaisissa ja vanhemmissakin pitäjän muiden kartanoiden ja niiden alustalaisten välisisssä kontrahdeissa. Sarvilahdessa niihin liitettiin vuodesta 1891 lähtien tärkeä lisäys: [...] taataan hänelle ja hänen perillisilleen häiriötön hallintaoikeus tilaan [tai torppaan].

Käytännössä lampuotitila tai torppa oli usein saman suvun hallussa monen sukupolven ajan. Vuosina 1750–1900 tuli Sarvilahdessa torpan tai lampuotitilan haltijan vaihtuessa sen uudeksi viljelijäksi kahdessa kolmasosassa kaikista tapauksista edellisen poika tai muu läheinen sukulainen. Kun tuntee jonkin verran myös muiden pitäjän kartanoiden oloja, saa sellaisen yleisvaikutelman, että niidenkin alustalaissuvut varsin monesti pitivät tilojaan hallussaan useassa sukupolvessa. (Jotta asiasta voisi muodostaa varmemman käsityksen, olisi laadittava systemaattiset isäntäluettelot yksittäisten kartanoiden lampuotitiloista ja torpista, luettelot, jotka joissakin tapauksissa ulottuisivat 1600-luvulta 1900-luvun alkuun. Tässä olisi paikkakunnan sukututkijoille tärkeä tehtävä.)

Kun tilanomistaja takasi lampuodille tai torpparille varman hallintaoikeuden vuokratilaan, hän asetti edellytykseksi ehdon, joka sisällytettiin kontrahtiin: Hallintaoikeus pysyi voimassa vain siinä tapauksessa, että alustalainen täytti velvoitteensa. Muussa tapauksessa, esimerkiksi mikäli alustalainen laiminlöi arentinsa ja päivätyönsä, tilanomistaja voi “koska tahansa” sanoa hänet irti ja määrätä, milloin hänen piti muuttaa pois. Tällaisen oikeuden tilanomistaja aina varasi itselleen.

Irtisanotun lampuodin muuttoaikaa määrättäessä oli Pernajassa voimassa kolme rinnakkaista käytäntöä. Pahimmassa tapauksessa hän joutui muuttamaan heti, ehkä vain muutaman päivän kuluttua irtisanomisesta, viimeistään kahden kuukauden kuluttua. Näin kävi, mikäli lampuoti oli pahasti laiminlyönyt velvoitteensa tai aiheuttanut

vahinkoa tilanomistajalle tms. Toinen vaihtoehto oli sellainen, että lampuoti sanottiin irti Tuomaan päivänä (21.12.) ja että hänen oli muutettava seuraavan vuoden mikkelinpäivänä (29.9.), siis yhdeksän kuukauden kuluttua. Useiden Pernajassa sukeutuneiden oikeudenkäyntiin johtaneiden riitojen yhteydessä ilmoitettiin, että mainittu käytäntö oli paikkakunnalla tapana. Kolmantena vaihtoehtona oli vielä pitempi muuttoaika, jota kesti Tuomaan päivästä lukien koko seuraavan vuoden ajan ja vielä sitä seuraavan vuoden alusta "puolipaastoon" (14.3.) saakka, siis kaikkiaan viitisentoista kuukautta. Viimeksi mainittu menettely oli vuoden 1734 lain mukaan oikeastaan pääsääntönä, ja se koski vuodesta 1781 alkaen myös torppareita. Se hyväksyttiin vähitellen täälläkin paikalliseksi käytännöksi. Kehitys merkitsi lampuotien ja torpparien aseman paranemista niissä tapauksissa, joissa nimenomaan tilanomistaja oli sanonut alustalaisensa irti (aloitteen saattoi tehdä myös alustalainen itse, mutta tämä oli ilmeisesti harvinaisempaa).

Jos irtisanottu alustalainen kieltäytyi muuttamasta pois tilaltaan, hänet voitiin kartanonomistajan vaatimuksesta häätää. Silloin alustalaisen tavarat poistettiin "kruununpalvelijoiden" avulla asuinrakennuksesta ja talousrakennuksista, ja karja ulosmitattiin, mikäli alustalaisella oli maksamattomia velkoja kartanonomistajalle – joko lainoja tai rästiin jääneitä "ulostekoja". Lampuoteja ja torppareita sanottiin Pernajassa irti suhteellisen paljon lähinnä 1900-luvun kahdella ensimmäisellä vuosikymmenellä. Varsinaisiin häätöihin ei täällä kuitenkaan tarvinnut ryhtyä, toisin kuin eräillä muilla seuduilla, joilla kartanoiden alustalaisten häätöihin liittyi runsaasti dramatiikkaa, joka on järkyttänyt niin aikalaisia kuin jälkimaailmaakin.

Kartanon väki ja pehtorin keppi

Irtisanominen ja siitä seuraava pois muuttaminen olivat sanktioita, jotka Pernajassa kohtasivat pääasiallisesti sellaisia lampuoteja ja

torppareita, jotka eivät seuranneet kontrahtiin kirjattuja säännöksiä. Muita kartanoyhteisöiden jäseniä, kuten renkejä, piikoja ja muonamiehiä, varten oli käytössä kirjavampi joukko erilaisia sanktioita. Pestaamisen, työvuoden, irtisanomisen ja muuton osalta heitä koskivat samat säännöt kuin palkollisia yleensäkin (niitä on käsitelty edellä kappaleessa 5.2.).

Tässä selvitellään ruumiillisen rangaistuksen käyttöä suurtiloilla. Pernajasta tunnetusta melkoisen laajasta kartanoyhteisöjä koskevasta, ajalllisesti 1600-luvulta 1900-luvun alkuun ulottuvasta aineistosta ei ole tavattu enempää kuin viisi tapausta, joissa tilanomistaja tai kartanon työnjohtaja todennäköisesti kuritti ruumiillisesti kartanon alustalaisiin kuuluvia lampuoteja tai torppareita.

Ensimmäinen tapaus – muuten epävarma – tunnetaan Länsi-Koskenkylästä vuodelta 1672. Kolme kylän talonpoikaa ilmoitti silloin käräjillä, että he aikoivat muuttaa muualle, “koska herrasväen palvelijat eivät kohtele heitä niin kuin pitäisi”. – On kuitenkin mahdollista, etteivät talonpojat tarkoittaneet sopimattomalla kohtelulla ruumiillista kuritusta vaan jotakin muuta.

Muista tällaisista selkkauksista mainittakoon tässä kaksi tavallaan valaisevaa tapausta. Pernajan käräjillä merkittiin vuonna 1762 pöytäkirjaan Malmgårdin pehtorin kartanon omistajalta saama kirjallinen määräys, jonka mukaan hänen tuli “kurittaa kartanon alaisia talonpoikia ja torppareita tottelemattomuudesta ja muista rikkomuksista”. Kartanosta Loviisaan toimitettava kiireellinen kuljetus oli ollut vähällä myöhästyä, kun alustalaiset olivat useaan otteeseen “pysähtyneet matkan varrella krouveihin”. Pehtori oli tällöin katsonut välttämättömäksi antaa janoisille lorvailijoille kepillä “kohtuullista kuritusta”. Yksi kepillä lyödyistä antoi asettaa pehtorin käräjillä syytteeseen. Tämä vapautettiin kuitenkin, koska hän oli toiminut laillisesti kartanon isännän sijaisena. – Erään Härkäpään lampuodin poika käyttäytyi kerran kesällä 1857 “röyhkeästi” Sarvisalon pehtoria kohtaan. Pehtori antoi julkealle nuorelle miehelle korvapuustin, ja tällöin syntyi käsikähmä, jossa hän löi muutenkin lampuodinpoikaa ja tämä puolestaan katkaisi pehtorin kepin. Käräjillä lampuodinpoika tuomittiin osoittamastaan röyhkeydestä sakkoihin ja pyytämään käyttäytymistään julkisesti anteeksi.

Kun siis lähdeaineistossa esiintyy varsin vähän tapauksia, joissa lampuodeille ja torppareille on annettu ruumiillista kuritusta, on periaatteessa toki ajateltava sitä järkeenkäypää teoriaa, että kuritus jätti useammin jälkiä alustalaisen selkänahkaan kuin

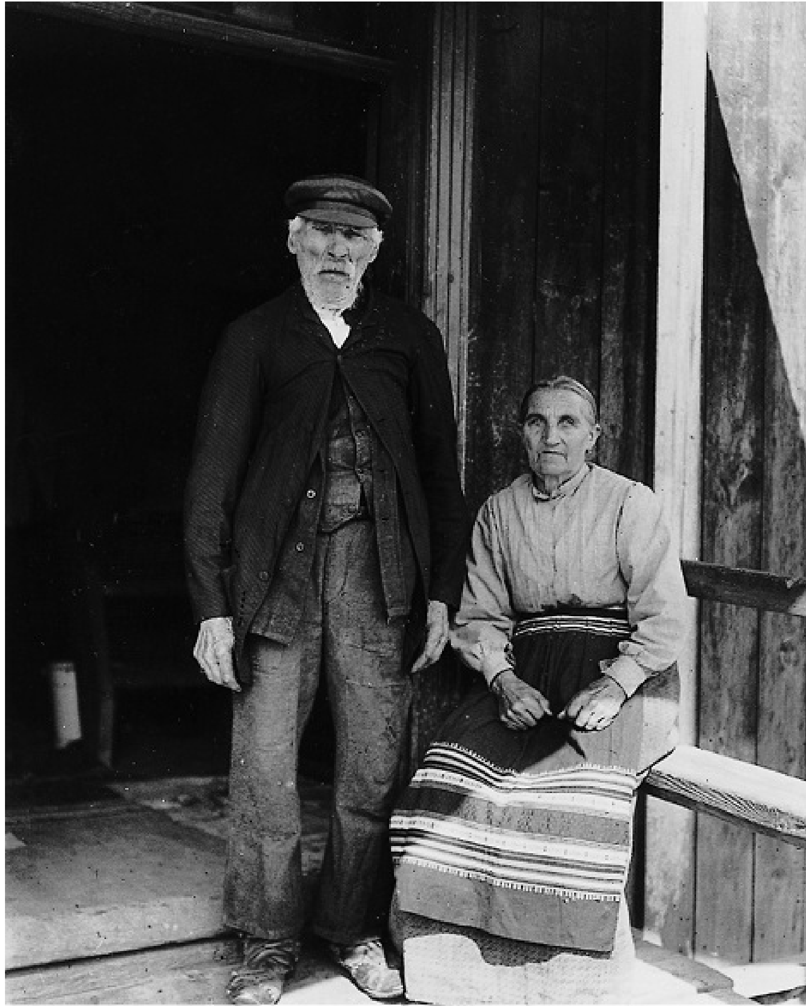
tuomioistuimen pöytäkirjoihin. Mutta juuri lampuotien ja torpparien ollessa kyseessä saa sellaisen vaikutelman, että he lyöntejä saadessaan helposti joko löivät takaisin tai haastoivat lyöjän oikeuteen. Tällainen asennoituminen pilkahtaa Malmgårdissa vuonna 1762 ja Sarvisalossa vuonna 1857 sattuneiden tapausten oikeuskäsittelyssä. Kummallakin kerralla oli kepillä varsin huomattava osuus, ja keppiä vihattiin erityisen synkästi, kun sitä käytteli lyömäaseenaan pehtori.

On myös huomattava, että lampuodeilla ja torppareilla tuli ajan mittaan olemaan yhä runsaammin omia palvelijoita, 1800-luvulla mm. Malmgårdin alustalaisilla oli jopa omia muonamiehiä. Lampuodit ja torpparit olivat toki kartanoyhteisön johtajien alaisia, mutta heidän oma väkensä oli taas heidän käskyvaltansa alaisia. He olivat "talonisäntiä", käyttääkseni sitä titteliä, jota heistä Sarvilahdessa käytettiin. On vaikea kuvitella, että tällaiset isäntämiehet olisivat älähtämättä alistuneet, jos heille olisi yritetty antaa ruumiillista kuritusta. Tämä taas tukee olettamusta, jonka mukaan moista kohtelua tuskin esiintyi kovin paljon sen useammin kuin mainitut harvat asiakirjoissa esiintyvät tapaukset osoittavat. Tällaisten alustalaisille nöyryyttävien selkkausten vaara väheni edelleen, kun 1800-luvun mittaan yhä useammat lampuodit ja torpparit pystyivät lähettämään päivätöihin omia palkollisiaan.

Kuritus oli – tuonaikaisen katsomustavan mukaan – huomattavasti vähemmän ongelmallista silloin, kun kartanon työnjohtajat tai pehtori antoivat sitä päivätöitä suorittaville alustalaisten rengeille ja heidän muille palvelijoilleen. Saivathan talonpoikaistalojenkin palkolliset selkäsaunoja. Varsinaisen Pernajan aluetta koskeviin tuomiokirjoihin on suunnilleen vuosien 1670–1870 aikana kirjattu parikymmentä tapausta, joissa lampuotien ja torpparien renkejä oli kuritettu heidän ollessaan kartanossa päivätöissä. Niistä saa sellaisen vaikutelman, että kiivastunut pehtori tai vouti oli silloin lyönyt renkiä hetken mielijohteesta, raivostuneena tämän osoittamasta vitkastelusta työssä tai

röyhkeydestä. Vaikuttaa siis siltä, että kyseessä oli todellakin pikaistuksissa syntynyt reaktio ja ettei ruumiillinen kuritus niinkään ollut järjestelmällisesti käytetty rangaistusmuoto.

Päivätöissä olevat rengitkin olivat joskus valmiita lyömään takaisin, kun heitä kuritettiin. Tällaisia tappelujuttuja otettiin esille käräjillä, ja tuomari ja lautakunta näyttävät käsitelleen niitä puolueettomasti. Monissa tapauksissa tuomittiin renki niskoittelusta ja tottelemattomuudesta, mutta sattui sellaistakin, että kurittaja itse tuomittiin, esimerkiksi jos todistajat pystyivät osoittamaan, ettei kuritettu ollut tehnyt mitään väärää. Tällaisin perustein tuomittiin vuonna 1805 Idlaxin ja Malmgårdin kartanoiden isäntä C.H. Wrede sekä vuonna 1857 Sarvisalon kartanon pehtori C.M. Sundberg, molemmat sakkoihin. Sundberg “veti sakkoa” yhden hopearuplan kustakin kahdestakymmenestä mustelmasta, jotka hän oli ratsupiiskallaan lyömällä aiheuttanut muonamies Johan Brandtille.

Greggbölen kartanon vouti Anders Grefberg ja hänen vaimonsa. Valokuva vuodelta 1910, Museovirasto.

Kotikuritus on kyllä ilman muuta mainittava, mikäli halutaan antaa jotakuinkin monipuolinen kuva entisajan kartanoyhteisöistä. Mutta pehtorin kepillään tai ratsupiiskallaan antamat lyönnit, joita toisinaan seurasi käsikähmä ja joskus, varmaankaan ei läheskään aina, käräjämatka kummallekin osapuolelle – kaikki tämä vaikuttaa suhteellisen harmittomalta. Tällainen arviointi tuntuu itsestään selvältä, kun vertailukohteeksi otetaan edellä käsitellyt riidat, joita käytiin alustalaistalonpoikien hallintaoikeudesta tiloihinsa ja heidän päivätyövelvollisuutensa määrästä.

Kartanoyhteisöt olivat muun ohella pitkälle kehittyneitä työyhteisöjä; tässä suhteessa ne poikkesivat huomattavasti itsenäisten talonpoikien muodostamista kyläyhteisöistä. Kartanoyhteisöiden luonteeseen työyhteisöinä vaikutti tärkeänä perustekijänä pakollinen päivätyövelvollisuus, joka kasvoi 1700- ja 1800-luvuilla. Talonpoikaiskylissä sitä vastoin yhdessä suoritetut työt ja niiden merkitys työelämässä vähenivät, varsinkin heti 1700-luvun puolivälin jälkeen toimeenpannusta isostajaosta lähtien.

Kiireisimpinä viikkoina työskentelivät suurtilan pelloilla ja niityillä yhdessä huomattavan suuret ihmisjoukot, Sarvilahdessa arviolta yli 100 henkeä, Malmgårdissa, Koskenkylässä, Tervikissä ja Tjusterbyssä 50–70 ja pitäjän kuudella muulla suurtilalla 20–40 henkeä.

On syytä olettaa, että kun kartano kutsui alustalaisensa ja työväkensä talkoisiin, syntyi eräänlainen kansanjuhla. Kartanon kaikki alustalaiset ja koko työväki, myös perheenjäsenet, tulivat silloin paikalle ja työskentelivät yhdessä; näin meneteltiin ennen kaikkea silloin, kun viljankorjuu saatettiin päätökseen. Kartano tarjosi korvaukseksi raadannasta runsaasti ruokaa ja juotavaa. Sarvilahden tileistä saa tarkkoja tietoja tarjoilusta. Esimerkiksi vuonna 1764 kului talkooväen kestitykseen (mitat on tässä muunnettu nykyisiksi) 250 kiloa viljaa, 15 kiloa herneitä, 15 kiloa voita, 12 kiloa lihaa, 68 kiloa silakoita, 6,5 litraa paloviinaa. Sarvilahden talkooperinnettä voidaan seurata tileistä vuoteen 1780 asti, jolloin se näyttää yhtäkkiä katkenneen. Muilla Pernajan suurtiloilla toimeenpannuista viljankorjuutalkoista ei ole juuri lainkaan tietoja.

Kaikissa pitäjän kartanoissa kuului vuosittain toistuviin työelämän tapahtumiin tilipäivä tai tilikokous. Pienemmissä kartanoissa toimitus ei vienyt pitkää aikaa, mutta Sarvilahdessa siihen kului jopa suunnilleen viikon päivät. Tilikokous pidettiin

työvuoden lopussa, mikkelinpäivänä, myöhemmin pyhäinmiestenpäivänä. Kartanon väki, ensi sijassa kaikki sen lampuodit ja torpparit, kokoontui silloin kartanon konttoriin. Nyt käytiin kartanon omistajan tai pehtorin, taikka molempien, johdolla läpi kunkin yksittäisen alustalaisen ja työläisen tilit, niin että nähtiin, oliko hän suorittanut arentia ja päivätöitä yli tai alle kontrahdin edellyttämän määrän, oliko ennestään rästejä, oliko kartanosta saatuja lainoja lyhennetty vai oliko ne ehkä merkittävä entistä suuremmiksi, sekä muita tällaisia seikkoja.

Tilikokouksessa myös keskusteltiin kaikenlaisista ongelmista ja kartanonherra tai pehtori antoi neuvoja niiden ratkaisemiseksi – tarvittaessa melko käskeväänkin sävyyn. Tai sitten ehkä juteltiin vähän siitä, miten torppien väki jaksoi ja oliko niiden lähistöllä nähty hirviä ja kettuja, sekä muista kartanonherraa kiinnostavista asioista. Tilikokouksessa ei suinkaan tarvinnut olla kysymys pelkästään vakavissa merkeissä tapahtuvasta talousasioiden selvittelystä. 1700-luvun alussa mainittiin pitäjässä olevan vanhastaan tapana, että alustalaiset lahjoittivat tilikokouksessa pehtorille “kirjurinkapan” viljaa sekä munia ja juustoa. Heille tarjottiin vastineeksi olutta, paloviinaa ja tupakkaa.

Tilipäivinä tarkastettiin myös renkien, piikojen, muonamiesten ja käsityöläisten sekä ylipäänsä kaikkien muiden kartanon työläisten tilit. Tämä sujui samaan tapaan kuin lampuotien ja torpparienkin tilien tarkastus, mutta nyt oli tietysti kysymys pienemmistä summista. Muutamien pitäjän kartanoiden tilikirjoissa on säilynyt merkintöjä tässä puheena olevista toimituksista; ne ovat arvokasta lähdeaineistoa. Ne täydentävät kontrahtien sarjoja osoittamalla, mitä velvoitteita kartanoiden alustalaiset todellisuudessa suorittivat tai jättivät suorittamatta.

Oma erityismerkityksensä oli makasiinikokouksella. Se oli lainamakasiinin hallintoelin (lainamakasiinista kerrotaan myös luvussa 6.3). Kaksi neljästä Pernajaan 1700-luvun loppupuolella perustetusta lainamakasiinista kuului kartanoyhteisöille, toinen

Sarvilahden kartanolle ja toinen silloin saman omistajan hallussa olleille Tervikille ja Tjusterbylle. Näitä kartanoille kuuluvia laitoksia nimitettiin myös rälssimakasiineiksi. Sellaisia oli Uudellamaalla 1700-luvun lopulla kymmenen, 1860-luvulla niitä oli läänissä neljä: molemmat Pernajan rälssimakasiinit sekä Porvoon pitäjän Sannäsin kartanon ja Mustion ruukinkartanon makasiinit.

Rälssimakasiinien osakkaina olivat asianomaisen kartanoyhteisön maanviljelijät, siis kartanonomistaja, lampuodit ja torpparit. Sarvilahdessa kartanonherralla oli kaksi osuutta, kullakin lampuodilla yksi, suuremmilla maatorpilla kullakin puoli osuutta ja pienemmillä neljännes. Tervikin-Tjusterbyn makasiinissa oli kahdellatoista tavallisella lampuodilla ja yhdellätoista torpparilla kullakin yksi osuus (saman suurtilakokonaisuuden maihin kuuluvia, mutta syrjemmällä sijaitsevia Baggnäsin ja Willmansgårdin ratsutiloja viljelevillä lampuodeilla oli 1¼–2 osuutta; lähteistä ei ilmene, oliko kartanonomistaja itse täkäläisen makasiinin osakkaana).

Makasiinikokouksessa kartanon alustalaiset valitsivat luottamusmiehikseen kaksi ns. mittaajaa, jotka hoitivat yhdessä pehtorin kanssa makasiinin juoksevat asiat. Suuremmat – esimerkiksi luottamusmiehiä ja viljalainoista perittävän koron määrää koskevat – päätökset tehtiin kokouksessa. Siellä osakkailla oli heidän osuuksiensa suuruuden mukainen äänioikeus. Mikäli ilmeni erimielisyyksiä, enemmistön kanta voitti. Sarvilahdesta ainakin tunnetaan tapaus, vuodelta 1881, jossa osakkaiden enemmistö äänesti kokouksessa kartanonomistajan kumoon; kokouspöytäkirjoja on kuitenkin säilynyt puutteellisesti.

Ernst von Born antoi siirtää muutamia eri puolilla hänen tiluksiaan sijaitsevia rakennuksia paikalle, jolle hän antoi nimen Sarvlax Museibacke. Keskellä Grindaksen torppa, joka on todennäköisesti rakennettu vuoden 1800 paikkeilla; vasemmalla suuri vilja-aitta, joka on pystytetty vuonna 1757. Tilanomistajalla, lampuodeilla ja torppareilla oli ollut tapana kokoontua suuren aitan luo päättämään viljalainoista ym. yhteisistä asioista. Valok. B. Bonns 1980.

Viljalainoista saadut korkotulot lisäsivät makasiinin taloudellisia resursseja. Niinpä makasiinikokous pystyi osoittamaan varoja muihinkin kartanon väen yhteistä hyötyä edistäviin tarkoituksiin. Sarvilahdessa juuri makasiinikokous päätti ensimmäisenä, vuonna 1856, koota vähitellen varoja koulun perustamiseksi rahvaan lapsille. Koulun toiminnan käynnistyttyä makasiinikokous avusti sitä suurehkoin investoinnein; esimerkiksi vuonna 1907 kokous myönsi suunniteltua rakennustyötä varten noin 4000 kiloa rukiita.

Hyvin merkittäviä olivat myös Sarvilahden makasiinikokouksen päätökset osakkaiden lääkärin- ja lääkekulujen peittämisestä.

Makasiinin kassa otti vuodesta 1881 lähtien vastatakseen näistä kustannuksista; ajoittain se suoritti puolet niistä, ajoittain kaikki kulut. Tästä hyötyivät kaikki makasiinin osakkaat, siis kartanon alustalaiset, sekä heidän perheenjäsenensä. Sarvilahti oli tähän aikaan miltei ainoa suomalainen kartanoyhteisö, jossa oli pantu toimeen tällainen uudistus.

Tervikin ja Tjusterbyn yhteinen rälssimakasiini ja sitä hoitava yhteinen makasiinikokous jatkoivat toimintaansa vielä vuoden 1856 jälkeen, vaikka nuo kaksi kartanoa kuuluivatkin siitä lähtien eri omistajille, jotka tosin olivat sukulaisia keskenään. Tämän makasiinin tilit ovat säilyneet, mutta kokouksista ei ilmeisesti pidetty pöytäkirjoja, vaan ne korvattiin tilikirjaan tehdyillä lyhyillä merkinnöillä. Nämä osoittavat, että Tervikin-Tjusterbyn makasiinikokous keskittyi lainausliikkeeseen ja myönsi lisäksi muutaman kerran määrärahoja kartanon koululle.

Pitäjän kahden rälssimakasiinin hallinto- ja päätöksentekoprosessit oli järjestetty periaatteessa demokraattisen instituution tavoin. Sellaisen tavoin ne toimivatkin, ja osakkaiden, kartanon alustalaisten, kerotaan olleen ylpeitä siitä, että he olivat mukana päättämässä yhteisen hyödyllisen laitoksen asioista. V.M. von Born on tunnettu paikallisen itsehallinnon innokkaana kannattajana. Hän pyrki innostamaan alustalaisiaan osallistumaan aktiivisesti makasiinikokouksiin, ja tässä hänen ajattelunsa juontui ilmeisesti nimenomaan itsehallintoideologiasta, joka saattoi olla myös maantieteellisesti hyvin rajallisen paikallisyhteisön – vaikkapa kartanon – johtotähtenä.

Rälssimakasiinit lakkautettiin 1920-luvulla lampuotitilojen ja torppien itsenäistyttyä. Sarvilahden makasiinin jäljellä olevat varat lahjoitettiin vuonna 1937 paikalliselle vapaapalokunnalle, jonka toimialue kattoi suurin piirtein sen alueen, joka oli ennen vuotta 1908 ollut jakamattoman Sarvilahden kartanon hallussa.

Eräänlainen kartanon väen itsehallintoelin oli myös ns. sovittelulautakunta, jollainen perustettiin Malmgårdiin vuonna 1854,

pari vuotta sen jälkeen kun kartanon uudeksi omistajaksi oli tullut C.M. Creutz. Lautakunnassa oli viisi vakinaista jäsentä, jotka kartanon lampuotien ja torpparien tuli valita vuodeksi kerrallaan; puheenjohtajana toimi ilman muuta kartanon omistaja. Lautakunnan tehtävänä oli sen nimen mukaisesti kartanon alustalaisten välisten riitojen sovittelu. Lautakunnan toiminnasta ei muuten tiedetä mitään, mutta se oli kontrahdeissa esiintyvien mainintojen mukaan olemassa vielä 1900-luvun alussa.

Kartanoiden huoltolaitoksista on vielä mainittava Tervikin vanhainkoti, "De gamlas hem". Sen perustivat kenraali Robert Ehrnrooth ja hänen puolisonsa kreivitär Mimmi Ehrnrooth kultahääpäivänään vuonna 1903. Siitä lähtien vanhainkodissa oli hoidossa viidestä kymmeneen iäkästä kartanon palvelijaa tai muuten sen toimissa ollutta henkilöä. Kreivitär Ehrnrooth ilmoitti 80-vuotispäivänään vuonna 1914 lahjoittaneensa varat juuri perustetulle huolto- ja sairasapurahastolle. Samantapaisia tarkoituksia palveleva rahasto perustettiin myöhemmin myös Malmgårdiin; sen nimenä on Dr Carl-Gustaf Creutz' minnesfond för sjukhjälp.

Mainitut huoltolaitokset ovat esimerkkejä mm. patriarkalismiksi nimitetyn ilmiön eri muunnoksista. Tervikin De gamlas hem vaikuttaa jokseenkin puhtaasti patriarkaaliselta laitokselta. Vanhainkotihan oli syntynyt kokonaan kartanon omistajaperheen aloitteesta, eivätkä kartanon alustalaiset ja palvelijat myöhemminkään juuri lainkaan myötävaikuttaneet sen ylläpitoon.

Makasiinikokous edustaa toisenlaista muunnosta, näin etenkin Sarvilahdessa. Makasiinikokouksessa kartanonomistajan määräysvalta ja johtoasema olivat periaatteessa, sekä kyllä käytännössäkin, ainakin jossain määrin rajalliset. Sen sijaan on selvästi todettavissa, että alustalaisilla oli siinä vaikutusvaltaa ja että he osallistuivat toimintaan aktiivisesti. Mikäli makasiinikokouksissa noudatettua järjestelmää halutaan pitää patriarkaalisena, on täsmentäen sanottava, että se oli

patriarkalismia, jossa oli mukana demokratian aineksia.

Suurtilayhteisön seuraelämään liittyvät herrasväen ja kartanon muun väen kontaktit

Tilanomistaja järjesti toisinaan alustalaisilleen ja muulle työväelleen juhlat. Asiaan kuului – kuten talonpoikaistiloillakin oli laita – että tilanomistaja huolehti palvelijoittensa häissä kestityksestä. Tietty välimatka oli silti pidettävä. Tämä näkyy vilahduksenomaisesti Näsen-Malmsbyn tilalla vuonna 1749 vietettyjä häitä koskevasta maininnasta. Kapteenin leski Eva Glansenstjerna järjesti yhden piikansa ja erään lampuodinpojan häät. Kutsuvieraiden joukossa oli Isnäsissä asuva kapteeni Erik Armfelt. Herrasväki aterioi ensin rouva Glansenstjernan luona ja meni sitten lampuodin tupaan, missä "useat rahvaaseen kuuluvat vieraat" viettivät juhlaa keskenään.

Sitä vastoin herrasväki ei järjestänyt kartanon alustalaisiin kuuluvien lampuotien eikä torpparien häitä. Alustalaisilla itsellään edellytettiin olevan niihin riittävästi varoja. Kartanon omistajaperhe saattoi kyllä osoittaa suopeuttaan esimerkiksi lainaamalla alustalaisten häätaloihin koriste-esineitä; niinpä kerrotaan, että Sarvilahden kartanosta oli tapana lainata ne peililampetit, jotka vieläkin riippuvat rivissä linnan pääportaikon seinällä. Ja mikäli herrasväki kutsuttiin vieraiksi lampuodin talossa tai torpassa vietettäviin häihin, se noudatti yleensä kutsua; ainakin nuoret herrat ja neidit tanssivat mielellään talonpoikaisnuorten kanssa.

Sjögårdin heinäniityllä 1900-luvun alussa. Työnjohtajan ympärillä näkyvät ihmiset jakautuvat vaatetuksessa havaittavissa olevista eroista päätellen kolmeen ryhmään: Tummiin vaatteisiin pukeutuneet ovat tavallisia ulkotyöntekijöitä; kolmen, neljän vasemmalla näkyvän naisen, joilla on vaaleat vaatteet, voidaan olettaa työskentelevän tavallisissa oloissa sisäpiikoina; oikealla näkyvät hattupäiset naiset ja heidän vieressään näkyvä lapsi ovat herrasväkeä, eikä heidän tarkoituksenaan luultavasti ole osallistua kovin tehokkaasti ruumiilliseen työhön. Valok. Museovirasto.

Tällaisissa puolin ja toisin esitetyissä kutsuissa ja juhlien järjestelemisessä näyttää olleen selkeät säännöt: Herrasväki järjesti – tai ainakin kustansi – palvelijoittensa häät ja joissakin tapauksissa heidän hautajaisensa. Lampuodit ja torpparit kutsuivat herrasväen ennen kaikkea häihin.

Tällainen säännöllinen käytäntö oli ilmeisesti muodostunut perinteeksi, mutta lisäksi kartano saattoi järjestää koko työväelleen erityisiä juhlia. Lähdeaineiston epätasaisen jakauman vuoksi kaikki vanhemmilta ajoilta tunnetut esimerkit tällaisesta ovat Sarvilahdesta.

Erityisen, tavallisesta elämänmenosta poikkeavan juhlan aiheena saattoi olla kuninkaalta

juuri saatu armon-osoitus. Syksyllä 1778 Sarvilahdessa oli tällaista aihetta juhlan viettämiseen. Kartanon pehtorille Petter Nybergille oli juuri myönnetty Kungliga Patriotiska sällskapetin kultamitali tunnustukseksi hänen toiminnastaan maatalouden edistämiseksi ja kehittämiseksi. Hän sai tilaisuuden osoittaa kiitollisuuttaan, kun näille seuduin saapui marraskuun 1778 lopulla tieto kruununprinssin syntymästä. Pehtori kuvasi jälkeenpäin tätä "riemun osoitusta" kirjeessä isännälleen von Morianille, joka silloin oleskeli Tukholmassa hoitamassa hovivirkaansa:

"Sarvilahden alustalaisisännät [tarkoittaa lampuoteja ja torppareita], 73 henkeä" oli kutsuttu istumaan linnan suureen saliin. Linnaa valaisi 400 kynttilää, pehtori piti puheen, tarjottiin olutta ja paloviinaa (käytettävissä oli kuitenkin vain 36 lasia; herrasväki oli ottanut pääosan "serviisistä" mukaansa pääkaupunkiin), kuusi viuluniekkaa soitti, ja molemmilla pääportaikon vieressä olevilla laivatykeillä ammuttiin 48 kunnialaukausta.

Toinen hyvä syy juhlan viettämiseen saatiin silloin, kun kartanoon voitiin toivottaa tervetulleeksi uusi isäntä, vallankin jos hän peräti kuului uuteen omistajasukuun. Sarvilahteen saapui juhannuksen aikaan 1826 maaherra Samuel Fredrik von Born ottamaan kartanon hallintaansa yhdessä puolisonsa Katarina Elisabet von Morianin kanssa. Hän oli ensimmäinen von Bornin sukuun kuuluva Sarvilahden herra. Heidän silloin kolmetoistavuotias poikansa Carl Fredrik von Born kertoo päiväkirjassaan, kuinka kartanon pihalle katettiin juhannuspäivän iltapäivänä suuri, koko pihamaan pituinen pöytä. "Me söimme päivällistä aikaisemmin kuin talonpoikien joukko." Kartanon työväelle tarjotulle päivälliselle oli kutsuttu 192 henkeä, kuitenkin ainoastaan kartanon alaisuuteen kuuluvien talojen, torppien ym. tilojen "isännät ja emännät".

Vieraat söivät hyvällä halulla edellisenä päivänä teurastettujen lehmien ja härkien lihaa sekä muita juhlaruokia, "mutta joivat vielä suuremmalla halulla". Kestitykseen kului 54 kannua viinaa (keskimäärin kolme neljänneslitraa yhtä päivällisvierasta kohti) ja kaksi kertaa näin paljon olutta. Useita tunteja kestäneen syömisen ja juomisen jälkeen pöydät vietiin pois ja "koko rälssin nuoret" kokoontuivat paikalle, niin että väkijoukkoa oli kaikkiaan 600 henkeä. Lapset eivät kuitenkaan olleet mukana. Nyt tanssittiin kartanon alustalaisiin tai työväkeen kuuluvien pelimannien viulunsoiton tahdissa "enkeliskaa", katrillia, polkkaa ja valssia – viimeksi mainittu tanssi oli siihen aikaan uutuus. Herrasväen nuoret osallistuivat tanssiin, joka oli niin voimallista, että se lopulta kulutti pihanurmikon aivan pilalle.

Teatteriesityksistä, joita C. Fr. von Born järjesti kartanonsa väelle, kerrotaan tässä teoksessa tuonnempana luvussa 7.5.

Malmgårdin kartanon väki kokoontuneena juhannusjuhlaan vuonna 1915. Tällainen juhla järjestettiin vuosina 1875-1917 joka kesä; kreivi tarjosi kestitystä, ja hänen perheensä osallistui tavallisesti juhlaan, nuoret tanssiinkin.

Juhlasta, joka oli alun perin tarkoitettu vain ainutkertaiseksi tilaisuudeksi, saattoi tulla vuosittain toistuva perinne. Tästä on hyvänä esimerkkinä Malmgårdin juhannuksenvietto. Kreivi Carl Magnus Creutz ja hänen kreivittärensä järjestivät juhannuspäivänä 1875 tilallaan “yksityisen kansanjuhlan” (kuten sitä eräässä sanomalehtiselostuksessa nimitettiin). Juhlan aiheena oli heidän mainituksi päiväksi sattunut hopeahääpäivänsä.

Kartanon alustalaisille ja heidän vaimoilleen tarjottiin päivällinen pöydissä, jotka oli katettu ulos nurmikolle kartanon päärakennuksen viereen. Päivällisen yhteydessä jaettiin uskollisille palvelijoille talousseuran myöntämiä mitaleja, minkä jälkeen kreivi ilmoitti seuraavaa:

Monet lampuodit ja torpparit olivat velkaantuneet kartanolle, osaksi siten, että arenteja ja päivätöitä oli jäänyt rästiin, osaksi sen takia, että he olivat joutuneet ottamaan kartanon omistajalta lainoja. Jotkut velat olivat jopa 20 viljatynnyrin suuruisia. Kreivi antoi nyt kaikki velat kokonaan anteeksi. Velattomat lampuodit vapautettiin sen vuoden arentimaksuista, ja torpparit, joiden ei ollut muutenkaan tarvinnut suorittaa arentia, saivat nyt kartanon makasiinista ilmaiseksi vuoden arentimaksuja vastaavan tavaramäärän, mm. 2–3 tynnyriä viljaa.

Tämän suurpiirteisyyttä osoittavan eleen jälkeen järjestettiin illalla – kertoi lainattu sanomalehtikirjoitus edelleen – “vieraille ja heidän kaikille lapsilleen ja palvelijoilleen huvitilaisuus kartanon läheisyyteen pystytetyn koristellun juhannussalon ympärille, jolloin myös nuorisolle tarjottiin kahvia ja muuta soveliasta kestitystä”.

Kuvatun vuonna 1875 vietetyn juhannusjuhlan on täytynyt olla todella hilpeä tilaisuus. Antautumatta suureenkaan kaunistelun vaaraan voitaneen juhlatunnelmaa kuvata seuraavasti: Kartanon työväki tunsi epäilemättä kiitollisuutta kreiviä ja kreivitärtä kohtaan, ja nämä puolestaan varmaan tunsivat antajan iloa. Tämä vuoden 1875 juhannusidylli oli kartanon isäntäväen ja sen työväen molemminpuolisen yhteenkuuluvuuden tunteen kannalta suuri tapahtuma.

Malmgårdin herrasväki järjesti siitä lähtien joka vuosi työväelleen juhannusjuhlan; perinne jatkui vuoteen 1917 asti (poikkeuksena olivat luultavasti vuodet 1904–05, jolloin kartanon omistaja oli maanpaossa). Juhla vietettiin ns. kylätorilla Kuuskosken rannalla. Kartanon työväki oli koristellut juhannussalon ja laittanut lehtimajan, jossa kreivi ja hänen perheensä joivat kahvinsa. Työväelle tarjottiin kartanon kustannuksella olutta, kahvia, limonaatia ja pullaa. Kreivin perheen nuoret jäsenet tanssivat alustalaisten perheisiin kuuluvien ikätoveriensa kanssa. Mutta he ja koko herrasväki poistuivat juhlasta parin tunnin kuluttua. Työväki jatkoi kylätorilla juhlaa, ja sieltä nähtiin pian välimatkasta huolimatta, kuinka kartanon puistossa ammuttiin raketteja – herrasväki jatkoi siellä puolestaan juhannuksenviettoa omalla tahollaan.

Vastaavanlaisia juhannusjuhlia järjestettiin 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa muissakin kartanoissa, ainakin Tjusterbyssä ja Sarvisalossa. Asianlaita näyttää tällöin usein olleen niin, että kosketuksia loivat yli raja-aitojen aktiivisesti nimenomaan herrasväkeen kuuluvat nuoret – tanssimalla ja keinumalla rahvaan nuorten kanssa ja osallistumalla yhdessä näiden kanssa muihin vastaaviin puuhiin. Kartanonomistajaperheiden keski-ikäiset tai vanhemmat jäsenet olivat kyllä yleensä mukana juhlien alkuvaiheessa, mutta silloinkin enimmäkseen katselijoina. Näyttää siltä, että tällainen välimatkan esiintuominen ja korostaminen oli

myös kartanon työväen mielestä oikeaa menettelyä, jopa ainoa oikea suhtautumistapa; tämä ilmenee epäsuorasti myöhempinä aikoina suoritetuista alustalaisten haastatteluista.

Edellähän on ilmennyt, että elonkorjuutalkoot olivat Sarvilahdessa perinteenä 1700-luvulla (vuoteen 1780 saakka). Niiden pitäminen alkoi 1900-luvun alussa paikoin uudelleen, näin mm. muutamissa uusissa, Sarvilahden suurtilasta silloin erotetuissa pienissä kartanoissa. Suur-Sarvilahdessa pidettiin 1920- ja 1930-luvuilla elonkorjuujuhla koko kartanon väelle. Silloin tarjottiin kestitystä, ja paroni piti puheen, jossa hän kiitti väkeään kesän uurastuksesta. Muodostui miltei perinteeksi, että renki Emil Casius tanssi ensimmäisen tanssin vapaaherrattaren kanssa. Vapaaherrattarella, joka oli vanha näyttelijätär, oli tässä rajanylittäjän rooli, joka oli pitäjässä melko lailla uutta. Paronilla itsellään ei ollut tapana osallistua elonkorjuujuhlan tanssiin; hän noudatti tässä vanhaa mallia.

Eräitä kartanoyhteisöjen kulttuurielämän ja vapaa-ajanvieton erityispiirteitä

Kartanoyhteisöiden kuten muidenkin sosiaalisten ympäristöjen kulttuuri- ja huvielämää käsitellään jäljempänä luvuissa 7.2–7.4, joissa kuvataan kouluja, yhdistyksiä ym. Tässä yhteydessä todettakoon vain suurtilayhteisöjä koskevan luvun päätteeksi muutamia erityispiirteitä. Kysymys on sellaisista piirteistä, jotka antavat puheena olevista sosiaalisista ympäristöistä monipuolisemman ja vivahteikkaamman kuvan kuin ajoittain esitetyt yksipuolisen kielteiset arviot.

Etelä-Suomen ruotsin- ja kaksikielisten pitäjien väestöstä on eräillä tahoilla väitetty, että sen elämää leimasi kauan “kartanoiden ja teollisuuden masentava vaikutus”. Tästä syystä, kirjoitetaan, “osa ruotsinkielistä maalaisväestöä oli sivistyksellisesti jäänyt varsin alhaiseen asemaan.”

Kartanoiden vaikutuksesta Pernajan ruotsinkieliseen väestöön ja

sen sivistystasoon saa jonkin verran tietoja mm. perehtymällä paikallisen koululaitoksen historiaan. Pitäjän ensimmäisen rahvaan lapsille tarkoitetun koulun perustivat vuonna 1763 Tervikiin valtaneuvos O.W. de Geer ja hänen puolisonsa. Siellä opetettiin tuohon aikaan laajoja alueita käsittävän tilan työväen ja alustalaisten lapsia, ja se toimi, kunnes pitäjään ryhdyttiin vuonna 1870 perustamaan varsinaista kansakoululaitosta. Viimeksi mainittuna vuonna syntyi Pernajan ensimmäinen varsinainen kansakoulu Sarvilahteen. Aloite oli kartanon omistajan, mutta alustalaiset osallistuivat koulun vaatimien kustannusten peittämiseen mm. tekemällä kartanoon vuosittain muutamia ylimääräisiä päivätöitä, ns. koulupäiviä. Kartano maksoi niistä käteistä koulukassaan. Sarvilahdessa sekä Tervik-Tjusterbyssä saatiin kouluinvestointeihin suuria avustuksia rälssimakasiinin voittovaroista.

Vuoteen 1898 mennessä, aikana, jolloin kansakoulujen perustaminen oli vielä miltei vapaaehtoista, pantiin Pernajassa alulle yksitoista kansakoulua (joista yksi oli yhteinen Liljendalin kanssa). Ulkopuoliset havainnoitsijat luonnehtivat vuoden 1890 aikoihin eri yhteyksissä Pernajaa pitäjäksi, joka Suomen oloissa oli kansansivistyskysymyksessä suoranainen edelläkävijä. Virallinen kansakoulutilasto vahvistaa heidän käsityksensä oikeaksi. Tilastoissa, joihin kuuluivat yli 3000 asukkaan maalaiskunnat, Pernaja oli näihin aikoihin eri vuosina joko ensimmäisellä, toisella tai kolmannella sijalla, kun kansakoulujen lukumäärä suhteutettiin kunnan väkilukuun.

Pernajan kunta laaditutti vuonna 1898 tilaston siitä, kuinka suuri osa eri koulupiirien kouluikäisistä lapsista silloin kävi kansakoulua (tuohon aikaanhan ei vielä ollut lakisääteistä oppivelvollisuutta). Kunnassa oli yksitoista kansakoulua, ja niistä korkeimman suhdeluvun saivat Sarvilahden ja Tervikin–Tjusterbyn koulut, jotka olivat kumpikin tyypillisiä “kartanon kouluja”. Osaselityksenä voidaan viitata siihen, että koulunkäynti oli mainituissa kouluissa

lähes ilmaista – tällainen oli vielä siihen aikaan epätavallista. Kyseinen etu johtui kartanoiden omistajaperheiden sekä rälssimakasiinien myöntämistä avustuksista. Toisaalta on aivan ilmeistä, että vapaaehtoisen koulunkäynnin aikakautena tilanomistajalla oli huomattava merkitys myös innostajana, melkeinpä hoputtajana. Tervikin–Tjusterbyn koulun kouluhallitusta varten laadituissa vuosikertomuksissa ilmoitetaan, että tilanomistajalla – kummankin kartanon omistajat toimivat vuorotellen koulun johtokunnan puheenjohtajina – oli tapana "kehottaa" kartanon työväkeä ja alustalaisia panemaan lapsensa kouluun. Kun kehottajana oli kenraali tai eversti, kuten täällä oli asianlaita, hänen sanoillaan oli toki enemmän tehoa kuin jos johtokunnan puheenjohtajana toimiva rahvaanmies olisi kehotellut vertaisiaan.

Pernajaan alettiin 1890-luvulla perustaa nuorisoseuroja, joiden toiminnassa pyrittiin yhdistämään kansansivistystyö ja kansanhuvit. Ensimmäisten joukossa olivat Haddomin ja Vanhankylän seudun seurat. Kummankin perustajat kuuluivat paikkakunnan kartanonomistajasukuihin, edellisessä tapauksessa Lurensin Lindforseihin ja jälkimmäisessä Greggbölen Meinandereihin. Eräs kirjoittaja tarkasteli vuonna 1909 Hufvudstadsbladetissa yhdistyselämää lähtien siitä olettamuksesta, "että suurtilat [...] ovat vähentäneet väestön taipumusta älyllisiin pyrintöihin". Hän mainitsi "merkillisenä poikkeuksena" "Pernajan kartanopitäjän", jossa oli mm. vireästi toimivia nuorisoseuroja [tämän "poikkeuksen" olisi ehkä pitänyt saada kirjoittaja tarkistamaan lähtökohtanaan pitämänsä hypoteesi].

Tervikin seurojentalo, jonka tilanomistaja Ehrnrooth rakennutti seutukunnan asukkaita varten vuonna 1927 ja jota mm.Tervik-Tjusterby ungdomsförening käytti sen jälkeen säännöllisesti noin 50 vuoden ajan. Vuosituhannen vaihteen aikoihin taloa käytettiin vain silloin tällöin. Valok.
J. Lindroth 1999.

Kartanoyhteisöjen ja yhdistyselämän välisestä suhteesta lisättäköön vain muutama sana seurojentaloista. Suur-Sarvilahden omistaja Ernst von Born rakennutti vuonna 1924 kokoustalon, jolle annettiin nimi Svenskborg ja joka asetettiin mm. paikallisen nuorisoseuran vapaasti käytettäväksi. Kulut jaettiin pääosapuolten kesken siten, että kartano kustansi varsinaiset investoinnit, kun taas yhdistysväki osallistui rakennuksen huoltoon talkootöin ja muunkinlaisin avustuksin. Suurelta osin samanlaisten periaatteiden mukaan toimivat Tervikin kokoustalo, jonka Alex. K. Ehrnrooth rakennutti vuonna 1927, ja Askolinin perheen kahteen kartano- ja tehdasyhdyskuntaan kustantamat seuratalot, Koskenkylään vuonna 1922 valmistunut Maiborg ja Isnäsiin vuosina 1935–36 rakennettu Solbacka. Myös Malmsbyn seuratalon Ljungåsan (1948) ja Tetomin Brinkåsan (1957) rakentaminen oli huomattavalta osin paikallisten kartanonomistajaperheiden ansiota.

Näiden seuratalojen vaatimien menojen jakamistapa liittyy perinteisiin, jotka olivat syntyneet tilanomistajien ja rahvaan

toimiessa yhdessä rälssimakasiineista kehittyneiden huoltolaitosten ylläpitämiseksi, kuten edellä on selvitetty. Järjestelmään kuului todellista patriarkalismia, “ylhäältäpäin” tulevaa hyväntekeväisyyttä, mutta siinä oli myös – määrältään ja vaikutukseltaan vaihtelevia – rahvaan oman, luonteeltaan demokraattisen yhteistoiminnan aineksia. Tällainen järjestelmä ei ollut vieras vanhoille kartanoyhteisöille eikä varsinkaan heti niiden jälkeen syntyneille modernimmeille yhteisöille.

Tässä yhteydessä tarkastellaan lopuksi käsitystä, jonka mukaan kartanoyhteisöt olisivat olleet vanhojen kansantapojen, perinteisen ns. kansankulttuurin säilymisen ja jatkuvuuden kannalta epäsuotuisa ympäristö. Tarkastelu täytyy rajoittaa muutamiin rakennustapoja, juhlatapoja sekä kansanlauluja koskeviin esimerkkeihin.

Eri puolilla Pernajan vanhoja kartanoalueita on säilynyt muinaisten lampuotitilojen ja torppien rakennuksia. Monissa tapauksissa ne ovat myös antoisia historiallisia nähtävyyksiä, joissa on havaittavissa esimerkkejä yksittäisistä menneiden arkkitehtonisten tyylikausien piirteistä ja siitä, miten rakennusten yksityiskohdat nivoutuivat kokonaisuuksiksi. Erityisen arvokasta on tässä suhteessa Sarvilahden sisäsaariston muinaisten pikkukylien vanha lampuoti- ja torppariasutus. Siellä on punaisia parituparakennuksia, joissa on läpikulkueteinen sekä kolmikaistainen katto ja valkoiset ikkunanpuitteet tyypillisesti klassisistisine koristeineen.

Edellä on käsitelty kansanomaisia juhlaperinteitä, jolloin esimerkkejä on otettu Sarvilahdesta, Malmgårdista, Tjusterbystä, Sarvisalosta ym. kartanoyhteisöistä. Tässä yhteydessä toimikoon esimerkkinä kertomus, joka on säilynyt vuonna 1831 pidetyssä päiväkirjassa ja jossa kuvataan yksityiskohtaisesti erään Sarvilahden alustalaisiin kuuluvan lampuodin talossa vietettyjä häitä. Kuvausta on järjestelmällisesti verrattu suunnilleen samanaikaisiin naapuripitäjän Lapinjärven talonpoikaiskylistä tunnettuihin

hääkuvauksiin. Niissä tavoissa, joiden katsottiin kuuluvan perinteiseen kansanomaiseen häiden viettoon, oli kummallakin taholla samoja piirteitä, ja kartanoyhteisön juhlat olivat samantyyppisiä kuin kylä- ja talonpoikaisyhteisöjenkin.

Kansanlaulujen ja -tarinoiden ym. vastaavanlaisten kansanperinteen osien säilymisestä Pernajan suurtilayhteisöissä kerrotaan jäljempänä luvussa 7.5.

Todennäköisesti ei kansanomaisten perinteiden elinvoimaisuuden kannalta ollut ratkaisevaa, oliko niiden ympäristönä suurtila vai talonpoikaiskylä. Enemmän merkitsi luultavasti se, että paikkakunnan väestö oli asunut kotikonnuillaan jo monien sukupolvien ajan; asianlaitahan oli Pernajassa juuri näin – kuten tässä esityksessä on todettu – myös useilla kartanoalueilla. Sitä, että torpparin säilyttämät ja esittämät laulut (luku 7.5) välitti sittemmin laajemmalle kuulijakunnalle kartanonomistajasukuun kuuluva nainen, voitaneen pitää kauniina esimerkkinä kartanoyhteisöjen piirissä saavutetusta yhteisymmärryksestä ja niissä harjoitetusta yhteistyöstä. Nämä ilmenivät monenlaisessa toiminnassa, kuten tässä luvussa on selvitetty. Kartanoyhteisöjen ylhäisten ja alhaisten välisessä suhteessa oli varmasti ajoittain ankaraa pakkovaltaa. Tämä ei kuitenkaan saa peittää näkyvistä sitä, että niissä saattoi myös vallita hyvä yhteisymmärrys ja että niissä voitiin toimia eri tavoin yhdessä koko yhteisön ja sen jäsenten iloksi ja hyödyksi, mikä edisti suuresti heidän viihtyvyyttään.

5.5. Sosiaalisia ympäristöjä, 4: Työläisyhteisöt – niiden suuruudenajat ja taantuminen

Koskenkylän rautaruukki oli koko toiminta-aikansa, osapuilleen vuosina 1680–1830, Pernajan ainoa teollisuuskeskus. Perinne elpyi 1870-luvulla, kun paikkakunnalla alkoi teollisiin mittoihin yltävä

sahaustoiminta. Silloin Koskenkylästä kehittyikin monessa suhteessa tyypillinen teollisuustyöläisten yhteisö. Aivan 1800-luvun lopulla syntyi Pernajan silloiselle alueelle kaksi muuta huomattavaa työläisyhteisöä, toinen Isnäsin sahalle ja toinen Valkon lastauspaikalle. 1900-luvun taitteen aikoihin syntyi lisäksi muutamia pienempiä tämäntyyppisiä yhdyskuntia, mm. Röisuon tehtaan sekä Kirkonkylän seudun sahojen ja lastauspaikkojen vaiheille.

Kuninkaanmäen kaakkoisrinteellä Sahankosken sillan länsipään luona oli rautaruukin ajoista lähtien kohonnut rakennus, josta käytettiin nimeä Långbyggnaden ('Pitkätalo'). Talon kaikkiaan yhdeksän savupiipun alle mahtui joukko työläisten asuntoja, joiden lukumäärää ei kuitenkaan tarkoin tunneta. Rakennus purettiin vuonna 1929.

Perinnäiseen tyyppiin kuuluvien työläisyhteisöjen suuruudenaika sijoittuu Pernajassa suunnilleen vuosien 1870 ja 1950 välille. Sen jälkeen ne joko saivat nopean lopun – lähinnä siksi, että Valko liitettiin Loviisaan ja että Koskenkylän vanha saha lopetti toimintansa – tai sitten taantuivat asteittain, kuten Isnäsin tehdasyhdyskunta. Kun Isnäsin saha suljettiin vuonna 1995, edellisten vuosikymmenien kehitys oli johtanut siihen, että

työläisyhdyskuntien erityispiirteet olivat muutenkin yhä enemmän hävinneet.

Tehdasyhdyskuntien menneisyyttä on tarkasteltu teollisuushistorian ja ylipäänsä yrityshistorian kannalta tämän teoksen aikaisemmissa luvuissa, etupäässä luvussa 4.5. Seuraavassa kerrotaan hieman lisää tehdasyhdyskuntien ihmisistä, heidän elinehdoistaan ja keskinäisistä suhteistaan sekä myös työläisyhteisöjen suhteista muiden sosiaalisten ympäristöjen väkeen.

Koskenkylä – pitäjän vanhin työläisyhdyskunta

Monet Koskenkylän ruukin vaiheille 1680-luvulla syntyneen työläisyhdyskunnan jäsenet olivat paikkakunnalle Keski-Ruotsin vanhoista teollisuuskeskuksista muuttaneita ammattimiehiä. Muutamien sukujuuret olivat vielä kauempana: he olivat Ranskan ja Belgian rajaseudulta tulleita valloneja. Muinoin Koskenkylässä asuneet Calás'n ja Lihrin perheet olivat ilmeisesti tätä perua. Kun rautaruukin toiminta oli isonvihan aikana ja heti sen jälkeen sekä taas pikkuvihan aikana pysähdyksissä ja työläiset hajaantuivat eri tahoille, kotimainen väestöaines sai ruukin väen keskuudessa määrällisesti täysin vallitsevan aseman.

Ruukin väki muodosti hierarkkisesti jäsentyneen sosiaalisen yksikön. Omistaja, ruukinpatruuna, oli samalla ruukin ylin johtaja. Lähinnä hänen alapuolellaan oli johtaja, jota nimitettiin ehkä vaikkapa tirehtööriksi tai inspehtoriksi – kyseisessä asemassa olevan henkilön tittelit saattoivat vaihdella. Tirehtöörillä taas oli apunaan kirjanpitäjä eli "puukhollari" sekä 2–4 kirjuria. Konttorihenkilökunta sai kiinteää vuosipalkkaa. Johtavia ammattimiehiä olivat vasarasepät, joita nimitettiin myös seppämestareiksi ja joita oli yksi tai kaksi kumpaakin kankirautavasaraa kohti, sekä kimppusepät, joita oli tavallisesti viidestä kahdeksaan miestä, ja masuunimestari. Heillä oli urakkapalkat, ja he jakoivat ansionsa tietyn järjestelmän mukaisesti työkuntaan kuuluvien apulaistensa kanssa; näitä olivat

mm. mestarikisällit ja pajarengit. Juuri tähän järjestelyyn viittaa vuodelta 1707 peräisin olevan lähteen sanamuoto: "Vasarasepällä ja muillakaan ruukin työntekijöillä ei ole tiettyä vuosipalkkaa, vaan he nauttivat palkkaa ansionsa mukaan."

Kuninkaanmäki (Konungsbacken) on saanut nimensä muinaisen Konungsin lampuotitilan mukaan. Mäellä sijaitsi mm. kuusi suurta rakennusta, joissa oli työläisten asuntoja. Yhdessä rakennuksessa, jonka lempinimenä oli Packlådan, oli kuusitoista pientä asuntoa. Talo oli rakennettu vuonna 1914, ja se purettiin vuoden 1980 aikoihin. Valokuva on ilmeisesti otettu jossakin palokunnan harjoituksessa. FBK kuului vapaaehtoisjärjestönä Koskenkylän asukkaiden yhteishenkeä ylläpitäviin voimiin. Valokuvan omistavat Rainer Lindströmin perilliset.

Seppien ammattikunta koetti kontrolloida jäsenikseen hyväksyttävien miesten ammattitaitoa mestarinäytteiden avulla, ja se säästi varoja kirstuunsa eläkkeiden ja eräiden muiden etuuksien turvaamiseksi. Etelä-Suomen ammattikunnan oltermanniksi valittiin vuonna 1704 Koskenkylässä asuva Christoffer Ståhle. Hän kuului näin ollen Suomen senaikaisen ammattikuntaorganisaation johtomiehiin.

Tehdasyhdyskunnan käsityöläiset sekä sahan ja myllyn työntekijät ja laivamiehet osallistuivat ainakin välillisesti ruukin yritystoimintaan. Mikäli heidät luetaan mukaan, ruukilla oli

parhaina vuosina 1700-luvun loppupuolella henkilökuntaa 60–65 henkeä. Ja kun perheenjäsenetkin luetaan mukaan, puheena olevalla työläisyhteisöllä oli tuolloin kaksi- tai kolmesataa jäsentä. Koskenkylä olikin tuohon aikaan kehittynyt eräänlaiseksi alueen keskuspaikaksi, jossa oli kirkko, markkinapaikka ja kestikievari ja jossa harjoitettiin sekä tukku- että vähittäiskauppaa.

Ruukin toiminnan lakattua kului nelisenkymmentä vuotta (suunnilleen 1830–70), joiden aikana Koskenkylässä ei harjoitettu käytännöllisesti katsoen mitään muuta taloudellista toimintaa kuin maataloutta, mutta sen jälkeen kylästä tuli uudelleen tehdas- ja työläisyhdyskunta. Paikallisella Askolinin sahalla oli vuonna 1885 henkilökuntaa 18 henkeä, mutta vuoteen 1905 tultaessa jo 150 ja myöhemmin ajoittain noin 200 henkeä. Koko Koskenkylän alueen henkikirjoitettu väestö – kun alueen katsotaan ulottuvan Gislarbölestä Bergbyhyn asti ja mainitut kylät luetaan nekin kokonaisuudessaan mukaan – lisääntyi vuoden 1875 jälkeen neljässäkymmenessä vuodessa noin seitsemänsadan hengen verran, ja lisäväestön voidaan katsoa olleen miltei kauttaaltaan tehdas- ja työläisyhdyskunnan väkeä.

Työaika oli sahalla 1900-luvun taitteen aikoihin kello 7-18, kello 12-13 pidettiin tunnin tauko. Kun Koskenkylään oli vuonna 1906 perustettu työväenyhdistys, saatiin aikaan paikallinen kollektiivinen työehtosopimus ja tariffoitiin palkat (miehille 3 mk 47 p päivässä, naisille 2 mk
50 p, 15–18-vuotiaille pojille 2 mk päivässä).

Yrityksen johdon ja työväen välit kävivät kuitenkin kireiksi. Sosiaalidemokraattien kansanedustaja O.W. Johansson – joka muuten oli lähtöisin Malmgårdin–Tetomin puolesta – kuuluu vuonna 1907 yltyneen parissa Forsby arbetarföreningin kokouksessa puhumaan peräti “erilaisia sahan omistajaan ja hänen virkailijoihinsa kohdistuvia törkeyksiä”. Tämän jälkeen sahanhoitaja A.J. Sandbäck kielsi kaikenlaisen sosialistisen agitaation harjoittamisen Askolinien mailla. Kielto oli voimassa runsaat

kymmenen vuotta; se tuli yleisesti tunnetuksi “Sandbäckin systeeminä”, ja työväenlehdissä sitä tietenkin arvosteltiin ankarasti. Vuonna 1911 yrityksen johto yksipuolisesti korvasi kollektiiviset työehtosopimukset kunkin työntekijän kanssa erikseen solmittavilla sopimuksilla. Työväenyhdistys julisti lakon, mutta rintaman luhistuttua se päättyi yhdentoista päivän kuluttua lakkolaisten tappioon. Tappion sanottiin lamauttaneen yhdistyksen toiminnan neljäksi, viideksi vuodeksi eteenpäin.

Vuosisadan alusta lähtien toimivat Koskenkylässä myös nuorisoseura, vapaaehtoinen palokunta (FBK), marttayhdistys sekä eräät muutkin yhdistykset. Työväenyhdistyksen ja nuorisoseuran välillä kävi ajoittain suoranainen kilpailu. FBK oli myös monipuolisesti toimiva kulttuuriyhdistys. Vuonna 1922 rakennutti Askolinin firma Maiborgin suuren kokoustalon. Se paloi vuonna 1955, mikä oli yhtenä syynä seuraavina aikoina ilmenneeseen paikallisen yhdistyselämän jyrkkään laskukauteen.

Juuri 1950-luvulla muutkin tekijät vaikuttivat Koskenkylän yhteisön taantumiseen. Tärkein niistä oli se, että yhteisöä kannattava taloudellinen toiminta, sahaus, lakkasi vuonna 1952.

Koskenkylän kartanon ja sahan henkilökuntaa. Valokuva on otettu 1930-luvulla aukiolla, joka sijaitsee aivan saharakennuksen vieressä sen pohjoispuolella.

Aikaisemmin tiiviisti suppeahkolle alueelle keskittynyt asutus alkoi 1900-luvun puolivälissä hajautua. Rautaruukin aikoina

asuinrakennukset olivat muodostaneet “ruukinkadun”, jonka varrella ne sijaitsivat vanhan maantien kummallakin puolella; pääosa niistä oli heti alemman kosken länsipuolella. Firma alkoi 1800-luvun lopulla rakennuttaa yksi- tai kaksikerroksisia kasarmimaisia rakennuksia työläisten asunnoiksi; suuri osa niistä sijaitsi joen länsirannalla Kuninkaanmäellä tai sen vieressä, heti vanhan ruukinkadun pohjoispuolella. Kasarmeilla oli sellaisia liikanimiä kuin Packlådan (“Pakkilaatikko”), Kråkslottet (“Varislinna”) ja Jeriko. Packlådanissa oli viisitoista huoneen ja keittiön asuntoa sekä yksi yhden huoneen asunto, jossa ei ollut keittiötä.

Muutaman vuoden kuluttua sodan päättymisestä, siis vuodesta 1945, asukkaat alkoivat muuttaa pois “kasarmeista”, mm. Kolabackenin ja Spökbackenin mäkien tuntumaan rakennettuihin omakotitaloihin, puolen kilometrin päähän vanhasta keskuksesta pohjoiseen. Useimmat kasarmit purettiin 1980-luvulla.

Muutamia suuria sahan virkailijoiden huviloita, jotka oli rakennettu vuosisadan alussa vähän matkan päähän joen itärannasta, uusittiin myöhemmin usean perheen asuttaviksi. Esimerkiksi siihen huvilaan, joka oli ollut ainoastaan firman metsänhoitajan virka-asuntona, mahtui nyt, vuoden 1980 aikoihin, neljän perheen asunnot. – Asuminen kehittyi siis täällä kahteen toisilleen vastakkaiseen suuntaan: Konungsbackenin työläiset saivat asuntoja, joiden pinta-ala oli entisiin verrattuna kolmin- tai nelinkertainen ja jotka lisäksi olivat heidän omiaan. Huviloiden asukkailla, jotka olivat vuokralaisia, oli 1900-luvun lopulla asunnot, joiden pinta-ala oli vain kolmas- tai neljäsosa siitä, mitä heidän edeltäjillään oli ollut käytettävissään vuosisadan alussa.

Kun sahauksen harjoittaminen elinkeinona lakkasi Koskenkylässä vuonna 1952, paikkakuntalaiset arvioivat julkisesti tämän merkitsevän Koskenkylälle tehdas- ja työläisyhdyskuntana lopun alkua. Myöhempi kehitys osoitti ennustuksen oikeaksi ainakin sikäli, että vanha sosiaalinen ympäristö todella muutti luonnettaan ja hajosi.

Isnäs – aikanaan "suuri perhe"

Isnäsin sahateollisuus- ja sahatyöläisyhdyskunta eli vuodesta 1897 vuoteen 1995. Työnjohtaja Hans Strandvall luonnehti 1980-luvulla suoritetussa haastattelussa puheena olevaa paikallisyhteisöä "suureksi perheeksi". Tällöin hän lienee ajatellut, että Isnäsin yhdyskunta saattoi olla jotakin tämäntapaista osapuilleen olemassaolonsa keskimmäisten viidenkymmenen vuoden ajan. Jäljempänä hieman perustellaan tätä olettamusta.

Isnäsin ruukinkatu etelästä katsottuna. Ruukinkadun oikealla puolen näkyy kolme vuonna 1898 rakennettua kaksikerroksista työläiskasarmia, joista kussakin oli kahdeksan asuntoa. Asunnoista osapuilleen puolet oli 48 neliömeterin laajuisia, muiden pinta-ala vahteli 21-29 neliömetrin välillä. Valok. M. Huuhka 1981, Museovirasto.

Ennen sahan rakentamista oli Isnäsissä (vuonna 1875) ollut 82 asukasta, vuonna 1915 heitä oli 399. Runsaiden 300 hengen lisäys vastasi uuden työläisyhdyskunnan jäsenmäärää. Sahalla oli vuonna 1900 kaikkiaan 155 jotakuinkin täystoimista työntekijää, samoin vielä vuonna 1914. Isnäsissä oli alkuaikoina suhteellisen runsaasti suomenkielisiä työntekijöitä, 25 henkeä. Tässä suhteessa asiat olivat toisin kuin Koskenkylässä, mutta useimmat Isnäsinkin

suomenkieliset työläiset ruotsalaistuivat jo vajaana yhden sukupolven aikana. Isnäsin sahan olot poikkesivat Koskenkylässä tavallisesti vallinneista myös siinä, että täällä oli työssä melkoinen joukko naisia, usein parikymmentä. Saharakennuksen sisällä suoritettavissa töissä miehet olivat Isnäsissäkin kyllä lukumäärältään täysin vallitsevassa asemassa, mutta esimerkiksi lastaus- ja lautatarhatöitä tekeviin porukoihin (ruotsin kieltä puhuttaessakin käytettiin suomalaisperäistä nimitystä “porukkor”) saattoi kuulua kuhunkin yksi tai kaksi miestä ja kolme naista.

Työpäivän pituus oli alkuvuosina 12 tuntia, kello 6–18; välillä pidettiin kuitenkin tunnin ruokatauko ja kaksi puolen tunnin pituista “viilaritaukoa”. Vuosittaiseen työskentelytahtiin kuului tavallisesti “rosputto”, kuten venäläistä sanaa käyttäen sanottiin. Rosputtokautena, jota kesti keväisin ja syksyisin yhteensä muutaman kuukauden ajan, sahan työntekijät tekivät metsätöitä ja muuta sellaista tai sitten joutuivat olemaan ilman työtä.

Alas sahalle vievän suoran tien viereen rakennettiin vuonna 1898 kolme suurta työläiskasarmia. Sen jälkeen tämän todellisen “ruukinraitin” varren asutus karttui noin kymmenellä erikokoisella asuinrakennuksella. Sahan ensimmäisten vuosikymmenten aikana useimmissa asunnoissa oli yksi huone ja siinä keittotaso; asuntojen pinta-ala vaihteli 20:stä 29 neliömetriin. Useimmat kokonaiselle perheelle tarkoitetut asunnot, joihin kuului keittiö, olivat juuri 29 neliömetrin kokoisia. Ennen 1900-luvun puoliväliä ei yhdestäkään asunnosta peritty vuokraa; polttopuut ja sähkö olivat niin ikään ilmaisia.

Isnäsin sahan työväkeä joskus vuosina 1908-10. Edessä keskellä kaksi, kolme työnjohtajaa. Muutamat työläisistä ovat lapsia. Museovirasto.

Hyötyä ja huvia palvelevaan sosiaaliseen ja seuraelämään kuului monenlaisia rientoja. Viikon palkkojen maksamisen jälkeen pidettiin toripäivä, jolloin ostettiin tavaroita mm. Porvoosta tulleilta kauppamiehiltä. Lauantaisin käytiin myös saunassa; 1920-luvulle asti useihin perheisiin kuuluvat miehet ja naiset sekä myös poikamiehet saunoivat yhdessä. Paikalliseen seuraelämään kuuluivat nurkkatanssit ja keinuillat. Vuonna 1905 perustettiin paikallinen nuorisoseura ja vuonna 1906 työväenyhdistys. Askolinin firma rakennutti vuosina 1935–36 tänne kokoustalon, jolle annettiin nimeksi Solbacka. Useat nuorisoseuran, vieläpä sen hallituksenkin jäsenet olivat samalla työväenyhdistyksen jäseniä.

Tässä kuvattavan työläisyhdyskunnan eri jäsenryhmien keskinäisissä suhteissa ja osittain myös niiden suhteissa yrityksen johtoon oli siis idyllimäisiä piirteitä, mutta 1960-luvulla koitti levottomampi aika. Yrityksen uusi johto tarttui henkilöstöpolitiikkaan uusin ottein, joita paikkakunnalla vanhastaan asuneet työläiset pitivät syrjintänä. Monet sahalla pitkän aikaa ja

uskollisesti palvelleet perheet muuttivat tästä syystä sanotun vuosikymmenen aikana Ruotsiin. Tämä oli ensimmäinen vakava merkki työläisyhdyskunnan hajoamisesta, joka kolmekymmentä vuotta myöhemmin oli tapahtunut tosiasia.

Isnäsin sahayhdyskunta jätti perinnökseen eräitä ongelmia. Vuosituhannen taitteessa syntyi mm. riitaa kylätoimikunnan ja Isnäs Port -nimisen uuden satama- ja kuljetusyrityksen välillä toimikunnan ylläpitämästä museosta. Tänne oli myös perustettu paikkakunnan ensimmäinen eko-osuuskunta, jonka tarkoituksena oli kunnostaa vanhat sahan työntekijöiden asunnot ja ottaa ne uudelleen käyttöön; osoittautui kuitenkin, ettei suunnitelmien toteuttaminen ollut aivan helppoa. Silti pantiin talvella 2000–2001 optimistisesti alulle projekti, jonka tavoitteena oli “Isnäsin digitaalisen ekokylän” perustaminen. Vasta perustettuja yrityksiä oli myös Isnäs Sea-side, joka suunnitteli tänne mm. ranta-asutusta; sen toiminnalle olivat tunnusomaisia varovaisen realistiset otteet.

Valkon yhdyskunnan vaiheet ennen sen erottamista Pernajasta (1957)

Valko poikkesi monessa suhteessa Pernajan muista työläisyhdyskunnista. Se sai Isnäsin tavoin työläisväestönsä 1900-luvun taitteen aikoihin tapahtuneen muuttoliikkeen tietä. Mutta Valko oli aikaisemmin ollut aivan asumatonta seutua, eikä ensimmäisiä asukkaita houkutellut tänne mikään teollisuuslaitos, vaan he olivat tulleet rautatien rakennustöiden yhteydessä ja jatkoivat osittain rautatieläisinä, osittain vasta rakennetun sataman ahtaajina. Valko oli alun alkaen voittopuolisesti suomenkielinen paikkakunta, ja sellaisena se pysyikin; väestöstä noin 80 % oli suomenkielistä. Valkon suomenkielisistä asukkaista ei juuri kukaan ruotsalaistunut – tässäkin kehitys siis poikkesi Isnäsistä –, mutta joistakin tuli melko kaksikielisiä.

Valko kuului muodollisesti Köpbackan kylään, mutta vähitellen sitä alettiin käsitellä virallisissa yhteyksissä erillisenä yksikkönä,

jota tavallisesti nimitettiin lastauspaikaksi. Ja lastauspaikan asukasluku pysytteli ensimmäisten 40 vuoden aikana 300–500 hengen lukemissa. Vakinaisessa toimessa olevien työläisten lukumäärä taas liikkui samaan aikaan 100 hengen vaiheilla.

Lastauspaikan vuotuisen elämänrytmin määräsivät toisaalta toukokuusta marraskuuhun kestävä purjehduskausi, toisaalta talvikausi, jolloin monet joutuivat hakeutumaan muualle töihin tai oleskelemaan kotona työttöminä. Nekään, jotka eivät talvella olleet ansiotyössä, eivät silti pysytelleet toimettomina. Merenkulun ollessa pysähdyksissä voitiin aikaa käyttää oman asuinrakennuksen pystyttämiseen – monet Valkoon muuttaneet saivatkin järjestetyksi itselleen sellaisen melko nopeasti – tai talkootöihin; paikkakunnalle rakennettiin yhteisvoimin työväentalo, osuuskauppa, koulu ja muita julkisia tiloja.

Kaksikielinen Valkon t.y. – Valkom a.f. oli poliittinen yhdistys, mutta sen ohjelmaan kuului myös laaja kulttuuritoiminta: yhdistyksellä oli mm. oma lainakirjasto, teatteriryhmä, torvisoittokunta ja urheiluosasto. Työväenyhdistyksen jäsenmäärä oli alkuaikoina lähellä kahtasataa henkeä, mutta väheni pian alle sadan ja pysyi niissä lukemissa. Joskus yhdistys kutsui jäseniään sekä myös siihen kuulumattomia paikkakuntalaisia "kyläläisten kokoukseen", kuten tällaisia kokouksia pöytäkirjoissa nimitettiin. Niissä muotoiltiin paikallisille viranomaisille esitettäviä vaatimuksia, jotka koskivat tie- ja postiyhteyksiä, koulua ja muita vastaavanlaisia asioita.

Työväenyhdistyksen aloitteesta perustettiin lastaustyöntekijöiden ammattiyhdistys, mutta se sai pian kilpailijakseen ei-sosialistisen järjestön. Valko oli 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä paikkakuntana tunnettu siitä, että siellä tehtiin usein lakkoja – moninkertainen määrä verrattuna muilla Pernajan pitäjän ja sen ympäristön työpaikoilla sattuneihin lakkoihin – ja tapahtui runsaasti väkivaltaisuuksia: puukotuksia, kivien heittelyä ja muuta sellaista. Hurjin Valkossa sattunut työtaistelu oli kesäkuusta 1928

huhtikuuhun 1929 kestänyt satamalakko. Sen aikana ilmeisesti sekä lakkolaiset että lakonmurtajat käyttivät ampuma-aseita. Väkivaltaisuudet vaativat kaksi kuolonuhria.

Viimeisten kahdentoista vuoden aikana, jolloin Valko kuului Pernajaan, siis vuosina 1945–56, vanhalla lastauspaikalla oli paikkakuntana toisenlainen leima. Uusi telakka laajeni nopeasti ja sen myötä Valkon asukaslukukin nousi noin 1500 henkeen. Kaupungistuminen aiheutti, että Valkon liittäminen Loviisaan alkoi tuntua yhä välttämättömämmältä. Se toteutettiin uudenvuoden aikaan vuonna 1957.

Hakkuu-, uitto- ja turvetyöläisten yhteisöjä ym.

"Paavalinkylän kartanon mailla käynnissä oleva metsänhakkuu on kerännyt paikkakunnalle parisataa miestä irtainta väkeä, josta on hillittömän elämänsä kautta tullut koko ympäristönsä kauhu." Tällainen kuvaus julkaistiin Östra Nyland -lehdessä maaliskuussa 1897, ja vastaavanlaisia selostuksia ilmestyi samassa lehdessä samoihin aikoihin muitakin, erityisesti Näsegårdin metsistä ja niissä puurtavista työläisistä. Tällaiset metsätyöläisten yhteisöt olivat kuitenkin lyhytaikaisia. Niiden jäsenet kokoontuivat kiireesti tukkityömaille; suuri osa heistä tuli pohjoisesta, sisämaan suomenkielisiltä alueilta. Sieltäpäin tulivat myös useimmat metsätyömaille varsin yleisesti pesiytyneistä, työtä karttavista, kumpaankin sukupuoleen kuuluvista siipeilijöistä. Paikallisten lehtien mukaan he osallistuivat töihin lyömällä korttia, pitämällä salakapakoita ja naiset lisäksi tarjoamalla siveettömiä palveluksia. Hakkuutyöläisten yhdyskunnat hajosivat ja niiden lieveilmiötkin lakkasivat, kun metsä oli hakattu sopimuksen mukaisesti muutaman sadan hehtaarin alalta.

Pohjoisesta tulivat myös uittotyöläiset, jotka kulkivat tukkiensa perässä Pernajan halki Koskenkylän- ja Loviisanjokien varsia pitkin. Uittokautta kesti täällä yleensä huhtikuun lopulta jonkin aikaa

kesäkuulle asti, ja uitto oli käynnissä miltei joka vuosi 1870-luvulta 1950-luvulle saakka. Uittotyöläisten eli tukkilaisten muodostama sosiaalinen yhteisö oli varsin liikkuvainen, ja se toimi paikkakunnalla aina erittäin lyhyen aikaa. Silti sen ja paikkakunnan vakinaisen väestön välille syntyi kosketuksia, joiden johdosta sanomalehdet saivat jo 1870-luvulla aihetta valittaa tukkilaisten siveetöntä elämää, joka levitti kyliin monenlaisia paheita. Östra Nyland kertoi vuonna 1885, että liiaksi maistaneista tukkilaisista oli Loviisanjoen varrella sijaitsevissa Pernajan kylissä tullut varma kevään merkki ja että he sitten täyttivät kaupungin poliisiputkat.

Suuret, sesonkipainotteiset hakkuu- ja uittotyöläisten yhteisöt hävisivät seudun elämästä 1900-luvun keskipaikkeilla. Paikallisten sanomalehtien uutisista päätellen niiden elämä oli niiden viimeisinä vuosikymmeninä ollut kunnollisempaa ja säädyllisempää kuin vuosisadan vaihteen aikoihin, jolloin se oli muistuttanut villin lännen oloja.

Röisuon – Kuggomin seudun turveteollisuuden vaiheille kehittynyt sosiaalinen ympäristö oli olemassa vuodet 1901–17; toiminta oli intensiivisimmillään vuosina 1901–05. Lumettomana vuodenaikana, jota kesti noin puolet vuodesta, turvetyöläisten yhteisöön kuului runsaat 100 henkeä; vuosina 1901–02 täällä oleskeli lisäksi 150 työläistä, jotka rakensivat Kuggomista Röisuon tehtaalle johtavaa rautatietä. Turvetehtaan työläiset ja rautatienrakentajat saavuttivat pian mainetta ennen kaikkea siksi, että he “lakkoilivat, rähisivät ja tappelivat” ahkerasti – heistä kerrottiin siis samaa kuin metsäalankin väestä. Yhtiön johto koetti yhä uudelleen, mutta ilmeisesti melko lailla tuloksetta, saada sanomalehti-ilmoitusten avulla vakaampaa ja pysyvämpää työvoimaa “lähiseudun vakinaisen väestön” joukosta. Voidaan ajatella teollisuusyrityksen ja rautatien jossain määrin vaikuttaneen siihen, että tänne perustettiin työväenyhdistys, johon kuului myös naapurikylien järjestäytynyt työväki ja joka toimi vuosina 1916–18.

Lovisa-Wesijärvi Järnvägs AB:n työntekijät muodostivat 1900-

luvun taitteesta alkaen pitäjän itäosassa oman erityisen sosiaaliryhmänsä. Radan varrella kaupungin etelä- ja pohjoispuolella sijaitsevissa Pernajan kylissä asui pysäkinhoitajia, ratavartijoita, vaihdemiehiä ja muita yhtiön palveluksessa olevia rautatieläisiä. Erityisen selvästi he saivat tuntea asemansa työläisyhteisön jäseninä pitkäksi venyneen lakon aikana, joka alkoi marraskuun 22. päivänä 1905 ja päättyi maaliskuun 4. päivänä 1906. Monet rautatieläiset asuivat LWJ:n omistamissa taloissa, ja häädön uhan arvellaan osaltaan vaikuttaneen siihen, että useimmat lakkolaiset lopulta antoivat periksi. Kyseessä oli ollut suurin lakko, jossa Pernajan työläisiä oli ollut mukana; myöhemmin sen ylitti vuosiin 1928–29 ajoittunut Valkon satamalakko.

Kirkonkylän – Thorsbyn seudulla asui 1600-, 1700- ja 1800-luvuilla poikkeuksellisen runsaasti itsellisiä ja muita tilattomia (luku 5.2). Vuonna 1873 perustettiin Veckakseen höyrysaha, ja siten seudusta tuli myös teollisuus- ja työläisyhdyskunta. Sen kehitys jakautui pääasiallisesti kolmeen vaiheeseen. Ensimmäinen ajoittui vuosiin 1873–86, jolloin höyrysahan omistivat af Forsellesin ja Hornborgin sukujen jäsenet. Sen vaiheille syntyi huomattava tehdasyhdyskunta, sillä sahalla oli jopa runsaat 150 työntekijää. Henkilökunta muodosti vuonna 1885 peräti työväenyhdistyksen (arbetareassociation). Sen voidaan katsoa toimineen lyhyenä elinaikanaan jossain määrin työväenyhdistyksenä sanan myöhemmässäkin merkityksessä, jolloin se oli pitäjän ensimmäinen tämänluonteinen järjestö. Se ei kyllä suinkaan esiintynyt luokkataistelutunnuksin, vaan toimi enemmänkin rauhanomaisesti säästö- ja tukikassana, johon työläiset maksoivat yhden prosentin palkastaan.

Veckaksen teollisuus- ja työläisyhdyskunnan historian toinen vaihe ajoittuu vuosiin 1889–98, jolloin Joh. Askolin piti täällä sahaa, jonka liiketoiminta käsitti määrältään vain kolmasosan entisestä ja jolla oli 15–20 työläistä. Tämän jälkeen seurasi heti kolmas vaihe. Sahan tilalle olivat tulleet pienehköt puuseppien ja muiden

käsityöläisten verstaat, mutta tärkeimmäksi tulonlähteeksi muodostuivat nyt lastaustyöt. Niitä tehtiin Pernajanlahden rannan keskipaikkeilla: siellä lastattiin höyryaluksiin lautoja, jotka oli tuotu paikalle proomuilla Koskenkylästä ja vasta perustetulta Isnäsin sahalta. Useat kymmenet Kirkonkylän – Thorsbyn seudun työläiset ansaitsivat leipänsä tällaisilla lastaustöillä.

Vuonna 1908 perustettiin Kirkonkylän – Thorsbyn alueelle sosialistinen työväenyhdistys. Se rakensi kahden seuraavan vuoden kuluessa oman talon harjun rinteelle lähelle nuorisoseuran taloa. Rakennus oli pieni, sinne mahtui tuskin sataakaan ihmistä, mutta se oli kuitenkin harvoja Suomen ruotsalaisseutujen työväentaloja. Talo myytiin 1930-luvulla toiselle omistajalle, kun työväenyhdistys katsoi hävinneensä paikallisen nuorisoseuran kanssa käymänsä kilpailun. Sodan päätyttyä vuonna 1944 yhdistys koki uuden kukoistusajan, joka jäi kuitenkin viimeiseksi. Sitä kesti viitisen vuotta. Puheena oleva työväenyhdistys oli loistokaudellaan 1910-luvulla mm. perustanut oman nuorisokerhon ja kuljetustyöläisten yhdistyksen sekä osuusliikkeen, joka oli Valkon työväenyhdistyksen sivuliike. Osuuskauppa oli perustettu siinä tarkoituksessa, ettei sen jäsenten tarvitsisi “antaa hiellä ja vaivalla ansaittuja lanttejaan yksityiskauppiaille”.

Työläisyhteisöjen suhteet pitäjän muihin sosiaalisiin ympäristöihin

Ellei Koskenkylän rautaruukin vaiheille aikoinaan syntynyttä yhteisöä oteta lukuun, Pernajan työläisyhteisöt syntyivät suunnillleen 1870-luvulla tai myöhemmin. Useimpien aika kului loppuun 1950-luvulle tultaessa; ainoastaan Isnäs pysyi teollisuus- ja työläisyhdyskuntana 1990-luvulle asti, mutta sekin kävi sellaisena vuosikymmenten mittaan yhä vähemmän tyypilliseksi.

Tässä verrataan lopuksi yksittäisiä työläisyhteisöjä keskenään yhden tärkeän muuttujan osalta. Tarkastelun kohteeksi otetaan niiden suhteet muihin sosiaalisiin ympäristöihin, etupäässä niiden

naapureina oleviin kartano- ja/tai talonpoikaisyhteisöihin. Varauksina on otettava huomioon, että suhteet tietenkin yksittäistapauksissa vaihtelivat aikojen kuluessa – ne saattoivat parantua tai huonontua – ja että arviointi muodostuu pakostakin subjektiiviseksi. Tässä työläisyhteisöjä käsitellään sellaisessa järjestyksessä, että aluksi otetaan tarkasteltaviksi ne, joilla oli verraten hyvä yhteisymmärrys muiden yhteisöiden kanssa, ja loppua kohti ne, joiden suhteita näihin häiritsivät usein pahatkin vastakohtaisuudet.

Ensimmäisenä on vuorossa Isnäs. Sikäläinen tehdas- ja työläisyhdyskunta näyttää olleen pääosan olemassaoloaikaansa suhteellisen idyllinen; keskeytyksiäkin tosin sattui. Isnäsin työläiset tunsivat itsensä "kuin perheeksi" ja heidän sosiaaliset suhteensa naapureina asuviin talonpoikiin ja kartanoiden väkeen sujuivat yleensä ilman suuria ongelmia.

Seuraaviksi tulevat sanotussa järjestyksessä Röjsjön – Kuggomin turveteollisuus- ja rautatiemiljöö, LWJ:n työntekijöiden ryhmä ja Kirkonkylän – Thorsbyn seutu. Viimeksi mainitun yhteisön jäsenet näyttävät tunteneen melkein koko ajan katkeruutta siitä, että he olivat alakynnessä kilpaillessaan paikallisen "porvariston" kanssa.

Sille jatkumolle, millä muuttujat kulkevat kohti äärimmäisen runsaita ja pahoja ympäristön kanssa sattuneita konflikteja, on työläisyhteisöistä nähtävästi sijoitettava niin sanoakseni toiseksi vaikeimpana tapauksena Koskenkylä. Siellä mm. lakkolaisten vuonna 1911 työtaistelussa kärsimää tappiota seurasi pitkä ajanjakso, jona työläiset tunsivat katkeruutta toisaalta yrityksen johtoa kohtaan, joka oli pakkotoimin estänyt sosialististen näkemysten julistamisen ja levittämisen, toisaalta lähiympäristön lampuoteja ja torppareita kohtaan, joita työväenyhdistys ei ollut onnistunut saamaan mukaan toimintaansa niin tehokkaasti kuin oli toivottu.

Valko vihdoin oli muulle pitäjälle monin tavoin vieraampi kuin mikään muu Pernajan työläisyhteisö. Se oli erikoisasemassa jo

siksikin, että se oli ainoa pitäjän osa, jonka väestö oli voittopuolisesti suomenkielistä. Toisaalta Valkon asukkaiden, toisaalta Köpbackan – Haravankylän seudun talonpoikien sekä Sarvilahden kartanon torppariväestön välillä oli jyrkkiä ristiriitoja ja etujen vastakohtaisuuksia, jotka ilmenevät lähteistä varsin usein; valkolaiset tunkeutuivat tavan takaa kalavesille, joiden käyttö oli torpparien yksinoikeutena. Valkon naapuriseutujen asukkaat eivät liioin hyväksyneet valkolaisten hanakkuutta lakkoiluun eivätkä sitä, että nämä tällaisten konfliktien yhteydessä helposti turvautuivat väkivaltaan.

Lopuksi kerrottakoon esimerkki kuvatun jatkumon kahden äärimmäisyyden – Isnäsin ja Valkon – välisistä eroavuuksista: kummankin yhteisön asukkaiden suhteesta naapureina asuvien talonpoikien kyläkeinuihin ja näiden ajanviettoon niiden vaiheilla.

Isnäsin työläisillä oli tapana mennä pyhäiltaisin Fasarbyn keinulle, missä kiikuttiin, leikittiin, laulettiin ja juteltiin kyläläisten kanssa. Sen sijaan Valkon asukkaista kerrotaan, että sieltä tuli Köpbackan kyläkeinulle juopuneita työläisiä, jotka miehittivät keinupaikan. He ajoivat uhkauksin ja suoranaista väkivaltaa käyttäen kylän omat asukkaat pois paikalta, niin että näiden oli lopulta (vuonna 1904 tai 1905) purettava koko keinu ja lakattava kokoontumasta paikalle.

Kyläkeinuhan oli vanhan kyläyhteisön näkyvimpiä ja kuuluvimpia symboleita. Toinen työläisyhteisö osoitti kunnioitusta ja arvostusta kyläyhteisöä ja sen funktiota kohtaan juuri suhtautumisessaan sen konkreettiseen symboliin, toinen taas meni niin pitkälle päinvastaiseen suuntaan, että tuo symboli oli purettava.

Kuten edellä esitetystä on varmasti ilmennyt, tässä käsitellyillä yhteisöjen välisillä suhteilla oli poliittistakin merkitystä; siitä tulee puhe kirjan viimeisessä pääluvussa 8, lähinnä alaluvuissa 8.2 ja 8.3.

5.6. Taajamat ja haja-asutus

Pernajan teollisuus- ja työläisyhteisöt alkoivat 1900-luvun puolivälin aikoihin taantua. Samoihin aikoihin päättyi kartanoyhteisöissä muonamiesten aika, aikakausi, jolloin jokaisessa kartanossa, jonka tuotanto oli jokseenkin hyvällä kannalla, oli vielä ollut suuri joukko työntekijöitä. Sen jälkeen kartanoiden tuotantoa alettiin yhä tehokkaammin koneistaa ja järkeistää, mikä johti siihen, että kartanoyhteisöiden jäsenmäärä väheni murto-osaan siitä, mitä se oli ollut vielä 1940-luvulla. Samantapaiset seikat olivat perussyinä siihen, että myös talonpoikaistilojen hallitsemien seutujen sekä saariston kyläyhteisöt kutistuivat. Yhteiskunnallisten erojen yleinen tasoittuminen vähensi lisäksi erilaisten sosiaalisten ympäristöjen välisten erojen sekä esimerkiksi talonpoikaiskylien, kartanoalueiden ja teollisuus- ja työläisyhdyskuntien erityispiirteiden merkitystä.

Mainittujen vanhojen mallien asemesta tuli 1900-luvun loppupuolella yhä tärkeämmäksi pitäjän jakautuminen vain kahdentyyppisiin sosiaalisiin miljöihin: taajamiin ja haja-asutusalueisiin. Tässä luvussa esitetään juuri viimeksi mainitun jaottelun mukainen yleiskatsaus pitäjän väestön ja asutuksen kehitykseen 1900-luvulla.

Taajamien kohtuulliset mittasuhteet

Pernajan kunnanvaltuustossa keskusteltiin taajamakysymyksestä ensimmäisen kerran vuonna 1932. Maaherra oli tiedustellut, oliko pitäjässä "taajaväkisiä yhdyskuntia tai muita tiheään asuttuja alueita", joita varten olisi laadittava rakennuskaava. Valtuusto vastasi, että niitä oli ainoastaan Valko ja että sikäläinen maa oli Loviisan kaupungin omistuksessa, joten kaupungin odotettiin myös kaavoittavan alueen. Näin sitten aikanaan tapahtuikin Valkon asukasluvun kasvettua 1500 hengen tietämiin; mainitussa taajamassa asui muutamana vuotta 1957 edeltäneenä vuonna 20 % pitäjän väestöstä. Viimeksi mainittuna ajankohtanahan Valko liitettiin Loviisaan.

Valko oli vielä vuonna 1950 luettu virallisessa jaottelussa Pernajan ainoaksi taajamaksi. Vuonna 1960 luettiin tähän kategoriaan Isnäs ja Koskenkylä. Isnäsin tulevaisuus alkoi kuitenkin vähitellen tuntua yhä vakavammin uhanalaiselta. Taajaman asukasluku oli vuonna 1980 vielä noin 350 henkeä, mutta 1990-luvun alkuun tultaessa se oli vähentynyt 200 henkeen. Isnäsin – Sjögårdin alueella asui kuitenkin vuonna 1995 edelleen 10 % pitäjän väestöstä. Mutta kun seudulla ei ollut suurta työnantajaa, sen kehittäminen elinvoimaiseksi taajamaksi oli käynyt yhä vaikeammaksi, vaikka mm. kunta, pienehköt yritykset ja Isnäsin kylätoimikunta olivatkin tehneet erilaisia tähän tähtääviä aloitteita.

Koskenkylä oli vuonna 1915 ollut pitäjän asukasmäärältään suurin kylä (oikeastaan kyläryhmä), sillä siellä oli 857 asukasta, 13 % pitäjän väkiluvusta. Sahan lopetettua toimintansa vuonna 1952 ja eräiden muidenkin epäsuotuisien tekijöiden vaikutuksesta Koskenkylän asukasluku väheni 486 henkeen, mutta se käsitti edelleen 13 % pitäjän väkiluvusta, tämä kun oli ylipäänsäkin supistunut. Koskenkylän väkiluku väheni hieman vielä 1980-luvun alussa. Se kasvoi kuitenkin varsin jyrkästi 1980-luvun loppu- ja seuraavan vuosikymmenen alkupuolella, näiden kymmenen vuoden aikana 451:stä 810 henkeen; viimeksi mainittu asukasmäärä käsitti 21 % kaikista Pernajan asukkaista. Kasvu johtui siitä, että kunta oli kaavoittanut uusia asuntoalueita ja että Koskenkylän ja Porvoon välille oli valmistunut moottoriliikennetie (jolta käsin voitiin edelleen sukkuloida Helsinkiin vievää moottoritietä pitkin – tästähän valmistui vuonna 2001 myös Koskenkylän – Porvoon osuus).

Kirkonkylän – Thorsbyn alue rekisteröitiin vuonna 1970 ensimmäisen kerran virallisesti taajamaksi. Sisäministeriön luokittelun mukaan se kuitenkin kuului (kuten silloin myös Isnäs ja Koskenkylä) vaatimattomasti "alimman tason paikalliskeskuksiin". Seutu, jolla sijaitsivat kirkko, rovastin pappila ja käräjätalo, oli kuitenkin vanhastaan ollut pitäjän itsestään selvän keskuksen arvostetussa asemassa. Se oli "Pernaja" sekä kansanomaisessa

puheessa että virallisissa tienviitoissa, jotka 1950-luvulta alkaen osoittivat tänne niin lännen kuin idänkin suunnasta tultaessa.

Kirkonkylän – Thorsbyn alue alkoi kuitenkin juuri 1950-luvulla jäädä pitäjän keskuksena Koskenkylän varjoon, huomattavalta osin valtatien reitin muuttumisen vuoksi. Tie oli aikaisemmin mutkitellut seudun halki, ja yksi mutkista oli kulkenut aivan kirkon muurin vierestä. Kun valtatie oli vuonna 1952 oikaistu, se ei enää kulkenut Kirkonkylän – Thorsbyn alueen kautta, vaan tämä jäi syrjään. Kunnallishallinto ja monien muidenkin keskuspaikan tehtävien hoito jätettiin tänne (sen jälkeen kun kuntakeskuksen siirtämisestä Koskenkylään oli luovuttu – sitä oli kyllä suunniteltu usean vuoden ajan). Kirkonkylän – Thorsbyn – Pappilankylän alueella oli vuonna 1915 ollut 503 asukasta; vuonna 1995 asukkaita oli 423, toisin sanoen 11 % pitäjän väkiluvusta. Heitä ei kuitenkaan ollut riittävästi, jotta vanhan keskuspaikan kauppapuodit olisivat voineet jatkaa toimintaansa keskeytyksettä; viimeinen 1900-luvulla toiminut myymälä suljettiin juuri vuonna 1995.

Kuggom – Haddom tuli vuonna 1980 mukaan Pernajan taajamien viralliseen luetteloon. Rekisterissä tämä kahden kylän muodostama asutusryhmä sijoitettiin kuitenkin astetta alemmas kuin pitäjän kolme muuta silloista taajamaa: Kuggom – Haddom luokiteltiin kyläkeskukseksi. Mainituissa kahdessa kylässä oli vuonna 1915 ollut yhteensä 236 asukasta; taajamaksi muodostuneen alueen väkiluku oli vuonna 1995 noussut 251 asukkaaseen. Eräänlainen taajaman luonne oli 1900-luvun lopulla myös Sarvilahdella ja Vanhankylän – Greggbölen alueella, sillä näille seuduille oli maantien lähistölle syntynyt omakotiasutusta, jonka ansiosta kummallakin alueella oli noin 250–300 asukasta. Kunnan maankäytön suunnittelu sopeutettiin 2000-luvun alussa yhä enemmälti pitäjässä tapahtuneeseen kehitykseen, joka merkitsi, että Koskenkylä, Vanhakylä ja Greggböle olivat uuden moottoritien itäpäässä alkaneet kasvaa yhteen pitäjän suurimmaksi taajamaksi. Sen kaavoituksen yhdeksi painopisteeksi otettiin 30 hehtaarin laajuinen alue, joka

sijaitsee moottoritien ja Isnäsintien risteyksessä. Se varattiin liikkeille, konttoreille sekä "ympäristöä tuhoamattomalle" teollisuudelle. (Alue sijaitsee oikeastaan Greggbölessä, mutta siitä puhuttiin tällaisen markkinoinnin yhteydessä yksinkertaisuuden vuoksi osana Vanhaakylää.)

Uusi taloja Pernajan Koskenkylän kasvavassa luonnonläheisessä taajamaassa. Photo Mauritz 2003

Pernajan taajamien asukasluvut eivät siis 1900-luvun päättyessä olleet mitenkään huimaavan suuret; silti niissä asui selvästi enemmän väkeä kuin muissa kylissä. Taajamien erityispiirteitä olivat myös mm. ajan mittaan paraneva ja yhä laajemmalle ulottuva kunnallistekniikka vesijohtoineen ja viemäreineen sekä kunnan järjestämä lasten päivähoito.

Haja-asutusalueet: talonpoikaiskylät, kartanoyhteisöt ja saaristoseudut

Kohtalaisen suurten taajamien välillä ja niiden takana avautuivat haja-asutusalueet. Tämä jakauma ja siihen johtanut kehitys alkoivat näkyä ja tuntua 1900-luvun puolimaissa; sitä ennen oli miltei kaikkien pitäjän osien asutus ainakin jossain vaiheessa kasvanut.

Kylien asukasluvun väheneminen liittyi tietysti maatalouden

muutoksiin: elinkeino ei tarvinnut yhtä paljon työvoimaa kuin aikaisemmin. Useimmat maataloustyöthän koneistuivat ja järkeistyivät eri tavoin, ja useimmilla tiloilla luovuttiin karjanhoidosta. Näissä suhteissa olot olivat samanlaiset kuin muuallakin maassa.

Mutta haja-asutusalueiden laajenemiseen vaikuttivat suuresti myös Pernajan kaksi huomattavinta erityispiirrettä: sen luonne kartano- ja saaristopitäjänä. Saaristossa 1900-luvulla tapahtunut väestön ja ympärivuotisen asutuksen väheneminen saattaa väestökirjanpidon numerotietojen valossa näyttää mullistavalta. Kuten edellä luvussa 5.3 on selvitetty, kuvaa on kuitenkin monipuolistettava: Pernajan saariston asutus oli harvaa lähinnä talvikuukausina ja kelirikkoaikana; lämpimänä vuodenaikana täällä oli vapaa-ajan asutusta, joka kyseisen sesongin ajaksi peräti kaksinkertaisti koko pitäjän asukasluvun. Vapaa-ajan asutushan oli vanhastaan harvaa – ja sellaista monet halusivatkin sen olevan –, mutta kun muutamiin paikkoihin syntyi esimerkiksi lomakyliä, tämä aiheutti poikkeuksia vanhasta mallista.

Kartanoalueiden kehittymistä harvaan asutuiksi seuduiksi suosivat eräät erityisedellytykset. Melko lailla itsestään selvää oli, että asiaan vaikutti viljelmien koko. Esimerkiksi kolmensadan hehtaarin laajuisen kartanon peltojen viljelyn hoitamiseen ei tarvittu kuin pari kolme traktorimiestä. Talonpoikaiskylässä, jonka pellot olivat yhtä laajat, mutta jakautuivat suunnilleen kymmenen tilan kesken, tarvittiin viljelystöihin monta kertaa niin paljon ihmisiä ja koneita kuin esimerkkikartanomme töihin. Suurtilojen koko pysyi entisellään, mutta niillä työskentelevät ihmisjoukot pienentyivät suuresti, koska enempää väkeä ei tarvittu.

Kartanoseutujen asutus siis harveni enemmän kuin talonpoikaiskylien. Asiaa voidaan valaista esittämällä muutamia kahta kartanokylää ja kahta talonpoikaiskylää koskevia numerotietoja. Numerot ilmoittavat asianomaisen alueen asukasluvun vuonna 1915 ja vuonna 1995 sekä jälkimmäisen

absoluuttisen luvun prosenttiosuuden edellisestä seuraavasti: Malmgårdin kartanokylä 308 – 91, 30 %; Tervikin kartanokylä 204 – 83, 20 %; Haddomin talonpoikaiskylä 156 – 92, 59 %; Riken talonpoikaiskylä 129 – 83,
64 %. Kummankin kartanokylän asukasluku oli siis vuonna 1995 vain noin neljäsosa vuoden 1915 aikaisesta, kummankin talonpoikaiskylän vastaava luku sitä vastoin selvästi yli puolet entisestä.

Kartanoiden ympärillä sijaitsevan asutuksen harveneminen johtui myös tilanomistajien omista toimenpiteistä, jotka olivat alkaneet jo 1800-luvulla. Esimerkiksi Sarvilahdessa siirrettiin silloin joukko lampuotitiloja ja torppia vanhoilta paikoiltaan kartanon keskuksen tuntumasta syrjäseuduille, monia etenkin kaakkoon ja pohjoiseen. Vastaavanlainen kehityssuunta ilmeni 1910-luvulla, kun Sarvisalon kartanoa alettiin palstoittaa, sillä silloin erotettiin ensiksi syrjäisiä, esimerkiksi Kärpässä ja Rösundissa sijaitsevia alustalaistiloja. Sen jälkeen samanlainen kehitys on havaittavissa vuoden 1918 lain perusteella tapahtuneiden torppien erottamisten ja muuttamisten yhteydessä, näin mm. Malmgårdin – Tetomin sekä Tervikin tiloilla. 1900-luvun loppupuolella muodostettiin talonpoikaistilojen maista monia omakoti- ja kesämökkitontteja, mutta useiden kartanoiden omistajat olivat haluttomampia myymään maata tällaisiinkaan tarkoituksiin. Tässä ilmeni vanha aristokraattinen näkemys, jonka mukaan suurtilojen maiden myyminen taloudellisen hyödyn saavuttamiseksi oli sopimatonta menettelyä. Niinpä kartanoiden ympäristöalueet pysyivät monista eri syistä avoimina ja rakentamattomina maisemina.

Haja-asutusseutuihin kuului valtaosa Pernajan pitäjän alueesta. Asukkaat saivat tuntea omakohtaisesti monia sellaisia ongelmia, jotka olivat tyypillisiä eri puolilla maata sijaitseville haja-asutusalueille. Kauppakuolemat alkoivat täällä toden teolla 1970-luvun kuluessa. Ne johtivat mm. siihen, että Koskenkylän itäpuolella sijaitsevassa osassa pitäjää ei vuodesta 1995 lähtien ollut

muutamaan vuoteen ainoatakaan maalaiskauppaa. Kaikki pitäjän postitoimistot lakkautettiin 1990-luvulla; muutamiin paikkoihin onnistuttiin perustamaan asiamiesposteja, mutta siellä, missä ei enää ollut kauppaa, sivukirjastoa tms., tällaista oli vaikea järjestää. Posti- ja kauppapalvelujen käyttäjät olisivat ehkä voineet ajaa bussilla muutaman kilometrin – tai olisivat kukaties joutuneet ajamaan kymmeniäkin kilometrejä – vielä toiminnassa olevaan kauppaan tai postitoimipaikkaan. Mutta bussilinjat olivat 1950-luvun jälkeen harventuneet; joissakin Pernajan kylissä, joiden kautta bussi oli ajanut muutaman kerran päivässä, jouduttiin vähitellen tyytymään kahteen vuoroon viikossa.

Asutuksen suuri harveneminen vaikutti, niin ikään 1950-luvulta lähtien, myös kunnan koululaitokseen. Paikallinen kansalaisyhteisö joutui näkemään, kuinka yhdistykset, jotka kuuluivat siihen välttämättöminä osina, kuihtuivat ja kuolivat toinen toisensa jälkeen. Seuraavissa luvuissa tulee useissa kohdin puhe ongelmista, jotka olivat merkittävältä osalta ominaisia juuri haja-asutusalueille. Niissä voidaan kuitenkin myös kertoa, kuinka erinäiset vaikeudet vähenivät tai kuinka ne suorastaan voitettiin.

6. Pitäjän itsehallinto – kunnallishallinto

Edellisessä pääluvussa käsiteltiin etupäässä erilaisia pitäjässä toimineita sosiaalisia yhteisöjä ja ympäristöjä, kuten talonpoikaiskyliä, kartanoyhteisöjä ja teollisuustyöläisten yhteisöjä. Tällöin ilmeni, että mainittujen yhteisömuodostelmien jäsenet järjestivät tiettyjen tehtävien hoitamista varten kokouksia, joissa neuvoteltiin asioista ja tehtiin päätöksiä. Kokouksien puitteissa toimi eräänlainen paikallinen itsehallinto, jonka yksiköt olivat maantieteellisesti suhteellisen pienimittaisia. Itsehallinnon selkeimpiä ilmentymiä olivat kylän miesten keskinäiset neuvottelut yhteisten maatalous- ja kalastustöiden hoidosta; itsehallinnon periaate tuli näkyviin, joskin vähemmän säännöllisesti, myös mm. makasiinikokouksissa ja eräiden kartano- ja työläisyhdyskuntien kyläkokouksissa.

Tässä pääluvussa 6 keskitytään kuvaamaan laajemman paikallisyhteisön, pitäjän, itsehallintoa. Luonnollisena aikarajana on 1860-luku. Sitä edeltäneenä aikana on kyseessä nimenomaan pitäjän itsehallinto sellaisena kuin sitä harjoitettiin jossain määrin käräjillä ja ajan mittaan yhä enemmän pitäjänkokouksessa. 1860-luvulla tuli voimaan varsinainen kunnallinen itsehallinto. Tässä käsitellään kunnallishallintoa ja sen toimintaa silmälläpitäen erityisesti sitä, miten pitäjän asukkaiden eri alaryhmät osallistuivat kunnan hallintoon. Tällöin kuvataan muutamia kunnallishallinnon tehtäviä, ja samalla tietysti seuraillaan myös "kolmannen sektorin" osuutta kehitykseen. Pitäjä, kunta, yksityishenkilöt ja vapaat kansalaisjärjestöt – toimivatpa asianomaiset yhteistyössä tai kukin omalla tahollaan – ovat mukana kuvattaessa kulttuurielämää, joka

on tätä lukua seuraavan pääluvun 7 aiheena.

6.1. Pernaja itsehallintoyksikkönä ennen kunnallishallinnon aikaa

Kunnallishallintoa edeltänyt aika ulottuu Pernajassa vuoteen 1867 asti, jolloin pitäjässä pantiin toimeen sanottu hallinto, jonka perustana oli vuonna 1865 annettu asetus. Tässä alaluvussa 6.1 selostetaan ennen kaikkea sitä, miten kihlakunnan käräjät sekä pitäjänkokous toimivat paikallisina itsehallintoeliminä ennen kunnallishallinnon aikaa. Samalla myös arvioidaan, kuinka hyvin itsehallinto tuolloin toimi. Arvio perustuu siihen, kuinka mainitut hallintoelimet, etupäässä pitäjänkokous, onnistuivat hoitamaan sosiaalihuoltoa ja kansanopetusta, joita myöhemmin pidettiin uuden kunnallishallinnon tärkeimpinä tehtävinä.

Käräjäväki itsehallinnon harjoittajana

Keskiaikana olivat Pohjoismaissa maaseudulla paikallisena itsehallintoelimenä pitäjän tai kihlakunnan käräjät. Pitäjä tarkoittaa tässä yhteydessä hallintopitäjää, jota nimitettiin myös nimismiespitäjäksi tai käräjäkunnaksi. Pernajan käräjäkuntaan kuuluivat 1500-luvun loppupuolelta lähtien noin kolmensadan vuoden ajan nykyisen varsinaisen Pernajan lisäksi myös Myrskylä ja Liljendal sekä Lapinjärven Porlammin, Vasarankylän, Ingermaninkylän ja Rutumin kylät.

Käräjäpöytäkirjoista eli tuomiokirjoista saa harvoin mitenkään selvää kuvaa käräjäyleisön myötävaikutuksesta hallintotoimiin. Tuomiokirjat ja muutkin lähteet osoittavat kuitenkin, että pitäjäläisiä ensinnäkin kokoontui muinaisina vuosisatoina käräjille paljon suuremmin joukoin kuin 1900-luvulla ja että he toiseksi myös olivat joskus aktiivisempia.

Kihlakunnan käräjille kokoontuneilla rahvaanmiehillä oli periaatteessa erityisen tärkeänä itsehallinnon luonteisena tehtävänä osallistuminen kihlakunnantuomarin valitsemiseen. Tuomariksi nimitti 1400-luvulla säädetyn maanlain mukaan kuningas yhden kolmesta kihlakunnan rahvaan ehdolle asettamasta miehestä. Tuomarin ei tarvinnut olla lainoppinut, mutta hänen oli osoitettava pystyvänsä tiedoillaan ja taidoillaan täyttämään tehtävänsä seutunsa johto- ja luottamusmiehenä – tehtävät, jotka eivät rajoittuneet pelkkään oikeudenkäyttöön. Tällainen käsitys kihlakunnantuomarin asemasta oli vallalla ainakin vielä 1600-luvun taitteen aikoihin, jolloin virassa oli Itä-Uudellamaalla kaksi pernajalaista aatelismiestä, Isnäsin herra Hans Larsinpoika Björnram ja Tjusterbyn herra Arvid Tönnenpoika Wildeman.

Pitäjäntupa, rakennettu vuonna 1756 käräjätaloksi. Oikealla näkyvässä pienessä rakennuksessa toimii veteraanimuseo. Valok. J. Lindroth 2003.

Kihlakunnantuomareilla, kuten juuri äsken mainituilla miehillä, oli usein myös muita tärkeitä ja vastuullisia tehtäviä valtakunnan palveluksessa, mikä monesti etäännytti heitä siitä paikallisyhteisöstä, jota heidän tuli muiden toimiensa ohella edustaa. Nimismies oli useassa suhteessa lähempänä toimialueenaan olevaa seutua. Hänen asemansa kehittyi 1500-luvulta 1800-luvulle siten, että virkamiehestä, joka oli lähinnä paikallisen rahvaan valitsema luottamusmies, tuli aito ja tyypillinen viranhaltija, kruununnimismies kuten häntä myös nimitettiin. Pernajan rahvas osallistui ainakin vielä vuoden 1669 talvikäräjillä aktiivisesti nimismiehen virkaanasettamiseen, sillä Johan Wijkman nimitettiin silloin virkaan “koko käräjäkunnan suostumuksella”.

Muutaman vuoden väliajoin oli valittava kihlakuntaa talonpoikaissäädyssä edustava valtiopäivämies. Yhden käräjäkunnan väen oli tällöin sovittava kihlakunnan muiden käräjäkuntien rahvaan kanssa yhteisestä valtiopäiväedustajasta. Käräjärahvaan oli myös koottava varat, joilla kustannettiin valitun valtiopäivämiehen matka valtakunnan pääkaupunkiin ja hänen elatuksensa siellä; varojen kokoonsaaminen oli joskus melko hankala ja vaivalloinen tehtävä.

Lautamiehet olivat luottamusmiehinä keskiajalta lähtien ja aina myöhemminkin erityisen läheisessä suhteessa seudun väestöön. Vanhastaan oli tapana, että uusi lautamies valittiin eroavan lautamiehen edustaman pitäjänosan “vakinaisten asukkaiden” joukosta. Vaalin toimittivat koko lautakunta ja tuomari yhdessä; hajatiedoista päätellen uusi lautamies valittiin usein eroavan edeltäjänsä ehdotuksesta, ja on oletettavissa, että tämä oli hankkinut seuraajalleen monien muiden asianomaisen pitäjänosan asukkaiden hyväksymisen. Vuonna 1886 määrättiin, että kuntakokouksen tuli asettaa ehdokkaat, joiden joukosta lautamiehet valittiin; periaate, jonka mukaan rahvaan tuli olla mukana vaikuttamassa valintaan, oli siis edelleen voimassa.

Lautamiehillä oli huomattava osuus paitsi itse oikeuslaitoksen toiminnassa myös monilla siviilihallinnon alueilla: he olivat

arvostelukykyisiä luottamusmiehiä, jotka tunsivat hyvin erityisesti paikalliset olosuhteet. Muulloin kuin käräjäaikoina he toimivat usein katsastusmiehinä rajankäyntien sekä maa- ja perintöriitojen yhteydessä, palovahinkoja arvioitaessa ja muissa sellaisissa tehtävissä; joskus he saattoivat osallistua riita-asioiden sovitteluun.

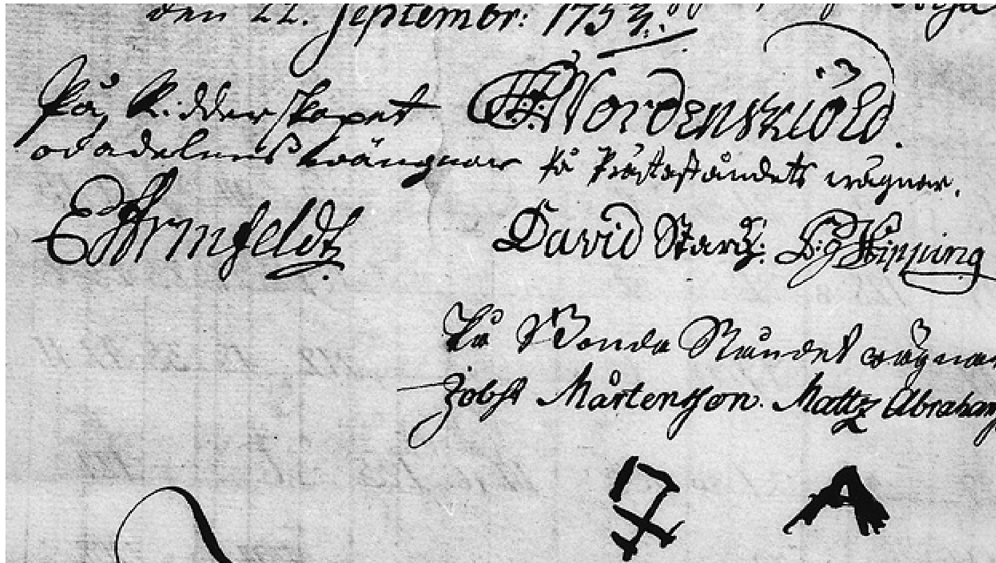
1700-luvusta tuli viimeinen vuosisata, jonka aikana Pernajan käräjäväki vielä melko usein toimi demokraattisena päätöksentekoelimenä paikallista siviilihallintoa koskevissa asioissa. Pernajalaiset sopivat mm. vuoden 1750 syyskäräjillä siitä, että nimismiehen apulaisiksi otettaisiin virkaan neljännesmiehiä; palkaksi heille myönnettiin kappa viljaa kultakin tilalta. Käräjäväki käsitteli myöhemmin toistuvasti, ainakin vuoteen 1786 asti, nimismiehen apulaisten virkaanottamista, heidän palkkojaan ja muita sentapaisia asioita. Vuonna 1775 eräs tällainen päätös tehtiin äänestämällä. Pitäjäläiset tekivät 1700-luvulla ja vähän aikaa vielä 1800-luvunkin puolella Pernajan käräjillä päätöksiä mm. myös piirilääkärin nimittämisestä sekä hospitaalin, paloapuyhdistyksen ja lainamakasiinin perustamisesta; ehdotus pitäjänkoulun perustamisesta kariutui vuonna 1768 käräjäväen epäävään päätökseen.

1800-luvun taitteen jälkeen syrjäytti pitäjänkokous vähitellen monessa suhteessa käräjäyleisön itsehallintoelimenä.

Pitäjänkokous ja sille kartanopitäjässä ominaiset erityispiirteet

Pernajassa järjestettiin todennäköisesti keskiajalta lähtien silloin tällöin kokouksia, joissa päätettiin pitäjän yhteisistä asioista ja joita olisi nimitetty pitäjänkokouksiksi tai kirkonkokouksiksi, jos olisi käytetty myöhempien aikojen käsitteistöä. Pitäjäläisten väliset sitovat sopimuksethan olivat välttämättömiä esimerkiksi pappiloiden rakennustöitä jaettaessa. Kirjallisia lähteitä, joista saadaan suoranaisia tietoja tämäntyyppisestä paikallisesta itsehallinnosta, on kuitenkin Pernajasta käytettävissä vasta vuodesta 1643 lähtien.

Ensimmäinen Pernajan pitäjänkokous, josta on säilynyt eräänlaisia pöytäkirjamerkintöjä, pidettiin juuri vuonna 1643. Tällöin valittiin kirkon esimies ja päätettiin laatia inventaariluettelo kirkon arvoesineistä.

Pernajan paikallishallinnossa, myös pitäjäläisten itsehallinnossa, näkyi toisinaan tyypillinen säätyjako. Tässä sitä ilmentävät vuonna 1753 laaditun taksoitusluettelon allekirjoittajat. Aatelin puolesta sen on allekirjoittanut E. Armfelt, papiston puolesta David Starck ja P. Hipping, talonpoikien puolesta (puumerkeillään) haravankyläläinen Jobst Mårteninpoika [Barsas] sekä Matts Abrahaminpoika. Pernajassa sattui yksittäistapauksissa sellaistakin, että valtakunnan neljän säädyn joukossa esiintyi myös porvaristo (johon täällä luettiin eräät aatelittomat säätyläiset).

Aikajärjestyksessä seuraava Pernajan pitäjänkokous, josta on säilynyt hyvät dokumentit, pidettiin vuonna 1681. Merkittävää on, että pöytäkirja valaisee erästä puheena olevan kartanopitäjän itsehallinnon erityispiirrettä, joka esiintyy lähteissä silloin tällöin myöhemminkin, nimittäin säätyjakoa. Vuoden 1681 kokouksen

aiheena oli Petrus Serlachiuksen kutsuminen pitäjän kirkkoherraksi. Osanottajat keskustelivat asiasta ainakin jossain kokouksen vaiheessa jakautuneina kahteen tai kolmeen ryhmään, joita nimitettiin aateliksi, sotapäällystöksi [krigsbefäl; siihen kuuluivat myös aatelittomat upseerit] ja rahvaaksi. Aateli ja aateliton upseeristo päättivät yhdessä lähettää asiasta piispalle yhteisen kirjelmän, rahvas taas omansa. Molemmissa kirjelmissä puollettiin Serlachiusta kirkkoherraksi; syynä noudatettuun menettelyyn eivät siis olleet mielipide-erot, vaan käsitys, jonka mukaan asiaan kuului, että eri säädyt esiintyivät erikseen kuten valtiopäivilläkin.

Myös kirkonkokouksen toimittama kirkon esimiehen valinta tapahtui säätyjakoideologian mukaisesti; se suoritettiin tiettävästi ensimmäisen kerran äsken mainitussa vuonna 1643 pidetyssä kokouksessa. Sanalla “kyrkoråd” ei Pernajassa ilmeisesti tuohon aikaan eikä seuraavien osapuilleen 150 vuoden aikana tarkoitettu useista henkilöistä koostuvaa toimikuntaa tai muuta sellaista elintä, vaan yhtä henkilöä. (Ruotsin kielen sana “råd” voi tarkoittaa sekä “neuvostoa” että yksittäistä henkilöä, jolloin sen suomenkielisenä vastineena on usein “neuvos”. Tässä käytetään kuitenkin nimitystä “kirkon esimies”, jota on historiallisessa kirjallisuudessa muutenkin käytetty tällaisesta luottamushenkilöstä; lisäksi hänestä käytettiin myös ruotsinkielistä nimitystä “kyrkoföreståndare”, jolle “kirkon esimies” on sanatarkka vastine. Seurakunnan taloudenhoitajaa on Suomessa usein nimitetty kirkonisännäksi, mutta Pernajan kirkon esimiehellä oli suuremmat valtuudet kuin talonpoikaispitäjän kirkonisännällä.) Kirkon esimies oli seurakunnan hallinnon ja erityisesti sen taloudenhoidon ylin valvoja; kirkkorakennus, sen arvoesineet ja käteisvarathan muodostivat pitäjän kallisarvoisimman yhteisen omaisuuden, vaikka asiaa olisi tarkasteltu vain karun taloudellisen ajattelun kannalta.

On itsestään selvää, että kirkon esimiehen virka kuului jollekulle pitäjän aatelisista kartanonomistajista. Virassa olivat 1600-luvulla (vuodesta 1643 alkaen) Sarvilahden herra Lorentz Creutz vanhempi,

Malmgårdin Ernst Johan Creutz, Sarvilahden Lorentz Creutz nuorempi, Labbyn Clas Boije ja Tervikin Adam Gustaf Muhl. Kaksi ensiksi mainittua olivat paitsi monen muun tehtävän haltijoita myös valtaneuvoksia; tämä virka oli Ruotsin valtakunnassa varattu ainoastaan ylhäisaateliin kuuluville miehille. Tämä seikka mainittakoon tekemättä tässä sen suurempaa numeroa siitä, että Pernajan kirkonesimiehen nimitys (kyrkoråd; valtaneuvos on ruotsiksi riksråd) ja etuoikeudet muistuttivat tavallaan tuon paljon korkeamman viran haltijoiden nimitystä ja asemaa.

Vuoden 1721 rauhansopimuksen jälkeen ja soturien palattua kotiin valittiin Pernajaan kaksi kirkon esimiestä, jotka olivat virassaan samanaikaisesti, nimittäin Isnäsin herra Carl Gustaf Armfelt (jonka seuraajaksi tuli Malmgårdin Carl Creutz) ja Sarvilahden Carl Johan Creutz. Heidän vallankäyttöään voidaan vuodesta 1726 lähtien seurata miltei katkeamattomasta pitäjänkokouksen pöytäkirjojen sarjasta. Niistä voidaan todeta, että kirkon esimiehillä oli valtaa monissa muissakin kuin taloushallintoon kuuluvissa asioissa. He mm. erottivat ja ottivat virkaan lukkareita ja jakoivat pitäjän kahteen kappalaisen toimialueeseen; pitäjänkokouksella ei tällaisiin asioihin ollut paljoakaan sanomista, eikä aina ilmeisesti edes rovasti Serlachiuksella, joka sentään muuten oli sangen mahtava mies.

Myös rovasti Serlachiuksen seuraajat saattoivat (vuodesta 1738 alkaen) tuntea itsensä jossain määrin syrjäytetyiksi pitäjänkokouksen johdosta, mutta myöhemmät kirkon esimiehet eivät selvästikään hallinneet sitä niin ehdottomasti kuin aikoinaan karoliinisoturit. Kirkon esimiehen virka kuului Pernajassa aatelin etuoikeuksiin niin kauan kuin se oli olemassa, vuoteen 1794 asti. Sen haltijoina oli vuosina 1741–94 Tauben, von Törnen, Aminoffin, Armfeltin, Creutzin, de Geerin, af Forsellesin ja von Morianin sukujen jäseniä; esimiehiä oli samanaikaisesti kaksi, ja he hoitivat virkaansa tavallisesti kymmenkunta vuotta.

Kesällä 1793 pitäjänkokous päätti asettaa hallintoelimen, jossa

olisi useita jäseniä ja jonka oli määrä valmistella pitäjänkokouksessa käsiteltäviä asioita ja panna toimeen sen päätökset sekä hoitaa erinäisiä juoksevia talousasioita. Kun uusi hallintoelin talvella 1793–94 aloitti toimintansa, sen jäseniksi tulivat molemmat viimeiset kirkon esimiehet, Tervikin R.W. de Geer ja Sarvilahden J.Chr. von Morian. Muina jäseninä olivat Koskenkylän ruukin patruuna Falck ja hänen kirjanpitäjänsä sekä neljä eri puolilla pitäjää asuvaa talonpoikaa. Molemmat ruukin johtajat edustivat aatelittomien säätyläisten ryhmää eli maaseudun porvaristoa. Oli sanomattakin selvää, että kirkkoherra ja kappalainen osallistuivat kokouksiin, ainakin lisäjäseninä. Näin siis toimi pitäjäyhteisössäkin nelisäätyjako, jonka perusmalli oli nähtävissä valtiopäivillä: aateli, papisto, porvaristo, talonpojisto.

Puheena oleva hallintoelin toimi ilmeisesti 1820-luvulle saakka tiukan nelisäätyjaon mukaisesti, mutta sen kokoonpano oli muuten vaihteleva. Sitten sen syrjäytti samoin kaikkien neljän säädyn edustajista koostuva neuvosto, jollainen valittiin pariinkin otteeseen ja jossa oli neljä tai kuusi jäsentä. Tällainen kirkkoneuvosto valittiin viimeksi vuonna 1839, mutta se näyttää lopettaneen toimintansa useita vuosia ennen 1860-luvun uudistusta.

Säätyjako oli erityispiirre, joka ilmeni myös pitäjänkokouksen omassa toiminnassa. Näin ennen kaikkea sikäli, että aateli (tai aateli ja “muut herrasväet”) saattoi kokoontua erikseen, ilman rahvaan mukanaoloa. Näin voidaan arvioida tapahtuneen viitisenkymmentä kertaa sinä vuodet 1643–1854 käsittävänä aikana, jolta on tietoja pitäjänkokousten säätyjaosta. Osapuilleen puolet todettavissa olevista tapauksista oli sellaisia, että kyse oli aatelisten kirkon esimiesten tai myöhemmin kirkkoneuvoston jäsenten valinnasta. Muita sellaisia asioita, jotka aatelissäädyn oli saatava päättää omalta osaltaan erikseen, oli muutaman kerran esillä ollut aatelin (ja joissakin tapauksissa muidenkin säterinomistajien) osallistuminen pappilan ym. rakennustöihin, joista säterit oikeastaan olivat vapautettuja.

Pitäjänkokouksissa sovellettu säätyjako konkretisoitui erityisellä tavalla vuonna 1791 rakennettua pitäjäntupaa koskevassa päätöksessä: Rakennuksessa oli tupa ja kaksi kamaria, ja toinen kamareista varattiin aatelin käyttöön. Todennäköisesti aateliset enimmäkseen vaihtoivat siellä vaatteita kirkossakäynnin yhteydessä, mutta kaiketi he myös pitivät siellä omia keskinäisiä neuvottelujaan. Tupa ja peräkamari annettiin rahvaan käyttöön. Voidaan melkein sanoa, että Pernajan pitäjänkokouksessa noudatettiin toisinaan "kaksikamarijärjestelmää" – muutamien valiokuntien kokoonpano oli eriytetty jopa nelisäätyjärjestelmän mukaiseksi. Pernajan pitäjäyhteisöllä oli edellytykset tällaisiin Suomen oloissa harvinaisiin erikoisuuksiin.

Isnäsin kartanon omistaja kenraalimajuri, vapaaherra Erik Armfelt teki 1740-luvun lopulla Pernajan pitäjänkokouksessa tärkeitä aloitteita vaivaishoitoa koskevissa asioissa; sitä kohennettiin ja kustannukset peitettiin alkamalla periä eräänlaista varhaiskantaista kunnallisveroa. - Muotokuva on Halikon Joensuun kartanossa.

.

Vaivaishoito kunnallishallinnon tehokkaana edelläkävijänä

Vuonna 1865 annettiin asetus kunnallishallinnosta maalla. Asetuksella oli tietenkin varsin suuri merkitys, mutta silti se ei luonut mitään aivan uutta paikallisen itsehallinnon muotoa. Kahdessa edellisessä alaluvussa, jotka koskivat Pernajan käräjäväkeä ja pitäjänkokousta, osoitettiin, että täällä on ollut vanhana perinteenä paikallisyhteisön kansalaistoiminta, johon on kuulunut monia myöhemmälle kunnalliselämälle ominaisia piirteitä. Nyt alkavassa esityksessä kuvaillaan muutamia piirteitä siitä Pernajan varhaisen pitäjätason itsehallinnon tehtävien kehityksestä, joka viittasi kunnallishallinnon keskeiseen sisältöön sellaisena kuin tämän tuli vuoden 1865 asetuksen mukaan olla, ja asetuksen jälkeen syntyneeseen käytäntöön.

Pitäjänkokous oli vanhan järjestelmän aikana hoitanut sekä kirkollisia että maallisia tehtäviä. Pitäjän- eli kirkonkokous jatkoi vuoden 1865 jälkeen toimintaansa seurakuntaelämän päätöksentekoelimenä. Kunnallishallinto otti omaksi huolekseen ennen kaikkea vaivaishoidon – nykyään lähinnä sosiaalihuolloksi nimitetystä toiminnasta käytettiin pitkään nimitystä fattigvård (vaivaishoito, köyhäinhoito) – ja kansanopetuksen. Näiden kahden alan tehtävien osuus kunnan menoista vaihteli sittemmin runsaiden puolen ja kahden kolmasosan välillä.

Tässä kiinnitetään huomiota muutamiin puoliin Pernajassa ennen kunnallishallintoa tapahtuneesta vaivaishoidon ja kansanopetuksen kehityksestä, sellaisiin seikkoihin, jotka koskevat etupäässä näiden alojen hallinnon organisaatiota sekä ratkaisumalleja, joiden avulla pyrittiin turvaamaan niiden rahoitus niin hyvin kuin voitiin. Puheeksi tulevat siis kysymykset, joita on myöhemmin totuttu pitämään tyypillisinä kunnallisasioina.

Pitäjänkokous päätti vuonna 1676 koota kirkon läheisyyteen

viljavaraston, jota nimitettiin vaivaisjyvästöksi. Ainakin kartanonomistajat antoivat viljaa jyvästöön, josta sitä jaettiin tarvitseville. Järjestelmää, joka ei kuitenkaan näytä toimineen säännöllisesti, kuvattiin vuonna 1741 pitäjänkokouksen pöytäkirjassa seuraavasti: "Aateli kontribueeraa [avustaa] köyhiä antamalla kartanoistaan hiukan viljaa."

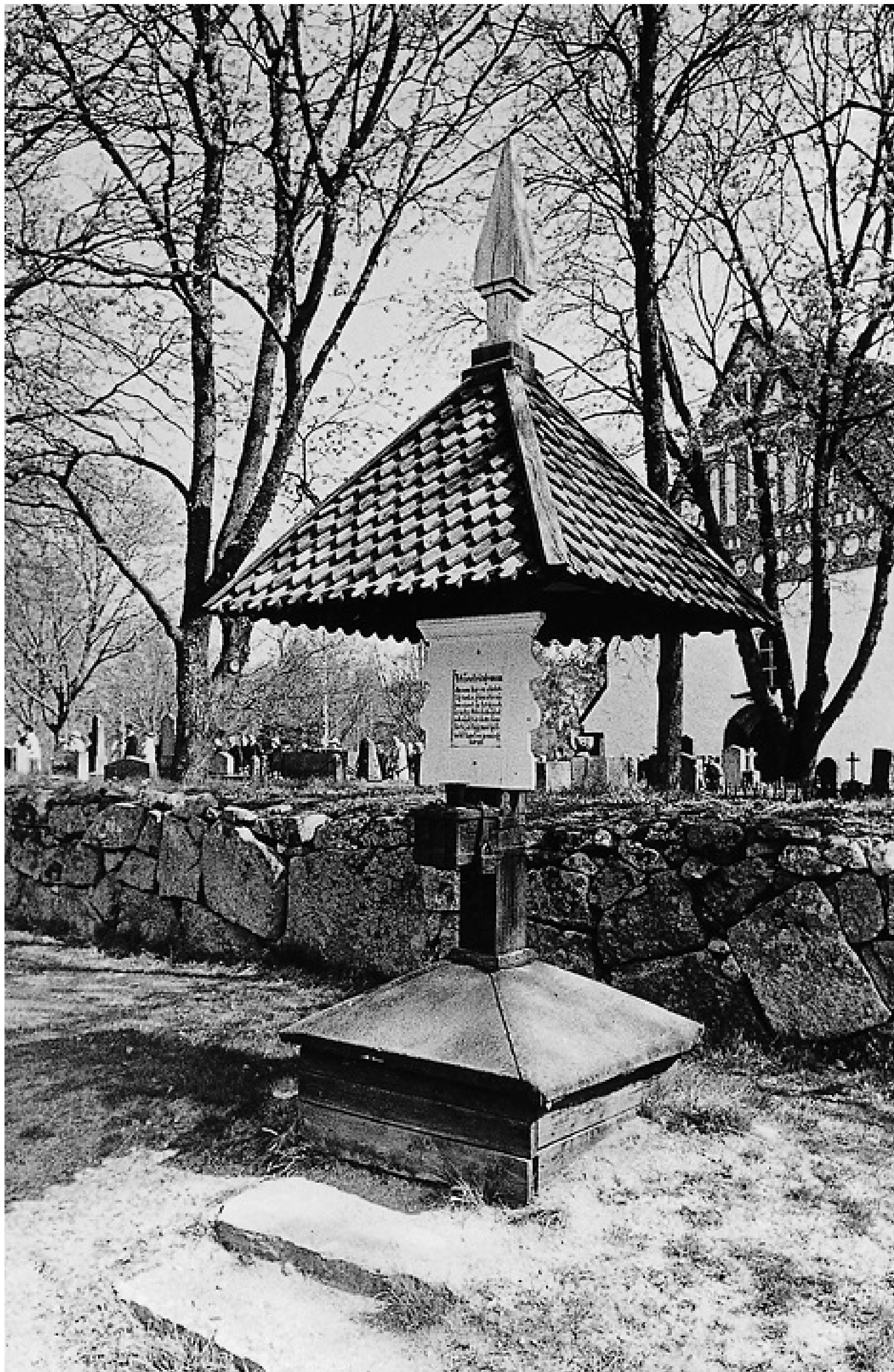
Sodan päätyttyä vuonna 1743 tehtiin uusia aloitteita, joiden takana olivat ilmeisesti lähinnä rovasti Johan Haberman ja Isnäsin Erik Armfelt, joka toimi kirkon esimiehenä. Kolmessa vuosina 1749–50 pidetyssä pitäjänkokouksessa käsiteltiin pitäjän vaivaishoidokkien huoltoa. Kirjoihin merkittyjä hoidokkeja oli silloin 37 henkeä. Maaliskuun 29. päivänä 1749 pidetyn kokouksen pöytäkirjassa mainitaan asiasta mm. seuraavaa: "Heidän ylöspidostaan päätettiin, että joka talosta on Tuomaanmessunpäivänä toimitettava kappa rukiita tai ohria, mutta kartanonherroista alkoi ensiksi puhumaan Liljendalin kartanon herra eversti Aminoff, joka lupasi tynnyrin rukiita ja tynnyrin ohria. Muiden kartanoiden omistajat lupasivat auttaa varojensa ja mahdollisuuksiensa jälkeen."

Päätös oli uraauurtava. Pernajassa oli – Suomen oloissa poikkeuksellisen varhaisena aikana – otettu käyttöön vaivaishoitomaksu, joka perittiin säännöllisesti kaikilta pitäjän maanomistajilta. Sen määräämistä voidaan luonnehtia kunnallisverotuksen ensimmäiseksi vaiheeksi. Tilit ja muutkin lähteet osoittavat, että järjestelmä, joka perustui vuotuiseen maksuun – josta käytettiin nimitystä "vaivaisjyvät" –, pysyi voimassa ja kehittyi edelleen. Kehitykseen kuului mm. se, että maksua alettiin vuonna 1781 periä eri tiloilta erisuuruisena, aina tilan manttaaliluvun mukaan. Sääty-yhteiskunnan herrasmiesideologian mukaisesti ei kartanoita suoranaisesti velvoitettu osallistumaan vaivaishoitokustannuksiin, mutta tästä ei nähtävästi käytännössä koitunut ongelmia. Niiden omistajat näet maksoivat yleensä sangen avokätisesti vapaaehtoisia avustuksia – samaan tapaan kuin eversti Aminoff oli menetellyt vuonna 1749.

Vuonna 1749 Pernajassa käyttöön otettua kunnallisveroa [tai täsmällisemmin sanottuna myöhempien aikojen kunnallisveron vastinetta] perittiin ensimmäisten yhdeksänkymmenen vuoden ajan yksinomaan manttaaliin pannun maan omistajilta.Vuonna 1839 alettiin kantaa eräänlaista kunnallista henkilöveroa, kun myös käsityöläiset velvoitettiin suorittamaan vaivaishoitomaksua. Sitä eriytettiin vuonna 1853 edelleen. Pitäjäläiset jaettiin puheena olevan maksun suhteen kahteentoista luokkaan. Ylimpään luokkaan kuuluvat henkilöt maksoivat vuosittain kaksi hopearuplaa, alimpaan luokkaan luetut vain sadasosan mainitusta summasta. Ensimmäiseen luokkaan luettiin neljän kartanon omistajat: Sarvilahden, Malmgårdin, Koskenkylän ja Tervikin (jonka yhteyteen kuului silloin myös Tjusterby). Yhdenteentoista luokkaan kuului mm. muonamiehiä, mäkitupalaisia ja käsityöoppilaita, kahdestoista luokka vihdoin koostui yhdenteentoista kuuluvien miesten vaimoista. Vaivaishoitomaksulle ominainen kunnallisveron luonne oli siis edelleen vahvistunut, kun maksuvelvollisuus oli ulotettu koskemaan kaikkia paikallisyhteisön jäseniä, joilla suinkin voitiin ajatella olevan tuloja.

Kun vaivaismaksun perusteita vuonna 1853 täsmennettiin, toimenpide liittyi tärkeään hallintoa koskevaan päätökseen. Vuonna 1676 perustetun vaivaisjyvästön toiminnasta – siis pakollisten ja vapaaehtoisten maksujen vastaanottamisesta ja jyvien säilyttämisestä sekä köyhille annettavien avustusten jakamisesta – olivat käytännössä huolehtineet kirkonisäntä sekä lukkari ja suntio kirkon esimiehen ja myöhemmin kirkkoneuvoston sekä kirkkoherran valvonnan alaisina. Tehtävää varten ei ollut järjestetty mitään erityistä organisaatiota, ei vielä pitkään aikaan vuosina 1749–1750 tehdyn vaivaismaksua koskevan päätöksen jälkeenkään. Vasta kun vuonna 1825 asetettiin uusi, nelijäseninen kirkkoneuvosto, sen tehtävien joukossa mainittiin nimenomaan neuvottelut "vaivaisten ottamisesta sisään [vaivaisavun saantiin oikeutettujen henkilöiden luetteloon] ja vaivaisavun saamisesta". Neuvoston voitaisiin katsoa

vastanneen kunnanhallitusta siinäkin mielessä, että se vapautettiin vuonna 1839 suoranaisesta sosiaalihuollon hoitamisesta, jota varten asetettiin erityinen lautakunta, jota nimitettiin vaivaisjohtokunnaksi (fattigdirektionen). Sen puheenjohtajana oli seurakunnan kirkkoherra ja hänen apulaisinaan kirkonisäntä sekä ns. kuudennusmiehet; nämä olivat seurakunnan luottamusmiehiä, jotka huolehtivat kukin omasta toimialueestaan.

Vaikka vaivaishoito oli periaatteessa pitäjäyhteisön huolena,

vedottiin myös yksityisten kansalaisten anteliaisuuteen. Pernajan kirkon vaivaistukin kirjoitus kehottaa "ohikulkijaa" (Wandringsmannen) auttamaan köyhiä. Valok. A. Åkerblom 1964.

Vuonna 1852 annettiin asetus, joka määräsi, kuinka pitäjien sosiaalihuolto – käyttääkseni tätä modernia sanaa – oli järjestettävä. Pernajan pitäjä päätti kahdessa toukokuussa 1853 pidetyssä pitäjänkokouksessa asetuksen mukaisesti toisaalta eriyttää eri henkilöiltä perittävät vaivaishoitomaksut – kuten äsken mainittiin –, toisaalta asettaa erityisen vaivaishoitohallituksen. Seitsenjäsenisen hallituksen kokoonpanossa on vielä nähtävissä säätyjaon heijastuminen, sillä siihen kuului aatelismies (Malmgårdin kreivi C.M. Creutz), pappi (G. Roselius), porvareita – toisin sanoen aatelittomia säätyläisiä – (Garpgårdin Ollaksen omistaja varatuomari C.J. Backman ja Härkäpään Hermansin omistaja, Porvoon kaupunginviskaali E.W. Bjugg) sekä talonpoikia (sarvisalolainen A. Frondenius, grevböleläinen A. Grevas ja skinnarbyläinen J. Lobbas). Talonpoikien kiintiöön mahtui myös muita kuin maanomistajia – kuten äsken mainittu grevböleläinen lampuoti, joka oli Sarvilahden alustalaisia. Hallitus kokoontui neljä kertaa vuodessa ja sitä avusti "kentällä" kaksitoista katsastusmiestä.

Pitäjän kansanopetuksen edelläkävijöiden vaatimattomat saavutukset

Pernajassa oli siis aina 1600-luvulta lähtien tapahtunut pitkäaikainen kehitys, joka oli asteittain johtanut paikallisen vaivaishoidon organisoitumiseen ja turvannut sen rahoituksen. Toinen suuri toimiala, jonka vuoden 1865 asetus siirsi kunnallishallinnon tehtävien joukkoon, oli – kuten edellä mainittiin – kansanopetus. Sen kehittäminen ei Pernajan pitäjäyhteisöltä ennen kunnallishallinnon aikoja onnistunut kovin hyvin.

1650-luvulta suunnilleen vuoteen 1710 ulottuvana aikana mainitaan muutamia kertoja Pernajassa – todennäköisesti

Kirkonkylän seudulla – toimiva koulu, “pedagogio”. Sen toiminta rahoitettiin osittain oppilasmaksuin, osittain käyttämällä tarkoitukseen puolet Lapinjärveltä peritystä erityisestä kruununverosta, jota nimitettiin teinirahoiksi (toisen puolen Lapinjärven teinirahoista käytti Pyhtään pitäjä). Pernajan omat teinirahat käytettiin Helsingin triviaalikoulun hyväksi, koulun jonne silloin tällöin joku pernajalaispoikakin lähti opintielle. Pernajan pedagogiota voidaan luonnehtia ikään kuin kansakouluksi vain sikäli, että sen oppilaat näyttävät olleen kansanlapsia (herrasväen lasten opetuksesta huolehtivat silloin kuten myöhemminkin kotiopettajat). Mutta pitäjä ei ohjaillut eikä rahoittanut koulun toimintaa. Ensimmäinen pitkän aikaa toiminut kansakoulun tapainen oppilaitos syntyi vuonna 1763; se perustettiin Tervikiin tämän suurtilan alustalaisten lasten koulutusta varten. Tervikin kartanon omistajat määräsivät opetuksesta ja kustansivat sen; pitäjäyhteisö ei varsinaisesti myötävaikuttanut koulun toimintaan.

Pernajassa yritettiin 1700-luvulla muutamaan otteeseen saada toimeksi kansanlapsille tarkoitettua koulua, jonka hallinnosta ja rahoituksesta pitäjä olisi vastannut. Ensimmäisellä kerralla, helmikuussa 1746, pitäjänkokous ehti jo päättää, että tällainen koulu perustettaisiin Kirkonkylään ja että sitä varten perittäisiin kaksi kappaa viljaa manttaalilta (toisin sanoen puolesta yhteen kappaa tilalta). Näin oli omaksuttu sama kunnallisveron periaate, jota kolme vuotta myöhemmin alettiin soveltaa vaivaishoitoon. Mutta kun pöytäkirja tarkastettiin toukokuussa 1746, muutamien pienehköjen kartanoiden omistajat ilmoittivat, etteivät he osallistuisi mihinkään koulun kustannuksiin, ja tästä syystä asia raukesi.

Seuraava yritys myönteisen päätöksen aikaansaamiseksi kaatui syksyllä 1768 siihen, että käräjäväki piti hanketta taloudellisesti arveluttavana. Sitä seuraavan kerran asia oli esillä pitäjänkokouksessa vuonna 1792. Eräs Pernajassa kasvanut tukholmalainen liikemies oli luvannut perustaa huomattavan runsaan rahaston, jonka tuotolla voitaisiin kustantaa Koskenkylään

suunnitellun koulun opettajan palkka ja muut sen toiminnan vaatimat menot; pitäjän ei tarvitsisi kustantaa muuta kuin koulutalon rakennuskulut. Pitäjänkokouksessa R.W. de Geer muistutti muita osanottajia siitä, että hän piti yksinään yllä Tervikin koulua ja ettei hänen näin ollen pitäisi joutua osallistumaan hankkeilla olevan koulun rakentamiseen. Tämän jälkeen suurempien ja pienempien kartanoiden omistajat sekä kaikki talonpojat ilmoittivat, ettei heillä ollut varaa osallistua koulun rakentamiseen, joten hankkeesta ei tullut mitään.

Kaikki koulusuunnitelmat siis kariutuivat siihen, etteivät pitäjäläiset onnistuneet järjestämään niille yhteistä pysyvää rahoitusta. Tärkeäksi syyksi osoittautuu nimenomaan sekin, että joka kerta kun tätä yritettiin, muutamat kartanonomistajat kielsivät hankkeilta tukensa. Paikallisyhteisön vaivaishoitoahan oli ilmeisesti päinvastoin pystytty kehittämään paljolti juuri suurtilojen omistajien arvovaltaisen tuen ja myötävaikutuksen ansiosta.

Pernajan pitäjäyhteisö olisi todennäköisesti pystynyt järjestämään lapsille jotakuinkin säännöllisen opetuksen määräämällä sen antamisen – varsin tunnetun mallin mukaan – lukkarin tehtäväksi. Ratkaisevana esteenä oli ilmeisesti kuitenkin se, että järjestely olisi vaatinut lukkarin palkan korottamista, jolloin kunkin talonpojan olisi pitänyt maksaa pitäjälle veroa yhden tai kahden viljakapan verran entistä enemmän. Lopulta kuitenkin keksittiin rahoitustapa, joka ei merkinnyt yksityisten pitäjäläisten yhteiskunnalle suorittamien maksujen lisääntymistä. Lainamakasiinit olivat alkaneet – kuten edellä (luvussa 5.4) on tarkemmin kerrottu ja jäljempänäkin selostetaan – tuottaa huomattavia voittoja, joita käytettiin Sarvilahden ja Tervikin – Tjusterbyn kartanoyhteisöissä mm. koululaitoksen kehittämiseen. Pitäjänkokous pystyi vuonna 1855 irrottamaan Hardomin ja Kirkonkylän varsinaisten pitäjänmakasiinien voittovaroista neljä tynnyriä viljaa, ja samaan tapaan saatiin jatketuksi vastaisuudessakin joka vuosi. Nämä neljä tynnyriä käytettiin nyt siten, että suntion palkka korotettiin

suunnilleen kaksinkertaiseksi, ja hänelle annettiin samalla entisen virkansa lisäksi hoidettaviksi koulumestarin tehtävät.

Pitäjänkoulusta, jonka perustamisesta päätettiin pitäjänkokouksessa vuonna 1855, tuli vaatimaton oppilaitos. Oppilaita oli parikymmentä tai vähemmän, ja he olivat enimmäkseen nuoria, jotka eivät olleet pystyneet suorittamaan hyväksyttävästi rippikoulua. Pedagogisena tavoitteena oli, että nuoret oppisivat lukemaan ainakin katekismusta. Koulua nimitettiin "laiskojen lukijoiden kouluksi" ("latläsarskolan"); se jatkoi vaatimatonta toimintaansa seurakunnan suojeluksessa 1880-luvun alkuvuosiin asti.

Kunnallishallinnon kahdella suurimmalla toimintakentällä oli siis Pernajassa tehty valmistelutyötä parin vuosisadan kuluessa, mutta vaivaishoito ja kansanopetus eivät olleet edistyneet tasatahdissa: Vaivaishoito oli kehittynyt hyvin sekä organisaationsa että rahoituksensa osalta. Mutta vaikka pitäjäyhteisöä oli yhä uudestaan koetettu saada ottamaan myös kansanopetuksen järjestäminen omaksi tehtäväkseen, tulos jäi lopulta äärimmäisen vaatimattomaksi.

Kun Pernajassa oltiin siirtymässä vuoden 1865 asetuksen mukaisesti kunnallishallintoon, sosiaalihuollolle oli pitäjässä jo aikaisemmin luotu vankka pohja, jonka perustalta sitä oli hyvä kehittää edelleen. Sitä vastoin pitäjäyhteisö oli pystynyt järjestämään kansanopetuksen vain erittäin puutteellisesti, mikä taas osaltaan osoitti, että kunnallishallinnon perustaminen oli tässäkin suhteessa välttämätön uudistus.

6.2. Kunnalliselämän organisaatio ja osanottajat vuosina 1865–2003

Lait ja asetukset sääntelivät kunnalliselämän organisaatiota ja kunnallishallinnon toimia enemmän kuin vanhempaa pitäjän itsehallintoa. Pernajassa kuitenkin niiden käytännön sovellutuksia

leimasi eri tavoin monien kunnalliselämästä aktiivisesti kiinnostuneiden pitäjäläisten henkilökohtainen osuus, joka antoi sille sen sisällön ja hengen.

Pernajan kunnallishallinnon ensimmäinen järjestäytymisvaihe

On ajateltavissa, että valtion päätöksentekoelimet käyttivät hyväkseen Pernajan pitäjän itsehallinnosta saatuja kokemuksia valmistellessaan vuonna 1865 annettua kunnallisasetusta. Useat Pernajan miehet osallistuivat valtiopäivillä aktiivisesti asetusta koskevan esityksen käsittelyyn, huomattavimmin aatelissäätyyn kuuluvat C.Fr. von Born ja C.M. Creutz sekä Hopomin kylästä kotoisin oleva talonpoikaisedustaja Johan Mannstén.

Pernajan pitäjänkokous valitsi heinäkuun 9. päivänä 1865 toimikunnan valmistelemaan kunnallishallinnon voimaansaattamista. Toimikunnan puheenjohtajana oli Sarvilahden kartanon omistaja, esittelijäsihteeri Carl Fredrik von Born; muita jäseniä oli kymmenen, heidän joukossaan toinenkin lakimies, Hagabölen tilan omistaja, hovioikeuden notaari Elis Holm. Komitean 16-sivuisen mietinnön oli ilmeisesti muotoillut von Born. Pitäjänkokous hyväksyi mietinnön maaliskuun 11. päivänä 1866, ja sen mukainen kunnallishallinto astui voimaan vuoden 1867 alussa.

Sarvilahden omistaja Carl Fredrik von Born johti pitäjäläisiä vuonna 1867, kun Pernajassa siirryttiin varsinaiseen kunnallishallintoon. J.E. Lindhin maalaus on Suur-Sarvilahdessa.

Hyväksyttyä mietintöä voidaan pitää ensimmäisenä Pernajan kunnallishallinnon ohjesääntönä. Se määräsi, että Pernaja ja Liljendal olivat tästä lähtien kaksi erillistä kuntaa (kun taas Liljendalin kappeliseurakunta kuului edelleen, aina vuoteen 1914 asti, Pernajan emäseurakunnan yhteyteen).

Pernajassa, kuten useimmissa maalaiskunnissa, päätettiin olla

aluksi asettamatta kunnanvaltuustoa. Kyseinen elin perustettiin kuntaan vasta vuonna 1910. Täällä asetettiin siis runsaiden neljänkymmenen vuoden ajan etusijalle välitön demokratia, johon oli totuttu pitäjänkokouksissa. Pernajan kunnan päätöksentekoelimenä tuli siten olemaan kuntakokous (kommunalstämma), jonka toimintaan kaikki täysivaltaiset kuntalaiset voivat osallistua. Sen puheenjohtajaksi valittiin vuodet 1867–69 käsittäväksi kolmivuotiskaudeksi Carl Fredrik von Born. Hänen osallistumisensa kunnallisasioiden käsittelyyn valtiopäivillä ja osuutensa Pernajan ensimmäisen kunnallishallinnon ohjesäännön laatimiseen antoivat hänelle erityisen pätevyyden kunnan ensimmäisen johtavan luottamusmiehen tehtäviin. C.Fr. von Born sairastui kuitenkin pahoin ja kuoli joulukuussa 1867. Kuntakokousta johti pääosan sen ensimmäisestä kolmivuotiskaudesta sen varapuheenjohtaja pastori Gustaf Roselius.

Pitäjänkokouksessa ja myöhemmin valtuustossa käsiteltäviä asioita valmisteli ja niiden tekemiä päätöksiä pani toimeen hallintoelin, jota vuoteen 1948 asti nimitettiin kunnallislautakunnaksi (kommunalnämnd); sen jälkeen se muutettiin kunnanhallitukseksi (kommunstyrelse). Tällöin ei ollut kyse pelkästä nimenmuutoksesta, vaan myös ja ennen kaikkea siitä, että puheena olevan hallintoelimen tehtäviä ja valtuuksia laajennettiin huomattavasti. Maaliskuun 11. päivänä 1866 pidetyssä pitäjänkokouksessa, josta tuli uuden kunnallishallinnon perustava kokous, valittiin kunnallislautakunnan esimieheksi hovioikeuden notaari Elis Holm ja varaesimieheksi Sprintaksen omistaja insinööri Constantin Carstens. Lisäksi lautakuntaan valittiin yhdeksän varsinaista jäsentä ja viisi varajäsentä. Samassa kokouksessa päätettiin, ettei vaivaishoitoa varten asetettaisi erityistä hallintoelintä, vaan että siitä huolehtiminen kuului kunnallislautakunnan tehtäviin. Järjestely osoittaa, mitä toimialaa pidettiin uudelle hallintojärjestelmälle erityisen tärkeänä. Vaivaishoitohan oli Pernajassa ollut ennen vuotta 1865 pitkän aikaa

pitäjän itsehallinnon niin sanoakseni kunnallishallintoa edeltävässä vaiheessa sen keskeisin tehtävä. Kun kunnallishallinto täällä vuotta 1865 seuranneina vuosikymmeninä eriytyi, sai vaivaishoito (jota myöhemmin nimitettiin köyhäinhoidoksi ja sosiaalihuolloksi), kuten eräät muutkin hallinnonalat, erityisen tehtävään valituista luottamushenkilöistä koostuvan johdon.

Kuntakokouksen suuruudenaika suunnilleen vuosina 1870–1920

Kuten otsikkoon kuuluva yksityiskohta osoittaa, tekijä katsoo, ettei kuntakokouksen suuruudenaika Pernajassa alkanut sen ensimmäisten luottamushenkilöiden kolmivuotisesta, vuosiin 1867–69 ajoittuneesta toimikaudesta. Uusi organisaatio toimi aluksi melkoisen puutteellisesti, lähinnä kahdesta syystä. Ensinnäkin juuri tänä aikana sattuivat pahat katovuodet, jotka koettelivat myös Pernajaa ja jotka asettivat kunnan toimille vaatimuksia, joita ei kaikilta osin pystytty täyttämään; myöhemmin ilmeni myös mainittuna aikana pidetyissä tileissä puutteellisuuksia. Muita syitä olivat henkilöihin liittyvät vaikeudet. Gustaf Roselius, josta pitäjäläiset kyllä pappina yleisesti pitivät, ei kyennyt niihin jämeriin otteisiin, joita häneltä olisi pitänyt voida odottaa, jotta hän olisi osoittautunut kyvykkääksi kuntakokouksen puheenjohtajaksi. Hän antoi toistuvasti ymmärtää haluavansa vapautusta vaativasta kunnallisesta tehtävästään. Silti hän ei tullut kutsuttaneeksi koolle kokousta, jossa olisi valittu uusi vakinainen puheenjohtaja.

Vuonna 1870 vaikeat ajat olivat ohi, ja Pernajan kuntakokouksen puheenjohtajina toimivat sanotusta vuodesta lähtien useat miehet, joilla oli erityistä pätevyyttä yleisen ja paikallishallinnon aloilla. Lakimies Holm oli tehtävässä kolme vuotta, ja hänen seuraajanaan oli lääninhallituksen virkamies Meinander, mutta kun tämän toimikausi keskeytyi hänen muuttaessaan pois pitäjästä, kuntakokous joutui toukokuussa 1874 valitsemaan uuden puheenjohtajan.

“Pian havaittiin”, kerrotaan pöytäkirjassa, “että tehtävään ei voitu ehdottaa ketään muuta siihen täysin soveliasta henkilöä kuin senaattori paroni Johan August von Born.” Tämä valittiin tehtävään, ja hän otti sen vastaan. – J.A. von Born oli puheenjohtajana ensin kolmivuotiskauden loppuun, siis vuoden 1874 loppuun ja vielä koko vuoden 1875, ja sen jälkeen vuodet 1876–78. Hän kuoli lokakuun 29. päivänä 1878, ja hänen seuraajakseen kuntakokouksen puheenjohtajana tuli Kasten Antell. J.A. von Bornin ja Kasten Antellin osallistuminen kunnan ylimpiin hallintotehtäviin vahvisti huomattavasti niiden johdon käytettävissä olevia tietoja ja kykyjä; heillähän oli kokemusta varsin vaativistakin hallintotoimista. Heidän toimintaansa Pernajassa kuitenkin jossain määrin estivät toiset tehtävät, joita heillä oli pääkaupungissa ja muuallakin. Tällaisista syistä Antell luopui vuoden 1884 lopussa puheenjohtajuudestaan.

Pernajan kunta sai vuonna 1886 omistukseensa Thorsbyssä sijaitsevan pienen Veckaksen kartanon. Päärakennuksessa toimi sen jälkeen 80 vuoden ajan kunnankanslia, ja sinne kokoontuivat mm. käräjäväki, kuntakokous ja kunnanvaltuusto. Valok. A. Åkerblom 1965.

Kasten Antellin puheenjohtajakautena, tarkemmin sanoen vuodesta 1881 lähtien, oli kuntakokouksen varapuheenjohtajana toiminut Viktor Magnus von Born, joka oli useita kertoja johtanut hänen sijaisenaan kokouksessa käytyjä neuvotteluja. Kokous pyysi syyskuun 30. päivänä 1884 V.M. von Bornia ryhtymään puheenjohtajaksi vuodenvaihteesta lähtien, ja tällöin viitattiin siihen, että hänen isänsä oli aikoinaan hoitanut samaa tehtävää. V.M. von Born voi jatkaa työtä siltä pohjalta, jonka olivat luoneet lähinnä juuri J.A. von Born sekä Kasten Antell. Hän toimi kuntakokouksen puheenjohtajana kolmen vuosikymmenen ajan, ellei oteta lukuun sortovuosina sattunutta katkoa.V.M. von Born oli kunnan kiistaton johtaja, mihin vaikuttivat monien muiden tekijöiden lisäksi hänen lakimiehen koulutuksensa ja suuri arvovaltansa sekä se, että hän antoi juuri paikalliselle itsehallinnolle suuren arvon.

Kuntakokouksen puheenjohtajat vuosina 1867–1920

Esittelijäsihteeri Carl Fredrik von Born, Sarvilahti, 1867

(Varapastori, myöhempi kirkkoherra Gustaf Roselius hoiti tehtävää 1867–69)

Hovioikeuden notaari Elis Holm, Hagaböle, 1870–72

Apulaislääninkamreeri Anton Meinander, Greggböle, 1873–74

Senaattori, vapaaherra Johan August von Born, Sarvilahti, 1874–78

Eversti, myöhempi senaattori Kasten Antell, Tjusterby, 1879–84

Vapaaherra Viktor Magnus von Born, Sarvilahti, 1885–1903, 1906–14

Ratsutilallinen Rudolf Olá, Hommansbyn Ollas, 1904–1905

Sahanhoitaja Anders Johan Sandbäck, Koskenkylä, 1915–17

Varatuomari, vapaaherra Ernst von Born, Suur-Sarvilahti, 1918–20

Pernajan kuntakokouksen puheenjohtajina vuoteen 1920 asti toimineista miehistä on tässä esitetty erityinen luettelo. Useat heistä tulevat puheeksi mm. pitäjän poliittista historiaa käsittelevässä luvussa. Siinä kosketellaan myös keskustelua, jota täällä käytiin

kuntalaisille kokouksessa kuuluvasta äänioikeudesta ja siitä, miten he muuten voivat vaikuttaa kunnan asioista tehtäviin päätöksiin. Tässä todettakoon vain lyhyesti, että kunnallinen äänioikeus oli 1910-luvun lopulle asti porrastettu, etupäässä siten, että rikkailla kuntalaisilla oli monta kertaa enemmän ääniä kuin köyhillä.

Senkin jälkeen kun Pernajaan oli vuonna 1910 perustettu kunnanvaltuusto, kuntakokouksella oli vuosikymmenen loppuun saakka huomattavasti päätösvaltaa eräissä suurissa asioissa. Niinpä juuri kuntakokouksen tuli hyväksyä mm. kiinteän omaisuuden ostaminen ja lainojen ottaminen. Ja kuntakokous se valitsi kunnallislautakunnan ja valtuuston jäsenet; viimeksi mainittujakaan ei ennen vuotta 1919 valittu erityisin yleisin vaalein.

Vuoden 1920 jälkeen kuntakokous toimi vielä vuosikymmenen tai parinkin ajan päätöksentekoelimenä manttaaliin pantua maata koskevissa asioissa. Kyse oli pääasiallisesti maanomistajien ikivanhoista velvoitteista, kuten teiden ja siltojen rakentamisesta sekä hollikyydistä. Kuntakokousta nimitettiin tästä ajasta lähtien tavallisesti manttaalikokoukseksi (mantalstämma). Sillä oli lopulta vain yksi tehtävä: se jakoi maanviljelijöiden suorittamista pakollisista manttaalimaksuista kertyneistä varoista avustusta etupäässä paikallisille maatalousalan järjestöille. Kuntakokous, jonka perinteet ulottuivat useiden vuosisatojen taakse, lakkautettiin vuonna 1993 annetulla lailla.

Kunnanvaltuusto ja sen vaikutusvallan vaihtelut

C.Fr. von Born oli vuosien 1863–1864 valtiopäivillä puhunut kunnanvaltuustojen hyödyllisyydestä. Kun kotipuolessa Pernajassa pidettiin maaliskuun 11. päivänä 1866 kunnallishallinnon perustamisen kannalta ratkaiseva kokous, hän ei kuitenkaan onnistunut saamaan pitäjäläisiä vakuuttumaan asiasta, vaan nämä päättivät tyytyä kuntakokoukseen, joka oli itse asiassa vanha koeteltu päätöksentekoelin (vaikka sitä oli siihen asti nimitetty

pitäjänkokoukseksi). Hänen veljensä J.A. von Born palasi asiaan kerättyään vuoden ajan kokemusta kuntakokouksen puheenjohtajana. Hän ehdotti heinäkuussa 1875 kuntakokouksessa, että Pernajan kunta perustaisi valtuuston, koska “kokemus on osoittanut, että kuntakokouksissa on useimmiten ollut erittäin vähän osanottajia”. Vapaaherra sai ajatukselleen kannatusta, mutta asetuksen mukaan voitiin tällaisessa asiassa tehdä myönteinen päätös vain siinä tapauksessa, että asianomaiseen kuntakokoukseen osallistui vähintään puolet kaikista äänioikeutetuista kuntalaisista. Tavallisesti kokouksissa oli kuitenkin läsnä vain viidestä kymmeneen henkeä, joten osanottajia olisi valtuuston perustamispäätöstä varten tarvittu monikymmenkertainen määrä. Ehdotus raukesi, ja on tavallaan kohtalon ivaa, että se kariutui juuri siihen epäkohtaan, jota sillä oli pyritty korjaamaan.

Itä-Uudenmaan Elimäki oli niitä harvoja Suomen pitäjiä, joissa oli – jollakin ihmeellisellä tavalla – saatu haalituksi kuntakokoukseen riittävästi osanottajia, jotta pystyttiin perustamaan valtuusto. Vuonna 1899 instituutio kuitenkin sielläkin lakkautettiin, koska rahvas tuumi, että valtuusto oli vain kartanonherrojen joutavia uudenaikaisia keksintöjä.

Valtuuston asettamiseen vaadittava proseduuri yksinkertaistui ajan mittaan siten, että lainsäädännössä luovuttiin kuntakokouksen osanottajien määrää koskevasta vaatimuksesta, joka teki uudistuksen yleensä melkein mahdottomaksi. Sen sijaan määrättiin, että myönteinen päätös oli tehtävä kolmessa eri kokouksessa. Pernajassa nämä kolme päätöstä saatiin toimeksi syksyllä 1909. Kuntakokous valitsi sitten helmikuun 23. päivänä 1910 Pernajan ensimmmäiset kunnanvaltuutetut, joita oli 24 henkeä; kokoukseen osallistui sillä kertaa 12 henkeä, mikä oli normaali määrä.

Valtuusto valittiin vuoteen 1925 asti kolmivuotiskausittain siten, että joka vuosi kolmasosa sen jäsenistä oli erovuorossa; tavallisesti useimmat heistä kyllä valittiin uudestaan. Vuosina 1910–25 valittiin siis vuosittain kahdeksan valtuutettua. Sen jälkeen alettiin valita

kaikki valtuutetut yhdellä kertaa samoissa vaaleissa, jotka yleensä toistuivat joka kolmas tai neljäs vuosi. Valtuustossa oli vuosina 1926–50 kaikkiaan 19 jäsentä, sen jälkeen jonkin aikaa – Valkon taajaman kasvun johdosta – peräti 27 ja vuodesta 1957 lähtien 21. Pysyvä puoluejako syntyi vuonna 1922. Siitä tehdään tarkempaa selkoa luvussa 8.4. Puoluejako ja siihen liittyvät poliittiset olot kuvastuvat myös oheisessa valtuuston puheenjohtajien luettelossa. He kaikki olivat ruotsinkielisiä porvareita, poikkeuksena yhden kauden ajan puheenjohtajana toiminut sosiaalidemokraatti Nygrén.

Kunnanvaltuuston puheenjohtajat vuosina 1910–2003

Vapaaherra Viktor Magnus von Born 1910–14

Johtaja A.J. Sandbäck 1914–18

Vapaaherra Ernst von Born 1918–45, 1949–53

Agronomi Gösta Klåvus 1946–48

Pankkivirkailija Viljo Nygrén 1954–56

Rehtori Kurt Gustafsson 1957–60

Agrologi Jarl Grönqvist 1961–68

Kreivi Carl-Johan Creutz 1969–80

Maanviljelijä Lars-Henrik Björk 1981–88

Maanviljelijä Karl-Johan Grönqvist 1989–96

Opettaja Elisabeth Fält-Grönqvist 1997–

Valtuuston puheenjohtajien luetteloon lisättäköön tässä yhteydessä vain pieni huomautus sukulaisuussuhteista. Luettelossa on havaittavissa esimerkkejä siitä, kuinka eräissä suvuissa oli melkeinpä perinteenä, että niiden jäsenet olivat valmiita ottamaan toimekseen paikallisyhteisön itsehallinnon tehtäviä. Aikaisemmin on kerrottu, kuinka Creutz-suvun jäsenet hoitivat niitä aina 1600-luvulta lähtien ja samoin von Bornit 1820-luvulta eteenpäin – sukunsa ensimmäisestä Pernajassa asuneesta jäsenestä lähtien. Grönqvistin suvun eri sukuhaarojen osallistuminen kunnalliselämään palautuu vähintään 1800-luvun taitteeseen ja silloiseen lautamieheen, joka käytti Erlandsbölessä sijaitsevan kotitalonsa mukaan nimeä Maras (tai Maaras).

Valtuuston merkitys suhteessa muihin kunnallisiin hallintoelimiin ja vaikuttajiin muuttui yhdeksän vuosikymmenen kuluessa muutamaan otteeseen. Tiivistelmänä todettakoon seuraavaa:

1910-luvulla valtuuston vaikutusta kunnalliselämään esti se, että kuntakokous oli vielä V.M. von Bornin viimeisinä aikoina varsin vallitsevassa asemassa. Kun valtuusto vuodesta 1920 lähtien valittiin yleisillä, kansanvaltaisilla vaaleilla, tämä periaatteessa vahvisti sen asemaa. Myös Ernst von Born pyrki toiminnassaan siihen, että luottamushenkilöillä – etupäässä juuri valtuustolla – olisi kunnallishallinnossa suuri ja tärkeä osuus. Hänen mielestään kunnallisasiat oli annettava niin paljolti kuin mahdollista luottamushenkilöiden hoidettaviksi, mieluummin heidän kuin virkamiesten.

Suunnilleen vuodet 1940–60 käsittävänä aikana valtuuston merkitys väheni, kun taas toisaalta kunnallislautakunnan, myöhemmän kunnanhallituksen, ja toisaalta kunnan johtavien virkamiesten osuus korostui. Vallankäyttöä keskitettiin, mikä merkitsi, että varsin monet tärkeät asiat siirtyivät valtuustolta kunnanhallituksen päätettäviksi. Tällaista painopisteen siirtymistä suosi myös se, että nyt perustettiin vihdoinkin kunnankanslia, jonne keskitettiin useita siihen asti eri tahoilla hoidettuja tehtäviä ja jonka ylimpänä johtajana oli ensimmäinen kunnansihteeri. Hänestä tuli sitten kunnanjohtaja, ja hän toimi virkansa puolesta myös kunnanhallituksen puheenjohtajana aikaisemmin tehtävää hoitaneen luottamushenkilön asemesta. 1960–1970-lukujen kehitystrendit viittasivat päinvastaiseen suuntaan. Demokraattisesti valittujen luottamushenkilöiden vaikutusvaltaa oli määrä lisätä; tätä pyrkimystä symboloi se, että kunnanhallituksen puheenjohtajana tuli vuodesta 1977 lähtien olla tehtävään valittu luottamushenkilö. 1980-luvulla heiluri heilahti jälleen toiseen suuntaan. Silloin otettiin käyttöön käsite “uusi kunnalliskulttuuri”, joka vaati, että valtuusto keskittyisi “suuriin linjoihin” ja jättäisi muiden toimeksi kaikenlaiset

“pikkuasiat”, joiden parissa oli uuden katsomustavan mukaan aikaisemmin puuhailtu liian paljon ja liian innokkaasti. – Kun aikaväli ei ole riittävän pitkä, on toistaiseksi mahdotonta lopullisesti arvioida, miten viimeksi mainittu kehityssuunta on vaikuttanut valtuuston asemaan.

Kunnallislautakunta – kunnanhallitus

Kuntakokouksen ja kunnanvaltuuston käsiteltäviksi tulevia asioita valmistelevaa ja niiden päätöksiä toimeenpanevaa hallintoelintä nimitettiin aluksi, runsaiden kahdeksankymmenen vuoden ajan, kunnallislautakunnaksi. Se vastasi vain osaksi myöhempien aikojen kunnanhallitusta sellaisena kuin tämä toimi vuodesta 1949 lähtien. Ero koski lähinnä tehtävien määrää ja laajuutta.

Toisaalta kunnallislautakunnan toimiala oli ensimmäisten kolmenkymmenen vuoden ajan, vuosina 1867–96, laajempi kuin myöhemmin, sillä se toimi samalla vaivaishoitohallituksena [vastasi myöhempää sosiaalilautakuntaa]. Toisaalta taas kunnallislautakunnan työskentely keskittyi, etenkin vuosina 1897–1919, pääasiallisesti talousasioihin, toisin sanoen lähinnä verojen taksoitukseen ja kantamiseen sekä kunnan tulo- ja menoarvion valmisteluun. Muista yhteiskunnallisista palveluista mainittakoon terveydenhuolto, johon liittyviä asioita kunnallislautakunta ei kuitenkaan normaalioloissa joutunut käsittelemään kovinkaan paljon ennen kuin vuoden 1930 tienoilta alkaen.

Kunnallislautakunnan esimiehet ja puheenjohtajat sekä kunnanhallituksen puheenjohtajat vuosina 1867–2003

Hovioikeuden notaari Elis Holm 1867–69
Nimismies Carl Henrik Carstens 1870–73
Tilanomistaja, kunnallisneuvos Constantin Roselius 1873–96
Maisteri Gregorius Meinander 1897–1904
Tilanomistaja, perämies John Nybom 1904–09
Postinhoitaja, taloustirehtööri Otto I. Nyholm 1909–47

Agronomi Ivar Wilhelmsson 1948
Agronomi Wilhelm Ramsay 1948–51
Maanviljelijä, taloustirehtööri Ragnar Nybom 1952–56
(Kunnanjohtaja virkansa puolesta 1957–76)
Maanviljelijä Karl-Johan Grönqvist 1977–88
Maanviljelijä Göran Asplund 1989–96
Maanviljelijä Tom Westerlund 1997–2000
Merkonomi Patrik Flinck 2001–02
Agrologi Nils Antell 2003–

Kunnallishallinnon tärkeimpänä tehtävänä oli sosiaali- ja terveydenhuollon ohella vanhastaan koululaitoksen ylläpitäminen, mutta siihen kunnallislautakunta alkoi puuttua vasta vuodesta 1919 lähtien ja silloinkin asteittain. Kouluasioita nimittäin käsittelivät alkuaikoina ensiksi yksittäisten kansakoulujen paikalliset ylläpitäjät ja seuraavina instansseina kuntakokous ja valtuusto; kunnallislautakunta ei osallistunut mitenkään säännöllisesti niiden valmisteluun. Vuodesta 1919 lähtien tällaisia asioita valmisteli valtuuston käsittelyä varten ensimmäisenä hallintoasteena pääasiassa silloin asetettu koululautakunta.

Särkilahden kartanon omistaja Constantin Roselius oli täystoiminen kunnallislautakunnan esimies, ja niinpä hänestä käytettiin jokapäiväisessä puheessa nimitystä "kommunaln" ("kunnallinen"). Hänelle myönnettiin kunnallisneuvoksen arvonimi, jota kukaan muu pernajalainen ei 1900-luvulla saanut.

Kunnallislautakunnan merkitystä vähensi myös kuntakokouksen ja valtuuston puheenjohtajien aktiivisuus, sillä he eivät tyytyneet esittelemään asioita sanotuille hallintoelimille vaan osallistuivat myös tehokkaasti itse valmistelutyöhön. Tämä koskee etenkin 1870-luvulta 1940-luvulle ulottuvaa ajanjaksoa, jolloin puheenjohtajina oli kolmeen von Bornien sukupolveen kuuluvia lakimiehiä.

Kunnallislautakunta muutettiin uudenvuodenpäivänä 1949 voimaan tulleen kunnallislain periaatteiden mukaisesti kunnanhallitukseksi. Nimenmuutos viittasi myös siihen, että kyseisen hallintoelimen asema vahvistui huomattavasti. Tästä lähtien oli kaikki valtuustossa esille otettavat asiat käsiteltävä kunnanhallituksen esitysten pohjalta. Kunnanhallitus alkoi valita jäseniään edustajikseen kunnan eri lautakuntiin koordinoidakseen entistä tehokkaammin lautakuntien työskentelyn oman toimintansa kanssa.

Pernajassa meneteltiin – toisin kuin monissa muissa kunnissa – siten, että uudenvuoden 1949 jälkeenkin valittiin kunnanhallituksen puheenjohtajaksi sivutoiminen luottamushenkilö. Hänen rinnallaan oli nyt kuitenkin jo vuodesta 1941 lähtien toiminut kunnansihteeri, joka oli kunnan johtava virkamies. Vuosina 1956–57 täällä valmisteltiin useassa vaiheessa kysymystä kunnanjohtajan viran perustamisesta; tämä saisi toimekseen kunnanhallituksen puheenjohtajan tehtävät. Asia ratkesi lopullisesti helmikuussa 1957 pidetyssä kunnanvaltuuston kokouksessa, jossa ehdotettiin, että pysyttäisiin vanhassa järjestelmässä, jonka mukaan kunnanhallituksen puheenjohtajana toimi luottamushenkilö. Tämä vastaehdotus äänestettiin kuitenkin kumoon.

Pernajassa toimi tämän jälkeen kunnanhallituksen puheenjohtajana virkansa puolesta kunnanjohtaja, kunnes vuonna 1977 palattiin tältä osin ennen vuotta 1957 vallinneeseen järjestelmään.

Kunnallislautakunnassa oli alusta lähtien, vuodesta 1867, yhdeksän varsinaista jäsentä; samoin kunnanhallituksessa, kunnes

heidän lukumääränsä vuonna 1957 väheni kahdeksaan. Pernaja oli vuosina 1867–1957 jakautuneena yhdeksään ns. kunnallispiiriin, joita oli siis periaatteessa yksi kutakin kunnallislautakunnan (myöhemmän kunnanhallituksen) jäsentä kohti. Näiden erityistehtävänä oli mainitun jaotuksen mukaan toisaalta tarkkailla järjestyksen säilymistä omissa piireissään (tehtävä jäi miltei pelkästään muodolliseksi), toisaalta taata, että hallintoelimet saivat käyttöönsä pitäjän eri osien oloja koskevan erityisasiantuntemuksen. Viimeksi mainittu näkökohta oli antanut suuntaa Pernajassa annetuille määräyksille ja pitäjässä noudatetulle käytännölle jo pitäjän itsehallinnon aikoina ennen vuoden 1865 asetusta.

Kunnallislautakunnan esimies oli pitkän aikaa ainoa Pernajan kunnan luottamushenkilö, joka sai toimestaan palkkiota. Tällainen järjestely saatettiin voimaan vuonna 1870, kun esimiehen tehtävät olivat nälkävuosina osoittautuneet niin raskaiksi, että ketään ei saatu suostutelluksi ottamaan niitä toimekseen korvauksetta. Constantin Roseliuksen aikana toimi muodostui lähes kokopäivätyöksi. Silloin ja vielä paljon myöhemminkin kyseessä oli itse asiassa kaksi tehtävää, joita kumpaakin hoiti sama henkilö: kunnallislautakunnan esimies (myöhempi suomenkielinen nimitys oli kunnallislautakunnan puheenjohtaja) oli luottamushenkilö, jolle maksettiin palkkiota, kunnan rahastonhoitaja taas (jona siis kunnallislautakunnan esimies työskenteli oman toimensa ohella) oli tavalliseen tapaan palkattu virkamies tai toimenhaltija. Näistä “kaksinkertaisista” kunnanmiehistä, aluksi Roseliuksesta ja sittemmin lähinnä Meinanderista ja Nyholmista, alettiin käyttää nimitystä “kommunaln” (“kunnallinen”).

Etenkin juuri mainituilla kolmella miehellä on erityisasemansa pitäjän historiassa. Roseliukselle myönnettiin kunnallisneuvoksen arvonimi (jota kukaan muu pernajalainen ei 1800- eikä 1900-luvuilla saanut). Häntä näyttää vuosien mittaan alkaneen vaivata – kuten muutamia muitakin, ei aivan harvojakaan vanhoja kunnallismiehiä – sellainen harhakuvitelma, että hän oli täysin korvaamaton ja että

hänen toimensa olivat kaiken arvostelun yläpuolella. Arvostelua kyllä riitti, sillä siitä vastasi Greggbölen maisteri, joka sitten vuonna 1896 syöksi Roseliuksen vallasta. Nyholm taas oli kohonnut sepänoppilaasta Vanhankylän postikonttorin hoitajaksi ennen kuin hänet vuonna 1909 valittiin kunnallislautakunnan esimieheksi. Itseoppinut mies osoittautui saamansa luottamuksen arvoiseksi; hän pystyi säilyttämään paikkansa neljänkymmenen vuoden ajan, Pernajan viimeisenä vanhan polven “kommunalina”.

Otto I. Nyholm oli viimeinen pernajalainen, josta yleisesti käytettiin nimikettä "kommunaln". Hän oli Vanhankylän postikonttorin hoitaja, mutta lisäksi hän työskenteli vuosina 1909-47 melkein kokopäivätoimisesti kunnallislautakunnan puheenjohtajana ja kunnan rahastonhoitajana. Muotokuva on kunnan kansliassa.

Vilkaisu edellä esitettyyn luetteloon osoittaa, että Nyholmia myöhemmistä 1900-luvulla toimineista kunnanhallituksen puheenjohtajista Grönqvist on hoitanut tehtävää kolmen toimikauden ajan, Asplund kahden ja muut lyhemmän ajan. Kunnan johtavat virkamiehet ottivat 1900-luvun loppupuolella hoitaakseen pääosan niistä käytännön töistä, joita "kommunalit" olivat aikoinaan suorittaneet kunnan hyväksi. Kunnanhallituksen puheenjohtajilla oli silti edelleen melkoinen työtaakka, kun heidän tuli seurata läheltä kunnallista toimintaa, joka vuosisadan loppua kohti laajeni laajenemistaan.

Muita kunnallisia tehtäviä (lautakunnat ja kuntainväliset päätöksentekoelimet ym.)

Kun vaivaishoitohallitus – tuleva sosiaalilautakunta – erotettiin vuonna 1897 kunnallislautakunnasta, toimenpide ennakoi useiden muiden lautakuntien perustamista huolehtimaan eri hallinnonaloista. Niistä mainittakoon koululautakunta, joka perustettiin vuonna 1919, kirjastolautakunta (1923), palolautakunta (1934) ja rakennuslautakunta (1938); vielä vuosisadan lopulla, tarkemmin sanoen vuonna 1989, asetettiin ympäristönsuojelulautakunta. Kunnallisten lautakuntien nimiä muutettiin useaan otteeseen, samoin niitä jaettiin, yhdistettiin ja lakkautettiin monet kerrat; nämä muutokset on tässä sivuutettava.

Lautakuntien lisäksi asetettiin erityisiä johtokuntia, jotka

huolehtivat eräistä laitoksista kuten kunnalliskodista ja kouluista. Jokaisella kansakoulupiirillä oli vuodesta 1870 – siis ensimmäisten kansakoulujen perustamisesta – lähtien ja aina vuoteen 1919 asti ollut oma hallintonsa. Päätösvaltaa käytti piirikokous, johon kaikki piirissä asuvat täysivaltaiset kuntalaiset voivat osallistua. Johtokunta oli kokouksen valmistelu- ja toimeenpanoelin ja hoiti eräitä koulun juoksevia asioita. Koulupiirin erityinen piirikokous lakkautettiin vuonna 1919; johtokunta jatkoi toimintaansa, mutta se alistettiin kunnan koululautakunnalle. – Alueellisten piirikokouksien perinteet palautuivat Pernajassa vuoteen 1758; ensimmäiset kokoukset olivat olleet lainamakasiinien asioista päättäviä elimiä.

Valtuusto, kunnallislautakunta (myöhemmin kunnanhallitus), lautakunnat ja johtokunnat olivat kunnan pysyviä luottamushenkilöistä koostuvia hallintoelimiä, ja sellaisen muodostivat myös kunnan tilintarkastajat. Tällaisia elimiä oli Pernajassa vuonna 1920 yhteensä 27. Vaikka monien koulujen johtokunnat lopettivat toimintansa 1940-luvulla ja sen jälkeen, luottamuselinten lukumäärä kasvoi vuoteen 1980 mennessä neljäänkymmeneen. Tämän jälkeen kuitenkin pantiin toimeen "lautakuntien teurastus", rationalisointi, joka vähensi luottamuselinten määrän vuoteen 1996 mennessä 22:een; silloin niitä oli vähemmän kuin vuosisadan alussa.

Pitäjäläiset osallistuivat kuntansa edustajina myös erilaisten kuntainvälisten hallintoelinten toimintaan. Pernajalaiset olivat aikoinaan tehneet aloitteita, joilla oli ratkaiseva merkitys koko kuntainvälisen yhteistyön syntymiselle. V.M. von Born teki vuonna 1889 ehdotuksen, jonka pohjalta useiden Uudenmaan ja Hämeen kuntien edustajat – heidän piirinsä laajeni seuraavina vuosina – alkoivat kokoontua käymään yhteisiä keskusteluja. Tarkoituksena oli, kuten von Born sanoi, "päästä kuntia koskevien asioiden ratkaisuissa entistä suurempaan yhtenäisyyteen ja parempaan yhteistyöhön". Aloite johti vähitellen vuonna 1921 perustetun koko maan suomenkieliset kunnat käsittävän Maalaiskuntien Liiton ja

vuonna 1926 perustetun vastaavan ruotsinkielisen Finlands svenska landskommuners förbund -nimisen järjestön syntyyn. Ernst von Born ehti toimia viimeksi mainitun liiton puheenjohtajana kolmen vuosikymmenen ajan. – Suomen kunnalliselämän historiaa käsittelevässä tutkimuksessa on korostettu, että pernajalaisten tekemillä aloitteilla oli varsin suuri merkitys kuntainväliselle yhteistyölle.

Pernaja osallistui 1920-luvulta lähtien erilaisiin kuntainvälisiin yhteishankkeisiin. Niiden tärkeimpiä tuloksia oli eräiden kuntainliittojen (myöhempien kuntayhtymien) syntyminen; nämä pitivät yllä ennen kaikkea sairaanhoito- ja oppilaitoksia (niistä jäljempänä).

Pernajalaisille tarjolla olevien luottamustoimien lukumäärä – niihin siis luetaan tässä sekä kunnan omien hallintoelinten että kuntainvälisten organisaatioiden luottamustehtävät – lisääntyi pitkälle 1900-luvun loppupuolelle asti. Vuonna 1930 niitä oli runsaat 300 ja vuonna 1980, jolloin niiden määrä oli enimmillään, runsaat 500. Sen jälkeen ne edellä mainituista syistä vähenivät lähes sadan toimen verran.

Kunta päätti vuonna 1949 taiteilija Gustav Backmanin ehdotuksesta hankkia sarjan kunnan merkkihenkilöiden, mm. kunnanvaltuuston puheenjohtajien, muotokuvia. - Puheenjohtajien V.M. von Bornin, Ernst von Bornin, J.R. Sandbäckin, Carl-Johan Creutzin ja Elisabeth Fält-Grönqvistin kuvat julkaistaan toisaalla tässä teoksessa. - Tässä kuusi kunnankanslian kokoelmiin kuuluvaa valtuuston puheenjohtajien muotokuvaa aikajärjestyksessä ylhäältä vasemmalta lähtien: agronomi Gösta Klåvus, Greggböle ja Koskenkylä; pankkivirkailija Viljo Nygrén, Valko; kansanopiston johtaja Kurt Gustafsson, Kuggom; agrologi Jarl Grönqvist, Vanhankylän Fredriksberg; maanviljelijä Lars-Henrik Björk, Härkäpään Hermans; agronomi Karl-Johan Grönqvist, Vanhankylän Fredriksberg. Valok. J. Lindroth 1999.

Kunnallishallinnon historiaan sisältyy joukko esimerkkejä siitä, kuinka ehdotuksen julkisesta esittämisestä saattoi kulua pitkä aika sen toteutumiseen. Lurensin tilan omistaja luutnantti Henrik Lindfors lähetti vuonna 1896 Pernajan kunnallislautakunnalle perustellun ehdotuksen, jonka mukaan kuntaan olisi palkattava johtava virkamies, joka olisi vastannut myöhempien aikojen kunnanjohtajaa tai ainakin hoitanut sekä myöhemmän kunnansihteerin että kunnan kamreerin tehtäviä. Pernaja sai ensimmäisen kunnansihteerinsä 45 vuotta ja ensimmäisen kunnanjohtajansa 61 vuotta myöhemmin.

Myös V.M. von Born arvosteli vuonna 1915 sitä epäkohtaa, ettei kunnalla ollut päätoimista johtavaa virkamiestä, mutta hänenkään arvovaltansa ei enää riittänyt horjuttamaan järjestelmää, johon oli totuttu. Kunnan hallintomalli oli tässä suhteessa 1910-luvulta 1940-luvulle etupäässä seuraavanlainen: Tärkeimmistä luottamustoimista maksettiin vuotuista palkkiota, ja joidenkin merkittävimpien luottamustoimien haltijat ottivat lisäksi hoitaakseen osa-aikatoimisia kunnan virkoja, joista maksettiin tavalliseen tapaan palkkaa. Näin kunnalla oli käytännössä palveluksessaan muutamia kohtalaisen hyvin palkattuja toimenhaltijoita.

Huomattavimpina esimerkkeinä puheena olevan ajan hallintojärjestelmästä on kolme silloista luottamusmiestä. Otto I. Nyholm, “kommunaln”, oli kunnallislautakunnan esimies (puheenjohtaja) ja samalla kunnan rahastonhoitaja. Ernst Nybom, Kristineborgin tilan omistaja, oli huoltolautakunnan [myöhemmän sosiaalilautakunnan] sekä asutuslautakunnan puheenjohtaja, joka sai kummastakin toimesta vuosipalkkiota; palkkaa hän sai myös kunnan ammattientarkastajan, huoltolautakunnan rahastonhoitajan sekä asutuslautakunnan neuvojan ja rahastonhoitajan tehtävistä.

Jos. Klåvus, joka oli päätoimeltaan Forsby folkskolan johtajaopettaja, teki sivutöikseen "kunnan hommia" valtuuston sihteerinä, palkkiota saavana koululautakunnan puheenjohtajana sekä lastenvalvojana.

Pernajalaiset olivat tässä suhteessa yleensä tyytyväisiä kuntansa oloihin, paitsi että ajoittain ilmeni ongelmia – pääasiassa asutuskassan hallintoa koskevia –, jotka johtivat riitoihin ja ylemmille instansseille esitettyihin valituksiin. Se, että useiden johtopaikkojen haltijat olivat melkoisia monitoimimiehiä, jarrutti kunnallishallinnon uudenaikaistumista, jota jotkut kuntalaiset koettivat saada aikaan. Vuonna 1938 ehdotti Lill- Ollaksen omistaja agronomi Torsten Larsson vuorostaan siirtymistä järjestelmään, jonka mukaan kunnan palvelukseen palkattaisiin yksi johtava virkamies, esimerkiksi kunnansihteeri. Kysymys alistettiin erityisen valiokunnan käsiteltäväksi, mutta sen jäsenistä O.I. Nyholm ja E. Nybom vastustivat ehdotusta – kuten odottaa saattaa, joskin he olivat asiassa aika lailla jäävillisiä. Pariin otteeseen koetettiin saada aikaan kompromissiratkaisua, mutta sitten kunta pystyi vuonna 1941 palkkaamaan ensimmäisen kunnansihteerin, Olav Långströmin, joka oli ollut aikaisemmin mm. järjestysvallan ja kansanhuollon palveluksessa. Hänet valittiin myöhemmin Pernajan ensimmäiseksi kunnanjohtajaksi; hän astui sanottuun virkaan 1.1. 1957.

Långströmin seuraajaksi kunnanjohtajana tuli vuonna 1969 sosionomi Björn Fredriksson, jota taas seurasivat vuonna 1975 valtiotieteen maisteri Stig-Ole Eriksson ja vuonna 1987 valtiotieteen maisteri Ralf Sjödahl. Sjödahl oli viimeksi toiminut Loviisan kaupungin kamreerina.

Pernajan kunnallishallinto järjestettiin 1970-luvulla viiden kanslian puitteisiin, ja kaikki viisi jatkoivat toimintaansa seuraavalle vuosisadalle: 1. kunnankanslia (jota on myöhemmin nimitetty yleiseksi kansliaksi), 2. talouskanslia, 3. sosiaalikanslia, 4. opetuskanslia (myöhempi koulu- ja sivistyskanslia) sekä 5. rakennuskanslia (myöhempi tekninen kanslia). Kanslioista neljä sai

1970-luvulla pitkäaikaiset päälliköt: ensimmäisen johtoon tuli kunnansihteeri Bengt Gustavsson, toisen taloussihteeri Ritva Bergholm, kolmannen sosiaalisihteeri Agneta Lindholm ja viidennen rakennustarkastaja Håkan Nordling. Neljännen kanslian organisaatio muuttui vuoteen 1999 ulottuvana ajanjaksona monta kertaa, ja sen päälliköt vaihtuivat tiheään.

Kunnan palveluksessa työskenteli 1910-luvun alussa päätoimisesti kaksitoista henkilöä. Heistä toimi keskushallinnon piirissä vain kunnallislautakunnan esimies, joka oli samalla kunnan rahastonhoitaja; hänellä oli kanslia-apulaisenaan vaimonsa, jolle kunta ei maksanut palkkaa. Kuntakokouksen ja valtuuston sihteeri sai vuosittaista palkkiota, jonka voidaan katsoa vastanneen suunnilleen neljäsosaa siitä, mitä päätoimiselle virkamiehelle olisi maksettu. Muut kunnan palkkalistoilla olevat henkilöt työskentelivät terveydenhuollon piirissä – nimittäin kolme kätilöä – ja sosiaalihuollon tehtävissä – puolipäivätoiminen vaivaishoitohallituksen puheenjohtaja sekä kahdeksan kunnalliskodin virkailijaa tai työntekijää.

Kansakoulunopettajia ei vanhempina aikoi- na luettu kunnan viranhaltijoiksi, he kun olivat oikeastaan asianomaisen koulupiirin palveluksessa. Sen jälkeen kun koululaitoksen itsehallintoa oli vuonna 1919 suuresti rajoitettu, opettajien voitiin alkaa katsoa olevan suoranaisesti kunnan palveluksessa. Pernajan kunnan henkilöstön kokonaisvahvuus voidaan arvioida seuraavaksi (tosin on otettava huomioon eräitä epävarmuustekijöitä): vuonna 1920 – 48 henkeä, vuonna 1950 – 98, vuonna 1975 – 101, vuonna 2000 –157 (lisäksi 5 työllisyystuen turvin palkattua työntekijää). Suhteessa pitäjän väkilukuun kunnan henkilöstö oli vuosina 1920–95 runsaasti kuusinkertaistunut.

Palvelujen kehitys, jota henkilökunnan moninkertaistuminen osoittaa, vaati entistä enemmän resursseja. Asian tätä puolta voidaan yksinkertaisimmin valaista esittämällä muutamia tietoja kunnan veroprosentin määrästä eri aikoina. Eri koulupiirit olivat vuoteen

1919 saakka kantaneet kansakoulujen vaatimien menojen kattamiseksi vaihtelevan suuruista veroa omilta jäseniltään; esimerkiksi vuonna 1907 se oli suurimmillaan Hommansbyn (5,65 % verotettavista tuloista) ja pienimmillään Köpbackan piirissä (0,75 %). Tuolloin ei siis vielä ollut yhtenäistä kunnallisveroa, jota olisi peritty joka puolella pitäjää saman prosenttimäärän verran.

Vuodesta 1920 lähtien voidaan Pernajan kunnallisveron määrä ilmaista koko pitäjää koskevin prosenttiluvuin. Vuonna 1920 sitä kannettiin 4,5 % verotettavasta tulosta, 1930-luvun alusta 1950-luvun lopulle se vaihteli 8 prosentin tienoilla, vuonna 1961 sen määrä oli 10 %, vuonna 1971 – 15 %, 1980-luvulla 17 %; 1990-luvulla se kohosi 17,5 prosentista 18,5 prosenttiin. Viimeksi mainittu veroprosentti oli silloin ja myöhemminkin pienempi kuin vastaava luku yhdessäkään naapurikunnassa. Sama koskee kunnan velkoja (asukasta kohti laskettuina).

Kunnankanslia on vuodesta 1966 lähtien toiminut tässä rakennuksessa. Sitä ennen rakennus oli palvellut mm. kunnalliskodin sairastupana vuosina 1908-50. Photo Mauritz 2003.

Pernajan kunnan verotuksesta johtuva verorasitus siis kasvoi 1900-luvulla kahdeksankymmenen vuoden aikana osapuilleen nelinkertaiseksi. Suurin piirtein samanaikaisesti kunnan henkilöstön lukumäärä kasvoi melko lailla samaan tapaan, mutta vielä hiukan jyrkemmin – se suunnilleen kuusinkertaistui. Molemmat trendit valaisevat sitä, miten paljon ja nopeasti kaikenlainen kunnallinen toiminta kasvoi 1900-luvulla.

6.3. Suojelu ja huolto

Palosuojelu ja ennen kaikkea paloapu, siis palovahinkoja kärsineille myönnettävät avustukset, kuuluivat paikallisen vanhastaan kihlakunnan käräjillä hoidetun itsehallinnon tehtäviin. Sosiaalihuolto, jota siihen aikaan nimitettiin vaivaisavuksi, oli pitäjäyhteisön tehtävä, yhteisön joka tuolloin toimi pitäjänkokouksen ja eräiden muiden päätöksentekoelinten välityksellä. Tällaisia tehtäviä alkoivat sitten hoitaa kunnallishallinto ja melkoiseksi osaksi myös "kolmanteen sektoriin" kuuluvat vapaat järjestöt ja organisaatiot. Tässä luvussa käsitellään erilaisia pitäjässä käytettävissä olleita ja olevia palvelumuotoja; johtavana teemana on virallisen paikallisyhteisön ja kehittyneen kansalaisyhteiskunnan vuorovaikutus. Palvelujen käsittely jatkuu vielä seuraavassa pääluvussa 7, jossa puhutaan paikkakunnan kulttuuritarjonnasta.

Tulipalot, paloapu ja vakuutukset

Sellaiset tulipalot, joiden johdosta vaadittiin kihlakunnan käräjillä paloapua, merkittiin 1600-luvulta lähtien tuomiokirjoihin ym.

asiakirjoihin. Pernajan kihlakunnanoikeus sai aina muutaman harvan vuoden väliajoin käsiteltäväkseen uuden jutun, joka koski talonpoikaistalossa sattunutta tulipaloa, joka oli tuhonnut asuinrakennuksen ja suuren osan talousrakennuksista.

Seuraavassa luettelossa, joka ei pyri olemaan täydellinen, mainitaan suuria ja suurehkoja tulipaloja, etupäässä sellaisia, jotka kohtasivat samalla kertaa kahta tai useampaa kylän tilaa. Muutamia sodanaikaisia tapauksia käsitellään edempänä pääluvussa 8.

Vuonna 1684 kolme (nimiltä mainitsematonta) Haddomin taloa;

Vuonna 1710 Tervikin kartano;

Vuonna 1713 kuusi Gerbyn taloa: Gubbas, Klemets, Ers, Ollas, Lassimos, Grelsas;

Vuonna 1719 viisi Pitkäpään taloa: Toddas, Mickos, Nybondas, Finnas, Jordas;

Vuonna 1720 kolme Thorsbyn taloa: Sigfrids, Nybondas, Nallas;

Vuonna 1742 kaksi Kuuskosken taloa: Pesurs, Tyskas;

Vuonna 1794 kaksi Rösundin taloa: Stortoas, Lilltoas;

Vuonna 1831 kaksi Lappnorin taloa: Skyttas, Finnas;

Vuonna 1866 Koskenkylän kartanon päärakennus ym.;

Vuonna 1873 Koskenkylän saha ja mylly ym.;

Vuonna 1877 Veckaksen höyrysahan lautatarha ym.;

Vuonna 1921 kolme Haravankylän taloa: Hofs, Trumpetas, Jordas;

Vuonna 1937 Kristineborgin päärakennus ym.;

Vuonna 1945 Suur-Sarvilahden navetta, Svenskborgin seuratalo ym.;

Vuonna 1946 Isnäsin saha;

Vuonna 1952 Skinnarbyn puunaulatehdas; paloi uudelleen vuosina 1970 ja 1992;

Vuonna 1955 Koskenkylän seurojentalo Maiborg.

Sarvilahdessa pääsi vuonna 1880 tuli valloilleen ja oli uhkaavan vähällä hävittää 1600-luvulla rakennetun linnan ja sen vieressä sijaitsevat kaksi siipirakennusta. Palovahinkoja saatiin kuitenkin melkoisesti rajoitetuksi, niin että ne kohtasivat pääasiallisesti vain

linnan ylintä, kolmatta kerrosta, jossa kiviseinät kuitenkin jäivät jäljelle, ja puurakenteista itäistä siipirakennusta, joka paloi kokonaan. Mutta kun linnan alemmissa kerroksissa vielä kaiken lisäksi syntyi vesivahinkoja, palon jälkeen oli toimitettava kolmivuotinen, kallis peruskorjaus. Kartanossa noudatetun vanhan tavan mukaisesti rakennuksia ei ollut vakuutettu.

Haddomissa vuonna 1684 sattunut tulipalo, jossa tuhoutui kolme talonpoikaistaloa, on siis varhaisin Pernajasta tunnettu suurpalo. Sitä koskevasta tuomiokirjasta saadaan myös esimerkki siitä, miten paloapu oli saatettu järjestää. Noiden kolmen talon isännät astuivat kihlakunnanoikeuden eteen, valittivat köyhyyttä ja kurjuutta, johon tulipalo oli heidät saattanut, ja anoivat kihlakunnalta paloapua. Sen tuli periaatteessa täysin korvata vahingot. Lautakunta, käräjäyleisö ja palaneiden talojen rajanaapurit antoivat todistuksensa tapahtuneesta. Sen jälkeen kolmelle talolliselle myönnettiin paloapua yhteensä kolme hopeaäyriä kultakin Pernajan, Myrskylän ja Lapinjärven tilalta sekä kaksi hopeaäyriä kihlakunnan muilta tiloilta, aina Helsingin pitäjään ja Nurmijärvelle asti lännessä.

Haddomissa vuonna 1684 sattuneen tulipalon jälkeen siis perittiin paloapua kaikista yhdeksästä kihlakuntaan kuuluvasta pitäjästä. Tätä perusteltiin vahingon suuruudella. Silloin, kun vain yksi talo oli palanut, määrättiin maksettavaksi tavallinen paloapu, joka perittiin kaikilta käräjäkunnan tiloilta, täällä siis Pernajasta, Myrskylästä ja Lapinjärven länsiosasta. Järjestelmä pohjautui paikallisyhteisön jäsenten välisen solidaarisuuden periaatteeseen, ja käräjäkunnan asukkailta edellytettiin keskinäistä solidaarisuutta enemmän kuin kihlakunnan, koska edellinen oli huomattavasti jälkimmäistä pienempi yhteisö.

Pernajan kihlakunnanoikeudelle ja käräjäväelle ilmoitettiin mm. vuosina 1736 ja 1843 määräykset siitä, minkä arvoisiksi talonpoikaistilojen tavalliset rakennukset oli luettava – niiden arvot määrättiin siis kiinteiksi. Tämä helpotti ja nopeutti korvausten jakamista. Kihlakunnan paloapu lakkautettiin täällä niin kuin

muuallakin vuonna 1908; sitä oli jo aikaisemmin ryhdytty korvaamaan muilla systeemeillä.

Palovakuutuksesta sanan nykyaikaisessa merkityksessä keskusteltiin Pernajassa ensimmäisen kerran julkisesti vuonna 1807 pidetyssä pitäjänkokouksessa. Esitettiin ehdotus, jonka mukaan pitäjän kirkko – ja eräitä muitakin rakennuksia, mutta ensi sijassa kirkko – vakuutettaisiin tulipalon varalta, mutta esitys raukesi rahvaan vastustukseen, jota perusteltiin toiveella, "että Kaitselmus yhä vastakin varjelisi kirkon tulipalolta". Vuonna 1859 vastaava ehdotus hyväksyttiin; tällä kertaa se koski kirkkoa ja Kirkonkylän lainamakasiinia.

Vuonna 1857 oli perustettu Suomen maalaisten paloapuyhtiö (Allmänna brandstodsbolaget för landet). Juuri tässä yhtiössä pitäjänkokous ja makasiinikokous kaksi vuotta myöhemmin päättivät vakuuttaa rakennuksensa. Mm. Pernajassa ilmeisesti sangen monet olivat tyytymättömiä vakuutusmaksujen kalleuteen, minkä johdosta V.M. von Born teki vakuutustoimintaa koskevan aloitteen. Hän esitti, että Pernajan ja Helsingin kihlakuntien kiinteistönomistajat muodostaisivat oman palovakuutusyhtiön. Yhtiö perustettiin vuonna 1891, ja se sai nimen Östra Nylands brandstodsbolag. Valtaosa Pernajan vakuutetuista kiinteistöistä kuului vielä hyvän aikaa 1900-luvun puolellakin mainittuun yhtiöön, mutta se joutui ajan mittaan yhä kovempaan kilpailuun toisten vakuutusyhtiöiden kanssa. Yhtiön nimi muutettiin vuonna 1987 muotoihin Östra Nylands lokalförsäkring ja Itä-Uudenmaan lähivakuutus.

Palokunnat ja kunnallinen palosuojelu

Jo keskiajalla annetuissa laeissa ja sittemmin mm. vuoden 1734 laissa säädettiin, miten palontorjunta – ennen kaikkea metsäpalojen torjunta – oli järjestettävä. Ensi sijassa oli kutsuttava avuksi samassa kylässä asuvat naapurit. Mikäli suurempia vahinkoja uhkasi syntyä, oli kutsuttava torjuntatyöhön enemmän väkeä

soittamalla kirkonkelloja ja lähettämällä viestikapula kiertämään. Nimismiehen tuli johtaa sammutustyötä; Pernajan kihlakunnankäräjät määräsivät vuonna 1750 tämän velvollisuuden nimismiehen apulaisena toimivan paikallisen neljännesmiehen tehtäväksi.

Erilaisten käräjillä toimeenpantujen tutkimusten tulokset kertovat siitä, miten järjestelmä toimi, ja seikkaperäisimmin siitä, että se toimi puutteellisesti suurten metsäpalojen sattuessa. Mainittakoon tässä kaksi metsäpaloa, joiden sytyttyä kutsuttiin torjuntatöihin suuri joukko pitäjäläisiä ja pystyttiin pitkällisten ponnistelujen jälkeen rajoittamaan tulen valtaa; kummassakin tapauksessa on käytettävissä numerotietoja tuhoutuneen metsän pinta-alasta.

Paavalinkylässä syttyi juhannuksen aikaan vuonna 1728 kaskea poltettaessa palo, joka tuhosi sikäläistä ja naapurikylien metsää noin 2000 hehtaarin alan. Vuonna 1858 taas syttyi kesäkuun 30. päivänä metsäpalo Röisuon Sarvilahden-puoleisella laidalla. Paloa ei saatu sammutetuksi, ja heinäkuun 9. päivänä se levisi kovan myrskyn takia niin laajalle, että se yhtyi Hardomin ja Kuggomin metsissä syttyneisiin paloihin. Lopulta jäi liekkien saaliiksi metsäalue, jonka ympäryysmitta oli kolmisenkymmentä kilometriä [tämä palo tuhosi metsää todennäköisesti suunnilleen kaksi kertaa niin paljon kuin vuonna 1728 sattunut].

Nähtävästi juuri vuonna 1858 sattunut Röisuon suurpalo sai Pernajan pitäjäyhteisön toisaalta vakuuttamaan omaisuuttaan Suomen maalaisten paloapuyhtiössä, toisaalta aloittamaan palosuojelun uudelleenjärjestelyn. Yhtiö näet myönsi vakuutuksia vain sillä ehdolla, että pitäjässä oli selvästi järjestetty oma paikallinen palo-organisaatio. Ensimmäinen tekninen toimenpide suoritettiin vuonna 1859, jolloin pitäjän kirkkoon hankittiin paloruisku. Organisaation syntyvaiheet tunnetaan kuntakokouksen alkuajoista lähtien.

Pernajan kuntakokous valitsi joulukuun 7. päivänä 1867

paloapuyhtiön yleisohjeiden mukaisesti paloaputoimikunnan, jonka alaisuudessa toimi pitäjän eri osissa parikymmentä paloruotumestaria. Vuonna 1893 suoritetun uudelleenjärjestelyn yhteydessä määrättiin, että silloisiin yhteentoista kansakoulupiiriin oli kuhunkin valittava paloruotumestari. Nyt he saivat tehtäväkseen myös mm. johtaa sammutustöitä, kunnes paikalle ehättäisi nimismies tai joku muu kruunun virkamies. Kyläkunnat (tai kenties koulupiirit) hankkivat ruotumestarien avuksi paloruiskuja; sellainen hankitttiin ainakin Härkäpäähän vuonna 1884, Haddomiin vuonna 1892 ja mahdollisesti Sarvilahteen vuonna 1900.

Osallistuminen palontorjuntaan oli vanhastaan yleinen kansalaisvelvollisuus (ja on periaatteessa edelleenkin). Tehokkuutta alettiin ajan mittaan kuitenkin tarvita yhä enemmän, mikä asetti sammutusmiehistölle uusia vaatimuksia. Aikaisemmin oli riittänyt kunkin palon sammutusta varten tilapäisesti kokoontunut ihmisjoukko – joka oli ehkä hyvinkin innokasta ja tarmokasta väkeä –, mutta myöhempinä aikoina tarvittiin joukko, joka oli kartuttanut taitojaan ja kykyjään järjestelmällisin, muodoltaan sotilaskoulutuksen tapaisin harjoituksin. Tavallisen maalaiskunnan oli mahdotonta ottaa vakinaisesti palvelukseensa ja palkata niin runsasta henkilöstöä kuin tarkoitukseen olisi tarvittu. Onneksi oli sentään käytettävissä vapaaehtoisvoimia.

Forsby Frivilliga Brandkår Maiborgin edustalla vuonna 1935. Valokuva sisältyy palokunnan 70-vuotishistoriikkiin.

Vuonna 1900 perustettiin Hommansby folkskoldistrikts frivilliga brandkår, siis Andersbyn, Hommansbyn, Skinnarbyn ja Tavastbyn kylien yhteinen vapaapalokunta, jossa siis oli mukana puolitoista Liljendalin kylää ja kaksi ja puoli Pernajan pitäjän kylää. Ensimmäinen palokunta, jonka toimialue sijaitsi kokonaan Pernajassa, oli vuonna 1906 perustettu Forsby FBK. Sen jälkeen, pääasiallisesti vuosina 1917–27, perustettiin pitäjään seuraavat palokunnat, jotka kaikki ovat toimineet pitkään: Hardom FBK 1917, Kyrkoby FBK 1924, Isnäs FBK 1924 ja Malmgårds FBK 1927. Kolmas, ehkä viimeiseksi jäävä ajanjakso, jolloin perustettiin uusia vapaaehtoisia palokuntia, sijoittui vuosiin 1934–37: Tervik FBK perustettiin vuonna 1934, Gammelby FBK 1935, Kabböle FBK 1935, Sarvlax FBK 1936, Sarvsalö FBK 1937.

Viimeksi mainittuun ryhmään kuuluvien palokuntien syntyyn

vaikutti tavalla tai toisella se, että Pernajaan järjestettiin vuonna 1934 kunnallinen palotoimi. Nyt asetettiin palolautakunta, ja seuraavana vuonna perustettiin osa-aikainen kunnan palopäällikön virka. Vuonna 1951 taas perustettiin kunnan väestönsuojelupäällikön virka, joka oli samoin osa-aikainen. Nämä kaksi virkaa yhdistettiin vuosina 1963–64, ja niitä alettiin tällöin hoitaa kokopäiväisesti. Keväällä 2003 tehdyn päätöksen mukaisesti Pernaja kuuluu yhdessä yhdeksän muun Itä-Uudenmaan kunnan kanssa Itä-Uudenmaan pelastustoimen alueeseen.

Kunta ja valtion rahastot myönsivät vuodesta 1924 lähtien avustuksia yksityishenkilöiden perustamille vapaapalokunnille varikkojen rakentamiseen, kaluston hankkimiseen ym. tarkoituksiin. Kaluston uudenaikaistamisen ensimmäistä vaihetta, jonka aikana hankittiin lähinnä paloautoja ja moottoriruiskuja, kesti vuodesta 1924, jolloin Isnäs FBK sai moottoriruiskun, vuoteen 1955, jolloin Tervik FBK sai ensin käyttöönsä kuorma-auton ja sen jälkeen vielä oman moottoriruiskun. Palokunnat rahoittivat hankintansa suureksi osaksi juhlien ja arpajaisten avulla sekä muilla sellaisilla keinoilla saaduin tuloin. Kun Tervik FBK oli 1900-luvun loppua lähestyttäessä lopettanut toimintansa, pitäjässä oli kymmenen aktiivisesti toimivaa palokuntaa. Nämä vapaapalokunnat muodostivat epäilemättä edelleen Pernajan palotoimen kantavan voiman.

Petoeläinten torjunta

Tuomiokirjoissa kerrotaan petoeläimistä, jotka kiertelivät eri puolilla Pernajaa ja tappoivat karjaa: vuonna 1641 raateli susi Ingerbyssä lehmän, vuonna 1642 söi karhu erään Garpgårdin talollisen lehmän, vuonna 1664 tappoi karhu erään Idlaxin torpparin hevostamman, 1730-luvulla söi karhu kaksi hevosta ja yhden lehmän, jotka kuuluivat Skinnarbyn Björnsin isännälle, ja muulloinkin tapahtui vastaavanlaista. Karhut, sudet, ketut ja ilvekset olivat Pernajassa suurena vaarana kotieläimille 1800-luvun loppuun asti.

Keskiaikaisissa laeissa ja myöhemmissä asetuksissa määriteltiin pitäjäläisten velvollisuus osallistua petoeläinten torjuntaan. Toimintaa johti nimismiehen apuna jahtivouti, jonka virka oli olemassa vuoteen 1892. Jokaisen tilan omistajan velvollisuutena oli pitää valmiina käyttöön noin kuuden metrin pituinen kappale karhun- eli susiverkkoa. Usean tilan verkonkappaleet liitettiin sitten yhteen ja jännitettiin sopivaan paikkaan. Näin meneteltiin silloin, kun pantiin toimeen ajojahti – sellainen oli määrä pitää jahtivoudin johdolla ainakin kerran vuodessa. Pernajasta on kuitenkin vuodelta 1765 maininta, ettei ajojahtia "pidetty kovin usein", ja vuonna 1853 kerrottiin, ettei sitä ollut pantu toimeen moneen vuoteen. Viimeinen tieto Pernajassa järjestetystä suuresta ajojahdista, johon oli kutsuttu mukaan useiden kylien väkeä, on vuodelta 1857, jolloin susi ja ilves olivat tappaneet Röisuon laitamilla muutamia hevosia.

Eri tahoille pitäjää oli laitettu sudentarhoja ja -kuoppia, joiden avulla susikantaa saatiin ehkä harvennetuksi tehokkaammin kuin melko satunnaisiksi jääneillä ajojahdeilla. Claes Armfelt esimerkiksi voi vuoden 1746 käräjillä ilmoittaa pyydystäneensä Sarvisaloon laitattamaansa sudentarhaan talven aikana kahdeksan täysikasvuista sutta. Armfelt näytti susien nahat kihlakunnanoikeudelle, jolloin niiltä leikattiin korvat, jotka sitten toimivat todisteina, kun pyydystäjälle maksettiin kihlakunnankirstusta tapporahat.

Tilanomistajat von Born ja Roselius laitattivat vuonna 1881 yhteisen sudentarhan maantien viereen lähelle Sarvilahden ja Särkilahden tilusten rajaa. Kunta tuki hanketta taloudellisesti. Tarhaan saatiin muutaman kerran pyydystetyksi ilves, mutta ei kertaakaan sutta. Kuntakokous päätti vuonna 1891, ettei sudentarhojen ja -kuoppien laittamista ja kunnossapitämistä varten enää maksettaisi tukipalkkioita, "koskapa niihin ei tiettävästi ole mennyt ainoatakaan sutta ja kun nämä pedot ovat käyneet seudulla entistä harvemmin". Suullisen perimätiedon mukaan tapahtui Pernajassa vuonna 1902 viimeisen kerran, että susi raateli karjaa.

Tapaus sattui kuulemma Sarvilahden kylän pohjoisosassa sijaitsevan Jeppaksen talon luona, missä yksi talon karitsoista menetti henkensä.

Tapporahat olivat 1900-luvun taitteen aikoihin tärkein paikallisyhteisön käyttämä petoeläinten torjuntakeino. Tällaisia palkkioita koskevien määräysten antaminen oli silloin siirtynyt kihlakunnan käräjiltä kunnan hallintoelinten tehtäväksi. Kunta rahoitti palkkiot perimällä kaikilta karjanomistajilta erityistä veroa
10 penniä “elikkoa kohti”. Kuntakokous määräsi vuonna 1880 tapporahat seuraavan suuruisiksi: 100 markkaa karhusta, 75 markkaa sudesta ja ilveksestä, 6 markkaa ketusta. Vaarattomiksi tehdyistä petolinnuista maksettiin tapporahaa vähemmän, eniten täysikasvuisesta kotkasta
(4 markkaa) ja vähiten variksesta (10 penniä). Vuonna 1899 julkaistiin luettelo petolinnuista, joista Pernajassa oli – todennäköisesti vuodesta 1880 lähtien – maksettu tapporahaa: kotkia oli tapettu 52 yksilöä, huuhkajia 40, kalasääksiä 64, kanahaukkoja 197, muuttohaukkoja 9, korppeja, variksia ja harakoita 2735. – Tapporahojen maksuperusteiden myöhempiä muutoksia selostetaan tässä teoksessa jäljempänä luonnon- ja ympäristönsuojelusta kertovassa alaluvussa.

Paikallisyhteisön suojautuminen katojen seurauksilta

Vanhan maatalousyhteisön aikoina sattui katovuosia suunnilleen kolme kertaa vuosikymmenessä. Silloin lainattiin puutteessa oleville joskus viljaa kruunun makasiineista. Menettely vaati kuitenkin laajamittaisen virkakoneiston toimintaa, johon kuului myös paikallisten viranomaisten ja Tukholmassa toimivien keskusvirastojen välinen kirjeenvaihto. Järjestelmä tuli joustavammaksi ja edisti lisäksi lähidemokratian kehittymistä, kun 1700-luvulla alettiin perustaa lainamakasiineja, joiden hallinnosta vastasi pitäjä tai jokin pitäjän osa yhteisesti.

Valtion viranomaiset yrittivät vuosina 1730 ja 1747 Pernajan käräjillä saada pitäjän rahvasta perustamaan lainamakasiineja, mutta turhaan. Vuonna 1757 valtakunnan hallitus esitytti uuden kehotuksen, tällä kertaa pitäjänkokouksessa, ja nyt se johti tuloksiinkin. Kirkonkylän Baijarsin omistaja Samuel Smaleen oli kirjoittanut – pääasiassa samansisältöiset – ehdotukset kolmen lainamakasiinin ohjesäännöiksi, jotka sijoitettaisiin Kirkonkylään, Sarvilahteen ja Hardomiin. Ohjesäännöt hyväksyttiin kahdessa vuoden 1757 lopulla pidetyssä pitäjänkokouksessa, ja Kuninkaallinen Majesteetti vahvisti ne helmikuun
3. päivänä 1758. Tervik ja Tjusterby sekä näiden kahden kartanon alaisuuteen kuuluvat tilat erosivat vuonna 1780 Kirkonkylän makasiinipiiristä; niitä varten perustettiin oma lainamakasiini, jonka ohjesäännön Kuninkaallinen Majesteetti vahvisti tammikuun 17. päivänä 1781.

Tässä esityksessä on aikaisemmin, luvussa 5.4, selvitelty Sarvilahden ja Tervikin ns. rälssimakasiinien toimintaa, etupäässä niiden merkitystä kartanoyhteisöjen sisäiselle itsehallinnolle. Nyt käsillä olevassa alaluvussa käsitellään lähinnä kahden varsinaisen pitäjänmakasiinin, Kirkonkylän ja Hardomin makasiinien, asioita hoitelevaa organisaatiota. Lisäksi pohditaan, mm. numerotietojen avulla, millainen merkitys neljällä makasiinilla yhteensä kaiken kaikkiaan oli.

Pitäjänmakasiinien päätöksentekoeliminä olivat makasiinikokoukset. Vielä 1800-luvullakin sattui toisinaan, että henkilöitä, jotka eivät omistaneet makasiinin osuuksia, oli mukana kokouksissa tekemässä päätöksiä, mutta viimeistään vuonna 1840 tehdystä sopimuksesta lähtien päätösvalta oli kokouksilla, joita pidettiin vain makasiinin osakkaiden kesken. Päätösten toimeenpanosta huolehti makasiinin hoitaja, "förvalttari", jonka apulaisina oli kaksi mittaajaa.

Pernajan kartanopitäjän vanhassa paikallisessa itsehallinnossa kuvastui eri tavoin sääty-yhteiskunta, kuten tämän teoksen luvussa

6.1 on esimerkein osoitettu. Tämä ilmeni myös pitäjänmakasiinin hallinnossa. Kirkonkylän makasiinipiirin kokous päätti vuonna 1777 asettaa “förvalttarin” yläpuolelle hallintoelimen, johon kuului neljä johtajaa eli “tirehtööriä”: kreivi J.C. Creutz, vapaaherra R.W. de Geer, kirkkoherra P. Berg ja kappalainen P. Hipping. Tässä siis ne kolme säätyä, joilla Pernajassa oli merkitystä, osallistuivat makasiinin hallintoon erikseen, aateli ja papisto johtokunnan ja talonpojat makasiinikokouksen välityksellä. Johtokunta oli ylähuone ja kokous alahuone, jos ilmaukset sallitaan.

Hardomin makasiinikokous oli vuonna 1777 kieltäytynyt asettamasta erityistä johtokuntaa, mutta vuonna 1784 tähän suostuttiin Hardomissakin. Viimeksi mainitusta vuodesta suunnilleen 1800-luvun taitteeseen toimi kummankin pitäjänmakasiinin hallintotehtävissä kaksi “tirehtööriä”, “sitä suuremman varmuuden aikaansaamiseksi”, kuten asiakirjoihin merkittiin. Kirkonkylän makasiinin johtokunnan jäsenet eli tirehtöörit olivat kumpikin aatelismiehiä, Hardomissa toimivat johtajina pappi ja aateliton säätyläinen. Kummankin makasiinin kokouksissa päätettiin viimeistään vuonna 1804 luopua erityisestä herrasmiesten muodostamasta johtokunnasta. Hardomissa se lakkautettiin pysyvästi, Kirkonkylässä uusi järjestely pysyi voimassa 34 vuoden ajan. Kirkonkylän makasiinille vuonna 1838 valitun johtokunnan kokoonpano noudatti vanhoja koeteltuja malleja: siihen kuului yksi pappi ja viisi tilanomistajaa, joista kuitenkin nyt vain yksi oli aatelismies, kreivi R.Fr. De Geer. Kreivi ryhtyi vuonna 1841 pastorin jälkeen johtokunnan puheenjohtajaksi. Johtokunta toimi nyt puolentoista vuosikymmenen ajan niin tehokkaasti, että kokouksen koollekutsumista pidettiin erittäin harvoin tarpeellisena.

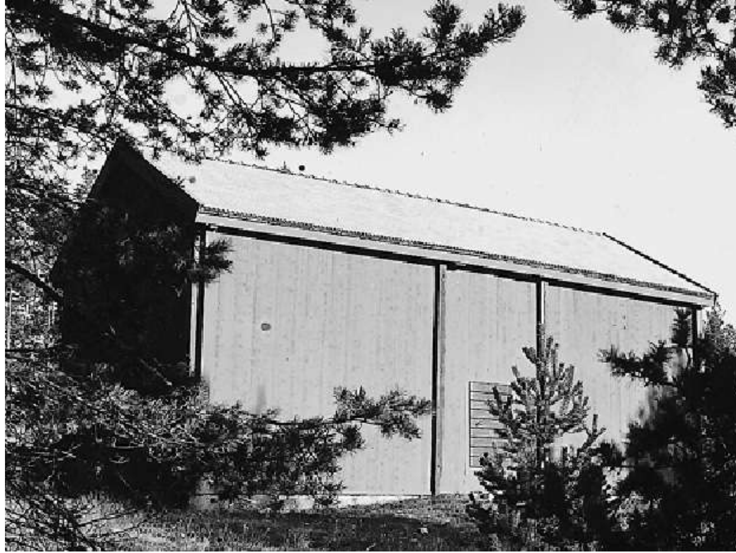
Sen jälkeen kun näin oli sovellettu sääty-yhteiskunnan hienouksia oikein kunnolla, palattiin myös Kirkonkylän makasiinin hallinnossa vuoden 1860 aikoihin yksinkertaisempaan malliin, johon kuuluivat vain makasiininhoitaja, mittaajat ja kokous. Puutteellinen tilinpito aiheutti muutamaan otteeseen joitakin ongelmia, mutta

pääasiallisesti kävi niin, että makasiinin päätöksentekijät saivat nähdä johtamansa laitoksen resurssien kasvavan. Lainoista perittävän koron määrää tarkistettiin muutaman kerran ylös- tai alaspäin; se vaihteli kolmesta neljään kappaan tynnyriltä, siis suunnilleen kymmenestä kolmeentoista prosenttiin. Huomattakoon kuitenkin, että laina-aika oli yleensä vain noin viisi kuukautta: lainat annettiin kolmantena pääsiäispäivänä tai vapunaattona ja maksettiin takaisin mikkelinpäivänä.

Osa makasiiniliikkeen tuottamasta voitosta osoitettiin yleishyödyllisiin tarkoituksiin, kuten koulujen ja lääkärinhoidon rahoittamiseen (tästä luvuissa 5.4 ja 6.1). Suurempi osa voitosta kuitenkin lisättiin pääomaan, joka näin ollen kasvoi. Kirkonkylän ja Hardomin makasiinien hallussa oli tavallisesti kummallakin kolmasosa ja Sarvilahden ja Tervikin makasiineilla kummallakin kuudesosa pitäjän neljän makasiinin kaikista viljavaroista.

Kaikkien makasiinien yhteenlaskettu ylijäämä oli muutamina tässä läpileikkauksen luonteisesti mainittavina vuosina seuraava: vuonna 1765 kaikkiaan 629 tynnyriä viljaa, vuonna 1803 – 908 tynnyriä, vuonna 1866 – 2459 tynnyriä. Kiloina laskettuna viljaa karttui makasiinien tuotoksi vuonna 1866 yhteensä 262 400 kiloa, vuonna 1914 – 145 600 kiloa.

Lainamakasiinit oli perustettu ensisijaisesti jakamaan avustuksia katovuosina. Pernajan neljä makasiinia hoitivat tämän tehtävänsä vaikeina nälkävuosina 1867–68 jakamalla puutetta kärsiville kaikki viljavaransa, ja vuosina 1892–93 ja 1917–18 meneteltiin vastaavanlaisissa tilanteissa samalla tavoin.

Hardomin lainamakasiini. Valok. A. Åkerblom 1965.

Toiseksi makasiinit olivat, kuten V.M. von Born vastasi vuonna 1891 eräälle arvostelijalle, hyvin tärkeitä “ siksi, että nämä makasiinit eivät ole suinkaan menettäneet merkitystään, eivät varsinkaan pienempien viljelijöiden kevätviljan siemenen saannin kannalta”. Äskenhän käsiteltiin kolmatta asiaa, jossa makasiineilla oli huomattava merkitys, nimittäin voittovarojen käyttämistä paikallisiin yleishyödyllisiin tarkoituksiin.

Lainamakasiinit oli monilla paikkakunnilla lakkautettu jo 1800-luvun puolella. Pernajassa makasiiniliikkeestä luovuttiin 1920- ja 1930-luvuilla lakkauttamalla Sarvilahden, Kirkonkylän ja Tervikin makasiinit; Hardomissa makasiinin toiminta päättyi vasta vuonna 1958. Lopuksi on viitattava siihen, että makasiinilla oli kolmen äsken luetellun funktion lisäksi merkitystä vielä neljännessäkin suhteessa. Ne näet edistivät paikallisyhteisön itsehallinnon kehitystä. Baijarsissa asuva kruununvouti Smaleen lausui vuonna 1790 makasiineista käydyssä keskustelussa tästä asiasta, että nämä edistivät kansalaisissa “sitä keskinäisen avun tarpeellisuuden tunnetta, joka kunnioittaen inhimillisyyttä pitää yllä yhteiskunnallisuutta”.

Pernajasssa oli jo kauan ennen kunnallishallinnon perustamista, siis vuotta 1867, ryhdytty sosiaalihuollon järjestämiseksi perustaviin toimiin. Kuten tämän teoksen luvussa 6.1 selvitettiin, pitäjänkokous päätti vuonna 1749 pysyvästä verotuksesta, jolla kerätyt varat käytettäisiin juuri tähän tarkoitukseen. Vähitellen, erityisesti 1820-luvulta lähtien, kehitettiin vaivaishoitoa valvovia luottamuselimiä. Käytännön työstä, etupäässä avustusten jakamisesta, huolehtivat kirkonisäntä, lukkari ja suntio – kuka tai ketkä heistä, siinä järjestelmä vaihteli eri aikoina. Pitäjän huoltamien köyhien – vaivaisten, kuten ennen vanhaan sanottiin – lukumäärä lisääntyi 1700-luvulla paristakymmenestä noin kahdeksaankymmeneen, 1810-luvun alusta lähtien se ylitti sata henkeä.

Pernajan kunnallislautakunta hoiti alkuaikoinaan, vuoteen 1896 asti, myös vaivaishoidon hallintoa. Sanottuna vuonna perustettiin erityinen vaivaishoitohallitus, mutta vanha yhteys kunnallislautakuntaan säilyi mm. siten, että määräysten mukaan vaivaishoitohallituksen puheenjohtajan tuli samalla olla kunnallislautakunnan varaesimies. Vaivaishoitohallituksen nimi muutettiin sittemmin vuonna 1937 huoltolautakunnaksi (vårdnämnden), vuonna 1951 sosiaalilautakunnaksi ja vuonna 2000 perusturvalautakunnaksi. Puheenjohtaja oli tehtävään valittu luottamushenkilö, mutta hän hoiti suuren osan käytännön työstä; itse asiassa hän olikin melkein kokopäivätyötä tekevä toimenhaltija (luvussa 6.2 selostetun järjestelmän mukaisesti). Vuodesta 1946 lähtien toimi hänen rinnallaan alan koulutuksen saanut sosiaalisihteeri; mainitun viran haltijasta tuli vuonna 1975 koko hallinnonalan päällikkö, vuodesta 2000 lähtien hänen virkanimikkeenään on ollut perusturvajohtaja.

Hemgården rakennettiin kahdessa vaiheessa. Vaaleaksi rapattu pääosa valmistui 1950, tummasta tiilestä rakennettu osa 1966. Valok. J. Lindroth 1999.

Vanhan vaivaishoidon aikana jaettiin kotonaan asuville avustettaville viljaa ym. tarvikkeita, mutta lisäksi sovellettiin kahta muuta järjestelmää. Viranomaiset koettivat 1700- ja 1800-luvuilla saada pitäjiä organisoimaan vaivaisten ruodutusta. Se merkitsi, että vaivaiselle määrättiin piiri, ruotu, johon kuului parisenkymmentä taloa tai torppaa, joiden tuli vuorotellen huolehtia hänestä; kierroksen tultua täyteen hän alkoi uudelleen kiertää samaa ruotua. Ruotujärjestelmä otettiin Pernajassa käyttöön vuonna 1840 viranomaisten painostettua pitäjää asiassa useaan otteeseen, mutta siitä luovuttiin neljätoista vuotta myöhemmin miltei kokonaan; täällä pidettiin avustusten jakamista kotonaan asuville vaivaisille parempana systeeminä. Vuonna 1840 alettiin myös antaa vaivaisia ruokolle. Tämä merkitsi, että talossa elätettiin "pitäjänvaivaista" ja että pitäjä maksoi tästä talon omistajalle korvausta, minkä lisäksi ruokolle annetun vaivaisen tuli itse tehdä talon töitä, mikäli mahdollista. 1800-luvun puolimaissa oli ruokolla noin kymmenesosa huollettavien kokonaislukumäärästä. Ruokkolaisten osuus kasvoi sen jälkeen (tästä edempänä lastenhuoltoa käsittelevässä alaluvussa).

Suurin sosiaalihuollon piirissä toimeenpantu uudistus oli kunnalliskodin perustaminen. Tämän 1800-luvun lopulla syntyneen laitoksen käypänä nimityksenä oli pitkään vaivaistalo tai köyhäintalo (fattiggård). Vuosina 1885–86 perustettiin Suomen maalaiskuntiin

kuusi ensimmäistä kunnallista vaivaistaloa. Yksi niistä oli Pernajan köyhäintalo, joka avattiin marraskuun 1. päivänä 1886.

Pernajan vaivaistalon eräänlaisena edeltäjänä oli ollut “vaivaistupa”, joka oli muutamien mainintojen mukaan toiminut 1670-luvulla Kirkonkylässä. Rakennuksen oli pystyttänyt pitäjä; pitäjäläisiä kehotettiin pari kertaa käräjillä rakentamaan se valmiiksi. Piispa kysyi vuonna 1725 tarkastaessaan seurakuntaa, oliko pitäjässä vaivaistupaa, ja sai kieltävän vastauksen. Muita lähdetietoja ei kyseisestä laitoksesta ole. On kuitenkin oletettavissa, että ne vaivaiset, jotka 1600-luvulla kaiketi kuitenkin yhteen aikaan asuivat siellä, huollettiin enimmäkseen kirkossakävijöiden antamien almujen turvin – vanhan katoliselta ajalta periytyvän tavan mukaisesti.

Pernajan uuden kunnallishallinnon aikana vaivaistaloajatus otettiin ensimmäisen kerran esille vuonna 1868, ja siitä keskusteltiin sitten muutamaan otteeseen. Ratkaiseva sysäys saatiin vuonna 1884. Silloin Veckaksen höyrysaha joutui vararikkoon. Toisaalta tällöin jäi runsaat 150 ihmistä työttömiksi, ja monet heistä joutuivat vaivaisavun varaan. Toisaalta eräitä sahan rakennuksia voitiin konkurssin jälkeen käyttää köyhäintalona.

Pernajan kunta sai kesällä 1886 Veckaksen kartanon kiinteistön omistukseensa ja perusti sen päärakennukseen mm. käräjätalon ja vähitellen myös kunnankanslian. Kaksi suurehkoa ja kolme pienempää höyrysahan entistä asunto- ym. rakennusta asetettiin syksyllä 1886 vaivaistalon käyttöön. Vaivaishoidokit pääsivät asumaan etupäässä kaksikerroksiseen entiseen työläiskasarmiin, jonka kummassakin kerroksessa oli kahdeksan huonetta. Rakennuksen ulkopuolella oli neljä portaikkoa, joista kukin johti kahteen yläkerran huoneeseen.

Vaivaistalon johtajattarena oli leskirouva Fredrika Sjöberg, eikä siellä ensimmäisinä viitenä vuonna muuta henkilökuntaa ollutkaan. Yhden ihmisen voimin ei ollut mahdollista antaa paljon apua, suojaa eikä hoitoa vaivaistalon suunnilleen 35 asukkaalle. Vuonna 1892 tuli

virkaan vaivaistalon toinen työntekijä, jota nimitettiin hulluinhoitajattareksi (dårvårdarinna). Vuosina 1900–13 henkilökunnan vahvuus kasvoi kahdesta hengestä kahdeksaan; nuo kahdeksan hoitivat nyt 45 hoidokkia (interner), kuten talon asukkaita nimitettiin.

Ensimmäisenä täytenä vuonna, jonka vaivaistalo oli toiminnassa, vuonna 1887, ilmoitettiin, että 35 hoidokista 10 oli työkykyisiä. He tekivät kehruutyötä, “osittain laitokselle, osittain muille” sekä hieman maatalous- ja puutarhatöitä. Työvelvollisuudesta näyttää vaivaistalossa pidetyn tiukasti kiinni; Pernajan kunnallislautakunta luonnehti sitä useissa 1900-luvun taitteen aikoihin antamissaan lausunnoissa keinoksi, jolla estettiin työtä vierovia terveitä ihmisiä hakemasta vaivaisapua.

Entinen sahan työläiskasarmi osoittautui köyhäintalona yhä sopimattomammaksi tarkoitukseensa, joten vuosina 1906–07 perustettiin uusi kunnalliskoti, joka sijaitsi vanhasta muutaman sadan metrin päässä pohjoiseen. Paikalle oli toisaalta pystytetty uusia rakennuksia, toisaalta sinne oli tuotu muuan purettu Nykullan kartanolle kuulunut rakennus, joka oli sitten koottu uudelleen [tuossa rakennuksessa toimii nykyään mm. kunnan kirjasto]. Uusi laitos sai nimen Frihemmet, ja sitä käytettiin kunnalliskotina vuoteen 1950 asti. Siihen kuului päärakennus, jossa oli tilaa 48 hengelle, 20 hengen sairastupa sekä mielisairasosasto, jolla voitiin hoitaa kerrallaan 10–12 potilasta.

Vuosina 1906–07 perustettua Frihemmetiä luonnehtivat aluksi eri tarkastajat sekä paikallislehdet siistiksi ja tarkoituksenmukaiseksi laitokseksi. Vakinaisen henkilökunnan lukumäärä voitiin vuonna 1925 vähentää neljäksi hengeksi. Henkilökuntaa ei vielä Frihemmetin viimeisinä vuosinakaan ollut kymmentä henkeä enempää, vaikka hoidokkien lukumäärä oli jo 1930-luvun lopulla kasvanut yli sadan hengen.

Valtion köyhäinhoidontarkastajat alkoivat ajan mittaan arvostella yhä ankarammin Frihemmetin sisustusta, etenkin “karsinointia”.

Viimeksi mainitulla termillä tarkoitettiin sitä, ettei hoidokeilla ollut varsinaisia huoneita, vaan miehet ja naiset asuivat kummatkin omassa suuressa salissaan. Molemmat salit oli jaettu väliseinillä moniin “karsinoihin”. Seinät eivät kuitenkaan ulottuneet lattiasta kattoon, vaan ne alkoivat 20 senttimetrin korkeudelta lattiasta ja ulottuivat puolentoista metrin päähän katosta.

Valtion tarkastusviranomaiset vaativat vuosina 1929 ja 1931, että Frihemmetin asuintiloja oli huomattavasti parannettava tai sitten rakennettava uusi kunnalliskoti. Seuraavina vuosina lamakausi kuitenkin aiheutti rahoitusvaikeuksia, jotka koskivat myös valtionavustusten saantimahdollisuuksia. Vuonna 1939 oli Pernajassa sentään päästy niin pitkälle, että oli hankittu rakennuspuut Frihemmetin perusteellista uusimista varten. Hanketta jouduttiin kumminkin jälleen lykkäämään, tällä kertaa sodan sekä sodanjälkeisinä vuosina vallinneen materiaalipulan takia.

Syksyllä 1946 Pernajan kunnanvaltuusto teki periaatepäätöksen uuden kunnalliskodin rakentamisesta. Työ suoritettiin vuosina 1949–50, ja vuonna 1966 pystytettiin vielä lisärakennus. Vuosina 1949–50 laitettiin kunnalliskotiin aluksi kaksi varsinaista asuinkerrosta sekä kellarikerros. Sairaalaosasto voi vuonna 1966 muuttaa lisärakennukseen, jolloin sen entiset, erillisessä puurakennuksessa sijaitsevat tilat vapautuivat kunnankanslian käyttöön. Sen jälkeen mielisairasosaston samaten erillinen puurakennus muutettiin lasten päiväkodiksi. Uudessa suuressa päärakennuksessa, jolle annettiin nimi Hemgården, oli vuotta 1966 lähinnä seuranneina vuosina jopa 82 pitkäaikaishoitopaikkaa, mutta vuosisadan lopulle tultaessa niiden lukumäärä oli laskenut vähempään kuin puoleen mainitusta luvusta. Hemgårdin hoidettavien lukumäärä väheni niin ikään noin sadasta suunnilleen viiteenkymmeneen (joista useat lisäksi asuivat siellä vain osan vuodesta). Laitoksen henkilökunta kasvoi 1970-luvulle mennessä 35 henkeen, missä se pystyttiin sen jälkeen pitämäänkin. Kunnalliskodissa oli 1800-luvun lopulla ollut yksi työntekijä kahtakymmentä siellä asuvaa hoidokkia kohti, sata vuotta

myöhemmin oli Hemgårdenissa suunnilleen yksi työntekijä laitoksen kutakin hoidettavaa kohti.

1900-luvun loppupuolella alettiin yhä enemmän puhua vanhusten avohuollosta, ja sen merkitys kasvoi huomattavasti. Sosiaalihuollon palveluja sai Pernajassa 1920-luvulta 1950-luvulle vuosittain 400–500 henkeä, mutta sen jälkeen huollonsaajien lukumäärä väheni parissa vuosikymmenessä noin 200 henkeen. Enemmän kuin puolet huollonsaajista asui kotonaan ja sai raha- tai tavara-avustuksia. Köyhäinhoito-/sosiaalilautakunnan yhdeksän jäsentä tarkkailivat kukin omassa piirissään tämäntyyppisen avohuollon tarvetta ja käyttöä.

Vuonna 1944 alettiin Pernajassa palkata sellaista henkilökuntaa, jonka tehtävänä oli nimenomaan avohuolto. Kunnalla oli 1990-luvulla tällaisia tehtäviä varten kolme kodinhoitajaa ja viisi kotiavustajaa, jotka palvelivat runsaita sataa eri puolilla pitäjää toimivaa taloutta.1990-luvun alkupuolella rakennettiin kunnalliskodin lähelle kaksi ryhmäasutus- ja palvelutaloa, ja kunta osallistui yhdessä paikallisen kylätoimikunnan ym. organisaatioiden kanssa hankkeeseen, jonka tuloksena syntyi Sarvisalon Byagården, jossa on vanhusten asuntoja ja palveluosasto. – Kuntayhtymän omistaman Talludden-nimisen yhtiön Kuggomissa sijaitsevaan rakennukseen (Pernaja oli suurin osakas) asettui vuonna 2000 vuokralle yksityisen omistama hoitokoti.

Lastenhuolto: ruokolta lastenkotiin ja päiväkotiin

Pernajasta on 1700-luvulta tietoja turvattomien lasten huostaanotosta. Kirkkoherra kertoi mm. vuosina 1763, 1780 ja 1796 toimitetuissa piispantarkastuksissa, että monet pitäjän talonpojat olivat ottaneet huolehtiakseen lapsista, joilla ei ollut vanhempia, jotka olisivat kyenneet huoltamaan heitä. Näihin aikoihin ei pitäjäyhteisö vielä maksanut korvausta huostaanottajille. Eräiden valitusasioiden yhteydessä todettiin kuitenkin, että huostaan otetun

lapsen velvollisuutena oli vuoden 1739 palkollissäännön mukaan palvella huoltajansa talossa kahdeksantoistavuotiaaksi asti. Tämä ei suinkaan ollut vähäinen korvaus, ei varsinkaan 1700-luvun pahan väestön- ja työvoimanpuutteen aikoina.

Muiden Pernajassa vuonna 1840 toimeenpantujen vaivaishoitouudistusten yhteydessä järjestettiin ruokolleanto pitäjän maksamaa korvausta vastaan varsinaiseksi systeemiksi. Päätettiin, että köyhät ja turvattomat lapset oli annettava huollettaviksi tehtävään hyväksytyille yksityishenkilöille pitäjänkokouksessa solmitun sopimuksen mukaan ja “kohtuullista korvausta vastaan”. Korvaus, joka maksettiin viljana ja rahana, vaihteli sen mukaan, minkä verran huoltaja voi odottaa saavansa lapselta apua talonsa töihin. Luultavasti joissakin tapauksissa syntyi erimielisyyksiä siitä, kuinka suurta korvausta oli pidettävä kohtuullisena. “Lasten myymisestä huutokaupalla”, jolloin todella esitettiin julkisesti tarjouksia ja puheenjohtaja vahvisti korvaukset vasaralla, ei Pernajasta sentään ole tietoja.

Pernajassa oli 1800-luvun puolimaista asti samanaikaisesti ruokolla kymmenkunta lasta, 1900-luvun taitteen aikoihin 20–30; ensimmäisen maailmansodan aikana heidän lukumääränsä lisääntyi 40–50 henkeen, minkä jälkeen se väheni, joskin hitaasti.

Vuonna 1903 kertoi Pernajasta paikallislehteen lähetetty uutinen, että useat ruokolle annetut lapset “eivät olleet saaneet sellaista kohtelua eivätkä huolenpitoa, mitä inhimillisyys olisi vaatinut”. On mahdotonta selvittää, kuinka tavallisia tällaiset epäkohdat olivat, mutta lähteistä ilmenee, että jo käsitys ruokolla olevien lasten huollon puutteellisuudesta johti lisätoimiin, nimittäin lastenkodin perustamiseen.

Ajatus lastenkodin perustamisesta syntyi eräässä Kirkonkylän seudulla toimivassa ompeluseurassa. Tällöin viitattiin juuri edellä kuvatun uutisen sisältämän kaltaisiin arvioihin ruokkolasten asemasta. Piirin jäsenistä osallistuivat lastenkotisuunnitelmien toteuttamiseen aktiivisimmin Segersbyn agronomi Ruuthin puoliso

Fanny Ruuth ja kirkkoherran rouva Elvira Mikander. Asianharrastajat keräsivät rahaa, hankkivat taloudellisia takeita, ostivat lastenkotia varten rakennuksen ja palkkasivat sille johtajattaren. Lastenkoti avattiin syksyllä 1907; se sijaitsi Baijarsin rusthollin maalla "omassa talossaan, hauskalla paikalla suuren maantien varrelta hankitulla tontilla". Aluksi sinne otettiin seitsemän lasta, jotka kaikki olivat tyttöjä. He kaikki osallistuivat taloustoimiin, kaksi vanhinta kävi kansakoulua. Heidän oli määrä saada asua lastenkodissa, kunnes heidät konfirmoitaisiin.

Lastenkodin juridiseksi päämieheksi perustettiin erityinen yhdistys, jonka säännöt vahvistettiin vuonna 1910. Se rahoitti kokonaan lastenkodin toiminnan, johon saatiin varoja mm. arpajaisjuhlien ja myyjäisten avulla sekä lahjoituksina. Osa yleisöstä oli menettää auttamishalunsa, kun kävi ilmi, että yhdistys oli ottanut lastenkotiin myös avioliiton ulkopuolella syntyneitä lapsia. Yhdistys uhmasi kuitenkin tällaisia moitteita. Taloudelliset vaikeudet kävivät kumminkin ylivoimaisiksi; vuonna 1916 laitos jouduttiin sulkemaan.

Veckaksessa vuodesta 1980 lähtien toiminut lasten päiväkoti. Rakennus oli aikaisemmin Frihemmetin mielisairasosastona. Photo Mauritz 2003.

Barnhemsföreningen (joka hajosi vasta vuonna 1940) ehdotti vuonna 1919, että kunta nyt perustaisi lastenkodin. Asiassa oli omat mutkansa, ja sitä käsiteltiin useaan kertaan tuloksetta, mutta vuonna 1925 kunnanvaltuusto antoi köyhäinhoitolautakunnan puheenjohtajalle Ernst Nybomille ja terveyssisar Sylvia Ekmanille tehtäväksi kunnallisen lastenkodin perustamisen. Sinne oli määrä ottaa 30–35 turvatonta poikaa ja tyttöä, joista pidettäisiin siellä huolta. Heidät kasvatettaisiin lastenkodissa ja he saisivat siellä ammattikoulutusta; hyvä olisi, jos laitokseen kuuluisi pieni maatila puutarhoineen ja karjoineen. Kunnanvaltuusto hyväksyi esityksen periaatteessa, mutta mm. hanketta varten anottu valtion laina jäi

saamatta.

Luutnantin leski Elise Lindfors oli kuitenkin vuonna 1931 tekemällään testamentilla lahjoittanut Lurensin kartanon Pernajan kunnalle sillä ehdolla, että kunta perustaisi sinne lastenkodin. Kunnanvaltuusto teki vuonna 1935 muodollisen päätöksen lahjoituksen vastaanottamisesta ja sen ehtojen täyttämisestä. Nyt seurasi kuitenkin kaikenlaisia viivytyksiä, jotka kahdenkymmenen vuoden ajan estivät hankkeen toteutumisen. Vuonna 1956 todettiin, etteivät Loviisan kaupunki sekä Lapinjärven ja Liljendalin kunnat osallistuisi lastenkodin rakentamiseen, vaikka niiden osanotto oli kuulunut suunnitelmiin. Tällaista laitosta ei liioin pidetty enää lainkaan niin tarpeellisena kuin se olisi aikaisemmin ollut. Kunta ei käyttänytkään lastenkodin rakentamiseen tarkoitettuja varoja alkuperäisen ajatuksen mukaisesti, vaan perusti sen sijaan vähävaraisten lasten ammattikoulutukseen tarkoitetun rahaston, jonka nimeksi tuli “Lurens fond för mindre bemedlade elevers yrkesutbildning”. Päätös siitä, kenen ja mihin käyttöön Lurensin kartanomiljöö pitemmällä aikavälillä annettaisiin, lykkääntyi vuoteen 1964 asti (luku 7.5).

Kunnallista lasten päivähoitoa alettiin Pernajassa järjestää 1970-luvulla. Vuonna 1972 perustettiin päiväkoti Kirkonkylän–Thorsbyn seudun lapsia varten, vuonna 1975 toinen Kuggomiin; Isnäsissä kehitettiin aikaisemmin perustettu leikkikoulu vuonna 1983 päiväkodiksi. Vuonna 1995 avattiin Koskenkylän päiväkoti.

Kunnallinen perhepäivähoito pantiin Pernajassa alulle niin ikään 1970-luvulla. Kahtakymmentä vuotta myöhemmin oli perhepäivähoidossa noin 90 lasta, päiväkodeissa yhteensä noin 160. Kunnalla oli päivähoitohenkilöstöä yhteensä 42 henkeä.

Pernajan kunnalla oli 1900-luvun lopulla palveluksessaan kaikkiaan 85 henkeä lasten päivähoidon ja vanhusten huollon parissa toimivia työntekijöitä, ja jos sosiaalikansliassa työskentelevät otetaan lukuun, noin 90 henkeä. Nämä muodostivat suurin piirtein kaksi kolmasosaa kunnan palkkalistoilla olevasta henkilöstöstä.

Kerrottakoon tässä ensiksi vaarallisen spitaalitaudin eli lepran esiintymisestä Pernajassa 1600-luvulla. Mainitun vuosisadan alkupuolella asui Keipsalossa spitaalia sairastava mies perheineen. Vuonna 1651 hankittiin pitäjänkirkon arkun kassaan kertyneillä rahoilla vene, jolla spitaaliset vietiin kruunun Helsingissä pitämään sairaalaan eli hospitaaliin. Samalla tavoin rahoitettiin vuonna 1676 erään toisen Sarvilahden saaristossa asuvan spitaalipotilaan, grevböleläisen naisen, hospitaalimatka.

Esimerkit valaisevat muutamia vanhempien aikojen sairaalalaitoksen piirteitä: Vaarallisiin tauteihin sairastuneet henkilöt eristettiin usein, kuten spitaaliset, jotka joutuivat asumaan syrjäisessä saaristossa. Sairaaloita, joita nimitettiin hospitaaleiksi, piti pääasiassa kruunu. Paikallisyhteisö tuki kuitenkin toisinaan niiden rahoitusta omalta paikkakunnalta kotoisin olevien potilaiden osalta.

Pernajan paikallisyhteisö alkoi osallistua valtion harjoittaman sairaanhoidon kuluihin entistä järjestelmällisemmin ja säännöllisemmin 1700-luvun puolivälin aikoihin. Käräjäväki suostui useilla vuodesta 1754 lähtien pidetyillä kihlakunnan käräjillä siihen, että jokainen ruokakunta maksaisi vuosittain 2–3 hopeaäyriä piirilääkärin palkkaa varten; lääkärin virkapaikkana oli läänin uusi pääkaupunki Loviisa. Samaan tapaan paikallisyhteisö osallistui vuonna 1798 Heinolassa avatun lääninsairaalan rahoitukseen. Pernajalaiset turvautuivat kuitenkin käytännössä edelleen usein Helsingin lääninsairaalan palveluihin; tämä kävi virallisestikin päinsä vuoden 1831 jälkeen, kun Itä-Uusimaa oli jälleen liitetty Uudenmaan lääniin.

Lääninhallitus totesi vuonna 1886, että Pernajan kihlakunnassa asuvia sairaita oli “kuljetettava Helsinkiin asti, mikä aiheuttaa suuria kustannuksia ja hankaluuksia”; se piti tätä seikkaa pahana epäkohtana. Asia olisi autettavissa, mikäli valtio perustaisi erityisesti

Itä-Uudellamaalla asuville potilaille tarkoitetun sairaalan.

Ajatus toteutui vuonna 1890, jolloin erääseen juuri sotilaskäytöstä vapautuneeseen vanhaan kasarmiin avattiin Loviisan yleinen sairaala. Se siirtyi talvella 1947–48 Pernajan aloitteesta muodostetun kuntainliiton haltuun; liittoon kuului Pernajan lisäksi neljä sen naapurikuntaa. Uuden kansanterveyslain mukaisesti siirtyivät vuoden 1973 alussa sekä sairaala että myös avohoito vastaavan kuntainliiton ylläpidettäviksi.

Pernaja osallistui 1920-luvulta lähtien useiden sellaisten kuntainvälisten terveyden- ja sairaanhoitoalan laitosten ylläpitoon, joiden toiminta kattoi maantieteellisesti laajemman alueen kuin äsken mainitussa tapauksessa oli laita. Näitä olivat Meltolan parantola ja Tammisaaren mielisairaala sekä (vuodesta 1957 alkaen) Helsingin yliopistollinen keskussairaala, HYKS, ja (vuodesta 1965 alkaen) Porvoon aluesairaala. Kuntainväliset organisaatiot muuttuivat 1990-luvulla suuresti, ja niiden hallintoa alkoivat hoitaa Helsingin kaupunki ja muut Uudenmaan kunnat yhdessä.

Pernajassa oli 1800-luvun taitteessa alettu järjestää paikkakunnan omaa terveyden- ja sairaanhoitoa. Sen uranuurtaja oli Koskenkylän ruukin saarnaaja Samuel Ceder. Hän alkoi noihin aikoihin rokottaa lapsia isoarokkoa vastaan ja onnistui vähitellen voittamaan ne epäluulot, joita pitäjän rahvas oli rokotusta kohtaan tuntenut. Pernajassa ilmoitettiin vuosina 1808–09 kaikkiaan sadan ihmisen kuolleen isoonrokkoon, vuosina 1810–12 siihen kuolleita oli vain neljä.

Pitäjän rahvas vastusti pitkän aikaa ja itsepintaisesti viranomaisten ja säätyläisten ehdotuksia koulutetun kätilön palkkaamisesta. Tällaisia esityksiä hylättiin käräjillä ja pitäjänkokouksissa mm. vuosina 1778, 1816 ja 1839. Vasta vuonna 1884 pidetyssä kuntakokouksessa saatiin tuloksia, sen jälkeen kun rahoitus oli järjestetty erilleen varsinaisesta kunnan taloudesta; varoja osoittivat tarkoitukseen etupäässä lainamakasiinit. Pernaja sai vuoden 1884 päätöksen mukaan kaksi kätilöä; heidän piiriensä

raja kulki pitkin Pernajanlahtea. Myöhemmin erotettiin pitäjän lounaisosa kolmanneksi piiriksi, ja siitä lohkaistiin sitten vielä Sarvisalon piiri. Vuonna 1947 alettiin piirejä taas yhdistää toisiinsa. Kunnan kätilöt huolehtivat päätehtävänsä lisäksi suunnilleen 1880-luvulta 1920-luvulle myös rokotuksesta.

Samana vuonna, jolloin Pernaja liittyi juuri perustetun Loviisan sairaalan toimialueeseen – siis vuonna 1890 – tehtiin ensimmäinen aloite, joka tähtäsi oman sairaanhoitolaitoksen perustamiseen pitäjään. Constantin Roselius nimittäin ehdotti, että kunta järjestäisi köyhäintaloon mielisairasosaston. Osasto perustettiin vuonna 1892 yhteen köyhäintalon pienemmistä rakennuksista, jossa kunnostettiin neljä huonetta selleiksi, niin kuin niitä nimitettiin. Katonrajaan laitettiin pienet ikkunat ja oviin luukut, joista potilaille voitiin antaa ruokaa. Heille palkattiin oma erityinen hoitaja. Uuden kunnalliskodin Frihemmetin läheisyyteen rakennettiin vuosina 1906–07 mielisairaala, jossa voitiin hoitaa kymmentä potilasta. Se oli käytössä vuoteen 1970 asti.

Frihemmetin viereen rakennettiin myös yleinen sairastupa, ja sinne voitiin pastori Gustaf Roseliuksen paljon aikaisemmin antaman lahjoituksen ansiosta palkata koulutettu sairaanhoitaja, joka aloitti työnsä heti kun sairaala vuonna 1908 avattiin. Sairasosasto, jolle mahtui kaksikymmentä potilasta, sijoitettiin sittemmin, vuonna 1966, Hemgårdenin lisärakennukseen.

Pernaja sai ensimmäisen terveyssisarensa vuonna 1922. Tämä tapahtui Samfundet Folkhälsanin toimesta, ja mainittu vapaa kansalaisjärjestö maksoi myös suurimman osan hänen palkastaan. Pian Folkhälsan sijoitti pitäjään kaksikin terveyssisarta. Myöhemmin 1920- luvulla sekä 1930- luvulla Folkhälsanin henkilökunta huolehti täällä kouluterveydenhoidosta, äideille vauvaikäisten lasten hoitoa varten annettavasta neuvonnasta (vuodesta 1935 alkaen) sekä tuberkuloositutkimuksista. Kunta otti vuodesta 1926 lähtien itselleen suuren osan toimintaan liittyvästä taloudellisesta vastuusta.

Sodan aikana Pernajan kunta päätti palkata

uudenvuodenpäivästä 1944 lähtien kahden entisen lisäksi vielä kolmannen terveyssisaren. Kukin terveyssisar huolehti omasta piiristään, ja eri piirit saivat omat neuvolansa, joita myöhemmin nimitettiin terveysasemiksi. Ne perustettiin Isnäsiin, Koskenkylään ja Loviisaan; sen jälkeen kun Valkon alue oli erotettu Pernajan kunnasta, viimeksi mainittu terveysasema siirrettiin jonkin ajan kuluttua Thorsbyhyn. Sen jälkeen seurasi välttämättömäksi katsottu rationalisointi: ensiksi lakkautettiin Isnäsin ja sitten, vuonna 2001, Kirkonkylän – Thorsbyn terveysasema. Paikalliset terveyspalvelut keskitettiin Koskenkylään ja Loviisaan.

Kysymyksen kunnanlääkärin viran perustamisesta Pernajaan otti tiettävästi ensimmäisen kerran esille Ernst von Born vuonna 1925. Asia viivästyi, koska lääkärille oli vaikea järjestää pitäjästä asuntoa. Folkhälsanin Pernajan osaston puheenjohtaja lääket. lis. C.-G. Creutz hoiti vuoden 1930 aikoihin monet vuodet korvauksetta useita kunnanlääkärille yleensä kuuluvia tehtäviä. Myöhemmin nimitettiin Pernajan ensimmäiseksi kunnanlääkäriksi lääket. lis. A.O. Auer, joka aloitti viranhoitonsa joulukuussa 1934. Hän erosi virastaan vuonna 1939. Sittemmin toimi kunnanlääkärinä mm. Harry Wasenius vuosina 1946–69. Uutenavuonna 1973 otti juuri muodostettu kuntayhtymä vastuulleen jäsenkuntiensa asukkaiden lääkärinhoidon.

Kehitys oli 1900-luvun lopulla saattanut hoitoalan sellaiseen asemaan, että kahden tärkeän kysymyksen perusteellista uudelleenarviointia pidettiin tarpeellisena. Ensinnäkin oli pohdittava, millainen osuus kuntayhtymällä tulisi olla hoitoalalla suhteessa sen jäsenkuntiin, ja toiseksi oli harkittava sosiaalihuollon ja terveydenhuollon koordinoinnin lisäämistä, ehkä jopa niiden yhteensulattamista. Puntarointi johti sellaiseen konkreettiseen tulokseen, että kodinhoito ja kotisairaanhoito yhdistettiin Pernajassa vuosituhannen vaihteessa.

Luonnon- ja ympäristönsuojelu

Kun oli ehditty jonkin matkaa 1900-luvulle, kunta sai tehtäväkseen myös ympäristönsuojelun, joka aluksi oli etupäässä luonnonsuojelua.

Vuonna 1923 rauhoitettiin Pernajan ulkosaaristossa lähellä Orrengrundia sijaitseva Aspskärin alue lintujensuojelualueeksi. Alueen omistivat Sandössä ja Bästössä asuvat Andersson-nimiset kalastajaperheet. Ne suhtautuivat suopeasti rauhoitushankkeeseen, jonka puuhamiehiä oli pitäjäläisistä myös luotsivanhin Anton Forsell. Kunta alkoi vuonna 1928 tukea taloudellisesti Aspskärin alueella harjoitettua lintujensuojelua, mm. kalastajaseuran kautta tarkoitukseen ohjattujen määrärahojen avulla. Valtiovalta julisti vuonna 1953 Aspskärin – Båklandetin alueen lainmukaiseksi luonnonsuojelualueeksi; vuonna 1975 rauhoitettiin lisäksi Haverörnin saari, joka oli tunnettu ruokkien pesäpaikkana.

1940-luvun loppupuolella rauhoitettiin joukko suurehkoja saaria Pernajanlahden sisäosissa sijaitsevista Baggholmenista, Granöstä ja Brändöstä aavan meren äärellä sijaitsevaan Hamnholmeniin asti. Aloitteen olivat useissa tapauksissa tehneet asianomaisten maa-alueiden omistajat.

Luonnonympäristöön kohdistuvan kiintymyksen lisääntyminen näkyi osaltaan siitäkin, että petolintuihin alettiin suhtautua uudella tavalla. Kuten edellä on kerrottu, Pernajan kunnalla oli ollut tapana maksaa huomattavia tapporahoja niille, jotka onnistuivat ampumaan kotkia, kalasääksiä ja eräitä muita petolintuja. Vuonna 1925 huomautti Otto I. Nyholm kunnanvaltuuston kokouksessa, että mainitut ja jotkut muut lintulajit olivat siihen mennessä käyneet paikkakunnalla niin harvinaisiksi, että niitä olisi paremminkin ryhdyttävä suojelemaan. Hän esitti, että niistä lakattaisiin maksamasta tapporahaa, ja valtuusto hyväksyi ehdotuksen; variksista tapporahaa kuitenkin suoritettiin edelleen.

Kunta ryhtyi järjestelmällisesti organisoimaan ympäristönsuojelua, aluksi valitsemalla vuonna 1941 luonnonsuojeluasiamiehen. Toimen ensimmäinen haltija oli puutarhuri Herman Rehnström (hän harjoitti muitakin ammatteja),

joka sai sittemmin, vuonna 1958, työtoverikseen agronomi Louis Ehrnroothin. Ehrnrooth toimitti pitäjässä laajamittaisen suojelua tarvitsevan luonnon inventoinnin, jonka ensimmäinen osa valmistui vuonna 1990, ja sen jälkeen hän laati omistamaansa, jo 1940-luvulla rauhoitettua Baggholmenin saarta varten hoitosuunnitelman, joka sai valtion ympäristöviranomaisilta suurta tunnustusta. Vuonna 1960 asetettu kotiseutulautakunta ja sen seuraajat, joiden nimitykset vaihtelivat, huolehtivat muun ohella myös ympäristönsuojelutehtävistä; vuonna 1989 kyseistä hallintoelintä alettiinkin nimittää ympäristönsuojelulautakunnaksi.

Pernajassa parhaiten onnistuneita ympäristönsuojelualan toimia oli se, että kunnan kaavoittamille Kuggomin, Thorsbyn, Koskenkylän ja Isnäsin asutusalueille saatiin vuoden 1990 vaiheilla järjestetyksi toimiva vesi- ja viemärihuolto. Yksityisiä vesiosuuskuntia perustettiin mm. Skinnarbyn ja Vanhankylän seuduille.

Pernajassa antoivat 1990-luvun puolivälin aikoihin aihetta ympäristökeskusteluun etenkin erilaiset kiven- ja soranottoon liittyvät kysymykset. Keskustelu koski mm. Kirkonkylän ja Isnäsin seutujen kallioita ja harjuja. Louis Ehrnrooth viittasi yhdessä viimeisistä ympäristönsuojelulautakunnan jäsenenä antamistaan julkisista lausunnoista (Borgåbladet 5.12. 1996) sellaisiin seikkoihin, jotka saattavat tuottaa kunnalliselle lautakunnalle juuri tällaisissa asioissa erityisen hankalia ongelmia; näitä ovat mm. sukulaisuus- ja ystävyyssuhteet sekä myös eri henkilöiden välinen vihamielisyys, samoin poliittiset puoluerajat.

Maisemanhoitoon on Pernajassa aikojen kuluessa kiinnitetty melkoisesti huomiota. Siinähän on kyse paitsi luonnonympäristöstä myös mm. esteettisistä ja historiallisista näkökohdista. Monet yksittäiset maanomistajat ovat omalta osaltaan toimineet maisemakuvan hyväksi osoittaen herkkää tunnetta ja hyvää makua – jo kauan ennen kuin tässä tekstissä käytettyjä ja muita vastaavanlaisia termejä on tunnettukaan. Pernajassa on laajempiakin alueita, joita alettiin vuoden 1990 aikoihin erilaisissa

selvityksissä luonnehtia kansallisesti merkittäviksi ympäristökokonaisuuksiksi ja kulttuurimaisemiksi. Näitä ovat pitäjän ulkosaaristo sekä Pernajanlahden – Koskenkylän jokilaakso, jonka huomattavimpia suojelukohteita ovat etupäässä Koskenkylässä sijaitseva kalastuspuisto ja biologisesti viljellyn Malmgårdin kartanon perinnemaisema. Uutena ongelmana oli vuonna 2003 Itä-Uudenmaan kuntien yhteisen rakennustarkastus- ja ympäristönsuojelukeskuksen sijoittaminen. Tällaisen keskuksen perustamisesta oli kuusi Itä-Uudenmaan kuntaa tehnyt periaatepäätöksen, mutta siitä, oliko se sijoitettava Koskenkylään vai Loviisaan, ilmeni erimielisyyttä.

Pernajan kunnallista johtajistoa, vasemmalta: kunnanhallituksen varapuheenjohtaja Rosita Holmberg (Sdp) ja puheenjohtaja Nils Antell (Rkp); kunnanvaltuuston puheenjohtaja Elisabeth Fält-Grönqvist (Rkp), II varapuheenjohtaja Mats Lobbas (Rkp) ja I varapuheenjohtaja Kalevi Lappalainen (Sdp); kunnanjohtaja Ralf Sjödahl. Photo Mauritz 2003.

7. Vanha sivistysseutu

Pernajan kuntakokouksen puheenjohtaja V.M. von Born kehotti syyskuun 29. päivänä 1899 pidetyssä kokouksessa pitäjäläisiä taistelemaan venäläistä sortovaltaa vastaan. Hän sanoi olevansa varma, että “tämän ikivanhan sivistysseudun kansalaiset” yhtyisivät yksimielisesti taisteluun. Poliittista yhteyttä, jossa von Born lausuntonsa esitti – tuon ajan kansalaistoimintaa –, käsitellään tämän teoksen seuraavassa, viimeisessä pääluvussa 8. Nyt alkava pääluku 7 omistetaan sille asialle, mihin kaksi äsken lainatun lausunnon sanaa viittasi: Pernajan pitäjän luonteelle vanhana sivistysseutuna.

Kohta alkava luku 7.1, jossa kuvataan kirkkoja ja seurakuntia, painottuu siten, että nimenomaan vanhat asiat (ja rakennukset) saavat erityisen perusteellisen käsittelyn. Kivikirkon vaiheet kuuluvat keskiaikaan paljon suuremmaksi osaksi ja selkeämmin kuin mikään muu osa pitäjän kulttuurihistoriaa. Luvussa 7.2, joka kertoo kouluista ja kirjastoista, on kyse miltei yksinomaan 1800-luvun loppupuolesta ja sitä myöhemmistä ajoista. Samaa on sanottava myös sitä seuraavista luvuista, joissa kuvataan yhdistyselämää, erityisesti nuorisoseuroja, jotka olivat toiminnaltaan pitäjän monipuolisimpia kulttuuriyhdistyksiä. Eräät taidetta ja kirjallisuutta (sanojen laajassa merkityksessä) koskevien lukujen jaksot taas voidaan kyllä aloittaa jo keskiajasta. Pääluvun viimeinen jakso käsittelee traditioita, sitä, kuinka pitäjäläiset ovat myöhäisinä aikoina vaalineet menneiltä vuosisadoilta periytyviä muistoja sekä luoneet uusia kulttuurin ilmentymiä vanhojen jatkoksi. Mikael Agricolan muisto on eräiden muiden vanhojen kulttuuriarvojen ohella saanut Pernajassa erityisaseman.

7.1 Kirkot ja seurakunnat

Aluksi on selitettävä, miksi otsikossa käytetään monikkomuotoja. Kun puhutaan Pernajan kirkosta, on yleensä selvää, että sillä tarkoitetaan harmaakivestä rakennettua temppeliä, joka on kuulunut pitäjän näkymiin keskiajalta lähtien. Tässä esityksessä on kuitenkin joissakin yhteyksissä selvyyden vuoksi käytettävä sanaa pitäjänkirkko. Pernajaan on näet aikojen kuluessa rakennettu useita kirkkoja, kuten suomalainen kirkko ja Koskenkylän ruukin kirkko. Muitakin uskonnollisia kulttirakennuksia – kirkkoja, kappeleita tai rukoushuoneita – on pystytetty, niitä ovat rakentaneet mm. Koskenkylässä ja Sarvisalossa toimivat vapaat uskonnolliset yhdyskunnat.

Kun sanaa kirkko käytetään laajemmassa, abstraktisessa merkityksessä, sillä tarkoitetaan Pernajassa tavallisesti virallista evankelis-luterilaista valtio- tai kansankirkkoyhteisöä. Sana seurakunta tarkoittaa täällä useimmiten juuri mainitun yhteisön “paikallisosastoa”; tällöin ei katsota välttämättömäksi ottaa huomiooon sitä, että pitäjässä on toiminut ja toimii mm. useita vapaita kristillisiä seurakuntia. Tässä teoksessa noudatetaan käytännöllisistä syistä paikkakunnan tavallista puhetapaa.

Johan Knutsonin piirros Pernajan kirkosta ja sen lähimmästä ympäristöstä 1800-luvun puolivälin ajoilta. Suomalainen kirkko ja porttirakennus olivat pystyssä vuonna 1815, jolloin Hipping teki oman piirroksensa (tämän teoksen kannessa), mutta ne purettiin ennen Knutsonin piirroksen syntyaikaa. Kummassakin piirroksessa ovat näkyvissä pitäjänkirkon lisäksi vanha kellotapuli (äärimmäisenä oikealla) ja sen vieressä lainamakasiini, jonka ulkoasu oli muuttunut kahden puheena olevan piirroksen syntyaikojen välillä.

Pitäjänkirkon ikä

Pitäjänkirkko on Pernajan kulttuurihistoriallisesti merkittävin rakennus. Sitä ovat tietysti moneen kertaan tutkineet niin arkeologit kuin historioitsijatkin, etupäässä taidehistorian ja arkkitehtuurin historian tuntijat, ja he ovat kirjoittaneet siitä lukuisia kuvauksia ja kommentaareja. Tutkijoita ja suurta yleisöä ovat erityisesti kiinnostaneet kysymykset siitä, miltä ajalta (tai miltä ajoilta)

kirkkorakennus on peräisin ja mitkä seikat ovat vaikuttaneet sen syntyyn.

Tässä voidaan puhua Pernajan kirkon ikää koskevasta perinnäisestä käsityksestä, sillä tutkijat ovat olleet asiasta miltei yksimielisiä pääosan 1900-luvusta, aina 1990-luvun puolivälin tienoille saakka. Tavanomaisen käsityksen Suomen keskiaikaisista kirkoista, niiden iästä ja syntyhistoriasta olivat vuosisadan alkupuolella muodostaneet ja formuloineet sellaiset tutkijat kuin K.K. Meinander (joka oli kotoisin Greggbölestä) ja I. Kronqvist. "Kronqvistin paradigmaa" kehitettiin Pernajan kirkkojen osalta edelleen vuonna 1956 ilmestyneessä pitäjänhistorian ensimmäisessä osassa, jolloin sitä tuettiin aikaisempien tutkijoiden tekemillä havainnoilla ja heidän esittämillään perusteluilla. Sen jälkeen puheena oleva käsitys oli pitkään yleisesti hyväksytty ja esiintyi sellaisena historiallisissa yleisesityksissä ja tietoteoksissa, joskin siitä saatettiin joissakin verraten vähämerkityksisissä asioissa hieman poiketa.

Useimpien Suomen keskiaikaisten kirkkojen syntyä koskevan perinnäisen käsityksen peruspiirteitä oli ajatus, että kirkot oli rakennettu vähitellen pitkähkön ajan kuluessa ja että tätä vaihetta oli kestänyt yhteensä monen vuosikymmenen tai jopa muutaman vuosisadan ajan.

Pernajan kirkon rakennusvaiheet olivat tässä selostettavan käsityksen mukaan olleet seuraavat: 1. sakaristo 1200-luvulla, "kaikkein viimeistään vuoteen 1300 mennessä"; 2. runkohuone (siis kirkon pääosa) puusta samaan aikaan, puinen runkohuone purettu viimeistään 1390-luvulla; 3. kivinen runkohuone ilman holvia ja kivipäätyjä, rakennettu viimeistään 1390-luvulla, jolloin se mainitaan paavin kirjeessä; 4. pylväsrivit, holvit ja päädyt, kaikki kiveä, mahdollisesti 1420-luvulla, ylempi ulkokatto myöhemmin. Kolmannessa ja neljännessä vaiheessa olisi Viron Paadisten luostarin väellä ollut varsin suuri osuus tapausten kulkuun [luostarista puhutaan eräässä myöhemmässä, pitäjän papistoa käsittelevässä luvussa].

Kronqvistin paradigmaa ja näin ollen mm. Pernajan kirkon rakennusvaiheiden ajoitusta arvosteli jyrkästi Markus Hiekkanen

vuonna 1994 ilmestyneessä väitöskirjassaan. Hiekkanen esitti, ja ilmeisesti varsin hyvin perustein, ettei 1390-luvulta peräisin olevaa Pernajaa koskevaa paavin kirjettä, kuten ei yleensäkään anekirjeitä, juuri voida käyttää kirkkojen rakentamisajankohdan määrittämiseen; Suomea koskevissa paavin kirjeissä ei lainkaan sanota, että kyse olisi juuri kivikirkoista.

Sikäli kuin 1390-luvulta peräisin olevalla anekirjeellä ylipäänsä todellisuudessa on yhteyttä Pernajaan rakennettuun kirkkoon, siinä tarkoitettu kirkko lienee ollut puinen. Aikaisemminhan käytettiin Pernajan asutuksen syntyhistorian lähteenä kertomusta Tait of Pirnistä, mutta kun sitä ei enää voida ottaa huomioon, ei liioin voida mitenkään varmasti väittää, että puukirkko oli rakennettu 1200-luvulla. Varovaisempi ajoitus olisi 1300-luvun alku tai sen puoliväli, jonka aikoihin Pernajaa aletaan mainita erityisenä seurakuntana.

Nykyään pidetään varmimpana menetelmänä, jolla esimerkiksi juuri keskiaikaisten kirkkojen ikä voidaan määrittää, dendrokronologiaa. Sen avulla – tutkimalla puuaineksen vuosilustojen paksuusvaihteluita – voidaan saada tarkat tiedot puuesineen tai -rakennuksen iästä. Fil. lis. Marja-Terttu Knapas tutki vuonna 1990 Pernajan kirkon sanottua menetelmää käyttäen. Hän selvitti runkohuoneen alkuperäisten kattotuolien ja muiden puurakenteiden iän. Tällöin osoittautui, että ainakin tämä kirkon pääosa oli rakennettu 1430-luvun lopulla tai 1440-luvun alussa.

Myös mm. Helsingin pitäjän, Sipoon ja Pyhtään kirkot on tutkittu dendrokronologisesti. Tätä menetelmää soveltaen suoritettujen tutkimusten mukaan sanotut kolme kirkkoa on rakennettu muutamaa vuotta myöhemmin kuin Pernajan kirkko. Dendrokronologia on siis osoittanut, että Itä-Uudenmaan kivikirkoista neljä on suunnilleen saman ikäisiä. Todennäköisesti myös Porvoon, Itä-Uudenmaan emäpitäjän, kirkko on rakennettu nykyiseen kokoonsa 1400-luvun puolivälin tietämissä. Helsingin pitäjän, Sipoon, Porvoon, Pernajan ja Pyhtään kirkot muodostavat keskiaikaisten kirkkojen joukossa yhtenäisen ryhmän (itäisempi Vehkalahden kirkko on rajatapaus). Tämän erityisen Itä-Uudenmaan kirkkojen ryhmän olemassaolo on niitä aikaisemman tutkimuksen vaalimia käsityksiä, joita on korostettu myös 1990-luvulla.

Uusien 1990-luvulla esitettyjen teorioiden mukaan tavallinen keskiajan kivikirkko rakennettiin kokonaisuudessaan yhteen menoon: sakaristo, runkohuone holveineen ja päätyrakenteineen sekä asehuone. Tähän kaikkeen kului kolme tai enintään kymmenkunta vuotta. Pernajan kirkko oletetaan rakennetun tällä tavoin joskus vuosien 1430 ja 1450 välillä. Muiden Itä-Uudenmaan ryhmään kuuluvien kirkkojen rakennustyöt arvellaan aloitetun 5–25 vuotta myöhemmin kuin Pernajan kirkon.

Saattaa vaikuttaa yllättävältä, että Pernajan pitäjän kirkko on uusien teorioiden mukaan hiukan vanhempi kuin Itä-Uudenmaan emäseurakunnan Porvoon ja muiden samaan ryhmään kuuluvien pitäjien. Tällaisen ajoituksen yhtenä painavana perusteluna on se, että Porvoossa oli ilmeisesti ollut kivikirkko jo 1410-luvulla (sen pohjapinta-ala oli noin puolet nykyisen Porvoon tuomiokirkon pohjapinta-alasta). Siihen aikaan, kun Itä-Uudenmaan kivikirkkojen rakentamisesta päätettiin, ei siis olisi välttämättä tarvinnut aloittaa Porvoosta, koska olot olivat siellä tässä suhteessa jo joltisenkin hyvällä kannalla. Eräiden Pernajan kirkon tyylipiirteiden katsotaan viittaavan siihen, että se on ryhmän vanhin kirkko; tällaista osviittaa antavat mm. sakariston ainutlaatuinen pohjoisikkuna ja itäisen päädyn yläosan äärimmäisen niukka koristelu.

Mikäli 1990-luvulla esitetyt uudet ajoitukset ovat oikeita, Pernajan kirkko on paitsi Itä-Uudenmaan ryhmän vanhin myös koko Suomen mannermaan vanhimpia nykypäiviin asti säilyneitä kirkkoja – se sijoittuu tässä heti Turun tuomiokirkon ja neljän sen naapurikirkon jälkeen. – Toiset tutkijat taas väittävät, ettei tämä kuva ole oikea, vaan useimmat Varsinais-Suomen vanhat kirkot sijoittuvat ikäjärjestyksessä Turun tuomiokirkon jälkeen seuraaviksi.

Pernajan kirkon sisätilojen arkkitehtoninen struktuuri on rikas, rikkaampi kuin useimmissa Suomen keskiaikaisissa kirkoissa. Tähän vaikuttavat sellaiset ainekset kuin traveet (kolmeen laivaan nähden kohtisuorassa sijaitsevat osat, joita erottavat toisistaan ja laivoista pääasiallisesti pohjois-eteläsuuntaa noudattavat pylväsparit), joita on kirkossa silmiinpistävän monta. Suomessa on vain neljä kirkkoa, Pernajan kirkon lisäksi Kemiön, Paraisten ja Sauvon kirkot, joissa on 6 traveeta; vielä enemmän niitä on vain Turun tuomiokirkossa. Pernajan kirkon kahdessa itäisimmässä traveessa, jotka sijaitsevat kuorin yllä, on taiteellisesti koristetut tähtiholvit, kuten on vastaavissa Kemiön ja Sauvonkin kirkkojen osissa.

Yläkuvassa pitäjänkirkko suunnilleen 1900-luvun taitteen aikoihin. Takana vasemmalla vuosina 1854-55 rakennettu kellotapuli. Kirkon valkeat seinät ja ympäristön kasvillisuuden vähäisyys antavat karun vaikutelman. Museovirasto. Alakuvasta näkyvät kirkon ja sen ympäristön 1900-luvulla tapahtuneen kehityksen tulokset. Valok. J. Lindroth 2003.

Lopuksi on palautettava mieliin, että aikaisemmin arveltiin Viron Paadisten luostarin vaikuttaneen eri tavoin aktiivisesti Pernajan kirkon ja muiden Itä-Uudenmaan kivikirkkojen rakentamiseen. Nykyisin on sen sijaan päädytty siihen käsitykseen – näin mm. C.-J.

Gardberg Porvoon kirkon rakennushistoriasta laatimassaan selvityksessä (1996) –, että Baltialla yleisemmin oli osuutensa näihin tapahtumiin.

Gardbergin mukaan Suomenlahden eteläpuolelta tullut vaikutus saattoi ilmetä jopa sillä tavoin, että puheena olevat kirkot, ainakin Sipoon, Porvoon, Pernajan ja Pyhtään kirkot, ovat ehkä esimerkiksi jonkun virolaisen rakennusmestarin ja hänen johtamiensa virolaisten muurarien rakentamia. Työt olisi siinä tapauksessa tehty urakoina jokusen 1400-luvun puolimaihin ajoittuvan vuosikymmenen mittaan. Tämä sopisi hyvin kuvaan, kun Suomenlahden yli oli myöhäiskeskiajalla muutenkin vilkkaat yhteydet, kuten tämän teoksen kauppaa käsittelevässä luvussa 4.6 on kuvattu. Nykyajan Tallinnan-kävijä saattaa kenties niin ikään saada vahvistusta teorialle, kun hän katselee vanhan kaupungin seinäsyvennyksiä ja muita päätykoristuksia ja havaitsee, että ne muistuttavat suuresti Itä-Uudenmaan kirkkojen päätyjen yksityiskohtia – tai vertailee Tallinnan Olevisten kirkon tähtiholvia esimerkiksi vastaaviin Porvoon ja Pernajan kirkkojen kuorien holveihin.

Uuden tutkimuksen vuosituhannen vaihteessa antama kuva Pernajan kivikirkon rakentamisesta on tiivistettynä seuraava: Kirkko rakennettiin noin v. 1440 yhtenäisen suunnitelman mukaisesti. Töitä suunnitteli ja johti luultavasti Pohjois-Saksasta tullut ”arkkitehti”, joka senjälkeen samojen päälinjojen mukaisesti rakensi viisi muuta kirkkoa Keski- ja Itä-Uudellamaalla. Hänen oletetun ensimmäisen työkohteensa mukaan hän on Hiekkaselta saanut nimen ”Pernajan mestari”. Erääksi tämän mestarin tunnusmerkiksi on esitetty iso 28-jakoinen tähtiholvi.

Vanha kirkkosali

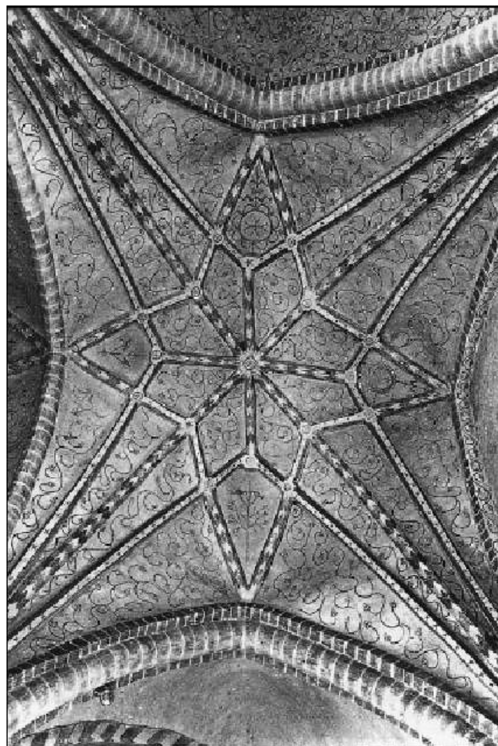
Kun Pernajan kirkko oli 1400-luvun puolivälin aikoihin valmiina, sen sisäkuva oli katolisen myöhäiskeskiajan sääntöjen ja tapojen mukainen; näitä noudatettiin niin siinä tavassa, millä kirkkosali

jaettiin eri osiin, kuin sen koristelussakin. Edellisessä alaluvussa mainittiin pääasiallisesti vain sellaisia sisäkuvan yksityiskohtia, joilla on merkitystä rakennuksen ajoittamisen kannalta. Seuraavassa tarkastellaan kirkkosalia pääpiirteittäin keskittyen enimmäkseen sen kiinteään sisustukseen kokonaiskuvan hahmottumiseen vaikuttavana ainesosana; eräistä yksityiskohdista puhutaan jäljempänä. Kirkkosalin kuvaus jäsentyy osittain aikajärjestyksen mukaisesti, ja siinä käsitellään muutamia kehitysvaiheita, jotka kaiken kaikkiaan ulottuvat keskiajalta 1900-luvulle.

Kirkkosali jakautui pituussuunnassa kolmeen laivaan ja poikittaissuunnassa kuuteen traveehen. Kahteen itäisimpään traveehen oli nähtävästi alunperin sijoitettu kuori. Tähän viittaa vahvasti mm. se, että niiden holvit olivat runsaammin ja taiteellisemmin koristettuja kuin muiden traveiden. Pääalttari oli alkuaikoina idästä lukien toisessa traveessa. Silloin seurakuntalaiset voivat eräitä seremonioita toimitettaessa kulkea alttarin ympäri. Aita, joka erotti kuorin muusta kirkkosalista, kulki siihen aikaan idästä lukien toisen pylväsparin kohdalta. Kirkossa säilynyttä suurta krusifiksia lienee tuolloin pidetty kuorin aidan kohdalla, samoin niin ikään nykypäiviin säilynyttä Marian kuvaa. – Myöhemmin alttari siirrettiin kirkon itäiselle seinustalle ja kuorin aitaus idästä lukien ensimmäisten pilarien välille; kuorin pinta-ala supistui tällöin puoleen entisestä.

Vuosina 1938–39 toimitettu suuri entistämistyö antoi kirkkosalille jälleen enemmän sen alkuperäistä keskiaikaista leimaa, joka oli jonkin ajan kuluttua uuden ajan alkuvuosista melkoisesti peittynyt. Rakentamisvaiheessa ei pylväiden punaisia tiilipintoja ollut peitetty rappauksella, ja seinät ja holvit oli silloin ja lähinnä seuraavien vuosikymmenten aikana koristeltu maalauksin. Holvien kattoihin oli maalattu enimmäkseen kiehkuroita ja muita – nykyaikaista sanontaa käyttääkseni – nonfiguratiivisia koristeita. Mutta seinille ja paikoitellen holvien kattoihinkin maalattiin eläviä olentoja esittäviä hahmoja sekä kohtauksia, joissa ne esiintyivät. Aiheet oli osaksi

otettu arkitodellisuudesta, kuten reki ja hevonen sekä aseiden käyttöä harjoittelevat ritarit, osaksi mytologiasta, joka tässä tapauksessa oli silmiinpistävän maallista: aiheina esiintyvät mm. sellainen rivitetyistä kivistä tehtävä labyrintti, jota on nimitetty jatulintarhaksi tai "junfurtanssiksi" (jungfrudans, tieteellinen nimitys on sokkelolatomus), ja merenneito – Odysseiasta tunnettu seireeni.

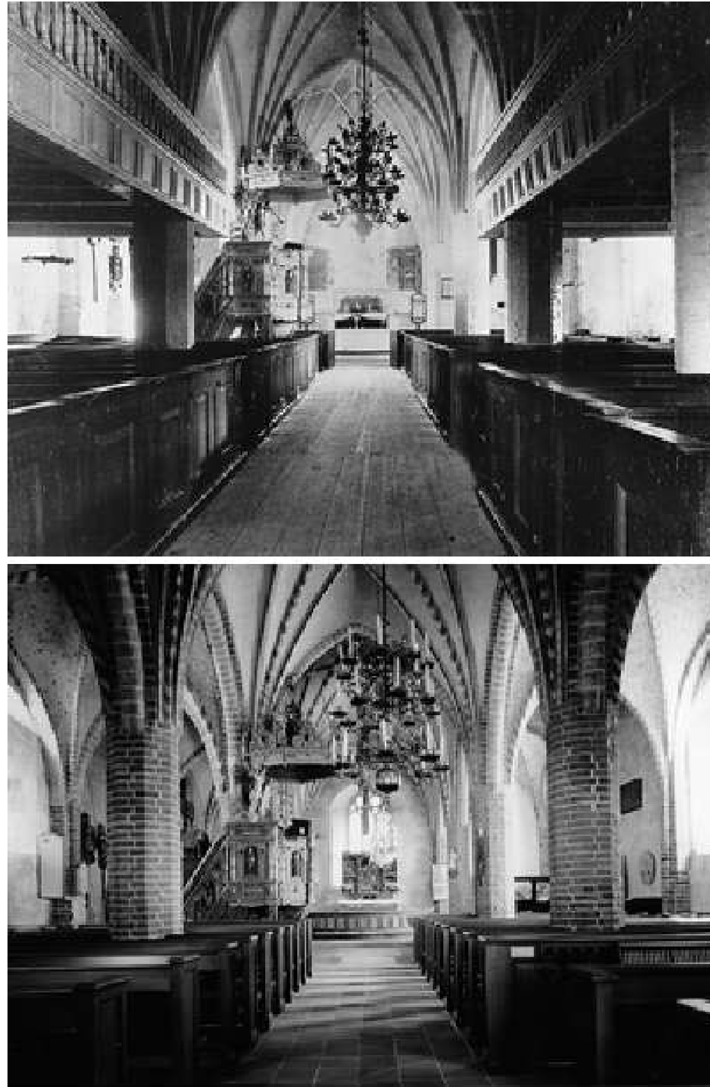

Tähtiholvi Pernajan kirkon alttarin yllä. Valok. P.O. Welin 1980. Museovirasto.

Ikkunat koristeltiin lasimaalauksin. Pääosa niistä tuhoutui ilmeisesti isonvihan aikana 1700-luvun alussa. Niistä 1670-luvulla tehdyt piirrosjäljennökset antavat kuitenkin kuvan eräistä lasimaalausten aiheista. Erityisen mielenkiintoisia ovat kaksi vaakunakilpeä – Tavastin ja Krummediken aatelissukujen vaakunat. On arveltu, että ne viittaavat Turun piispaan Maunu Tavastiin (piispana 1412–50) sekä linnanpäällikkö Krister Nilsinpoika Wasan (Vase) puolisoon. Krister Nilsinpoika oli vuosina 1417–42 Viipurin linnan päällikkönä, ja hänelle oli läänitetty Viipurin lääni, johon silloin kuului myös Porvoon lääni.

Mikäli tulkinta on oikea, vaakunat on ehkä saatettu asettaa kirkkoon kiitokseksi

kahdelle sen ajan yhteiskunnan johtajiin kuuluvalle miehelle – hengelliselle ja maalliselle auktoriteetille –, koska he olivat arvovallallaan tukeneet kirkon rakennushanketta. Samaan yhteyteen liittyy mahdollisesti myös holvimaalauksiin kuuluva kuvio, joka Markus Hiekkasen mukaan "näyttää olevan Vasan suvun vaakuna".

Pitäjänkirkon keskikäytävä Reinhold Hausenin vuoden 1870 vaiheilla ottamassa valokuvassa. Siihen aikaan oli vielä kummallakin puolen keskikäytävää lehteri; ne ulottuivat puolitiehen kohti alttaria. Jakob af Forsellesin perheen 1760-luvulla lahjoittama kynttiläkruunu riippuu keski- ja poikkikäytävän risteyksen yllä. Seinät ja pylväät

hahmottuvat varsin vaaleina. Museovirasto.

Alakuvassa sama osa kirkkoa siinä asussa, jonka sen interiööri sai lähinnä vuosina 1899-1901 ja 1938-39 suoritettujen entistämistöiden johdosta. Valok. J. Lindroth 2003.

Aatelisten koristama kirkko

Kirkkosali sai 1500-luvulla ja aivan erityisesti 1600-luvulla osaksi uudenlaisen leiman, mikä johtui pitäjän aatelisten asukkaiden kirkolle antamista lahjoista sekä sinne pystytetyistä yksityisten aatelishenkilöiden muistomerkeistä. Pääosa näistä interiöörin uusista aineksista oli syntynyt hautajaisten yhteydessä. Jälkimaailma tuntee siten Pernajan kirkon yhtenä maan huomattavimmista hautauskirkoista; se kertoo monin tavoin barokkityylin hallitsemasta 1600-luvusta, mutta jossain määrin myös edellisen ja seuraavan vuosisadan hautakulttuurista ja tavoista, joilla vainajia niiden aikana muistettiin.

Haudat oli kirkon ensimmäisistä ajoista asti valmistettu sen lattian alle, arvokkaimmat hautapaikat olivat kuorissa tai lähellä sitä. Eri kartanoiden omistajaperheillä oli omat hautakammionsa, esimerkiksi Tjusterbyn ja Tervikin hautakammiot olivat kuorin pohjoispuolella ja Sarvilahden sen eteläpuolella; Särkilahden oli keskilaivassa suoraan alttarin edessä. Haudan yllä oli hautakivi, joko lattian korkeudella tai kivisellä jalustalla. Lattiaan upotetut hautakivet kuluivat ajan mittaan pahasti, joten suuri osa niihin hakatuista teksteistä ja kuvioista on tuhoutunut. Näin kävi mm. Ernst Creutzin (k. 1635) ja hänen puolisonsa hautakiven; se on sittemmin siirretty Sarvilahden hautakappeliin. Arvid Tönnenpoika Wildemanin (k. 1617) ja hänen puolisonsa hautakivi on välttynyt kulumiselta; se on nykyään, hyvin säilyneenä, pystyasennossa kuorin seinustalla.

Arvid Tönnenpoika Wildemanin (kuollut 1617) ja hänen puolisonsa Anna Hansintytär Björnramin (k. 1616) hautamonumentti. Mm. joonialaisten pylväiden muodostama kehys antaa taideteokselle renessanssin leiman. Valok. J. Lindroth 2003.

Kirkon lattian itäosan alle ei 1600-luvun loppupuolella enää tahtonut mahtua uusia hautapaikkoja. Kaksi pitäjän aatelisperhettä rakennutti silloin itselleen hautakappelit eli hautakuorit kirkon seinän ulkosivulle. Malli oli olemassa Turun tuomiokirkossa sekä Tukholman Riddarholmenin kirkossa, joka oli paljolti kuninkaallisen perheen ja ylimysten käytössä. Pernajan kirkon eteläseinustalle, heti asehuoneen itäpuolelle, pystytettiin kahdeksankulmainen kappelirakennus, joka oli todennäköisesti suunnilleen saman kokoinen kuin asehuone; kappelirakennus avautui kirkkosaliin. Kappeli kuului Creutzin suvulle vuoteen 1728 asti, jolloin sen sai haltuunsa Carl Armfelt, joka haudattiin sinne vuonna 1736. Sen jälkeen sitä tavallisesti nimitettiin Armfeltin kuoriksi tai Isnäsin kuoriksi. Viimeisenä sinne haudattiin vuonna 1835 Ulrica Charlotta Armfelt (maalauksen “mansikkatyttö”). Kappeli purettiin vuoden 1860 aikoihin ja sieltä kirkkosaliin avautuva oviaukko muurattiin umpeen; kappelin paikka merkittiin monikulmaisella reunuskivellä sekä muistokirjoituksella. Tässä kuvatun kappelin itäpuolelle oli aikoinaan rakennettu Idlaxin kappeli, ilmeisesti lähinnä Ernst Forbesin (k. 1677) hautapaikaksi. Idlaxin viimeisiä, Wreden sukuun kuuluvia omistajia ei haudattu kappeliin; se purettiin samoihin aikoihin kuin Isnäsinkin kappeli.

Kirkkoon vuonna 1652 lahjoitettu saarnastuoli, runsaasti koristeita viljelevää barokkityyliä. Sen katoksessa näkyvät mm. lahjoittajien, Lorenz Creutzin ja hänen puolisonsa Elsa Duwallin, vaakunat. Valok. J. Lindroth 2003.

Jälkimaailmalle kirkossa näkyvimpinä säilyneitä muistoja aateliston hautauskulttuurista ovat seinille ripustetut vaakunakilvet. Niiden alareunaan on yleensä kiinnitettynä tanko, joka kertoo siitä, että vaakunoita kuljetettiin hautajaissaattueessa siten, että ne näkyivät saattoväen yläpuolella. Tapana oli, että vaakuna hautajaisten jälkeen asetettiin kirkkosalin seinälle. Vainajan oman vaakunakilven lisäksi saatettiin sen läheisyyteen kiinnittää hänen isän- ja äidinpuoleisten esi-isiensä vaakunoita. Pernajan kirkko on niitä äärimmäisen harvoja Suomen kirkkoja, joissa on aatelismiehen oman vaakunan lisäksi täydellinen kokoelma niiden sukujen vaakunoita, joista hän on polveutunut. Kyseessä on vuonna 1667 nuorena kuollut vapaaherra Jakob Lorenzinpoika Creutz; kirkossa – nykyään kuorin pohjoisseinällä – on ryhmä, johon kuuluvat suuri

Creutzin suvun oma vaakuna, sekä sen alapuolelle asetetut kuusitoista vaakunaa, kaikkien niiden aatelissukujen vaakunat, joiden jälkeläisiin vainaja kuului.

Pernajan kartanopitäjän kirkon sisustukseen kuuluu muutamia muitakin muistoja 1600-luvusta, aatelin loistokaudesta. Kaksi huomattavinta esinettä ovat saarnastuoli ja alttarikaappi. Saarnastuoli on prameaa barokkityyliä. Sen lahjoitti vuonna 1652 kirkolle Lorentz Creutz vanhempi, joka siihen aikaan oli kirkon mahtava ja avokätinen esimies (tästä on kerrottu luvussa 6.1). Saarnastuolin katoksen koristelussa ovat keskeisellä sijalla lahjoittajan ja hänen puolisonsa sukujen vaakunakilvet. (Saarnastuolista ja “Pernajan mestarista” kerrotaan hieman tarkemmin luvun 7.5 taidehistoriaa käsittelevässä jaksossa.)

Alttarikaappi on tutkijoiden käsityksen mukaan valmistettu Pohjois-Saksassa 1500-luvun alussa. Kuvien aiheena on Raamatun

kertomus Jeesuksen ristiinnaulitsemisesta. Kaapin lahjoitti kirkolle Idlaxin omistaja eversti Ernst Forbes, todennäköisesti vuoden 1650 paikkeilla. - Alttarikaapin yläpuolella Lennart Segerstrålen lasimaalaus vuodelta 1939. Sen aiheena on kirkon suojelija arkkienkeli Mikael, joka kantaa rakenteilla olevan kirkon mallia ja taistelee Pahuuden lohikäärmettä vastaan. Valok. J. Lindroth 2003.

Alttarikaappi tuli Pernajan kirkkoon samoihin aikoihin kuin saarnastuolikin. Se lienee valmistettu Pohjois-Saksassa 1500-luvun alussa, siis myöhäisgotiikan aikoina. Kaapin koristeena on viiden kohoreliefin sarja, jossa kuvataan Raamatun kärsimyshistoriaa; ensimmäisessä maalauksessa (alhaalla vasemmalla) Pilatus pesee kätensä ja viimeisessä (alla oik.) Jeesus haudataan. Taideaarre joutui eversti Ernst Forbesin omistukseen, todennäköisesti jossakin Keski-Euroopassa joskus kolmikymmenvuotisen sodan aikana – millaisten tapahtumien yhteydessä hän sai sen haltuunsa, sitä voidaan vain arvailla. Palattuaan kotiinsa Idlaxin kartanoon hän lahjoitti alttarikaapin pitäjän kirkkoon. Ei tiedetä tarkoin, milloin tämä tapahtui, mutta vuodelta 1653 on säilynyt tieto, jonka mukaan Forbes korjautti vahingoittuneen taideteoksen entiselleen. Se oli sen jälkeen kauan jaettuna kahteen osaan, jotka oli sijoitettu kahden puolen kuorin ikkunaa, kunnes ne vuonna 1898 kirkkoa entistettäessä palautettiin alkuperäiseen asuunsa ja yhdeksi kokonaisuudeksi.

Kirkon penkit, kynttiläkruunut, kamiinat ym. kalusteet

Katolisen tavan mukaan seurakuntalaiset seisoivat kirkollisten toimitusten aikana. Pernajan kirkossa oli alun perin istumapaikkoja vain papeille – kuorissa – ja kenties jokunen yksittäinen penkki jotakuta maalliseen rälssiin kuuluvaa sanankuulijaa varten. Näyttää siltä, että pitäjän herrasväki alkoi vasta 1600-luvun puolella yleisesti laitattaa itselleen penkkejä; luultavasti eri perheiden penkit olivat aika lailla erilaisia. Sekä herrasväelle että rahvaalle jaettiin 1650-

luvulla istumapaikat. Ensimmäiset penkkirivit varattiin herraskartanoiden omistajille ja heidän perheilleen.

Kirkkoon alettiin 1660-luvulla rakentaa lehtereitä. Pitäjän väkiluku oli kasvanut edellisten kolmen vuosikymmenen mittaan, ja tuloaan tekevä luterilainen puhdasoppisuus aiheutti, että niitä, jotka eivät käyneet kirkossa riittävän usein, rangaistiin. Ensimmäinen lehteri rakennettiin kirkkosalin länsilaidalle. 1690-luvulla laitettiin lehteri myös pohjoiseen sivulaivaan; se ulottui miltei sakariston ovelle asti. Suunnilleen vuosien 1750 ja 1790 välillä rakennettiin vielä neljä uutta lehteriä, niin että niitä oli lopulta seinillä miltei yltympäri, lukuunottamatta kuorin seinän keskiosaa. Asiaintila jatkui 1900-luvun taitteen aikoihin toteutettuun restaurointiin asti, jolloin lehtereitä alettiin purkaa. Ensiksi olivat vuorossa kuorin sivulehterit. 1930-luvun lopulla oli kaikki sivulehterit poistettu, ainoastaan läntisen päätyseinän urkuparvi oli jäljellä. Kirkkosali oli näin jälleen saanut avoimuutta, jota vailla se oli ollut runsaiden kahdensadan vuoden ajan.

Kirkon valaistus oli muinaisina aikoina himmeä, mikäli lähdetään siitä, mitä myöhemmin on edellytetty. Sisätilojen hämäryyttä lisäsivät valoisina vuorokaudenaikoina ikkunoiden lasimaalaukset, koska ne värillisinä suodattivat valoa. Mutta yöjumalanpalveluksissa ja varhaisten talviaamujen messuissa valaistus ei ollut riittävä. Ensimmäinen tieto siitä, että Pernajan kirkossa oli kiinteitä valaistuslaitteita, on 1600-luvun taitteesta, jolloin Arvid Tönnenpoika Wildeman lahjoitti suuren messinkisen kynttiläkruunun, jossa oli pidikkeet kahdellekymmenelle kynttilälle. Tämän Tjusterbyn herralta saadun lahjan lisäksi kirkko sai 1600-luvulla kynttiläkruunuja Degerbyn, Särkilahden ja Isnäsin kartanoiden omistajilta sekä lisäksi yhden tukholmalaiselta raatimieheltä Thomas Permanilta, joka oli tällä tavoin “halunnut oikein ajattelevan kristityn lailla muistaa ja kunnioittaa syntymäpaikkaansa ja kotipitäjänsä kirkkoa”.

Kaikki mainitut kynttiläkruunut katosivat sota-aikana 1700-

luvun alussa, kun ne kaivettiin maahan – paikkaan, joka on jälkimaailmalle jäänyt tuntemattomaksi.

Kun 1700-luku oli ehtinyt pitemmälle, kirkko alkoi jälleen saada kynttiläkruunuja lahjoiksi; kallisarvoisimman niistä antoi Loviisan pormestari af Forselles (maksuksi varaamastaan hautapaikasta). Valaistusta paransi hiukan sekin, että kirkon seinät kalkittiin valkeiksi. Tämä tapahtui mahdollisesti jo 1600-luvulla; varmoja tietoja siitä, että seiniin ja holveihin siveltiin uusi vaalea maalikerros, on vuosilta 1760, 1851–52, 1882 (jolloin myös mm. saarnastuoli ja lehterit maalattiin valkoisiksi) ja 1899–1901 (pylväät kalkittiin valkeiksi viimeistään silloin). Tällaiset toimenpiteet johtuivat osittain käytännöllisistä syistä, osittain siitä, ettei täällä vielä myöhäisenäkään aikana juuri arvostettu katolisen ajan värikkyyttä.

Sähkövalaistus hankittiin kirkkoon ensimmäisen kerran vasta vuonna 1927 piispan kehotettua toimittamansa tarkastuksen yhteydessä seurakuntaa tähän.

Kirkossa ei ollut minkäänlaisia lämmityslaitteita ennen vuotta 1831, jolloin sakaristoon muurattiin kaakeliuuni. Itse kirkkosaliin asennettiin vuonna 1881 kaksi kamiinaa, jotka sijoitettiin kahden pylvään viereen kirkon keskiosaan. Kamiinat osoittautuivat kuitenkin paloturvallisuuden kannalta vaarallisiksi, niitä siirrettiin useaan kertaan uusiin paikkoihin ja ongelmaa koetettiin ratkaista muillakin tavoin, mutta vuosina 1938–39 suoritetun restauroinnin yhteydessä ne korvattiin lattiaan asennetulla sähkölämmityksellä.

Edellä on joissakin kohdin mainittu, että Pernajan kirkossa suoritettiin vuosina 1896–1901 ja 1938–39 laajoja entistämistöitä. Lopuksi voidaan lyhyenä tiivistelmänä luetella muutamia niihin kuuluneita toimenpiteitä, jotka vaikuttivat olennaisesti kirkkosalin ulkoasuun: Vuosina 1896–1901 peruskorjattiin toisaalta alttarikaappi, toisaalta vaakunakilvet, jotka ovat siitä lähtien olleet näkyvillä alkuperäisessä asussaan. Vuosina 1938–39 asennettiin uusi lämmitysjärjestelmä, joka ei vaatinut yhtä näkyviä laitteita kuin entinen, ja poistettiin vaaleat värikerrokset, joilla oli eri aikoina

peitetty mm. seiniä, holveja, pylväitä ja saarnastuolia koristavat maalaukset ja niiden muut värikkäät osat. Päätyjen tiilikoristeet otettiin samojen periaatteiden mukaisesti taas näkyville. Näin rakennuksen ulkopuoli sai asun, joka sopi yhteen kirkkosalin alkuperäiseksi palautetun kokonaiskuvan kanssa.

Pernajan suomalainen kirkko vuosina 1689–1841

Pitäjänkirkon eteläpuolella, kirkkomaan kiviaidan sisäpuolella, oli vuodesta 1689 lähtien suomalainen kirkko, joka oli seurakunnan tuolloin todenäköisesti muutamia kymmeniä ihmisiä käsittävän kielivähemmistön käytössä. Rakennusta kuvataan lähteissä lyhyesti yksinkertaiseksi puukirkoksi. Sen sisustuksesta mainitaan saarnastuoli, jonka Arvid Tönnenpoika Wildeman oli aikoinaan lahjoittanut pitäjänkirkkoon; kun Lorentz Creutz vuorostaan lahjoitti pitäjänkirkolle uuden saarnastuolin, vanha Wildemanin antama tuoli vietiin pois ja siirrettiin sitten suomalaiseen kirkkoon.

Tämän pienen temppelin ovet ja lattia eivät juuri kävijöiden paljoudesta kuluneet. Pernajan papisto ilmoitti vuonna 1763, että suomalaisessa kirkossa oli tapana pitää jumalanpalvelus joka kolmas sunnuntai, vaikka siellä usein oli vain kuudesta kymmeneen sanankuulijaa. Vähitellen rakennus rappeutui. Vuonna 1841 muutamat pitäjän suomenkieliset asukkaat lausuivat vastauksena heille esitettyyn kysymykseen, etteivät he tarvinneet omaa erityistä kirkkoa, kun pitäjänkirkossakin oli tilaa. Seurakunta myi – saatuaan aikeelleen tuomiokapitulin hyväksymisen – vielä samana vuonna (siis 1841) suomalaisen kirkon huutokaupalla; ostaja sai purkaa rakennuksen ja viedä sen jäännökset pois.

Muutamia kirkon taideaarteita

Edellisissä alaluvuissa on kerrottu mm. Pernajan pitäjänkirkon alttarikaapista, saarnastuolista, kynttiläkruunuista ja vaakunakilvistä. Ne kaikki ovat toki todellisia taideaarteita (kuten koko kirkkokin), mutta ne ovat kirkkosalissa näkyvillä aina ja niin huomattavina ja silmiinpistävinä osina sitä, että oli luonnollisinta käsitellä niitä kirkkosalin kuvauksen yhteydessä. Seuraavassa esitellään sellaisia kirkon kalleuksia, jotka kuuluvat selkeämmin irtaimistoon, käyttääkseni näin arkipäiväistä sanaa.

Aluksi käsitellään muutamia arvoesineitä, jotka ovat kuuluneet kirkon sisustukseen, mutta jotka ovat tavalla tai toisella joutuneet sieltä pois. Sen jälkeen kuvataan valikoimaa kirkossa nykyäänkin tallella olevia esineitä, suunnilleen siinä aikajärjestyksessä, missä kirkko on ne saanut. Valtaosa niistä on nimittäin tullut sinne lahjoina.

Reformaation haittavaikutukset – sellaisina, miksi ne muodostuivat Ruotsin kuninkaan sitä toteuttaessa – ulottuivat myös Pernajan kirkon taideaarteisiin. Vuonna 1535 esimerkiksi vietiin kirkosta pois kolme puuveistosta, jotka esittivät kirkon suojelijaa pyhää Mikaelia sekä pyhää Lauria ja pyhää Eerikiä. Veistoksiin arvellaan kuuluneen kallisarvoisia koristuksia, joita aarteita keräävä kuningas lienee ahnehtinut.

Osa kirkon hopeaesineistä. Ylähyllyllä vasemmalla pateeni, joka on valmistettu vuonna 1612 Koskenkylän "Silverbergetistä" saadusta metallista. Oikealla edessä kaksi porvoolaisen kultasepän Jören Dammertin valmistamaa kynttilänjalkaa, joissa on pakotettuja barokkiornamentteja. Niihin on kaiverrettu vuosiluku 1681 sekä tietoja lahjoittajista. Nämä olivat Mathias Forbuksen puoliso Brita Creutz ja Ernst Forbesin puoliso Christina Boije. Mainitut Forbus- ja Forbes-nimiset herrat olivat isä ja poika; he omistivat mm. Pernajan Idlaxin kartanon. Valok. J. Lindroth 2003.

Sota toi ja sota vei. Vuosina 1618–48 käyty kolmikymmenvuotinen sota oli Pernajan kirkon näkökulmasta tarkasteltuna ilmeisestikin antoisa. Alttarikaappi, joka on Pernajan kirkon suurimpia kalleuksia, tuli silloin pitäjään siksi, että Idlaxin kartanon omistaja osallistui muutaman vuoden ajan menestyksellisesti Manner-Euroopassa

käytyyn sotaan. Suuri Pohjan sota (1700–21) sitä vastoin vei Pernajan kirkosta aarteita enemmän kuin mikään muu minään aikana käyty sota. Kuten edellä on kerrottu, piilotettiin kirkon kaikki viisi kynttiläkruunua hyvissä ajoin ennen venäläisten tuloa vuonna 1713; myös kaksi (tai kolme) kirkonkelloa vietiin turvallisempaan paikkaan. Yksi kelloista oli Lorenz Creutz vanhemman lahjoittama; se painoi 1995 kiloa ja pitäjäläiset olivat antaneet sille nimen Storbombon ("Iso Kaikuva"). Sen paremmin kruunuja kuin kellojakaan ei sodan jälkeen löydetty. Mutta Storbombon on aina kiinnostanut pernajalaisia aarteenetsijöitä, vielä enemmän kuin muut kätketyt kalleudet; se on kuitenkin aina myös pettänyt heidän toiveensa.

Eräitä arvoesineitä myytiin muualle. Vuonna 1735 todettiin, että Ernst Creutzin vuonna 1635 lahjoittama suuri hopeinen alttarikannu "on vanha, eikä sitä enää käytetä". Pitäjänkokous päätti myydä sen huutokaupalla saadakseen varoja kirkon korjaamiseen; kannun huusi itselleen Liljendalin kartanon omistaja kenraali Armfelt. Kirkon kaksi vanhaa alttaritaulua menettivät ajan mittaan yhä pahemmin pitäjäläisten arvostuksen. Aluksi alttaritauluna oli vuoden 1770 paikkeilla hankittu porvoolaisen Lindström-nimisen maalarin valmistama maalaus, joka esitti kirkon suojelijaa pyhää Mikaelia taistelemassa perkelettä vastaan. A.J. Hipping lausui vuonna 1817, että maalaus "herätti enimmäkseen pahennusta". Se siirrettiin 1800-luvun puolimaissa "kirkon takaosaan", ja se joutui lopulta Kansallismuseon varastoon. Labbyn kartanon omistaja Ad. von Essen lahjoitti vuoden 1850 vaiheilla kirkkoon uuden (mahdollisesti Desarnaud-nimisen taiteilijan maalaaman) alttaritaulun, mutta sen syrjäytti 1900-luvun taitteen aikoihin alttarikaappi, joka todella onkin ylivoimaisesti arvokkaampi; taulu siirrettiin pitäjäntupaan.

Kirkon monet säilyneet taideteokset valaisevat myös pienenä valikoimana keskiajalta 1900-luvulle tapahtunutta kehitystä. Kirkon todennäköisesti alkuperäistä keskiaikaista asua edustavat paitsi kirkkosali pylväineen, holveineen ja seinämaalauksineen myös

kasteallas, triumfikrusifiksi ja muutamat pienehköt puuveistokset; alttarikaappi, joka tuli kirkkoon runsaat sata vuotta valmistumisensa jälkeen, edustaa keskiajan viimeistä vaihetta.

Kirkon toista loistoaikaa on taidehistoriallisesta näkökulmasta katsottuna barokin aikakausi, jonka pääasiallisesti 1600-luvulle ulottuvasta taiteesta ovat huomattavimpina jatkuvasti näkyvinä esimerkkeinä saarnastuoli, hautamuistomerkit ja aatelisvaakunat. Niihin liitettiin 1930-luvun restauroinnin jälkeen kaksi 1670-luvulla valmistettua taiteellisesti korkeatasoista kupariarkkua. Kirkon hopeaesineistöön on 1600-luvulta lähtien kuulunut pitäjän herrasväkien lahjoittamia kynttilänjalkoja, ehtoolliskalkkeja ja muita sentapaisia esineitä, ja juhlatilaisuuksissa käytetään vieläkin vuosina 1669 ja 1684 valmistettuja messukasukoita. Viimeksi mainitun kasukan lahjoitti aikoinaan kirkkoon edellä mainittu Tukholman porvari Thomas Perman, joka lahjoitti myös ehtoolliskalkin ja muita arvoesineitä.

1700- ja 1800-lukujen uudishankinnat eivät olleet läheskään yhtä runsaita kuin 1600-luvun. Mm. kirkkotekstiilien valikoima karttui 1800-luvun lopulta 1950-luvulle asti saatujen lahjoitusten ansiosta. Loviisan kaupunkiin 1950-luvulla liitettyjen kylien asukkaat lahjoittivat vanhalle seurakunnalleen jäähyväisiksi alttarivaatteen. Samoihin aikoihin Sarvisalon neljä kylää lahjoittivat yhdessä kirkolle votiivilaivan.

Lahjoittajien joukon sosiaalinen koostumus oli ajan mittaan monipuolistunut. Herraskartanoiden omistajat esiintyivät kuitenkin perinnäiseen tapaansa lahjoittajina – tästähän on Pernajan kirkon taidehistoriassa varsin viljalti esimerkkejä – vielä myöhäisinä aikoina. Tämä näkyi mm. siinä, että he tukivat taloudellisesti sellaisia vaativia restaurointeja, jotka kysyivät paljon työtä ja varoja. Niinpä toinen asehuoneessa näkyvillä oleva 1600-luvun barokkityyliä edustava kupariarkku entistettiin 1930-luvulla Malmgårdin Creutzin perheen kustannuksella. Kuorin ikkunan keskiosaan valmistettiin samaan aikaan lasimaalaus, joka viittasi keskiajan kirkonrakennustyöhön; tämä taideteos taas saatiin hankituksi Sarvilahden von Bornien sukuun kuuluvien perheiden lahjoituksen ansiosta.

Pitäjänkirkon papit

Pernaja mainitaan ensimmäisen kerran kirkollisena

hallintoyksikkönä kuninkaallisessa kirjeessä, joka on päivätty syyskuun 22. päivänä 1352. Pernaja oli silloin Porvoon emäseurakunnan alaisuuteen kuuluva kappeliseurakunta. Samanlaisiin oloihin viittaavat myös hieman vanhemmissa, vuosilta 1340 ja 1351 peräisin olevissa asiakirjoissa esiintyvät tiedot Porvoon alaisuuteen kuuluvista kappeleista. Niissä puhutaan kahdesta kappeliseurakunnasta, jotka varmasti olivat Pernaja ja Sipoo, vaikka näitä ei mainitakaan nimiltä.

Voidaan hyvin perustein olettaa, että Pernajassa oli vuodesta 1340 lähtien oma pappi tai että siellä ainakin kävi säännöllisesti Porvoossa asuva pappi; paikkakunnan saarnahuoneena oli ehkä puukirkko. Kun ajatellaan, että seudun kiinteä asutus oli luultavasti alkanut vakiintua 1300-luvun taitteen aikoihin, ei voida pitää mahdottomana sitäkään, että Pernajassa oli ollut pappi ja saarnahuone jo jonkin aikaa ennen vuotta 1340. Asiasta ei kuitenkaan ole mitään suoranaisia varmoja tietoja.

Tässä luetellaan Pernajan kirkkoherrat (ne, joista on jälkimaailmalle säilynyt vähänkin tietoja), esitetään paimenmuisto, niin kuin ennen vanhaan sanottiin. Seitsemästä ensimmäisestä kirkkoherrasta – niistä, jotka olivat virassa suunnilleen keskiajan loppuun saakka ulottuvana ajanjaksona –, on säilynyt vain yksi lyhyt maininta tai enintään kaksi. Joidenkin kirkkoherrojen toimista esitetään seuraavassa lyhyehköjä kommentteja.

Herra Andreas oli ensimmäinen nimeltä tunnettu Pernajan seurakunnan pappi, ja todennäköisesti hän oli myös sen ensimmäinen kirkkoherra. Ennen kuin hänet nimitettiin virkaan vuonna 1362, Pernaja oli runsaat kymmenen vuotta kuulunut niihin Uudenmaan paikkakuntiin, jotka olivat kirkollisesti joutuneet jossain määrin Viron Paadisten luostarin alaisuuteen. Luostari oli Ruotsin kuninkaan vuonna 1351 tekemien lahjoitusten perusteella saanut eräissä Uudenmaan pitäjissä mm. patronaattioikeuden (mikä merkitsi, että sillä oli vaikutusvaltaa pappien valinnan suhteen), oikeuden eräiden verojen perimiseen sekä mm. Helsingin ja Pyhtään

pitäjissä lisäksi oikeuden varsin tuottoisaan jokikalastukseen – mainittujen pitäjien joissa oli kosolti lohta. Virolainen luostari ja suomalainen Turun hiippakunta kävivät valtataistelua, jossa hiippakunta vuonna 1362 sai tilapäisesti yliotteen. Herra Andreaksen voidaan katsoa päässeen Pernajan kirkkoherraksi piispan eikä luostarin ehdokkaana.

Pitäjän seuraava nimeltä tunnettu kirkkoherra, Helvik Stoltefoth, mainitaan virkansa haltijana vuonna 1404. Hänen virkakautensa pituutta ei tiedetä, mutta se päättyi viimeistään vuonna 1413. Se sattui järjestyksessä toiselle ajanjaksolle, jolloin Paadisten luostarilla oli taas hallussaan ne oikeudet, jotka sillä oli aikaisemmin ollut Pernajassa ja eräissä muissa pitäjissä. Tuota ajanjaksoa kesti 1370-luvulta vuoteen 1428. On arveltu, että herra Helvik sai kiittää juuri luostaria siitä, että hän oli päässyt Pernajan kirkkoherran virkaan. Stoltefothin suku oli baltiansaksalainen; se omisti 1400-luvulla Pernajan Thorsbyn Nybondaksen tilan, joka oli siihen aikaan rälssitila.

Laurens Skytte mainitaan Pernajan kirkkoherrana vuonna 1442. Hän toimi näin ollen täällä aikana, jolloin pystytettiin koko pitäjänkirkko kerralla (uusimman tutkimuksen mukaan) yhtenäiseksi suunnitellun rakennushankkeen mukaisesti. Herra Laurens toimi 1450-luvulla Turun tuomiokirkon taloudenhoitajana. Tekee mieli tulkita tämä seikka aihetodisteeksi, joka viittaa toisaalta siihen, että mies oli saattanut aikaisemmin ansioitua taloudellisesti vaativien hankkeiden parissa (kirkonrakennustyö olisi ollut juuri sellainen), toisaalta siihen, että hänellä oli ennestään hyvät suhteet piispaan ja tuomiokapituliin. Nykyäänhän arvellaan, että nimenomaan hiippakunnan johto osoitti erittäin suurta aktiivisuutta 1400-luvun puolivälin paikkeille ajoittuneessa kehitysvaiheessa, jolloin rakennettiin lukuisia kirkkoja. Aikaisemmin on oletettu Paadisten luostarin vaikuttaneen suuresti esimerkiksi Itä-Uudenmaan keskiaikaisiin kirkonrakennushankkeisiin; käsitystä on kenties tarkistettava. (Juuri tätä asiaa valaisevat tuonaikaiset

lähteet ovat kuitenkin kovin niukat, mikä pysyy hankalana ongelmana, yritettiinpä kumpaa tahansa teoriaa todistaa oikeaksi.)

Pernajan kirkkoherrat	
Andreas	mainitaan 1362
Helvik Stoltefoth	mainitaan 1404
Laurens Skytte	mainitaan 1442
Cyprianus Andreae	mainitaan 1497
Thomas	mainitaan 1510
Bartolomeus (Bertil)	mainitaan 1513 ja 1525
Eskil Bertilinpoika	mainitaan 1537
Andreas Laurentii Teit	noin 1550 - 85 (?)
Johannes Canuti	noin 1585 - 90 (?)
Mikael Andreae Brynthe	noin 1590 (?) - 1617
Johannes Martini Teit	1618 - 32
Axel Borgstadius	1633 - 40
Zacharias Stachaeus	1641 - 81
Petrus Serlachius	1681 - 1738
Johan Haberman	1740 - 56
Benedikt Krook	1758 - 70
Peter Bergh	1773 - 85
Jakob Skogman	1785 - 1807

(Vuoden 1807 jälkeen seurakunta oli vuoteen 1867 asti Porvoon piispan palkkapitäjänä eli anneksina. Seurakunnan varapastoreina olivat tänä aikana:)	
Abraham Mollerus	1812 - 23
Carl Fredrik Relander	1823 - 38
Gustaf Roselius	1839 - 50 (-67)
Kirkkoherrat vuoden 1867 jälkeen:	
Otto Ferdinand Hofdahl	1867 - 81
Gustaf Roselius	1883 - 92
Albin Mikander	1894 - 1915
Herman Henrik Snellman	1918 - 35
Isidor Eriksson	1936 - 54
Hugo Glader	1955 - 73
Frej Fernström	1973 - 78
Nils Månsson	1978 - 85
Robert Lemberg	1987 - 92
Uolevi Salminen	1992 -

Pernajan keskiaikaisen paimenmuiston päätteeksi saadaan ensimmäinen pitäjästä tunnettu esimerkki – se on vuoden 1530 tienoilta – siitä, että poika, tässä tapauksessa Eskil Bertilinpoika, pääsi isänsä seuraajaksi tämän hallussa olleeseen papinvirkaan.

Andreas Laurentii (Anders Larsinpoika; tuohon aikaan pappien etu- ja isännimistä käytettiin latinalaistettuja muotoja) oli pitäjän kirkkoherrana 1500-luvun loppupuolella, ja Johannes Martini (Hans Mårteninpoika) oli samassa virassa, kun oli ehditty jonkin matkaa 1600-luvulle. He ovat Pernajan paimenmuistossa huomattavia tunnetun Teetin (eli Teitin) suvun edustajia. Heidän ajoistaan lähtien asiakirjalähteet antavat yhä runsaammin ja monipuolisempaa tietoa pitäjän yksittäisistä papeista, niin että näistä saadaan entistä tarkempi ja yksityiskohtaisempi kuva. Andreas Laurentii osoittautuu mahtavaksi ja vaikutusvaltaiseksi rovastiksi, jonka lääni käsitti koko Itä-Uudenmaan (tuohon aikaan rovastin arvo oli ainoastaan nykyisen

lääninrovastin asemassa olevilla papeilla). Hän oli myös laivanvarustaja ja omisti Hagabölen sekä muitakin tiloja. Hänen veljenpoikansa Johannes Martini oli Pernajan kirkkoherrana vuosina 1618–32, mutta lähdeaineistosta ei saada niinkään tietoja hänen virkatoimistaan, vaan enemmän hänen puuhistaan tilanomistajana – hän omisti Lilltetomin kartanon ja kolme neljäsosaa Bergbystä – sekä rahanlainausliikkeen harjoittajana.

Papinvirat kulkivat Suomessa tuohon aikaan monesti sukuperintönä, ja joskus näin tapahtui Pernajassakin. Niinpä Johannes Martinin seuraajaksi tuli vuonna 1633 hänen vävynsä Axel Simonis Borgstadius, Porvoosta kotoisin oleva papinpoika. Borgstadius on Pernajan vanhempien aikojen paimenmuistossa yhdessä suhteessa varsin erikoinen henkilö. Hän näet erosi vuonna 1640 kirkkoherran virasta ja eli sen jälkeen ratsutilan omistajana Vanhankylän Pellaksessa.

Borgstadiuksen virkaero liittyi ehkä siihen, että hänen kappalaisensa, jonka nimi oli Henrik Olianus, syytti häntä aviorikoksesta. Syntyneestä oikeudenkäynnistä oli tietysti jonkin verran hupia käräjäyleisölle; sen sijaan ei tiedetä, kiinnostiko se tuomiokapitulia.

Olianusta varhaisemmista kappalaisista mainittakoon Thomas Staffaninpoika, joka oli 1540-luvulla ollut Pernajan ensimmäinen kappalainen. Olianus itse harjoitti papinvirkansa hoidon ohella maataloutta omistamallaan Hagabölen tilalla. Hänen leskensä myi Hagabölen vuonna 1662 Pernajan silloiselle kappalaiselle Nicolaus Olavi Sylviukselle. Pernajassa oli vuodesta 1649 lähtien kaksi kappalaisen virkaa. Toiselle kappalaiselle osoitettiin vuonna 1659 asuttavaksi kirkon lähistöllä sijaitseva tontti, toinen sai vuonna 1669 varsinaiseksi kappalaisenpappilaksi Hommansbyn Ingaksen tilan. Mutta monilla Pernajan papeilla oli omia tiloja, jopa kartanoitakin.

Siihen aikaan, kun viimeksi mainitut Pernajan seurakunnan henkilöstöjärjestelyt pantiin toimeen, seurakuntaa oli vuodesta 1641 johtanut kirkkoherra Zacharias Stachaeus. Hän oli tehokas organisaattori, joka onnistui saamaan pitäjäläiset hankkimaan kirkkoherran avuksi toisenkin kappalaisen ja jonka aikana

pitäjänkokouksesta tuli säännöllisesti toimiva itsehallintoelin. Seurakuntalaiset, jotka eivät osallistuneet velvoitteidensa mukaisesti pappilan rakentamiseen ja papin palkan maksamiseen, haastettiin oikeuteen, samoin sapatinrikkojat. Rovasti Stachaeus osallistui ainakin vuosien 1643 ja 1680 välisenä aikana valtiopäiviin Itä-Uuttamaata edustavana pappissäädyn jäsenenä. Hän omisti Härkäpään Hermansin tilan, joka näyttää juuri hänen aikanaan lähteneen kohoamaan kohti herraskartanon asemaa.

Stachaeusta seurasi vuonna 1681 kirkkoherrana hänen vävynsä Petrus Serlachius, joka oli lähtöisin Särkilahden kartanosta. Serlachius oli nuorena vastavalmistuneena maisterina kutsuttu Malmgårdin omistajan valtaneuvos Ernst Johan Creutzin kotisaarnaajaksi. Tässä tehtävässä ollessaan – ellei jo aikaisemmin – hän joutui läheiseen kosketukseen niiden korkeiden yhteiskuntapiirien kanssa, joilla oli suuri vaikutusvalta Pernajankin seurakuntaelämässä ja joiden kanssa oli tärkeää pystyä harjoittamaan joustavaa yhteistyötä. Niinpä olikin ennen kaikkea pitäjän aatelin antamien suositusten ansiota, että kuningas ja tuomiokapituli kesällä 1681 nimittivät Serlachiuksen Pernajan kirkkoherraksi. Hän hoiti virkaansa kuolemaansa asti, joka tapahtui 83 vuoden iässä vuonna 1738. Serlachiusta on Pernå sockens historia -teoksen ensimmäisessä osassa luonnehdittu “erittäin huomattavaksi hengenmieheksi”. Hän piti joka päivä talonväelleen rukoushetken ja huolehti (tarvittaessa kihlakunnanoikeuden avustamana) siitä, että pitäjäläiset täyttivät kirkon joka sunnuntai. “Voimallisena saarnaajana ja vaativana opettajana hän edusti aikansa hengen mukaista ankaraa Jumalan pelkoa ja luterilaista puhdasoppisuutta, mutta niiden jyrkkyyttä lievensi lämmin myötämielisyys niitä sieluja kohtaan, jotka oli uskottu hänen hoitoonsa.”

Petrus Serlachiuksen toimia tilanomistajana ja useilla aloilla työskennelleenä yrittäjänä on käsitelty tämän teoksen aikaisemmissa luvuissa. Hänen osuuttaan isonvihan aikaisiin tapahtumiin kosketellaan sen viimeisessä pääluvussa.

Kerrottakoon tässä vain lyhyesti niistä huolista, joita Serlachiukselle aiheutti seurakunnan kappalainen Jobst Totilius. Tämä oli syntynyt talonpojan poikana Pitkäpään Toddaksen talossa. Totilius vei isonvihan aikana muutamia kirkon arvoesineitä turvaan meren taakse Tukholmaan. Hän joutui myymään osan niistä saadakseen varoja elatukseen. Vaikeudet jatkuivat hänen palattuaan vuonna 1721 solmitun rauhansopimuksen jälkeen kotiinsa, sillä sodan hävittämän pitäjän asukkaat katsoivat, ettei heillä ollut varaa elättää kolmea pappia. Alituisiin riitoihin työlästyneenä kappalainen koetti hukuttaa huolensa lasiin.

Vuoden 1725 mikkelinpäivänä Totilius herätti suurta pahennusta, kun hänen nähtiin astelevan sakaristosta saarnastuoliin peruukki takaperin päässään. Rovasti Serlachius ratsasti jumalanpalveluksen jälkeen kotiinsa ja kysyi ohi mennessään kirkkokansalta, mitä tämä oli arvellut herra Jobstin saarnasta. Rovastille vastattiin, että kaikki olivat kyllä kappalaisen "takeltelevasta puheesta" huomanneet tämän olevan juovuksissa. – Tässä ei ole syytä kuvata tarkemmin, kuinka kappalainen tämän jutun johdosta pidätettiin virantoimituksesta. Sen sijaan kannattaa panna merkille tuokiokuva 70-vuotiaasta rovastista, joka kulkee kirkosta ratsain pappilaan – tai ehkä sukukartanoonsa Särkilahteen,olihan hänen sielläkin vielä katsottava, miten maatilan syystyöt sujuivat.

Myöhemmistä 1700-luvun kirkkoherroista herättää erityistä huomiota Johan Haberman, lähinnä siksi, että hän edusti pietistissävyistä kristillisyyttä. Samanlaista uskonnollisuutta kannattivat myös useat pitäjän aateliset tilanomistajat, ja se poikkesi monessa suhteessa Serlachiuksen edustamasta ortodoksiasta (käsite tarkoittaa tässä luterilaista puhdasoppisuutta; sillä ei tällöin ole mitään tekemistä itäisen ortodoksisen kirkon kanssa).

Habermanin seuraajan Benedikt Krookin jälkeen tapahtunut viranvaihdos on esimerkkinä siitä, kuinka vanhoina aikoina pyrittiin turvaamaan "pesän säilyminen", toisin sanoen turvaamaan kuolleen papin leskelle ja lapsille edelleen kohtalainen elintaso. Pastori Bergh avioitui näissä merkeissä leskiruustinna Krookin kanssa; on ajateltavissa, että kirkkoherranvaalin ratkaisi Berghin eduksi juuri tämänsisältöinen aviolupaus. Jakob Skogman onnistui vaatimattomista sosiaalisista lähtöasemistaan huolimatta luomaan itselleen vankemman taloudellisen aseman kuin hänen kaksi äsken mainittua edeltäjäänsä konsanaan; hän hankki Myrskylästä runsaasti maaomaisuutta ja Pernajasta puolet Särkilahden kartanosta. Skogman oli tyypillinen valistuksen ajan pappismies; A.J.

Hipping, joka luki hänet oppi-isiinsä, arvioi häntä henkilönä mm. seuraavasti: “Hän säilytti aina sen jalon ja hienostuneen käytöksen, joka tekee sivistyneen seuraelämän niin miellyttäväksi.”

Mainittu A.J. Hipping kuului sukunsa viimeiseen Pernajassa toimineeseen sukupolveen. Suvun jäseniä oli ollut täällä kappalaisen, ruukinsaarnaajan ja apulaispapin toimissa aina Koskenkylän ruukin saarnaajasta Henrik Hippingistä asti, joka oli tullut sanottuun tehtävään vuonna 1691. Tällaisten alempien papinvirkojen haltijoista on tässä 1700-luvulta mainittava myös Johan Forsskåhl ja Erik Johan Lönnrooth. Lönnroothin kuoltua vuonna 1791 Pernajan toinen kappalaisenvirka muutettiin vasta perustetun, Pernajan emäseurakunnan alaisuuteen kuuluvan Liljendalin kappeliseurakunnan kappalaisen viraksi. Pernajan kappalaisen David Hippingin kuoltua peri hänen virkansa vuonna 1820 hänen vävynsä Gustaf Ruuth, joka sai vähitellen haltuunsa myös Segersbyn kartanon ja sen alustalaistilat.

Kirkkoherra Skogmanin kuoltua vuonna 1807 Pernajasta tuli Porvoon tuomiokirkon anneksipitäjä. Tämä merkitsi, että piispa oli oman, Porvoossa hoidettavan virkansa ohella myös Pernajan kirkkoherran viran haltija. Hän sai myös suuremman osan kirkkoherran palkasta; pienempi osa käytettiin varapastorin palkaksi, pappismiehen, joka hoiti pääosan pitäjän kirkkoherralle tavallisesti kuuluvasta työstä. Varapastoreista pitäjäläiset arvostivat erityisesti Gustaf Roseliusta, joka hoiti vuoteen 1883 asti oman toimensa lisäksi ajoittain myös kappalaisen virkaa.

Pappeja daameineen Sjögårdin kartanon pihalla 1900-luvun taitteessa. Kirkko ja kellotapuli näkyvät lahden toisella puolen. Istumassa kirkkoherra Gustav Roselius, seisomassa kappalainen O.G. Gardberg. Museovirasto.

Kun Pernaja oli päässyt anneksipitäjän alisteisesta asemasta, seurakunta voi vuonna 1867 taas valita oman kirkkoherran. Monet olisivat halunneet kutsua Roseliuksen neljänneksi vaalisaarnaajaksi, mutta tuomiokapituli ei myöntynyt tähän. Virkaan nimitettiin sen sijaan rovasti Otto Ferdinand Hofdahl. Tämä oli hädin tuskin ehtinyt astua virkaansa, kun eräs sanomalehti jo julkaisi uutisen, jonka mukaan seurakuntaan oli nyt tullut entistä ankarampi komento. Uusi kirkkoherra antoi lukukinkereillä laiskanläksyjä niin monille, ettei moista ollut nähty eikä kuultu miesmuistiin, ja piti aivan kohtuuttoman pitkiä jumalanpalveluksia – väitettiin, että ne saattoivat kestää jopa seitsemän ja puoli tuntia. Kuten seuraavasta luvusta (7.2) ilmenee, rovasti Hofdahl kyllä osallistui ansiokkaasti pitäjän kansakoululaitoksen edelleenkehittämiseen.

Hofdahlin jälkeen seurakunta sai vuonna 1883 – viimeinkin ja

yksimielisesti – valituksi Gustaf Roseliuksen kirkkoherraksi. Kuollessaan vuonna 1892 Roselius oli palvellut Pernajan seurakuntaa pappina 56 vuoden ajan. Samoihin aikoihin työskennellyt uskollinen seurakunnan palvelija oli Otto Gabriel Gardberg, joka oli tullut Pernajaan apulaispapiksi vuonna 1851 ja joka päätti uransa kappalaisena vuonna 1902. Hän muistutti kylläkin yhtä kaukaista edeltäjäänsä, Totiliusta, sikäli että seurakuntalaiset joutuivat toisinaan toteamaan kappalaisen eksyneen väkijuomien suhteen pois kohtuuden tieltä; niinpä paikkakunnan folkloreen tallentuikin joukko Gardbergistä kertovia juttuja.

Vuonna 1960 otetussa valokuvassa seisoo keskellä kirkkoherra Hugo Glader, äärimmäisenä oikealla kappalainen Nils Månsson, toisena vasemmalta kanttori Walfrid Wulff. Kaksi muuta herraa ovat kumpikin Pernajan entisiä kanttoreita.

Kirkkoherrojen Albin Mikanderin ja Isidor Erikssonin aikana,

tarkemmin sanoen vuosina 1896–1901 ja 1938–39, suoritettiin pitäjänkirkon suuret entistämistyöt. 1900-luvun loppupuolella virassa olleista kirkkoherroista kaksi, Hugo Glader ja Nils Månsson, oli aikaisemmin toiminut seurakunnan kappalaisina; he palvelivat näin ollen Pernajan seurakuntaa kaiken kaikkiaan varsin pitkään, edellinen 23 ja jälkimmäinen 30 vuotta. Pitäjän paimenmuistoon sisältyy varhaisemmilta ajoilta vielä huomattavasti pitempiäkin virkakausia – esimerkiksi Petrus Serlachiuksen ja Gustaf Roseliuksen –, mutta ne kuuluivat sellaisiin aikoihin, jolloin pappien eläkeikä oli tuntematon käsite.

Pappilat

Herra Andreas, joka 1360-luvulla nimitettiin Pernajan – tiettävästi ensimmäiseksi – kirkkoherraksi, asui mahdollisesti samalla paikalla, missä kirkkoherran pappila nykyäänkin sijaitsee. Pappilan historiasta ei kuitenkaan ole varmoja tietoja aikalaislähteissä ennen kuin vuodelta 1680. Silloin tuli Petrus Serlachius seurakunnan kirkkoherraksi, ja pappila, joka oli hänen käytettävissään hänen pitkän virkakautensa ajan, sijaitsi melko varmasti sillä tontilla, joka on myöhemminkin ollut kirkkoherran virkatalon paikkana. Siirryttäessä ajallisesti taaksepäin tapaamme vuosilta 1562 ja 1571 säilyneet kirjalliset tiedot, joiden mukaan Pernajan pappila oli tuhoutunut – kummallakin kerralla tulipalossa. Pappilan sijainti ei mainituista lähteistä ilmene, mutta ei liene liian uskaliasta olettaa, että kyse oli nykyisestä pappilan tontista.

1500-luvun loppupuolta varhaisemmalta ajalta jälkimaailma ei saa kirjallisista lähteistä suoranaisia tietoja pappilan sijaintipaikasta. Voidaanhan kyllä viitata siihen, ettei ole sellaisiakaan lähdetietoja, joiden mukaan se olisi sijainnut muualla kuin nykyisen tontin paikalla, mutta tämä ei

periaatteessa ole riittävä argumentti. On siis välttämättä käytettävä muuta kuin kirjallista aineistoa.

Nykyisellä pappilan tontilla vuodesta 1997 lähtien suoritetut arkeologiset tutkimukset ovat tuottaneet tavallaan mielenkiintoisia tuloksia. Paikalta on löydetty mm. savesta valmistettujen kannujen ja tuoppien sekä myös olutlasien sirpaleita (nämä kaikki ovat mahdollisesti ajoitettavissa 1300-luvulle), kolme Virossa 1400-luvulla lyötyä rahaa sekä esine, jonka toista päätä on käytetty nykyajan hammastikun tavoin, toista vahan poistamiseen korvasta (tällaiset välineet olivat myöhäiskeskiajalla muodissa erillisinä kapineina).

Pernajan pappila. Kuvassa oikealla vanha, vuosina 1775-76 pystytetty päärakennus (joka on myöhemmin ollut siipirakennuksena). Vuosina 1850-51 pystytetty päärakennus vasemmalla. Valok. B. Bonns 1981.

Mainitut sekä eräät muut löydöt osoittavat, että paikalla on todennäköisesti ollut asutusta 1300-luvulta lähtien. Asukkaat ovat tuskin olleet tavallista rahvasta, pikemminkin säätyläisiä, joiden elämä on joiltakin osin ollut jopa jossain määrin ylellistä. Tämä tukee käsitystä, jonka mukaan on ajateltavissa, että paikalla on jo myöhäiskeskiajalla ollut pappila. Ongelmana on

kuitenkin edelleen se, ettei yksikään löytö osoita selvästi, että paikalla olisi asunut nimenomaan pappeja.

Tässä jouduttiin välttämättä poikkeamaan arkeologian puolelle, mutta nyt esityksen on palattava käsittelemään kirjallisista lähteistä tavattuja varmoja tietoja – tällä kertaa niitä, jotka kertovat kirkkoherran virkatalon historiassa 1700-luvun taitteen jälkeen sattuneista vaiheista. Serlachiuksen aikana päärakennus, joka oli paritupatyyppiä, sijaitsi miespihan länsisivulla (suunnilleen nykyisen päärakennuksen paikalla). Siihen nähden kohtisuorassa, pihamaan pohjoislaidalla, oli ns. piispantupa. Nimi johtui siitä, että rakennukseen majoitettiin vieraita esimerkiksi piispantarkastusten aikana. Nimitys sekä se tosiasia, että paikalla on ilmeisesti melkoisen vanha kellari, tuntuvat kuitenkin helposti yllyttävän myöhempien aikojen ihmisten mielikuvituksen liian hurjaan laukkaan. Piispantupa paloi vuonna 1712, ja pappilan päärakennus rappeutui isonvihan aikana.

Vuosina 1738–46 pystytettiin piispantuvan kellarin ylle pappilan uusi päärakennus. Vuosina 1775–76 kohosi samalle paikalle uusi rakennus. Se on maalattu punaiseksi, ja siinä on mansardikatto; sellaisena rakennus on vieläkin jäljellä pihamaan pohjoislaidalla. Pihan länsilaidalle pystytettiin vuosina 1850–51 kirkkoherraa varten uusi asuinrakennus, joka sekin on säilynyt nykyaikaan asti.

Seurakunnan kappalaiset, joita oli 1600-luvun puolivälistä vuoteen 1791 asti kaksi, asuivat tavallisesti kirkon lähistöllä omissa taloissaan. Hommansbyn Ingaksessa oli kyllä kappalaisen virkatalo, mutta se oli kappalaisen pappilana vain siinä mielessä, että kappalainen peri vuokran tilaa viljelevältä lampuodilta tai “arrendaattorilta”. Kun Liljendal muodostettiin vuonna 1791 omaksi kappeliseurakunnakseen, Pernajan toinen kappalainen muutti sinne. Emäseurakuntaan jäänyt kappalainen asui edelleen Kirkonkylän seudulla, jotkut kappalaiset omistivat

oman kartanonkin ja asuivat siellä, kuten edellä on kerrottu. Kun kunta oli vuona 1886 saanut Thorsbyn Nallaksen omistukseensa, se myi tilan seurakunnalle, joka järjesti sen vuonna 1889 kappalaisen virkataloksi. Nallaksen korvasi kappalaisen virka-asuntona ja kansliatilojen sijaintipaikkana vuosina 1966–67 pystytetty rakennus, joka sijaitsee keskeisellä paikalla, aivan lähellä pitäjäntupaa ja kirkkoa. Siltä puuttuu kuitenkin iän ja historian patina, joka tuo useille muille seurakunnan omistamille rakennuksille erityistä arvokkuutta.

Kappalaiselle rakennetun uuden virka-asunnon vieressä sijaitseva pitäjäntupa on vanha, vuonna 1756 pystytetty rakennus, jota käytettiin aluksi runsaiden sadan vuoden ajan käräjätalona. Seurakunta alkoi vuoden 1890 paikkeilla käyttää sitä kokoustilana ja erilaisten kirkollisten toimitusten suorituspaikkana. Myöhemmin rakennus on suurta pieteettiä osoittaen entistetty.

Yksityiskohta Sergejevin vuonna 1811 maalaamasta akvarellista (luku 4.5.). Kuvassa Koskenkylän ruukinseurakunnan rakennukset joen itäpuolella, vanhan maantien pohjoispuolella. Vasemmalta

pappila (jonka julkisivussa oli seitsemän ikkunaa) ja (ylimpänä) kellotapuli sekä kirkko, jossa oli pieni torni, ns. kattoratsastaja.

Koskenkylän ruukin kirkko ja seurakunta

Siihen aikaan, kun Koskenkylässä toimi rautaruukki, ruukkiyhteisö muodosti oman seurakuntansa, jolla oli myös oma kirkko. Tällaisia ruukinseurakuntia ja -kirkkoja on Suomessa ollut osapuilleen kymmenellä vanhalla tehdaspaikkakunnalla. Erään tiedon mukaan kuului ruukinseurakuntaan Koskenkylän lisäksi myös koko Pernajan pitäjän luoteisosa. Seurakunnan oma väestökirjanpito on ristiriidassa tämän kanssa, sillä sen mukaan seurakunnalla oli vuosina 1749 ja 1820 noin 170 jäsentä; välillä jäseniä oli kolmen vuosikymmenen ajan yli 200 henkeä. Tämä merkitsee, että seurakunnan alueeseen todellisuudessa kuuluivat pääasiallisesti vain silloiset Koskenkylä, Itä-Koskenkylä ja Länsi-Koskenkylä. Ruukinseurakunta kuului joissakin asioissa Pernajan pastoraatin ja sen kirkkoherran alaisuuteen; välistä syntyi kiistoja seurakuntien toimivallasta.

Koskenkylän kaltaisessa ruukinseurakunnassa oli melko lailla itsestään selvää, että ruukin omistajalla oli patronaattioikeus, mikä tarkoittaa, että hän valitsi seurakunnan papin. Ruukin perustaja Lorenz Creutz nuorempi kutsui vuonna 1691 Koskenkylän ensimmäiseksi ruukinsaarnaajaksi Henrik Hippingin, josta tuli Hipping-suvun Pernajan haaran kantaisä.

Ruukinsaarnaaja Hippingille rakennettiin todennäköisesti hänen astuessaan virkaansa 1690-luvun alussa jonkinlainen saarnahuone. Myöhemmin, vuonna 1737, kruununvouti ilmoitti raportissaan, että ruukin omistaja C.J. Creutz oli äskettäin “antanut rakentaa uudelleen puukirkon, koska Venäläinen oli polttanut poroksi niinhyvin kirkon kuin ruukinkin”. Luultavasti ensimmäinen kirkko oli tuhoutunut venäläisten hyökättyä seudulle vuonna 1713;

kruununvoudin käyttämä sanamuoto viittaa siihen, että kirkko, jonka C.J. Creutz oli antanut pystyttää vuonna 1737 tai edellisenä vuonna, oli ehkä aivan uusi kirkkorakennus.

Koskenkylän ruukinkirkon kahdessa säilyneessä kellossa on kummassakin kaiverrus, jonka mukaan ne on valettu vuonna 1736. Kelloihin on niin ikään kaiverrettu mm. kirkkoa esittävät kuvat, joista saadaan tietoa kirkon ulkoasusta, josta kertoo myös historioitsija C. Carstenin myöhempi kuvaus. Kirkko oli yksilaivainen pitkäkirkko, jossa oli murrettu aumakatto ja pieni torni. Kirkko oli maalattu punaiseksi.

Sisäpuolelta kirkon seinät olivat valkoiset. Holvikatto oli maalattu siniharmaaksi; se jäljitteli taivaankantta, ja koristeina oli pilvenhattaroita sekä suuri joukko ns. puttoja, sieviä, siivekkäitä enkelinpäitä. Kuorissa oli alttaritaulun ympärillä kahdeksan ilmeisesti toisiinsa parittain yhteydessä olevaa korinttilaista pylvästä, jotka kannattivat runsaasti koristeltua täyskupolia. Kahden etumaisen pilarin kantaosiin oli kaiverrettu ruukin perustajan ja hänen puolisonsa nimet. Viimeksi mainittu yksityiskohta voitaneen tulkita kahdella tavalla. Ensinnäkin se voi merkitä, että joitakin osia 1690-luvulla rakennetusta ruukinkirkosta oli pelastunut isonvihan tuhoilta. Toinen – ja todennäköisempi – selitys on se, että nimet oli kaiverrettu pylväisiin kunnianosoitukseksi ruukin perustajalle vuosina 1736–37 suoritetun rakennustyön yhteydessä; tässä tapauksessa tuolloin pystytetty kirkko olisi ollut aivan uusi rakennus.

Ruukinkirkon pieni, sen katolle rakennettu torni näyttää olleen pelkkä koristus. Vuonna 1736 valettuja kelloja varten rakennettiin erillinen torni kirkon luoteispuolella sijaitsevalle kalliolle. Aivan kirkon ympärille laitettiin hautausmaa.

Ruukinsaarnaajina toimivat useimmiten nuoret, pappisuraansa aloittelevat miehet. He eivät jääneet Koskenkylään pitkäksi aikaa, sillä he hakeutuivat sieltä mielellään lihavampiin, itsenäisiin seurakuntiin. Samuel Ceder oli hänkin Koskenkylän ruukin pappina vain lyhyen aikaa, vuosina 1807–11, mutta hän ehti paikkakunnan

ensimmäisenä menestyksellisesti toimineena rokottajana ansioitua niin suuresti, että hänellä on oma paikkansa pitäjän historiassa.

Koskenkylän ruukin toiminta ja tuotto kääntyivät 1700-luvun lopulla laskusuuntaan. Lopulta raudanvalmistuksesta oli vuonna 1828 luovuttava ja ruukinseurakunta lakkasi samoihin aikoihin. Mainitun laskukauden aikana ruukin omistajaperhe ei katsonut itsellään olevan varaa suorituttaa kirkossa korjauksia, vaikka ne olikin aina silloin tällöin todettu välttämättömiksi. Rakennus sai esteettä rappeutua. Molemmat kirkonkellot myytiin vuonna 1850 Kymin seurakunnalle. Kenraalikuvernööri oli eräällä tarkastusmatkallaan todennut kirkon “rumentavan yleisen maantien vartta”. Tästä syystä hän vaati vuonna 1857, että kirkko ja kellotapuli purettaisiin. Näin tehtiinkin vuonna 1862. Sen jälkeen jäivät jäljelle vain kirkon perustusten jäännökset ja hylätty hautausmaa sekä joen rannassa sijaitseva pappila.

Hautausmaat, kappelit ja kellotapulit

Pernajassa lakattiin 1800-luvun taitteen tienoilla hautaamasta vainajia kirkkoon; menettely kiellettiin vuonna 1822 annetulla asetuksella. Vanhoja kirkon lattian alla sijaitsevia hautakammioita olivat 1700-luvulla käyttäneet hautapaikkoina pääasiallisesti niiden omistajat, siis kartanoiden herrasväet. Rahvas hautasi 1700-luvulla kuolleensa kirkkomaahan; silloin kuitenkin vielä epäröitiin hyvin paljon hautojen sijoittamista kirkon itä- ja pohjoispuolelle, sillä näitä ilmansuuntia pidettiin “pahoina”. Vuonna 1800 saatiin kuitenkin aloitetuksi kirkkomaan laajentaminen mainittuihin suuntiin. Kirkkomaalle alettiin vuonna 1825 istuttaa puita.

Kirkkomaalla oli vanhastaan muutamia rakennuksia. Yksi niistä oli porttirakennus, joka sijaitsi kirkkomaan kiviaitaan tehdyn, kirkon päädyn luota suoraan länteen vievän portin kohdalla; kirkkomaalle tultiin porttiholvin kautta. Porttirakennus purettiin vuonna 1821, kun hautausmaata laajennettiin länteen päin.

Kirkkomaalle rakennettiin osapuilleen vuosien 1815 ja 1835 välillä neljä yksityistä hautakappelia. Kaksi ensimmäistä olivat melko vaatimattomia. Toisen niistä laittoi kirkkomaan kiviaidan itäosan viereen ratsutilallinen Petter Grenman, Hemmingsin ym. tilojen omistaja; hän myi kappelin viimeistään vuonna 1818 maaherra Fr. Ad. Jägerhornin perillisille, jotka omistivat Nykullan kartanon. Grenman rakensi vuonna 1819 itselleen uuden vastaavanlaisen hautakappelin kiviaidan lounaisosan viereen.

Vuonna 1821 annettiin kreivi R.W. De Geer till Tervikin perillisille lupa rakentaa kreiville hautakappeli. Sen piirsi C.L. Engel. Vuonna 1834 rakennettiin vuonna 1831 annetun luvan nojalla Pehr Granstedtin piirtämä kappeli von Bornin suvun sekä aikaisempien Sarvilahden herrojen leposijaksi. Nämä kaksi kappelia muodostavat huomattavimman pitäjänkirkon ympäristöön kuuluvan empirekaudelle palautuvan aineksen.

Kun oli ehditty jonkin matkaa 1900-luvulle, oli käynyt selväksi, ettei vanhaa kirkkomaata enää voitaisi mainittavasti laajentaa muuttamatta maisemakuvaa varsin suuressa määrin. Vuonna 1924 tehdyn päätöksen mukaisesti laitettiin hiekkaharjulle muutaman sadan metrin päähän kirkon kaakkoispuolelle uusi hautausmaa. Sinne rakennettiin vuonna 1933 kappeli Eva Kuhlefelt-Ekelundin laatimien piirustusten mukaan; rakennuksen arkkitehtuuri noudatti maailmansotien välisen ajan klassisistisia virtauksia. Samaa tyylisuuntausta edustaa myös vuonna 1929 rakennettu Koskenkylän omistajaperheen yksityinen hautakappeli, jonka piirsi arkkitehti Harry Röneholm. Kappeli pystytettiin kartanon puistossa kohoavalle kummulle; se on Pernajan ainoa tällä tavoin erillinen hautarakennus.

Toisen maailmansodan jälkeen pystytettiin uusia kappelirakennuksia, joissa oli tarkoitus suorittaa muitakin kirkollisia toimituksia kuin ruumiinsiunauksia. Ne rakennettiin syrjäisempiin kyliin eri puolille pitäjää. Sarvisalon saaren oma hautausmaa vihittiin käyttöön vuonna 1949 ja sen yhteyteen rakennettu kappeli vuonna 1962. Vuonna 1947 otettiin käyttöön Liljendalin Andersbyn ja

Hommansbyn sekä Pernajan Skinnarbyn ja Tavastbyn yhteinen hautausmaa, seuraavana vuonna sille rakennettu kappeli, josta käytetään nimeä Andreaskapellet. Sekä Sarvisalossa että Andersbyn seudulla suunnitelmat toteutettiin voittopuolisesti paikallisten asukkaiden omin yhteisin voimin.

1940-luvulla syntyneistä hautausmaista on erikoisasemassa – Pernajassa niin kuin muuallakin – sankarihauta. Talvi- ja jatkosodassa kaatuneet pitäjäläiset haudattiin kirkkomaan kiviaidan eteläosan ohi kulkevan maantien toisella puolella sijaitsevalle alueelle. Alue kunnostettiin pääasiallisesti vuonna 1948 pystyttämällä sinne muistoristi ja hautakivet sekä laittamalla paikalle istutuksia ja aitaus. Työn olivat suunnitelleet arkkitehdit Carl Frankenhaeuser ja Rafael Blomstedt; heitä olivat avustaneet useat paikkakuntalaiset, mm. seurakunnan papisto ja sen luottamusmiehiin kuuluva puutarhuri Herman Rehnström.

Vuonna 1661 rakennettiin pitäjänkirkon kellotapuli, joka sijaitsi kirkosta vähän matkaa lounaaseen, maantien toisella puolen kohoavalla harjulla. Se oli vain avoin rakennelma, jonka muodostivat pääasiassa muutamat ristikkäin asetetut järeät hirret. Palkkien risteämiskohdassa oli kellonsoittajia varten rakennettu koroke, ja sen yläpuolella riippuivat kellot vaakasuoraan asetetusta puomista. Puomia taas suojasi pieni katos, jonka yllä oli ristillä koristettu salko. Kuten edellä on jo mainittu, kellot katosivat isonvihan aikana. Sodan päätyttyä vuonna 1721 hankittiin niiden tilalle muita kelloja, joista yksi oli käytetty; se oli valettu vuonna 1675. Toinen oli aivan uusi; se oli tilattu Tukholmasta ja ripustettiin paikalleen vuonna 1735.

Vuosina 1854–55 pystytettiin uusi kellotapuli kirkon itäpuolella sijaitsevalle harjulle. Se rakennettiin tiilestä; rakennuksen oli suunnitellut arkkitehti Jean Wiik uusgotiikan tyyliin. Ne vanhan kellotapulin puuainekset, jotka eivät olleet lahonneet, myytiin Hagabölen kartanoon, jonne noihin aikoihin rakennettiin paljon uutta.

Sarvisaloon ja Andersbyhyn toisen maailmansodan jälkeen

pystytettyjä kappeleita varten rakennettiin erilliset kellotapulit. Sarvisalon kellotapuli muodostui suureksi osaksi ristikkäin asetetuista hirsistä, joiden keskellä oli koroke ja yläpuolella vähäinen paanukatos sekä katoksen yllä risti. Rakennelma toi mieleen – luultavasti tämä oli suunnittelijan tarkoituskin – pitäjänkirkon lähellä vuosina 1661–1854 kohonneen kellotapulin.

Kirkkomaan kaakkoisosassa, pitäjänkirkon lähellä, on kaksi suurta hautakappelia. Oikealla Tervikin herran R.W. De Geerin hautarakennus, vasemmalla taustalla Sarvilahden kartanon hautakappeli. Täällä lepää kolme Suomen valtiopäivien maamarsalkkaa: yksi De Geer ja kaksi von Bornia (luku 8.2). Valok. B. Bonns 1981.

Kirkossakäynti – hyviä ja huonoja tapoja

Tässä luvussa – sen aikaisemmissa kirkollisia rakennuksia, kirkollista esineistöä ja henkilöstöä koskevissa jaksoissa – on valaistu erilaisia seurakuntaelämään kuuluvia seikkoja. Tässä alaluvussa

käsitellään lisäksi eräitä Pernajassa keskiajan lopulta 1900-luvulle tapahtuneen kirkollisten tapojen kehityksen piirteitä.

Paikalliset kirjalliset lähteet valaisevat tällaisia oloja ja ilmiöitä 1500-luvun puolivälistä lähtien. Katolisen uskon tilalle tuli luterilaisuus, joka ensimmäisten 150 vuoden ajan esiintyi ankaran puhdasoppisessa eli ortodoksisessa muodossa. Siirtyminen katolisuudesta luterilaisuuteen ei saanut pernajalaisia ilmaisemaan mielipiteitään tavoilla, jotka olisivat dokumentoitavissa – ellei tällaisena mielenilmauksena pidetä Mikael Agricolan työtä reformaattorina eli niin kuin varsinkin aikaisemmin sanottiin uskonpuhdistajana. Agricolaa ei kuitenkaan enää hänen aktiivisen reformaattorikautensa osalta voida lukea pernajalaiseksi.

Tässä esityksessähän on jo kerrottu eräistä papeista puhuttaessa, että papisto ennen vanhaan piti yhtenä tärkeimmistä tehtävistään sitä, että pitäjäläiset saatiin käymään pyhäpäivinä kirkossa – rangaistuksen uhalla, ellei muu auttanut. Pernajan osalta on säilynyt sakkoluetteloita – luetteloita rikoksista, joista annettiin sakkorangaistuksia – 1500-luvun puolimaista alkaen, ja niissä on alusta alkaen viljalti tietoja pitäjäläisistä, jotka olivat laiminlyöneet osallistumisen jumalanpalveluksiin ja syyllistyneet erilaisiin sapattirikoksiin. Ensimmäisten rekisteröityjen syntisten joukkoon kuuluivat Sarvilahdessa asunut Envald ja kirkonkyläläinen Mickel, jotka tuomittiin vuonna 1552 “kalastuksesta pyhäpäivänä” maksamaan sakkoa piispalle.

Monia pernajalaismiehiä houkuttelivat kirkkomatkoilla pienet krouvit, joita oli perustettu eri puolille Kirkonkylää. Rovasti Serlachius lausui mm. vuonna 1731 heistä saarnassaan: “He ovat kyllä tulevinaan kirkkoon, mutta krouvi on heidän kirkkonsa ja pirunpesänsä.” Muutamaa vuotta myöhemmin täsmennettiin suntiolle annettuja ohjeita: Hänen tuli pitää erityisen tarkoin silmällä niitä miehiä, joilla hän tiesi olevan tapana vain pistäytyä kirkkoon hetkeksi ja lähteä sitten pois. Hänen tuli seisoa kirkon ovella vartiossa päästämättä ketään ulos ennen jumalanpalveluksen

päättymistä.

Pitäjän aatelisilla asukkailla oli kirkkoon liittyvissä asioissa erityinen vastuu, suurempi kuin rahvaalla. He osoittivat kykenevänsä sen kantamaan osallistumalla aktiivisesti seurakunnan hallinnon johtotehtäviin ja varsin selvästi myös antamalla kirkolle lukuisia lahjoja. Heidän tuli myös kirkossakävijöinä näyttää rahvaalle esimerkkiä. Mikäli kirkon etumaiset istuinpaikat olivat tyhjinä, tämä saattoi periaatteessa osoittaa aatelisten laiminlyövän kirkossakäymisen. Tosin ketään aatelista ei näytä asetetun syytteeseen tällaisesta, mutta tämänsuuntaisten lähdetietojen puuttumista on toki tulkittava varovasti. On aivan ilmeistä, että kyse oli vanhasta paikallisesta aatelin erioikeudesta, jonka mukaan rahvaalle asetetut velvoitteet eivät koskeneet herrasmiestä. Samasta erioikeudesta kertoo kyllä myös seuraava vuonna 1874 annettu selitys, sillä siihen sisältyvä puhe näkyvyyden peittävistä pylväistä ei ole vakuuttava. Rovasti Hofdahl ilmoitti sanottuna vuonna toimitetussa piispantarkastuksessa muun ohella säätyläisten kirkossakäymisestä:

"Säätyläisnaiset käyvät jumalanpalveluksissa ahkerammin, mutta käyvätkö herrat niissä, ei rovasti voinut tietää, koska kirkon monet pylväät estivät näkemästä, istuivatko he mahdollisesti kirkon takapenkeissä..."

Pitäjän aateliset olivat aikoinaan rakennuttaneet joukon kirkkotupia – sellainen oli jokseenkin jokaisella herraskartanolla –, jonka omistajaperhe käytti rakennusta etupäässä vaatteiden vaihtamiseen ennen jumalanpalvelusta ja sen jälkeen. Viikon varrella tuvissa asui itsellisiä. Ennen muita juuri nämä kirkkotupien asukkaat pitivät salakrouveja, jotka olivat vuonna 1731 antaneet rovastille aiheen nimittää tupia "pirunpesiksi".

Kartanoiden omistajat olivat ilmeisesti alkaneet rakennuttaa kirkkotupia 1600-luvun taitteessa. Puoli vuosisataa myöhemmin ilmoitettiin niitä olevan täällä enemmän kuin kolmekymmentä; tieto on todennäköisesti liioiteltu. 1700-luvun alusta on mainintoja

kahdeksalle eri kartanolle kuuluvista kirkkotuvista; kyseiset kartanot olivat Degerby, Sarvilahti, Tjusterby, Willmansgård, Isnäs, Edö (tai mahdollisesti Baggnäs), Näse ja Sarvisalo. 1770-luvulla olivat käytössä enää vain Sarvilahden, Isnäsin ja Sarvisalon kirkkotuvat; viimeistään vuodesta 1791 alkaen ainoastaan Sarvilahden kartanon herrasväki käytti enää kirkkotupaansa (vähän aikaa 1800-luvulle asti). Muut pitäjäläiset saivat vuoden 1890 paikkeille saakka hoitaa vastaavanlaiset asiansa yleisessä pitäjäntuvassa, joka sijaitsi nykyisen sankarihaudan paikalla.

Jumalanpalveluksen ohjelmatarjontaan sisältyivät voittopuolisesti maallisena osana saarnan jälkeen luetut kuulutukset. Useimmat pitäjäläiset eivät ennen 1800-luvun puoliväliä tilanneet ainoatakaan sanomalehteä, ja sellaisina aikoina saattoi olla mielenkiintoista ja hyödyllistä saada kuitenkin kuulla saarnastuolista uudet lait ja asetukset, henkilöuutiset sekä pitäjän- ja myöhemmin (aina vuoteen 1918 asti) kuntakokouksen pöytäkirjat ym.

Häpeäpenkki, jossa on kolme askelmaa, oli silloin, kun sitä käytettiin – 1840-luvulle asti –, kirkon keskikäytävän vieressä. Jalkapuussa taas oli aukot rangaistavan käsivarsia ja jalkoja varten, ja sen paikka oli keskellä kirkonmäkeä. Kirkossakävijät reagoivat mielenlaatunsa mukaisesti nähdessään jalkapuuhun joutuneen lähimmäisensä, joka useimmissa tapauksissa oli rikkonut kolmatta, neljättä tai kuudetta käskyä: he saattoivat joko sääliä tai – niin kuin esivallan tarkoituksena kyllä oli – päinvastoin pilkata rikollista.

Noidat ja taiat eivät muinaisina aikoina olleet leikin asia sen paremmin Pernajassa kuin muuallakaan. Skinnarbyssä asuvaa Walborg-nimistä vaimoa syytettiin vuonna 1595 mm. siitä, että hän oli taikakeinoilla aiheuttanut yhden kotikylänsä asukkaan parhaan lehmän kuoleman ja että eräs Andersbyn talollinen oli menettänyt useita päitä nautakarjaa. Kotikylän asukkaat olivat kehottaneet Walborgia menemään kirkkoon, missä hän ei ollut käynyt kolmeentoista vuoteen, mutta hän oli vastannut: “Ne, jotka käyvät kirkossa, ovat kaikki hulluja, minä en sinne mene.”

Kihlakunnanoikeus viittasi maanlain noituutta koskevaan lukuun (joka kumottiin vasta vuonna 1779) ja tuomitsi Walborgin poltettavaksi roviolla. Kyseessä on varhaisin Suomesta tunnettu tämäntapainen noitaoikeudenkäynti.

Pernajasta ei ole muita tietoja noituudesta annetuista kuolemanrangaistuksista. Mutta kihlakunnan käräjillä tapahtui 1600- ja 1700-luvuilla silloin tällöin, että joku pitäjäläinen vaati, että hänet puhdistettaisiin noituutta koskevista syytöksistä; nämä oli ehkä tavallisesti lausuttu vain suutuspäissä tai piloilla. Tällaiset syytökset voivat tulla esittäjälleen kalliiksi; esimerkiksi vuonna 1670 tuomittiin muuan Hommansbyn asukas koviin sakkoihin, kun hän oli sanonut naapuristaan, että tällä oli “välipuhe saatanan kanssa”. Tapaus on ensimmäinen, mutta ei viimeinen pitäjää koskeviin lähteisiin sisältyvä esimerkki siitä tunnetusta uskomuksesta, jonka mukaan ihminen voi tehdä paholaisen kanssa sopimuksen siitä, että tämä antoi hänelle onnea ja rikkautta ja sai siitä hyvästä viedä hänen sielunsa hänen kuolinhetkellään.

Pernajan kirkon suojelija arkkienkeli Mikael taistelee täydessä varustuksessa Luciferia vastaan. Maalauksen mitat ovat 150x90 cm; se kapenee ylöspäin. Se oli kirkon seinällä ja ajoittain alttaritaulunakin 1700-luvun lopulta lähtien sadan vuoden ajan. Taulun on todennäköisesti maalannut porvoolainen taiteilija Adam Lindström, ja se on nykyään pahasti vahingoittuneena Kansallismuseossa. Maalaus kuului osana siihen sekä sanoja että kuvia käyttävään julistukseen, joka vahvisti pitäjäläisten uskoa paholaiseen. Museovirasto.

Usko paholaisen olemassaoloon ja hänen valtaansa ilmeni useissa eri yhteyksissä. Pernajan kihlakunnanoikeus tuomitsi vuonna 1723 Anna-nimisen malmsbyläisen piian lapsenmurhasta – nykyään sanottaisiin lapsentaposta – mestattavaksi ja poltettavaksi roviolla ja katsoi tällöin, että paholainen oli houkutellut Annan hänen rikokseensa. Muutamat muutkin pernajalaiset naiset joutuivat vielä

myöhemminkin 1700-luvulla kokemaan saman kohtalon, ja tuomiokirjoihin merkittiin silloinkin, että saatana oli houkutellut heidät kyseisiin rikoksiin. Oikeuspöytäkirjoissa myös viitattiin Mooseksen lakiin oikeudenkäytön ohjenuorana. Pernajan kirkossa seurakuntalaiset kuulivat 1600- ja 1700-luvuilla pappien puhuvan paholaisesta, ja myöhemmin – vielä 1800-luvullakin – he näkivät Adam Lindströmin maalaamassa alttaritaulussa ainakin kolme pirua.

Uskonnollisten näkemysten yhtenäisyys ja sen murtuminen

Luterilaisen puhdasoppisuuden ihanteena oli, että kaikki käyttäytyisivät, ajattelisivat ja uskoisivat samalla tavoin. Siitä, toteutuiko ihanne ja missä määrin, esimerkiksi 1600-luvun Pernajassa, ei jälkimaailma voi sanoa mitään varmaa. On kuitenkin todettavissa, että pitäjän papisto pyrki paikallisten maallisten viranomaisten avustamana tarmokkaasti pitämään kaikki paikkakuntalaiset ainoan oikean opin kannalla.

Kaikkien seurakuntalaisten tuli olla ainakin jossain määrin selvillä kirkon keskeisistä uskonkappaleista; asia kontrolloitiin vuosittain lukukinkereillä, joita pidettiin Pernajassa viimeistään 1690-luvulta lähtien. Papit merkitsivät muistiin arvostelun kunkin kuulusteltavan tiedoista ja taidoista; niille, joilla ne olivat liian puutteelliset, annettiin laiskanläksyjä. Vuodelta 1737 olevan tiedon mukaan tuli Pernajassa ehtoolliselle aikovien käydä kahdeksan päivää ennen ehtoollisjumalanpalvelusta ripittäytymässä, jolloin heiltä myös kuulusteltiin kristinopin taitoa. Väliaika lyheni sen jälkeen, vuodesta 1822 lähtien pidettiin enää lyhyt kuulustelu juuri ennen ehtoollisjumalanpalveluksen alkamista. Ripin yhteydessä toimitettujen kuulustelujen tehtävä siirtyi vähitellen rippikoululle, joka merkitsi järjestelmällistä konfirmoitaville annettavaa opetusta.

1720-luvulla kävi ilmi, että evankelis-luterilaisen seurakunnan piirissä esiintyi perinnäisestä jossain määrin poikkeavaa

uskonnollisuutta. Se oli karoliiniupseerien pietismiä, jonka yhtenä keskuksena oli Suomessa juuri Pernaja. Liike oli saanut alkunsa suuren Pohjan sodan aikana sotavangeiksi joutuneiden Ruotsin armeijan upseerien kokemana herätyksenä. Sen huomattavimpiin kannattajiin luettiin neljä täkäläistä upseeria ja tilanomistajaa: Isnäsin, Sarvisalon ja eräiden muiden tilojen omistaja kenraali Carl Armfelt – joka kuitenkin enimmäkseen asui Liljendalissa –, Malmgårdin omistaja majuri Carl Creutz, Sarvilahden omistaja majuri Carl Johan Creutz sekä Näsen ja Malmsbyn omistaja kapteeni Adam Brunow; piiriin kuului myös pitäjän myöhempi kirkkoherra Johan Haberman. Puheena olevien upseerien pietismi näyttää olleen etupäässä omakohtaista uskonnollisuutta, joka sai useammin esiintyviä ja huomattavasti tunnesävyisempiä ilmentymiä kuin soturien ja kartanonherrojen keskuudessa oli tavallista. Pietismin radikaalia muunnosta edusti mainittu kapteeni Brunow. Hän esitti mm. vastalauseensa, kun seurakunta vuonna 1735 päätti ostaa kirkkoon hienot ja kalliit kellot, “jotka ovat paavikunnan omaksumaa maallista kapitaalia”.

Kattomaalaus Suur-Sarvilahden kartanorakennuksen toisessa kerroksessa. Se on luultavasti siltä ajalta, jolloin linnassa asui C.J. Creutz (1723-41). Maalaus on entistetty vuonna 1980. Sen mitat (kaaria lukuun ottamatta) ovat 203x178 cm. Taulu esittää kristittyä, joka ratsastaa peuralla ja kaipaa Armon lähteelle, jossa virtaa Karitsan veri, joka on vuotanut Kristuksen viidestä haavasta. - Verimystiikalla ja armon käsitteellä oli suuri merkitys C.J. Creutzin ja muiden Pernajan karoliinien omaksumassa herätyskristillisyydessä.

Pietististen upseerien – Brunowia lukuun ottamatta – ja virallisen puhdasoppisuuden edustajan rovasti Serlachiuksen välillä vallitsi ulkonaisesti jokseenkin hyvä yhteistyö. Seurakunnassa voitiin tässä suhteessa kuitenkin ounastella sisäisiä jännitteitä. Ne purkautuivat kenraali Armfeltin hautauksen yhteydessä vuonna 1736 tavalla, joka ei erityisesti osoittanut rovastissa hänen asemansa edellyttämää arvokkuutta. Kun hautajaissaattue kulki kohti Isnäsin hautakappelia, kahdeksankymmenvuotias rovasti koetti puoliväkisin tunkeutua toimittamaan siunausta. Kenraalin omaiset kuitenkin ajoivat hänet pois, sillä he olivat päättäneet, että vainajalle suorittaisi viimeisenkin palveluksen perheen rippi-isä pastori Johan Haberman. Serlachiuksen kuoltua vuonna 1738 toimitettiin seuraavana vuonna uuden kirkkoherran vaali, jota koskevien säilyneiden asiakirjojen nojalla pystytään jossain määrin mittaamaan, minkä verran erilaisilla kirkollisilla suuntauksilla oli kannatusta pitäjäläisten keskuudessa. Yksinkertaistaen voidaan sanoa, että vaalissa kilpailivat keskenään puhdasoppisuus, jota edusti rovastivainajan poika Petrus Serlachius nuorempi, ja pietismi, jota edusti Johan Haberman. Vaaliasiakirjat osoittavat, että Serlachius nuorempi sai 241 ja Haberman 20 ääntä. (Tässä esityksessä ei voida selvittää, mistä johtui, että Haberman sittenkin sai viran.)

On kyllä oletettavissa, että jotkut pernajalaiset äänestivät vuonna 1739 Serlachiusta etupäässä sen vanhan säännön takia, jonka mukaan papinvirkojen haluttiin kernaasti kulkevan perintönä. Silti vaalin tulos viittaa siihen, ettei pitäjässä ollut paljonkaan pietismin kannattajia. Saman kuvan antavat ne tiedot, joita on käytettävissä herätysliikkeiden esiintymisestä Pernajassa myöhemmin 1700-luvulla sekä 1800-luvulla. Niiden kannatus näyttää silloinkin rajoittuneen vain pieneen tilanomistajien muodostamaan piiriin, johon kuului mm. joitakin Idlaxin (Rönnäsin) kartanossa asuvia Wreden suvun jäseniä.

Evankelis-luterilainen kirkko sai Pernajassa 1900-luvun alussa

jossain määrin varteenotettavan kilpailijan vapaista kristillisistä suuntauksista. Vielä vuonna 1901 toimitetussa piispantarkastuksessa kirkkoherra ilmoitti, ettei pitäjässä esiintynyt “lahkolaissuuntauksia”; piispa merkitytti pöytäkirjaan oman reaktionsa: “Olen siitä iloinen.” Vapaita suuntauksia edustavaa kristillisyyttä alkoi 1910-luvulla ilmetä jonkin verran, toisaalta Koskenkylässä, toisaalta Sarvisalossa.

Koskenkylän helluntailaiset muodostivat yhdistyksen, jota johtivat kansakoulunopettajat Jenny Agneta Lindholm ja Edla Flinck. Sillä arvioitiin olevan kolmisenkymmentä jäsentä. Yhdistys rakennutti vuonna 1922 Länsi-Koskenkylään oman rukoushuoneen. Muut paikkakuntalaiset suhtautuivat helluntailaisuuteen aluksi enimmäkseen kielteisesti, mutta arvostelu lientyi ajan mittaan vähemmän ankaraksi. Koskenkylässä toimi 1920- ja 1930-luvuilla myös Pelastusarmeijan osasto.

Koskenkylän rukoushuone, jonka helluntaiseurakunta rakennutti vuonna 1922. Valok. Synnöve Bergholm 1989.

Sarvisaloon vapaa kristillisyys oli saapunut vuoden 1910 vaiheilla. Kyseessä oli Fria Missionsförbundetiin kuuluva piiri, josta on täällä tavallisesti käytetty nimitystä Betel-föreningen i Horslök. Se rakennutti 1910-luvun puolivälin aikoihin pienen rukoushuoneensa

tontille, jonka olivat luovuttaneet yhdistyksen jäsenet Hilda ja August Holmström.

Jotkut Koskenkylän helluntaiseurakunnan jäsenet erosivat valtiokirkosta heti kun vuonna 1922 säädetty laki soi heille siihen mahdollisuuden. Ajan mittaan asiaintila muodostui sellaiseksi, että useimmat siviilirekisteriin kuuluvat pitäjäläiset eivät kuuluneet ylipäänsä mihinkään uskonnolliseen yhdyskuntaan. Siviilirekisterissä oli vuonna 1923 kirjoilla 6, vuonna 1952 jo 178 ja vuoteen 1998 tultaessa 285 pernajalaista. Vuosisadan lopussa kuului kuitenkin edelleen yli 90 prosenttia Pernajan asukkaista ainakin muodollisesti viralliseen valtiokirkkoon/kansankirkkoon.

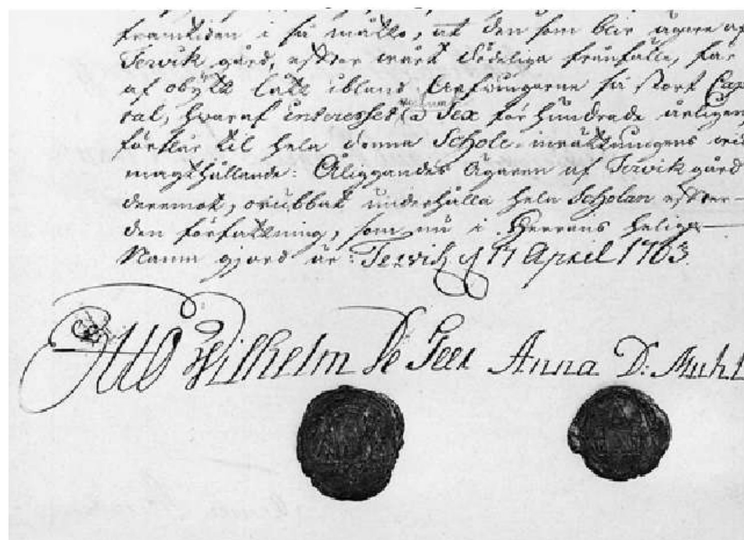
7.2. Koulut ja kirjastot

Kulttuuritarjonnasta – sanan laajassa merkityksessä – huolehtiva pitäjäyhteisö oli ennen 1860-lukua erittäin pitkälti sama asia kuin kirkollinen yhteisö, seurakunta. Pitäjällä oli kunnallishallintoa varhaisempana aikana myös erinäisiä tehtäviä toimialoilla, jotka sittemmin vuoden 1865 asetuksen ym. säädösten mukaisesti siirtyivät kunnan huoleksi; näistä merkittävimmät olivat vaivaishoito ja kansanopetus.

Yhdessä tämän esityksen luvun 6.1 alaluvussa on osoitettu, kuinka kunnallishallintoa varhaisemman ajan pitäjäyhteisö onnistui jo 1700-luvun puolivälistä lähtien suhteellisen hyvin pyrkiessään kehittämään vaivaishoidon organisaatiota ja rahoitusta. Kansanopetuksen alalla sen saavutukset sitä vastoin jäivät vähäisiksi. Vuonna 1856 saatiin vihdoin monien viivytysten jälkeen perustetuksi “pitäjänkoulu”; kuten sen kansanomainen nimitys “latläsarskolan” (‘laiskojen lukijoiden koulu’) osoittaa, se oli paljolti

opintonsa laiminlyöneiden tai niissä muuten huonosti menestyneiden rippikoululaisten ojennuslaitos. Kansakouluksi ei Pernajan mallia 1856 olevaa pitäjänkoulua voida nimittää.

Pernajassa kunnallishallintoa varhaisempana aikana toimineena kansanopetuslaitoksena on syytä mainita lähinnä Tervikiin vuonna 1763 perustettu koulu; eräissä muissakin tapauksissa yksityishenkilöt järjestivät joko koulu- tai kotiopetusta. Tässä luvussa (7.2) käsitellään tästä lähtien vuoden 1865 jälkeistä aikaa, ennen kaikkea kansakoululaitosta, joka aluksi laajeni niin nopeasti, että tämä tekee jälkimaailmaankin melkoisen vaikutuksen. Sitten kansakoulujen oppilasmäärä ja näin ollen myös niiden lukumäärä alkoivat vuoden 1950 jälkeen vähentyä, ja vuonna 1975 siirryttiin peruskouluun. Suomenkielisiä kansakouluja ym. oppilaitoksia sekä Kuggomin kansanopistoa käsitellään tietysti erikseen, samoin eräitä muita pernajalaisten käymiä oppilaitoksia. Opetuslaitosten historiasta ilmenee monin tavoin, kuinka niiden kehitykseen vaikuttivat yhdessä yksityishenkilöiden tekemät aloitteet sekä vapaiden kansalaisjärjestöjen, kunnan ja valtion toimenpiteet. Sama koskee myös kirjastolaitosta, jota käsitellään luvun viimeisessä alaluvussa.

Tervik d. 11 April 1763.

Wilhelm de Geer

Pernajan ensimmäisen "kansanlapsille" tarkoitetun koulu n perustivat Tervikin kartanon omistajat. Kuvassa heidän allekirjoituksensa koulun perustamiskirjasta. Tervikin arkisto.

Tervikin koulu, kyläkoulut ja kotiopettajat

Noin puolen tusinan Suomen kartanon omistajat perustivat 1700-luvulla mailleen rahvaanlapsille tarkoitetun koulun. Yksi niistä oli Tervikin koulu, jonka perusti vuonna 1763 kartanon omistajapariskunta – Otto Wilhelm de Geer ja Anna Dorotea Muhl.

Koulu oli tarkoitettu kaikille laajan suurtilan työväen ja alustalaisten lapsille; tilakokonaisuuteenhan kuuluivat tuolloin myös Baggnäs, Tjusterby, Porvoon puolella sijaitseva Molnby sekä eräät muutkin tilayksiköt. Lapsille taattiin ilmainen koulunkäynti seitsemän vuoden iästä alkaen. Tervikin alustalaisiin ja työväkeen kuulumattomilla pitäjäläisillä oli oikeus niin ikään lähettää lapsensa kouluun, mutta heidän oli tällöin maksettava koulumestarille kohtuullinen korvaus.

Tervikin koulussa oli kunakin lukuvuonna tavallisesti kymmenestä kolmeenkymmeneen oppilasta, joista useimmat olivat iältään seitsemän ja kahdentoista vuoden välillä. Opetusohjelmana oli pääasiallisesti lukutaidon ja kristinopin taidon yhdistelmä. Se käsitti seuraavat kuusi astetta:

1. kirjainten tunteminen
2. tavaaminen
3. ”tavujen yhdisteleminen”
4. aapisen, katekismuksen ja virsikirjan virheetön lukeminen
5. ulkoluku
6. mm. kyky vastata omin sanoin Svebeliuksen katekismuksen [kristinoppia koskeviin] kysymyksiin

Opetusohjelma voitiin läpikäydä kahden tai neljän lukukauden

mittaan. Sen jälkeen koulumestarin piti muutamana päivänä vuodessa järjestää kertausopetusta, kunnes oppilas oli tullut konfirmaatioikään. Koulun tehtävänä oli siis paljolti oppilaan valmistaminen siirtymään aikuisten maailmaan, minkä merkiksi konfirmaatio juuri käsitettiin. Koulussa ei näytä tavallisesti annetun edes alkeisopetusta muissa maallisissa aineissa kuin lukemisessa; esimerkiksi kirjoittamista ja laskemista ei ilmeisesti yleensä opetettu lainkaan.

Useimmat koulun opettajat hoitivat tointaan vain muutaman harvan vuoden ajan. Kaksi heistä yleni pitäjän kappalaisiksi, nimittäin Erik Johan Lönnroth vuonna 1776 ja Johan Björkström vuonna 1828. Koulu jouduttiin muutamaan otteeseen sulkemaan joksikin aikaa mm. siksi, ettei sinne saatu palkatuksi opettajaa. Vuosina 1791–1803 toiminta oli pysähdyksissä sen vuoksi, että kartanon omistajaperhe oleskeli Tyresön kartanossa Tukholman lähistöllä. Eräitä muitakin, lyhyehköjä keskeytyksiä sattui, mutta muuten koulu oli toiminnassa, kunnes vuonna 1876 avattiin Tervik–Tjusterby folkskola.

Tervikin koulun vuonna 1763 laaditussa perustamiskirjassa oli säädetty, että papiston tuli “ankarasti rangaista ja varoittaa” niitä vanhempia, jotka “vastoin odotusta” eivät halunneet pitää lapsiaan koulussa. Sama pyrkimys oppivelvollisuuden säätämiseen ilmeni Pernajassa vuonna 1780 toimitetussa rovastintarkastuksessa. “Kaikki talonisännät” lupautuivat silloin järjestämään pitäjän eri osiin lukutaidon opetusta; niskoittelevia vanhempia, jotka kieltäytyivät lähettämästä lapsiaan asianomaiseen “kyläkouluun”, oli määrä sakottaa. Mm. vuosilta 1796 ja 1822 on hajatietoja lukutaidon opetuksesta useissa kyläkunnissa, joilla oli kullakin oma “kyläkoulumestari”. Järjestelmä ei kyllä suinkaan kattanut läheskään kaikkia pitäjän osia eikä ajanjaksoja; se vaihteli eri paikoissa ja eri aikoina.Vuonna 1860 ilmoitettiin, että Pernajassa oli vain yksi kyläkoulu.

Kartanoiden omistajaperheiden lasten opetuksesta huolehtivat

kotiopettajat. Nämä olivat tavallisesti ylioppilaita tai nuoria maistereita, jotka muuttivat muutamaksi vuodeksi kartanoon hoitamaan pedagogista tehtäväänsä. Kotiopettajia oli pitäjässä 1600–1800-luvuilla tavallisesti kymmenkunta; joissakin tapauksissa täällä annettiin kotiopetusta vielä 1900-luvun puolella.

Mainittakoon pari Pernajasta käytettävissä olevaan lähdeaineistoon sisältyvää detaljitietoa, jotka valaisevat kotiopettajien sosiaalista asemaa. Rovasti Serlachius valitti vuonna 1705, että kotiopettajat halusivat kirkossa istuutua kolmannelle penkkiriville, vaikka tämä oli varattu kapteenin arvoisille upseereille "ja heidän vertaisilleen". Kotiopettajat huomauttivat tämän johdosta, että heidän oli seurattava oppilaitaan, missä nämä liikkuivatkin – siis myös näiden istuutuessa kirkossa arvokkaimmille paikoille. Tästä huolimatta kihlakunnanoikeus määräsi rovastin ehdotuksesta, että opettajien oli tyydyttävä vaatimattomampiin paikkoihin, jotka olivat taempana kirkossa. Tässä noudatettiin siis periaatetta, jonka mukaan aateliton opettaja oli rankijärjestyksessä alempana kuin hänen aatelinen oppilaansa.

Ja periaatteesta pidettiin kiinni myöhemminkin. Tämän sai kokea maisteri Choraeus [tunnettu suomenruotsalainen kirjailija] toimiessaan vuosina 1800–01 Tervikin kaksitoistavuotiaan paroni de Geerin opettajana. Choraeus kertoi ensimmäisessä kartanosta lähettämässään kirjeessä: "Oppilaalleni annetaan aina lautanen ensiksi, sitten vasta minulle."

Kotiopettajien tehtäviin kuului myös muutamissa kartanoissa tavalliseen päiväjärjestykseen kuuluvien hartaushetkien pitäminen. Samoin se kuului Tervikin koulun opettajien velvollisuuksiin. Arvid Tönnenpoika Wildemanin palveluksessa oleviin toimenhaltijoihin kuului 1600-luvun alussa mies, jota nimitettiin hovi- tai kotisaarnaajaksi; sellainen oli myös Carl Armfeltilla Liljendalin kartanossa sata vuotta myöhemmin.

Pernajan kansakoululaitoksen vaikuttava alkuvaihe, 1870–1898

Vuonna 1865 annetussa kunnallisasetuksessa, joka oli koko kunnalliselämän pohjana, mainittiin kunnan tehtävien joukossa heti ensimmäiseksi kansakoulujen perustaminen. Siitä, miten se oli toteutettava, annettiin ohjeita vuoden 1866 kansakouluasetuksessa. Viimeksi mainittu asetus korvattiin vuonna 1898 uudella, mutta

monet sen pääperiaatteet jäivät ohjeellisina voimaan tämän jälkeenkin. Tärkeä ero oli kuitenkin siinä, että kunnat (ja niiden kylät tai kylien muodostamat ryhmät) saivat ennen vuotta 1898 itse suurin piirtein määrätä perustettavien kansakoulujen lukumäärän. Kunnan kansakoulujen lukumäärää, suhteutettuna kunnan asukasmäärään, voitiin siis käyttää mittarina arvioitaessa, kuinka paljon kunnassa tunnettiin kiinnostusta kansakouluopetukseen.

Ensimmäinen pitäjään pääasiassa rahvaan aloitteesta perustettu kansakoulu syntyi vuonna 1871 Gislomin - Haddomin piiriin. Kuvassa sen seuraaja Haddoms svenska lågstadieskola. Rakennus on pystytetty vuosina 1936-37. Valok. J. Lindroth 1996.

Koko maan käsittävät tilastot osoittavat, että Pernaja oli kansakoulujen perustamisen suhteen maan kuntien kärkipäässä. Numeroaineistosta näkyy mm. se, paljonko yli 3000 asukkaan maalaiskunnissa, joihin Pernaja kuului, oli kansakouluja suhteessa niiden väkilukuun. Vapaaehtoisuuden aikana, siis ennen vuotta 1898, Pernaja oli eri tilastovuosina kansakoulujen tiheyden suhteen ensimmäisestä kolmanteen vaihtelevilla sijoilla, kuten jo luvussa 5.4 mainittiin.

Pernaja sai eri tahoilta kehuja (ja syystäkin, vaikka ne eivät näytä pohjautuneen tarkkoihin tilastollisiin suhdelukuihin). Siteerattakoon tässä joitakin lausuntoja.

Wasa Tidning luonnehti vuonna 1881 Pernajaa kunnaksi, joka oli antanut Pohjanmaan kunnille “noudattamisen arvoisen esimerkin”. Uusmaalaisen ylioppilasosakunnan (Nyländska studentavdelningen) vuoden 1890 kesäjuhlan puhuja lausui, että “Suomen kunnista Pernaja oli kansansivistystyön alalla edennyt pisimmälle”. Piispa esitti vuonna 1890 Pernajassa pitämänsä tarkastuksen yhteydessä seuraavan ylistävän lausunnon, joka merkittiin tarkastuspöytäkirjaan: “Se seikka, että lasten lukutaito on ylipäänsä hyvällä tolalla, on luonnollinen seuraus siitä, että tässä seurakunnassa on kansakouluja runsaammin kuin ehkä missään muussa hiippakunnan maalaisseurakunnassa.”

Vuosina 1870–91 avattiin Pernajassa kansakouluja seuraavissa paikoissa (joiden ympäristö muodosti koulupiirin): Gislom 1872 (toimi vuodesta 1886 lähtien Haddomissa), Köpbacka 1882, Sarvilahti 1870, Keipsalo – Våtskär 1891, Kirkonkylä (Thorsby) 1877, Vanhakylä 1872 (toimi vuodesta 1884 lähtien Koskenkylässä), Malmgård 1891, Tervik – Tjusterby 1876, Fasarby 1879, Härkäpää 1872. Lisäksi perustettiin vuonna 1879 Hommansbyhyn kansakoulu, jonka koulupiirin muodostivat yhdessä Liljendalin Andersbyn ja Hommansbyn kylät sekä Pernajan puolella sijaitsevat Skinnarbyn ja Tavastbyn kylät. (Osa Hommansbyn tiloista kuului 1930-luvulle saakka Liljendaliin, osa Pernajaan.) – Hommansbyn koulun erikoisaseman takia Pernajan koulutilastoon kuului vuodesta 1879 alkaen murtoluku, joka tavallisesti yksinkertaistettiin luvuksi ½. Pernajassa oli siis 1800-luvun lopulla kymmenen ja puoli kansakoulua.

Makasiinipiirit ja suurtilat suosivat ensimmäisiä kouluja, sukupuolierottelu aiheutti ongelmia

Pernajan kansakoulujen historia muodostaa jo 1900-luvun taitetta edeltävältä osaltaan mittavan kokonaisuuden, josta esitetään tässä vain hieman tietoja siitä, miten erilaisia ongelmia ratkottiin, ja eri koulujen ominaispiirteistä.

Vuoden 1866 asetus määräsi, että kansakoulun tuli toimia säännölliseen tapaan runsaat 30 viikkoa vuodessa sekä antaa opetusta halukkaille neljäkin vuotta. Opettajan tuli olla pätevä, mieluimmin seminaarin käynyt henkilö, ja oppiaineita oli monia

muitakin kuin uskonto ja sisäluku. Mikäli nämä ja eräät muutkin ehdot täytettiin, opettajan palkkaukseen saatiin valtionapua, miesopettajan palkkaamiseen 50 % enemmän kuin naispuolisen. Oma kunnallinen tai oikeammin sanoen paikallinen rahoitus oli koulupiirin ensimmäisiä suuria tehtäviä; se voitiin hoitaa usein eri tavoin.

Yhtenä mahdollisuutena oli lainamakasiinin “ylijäämävarojen” käyttö (luku 6.3). Tällaiset resurssit sekä kartanonomistajan huomattavan aktiivinen osallistuminen kouluhankkeeseen selittävät sen, että Sarvilahti sai kansakoulunsa ensimmäisenä. Tervikin – Tjusterbyn koulu syntyi kuusi vuotta myöhemmin, vaikka myös tällä kartanoyhteisöllä oli oma rälssimakasiini. Asia selittyy ilmeisesti osittain siitä, että vuoden 1763 mallin mukaiselle koululle haluttiin antaa muutamia armovuosia. Samaan suuntaan vaikutti todennäköisesti sekin, että Tervikin ja Tjusterbyn kartanoiden omistajat olivat näihin aikoihin virkatehtäviensä vuoksi pitkän aikaa poissa paikkakunnalta. Viimeksi mainittu seikka koskee myös Malmgårdia, jonka koulu kenties etupäässä juuri tästä syystä syntyi vasta vuonna 1891.

Keipsalo – Våtskär ambulatoriska folkskola (kiertävä kansakoulu) avattiin niin ikään vuonna 1891. Sekin oli (suurelta osin) kartanon koulu, joka oli tarkoitettu Sarvilahden ja Näsen kartanon alustalaisiin kuuluvien kalastajatorpparien lapsille. Mainittu saaristokoulu poikkesi muista kouluista mm. seuraavissa kahdessa asiassa: Se toimi vuoroin 11 viikon pituisen lukukauden ajan Keipsalon seudulla, vuoroin yhtä pitkän ajan Våtskärillä tai Näsen kartanon alueella. Keipsalon – Våtskärin koulu oli ensimmäinen pitäjään perustettu koulu, jonka toiminta rahoitettiin yleisin kunnan varoin; muut koulut taksoittivat vaihtelevia rahamääriä piiriensä asukkailta.

Kolmen vuonna 1872 perustetun kansakoulun edellytykset toimintansa organisointiin ja rahoitukseen poikkesivat toisistaan. Gislomin (Haddomin) koulu pystyi käynnistämään toimintansa jo

uuden vuoden aikaan 1872; taustatekijänä voidaan panna merkille mm. se, että koulupiirin alue oli melkein tarkalleen sama kuin Hardomin makasiinipiirin. Täällä oli siis valmiiksi yhteisö ja sillä voimavaroja. Kahdella muulla vuonna 1872 perustetulla koululla, siis Vanhankylän ja Härkäpään kouluilla, oli vastaavia voimavaroja laajassa mutta hajanaisessa Kirkonkylän makasiinipiirissä, johon kuului pitäjän Sarvilahden länsipuolella sijaitseva osa lukuun ottamatta Tervikiä ja Tjusterbytä. Molemmat koulut saatiin avatuksi useiden viivytysten jälkeen syksyllä 1872; Vanhankylän koulupiiri ulottui idässä Sarvilahden rajalle ja etelässä Tervikiin tai Baggnäsiin, ja Härkäpään piiriin kuului koko Tjusterbyn eteläpuolella sijaitseva osa pitäjää.

Alkuvaiheessa aiheutti erityisongelmia kansakouluasetukseen vuosina 1866–86 sisältynyt säädös, jonka mukaan (yli 12-vuotiaita) tyttöjä ja poikia varten tuli perustaa erilliset kansakoulut. Gislomin–Haddomin ja Sarvilahden kouluissa ongelma ratkaistiin soveltamalla säädöstä joustavasti, mm. siten, että poikia ja tyttöjä opetettiin eri viikonpäivinä.

Muille kouluille mainitut eri sukupuolta olevia oppilaita koskevat määräykset kuitenkin tuottivat vaikeuksia. Aluksi päätettiin, että Vanhankylän ja Härkäpään kouluihin otettaisiin oppilaiksi vain tyttöjä. Kunnan koulutoimikunnan puheenjohtaja rovasti Hofdahl oli saanut ylitarkastaja Uno Cygnaeukselta, “kansakoulun isältä”, tämänsisältöiset ohjeet. Cygnaeus oli sanonut, että sellaisiin piireihin, joihin perustettiin vain yksi kansakoulu, se tuli perustaa tyttöoppilaiden käytäväksi, “koskapa kaikki koulutus on lähinnä ja pääasiallisesti juuri tyttöjen tarkoituksenmukaisen kasvatuksen varassa”. Näin ollen Vanhankylän ja Härkäpään kouluista siis tuli vuonna 1872 alun alkaen tyttökansakouluja.

Tällainen järjestelmä sai huomattavimman paikkakunnalla asuvan vastustajansa rovasti Hofdahlista (josta kirjallisuus ja suullinen perimätieto ovat antaneet jälkimaailmalle sellaisen epäoikeudenmukaisen ja yksipuolisen kuvan, että hän olisi ylipäänsä

pyrkinyt kääntämään kehitystä taaksepäin). Hofdahl oli kuntakokouksessa vuonna 1870 käydyssä koulukeskustelussa lausunut, että hän oli "surukseen" joutunut ajattelemaan, kuinka "yksipuolista kansansivistys tulisi olemaan", mikäli kansakouluja perustettaisiin ainoastaan tyttöjä varten. Tästä syystä hän lahjoitti nyt huomattavia summia käytettäviksi aikanaan kolmen pojille tarkoitetun kansakoulun perustamiseen.

Mm. juuri Hofdahlin lahjoituksen turvin perustettiin vuonna 1877 poikakansakoulu Vanhankylän koulupiirin laajalle alueelle Kirkonkylään (koulu siirrettiin myöhemmin Thorsbyhyn) ja vuonna 1879 Härkäpään piirin alueelle Fasarbyhyn. Sukupuolierottelun käytännölliset seuraukset herättivät kuitenkin suurta tyytymättömyyttä, ja oppilaiden vanhemmat moittivat moista järjestelmää. Esimerkiksi Erlandsbölessä asuva poika joutui lähtemään Kirkonkylän kouluun, kun taas hänen sisarellaan oli lyhyt matka Vanhaankylään; Isnäsissä asuva poika puolestaan pääsi kätevästi Fasarbyhyn, mutta hänen sisarensa joutui käymään Härkäpään koulua, jonne oli huomattavasti hankalampi matka. Pernajan kuntakokous päättikin vuonna 1883 "yksimielisesti ja epäröimättä" luopua jaosta tyttö- ja poikakansakouluihin; päätös tehtiin kolme vuotta ennen kuin asetuksen muutos oikeastaan antoi siihen lupaa. Syyslukukauteen 1887 mennessä oli pitäjän kaikkiin kansakouluihin alettu ottaa kumpaakin sukupuolta olevia oppilaita; viimeiseksi uudistus pantiin toimeen Kirkonkylän – Thorsbyn koulussa.

Sukupuolierottelun vaikutus lasten kehitykseen jääköön tässä pohtimatta. Itse oppimistulosten kannalta voitaneen sentään esittää arvostelua. Ainakin Gislomin – Haddomin ja Sarvilahden kouluissa erottelu merkitsi sitä, että yksittäinen oppilas sai lukukauden aikana kouluopetusta vain kolmena viikon kuudesta arkipäivästä; vaikka hän olisi käynyt koulua kuutenakin vuonna, kuten tarkoitus oli, opetuksen määrä vastasi vain kolmea täyttä kouluvuotta. Näin näyttää asianlaita olleen Gislomin – Haddomin koulussa vuoteen

1885 ja Sarvilahden koulussa vuoteen 1907 asti. Muiden kansakoulujen oppilaat saivat opetusta normin mukaisesti neljän vuoden ajan. Useista eri syistä kävi kuitenkin niin, etteivät läheskään kaikki käyneet koulua säädösten edellyttämiä neljää vuotta.

Voidaan kuitenkin todeta, että sukupuolierottelulla oli yksi myönteinenkin – ja sellaisena melkoisen laajakantoinen – seuraus. Erotteluvaatimus oli johtanut siihen, että muutamia kansakouluja oli perustettu nimenomaan juuri samaisen vaatimuksen takia. Se, että sitä noudatettiin Pernajassa verraten joustavalla tavalla, näyttää siis myötävaikuttaneen siihen, että pitäjä pääsi koko maan käsittävissä kansakoulujen tiheyttä koskevissa tilastoissa kärkisijoille.

Kansakoululaitoksen laajeneminen 1900-luvun alussa

Eräät kansakouluasetukseen vuonna 1898 tehdyt muutokset vaikuttivat huomattavasti koulujen perustamisen edellytyksiin. Aikaisemmin se oli ollut kunnille ja niiden osille miltei vapaaehtoista; vuoden 1898 jälkeen se oli pakollista esimerkiksi siinä tapauksessa, että lasten koulumatka olisi muuten jäänyt kohtuuttoman pitkäksi, yli viiden kilometrin mittaiseksi. Tästä syystä jokainen kunta oli jaettava soveliaalla tavalla koulupiireihin.

1920-luvun alussa säädettiin yleinen oppivelvollisuus, jolloin voitiin ajatella tarvittavan entistä useampia kouluja. Samaan aikaan yksittäisten kuntien kansakoululaitos keskitettiin. Tämä merkitsi mm. sitä, että päätösvalta siirtyi suureksi osaksi kunnan keskushallinnolle, etenkin sen koululautakunnalle, kun koulupiireillä oli aikaisemmin ollut itsehallinto, jolla oli ollut suuret valtuudet, jopa oma verotusoikeus. Tarkoituksena oli, että kunnanvaltuusto ja muut kunnan keskushallinnosta huolehtivat elimet harkitsisivat – niin kuin oli välttämätöntä harkita –, miten resurssit jaettaisiin toisaalta kunnan eri osien kesken, toisaalta koko koululaitoksen ja muiden toimialojen kesken. Itsehallinnollisista koulupiireistä oli Pernajassa

saatu hyviä kokemuksia. Jotkut ilmaisivatkin huolestuneisuutensa keskittämisaikeiden johdosta, mutta myöhemmin voitiin todeta, että kunnan koululaitos oli laajentunut vielä niiden toteuttamisen jälkeenkin.

Voidaan sanoa, että Pernajan kansakoululaitoksen kasvu pysähtyi ja kääntyi laskuun kahdessa eri vaiheessa. Ensimmäinen vaihe ajoittui vuosiin 1927–29. Vuonna 1927 Baggböleen perustettu koulu tuli näet olemaan viimeinen pitäjään perustettu uusi ruotsinkielinen kansakoulu. Ja vuonna 1929 toimintansa aloittaneen Koskenkylän suomenkielisen kansakoulun perustamisen jälkeen seurasi kolmenkymmenen vuoden tauko, ennen kuin pitäjään syntyi uutta suomenkielistä koulua. Toisen vaiheen merkkivuosi on vuosi 1952; silloin lakkautettiin Sarvisalon kylän kansakoulu, ja tämän jälkeen lakkautettiin koulu toisensa jälkeen, kunnes Pernajan kansakoulut vuonna 1975 muutettiin peruskoulun ala-asteiksi. Vuonna 1952 alkaneesta kehityssuunnasta oli vain yksi poikkeus: vuonna 1958 perustettiin toinen suomenkielinen kansakoulu, jonka toimipaikka vaihtui sitten useaan otteeseen ja joka lopulta vuonna 1973 sijoitettiin pysyvästi Isnäsiin. – Peruskoululaitoksen ensimmäisen vuosikymmenen aikana lakkautettiin vielä yksi, Sarvisalossa toimiva koulu.

1900-luvun uusien kansakoulujen synty ajoittui melko lyhyihin ajanjaksoihin, joiden välillä oli useita vuosia kestäneitä hiljaisia kausia. Vuoden 1891 jälkeen kesti runsaat kymmenen vuotta, ennen kuin alkoi uusi useiden kansakoulujen perustamisvaihe. Se ajoittui vuosiin 1902–11, jolloin perustettiin uusia kouluja Särkilahteen, Vanhankylän–Koskenkylän piiriin, Isnäsiin, Valkoon, Kabböleen ja Horslökiin.

Kehitykseen vaikuttivat useat eri tekijät. Särkilahden ja Vanhankylän koulujen synty johtui siitä, että asianomaisten koulupiirien – edellisessä tapauksessa Kirkonkylän ja jälkimmäisessä Koskenkylän piirin – väestö oli kasvanut niin paljon, että oli joko laajennettava olemassa olevaa koulua tai rakennettava uusi koulu

lähemmäs syrjäkulmia. Siihen, että näistä vaihtoehdoista valittiin uusien koulujen rakentaminen Särkilahteen ja Vanhaankylään, taas oli syynä mm. se, että uusia kouluja ei tarvinnut rakentaa niin suuriksi kuin “taajamina” pidettävien Koskenkylän ja Kirkonkylän koulut olivat. Tällöin ne olivat viihtyisämpiä ja enemmän talonpoikaismiljöön leimaamia kuin “taajamien” koulut. (Vanhassakylässähän oli sitä paitsi vuosina 1872–84 ollut oma kansakoulu.)

Koskenkylän, Isnäsin ja Valkon uusien kansakoulujen syntyyn vaikutti tietenkin ratkaisevasti 1900-luvun taitteessa tapahtunut teollisuuden ja laivaustoiminnan kasvu. Kun Koskenkylään oli vuonna 1906 rakennettu ns. uusi koulu, taajamassa oli kaksi koulua. Toisessa niistä opetettiin tavallisesti varsinaisen kansakoulun kahta alempaa luokkaa, toisessa kahta ylempää; “uusi” ja “vanha” koulu muodostivat virallisesti yhden ainoan koulun, ja niillä olikin yhteinen johtokunta. Isnäsin (ruotsinkielinen) koulu avattiin niin ikään vuonna 1906; Askolin oli suorittanut kaikki sen perustamiskustannukset, kuten Koskenkylänkin koulun. Vuoden 1906 tapahtumiin kuului vielä sekin, että Valkoon saatiin kansakoulu. Se oli Pernajan ensimmäinen suomenkielinen koulu ja aluksi yksityinen. Pernajan kunta yritti muutaman vuoden ajan saada niitä puutavarayhtiöitä, jotka käyttivät Valkoa laivauspaikkana, tukemaan koulua taloudellisesti; tällöin kunta viittasi Askolinin Koskenkylän ja Isnäsin koulujen rahoittajana näyttämään esimerkkiin, mutta turhaan. Kunta alkoi vähitellen osallistua Valkon suomenkielisen kansakoulun talouden ylläpitoon, ja tämän jälkeen taajamassa voitiin vuonna 1914 vihkiä käyttöön oma koulutalo. Valkon suomenkielisen koulun piirinä oli pitkän aikaa koko pitäjä.

Molempien muidenkin puheena olevan ajanjakson lopulla, näissä tapauksissa vuosina 1910–11, perustettujen koulujen synty on yhteydessä paikalliseen sosiaalis-taloudelliseen kehitykseen. Näsen – Kabbölen seudulla ja Sarvisalossa oli käynnistynyt laaja suurtilojen

alueiden palstoitus, mikä taas johti väkiluvun kasvamiseen. Näsen ja Kabbölen sekä ympäröivän saariston lapset – aina Keipsalon seudulle asti – olivat aikaisemmin käyneet kiertävää koulua (jossa oli tavallista lyhyemmät lukukaudet). Heille perustettiin nyt kiinteä kansakoulu, joka toimi vasta rakennetussa talossa lähellä Kabbölen laituria. Sarvisalossa jatkoi Härkäpään koulu edelleen toimintaansa, mutta lisäksi perustettiin kansakoulu Horslökiin; se toimi kuitenkin tässä ensimmäisessä vaiheessaan vain vuosina 1911–15.

Tähän koulujen perustaminen pysähtyikin miltei kymmeneksi vuodeksi, mutta 1920-luku oli tässä suhteessa vilkasta aikaa. Pitäjän itäosaan syntyi vuonna 1920 Valkom svenska folkskola ja vuonna 1924 samoin ruotsinkielinen kansakoulu Norr-Sarflaksiin. Samana ajanjaksona perustettiin kaksi muuta kansakoulua sen takia ja sillä tavoin sijoitettuina, ettei kenenkään lapsen koulumatka ylittäisi pituudeltaan viittä kilometriä. Kyseessä olivat Sarvisalon kylän koulu, joka syntyi vuonna 1922, ja Baggbölen koulu, joka perustettiin vuonna 1927. Edellinen oli tarkoitettu Sarvisalon pohjoisosan ja jälkimmäinen Sjögårdin seudun lapsille, molemmat alueet kun olivat osaksi harvaan asuttuja. Mainittujen koulujen oppilaspohja oli niin vähäinen, ettei kumpaankaan kannattanut palkata kuin yksi opettaja. Tämä taas merkitsi, että molemmat koulut tulivat olemaan ns. supistettuja kansakouluja, joiden oppimäärä oli tavallista lyhyempi. Kummankin tähän asti mainitsematta jääneen puheena olevana ajanjaksona perustetun koulun synty pohjautui väestön lisääntymiseen, mutta eri tavoin. Toinen oli Horslökin koulu, joka aloitti vuonna 1927 toimintansa uudelleen kahdentoista vuoden tauon jälkeen, nyt täydellisenä kansakouluna; palstoitus näet jatkui sen toimialueella Sarvisalossa edelleen varsin runsaana ja nopeana. Toinen taas oli Koskenkylän yksityinen suomalainen koulu, joka avattiin Tetomissa vuonna 1929. Heti sen perustamisen jälkeen syntyi keskustelua siitä, kasvaisiko seudun suomenkielinen väestö niin paljon kuin oli edellytetty ja pysyisikö oppilaspohja näin riittävän vahvana. Asiasta kerrotaan hieman tarkemmin jäljempänä,

Pernajan suomenkielistä koululaitosta käsittelevässä jaksossa.

Vanhan kansakoulun arkea ja juhlaa

Pernajan kansakoulujen lukumäärää koskevat numerotiedot muodostavat kauniin sarjan:
1 vuonna 1870, 7½ vuonna 1880, 10½ vuonna 1891, 14½ vuonna 1919, 20½ vuonna 1929. Viimeksi mainitussa summassa (jossa ½ vuodesta 1880 lähtien merkitsee hieman pyöristettynä Pernajan osuutta Hommansbyn koulusta) koulujen lukumäärä pysyikin vuoteen 1952 asti, jolloin se alkoi vähentyä. Kun vuonna 1975 siirryttiin peruskouluun, Pernajassa oli jäljellä 7½ kansakoulua.

Numerosarja antaa ulkonaiset kehykset kansakoululaitoksen kasvulle ja sille, kuinka se lopulta supistui. Noihin kehyksiin mahtui rikassisältöinen elämä. Sitä valaistaan seuraavassa esittämällä valikoima tietoja toiminnasta, jossa yhdistyivät perinne ja uudistuminen.

Kansakoulujen toiminnan mittasuhteet – lähinnä koululuokkien lukumäärä – kehittyivät varsin huomattavasti. Suurta edistystä saatiin ensimmäisen kerran aikaan, kun pienten lasten opetus järjestettiin koko lukuvuoden kestäväksi ja organisoitiin kansakoulujen yhteyteen.

Ensimmäisinä vuosikymmeninä oli ollut voimassa sääntö, joka muotoiltiin vielä Pernajassa vuonna 1901 toimitetun piispantarkastuksen pöytäkirjaan: “Lukutaidon opettaminen lapselle on hänen äitinsä tehtävä.” Pernajan kansakoululaitosta perustettaessa annettu kouluohjesääntö määräsi (vuosina 1870 ja 1875), että 7–8-vuotiaita lapsia varten oli perustettava pientenlastenkouluja (pikkukouluja), joissa tuli antaa opetusta kahtena kuuden viikon pituisena lukukautena vuosittain, ennen kansakoulun opetuksen alkamista syksyllä ja sen päätyttyä keväällä. Pientenlastenkoulun opetuksen tuli määräysten mukaan “korjata ne niin puheessa kuin lukemisessakin esiintyvät ilmaisutavan virheet ja

väärät tottumukset, jotka ovat saattaneet juurtua lapsiin kotona annetun huolimattoman opetuksen johdosta [...] Sitten seuraa katekismuksen ulkoluku [...].”

Pienten lasten opetuksen uudelleenjärjestäminen jäi yksittäisten koulupiirien tehtäväksi; ne saivat tässä apua mm. nuorisoseuroilta. Vanhankylän seudulla toimiva nuorisoseura kulki näiden pyrkimysten suhteen kärjessä. Seuran jäsen Otto I. Nyholm (josta myöhemmin tuli tunnettu kunnallismies) jätti yhdessä seuran syksyllä 1904 pitämässä kokouksessa luettavaksi kirjallisen selvityksen, jossa hän totesi, että monissa kodeissa ei pystytty antamaan lapsille alkeisopetusta. Nyholm viittasi siihen, että Pernajaa pidettiin yleisesti varsinaisten kansakoulujen perustamisen suhteen suorastaan esikuvallisena kuntana, mutta hän huomautti, että pitäjässä ei ollut saatu toimeksi ainoatakaan varsinaista pikkukoulua. Nuorisoseura avasi Nyholmin aloitteesta helmikuussa 1905 Bergbyn kartanossa pikkukoulun, joka toimi täysien lukukausien ajan. Aluksi nuorisoseura kustansi yksinään koko toiminnan, mutta se tuki pikkukoulua sen jälkeenkin, kun Vanhankylän kansakoulupiiri oli syksyllä 1906 ottanut koulun vastuulleen. Piiri rakennutti vuonna 1913 tälle pitäjän ensimmäiselle pikkukoululle oman talon.

Useat muut pitäjän nuorisoseurat ja koulupiirit noudattivat pian Vanhastakylästä saatua esimerkkiä. Vuonna 1913 Pernajassa oli kahdeksan kiinteää pikkukoulua. 1920-luvun alussa voimaan tullutta lainsäädäntöä sovellettiin Pernajassa sillä tavoin, että kunta piti siitä lähtien yllä pikkukouluja, joita virallisesti nimitettiin alakansakouluiksi; niissä annettiin kahdelle vuosiluokalle opetusta täysien lukuvuosien ajan. Kukin pikkukoulu toimi piirinsä yläkansakoulun yhteydessä (tästä oli pari poikkeusta: Hormnäsin ja Näsen koulut). Pernajassa oli sitten vuosisadan puoliväliin saakka runsaat kaksikymmentä kansakoulua, joista useimmat olivat jaetut alakouluun (luokat I–II) ja yläkouluun (luokat III–VI).

Juuri 1900-luvun taitteessa oli Haddomissa ja Koskenkylässä

hieman yritetty järjestää jatko-opetusta oppilaille, jotka olivat päättäneet yläkansakoulun neliluokkaisen kurssin. Toiminta jäi kuitenkin lyhytaikaiseksi, sitä kesti vain noin vuoden ajan. Opetusta annettiin enimmäkseen iltaisin. Jatkokoulu, jota nimitettiin seitsemänneksi luokaksi, otettiin 1920-luvulla mukaan suunnitelmaan, joka laadittiin oppivelvollisuuden toteuttamiseksi koko pitäjässä. Vuoteen 1930 mennessä seitsemäs luokka oli perustettu yhdeksään kunnan kansakouluun; viittä vuotta myöhemmin se oli saatu järjestetyksi kolmea lukuun ottamatta kaikkiin kouluihin. 1950-luvun lopulla alkoi paikallisessa jatko-opetusta koskevassa keskustelussa jo vilahdella peruskoulukin (josta kerrotaan enemmän eräässä myöhemmässä alaluvussa).

Pernajan kansakouluille vuosina 1870 ja 1875 annetuissa ohjesäännöissä oli ilmoitettu koulun tarkoitukseksi nuorison “uskonnollisen ja kansalaissivistyksen edistäminen”. Oppiaineina lueteltiin kristinoppi, raamatunhistoria, yleinen mutta erityisesti isänmaan historia ja maantieto, luonnontieto, laskento, kirjoitus, virsilaulu, käsityö “ym. sivistävät aineet”. – Kaikkien Pernajan kansakoulujen opetuskielenä oli ruotsi, kunnes Valkoon vuonna 1906 perustettiin suomenkielinen koulu. – Pernajan ruotsinkielisissä kouluissa alettiin opettaa suomea (ja suomenkielisissä ruotsia) pääasiallisesti vasta 1960-luvulla.

Kansakoululaitoksen yleisten periaatteiden mukaisesti kuului opetusohjelmaan alusta lähtien “käytännöllisiä” aineita, kuten (tekstiili)käsityö ja veisto. Tavanomaisten aineiden lisäksi opeteltiin 1900-luvun taitteen aikoihin ainakin Haddomin, Härkäpään ja Sarvilahden kouluissa puutarhanhoitoa, Sarvilahdessa myös “lehmien lypsämistä, sukimista ja ruokkimista”. Sitten kesti kuitenkin vuosiin 1950–51 asti, ennen kuin Pernajan kansakouluissa aloitettiin säännöllinen kotitalousopetus.

Kansakoulua olivat ajan mittaan alkaneet käydä yhä useammat lapset. Ensimmäisenä lukuvuonna, 1870–71, oppilaita oli Pernajassa yhteensä 52; he kaikki kävivät Sarvilahden koulua. 1900-luvun

ensimmäisenä täytenä lukuvuonna (10½ koulun yhteinen) oppilasmäärä oli 476 henkeä. Vuosina 1920–1940 oppilaita oli (osapuilleen 20 koulussa) useimpina lukuvuosina yhteensä noin 1100. Kun Valko liitettiin vuonna 1957 Loviisaan, oppilaiden lukumäärä laski alle 800:n.

Kokopäivätoimisten opettajien lukumäärä oli suurimmillaan 1920-luvulla ja kahtena seuraavana vuosikymmenenä, jolloin se vaihteli 35 ja 40 hengen välillä. Heidän sukupuolijakaumansa oli esimerkiksi vuonna 1923 sellainen, että yläkansakouluissa oli 4 mies- ja 19 naisopettajaa, kun taas alakansakoulujen 17 opettajaa olivat kaikki naisia. Pitäjäläisten yleisenä käsityksenä oli, että nimenomaan miesopettajia olisi tarvittu enemmän, etenkin "taajamien" kuten Valkomin, Kirkonkylän–Thorsbyn, Koskenkylän ja Isnäsin kouluihin. Pernajassa onnistuttiin joissakin tapauksissa kiertämään vuoden 1926 lakiin sisältyviä eri sukupuolten tasa-arvoisuutta koskevia määräyksiä; vuonna 1942 pitäjän kansakouluissa oli peräti 10 miesopettajaa (lisäksi oli kymmenkunta miespuolista tuntiopettajaa, jotka antoivat veistonopetusta; heidät voitiin tietyssä määrin lukea samaan kategoriaan). – Yläkoulujen miesopettajilla oli suurempi palkka kuin samojen koulujen naisopettajilla, mikä selittyy lähinnä kahdesta seikasta: Ensinnäkin "taajamien" kouluihin katsottiin erityisen tarpeelliseksi voida houkutella miespuolisia viranhakijoita paremmin palkkaeduin. Toiseksi asiaan vaikutti se, että ennen vuotta 1948, jolloin lapsilisäjärjestelmä tuli voimaan, maksettiin opettajalle lisäpalkkaa, mikäli hän oli perheensä huoltaja (melkein kaikki naisopettajat olivat vielä tuolloin naimattomia ja lapsettomia).

Pernajan kansakoululaitoksen ensimmäisten 80–90 vuoden aikana oppilaita oli siis kaiken kaikkiaan hyvin runsaasti, ja monet heistä tarvitsivat erityistä tukea ja apua. Varsinaista erityisopetusta ei tuolloin vielä annettu, vaan apu oli enemmänkin aineellista. Toiminta, jota myöhempinä aikoina on nimitetty oppilashuolloksi, alkoi Pernajassa vuonna 1874 vaateapuna. Paroni J.A. von Born tuli silloin kuntakokouksen puheenjohtajaksi ja ilmoitti, että 200 markan

vuotuinen summa, joka oli kunnan tulo- ja menoarviossa varattu hänen palkkiokseen, käytettäisiin tästä lähtien aina lyhentämättömänä “jalkineiden ja vaatteiden ostamiseen varattomille lapsille”. Myöhemmin vaateapu rahoitettiin osaksi edelleenkin lahjoitusten avulla, mutta osaksi myös koulujen omin varoin.

Noin puolessa Pernajan kouluista aloitettiin 1910-luvun alkuvuosina tai sen puolivälin tienoilla säännöllinen oppilasruokailu. Käytäntö vaihteli: Jotkut vanhemmat ilmoittivat, ettei heidän lapsilleen tarvinnut antaa koulun puolesta ruokaa. Toisille lapsille tarjottiin ruokaa maksusta, ja vihdoin jotkut saivat kouluaterian ilmaiseksi. Ruokailun rahoittivat etupäässä nuorisoseurat, yleiset rahastot ja yksityishenkilöt. 1920-luvun lopulla myös kunta oli alkanut käyttää varoja sanottuun tarkoitukseen. Vuonna 1928 ilmoitettiin seuraavat numerotiedot: Kansakoulujen kaikkiaan 994 oppilaasta sai ruokaa koulussa 879; näistä 707 oppilasta sai varattomuutensa vuoksi ruoan ilmaiseksi ja 172 joutui suorittamaan siitä maksun.

Vuonna 1943 voimaan tulleen uuden lain mukaan maksuton oppilasruokailu tuli kansakouluissa pakolliseksi. Keittiöhenkilökunta kuului tästä lähtien pysyvästi kansakoulun väkeen ja vaikutti jatkuvasti sen jokapäiväiseen elämään.

Vuoden 1940 paikkeilla Pernajan kunta ryhtyi myös palkkaamaan kouluihin siivoojia. Tällaiset työt olivat sitä ennen olleet pääosaltaan oppilaiden hoidettavina. Vuorollaan järjestäjinä toimivien lasten oli lämmitettävä kaakeliuuni, joten heidän täytyi mennä kouluun jo kokonaista tuntia ennen ensimmäistä kellonsoittoa. Tämä vaati rohkeutta ja voimia, kun oli pimeinä talviaamuina kuljettava umpeen pyryttyneitä teitä. Viimeisen oppitunnin jälkeen järjestäjien oli jäätävä vielä noin tunnin ajaksi lakaisemaan luokkahuoneita, veistosalia ja muita tiloja. Koululasten työskentelyn katsottiin olevan sekä edullista kunnan taloudelle että pedagogiselta kannalta hyödyllistä. Pernajan kunnan koululautakunta, jota johti Jos. Klåvus, tähdensi vuonna 1930, että oppilaiden työskentelyllä oli “puhtaasti

kasvattavakin merkityksensä”: “Lämmityksen ja siivouksen kautta oppilaat saivat mm. tottua vastuun kantamiseen ja säästäväisyyteen”.

Lukukausien juhlalliset päättäjäiset toistuivat kansakouluissa säännöllisesti. Syyslukukauden päätteeksi pidettiin Pernajan kansakoululaitoksen ensimmäisinä vuosikymmeninä joulukuun 15. päivän tienoilla ns. Lucia-juhla (sillä ei ollut juuri mitään tekemistä myöhempien aikojen mallin mukaisen Lucian-päivän vieton kanssa). Pernajan kansakouluissa vietetyistä Lucia-juhlista on mainintoja 1880-luvulta lähtien. Niissä jaettiin oppilaille lahjoiksi mm. makeisia ja “Julhälsning”-niminen lehti. Monet heistä saivat näissä tilaisuuksissa ensimmäisen kerran nähdä joulukuusen ja joulupukin (tai oikeastaan joulu-ukon, *julgubbe*).

Kevätlukukauden päättyessä pidettiin kevättutkinto. Se oli todellinen kuulustelu, jossa oli läsnä oppilaiden vanhempia ja muitakin kyläläisiä. Sille osalle pitäjää, missä koulu sijaitsi, koulu oli yhteistä omaisuutta, jota arvostettiin ja josta pidettiin huolta. Asiasta kirjoitettiin Härkäpään koulun vuoden 1880 kevätjuhlasta kertovassa uutisessa mm. seuraavaa:

“Koko saaren asukkaat kokoontuvat juhlavaatteisiin pukeutuneina tänne kouluun [...] Vanhemmat näkevät ilokseen, kuinka heidän toivehikkaat lapsensa saavat oppia, jota heille itselleen ei ollut suotu, ja hämmästyneinä he saavat kuulla lastensa olevan useissa suhteissa heistä edellä, minkä havaitessaan monet heistä puhkeavat kiitollisina hiljaisiin ilon kyyneliin...”

Jo 1800-luvun puolella alettiin jakaa vuositutkinnossa eräänlaisiksi palkinnoiksi lahjoja, etupäässä niille oppilaille, jotka silloin pääsivät koulun viimeiseltä luokalta. Koskenkylän koulussa pantiin jo 1890-luvulla alulle sen jälkeen kauan jatkunut traditio, jonka mukaan kaikki koulun päästötodistuksen saavat oppilaat saivat kevätjuhlassa myös raamatun. Fasarbyn koulussa annettiin vuodesta 1908 lähtien koulunsa päättäville oppilaille Vänrikki Stoolin tarinat.

Tällaisten muistopalkintojen jakamisen voidaan katsoa symboloivan vanhan kansakoululaitoksen yleviä aatteellisia tavoitteita. Kun oppilaat astuivat elämään, koulu antoi heille matkaeväiksi Raamatun ja Vänrikki Stoolin tarinat.

Kansakoulujen viimeiset, haikeat vuosikymmenet

Kun Valko ja sen naapurikylät vuonna 1957 erotettiin Pernajasta ja liitettiin Loviisaan, muutos koski myös kolmea kansakoulua. Kyseessä olivat Köpbacka skola sekä Valkon ruotsin- ja suomenkieliset koulut, joiden myöhemmät vaiheet eivät siis enää kuulu pitäjän historiaan. Alueeltaan supistuneen Pernajan kunnan koululaitoksen kehitykseen vaikutti 1950-luvulta lähtien erityisesti se, että monista laajoista pitäjän osista tuli haja-asutusalueita (luku 5.6). Syy-yhteydet olivat suoraviivaisia: Saariston, talonpoikaiskylien ja kartanoalueiden asukasmäärä väheni ja niiden väestön keski-ikä nousi. Näin kouluikäisten lasten lukumäärä niin ikään väheni, ja kun koulupiirin oppilasmäärä näytti alittaneen ratkaisevasti ja lopullisesti valtionavun myöntämiseen vaadittavat rajalukemat, koulu jouduttiin lakkauttamaan.

Varsinaisten kansakoulujen lakkauttaminen alkoi Pernajassa vuonna 1952, jolloin Sarvisalon kylän koulu lopetti toimintansa. Koulujen lakkauttamisprosessia oli enteillyt kahden pikkukoulun sulkeminen. Hormnäsin koulu lopetti kolme vuotta kestäneen toimintansa vuonna 1923, Näsen koulu lakkasi vuonna 1940 toimittuaan 21 vuoden ajan. Molemmat olivat olleet erillisiä kouluja, jotka eivät olleet suoranaisesti kuuluneet minkään varsinaisen kansakoulun yhteyteen. Samantapaisessa asemassa oli ollut Sandön koulu, joka oli jatkanut Keipsalon–Näsen kiertävän koulun toimintaa; tämähän oli lakkautettu, kun Kabböleen oli vuosina 1910–11 perustettu kiinteä kansakoulu. Sandön koulu toimi toisen maailmansodan jälkeen naapurisaaressa Bästössä, kunnes se suljettiin vuonna 1958.

Mainittujen kolmen pienen koulun tapauksissa vaikutti lakkauttamiseen jo alustavasti sekin seikka, että niissä oli kyseessä saaristo ja (entinen) kartanon alue – näitähän, ainakin jompaakumpaa, myöhempien aikojen haja-asutusalueet varsin paljolti olivat. Tällaiset tekijät olivat ratkaisevia silloinkin, kun Sarvisalon kylän kansakoulu suljettiin vuonna 1952 – ensimmäisenä varsinaisena kansakouluna, jonka kävi näin. Horslökin koulu, joka lopetti toimintansa seuraavana, vuonna 1956, sijaitsi sekin saaristossa, joskaan ei kartanon alueella. Kolmantena lakkautettiin 1950-luvulla pitäjän vanhin kansakoulu, Stor-Sarvlaksin koulu, joka suljettiin vuonna 1957; se sijaitsi vanhalla kartanon alueella.

Vuonna 1961 lakkautettiin Fasarbyn ja Baggbölen kansakoulut. Tällä kertaa oli kyse ennen kaikkea pedagogisista näkökohdista. Molemmissa kouluissa oli pitkään työskennelty lyhennetyn oppimäärän puitteissa, mitä kunnan päätöksentekijät olivat yhä enemmän alkaneet pitää riittämättömänä. Samalla tavoin arvosteltiin myöhemmin 1960-luvulla Kabbölessä toimivan kansakoulun opetusta; sielläkin opetettiin silloin vain lyhennetty oppimäärä, ja koulu jouduttiin lakkauttamaan vuonna 1970. – Myös Malmgårdin ja Tervikin – Tjusterbyn koulut lakkautettiin, edellinen vuonna 1965 ja jälkimmäinen vuonna 1967; syynä oli se, että kartanoiden alueiden väestö oli suuresti vähentynyt.

1970-luvun alussa saatettiin päätökseen Sarvilahden ja Garpgårdin välisen alueen kouluolojen järjestely. Särkilahden koulu oli vuonna 1961 muutettu itsenäisestä oppilaitoksesta, jolla oli oma piirinsä, Kirkonkylän–Thorsbyn koululle alistetuksi toimintapisteeksi. Norr-Sarflaxin koulun asemaa muutettiin vuonna 1971 samalla tavoin. Vaikka mainitut koulut oli siis itsenäisinä kouluina oikeastaan lakkautettu, annettiin Särkilahden ja Norr-Sarflaxin koulutaloissa edelleen muutamille Kirkonkylän–Thorsbyn koulun luokille hajautettua opetusta, Norr-Sarflaxissa vuoteen 1982 asti.

Pernajassa 1900-luvulla tapahtunut kansakoulujen

lakkauttaminen sai vuonna 1982 vielä jälkinäytöksen. Kun Sarvisalon kylän ja Horslökin koulut oli 1950-luvulla lakkautettu, Sarvisalon saarella oli vielä jäljellä yksi kansakoulu – Härkäpään koulu. Kun vuonna 1975 siirryttiin peruskouluun, koululle annettiin nimeksi Sarvsalö skola. Jo vuonna 1979 sen oppilasmäärä alitti kymmenen hengen rajan. Koulu jouduttiin vuonna 1982 lakkauttamaan osittain kiivaaksikin yltyneen keskustelun jälkeen.

Pernajassa oli monien lakkauttamisten jälkeen kansakoulujen viimeisen lukukauden aikana, keväällä 1975, jäljellä viisi ruotsinkielistä koulua, jotka toimivat Haddomissa, Kirkonkylässä (oikeammin Thorsbyssä), Koskenkylässä, Isnäsissä ja Sarvisalossa (lisäksi kunnalla oli noin puoli osuutta Hommansbyn kouluun), sekä kaksi suomenkielistä, toinen Koskenkylässä ja toinen Isnäsissä. Kun vielä peruskoulun ala-asteeksi muuttunut Sarvisalon koulukin sitten vuonna 1982 niin sanoakseni jäi pois kunnan kouluja esittelevältä kartalta, tämä oli viimeinen siinä 1900-luvulla tapahtunut muutos. Aikaisemmin koulut olivat sijainneet jokseenkin tasaisesti eri puolilla pitäjää. Vuoden 1982 jälkeen voitiin vetää suora linja Kuggomin ja Isnäsin kautta; sen eteläpuolella ei kunnassa ollut enää ainoatakaan koulua, vaikka niitä oli vuosisadan alussa ollut kymmenen. Asiaan vaikuttivat edellä todetut tekijät: tuossa osassa pitäjää oli saaristoa ja vanhoja kartanoiden alueita.

Kun koulua uhkasi lakkauttaminen, asianomaisen pitäjänosan asukkaat puuttuivat asiaan. He lähettivät mm. kunnalle ja valtion kouluviranomaisille kirjelmiä, joissa aina pontevasti esitettiin, että oppilasmäärän väheneminen oli vain tilapäistä ja että se kääntyisi kyllä jälleen nousuun, kunhan paikallisen talouselämän suhdanteet paranisivat.

Tällaisten hyödyttömiksi osoittautuneiden argumenttien lisäksi esitettiin toisinaan näkökohtia, joilla oli eräänlaista ideologista luonnetta. Näin meneteltiin mm. vuonna 1965 käydyssä keskustelussa, joka koski lakkauttamisuhan alaisiksi joutuneita Tervikin – Tjusterbyn ja Vanhankylän kouluja. Valtion puolesta asiaa

hoitanut tarkastaja oli esittänyt, että sanotut koulupiirit yhdistettäisiin edellinen Isnäsin ja jälkimmäinen Koskenkylän piiriin. Paikallislehtien kertoman mukaan kuitenkin monet Tervikin – Tjusterbyn ja Vanhankylän piirien asukkaat "vastustivat kiivaasti tällaisten puhtaiden kyläkoulujen yhdistämistä tehdaspaikkakuntien kouluihin". Samanlaisia vaikuttimia häämötti vastarinnan takana 1980-luvun alussa, kun Sarvisalon piiriä oltiin sulauttamassa Isnäsin piiriin, ja niistä johtui osaltaan myös sitkeä vastahakoisuus, jota Pernajan kunta osoitti vuoden 1960 paikkeilla, kun kansalaiskoulu ja yläasteen koulu aiottiin sijoittaa Loviisaan eivätkä pernajalaiset halunneet millään suostua tähän. Vastarinta kertoo siitä, että eri seutujen väestön sosiaalisessa rakenteessa ja ilmeisesti myös erilaisesta ympäristöstä juontuvassa elämäntyylissä oli todella eroja – tai ainakin siitä, että tällaisten ympäristöön liittyvien sosiaalisten erojen olemassaoloon uskottiin lujasti.

Jokaisella kansakoululla oli ilman muuta ollut merkitystä sen ympäristöseudulle, kuten mm. Tervikin ja Tjusterbyn kartanoiden omistajat huomauttivat vuonna 1965, kun heidän esivanhempiensa kaksisataa vuotta aikaisemmin perustama koulu oli joutunut lakkauttamisuhan alaiseksi. Kansakoulun menetys saattoi jossain määrin korvautua siinä tapauksessa, että koulutaloa voitiin myöhemmin käyttää kulttuuri- tai muihin vastaavanlaisiin tarkoituksiin, etenkin jos tällainen käyttö koski juuri sitä pitäjän osaa, missä koulu oli toiminut. Tällaista lohtua saivat myöhemmin mm. Sarvisalon asukkaat sen jälkeen kun sikäläinen koulu oli vuonna 1982 lakkautettu. Kulttuuritarkoituksia tulivat palvelemaan ne Pernajan koulutalot, jotka taiteilijat, muusikot ja kirjailijat hankkivat koulun lakkauttamisen jälkeen asunto- ja työskentelytiloikseen; tosin niiden käyttö ei tällöin aina hyödyttänyt ensisijaisesti paikallisyhteisöä.

Suomenkieliset koulut

Varhaisempina vuosisatoina Pernajan suomenkielisen vähemmistön lukumäärä oli vaihdellut noin 50 ja noin 200 hengen välillä. Viimeksi mainittu luku esiintyy parissa melko epävarmassa lähteessä vuoden 1840 aikoihin. Mikäli sanotut tiedot ovat jotakuinkin oikeita, tämä merkitsee, että pitäjän suomenkielinen väestö oli tuolloin ja seuraavien vuosikymmenten aikana vähenemässä. Ensimmäiset tarkat kielijakaumaa koskevat tiedot näet osoittavat, että Pernajassa oli vuonna 1880 kaikkiaan 128 suomenkielistä asukasta, vuoteen 1890 tultaessa 115. Tämä oli suunnilleen 2 % pitäjän väestöstä.

Pernajasta muutti 1800-luvun puoliväliä edeltäneinä ja seuranneina vuosikymmeninä pois runsaasti väkeä, ja suhteellisen suuri osa siitä oli todennäköisesti suomenkielistä väestöä (suurempi osa kuin pitäjään muuttaneesta väestöstä). Monet paikkakunnalle jääneet suomenkieliset asukkaat ruotsalaistuivat. Suomenkielisen väestön väheneminen kuvastui mm. siinä, että erityinen suomalainen kirkko, joka oli rakennettu vuonna 1689, voitiin 1800-luvun puolimaissa purkaa, kun suomenkieliset pitäjäläiset itsekin pitivät sitä tarpeettomana rakennuksena.

Suomenkielinen väestö väheni vielä 1800-luvulla, mutta 1890-luvulla kehitys kääntyi toiseen suuntaan. Vuonna 1900 Pernajassa oli 258 ja vuoteen 1910 tultaessa 392 suomenkielistä asukasta; viimeksi mainittuna vuonna heihin kuului noin 5 % pitäjän väestöstä. Suomenkielisen väestön lisääntyminen johtui erityisesti Isnäsin sahan perustamisesta ja Valkon lastauspaikan synnystä.

Isnäsissä avattiin vuonna 1906 kansakoulu. Se oli virallisesti pelkästään ruotsinkielinen koulu, mutta ensimmäisten kymmenen vuoden ajan se oli käytännössä melko lailla kaksikielinen. Vuonna 1906 sai siellä 25 oppilasta opetusta ruotsiksi ja 9 suomeksi, vuonna 1916 jo 48 ruotsiksi ja vain 3 suomeksi. Isnäsin suomenkielisten nuorempi sukupolvi oli pääosaltaan ruotsalaistunut.

Valkossa suomenkielinen väestö oli alusta alkaen ja pysyvästi vahvana enemmistönä. Vuonna 1906 perustettu Valkon suomalainen kansakoulu joutui kuitenkin ensimmäisten viidenkymmenen vuotensa aikana – toisin sanoen sinä aikana, jolloin se kuului Pernajaan –

kokemaan kirjavia vaiheita. Vaihtelut liittyivät paljolti laajempiin yhteyksiin. Laivausalan hyvät suhdanteet johtivat 1920-luvun alkuvuosina väestön lisääntymiseen, jolloin saatiin riittävästi oppilaita alakansakouluun, niin että sellainen voitiin perustaa vuonna 1922 aikaisemmin syntyneen yläkansakoulun lisäksi. Valkon suomalainen koulu oli nyt täydellinen kansakoulu, jossa oli kaksi opettajaa. Mutta vuoteen 1927 mennessä paikkakunnan asiat olivat menneet alaspäin. Alakoulussa oli vain kaksi oppilasta, se lakkautettiin ja yläkoulusta tuli supistettu kansakoulu, jossa oli vain yksi opettaja ja jonka oppikurssi oli lyhennetty.

Talvisodassa menetetyiltä alueilta tuli Valkoon monia evakkoon joutuneita karjalaisia ja Suomenlahden saarten asukkaita. Vuodesta 1941 lähtien koulu oli taas täydellinen kansakoulu ja siellä oli kaksi opettajaa. Mutta kun karjalaiset olivat jatkosodan alkuvaiheessa palanneet kotiseudulleen, koulu muutettiin vuonna 1942 jälleen supistetuksi. Sodan loppuaikoina kaksi vuotta myöhemmin tuli joukko karjalaisia takaisin Valkon seudulle, ja tänne perustettiin sotakorvaustoimituksia varten laivatelakka, josta tuli suuri työnantaja. Valkon suomenkielinen kansakoulu muutettiin jälleen täydelliseksi, ja siellä oli 1940-luvun lopulla neljä opettajaa. Niinpä kunnan oli rakennettava uusi, suuri koulutalo – oppilaitokselle, joka oli vain joitakin vuosia aikaisemmin muutaman kerran ollut lakkauttamisen partaalla.

Valkon koulun vaiheet heijastavat todella selvästi suuria sotahistorian kulun vaihteluja. Myös Koskenkylän yksityisen suomenkielisen kansakoulun historialla on taustansa, tässä tapauksessa kieliriidan aikakauden sisäpoliittiset jännitteet sekä lisäksi Pernajan eri osien suomenkielisten asukkaiden väliset keskinäiset vastakohtaisuudet.

Koskenkylän suomalainen koulu avattiin yksityiskouluna Tetomissa vuonna 1929; huomattavin aloitteentekijä oli koneenkäyttäjä K. Laine. Koulun johtokunta anoi Pernajan kunnalta vuodeksi 1930 avustusta, jonka määrä olisi ollut 500 markkaa oppilasta kohti. Koululautakunta selvitti, montako sopivassa kouluiässä olevaa suomenkielistä lasta Koskenkylän seudulla oli. Lautakunta totesi näitä olevan vain kolme (joista kaksi oli Laineen omia lapsia); seudun muiden lasten, joita oli runsaat sata henkeä, havaittiin olevan kokonaan tai voittopuolisesti ruotsinkielisiä. Tietysti voidaan ajatella, että mainittujen kolmen lisäksi oli muutamia muitakin lapsia, joiden vanhemmat (tai ainakin jompikumpi heidän vanhemmistaan) halusivat suomalaiskansallisen ajattelutapansa vuoksi saada lapsensa suomenkieliseen kouluun.

Aikakauslehti Aitosuomalainen kirjoitti, että Koskenkylän suomenkieliset asukkaat olivat aikaisemmin joutuneet pakosta panemaan lapsensa ruotsinkieliseen kouluun, “niin vastenmielistä ja epäisänmaallista kuin se onkin”.

Ensimmäinen Pernajan nykyisellä alueella toiminut suomenkielinen kansakoulu perustettiin vuonna 1929 Tetomin kylään nimellä Koskenkylän suomalainen koulu. Valok. J. Lindroth 1999.

Syntyi käsitys, että kouluhankkeen erityisvaikuttimena oli aitosuomalainen kielipolitiikka, koska Koskenkylän seudulla oli ilmeisestikin varsin vähän suomenkielisiä lapsia ja koska juuri Aitosuomalainen-lehti tuki hanketta näin aktiivisesti. Aitosuomalaisuus pyrki radikaalissa muodossaan, jota juuri 1930-luvun taitteessa esiintyi runsaasti, maan täydelliseen suomenkielistämiseen, jolloin ruotsinkielisillä ei enää olisi ollut Suomessa kotipaikkaoikeutta. Esimerkiksi erään suomenkielisen ylioppilasosakunnan Koskenkylässä 21.12. 1929 pitämän tilaisuuden puhuja sanoi, että Suomen olot voisivat rauhoittua “vasta kun maa on kokonaan suomenkielinen”.

Selvää aitosuomalaisuutta osoittavat merkit tekivät monet pernajalaiset entistäkin haluttomammiksi tukemaan Koskenkylän

yksityistä suomenkielistä koulua. Vastahakoisuus ilmeni silläkin tavoin, että jotkut työnantajat eivät mielellään pitäneet palveluksessaan sellaisia henkilöitä, jotka olivat sanoneet aikovansa panna lapsensa suomenkieliseen kouluun. Tuen myöntämistä Koskenkylän koululle vastusti kunnanvaltuustossa myös mm. sen suomenkielinen, sosiaalidemokraattista puoluetta edustava jäsen Kustaa Korpela, joka asui Valkossa. Hän varmaankin arveli, että Koskenkylän kouluhanke vahingoittaisi Valkon suomenkielisen koulun lainmukaisia etuja; valtuuston pöytäkirjan mukaan hän lausui Koskenkylän koulusta, että se “oli syntynyt enemmänkin asiattomien vaikutteiden johdosta kuin todellisen tarpeen tyydyttämiseksi”.

Vuosien 1939–45 sotien jälkeen aitosuomalaisuus meni pois muodista, ja kieliriita lakkasi monella taholla. Pernajan kahden suomenkielisen kansakoulun historia oli aikaisemmin nivoutunut suurten poliittisten jännitteiden yhteyteen, mutta vuosisadan keskivaiheen jälkeen se kulki entisiin verrattuina jokseenkin tavanomaisia latuja.

Pernajan kunnanvaltuusto alkoi vuonna 1950 myöntää Koskenkylän yksityiselle suomalaiselle koululle mm. rakennusavustuksia ja lainoja; kunta otti sittemmin, vuonna 1956, koulun omaan haltuunsa. Vuonna 1963 sille valmistui Gislarböleen uusi koulutalo. Kunnallistamisen jälkeen nimi oli muutettu Pernajan suomalaiseksi kansakouluksi. Myöhemmin koulun nimeksi tuli Koskenkylän koulu, sillä kunnan ainoa suomenkielinen koulupiiri jaettiin vuonna 1959 kahtia; toisen piirin koulu siirrettiin useita kertoja uuteen paikkaan, kunnes se vuonna 1973 sijoitettiin Isnäsiin valmistuneeseen uuteen koulutaloon. – Kunnanvaltuusto päätti helmikuussa 2003 peruskorjauttaa Koskenkylän koulun ja teki myös sellaisen päätöksen, että seutukunnan suomenkieliselle koululle voidaan myöhemmin pystyttää uusi rakennus uudelle paikalle, mikäli valtio myöntää tarkoitukseen asianomaisen avustuksen ja eräät muutkin edellytykset saadaan täytetyksi.

Näin ollen Pernajassa oli kaksi suomenkielistä kansakoulua, kun vuonna 1975 siirryttiin peruskouluun. Sen jälkeen ne toimivat uuden järjestelmän mukaisina ala-asteen kouluina. Niiden oppilaat kävivät ala-asteelta päästyään Loviisassa toimivaa Myllyharjun yläastetta, jolle siirtyivät muutamaa vuotta aikaisemmin perustetun useiden kuntien yhteisen kansalaiskoulun tehtävät. Loviisan suomenkielisessä oppikoulussa oli sen perustamisesta – vuodesta 1937 – lähtien ollut muutamia pernajalaisia oppilaita. Se jaettiin vuonna 1975 kahdeksi eri kouluksi, joille annettiin nimet Myllyharjun yläaste ja Myllyharjun lukio. – Jotkut pernajalaiset oppilaat kävivät Porvoossa toimivia yläasteita ja lukioita.

Pernajaan oli vuonna 1972 perustettu suomenkielinen apukoulu. Sen toiminta siirtyi muutamaa vuotta myöhemmin Loviisan Harjuntaustan kouluun. Mainitut kolme Loviisassa toimivaa koulua palvelivat kukin omalla toimialallaan pääasiassa Ruotsinpyhtään, Loviisan ja Pernajan suomenkielistä koululaitosta (ja Pernajan mukana myös Liljendalin, tässä pitäjässä kun ei ollut omaa suomenkielistä ala-asteen koulua).

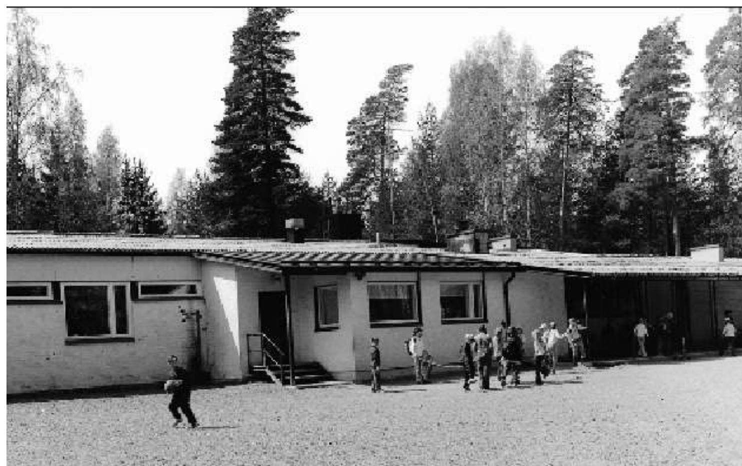
Pernajan kunta päätti vuonna 1956 alkaa osallistua Askolan kuntaan – Porvoon naapuripitäjään – perustetun suomenkielisen Itä-Uudenmaan ammattikoulun ylläpitämiseen. Porvoon seudulle sijoittui muitakin suomenkielisiä ammattikoulutusyksiköitä, samoin 1970-luvulta lähtien vähitellen myös Loviisaan; niissäkin oli pernajalaisia oppilaita.

Tie peruskouluun

Peruskouluun siirtymisessä on Pernajan osalta erityisen mielenkiintoista oikeastaan sen esihistoria, joka tarjoaa tarkasteltaviksi mm. kiinnostavia periaatekysymyksiä sekä erilaisia arvioita siitä, miten uutta järjestelmää tulisi käytännössä soveltaa.

1900-luvun taitteesta lähtien olivat yhä useammat pernajalaiset vanhemmat panneet lapsiaan Loviisassa ja Porvoossa toimiviin

oppikouluihin. Tällöin lapset pidettiin tavallisesti heidän neljän ensimmäisen kouluvuotensa ajan jossakin kotipaikkakunnan omassa kansakoulussa (kaksi vuotta ala- ja kaksi yläkansakoulussa) He aloittivat 10–11 vuoden iässä oppikoulun, aluksi sen ensimmäisen tai toisen luokan oppilaina, ja monet heistä asuivat lukukausien ajan kaupungissa. Osa vuosiluokasta ei siis käynyt kansakoulun viidettä eikä kuudetta luokkaa (eikä myöhempinä aikoina liioin seitsemättä), vaan oppikoulua sen ensimmäiset viisi luokkaa ja usein vielä kahdeksanteen (tai yhdeksänteen) luokkaan asti. Niille, jotka lopettivat oppikoulun käymisen keskikouluun, kertyi siis kouluaikaa yhdeksän vuotta, lukioon jatkaville kaksitoista (tai kolmetoista). Toiset taas kävivät kotipaikkakunnallaan yhteensä kuusi (tai seitsemän) vuotta kansakoulua. Neljännen kouluvuoden jälkeen lapset siis kävivät eri oppilaitoksia ja eripituisen ajan. Kyseessä oli ns. erilliskoulujärjestelmä. Sitä arvosteltiin vuoden 1950 paikkeilta lähtien yhä enemmän ja ankarammin, periaatteellis-ideologiselta kannalta, koska sen katsottiin ylläpitävän ja jyrkentävän yhteiskunnallisia eroja. Tällainen olisi vältettävissä, mikäli kaikki lapset kävisivät esimerkiksi yhdeksän ensimmäisen lukuvuoden ajan samanlaista koulua; tätä ns. yhtenäiskouluaatetta sovellettiin sitten peruskoulussa.

Koskenkylän koulu, toinen nykyisen Pernajan kahdesta

suomenkielisestä ala-asteen koulusta. Sen rakennus, joka on Gislarbölentien varrella, valmistui vuonna 1963. Valok. J. Lindroth 2003.

Erilliskoulujärjestelmää arvosteltiin myös käytännöllisistä syistä “kentällä”. Tämänsuuntaisia lausuntoja antoivat useaan otteeseen mm. Pernajan kansakoulunopettajat. Kun yhä useammat oppilaat siirtyivät neljännen lukuvuotensa jälkeen oppikouluun, tämä merkitsi, että kansakoulujen ja niiden opettajien asema kävi yhä pahemmin uhanalaiseksi. Kansakoulujen viidennen, kuudennen ja seitsemännen vuosiluokan oppilasmäärän jyrkkä väheneminen johti ensi alkuun lähinnä siihen, että opettajanvirkoja lakkautettiin. Yksi jos toinenkin opettaja joutui “kouluhallituksen kyytihevoseksi”, joka määrättiin muutaman harvan vuoden väliajoin milloin mihinkin kouluun, aina sinne, mistä opettaja oli siirtynyt eläkkeelle ja yksi yhä harvemmiksi käyvistä viroista sen takia vapautunut. Toisena, hieman pitemmän ajan kuluessa näkyvänä seurauksena oli se, että kansakouluja lakkautettiin (samaan aikaan kun Loviisan ja Porvoon oppikoulujen opettajat koettivat selviytyä tehtävistään koulutaloissa vallitsevan kovan tungoksen keskellä). Tietenkin Pernajassa vaikutti 1950-luvulta lähtien myös väestön väheneminen, mutta erilliskoulujärjestelmästä johtuva oppilaskato oli todennäköisesti vähintään yhtä tärkeä tekijä. Mainittujen ongelmien yhteisvaikutus näkyi ajan mittaan yhä selvempänä. Vuodet 1952–1973 käsittäneenä kahdenkymmenenyhden vuoden mittaisena ajanjaksona Pernajan kansakoulujen lukumäärä väheni kahdestakymmenestä ja puolesta seitsemään ja puoleen. Alamäki oli harvinaisen jyrkkä.

Niinpä peruskoululle oli valmiina hyvä maaperä, vallankin Pernajan kansakoulunopettajien mielissä. Odotettiin aikaa, jolloin uusi järjestelmä vahvistaisi pitäjän eri osissa toimivien koulujen asemaa pitämällä kaikki oppilaat niiden suojissa myös heidän viidennen ja kuudennen kouluvuotensa ajan. He siirtyisivät vasta seitsemäntenä vuonna suurempaan yläasteen kouluun – tai

kansalaiskouluun, kuten vastaavia oppilaitoksia muutaman vuoden ajan nimitettiin.

Pernajan ja Liljendalin kunnat perustivat vuonna 1958 yhteisen kansalaiskoulun, jonka 200 tunnin pituinen oppikurssi pidettiin muutamana vuonna kuudessa viikossa vuosittain Kuggomin kansanopistolla. Loviisan seudun seitsemän kaksikielistä kuntaa (sekä Myrskylän ja Pyhtään kunnat ruotsinkielisen väestönsä osalta) asettuivat vuonna 1962 äänestyksen jälkeen sille kannalle, että niille olisi rakennettava yhteinen kansalaiskoulu Loviisaan. Pernajan kunnanvaltuusto ei hyväksynyt esitystä; syynä tähän oli – kuten pöytäkirjan ulkopuolelle jääneessä keskustelussa ilmeni – mm. se, että valtuuston jäsenet asettivat etusijalle “puhtaan maalaiskoulun”, joka sijoitettaisiin riittävän maaseutumaiseen ympäristöön, toisin sanoen Kuggomiin tai muualle Pernajaan. Yhtenä mahdollisuutena ajateltiin, että Pernaja, Liljendal ja Myrskylä perustaisivat yhteisen yhtenäiskoulun; muodollisesti kyseessä olisi kokeilu, mutta tarkoituksena oli, että yhtenäiskoulujärjestelmä saataisiin näin voimaan täällä huomattavasti aikaisemmin kuin useimmilla muilla Suomen paikkakunnilla. Pernajan kansakoulujen opettajat vaativat yhä uudelleen, että pitäjään olisi nopeasti järjestettävä yhtenäiskoulu – siis peruskoulu –, ja että se olisi sijoitettava nimenomaan pitäjän omalle alueelle. Eri kuntien edustajat keskustelivat asiasta keskenään monet kerrat, mutta kävi ilmi, että Pernaja joutui peräytymään hankkeesta. Yhtenäiskoulukokeilusta ei tullut mitään, ja vuonna 1964 Pernaja päätti osallistua Loviisan kansalaiskoulujen toimintaan ja ylläpitoon; vuonna 1975 niistä tuli useiden kuntien yhteisiä kolmivuotisia peruskoulun yläasteita.

Peruskoulujärjestelmään siirryttäessä syyslukukauden 1975 alussa syntyi Pernajaan seitsemän kuusiluokkaista ala-asteen koulua: viisi ruotsinkielistä, jotka toimivat Haddomissa, Thorsbyssä (nimellä Kyrkoby skola), Koskenkylässä, Isnäsissä ja Sarvisalossa (lisäksi kunnalla oli osuus Hommansbyn kouluun), ja kaksi suomenkielistä, toinen Koskenkylässä ja toinen Isnäsissä. Edellä on

kerrottu, kuinka Sarvisalon koulu lakkautettiin vuonna 1982. Pernajan peruskoululaitos kehittyi sen jälkeen lopun vuosisataa tasaisesti. Pitäjän kummankin kieliryhmän kulttuuriautonomia oli peruskouluun siirryttäessä vahvistunut mm. siksi, että kunnan koululautakunta työskenteli suureksi osaksi jakautuneena kahteen osastoon, ruotsin- ja suomenkieliseen.

2000-luvun alussa lähti uutuutena käyntiin esikoulu. Se organisoitiin Pernajassa vuosisadan alussa läheisessä yhteistyössä päiväkotien tai (pääasiallisesti Koskenkylässä) ala-asteen koulujen kanssa.

Kansanopisto – yleissivistystä ja ammattitaitoa

Kansanopisto pyrki antamaan kansakoulun käyneille nuorille ennen kaikkea yleissivistystä, mutta myös jossain määrin ammattikoulutusta erilaisten paikallisten tarpeiden mukaan. Suomen kaksi ensimmäistä kansanopistoa perustettiin vuonna 1889, nimittäin suomenkielinen opisto Kangasalle ja ruotsinkielinen Porvooseen. Pernajaan saatiin vuonna 1905 ruotsinkielinen kansanopisto. Se toimi ensiksi Haddomissa ja sitten vuodesta 1910 lähtien Kuggomissa. Sen pitkäaikaisin nimi oli Östra Nylands folkhögskola, mutta myöhempinä aikoina on tavallisesti käytetty yksinkertaisesti vain nimeä Kuggom-skolan.

Joinakin vuosina aivan 1900-luvun taitteessa oli useilla Itä-Uudenmaan paikkakunnilla pantu toimeen ns. valmistavia kansanopistokursseja. Kursseja pidettiin iltaisin 2–6 viikon ajan, ja niillä annettiin opetusta ja järjestettiin muuta ohjelmaa, jotka tavallaan osittain korvasivat kansanopiston, jota ei paikkakunnalla vielä ollut. Kurssien johtajina oli usein ylioppilaita, ja ne olivat erilaisten paikallisten sponsorien rahoittamia. Pernajassa tällaisia kursseja pidettiin ainakin Hommansbyssä, Haddomissa, Pitkäpäässä, Kirkonkylässä, Koskenkylässä, Rikessä, Vanhassakylässä ja Härkäpäässä. Joissakin paikoissa huolehti käytännön järjestelyistä

nuorisoseura; oppilaiden saanti ei tuottanut vaikeuksia, ja heidän lukumääränsä vaihteli eri kursseilla neljästäkymmenestä sataan.

Valmistavien kansanopistokurssien johtajiin kuului Greggbölestä kotoisin oleva nuori maisteri Valter B. Meinander. Hän oli huomattavin aloitteentekijä perustettaessa kansanopistoa, joka aloitti toimintansa vuonna 1905 Haddomissa; hänestä tulikin opiston ensimmäinen johtaja, mutta hän kuoli jo vuonna 1906. Opiston myöhempiä johtajia oli mm. kansanedustaja John Österholm; viimeinen vakinainen johtaja, jonka aikana oppilaitos toimi perinnäiseen tapaan kansanopistona, oli agronomi Bengt Nybondas, joka hoiti tointaan vuosina 1976–93.

Kansanopiston tilat sijaitsivat ensimmäisinä vuosina Haddomissa suuressa rakennuskompleksissa, jonka huomattavin rakentaja oli Bildande Nöjen - niminen nuorisoseura. Opisto alkoi vuonna 1910 laitattaa itselleen omia rakennuksia, jotka pystytettiin Kuggomin harjulle.

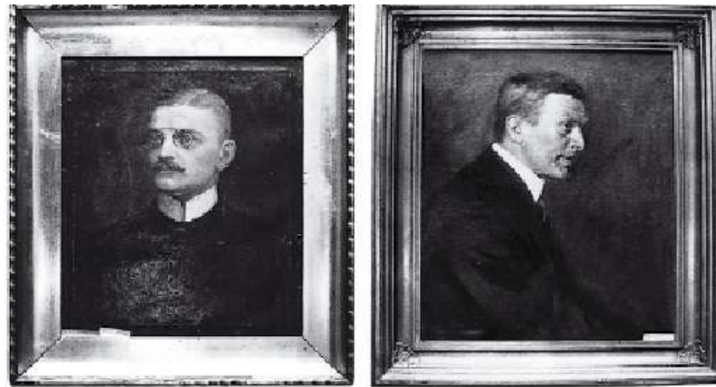

Pernajan kansanopisto toimi perustamisensa jälkeen ensimmäiset viisi vuotta Haddomissa. Vuonna 1910 rakennettiin sen oma talo

Kuggomåsenin harjulle. Opisto sai eräässä runossa nimityksen "Hemmet invid vägen" (Koti tien vieressä). Valokuva on lukuvuodelta 1930-31.

Ensimmäisten neljäntoista vuoden ajan opiston nimenä oli Östra Nylands lantmanna- och husmodersskola. Nimi ("isäntä- ja emäntäkoulu") osoitti, että opistossa annettiin yleissivistävän opetuksen ja kansalaiskasvatuksen ohella myös jonkin verran ammattikoulutusta. Ensimmäisinä vuosikymmeninä enemmistö oppilaista oli maanviljelijäperheiden poikia ja tyttäriä; opiston apulaisjohtajana tai joskus johtajanakin oli koulutettu agronomi. Jo vuonna 1911 perustettiin erityinen kalastajaosasto, jota johti lähes neljänkymmenen vuoden ajan kalastusneuvoja J.Fr. Forsell, joka oli kotoisin Pernajan Hudöstä ja asui myöhemmin Malmsbyssä. Opiston erityislinjoina olivat maamieslinja, emäntäosasto, kalastajaosasto (josta käytettiin nimeä Pernå fiskarskola) ja kansalaisosasto. Viimeksi mainittu osasto perustettiin vuonna 1933, ja sen oppiaineina olivat mm. konekirjoitus, kauppalaskento ja suomen kieli; tuohon aikaan ei ruotsinkielisissä kansakouluissa vielä opetettu suomea.

Oppilaiden lukumäärä vaihteli eri lukuvuosina kahdestakymmenestä kuuteenkymmeneen. He olivat miltei kaikki Uudenmaan itäisimmästä osasta kotoisin olevia ruotsinkielisiä nuoria. Vuoden 1960 aikoihin alkoi opistoon hakeutua myös suomenkielisiä nuoria, joista pääosa oli kotoisin kaukaisemmilta seuduilta ja jotka halusivat viettää täällä yhden lukuvuoden, suurelta osin siksi, että he halusivat kartuttaa ruotsin kielen taitoaan; opetuskielenä oli edelleen käytännöllisesti katsoen yksinomaan ruotsi. 1980-luvulla noin kolmasosa oppilaista puhui äidinkielenään suomea.

Ensimmäinen pitäjään perustetun kansanopiston johtaja oli maisteri Valter B. Meinander, joka oli kotoisin Greggbölen kartanosta. Hän perusti Uudellemaalle monia nuorisoseuroja ja osallistui aktiivisesti Bobrikovin politiikkaa vastustavaan vastarintaliikkeeseen. John Österholm (oikealla) hoiti kansanopiston johtajan tehtäviä vuodesta 1908 vuoteen 1919, jolloin hänet valittiin eduskuntaan. Siellä hän oli Ruotsalaisen kansanpuolueen edustajana keskeytyksettä aina kuolemaansa asti, vuoteen 1960; kansanedustajan virkakautena hänen eduskuntavuotensa muodostivat Suomen pituusennätyksen. – Muotokuvat Kuggomin opistolla.

Kuggomin opistoa kohtasivat kuitenkin 1900-luvun loppupuolella samat ongelmat kuin useimpia muitakin kansanopistoja: oppilaista tuli puutetta ja talous tuotti vaikeuksia. Vuonna 1998 pantiin toimeen suuria muutoksia. Opiston oli aikaisemmin omistanut ja sen toimintaa ylläpitänyt kannatusyhdistys. Nyt muodostettiin tätä tehtävää varten uusi aatteellisella pohjalla toimiva yhtiö, Kuggomskolan Ab. Sen osakepääoma oli 1,4 miljoonaa markkaa, mistä kannatusyhdistys ja Pernajan kunta antoivat käyttöön kumpikin 300 000 markkaa, mutta osake-enemmistö (800 000 markkaa) oli yleisvaltakunnallisen Svenska Folkskolans Vänner -yhdistyksen hallussa; SFV oli tuolloin muutamien muidenkin kansanopistojen osaomistaja. Opetussuunnitelma uusittiin; sen painopistealueena olivat nyt käsityöt, mutta lisäksi siihen kuului

kaikenlaisten muidenkin aineiden lyhyitä kursseja, jotka oli tarkoitettu erilaisille kohderyhmille.

Pernajalaiset nuoret voivat siis saada Kuggomin opistossa ammattiin tähtäävää koulutusta, mutta heille oli tarjolla samantapaisia mahdollisuuksia myös naapurikunnissa. Jotkut pernajalaiset kävivät Lapinjärvellä vuosina 1913–57 toiminutta maamieskoulua. Monien muiden alojen koulutusta alettiin antaa Itä-Uudenmaan kuntainliittojen (myöhempien kuntayhtymien) ylläpitämissä ammattikouluissa; näistä ruotsinkielinen koulu aloitti toimintansa Porvoon Haikossa vuonna 1950 ja suomenkielinen Askolan Monninkylässä vuonna 1956.

Myös kansalais- ja työväenopistojen ohjelmaan alettiin vähitellen ottaa jossain määrin ammattiin tähtäävää opetusta. Valkon kansalaisopisto (Vako) perustettiin, kuten nimestä voi päätellä, taajaman kuuluessa vielä Pernajaan – jo vuonna 1947. Sekä Vako että samoin vuonna 1947 perustettu ruotsinkielinen Lovisa medborgarinstitut, Mi, muuttivat vuoden 1970 vaiheilla toimintansa kuntainväliseksi. Pernaja osallistui molempien opistojen toimintaan.

Kirjakokoelmat ja lainakirjastot

“Suuri osa seurakuntalaisista osaa lukea kirjasta, mutta erityisesti joidenkin vanhojen ihmisten taidot ovat heikommat.” Näin kerrottiin Pernajassa vuonna 1725 toimitetun piispantarkastuksen pöytäkirjassa. Vuonna 1737 kirjoitettiin vastaavaan asiakirjaan: “Useimmat nuoret ovat harjaantuneet lukemaan kirjasta.” Vuosisadan viimeisessä tarkastuspöytäkirjassa, joka on vuodelta 1798, ilmoitetaan: “Niin vanhojen ihmisten kuin lastenkin sisälukutaito on hyvä.” Merkinnät antavat sellaisen kuvan, että pitäjäläisten taidot olivat edistyneet: 1600-luvun lopulla keski-ikäänsä eläneen sukupolven sisälukutaito oli vuonna 1725 verraten puutteellinen, vuonna 1798 vanhukset selviytyivät sisäluvusta paremmin. Myös nuorison lukutaito oli 1700-luvun kuluessa

parantunut.

Kirkonarkistossa on tietoja myös pitäjäläisten omistamista kirjoista. Ne sisältyvät siellä säilyneisiin perukirjoihin. 1750-luvulta tunnetaan 59 peruluetteloa, joista 53:ssa ei mainita ainoatakaan vainajalle kuulunutta kirjaa. Viidessä tapauksessa mainitaan vain virsikirja, yhdessä – Särkilahden kartanon perukirjassa – raamattu, kolme virsikirjaa ja neljä muuta kirjaa. 1840-luvulta on säilynyt 67 peruluetteloa, joista 13:ssa ilmoitetaan, että vainaja on omistanut kirjoja. Tavallisesti niitä on ollut vain virsikirja tai kaksi. Joukosta erottuivat 1840-luvulla hardomilainen ratsutilallinen Smeds, Malmgård – Tetomissa asuva torppari Backas sekä muuan Tervikin Snickarsin torpassa asustava kisälli. Näillä kolmella miehellä oli kullakin kahdeksan nidettä, joukossa myös maallisia kirjoja, kuten lakikirja, “Örtagårds sällskap” ja “Lust-Gård” (?). Tästäkin voitaneen nähdä, että edistystä oli tapahtunut.

Kartanoissa oli kosolti kirjoja. Jotkut niiden kokoelmat, joiden perusta on luotu jo 1600- ja 1700-luvuilla, ovat säilyneet, koska kartano on kulkenut sukuperintönä. Näin on tapahtunut lähinnä Sarvilahdessa, Segersbyssä, Malmgårdissa, Tervikissä ja Tjusterbyssä. Kartanon kirjakokoelmassa saattoi jo 1800-luvun puolivälin aikoihin olla jopa 2000 nidettä. Joukossa oli eri alojen ammattikirjallisuutta, mutta myös muutamia satoja puolellakymmenellä kielellä kirjoitettuja kaunokirjallisia teoksia.

Syksyllä 1854 avattiin Pernajassa lainakirjasto. Aloite oli varapastori Gustaf Roseliuksen, joka myös toimi kirjastonhoitajana. “Muutamien pitäjän herrojen” lahjoittamin varoin, joita oli saatu yhteensä 50 hopearuplaa, ostettiin kirjoja, joiden lukumäärää ei kuitenkaan tiedetä. Roselius oli kirjastonhoitajana aikaansa edellä. Hänellä oli tapana ottaa lukukinkereille mukaansa “lainattavia kirjoja”; kuulusteltuaan kinkereille kokoontuneen väen taitoja hän luki kirjoista ääneen muutamia jaksoja, “joista pitäisi olla niin hyötyä kuin huviakin”, mutta muutaman vuoden kuluttua hän näyttää luopuneen tästä tavasta jäätyään ilman vastakaikua.

Muutamat nuoret säätyläisnaiset panivat vuonna 1865 lainakirjaston toiminnan uudelleen alulle. He hankkivat varoja mm. järjestämällä hyväntekeväisyysjuhlan, ja eräs sanomalehtiuutinen kertoi, että he olivat saaneet huomattavasti kartutetuksi “sitä harvalukuista ja niukkaa kirjakokoelmaa, jolla on ollut kunnia kantaa Pernajan pitäjänkirjaston nimeä ja arvoa”. Sanomalehdet korostivat, että pitäjäläiset saivat lainata kirjoja ilman mitään maksua. Kirjaston kirjakanta oli nyt nopeasti kasvanut 130 niteeseen; vuonna 1875 kirjoja oli 303 ja vuonna 1896 peräti 448. Harvinaisuuksiin kuului kaksi kappaletta vanhan, vuonna 1642 valmistuneen suomenkielisen käännöksen mukaista raamattua; toista kappaletta tarjottiin vuonna 1886 ostettavaksi 25 markan hinnasta.

Tämän jälkeen seurasi alamäki. Kunta otti vuonna 1867 pitäjänkirjaston haltuunsa, ja se suljettiin ilmeisesti vuoden 1875 jälkeen pitkähköksi aikaa kokonaan. Vuonna 1885 kuulutettiin, että kunnassa oli avattu “pitäjänkirjasto, jossa on 355 nidettä”. Kirjakokoelma hajotettiin kuitenkin vuonna 1896 ja muutettiin kahdeksi koulukirjastoksi, joista toinen palveli Kirkonkylän seudun ja toinen Keipsalon–Våtskärin saaristoalueen asukkaita.

Pernajan kirjastolaitos oli tämän jälkeen lähes kolmenkymmenen vuoden ajan täysin hajautettu. Jokaisella kansakoululla oli alusta pitäen kirjakokoelma, johon kuului toisaalta oppikirjoja, toisaalta monessa tapauksessa muutakin kirjallisuutta, jota lainattiin yleisölle. Suurimmissa koulujen kirjastoissa oli viitisensataa nidettä; näin oli laita Sarvilahden, Koskenkylän–Vanhankylän ja Tervikin–Tjusterbyn kouluissa. Vuoden 1890 vaiheilla perustettiin lukutupia eli lukusaleja, jotka toimivat tavallisesti koulujen kirjastojen yhteydessä. Niissä saatiin lukea sekä kirjoja että lehtiä, pääasiassa sunnuntaisin. Tällaisista lukusaleista on tietoja 1890-luvulta ja jonkin verran myöhemmältä ajalta Haddomista, Kirkonkylästä, Malmgårdista, Härkäpäästä sekä Koskenkylän–Vanhankylän ja Tervikin–Tjusterbyn kyläryhmistä. Askolinin toiminimi perusti

Koskenkylän sahalle “työläisten lukusalin”.

Pernajaan alettiin perustaa nuorisoseuroja; ensimmäinen niistä oli Hardomin seudulla toimiva Bildande Nöjen, joka syntyi vuonna 1896. Asiaan kuului, että kullakin nuorisoseuralla tuli olla oma lainakirjastonsa, joskaan niihin ei kaikissa tapauksissa kuulunut montakaan kymmentä nidettä. Gammelbytraktens ungdomsförening pani lisäksi toimeen kampanjan, joka tähtäsi sanomalehtien lukemisen lisäämiseen; seura hankki sponsoreita, joiden kustannuksella saatiin tilata ilmaiseksi päivälehtiä.

Maisteri Valter B. Meinander, Gammelby-traktens ungdomsföreningin puheenjohtaja, toi 1900-luvun alussa pitäjään siirtokirjaston, joka oli siihen aikaan Suomessa uusi kirjastotoiminnan muoto. Se käynnistyi pitäjässä vuonna 1903. Nuorisoseuran kirjavarat, joita oli hiukan yli sata nidettä, jaettiin neljään osaan, jotka sijoitettiin kukin omalle lainausasemalleen yhdistyksen toimialueelle: asemat perustettiin Rikeen, Koskenkylään, Vanhaankylään ja Erlandsböleen, “missä seuran valitsemat kirjastonhoitajat, jotka ovat rahvaaseen kuuluvia nuoria miehiä ja naisia, hoitavat lainausliikettä”. Kukin osa pidettiin kolmen kuukauden ajan yhdellä asemalla ja siirrettiin sitten toiselle; siten niihin kuhunkin kuuluvia kirjoja ehdittiin pitää vuoden aikana lainattavina kaikissa neljässä kylässä. Vuonna 1904 siirtokirjaston toimialuetta laajennettiin, niin että se käsitti miltei koko Pernajan pitäjän; nuorisoseurat muodostivat tarkoitusta varten tarvittavan toimipaikkojen ja -henkilöiden verkon.

Vuonna 1917 merkittiin Pernajan kunnanvaltuuston pöytäkirjaan seuraavat pitäjän lainakirjastoja koskevat tiedot: kansakoulujen yhteydessä toimi kaksitoista kiinteää kirjastoa, joista useimmat olivat nuorisoseurojen omistuksessa; kansanopiston kirjasto oli myös yleisön käytettävissä; nuorisoseurojen siirtokirjastolla oli kolmetoista lainausasemaa; siirtokirjaston palkattuna hoitajana oli Jos. Klåvus.

Mm. Pernajan kunnan johto katsoi, että juuri tällainen hajautettu kirjastolaitos, josta huolehti pääasiallisesti “kolmas sektori”, soveltui

pitäjän oloihin hyvin, koska asutus oli hajanaista ja kulkuyhteydet olivat hankalat. Se tuntui vielä 1910-luvulla tarkoituksenmukaisemmalta kuin toiminnan keskittäminen keskuskirjastoon.

Eduskunta teki 10.12. 1921 päätöksen, jonka mukaan paikallisille lainakirjastoille voitiin myöntää valtionapua, mutta edellytyksenä oli mm. se, että kuntaan perustettiin kunnallinen kantakirjasto. Pernajan kunnanvaltuusto antoi vuonna 1923 asian valmistelemisen Jos. Klåvuksen tehtäväksi. Sen jälkeen järjestettiin pitäjäntuvan kirjakokoelman jäljellä olevat niteet kantakirjastoksi ja hankittiin uusia. Kantakirjasto toimi pitäjäntuvalla vuosina 1923–52 ja sen jälkeen Veckaksen entisessä Frihemmetissä; siirrosta lähtien sitä nimitettiin pääkirjastoksi. Vuonna 1974 palkattiin kokopäivätoiminen koulutettu kunnan kirjastonhoitaja; tehtävässä oli ensin Eine Ögård ja sitten vuodesta 1981 lähtien Ulla Olenius.

Pernajan kantakirjaston tilat entisessä Frihemmetissä. Ne vihittiin käyttöön vuonna 1952. Rakennuksen edustalla kirjastoauto, joka hankittiin vuonna 1972.

Pääkirjasto oli vuoteen 1962 asti avoinna kahtena iltana viikossa,

yhteensä neljä tuntia viikoittain. Aukioloaika piteni sitten 1990-luvulle mennessä vähitellen 33 tuntiin viikossa, mutta lyheni tämän jälkeen 19 tuntiin. Vuonna 2001 se pidennettiin 25 tuntiin viikossa, siksikin, että kirjasto oli nyt myös Kirkonkylän seudun postitoimipaikkana. Kirjalainojen kokonaismäärä oli 1930-luvun puolimaissa noin 3500 lainaa vuodessa, kuusikymmentä vuotta myöhemmin se oli suunnilleen 65 000 (tähän on luettu kaikista toimipisteistä annetut lainat sekä kirjojen ohella myös esimerkiksi kasetit).

Vanhojen koulu- ja seurakirjastojen pohjalta perustettiin 1930-luvulla neljä aluekirjastoa ja kolme lainausasemaa; 1970-luvulla suoritetun rationalisoinnin jälkeen toimi vain kaksi kaksikielistä sivukirjastoa, toinen Koskenkylässä ja toinen Isnäsissä. Nekin lakkautettiin vuonna 1992, samoin Hemgårdenin laitoskirjasto. Toiminta keskitettiin toisaalta pääkirjastoon, toisaalta kirjastoautoon. Ensimmäinen kirjastoauto oli hankittu vuonna 1972, ja sen lainausmäärät ylittivät pian pääkirjaston lainausluvut. Kirjastoauto vastasi kirjastotoiminnan hajautetusta osasta, joka oli edelleen välttämätön; autosta sai lainata kirjoja yhteensä noin kuudellakymmenellä pysäkillä (lisäksi se pysähtyi muutamassa paikassa naapurikuntien alueilla).

7.3. Poliittiset yhdistykset, yleishyödylliset yhteiskunnalliset järjestöt ym.

Pernajan yhdistyselämää koskeva esitys jakautuu tässä teoksessa kahteen eri lukuun. Seuraavassa luvussa, 7.4, jonka otsikossa puhutaan nuoriso- ja urheiluseuroista, käsitellään sellaisia yhdistyksiä, joiden toiminta on koskenut etupäässä kulttuuria ja vapaa-ajan huvituksia. Näillä aloilla ovat jossain määrin toimineet nekin järjestöt, joita käsitellään nyt alkavassa luvussa 7.3. Niiden antama kulttuuri- ja huvitarjonta on kuitenkin periaatteessa ollut

niiden otsikossa alustavasti ilmoitettujen varsinaisten pyrkimysten sivutuotetta – pyrkimysten, jotka ne ovat nimenomaan julistaneet päätavoitteikseen.

Tässä luvussa käsitellään – ilmaistakseni asian hieman konkreettisemmin – seuraavia yhdistyksiä ja järjestöjä: puolueiden paikallisosastot (joita täällä on toiminut 1900-luvun ensimmäiseltä vuosikymmeneltä alkaen), ammattiyhdistykset (joiden taipale alkoi hieman myöhemmin), suojeluskunta ja Lotta Svärd (joiden toiminta kattaa suuren osan 1900-luvun alkupuolesta); FBK (vapaapalokunnat), maamiesseurat, marttayhdistykset ja Folkhälsan (jotka toimivat samaan aikaan kuin suojeluskunta ja Lotta Svärd, mutta joiden tie jatkui vuosisadan puolivälin jälkeenkin); Pohjola-Norden, veteraaniyhdistykset ja kylätoimikunnat (1900-luvun loppupuolella) ym.

Muutamien edellä mainittujen yhdistysten elinkeinoelämän ja yhteiskunnallisten palvelujen hyväksi suorittamasta työstä on kerrottu jo aikaisemmissa luvuissa, muutamista tulee puhe vielä viimeisessä, politiikkaa ja sotia käsittelevässä pääluvussa. Tässä luvussa 7.3 käsitellään muutamia eri erikoisalojen yhdistysten toimintamuotoja, jotka kuuluvat pitäjän kulttuurielämään ja sen asukkaiden vapaa-ajan harrastuksiin.

Puolueiden paikallisosastot ja ammattiyhdistykset

Pernajan yhdistyselämä oli saanut alkunsa 1890-luvulla. Kun pitäjään alettiin vuonna 1903 muodostaa poliittisia järjestöjä, ne eivät siis olleet kentällä ensimmäisinä; paikallisen kulttuurielämän ja vapaa-ajan harrastusten tasolla ne eivät liioin kuuluneet pitäjän huomattavimpiin yhdistyksiin, ellei oteta lukuun joitakin ajallisesti rajallisia erityisen vilkkaan toiminnan kausia. Tässä yhteydessä – kun ei vielä ole puhe nuorisoseuraliikkeestä, jonka tavoitteet kuuluivat nimenomaan kulttuurielämään – on kuitenkin luonnollista, että esitys aloitetaan poliittisista yhdistyksistä, ei kuitenkaan

poliittisina vaikuttajina vaan osana paikkakunnan yleistä yhdistyselämää.

Valkon työväenyhdistys perustettiin vuonna 1903. Se on ainoa poliittinen yhdistys, jonka kaikki kokouspöytäkirjat – aivan alkuaikoinakin laaditut – ovat säilyneet. Ne kertovat vilkkaasta toiminnasta. Yhdistys rakensi jo vuonna 1904 jäsentensä omin voimin itselleen kokoustalon (se paloi vuonna 1966). Alkuvuosina Valkon työväenyhdistyksellä oli enimmillään 175 jäsentä, 1910-luvulla vuoteen 1918 asti noin 70–80. Sen toimintaohjelmaan kuuluivat ensimmäisinä vuosikymmeninä, jolloin Valko vielä kuului Pernajaan, mm. seuraavat osat: säännölliset kuukausikokoukset keskusteluineen ja ohjelmineen, teatteri, laulu, torviseitsikon esittämä musiikki, voimistelu ja urheilu, oma lainakirjasto lukusaleineen sekä tuki, jota eri tavoin annettiin paikalliselle osuuskaupalle ja kansakoululle. Yhdistys oli kaksikielinen, mutta suomenkieliset jäsenet olivat siinä vallitsevana aineksena; vuosina 1926–29 toimi Valkon työväenyhdistyksen alajärjestönä erityinen ruotsinkielinen työväenyhdistys, joka oli ilmeisesti käytännössä melko lailla itsenäisessä asemassa.

Muut Pernajan työväenyhdistykset olivat melkein kokonaan ruotsinkielisiä; ne kaikki kuuluivat Finlands svenska arbetarförbundiin. Niistä huomattavin oli vuonna 1906 perustettu Forsby socialdemokratiska arbetarförening. Se oli myös suurin Pernajan nykyisellä alueella toiminut työväenyhdistys, sillä sen jäsenmäärä pysytteli pitkän aikaa 40 ja 80 hengen välillä. Askolinin toiminimen rakennuttama suuri Maiborg-niminen seurojentalo (valmistui vuonna 1922, paloi 1955) antoi hyvät edellytykset myös työväenyhdistyksen toiminnalle. Yhdistyksen kulttuuriharrastukset olivat aktiivisimmillaan ensin vuoden 1930 aikoihin ja sitten suunnilleen vuosina 1945–60. Tällöin ohjelmaan kuuluivat seuraavat toimintamuodot (ne vaihtelivat eri aikoina): opintopiiri, lyhyehköjä näytelmiä esittävä teatteri, laulukuoro, lausuntakuoro, murrekaskujen kertojat; kuukausikokouksia pidettiin joskus vielä

1990-luvullakin, jolloin aktiivijäseniä oli viitisentoista. Silloin Forsby arbetarförening oli jo 1970-luvulta lähtien ollut jäljellä ainoana niistä osapuilleen kymmenestä sosialistisesta työväenyhdistyksestä, jotka olivat toimineet pitäjässä vuosisadan puolivälin tienoilla.

Muut sosiaalidemokraattiset työväenyhdistykset toimivat seuraavissa kylissä tai kyläryhmissä sekä niiden ympäristössä: Isnäs (vuodesta 1906 aina 1970-luvulle saakka; toiminta oli viiteen kertaan usean vuoden ajan pysähdyksissä), Kirkonkylä (1908–49, kaksi keskeytystä), Sarvilahti (1918), Sarvisalo (1918 ja 1948–57), Tervik (1918), Malmgård (1917–21) ja Haddom–
Gislom (1916–18, 1947–48). Kyrkoby arbetarförening oli Valkon työväenyhdistyksen ohella ainoa pitäjän työväenyhdistyksistä, joka oli rakentanut oman kokoustalon; se oli olemassa vuosina 1910–33 ja sijaitsi harjun rinteellä lähellä toiminnassaan paremmin menestyneen nuorisoseuran taloa Höganåsia.

Tässä mainitut työväenyhdistykset kuuluivat sosiaalidemokraattisen puolueen yhteyteen. Niiden piirissä ansioituivat useat pitäjän poliittisen ja kunnalliselämän johtavat sosiaalidemokraatit, kuten Selim Grönborg, Axel Sjöholm, Holger Grönroos, Karl-Axel Ek ja Karl Lindfors; kaksi viimeksi mainittua siirtyivät vuoden 1944 jälkeen kauemmas vasemmalle. – Joidenkin työväenyhdistysten keskuuteen muodostettiin naisosastoja, mm. eräitä käytännön järjestelytehtäviä varten, ja nuorisokerhoja eli “Unga Örnar” (“Nuoret Kotkat”) -järjestön osastoja, jotka harjoittivat monenlaista vapaa-ajan toimintaa.

Kun poliittiset suhdanteet olivat jatkosodan päätyttyä vuonna 1944 muuttuneet, muodostettiin Pernajaan neljä kansandemokraattista/kommunistista yhdistystä. Näistäkin aktiivisimpia olivat Valkon ja Koskenkylän yhdistykset; kaksi muuta toimivat Kirkonkylässä ja Isnäsissä. Kansandemokraattisten yhdistysten tarina oli 1960-luvulla lopussa. Sanotuissa neljässä taajamassa toimivat samaan aikaan myös Suomi-Neuvostoliitto-Seuran paikallisosastot. Niiden jäsenkunta muodostui suureksi

osaksi äsken mainittujen neljän yhdistyksen jäsenistä.

Suunnilleen vuoden 1960 jälkeen puolueiden paikallisosastojen toiminta keskittyi etupäässä eduskunta- ja kunnallisvaalien aikaan. Sama oli jo alun alkaen koskenut porvarillisten puolueiden paikallisyhdistyksiä, joista suurin oli vuonna 1906 perustettu Ruotsalaisen kansanpuolueen paikallisosasto. RKP ei Pernajassa – toisin kuin sosialistiset puolueet – juuri lainkaan toiminut kulttuuriyhdistyksenä eikä harjoittanut vapaa-ajan toimintaa; tällaiset puuhat jätettiin lähinnä nuorisoseurojen tehtäväksi. Poikkeuksena oli ajoittain RKP:n nuorisojärjestö Svensk Ungdom. SU:n toimintaan kuului 1950- ja 1960-luvuilla mm. keskustelutaidon kursseja, korokekeskusteluja sekä valokuvauskilpailuja. Pitäjäläisten vapaa-ajan harrastuksena tuli hyvin suosituksi bingo, jonka SU toi tänne vuonna 1968. RKP ja SU toimivat aikoinaan Pernajassa useihin paikallisosastoihin jakautuneina; 1960-luvun jälkeen kummallakin järjestöllä oli pitäjässä vain yksi osasto.

Muutamat ammattiosastot osallistuivat suunnilleen 1920-luvulta 1950-luvulle asti nekin Pernajan yhdistyselämään, joskaan niiden toiminta ei näkynyt kovin paljon ulospäin. Täällä toimi saha- ja kuljetustyöläisten sekä suurtila-alueilla maatyöläisten ja muiden raskaan ruumiillisen työn tekijöiden ammattiosastoja niin kauan kuin kartanoissa vielä oli runsaasti palkattua työvoimaa. Vappujuhlat ja -kulkueet, jotka Pernajassa suurin piirtein lakkasivat vuoden 1960 aikoihin, järjestettiin toisinaan ammattiyhdistystoiminnan merkeissä, jolloin kulkueen edellä kannettiin punaisia lippuja ja ne liehuivat juhlapaikalla.

Maa- ja metsätalous oli Pernajassa vahvimmin edustunut ammattiala, kun ajatellaan sen harjoittajien lukumäärää. Heidän ammatillisia etujaan nousi valvomaan maataloustuottajien liike. Nylands svenska producentförbundin Pernajan osasto järjestäytyi vuonna 1945. Vastaisuudessa monet pernajalaiset osallistuivat usein näkyvästi NSP:n johtotehtäviin. Pitäjän tasolla jatkoivat maamiesseurat toimintaansa, joka oli alkanut 1900-luvun alussa ja

joka tähtäsi erityisesti maanviljelijöiden ammattitaidon kartuttamiseen (luku 4.1).

Suojeluskunta ja Lotta Svärd

Eri järjestöjen osuutta vuosien 1905–06 poliittisiin välienselvittelyihin sekä vuonna 1918 käytyyn vapaus- ja kansalaissotaan käsitellään pääluvussa 8. Nyt alkavassa jaksossa kuvataan etupäässä vapaaehtoisia maanpuolustusjärjestöjä ja niiden osuutta rauhanajan yhdistyselämässä. Näin ollen tulevat nyt puheeksi suojeluskunta ja Lotta Svärd.

Voidaan sanoa, että Pernajassa toimi marraskuusta 1905 elokuuhun 1906 eräänlainen myöhempää suojeluskuntaa vastaava suojeluskaarti (tai yksittäisiä suojeluskaartilaisia). Yllykkeenä tällaiseen toimintaan oli uhka, jota erilaisten lakkoliikkeiden katsottiin aiheuttavan, kun niihin liittyi myös paikallisen punakaartin toimia, ennen kaikkea Valkossa ja Loviisassa. Pernajalaisia oli mukana mm. Loviisan suojeluskunnassa (jota nimitettiin myös järjestyskaartiksi ja suojelusvartiostoksi). Pernajan kunnallislautakunnan määräyksestä järjestettiin eräänlainen kunnallinen suojelusvartiosto, joka vartioi lakon aikana rautatietä Valkon ja Loviisan pohjoispuolella.

Suojeluskuntajärjestön toiminta alkoi Pernajassa vähitellen syksyllä 1917 vastaavanlaisissa merkeissä. Pitäjän itäosan miehiä liittyi Loviisan ja länsiosan asukkaita Porvoon suojeluskuntaan. Sotilaallisesti järjestäytyneitä suojeluskuntaosastoja toimi Hardomissa, Köpbackassa ja Kirkonkylässä, ja niiden toiminta ulottui myös näitä keskuksia ympäröiviin kyliin. Vuoden 1917 lopussa niillä oli yhteinen, epävirallinen johto, joka oli yhteistyössä Loviisan suojeluskunnan kanssa. Viimeistään mainitusta ajasta lähtien Pernå skyddskår oli varteenotettava tekijä, ainakin Loviisan suojeluskuntaorganisaation osana.

Vapaus- ja kansalaissodan alkuvaiheen vastoinkäymisten jälkeen

Pernajan suojeluskuntaosastot hajaantuivat helmikuussa 1918.

Suojeluskunnalla oli vuosina 1918-44 monessa suhteessa erikoisasema Pernajan vapaiden kansalaisjärjestöjen joukossa. Se mm. sai säännöllisesti taloudellista tukea kunnalta. Lippu, jonka oli piirtänyt taiteilija Evert Roos, vihittiin vuonna 1919. Siinä on sinisellä pohjalla keltainen Mantovan risti; ristin keskellä on viikinkilaiva ja kultainen laakeriseppele. Loviisan Museo, valok. J. Lindroth 1999.

Suojeluskunta organisoitiin uudelleen kesällä 1918. Nyt sillä oli osastoja pitäjässä seitsemällä taholla, nimittäin Hardomissa, Köpbackassa, Kirkonkylässä, Vanhassakylässä (sikäläisessä osastossa oli mukana myös Koskenkylän ja Malmgårdin miehiä), Isnäsissä, Sarvisalossa ja saaristossa (saaristolaisjäsenet olivat pääasiassa Keipsalon–Våtskärin seudulta). Heinäkuussa ja elokuussa 1918 pidetyissä kokouksissa eri osastojen edustajat päättivät perustaa yhteisen organisaation, joka sai nimen Pernå Skyddskår. Se toimi vähän yli 26 vuoden ajan, ja sen johtoon kuuluivat eri aikoina

mm. kreivit Carl-Gustaf ja Magnus Creutz, paroni Carl von Born, opettajat Jos. Klåvus ja Sigvald Holmström sekä maanviljelijä Ragnar Nybom. Jäsenmäärä vaihteli kahden- ja neljänsadan välillä.

Suojeluskuntaa tuki taloudellisesti mm. Pernajan kunta, ja se hankki itse tuloja järjestämällä erilaisia julkisia tilaisuuksia. Näistä paraateihin ja taistelunäytöksiin sekä erilaisiin ampuma-, hiihto-, uinti- ym. kilpailuihin kerääntyi usein runsaasti yleisöä. Asiaan kuului, että kunkin osaston tuli lisäksi järjestää vähintään kerran vuodessa juhla jäsenilleen ja yleisölle; ohjelma oli perinteiden mukaista: laulua ja musiikkia, puheita, murrejuttuja, teatteriesityksiä ja yleinen tanssi. Vuosittaisia juhlapäiviä olivat helmikuun 6. sekä huhtikuun 7. ja 11. päivä. Näiden päivien historiallisesta merkityksestä kerrotaan pääluvussa 8, jossa käsitellään myös suojeluskuntalaisten ja lottien osallistumista vuosina 1939–44 käytyihin sotiin.

Lotta Svärd -liike oli suojeluskuntien läheisin tukijärjestö. Se auttoi niitä raha-avustuksin sekä erilaisin tavaroin ja palveluin.Vähitellen lotille annettiin myös sotilaallisia tehtäviä, mm. ilmavalvonnan piirissä.

Pernajan ensimmäinen Lotta Svärd -yhdistys syntyi syksyllä 1918 toiminta-alueenaan pitäjän koillisosa. Sen nimenä oli aluksi Hardom skyddskårs syförening; nimi kertoo siitä, että lottien tehtävänä oli mm. erilaisten vaatekappaleiden valmistaminen suojeluskuntalaisille.

Pernå Lotta Svärdiin kuului kaikkiaan kahdeksan eri puolilla pitäjää toimivaa paikallisosastoa; koko pitäjän yhteinen Lotta-förening muodostettiin lokakuussa 1919. Sen ensimmäinen vakinainen puheenjohtaja oli kreivitär Ulla Creutz (1920–40). Hänen seuraajakseen tuli vapaaherratar Eda von Born (1940–44). Yhdistys oli järjestäytynyt paitsi paikallisosastoiksi myös useiksi eri toimintamuotoihin keskittyneiksi jaostoiksi, joista mm. yksi huolehti ruoan valmistamisesta suojeluskunnan tilaisuuksiin, toinen sairaanhoidosta ja kolmas erilaisten keräysten toimeenpanemisesta.

Pernajassa oli noin kaksisataa lottajärjestön toimintaan aktiivisesti osallistuvaa naista.

Lotat hankkivat suojeluskunnalle käteisvaroja järjestämällä mm. myyjäisiä, arpajaisia ja juhlia. Usein niiden tuotto oli jokseenkin yhtä suuri kuin kunnan antama määrältään huomattava avustus. Lottajuhlat olivat arvokkaalla sijalla pitäjäläisten tapahtumakalenterissa; niiden ohjelma – etenkin musiikki ja näytelmäesitykset – oli aikalaisten todistusten mukaan korkeatasoista.

Perinnäiset huvia ja hyötyä tarjoavat yhdistykset: vapaapalokunnat, maamies- ja kalastajaseurat, marttayhdistykset ym.

Vapaaehtoisten palokuntien sekä maamies- ja kalastajaseurojen toimintaa on tässä teoksessa käsitelty pääosin jo edellä, yhteiskunnan suojelua (6.3) ja elinkeinoelämää (4.1) kuvaavissa luvuissa. Esimerkiksi vapaapalokunnat alkoivat saada huomattavaa taloudellista tukea kunnalta ja valtiolta vasta 1900-luvun puolivälissä. Tämä puute vaikutti kyllä paikalliseen kulttuuri- ja huvielämään tavallaan suotuisasti: vapaapalokunnat, joita oli runsaat kymmenen osastoa, järjestivät toimintansa rahoittamiseksi kukin omalla tahollaan pitäjää juhlia, jotka pysyivät kauan varsin suosittuina.

Hommansby FBK (perustettu vuonna 1900) ja Forsby FBK (per. 1906) olivat pitäjän vanhimmat ja suurimmat palokunnat. Niillä oli vuosisadan puoliväliin asti kummallakin noin 60–70 jäsentä. Muiden kymmenen palokunnan jäsenmäärä pysyi tavallisesti 20–40 hengen vaiheilla.

Koskenkylän ja Isnäsin palokunnat olivat erikoisasemassa sikäli, että Askolinin toiminimi tuki niitä taloudellisesti alusta alkaen. Etenkin Forsby FBK kuului Maini Askolinin hyväntekeväisyyskohteisiin, ja hän oli muutenkin kiinnostunut sen toiminnasta ja kannusti sen jäsenistöä. Palokunta oli hänen aikanaan

ja myöhemminkin Koskenkylän seudun kulttuuri- ja huvielämän johtava vaikuttaja. Se koordinoi eri aikoina taajaman muiden yhdistysten toimet – siellä oli ajoittain palokunnan lisäksi kymmenenkin erilaista yhdistystä. Näin tapahtui esimerkiksi 1920-luvulla, jolloin Koskenkylään järjestettiin yleissivistävät luentopäivät, samoin 1950-luvulla, jolloin yhdistykset muodostivat yhteisen kulttuurivaliokunnan, joka mm. julkaisi Forsekot ("Kosken kaiku") -nimistä monistettua ruotsinkielistä lehteä.

Koskenkylän Maiborg ja Isnäsin Solbacka olivat Askolinien yrityksen omistajien rakennuttamia seurojentaloja. Tarkoituksena oli, että niitä saisivat käyttää useat eri yhdistykset, jotka toimivat mainituilla seutukunnilla. Kuvassa Maiborg vuonna 1922 koristeltuna vihkiäisjuhlaansa varten.

Koskenkylässä oli 1920- ja 1930-luvuilla suurena kulttuuritapahtumana jokavuotinen Runebergin päivän juhla. Esimerkiksi vuonna 1926 sitä vietettiin seuraavasti: FBK kokoontui illalla kello seitsemältä sahan luo. Se järjestäytyi riviin, jonka kärjessä kulkivat lipunkantajat. Palokuntalaiset marssivat palavia soihtuja kantaen helmikuisen illan pimeydessä Koskenkylänjoen jäätä pitkin kilometrin matkan Maiborgin seurojentalolle. Siellä palokunnan oma soittokunta esitti musiikkia, opettaja Klåvus piti

esitelmän kansallisrunoilijastamme ja mieskuoro lauloi. Lauluista sai suurimman suosion "Forsby Brandkårs Marschin" kantaesitys; marssin oli säveltänyt porvoolainen kapellimestari Konno. Yleisö kuunteli sitä seisaallaan. Tämän jälkeen pidettiin väliaika bufettitarjoiluineen. Sitten seurasi lisää ohjelmanumeroita: viulusoolo, Runebergin runojen lausuntaa ja kaksi Runebergin teksteihin perustuvaa kuvaelmaa. Lopuksi tanssittiin tunnin ajan, minkä jälkeen juhla päättyi kello yhdeltä yöllä.

Forsby FBK järjesti ensimmäisinä vuosikymmeninään mm. syksyisinkin suuria ohjelmallisia yleisöjuhlia sekä tietysti kesäjuhlan. Esimerkiksi vuonna 1916 ohjelma oli seuraava: Ensiksi palokunta marssi juhlapaikalle "liput liehuen ja soiton raikuessa". Sitten seurasi torvimusiikkia, fanfaareja, tervehdyspuhe, kuorolaulua, kilpailuja, teatteriesitys, mustalaistansseja, kuvaelmia, ilotulitus ja yleinen tanssi.

Useimmat muut vapaapalokunnat keskittivät kulttuuri- ja huvitarjontansa vuosittaiseen kesäjuhlaan; sitä juuri nimitettiin pitäjän eri osissa "palokunnan juhlaksi". Kun palokuntien rivit harvenivat toisen maailmansodan jälkeen, katsottiin useissa osissa pitäjää välttämättömäksi järjestää kahden tai kolmen naapurialueilla toimivan palokunnan yhteinen juhla. Joissakin paikoin FBK osallistui paikalliseen huvielämään rakentamalla yksinään tai yhteistyössä muiden yhdistysten kanssa tanssilavan; näin tapahtui mm. Gislomissa, Malmgårdissa ja Isnäsissä. Tanssilava (Pernajassa käytettiin ruotsinkielisessäkin puheessa suomen kielestä omaksuttua nimitystä lava) annettiin sitten vuokralle juuri lavatansseja, mutta myös kaikenlaisia muita tilaisuuksia varten. Useimmat Pernajaan 1900-luvun neljän ensimmäisen vuosikymmenen aikana perustetut palokunnat toimivat vielä vuosisadan lopussakin. Ne olivat silloin jo alkaneet jättää uusia jälkiä pitäjän juhlakulttuurin aikakirjoihin viettämällä viisikymmenvuotisjuhliaan sekä muillakin tavoin.

Vuonna 1902 perustettu Pernå lantmannagille järjesti sekin ensimmäisten kolmen vuosikymmenensä aikana paikkakunnalle

julkisia tilaisuuksia, lähinnä muutaman vuoden väliajoin pidettyjä maatalousnäyttelyitä. Niistä oli pitäjäläisille käytännön hyötyä, mutta niihin kuului myös yleistä viihdeohjelmaa. Pitäjän maamiesseurat – joita oli toiminnassa enimmillään puolisenkymmentä – järjestivät myös yleisöjuhlia, ajan mittaan kuitenkin yhä harvemmin; ohjelma oli samantapaista kuin edellä selostetussa Forsby FBK:n vuonna 1916 pitämässä juhlassa. – Maamiesseurojen yhteyteen perustettiin 1920-luvulla nuoriso-osastoja, maatalouskerhoja, jotka oli tarkoitettu teini-ikäisille ja hieman nuoremmille. Toiminnasta, mm. keittiökasvien viljelystä, otti myöhemmin huolehtiakseen 4H-järjestö.

Isnäsin tanssilava, kuva on ilmeisesti otettu vuoden 1930 aikoihin pidetyssä palokunnan juhlassa

Pernå fiskargille kehitti 1920-luvulta lähtien juhlaperinteen, joka osoittautui varsin elinvoimaiseksi. Sen melkein joka kesä järjestämä kaksiosainen juhla, jota vietettiin Sandössä halki koko vuosisadan, houkutteli yleisöä laajoilta alueilta; sitä tuli sekä päiväjuhliin seuraamaan veneurheilua ja saamaan osansa kulttuuritarjonnasta että huvittelemaan iltajuhliin.

Pernajan kaksi ensimmäistä marttayhdistystä perustettiin vuonna 1914 Hommansbyhyn ja Vanhaankylään. Vuonna 1917 syntyivät Kirkonkylän ja Koskenkylän yhdistykset. 1920-luvulla perustettiin vielä kaksitoista yhdistystä. Marttaliike oli vuoden 1930 aikoihin nuorisoseurojen ohella pitäjän suurin kansanliike sekä yhdistysten lukumäärän (16) että niiden jäsenten kokonaismäärän (noin 600–800 henkeä) osalta.

Pernajassa oli marttaliikkeen johtohahmona koskenkyläläinen rouva Lilli Stenberg, joka myötävaikutti uusien yhdistysten syntyyn ja muotoili toiminnan yleiset suuntaviivat. Esimerkiksi vuonna 1924 hän kiteytti ne seuraavasti:

Marttajärjestön tehtävänä oli Lilli Stenbergin mukaan ensi sijassa naisten kodin- ja taloudenhoitokyvyn parantamista päämääränään pitävä toiminta. Sen tuli opettaa naiset valmistamaan olemassa olevin resurssein hyvää ja ravitsevaa ruokaa sekä pitämään asunnot tehokkain ja työtä säästävin menetelmin puhtaina ja hygieenisinä. Mutta nämä eivät olleet järjestön ainoat tavoitteet. Käytännön hyötyyn tähtäävän toiminnan lisäksi marttojen tuli myös “pyrkiä kaunistamaan koteja järjestämällä kudonta-, ompelu- ja kasvivärjäyskursseja [...]”. Säännöllisesti kerran tai kahdesti kuussa pidetyissä kokouksissa martat voivat vaihtaa kokemuksia keskenään, keskustella ja saada tietoutta eri alojen asiantuntijoilta. Kokouksista tuli lisäksi saada henkisesti virkistäviä, esitelmien, yhteislaulun ja äänenluvun avulla, – ja ruumiillisestikin: “Älköön unohdettako pullakahveja!”

Vielä sodan päätyttyä vuonna 1944 perustettiin muutamia uusia marttayhdistyksiä, joista yksi, vuonna 1948 Valkoon muodostettu, oli pääasiallisesti suomenkielinen. Seuraavana vuonna perustettiin lisäksi Pernajan Marttayhdistys, joka oli vuoden 1957 jälkeen pitäjän ainoa suomenkielinen tämän alan yhdistys. Sen jälkeen seurasi laskukausi: valtion rekisteriviranomaisten vuonna 1987 antaman tiedon mukaan Pernajassa toimi silloin vain kahdeksan marttayhdistystä. Toisaalta pitäjään oli perustettu muutamia

pikkumarttaosastoja (jotka kuitenkin toimivat vain jonkin aikaa).

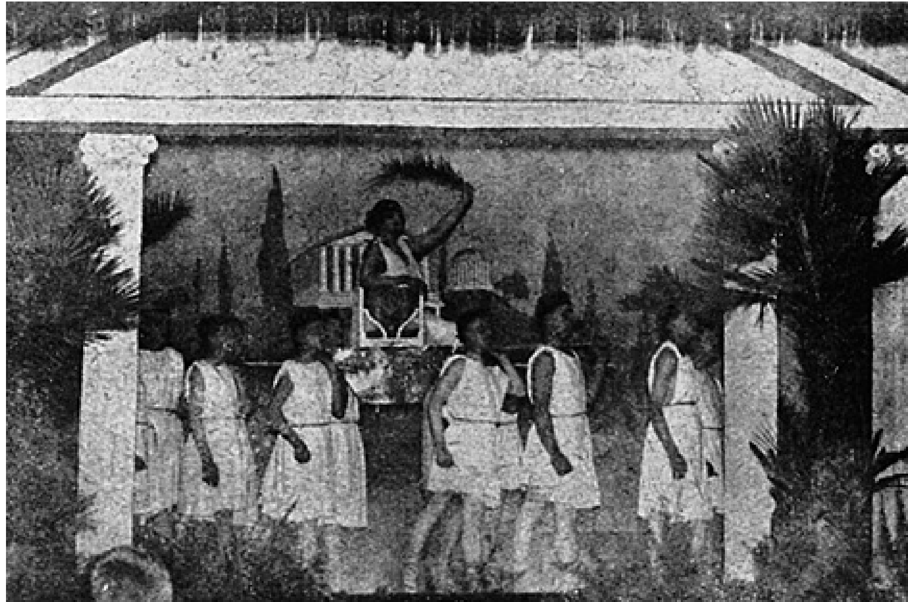
Ajan mittaan yhä suositummaksi toimintamuodoksi tulivat marttojen retket, joihin kernaasti liitettiin esimerkiksi johonkin emäntäkouluun tehtävä tutustumiskäynti. Tiettävästi ensimmäinen tämäntyyppinen pitäjän ulkopuolelle suuntautuva ekskursio tehtiin vuonna 1930 Porvoon pitäjän Boen kartanoon, missä toimi kotitalousseminaari. Vuosisadan puolivälin jälkeen matkoja alettiin tehdä yhä kaukaisemmille seuduille. Moni Itä-Uudellamaalla asuva nainen teki siihen aikaan ensimmäisen ulkomaanmatkansa juuri marttaryhmän mukana. Vuosisadan loppua kohti jäi osa perinnäisistä toimintamuodoista pois. Toiminta säilytti jossain määrin yhteytensä kirkollisuuteen, joskin tämä oli ehkä ohuempaa kuin ennen. Marttaideologian osiksi omaksuttiin vähitellen sellaisia käsitteitä kuin kuluttajansuoja, ympäristötietoisuus ja vastuu paikallisesta kulttuuriperinnöstä; niistä puhuttiin mm. Malmgårdin–Riken yhdistyksen 70-vuotiskahveilla vuonna 1990.

Raittiusseuroja ei Pernajaan perustettu kovinkaan monia, eikä niistä tullut pitkäikäisiä. Niitä toimi Pernajassa vuosien 1898 ja 1938 välillä kaikkiaan seitsemän, mutta kukin niistä vain muutaman harvan vuoden ajan. Raittiusseurojen nimet olivat runollisia ja hyvässä tarkoituksessa annettuja, näin esimerkiksi Forsby Fröjd, Hommansbyn Hemfriden, Kirkonkylän seudun Enigheten ja Valkon Vårblomman. Näiden yhdistysten vaalimat ehdottoman raittiuden ihanteet tulivat kuitenkin auttamattomasti leijumaan korkealla kovan todellisuuden yläpuolella, selvästi myös kieltolain ajan Pernajassa (luku 4.6). Myöhemminkään vastaavanlaisilla yrityksillä ei ollut menestystä.

Maini juhlan jumalattarena Maiborgissa

Kuva Koskenkylän seurojentalon Maiborgin vihkiäisistä, jotka pidettiin 29.10. 1922. Juhlan kohokohtana oli kuvaelma, jonka

aihe oli antiikin Ateenasta: Toogiin pukeutuneet olympiavoittajat kantavat Pallas Atena -jumalatarta riemusaatossa taustakulissin kuvaaman Ateenan Akropoliksen edustalla, ja hän kohottaa kädellään voitonpalmua. Jumalatarta esittää Maini Askolin. Valokuvan omistaa Runa Askolin.

Vihkiäisistä tuli Pernajan yhdistyselämän ja juhlakulttuurin aikakirjoihin jäänyt merkkitapaus. Osanottajia oli viisisataa henkeä. Ohjelmaan kuului mm. seuraavaa:

– Porvoon kaupungin torvisoittokunnan esittämää musiikkia

– Taiteilija Wetterhoff-Asp esitti tilaisuuteen kirjoittamansa avausrunon, joka päättyi lahjoittajattarelle osoitettuun tervehdykseen.

– Toiminimi Joh. Askolinin edustajan puhe; puhuja ilmoitti, että talo oli tarkoitettu palvelemaan “kaikkia paikkakunnan eri kulttuuripyrinnöitä”.

– Torvisoitttokunta: Sibeliuksen Finlandia

– Kahden paikkakunnan väestön edustajan kiitospuheet (toinen edusti porvareita, toinen sosialisteja).

– Laulua, jota esitti Forsby blandade kör opettaja Klåvuksen

johdolla.

– Teatteriesitys, nimimerkki Parus Aterin näytelmä, jonka esittivät paikalliset amatöörit.

– Lausuntaa, Tegnérin “Sång till solen”.

– Ohjelman päätteeksi: Pallas Atena -kuvaelma, jota säesti kuoron ja torvisoittokunnan esittämä “Atenarnas sång”.

– Yleisen tanssin jälkeen juhla päättyi puolenyön aikoihin. Lopuksi Maini Askolin kannettiin kultatuolissa salin halki “hurraahuutojen kaikuessa”.

Kansanterveyttä, eläkeläisten viihtyvyyttä ja kylän yhteishenkeä ajavia yhdistyksiä

Samfundet *Folkhälsan* -järjestön Pernajan osasto on hyvä esimerkki siitä, miten suuriarvoista vapaiden kansalaisjärjestöjen toiminta saattaa olla paikallisyhteisössä. Näin oli asianlaita erityisesti siihen aikaan kun julkinen valta – valtio ja kunta – vielä jätti eräät tärkeät tehtävät vähemmälle huomiolle kuin myöhemmin.

Folkhälsanin toimintaa Pernajassa sillä alalla, jolla järjestön nimi osoittaa sen työskentelevän, on tässä teoksessa käsitelty edellä luvussa 6.3. Hyvin monien muiden erikoisaloihin keskittyneiden yhdistysten tavoin myös Folkhälsan toi ajoittain lisänsä paikalliseen yleiseen kulttuuri- ja huvielämään. Sen Pernajan yhdistyksellä oli suunnilleen vuosina 1930–1960 tapana järjestää vuosikokouksensa vaihdellen milloin mihinkin osaan pitäjää. Niihin pyydettiin tavallisesti joidenkin muiden, paikallisten yhdistysten väkeä esittämään muutamia musiikki- ja viihdenumeroita, kun taas pakollisen puheen tai esitelmän piti joku Folkhälsanin aktiivijäsen. Musiikki- ja viihdeohjelman tarjonta supistui 1950-luvun jälkeen, samoin yhdistyksen varsinainen toimintakin. Pernå-Folkhälsanin puheenjohtaja ilmoitti vuonna 1969, että taloudelliset vaikeudet olivat pakottaneet yhdistyksen vähentämään sellaisiakin

toimintamuotoja kuin lapsille tarkoitettuja kesäsiirtoloita ja uimakouluja.

Sille sosiaalisen toiminnan alalle, jolla Folk-hälsan oli työskennellyt 1920-luvulta lähtien, ilmaantui vuonna 1951 pitäjässä uutena järjestönä Punainen Risti (Röda Korset). Pernå RK järjesti alkuaikoinaan monesti yleisöjuhlia, joiden avulla haluttiin tehdä toiminta yleisesti tunnetuksi sekä kerätä rahaa mm. ambulanssin hankkimiseksi Loviisassa toimivan kuntainliiton sairaalan käyttöön. Yhdistys järjesti joka vuosi ensiapukursseja, samoin se tuki vanhuksia toimintaterapian avulla ja kohensi muutenkin heidän huoltoaan.

1970-luvulla syntyi muutamia eläkeläisten yhdistyksiä, joista osa oli luonteeltaan melko epävirallisia. Pitäjän tiettävästi ensimmäisen tämäntyyppisen yhdistyksen muodostivat vuonna 1972 Isnäsin ja lounaissaariston eläkeläiset; se järjesti pieniä illanviettoja ja esitti joskus julkisesti näytelmiä. Pernajan eläkeläiset eivät pitäneet yhdistyksistään suurtakaan meteliä, mutta jotkut niistä toimivat vielä vuosisadan lopullakin Hommansbyn ja Kirkonkylän seuduilla.

1990-luku toi lisänään pitäjän yhdistysten joukkoon kylätoimikunnat, joista on alustavasti puhuttu kyläyhteisöjä kuvaavassa luvussa 5.2. Kaikki kolme kylätoimikuntaa tai kyläyhdistystä – nehän toimivat Sarvisalossa, Isnäsissä ja Koskenkylässä – järjestivät monenlaisia tilaisuuksia, jotka houkuttelivat ilmeisesti paljon sellaistakin yleisöä, joka ei osallistunut perinnäisten yhdistysten toimintaan. (Kylätoimikunnista kerrotaan vielä luvussa 7.6).

Kylätoimikunnan ja samassa pitäjän osassa toimivan nuorisoseuran välistä epäselvää tehtävien jakoa pidettiin joskus ongelmana. Sarvsalö ungdomsföreningin 90-vuotisjuhlan yhteydessä vuonna 1997 esitettiin ehdotus, että nuorisoseura tekisi kulttuurityötä ja harjoittaisi vapaa-ajan toimintaa käyttäen ruotsin kieltä, kun taas kylätoimikunta – jonka työ saattaisi ehkä olla osittain kaksikielistä – voisi keskittyä seutukunnan sosiaalisten ja

taloudellisten olojen kehittämiseen.

7.4. Nuoriso- ja urheiluseurat

Nuorisoseura-nimitys antoi aluksi varsin oikean kuvan seurojen jäsenten iästä. Mutta kun oli ehditty muutaman vuosikymmenen verran 1900-luvun puolelle, suuri osa nuorisoseuraväestä kuului jo 30–60 vuotiaiden muodostamaan ikäryhmään. Uudet tulokkaat eivät yleensä voineet estää keski-iän jatkuvaa nousua. Vuosisadan puolivälissä alettiin perustaa erityisiä juniori- ja nuoriso-osastoja, mikä osaltaan osoitti, että nuorisoseurat olivat kaikkiin ikäryhmiin kuuluvien ihmisten yhdistyksiä.

Nuorisoseurojen tärkeimpänä toimintakenttänä pidettiin kulttuuria, erityisesti kansansivistystyötä. Tällä alalla tuli myös kevyen ajanvietteen ja virkistävien huvitusten saada sijansa. Tällaisia pyrkimyksiä ilmentää varsin osuvasti pitäjän ensimmäisen, Haddomin seudulle vuonna 1896 perustetun nuorisoseuran nimi: *Bildande Nöjen* (“Sivistys ja Huvi”).

Henrik Lindfors, “Lurensin iloinen luutnantti”, teki aloitteen, joka johti vuonna 1896 Pernajan ensimmäisen nuorisoseuran perustamiseen. Se sai nimen Bildande Nöjen (“Sivistys ja Huvi”), joka kuvaa hyvin sen tehtäviä ja tarkoitusta.

Nuorisoseuroissa suosittuihin vapaa-ajan harrastuksiin kuului varsin tärkeänä osana urheilu; samoin oli muuten laita työväenyhdistyksissäkin. Eri osiin Pernajaa alettiin 1920-luvulla muodostaa itsenäisiä urheiluseuroja. Vuosisadan loppua lähestyttäessä ilmeni, että muutamat urheiluseurat onnistuivat saamaan nuoria aktiivisia pitäjäläisiä mukaan toimintaansa

vähintään yhtä menestyksellisesti kuin useimmat nuorisoseuratkin.

Kultuurialan nuorisoliikkeen vaiheikasta esihistoriaa

Ennen kuin Pernajaan vuosina 1896–98 muodostettiin ensimmäiset nuorisoseurat, oli edellisten 20–30 vuoden aikana tapahtunut kehitystä, jonka voidaan sanoa valmistaneen maaperää sille, mitä tuleman piti. Kansakouluja perustettiin niin suuri määrä, että tätä pidettiin maassa yleisesti kerrassaan esimerkillisenä menettelynä, ja pitäjässä järjestettiin joukko kulttuuritapahtumia, joissa esitettiin samantyyppistä ohjelmaa kuin nuorisoseurat sittemmin esittivät omissa tilaisuuksissaan.

Paikallinen, julkinen vapaamuotoinen kulttuuritarjonta oli vielä vuoden 1870 vaiheilla ollut pääasiassa vain herrasväen asia – sekä sen tuottajia että kuluttajia olivat lähinnä vain säätyläiset. Sen jälkeen seurasi merkitykseltään ratkaiseva kehitys, joka johti siihen, että “tavallisista pitäjäläisistä”, rahvaasta, tuli noin vuodesta 1880 lähtien puheena olevan kulttuuritarjonnan kuluttajia ja vuoden 1890 tienoilta alkaen myös sen tuottajia.

Kaksi varhaisinta tähän yhteyteen kuuluvaa lähdetietoa koskevat kumpikin Gislarbölen kartanossa järjestettyjä kulttuuritapahtumia. Siellä järjestettiin vuonna 1859 julkinen tilaisuus pitäjän seitsemän vielä elossa olevan vuosien 1808–09 sodan veteraanin kunniaksi. Vuonna 1863 kartanossa pidettiin kolme iltamaa – tammi-, huhti- ja elokuussa –, joiden tärkeimpänä ohjelmana olivat amatööriteatteriesitykset. Iltamissa esitettiin kaikkiaan viisi näytelmää; säilyneessä ohjelmalehtisessä luetellaan näyttelijät, jotka olivat nuoria joiden sukunimet ovat tuttuja pitäjän kartanoiden historiasta: Creutz, Aminoff, Segerstråle, Roselius, Ruuth, Meinander, Carstens ym. “Talonpoikaisväkeäkin” esittävät näyttelijät, joita oli kymmenkunta, olivat säätyläisiä. Puheena oleva teatteriryhmä käytti itsestään nimitystä “Sällskapsteatern”, ja sen kutakin esitystä seurasi 110–120 katsojaa. Suunniteltiinpa

sellaistakin, että Koskenkylän kestikievariin rakennettaisiin 17 metrin pituinen ja 9 metrin levyinen lisärakennus, jota käytettäisiin teatterisalina. Rakennustyötä ei nähtävästi kuitenkaan saatu alulle, ennen kuin ryhmä hajosi.

Useat näistä julkisista kulttuuritilaisuuksista järjestettiin muutamissa keskisuurissa kartanoissa, kuten Gislarbölessä, Särkilahdessa, Bergbyssä ja Greggbölessä. Bergbyssä heinäkuussa 1888 pidetystä kansanjuhlasta kertova sanomalehtiuutinen antanee edustavan kuvan tämäntyyppisten juhlien järjestelyistä, ja monet nuorisoseurojen myöhemmin toimeenpanemat vastaavat juhlat muistuttivat niin ikään niitä suuresti.

Juhlapaikkana oli siis heinäkuussa 1888 Bergbyn kartano (jonka rakennuksissa ei silloin enää asunut ketään). Päärakennuksen ulko- ja sisäseinät oli koristeltu Suomen vaakunoin, joita ympäröivät liput ja viheriöivät oksat. Kartanon pihalle oli pystytetty juhannussalko. Lappträsk hornkapell -niminen torvisoittokunta esitti aluksi *Porilaisten marssin*, minkä jälkeen muuan opettaja Kajander piti puheen kansansivistyksen merkityksestä; puheensa päätteeksi hän kohotti yhdeksänkertaisen eläköönhuudon isänmaalle ja kotiseudulle. Sitten seurasi arpojen myynti, “onginta” ja bufettitarjoilu sekä lauluesityksiä, joista vastasivat osaksi koululapset ja osaksi sekakuoro. Sitten tanssittiin sekä sisällä kartanon salongissa että ulkona tilaisuutta varten pystytetyllä tanssilavalla. “Lopuksi viritettiin *Vårt land* [Maamme], ja sen jälkeen kohotettiin vielä eläköönhuuto Uudellemaalle.”

Usein tällaisiin juhliin kerääntyi aivan yllättävän runsaasti yleisöä. Härkäpään koululla 12.1. 1889 vietetyssä juhlassa, jossa saatiin koulun veistosalissa nähdä teatteriesityksiä ja kuvaelmia, katsojat täyttivät koulusalin ääriään myöten, “jotkut saivat seisoa rakennuksen ulkopuolella ja koettaa ikkunasta katsoen saada selvää ‘komeljanttarien tempuista’”. Gislomin–Haddomin koululla taas pidettiin joulun 1891 ja seuraavan uudenvuoden välillä iltama, jossa esitettiin laulua, soittoa, teatterikappale ja kaksi kuvaelmaa; paikallislehti kirjoitti: “Sali oli tungokseen asti täynnä väkeä, ja vielä eteisessäkin koetetiin kaikin voimin tuppautua eteenpäin, jotta vain päästäisiin sisään.” – On aivan ilmeistä, että pian tämän jälkeen alkaneelle nuorisoseurojen toiminnalle ja niiden järjestämille juhlille

oli sosiaalinen tilaus.

Yksi nuorisoseuratoimintaan johtavan taipaleen merkkipaalu näkyy havainnollisesti sanomalehtiuutisesta, joka kertoo Hommansby folkskolan tiloissa vuoden 1879 Marian-päivänä pidetystä arpajaisjuhlasta: juhlassa "*oli rahvasta* aivan tungokseen saakka". Kyseessä on ensimmäinen tieto siitä, että rahvasta oli osallistunut tällaiseen tilaisuuteen yleisönä. Toisen vaiheen alkaminen taas näkyy uutisesta, joka kertoo (Garpgårdin kylässä sijaitsevassa) pienessä Ollaksen kartanossa vuoden 1891 toisena pääsiäispäivänä (30.3.) vietetystä kansanjuhlasta. Ohjelmaan kuului mm. kaksi näytelmäesitystä, kuvaelmia, lausuntaa ja sekakuorolaulua. "Kaikki *esiintyjät* olivat *rahvaaseen* kuuluvaa väkeä."

Lopuksi on kosketeltava kansakoulujen osuutta nuorisoseurojen syntyyn. Pernajasta tunnetaan nuorisoseuraliikettä varhaisemmalta ajalta kaksikymmentä kulttuurijuhlaa, ja ne järjestettiin melkein kaikki erilaisten opetusvälineiden hankkimiseksi paikalliseen kansakouluun tai sitten kirjojen ja lehtien hankkimiseksi koulun yhteydessä toimiviin lainakirjastoon ja lukusaliin. Koulut saivat tällä tavoin jo pelkällä olemassaolollaankin aikaan tärkeitä aloitteita, koska niillä oli aivan ilmeisiä tarpeita, jotka saatiin täytetyksi osittain juuri juhlien avulla saaduin tuloin.

Kansakoululaitoksella oli kuitenkin tällaisissa asioissa monella tavoin aktiivisempikin osuus. Yhtenä tekijänä vaikuttivat tietysti opetuksen välittämä tietojen ja taitojen lisääntyminen – ja varmaan sekin, että talonpoikaisnuoret tottuivat koulussa esiintymään julkisesti samaan yhteiskuntaluokkaan kuuluvan yleisön edessä.

Mutta erityisen tärkeä funktio koululla oli lähiyhteisön järjestäytymisessä. Kuten edellä luvussa 7.2 on selvitetty, kansakoululaitoksen hallinto oli Pernajassa noin vuoteen 1920 asti varsin pitkälle hajautettua. Vastuu ja päätösvalta kuuluivat koulupiirille, sen kokoukselle ja kokouksen valitsemalle koulun johtokunnalle. Tässä oli valmiina juuri sopivan laaja paikallinen

sivistyselämän organisaatio, jonka toiminnasta ei ollut pitkää matkaa nuorisoseuran perustamiseen. Asiaa valaisee ensimmäisen nuorisoseuran, Haddomin seudulle perustetun Bildande Nöjen -yhdistyksen, syntyhistoria, joka on lyhyesti esitettynä seuraavanlainen:

Ungdomsföreningen Bildande Nöjen perustettiin vuonna 1896. Perustajat olivat sen koulupiirin asukkaita, joka käsitti viisi lähinnä Loviisan kaupunkia sen pohjoispuolella sijaitsevaa kylää, ja seuran toiminta-alueena oli alusta pitäen nimenomaan kyseinen koulupiiri. Piirin virallisena nimenä oli Gislom skoldistrikt. Se, että BN oli juuri koulupiirin yhdistys, ilmeni selvästi mm. läänin kuvernöörille osoitetusta kirjelmästä, jossa pyydettiin tätä vahvistamaan säännöt ("§1. Yhdistys, joka käsittää Gislom skoldistriktin...") BN piti monien vuosien ajan vuosikokouksensa ja muut sellaiset tilaisuudet samana päivänä kuin koulupiiri piti piirikokouksensa; molempiin kokouksiinhan osallistuivat samat ihmiset. BN pystytti seuratalonsa vuonna 1897 kirjaimellisesti kansakoulun lisärakennukseksi, ja noin puolet tarvittavista käteisvaroista saatiin tällöin lainaksi koulupiirin kassasta. Seuran jäsenyyteen vaadittiin, että asianomainen asui koulupiirin alueella.

Mainittujen kaltaisia asiayhteyksiä ilmeni muidenkin nuorisoseurojen syntyvaiheissa; vuonna 1898 muodostettu *Hommansby folkskoldistrikts ungdomsförening* sai jo nimensäkin tällaisin perustein. Edempänä kuvataan vastapalveluksia, joita nuorisoseurat puolestaan tekivät "omille" kansakouluilleen.

Pernajan nuorisoseurat olivat siis olennaisesti aivan muuta kuin pitäjään äkkiä ja ulkopuolelta tuotu uutuus. Ne sopivat paikallisten kulttuuritapahtumien perinteeseen ja itsehallinnollisten koulupiirien muodostamaan organisaatioon. Pitäjän nuorisoseurat pystyivät näin ollen hyvin luonnollisesti jatkamaan mainittuja traditioita ja sovittautumaan lähiyhteisöön sekä aikaansa ja paikkaansa.

Kuusitoista nuorisoseuraa, niiden perustaminen ja seuratalot

Tässä alaluvussa kerrotaan kaikista Pernajan varsinaisista nuorisoseuroista, joita oli kaikkiaan kuusitoista. Selostukset on tässä rajoitettava pääasiassa vain kahteen kunkin seuran historian yksityiskohtaan: toisaalta niiden syntyyn ja siihen johtaneiden aloitteiden tekijöihin, toisaalta niiden toiminnan pysyvimpään ja ulospäin parhaiten näkyvään tulokseen: seurataloihin.

Parissa kolmessa tapauksessa kävi niin, että nuorisoseuran toiminta lopahti ja että toiminta käynnistyi samalla seutukunnalla myöhemmin uudelleen, ehkä jopa vasta muutaman vuosikymmenen kuluttua (joskus uusi seura käytti uutta nimeä, joskus samaa kuin edeltäjänsä). Se, katsotaanko tällöin olleen kyse kahdesta eri yhdistyksestä vai yhdestä ja samasta, on pääasiallisesti – mutta ei yksinomaan – arviointikysymys. Tekijä ei halua väittää, että tässä mainittu luku, kuusitoista nuorisoseuraa, merkitsisi ehdotonta ja ainoaa totuutta. – Seurojen vaiheisiin luotavissa lyhyissä yleiskatsauksissa on käsiteltävä paitsi niiden syntyvaiheita ja seurataloja myös muutamien seurojen loppuaikoja, jolloin joudutaan lisäksi hieman pohtimaan niiden toiminnan päättymiseen liittyviä syy-yhteyksiä.

Seuraava esitys on pääasiassa kronologinen. Se käsittelee kolmea ajanjaksoa, jolloin Pernajaan perustettiin nuorisoseuroja: vuosia 1896–99, 1902–10 ja 1920–47.

Ensimmäisenä ajanjaksona perustettiin viisi nuorisoseuraa: Haddomin seudulla toimiva
Bildande Nöjen (BN, per. vuonna 1896), *Hommansby folkskoldistrikts ungdomsförening* (1898), *Hembygdens Vänner i Pernå* (HV, toimii Kirkonkylän seudulla, 1898), *Hembygdens Vänner i nordvästra Pernå* (jäljempänä käytetään lyhyttä nimitystä Gammelby-föreningen, 1898) ja *Malmgårds ungdomsförening* (1899).

Föreningen Bildande Nöjenin perustamisesta – päivämäärä oli 16.4. 1896 – ja siitä, kuinka se syntyi kuvaannollisesti puhuen “kansakoulun lisärakennuksena” ja myös kirjaimellisesti toimi juuri tällaisessa rakennuksessa, puhuttiin edellisen alaluvun lopulla. Huomattavimpana aloitteentekijänä pidetään Lurensin kartanon omistajaa luutnantti Henrik Lindforsia, jota tuki hankkeessa hänen varakas veljensä kenraalimajuri Julius af Lindfors. Seuratalo rakennettiin vuonna 1897; se oli Uudenmaan kaikkein ensimmäisiä nuorisoseurantaloja. Se purettiin vuonna 1936. Uuden talon rakentaminen viivästyi sodan takia sekä muistakin syistä ja toteutui vasta vuonna 1952. Talo sai nimen Furuborg; sen oli rakennuttanut erityinen kannatusyhdistys, joka omisti sen vastaisuudessakin, kun taas tontti oli BN:n omistuksessa.

Pernajan nuorisoseurantalot saivat usein muinaisruotsalaiselta kuulostavan nimen, kuten

Furuborg, jonka omistaa erityinen kannatusyhdistys ja joka on etupäässä Bildande Nöjen -seuran käytössä. Valok. J. Lindroth 1999.

Pernajan luoteisosassa toimivan Hembygdens Vänner -nimisen nuorisoseuran talo sijaitsee Vanhankylän ja Erlandsbölen rajalla. Sen nimen Byahemmet on käsitettävä viittaavan useiden kylien väliseen kulttuuriyhteistyöhön; näihin kuuluvat jo mainittujen kylien lisäksi Greggböle, Pålböle ja Rike sekä joissakin yhteyksissä Koskenkylä. Valok. J. Lindroth 1999.

Hommansby folkskoldistrikts ungdomsförening muodostettiin kansakoululla 14.1. 1898 Topeliuksen 80-vuotispäivän kunniaksi vietetyssä juhlassa, varmaankin opettaja E.L. Walleniuksen aloitteesta. Heti tämän jälkeen alkaneen venäläisen sortokauden aikana yhdistys ei saanut säännöilleen viranomaisten vahvistusta, ja tästä syystä se lopetti toimintansa jo maaliskuussa 1899. Joulukuussa 1918 teki maanviljelijäpariskunta Karin ja Einar Ollas aloitteen paikallisen nuorisoseuran elvyttämiseksi (tai uudelleenperustamiseksi), seuran, jonka toimialueena oli kaksi Pernajan ja kaksi Liljendalin kylää. Seuratalo, jolle annettiin nimi Bygdegården, valmistui vuonna 1933; se sijaitsee vähän matkan päässä pitäjänrajalta,

Pernajan puolella.

Hembygdens Vänner i Pernå otti perustavassa kokouksessaan 13.3. 1898 nimen, jonka johdosta on tässä esitettävä kaksikin selittävää huomautusta. Ensinnäkään nimi Hembygdens Vänner ei merkinnyt, että olisi haluttu millään tavoin erottautua niistä yhdistyksistä, joiden nimeen sisältyi sana ungdomsförening. Sama koskee pitäjän muitakin Hembygdens Vänner - yhdistyksiä. Toiseksi nimen Pernå ei ole tässä yhteydessä käsitettävä merkitsevän koko pitäjää, vaan aluetta, jota paikallinen väestö usein sillä tarkoittaa: Kirkonkylän seutua Pitkäpäästä Garpgårdiin saakka. Yhdistyksen perustamiseen johtaneen aloitteen tekijä ylioppilas Torsten Mikander – pitäjän kirkkoherran poika – oli syksystä 1897 lähtien “koonnut sunnuntai-iltapäivisin rahvaaseen kuuluvat nuoret kuuntelemaan pieniä esitelmiä, ääneenlukua ym.; näiden harrastuksien toivotaan kantavan kauniita hedelmiä”, kuten paikallislehdessä kirjoitettiin. “Kauniita hedelmiä” tulivat olemaan nuorisoseura ja sen vilkas toiminta, johon kuului Höganås-nimisen seuratalon rakentaminen. Talo valmistui vuonna 1910.

Hembygdens Vänner i nordvästra Pernå perustettiin 5.6. 1898, aluksi muodollisesti Kirkonkylän seudun HV:n haaraosastona. Aloitteentekijöinä mainitaan toisaalta eräitä Nyholmin suvun jäseniä – puutarhuri H.V. Nyholm, ompelijatar Matilda Nyholm ja seppä Otto I. Nyholm (joka myöhemmin tunnettiin nimityksellä “kommunaln”) –, toisaalta ylioppilas Valter B. Meinander (joka sittemmin maisteriksi valmistuttuaan toimi mm. kansanopiston johtajana). Nuorisoseura syntyi aivan samaan tapaan kuin Kirkonkylässäkin, sillä sen perustamiseen johtivat esitelmät, joita Vanhankylän ja Greggbölen ylioppilaat pitivät sunnuntai-iltapäivisin seutukunnan nuorille talvella 1897–98. HV i nordvästra Pernå sai useiden vuosien ajan käyttää kokoushuoneistonaan Bergbyn kartanon miltei asumattomaksi jäänyttä päärakennusta ja sitä ympäröivää puistoa; vuonna 1932 HV sai rakennetuksi oman seuratalonsa, jonka nimeksi tuli Byahemmet ja joka sijaitsee Vanhankylän ja Erlandsbölen rajalla.

Malmgårds ungdomsförening perustettiin 16.4. 1899. Tämä tapahtui ulkopuolisten aloitteesta; tässä suhteessa yhdistys poikkesi kaikista muista pitäjän ensimmäisistä nuorisoseuroista. Aloitteen tekivät helsinkiläiset ylioppilaat Elis Krohn ja Bertel Gripenberg (josta myöhemmin tuli tunnettu runoilija). Perustamiskokous järjestettiin heidän täällä pitämänsä, muutaman viikon ajan kestäneen kurssin yhteydessä; kurssin tarkoituksena oli toisaalta kansansivistyksen kohottaminen, toisaalta venäläiseen sortopolitiikkaan kohdistuvan vastarintahengen herättäminen (luku 8.2). Malmgårds ungdomsföreningin olemassaolo jäi lyhytaikaiseksi, ja puheenjohtajana ehti tiettävästi toimia vain yksi henkilö, lampuodin poika ja lakitieteen ylioppilas O.W. Johansson (myöhempi sosiaalidemokraattinen kansanedustaja). Yhdistyksen toiminta hiipui olemattomiin jo 1910-luvun puolimaissa. Pelkän pohdiskelun varaan jää, johtuiko toiminnan nopea loppuminen siitä, että yhdistys oli perustettu ulkopuolisten aloitteesta ilman kartanoyhteisön omaa sosiaalista tilausta, vai olivatko syynä puoluepoliittiset vastakohtaisuudet tai kenties jotkin muut seikat. Seurataloa yhdistys ei ehtinyt rakentaa.

Vuosien 1902 ja 1910 välillä perustettiin Pernajaan seitsemän uutta nuorisoseuraa. Niiden synty oli eri tavoin yhteydessä ajan

suuriin joukkoliikkeisiin, kuten venäläiseen sortovaltaan kohdistuvaan vastarintaan ja laajojen kansankerrosten mobilisoitumiseen sekä siihen kuuluviin demokratisointipyrkimyksiin. Mutta uusienkin nuorisoseurojen syntyyn vaikutti edelleen myös läheinen yhteys kansakoululaitokseen – yhteys, jolla oli ollut niin tärkeä osuus 1890-luvulla muodostettujen nuorisoseurojen perustamiseen.

Seitsemän uutta nuorisoseuraa ovat seuraavat: *Hembygdens Vänner i sydöstra Pernå* (Köpbacka ungdomsförening, per. 1902), *De Ungas Vänner i Pernå* (DUV, Sandö- föreningen, 1903), *Tervik–Tjusterby ungdoms-förening* (1905), *Ljus åt vårt folk* (Isnäs uf, 1905), Koskenkylässä toiminut *Framåt* (1907), *Sarvsalö ungdomsförening* (1907), *Sarvlax Allmoge-förening* (1910).

Hembygdens Vänner i sydöstra Pernå syntyi jossain määrin jatkamaan "Förbund för Köpbacka folkskolas f.d. elever" -nimisen yhdistyksen toimintaa; viimeksi mainittu yhdistys oli toiminut muutamana vuonna 1890-luvulla opettajatar Maria Sandellin johtamana. Toisena maaperää valmistavana aktiviteettina olivat retket, joita seudun nuorilla ja joillakin kesävierailla oli ollut tapana järjestää vuosisadan taitetta juuri edeltävinä ja seuraavina vuosina. Retkillä oli pidetty puheita, lausuttu runoja, laulettu ja pantu toimeen jopa ulkoilmateatteriesityksiä. Eräällä tällaisella retkellä toi kesävieraisiin kuuluva maisteri Gunnar Nyström Uusmaalaiselta osakunnalta (Nyländska studentavdelningen) sellaiset terveiset, että seudulle olisi perustettava säännöllisesti toimiva nuorisoseura. Näin tehtiinkin; perustava kokous pidettiin 12.8. 1902. Venäläiset sortovaltaa harjoittavat viranomaiset eivät yleensä sallineet uusien yhdistysten perustamista, mutta tämä este kierrettiin siten, että uusi Köpbackan puolessa toimiva nuorisoseura oli aluksi muodollisesti Pohjanmaalla toimivan Malax uf:n haaraosasto (mainitun yhdistyksen, samoin kuin Vasa uf:n, sääntöihin sisältyi vanhastaan oikeus haaraosastojen perustamiseen). Seura rakensi itselleen jo vuonna 1906 oman talon, jolle annettiin nimi Fagerås. Vuonna 1968 päätettiin lahjoittaa Fagerås Loviisan kaupungille (pienteollisuuden harjoittamista ym. tarkoituksia varten). Mainittu vuosi merkitsi koko Köpbacka uf:n loppua. Syyksi tähän voidaan ehkä joltakin osin aavistella kulttuurien yhteentörmäystä, joka seurasi, kun vanhat talonpoikaiskylät oli vuonna 1957 yhdistetty kaupunkiin. Enemmän kuitenkin luultavasti vaikutti se, ettei seuralla ollut sopivia johtajia.

De Ungas Vänner i Pernå oli pitäjän puhtain saaristolaisista koostuva nuorisoseura. Sen toiminta-alueella ei ole tie- eikä siltayhteyttä mannermaalle, ja tällaisissa liikenneoloissa toimivia nuorisoseuroja on Suomen rannikoilla ollut äärimmäisen harvoja. DUV sai ilmeisesti alkunsa (myös aikuisille tarkoitetusta) ns. kotikoulusta, joka avattiin Sandön saarella vuonna 1899 ja jonka toimintaan kuului myös pienehköjä ohjelmallisia juhlia. Aloitteen olivat tehneet Hudössä asuva kalastaja J.Fr. Forsell ja hänen Kattössä asuva

ammattitoverinsa Karl Johansson; molemmat olivat innostuneet asiasta opiskeltuaan lukuvuoden ajan Porvoossa toimivassa kansanopistossa. Lisäksi seutukunnan nuoria kannustivat seuran perustamiseen edellä mainitut ylioppilaat T. Mikander ja V.B. Meinander, jotka tuolloin viettivät kesäänsä Sarvilahden ulkosaaristossa. DUV piti perustamiskokouksensa 5.7. 1903, muodollisesti Vasa uf:n haaraosastona. Yhdistys osti erään paikkakunnalta vuonna 1914 pois muuttaneen liikemiehen kesähuvilan ja uusi sen parissa eri vaiheessa seurataloksi. Talolle ei annettu mitään erityistä nimeä, mutta maakiinteistö rekisteröitiin nimellä Sandudd.

Tervik–Tjusterby ungdomsförening perustettiin 24.4. 1905, muodollisesti Malax uf:n haaraosastona, kokouksessa, jonka oli kutsunut koolle ylioppilas F. Janson. Vuonna 1928 rakennutti Tervikin omistaja A.K. Ehrnrooth seurojentalon, joka annettiin mm. nuorisoseuran käyttöön. Seuran toiminta riutui 1900-luvun lopulla melkein olemattomiin, lähinnä siksi, että väestö oli sen toiminta-alueella – kartanon alueisiin kuuluneissa kylissä – vähentynyt erityisen jyrkästi.

Isnäsiin perustettiin 23. 7. 1905 (niin ikään Malax uf:n haaraosastona) yhdistys, joka sai tällöin nimen Ljus åt vårt folk (”Valoa kansallemme!”). Kolmekymmentä vuotta myöhemmin otettiin uudeksi nimeksi proosallisempi Isnäs ungdomsförening. Tämänkin seuran perustaja oli ylioppilas, J.W. Barsas, joka oli jo ehtinyt toimia vanhan kotikylänsä Köpbackan nuorisoseuran puheenjohtajana. Isnäs uf sai kulmakunnan muiden yhdistysten tavoin käyttää Solbacka-nimistä seurojentaloa, jonka Askolinin toiminimi oli rakennuttanut vuosina 1935–36. Toiminta oli pitkän aikaa, vuodet 1950–90, kokonaan pysähdyksissä, mutta Isnäs uf sisältyi edelleen yhdistysrekisteriin. Tämän jälkeen syntyi vaara, että seutukunta menettäisi seurojentalonsa, ja moisen uhan edessä nuorisoseura elvytettiin varsin nopeasti syksyllä 1990. Seuraavana vuonna se sai Solbackan omistukseensa.

Koskenkylässä toimiva nuorisoseura Framåt irtautui vähitellen HV i nordvästra Pernå -yhdistyksestä vuosina 1906–07. Se perustettiin virallisesti 9.2. 1907, heti itsenäisenä yhdistyksenä; kiertotietä, jota kulkien uudet nuorisoseurat perustettiin aluksi haaraosastoina, ei nyt tarvittu, kun venäläinen sortokausi oli (tilapäisesti) päättynyt. Framåt-seuran aloitteentekijänä mainitaan kansakoulunopettaja Werner Laxström. Seuran toiminta oli vuosina 1910–32 kokonaan pysähdyksissä; syyksi ilmoitettiin paikallisen työväenyhdistyksen ylivoimainen kilpailuasema. Uusi aktiivinen kausi päättyi 1950-luvun puolivälin aikoihin. Tähän vaikuttivat mm. sellaiset seikat kuin Koskenkylän sahateollisuuden lakkaaminen vuonna 1952 sekä tulipalo, joka vuonna 1955 tuhosi paikallisen, Askolinin firman aikoinaan rakennuttaman Maiborg-nimisen seurojentalon. Poisnukkuneiden Forsby ungdomsföreningin ja muiden yhdistysten sekä Maiborgin perinteet jatkuivat kuitenkin jossain määrin, ja ne saivat tyyssijakseen Brinkåsa-nimisen kokoustalon, jonka rakensivat vuosina 1957–58 paikalliset FBK:t, martat ja eräät muut yhdistykset seutukunnan tilanomistajien tukemina. – Vuoden 1980 vaiheilla yritettiin muutaman vuoden kuluessa joitakin kertoja elvyttää Forsby ungdomsföreningiä, nyt kaksikielisenä yhdistyksenä; tämä ei onnistunut pysyvästi.

Sarvsalö ungdomsförening perustettiin 21.7.1907. Aloitteen takana olivat mm. Hermansin rusthollin omistaja Alfred Österman ja seutukunnalla kesäänsä viettävä ylioppilas Torsten Arlander. Yhdistys rakensi seuratalonsa Ljungarsin Hermansin isännän sen käyttöön antamalle tontille (myöhemmin hän lahjoitti sen yhdistykselle).

Sarvilahden seurojentalon rakentamisen rahoitti kartanon omistaja Ernst von Born. Talon nimi Svenskborg kertoo siitä, että oman kansallisuuden arvossa pitäminen kuului kulttuuriharrastuksia vaalivan nuorisoseuraliikkeen ideologiaan. von Bornilla oli tapana korostaa, että talolle oli annettu juuri tämä nimi yhdistyksen jäsenistön aloitteesta eikä hänen omastaan; silti hän tietenkin arvosti nimeä. Valok. J. Lindroth 1999.

Sarvlax Allmogeförening perustettiin 4.6. 1910, mikä luultavasti osaksi juontui uusmaalaisten ylioppilaiden seudulle edellisenä vuonna tekemästä käynnistä. Uudestaan alkaneen sortopolitiikan takia yhdistys oli muodollisesti Malax uf:n haaraosasto. Se toimi tavallisten nuorisoseurojen tapaan, ainakin vuoteen 1915. Vuonna 1934 muodostettiin Sarvlax ungdomsförening; sitä on yleensä pidetty pikemminkin aivan uutena yhdistyksenä kuin Allmoge-föreningenin uudelleen käynnistyneenä toisintona. Sarvlax uf sai asettua vapaaherra Ernst von Bornin vuonna 1924 rakennuttamaan Svenskborg-nimiseen seurojentaloon; tuhoisan tulipalon jälkeen talo rakennettiin uudelleen vuonna 1950.

Vuosina 1920–1947 perustettiin Pernajaan vielä neljä uutta nuorisoseuraa. Ensimmäinen niistä muodostettiin tyydyttämään yhden ja viimeinen toisen kielivähemmistön tarpeita. Kahden perustamisajankohdaltaan keskimmäisiksi sijoittuvan seuran tarkoituksena oli täyttää pitäjän lounaissaaristossa vallalla olevaa yhdistyselämän tyhjiötä.

Viimeiset neljä Pernajaan 1900-luvulla perustettua nuorisoseuraa ovat seuraavat: *Kabbööli Rahvaselts* (Kabböle Allmogeförening, perustettu vuonna 1920), *Byagillet i Kabböle* (1945), *Näse hembygdsförening* (1947) ja *Länsi-Pernajan nuorisoseura* (1947).

Kabbööli Rahvaselts oli virallisesti olemassa vuosina 1920–37.

Sille on syytä omistaa tässä luvussa pieni erikoisartikkeli, sillä se oli Suomessa ainutlaatuinen yhdistys. Artikkelissa esitettävien tietojen lisäksi todettakoon tässä vain, ettei Rahvaselts ehtinyt koota voimiaan varsinaisen seuratalon rakentamiseen.

Byagillet i Kabböle perustettiin pian sodan päätyttyä, lokakuussa 1945. Muodollisesti ja paljolti käytännössäkin se oli uusi yhdistys, joskin monet edesmenneen Rahvaselts – Allmogeföreningenin jäsenet liittyivät Byagilletiin. Yhtenä erona oli se, että seutukunnan ruotsinkieliset asukkaat olivat uudessa nuorisoseurassa selvästi vallitsevana aineksena; ruotsi oli virallisestikin sen ainoana kielenä. Byagillet rakensi vuonna 1954 seuratalon, jonka nimeksi tuli Gillehemmet; siihen kuului (kuten myöhemmin rakennettuun Tetomin Brinkåsaan) tanssilava ja pienehköt kerhotilat.

Näse hembygdsförening perustettiin 26.1. 1947. Sitä ennen oli keskusteltu siitä, tarvittiinko uutta yhdistystä ylipäänsä lainkaan ja tulisiko sen toiminnasta mitään sekä millainen sen toimialueen tulisi olla suhteessa Byagilletiin. Jotkut olivat sitä mieltä, että yksi nuorisoseura, Byagillet, riittäisi koko Våtskäristä ja Sondaröstä etelässä aina Rönnäsin rajalle ulottuvalle alueelle. Alueen pohjoisosan – pääasiallisesti Mästlaxin, Näsen ja Malmsbyn – asukkaat väittivät kuitenkin optimistisesti, että vielä yksi yhdistys olisi kyllä tarpeen ja että sillä olisi riittävät toimintamahdollisuudet. Näse hembygdsförening sai tuota pikaa rakennetuksi oman seuratalon, jolle annettiin nimi Ljungåsa ja joka voitiin vihkiä käyttöön jo puolentoista vuoden kuluttua toiminnan aloittamisesta, syyskuussa 1948. Tätä pidettiin osoituksena siitä, että optimismiin oli ollut aihettakin.

Länsi-Pernajan nuorisoseura perustettiin vuoden 1947 alussa. Se oli viimeinen pitäjään 1900-luvulla muodostetuista nuorisoseuroista, ja se oli niistä ainoana suomenkielinen. Kannustimena oli toisaalta se, että Koskenkylän seudun verraten harvalukuiset suomenkieliset asukkaat kaipasivat omaa yhdistyselämää – näin oli ollut jo ennen sotaa –, toisaalta asiaan vaikutti se, että paikkakunnan suomenkielinen väestö oli kasvanut asutustoiminnan johdosta, näin etenkin Gislarbölessä. Aloite syntyi piirissä, johon kuului mm. Tompurin, Rannan, Ravin ja Hovin sukujen jäseniä. Länsi-Pernajan nuorisoseura rakensi vuosina 1956–59 yhdessä paikkakunnan suomenkielisen marttayhdistyksen sekä suomenkielisen maamiesseuran kanssa Gislarböleen oman seuratalon, jolle annettiin nimi Seura-Pirtti.

Edellä esitetyn selvityksen yksityiskohdista voidaan ensinnäkin johtaa seuraava tiivistelmä, joka koskee nuorisoseurojen perustamiseen johtaneiden aloitteiden tekijöitä: Muutamat heistä olivat keskisuurten kartanoiden omistajia, useat olivat kansakoulunopettajia ja jokseenkin yhtä monet ylioppilaita ja nuoria maistereita, jotka välittivät kotipitäjänsä kyliin akateemista idealismia; joskus eritaustaiset aloitteentekijät työskentelivät

yhdessä.

Toiseksi ilmenee, että muutamat seuratalot rakennettiin pääasiallisesti pitäjän johtavien kartanonomistajien tai teollisuudenharjoittajien kustannuksella. Näissäkin tapauksissa seutukunnan muut asukkaat myötävaikuttivat hankkeiden toteuttamiseen mm. osallistumalla vapaaehtoisesti rakennustyöhön. Toisissa tapauksissa taas tällainen talkoohenki vaikutti seuratalon syntyyn ratkaisevasti. Vaikka edellä esitetyssä suppeassa selvityksessä mainitaan vain harvojen rahvaaseen kuuluvien henkilöiden nimiä, nuorisoseurat saivat kyllä kiittää etupäässä juuri laajojen kansankerrosten kiinnostusta ja kykyjä synnystään ja seuratalojensa kohoamisesta – nämähän ovat myöhempinä aikoina olleet nuorisoseuratyön parhaiten ulospäin näkyvä tulos.

Edellä on todettu, kuinka muutamat nuorisoseurat joutuivat lopettamaan toimintansa. Asiaa kosketellaan myös edempänä yhdistyselämän ongelmia käsittelevässä jaksossa.

Seurapirtti, Länsi-Pernajan Nuorisoseuran ja paikkakunnan muiden suomenkielisten yhdistysten kokoustalo. Se rakennettiin talkoilla vuosina 1956-59. Valok. J. Lindroth 2003.

Vuoden 2002 alussa Pernajan suomenkielisten asukkaiden luku oli 1377, eli 36,4 % pitäjän väestöstä.

Kabböleen muutti vuonna 1906 Virosta yhdeksän perhettä, ja lähinnä seuraavina vuosina kylään saapui vielä muutamia virolaisia siirtolaisia. Vuonna 1920 asui Kabbölessä noin 80 virolaista, kun taas kylän vanhaan väestöön kuuluvia ruotsinkielisiä asukkaita oli vain kymmenkunta.

Kabbölen virolaisten yhdistyselämä lähti ensi alkuun, kun he rakensivat yhdessä kyläkeinun ja kokoontuivat sitten keinulle, missä myös laulettiin. Sen jälkeen järjestettiin uudet talkoot, joissa liitettiin yhteen hirsiä ja lautoja tanssilavaksi. Vuoden 1910 aikoihin alettiin talvisaikaan kokoontua tupa- tai perheiltoihin milloin minkäkin virolaisen perheen kotiin – kukin perhe toimi isäntäväkenä sovitussa vuorojärjestyksessä. Juotiin kahvia, juteltiin, tehtiin käsitöitä, pelattiin korttia, laulettiin virolaisia kansanlauluja ja isänmaallisia lauluja. 1910-luvun lopulla pidettiin toisin ajoin varsinaisia virallisia kokouksia, joissa keskusteltiin yhteisistä asioista ja joista pidettiin pöytäkirjaa.

Tällaisessa kokouksessa päätettiin rakentaa uusi, entistä laajempi tanssilava ja sen yhteyteen näyttämö teatteriesityksiä varten. Tanssipaikan viereen taas rakennettiin virolaismallinen kyläkeinu; kaikki oli valmista vuonna 1920. Tupakokouksessa oli myös päätetty perustaa varsinainen nuorisoseura, joka vietäisiin yhdistysrekisteriin. Rekisteröinnin jälkeen yhdistys piti 19.5. 1920 ensimmäisen virallisen kokouksensa, josta pidettiin pöytäkirjaa. Yhdistyksen virallisena nimenä oli ruotsinkielinen Kabböle Allmogeförening, mutta enimmäkseen käytettiin vironkielistä nimeä Kabbööli Rahvaselts. Pöytäkirjat laadittiin viroksi. Aluksi melkein kaikki hallituksen jäsenet olivat vielä Viron kansalaisia; he kuuluivat Warma-, Kristjankroon-, Bellmann- ja Ponamar-nimisiin sukuihin. Hallituksen jäseneksi tuli myös kalastusneuvoja J.Fr. Forsell, jotta siihen kuuluisi

ainakin yksi Suomen kansalainen, kuten yhdistyslaki vaati.

Kabbööli Rahvaselts piti säännöllisesti kuukausikokouksensa, joissa laulettiin, tanssittiin piirileikkejä ja luettiin ääneen virolaisia lehtiä ja kirjoja. Perustettiin oma lainakirjastokin, johon kuului etupäässä virolaista mutta ajan mittaan myös suomen- ja ruotsinkielistä kirjallisuutta; kaikkiaan kirjoja oli lähes 500. Seura järjesti arpajaisia, joiden tuotto käytettiin kansakoululaisten hammashoidon sekä heidän tekemiensä retkien rahoituksen tukemiseen. Pantiin toimeen yleisurheilu- ja hiihtokilpailuja, joskus yhdessä DUV:n – ruotsinkielisen Sandössä toimivan nuorisoseuran – kanssa.

Kabböleen muuttaneet virolaiset ja heidän jälkeläisensä ruotsalaistuivat, koska Kabbölessä oli ainoastaan (vuonna 1911 perustettu) ruotsinkielinen kansakoulu. Kabbölen runsaista sadasta asukkaasta oli 1930-luvulla puolet ruotsin- ja puolet vironkielisiä (viimeksi mainituistakin monet kaksikielisiä).

Kabböleen rakennettiin vuosina 1934–36 uusi tanssilava ja sen yhteyteen näyttämö ja bufettitilat. Ne olivat osittain katetut, joten kokonaisuus oli melkein tavallisen nuorisoseurantalon kaltainen. Tässä vaiheessa Kabbööli Rahvaselts oli kuitenkin jo hajoamaisillaan. Perintöriidat ja muut henkilökohtaiset kiistat aiheuttivat suurta hajaannusta, jota yhdistys ei kestänyt. Näissä yhteyksissä ei kuulemma ilmennyt pahoja eripuraisuuksia kieliryhmien välillä. Sitä vastoin sanotaan, että vuonna 1936 muodostettu Kabböle FBK tukahdutti kilpailullaan nuorisoseuran, joka lopetti toimintansa vuoden 1937 alussa.

Kabbööli Rahvaseltsin tanssilava ja kirjasto sekä sen muu omaisuus siirtyivät FBK:lle. Muutamia vironkielisiä kirjoja siirtyi Tukholmassa toimivien virolaisten yhdistysten sekä siellä asuvien niin ikään virolaisten yksityishenkilöiden haltuun,

samoin yhdistyksen kassa- ja pöytäkirjat.

Kabbööli Rahvaselts piti säännöllisesti kuukausikokouksensa, joissa laulettiin, tanssittiin piirileikkejä ja luettiin ääneen virolaisia lehtiä ja kirjoja. Perustettiin oma lainakirjastokin, johon kuului etupäässä virolaista mutta ajan mittaan myös suomen- ja ruotsinkielistä kirjallisuutta; kaikkiaan kirjoja oli lähes 500. Seura järjesti arpajaisia, joiden tuotto käytettiin kansakoululaisten hammashoidon sekä heidän tekemiensä retkien rahoituksen tukemiseen. Pantiin toimeen yleisurheilu- ja hiihtokilpailuja, joskus yhdessä DUV:n – ruotsinkielisen Sandössä toimivan nuorisoseuran – kanssa.

Kabböleen muuttaneet virolaiset ja heidän jälkeläisensä ruotsalaistuivat, koska Kabbölessä oli ainoastaan (vuonna 1911 perustettu) ruotsinkielinen kansakoulu. Kabbölen runsaista sadasta asukkaasta oli 1930-luvulla puolet ruotsin- ja puolet vironkielisiä (viimeksi mainituistakin monet kaksikielisiä).

Kabböleen rakennettiin vuosina 1934–36 uusi tanssilava ja sen yhteyteen näyttämö ja bufettitilat. Ne olivat osittain katetut, joten kokonaisuus oli melkein tavallisen nuorisoseurantalon kaltainen. Tässä vaiheessa Kabbööli Rahvaselts oli kuitenkin jo hajoamaisillaan. Perintöriidat ja muut henkilökohtaiset kiistat aiheuttivat suurta hajaannusta, jota yhdistys ei kestänyt. Näissä yhteyksissä ei kuulemma ilmennyt pahoja eripuraisuuksia kieliryhmien välillä. Sitä vastoin sanotaan, että vuonna 1936 muodostettu Kabböle FBK tukahdutti kilpailullaan nuorisoseuran, joka lopetti toimintansa vuoden 1937 alussa.

Kabbööli Rahvaseltsin tanssilava ja kirjasto sekä sen muu omaisuus siirtyivät FBK:lle. Muutamia vironkielisiä kirjoja siirtyi Tukholmassa toimivien virolaisten yhdistysten sekä siellä asuvien niin ikään virolaisten yksityishenkilöiden haltuun,
samoin yhdistyksen kassa- ja pöytäkirjat.

1.

Protokoll

Kabböli Eesti seltsil oli 6mal Mail koosolek.

I. Eestseisuse walimine. walitud said koosoleku juhatajaks Hindrek Warma, kirjatoimetajaks Jakob Ponamaar

II Tehti otsuseks; Seltsi õmblemise kraami hoitja ja korraldaja Maria Anteblon seltsi kasudevastase tegewuse pärast seltsist ammetist ära tagandada.

III Raamatukogu hoitja Juhanes Anteblon niisama seltsile kahjulise ülespidamise pärast oma ammetist ära heita.

IV Ammetist lahkund Anteblonide asemele uued walida walitud said ühel healel: raamatukogu hoidjaks Jakob Ponamaar, Seltsi waranduse hoitjaks Ida Warma.

V Kommitee walida kes Anteblonide käest Raamatukogu ja muud seltsi waranduse warsti wõtab ja neile hoitjatele üle annab. Kommitee liikmeteks said walitud: Joosep Pelmann, Joh. Kroon, Joh. Warma F. Torsell P. Mikifor

VI Et meie selts walitsuse poolt kinnitamata, selleks sammusid astuda et meie oma seltsi seaduslikule põhjale saaksime. Selle asjaajajaks waliti F. Torsell.

Koosoleku juhataja H. Warma
Kirjatoimetaja Jakob Ponamar

Kabböli eesti seltsin ensimmäinen pöytäkirja, joka on

todennäköisesti laadittu toukokuun 6. päivänä 1919. Se käsittää kuusi pykälää, joista ilmenevät mm. seuraavat asiat: I: puheenjohtajaksi valittiin Hindrek Warma ja sihteeriksi Jakob Ponamar; II: jäsenistön käyttämästä ompelukoneesta; III, IV, V: kirjastosta (raamatukogu); VI: F. Forsell valtuutettiin huolehtimaan yhdistyksen rekisteröimisestä. - Kuva on Sven Bomanin vuonna 1992 julkaisemasta Kabbölen virolaisia käsittelevästä kirjasta.

Nuorisoseurat ja kansansivistys

Isnäs ungdomsföreningin nimenä oli sen kolmen ensimmäisen vuosikymmenen ajan, vuosina 1905–35, Ljus åt vårt folk! ("Valoa kansallemme!") Nimessä formuloituu yksi tuon ajan nuorisoseuraliikkeen olennaisista pyrkimyksistä. Kaikki nuorisoseurat työskentelivät kansansivistysasian hyväksi, joskin Pernajassa vain myöhempi Isnäs uf sekä Haddomin seudulla toimiva Bildande Nöjen ilmoittivat omaksumansa tehtävän jo nimessään.

Nuorisoseurat tekivät paljon koulujen hyväksi. Vuoteen 1920 asti ulottuvana aikana, jolloin pikkukoulujen perustaminen oli vapaaehtoista, useat seurat ottivat sen omaksi tehtäväkseen. Vanhassakylässä sekä Sandössä ja Sarvisalossa asianomainen paikallinen nuorisoseura kustansi aluksi (vuoden 1904 jälkeen) pikkukoulun kokonaan omilla varoillaan. Haddomissa, Köpbackassa ja Kirkonkylässä paikalliset nuorisoseurat toimivat niin ikään aktiivisesti näiden kylien vuoden 1910 vaiheilla perustettujen pikkukoulujen hyväksi, kukin yhdessä asianomaisen koulupiirin kanssa.

Nuorisoseurat työskentelivät myös varsinaisten kansakoulujen hyväksi, 1910-luvulta 1930-luvulle asti ne tukivat mm. oppilashuoltoa. Esimerkiksi Sarvsalö uf otti vuonna 1915 kustantaakseen kansakoululaisten oppilasruokailun ja ryhtyi seuraavana vuonna huolehtimaan vaate-avustuksista.

Useimmat nuorisoseurat työskentelivät kansanopistojen hyväksi, varsinkin sen opiston, joka oli vuonna 1905 aloittanut toimintansa Haddomissa. Toisaalta nuorisoseurat keräsivät rahaa voidakseen säännöllisesti myöntää yhdelle tai kahdelle jäsenelleen stipendin kansanopistossa vietettävää vuotta varten. Toisaalta ne ylipäänsä tekivät propagandaa opiston puolesta ja auttoivat sillä tavalla sitä hankkimaan oppilaita. Erityisen tärkeää oli BN:n antama apu, sillä kansanopisto sai toimia sen seuratalossa ennen kuin opiston omaa rakennusta voitiin vuonna 1910 ryhtyä rakentamaan Kuggomin harjulle.

Nuorisoseurojen harjoittaman kansansivistystyön tavoitteet ja ohjelma ylittivät kansakoulujen opetuksen. Sen ytimenä olivat kuukausikokoukset. Yhdistysten johtohenkilöt pyrkivät siihen, että kokouksessa pidettäisiin ainakin joka toisella tai joka kolmannella kerralla – toisin sanoen kolmesta viiteen kertaa vuodessa – esitelmä. Käytännössä tässä onnistuttiin miten milloinkin, vähitellen auttamattomasti yhä huonommin. Joinakin vuosina (1930-luvulle asti) muutamat Pernajan nuorisoseurat saavuttivat mainitun tavoitteen.

Esitelmät olivat useimmiten herrasväen rahvaalle välittämää kansansivistystä. Mutta nuorisoseurojen ohjelmaan kuului myös omatoiminen sivistystyö. Sellaista olivat mm. seurojen omat lehdet, kokousten ohjelmaan kuuluvat keskustelut sekä opintopiirit.

Useimmat pitäjän nuorisoseurat julkaisivat omaa käsinkirjoitettua seuralehteä, joka ilmestyi pari kolme kertaa vuodessa. Kirkonkylässä ja Vanhassakylässä ilmestyivät “Framåt!” (‘Eteenpäin’) -nimiset lehdet, DUV julkaisi “Hoppet” (‘Toivo’) - ja Malmgårds uf “Friskt mod” (‘Rohkeus’) -nimistä lehteä. Tällaiset nimet kertovat pedagogisista tavoitteista ja optimistisesta uskosta niiden saavuttamismahdollisuuksiin. Viimeiset, vuonna 1947 perustetut nuorisoseurat julkaisivat aluksi nekin lehtiä. Näse hf:n äänenkannattaja oli nimeltään “Skvallerklockan” (‘Juorukello’) ja Länsi-Pernajan nuorisoseuran “Ratto”; nämä nimet kertoivat siitä, etteivät seurat olleet enää otteissaan yhtä juhlallisia kuin aikaisemmin. BN oli päätynyt antamaan lehdelleen nimen “Skämt och allvar” (‘Leikkiä ja totta’). BN:n lehden nimi osoittaa, mitä nuorisoseurojen äänenkannattajien oli määrä antaa sekä yleisölle, jolle ne luettiin ääneen kuukausikokouksessa, että kirjoittajille itselleen.

Tarkoituksena oli, että monet kokousten osanottajat osallistuisivat myös ohjelmaan

kuuluviin keskusteluihin. Monet niiden aiheista oli valittu siksi, että syntyisi "keskustelua keskustelun vuoksi". Tällaisia aiheita olivat mm. "Onko parempi olla lihava vai laiha?" ja "Kurtiisi yleensä". Ne oli valittu paitsi jäsenten huvittamiseksi myös siksi, että nämä tottuisivat harjoittamaan suullista esitystä. Toisinaan kyllä valittiin sellaisia aiheita, joita koskevia keskusteluja pidettiin itse aiheenkin vuoksi hyödyllisinä. Tällaisia teemoja olivat "Kummalla on kodissa enemmän työtä, miehellä vai naisella" ja "Mitkä Suomessa ilmestyvät lehdet ovat parhaiten lukemisen arvoisia". Edellisen aiheen tarkoituksena oli mahdollisesti herättää keskustelua sukupuolirooleista, jälkimmäistä pohtivan keskustelun avulla taas ehkä haluttiin edistää kriittistä suhtautumista joukkotiedotusvälineisiin.

Opintopiirejä ja muita vastaavanlaisia ryhmiä toimi Pernajan nuorisoseurojen keskuudessa suunnilleen 1910-luvulta 1960-luvulle. Ensimmäinen näyttää olleen Gammelby-föreningenin keskuuteen vuonna 1909 muodostettu piiri; siitä ei tiedetä muuta kuin että sitä johti ompelijatar Matilda Nyholm. Kaikista Pernajassa 1900-luvulla toimineista opintokerhoista ilmeisestikin huomattavin oli Hommansby ungdomsföreningin jäsenten muodostama "Fyrväpplingen" ('Neliapila'). Se kokoontui vuosina 1928–38 postineiti Irene Tikanderin johdolla. Piirissä käsiteltiin joka vuosi uutta aihetta; usein teemat koskivat kirjallisuutta. Siellä luettiin ja analysoitiin luettua sekä keskusteltiin sen johdosta, mutta ei siinä vielä kyllin: esimerkiksi sinä vuonna, jolloin tutkittiin norjalaista kirjallisuutta, harjoiteltiin myös kohtauksia Ibsenin näytelmistä ja esitettiin niitä vierailunäytäntöinä, jolloin niitä samalla kommentoitiin. – Vielä silloinkin, kun useimpien pitäjän nuorisoseurojen opintokerhotoiminta oli lakannut, jatkoi Sarvlax uf aina vuoteen 1977 saakka omia opintopiirejään, joissa käsiteltiin joka vuosi uutta aihetta.

Pernajan ja sen naapurikuntien ruotsinkielisillä nuorisoseuroilla oli mm. vapaata sivistystyötä varten katto-organisaationa Östra Nylands ungdomsförbund, ÖNUF, joka perustettiin vuonna 1932. Liiton ensimmäiset neljä puheenjohtajaa – ne, jotka olivat tehtävässä vuoteen 1958 asti, – olivat Kuggomin kansanopiston johtajia: Karl Ekman, Kaj Lindgren, Birger Enroos ja Kurt Gustafsson. Maisteri Ekman auttoi monin tavoin yksittäisiä yhdistyksiä niiden kansansivistystyössä ja teki lisäksi aloitteen, joka johti siihen, että ÖNUF järjesti vuodesta 1933 lähtien joka vuosi ns. esitelmäpäivät, jotka pidettiin tavallisesti kansanopistolla. Ne vietettiin ÖNUF:n vuosikokouksen yhteydessä lauantaina ja sunnuntaina, ja esitelmiä oli kahdeksasta kymmeneen. Muutakin ohjelmaa päiviin sisältyi, ja esiintyjien joukossa oli ministereitä, kansanedustajia ja yliopistonopettajia. Pääsymaksun maksanutta yleisöä oli 500–600 henkeä, ja se piti esitelmäpäiviä arvokkaimpana toistuvana kulttuuritapahtumana, mitä Pernajassa 1900-luvun puoliväliä

edeltäneinä ja seuranneina vuosikymmeninä järjestettiin.

Kiistanalainen tanssi ja muita huveja

Tanssilla – tai oikeammin tanssitilaisuuksien määrän rajoittamista koskevalla keskustelulla – oli ollut osuutensa Pernajan nuorisoseurojen syntyyn. Asiayhteys oli seuraavanlainen:

Pitäjän kirkolliset ja kunnalliset viranomaiset käsittelivät vuosina 1893–98 moneen kertaan ehdotusta, jonka mukaan nurkkatansseiksi nimitetyt vapaamuotoiset tanssitilaisuudet olisi kiellettävä miltei kokonaan. Seudulla vallitsevan vanhan kansantavan mukaan olivat häihin tervetulleita myös kuokkavieraat, siis kutsumattomat vieraat, jotka tulivat häihin vähäksi aikaa katselemaan juhlaloistoa ja saivat ehkä hiukan kestitystäkin; nyt haluttiin kieltää "kuokkiminen" kokonaan.

Tällaisten kieltopyrkimysten vastustajia johti Henrik Lindfors, "Lurensin iloinen luutnantti". Viisi vuotta kestäneen kiistan jälkeen vastustajat voittivat, ja kieltopykälät poistettiin. Lindfors halusi asiasta järjestämänsä kampanjan avulla osoittaa, että nuoriso kyllä osasi ilman haittoja tanssia ja muutenkin huvitella omalla vastuullaan ilman kirkollisten ja maallisten viranomaisten antamia sääntöjä. Luutnantti ajatteli erityisesti tällaisia seikkoja, kun hän kevättalvella 1896 kutsui Haddomin seudun nuoret koolle perustamaan yhdistystä, joka otti nimen Bildande Nöjen ja josta tuli pitäjän ensimmäinen nuorisoseura.

Nuorisoseurojen omassakin keskuudessa otettiin joskus esiin kysymys tanssin mahdollisesta turmiollisuudesta. Mm. HV i nordvästra Pernå päätti vuosina 1905 ja 1911, että kuukausikokouksissa saatiin tanssia enintään piiritanssia. Näitä tai muissakaan nuorisoseuroissa – kylläkin vain muutamissa harvoissa tapauksissa – annettuja kieltoja ei nähtävästi kuitenkaan noudatettu kauan.

Sekä nuorisoseuraliikkeen johtajien että paikkakunnan

asukkaiden joukossa oli kyllä aina niitä, jotka vastustivat jyrkästi tanssia. ÖNUF:n puheenjohtaja kansanopistomies Karl Ekman saarnasi 1930-luvulla usein modernia tanssia, "jazzkulttuurin kauhistuttavan pinnallista henkeä", vastaan, ja ÖNUF:n sihteeri puhui samaan sävyyn "neekerikortteleissa syntyneestä jazzista" ja sen muunnoksista, niiden "voimakkaasti kiihottavasta musiikista". – Kun Hommansby uf oli 1930-luvun alussa rakentamassa Bygdegårdenia, eräs eukko päivitteli: "Ja nyt niiden pitää alkaa rakentamaan tanssitaloa, vanhojen naineiden miesten." Vanhankylän Byahemmetistä muuan seutukunnalla asuva uskovainen seppä käytti nimitystä Syndapyllon ('synnin paikka').

Nuorisoseuroissa tanssittiin silti jatkuvasti, sekä niiden omissa kokouksissa että yleisötilaisuuksissa. Paikallislehtien ilmoituspalstoilla oli 1920-luvulta lähtien yleisimpänä ja selvimmin näkyvänä merkkinä Itä-Uudenmaan nuorisoseurojen toiminnasta sana danssoaré (tanssi-iltamat). Tanssi-ilmoitukset peittivät varjoonsa enemmän kulttuurin puolelle painottuneen toiminnan, jota harjoitettiin kuukausikokouksissa ja eräissä muissa tilaisuuksissa seurojen jäsenten henkisen elämän kehittämiseksi. Tanssi-iltamia voitiin kyllä arvostella, mutta tällaisia puheita vastaan nuorisoseuroilla oli ainaisena (ja usein pätevänä) argumenttina se, että tansseja oli järjestettävä toiminnan rahoittamiseksi ja ennen kaikkea siksi, että saataisiin lyhennetyksi velkaa, jota seura oli oman talonsa rakentamiseksi joutunut ottamaan. 1900-luvun loppua lähestyessä seurataloja oli uudenaikaistettava, mikä vaati paljon työtä ja runsaasti rahaa, mutta valtio ja kunta suorittivat silloin suuren osan kustannuksista. 1990-luvulla Pernajan nuorisoseurat järjestivät tanssitilaisuuksia yhteensä vain murto-osan siitä määrästä, mitä ne olivat pitäneet neljäkymmentä vuotta aikaisemmin.

Kansantanhut olivat harrastus, jonka ankarimmatkin nuorisoseuraliikkeen johtajat hyväksyivät ja jota he kannustivat. Senhän katsottiin olevan osa kulttuuria, vallankin silloin, kun

tanssijat esiintyivät rahvaan perinnäisiä pukuja jäljittelevissä vaatteissa. Kansantansseja, joita tällaisen vaatetuksen takia nimitettiin myös “pukutanssiksi” (kostymdans), harrasti ennen kaikkea Gammelby-föreningen, jonka tilaisuuksissa niitä esitettiin 1890-luvulta lähtien sadan vuoden ajan. Myös ainakin Sarvsalö uf:llä sekä Köpbackan ja Kirkonkylän seuduilla toimivilla HV-yhdistyksillä oli niiden toiminnan ensimmäisinä vuosikymmeninä omat tanhupiirinsä, samoin sellaiset oli toisen maailmansodan jälkeen parin vuosikymmenen ajan Haddomin seudulla, Isnäsissä, Näsessä ja Kabbölessä toimivilla nuorisoseuroilla sekä suomenkielisellä Länsi-Pernajan nuorisoseuralla.

Nuorisoseurojen ohjelmaan kuului runsas ja monipuolinen valikoima muitakin huvituksia, joista mainittakoon tässä vain retket. Niihinkin kuului sekä huvia että sivistystyötä, sillä ne tuottivat virkistystä, mutta samalla myös edistivät kotiseututunnetta ja kotiseudun tuntemusta (tämä oli myöhemmin, 1990-luvulla, myös Sarfsalö Byarådin järjestämien kotiseutuvaellusten tavoitteena). BN teki 1900-luvun taitteen aikoihin retkiä Kattöhön ja muualle saaristoon, ja ne merkitsivät useimmille seuran jäsenille ensitutustumista saaristoon, koska siellä ei muuten yleensä käyty, siihen kun ei ollut erityistä aihetta. BN:llä ja HV i nordvästra Pernå -yhdistyksellä oli tuohon aikaan tapana tehdä keskinäisiä vieraskäyntejä, jotka järjestettiin rekiretkinä; matkassa saattoi olla kaksikymmentäkin rekeä. Malli oli saatu pitäjän vanhaan kartanoelämään kuuluvasta seurustelukulttuurista.

Retket tarjosivat elämyksiä, vaikka ne eivät olisi suuntautuneet kovinkaan kauas. Gammelby-föreningen pani vuoden 1900 paikkeilla vuosittain toimeen pari patikkaretkeä jollekin kotikylän lakeutta ympäröivälle vuorelle. Ylhäällä vuorella syötiin eväät, ihailtiin laajoja näkymiä ja laulettiin ajan romanttisia ja isänmaallisia lauluja. Juhannusaattona soudettiin Brännbron luota Forsönin saareen ja varhain juhannuspäivän aamuna takaisin. “Kommunaln” Otto I. Nyholm muisteli vuonna 1948 Forsöniin vuonna 1901 tehtyä

juhannusretkeä:

“Paluumatkalla soutivat tytöt kahvin virkistäminä. Heidän kasvonsa punoittivat ponnisteluista, ja aamuauringon ensimmäisten säteiden valaisemina he olivat kauniimpia kuin koskaan aikaisemmin tai myöhemmin.”

Yhdistykset muuttuvassa ympäristössään

Pernajan yhdistyselämä on muuttunut monin tavoin sen jälkeen, kun se 1890-luvulla varsinaisesti lähti alkuun. Kehitystä ei tässä paljoltikaan kuvata numeroin, vaan enimmäkseen esittämällä muita tietoja, jotka valaisevat eri yhdistyksiä suhteessa toisiinsa ja niihin vaikuttaneisiin muuttuneisiin ulkoisiin tekijöihin.

Pitäjän yhdistyselämän suurta perustamisaikaa olivat suunnilleen vuodet 1895–1910. Ennen kaikkea kansakoululaitoksen nopea leviäminen ja sen hajautettu organisaatio vaikuttivat siihen, että kultturiharrastuksiin keskittyvät nuorisoseurat tunnettiin tarpeellisiksi ja niiden perustamiselle muodostui riittävät edellytykset. Paikallisyhteisössä ja poliittisessa elämässä ilmenevä kysyntä synnyttivät yhteiskunnallisesti hyödyllisiä järjestöjä, kuten vapaaehtoiset palokunnat ja puolueiden paikallisosastot – niin porvarilliset kuin sosialistisetkin. Näistä etenkin vapaapalokunnat ja työväenyhdistykset osallistuivat ensimmäisinä vuosikymmeninään aktiivisesti kulttuurielämään ja vapaa-ajan toimintaan.

Nuorisoseurat ja työväenyhdistykset olivat aluksi lyhyen aikaa yhteistyössä, mutta vuoden 1910 vaiheilla niiden välinen kilpailu kiristyi. Vasemmistolaiset kuvasivat Pernajan nuorisoseurat liian “porvarillisiksi”. Tällaista kuvaa on tarkennettava. HV i nordvästra Pernå on säilyttänyt vanhimman jäsenluettelonsa, joka on vuosilta 1898–99 ja jossa on melkein täydelliset tiedot mm. jäsenten ammateista. Heistä oli tuolloin 45 % työläisiä tai vastaavia, 34 % talollisten poikia ja tyttäriä, 13 % säätyläisiä.

Kun Forsby ungdomsföreningin toiminta 1910-luvulla lakkasi, asiasta syytettiin paikallisen työväenyhdistyksen harjoittamaa liian kovaa kilpailua. 1930-luvulla kävi päinvastoin, kun Kyrkoby arbetarförening lopetti toimintansa. Vuoden 1944 jälkeen kilpailivat keskenään paljolti sosialistisen leirin eri ryhmittymiin kuuluvat yhdistykset. Pitäjän neljässä taajamassa oli 1950-luvulla sekä sosiaalidemokraattinen että kansandemokraattinen/kommunistinen puolueosasto. Niiden välisessä kaksinkamppailussa useat yhdistykset kuluttivat vähitellen voimansa loppuun, niin että niitä riitti yhä

vähemmän varsinaiseen politiikkaan kuulumattomaan vapaa-ajan toimintaan. Lopulta, osapuilleen vuoden 1970 jälkeen, oli sosialistisista yhdistyksistä jäljellä vain Forsby socialdemokratiska arbetarförening.

Ungdomsföreningen De Ungas Vänner sai vuonna 1914 oman seuratalon, joka on Pernajan oloissa sikäli ainutlaatuisessa asemassa, että sen sijaintipaikasta, pitäjän kaakkoisessa saaristossa sijaitsevasta Sandön saaresta, ei ole maantieyhteyttä muualle pitäjään. Valokuva vuodelta 1999.

Nuorisoseurojen kanssa olivat 1920- ja 1930-luvuilla jossain määrin kilpailleet suojeluskunta ja Lotta Svärd. Kilpailua ei niinkään käyty "sieluista" kuin johtavista ja kannattavista voimista. Se ei muodostunut dramaattiseksi julkisuudessa käytäväksi välienselvittelyksi, vaan kyse oli pääasiallisesti siitä, että yksittäiset johtajankykyjä omaavat henkilöt itse ratkaisivat, minkä järjestön piirissä he halusivat keskittyä työskentelemään. Pernajasta on jo 1930-luvulta esimerkkejä yksittäisistä henkilöistä, jotka osallistuivat aktiivisesti sekä nuorisoseuran että työväenyhdistyksen toimintaan, ja 1950-luvulla tällainen yleistyi.

Nuorisoseurojen keskuudessa pidettiin itsestään selvänä, että monet niiden jäsenet käyttivät aikaansa myös FBK:n, metsästys- ja

urheiluseurojen, marttayhdistyksen ja vielä muidenkin yhdistysten toimintaan. Eri yhdistysten yhteistyö, joka alkoi voimistua 1950-luvun lopulla, osoittautui kaikille osapuolille antoisaksi, etenkin seuratalojen käytön osalta. Useimmat seuratalot olivat nuorisoseuran yksinään omistamia, ja näissä tapauksissa seutukunnan muut yhdistykset antoivat usein suuria raha- avustuksia välttämättömiä korjaus- ja nykyaikaistamistöitä varten; lisäksi niiden jäsenet osallistuivat itsekin tällaisiin töihin. Vastineeksi ne saivat käyttää taloa omiin tilaisuuksiinsa ja tästä tuli luonnollisena pidetty tapa.

On ilmeistä, että monissa pitäjän osissa arvostettiin 1900-luvun loppupuolella nuorisoseuraa aivan erityisesti juuri seuratalon vuoksi. Siihen aikaan eivät nuorisoseuran järjestämät erilaiset tapahtumat enää aina tuntuneet aivan yhtä houkuttelevilta. Joukkotiedotusvälineiden ja viihdeteollisuuden kilpailu kävi yhä hankalammaksi. Jotkut Pernajan yhdistyselämän aktiiviset osanottajat olivat jo 1930-luvulla, kun radio vielä oli lapsenkengissään, lausuneet julki pelkonsa, että ihmiset pysytttelisivät mieluummin kotona kuuntelemassa uusia “aparaatteja” kuin menisivät seurojentaloille kuukausikokouksiin ja muihin sellaisiin tilaisuuksiin. TV:n saavuttua vuoden 1960 paikkeilla maalaiskyliin tällaisten pessimistien ennustukset kävivät aika lailla toteen, niin Pernajassa kuin muuallakin.

Pernajassa oli sodanjälkeinen aika vuodesta 1945 vuoden 1960 tienoille saakka ollut yhdistyselämän suuren kukoistuksen aikaa. Mm. nuorisoseuroja ja työväenyhdistyksiä oli ollut toiminnassa useampia kuin niitä koskaan aikaisemmin koko vuosisadan aikana oli toiminut tai myöhemminkään toimi. Kulttuuritapahtumia oli järjestetty sangen runsaasti. Sen jälkeen kuitenkin alkoivat väestön vähenemisen seuraukset pian näkyä: kaikki työväenyhdistykset yhtä lukuun ottamatta hävisivät, ja nuorisoseurat, jotka kylläkin miltei kaikki jäivät eloon, joutuivat jyrkästi vähentämään kulttuuri- ja huvitarjontaansa.

Kaikille nuorisoseuroille oli haittaa siitä, että niiden toimialueiden

väestö harveni, mutta joillekin suhteellisen vähän. Vuosina 1950–1995 väkiluku väheni BN:n toimialueella vain 738:sta 534 henkeen, Gammelby-föreningenin vastaavalla alueella 642:sta 339:ään, Isnäs uf:n 921:stä 488:aan. Voitaneen katsoa, että väestöpohja oli vielä vuonna 1995 näiden yhdistysten toiminnan kannalta jotakuinkin riittävä. (Samaa voidaan teoriassa sanoa myös Länsi-Pernajan nuorisoseurasta, jonka väestöpohjan muodosti koko pitäjän suomenkielinen, runsaat 1000 henkeä käsittävä asujaimisto.)

Mutta erityisesti saaristossa väestönkehitys oli yhdistyselämän näkökulmasta todella uhkaava. Vuosina 1950–95 väheni virallisesti kirjoilla olevien asukkaiden lukumäärä Kabböle-före-ningenin alueella 172:sta 44 henkeen, Näse-föreningenin 127:stä 39:ään, Sandö-föreningenin (DUV) 88:sta 2:een. Neljännen saaristossa toimivan nuorisoseuran, Sarvsalö uf:n, alueella väkiluku väheni 628:sta 222 henkeen. Viimeksi mainitussa tapauksessa muutos ei ehkä sinänsä vielä vaikuta kovin kohtalokkaalta. Sarvisalon, Näsen ja Kabbölen yhdistysten osalta on kuitenkin otettava huomioon vapaa-ajan asukkaat, jotka olivat kirjoilla Helsingin seudulla tai muilla vierailla seuduilla, mutta joista saariston nuorisoseurat saivat kesän ajaksi monia aktiivijäseniä. Kabbölen yhdistyksen jäsenluettelossa oli 1990-luvulla 50 ja Näsen 75 henkeä, joten niillä oli jäseniä enemmän kuin mainituilla seutukunnilla oli rekisteröityä väestöä.

Viimeksi mainittu asiaintila oli erityisen silmiinpistävänä vallalla Sandö-föreningenissä (DUV). Yhdistyksen alueella oli vuonna 1995 kirjoilla vain kaksi asukasta (sen jälkeisinä vuosina enää yksi). Silti yhdistyksellä oli sata luetteloon merkittyä jäsentä.

DUV eli “kaksoiselämää”: Vuoden talvipuoliskon aikana sen jäsenet, jotka silloin asuivat mannermaalla, pitivät tavalliset kokouksensa ja illanviettonsa pääasiallisesti Loviisassa tai Furuborgissa, kesäkuukausina he viettivät muutamia talkoopäiviä Sandön seuratalolla ja osallistuivat Fiskargilletin tilaisuuksiin ym. Yhdistys jatkoi siis toimintaansa – vaikka sen toiminta-alueella oli kirjoilla vain yksi ainoa asukas.

Noin vuodet 1950–80 käsittävänä aikana toimi ainakin joka toisen Pernajan nuorisoseuran keskuudessa teini-ikäisille tarkoitettu

junioriosasto. Tällaisia osastoja oli samaan aikaan myös työväenyhdistyksillä, vapaapalokunnilla ja marttayhdistyksillä; kahteen viimeksi mainittuun kategoriaan kuuluvilla yhdistyksillä niitä oli myöhemminkin. Junioriosastojen yhtenä tarkoituksena oli jäsenkunnan jatkuvuuden turvaaminen. Yhä useammat teini-ikäiset näet etääntyivät kotiseutunsa perinnäisestä yhdistyselämästä jatkaessaan kouluopintojaan ja liikkuessaan vapaa-aikoinaan yhä enemmän kotipaikkansa ulkopuolella sekä viihdeteollisuuden aiheuttaman paineen kasvaessa. Junioriosastot olivat tapa ohjata uusi sukupolvi sosiaalisiin yhteyksiin, joita vanhemmat olivat pitäneet arvokkaina ja hyödyllisinä, ja taata heidän muodostamiensa yhdistysten jatkuvuus.

Vaikka pitäjän haja-asutusalueiden väestö, niin nuori kuin vanhakin, väheni, pystyttiin yhdistysten toimintaa silti osittain jatkamaan, joskin toisella tavoin kuin ennen. Yhtenä mahdollisuutena oli suurempien järjestöjen puitteissa harjoitettu yhteistyö. Yhtä tällaiseen toimintaan soveltuvaa mallia oli Pernajassa jo vuodesta 1932 lähtien näyttänyt Östra Nylands ungdomsförbund. Kun yksittäisten nuorisoseurojen voimat harvoin riittivät esitelmien ja muun sellaisen ohjelman järjestämiseen, alkoi ÖNUF sen sijaan pitää esitelmäpäiviään kansanopistolla. Vastaavalla tavalla siirtyi myös amatööriteatteritoiminnan painopiste (sen kehityksestä paikkakunnalla kerrotaan muuten edempänä luvussa 7.5). Nuorisoseurojen oman teatteritoiminnan korvasi vuodesta 1958 lähtien yhä suuremmaksi osaksi ÖNUF:n kesäteatteri, joka toimi vuodesta 1965 alkaen Lurensissa. Yksittäiset nuorisoseurat olivat mukana Lurensin teatteripuuhissa toisaalta siten, että niiden jäseniä oli esittämässä amatööreinä eri rooleja, ja toisaalta siten, että niiden jäsenistä muodostuvat ryhmät hoitivat kukin vuorollaan tämän suuren teatterin erilaisia käytännön tehtäviä.

Loviisan kansalais- ja työväenopistot käynnistivät säännöllisen Pernajaan sijoitetun toimintansa vuoden 1970 aikoihin. Ne olivat omaksuneet monien käytännön toimiin perehdyttävien kurssiensa

oppiaineet mm. marttaliikkeeltä. Muutamat teoreettiset aineet olivat sellaisia, että ne olisivat hyvin sopineet osaksi aikaisempien vuosikymmenten kulttuuritoimintaan keskittyneen nuorisoseuraliikkeen toimintaa. Kansalais- ja työväenopistot järjestivät kursseja useissa toimintapisteissä eri puolilla pitäjää. Niiden osanottajat olivat usein yhdistysihmisiä. Valtion ja kunnan rahoittamat kansalaisopistot pystyivät antamaan heille paljon sellaista, mitä yhdistykset olivat aikaisemmin tarjonneet jäsenilleen – tai mitä ne olisivat halunneet tarjota, mutta eivät resurssien puutteen vuoksi olleet voineet. Tällä tavoin jatkettiin yhdistysten tekemää sivistystyötä.

Kansalais- ja työväenopistojen toimialaan sisältyi myös yhdistysten harjoittamaan perinnäiseen vapaa-ajan toimintaan kuuluneen urheilun tukeminen; seuraavassa alaluvussa käsitellään juuri urheilua.

Urheilu — seurat, laitokset ja urheilijat

Ensimmäinen Pernajan nuorisoseuraliikkeen johtohenkilö, joka julkisesti propagoi urheiluharrastuksia, oli Malmgårds uf:n puheenjohtaja O.W. Johansson, myöhempi sosiaalidemokraattinen kansanedustaja. Hän mm. piti yhdistyksensä voimistelujuhlassa vuonna 1905 tervehdyspuheen, jossa hän keskittyi ylistämään urheilun kasvattavaa ja yhteishenkeä luovaa merkitystä.

Kahvipannu oli Tervik-Tjusterbyssä, Isnäsin seudulla, Vanhassakylässä ja Kirkonkylän seudulla toimivien nuorisoseurojen välisten urheilukilpailujen kiertopalkintona. Kilpailuissa olivat lajeina soutu, juoksu, mäkihyppy ja hiihto.Vanhakylä sai vuonna 1910 palkinnon pysyvästi haltuunsa. Pannua, jonka koosta saa käsityksen vertaamalla sitä oikealla näkyvään tulitikkurasiaan, säilytetään Byahemmetissä.

Pernajalaiset olivat jo ennen nuoriso- ja urheiluseurojen aikaa kilpailleet eri tilaisuuksissa ja varsin monissa urheilulajeissa. Paikallislehtien uutisista tapaamme ensimmäiset maininnat hyviin urheilusuorituksiin yltäneistä pitäjäläisistä. Valikoima tällaisista eri urheilulajien uranuurtajista kertovia tietoja voisi näyttää suunnilleen seuraavanlaiselta:

Purjehdus: kalastajatorppari Karl Grönstrand, Vårdösund, pääsi 1880-luvulla kärkisijoille useissa loviisalaisten järjestämissä purjehduskilpailuissa ("rahvaan sarjassa", "herrasmiessarja" oli erikseen).

Ammunta: Bästöstä kotoisin oleva kalastajatorppari Otto Blomqvist, saavutti Svartholmassa vuonna 1882 pidetyssä ampumakilpailussa toisen sijan piilukkokiväärillään – voittajaksi selviytyi eräs herra, jolla oli uudenaikaisempi ase.

Ravi: Thorsbyn Nygårdin tilan omistaja V.F. Mattsson sijoittui vuonna 1886 kärkipaikoille Loviisanlahden jäällä pidetyssä kilpailussa yhdessä kahden niin ikään pernajalaisen talollisen kanssa (hardomilainen Rödvall ja skinnarbyläinen Lobbas). Mattsson oli ainoa osanottaja, joka sai palkinnon, ei kylläkään ajan perusteella vaan "hyvin hoidetusta hevosestaan".

Hiihtourheilu, pituushiihto, noin 1 kilometrin matka, kilpailu pidettiin Sarvisalossa vuonna 1889: Karl Sahrman, 15-vuotias, sai ensimmäisenä palkintona virsikirjan.

Mäenlasku, samassa tilaisuudessa: Wilhelm Ottosson Juvas, Horslök, 15-vuotias, sai ensimmäisenä palkintona virsikirjan.

Yleisurheilu, Itä-Uudenmaan nuorisoseurojen kilpailussa Ruotsinpyhtäällä vuonna 1905, pituushyppy: Erik von Frenckell, Tervikin Kalvholmen, 475 cm, ensimmäinen palkinto; moukarinheitto: O.W. Johansson, Malmgård, 20,40 m, ensimmäinen palkinto. Forsby FBK:n juhlassa vuonna 1907, korkeushyppy: Klas Johansson, 155 cm. Hommansby FBK:n juhlassa vuonna 1919, 1500 m: S. Widell 4 min. 51 sek.

Pyöräily, 24 km viimeksi mainitussa juhlassa: A. Björns, Skinnarby, 45 min. 30 sek.

Uinti, 1000 m, Köpbacka uf:n juhlassa 1918: A.A. Stubb 24 min. 29 sek.

Soutu, naiset, DUV:n vuonna 1905 Hudön luona järjestämä kilpailu: voittaja Hilda Johansson, Rösund – tiettävästi ensimmäinen pernajalainen naisurheilija.

Kuten mm. äskeisestä luettelosta ohimennen ilmeni, järjestivät eräitä varhaisten aikojen urheilukilpailuja nuorisoseurat ja työväenyhdistykset, vapaapalokunnat ja tilapäisesti asetetut toimikunnat. Suurin säännöllisesti toimeenpantu kilpailu järjestettiin vuosina 1906–10 Kirkonkylässä, Koskenkylässä, Vanhassakylässä, Tervikissä (ja Tjusterbyssä) sekä Isnäsissä toimivien nuorisoseurojen välille. Siinä kilpailtiin neljässä lajissa: kesällä soudussa ja juoksussa, talvella mäkihypyssä ja 5 kilometrin

hiihdossa (nyt hiihdettiin jo maastossa, ei enää jäällä). Gammelby-föreningen sai vuonna 1910 omakseen kiertopalkinnon, suuren kahvipannun.

Ensimmäinen sellainen pernajalainen urheiluseura, joka ei varsinaisesti kuulunut minkään pääasiallisesti muulla alalla toimivan yhdistyksen yhteyteen, oli nimeltään Frej. Se toimi 1910-luvulla muutaman vuoden Hommansbyn kansakoulupiirin alueella. Saman piirin aluetta varten – johon kuului sekä Pernajan että Liljendalin kyliä – muodostettiin vuonna 1936 urheiluseura Bygdegårdens Hopp, josta tuli Itä-Uudenmaan elinvoimaisimpia alan yhdistyksiä.

Gislomin–Haddomin kansakoulupiirin alueella toimi vuosina 1948–55 urheiluseura Hermes. Sen edeltäjänä oli ollut – ja sen seuraajaksikin tuli – BN:n urheilujaosto. Sarvlax uf:n yhteydessä toimi 1930-luvulta 2000-luvulle urheilujaosto, jota voidaan pitää miltei itsenäisenä yhdistyksenä.

Kirkonkylän seudun HV:n urheiluosastosta kehittyi vuonna 1948 urheiluseura Pernå-Kamraterna. Vuonna 1921 muodostettiin Gymnastik- och Idrottsföreningen Stjärnan, joka oli aluksi Forsby arbetarföreningin osasto. Stjärnan rekisteröitiin kuitenkin virallisesti vasta vuonna 1934. Se kuului valtakunnalliseen Työväen Urheiluliittoon (TUL; keskusliiton ruotsinkielinen nimi oli Arbetarnas Idrottsförbund, AIF), kunnes se SDP:ssä syntyneen suuren hajaannuksen yhteydessä siirtyi yleissuomenruotsalaisen urheiluliiton CIF:n jäsenseuraksi.

Malmgårdin seudulla oli urheilua ensiksi harjoitettu nuorisoseuran ja sitten FBK:n piirissä. Paikkakunnalla oli myös voimisteltu jo vuosisadan alussa. Malmgårdilainen Linnéa Westerholm perusti vuonna 1925 naisvoimisteluseuran, joka sai nimen Blåklint (‘Ruiskaunokki’). Se antoi miltei joka vuosi voimistelunäytöksen; perinne jatkui hiukan ohi vuosisadan puolivälin. Voimistelu kuului – yleisurheilun ym. lajien ohella – myös

Malmgård Idrottsförening -nimisen suunnilleen vuosina 1945–65 toimineen miesten urheiluseuran ohjelmaan.

Isnäs Startin voimistelujoukkue vuorella kohoavan tanssilavan luona vuoden 1932 aikoihin. Museovirasto.

Isnäsin seudulla toimi 1920-luvun puolivälin aikoihin Forsby Stjärnanin haaraosasto. Vuonna 1927 Isnäsin urheilijat kuitenkin päättivät perustaa oman itsenäisen seuran. Se otti nimen Start. Tämän seuran poliittiset vaiheet olivat samanlaiset kuin Stjärnanin: myös Start siirtyi vuonna 1960 TUL:stä (AIF) CIF:n jäsenseuraksi.

1900-luvun loppupuolella oli Pernajan urheiluseuroista neljä pitäjän urheiluelämässä selvästi huomattavimmassa asemassa, nimittäin Bygdegårdens Hopp, Pernå-Kamraterna, Stjärnan ja Start. Ne olivat pitäjän johtavat ja monipuolisimmat alan yhdistykset ja saivat yleensä vuosittain taloudellista tukea kunnalta.

Vuodesta 1945 alkaen Pernajassa oli kunnallinen urheilulautakunta, joka syntyi lähinnä kansanopiston opettajan Birger Enroosin aloitteesta. Lautakunta alkoi 1950-luvulla antaa urheiluseuroille taloudellista tukea ja pystyi sen jälkeen ajoittain

pitämään kunnan palkkalistoilla erityistä urheiluneuvojaa. Tämän tehtäviin kuuluivat mm. erilaisten kunnan mestaruuskilpailujen järjestäminen sekä urheilulaitosten valvominen.

Aikaisemmin, 1920- ja 1930-luvuilla, oli mm. Hommansbyn ja Gislomin–Haddomin koulupiireihin laitettu yksinkertainen urheilukenttä. Tähän tarvittavat työt olivat suorittaneet nuorisoseurojen ja vapaapalokuntien väki sekä huomattavan suureksi osaksi paikalliset suojeluskuntaosastot. Pitäjän innokkaita urheilu- ja suojeluskuntamiehiä oli mm. skinnarbyläinen puunaulatehtailija Arne Lindholm, joka johti pitäjän koillisten kylien urheilukenttätöitä. Yhteen aikaan hän toimi Pernajan suojeluskunnan urheiluohjaajana ja oli mm. tätä tehtävää hoitaessaan mukana tuomassa suunnistusurheilua pitäjään. Pitäjän länsiosassa osallistuivat urheilukenttien raivaus- ja perustamistöihin ennen kaikkea työväenyhdistykset sekä Koskenkylässä ja Isnäsissä toimivat vapaapalokunnat.

Kunta lahjoitti vuonna 1945 HV i Kyrkoby-trakten -yhdistykselle kaksi hehtaaria maata Veckaksesta urheilukenttää varten. Kun nuorisoseuran voimat eivät kuitenkaan riittäneet kentän laittamiseen, kunta otti vuonna 1952 alueen jälleen omaan haltuunsa ja voi vuonna 1957 vihkiä sinne kunnostetun kentän, joka sai nimen Pernås centralidrottsplan – Pernajan keskusurheilukenttä. Tämän jälkeen kunta joutui ottamaan päävastuun pitäjän muistakin urheilukentistä, joiden joukkoon tuli vähitellen kuulumaan myös muutamia jääkiekkokaukaloita. Kunta suunnitteli vuonna 2002 monitoimihallin rakennuttamista Koskenkylään; hallissa harjoitettaisiin mm. juuri urheilua. Hallin rakentaminen aloitettiin huhtikuussa 2003 ja harjannostajaisia vietettiin syyskuussa. – Itä-Uudenmaan hevosurheilun ystävät laittoivat vuosina 1948–1950 Loviisaan raviradan lähelle Pernajan rajaa; heidän joukossaan oli muutamia pernajalaisiakin.

1900-luvun viimeisinä vuosikymmeninä syntyi Pernajaan muutamia sellaisia urheilulaitoksia, joita pitivät yllä liikeyrityksinä

toimivat organisaatiot. Vanhaankylään avattiin vuonna 1981 tällainen keilahalli, ja samoihin aikoihin alkoi Sarvbackaan, Isnäsin Mörtmosseniin ja muuallekin syntyä ratsastustalleja. Rönnäsin kartanon omistajaperhe käynnisti suuren projektin, johon kuului golfkenttiä, pienvenesatama, lomakylä ym. Rönnäs Sea Golfin 18-reikäinen rata valmistui vuonna 1992, ja jatkoa seurasi. Golfyhtiön jäsenmäärä oli vuonna 2000 noin 700 henkeä. Yksi sen osake maksoi noin 4000 markkaa, minkä lisäksi jäsenen oli maksettava kausimaksuna 3000 markkaa. Satunnaiset pelaajat maksoivat 150–200 markkaa kierrokselta. Keilahalli, ratsastustallit, golfrata ja muut vastaavanlaiset laitokset houkuttelivat – toisin kuin Pernajan muut urheilulaitokset – myös ulkopitäjäläisiä.

Tämän alaluvun alussa mainittiin nimiltä muutamia yksittäisiä pernajalaisia urheilijoita. Heidän saavuttamansa tulokset ovat toki 2000-luvun mittapuun mukaan arvioituina vaatimattomia, ja 1900-luvun kuluessa myöhemmät pitäjäläiset ylittivät ne toistuvasti. Tässä ei julkaista komeampia tuloslistoja, jotka kyllä olisivat saatavissa kokoon, sillä urheilun päämerkitys on pitäjässä kuitenkin ollut siinä, että sen harjoittajat ovat saaneet kokea terveyttä ja iloa. Mainittakoon kuitenkin kolme suoritussarjaa. Ensinnäkin Gösta Klåvuksen johtama Pernajan suojeluskuntalaisten ryhmä kuului siihen joukkoon maan parhaita ampujia, joka edusti Suomea vuonna 1937 pidetyissä maailmanmestaruuskilpailuissa. Toiseksi on mainittava Isnäs Startin jäsen Stig Bäcklund, joka ylti 1980- ja 1990-luvuilla hyppylajeissa ikämiesurheilijoiden kansainvälisille huippusijoille, etenkin pituushypyssä ja kolmiloikassa; hän saavutti sarjansa maailmanmestaruuksia ja löi maailmanennätyksiä. Kolmannen erityisen maininnan ansaitsee Pålbölestä kotoisin oleva kiekonheittäjä Timo Tompuri, joka kohosi 2000-luvun taitteessa lajinsa kansalliseen kärkijoukkoon ja edusti maata kansainvälisissä kilpailuissa. Tompuri heitti kesällä 2001 Suomen ennätyksen, 69,62 metriä. Pernajan kunta tuki häntä taloudellisesti enemmän kuin ketään muuta urheilijaa.

Tämän alaluvun päätteeksi palataan vielä sen alussa mainittuun puheeseen, jonka Malmgårds uf:n puheenjohtaja piti yhdistyksensä voimistelujuhlassa vuonna 1905. Sen lisäksi, mitä jo edellä on selostettu, hän lausui käsityksenään, että urheilu ja sen piirissä toimivat järjestöt saisivat ajan mittaan osakseen pitäjäläisten kiinnostuksen helpommin kuin muut yhdistykset, joita pitäjään tuolloin niin ikään oltiin perustamassa. 2000-luvun alkuun mennessä tapahtunut kehitys osoittaa hänen ennustuksensa osuneen sikäli oikeaan, että useimmat Pernajan urheiluseurat näyttävät selviytyneen pitäjän väestön vähenemisestä ja sen seurauksista paremmin kuin monet nuorisoseurat ja etenkin paremmin kuin juuri mikään työväenyhdistys.

7.5. Teatteri, musiikki, taide, kirjallisuus

Yllä olevan otsikon sanajärjestys on yhteydessä siihen, kuinka suuri tai vähäinen osuus yhdistyselämällä oli kussakin yhteydessä. Tavallisessa maalaispitäjässä teatteri ja musiikki olivat pääasiassa paikallisen kulttuurielämän ja vapaa-ajan harrastusten piirissä toimivien yhdistysten asia. Kuten edellä on käynyt ilmi, kyseessä olivat tällöin etupäässä nuorisoseurat. Ne voivat – silloin kun tavoitteet olivat korkealla – antaa jäsenilleen ja muille paikkakunnan asukkaille tilaisuuksia nauttia korkeatasoisista näytelmistä ja sävellyksistä. Mutta nuorisoseurojen ei tarvinnut ujostella, vaikka ne välistä tarjosivat kepeitäkin kappaleita niukan vapaa-ajan ratoksi.

Taiteella tarkoitetaan tässä kuva- ja rakennustaidetta. Tällä tavoin määritelty taidehan ei kuulunut erityisen läheisesti yhdistysten toimintaan, vaan siitä huolehtivat yksittäiset luovaa kykyä omaavat henkilöt. Yksittäisten taiteilijoiden ja kirjailijoiden elämä ja toiminta kuuluvat jossain määrin pitäjän historiaan, mikäli paikkakunnalla on ollut merkitystä heidän elämänvaiheilleen, ja sitäkin enemmän, mikäli paikkakunta on saanut antaa heille aiheita

ja muita inspiraation lähteitä.

Tämä luku aloitetaan muutamilla teatteria koskevilla alaluvuilla.

Kartanoteatteri, edelläkävijä

Carl Fredrik von Bornilla, joka omisti Sarvilahden kartanon vuosina 1851–67, on paikka Pernajan historiassa erityisesti kahdesta syystä. Ensinnäkin hän vaikutti elämänsä viimeisinä vuosina ratkaisevasti tapaan, jolla kunnallishallinto vuosina 1866–67 omaksuttiin pitäjään (luku 6.2). Toiseksi hän oli nuoruudessaan ollut pitäjän tiettävästi ensimmäinen amatööriteatterituottaja.

Seitsemäntoistavuotias Carl Fredrik von Born pani keväällä ja syksyllä 1831 yhdessä kahden nuoremman veljensä sekä kartanon voudin kolmen pojan kanssa toimeen kolme teatterinäytäntöä. Ne pidettiin Sarvilahden läntisessä siipirakennuksessa sijaitsevassa kartanon käsityöläisten verstaassa, joka oli sisustettu näyttämöksi ja katsomoksi. Yhtenä näytelmänä oli eräs Carl Fredrikin dramatisoima “koomillinen kirja”, toisena Holbergin *Jeppe Niilonpoika* [luultavasti lyhennettynä versiona]. Nuori teatterinjohtaja kirjoitti päiväkirjaansa, että yhdessä näytännössä oli ollut yleisönä enemmän kuin 80 kartanon alustalaista. Toisesta näytännöstä hän kirjoittaa, että verstaaseen laitettu katsomo oli ollut täynnä, katsojia oli seisonut jopa eteisessä; heistä oli tällöinkin pääosa kartanon alustalaisia. “Kaikilla katsojilla oli valtavan hauskaa.”

Pitäjän ensimmäinen teatteritalo, Sarvilahden läntinen siipirakennus, missä nuori Carl Fredrik von Born pani vuonna 1831 näyttämölle Holbergin Jeppe Niilonpojan ja eräitä muita kappaleita. Valok. J. Lindroth 1996.

Sarvilahden siipirakennuksessa vuonna 1831 toimeenpannut teatterinäytännöt olivat siis pääasiassa herrasväen tuottamaa, rahvaalle suunnattua huvi- ja kulttuuritarjontaa. Siinä suhteessa ne ennakoivat monien Pernajassa 1870- ja 1880-luvuilla järjestettyjen ohjelmajuhlien vastaavia tuotanto- ja tarjontasuhteita, ja viimeksi mainitut juhlat taas enteilivät nuorisoseurojen syntyä (luku 7.4). Teatterialalla vuoden 1831 näytännöt olivat ensimmäinen tunnettu esimerkki tällaisista paikallisten kartanoyhteisöjen elämässä ilmenevistä kulttuuri- ja huvielämän aineksista.

Aikaisemmin mainitun “Sällskapsteatern i Pernå” -nimisen, 1860-luvulla näytäntöjään pitäneen teatteriryhmän toiminnassa oli ilmeisestikin kyse herrasväen herrasväkeä varten järjestämistä juhlista. von Bornin perheeseen kuuluvien poikien

vuonna 1831 toiminut teatteri oli suuremmassa määrin ollut laajoille kansanjoukoille tarkoitettujen esitysten edelläkävijä.

Nuorisoseurojen teatteritoiminta

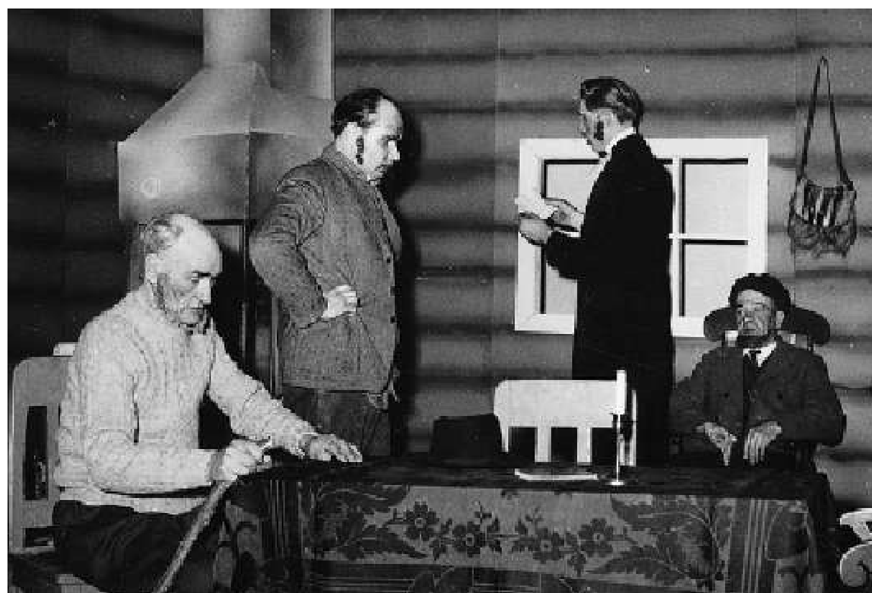
1900-luvun taitteessa ei ollut tavallista, että Suomen nuorisoseurojen säännöissä mainittiin tärkeiden toimintamuotojen joukossa teatteriesityksiä. Ne sisältyivät kuitenkin Bildande Nöjen -yhdistyksen ensimmäisiin, vuonna 1896 hyväksyttyihin sääntöihin, vieläpä heti niiden ensimmäiseen pykälään. Siinä sanottiin, että yhdistys pitäisi tilaisuuksia, joiden ohjelmaan sisältyisi esitelmiä, teatteria, laulua ja tanssia sekä muita “hauskoja ja säädyllisiä” numeroita.

Bildande Nöjen olikin sitten koko 1900-luvun ajan Pernajan pitäjän ja laajemmankin alueen johtava amatööriteatteria harjoittava organisaatio. Puheena olevan nuorisoseuran perustaja luutnantti Lindfors oli itse teatteritaiteen ja kaikkien sen ilmentymien ystävä. Hän sai seutukunnan väestöltä voimakasta vastakaikua; edellähän kerrottiin, kuinka rahvaaseen kuuluvien nuorten Gislomin – Haddomin koululla vuonna 1891 esittämää huvinäytelmää *Kärleken på sommarnöje* oli kokoontunut katsomaan miltei liiankin runsaasti yleisöä, niin että sen, joka halusi päästä katsomoon, oli “tuppauduttava” väkijoukon läpi. BN:n harrastusten suuntautumiselle on myös kuvaava se nimitys, jota yhdistys käytti ensimmäisestä, vuonna 1897 rakennetusta seuratalostaan. Se näet nimitti ilmoituksessa, jossa kehotettiin halukkaita rakentajia esittämään urakkatarjouksia, tulevaa rakennusta teatteritaloksi. Samaa nimitystä käytettiin myös paikallislehdistössä julkaistuissa, lehtien omien toimittajien laatimissa kirjoituksissa, joissa sanottiin, että hankkeilla oli maaseudun ensimmäinen teatteritalo.

Vähän myöhemmin BN ja nimenomaan sen teatteri saivat tietynlaisen etulyöntiaseman. Tätä edisti kansanopisto, joka toimi

juuri samalla alueella kuin BN; sen opettajat auttoivat monesti eri tavoin ennen kaikkea lähintä nuorisoseuraa (kansanopistohan oli alkuaikoinaan toiminutkin BN:n seuratalossa, “teatteritalossa”). Etenkin 1930-luvulla kansanopistolla oli johtaja, joka oli todella kiinnostunut teatteritaiteesta ja perehtynyt siihen erittäin tarkasti – maisteri Ekman. Osaksi juuri hänen vaikutuksestaan nuorisoseuraväki omaksui yhä varmempana sen käsityksen, että amatööriteatteri saattoi onnellisimmissa tapauksissa välittää suurempia ja pysyvämpiä arvoja kuin hetkellistä huvia. Tämä koski niin yleisöä kuin näyttelijöitä itseäänkin. Näytelmän harjoittelua voitiin Ekmanin mukaan pitää osana nuorisoseuran sivistyspyrkimyksiä, “harvinaisen perusteellisena opintopiirityönä”, jonka hyödyllisiä vaikutuksia olivat persoonallisuuden kehitys ja ryhmän jäsenenä sitä kohtaan tunnetun sosiaalisen vastuuntunnon voimistuminen.

Niistä viidestä nuorisoseurasta, jotka perustettiin Pernajaan ennen vuotta 1900 (tarkemmin sanoen vuosina 1896–99), ainoastaan BN esitti varsinaisia näytelmiä, mutta noina vuosina se kyllä esittikin niitä peräti kahdeksan kappaletta; yhdistyksen muuhun näyttämöohjelmistoon kuului tuolloin kolme kuvaelmaa ja kahdeksan murre-esitystä. 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä muodostettiin useita nuorisoseuroja. Tilaston mukaan, joka tosin on luultavasti epätäydellinen, kuului mainittuna vuosikymmenenä Pernajassa toimineiden yhdeksän nuorisoseuran ohjelmaan kaikkiaan 193 näyttämöesitystä, joista 70 oli varsinaisia näytelmiä, 46 kuvaelmia, 26 kahden henkilön vuoropuheluja tai vastaavia sekä 51 murre-esityksiä. Tämä merkitsee, että amatööriteatteri oli päässyt jokseenkin kaikkien pitäjän nuorisoseurojen suureen suosioon.

Föreningen Bildande Nöjen oli 1800-luvun lopulla Pernajan amatööriteatteritoiminnan uranuurtaja, ja se säilytti johtavan asemansa koko 1900-luvun ajan. BN esitti vuosina 1919, 1928 ja 1956-58 Hedbergin näytelmää "Hårda sinnen". Näiden ja muiden esitysten tukipylväisiin kuuluivat maanviljelijät Albin Andersson (Hardomin Hermansin isäntä, vasemmalla) ja Gustav Ekholm (Haddomin Petulsin isäntä, oikealla).

Tilastoon sisältyviä varsinaisia näytelmiä esitti parhaasta päästä kolme nuorisoseuraa: BN, DUV ja Köpbackan HV. Näytelmäohjelmistoon kuului voittopuolisesti kahdentyyppisiä teatterikappaleita. Toisen kategorian muodostivat kepeät, lyhyet huvinäytelmät, esimerkiksi *Tre förälskade poliskonstaplar* ('Kolme rakastunutta poliisikonstaapelia') ja *Studenthataren* ('Ylioppilaiden vihaaja'). Toisaalta esitettiin näytelmiä, joista käytettiin nimitystä f*olklivspjäser* (kansannäytelmät). Niiden toiminta sekä miljöö, johon ne sijoittuivat, olivat harrastelijanäyttelijöille tuttuja. Jotkut niistä esimerkiksi olivat rehtorinrouva Maria Nyströmin kirjoittamia. Hän asui talvet Loviisassa ja vietti kesänsä Köpbackan kylässä. Hänen tuotantoonsa kuuluivat mm. näytelmät *I sommartid* ('Kesäaikaan'),

Sjömansgossar ('Meripoikia'), ja *En smugglarhistoria* ('Tarina salakuljettajista').

Pernajan nuorisoseurojen ohjelmaan omaksuttiin 1910-luvulla suurimittaisempia, entistä enemmän työtä sekä taitavampaa ohjausta ja roolien tulkintaa vaativia näytelmiä, joukossa mm. ruotsinruotsalaiset *Värmlänningarna* ('Värmlantilaisia') sekä *Stor-Klas ja Lill-Klas*, samoin Aleksis Kiven *Kihlaus* (ruotsiksi käännettynä *Förlovningen*) ja Teuvo Pakkalan *Tukkijoella* (ruotsinnettuna *Stockflottarna*). Tähän yhteyteen liittyi myös se, että teatteriesitysten asema yksittäisen juhlan ohjelmassa muuttui. Ennen vuotta 1910 oli tavallista, että teatterikappale kuului ohjelmaan yhtenä monista erilaisista numeroista, mutta 1910-luvulla omaksuttiin paikkakunnalla sellainen tapa, että teatteriesitykset olivat asianomaisen illan ainoa varsinainen ohjelmanumero, jonka jälkeen joskus kylläkin vielä päätteeksi "pyörähdeltiin hetki". Teatterista oli tullut entistä tärkeämpi asia.

1910-luvulta on kirjattu 70 eri näytelmää tai muuta teatteritaiteeseen kuuluvaa esitystä, jotka Pernajan nuorisoseurat asettivat näyttämölle; sattumalta niiden lukumäärä on tarkalleen sama kuin edellisenäkin vuosikymmenenä. Teatteritarjonnan kokonaismäärä kuitenkin lisääntyi, koska esitettäviksi valitut näytelmät olivat laajempia sekä ennen kaikkea siksi, että sama näytelmä esitettiin useita kertoja. Tämä taas kävi päinsä siten, että nuorisoseurat alkoivat nyt yhä enemmän tehdä teatterikiertueita, joilla niiden näyttelijät usein esiintyivät muiden pitäjien nuorisoseurojen taloilla. Esimerkiksi Värmlänningarna ja Stockflottarna esitettiin BN:n näyttämöllepanoina molemmat ainakin viisi kertaa, pääasiallisesti vierailunäytäntöinä eri puolilla Itä-Uuttamaata.

1920- ja 1930-luvuilla pääsivät vähitellen useat nuorisoseurat kehityksen seuraavaan vaiheeseen. Nyt alettiin käyttää ammattimaisten, koulutettujen ohjaajien palveluksia, joita välitti nuorisoseuroille Nylands svenska ungdomsförbund. He työskentelivät

nuorisoseurojen näyttämöiden ohjaajina pitkän aikaa vain tilapäisesti, kunnes NSU vuonna 1938 sai palkatuksi täystoimisen neuvojan, Marie Stanowskin, joka kävi ahkerasti ohjaamassa Pernajankin nuorisoseurojen teatterityötä.

Vuodesta 1942 kolmenkymmenen vuoden ajan eteenpäin – ja ajoittain myöhemminkin – Östra Nylands ungdomsförbundilla oli oma, osa-aikatoiminen neuvoja, joka ennen kaikkea keskittyi liiton jäsenseurojen teatteriohjaustehtäviin. Kolme näistä neuvoja-ohjaajista oli kotoisin Pernajan Hardomista, nimittäin Erik Andersson, Per Tuominen ja Ove Grundström. Kaksi ensiksi mainittua eivät olleet saaneet tehtäväänsä systemaattista koulutusta, mutta he olivat kehittäneet teatterialan taitojaan muilla tavoin. Andersson oli koulinut niitä näytelmäkirjailijana (hän julkaisi ensimmäisen näytelmänsä Studie i vitt vuonna 1954) ja dramaturgina (hän muokkasi mm. Josefina Bengtsin romaanin Fäderna vuosina 1980 ja 1996 näytelmäksi). Tuominen taas oli toiminut amatöörinäyttelijänä ja lavastajana. Grundströmillä oli alan ammattikoulutus.

Nuorisoseurojen perinnäiseen ohjelmavalikoimaan kuuluivat murrejutut; tavallisesti kyseessä olivat näyttämöllä esitetyt yksinpuhelut tai kahden henkilön vuorokeskustelut, joiden esittäjät olivat pukeutuneet hieman vanhaa rahvaan vaatetusta muistuttavalla tavalla. BN:n piirissä olivat sisarukset Gustava ja Albin Bengts jo 1900-luvun taitteessa kehittäneet puheena olevan näyttämötaiteen lajin suoranaisen mestaruuden asteelle. Kolmas saman hardomilaisen sisarusparven jäsen, Josefina Bengts, keskittyi mm. niin sanoakseni kääntämään muiden kirjailijoiden tuotteita Pernajan murteelle; joukossa oli ainakin viisi näytelmäkappaletta. Sanotut näytelmät esitettiin erityisesti järjestetyissä nimenomaisissa murreiltamissa, joiden ohjelmaan kuului lisäksi tavallisia murrejuttuja, kansanlauluja, kansantansseja jne. Suurisuuntaiset murreiltamat kuuluivat BN:n ohjelmaan vuosina 1904–1906, ja niitä pidettiin vierailunäytäntöinä myös Loviisassa ja Helsingissä.

Ohjelmaan kuuluvista murrenäytelmistä yhden otsikkona oli *Hur kvinnfoltje lura Snål-Kalle* (‘Kuinka naiset huiputtivat Kitsasta-Kallea’) ja toisen *När Adolt vånn sku ti stan* (‘Kun meidän Aatun piti mennä kaupunkiin’). Näiden ja muiden murrehupailujen kantavana teemana oli komiikka, joka sisältyi siihen kulttuurien yhteentörmäykseen, joka syntyi maalaisten viattomuuden ja kaupunkilaisten “luonnottoman” elämäntyylin kohdatessa. – Kokonaan tai osaksi murretta käyttäen esitettyjen näytelmien perinne sai hienoa jatkoa, kun BN esitti talvella 1960–61 Albin Bengtsin kirjoittamaa kokoillan näytelmää *Gästgivargården* (‘Kestikievaritalo’), ja samoin jatkoi traditiota arvokkaalla tavalla Josefina Bengtsin romaanin *Fäderna* dramatisoitu versio, kun se esitettiin ensimmäisen kerran Lurensissa kesällä 1980.

Jo ennen nuorisoseurojen aikaa kuuluivat paikkakunnalla järjestettyjen juhlien ohjelmaan erilaiset kuvaelmat; tavallisesti ne esitettiin siten, että lausuttiin ja/tai laulettiin jokin kirjallisuudesta tuttu teksti samalla kun näyttelijät äänettömästi havainnollistivat tapauksia ja tunnelmia. Pernajan yhdistyksissä olivat 1900-luvun taitteessa erityisen suosittuja kahdentyyppiset kuvaelmat, jotka kummassakin tapauksessa usein perustuivat Runebergin runoihin. Toisena tyyppinä olivat Vänrikki Stoolin tarinoiden tematiikkaa havainnollistavat *Torpan tytön* ja *Maaherran* kaltaiset isänmaalliset kuvaelmat, toisena yleisempää romantiikkaa edustavat, esimerkiksi *Källan* (Lähde) ja *Oihonna och hennes tre friare* (Oihonna ja hänen kolme kosijaansa). Viimeksi mainittu kuvaelma esitettiin vuonna 1910 Kirkonkylän seudun HV-föreningenissä; se pohjautui Edelfeltin maalaukseen, jonka aihe taas oli *Kung Fjalar* - runoelmasta.

Muutamat Pernajan nuorisoseuroista joutuivat, kuten edellä on käynyt ilmi, kauan tulemaan toimeen ilman omaa seurataloa. Kun talo sitten viimein rakennettiin ja siihen kuului riittävän suuri näyttämö, seurasi tietysti suuri teatteritoiminnan nousukausi. Siten Gammelbyföreningen pystyi jo Byahemmetin vihkiäisissä vuonna 1932 aloittamaan sarjan teatteriesityksiä Nyströmin näytelmällä

Sjömansgossar (‘Meripoikia’). Hommansby uf sai samoihin aikoihin Bygdegårdeninsa ja pystyi nyt käyttämään voimavarojaan kunnianhimoisestikin esittämällä niin vaativia näytelmiä kuin Kiven *Lean* ja Schildtin *Galgmannenin* (Hirsipuumies). Näse hf valitsi seuratalonsa Ljungåsan vuonna 1948 vietetyissä vihkiäisissä esitettäväksi huomattavasti vähemmän vaativan kappaleen *När skräddaren och skomakaren gifte bort sin dotter* (‘Kun räätäli ja suutari naittivat tyttärensä’). Kepeän kansanomaiset huvinäytelmät pysyivät ohjelmistossa niin kauan kuin nuorisoseuroilla ylipäänsä oli voimia riittävästi, jotta ne pystyivät jotakuinkin säännöllisesti panemaan toimeen omia teatteriesityksiä.

Eräänlaiseksi Pernajan amatööriteatteritoiminnan suurkatselmukseksi muodostuivat vielä kunnan sisäiset kulttuurikilpailut, joita pidettiin vuosina 1959–62. BN peri niissä joka kerta voiton, mm. Tšehovin näytelmän *Frieriet* (‘Kosinta’) esityksen ansiosta, jota höystivät aitovenäläiset temperamentin ailahtelut. Mainituissa kilpailuissa oli Länsi-Pernajan nuorisoseuralla tilaisuus esittää pitäjän muiden yhdistysten väelle suomenkielistä amatööriteatteria.

Muut amatööriteatteriharrastukset. Ammattilaisten teatterikiertueet

Pernajan työväenyhdistyksistä Valkon yhdistyksen teatteriharrastukset olivat selvästi kaikkein vilkkaimmat, ja sen amatöörinäyttelijöillä oli myös voimakkaimmat ambitiot. Lisäksi se oli pitkän aikaa ainoa pitäjän työväenyhdistys, joka esitti teatterikappaleita pääasiallisesti suomeksi. Ensimmäisinä toimintavuosinaan, 1903-08, yhdistys esitti mm. sellaisia klassisia kappaleita kuin Kiven *Nummisuutarit* sekä kolme Minna Canthin näytelmää, *Anna-Liisan*, *Kovan onnen lapsia* ja *Työmiehen vaimon*. Yhdistyksen valikoimassa oli siis runsaammin yhteiskuntakriittisiä näytelmiä kuin minkään muun Pernajan amatööriteatterin.

Pernå Kyrkoby af ja Forsby af esittivät vuosina 1916-17 P.Å.

Laurénin näytelmää *Skvaller-*
moster; se oli ensimmäinen lehdistössä nimeltä mainittu pitäjän ruotsinkielisten työväenyhdistysten esittämä teatterikappale. Ne panivat melko usein toimeen teatteriesityksiä aina 1950-luvulle asti; tavallisesti kyseessä olivat kevyet huvinäytelmät. Vakavinta sanottujen yhdistysten harjoittamaa näyttämötaidetta tuntuvat olleen lausuntakuorotyyppiset esitykset, jollaiset kuuluivat ainakin Forsby af:n ohjelmaan 1930-luvulla; Gudrun Mörnen mukaan juuri lausuntakuorot soveltuivat erityisen hyvin työväenaatteen julistamiseen.

Kun Koskenkylän – Malmgårdin seudun nuorisoseurojen toiminta oli suuren osan 1900-luvun alkupuolesta lamassa, ryhtyivät muut piirit niiden asemesta harjoittamaan amatööriteatteria. Ryhmä, jolla oli yhteyksiä lähinnä Forsby FBK:n piiriin, esitti vuonna 1923 useaan kertaan Järviluoman *Pohjalaisia* (ruotsinkielisenä käännöksenä nimellä *Österbottningar*; näytelmän bobrikovilaista sortovaltaa vastaan suuntautunut tendenssi sai juuri Pernajassa erityistä arvostusta, tästä kerrotaan luvussa 8.2). Malmgård FBK:n teatterijaosto esitti vuonna 1958 uudella Brinkåsan seurojentalolla seutukunnan oman asukkaan Linnéa Westerholmin näytelmää *När fjärilsvingen bröts* ("Kun perhosen siipi murtui"). Koskenkyläläinen Valter Törngren kirjoitti vuonna 1921 Vanhankylän marttayhdistystä varten pienen näytelmän *Ljushistorien* ("Tarina kynttilästä") ja vuonna 1923 Koskenkylän martoille kokoillan näytelmän *Anna Lisas val* ("Anna Lisan valinta"); viimeksi mainittu kappale esitettiin uudenvuodenpäivänä Maiborgissa täydelle katsomolle (yleisöä oli 500 henkeä).

Äsken mainittujen kaltaisten Pernajassa toimivien yhdistysten keskuudessa harjoitettiin näyttämötaidetta varsinaisten näytelmien lisäksi pääasiallisesti murre-esitysten ja kuvaelmien muodossa. Kehityksen voidaan havaita käyneen 1920- ja 1930-luvuilla siihen suuntaan, että nuorisoseurat luopuivat suurelta osin murre-esityksistä ja kuvaelmista, jolloin murre- esitykset jäivät etupäässä

suojeluskunnan ja vapaapalokuntien tilaisuuksien sekä kuvaelmat lottien ja marttojen kokousten ohjelmaksi. Kuvaelmaperinne koki 1950-luvun puolivälin aikoihin erityisen huomattavan renessanssin, kun Pernajassa alettiin viettää Lucia-juhlia, ennen kaikkea nuorisoseurojen keskuudessa.

*

Kuten edellä kerrottiin, BN ja muutamat muut nuorisoseurat alkoivat 1910-luvulla tehdä matkoja muille paikkakunnille ja pitää niillä teatterinäytäntöjä. Vastavierailuja isännöitiin niin ikään. Samaten ainakin Kyrkoby arbetarförening kutsui mm. Helsingin ruotsinkielisten työväenyhdistysten teatterinharrastajia pitämään vierailunäytäntöjä; tämäntyyppiset yhdistykset jatkoivat tällaista kulttuurivaihtoa 1950-luvulle saakka.

Pernajassa alkoi käydä myös ammattinäyttelijöiden muodostamia teatteriryhmiä. Tiettävästi ensimmäisinä täällä kävivät Svenska inhemska teaternin näyttelijät vuonna 1914; ryhmä esitti mm. BN:n sekä Köpbacka uf:n tiloissa Adolf Paulin näytelmän *Karin Månsdotter*. Seuraavien noin neljänkymmenen vuoden aikana vieraili niissä lukuisissa Pernajan seurataloissa, joissa oli näyttämö, miltei joka vuosi ainakin pari kolme ammattinäyttelijöiden muodostamaa teatteriseuruetta. Sellaisena vilkkaana teatterivuonna kuin vuonna 1930 kävi Pernajassa seitsemän eri ammattilaisseuruetta, jotka pitivät täällä ainakin kaksikymmentä esitystä. Matkustavat teatteriseurueet esiintyivät erityisen usein Maiborgissa, Svenskborgissa ja Tervikin seurojentalolla. Pitäjän kartanonomistajien joukon innokkaimpiin teatterinharrastajiin kuuluivat mm. Tervikin Alexander ja Cajsa-Lisa Ehrnrooth. Kun he olivat huolehtineet hyvin yhteyksistään näyttelijäpiireihin, he saivat aivan helposti vierailevia teatteriryhmiä esiintymään seurojentalolle. Kartanon omistajapariskunta kutsui usein näyttelijät illalliselle kartanon päärakennukseen, ja vähitellen alkoi paikallisissa lehdissä ilmestyä suopeita, mutta välistä silti kriitittisiäkin arvosteluja, joiden alla oli nimimerkki A.K. E-th. Sarvilahden seurojentalolle,

Svenskborgiin, houkutteli ammattinäyttelijöitä se, että he toivoivat pääsevänsä vierailemaan entisen kollegansa Alix Selinin luo, josta oli tullut vapaaherratar von Born. - Alix Selin oli muuten kuulunut ensimmäiseen Pernajassa ja sen ympäristössä vierailleeseen ammattilaisseurueeseen, siis siihen, joka oli käynyt täällä vuonna 1914; hän oli esittänyt Selma Lagerlöfin näytelmän *Dunungen* ('Untuvikko') pääosaa (myöhemmin, vuonna 1965, hän sai Itä-Uudenmaan kesäteatterin erityisenä suojelijana nähdä saman näytelmän ensi-illan Lurensissa).

Pernajassa kävi vuosina 1945-62 vierailunäytäntöjä antamassa ennen muita Bjarne Commondtin Landsteatern. Kun mainittu ammattilaisryhmä oli lopettanut toimintansa, kävivät ammattilaisten vierailunäytännöt entistä harvinaisemmiksi. Mm. Skärgårdsteatern piti kuitenkin traditiota kohtalaisessa määrin yllä 2000-luvulle saakka.

Lurens

Useimmat Pernajan nuorisoseurat lakkasivat 1900-luvun loppupuolella esittämästä teatteritaidetta. Tehtävä siirtyi suureksi osaksi niiden katto-organisaatiolle Östra Nylands ungdomsförbundille (ÖNUF).

Ulkoilmaesityksille olivat innostavina esikuvina mm. Tammisaaren Ramsholmenilla ja Nurmijärven Taaborinvuorella pidetyt näytännöt. ÖNUF valitsi helmikuussa 1958 vuosikokouksessaan uuden puheenjohtajan, ja samassa kokouksessa päätettiin, että liitto esittäisi kesällä Kuggomin kansanopiston pihamaalla Kiven *Nummisuutarit* (ruotsinnettuna *Sockenskomakarna*). Ensi-iltaan saapui 600 katsojaa, ja kun näytelmä sen jälkeen esitettiin vielä neljästi, saatiin sesongin yleisömääräksi yhteensä noin 2000 henkeä.

Kokeilu tuntui osoittavan, että toimintaa kannatti jatkaa. Vuosina 1959-63 ÖNUF:n kesäteatteri toimi Kuggomin Kvarnforsenin luona. Kesällä 1964 esitettiin Loviisan Kappelinpuistossa talonpoikaishäitä. Sitten tuli Lurensin vuoro.

Luutnantin leski Elise Lindfors oli, kuten tässä teoksessa on edellä (luvuissa 3 ja 6.3) kerrottu, lahjoittanut omistamansa Hardomissa sijaitsevan pienen Lurensin kartanon Pernajan kunnalle. Vuonna 1964 otti kunnanvaltuuston jäsen Erik Andersson, josta oli edellisenä vuonna tullut ÖNUF:n puheenjohtaja, esille kysymyksen siitä, voisiko kunta asettaa Lurensin päärakennuksen sekä sen pihamaan ja puiston Ungdomsförbundetin käyttöön. Liitto käyttäisi paikkaa teatterinsa tarpeisiin ja muuhun toimintaansa. Kunnanvaltuusto hyväksyi ehdotuksen yksimielisesti 17.10. 1964.

Lurensin pyörivä katsomo alkuperäisessä asussaan, jonka se sai vuosina 1965-66. Valokuva on otettu Värdshuset Vita Hästen -nimisen operetin ensi-illasta. Kappaletta esitettiin Lurensissa kahtena kesänä, 1978 ja 1979. Yleisöä oli edellisenä kesänä yhteensä 12 000 ja jälkimmäisenä 4000 henkeä.

Ungdomsförbundetin kesäteatteri piti vuodesta 1965 lähtien joka vuosi esityksensä Lurensin puistossa kartanon päärakennuksen pohjoispuolella (päärakennuskin kuului kyllä näyttämökuvaan). Paikalle rakennettiin vuonna 1966 ensimmäinen pyörivä katsomo, joka vuonna 1982 korvattiin uudella, suuremmalla ja korkeammalla. Lurens oli saanut maan järjestyksessä toisen pyörivän katsomon (sellainen oli ollut ennestään vain Tampereen kesäteatterissa). Kartanon päärakennusta käytettiin vuoteen 1998 asti mm. teatterin näyttelijöiden pukuhuoneina ja vaatevarastona. Näihin tarkoituksiin alettiin sen jälkeen käyttää toista, päärakennuksen viereen pystytettyä rakennusta, jonka ÖNUF oli rakennuttanut nimenomaan mainitunkaltaista käyttöä varten ja jonka rakennustyyli oli sovitettu ympäristöön. Sille annettiin nimi Löjtnantsgården luutnantti Henrik Lindforsin kunniaksi; Lindforshan oli omistanut Lurensin kartanon ja ollut seudun amatööriteatteritoiminnan uranuurtaja. Talo vihittiin käyttöön kesäkuussa 2000.

Investoinnit rasittivat tietenkin ÖNUF:n taloutta, mutta tämä pysyi silti tasapainossa, sillä juoksevat menot olivat vähäiset ja kesäisinä toimintakausina saatiin melko hyvät tulot, yleisöä kun oli Lurensissa yhtenä kautena tavallisesti 6000-12 000 henkeä. Paljon yleisöä saapui
linja-autoilla pitkienkin matkojen takaa. Teatteri rahoitti toimintansa lähes kokonaan itse, mutta 1980-luvulta lähtien se sai avustusta Svenska kulturfondenilta, Konstsamfundetilta, paikallisilta metsänomistajilta ja muiltakin tahoilta, etupäässä suurehkoja investointeja varten. Paljon merkitsi vanhaan tapaan palkatta työskentelevän teatteriväen oma työpanos – teatteriväen, johon kuuluivat myös kaikki esityksissä käytetyt avustajat, näkyivätpä he itse näyttämöllä tai eivät.

Kesäteatterin ohjelmassa oli melkein aina vain yksi näytelmä sesonkia kohti. Siihen kuului varsin monenlaisia kappaleita. Jotkut perinnäiset kansannäytelmät palasivat ohjelmaan useiden

vuosikymmenten tauon jälkeen, kun uusi sukupolvi oli varttunut teatteriyleisöksi. Tällaisia olivat *Värmlänningarna* ja *Stockflottarna* (Tukkijoella). Keskimäärin joka toinen tai kolmas vuosi esitettiin näytelmäkirjallisuuden klassikoita, kuten Gogolin *Revisorn*, Brechtin *Puntila*, Holbergin *Jeppe*, Selma Lagerlöfin *Dunungen* ja *Gösta Berlings saga*, Kiven *Sockenskomakarna* (Nummisuutarit) ja *Sju bröder* (Seitsemän veljestä). Erityisen suuria (ja teatterin taloudelle sangen hyödyllisiä) yleisömenestyksiä tuli eräistä musikaaleista ja operetteista, joista mainittakoon *Spelman på taket* (Viulunsoittaja katolla), *Vita hästen* (Valkoinen hevonen) ja *Sound of Music*. Erityisasemassa oli Josefina Bengtsin *Fäderna* ("Esi-isät"), jota esitettiin Erik Anderssonin dramatisoimana. Tällöin tapahtumat sijoitettiin Hardomiin, joka oli Josefina Bengtsin kotikylä ja jossa teatterikin toimii.

Kunta voi 1900-luvun lopulla täysin aiheellisesti ottaa käyttöön iskulauseen "Lurens är Pernås visitkort" –"Lurens on Pernajan nimikortti".

Laulukuorot

Pernajan ensimmäiset laulukuorot, jotka sitten toimivat pitkähkön aikaa, muodostettiin 1890-luvulla. Yksi niistä toimi aluksi (vuosina 1893-98) itsenäisenä yhdistyksenä, nimittäin Kirkonkylän seudun laulukuoro, josta vuonna 1898 tuli seutukunnan – siis Kirkonkylän – nuorisoseuran (HV i Pernå) osasto. Kolme muuta pitäjän vanhimpiin kuuluvaa kuoroa perustettiin alun alkaen asianomaisen pitäjänosan nuorisoseuran osastoiksi, kaikki vuonna 1898: Hommansby uf:n, Bildande Nöjen -yhdistyksen ja Gammelby HV:n kuorot. Vuodesta 1904 lähtien toimi kuoro myös Köpbacka HV:n piirissä, samoin vuodesta 1907 alkaen Sarvsalö uf:n keskuudessa, ja vuonna 1916 perustettiin itsenäiseksi yhdistykseksi Forsby sångkör.

Pernajaan oli siis vuosina 1893-1916 muodostettu seitsemän laulukuoroa, jotka kaikki olivat sekakuoroja. Ensimmäisen kuoron

perustamiseen johtaneen aloitteen oli tehnyt kanttori-urkuri P.A. Lindholm, joka myös johti sitä kauan aikaa. Muista kuoronjohtajista mainittakoon kansakoulunopettajat August Backman (BN:n kuoro) ja Jos. Klåvus (Koskenkylän kuoro). Yksittäiset kuorot saivat apua Östra Nylands sång- och musikförbundilta (ÖNSOMF), joka perustettiin vuonna 1914 ja joka palkkasi kiertävän kuoronjohtajan; tämä työskenteli kunkin yksittäisen kuoron kanssa muutaman päivän vuodessa.

Forsby sångkör ja Forsby stråkorkester 1930. Seisomassa vasemmalla niiden johtaja opettaja Sigvald Holmström.

Pernajan kuorot esiintyivät nuorisoseurojen juhlissa ja pitivät myös omia konsertteja. Ohjelmistoon kuului mm. suomalaisia klassikoita, kuten Paciuksen, Sibeliuksen, Järnefeltin ja Madetojan tuotantoa, sekä Otto Anderssonin ja ÖNSOMF:n ensimmäisen kiertävän kuoronjohtajan Fridolf Anderssonin sovittamia kansan-lauluja.

Vanhakyläläinen Matilda Nyholm, joka oli aktiivinen yhdistysihminen, esitti vuonna 1903 lausunnon, joka valaisee hyvin sitä, miten paljon pitäjälle merkitsi se, että kuorolaulu saavutti sen

asukkaiden suosion: “Suuri määrä runoilijoittemme sepittämiä lauluja on nuorisoseuran välityksellä päässyt entistä syvemmälle rahvaan tietoisuuteen; rahvaan omat vanhat kansanlaulut on jälleen otettu laulettaviksi, ja ne raikuvat nyt reippaina ja soinnukkaina kotikonnuillamme.”

Maailmansotien välisenä aikana, siis 1920- ja 1930-luvuilla, muodostettiin mainittujen seitsemän vanhemman kuoron lisäksi kolme uutta, nimittäin Sarvilahteen sekä Tervikin – Tjusterbyn ja Isnäsin – Fasarbyn seuduille. Ne kuorot, joiden katsottiin toimivan säännöllisesti, saivat vuodesta 1951 alkaen kunnalta taloudellista tukea. Mainittuna vuonna tällaisia kuoroja oli kaikkiaan seitsemän, vuonna 1959 enää kolme: Kirkonkylän HV:n sekakuoro, saman yhdistyksen mieskvartetti ja Vanhankylän HV:n sekakuoro. Johtajina toimivat tuolloin mm. kanttori Valter Lindberg (Kirkonkylä) ja kansakoulunopettaja Sigvald Holmström (Koskenkylä–Vanhakylä). Ohjelmiston uutuuksiin kuului Pernajasta kotoisin olevan kirkkomuusikko Sulo Salosen säveltämä, Kirkonkylän HV:n mieskvartetille omistettu laulu. Se alkoi sanoilla *Hembygd, du löser vår längtan* (”Kotiseutu, kaipauksemme kohde”); sanat olivat kansanopiston johtajan Kaj Lindgrenin laatimat. Laulu laulettiin ensimmäisen kerran Saltholmenin saaressa vuonna 1965 vietetyssä HV:n juhannusjuhlassa; tämä oli tiettävästi sanotun kuoron viimeisiä esiintymisiä.

1960-luvun puolivälissä näytti siltä, että Pernajan nuorisoseurojen kuorot olivat laulettavansa laulaneet, ainakin säännöllisesti harjoittelevina ja esiintyvinä kokoonpanoina. Muillakin järjestöillä oli omia kuoroja, jotka useimmissa tapauksissa toimivat vain lyhyen aikaa. Suunnilleen vuoteen 1960 ulottuvalta ajalta on mainintoja eri FBK- ja marttayhdistysten lauluryhmistä. Forsby arbetarföreningin piirissä toimi vuosisadan puolimaissa muutaman vuoden ajan pieni mieskuoro; sen johtavana voimana oli työväenyhdistyksen puheenjohtaja Axel Sjöholm, joka oli myös kuoron arvostettu solisti.

Pitäjän ainoa jatkuvasti toimiva lauluryhmä oli 1960-luvun

jälkeen kirkkokuoro, joka järjestettiin vuonna 1990 uudelleen ja otti tällöin nimen Agricola-kuoro. Kansalaisopiston ohjelmassa oli samaan aikaan Koskenkylässä ja Isnäsissä toimivan sekakuoron lauluharjoituksia; lisäksi pidettiin Sarvisalossa yhteislaulutilaisuuksia.

Soitinmusiikki. Vierailevat esiintyjät

Carl Fredrik von Bornin vuosina 1829-31 pitämissä päiväkirjoissa on muutamia merkintöjä tilaisuuksista, joissa “rälssin omat talonpojat” esittivät musiikkia. Talonpoikaissoittajista hän mainitsee “Nävuses” - pari Nävuksen lampuotitilalla asuvaa miestä, jotka soittivat viulua mm. Sarvilahden linnan suuressa salissa pidetyissä herrasväen tanssiaisissa. “Musiikki ei ollut huonoa.” Nämä aatelisnuorukaisen ystävällisesti kehumat pelimannit olivat ensimmäiset kirjallisissa lähteissä mainitut kansansoittajat, mutta myöhemmin oli monia muitakin.

Vuosien 1899 ja 1912 välillä muodostettiin Pernajaan viisi eri soittokuntaa, jotka toimivat säännöllisesti useiden vuosien ajan. Ne olivat Kirkonkylän, Sarvilahden, Koskenkylän ja Valkon torvisoittokunnat sekä Haddomin seudun BN:n jousiorkesteri.

Kirkonkylän seudun torvisoittokunta oli lajissaan pitäjän ensimmäinen. Sitä johti kanttori P.A. Lindholm kuten samana vuonna muodostettua kuoroakin. Myöhemmin soittokunta uinahti muutamaan otteeseen, ja muutaman kerran se perustettiin uudelleen osaksi nuorisoseuran toimintaa; 1910-luvulla se muutettiin jousisoitinyhtyeeksi.

Sarvilahden torvisoittokunta muodostettiin vuonna 1899. Se ei kuulunut osana mihinkään yhdistykseen. Se jatkoi toimintaansa – edelleen verraten itsenäisessä asemassa ollen – vuoteen 1976 asti, joskin pieniä keskeytyksiä sattui. Pitkäaikaisin johtaja oli entinen torppari Axel Ribäck.

Koskenkylän torvisoittokunta aloitti toimintansa vuonna 1902,

osittain Vanhankylän seudun HV-yhdistyksen yhteydessä (Koskenkylässä ei silloin vielä ollut omaa nuorisoseuraa). Orkesteria johti aluksi Länsi-Koskenkylässä asuva lampuodin poika Herman Andersson Hannusas. Andersson sovitti yhtyeelleen kansanlauluja ja sävelsi itse mm. valsseja. Vuodesta 1908 alkaen käytetään orkesterista lähteissä nimeä Forsby FBK:s hornkapell. Suunnilleen vuodet 1918-44 toiminta oli pysähdyksissä, mutta sitten se jatkui vielä vuoteen 1953. Tämä toimintakausi jäi viimeiseksi; sen aikana orkesteria johti mm. Onni Adolfsén.

Valkon torvisoittokunta kuului alusta alkaen, vuodesta 1904, paikkakunnan työväenyhdistykseen, jonka toiminta oli muutenkin monipuolista. Toisen maailmansodan jälkeen orkesterin toiminnasta otti huolehtiakseen Valkon työväenopisto/kansalaisopisto. Tämä oli ensimmäinen kerta, jolloin pitäjässä tapahtui, että valtion ja kunnan rahoittama opisto jatkoi jonkin yhdistyksen piirissä tehtyä kulttuurityötä.

Bildande Nöjen -yhdistyksen keskuuteen perustettiin vuonna 1912 jousiorkesteri, mutta sen toiminta lopahti kymmenen vuotta myöhemmin. Se oli aikoinaan Pernajan ainoa tämäntyyppinen musiikkiyhtye. Muutamat Kirkonkylän seudun viulunsoittajat esiintyivät 1920-luvun alussa joidenkin vuosien ajan yhdessä. Vuosina 1924-25 esiintyi muutaman kerran myös “Forsby musiktrio”; se oli hieman epätavallinen kokoonpano, sillä siihen kuului piano, viulu ja hanuri. Triosta kehittyi oikea kamarimusiikkiyhtye, johon kuului vuonna 1930 kaikkiaan kymmenen ja vuonna 1933 peräti seitsemäntoista jousisoitinta. Yhtye toimi noin vuoteen 1962 asti; sitä johti koko ajan opettaja Sigvald Holmström, ja viimeisinä vuosinaan se käytti nimeä Forsby-Gammelby stråkorkester.

Sulo Salonen oli Pyhtäältä 1900-luvun taitteessa Pernajaan muuttaneen pienviljelijän poika. Salonen toimi Pernajassa kuoronjohtajana, ja hän oli myös säveltäjä, kirkkomusiikin alalla Suomen huomattavimpia.

Pernajan ja muun Itä-Uudenmaan kuoron- ja orkesterinjohtajien työskentelyn tunnuslauseena oli “Ädlare musik!” (“Jalompaa musiikkia!”). Tällainen henki ilmeni silläkin tavoin, että he tuomitsivat kokonaan hanurinsoiton, vaikka se oli yleisön suosiossa, ja suosivat avoimesti jousiyhtyeitä torvisoittokuntien kustannuksella.

Pitäjäläisiä haluttiin myös innostaa käymään vierailevien taiteilijoiden ja ammattilaisyhtyeiden silloin tällöin pitämissä konserteissa. Kirkko oli ehdottomasti käyttökelpoisin ja useimmin käytetty konserttisali. Sinne oli vuonna 1864 asennettu urut, jotka vuosina 1970-71 korvattiin suuremmilla, joissa oli kaksikymmentä äänikertaa. Mainittakoon tässä joitakin kirkossa esiintyneitä ulkopuolisia taiteilijoita, jotka olivat kuitenkin kasvaneet Pernajan

pitäjässä tai joilla oli sukusiteitä tännepäin. Heitä olivat laulajatar Aina Edlund, Malmgårdin tilanhoitajan C.Fr. Edlundin kasvattitytär, joka esiintyi täällä vuonna 1889, ja Saksin kuninkaallisen hovioopperan kamarilaulajatar Minnie von Frenckell-Hast, joka konsertoi kirkossa vuonna 1920 ollessaan pitäjässä käymässä Tervikin Kalvholmenissa asuvien sukulaistensa luona. Thorsbyssä pienviljelijän poikana kasvanut kirkkomuusikko Sulo Salonen esiintyi pitäjän kirkossa useita kertoja. Vuosituhannen vaihteessa piti kamariorkesteri Avanti! muutamia konsertteja Pernajan kirkossa, jolloin mm. kuuluisa violisti Viktoria Mullova esiintyi solistina.

ÖNSOMF:n laulujuhlat keräsivät Pernajassa suuremmat yleisöjoukot kuin mikään muu musiikkitapahtuma. Ne järjestettiin ensimmäisen kerran Pernajassa vuonna 1926; sen jälkeen niitä pidettiin vuorotellen eri pitäjissä, ja Pernaja oli vuorossa aina osapuilleen 5-10 vuoden väliajoin. Suurimpia ÖNSOMF:n Pernajassa järjestämiä laulujuhlia vietettiin ensin Sarvilahdessa vuonna 1936, jolloin esiintyi parikymmentä eri laulu- ja musiikkiryhmää ja yleisöä oli noin 1500 henkeä, ja sitten Höganåsissa vuonna 1945, jolloin esiintyjiä oli saman verran ja yleisöäkin yhtä runsaasti kuin vuonna 1936. Viimeinen Pernajassa 1900-luvun puolella vietetty laulujuhla pidettiin vuonna 1997 Lurensissa.

Arkkitehtuuri ja rakennustavat 1600-luvulta 1900-luvulle

Keskiaikainen pitäjänkirkko on Pernajan vanhin säilynyt rakennus. Se on rakennettu 1400-luvun puolivälin tienoilla ja kuuluu näin ollen gotiikan aikakauteen. Kirkon interiööriin liitettiin 1600-luvulla erilaisia aineksia, jotka antoivat sille barokin piirteitä; kirkon lähiympäristössä on myös jonkin verran empiren leimaa, jota ovat luoneet ennen kaikkea muutamat 1800-luvun alussa rakennetut hautakappelit. Pitäjänkirkkoa on tässä esityksessä käsitelty – myös taidehistoriallisesta näkökulmasta – luvussa 7.1.

Nyt alkavassa jaksossa esitetään yleiskatsaus siihen, millaisia esimerkkejä eräät meidän aikaamme asti säilyneet pitäjän kartanorakennukset ja niiden ympäristöt tarjoavat erilaisista arkkitehtuurin historian aikakausista (kartanorakennuksia ja -ympäristöjä on käsitelty, osaksi yksityiskohtaisemmin, jo luvussa 3). Sen jälkeen tarkastellaan pitäjän muita rakennuksia pystytettäessä noudatettuja rakennustapoja sekä todetaan muutamia niiden kehityslinjoja. Tässä jaksossa – jo sen otsikossakin – käytetyillä kahdella termillä on jossain määrin erilainen kulttuuri- ja sosiaalihistoriallinen sisältö sikäli kuin niitä käytetään jonkin matkaa 1900-luvulle saakka ulottuvasta ajasta. Yksinkertaistaen voidaan sanoa, että vain herraskartanoissa oli kyse arkkitehtuurista, kun taas talonpoikaistalojen, torppien yms. rakennusten ja rakennusryhmien osalta puhutaan rakennustavoista.

Suur-Sarvilahden päärakennus, jota paikkaknnalla nimitetään "linnaksi", on rakennettu vuoden 1680 vaiheilla, joten se kuuluu barokin aikakauteen; mm. kattotuolisto ja korkeat pilasterit edustavat tyylipiirteitä, joita yleensä pidetään hollantilaisena klassisismina. Barokille ominaista symmetriaa ja "suuria perspektiivejä" korostivat entistäkin enemmän eräät rakennuskokonaisuuden saamat myöhemmät lisäykset. 1800-luvulla istutettiin puistokäytävä, joka alkaa pohjoisesta ja jatkuu rakennuksen julkisivun keskiosaa kohti; silloin myös pystytettiin molemmat tiilirakennukset, jotka sijaitsevat puistokäytävän kummallakin puolen pihamaalle johtavan tulotien vieressä. Itse pihamaa sai nykyaikaan asti säilyneen asunsa, johon kuuluvat geometrisiin muotoihin leikatut pensaat ja pensasaidat, vasta 1930-luvulla.

Sarvilahdessa oli jo 1600-luvulla alettu vähin erin ryhmittää rakennuksia kahdeksi yksiköksi: Miespihan laidalla sijaitsivat päärakennus sekä sen kaksi siipirakennusta, mutta talousrakennuksista pääasiallisesti vain "huusholliaitta" (tarkoittaa aittaa, jossa pidettiin kotitaloudessa käytettäviä tarvikkeita ja

esineitä), viljamakasiini sekä ajo- ja ratsuhevosten talli. Riittävän kaukana päärakennuksesta (“hajun ja kärpästen takia”, sanottiin) oli navettarakennus, johon oli sijoitettu myös työhevosten talli, lampola, sikala, heinälato ja kärryvaja ym. tiloja. Samanlainen rakennusten jakaminen kahteen erilliseen ryhmään oli sääntönä pitäjän muissa kartanoissa sekä joissakin suurissa tai suurehkoissa talonpoikaistaloissa.

Kuggomin säteriin, josta oli 1600-luvun lopulla tehty majurin virkatalo, pystytettiin vuonna 1740 päärakennus, joka on säilynyt nykyaikaan asti (sitä tosin hiukan pidennettiin 1840-luvulla). Vuodelta 1740 peräisin oleva asuinrakennus on hyvä esimerkki talotyypistä, joka oli 1600-luvun loppupuolella varsin tavallinen keskisuurten kartanoiden päärakennuksena ja jonka mallia noudatettiin vielä seuraavan vuosisadan puolella. Tällaisen viisihuoneisen rakennuksen pohjakaavaa nimitetään karoliiniseksi pohjapiirrokseksi; sille on tunnusomaista, että keskellä on suuri sali, jonka toisella puolella on kaksi kamaria ja toisella kamari ja keittiö. Majurin virkataloja rakennettaessa tavallisesti käytettyjen mallipiirustusten mukaan tällaiseen rakennukseen tuli laittaa ns. säterikatto (samanlainen kuin Suur-Sarvilahdessa on nykyään), mutta Kuggomin päärakennuksessa näyttää alun pitäen olleen mallista poikkeava yksinkertainen satulakatto.

Vuodesta 1752 alkaen käytössä olleisiin mallipiirustuksiin kuului uutuutena mansardi- eli taitekatto, jossa on neljä lapetta, kun satulakatossa on vain kaksi. Uusi kattotyyppi kuului ranskalaisvaikutteisen rokokoon aikakauteen. Sen huomattavin edustaja on Näsegårdin päärakennus, joka on pystytetty luultavasti vuonna 1782.

Tervikin säterissä 1800-luvun alussa viljelty uusklassisismi löi leimansa myös kartanon talousrakennuksiin. Valok. J. Lindroth 1996.

Suunnilleen viimeksi mainitun vuoden, Näsegårdin todennäköisen rakentamisvuoden, aikoihin alettiin Suomen maaseudulla siirtyä rokokoosta klassisismiin, joka oli eri muunnoksina 1800-luvun puolivälin tietämiin asti kartanoarkkitehtuurin vallitsevana tyylisuuntauksena. Yksi muutos koski kattoa: mansardikaton tilalle tuli matala aumattu satulakatto. Sellainen on nähtävissä mm. Greggbölen 1830-luvulla pystytetyssä, meidän aikaamme asti säilyneessä päärakennuksessa, samoin Gislarbölen päärakennuksessa, joka on luultavasti 1840-luvulta. Kahdessa suunnilleen samaan aikaan valmistuneessa naapurikylän Garpgårdin kartanorakennuksessa on havaittavissa esimerkkejä toisesta siihen aikaan muodissa olleen rakennustaiteen piirteestä. Kyseessä on frontespiisi- eli poikkipäätykerros, yläkerros joka on rakennettu pohjakerrokseen nähden kohtisuoraan, sen keskiosan ylle. Yläkerran pääty ikkunoineen kuuluu näin ollen rakennuksen julkisivuun. Garpgårdissa tyyppiä edustavat Ollas ja Segersby (vanha rakennus). Samantyyppisiä rakennuksia, joissa on poikkipäätykerros ja pieniä lynetti-ikkunoita (“makaavia puolikuita”), on Kirkonkylän Baijarsissa

sekä Sjögårdissa ja Labbyssä.

Tervikissä on selvemmin korostuneita empirepiirteitä kuin muissa klassisistisissa kartanorakennuksissa. Tällaisia ovat esimerkiksi pääsisäänkäynnin luo sijoitetut pylväät. Rakennuksen alkuperäinen empireleima, joka on peräisin 1800-luvun ensimmäisiltä vuosikymmeniltä, peittyi, kun rakennusta myöhemmin useaan kertaan uusittiin, kunnes se palautui uudessa muodossa vuosina 1924-26 suoritetun uusimisen yhteydessä.

Historistinen arkkitehtuuri, jota nimitetään myös kertaustyyleiksi, sai 1800-luvun loppupuolella Pernajassa kaksi mainiota edustajaa. Tjusterbyn ja Malmgårdin päärakennukset, joista edellinen on vuodelta 1867 ja jälkimmäinen vuodelta 1885, ovat havainnollisia esimerkkejä siitä, että ajatukset haluttiin johtaa ajallisesti taaksepäin näille kartanoille yhteisen, erityisen selvästi näkyvän piirteen avulla, jollaisen muodostivat punaiset tiilipinnat. Niiden tarkoituksena oli synnyttää assosiaatio aikaan, joka edelsi 1600-luvun puoliväliä, jonka paikkeilla kartanorakennukset alettiin miltei aina rapata vaaleiksi. Tjusterbyn uusgotiikka muistuttaa Englannin maaseudulle myöhäiskeskiajalla ja 1500-luvulla rakennettuja linnoja mm. suippokaari-ikkunoiden ja epäsymmetrisesti sijoitetun tornin ansiosta. Malmgårdin uusrenessanssi taas noudattaa Ludvig XIII:n Ranskassa vuoden 1630 vaiheilla vallinnutta tyyliä; tähän kuuluvia yksityiskohtia ovat mm. jyrkät pyramidikatot.

1900-luvun alun jugendtyyliä edustaa Pernajassa vuosina 1906-08 pystytetty Koskenkylän kartanon päärakennus. Sen runko-osa on oikeastaan kuutiomainen rakennus, jossa on 1600-luvun mallin mukainen korkea aumakatto. Siihen on kuitenkin lisätty kaikenlaisia eri tyyleihin kuuluvia aineksia, joista huomio kiinnittyy erityisesti keskiaikaisten pohjoisitalialaisten kampaniilien kaltaiseen torniin. Historismi on rakennuksessa niin ikään aivan ilmeisesti mukana; aikakauden koristeellinen jugend taas esiintyy pääasiallisesti interiööreissä.

Vuosien 1912 ja 1948 välille sijoittui ajanjakso, joka 2000-luvun alusta käsin tarkasteltuna näyttää Pernajan kartanoiden viimeiseltä suurelta rakennuskaudelta. Silloin pystytettiin Norr-Sarflaksin, Segersbyn, Tetomin, Sarvisalon sekä Rösundin Jeppaksen kartanoihin uudet päärakennukset, ja Härkäpään Hermansin päärakennus uusittiin. Näissä kuudessa rakennuksessa on kartanomaista – kun otetaan huomioon ajan ja paikkakunnan tavat – nimenomaan se, että ne kaikki rakennettiin selvästi kaksikerroksisiksi, ei siis sellaisiksi yksikerroksisiksi taloiksi, joissa on osittain asuttavaksi sisustettu ullakko. Tyyliltään useimmat niistä kuuluvat uuteen klassisismin kauteen. Tämä näkyy siinä, että kaksikerroksiseen päärakennukseen liitettiin kaksi täysin symmetristä yksikerroksista siipirakennusta, sekä siinä, että sisäänkäynti varustettiin pylväin. Vaaleat pinnat jätettiin muuten koristeitta; tämä piirre on ominainen toisaalta klassisismille, toisaalta funkikselle. – Toisin oli esimerkiksi Strömslandin ja muutamien muiden kartanoiden laita, jotka joko syntyivät tähän aikaan tai joita alettiin silloin pitää kartanoina. Niiden päärakennukset rakennettiin kooltaan omistajien sosiaalista statusta vastaaviksi, mutta muotoilultaan ne edustivat lähinnä huvila-arkkitehtuuria.

*

Säilyneistä rahvaan noudattamaa rakennustapaa koskevista tiedoista ei näy paljonkaan jälkiä varhaisempina vuosisatoina tapahtuneista tyylien vaihteluista. Kuitenkin on selvää, että Pernajassa oli sääntönä paritupa, siis asuinrakennus, jossa oli yksi suuri huone, “storstugan”, sen vieressä eteinen eli porstua ja eteisen toisella puolen toinen tupa (tai sen asemesta kaksi kamaria). Mm. vuoden 1681 talonkatselmusjärjestys määräsi tällaisen rakennustyypin lainmukaiseksi – järjestys, johon kuuluvat normit olivat sen jälkeen sääntöinä. Lampuotitilojen ja monien torppien asuinrakennuksissa oli tavallisimmin paritupa 1910-luvulle asti, jolloin lähti käyntiin niiden nopea itsenäistyminen. Itsenäisten

talonpoikaistilojen asuinrakennukset olivat vuosien 1750-1850 aikoihin, jolloin tiloja jaettiin varsin paljon, monesti pienempiä eikä niissä ollut kuin yksi tupa. Useimpiin torppiin oli 1800-luvun loppupuolelle mennessä pystytetty yksitupaisen asuinrakennuksen tilalle paritupa.

Segersbyn uudessa, vuonna 1938 pystytetyssä päärakennuksessa yhdistyvät funkis ja klassisismi, näin esimerkiksi symmetrisesti sijoitetuissa siipirakennuksissa ja sisäänkäynnin pylväissä. Valok. J. Lindroth 1996. – Hajatietoja kartanoiden rakennustyylistä yms. asioista on tässä teoksessa mm. luvussa 3.

Osapuilleen 1900-luvun taitteessa alkoi talonpoikaistiloilla noudatettu rakennustapa muuttua, samoin muillakin tiloilla, jotka eivät olleet kartanoita. Asuinrakennuksia pidennettiin usein rakentamalla pari huonetta lisää. Tällöin taloihin laitettiin kaksi sisäänkäyntiä, joiden edessä oli katettu kuisti; toinen ovi johti suureen tupaan ja muihin vanhaan talomalliin kuuluviin huoneisiin, toinen saliin ja "hienoihin kamareihin" (finkamrarna), jotka siis olivat tuon ajan taloissa uutuuksia.

Suunnilleen 1900-luvun neljän ensimmäisen vuosikymmenen ajan oli tavallista, että talonpojat sekä muihinkin ammatti- ja

sosiaaliryhmiin kuuluvat ihmiset rakensivat taloonsa mansardikaton. Tällöin oli helpompi laittaa ullakkokerrokseen entistä useampia asuinhuoneita. Varsinaiset kaksikerroksiset rakennukset jäivät Pernajassa kuitenkin yksityisasuntoina äärimmäisen harvinaisiksi, ellei oteta lukuun kartanoita.

Näyttää siltä, ettei rahvas maalannut asuinrakennuksiaan ennen kuin 1800-luvun loppupuolella. Sitten useimmat niistä maalattiin noin viidenkymmenen vuoden pituisena ajanjaksona – suunnilleen vuoteen 1920 asti – punaisiksi. Tämän jälkeen meneteltiin usein niin, että asuinrakennus siveltiin keltaisella tai jollakin muulla vaaleavärisellä maalilla, ulkorakennukset punaisella. – Ilmeisesti sekä vaaleat värit, erityisesti "kartanonkeltainen", että mansardikatto omaksuttiin osaksi juuri eräiden pitäjän suurtilojen näyttämän mallin mukaan.

Tjusterbyn Ollaksen entisen lampuotitilan asuinrakennus, jossa on vain yksi tupa. Ollas, joka kuului Tjusterbyn alaisuuteen, muuttui 1910-luvulla torpaksi. Valok. S. Flink 1996.

Viime sotia seuranneina vuosina, suunnilleen 1945-60, pystytettiin Pernajaan uusia asuinrakennuksia enemmän kuin koskaan aikaisemmin. Toisaalta niitä rakennettiin mm. Gislarböleen

ja Sarvilahden Ny-Sorjokseen saapuneiden evakkojen asutusteitse saamille maatiloille, toisaalta - ja erityisen runsaasti - rintamamiesten ja eräiden muiden väestöryhmien saamille asuntotiloille Suuren rantatien lähistölle sekä Koskenkylän ja Isnäsin teollisuusyhdyskuntiin. (Valkoon oli töin tuskin saatu rakennetuksi kaikkia tarvittavia asuntoja, kun taajama vuonna 1957 erotettiin Pernajasta.) Nyt jouduttiin jo raaka-aineiden ja muiden resurssien puutteenkin vuoksi siirtymään yksinkertaiseen ja melko lailla standardinmukaiseen rakennustapaan.

Grevbölen Grevaksen paritupa. Talo kuului aikaisemmin lampuotitilana Sarvilahden alaisuuteen. Valok. S. Flink 1996.

1960- ja 1970-luvuilla voivat tavalliset omakotirakentajatkin taas valita entistä useammista tyyleistä. Valittavissa olivat "laatikkotyyli", johon kuului tasakatto, sekä sveitsiläis- ja espanjalaisleimaiset tyylit ja monet muut.

Vuoden 1980 paikkeilla alkoi pitäjään pystytetyissä uudisrakennuksissa – sekä maanviljelijöiden että tavallisten omakotirakentajien taloissa – jälleen näkyä vanha kansanomainen tyyli. Ihanteena oli yksinkertaisen suorakaiteen muotoinen punainen tupa, jossa oli valkeat nurkat ja julkisivulla kuisti eli veranta. Luhtiaitta oli sellainen vanhan ajan rakennustyyppi, joka Pernajassa

säilyi monin paikoin koko 1900-luvun ajan. Se oli enimmäkseen säästynyt innokkailta rakennuskannan uusijoilta. Luhtiaitta oli näet edelleenkin käyttökelpoinen rakennus, ja siellä, missä se oli säilynyt, se kaunisti pihaa niin kuin entisinä aikoinakin.

Keraamikot, maalarit ja puunleikkaajat

Muutamilla muinaisten aikojen taiteilijoilla on paikkansa pitäjänhistoriassa, vaikka heidän nimiään ei tunnetakaan. Heistä ovat aikajärjestyksessä ensimmäisiä ne keraamikot, jotka valmistivat kivikaudella, noin 4000 vuotta sitten, yksinkertaisesti kuvioidut saviastiat, joiden muutamia sirpaleita on löydetty Andersbyn ja Tetomin kylistä.

Huomattavasti lähemmäs nykyaikaa sijoittuvat muutamat nimiltään tuntemattomiksi jääneet taiteilijat, jotka toimivat täällä todennäköisesti useaan otteeseen suunnilleen vuosien 1450 ja 1530 välillä. Kyseessä ovat maalarit, jotka loivat pitäjänkirkon seiniin ja holveihin koristeellisia köynnöksiä sekä kuvia, jotka esittivät mm. merialuksia, rekipelejä, ritareita ja seireenejä. – Sarvilahden linnassa osapuilleen vuosien 1730 ja 1750 välillä toimineiden maalarien nimet näyttävät nekin jäävän tuntemattomiksi. He koristivat muutamien linnan huoneiden kattoja kuvin, jotka esittävät "Vanhemman Carl-Johan Creutzin vanhoja Rakuunoita" sekä muitakin hahmoja.

Pitäjänkirkon saarnastuolia koristelleiden taiteilijoiden nimistä voidaan esittää ainakin jonkinlaisia olettamuksia. Lorentz Creutz vanhempihan lahjoitti saarnastuolin, joka barokkityylisten puuleikkaustensa ansiosta on mainio taideteos, kirkkoon vuonna 1652. Sen synty kuuluu laajempaan taidehistorialliseen yhteyteen. Turun tuomiokirkkoon asetettiin vuonna 1650 puunleikkaaja Mikael Baltin valmistama saarnastuoli, jonka oli lahjoittanut Herman Fleming. Se oli sitten ainakin noin kymmenen pitäjän kirkkojen saarnastuolien esikuvana. Näitä pitäjiä oli mm. Siuntio, jonne lahjoitti saarnastuolin Pernajan Malmgårdin herra Ernst Johan

Creutz (joka tuolloin omisti myös Sjundbyn kartanon). Yhtä tuomiokirkosta saadun mallin mukaan työskennellyttä puuseppä-puunleikkaajaa on taidehistoriassa nimitetty Pernajan mestariksi. Hänen valmistaminaan pidetään Pernajan, Pyhtään ja Elimäen kirkkojen saarnastuoleja, joista Pyhtään saarnastuoli ilmeisesti on peräisin 1650-luvulta. Pukkilan, Hattulan ja Lammin kirkkojen saarnastuolit muistuttavat huomattavasti ensiksi mainittuja kolmea taideteosta, joskin niitä pidetään toisen henkilön valmistamina.

Vuonna 1991 ilmestyneessä Pyhtään pitäjän historian osassa esitetään käsitys, jonka mukaan Pernajan mestari on identifioitavissa puuseppä Lorentz Habermaniin, joka oli mahdollisesti muuttanut seudulle jostakin Baltian maista. Haberman oli 1600-luvun keskipaikkeilla Lorentz Creutz vanhemman palveluksessa; Creutz omisti Pyhtäällä mm. Ahvenkosken kartanon ja osallistui eri yhteyksissä Pyhtään kirkon asioiden hoitoon (kuten muuten kotipitäjänsä Pernajankin kirkon). Pyhtään historiassa esitetty aineisto ei kuitenkaan tunnu riittävästi tukevan sitä käsitystä, että Haberman olisi valmistanut Pyhtään kirkon saarnastuolin (asiaa käsitellään hieman tarkemmin tämän luvun, 7.5, viiteaparaatissa). Näyttää siltä, ettei toistaiseksi auta muu kuin jättää kysymys Pernajan mestarin henkilöllisyydestä avoimeksi.

Sitä vastoin Pernajan kirkon saarnastuoliin hieman myöhemmin lisättyjen koristusten tekijä tunnetaan varmasti. Saarnastuolin takana olevaan pylvääseen, sen katoksen alle, on kiinnitetty kaksi enkeliä, jotka soittavat kultaisia puhaltimia ja joiden väliin on sijoitettu suuri, loistava aurinko. Nämä koristukset on 1700-luvun keskivaiheilla valmistanut kirjapainoalalla toiminut “taituri” (konstförvant) Gustaf Serlachius, joka oli yksi pitäjän rovastin monista pojista.

1800-luvulla saivat melko kaukaisiltakin seuduilta kotoisin olevat taiteilijat Pernajasta sopivia aiheita. Pietarilainen Gavril Sergejev valmisti vuosina 1809-11, todennäköisesti keisarin toimeksiannosta, kuutisenkymmentä Suomen maisemia kuvaavaa vesivärimaalausta. Niistä kahden aiheet ovat Pernajan Koskenkylän rautaruukin seutuvilta; näihin kahteen akvarelliin sisältyy myös ainutlaatuisia kuvia ruukinkirkosta ja Koskenkylän kartanosta. Toinen venäläinen,

nimeltään A.P. Bogoljubov, sai myöhemmin 1800-luvulla tehtäväkseen piirtää sellaisia Suomenlahden rantojen näkymiä, joilla oli mielenkiintoa merenkulun ja eräiden muiden toimien kannalta; muutamat hänen piirroksistaan kuvaavat Köpbackan laivatelakkaa ja Pernajan saariston laivaväylää.

Paikkakunnan omia kasvatteja oli Berndt Lindholm, loviisalaisen raatimiehen poika, jonka tuotantoon kuuluu mm. joitakin piirroksia, joiden aiheet ovat Pernajan saaristosta. Samaa aihepiiriä on myös Gunnar Berndtsonin taideteoksissa. Berndtsonin tunnetuin Pernajaan liittyvä maalaus on kuitenkin vuonna 1890 valmistettu ryhmäkuva, joka esittää V.M. von Bornia, tämän puolisoa Huldaa (taiteilijan sisar) ja heidän yhdeksää lastaan.

Pernaja antoi suunnilleen vuosina 1890-1950 aiheita kahdelle Segerstrålen sukuun kuuluvalle taiteilijalle. Sukuhan omisti vuoteen 1909 asti Sarvisalon kartanon. Hanna Frosterus-Seger-stråle maalasi vuonna 1895 mm. akvarellisarjan “Annas sommar” (“Annan kesä”), joka kuvaa idyllisesti Tjusterbyn kartanon maalla sijainnutta Granön torppaa. Hänen pojallaan Lennart Segerstrålella oli huvila Rösundissa sijaitsevassa Byönin saaressa, missä tämä oleskeli perheineen vuodesta 1920 lähtien melkein kolmenakymmenenä kesänä. Lennart Segerstrålen luontoaiheisesta tuotannosta on Pernajassa eri omistajien hallussa joukko saaristoakvarelleja sekä Malmgårdissa kolme suurta taulua (niiden mitat ovat noin kolme kertaa neljä metriä). Muita Segerstrålen usein käsittelemiä aihepiirejä olivat usko ja isänmaa; kirkossa on hänen valmistamiaan taideteoksia pyhää Mikaelia esittävä lasimaalaus sekä vapaussodassa valkoisella puolella kaatuneiden pitäjäläisten muistotaulu.

1900-luvun myöhempien vuosikymmenten aikana muutti Pernajaan muilta paikkakunnilta eräitä ammattitaiteilijoita, mm. keraamikko Elina Sorainen Baggböleen, akvarellimaalari Jan Lindh Kirkonkylään ja maalari Liisa Heiskanen (Andersson) Hardomiin. Ammattitaidemaalari Kitty Tennberg sitä vastoin on jo alkuaan Pernajan ja Vanhankylän asukkaita; hän on Lindhin ja Heiskasen

tavoin ammattinsa puolesta opettanut paikallisia harrastelijataiteilijoita, jotka ovat kehittäneet kykyjään kouluissa ja kansalaisopistoissa.

Kansanlauluja ja kummitusjuttuja

Pernaja on edustunut hyvin teoksessa *Finlands svenska folkdiktning* (“Suomen ruotsalainen kansanrunous”). Tätä runsaat kaksikymmentä nidettä käsittävää kirjasarjaa alettiin julkaista vuonna 1917 Svenska litteratursällskapet i Finland -seuran toimesta [SLS on vuodesta 1967 lähtien omistanut Suur-Sarvilahden kartanon]. Aineisto on koottu pääasiallisesti järjestelmällisellä keruutyöllä, joka oli aloitettu vuonna 1860. Monet keruumatkat ovat suuntautuneet Pernajaan ja muualle ruotsinkieliselle Itä-Uudellemaalle.

Pernajasta on kerätty sekä muistiin merkitsemällä että äänittämällä varsin laaja kansanperinneaineisto; tässä esitellään vain joitakin esimerkkejä kahdesta perinnelajista. Toisena niistä käsitellään hieman kansanlauluja, joihin kuuluvaa tai liittyvää aineistoa on julkaistu viljalti. Toisena perinnelajina otetaan tässä esille kummitusjutut, joita ei ole vielä julkaistu järjestelmällisesti.

Folkdiktning-teossarjan vuonna 1934 julkaistu osa V.1 Den äldre folkvisan sisältää 79 balladia (sekä niiden toisintoja); suurin osa niistä on peräisin keskiajalta. Ne ovat siirtyneet suullisena perimätietona sukupolvelta toiselle, kunnes niitä sitten 1800-luvulla alettiin merkitä muistiin. Ne henkilöt, jotka välittivät laulut aina uudelle sukupolvelle, olivat siis perinteentaitajia (ruotsiksi traditionsbärare). Käytännöllisesti katsoen kaikki laulut olivat levinneet useihin pitäjiin ja maakuntiinkin. Kaikkiaan 79 balladista 16 tunnetaan ainakin jossain muodossa Pernajasta. Niitä merkittiin pitäjästä muistiin vuoden 1920 aikoihin, ja muutamia niistä lauloi kaksi 1870-luvulla syntynyttä naista, Strömslandista Sarvilahden saaristosta kotoisin ollut merimiehen vaimo Olga Öhberg ja

thorsbyläinen kauppiaan vaimo Hulda Grönqvist.

“Granögubben”, torppari Otto Henriksson, syntyi vuonna 1842 Sarvilahdessa ja kuoli vuonna 1926 Tjusterbyssä. Hän lauloi suuren joukon vanhoja kansanlauluja. Kerääjä säilytti pieteettisesti laulut juuri hänen esittämässään muodossa, jossa niitä sitten levitettiin mm. sarjana Sveriges Radion julkaisemia levyjä. Otto Henrikssonin muotokuvan on piirtänyt Emelie Louise von Willebrand (avioliitossa Malm), joka oppi ja keräsi Granögubbenilta kansanlauluja. Foto Mauritz 1960.

Pernajalaisista perinteentaitajista on erityisesti mainittava torppari Otto Henriksson. Hän kasvoi Sarvilahdessa 1800-luvun keskipaikkeilla ja asui sitten Tjusterbyn kartanon maalla Granön saaressa, missä hän kuoli vuonna 1926. “Granögubben” (“Granön ukko”) lauloi esivanhemmiltaan perimiään lauluja mm. Emelie Louise von Willebrandille, joka oleskeli vuosisadan alussa kesäisin Granössä sijaitsevassa herrasväen huvilassa. Henriksson opetti hänelle laulujen sanat, sävelmät ja perinteisen laulutavan, ja neiti von Willebrand (avioituneena tohtorinna Malm) esitti sitten näitä

lauluja 1930-luvulla kotimaisille folkloristeille ja 1950-luvulla Ruotsin radion äänittäjäryhmälle. Ruotsin radion tämän jälkeen kansainvälistä yleisöä varten julkaisemaan LP-levysarjaan sisältyy Granögubbenin laulama toisinto balladista Jungfruköp (“Neidon ostaminen”), jonka ensimmäinen säkeistö kuuluu:

Skön jungfrunen hon frågade sin moder om lov,
om lov att få gå ut och spatsera
en dejlig aftonstund,
om lov att få gå ut och spatsera
en dejlig aftonstund.
(Suomennettuna:
Kaunis neito kysyi äidiltään lupaa,
lupaa lähteä ulos kävelemään
ihanana iltahetkenä,
lupaa lähteä ulos kävelemään
ihanana iltahetkenä.)

Laulu päättyy surullisesti. Eräs laivuri houkuttelee tytön laivaansa, lähtee hänen kanssaan merelle ja viettelee hänet, “varpå hon kastade sig i böljan den blå” (“minkä jälkeen hän heittäytyi siniaaltoihin”).

Keskiaikaiset balladit kuuluvat vanhimpana kerrostumana kansanrunouteen, joka on Pernajassa niin kuin muissakin pitäjissä säilyttänyt elinvoimansa 1900-luvun puolelle saakka. Kummitusjuttujen – toisen tässä käsiteltävän perinnelajin – syntymiselle on Pernajassa ollut erityisen hyvät edellytykset. Monet kummitukset, joista on kerrottu tarinoita Etelä-Suomessa, ovat olleet nimenomaan kartanoiden kummituksia, sillä herraskartanot ovat muodostaneet tässä asiassa erityisen suotuisan miljöön.

Pernajan kartanopitäjässä tällaisten ympäristöjen lukumäärä on ollut harvinaisen suuri. Päärakennuksen tai siipirakennusten monien huoneiden joukossa oli siellä täällä jokin salaperäinen huone, jota ei ollut pitkään aikaan käytetty ja jonka ovi oli yleensä lukossa. Sen lähellä, joko mansardikaton alla ullakolla tai siipirakennuksessa, oli palvelijattarien huone. Kartanon portaat ja käytävien ovet narisivat öisin. Palvelusväki oli voinut tarkkailla jotakin herrasväkeen

kuuluvaa omituista vanhaa neitiä tai sitten herraa, jonka sanottiin olevan vapaamuurari ja jolla uskottiin olevan yhteyksiä pahoihin voimiin. Kammottavat äänet ja näyt oli helppo yhdistää omituisiin ihmisiin, joita oli nähty tai joista oli kuultu puhuttavan.

Kummitusjuttujen aiheet voidaan joissakin tapauksissa – toisin kuin esimerkiksi balladit – määrittää siten, että ne liittyvät todellisiin ajankohtiin ja paikkoihin. Näin on myös korkeatasoisimpien Pernajasta kerättyjen kummitusjuttujen laita: ne liittyvät Sjögårdin kartanoon.

Muutamat näistä tarinoista kertovat Sjögårdin (alkuaan Isnäsin) Schana- (tai Scharna-) nimisestä kummituksesta. Ne pohjautuvat todennäköisesti alkuaan vuonna 1788 sattuneeseen surulliseen tapaukseen: Lovisa Ulrika Armfelt hirttäytyi tuolloin eräänä heinäkuun päivänä yhteen Isnäsin päärakennuksen ikkunanpieleen. Seuraavassa kaksi paikkakuntalaisten esittämää, 1930-luvulla tai sen jälkeen muistiinmerkittyä tai nauhoitettua kertomusta:

Sjögårdin siipirakennuksessa on kuulemma usein vieraillut "Schana" – pitäjän kuuluisin kartanonkummitus. Valok. S. Flink 1996.

Schana oli hirttäytynyt. Kun Isnäsin vanha päärakennus 1800-luvulla siirrettiin Sjögårdin siipirakennukseksi, hän seurasi mukana. Sitten hän usein kummitteli siipirakennuksessa, josta käytettiin nimitystä Gula byggnaden ("Keltainen rakennus"). Palvelijattaret asuivat siellä ullakkohuoneessa. Joskus he kuulivat jonkun kävelevän ullakonportaita ylös, "aina raskain tömisevin askelin". Sitten askeleet pysähtyivät palvelijattarien huoneen oven taakse. Mutta jos joku heistä uskaltautui avaamaan oven ja katsomaan, kuka kävelijä oli, ei siellä näkynyt ketään eikä mitään.

Sjögårdissa sattui usein, että vellikello alkoi soida jopa keskellä työaikaa. Silloin mentiin

katsomaan, kuka sitä soitti, mutta paikalla ei näkynyt ainoatakaan ihmistä, ei elävää eikä kuollutta. “Mutta kello oli todella soinut, se nähtiin kellon nuorasta, joka oli vielä liikkeessä.”

Sjögårdissa kuuluu sattuneen myös seuraavanlainen tapaus, jossa oli mukana itse piru:

Kartanon omistajan maisteri Otto Lindholmin liiketoimet sujuivat huonosti. [Hän joutui usein matkustamaan sairaalloisen puolisonsa kanssa ulkomaisiin kylpylöihin, ja tämä tuli kalliiksi.] Mutta maisteri sai aina tarvitessaan rahaa. Sillä hän oli vapaamuurari ja voi tehdä kirjallisia sopimuksia pirun kanssa. Piru hankki maisterille rahaa sillä ehdolla, että hän saisi ajan tullen maisterin sielun. Vuonna 1909 Sjögårdin väki kuuli eräänä päivänä päivällisen aikaan ulkoa kummallista melua. Maisteri sanoi: “Jaha, nyt Sinä tulet.” Sitten maisteri meni eteiseen. Sieltä hänet löydettiin kuolleena lattialta.

Kummitusjutut ja Granögubbenin balladit ovat esimerkkejä siitä, että myös kartanoyhteisöt voivat olla suotuisia ympäristöjä kansanperinteen eri lajeille, että nämä saattoivat niissäkin hyvin säilyä sukupolvesta toiseen ja että myös tällaisessa miljöössä kehittynyt ja välittynyt traditio voitiin keruutyön avulla saada talletetuksi kaikille tuleville ajoille. Kun Tjusterbyn kartanon omistajasukuun kuuluva nainen vuonna 1957 lauloi kansainvälistä yleisöä varten levylle muutamia erään torpparisuvun keskuudessa säilyneitä kansanlauluja, tämä puolestaan oli kaunis esimerkki eri asemissa olevien kartanoyhteisön jäsenten hyvästä yhteistyöstä.

Kirjallisuudenhistoriaan kuuluvia nimiä

Alcupuhe.
Christilisen Luktan.
Michael Agricola Torsbyus
teruette.
TErue Racas Pappi ia Ise /
iocas rookit Sielut / qui Lapset Nise.
HERRAN Opilla ia Sanalla.
nin möes Elemen Esicuualla.
Teruetet caiki möes Somen Wäki /
longa pein HERRAN Armo näki.
Tehenasti / uys ia alati /
quin hen Meille Lahiains iacapi.

Vuonna 1552 suomeksi ilmestyneen profeetta Haggain kirjan esipuheessa lukee “Michael Agricola Torsbyus”. Lisänimellä Torsbyus

Agricola viittasi siihen, että hän oli kotoisin Thorsbystä, siis Pernajan Kirkonkylän lähimmästä naapurikylästä. – Julkaisusta Mikael Agricolan Teokset, faksimilepainos 1931, osa III s. 714. Agricola käytti samaa lisänimeä myös vuonna 1551 ilmestyneessä Psalmien ym. Raamatun kirjojen suomennoksessaan, silloin muodossa "Torsbius"; mainittu julkaisu 1931 III s. 209

Seuraavassa esitetään yleiskatsaus, jossa tarkastellaan Pernajaa kirjallisuudenhistorian näkökulmasta. Katsauksen laajuutta on rajoitettava suuresti. Pernajalaisista kirjailijoista sekä kirjailijoista, joilla on tai on ollut muuten yhteyksiä Pernajaan, voidaan käsitellä melkein ainoastaan niitä, jotka on otettu mukaan kotimaisen kirjallisuuden historian perusteoksiin, kuten 2000-luvun taitteessa julkaistuihin teossarjoihin Finlands svenska litteraturhistoria I-II ja Suomen kirjallisuushistoria 1-3. Otsikon sanat kirjallisuushistoriasta voivat siis viitata aivan konkreettisestikin sanottuihin julkaisuihin. Valittaessa niitä kirjailijoita, joihin kiinnitetään huomiota tässä pitäjänhistoriassa, on tietysti kysyttävä, onko Pernajalla ollut merkitystä heidän elämänvaiheilleen, sekä ennen kaikkea, onko pitäjä voinut antaa heille aiheita ja inspiroida heitä. Seuraava yleiskatsaus ulottuu ajallisesti 1500-luvun puolivälistä runsaat neljäsataa vuotta eteenpäin.

– Mikael Agricola, joka syntyi Pernajassa vuoden 1510 aikoihin, on "suomen kirjakielen isä". Pernajalla ei kuitenkaan ole erityistä paikkaa hänen tuotannossaan.

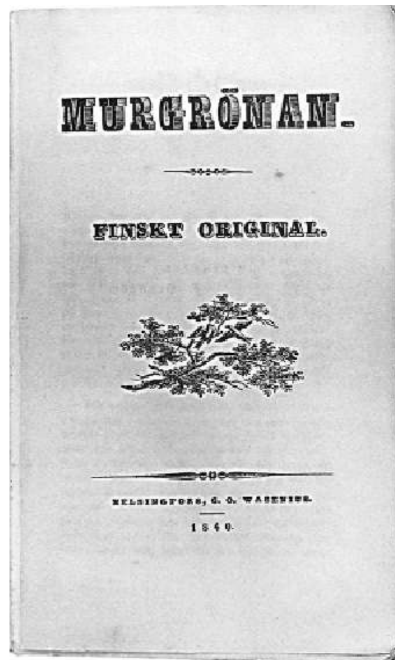
– Carl Serlachius, Särkilahden kartanosta lähtöisin oleva rovastin poika, muutti vuonna 1712 Ruotsiin noin kahdenkymmenen vuoden ikäisenä. Siellä hän kirjoitti mahtipontista barokkityyliä noudattavia runoja, jotka käsittelevät mm. niitä kärsimyksiä, jotka tulivat hänen synnyinseutunsa siviiliväestön osaksi isonvihan aikoina.

– Gustaf Philip Creutz kasvoi 1730- ja 1740-luvuilla Malmgårdissa ja muutti sitten Tukholmaan ja edelleen Pariisiin. Hänen runoaan *Sommarkväde* ("Suvilaulu", 1756) on pidetty ensimmäisenä

ruotsinkielisenä puhtaana luonnonrunona; sen voidaan ajatella joltakin osin palautuvan runoilijan lapsuusaikanaan Pernajassa saamiin vaikutelmiin. Suvussa oli kirjallisia taipumuksia. Malmgårdin ym. kartanoiden herra Ernst Johan Creutz (1619-84) oli nuoruudessaan kääntänyt teoksen Lapis Lydius Politicus italiasta latinaksi. E.J. Creutz edustaa Ruotsin valtakunnassa 1600-luvulla uutta aatelismiehen ihannetta, joka arvostaa perinnäisten ritarihyveiden ohella myös monipuolista kirjasivistystä.

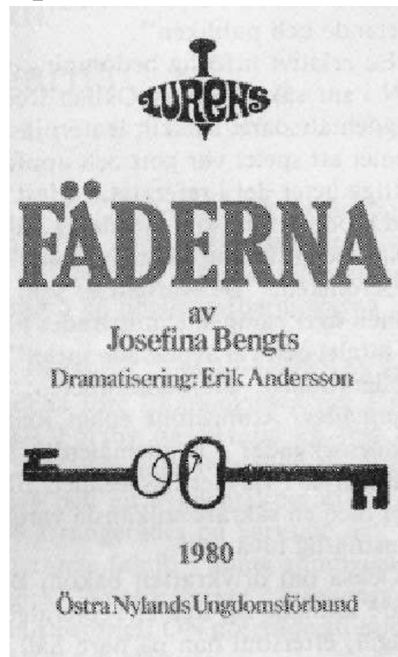
Pernajalla on paikkansa kirjallisuudenhistoriassa. Tästä on osoituksena muiden muassa paimenrunoelmien kirjoittaja Gustaf Philip Creutz, jota esittävää Tobias Sergelin valmistamaa rintakuvaa säilytetään Malmgårdissa. – Ensimmäinen Suomessa kirjoitettu romaani oli "Murgrönan", jonka tekijä oli Koskenkylän kartanosta kotoisin oleva Wilhelmina Carstens. Nimiösivulla annettu tieto "Finskt original" on käsitettävä siten, että romaani oli alkuperäinen kotimainen kirjallinen tuote eikä käännös jostain ulkomaisesta kielestä. Rouva Carstens kirjoitti romaanin ruotsin kielellä.

– Wilhelmina Carstens oli maaherran tytär. Hän asui ajoittain Koskenkylän kartanossa, jonka hänen isänsä omisti vuosina 1835-54 ja sen jälkeen hän itse vuoteen 1869 saakka. Hän julkaisi vuonna 1840 ensimmäisen Suomessa kirjoitetun romaanin *Murgrönan* (“Muratti”), jonka esitystapaa arvosteltiin eräistä puutteellisuuksista, mutta joka on tunnustettu merkittäväksi naiskuvaukseksi. Se on myös kartanoromaani, josta on kuitenkin vaikea jäljittää mitään paikallista todellisuustaustaa, vaikka yksi kuvatuista kartanoista onkin nimeltään Liljedahl.

– Josefina Bengts (1875-1925) eli koko elämänsä kotitalossaan Hardomin Bengtsissä, ja kotikylästään ja -pitäjästään hän valitsi aiheensakin. Hän kirjoitti kaksi kertomuskokoelmaa, joiden yhteisenä nimenä on *I nyländska stugor* (“Uusmaalaisissa tuvissa”, 1901 ja 1906), sekä sarjan asiallisia kansatieteellisiä kuvauksia, jotka sisältyvät kokoelmaan *Från vargatider och vallpojksår* (1915, “Susien ajoilta ja paimenpoikien vuosilta”). Lisäksi hän saattoi useita näytelmiä paikalliseen murreasuun – niistä on suuri osa jäänyt julkaisematta – ja kirjoitti romaanin *Fäderna* (“Esi-isät”, 1921). Hän halusi antaa tuntemastaan todellisuudesta oikean kuvan, joka

täyttäisi kirjallisuudelle asetettavat vaatimukset ja välittäisi lukijoille hänen sanomansa: uskon maaseudun vanhaan maanläheiseen elämäntapaan.

– Runar Schildt (1888-1925) oleskeli lapsuudessaan paljon äidinisänsä luona, joka oli räätälinä Antinkylässä. Siellä etenkin hänen äidinäitinsä tiesi kertoa hänelle seudun menneiden aikojen elämästä. Antinkylään, joka siihen aikaan vielä kuului Pernajaan, sijoittuvat Schildtin neljän suuren itäuusmaalaisaiheisen kertomuksen ulkonaiset tapahtumat. Kertomusten otsikkoina ovat *Regnbågen*, *Prövningens dag*, *Rönnbruden* ja *Hemkomsten*. (Runar Schildtin tuotantoa on ilmestynyt suomeksi mm. valikoimina *Kotiinpaluu ja muita novelleja* vuonna 1922 ja uudelleen vuonna 1983 sekä *Noitametsä* vuonna 1985.) Kertomukset muodostavat yhdessä kronikan seudun elämästä ajalta, joka ulottuu Loviisan kaupungin järkyttävästä palosta (1855) vuoden 1918 vapaussota-kansalaissodan jälkiselvittelyihin. Schildtin kansainvälisesti tunnetuimman näytelmän *Galgmannen* (1922, ilmestynyt suomeksi nimellä *Hirsipuumies* vuonna 1923) taustana on 1800-luvun varhaisaikojen

Antinkylä (näytelmässä ja novelleissa siitä käytetään nimeä Räfsbacka).

– Kaj Lindgren toimi vuosina 1938-53 Kuggomin kansanopiston johtajana. Hän julkaisi muutamia runokokoelmia, jotka ovat tyyliltään perinteisiä ja joissa hän myös osoittaa kannattavansa perinnäisiä arvoja; hänen tuotantoonsa kuuluu mm. kokoelma *Stig fram vårt land* (1942), joka sisältää sotarunoja.

– Kai Nieminen on 1980-luvulta lähtien asunut Baggbölessä. Hän on Mikael Agricolan jälkeen ensimmäinen suomenkielinen kirjailija, jolla on yhteyksiä Pernajaan. Nieminen muistuttaa tätä edeltäjäänsä siinäkin, että hänen kirjallinen tuotantonsa muodostuu suureksi osaksi käännöksistä, mm. japanilaisen lyriikan suomennoksista. Omia suomenkielisiä runojaan Nieminen on julkaissut runsaat kymmenen kokoelmaa, joita on ilmestynyt myös japanin ja englannin kielille käännettyinä. Vuonna 1999 hän julkaisi Kalevalan uutena, kielellisesti muokkaamanaan laitoksena. Nieminen on saanut Agricolan palkinnoksi nimitetyn käännöspalkinnon. Hän kirjoitti Pernajan seurakunnan elokuussa 2003 järjestämään historia-aiheiseen juhlaan Agricola-kuvaelman.

– Kirjailijapari Leena Krohn ja Mikael Böök asettui 2000-luvun taitteessa asumaan osaksi vuodesta Pernajan Isnäsiin. Lähiseuduilla ilmenevät ympäristöongelmat antoivat uusia aiheita heidän tuotantoonsa.

– Kristina ja Ove Paul, hekin osa-aikapernajalaisia, kirjoittivat yhdessä vuosituhannenvaihteen tienoilla salapoliisiromaaneja, joiden miljöönä on Sarvisalo.

7.6. Muistoja ja perinteitä

Pernajan rikassisältöinen menneisyys on antanut pitäjäläisille monia muistoja vaalittaviksi. On kirjoitettu kirjoja ja artikkeleita, jotka

käsittelevät menneiden aikojen ihmisiä ja tapahtumia tai koko pitäjän historiaa, on pystytetty muistomerkkejä, on kerätty ja pantu näytteille esineitä, on kuvattu ja elvytetty perinteitä ja ne ovat antaneet aineksia uusiin tapoihin, joita ehkä ajan mittaan niitäkin aletaan pitää kiehtovan vanhanaikaisina.

Tässä luvussa käsitellään muinaismuistojen suojelua, säilyttämistä ja vaalimista sanan laajassa merkityksessä, sellaisena kuin sitä on Pernajassa harjoitettu kirjoituksin, muistomerkein ja museoin sekä erilaisissa julkisissa tilaisuuksissa ja tapahtumissa.

Muistelmia ja historiaa

Muistelmakirjallisuutta, joka joltakin osin käsittelee Pernajaa, alkoi ilmestyä, kun oli ehditty jonkin matkaa 1900-luvulle. On aivan luonnollista, että monet tähän kirjallisuuden lajiin kuuluvat teokset käsittelevät kartanoelämää ylempien säätyjen näkökulmasta tarkasteltuna. Mutta muutamissa julkaistuissa muistelmateoksissa valotetaan myös torpparien sekä kartanoiden muiden alustalaisten ja työväen elämää.

Sarvilahden kartanoa kuvaa muistojen valossa Elsa von Born teoksessaan *Nio syskon på landet* ("Yhdeksän sisarusta maalla"), joka ilmestyi vuonna 1931 ja josta sittemmin otettiin useita uusia painoksia, sekä parissa muussakin kirjassaan. Elsa von Bornin velipuoli Eric von Born julkaisi kaksi kirjaa isästään. Ne perustuvat osaksi hänen omiin muistoihinsa. Eric von Bornin isästään laatima elämäkerta *Den sista lantmarskalken* ("Viimeinen maamarsalkka") ilmestyi vuonna 1962. Ernst von Born kirjoitti vanhoilla päivillään, vuonna 1954, muistelmateoksen *Levnadsminnen*, joka käsittelee paitsi Pernajaa myös politiikkaa ja muitakin asioita laajempiin yhteyksiin asetettuina. Professori Göran Stjernschantz, joka hoiti Sarvilahden asioita kartanon uuden omistajan Svenska litteratursällskapetin luottamushenkilönä, käsitteli muistelmissaan ja muissa kirjoituksissaan Sarvilahden historiaan kuuluvia

tapahtumia.

Muualla pitäjässä sijaitsevien kartanoiden elämästä kertovat 1900-luvun loppupuolella ilmestyneissä muistelmissaan Hortense Grönstrand (Malmgård), Vivica Bandler (Tervik) ja C.W. Malm (Tjusterby). Kartanoiden alustalaisten ja työväen elämää kuvaavat näiden omasta näkökulmasta, voittopuolisesti valoisaan sävyyn, Lydia Sund (Sarvilahti), Linnéa Westerholm (Malmgård) ja Gunnel Alm (Fasarby, Isnäs ym.). Valot ja varjot vaihtelevat Tervikin kartanoa koskevissa muistelmissa, jotka julkaisi vuonna 2001 Holger Grönroos, kartanon entinen tilanhoitaja ja sosiaalidemokraattinen kunnallismies.

Pernajan kappalaisen, myöhemmän Porvoon piispan Karl-Erik Forssellin Pernaja-aiheiset tekstit, jotka hän julkaisi teoksessaan S*trövtåg i hembygden* ("Vaelluksia kotiseudulla", 1936), ovat niin ikään lähinnä muistelmanluonteisia, mutta niissä on myös kaunokirjallisia aineksia. Monet kirjoitussarjan *Boken om vår ö I-III* (1995-98) tekstit perustuvat joko kirjoittajien omakohtaisiin muistoihin tai sitten järjestelmälliseen tutkimustyöhön. Sarjan julkaisi Sarfsalö Byaråd r.f. Isnäsin kylätoimikunta julkaisi vuonna 2000 historiateoksen, joka kertoo seutukunnan vaiheista, mm. sahasta ja paikallisesta yhdistyselämästä. Satasivuisen kirjan laati Christer Alm, ja se sai nimen *I sågens skugga. En Isnäshistorik*.

Kahdesta Pernajassa toimineesta miehestä on kirjoitettu kokonainen elämäkertateos. Ernst Estlander kirjoitti V.M. von Bornista laajan elämäkerran (1931), samoin Göran Stjernschantz Ernst von Bornista (1984). Veteraaniyhdistys julkaisi vuonna 1991 kirjan *Pernåbor i fosterlandets försvar* 1939-1945 ("Pernajalaiset puolustamassa isänmaata"). Sen on toimittanut ja pääosan tekstistä kirjoittanut Stjernschantz, ja siihen sisältyy lisäksi monien pitäjäläisten laatimia kirjoituksia.

Pernajan ensimmäisen pitäjänhistorian kirjoitti pappismies Anders Johan Hipping. Se julkaistiin vuonna 1817 nimellä *Beskrifning öfver Perno Socken i Finland* ("Kuvaus Suomessa

sijaitsevasta Pernajan pitäjästä”). Kirja painettiin Pietarissa, missä Hipping toimi uskonnonopettajana, Venäjän valtakunnan kanslerin kirjastonhoitajana ja erään soittokunnan violistina.

V.M. von Born julkaisi vuonna 1888 teoksen *Beskrifning och historia om Sarvlaks egendom i Perno socken* (“Kuvaus Pernajan pitäjän Sarvilahden tilasta ja sen historia”) ja vuonna 1898 sen toisen, laajennetun painoksen. Ensimmäisen painoksen esipuheessa von Born ilmoitti suunnittelevansa koko Pernajan pitäjän historian kirjoittamista. Vuoden 1898 painoksessa hän kuitenkin antoi tiedoksi, että hän oli omalta osaltaan luopunut hankkeesta, ja kirjoitti, että “nuorten voimien” olisi vastaisuudessa suoritettava työ “koko laajuudessaan”. – Suurta pitäjänhistoriaa odoteltaessa julkaistiin kaksi vähäisempää esitystä: insinööri Constantin Carstens julkaisi Svenska folkskolans vänner -yhdistyksen kalenterissa vuosina 1891 ja 1905 useita kirjoitelmia (yhteensä 123 sivua) otsikolla *Ur Pernå sockens historia* (“Pernajan pitäjän historiasta”) ja kirjailija Elsa von Born laati vuonna 1949 ilmestyneen teoksen *Pernåboken* (“Pernajan kirja”, 146 sivua).

Vuoden 1920 vaiheilla alettiin Suomessa asettaa paikallishistoriallisille teoksille entistä suurempia vaatimuksia: niitä varten oli suoritettava perusteellista tieteellistä tutkimusta, ja sisällön tuli olla monipuolinen. Luonnollisimpana menettelynä pidettiin sitä, että kunnat itse ensi sijassa rahoittaisivat pitäjänhistoriat. Pernajan kunnanvaltuusto, jonka puheenjohtajana oli Ernst von Born, teki joulukuussa 1922 ratkaisevan päätöksen: kunta osoitti “Pernajan kuntaa käsittelevän perusteellisen historiallisen kuvauksen” laatimista varten pohjarahaksi summan, jota oli määrä sitten lisätä vuosittain.

Erilaisissa myöhemmissä kunnan edustajien ja kirjoittajien välisissä yhteydenotoissa päätettiin pitää valtuuston vuonna 1922 tekemää päätöstä suuntaa-antavana myös historiateoksen laajuuden osalta. Kirjoittajilla oli myös oikeus harkita, voisiko Pernajasta saatu aineisto joissakin tapauksissa antaa lisävalaistusta mielenkiintoisiin

historiallisiin kysymyksiin muutenkin kuin paikallistasolla, ja olisiko esitys tällaisista syistä laadittava erityisen laajaksi.

Uudenvuoden aikaan vuonna 1932 kunta teki sopimuksen fil. maist. Kurt Antellin kanssa pitäjänhistorian ensimmäisen osan kirjoittamisesta (ja fil. tri Nils Cleven kanssa samaan osaan sisältyvästä esihistoriaa käsittelevästä luvusta). Vuosina 1939-45 käydyt sodat sekä Antellin yhteiskunnalliset tehtävät – hän oli mm. suomenruotsalaisten kansankäräjien (Svenska Finlands folkting) puheenjohtaja – aiheuttivat viivytyksiä. Vuonna 1956 kunta voi julkaista teoksen *Pernå sockens historia ensimmäisen osan*, joka 550 sivulla käsitteli vuoteen 1700 asti ulottuvaa aikaa. Seuraavat osat, joissa käsitellään vuoteen 1999 ulottuvaa aikaa, kirjoitti Olle Sirén (avustajanaan Jutta Nygård, joka osallistui 100-sivuisen hakemisto-osan toimittamiseen). Kun teoksen ruotsinkielinen alkuperäisversio syksyllä 1999 oli valmiina, se käsitti hakemisto-osa mukaanluettuna seitsemän nidettä, joissa oli yhteensä runsaat 3500 sivua. Niinpä se on laajin Suomessa julkaistu pitäjänhistoria.

Museot ja kokoelmat

Pernajassa käynnistyi 1900-luvulla runsaat kymmenkunta museon perustamishanketta. Niistä muutamien kävi samoin kuin on käynyt monien muiden vastaavanlaisten yritysten, joihin Suomen pitäjissä ja kylissä on ryhdytty: alkuinnostuksen jälkeen kiinnostus laimeni, viimeistään seuraavan sukupolven aikana, ja kootut esineet jäivät varastoon, joihin yleisö ei pääse niitä näkemään; tai sitten henkilöt, jotka olivat luovuttaneet ne museotarkoituksiin, ottivat ne vähitellen takaisin omaan haltuunsa.

Tyypillisenä esimerkkinä on Pernajan Kirkonkylässä vuonna 1927 alulle pantu yritys kotiseutumuseon perustamiseksi. Tällöin kerättiin 250-300 vanhaa huonekalua, työvälinettä ym. esinettä. Niille ei kuitenkaan saatu hankituksi pysyvää säilytys- ja näyttelypaikkaa. Viimeistään 1940-luvulta alkaen esineet lojuivat Höganåsin seurojentalon ullakolla, ja ajan mittaan niiden lukumääräkin väheni. - Riken kylän Byändan taloon alettiin vuonna 1975

kerätä esineitä, ne luetteloitiin ja järjesteltiin talon aittaan. Kokoelma mainittiin vielä 1990-luvun puolivälin aikoihin Pernajan kunnan turistiesitteessä, mutta sen jälkeen toiminta lakkasi.

Muutamissa tapauksissa kävi niin, että kokoelma, johon ei välillä ollut kiinnitetty juuri lainkaan huomiota, saatiin uudelleen lajitelluksi ja järjestetyksi. "Greggböle museum" muodostui 1920-luvulla kerätyistä maa- ja kotitalouden työvälineistä ym. esineistä, jotka oli sitten talletettu nuorisoseuran tiloihin miltei näkymättömiin. Kokoelma siirrettiin 1960-luvun alussa Hardomiin, jonne perustettiin vanhaan lainamakasiiniin museo, joka vihittiin käyttöön vuonna 1962. Makasiinimuseon aukioloajat olivat kuitenkin erittäin epäsäännölliset, ja useana peräkkäisenä vuonna sitä ei pidetty avoinna ollenkaan.

1990-luvun lopulla esitettiin ajatus, että Hardomin makasiinimuseo siirrettäisiin uuteen paikkaan, Lurensin kartanon tiloihin. Yhteen Lurensin talousrakennukseen oltiin samoihin aikoihin myös aikeissa sijoittaa ÖNUF:n vaunumuseo, joka oli järjestetty 1970-luvulla Suur-Sarvilahden vanhaan puimalatoon. Lurensiin pyrittiin siis keskittämään hajasijoitettu museonomainen toiminta, paikkaan, jonka omisti kunta ja joka oli Ungdomsförbundetin käytettävänä; mainitun järjestön piiristä oli saatavissa henkilökuntaa myös museotarkoituksia varten.

Eräät 1900-luvun lopulla käynnistyneet museohankkeet lähtivät hyvin alkuun. Näin pitäjäntuvan vieressä sijaitsevaan entiseen tallirakennukseen sijoitettu veteraanimuseo, samoin Isnäsin museo, jossa on mm. höyrykone, ja Härkäpään kotiseutumuseo, jossa on paja, mylly ja kauppapuoti- sekä kouluosastot.

Saaristomuseo avattiin vuonna 1985 Rönnäsin kartanon vanhassa navetassa. Valok. J. Lindroth 1999.

Pernajan museoiden joukossa sai alun alkaen erityisaseman Rönnäsissä toimiva saaristomuseo. Se sijoitettiin kunnan omistamaan vanhaan kivinavettaan ja avattiin yleisölle kahdeksan vuotta kestäneiden valmistelujen jälkeen vuonna 1985. Hankkeeseen olivat osallistuneet mm. Sarvilahdessa ja Tjuvössä asuva V.A. Heikel, våtskäriläiset Henry Forsell ja Göran Asplund sekä hardomilainen Per Tuominen. Kun museo vuonna 1985 vihittiin käyttöön, perusnäyttely oli suurin piirtein valmis. Sen teemoina ovat mm. hylkeenpyynti, kalastus, linnustus, rannikkopurjehdus, luotsilaitos, veneet ja veneenrakennus sekä kesävieraat. Varsinaisen museorakennuksen vieressä sijaitsevaan varastorakennukseen avattiin vuonna 1996 pysyvä näyttely, joka esittelee pääasiallisesti perämoottoreita, ja paria vuotta myöhemmin pystytettiin navetan yhteyteen lisärakennus.

Saaristomuseon taitavat johtohenkilöt pystyivät pitämään museon säännöllisesti auki ja järjestämään kesäisin jatkuvasti näyttelyitä. Hyvin hoidettuna ja lisäksi ainoana Uudenmaan rannikolla toimivana tämäntyyppisenä laitoksena museosta tuli erityisen mielenkiintoinen turismin kohde.

Otteita muuttuvasta tapahtumakalenterista

Otsikossa esiintyvä nimitys tapahtumakalenteri tarkoittaa luetteloa julkisista kulttuuri- ja huvielämän tilaisuuksista sekä tietoja siitä, miten ne jakautuvat vuoden eri aikojen osalle. Seuraavassa yleiskatsauksessa mainitaan pääasiallisesti valikoima yhdistysten järjestämiä tapahtumia sekä jonkin verran muidenkin tahojen toimeenpanemia tilaisuuksia; samalla selvitetään, miten tietyt tilaisuudet saavuttivat perinteen aseman - usein kyllä vain

rajalliseksi ajaksi - ja miten uusia tapahtumia tuli 1900-luvun kuluessa osittain vanhojen tilalle. Esityksen aikajärjestys alkaa kevättalvesta ja jatkuu sitten vuoden ympäri.

– Runebergin päivää (5.2.) vietettiin Pernajassa kuten muuallakin 1800-luvun viimeisiltä vuosikymmeniltä lähtien puolen vuosisadan ajan epävirallisena kansallispäivänä. Järjestelyistä vastasivat etupäässä nuorisoseurat ja marttayhdistykset sekä vapaapalokunnat. Toisen maailmansodan jälkeen Runeberg-juhlat kävivät pitäjässä yhä harvinaisemmiksi; perinne jatkui kyllä siten, että niitä pidettiin kouluissa silloin tällöin.

– Agricolan muistoa juhlistettiin Pernajassa tiettävästi ensimmäisen kerran vuonna 1881. Silloin järjestettiin Särkilahden kartanossa “kirjallis-soitannollinen iltama”, jonka tulot oli tarkoitus käyttää Agricolan patsaan pystyttämiseksi pitäjään – siihen aikaan suunniteltiin tällaista hanketta. Juhla tosin pidettiin elokuussa eikä itse Agricolan päivänä (9.4.). Mutta sen jälkeen kun kirkon lähelle oli vuonna 1914 pystytetty Agricolan muistomerkki, seurakunta alkoi viettää päivää juhlallisesti, kuitenkin pitkin väliajoin. Vuodesta 1984 lähtien Agricolan päivän (siis 9.4.) viettämisestä tuli täällä miltei katkeamatta jatkunut jokavuotinen perinne; pidettiin seminaareja ym. tilaisuuksia, joissa käsiteltiin erityisesti kirjallisten tuotteiden kääntämiseen liittyviä kysymyksiä. “Agricola-identiteettiä pyrittiin vahvistamaan”, niin kuin sanonta kuului, ja tässä otettiin käyttöön hyvin monenlaisia keinoja; esimerkiksi vuonna 2001 markkinoitiin ABC-leivoksia ja “piispanhiipoiksi” nimitettyjä leivonnaisia.

– Pitäjän veteraaniyhdistys alkoi 1980-luvulla viettää juhlallisesti kansallista veteraanipäivää (27.4.) yhdessä kunnan kanssa. Pian siirryttiin sellaiseen menettelyyn, että Pernajan ja Loviisan veteraanit sekä Pernajan kunta ja Loviisan kaupunki järjestivät veteraanipäivän juhlallisuudet yhteisesti.

– Pitäjän työväenyhdistykset viettivät vapunpäivää aina siitä ajasta lähtien, jolloin niiden perustaminen lähti käyntiin - siis 1900-luvun alusta. Suurimmat yhdistykset järjestivät vappukulkueita vielä 1950-luvulla, mutta sen jälkeen vappujuhlat muuttuivat täällä vähemmän julkisiksi, sikäli kuin niitä enää ollenkaan vietettiin.

– Pernajan päivää alettiin viettää 1990-luvulla joka vuosi kesäkuussa. Juhlien ohjelma vaihteli eri vuosina; järjestelyistä huolehti kunta yhteistyössä erilaisten yhdistysten ja muiden organisaatioiden kanssa.

– Juhannusjuhlia järjestivät alustalaisilleen ja työväelleen 1900-luvun taitetta edeltäneinä ja seuranneina aikoina erityisesti Malmgårdin, Tjusterbyn ja Sarvisalon kartanoiden omistajat. Niitä viettivät 1900-luvun neljän ensimmäisen vuosikymmenen ajan säännöllisesti myös useimmat nuorisoseurat sekä jossain määrin vapaapalokunnat ja työväenyhdistykset. Sen jälkeen niitä pantiin toimeen entistä harvemmin, ja 1900-luvun loppua lähestyttäessä perinnettä jatkoivat enimmäkseen vain Malmgårdin FBK sekä Isnäsin ja Sarvisalon nuorisoseurat ja kylätoimikunnat.

– Palokunnan juhlia järjestivät 1950-luvulle saakka säännöllisesti kaikki pitäjän eri osissa toimivat palokunnat, joita oli kaikkiaan runsaat kymmenen kappaletta. Vuosisadan loppupuolella meneteltiin yhä yleisemmin niin, että useat toistensa naapureina toimivat palokunnat järjestivät yhteisen juhlan; siellä täällä nämä perinteiset tapahtumat alkoivat

jäädä pois.

– ÖNUF:n kesäteatterista tuli heti alusta alkaen, vuodesta 1958, ja etenkin sen jälkeen kun se oli vuonna 1965 siirtynyt Lurensiin, Pernajan jokakesäinen suuri kulttuuri- ja huvitapahtuma; yleisön määrä ylitti joinakin kesäkausina 10 000 henkeä.

– Rönnäsin saaristomuseo loi pian vuonna 1985 vietettyjen avajaisjuhliensa jälkeen "lohikeittojuhlan" perinteen, joka houkutteli runsaasti yleisöä; ohjelma oli osaksi vakavaa, osaksi kevyttä.

– Vuoden 1995 vaiheilla alkoi kesätorin ja alkusyksyn markkinoiden perinne, jossa yhdistyivät kaupankäynti ja huvitukset. Niitä järjestettiin etupäässä saaristossa.

– Svenska dagen (6.11.) oli vuodesta 1909 alkaen Runebergin päivän ohella Pernajan suuri kansallinen juhlapäivä. Sinä päivänä pitäjänkirkossa vietetyt jumalanpalvelukset omistettiin Kustaa Aadolfin muistolle, etenkin luterilaisuuden ja ruotsalaisuuden perinteille. Ruotsalaisuus oli myös niiden juhlien teemana, joita useimmat nuorisoseurat Svenska dagenin kunniaksi järjestivät. 1950-luvun jälkeen juhlaperinne on jatkunut etupäässä kouluissa.

– Itsenäisyyspäivä (6.12.) määrättiin vuonna 1937 säädetyllä lailla pyhä- ja vapaapäiväksi. Ennen mainittua vuotta näyttää itsenäisyyspäivää Pernajassa vietetyn julkisesti juhlapäivänä vain muutaman harvan kerran, mikä johtui siitä, että helmikuun 5. ja marraskuun 6. päivä olivat vielä säilyttäneet paikkakunnan asukkaiden mielissä asemansa suurimpina kansallisina juhlapäivinä. Sotavuosina 1939-45 tuli itsenäisyyspäivän jumalanpalveluksesta sekä kunniakäynnistä sankarihaudoilla pitäjän asukkaita kokoava isänmaallinen juhla. Kunta isännöi vuodesta 1983 alkaen pitäjän itsenäisyysjuhlan, jota on siitä lähtien vietetty säännöllisesti.

– Lucia-juhlaa, joka ajoittuu joulukuun 13. päivän tienoille, vietettiin Pernajassa ensimmäisen kerran osana julkista tilaisuutta Gammelby HV:n vuoden 1946 joulujuhlan yhteydessä. BN valitsi vuodesta 1952 alkaen "valon kuningattaren", ja sen jälkeen muut nuorisoseurat noudattivat esimerkkiä. Lucia-perinne on leimallisesti ruotsalainen traditio, mutta se sai myös paikkakunnan suomenkielisen väestön arvostuksen.

– Nuorisoseurat omaksuivat 1900-luvun taitteen aikoihin uudenlaisia jouluperinteitä; silloin alettiin viettää mm. pikkujoulu- ja loppiaisjuhlia. Seurakunta laajensi perinnäistä jouluohjelmaansa, 1930-luvulta lähtien viettämällä uudenvuoden vesperiä sekä vuosisadan viimeisinä vuosikymmeninä järjestämällä adventtikonsertin ja kokoamalla pitäjäläiset laulamaan "kauneimpia joululauluja". Sarvsalö byaråd alkoi vuoden 2000 tienoilla järjestää joulumarkkinoita.

Kansallispuvut

Pernajan pitäjän kansallispukujen kokoonpano vahvistettiin vuonna 1926 pitäjän nuorisoseurojen ja marttayhdistysten valmisteltua asiaa suomenruotsalaisen Brage-yhdistyksen asiantuntijoiden johdolla. Pernajan kuten muidenkin pitäjien kansallispuku oli rekonstruoitu eri kylistä kerättyjen vanhojen tekstiilinäytteiden pohjalta käyttäen taustatietona 1800-luvun taitteen tienoilla laadituissa perukirjoissa esiintyviä mainintoja. Vuonna 1926 solmittu sopimus kansallispuvusta koski Pernajaa ja pitäjän vanhaa kappeliseurakuntaa Liljendalia. Se on seuraavanlainen:

Naisen puku: keltainen hame ja keltaiset liivit, joissa molemmissa punaisia, keltaisia ja ruskeita raitoja, valkea paita, musta esiliina, jossa keltaisia pitkittäisraitoja, silkkihuivi tai mustapohjainen villahuivi, johon on painettu kukkia, valkeat sukat, päähineenä tykkimyssy, mustat kengät solkineen tai ilman. – Liljendalin puku poikkesi vain siinä, että esiliinan raidat olivat poikittaisia. (Liljendalia varten rekonstruoitiin vuonna 1931 vaihtoehtoisesti käytettävä sininen naisen puku.)

Miehen puvusta päätettiin, että Pernajan ja Liljendalin puvut olivat keskenään aivan samanlaiset: takki ja polvihousut tummansinistä sarkaa, liivit ruudullista kangasta, jossa mm.

ruskeita ruutuja, matala, pyöreäkupuinen, musta huopahattu, valkea paita, matalat mustat kengät solkineen tai ilman.

Historiallisia muistomerkkejä

Pernajaan pystytettiin vuonna 1914 ensimmäinen sellainen muistomerkki, joka ei ollut hautakivi vaan historiallisen henkilön monumentti. Kyseessä oli Mikael Agricolan muistomerkki, joka sijoitettiin pitäjänkirkon eteläpuolella sijaitsevan aukion laitaan. Pitäjästä oli jo ainakin 1880-luvulta lähtien kerätty varoja muistopatsaan rahoittamiseksi; pitkään oli myös pohdittu, millainen monumentti olisi sopivin. Keskusteltiin nimenomaan siitä, olisiko pystytettävä "rintakuva", mutta ajatuksesta luovuttiin, kun Agricolasta ei ollut olemassa autenttista muotokuvaa.

Pernajan kirkon ja kirkkomaan tuntumassa on m.m. nämä kaksi muistomerkkiä. Vasemmalla suomen kirjakielen isän Mikael Agricolan monumentti, oikealla vuosina 1939-45 käytyjen sotien muistokivi. Valok. J. Lindroth 1999

Vuonna 1954 Pernajan seurakunta hankki kunnalta saadun taloudellisen tuen avulla kopion Emil Wikströmin valmistamasta

Agricolan patsaasta, joka oli pystytetty vuonna 1908 Viipuriin. Autenttisuuteen liittyvät arvelut saivat väistyä, ja vuonna 1959 voitiin Pernajassa paljastaa uusi Agricolan muistomerkki, kivijalustalle asetettu fiktiivinen rintakuva. Vuonna 1914 pystytetty muistomerkki siirrettiin Agricolan kotitalon, Thorsbyn Sigfridsin, luo; siihen liitettiin kivijalustalle asetettu muistolaatta.

Pernajassa on muitakin muistomerkkejä tai maakiviin kaiverrettuja muistokirjoituksia. Ne ovat syntyneet ilman kiistoja ja selkkauksia. Yksi niistä kertoo jälkimaailmalle vuoden 1808 sodassa käydystä taistelusta (Malmgårdissa), toiset vuoden 1918 vapaussota-kansalaissodasta (pitäjänkirkossa ja sen vieressä, Hamnskärissä, Loviisassa, Hardomissa), talvi- ja jatkosodasta (sankarihautojen risti), Josefina Bengtsistä ja hänen elämäntyöstään (Hardomin Bengtsin talon kivijalassa), sekä Koskenkylän muinaisesta ruukinkirkosta ja hautausmaasta. Vuonna 1995 pystytettiin muistomerkki, joka kertoo sotavuosista 1939-45; se sai paikkansa Agricolan patsaan ja sankarihaudan väliltä.

Tjusterbyn puistossa kohoaa yksityinen muistotemppeli. Siellä on senaattori Kasten Antellin rintakuva sekä reliefi, joka esittää hänen puolisoaan Emelietä, joka oli omaa sukuaan vapaaherratar de la Chapelle. Valok. Gunnar Antell 1996.

8. Sotia ja politiikkaa keskiajalta 2000-luvun alkuun

Pernaja kuuluu sijaintinsa vuoksi niihin Suomen paikkakuntiin, joita sotien konkreettiset tapahtumat ovat koskettaneet erityisen usein ja läheisesti. Turusta Viipuriin vievä suuri maantie on kulkenut Pernajan kautta aina pitäjän kiinteän asutuksen alkuajoista lähtien, siis 1200- ja 1300-luvuilta saakka. Sitä pitkin ovat sotajoukot halki vuosisatojen marssineet idästä länteen ja lännestä itään, ja sota-alukset ovat liikkuneet pitäjän saariston kautta kumpaankin suuntaan. Pernajassa mantereelle vievää Suomenlahden yli kulkevaa pohjois-eteläsuuntaista reittiä on ajoittain käytetty myös sotatoimiin.

Pernajan poliittinen historia on ollut varsin monivivahteista, koska pitäjässä on ollut runsaasti niin aatelisia ja aatelittomia kartanonomistajia kuin kartanojen alustalaisia, itsenäisiä talonpoikia ja myöhempinä aikoina teollisuustyöläisiäkin. Pitäjän johtomiehillä on ollut paljon vaikutusvaltaa suurissa, koko valtakuntaa koskevissa poliittisissa ratkaisuissa, mutta heidän niihin antamansa panos kuuluu pääasiallisesti muualle kuin paikallishistorian piiriin. On kuitenkin itsestään selvää, että pitäjänhistoriassa tulee kuvata paikkakunnan asukkaiden kannanottoja suuriin poliittisiin kysymyksiin. Tämä koskee niin paikallisen eliitin kuin laajempienkin kansankerrosten mielipiteitä sekä näiden välistä vuorovaikutusta. Eräinä aikoina oli kysymys paitsi “korkeamman” tason tapahtumien paikallisista heijastumista myös nimenomaan paikallisista aloitteista ja paikkakunnan asukkaiden omista aktiivisista toimista, joiden avulla he pyrkivät vaikuttamaan laajempiinkin yhteyksiin.

Koska nämä laajemmat yhteydet kuuluvat valtakunnan tasolla harjoitettuun politiikkaan, on varsin luonnollista, että tämän pääluvun jäsentely on kronologinen. Esitys jakautuu neljään

erilliseen lukuun, joista ensimmäinen, 8.1, päättyy vuosiin 1808-09 ja toinen, 8.2, vuoden 1917 syksyyn. Viimeksi mainitusta ajasta alkaa pääluvun kolmas luku, 8.3. Se kertoo vuonna 1918 käydystä vapaussota-kansalaissodasta ja sen taustasta. Luvun 8.4 aiheena on itsenäisyyden aika, jota käsitellään aina 2000-luvun alkuun asti.

Pernaja oli siis ensiksi osa Ruotsin kuningaskuntaa, sitten osa Venäjän keisarikuntaan autonomisena valtiona kuuluvaa Suomen suuriruhtinaskuntaa ja sen jälkeen osa itsenäistä Suomen tasavaltaa.

8.1. Osana Ruotsin valtakuntaa (keskiajalta vuoteen 1809)

Niiden kolmensadan vuoden aikana, jotka kuluivat 1200-luvun puolivälissä tehdystä toisesta ristiretkestä vuosien 1555-57 sotaan, syntyi joukko aseellisia konflikteja, joissa oli toisena osapuolena Ruotsi, johon Suomen maakunnat oli liitetty, ja toisena ensiksi Novgorodin kaupunkivaltio ja sen jälkeen Venäjän valtakunta. Tuona aikana syntyneissä kirjallisissa lähteissä ei ole suoranaisia tietoja siitä, miten nämä sotatapahtumat tuntuivat Pernajassa. Muutamien vuoden 1320 tienoilla kirjoitetun Erikskrönikan (Eerikin kronikan) rivien on katsottu viittaavan 1200-luvun puolivälin aikoihin ajoittuvaan Uudenmaan, etenkin maakunnan itäosan, kiinteän ruotsalaisasutuksen syntyyn:

“The satto thet land med crisne men,
som iak vänter at thet star oc än.
Thet samma land thet var alt cristith
- jag tror att rytzakonungen mistit.”
(“He asuttivat sen maan kristityillä miehillä,
ja samalla tavoin odotan jatkuvan.
Tästä maasta tuli kokonaan kristitty maa,
uskon venäläisten kuninkaan menettäneen sen.”)

Se, että “venäläisten kuningas” ei ollut onnistunut alistamaan valtaansa Itä-Uuttamaata eikä Kymenlaaksoa, merkitsi, että

aseelliset välienselvittelyt koskivat tämän jälkeen pitkän aikaa itäisempiä alueita, kuten Karjalan kannasta ja Savoa. Viimeksi mainituilla seuduilla käytiin mm. vuosien 1555-57 sodan taistelut, sodan, jonka aiheena olivat, niin kuin aikaisemminkin, valtakunnan rajaa koskevat epäselvyydet. Kevättalvella 1557 käydyissä rauhanneuvotteluissa ei saavutettu molempia osapuolia sitovaa yksimielisyyttä rajakysymyksestä, vaan niiden tuloksiin sisältyi aiheita uusiin sotiin. Itse sotatoimet eivät olleet koskeneet Pernajaa, mutta rauhanneuvotteluista on mainittava pitäjänhistoriassa vielä yksi seikka: Ruotsin valtuuskuntaan kuului piispa Mikael Agricola, joka toimi neuvotteluihin niin ikään osallistuvan arkkipiispan lähimpänä miehenä. Kotimatkalla Moskovassa käydyistä neuvotteluista Agricola kuoli huhtikuun 9. päivänä 1557 Kannaksella sijaitsevassa Kuolemajärven pitäjässä.

Yksityiskohta Olaus Magnuksen vuonna 1539 valmistamasta Carta Marinasta. Se on ajalta, jolloin kartografilta ei vielä voitu vaatia eksaktia työtä. Käyttämällä kiintopisteinä paikkaa, josta käytetään nimeä "Porkaravd" [Porkkalan niemi] ja kirkkoa, jonka sijaintipaikkakunnasta käytetään nimeä "??TTIS" [Pyhtää] päädytään siihen, että tienoo, jolta suomalainen ratsuväki lähtee itää

kohti käydäkseen venäläisten jousimiesten kimppuun – näillä on Venäjälle luonteenomaiset suippolakit –, on Pernajan seutu. Taistelevien joukkojen välillä lukee "Prelium glaciale" [taistelu jäällä]. "Jäärintamalla" oli myöhemmin Pernajalle sotilaallinen merkityksensä venäläisten vuonna 1571 tekemästä hävitysretkestä vuosina 1939-40 käytyyn talvisotaan asti.

Pernaja ja pernajalaiset levottomina vuosina 1569–1599

Osoittautui, että Ruotsin ja Venäjän vuonna 1557 solmima sopimus sai käytännössä aikaan vain helposti rikkoutuvan aselevon. Niinpä oli välttämättä ryhdyttävä uusiin neuvotteluihin, ja vuonna 1569 lähetettiin nelimiehinen Ruotsin valtuuskunta Novgorodiin. Siihen kuului mm. Tjusterbyn herra Tönne Olofinpoika (Wildeman). Hän ja muut valtuuskunnan jäsenet saivat kokea, kuinka suuriruhtinas Iivana IV ("Iivana Julma") kohteli vieraitaan: Heidät vietiin puolialastomiksi riisuttuina kadulle väkijoukkojen häväistäviksi, ja sitten heidät pakotettiin kujanjuoksuun. Kunkin kädet oli sidottu hevosen valjaisiin, ja hevoset juoksivat laukkaa.

Samaan aikaan kun osa Ruotsista tulleista rauhanneuvottelijoista oli vielä pidätettyinä Venäjällä, suuriruhtinas Iivana aloitti sodan. Ruotsin armeijan Suomessa olevia joukkoja, joita oli vahvistettu kutsumalla paikallinen nostoväki aseisiin, johti Suomen käskynhaltija, Isnäsin herra Hans Larsinpoika (Björnram). Hyökkääjät eivät kuitenkaan pyrkineet niinkään taisteluun ja maa-alueiden valloittamiseen kuin ryöstelyyn ja hävityksiin. Talvella 1571 teki venäläinen ratsuväki tuhojaan sillä Karjalan kannaksen osa-alueella, joka kuului Ruotsille, ja ulotti retkensä jään yli Suomenlahden pohjoisrannikon pitäjiin. Täällä hyökkäykset kohdistuivat Virolahden pitäjään (joka sijaitsi Viipurin läänin puolella) sekä viiteen Itä-Uudenmaan pitäjään: Vehkalahteen, Pernajaan, Porvooseen, Sipooseen ja Helsingin pitäjään.

Vuoden 1571 tiedot ovat ensimmäiset säilyneet lähteet, jotka kertovat sotien nimenomaan Pernajassa aiheuttamista tuhoista. Silloin hyökkäsi – lainatakseni kuvausta, jonka Pernajan kirkkoherra Andreas Laurentii laati tapahtuneesta – "venäläinen, Ruotsin valtakunnan perivihollinen, murhaten ja polttaen viiteen Itä-Uudenmaan pitäjään".

Vuodelta 1571 on säilynyt kaksi eri luetteloa, joissa mainitaan Itä-Uudenmaan "autioituneet ja poltetut talot". Yksittäisten talojen kohdalla on sellaisia merkintöjä kuin "vihollisen hävittämiä", "moskoviitin polttamia", "joutuneet meidän ja Ruotsin vihollisen ryssän saaliiksi ja hänen polttamikseen" jne. Kuten edellä luvussa 2 on selvitetty, termi "autio" merkitsi eri veroluetteloissa nimenomaan ja ainakin sitä, että tila ei pystynyt maksamaan veroa; tämä oli siis "autioitumisessa" olennaista. Vuoden 1571 luetteloissa "autio" on saattanut joissakin tapauksissa merkitä, että talo oli ryöstetty mutta jätetty polttamatta, toisissa taas, että se oli hävitetty perustuksiaan myöten.

Kevättalven 1571 jälkeen oli Pernajan (pitäjän nykyisen alueen) 300 talonpoikaistilasta 88 kappaletta, siis noin kolmasosa, autioina. Syynä olivat todennäköisesti kaikissa tapauksissa, tai ainakin aivan valtaosassa niistä, venäläisten sotilaiden vuoden alussa tekemät tuhot. Autiotilojen luettelosta voidaan seurata vihollisen ratsuväen liikkeitä; se kulki rantajäiden yli ensiksi Pernajanlahden itäpuolitse reittiä Sarvilahti – Keipsalo – Pitkäpää – Särkilahti – Kirkonkylä – Thorsby – Garpgård – Gislarböle. Sarvilahdessa vihollinen hävitti kolmasosan taloista, muissa mainituissa kylissä melkein kaikki. Gislarbölestä hävitysretki jatkui Koskenkylänjoen vartta ylöspäin Kuuskoskelle saakka, missä tuhottiin yhtä lukuun ottamatta kaikki talot. Veckaby kuitenkin säästyi tuhoilta. Sen sijaan niiden kulku kääntyi Kuuskoskelta etelään ja lounaaseen, mutta hävitys ei ollut niin täydellistä kuin aikaisemmin: Länsi-Koskenkylä ja Tervik autioituivat kokonaan, Bergbyssä, Vanhassakylässä ja Pålbölessä "vain" joka neljäs talo. Pitäjän lounaisosassa Tervikin eteläpuolella

autioitui Labbyssä kolme viidestä talosta, Våtskärissä kumpikin saarella sijaitseva talo ja Sondarössä samoin. – Jotkut kartanotkin joutuivat hävityksen kohteiksi; muut lähteet kuin viranomaisten laatimat luettelot kertovat vihollisen polttaneen seuraavat kartanot: Sarvilahti, pappila, Hagaböle ja Tjusterby.

Vihollinen teki siis talvella 1571 tuhojaan kuudessa rannikkopitäjässä, ja autioluetteloiden todistuksen mukaan ne olivat pahimpia Pernajassa ja Porvoon pitäjässä. Pernajan pitäjän historiaan kuuluu tässä kuvatun ajan lisäksi vain yksi ajanjakso, jolloin yhtä suuri osa – silloinkin siis noin kolmasosa – tiloista autioitui. Sillä kertaa syinä olivat etupäässä 1690-luvun nälkävuodet ja venäläisten miehittäjien toimet 1710-luvulla.

Itä-Uudenmaan rannikkopitäjiin kohdistuva uhka lieventyi vuoden 1571 jälkeen vähitellen sitä mukaa kuin Ruotsin armeijan joukot karkottivat venäläiset Virosta ja Inkerinmaalta. Näiden sotatoimien johtajiin kuului pernajalaisiakin, kuten Sarvilahden herra, linnanpäällikkö Mårten Mattsinpoika (Creutz). Eräs lähdetieto kertoo, että hän “kaatui ollessaan sotaretkellä Venäjää vastaan” vuonna 1574.

Kun Venäjää vastaan käyty 25 vuotta (1570-95) kestänyt sota päättyi, sai Ruotsi haltuunsa Viron, ja valtakunnanrajan Savosta pohjoiseen kulkevaa osuutta siirrettiin itään päin. Sen jälkeen seurasi Ruotsin (ja Puolan) kuninkaan Sigismundin ja hänen setänsä Kaarle-herttuan välinen konflikti. Se tuntui myös Pernajassa.Voitokkaan Kaarle-herttuan joukot marssivat syksyllä 1599 Turusta Viipuria kohti. Viipurin linnan päällikkönä oli tuolloin kuninkaan luottamusmies Lars Mårteninpoika (Creutz). Linnoituksen täytyi antautua. Lars Mårteninpoika mestattiin ja hänen päänsä pantiin näytteille linnoituksen muurille Karjalan portin ylle. Hänen kartanonsa Sarvilahti hävitettiin, ja herttua ja uusi hallitus takavarikoivat tilan. Toinen pernajalainen, joka menetti henkensä puheena olevassa sodassa, oli Tjusterbystä kotoisin oleva nuori Johan Tönnenpoika (Wildeman).

Valtakunnan raja ja sotanäyttämöt olivat pääosan 1600-luvusta turvallisen välimatkan päässä Pernajasta. Vuonna 1610 eteni Jakob de la Gardie, jonka komentamat joukot olivat saaneet vahvistusta Henrik Tönnenpoika Wildemanin johtamasta osastosta, kauas Venäjälle ja marssi lopulta joukkoineen riemusaatossa Moskovaan. Tämä maineikas sotaretki jäi kuitenkin vain eleeksi, jolla ei pitemmällä aikavälillä ollut merkitystä.

Tärkeämpiä olivat ne sotilaalliset menestykset, joita saavutettiin Laatokan länsi- ja pohjoisrannoilla. Käkisalmi antautui vuonna 1611 Itä-Suomen käskynhaltijalle Arvid Tönnenpoika Wildemanille (äsken mainitun Henrik Tönnenpoika Wildemanin veljelle, joka on tätä huomattavasti tunnetumpi henkilö). Tämä oli yksi välitavoite tiellä, joka johti vuonna 1617 solmittuun Stolbovan rauhaan. Arvid Tönnenpojalla oli huomattava osuus rauhanneuvotteluissa, joiden tulos oli sellainen, että Ruotsin valtakunnan itäraja vedettiin Laatokan pohjoisrannalta Jäämerta kohti sille linjalle, millä se myöhemmin Suomen ja Venäjän rajana kulki aina vuoteen 1940 asti.

Baltian maissa Ruotsin valtakunnan alue laajeni 1610- ja 1620-luvuilla itään ja etelään. Kun Ruotsi oli Stolbovan rauhassa saanut haltuunsa Inkerinmaan, ei Venäjällä ollut runsaisiin 80 vuoteen vapaata pääsyä Suomenlahdelle. Kun Ruotsin armeija eteni etelään päin, tuli Ernst Creutzista Tarton seudun rajamaiden käskynhaltija; hän sai myös omistukseensa siellä sijaitsevia kartanoita. Hänen alaisinaan komppanianpäällikköinä palvelivat hänen kotipitäjänsä miehet Daniel Golawitz (kotoisin Degerbystä) ja Hans Boije (Isnäsistä). Uudenmaan rykmentti, jota aluksi nimitettiin Creutzin rykmentiksi, palveli 1620-luvulta lähtien vuosisadan loppuun saakka useasti varuskuntana Tartossa, Riiassa tai jossakin näiden kaupunkien välillä. Tällä seudulla kohtasi moni Pernajan mies loppunsa joko taistelukentällä tai sitten majoituspaikassa riehuvan kulkutaudin uhrina.

Hautausvaakunoita, jotka ovat Pernajan kirkon sakariston ovella. Vasemmalla Mathias Forbuksen (kuollut 1640) muistokilpi ja toinen kilpi, joka on todennäköisesti asetettu paikalleen Ernst Forbesin (k. 1677) muistoksi, oikealla Peter Golawitzin (k. 1673) muistokilpi. Forbuksen sukuun kuuluvat everstit (toinen sukupolvi käytti nimestä muotoa Forbes) ja everstiluutnantti Golawitz olivat erityisesti kunnostautuneet Baltian ja Saksan taistelukentillä. Vaakunakilvet kertovat osaltaan Ruotsin valtakunnan suurvalta-ajan – siis 1600-luvun – kansainvälisistä yhteyksistä: Forbus oli lähtöisin Skotlannista, Golawitz Venäjältä. Valok.J. Lindroth 2003.

Pernajan ratsumiehet osallistuivat kolmikymmenvuotiseen sotaan. Breitenfeldin (1631) ja Lützenin (1632) taisteluissa he kuuluivat äärimmäisenä oikealla sivustalla ratsastavaan, sangen tehokkaaksi osoittautuneeseen joukkoon, jota johti porvoolainen Stålhandske. Monia heistä ylennettiin näinä vuosina rivimiehistä aliupseereiksi, näin mm. andersbyläinen Jakob Grim (joka osallistui vuosina 1631-32 Saksassa käytyyn sotaan ja vielä vuonna 1658 Puolan sotaretkeen), paavalinkyläläinen Henrik Larsinpoika ja vanhakyläläinen Jakob Erikinpoika. Gislarböleläinen Erik

Knutinpoika yleni luutnantiksi, ja baggnäsiläisistä Matts Roosista ja Engelbrekt Småpeperistä tuli peräti ratsumestareita ja komppanianpäällikköjä.

Monilla sotamiehiksi otetuilla talollisenpojilla, rengeillä ja irtolaisilla ei ollut suuriakaan toiveita päästä koskaan palaamaan terveinä kotipitäjään. Rykmenttien rullissa esiintyy kyllä lyhyitä kunniamainintoja, mutta Pernajasta tunnetaan myös niille realistista vastapainoa antavia tietoja, jotka osoittavat, että monet suhtautuivat koko sotaväenottoon vastahankaisesti.

Joskus 1620-luvun alkuvuosina Pernajan pappilassa toimitetussa ruodutuksessa, kuten sotaväenottoja nimitettiin, hurjistui eräs Karin- niminen nainen esiintymään kerrassaan rajusti, kuten myöhemmässä käräjäpöytäkirjassa kerrotaan: “Kun hänen miehensä ja poikansa ruodutusta toimitettaessa huudettiin esille ja arpa lankesi yhdelle hänen pojistaan [jonka siis tuli joutua sotaväkeen], hän puhkesi huutamaan, hyppäsi pöydälle ja tempasi kynän käteensä, ja tällaista meteliä hän piti tunnin ajan.” Pöytäkirja kuvaa asian jatkokäsittelyä hieman epämääräisesti, mutta sen selostuksesta päätellen nainen – kukaties – sai itsepintaisella esiintymisellään aikaan, että hänen poikansa sai jäädä kotiin.

Lähteistä ilmenee muutamia karkaamistapauksia. Kun Pernajassa toimitettiin katselmus ennen Puolaan vuonna 1658 tehtyä sotaretkeä, merkittiin asiakirjoihin eräästä tetomilaisesta sotamiehestä: “Sanotaan hänen piileskelevän metsässä.”

Mainitulle 1650-luvulla tehdylle Puolanretkelle lähetettiin Inkerinmaalta ja Suomesta melkein kaikki Ruotsin vakinaiseen sotaväkeen kuuluvat joukot. Venäläiset käyttivät syntynyttä tyhjiötä hyväkseen. He ryhtyivät kesällä 1656 hyökkäykseen ja miehittivät Inkerinmaan sekä suuria osia Karjalan kannaksesta. He pyrkivät sodankäynnillään ainakin saamaan takaisin vuonna 1617 solmitussa Stolbovan rauhassa menettämänsä alueet.

Kun Venäjän sotajoukot olivat näin jälleen saaneet jalansijaa Suomenlahden rannikoiden itäosassa, kävi kauemmas länteen, lahden pohjoisrannikolle suuntautuvien hyökkäysten vaara entistä suuremmaksi. Uudenmaan läänin maaherra, pernajalainen Ernst Johan Creutz, määräsi, että läänissä oli pantava toimeen yleinen kutsunta: mies talosta. Siellä täällä pitkin rannikkoa sijaitsevien vartiopaikkojen roviot (vårdkasar) oli laitettava sytytyskuntoon, jotta venäläisten mahdollisesta hyökkäyksestä voitaisiin merkkitulien avulla nopeasti ilmoittaa länteen, Tukholmaan. Saaristoon oli lisäksi rakennettava maavarustuksia. Pernajanlahden rannoilta, mm.

Tjusterbystä ja Lassdahlista, on tavattu muutamia tällaisia valleja; ne ovat mahdollisesti peräisin juuri tässä puheena olevalta ajalta. Samaten esimerkiksi Kirkonkylässä esiintyvä paikannimi Kasberget (tarkoittaa vuorta, jolle vaaran uhatessa sytytetään vartiotuli) on kenties ajoitettavissa 1650-luvulle, mutta tämä on kuitenkin epävarmaa.

Hyökkäys, jonka venäläisten vuosina 1656-57 pelättiin tekevän Uudenmaan rannikolle, ei toteutunut. Vastaavanlaisen sotilaallisen tilanteen vallitessa kesällä 1676 saapui Pernajaan ja muihin Uudenmaan rannikkopitäjiin jälleen maaherran määräys, että vartiorovioiden luona oli pidettävä vahtia ympäri vuorokauden ja että seudulle oli rakennettava uusia, “suuria” maavarustuksia. Seuraavana vuonna pidettiin Helsingin kaupungissa maakuntakokous, jossa sovittiin, että oli toimitettava kutsunta: jälleen mies joka talosta.

Segersbyn rakuunan torppa, valok. A. Åkerblom 1964. Vuonna 1694 piirretyssä maanmittauslaitoksen kartassa on samalla paikalla "ratsumiehen tupa".

Vuosina 1676-77 uhannut vaara meni sentään sekin ohi. Syynä uhkaavaan tilanteeseen oli – kuten kaksikymmentä vuotta aikaisemminkin – se, että Ruotsin sotajoukot, myös Suomessa muodostetut ja tänne tavallisesti sijoitetut joukko-osastot, oli keskitetty muualle kuin Suomeen. Nyt pidettiin tärkeimpänä lounaista suuntaa, jolla oli käynnissä sota Tanskaa vastaan. Uudenmaan ratsuväki, johon kuului monia Pernajankin miehiä, osallistui Lundin luona joulukuun 4. päivänä 1676 käytyyn ratkaisevaan, voitokkaaseen taisteluun. Lundin taistelussa saavutettu menestys korvasi jossain määrin sen pahan tappion, jonka Ruotsin laivasto oli amiraali Lorentz Creutzin johtamana kärsinyt kesäkuun 1. päivänä 1676 Öölannin eteläkärjen luona.

Vuoden 1676 sota oli osaltaan muistutuksena siitä, että Ruotsin voimavarat olivat rajalliset, vaikka se olikin suurvalta. Ne eivät riittäneet jatkuvaan laajenemiseen. Jo valtakunnan silloisen alueen turvaaminenkin oli käynyt yhä vaikeammaksi tehtäväksi.

Pernajalaisia oli 1600-luvulla ollut mukana laajentamassa Ruotsin valtakuntaa ja sitten puolustamassa valloitettuja alueita - niin korkeilla johtopaikoilla kuin tavallisina rivimiehinäkin. Vuosisadan aikana oli kahdesti uhannut vaara, että sotatoimet ulottuisivat myös Pernajaan ja muihin Itä-Uudenmaan pitäjiin, mutta tämä mahdollisuus ei ollut toteutunut.

Seuraavalla vuosisadalla, siis 1700-luvulla, asiat olivat toisin. Vuosisadan alkupuolella Pernaja joutui kahteen kertaan sotanäyttämöksi, ensin suuren Pohjan sodan aikana (1700-1721; sodan loppuvaihetta, vuosia 1713-21, jolloin Suomi oli Venäjän miehittämänä, nimitetään Suomessa myös isoksivihaksi) ja sitten hattujen sodan aikana (1741-43; tuolloista venäläismiehityksen aikaa nimitetään pikkuvihaksi).

1700-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä vallinnut sotilaallinen asema oli suurin piirtein samanlainen kuin edellisessä alaluvussa kuvattujen 1650- ja 1670-lukujen aikoina. Ruotsin sotaväki, jota nyt johti Kaarle XII, taisteli Tanskassa, Puolassa, Baltian maissa ja Ukrainassa. Nekin joukot, jotka otettiin sodan eri vaiheissa palvelukseen Suomesta, lähetettiin enimmäkseen kaukaisille rintamille. Uudenmaan ratsuväki ja yksi Uudenmaan jalkaväen pataljoona kuuluivat niihin Ruotsin armeijan joukkoihin, jotka vuosina 1708 ja 1709 tapasivat kohtalonsa Lesnajan ja Pultavan luona.

Jalkaväenkenraali, vapaaherra Carl Gustaf Armfelt, Isnäsin ja useiden muiden kartanoiden omistaja, oli vuosina 1713-14 ja uudelleen vuonna 1734 Ruotsin valtakunnan armeijan Suomeen sijoitetun osan komentajana. Tuntematon taiteilija on kuulunut David von Krafftin kouluun. Maalausta säilytetään Vuorentaan kartanossa; kehyksen nurkissa on Kaarle XII:n monogrammi.

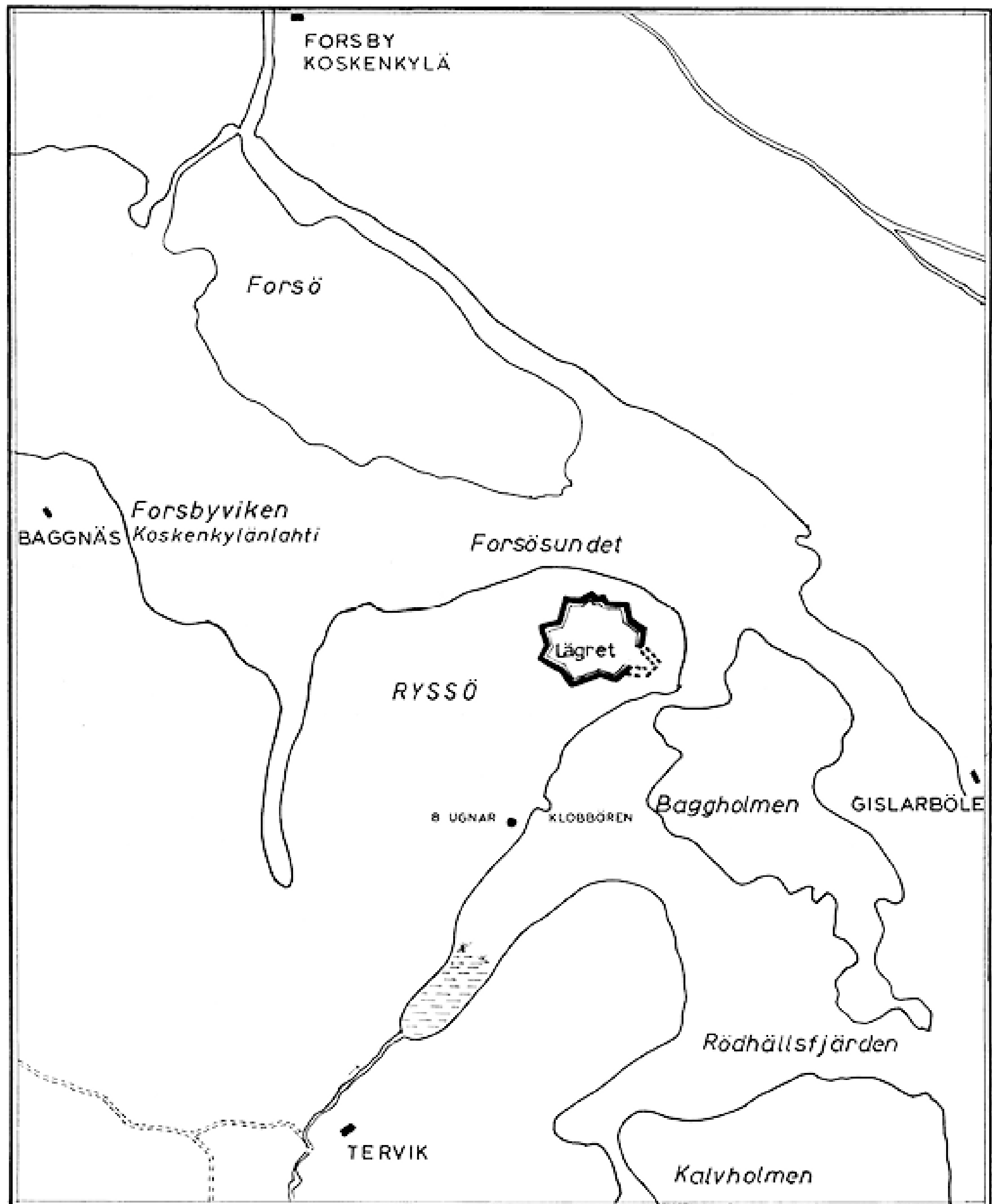
Kesäkuussa 1710 venäläiset valtasivat Viipurin. Ruotsin armeijan Suomessa olevien joukkojen uudeksi komentajaksi nimitettiin sen jälkeen kenraaliluutnantti Karl Gustaf Nieroth, joka sijoitti päämajansa ensin Carl Armfeltin everstinvirkataloon Liljendaliin ja sitten Sarvilahteen. Hänen valitsemansa strategian mukaisesti suoritti mm. eversti Armfelt väkivaltaista tiedustelua, joka kohdistui vasta perustetun Pietarin kaupungin ja Viipurin välisiin yhteyksiin. Tuloksena oli, että venäläiset joutuivat lykkäämään tuonnemmaksi etenemisensä Viipurista länteen. Nieroth kuoli kuitenkin Sarvilahdessa tammikuussa 1712, ja hänen lähin seuraajansa Georg Lybecker siirtyi huomattavan passiiviseen taktiikkaan.

Venäläiset pystyivät matalakulkuisista kaleereista muodostuvan ylivoimaisen saaristolaivastonsa suojaamina suorittamaan toukokuun 11. päivänä 1713 maihinnousun Helsinkiin. Tällöin puolustajat polttivat Carl Armfeltin käskystä kaupungin; asiasta oli sitä ennen neuvoteltu Uudenmaan läänin maaherran Johan Creutzin kanssa. Helsingistä venäläinen laivasto suuntasi kulkunsa Pernajaan ja perusti toukokuun 22. päivän aikoihin tukikohtansa Tervikin luona sijaitsevaan suureen saareen.

Saari, jonka venäläiset ottivat tukikohdakseen, oli alkuperäiseltä nimeltään Risö, mutta nyt siitä alettiin käyttää nimeä Ryssö. Venäläinen merijalkaväki, jonka vahvuus oli 18 000 miestä, työskenteli täällä osapuilleen juhannukseen asti luoden maavalleja saaren itäosaan. Näin syntyneeseen linnoitukseen asetettiin sitten 7000 miehen vahvuinen varuskunta, kun taas muut joukot majoittuivat Tervikin kartanon ympäristöön sekä Baggnäsin, Bergbyn ja Koskenkylän seuduille. Tukikohtansa rakennuspuut sekä polttopuunsa venäläiset hankkivat purkamalla asuin- ja ulkorakennuksia mm. Gerbyssä. Tällaisten pakko-ottojen lisäksi tapahtui myös tavallista hävitystä ja ryöstelyä, etenkin Vanhastakylästä Näseen ulottuvalla alueella.

Toukokuun muutamana viimeisenä päivänä oleskeli tsaari Pietari Tervikin operaatiotukikohdassa. Hän laati täällä suunnitelman, jonka mukaan Tervikin tukikohtaan sijoitetun jalkaväen oli määrä sopivan tilaisuuden tullen lähteä itään ja yhtyä ratsuväkeen, joka oli tulossa Viipurista. Itä-Uudellamaalla toimivilla Lybeckerin joukoilla,

joiden vahvuus oli uusien kutsuntojen jälkeen 10 000 miestä, olisi ehkä ollut voitonmahdollisuuksia, jos ne olisi johdettu hyökkäykseen toista venäläistä osastoa vastaan ennen kuin se olisi ehtinyt yhtyä toiseen. Lybeckerin päävoimat oleskelivat kuitenkin muutaman päivän ajan toimettomina Myrskylässä sillä aikaa kun kaksi suurta vihollisosastoa yhtyivät - tämä tapahtui luultavasti juhannuspäivänä Pernajan pitäjän itäosassa. Sen jälkeen hyökkäys olisi ollut toivoton yritys

Karttaluonnoksessa näkyy Ryssön leirin – toisin sanoen venäläisten vuonna 1713 käyttämän tukikohdan – paikka.

.Lybecker, jota aikalaiset ja jälkimaailma ovat arvostelleet hänen passiivisuutensa takia, luovutti elokuussa 1713 Suomessa olevien Ruotsin valtakunnan joukkojen ylipäällikkyyden kenraalimajuriksi ylennetylle Carl Armfeltille. Tämän tehtävänä oli syksyllä ja

seuraavana talvena tehdä vastarintaa ylivoimaiselle viholliselle. Armfeltin Isonkyrön Napuella helmikuun 19. päivänä 1714 kärsimä tappio sinetöi Suomen kohtalon – joka oli kenties ratkennut jo vuoden 1713 juhannuksen aikaan Itä-Uudellamaalla.

*

Jo siitä lähtien, kun Viipuri antautui vuonna 1710, oli Pernajassa valmistauduttu venäläismiehitykseen, joka pitäjässä sitten alkoi kesällä 1713 ja joka tuli kestämään kahdeksan vuoden ajan. Pitäjänkirkon kynttiläkruunu ja yksi kirkonkelloista vietiin vuonna 1710 parempaan talteen (mutta niitä ei myöhemmin enää löydetty). Kappalainen Jobst Totilius otti mukaansa muutamia kirkon hopeaesineitä lähtiessään keväällä 1713 pakomatkalle Tukholman seudulle. Monet pitäjän säätyläisistä lähtivät samoille teille kuin kappalainen. Ne rahvaaseen kuuluvat pitäjäläiset, joilla oli pelastamisen arvoista irtainta omaisuutta, kaivoivat sen metsään, ja monet oleskelivat metsissä koko sen vuoden kesän.

Vuonna 1713 alkaneen miehitysajan ensimmäisinä kuukausina venäläiset vangitsivat ainakin 35 ihmistä, jotka vietiin sitten Venäjälle. Nähtävästi pääosa näistä oli naisia ja lapsia, jotka näin joutuivat lähtemään vihollismaahan jälkimaailmalle tuntemattomiksi jääneisiin kohtaloihin.

Elokuussa 1713 miehittäjät tyhjensivät Tervikin tukikohdan. Pitäjään luotiin eräänlainen paikallinen siviilihallinto, jota johti muutaman vuoden ajan rovasti Petrus Serlachius. Hän oli hankalassa välikädessä: toisaalta hänen oli suojeltava pitäjäläisiä vääryyksiltä ja laittomuuksilta, toisaalta koetettava tyydyttää miehitysvallan vaatimukset. Ne koskivat ennen kaikkea viljan ja karjan toimittamista venäläisten joukkojen huoltoa varten.

Osa Ryssön valleista, valok. A. Åkerblom 1964. Suuri osa tästä linnoituksesta tuhoutui 2000-luvun taitteessa.

Pernajassa autioitui vuonna 1713 noin 45 taloa venäläisten tekemien hävitysten yhteydessä tai talonväen paettua tilaltaan. Noin 20 niistä pystyttiin ottamaan vuosina 1715-20 uudelleen viljelyyn. Pitäjän talouselämä toipui siis osittain, mitä voidaan pitää merkkinä siitä, että täällä vallitsi sentään jonkinlainen järjestys. Paikallinen oikeuslaitos toimi miltei häiriöittä. Kirkollisen elämän osalta Pernaja oli miehitysvuosina eräänlaisessa erityisasemassa. Rovasti Serlachius johti vuosina 1710-20 ns. Porvoon konsistoriaalioikeutta, joka oli perustettu johtamaan hajonneen Viipurin hiippakunnan länsiosien kirkollista hallintoa ja jolla oli tapana pitää kokouksensa Särkilahdessa. Serlachius onnistui puolustamaan tätä itsehallintoelintä venäläisten hyökkäyksiä vastaan.

*

Kaarle XII ja hänen neuvonantajansa eivät vuosien 1713-14 jälkeen vakavissaan suunnitelleet menetettyjen Pohjanlahden itäpuolella sijaitsevien alueiden takaisinvalloittamista. Heidän toiveensa ja pyrkimyksensä suuntautuivat länteen. Syksyllä 1718 kuninkaan johtamat joukot marssivat Etelä-Norjaan, ja Carl Armfeltille annettiin tehtäväksi Trondheimin valloittaminen. Armfeltin armeijakunnan vahvuus oli suunnilleen 10 000 miestä, ja siihen kuuluivat myös Uudenmaan ratsu- ja jalkamiehet. Trondheimia ei pystytty valloittamaan, ja uuden vuoden aikaan joukoille annettiin perääntymiskäsky. Tällöin Armfeltin armeijakuntaan kuului vielä noin 5000 taistelukykyistä miestä, mutta se joutui marssimaan yhdeksän peninkulman matkan Norjan ja Ruotsin rajaseudulla sijaitsevien tunturiseutujen halki kovassa pakkasessa ja lumimyrskyssä, ja tällöin joukko menetti enemmän kuin puolet miehistään. Useimmat menehtyneistä paleltuivat kuoliaiksi. Monet niistä, jotka tuntureilla onnistuivat välttämään kuoleman, kärsivät sitten loppuikänsä siellä saamistaan vammoista. Näihin vammautuneisiin sotilaihin kuului Porvoon komppanian ratsumies numero 72 Petter Sneckendahl, joka oli vuonna 1712 astunut palvelukseen Pernajan Härkäpään kylän Hermansin rusthollin puolesta. Kun hän 64 vuoden ikään ehdittyään sai vuonna 1758 eron sotaväestä, hänelle myönnettiin eläke, koska hän kärsi edelleen paleltumisvammoista, jotka hän oli saanut jalkoihinsa tunturien yli vievällä marssilla uudenvuoden 1719 aikaan.

*

Rauha solmittiin Uudessakaupungissa vuonna 1721. Ruotsi menetti Baltian maissa sijaitsevat maakuntansa, Inkerinmaan ja suuren osan Karjalaa. Uusi Itä-Suomen halki kulkeva valtakunnanraja lähti pisteestä, joka oli hiukan Vehkalahden itäpuolella, ja vastasi sitten suurin piirtein nykyistä Suomen ja Venäjän rajaa. Pernaja oli siis jälleen lähellä rajavyöhykettä.

Mutta koston ja hyvityksen ajatus eli edelleen. Sodanhaluinen hattupuolue pääsi Ruotsin valtiopäivillä johtoasemaan. Vuonna 1741

Ruotsin armeija lähti hyökkäykseen yli itärajan; nyt oli määrä vallata vuoden 1721 rauhansopimuksen nojalla menetetyn alueen lisäksi myös Itä-Karjala.

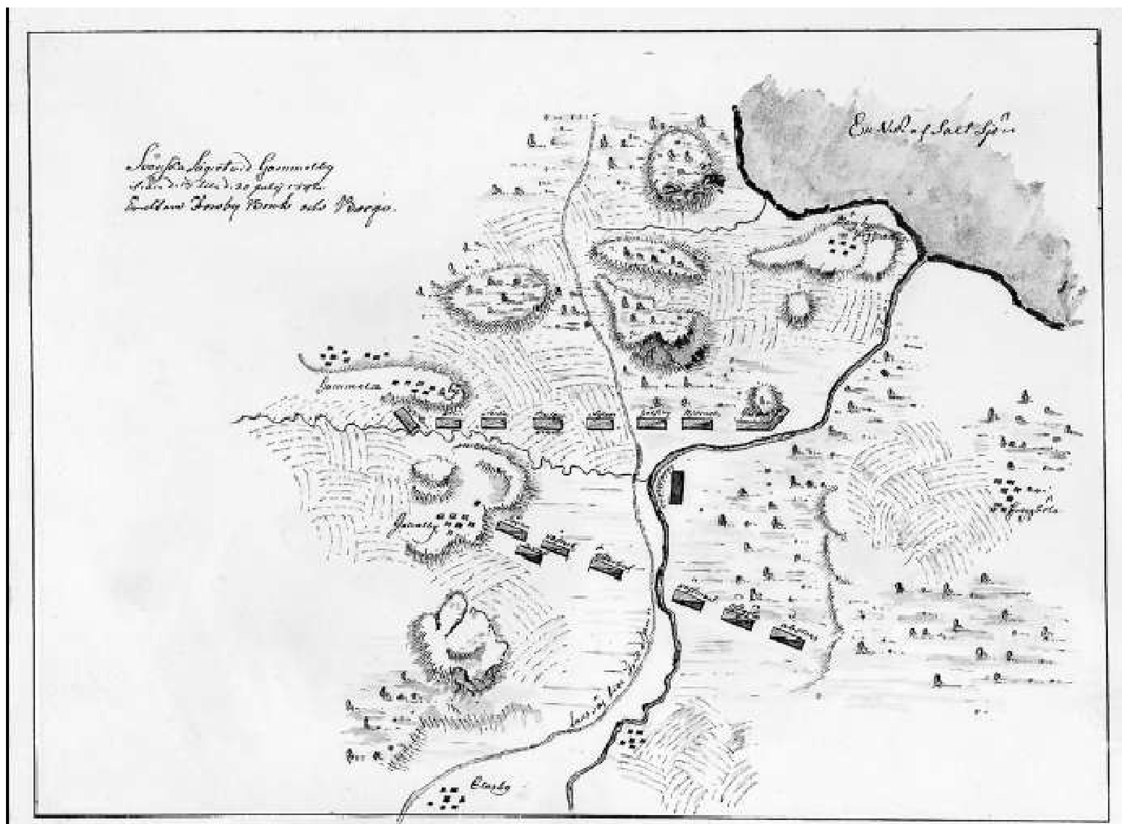
Hyökkäyssotaan oli valmistauduttu huonosti. Siviiliviranomaisten oli vaikea korjata niitä laiminlyöntejä, joihin sotilasjohto oli syyllistynyt armeijan varustuksen ja muonituksen suhteen. Uudenmaan läänin vt. maaherrana toimi Sarvilahden ja Kuitian kartanoiden omistaja Carl Johan Creutz. Hän joutui ilmoittamaan, että maalaiset, etenkin läänin kahden itäisimmän pitäjän Porvoon ja Pernajan asukkaat, pakenivat yleisesti metsiin ja ottivat mukaan muonavaransa, koska he pelkäsivät huonosti varustettujen omien joukkojen ryöstävän ne.

Hattujen johtama Ruotsin armeija ei pystynyt mihinkään valloituksiin. Sodan ainoa merkittävä taistelu käytiin Ruotsin valtakunnan rajan tuntumassa sijaitsevan Lappeenrannan linnoituksen luona 23.8. 1741. Se päättyi Ruotsin joukkojen tappioon, ja linnoituksen komentaja eversti Ernst Gustaf von Willebrand (Pernajan Tjusterbyn kartanosta) joutui sotavankeuteen Venäjälle.

Toisen sotakesän tapahtumat sijoittuivat maantieteellisesti etupäässä Venäjän rajan ja Helsingin väliselle suuren rantatien osuudelle. Sotaretkestä tuli Ruotsin armeijan peräytymisretki, jota kesti kahden kuukauden ajan. Kolmessa, neljässä paikassa perääntyminen keskeytettiin ja suunniteltiin vastarintaan ryhtymistä. Joka kerta päädyttiin kuitenkin siihen käsitykseen, että armeija oli liian suuressa vaarassa joutua saarroksiin, ja niin jatkettiin matkaa länteen päin. Kaksi tällaista tapahtumasarjaa sattui joukkojen ollessa Pernajassa. Ruotsin armeijan päävoimat olivat 10.-12.7. 1742 asemissa Sarvilahden luona ja 13.-20.7. Bergbyn-Vanhankylän alueella. Mutta kummastakin asemasta vetäydyttiin taistelutta. Arvioitiin näet, että jos niissä pysyttäisiin, olisi liian suuri vaara, että venäläiset iskisivät Lapinjärven, Liljendalin ja Myrskylän kautta puolustajien selustaan.

Elokuun 11. päivänä Ruotsin armeija saapui Helsinkiin. Siellä se

antautui kahta viikkoa myöhemmin venäläisille. Näin päättyi Ruotsin ja Suomen sotahistorian häpeällisimmäksi muodostunut sotaretki. Ainakin Pernajaa koskevalta osaltaan se oli vähiten kunniakas täällä käydyistä sotatoimista.

Ruotsin armeija oli 13.-20.7.1742 asemissa Vanhankylän tasangolla (kartassa etelä on oikealla). Täällä seisoivat kentällä rinnakkain joukko-osastot, joiden miehet olivat kotoisin eri puolilta Pohjanlahtea - niin kuin monesti muulloinkin toisilla taistelukentillä. Ensimmäisen rivin oikeana sivustana ovat Uudenmaan, Hälsinglandin, Porin ja Gästriklandin rykmentit; toisessa rivissä Södermanlandin, Hämeenlinnan, Länsipohjan, Pohjanmaan, Västmanlandin, Itä-Göötan ja Turun läänien rykmentit. Svenska krigsarkivet.

Rauha solmittiin Turussa vuonna 1743. Ruotsin ja Venäjän raja siirrettiin Suomenlahdesta lähtevältä osaltaan Kymijoelle, vain peninkulman päähän Pernajan itärajasta. Sodasta johtui sekin, että Degerby erotettiin pitäjästä, kun sinne vuonna 1745 perustettiin uusi raja- ja linnoituskaupunki. Myöhemmin osoittautui monin eri tavoin,

että sen synty oli Pernajan pitäjän kannalta varsin merkittävä tapahtuma.

Myös pikkuvihan aikana olivat eräät Pernajan tilat jääneet autioiksi. Pitäjän autiotilojen määrä lisääntyi vuosina 1742-43 runsaiden 20 kappaleen verran; useimmat autioituneet talot sijaitsivat Degerbyn ja Koskenkylän välisellä alueella. Pernajan ja Porvoon pitäjät kuuluivat hattujen sodasta ja pikkuvihasta eniten kärsineisiin Suomen paikkakuntiin. Kun sodan jälkeen oltiin ryhtymässä jälleenrakennukseen, Uudenmaan lääninhallitus kuvasi syksyllä 1743 maakunnan itäosassa vallitsevaa lähtötilannetta toteamalla, että sanottu alue oli sodan aikana joutunut "etupäässä meidän oman sotaväkemme, Ruotsin armeijan, ja sitten vielä vihollisjoukkojenkin tyhjiin riistämäksi".

Mielipiteitä rajapitäjässä vuosina 1743–1809: Aatelia oppositiossa, rahvas pysyy lojaalina

Pernajan Haravankylästä kotoisin oleva Jobst Mårteninpoika Barsas oli vuosien 1746-47 valtiopäivillä Itä-Uudenmaan kihlakunnan edustajana talonpoikaissäädyssä. Yhdessä säädyn pöytäkirjoihin liitetyssä kirjoituksessaan Barsas anoi kihlakuntansa asukkaille eräitä helpotuksia mm. tilojen perinnöksioston suhteen (luku 2.1), koska "kahden valtakunnan armeijat" olivat tuottaneet heille suuria kärsimyksiä. Helpotukset myönnettiin, mutta tulevaisuudesta tunnettua huolta ei pystytty haihduttamaan. Vuonna 1751 kertoi Pernajan Kirkonkylän Baijarsissa asuva kruununvouti Smaleen syistä, joiden vuoksi paikkakuntalaiset olivat vielä siihen aikaan haluttomia rakentamaan lainamakasiinia (luku 6.3): Ensinnäkin talonpojat olivat vielä vähissä varoissa kymmenkunta vuotta aikaisemmin käydyn sodan hävitysten takia, ja toiseksi he "pelkäsivät, koska raja ei ollut turvattu".

Paikkakuntalaisten huolestuneisuutta vähensivät hieman ne suuret linnoitustyöt, jotka Ruotsin hallitus käynnisti vuonna 1748

Helsingin ja Degerbyn (Loviisan) liepeillä. Viimeksi mainitun paikkakunnan tuntumassa – sekä maan puolella että Svartholman saarella – suoritetut rakennustyöt voitiin Pernajassa tulkita osoitukseksi siitä, että vihollisjoukoille oltiin valmiina tekemään tällä suunnalla vastarintaa jo ennen kuin ne tunkeutuisivat Pernajaan. Linnoitustyöt tuottivat lisäksi pernajalaisille taloudellista hyötyä, koska he saivat maksua vastaan toimittaa niitä varten tukkeja, tiiliä ja muita tarvikkeita (luvut 4.4. ja 4.6).

Uudenmaan rakuuna. Kattomaalaus Sarvilahden porraskäytävässä, maalattu joskus vuosina 1723-57, jolloin kartanon omisti Carl Johan Creutz.

Svartholman ja ennen kaikkea Viaporin melkein valmiiksi saatuja merilinnoituksia käytettiin laivastotukikohtina Kustaa III:n vuosina 1788-90 Venäjää vastaan käymässä sodassa. Maaoperaatiot suoritettiin Kymijoen toisella puolen. Kun Pernaja sijaitsi rintaman selustassa, sen asukkaille tuottivat suurta rasitusta kyyditys- ja

majoitusvelvollisuudet, jotka olivat rauhanaikaisiin oloihin verrattuina moninkertaiset. Kyseessä oli siis sodan arki harmaimmillaan. Suurista näyistä ja tapahtumista, kuten kuninkaan rintamalle ja sieltä takaisin tekemistä pikamatkoista sekä Suursaaren ja Ruotsinsalmen meritaisteluista, pernajalaiset joko näkivät vain nopeasti ohi menevän vilauksen tai sitten kuulivat kaukaista laivatykkien jyrinää.

Muutamia pernajalaisia koski henkilökohtaisesti poliittinen toiminta, jota ilmensi vuonna 1788 alkaneen sodan ensimmäisinä kuukausina näkyvimmin Anjalan liitto. Siihen kuului suuri joukko upseereita, joista pääosa halusi lähinnä vastustaa kuningasta ja sitä perustuslainvastaista menettelyä, johon tämä oli syyllistynyt aloittaessaan hyökkäyssodan. Ilmeisesti vain harvat heistä unelmoivat G.M. Sprengtportenin aatetovereina siitä, että Suomi saisi jonkinlaisen itsehallinnon.

"Anjalan miehiin" kuuluivat ainakin jollain tavoin mm. seuraavat upseerit, joilla oli yhteyksiä Pernajaan: armeijakunnan komentaja Carl Gustaf Armfelt (karoliinin pojanpoika), joka asui Liljendalissa; hänen vävynsä majuri Karl Henrik Klick, jonka oli määrä elokuussa 1788 saada virkatalokseen Pålbölessä sijaitseva Arvidsin (Arvilan) puustelli; majuri Jan Anders Jägerhorn, Pernajan Näsen kartanon omistajan Fr. Ad. Jägerhornin poika; kapteeni Lars Reinhold Glansenstierna, Malmgårdin omistajan vävy; eversti Johan Henrik Hästesko, Sarvilahden omistajan lanko. Hästesko oli salaliiton jäsenistä ainoa, joka teloitettiin; hänen puolisonsa Beata von Morian oli turhaan käynyt Kustaa III:n puheilla Loviisassa anomassa miehelleen armoa.

Luutnantti Lars Falck nuorempi, Koskenkylän ruukin patruuna, kuului Anjalan liittokirjan allekirjoittajiin, mutta häntä pidettiin poliittisesti vaarattomana. Myös Kymenkartanon läänin (Pernaja kuului tuolloin siihen) maaherraa, Tervikin omistajaa R.W. de Geeriä epäiltiin; tässä ei voida selvitellä, kuinka paljon epäluuloihin mahdollisesti oli aihetta. Todettakoon kuitenkin, että niitä näyttää heränneen kuninkaankin mielessä; juuri tästä lienee johtunut, että de Geer sai vuonna 1789 eron rajaseutulään in maaherran virasta.

Kansan syvät rivit sitä vastoin pysyivät vanhaan tapaansa uskollisina ylimmälle esivallalleen - siis kuninkaalle. Juuri sota-aikana saatiin Pernajasta valaisevia esimerkkejä siitä, kuinka talonpojat "menivät kuninkaisiin" saadakseen oikeutta ja turvaa, sillä Malmgårdin lampuodit hakivat silloin, siis vuosina 1788-90 (sekä

kymmenen seuraavan vuoden aikana), kerran toisensa jälkeen kuninkaalta apua maanomistusasioissaan; kuningas oli heidän toivonsa (luku 5.4).

Kansan Pernajassa osoittama uskollisuus kuninkaalle antoi aiheen jopa oikeusjuttuun, joka oli esillä Pernajan syyskäräjillä vuonna 1796. Äsken mainitun Anjalan-miehen K.H. Klickin puoliso oli toukokuun 2. päivänä matkaseuralaistensa kanssa saapunut Hardomin kestikievariin. Hän oli oleskellut pari vuotta miehensä luona, joka asui poliittisena pakolaisena Venäjällä. Kun kestikievarin luona ryhdyttiin valjastamaan hevosia rouvan vaunujen eteen, kaksi talonpoikaa koetti estää tätä. Toinen heistä sanoi, että “kukaan maanpetturi ei saanut käyttää kestikievarin hevosia”, toinen nimitti matkaseuruetta “maanpetokselliseksi roskaväeksi”. Matkaa saatiin kuitenkin jotenkuten jatketuksi Liljendalin kartanoon ja sieltä muutamaa päivää myöhemmin Porvooseen. Lähellä Drombomin ja Malmgårdin rajaa kumminkin joukko talonpoikia pysäytti rouva Klickin vaunut ja kysyi maanpetturi Klickiä. Katsottuaan sisälle vaunuihin ja nähtyään ainoastaan naisia ja lapsia talonpojat antoivat sentään seurueen jatkaa matkaa.

*

Eräiden paikallisten johtavien yhteiskuntapiirien edustajien sekä muutamien paikkakunnan muuhun väestöön kuuluvien miesten poliittinen ajattelutapa ja toimintamallit poikkesivat siis toisistaan. On mahdotonta päätellä, kuinka laajoille piireille vastaavat mielipiteet ja asenteet olivat ominaisia, mutta on havaittavissa, että niiden erot tulivat uudelleen näkyviin vuosien 1808-09 sodan yhteydessä.

Rahvas oli siis vanhastaan uskollista kuninkaalle, ja samalla se pelkäsi kovasti venäläisiä, mikä niin ikään oli vanha ilmiö. Pernajalaisilla oli toki ainakin vuoden 1571 hävitysretkestä lähtien ollut syytäkin pelätä heitä. Silloin oli pitäjän kirkkoherra kirjoittanut, että venäläiset olivat “perivihollisia”, ja hän oli varmaankin puolestaan pyrkinyt iskostamaan tällaisen käsityksen

ikuisena totuutena pitäjäläisten mieliin. Venäläisten vuosina 1713 ja 1742 tekemät valloitusretket antoivat ajatukselle heistä perivihollisina uutta elinvoimaa (joskin omien joukkojen riehunta Itä-Uudellamaalla vuonna 1742 ehkä laajensi sotaan liittyviä väkivaltaisuuksia kohtaan tunnetun pelon asteikkoa).

Monet pernajalaiset toimivatkin perinnäisen mallin mukaisesti, kun helmikuun 21. päivänä 1808 saatiin tieto, että venäläiset olivat ylittäneet Kymijokea pitkin kulkevan rajan. Kylistä paettiin metsiin tai saaristoon; tällaisia lähdetietoja on Tavastbystä, Sarvilahdesta, Thorsbystä ja muualtakin. Joidenkin kylien asukkaat eivät ehtineet päästä pakoon ryöstelevää vihollista. Niinpä venäläiset veivät Andersbystä hevosia, karjaa, vaatteita ym. omaisuutta neljäntoista talonpojan tiloilta ja Rikestäkin kolmen. Veckabyn – Kuuskosken – Tetomin seudulla menetti omaisuuttaan yhteensä 35 lampuotia, torpparia ja käsityöläistä.

Parin tilanomistajan esiintymistä on tarkasteltava erityisesti juuri ryöstelyjen uhan muodostamaa taustaa vasten. Kun venäläiset joukot olivat jo vuonna 1808 alkaneen sodan ensimmäisenä päivänä marssineet Loviisaan, saapuivat niiden ylipäällikön puheille Tervikin paroni R.W. de Geer ja Sarvilahden omistaja laamanni J.Chr. von Morian sekä pari muilla paikkakunnilla asuvaa tilanomistajaa. Heidän tarkoituksenaan oli saada venäläiseltä kenraalilta suojeluskirje, joka takaisi, ettei ryöstelyä sallittaisi. Anomukseen suostuttiin. Todennäköisesti de Geer – jota venäläiset pitivät käytännössä Suomen aatelin täysivaltaisena edustajana – lupasi vastikkeeksi vannoa uskollisuudenvalan valloittajalle, Venäjän keisarille.

Kun sitten koko Etelä-Suomi oli valloitettu ja Viapori kukistunut, kehotti Turun hovioikeus 27.5. 1808 kihlakunnantuomareita kutsumaan koolle käräjät, joilla kaikki maanomistajat ja talolliset vannoisivat uskollisuudenvalan keisarille. Ensimmäisillä Pernajassa tässä tarkoituksessa pidetyillä käräjillä kesäkuun 10. päivänä vannoi valan 93 varsinaisella Pernajan pitäjän alueella asuvaa

rahvaanmiestä, siis vain vähemmistö käräjille kutsutuista. On kuitenkin silmiinpistävää, että valan vannoneista 28 miestä – siis lähes kolmasosa kaikista – oli Sarvilahden suurkylän lampuoteja, samoin se, että valan vannoi myös viisi Tervikin torpparia, vaikka tarkoituksena ei oikeastaan ollut, että torpparit lainkaan osallistuisivat toimitukseen. Näiden kahden kartanoiden alustalaisia edustavan ryhmän into oli ehkä asianomaisten tilanherrojen, äsken mainittujen von Morianin ja de Geerin, aikaansaamaa (tai sitten kyseessä oli pelkkä sattuma).

On varsin johdonmukaista, että Venäjän keisari kutsui juuri R.W. de Geerin kaikkein ylimpään luottamustehtävään, maamarsalkaksi, kun Suomen säädyt keväällä 1809 kokoontuivat Porvoon valtiopäiville. Tämä tapahtui muutamaa kuukautta ennen kuin Ruotsi luovutti juridisesti Suomen Venäjälle.

Mutta nyt vaadittiin reaalipolitiikkaa, valistuksen aikakauden ihanteiden mukaista järkevää toimintaa. Suomen yläluokka ja rahvas reagoivat tähän vaatimukseen eri tavoin, vaikkakaan niiden asennoitumisen erilaisuutta ei pidä liioitella. Suurelta osin oli kyse siitä, kuinka nopeasti orientoiduttiin uudelleen, ja eroja ilmeni juuri tässä suhteessa.

Kuuskoskella ja Koskenkylässä vuonna 1808 käydyt taistelut

Kaksi ensimmäisistä vuosien 1808-09 sodan taisteluista käytiin Pernajassa. Ne on tapana mainita lyhyesti sotahistoriallisissa yleiskatsauksissa, ja tietenkin niille kuuluu paikka pitäjän historiassa. Ensimmäistä näistä yhteenotoista on vanhastaan nimitetty Kuuskosken taisteluksi, joskin nykyisen paikannimikäytännön mukaan voitaisiin puhua Malmgårdin taistelusta.

Sarvilahden omistaja laamanni Johan Christoffer von Morian nuorempi kuului niihin Itä-Uudenmaan kartanonomistajiin, jotka ottivat yhteyden venäläisten joukkojen johtoon heti niiden saavuttua seudulle helmikuun 21. päivänä 1808. Muotokuvan on maalannut J.E. Lindh (Elias Martinin miniatyyrimaalauksen mukaan). Suur-Sarvilahti.

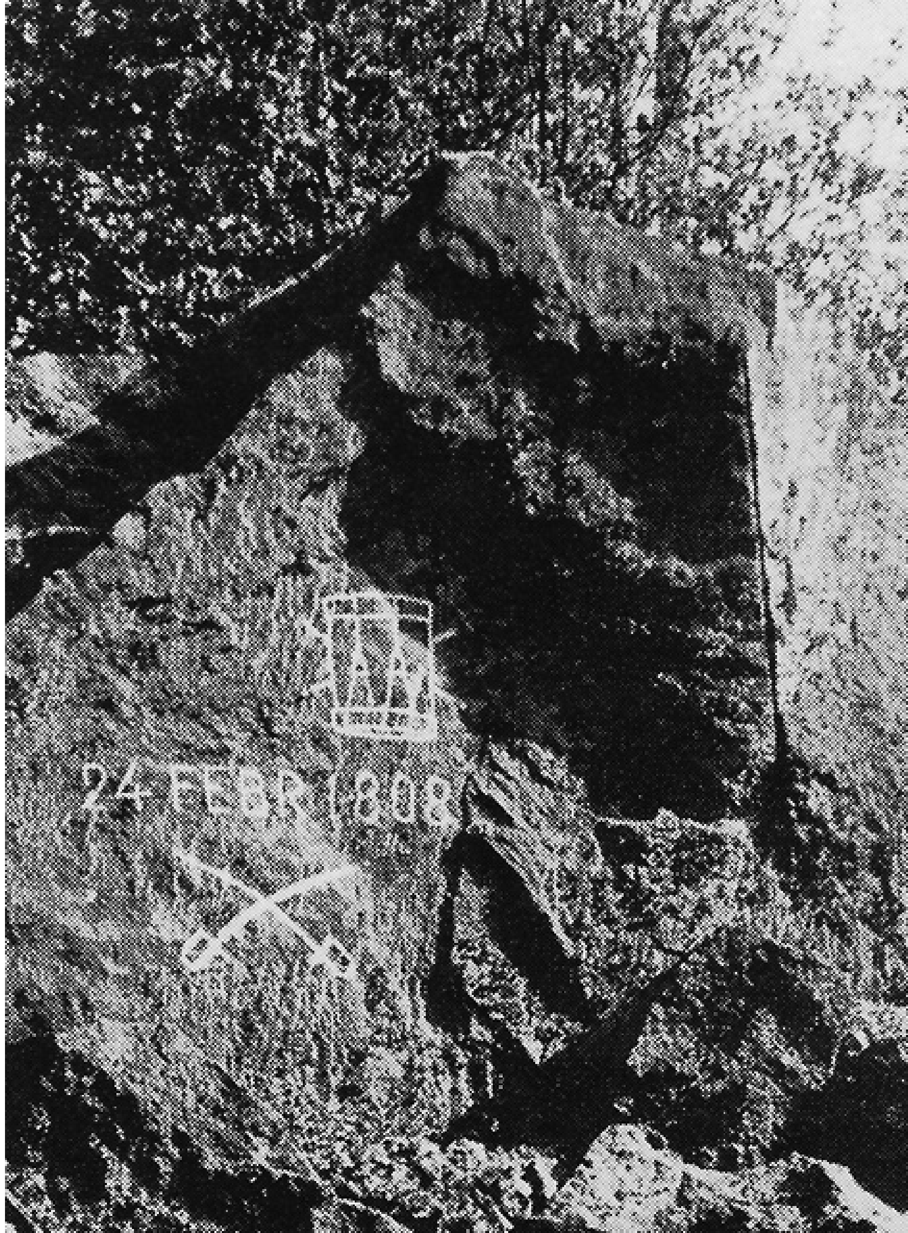
Kaksi venäläistä sotaväenosastoa marssi heti rajanylitystä – siis

vuoden 1808 helmikuun 21. päivää – seuranneina päivinä kohti Pernajaa. Pohjoisempaa reittiä kulkevaa, 3000 miehen vahvuista osastoa johti kenraalimajuri Tutškov. Se lähestyi Pernajaa Elimäen ja Lapinjärven kautta kulkevaa tietä pitkin ja oli helmikuun 23. päivänä pitäjän rajalla Liljendalin puolella, Malmgårdin tuntumassa.

Liljendalista Koskenkylään kulkevan tien puolustaminen oli annettu Porin rykmenttiin kuuluvan, everstiluutnantti K.J. Stjernvallin komentaman 300-miehisen osaston toimeksi. Sen tehtävänä oli estää lukumäärältään kymmenkertaisesti ylivoimaista vihollista hyökkäämästä pohjoisen suunnasta Koskenkylässä olevien Ruotsin armeijan joukkojen kimppuun – jotka olivat tietysti uhattuina myös idästä päin –tai käydä ainakin viivytystaistelua pohjoissuunnalla.

Helmikuun 24. päivän aamuna Kuuskoskella oli noin 25 asteen pakkanen ja kova lumipyry. Everstiluutnantti Stjernvall otaksui venäläisten pysyvän passiivisina ja lähti näin ollen kohti Koskenkylää neuvotellakseen lähimmän esimiehensä kanssa. Tutškovin osasto kävi kuitenkin kello kahdeksan aikoihin aamulla hyökkäykseen; se eteni kolmena rivistönä, joista yksi kulki Liljendalista tulevaa maantietä pitkin ja kaksi pienen Kuuskoski träsk -nimisen järven yli vieviä talviteitä pitkin.

Kun Stjernvall ollessaan matkalla Koskenkylään kuuli Kuuskoskelta ammuntaa, hän kääntyi takaisin. Ylitettyään sillan hän näki Kuuskosken talojen vaiheilla ja välillä omia miehiään lähitaistelussa venäläisten kanssa. Hän käski ajomiehensä ajaa vihollisosastojen välitse oman joukon luo, mutta kovassa vauhdissa reki kaatui kumoon, venäläiset ryntäsivät paikalle ja ottivat Stjernvallin vangiksi. Siihen taistelu päättyi. Porilaiset vetäytyivät jo samana päivänä Kuuskoskelta Orimattilaan. He olivat menettäneet taistelussa kaatuneina, haavoittuneina ja kadonneina 38 miestä, venäläiset 47.

Malmgårdin ja Kuuskosken vaiheilla helmikuun 24. päivänä 1808 käydyn taistelun muisto on säilytetty kaivertamalla Malmgårdsforsenin lähellä sijaitsevaan siirtokiveen taistelusta kertova kirjoitus. Rummun kuva viittaa Porin rykmenttiin.

Voitaneen sanoa, että puolustajat kestivät Kuuskoskella ylivoimaisen vihollisen hyökkäystä niin kauan kuin kohtuudella voitiin vaatia ja että heidän päällikkönsä osoitti huomattavaa henkilökohtaista rohkeutta. He olivat onnistuneet estämään

Tutjkovin etenemisen etelään todennäköisesti niin monen tunnin ajaksi, että vihollinen tästä syystä ei voinut hyökätä Koskenkylässä olevan Ruotsin armeijan osaston selustaan, vaikka tällaista ilmeisesti oli suunniteltu.

Koskenkylässä olevat puolustajien päävoimat olivat helmikuun 24. päivän aamuna siirtyneet joen itäpuolella sijaitsevan asutuksen tuntumasta sen länsirannalla, Pernajanlahden ja Hammarträsketin välillä sijaitseville kukkuloille. Täällä oleskeleviin päävoimiin kuului Uudenmaan rykmentin henkipataljoona sekä hiukan ratsuväkeä, kaikkiaan noin 500 miestä, joita komensi eversti H.H. Gripenberg. Loviisasta päin lähestyvien venäläisten joukkojen vahvuus oli suunnilleen 7500 miestä.

Helmikuun 24. päivän iltapäivänä venäläiset kävivät rintamahyökkäykseen puolustajien päävoimia vastaan, jotka nyt olivat asemissa joen länsipuolella (joki oli paikoin jäässä). Heidät lyötiin takaisin. Toinen venäläinen rivistö oli kuitenkin edennyt Pernajanlahden jäätyneen sisäosan yli Vanhankylän suuntaan. Koska Gripenbergin joukot olivat vaarassa joutua saarroksiin, hän luopui Koskenkylän luona olevasta asemasta ja hänen joukkonsa vetäytyivät taistellen Vanhankylän ja Erlandsbölen kautta länteen päin.

Suomessa olevien Ruotsin valtakunnan joukkojen vt. ylipäällikkö af Klercker luonnehti päiväkäskyssään Koskenkylän puolustajien toimintaa “urhoolliseksi vastarinnaksi”. Koskenkylän – Vanhankylän – Erlandsbölen taisteluissa kärsityistä tappioista ei ole tarkkoja tietoja; niiden otaksutaan jääneen vähäisemmiksi kuin Kuuskosken taistelussa.

Eri lähteissä kuvataan muutamien yksittäisten sotilaiden kohtaloita mm. seuraavasti: Koskenkylän ruukinseurakunnan kuolleiden ja haudattujen luetteloon on helmikuun 24. päivän 1808 kohdalle merkitty: “Venäläiset Kasakat surmasivat erään Uudenmaan Rakuunan Ruukilta Vasaran luo vievällä tiellä Mäen alla ampumalla ja pistämällä häntä useita kertoja - hänet haudattiin Kirkkomaalle täydessä univormussaan.” Tämä nimeltään tuntemattomaksi jäänyt soturi oli mahdollisesti Malmgårdin rakuuna Johan Larsinpoika (Malm eli Malmbeck), joka oli asunut Veckabyssä ja josta on emäseurakunnan kirkonkirjassa

merkintä, että venäläiset olivat surmanneet hänet helmikuun 24. päivänä.

Paikallinen suullinen perimätieto on kertonut mm. siitä, kuinka joukot vetäytyivät Vanhankylän ja Erlandsbölen kautta. Yksi tarinoista koskee rakuuna Isbergiä. Matkalla länteen hän poikkesi kotonaan sanomassa jäähyväiset vaimolleen. Saavuttaakseen toverinsa hän sitten hyppäsi ratsaille niin rajusti, että hänen hevosensa selkä katkesi. Isberg jäi jälkeen joukosta ja venäläiset ampuivat hänet. Vaimo näki torpan ikkunasta, kuinka hänen miehensä kaatui. Paikan nimi on Dödisbacken (“Kuolonmäki”).

Rakuunat Kandelin ja Gammelin ehtivät vetäytymismatkalla käydä Gammelinin torpassa Vanhassakylässä. Silloin tuli tieto, että kasakat olivat jo ehtineet ratsastaa jään yli Greggböleen. Nuo kaksi rakuunaa ratsastivat puolestaan sinne ja kohtasivat Brännbron sillan luona viisi kasakkaa, joista he surmasivat nopeasti kolme ja ajoivat loput kaksi pakoon. Näin seudulla kerrottiin.

Kun sitten Vänrikki Stoolin tarinoiden ensimmäinen sikermä ilmestyi ruotsinkielisenä alkuperäislaitoksenaan vuonna 1848, siihen sisältyi myös runo De två dragonerna (Kaksi rakuunaa). Tällöin alettiin paikkakunnalla yhdistää runon kuvaamat miehet niihin kahteen rakuunaan, joista oli Vanhankylän seudulla kerrottu äsken mainittua tarinaa. Mielikuvitus ja todellisuus yhdistyivät, ja vuosien 1808-09 sodasta tuli täälläkin “Vänrikkien” sota.

8.2. Osana autonomista Suomea ja Venäjän valtakuntaa (1809–1917)

Sitä pitkää historiallista ajanjaksoa, joka käsitti vuodet 1809-1917 ja jota kesti aina Suomen itsenäisyysjulistukseen asti, on jälkeenpäin nimitetty “Venäjän vallan ajaksi”. On kuitenkin tärkeää tähdentää sitä, että Suomella oli tuolloin huomattavan pitkälle menevä itsehallinto. Aivan erityisen luonnollista on, että nimenomaan tässä pitäjänhistoriassa korostetaan, että puheena oleva ajanjakso muodosti autonomian aikakauden. Pernaja ja muu Itä-Uusimaa kuuluivat näet niihin osiin silloista Suomea, joissa innokkaasti puolustettiin niitä arvoja, joita autonomiaan katsottiin sisältyvän, kun se 1800-luvun lopulla näytti joutuvan yhä pahemmin uhanalaiseksi.

Tässä luvussa 8.2 käsitellään kuitenkin aluksi muutamia seikkoja, joiden voidaan katsoa suurelta osin kuuluvan Pernajan sisäisiin poliittisiin oloihin, kuten 1860-luvulta lähtien harjoitettua

kunnallispolitiikkaa ja kielikysymystä. Vuosisadan viimeisestä vuodesta lähtien oli kahden vuosikymmenen ajan paikallisenkin mielipiteenmuodostuksen ja paikallisten kannanottojen tasolla vallitsevana valtakunnallinen politiikka, ja ensiksi mainitut asiat liittyivät nimenomaan valtakunnallisiin yhteyksiin, näin etenkin juuri Pernajan kaltaisessa pitäjässä.

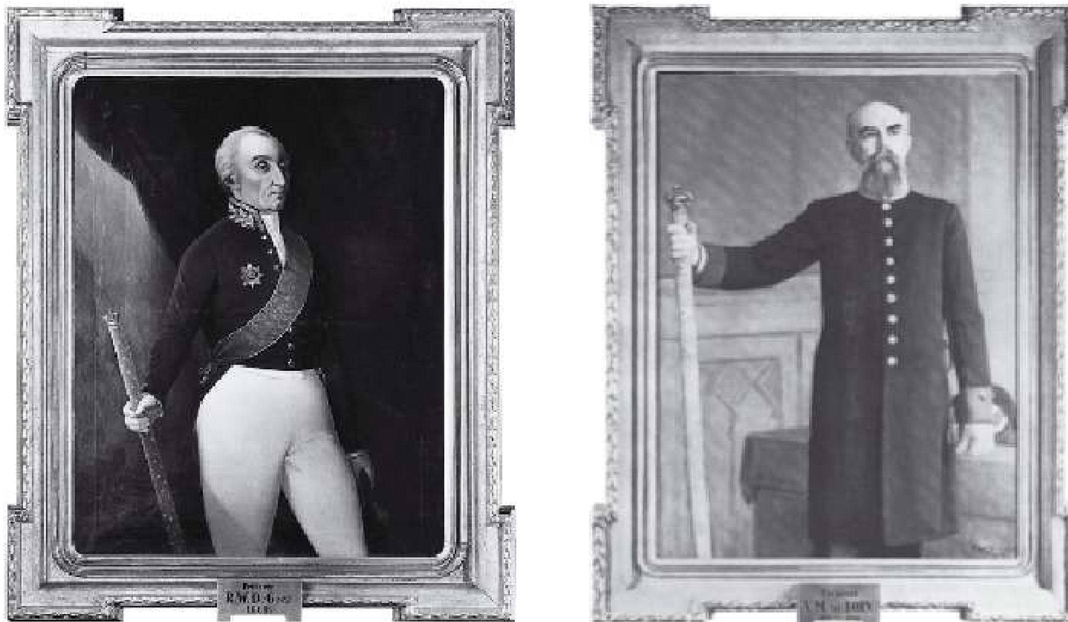
Autonomian aikakauden alkupuolesta todettakoon tässä lyhyesti, että sen poliittiset tapahtumat eivät täkäläisestä paikallisesta näkökulmasta tarkasteltuina ole kovinkaan mielenkiintoisia. Vasta 1860-luvulta lähtien – runsaiden viidenkymmenen miltei huomaamatta kuluneen vuoden jälkeen – alkoi Pernajan poliittisessa historiassa tapahtua todella merkittäviä asioita.

Kartanopitäjän kunnallispolitiikkaa

Vuonna 1865 annettu kunnallisasetus, joka oli maaseudun kunnallishallinnon perustana, sääti, että päätöksentekoelimenä toimivassa kuntakokouksessa tuli äänestykset toimittaa siten, että äänioikeus riippui äänestäjän maksaman kunnallisveron määrästä. Varakkailla kuntalaisilla, erityisesti niillä, joilla oli runsaasti maaomaisuutta, oli useampia ääniä kuin vähävaraisemmilla. Sellainen rajoitus kuitenkin oli, että kukaan ei saanut äänestää enemmällä kuin kuudesosalla kokouksessa mukana olevien kuntalaisten äänten kokonaismäärästä; säädös oli voimassa vuoden 1898 asetukseen saakka, jonka mukaan enimmäismäärä oli 1/15.

Pernajan kuntakokouksen äänestyspöytäkirjoissa on kuitenkin yhteensä vain viisi esimerkkiä siitä, kuinka muutamat harvat äänestäjät pystyivät äänimäärän varallisuudesta riippuvan jakauman takia ratkaisemaan asian vastoin kaikkien äänestäjien enemmistön tahtoa. Yksi tällainen tapaus sattui tammikuun 25. päivänä 1880, kun äänestettiin siitä, annettaisiinko eräälle Thorsbyssä toimivalle kauppiaalle oikeutta oluen myyntiin. Ehdotusta vastusti 13 kokouksessa saapuvilla olevaa kuntalaista, joilla oli yhteensä 302 ääntä, kun taas sitä kannattamaan asettui 29 (rahvaaseen kuuluvaa) kokouksen osanottajaa, joilla oli yhteensä 258 ääntä. Nuo 13 äänestäjää perivät siis voiton, vaikka toisella kannalla oli 29 äänestäjää. Tulokseen vaikutti ratkaisevasti se, että luutnantinrouva Holm, jolla oli

yhteensä 121 ääntä (Sjögårdin, Isnäsin ja Sarvisalon kartanon äänet) sekä eversti Antell, jolla oli 88 ääntä (Tjusterbyn kartanon äänet), kuuluivat juuri noihin lukumäärältään kyllä vähemmistönä oleviin 13 äänestäjään, joilla oli hallussaan äänten enemmistö, 302 ääntä.

Pernajan kartanopitäjä osallistui aktiivisesti Suomen autonomisen suuriruhtinaskunnan valtiolliseen elämään. Tätä osoittaa omalla erityisellä tavallaan se, että Pernajan miehiä oli kolme eri kertaa suuriruhtinaskunnan itsehallinnon korkeimmassa luottamusvirassa. He toimivat maamarsalkkoina, valtiopäivien korkeimman säädyn, Ritariston ja Aatelin, puhemiehinä. Vapaaherra Robert Wilhelm De Geer till Tervik, joka myöhemmin korotettiin kreivin arvoon, oli Suomen ensimmäisten omien, Porvoossa 1809 pidettyjen nelisäätyisten valtiopäivien maamarsalkka. Senaattori, vapaaherra Johan August von Born, Sarvilahden omistaja, toimi maamarsalkkana vuosina 1877-78. Hänen poikansa vapaaherra Viktor Magnus von Born tuli olemaan Suomen viimeinen maamarsalkka. Hän oli sanotussa tehtävässä vuoden 1906 valtiopäivillä, joilla päätettiin siirtyä demokraattisin vaalein valittavaan yksikamariseen eduskuntaan. Mainitut kolme herraa osallistuivat muiden paikallisten

kartanonomistajien tavoin myös pitäjän itsehallinnon johtotehtäviin. – R.W. De Geerin muotokuvan (vasemmalla) on maalannut B.A. Godenhjelm, V.M. von Bornin Eero Järnefelt. Ritarihuone.

Pernajan kartanonomistajat käyttivät siis varsin harvoin hyväkseen sitä ääntenenemmistöä, jonka heidän etuoikeutettu asemansa heille tuotti. Tämä liittyy vanhan ajan kunnalliselämälle ominaiseen piirteeseen, joka näyttää erottavan sitä ainakin jossain määrin myöhemmän ajan kunnallispolitiikasta. Kärjistäen voitaisiin sanoa, että kunnallispolitiikassa on 1900-luvun mittaan tullut olennaiseksi kysymykseksi valta – vallan hankkiminen itselle ja omalle puolueelle (sekä myös sen aatteille). Tässä esitetään muutamia esimerkkejä, jotka osaltaan viittaavat siihen, että asiat olivat 1800-luvun kunnalliselämässä ehkä tässäkin suhteessa hieman toisin.

Kun eversti Kasten Antell valittiin joulukuussa 1878 Pernajan kuntakokouksen puheenjohtajaksi, hän lausui tämän johdosta mm. seuraavaa: “On luonnollista, että kun nyttemmin asun tämän kunnan alueella, en ole voinut jäädä tietämättömäksi niistä velvoitteista, joita kunnallinen itsehallinto asettaa jokaiselle kunnan jäsenelle.” Tässä ilmenee käsitys, jonka mukaan kunnalliset tehtävät olivat ennen kaikkea velvollisuuksia, joita jokaisen niihin kykenevän pitäjäläisen oli otettava suorittaakseen. Samaa näkemystä ilmentävät myös mm. kenraali Robert Ehrnroothin ja paroni V.M. von Bornin toisissa yhteyksissä pöytäkirjoihin sanelemat lausunnot. Viimeksi mainittu henkilö luonnehti kunnan luottamustehtäviä myös “virkistyksen lähteeksi”; hän edellytti tällöin, että Pernajan kunnan asiat sujuivat niin kuin niiden tuli sujua – ja niin kuin ne yleensä sujuivatkin hänen pitkänä puheenjohtajakautenaan.

Ne, jotka johdonmukaisesti epäilevät, että velvollisuuksien täyttämistä koskevien julkilausumien takana piilee itsekäs vallanhalu, eivät tietysti myönnä, että äsken mainituilla Pernajan kunnallismiesten lausunnoilla olisi suurtakaan lähdearvoa. Tällaisesta periaatteellisesta kriittisestä asenteesta poiketen on tässä syytä huomauttaa, että kartanonomistajien suuri vaikutus Pernajan vanhaan kunnalliselämään näyttää kyllä merkinneen vastuun kantamista vähintään yhtä paljon kuin vallankäyttöäkin.

Kun puoluepolitiikka vähitellen sai jalansijaa Pernajan kunnalliselämässä, alkoivat olot muuttua. Vuonna 1908 syntyi Pernajassa kunnallista äänioikeutta koskeva konflikti, joka oli merkkinä uusista virtauksista; asiaa käsitellään tuonnempana siinä valtakunnallista politiikkaa koskevassa yhteydessä, mihin se kuului.

Kunnan eri osien tarpeet kuuluivat niihin kysymyksiin, joista Pernajan kunnallispolitiikassa saattoi syntyä tavallista enemmän erimielisyyksiä. Monet arvelivat, että niihin liittyviä paikallistasolle rajoittuvia tehtäviä pystyisivät parhaiten hoitamaan asianomaiset pitäjän osat itse suhteellisen riippumattomina kunnan keskuselimistä. Päätösvaltaa hajautettiin tällä tavoin johdonmukaisimmin kansakoululaitosta koskevissa asioissa, joissa jokainen koulupiiri oli suurin piirtein itsehallinnollisessa asemassa.

Hajauttamispolitiikka aktualisoitui Pernajassa eräillä muillakin hallinnonaloilla. Tervikin omistaja Robert Ehrnrooth ajoi vuodesta 1869 lähtien sellaista ajatusta, että jokainen kylä tai kartanoyhteisö huolehtisi itse omasta vaivaishoidostaan (eikä sitä varten siis tarvittaisi yhteistä organisaatiota); asiasta keskusteltiin vielä 1890-luvulla. – Tervikissä siirryttiin sanoista tekoihin, kun kartano vuonna 1903 perusti oman “kunnalliskotinsa”, jolle annettiin nimeksi De gamlas hem (“Vanhojen koti”, luku 5.4).

Vilkkainta keskustelua keskittämisen ja hajauttamisen suhteesta käytiin vuosina 1869-92 Hardomin seutukunnan asukkaiden tekemien aloitteiden johdosta. Aluksi keskustelun aiheena oli heidän vaatimuksensa, että he saisivat – makasiinikokouksensa päätöksen mukaisesti – käyttää vapaasti oman lainamakasiininsa voittovaroja paikallisen vuonna 1872 perustetun kansakoulun rahoittamiseen. “Keskittäjien puolueen” vastustuksesta huolimatta Hardomin kulmakunnan väki onnistui saamaan tahtonsa läpi.

Hardomin seudun “hajauttajien puolue”, jota johtivat Lurensin omistaja luutnantti Henrik Lindfors ja Kuggomin virkatalon vuokraaja K.F. Tallberg, meni vielä askelta pitemmälle. Joulukuussa 1873 pidetty makasiinikokous päätti, että puheena oleva pitäjän osa

siitä lähtien "valitsisi niin oman koulunsa johtokunnan kuin oman vaivaishoitohallituksenkin, ja eroaisi siten näissä asioissa kunnan muun osan yhteydestä". Koska koululaitos ja sosiaalihuolto tuohon aikaan tavallisesti käsittivät kaksi kolmasosaa kunnallisesta toiminnasta – kun mittapuuna pidetään niiden osuutta menoista –, tämä Hardomin seudun asukkaiden vaatimus ei ollut kaukana siitä, että alue eroaisi hallinnollisesti kokonaan muusta kunnasta. Sosiaalihuollon osalta hajauttajat joutuivat kuitenkin lopuksi, vuonna 1892, perääntymään.

Taistelu oman seutukunnan etujen puolesta on kuulunut kunnalliselämään varsin elinvoimaisena osana silloinkin, kun hallinnon keskittämisen kannattajat ovat halventavasti nimittäneet sitä nurkkapatriotismiksi. Vaikuttaa aivan ilmeiseltä, että vanhan järjestelmän aikana, ennen vuotta 1918, kiintymys omaan seutukuntaan ja sen etujen vaaliminen merkitsivät normaalisti kunnallispolitiikassa enemmän kuin yhteenkuuluvuus oman sosiaaliryhmän kanssa. Nurkkapatriotismi (myös sanan myönteisessä merkityksessä) kävi enimmäkseen luokkataistelun edellä.

Kielikysymys ei ollut Pernajassa suurikaan ongelma, mutta puukoista oli huolta

Autonomian aikana, siis ennen vuotta 1918, muutti Pernajaan jonkin verran suomenkielistä väkeä. Muuttoliike johti ainoastaan Valkon lastauspaikalla siihen, että alueelle syntyi sellaista väestöä, joka useiden sukupolvien ajan pysyi pääasiallisesti suomenkielisenä. Ne suomenkieliset, jotka 1900-luvun taitteen aikoihin saapuivat Koskenkylän ja Isnäsin kasvaviin sahayhdyskuntiin, ruotsalaistuivat sitä vastoin nopeasti. Sama koski myös mm. kartanoyhteisöjen suomenkielisiä tulokkaita.

Kartanoiden alueilla tapahtuneesta ruotsalaistumisesta mainittakoon esimerkki, josta kertoo Malmgårdin väen suullinen perimätieto: Seudulle saapui vuoden 1870 paikkeilla mies Mäntyharjun pitäjästä Savosta. Hänestä tuli Veckabyn Rååsin tilan lampuoti. Rååsin uusi lampuoti oli kylän ainoa suomenkielinen asukas – kukaan muu kyläläinen ei edes osannut

suomea –, ja hänen oli opeteltava ruotsia tullakseen toimeen. Kaikista hänen jälkeläisistään tuli ruotsinkielisiä, kertoi hänen tyttärentyttärensä myöhemmin, vuonna 1971.

Rååsin lampuodin sopeutumista ruotsinkieliseen ympäristöön voidaan pitää luonteenomaisena sille asenteelle, joka Pernajan rahvaanmiehellä oli vielä 1800-luvun lopulla. Hänelle ei oikeastaan ollut olemassa "kielikysymystä", vaan hän sopeutti kielensä niin käytännöllisesti kuin oli mahdollista ja välttämätöntäkin siinä ympäristössä, johon hän oli joutunut.

Pitäjän ulkopuoliset, kansallistietoisemmat ja taistelunhaluisemmat tarkkailijat eivät sitä vastoin voineet hyväksyä tällaista mukautumista. Jyrkempää asennetta edusti mm. *Uusi Suometar* -lehti, joka julkaisi vuonna 1893 Itä-Uudenmaan sivistysoloja käsittelevän artikkelisarjan.

US valitti sitä, että Pernajan suunnilleen kolmellesadalle suomenkieliselle asukkaalle ei järjestetty suomenkielistä jumalanpalvelusta kuin kerran pari vuodessa. Kunnassa oli viljalti ruotsinkielisiä kansakouluja [keskimäärin yksi kuuttasataa ruotsinkielistä asukasta kohti], mutta ei ainoatakaan suomenkielistä. "Luonnollisena seurauksena suomalaisen väestön sivistysintressien laiminlyömisestä on ollut sen perinpohjainen ruotsalaistuminen", mikä US:n mukaan oli paha epäkohta.

Myöhemmin 1890-luvulla tehtiin Pernajan ruotsalaisuutta vastaan hyökkäyksiä Lapinjärven suunnalta. Siellä toimi suomenkielisessä Latokartanon maanviljelyskoulussa opettaja, joka oli ottanut nimen Wilkku Joukahainen. Hän koetti ensin, vuosina 1897-98, perustaa "Liljendalin suomalaiset" -nimistä yhdistystä, ja helmikuussa 1898 hän tarkasteli kriittisesti Pernajan ruotsalaisuutta.

Tämä tapahtui hänen *Haminan Sanomiin* lähettämässään kirjeessä. Joukahainen oli katsonut voivansa Pernajassa havaita Uudenmaan "viikinkivallan" [tarkoittaa äärimmäisen jyrkkää ruotsalaisuutta] keskukset. Hän luonnehti Creutzien Malmgårdia ja von Bornien Sarvilahtea "viikinkilinnoiksi". Koko viikinkivallan täytyi kuitenkin kirjoittajan mukaan nyt vavahdella Latokartanosta kuuluvan suomalaisuuden aamulaulun kaikuessa, ja ruotsalaisuus oli myös Pernajassa tuomittu pikaiseen häviöön.

Pernajassa näkivät siis jotkut ulkopuoliset ne kaksi ilmiötä, joita on pidetty huomattavimpina "poliittisina" vihollisina, jotka suomenkielisellä nuorisoseuraliikkeellä oli ennen vuotta 1899, nimittäin "ruotsin kielen ja ruotsalaisen yläluokan".

Selvästi julki lausuttu toiveajattelu, jonka mukaan ruotsalaisuus oli "pikaisesti häviävä" Pernajasta ja muualtakin, tuntui vaativan entistä lujempaa vastarintaa. Snellmanin ja Yrjö-Koskisen sekä

monien muiden 1800-luvun loppupuolella ajamat suomalaiskansalliset pyrkimykset saivat täydennykseen ja vastapainokseen suomenruotsalaisen kansallisuusliikkeen, joka oli itse asiassa luonteeltaan ja peruslähtökohdiltaan samantapainen kuin suomalaisuusliikekin. Useat ruotsalaisuusliikkeen johtajat olivat pernajalaisia.

Suomen ruotsalaisuusliikkeen kärkimiehiin kuuluivat Pernajan Koskenkylästä kotoisin oleva Wilhelm Grefberg ja kirkonkyläläinen Viktor Öhberg. He perustivat vuonna 1882 Svenska folkskolans vänner -nimisen yhdistyksen, joka on tukenut suomenruotsalaista sivistystyötä sen eri muodoissa (mm. vuodesta 1998 lähtien Kuggomin koulun pääosakkaana). Suomen ruotsalaisen kansallisuusliikkeen suuri ideologi oli vuodesta 1858 lähtien Axel Olof Freudenthal, joka myöhemmin elämänsä kolmenkymmenen viimeisen vuoden aikana – hän kuoli vuonna 1911 – oleskeli paljon Pernajan pitäjän lounaisosassa, Sarvisalon Kuggaksessa ja Labbyn – Rönnäsin Dalsvikissä.

Kun pitäjään alettiin vuonna 1896 muodostaa nuorisoseuroja, ne ottivat ruotsalaisuustyön ohjelmaansa. Esimerkiksi ensimmäinen niistä, Hardomin seudulla toimiva Bildande Nöjen, asetti tavoitteekseen, että seudun “ruotsalainen rahvas vakaasti säilyttäisi esi-isiensä kielen ja tavat, säilyttäisi ruotsalaisen mielensä ja katsomustapansa”. Tämä oli isänmaallinen velvollisuus mm. siksikin, että se oli tarpeen, jotta säilytettäisiin arvokas “kosketus, joka meidän äidinkielemme ruotsin ansiosta on Suomen ja Skandinavian maiden välillä”.

Sellaista puoluepolitiikkaa, jonka selkeänä tarkoituksena oli työ ruotsalaisuuden hyväksi, olivat Pernajassa aikaisemmin edustaneet lähinnä V.M. von Born ja Kasten Antell. He olivat vuonna 1881 perustaneet Östra Nyland -lehden, joka toimi ensimmäisinä vuosikymmeninään paitsi paikallislehtenä myös yhtenä Ruotsalaisen puolueen (Svenska partiet) tärkeimmistä äänenkannattajista. Viimeksi mainitusta puolueesta tuli vuonna 1906 Ruotsalainen kansanpuolue (Svenska *folk*partiet); nimeen tehty lisäys korosti puolueen sosiaalisen pohjan laajenemista. Pernå-SFP:n – siis puolueen Pernajassa toimivan paikallisosaston – ensimmäisen hallituksen kokoonpano osoittaa niin ikään (tässä käytetään pöytäkirjaan merkittyjä titteleitä), että puolue halusi olla enemmän kuin herrasväen puolue: nimismies (pj.), luutnantin rouva, rouva, neiti, kansakoulunopettaja, tilanhoitaja, kaksi pehtoria, kaksi

talollista, kalastaja, seppä, kauppiaan vaimo ja puusepän vaimo.

Pernajan oloihin vaikutti myös työ, jota tehtiin "ruotsalaisen maan" (den svenska jorden) säilyttämiseksi; tarkoituksena oli siis, että ruotsinkielisten omistamat maatilat pysyisivät esimerkiksi myynnin jälkeen edelleenkin ruotsinkielisten omistuksessa. Tällaista työtä varten muodostettiin vuonna 1907 palstoitusyhtiö Ab svenska småbruk och egna hem ("Osakeyhtiö ruotsalaiset pientilat ja omakotitalot"). Sen mittavimpiin aikaansaannoksiin kuuluivat Sarvisalon suuren kartanon ostaminen vuonna 1914 ja tämän jälkeen seurannut kartanon maiden palstoitus maatalous- ja kalastustiloiksi, joita muodostui puolisensataa ja jotka saivat ruotsinkieliset omistajat. "Ruotsalaisen maan" hyväksi tehty työ kuului osana pyrkimyksiin, joiden tavoitteena oli yhtenäisten ja elinvoimaisten ruotsinkielisten asutusyksiköiden säilyttäminen Suomessa. Suomenkielisellä taholla ei täysin ymmärretty näitä pyrkimyksiä, vaan niitä pidettiin eristäytymispolitiikkana; näin niihin suhtauduttiin sekä 1910-luvulla että myöhemmin 1940-luvulla.

Pernajan kunnan päätöksentekijät saivat 1910-luvulla aihetta keskustella suomen- ja ruotsinkielisen väestön "mentaliteetissa" mahdollisesti ilmenevistä eroista. Kyse oli ns. puukonkantokiellosta. Uudenmaan läänin kuvernööri tiedusteli elokuussa 1912 kaikilta läänin kunnilta, katsoivatko ne, että olisi välttämätöntä kieltää puukon ja muiden aseiden kantaminen julkisissa tilaisuuksissa. Pernajan kunnanvaltuusto päätti 30.12. 1912 yksimielisesti antaa lausunnon:

Kokemus on osoittanut, sanotaan lausunnossa, että pitäjän omat syntyperäiset ruotsinkieliset asukkaat harvoin – tuskin koskaan – tarttuvat puukkoon tai muuhun aseeseen haavoittaakseen toista ihmistä tai tappaakseen hänet. Näin ollen ei ole tarpeen kieltää pernajalaisia kantamasta puukkoa. Mutta on tapahtunut sellaista, että "sekalaiseen irtaimeen väkeen kuuluvat henkilöt, jotka ovat kirjoilla muissa kunnissa ja oleskelevat täällä vain tilapäisesti, ovat syyllistyneet tällaiseen aseiden väärinkäyttöön, mikä on johtanut jopa tappoihin." Viimeksi mainittu huomautus viittasi tappoon, joka oli tapahtunut helmikuussa 1912 Tjusterbyn kartanon alaisuuteen kuuluvassa Granön torpassa pidetyissä tansseissa. Mainitusta rikoksesta epäiltyinä oli vangittu kaksi suomenkielistä miestä, joista toinen oli kotoisin Tammelasta ja toinen Elimäeltä.

Vaarana oli, että paikkakunnan vanha ruotsinkielinen väestö saattoi yleistää sellaisten tapausten kuin Granössä tapahtuneen tapon (ja aikaisemmin tässä esityksessä mainittujen Valkossa sattuneiden väkivaltarikosten) antamat vaikutelmat yleiseksi käsitykseksi, jonka mukaan suomenkielisillä oli enemmän taipumusta väkivaltaisuuteen kuin ruotsinkielisillä.

Tällöin ruotsinkieliset voivat myös tulla idealisoineeksi omaa kansan- ja kieliryhmäänsä. Mutta tämä oli miltei väistämätöntä, kun kerran oli puhuttava "kansanluonteiden" välisistä eroista, Pernajassa niin kuin muuallakin, silloin niin kuin myöhempinäkin aikoina.

Uskollisuudenosoituksia hallitsijalle – ja alkavaa vastarintaa

Niistä Venäjän keisareista, jotka samalla olivat Suomen suuriruhtinaita, sai Aleksanteri II monia kunnianosoituksia Pernajassa niin kuin muuallakin. Tämä pohjautui osaksi perittyyn vanhaluterilaiseen alamaisuuteen esivaltaa kohtaan (pernajalaisethan olivat osoittaneet sitä myös vuoden 1800 aikoihin, silloin uskollisuutena kuninkaalle), osaksi siihen, että Aleksanterin toimiin oltiin tyytyväisiä, koska hän oli osoittanut kunnioittavansa Suomen autonomiaa. Tämä oli ilmennyt monin tavoin, mm. siinä, että hän oli vuonna 1863 kutsunut valtiopäivät koolle. Tässä muutamia esimerkkejä keisarin saamista uskollisuudenosoituksista.

Kun Aleksanteri II oli joutunut, kuten jo aikaisemminkin, murhayrityksen kohteeksi, mutta vielä kerran selvinnyt hengissä, järjestettiin Pernajassa huhtikuussa 1879 hänen pelastumisensa johdosta kiitosjumalanpalvelus. Helmikuussa 1880 pernajalaiset viettivät hänen hallituksensa 25-vuotisjuhlaa; siihen kuului mm. kirkossa pidetty juhlallinen rukoushetki. Rukouksen jälkeen ilmoitettiin "taivasalle kokoontuneelle tuhatlukuiselle yleisölle" pitäjän hätäapurahaston hyväksi toimitetun keräyksen tulokset; rahasto oli saanut oikeuden käyttää nimityksessään Aleksanteri II:n nimeä. Lopuksi kohotettiin eläköönhuutoja sekä Vårt land (Maamme-laulu), "jonka laulamiseen osallistui muutamia satoja koululapsia". – Juhlasta jäi pysyväksi muistoksi sellainen tapa, että Pernajan kunnan tilinpäätökseen liittyi sadan vuoden ajan säännöllisesti selonteko Aleksanteri II:n rahaston taloudellisesta asemasta.

Aleksanteri II:n kuoltua vuonna 1881 tuli suomalaisten lämpimien tunteiden kohteeksi hänen miniänsä, Aleksanteri III:n tanskalainen puoliso. Keisarillinen huvijahti pistäytyi yhdellä Suomenlahden pohjoisrannikolle suuntautuneella kesäristeilyllään heinäkuussa 1884 Loviisanlahdelle ja sivuutti läheltä Fantsnäsin ja Köpbackan. Paikalliset asukkaat (pääasiassa loviisalaiset) ja kesävieraat ojensivat keisarinnalle sinivalkoisen kukkavihon, jonka nauhassa luki "Till vår älskade Storfurstinna" ("Rakastetulle Suuriruhtinattarellemme"). On huomattava, ettei korkea-arvoinen vieras siis saanut kunnianosoituksia Venäjän keisarinnana, vaan Suomen suuriruhtinaskunnan päämiehen puolisona. Tällaisen asennoitumisen vuoksi oli johdonmukaista, että hallitsijaparia kunnioittamaan kokoontunut yleisö päätti – asiasta hetken keskusteltuaan – kohottaa

Keisarihymnin (“Jumala suojelkoon tsaaria”) asemesta laulun Vårt land.

Edellä selostettujen kaltaiset hallitsijan saamat kunnianosoitukset esitettiin siis sillä tavoin, että niiden muoto osoitti tärkeää eroa Venäjään ja venäläisiin. Ne eivät kohdistuneet keisariin, keisarinnaan eivätkä keisarikuntaan, vaan nimenomaan suuriruhtinaaseen, suuriruhtinattareen ja autonomiseen isänmaahan.

*

Suuri osa Suomen kansasta alkoi 1890-luvun kuluessa yhä enemmän menettää luottamustaan keisari-suuriruhtinaaseen ja ylipäänsä Venäjän valtion johtoon. Olennaisin tähän vaikuttanut seikka oli konflikti, joka koski Suomen valtiopäivien ratkaisevaa osuutta Suomea koskevaan lainsäädäntöön. Keisari-suuriruhtinas oli itsekin mm. vahvistaessaan vuoden 1869 valtiopäiväjärjestyksen todennut, että valtiopäivien valtaoikeuksia koskevat säädökset olivat “järkähtämättömänä perustuslakina”.

Sarvilahden linnaan asetettiin vuonna 1900 muutamia lasimaalauksia, mm. hallitsijoiden muotokuvia. Keisari-suuriruhtinaista ovat täällä mukana vain Aleksanteri I ja Aleksanteri II, ne kaksi, joiden katsottiin suhtautuneen Suomeen erityisen myötämielisesti. Vuodesta 1894 alkaen hallinnut Nikolai II puuttuu; hänen poisjättämistään on pidettävä poliittisena mielipiteenilmauksena. Valok. J. Lindroth 1996.

Keisari-suuriruhtinas ja hänen johtamansa Venäjän hallitus siirtyivät vuonna 1890 perustuslainvastaiseen politiikkaan antamalla Suomen oloja koskevia määräyksiä julistuksina eli manifesteina, jotka olivat syntyneet Suomen valtiopäivien saamatta osallistua asianmukaisella tavalla niiden laatimiseen. Ensimmäinen niistä oli postimanifesti, joka annettiin 12.6. 1890 ja jolla Suomen postilaitos siirrettiin osittain Venäjän sisäministeriön alaisuuteen; erityinen symbolinen merkitys oli sillä, että suomalaisten postimerkkien käyttäminen ulkomaille menevissä postilähetyksissä kiellettiin.

Pernajassa, kuten eräissä muissakin kunnissa, reagoitiin

näkyvästi postimanifestiin. Pernajan kunnan päätöksentekijät päättivät 29.12. 1890 yksimielisesti lähettää aluksi vetoomuksen vuonna 1891 istuntonsa aloittavien valtiopäivien itäuusmaalaisille edustajille. Heille annettiin “luottamuksellinen kehotus koettaa saada aikaan, että toimenpiteet, joihin oli ryhdytty meidän perustuslakiamme ja valtiollista asemaamme vastaan, peruutettaisiin”.

Vuoden 1891 valtiopäivät eivät kuitenkaan onnistuneet saamaan aikaan postimanifestin peruuttamista. Pernajan kunnan kannanotto oli silti tulevaisuuden kannalta hyvin merkittävä: Esittämällä sen kunta asettui perustuslain puolustajien riviin. Pernaja liittyi mukaan rauhanomaiseen taisteluun, jota vähitellen alettiin nimittää mm. laillisuustaisteluksi ja passiiviseksi vastarinnaksi.

Keisari-suuriruhtinas antoi 15.2. 1899 helmikuun manifestin, joka rajoitti huomattavasti Suomen valtiopäivien valtaoikeuksia. Ne eivät tästä lähtien saaneet enää päättää esimerkiksi Suomen sotalaitosta koskevista asioista. Manifestin antamisesta alkoi Suomen historian vaihe, jota on nimitetty ensimmäiseksi sortokaudeksi (1899-1905); se kuuluu osana pitempään ajanjaksoon, jota nimitetään sortovuosiksi (1899-1917).

Pernajassa helmikuun manifestia pidettiin siihen asti pahimpana perustuslakiin kohdistuvana loukkauksena. Aikalaisten todistusten mukaan pitäjäläiset olivat surullisia ja masentuneita. Vanhankylän - Koskenkylän seudun asukkaat mm. pitivät kokouksen, jossa nuorisoseuran puheenjohtaja V.B. Meinander puhui “isänmaan nykyisestä surullisesta tilasta”, kuten kokouksen sihteeri Otto I. Nyholm pöytäkirjassa määritteli hänen käsittelemänsä aiheen. Kokous, “joka oli luonteeltaan kokonaisuudessaan sangen vakava”, päätettiin laulamalla Vårt land.

Maassa oli vallitsevana käsitys, jonka mukaan keisari-suuriruhtinas oli joutunut pahansuopien neuvonantajien harhaanjohtamaksi. Tästä syystä kerättiin maaliskuussa 1899 kaikkialta Suomesta nimiä – yhteensä enemmän kuin 500 000 –

hallitsijalle annettavaan adressiin, jonka luovuttamisen toivottiin selvittävän tilanteen. Loviisasta saatiin adressiin suhteellisesti enemmän allekirjoituksia kuin mistään muusta maan kunnasta (siis suhteessa kunnan asukaslukuun).Tätä pidettiin sekä kaupungissa että sitä ympäröivällä maaseudulla merkkinä siitä, että laillisuustaistelulla oli paikkakunnalla vankka kannatus. Pernajassahan asutus oli mm. saaristossa hajanaista, ja kun nimet kerättiin pitäjästä kelirikkoaikaan sattuneen viikon kuluessa, niitä ei tietenkään täältä voitu saada suhteellisestikaan yhtä runsaasti kuin Loviisasta. Pian ilmeni kuitenkin muilla tavoin, että pitäjän väestön syvät rivit osallistuivat passiiviseen vastarintaan (tästä kerrotaan jäljempänä erityisessä sitä käsittelevässä alaluvussa). Vastoinkäymiset eivät lamauttaneet taistelutahtoa, ei sekään, että keisari kieltäytyi ottamasta suurta adressia vastaan.

Nimismiehiä heittäytyi bobrikoffareiksi ja laukkuryssiä epäiltiin juonittelusta

Venäläinen sortopolitiikka, joka alkoi vuonna 1899 annetusta helmikuun manifestista ja kehittyi sen jälkeen yhä jyrkemmäksi, vaikutti eri tavoin myös paikallisyhteisöihin. Sortohallinnon näkökulmasta oli tärkeää, että valtiovallan edustajana pitäjässä – siis nimismiehenä – oli henkilö, joka taisteli innokkaasti perustuslaillisia, siis laillisuuslinjan kannattajia, vastaan.

Pernajalaisten näkökulmasta sortopolitiikan komentojärjestyksessä oli seuraavat asteet: kenraalikuvernööri Nikolai Bobrikov (1898-1904), hänen alapuolellaan Uudenmaan kuvernööri Mihail Kaigorodov (1901-05) ja tämän käskyläisenä Pernajan - Liljendalin piirin nimismies.

Kun Kaigorodov oli maaliskuussa 1901 nimitetty Uudenmaan läänin lääninhallituksen päämieheksi, hän erotti sortohallinnon kannalta virkaan sopimattomaksi osoittautuneen Pernajan nimismiehen Bernhard Wernerin. Tämän seuraajiksi tuli nyt muutamia vankkoja bobrikoffareita, kuten tällaisia sortovallan

alttiita palvelijoita nimitettiin: Karl Georg Lindvall (vt. nimismiehenä 1901-02, toimi samalla Lapinjärven - Ruotsinpyhtään piirin vakinaisena nimismiehenä), Aug. A. Mittler (1902), Alfons Synnerberg (1903-04, sen jälkeen poliisikomisariona Loviisassa) ja aikaisemmin kuritushuonevankien opettajana toiminut Konstantin Reinhold Wahlbeck (vt. nimismiehenä helmikuusta marraskuuhun 1905). Lindvallille ja Synnerbergille nimismiespiirin asukkaat kerta kaikkiaan vain ilmoittivat, ettei paikkakunnalla ollut huoneita heille vuokrattaviksi. Molemmat joutuivat siis pakosta asettumaan Loviisaan, missä he saivat kuulla vihellyksiä ja pistopuheita; lisäksi heidän ikkunansa lyötiin rikki ja heidän asuintalojensa seiniin maalattiin venäjän kielen sana Izmenniki ("Petturit").

Kysymys laukkuryssien – siis venäjänkarjalaisten kulkukauppiaiden, joista Pernajassa käytettiin nimitystä arkangeliter, – suhteesta Bobrikovin järjestelmään jäi aikalaisille melko lailla hämärän peittoon, eikä siihen ole jälkimaailmankaan ollut helppo saada valaistusta. Pernajan kunnalliset viranomaiset olivat 1870-luvulta lähtien pitäneet laukkuryssiä silmällä, sillä kiertelevistä muukalaisista oli esitetty valituksia, koska heidän kauppapuuhansa olivat osaksi jotakuinkin salamyhkäisiä ja koska heidän katsottiin vaarantavan paikkakuntalaisten terveyden ja moraalin mm. levittämällä sukupuolitauteja.

Laukkuryssien puuhat, joita paikkakuntalaiset pitivät epäilyttävinä, kävivät 1890-luvulla vielä epäilyttävämmiksi. Keväällä 1891 tuli Uudenmaan eri kunnista ilmoituksia, että muukalaiset levittivät huhuja, joiden mukaan oli odotettavissa yleinen maanjako niin pian kuin "Venäjän laki" olisi saatettu voimaan Suomessakin. Östra Nyland kirjoitti 17.2.1891: "Juttuja maanjaosta on liikkunut erityisen viljalti Pernajassa."

Vuonna 1899, parin kuukauden kuluttua helmikuun manifestin julkaisemisesta, Pernajan kunta otti syntyneissä uusissa poliittisissa oloissa esille kysymyksen laukkuryssistä ja maanjakoa koskevista huhuista. Kuntakokouksen puheenjohtaja V.M. von Born lausui

tällöin julki paikkakuntalaisten yleisen käsityksen “laukkuryssistä, joita Bobrikov järjestelmällisesti lähettää horjuttamaan laillista yhteiskuntajärjestystä ja raivaamaan tietä venäläistämiselle.”

Pernajan kuntakokous kielsi 28.4. 1899 kunnan asukkaita 50 markan sakon uhalla majoittamasta kulkukauppiaita ja muita asiattomia henkilöitä, joiden voitiin epäillä levittävän perättömiä ja yleistä järjestystä häiritseviä huhuja. Kiellossa ja Pernajan kunnan myöhemmissä samansuuntaisissa toimenpiteissä yhdistyi kaksi pyrkimystä: toisaalta kartanonomistajat vastustivat pakkotoimin suoritettavaa maanjakoa, toisaalta pitäjäläiset ylipäänsä halusivat vastustaa Bobrikovin järjestelmää.

Pernajan kunta kielsi vuosina 1899-1901 useaan kertaan laukkuryssien majoittamisen, mutta kuvernöörinvirasto julisti joka kerta kiellot mitättömiksi, mikä ei ole kovinkaan yllättävää. Muutamin paikoin, lähinnä Pitkäpäässä ja Tetomissa, jotkut kyläläiset suhtautuivat suopeasti laukkuryssiin, niin että nämä voivat säännöllisesti majoittua heidän luokseen ja näin luoda itselleen tukikohtia. Muualla pitäjässä väestö kuitenkin suhtautui heihin torjuvasti niin kuin kunnan päätöksentekijätkin. Vuoden 1901 jälkeen ei Pernajassa enää esitetty ilmoituksia venäjänkarjalaisten kulkukauppiaiden epäilyttävistä toimista. Silloin passiivinen vastarintaliike joutui kiinnittämään huomionsa toisiin, suurempiin ongelmiin, jotka koskivat varsinkin Suomen omaa sotaväkeä (asiaan palataan tässä esityksessä aivan kohta).

Bobrikoffari Vanhankylän postissa

Postilaitokseen liittyvät seikat kuuluivat aina vuoden 1890 postimanifestista alkaen merkittävänä osana sortopolitiikkaan ja sitä vastaan käytyyn taisteluun. Suomen omien postimerkkien käyttöä rajoitettiin muutamaan otteeseen, ja toukokuun 2. päivänä 1901 se kiellettiin kokonaan. Postimerkit, joiden hinnat oli määritelty markkoina ja penneinä ja joissa oli Suomen suuriruhtinaskunnan

leijonavaakuna, poistettiin käytöstä ja korvattiin merkeillä, jotka oli hinnoiteltu Venäjän rahajärjestelmän mukaisesti ja joihin oli painettu keisarikunnan kaksoiskotka. Suomalaisille oli periaatteellisista syistä tärkeää, että he voivat osoittaa paheksuvansa moista menettelyä. V.M. von Born julkaisi Hufvudstadsbladetissa ja eräissä muissa lehdissä ilmoituksen, jossa hän tiedotti, ettei hän ottanut vastaan lähetyksiä, joissa käytettiin venäläisiä postimerkkejä. Mikäli hänelle osoitettavia kirjeitä ja paketteja ei voitu merkittää suomalaisittain, ne oli lähetettävä merkittämättöminä; paroni lupasi tällöin lunastaa ne maksamalla kaksinkertaisen postimaksun, kuten määräykset edellyttivät. Passiivisen vastarintaliikkeen äänenkannattajina toimivat lehdet katsoivat hänen näyttäneen kansalaisille hyvää esimerkkiä.

Postikysymyksen periaatteellinen puoli koski siis perustuslain rikkomista ja Suomen kansallisten symbolien syrjäyttämistä. Poliittiselta kannalta taas postikysymys oli laillisuustaistelussa tärkeä asia siksi, että oli koetettava mahdollisimman pitkälti estää epäluotettavien henkilöiden työskentely postilaitoksen palveluksessa – vaikkapa vain paikallisissakin tehtävissä. Tällöin ajateltiin postivirkailijoita, jotka olivat valmiita ilmoittamaan sortojärjestelmän edustajille, minkälaisia lähetyksiä posti oli saanut kuljetettavikseen, tai avaamaan passiivisen vastarintaliikkeen osanottajiksi tiedetyille henkilöille lähetettyjä ja heidän lähettämiään kirjeitä.

Pernajassa oli vuonna 1901 kolme valtion postiasemaa, jotka toimivat Skinnarbyssä, Kirkonkylässä ja Vanhassakylässä. Viimeksi mainittu asema palveli siihen aikaan pitäjän koko länsi- ja lounaisosaa, ja sitä oli vuodesta 1893 lähtien hoitanut August Lindholm, joka oli muuttanut paikkakunnalle Ruotsista. Hän piti kylässä myös kauppaa ja hoiti yhteen aikaan puhelinkeskustakin. Pernajan kunnan johtavat päätöksentekijät olivat keväällä ja kesällä 1901 saaneet tietoja, joiden katsottiin selvästi osoittavan, että Lindholm “harjoitti vakoilua ja teki salaisia ilmiantoja” Bobrikovin

hallinnon laskuun. Passiivisen vastarintaliikkeen kannalta oli erityisen vaarallista se, että Vanhankylän postiasemalla voitiin tutkia mm. Malmgårdin omistajan G.Ph. Creutzin, Greggbölessä asuvien Valter ja Gregorius Meinanderin sekä Tjusterbyn omistajan Kasten Antellin lähettämä ja heille lähetetty posti.

Pernajan kuntakokous päätti 2.9. 1901 pyrkiä siihen, “että Vanhankylän nykyinen postinhoitaja korvataan toisella henkilöllä[...] mikä on myös kirjesalaisuuden säilyttämisen vuoksi osoittautunut välttämättömäksi”. Kokous päätti myös, että kunta huolehtisi toistaiseksi [valtion asemesta] Vanhankylän uuden postinhoitajan palkkauksesta.

Vanhankylän postin kunnallistaminen järjestyi seuraavalla tavalla: Suomen postilaitoksen päällikkö, jona tuolloin oli passiivisen vastarinnan kannattaja, voi todeta, että kunta oli päättänyt ottaa postiaseman haltuunsa ja huolehtia sen toiminnan rahoituksesta. Tällöin hän voi päättää – säästäväisyyssyihin viitaten – lakkauttaa Vanhassakylässä toimivan valtion postiaseman ja vapauttaa sen siihenastisen johtajan Lindholmin virasta. Näin tapahtuikin. Vanhankylän postinhoitajaksi tuli marraskuun 1901 alussa Otto I. Nyholm, joka oli luotettava laillisuusmies. (Jonkin ajan päästä, 1.3. 1902, jolloin Suomen postilaitosta vielä johti vastarintaliikkeen kannattaja, alettiin postinhoitajan palkka jälleen maksaa valtion varoista.) Uudenmaan läänin kuvernööri Kaigorodov yritti muutaman kerran järjestää niin, että hänen apurinsa August Lindholm asetettaisiin uudelleen virkaansa, mutta turhaan. – Lindholm muutti jonkin ajan kuluttua pois pitäjästä.

Pernajassa sattui siis vuonna 1901 kaksi poliittista tapahtumaa, joissa kunnan sekä Suomen passiivisen vastarintaliikkeen voidaan katsoa perinneen osittaisen voiton: bobrikoffari saatiin erotetuksi Vanhankylän postista, ja luultavasti myös laukkuryssät poistuivat pitäjästä.

Kunnantalo ja pitäjänkirkko vastarintaliikkeen näyttämöinä

Syksystä 1901 lähtien joutuivat Pernajan kunta ja pitäjän papisto olosuhteiden pakosta – kunta jatkuvasti ja papisto muutaman kerran – ottamaan kantaa Suomen sotalaitosta koskeviin suuriin kiistakysymyksiin. Venäjän hallitus oli helmikuun manifestin yksipuolisilla tahdonilmauksilla riistänyt Suomen valtiopäiviltä sen päätösvallan, mikä niillä oli siihen asti ollut sotilasasioissa. Seuraavana askeleena oli ns. asevelvollisuusjulistus, jonka keisari vahvisti 12.7. 1901.

Julistuksen oli pääasiallisesti laatinut Venäjän hallitus, joka oli tällöin täysin sivuuttanut Suomen valtiopäivät. Niinpä se ensinnäkin rikkoi perustuslakia, kun vuonna 1878 säädettyä Suomen asevelvollisuuslakia muutettiin ilman valtiopäivien myötävaikutusta. Toiseksi julistuksessa määrättiin – ja tämä oli aivan uutta –, että suomalaisten asevelvollisten oli tarvittaessa palveltava myös venäläisissä joukoissa missä tahansa Venäjällä. Suomessa reagoitiin julistukseen mm. keräämällä nimiä vielä toiseen kansalaisadressiin. Ns. asevelvollisuusadressiin saatiin noin
500 000 allekirjoitusta. Pernajassakin hyvin monet osallistuivat tähän protestiin.

Kommunal i Pernå kommun adress 18/3 99 till H. M. Kejsaren-Storfursten 343

Karl Andersson	landbonde
Johannes Wirén.	Skräddar Mästare.
Viktor Anderson	landbonde Son
Alfred Linros	sågarbetare
Olga Johanson	Lanbonedotern
Karl Karlsson	Sågarbetare
Olga Wicktorsdotter	landbonde dotter
Karl Magnus Lönnfors	inhysning
Gustaf Wikman	Sågarbetare
Wilhelm Lagerstam	Sågarbetare
Edv. Hellsten	Maskinist
Fanny Nyman	Arbetaredotter
Karl Savenius	Sågarbetare
A. O. Hjorth	Trädgårdsmästare
Carl Hinnars	Trädgårdsmästare.
V. Johansson.	Inspektor
Amanda Johanson	Inspektorska
Abraham Nanring	Myllari

Ote vuoden 1899 Suuresta adressista, Kansallisarkisto. Tämä sivu on yksi niistä, joilla on pääasiallisesti Koskenkylän seudun asukkaiden nimikirjoituksia. Wirén, Wikman ja Savenius kuuluivat myöhemmin vuonna 1906 perustetun Forsby arbetarföreningin

johtohenkilöihin. Yhdellä kahdeksastatoista allekirjoittajasta on suomenkielinen ammattinimike. Suhde 1:18 kuvaa jokseenkin hyvin suomenkielisten senaikaista osuutta pitäjän väestöstä.

Pernajassa oli tähän asti toimitettu asevelvollisuuskutsunnat vuoden 1878 lain mukaisesti, ja ne olivat sujuneet ongelmitta. Kutsuntaan oli vuosittain osallistunut puolisensataa pitäjän nuorukaista. He olivat yhdessä kutsunnanalaisten Liljendalin, Lapinjärven, Ruotsinpyhtään ja Loviisan nuorten miesten kanssa kokoontuneet kutsuntatoimitusta varten Loviisan kaupunkiin; mainitut viisi kuntaa muodostivat yhdessä sotilaspiirin. Lääkärintarkastuksessa hyväksytyt olivat sitten vetäneet arpaa siitä, otettiinko heidät palvelukseen vai vapautettiinko heidät siitä.

Toimitusta valvoi kutsuntalautakunta, johon kuului kolme vakinaista jäsentä virkansa puolesta ja lisäksi vahvistuksena, kuten sanottiin, kolme kunkin sotilaspiirin kunnan valitsemaa jäsentä; yhtenä viimeksi mainituista kolmesta oli aina kunnallislautakunnan esimies. Säädösten mukainen kutsunta edellytti vuoden 1878 lain mukaan tällaisen ns. vahvistetun kutsuntalautakunnan mukanaoloa, eikä 12.7. 1901 annettu julistus ollut tässä suhteessa tuonut muutosta.

Erityisesti vahvistettua kutsuntalautakuntaa koskevat määräykset antoivat kunnille mahdollisuuden esittää vastalauseensa laittomanjulistuksen johdosta ja koettaa estää Bobrikovin hallintoa soveltamasta sitä.

Pernajan kuntakokous käsitteli syyskuun 2. päivänä 1901 ensimmäisen kerran saman vuoden heinäkuun 12. päivänä annettuun asevelvollisuusjulistukseen liittyvää asiaa. Kunnallislautakunnan esimies maisteri Gregorius Meinander oli toimittanut kokouksen puheenjohtajalle V.M. von Bornille kirjelmän, jonka sisältö oli lyhyesti selostettuna seuraava: Asevelvollisuusjulistus oli syntynyt Suomen perustuslakien vastaisessa järjestyksessä. Tästä syystä Meinander, joka kunnallislautakunnan esimiehenä virkansa puolesta kuului vahvistettuun kutsuntalautakuntaan, ilmoitti katsovansa, ettei hän voinut osallistua millään tavoin sen työskentelyyn. Useat kokouksessa puheenvuoroja käyttäneet kuntalaiset tukivat Meinanderin tulkintaa, jonka mukaan julistus oli perustuslain vastainen. Kokous hyväksyi sitten yksimielisesti lausunnon, jossa todettiin, etteivät uudet asevelvollisuusmääräykset olleet

lainvoimaisia ja ettei niitä tultaisi noudattamaan.

Seuraavan askeleen Pernajan kunta otti tammikuun 8. päivänä 1902 pidetyssä kuntakokouksessa. Kunta oli kaksi kuukautta aikaisemmin saanut kuvernöörinvirastolta kehotuksen valita vahvistetun kutsuntalautakunnan jäsenet. Kuntakokous, johon osallistui 24 kunnan asukasta, päätti yksimielisesti kieltäytyä ja merkityttää pöytäkirjaan, ettei se voinut toimittamalla kehotuksen mukaisen valinnan "myötävaikuttaa selvään laittomuuteen".

Valtion viranomaiset lähettivät 11.2. 1902 Pernajan kutsuntaluettelon kunnallislautakunnan esimiehelle Meinanderille; hänen tehtävänään oli tarkastaa luettelo ja toimittaa se edelleen pitäjän papistolle kirkossa kuulutettavaksi. Meinander kieltäytyi, ja kuntakokous hyväksyi 7.4. 1902 jälkikäteen hänen menettelynsä, koska se oli kokouksen 2.9. 1901 tekemän päätöksen mukainen.

Vuoden 1902 alkupuolella tuli Uudenmaan läänin kuvernööriltä Kaigorodovilta Pernajan kunnalle yhteensä neljä eri kehotusta kutsuntalautakunnan jäsenten valitsemiseen. Kuntakokouksen puheenjohtaja von Born välitti joka kerta vähät kehotuksista eikä kutsunut kokousta koolle moista vaalia toimittamaan. Kuvernööri oli määrännyt hänelle uhkasakon, joka korotettiin vähin erin 500 markasta 10 000:een. Kun von Born siitä huolimatta kieltäytyi noudattamasta määräystä, asetettiin kunnalle puolestaan
15 000 markan uhkasakko [sen määrä vastasi suunnilleen kunnan senaikaisen tulo- ja menoarvion loppusummaa]. Kuntakokous, jossa sillä kertaa johti puhetta G.Ph. Creutz, antoi 9.6. 1902 von Bornin tehtäväksi esittää valitus kuvernöörin toimenpiteistä ja nostaa niiden johdosta syyte.

Pernajan kunnan jättämien valituskirjelmien ym. asiakirjojen käsittely kesti kauan. Sillä välin kunta ehti muutaman kerran toistaa kieltäytymisensä, ja myös pitäjän papisto joutui ottamaan kantaa asiaan.

Lain mukaan kutsuntajulistus ja kutsunnanalaisten luettelo tuli kuuluttaa saarnastuolista asianomaisten noudatettaviksi.

Arkkipiispa, Porvoon piispa ja muut ylemmät kirkollishallinnon päätöksentekijät kehottivat pitäjän pappeja tottelemaan Jumalan asettamaa esivaltaa ja toimittamaan tässä puheena olevat kuulutukset. Pernajan kirkkoherra Albin Mikander ja kappalainen Otto Gardberg sekä useimmat heidän Itä-Uudellamaalla toimivat pappiskolleganssa pitivät kuitenkin kunnan viranomaisten tavoin asevelvollisuusjulistusta laittomana. Niinpä he pyysivät syksyllä 1901, että heidät vapautettaisiin julistuksen ja siihen liittyvien kuulutusten lukemisesta kirkossa. Porvoon tuomiokapituli ei myöntänyt heille vapautusta, jolloin he ilmoittivat kieltäytyvänsä toimittamasta kyseisiä kuulutuksia.

Oikealla etupuoli muistomitalista, joka annettiin kunnallisneuvos Constantin Roseliukselle, joka vuonna 1899 edusti Pernajaa Suuressa lähetystössä; Loviisan Museo. – Vasemmalla mitali, joka annettiin vuosien 1902-04 asevelvollisuuslakon osanottajille vuonna 1934, jolloin lakosta oli kulunut kolmekymmentä vuotta. Museovirasto.

Tuomiokapituli määräsi nyt tehtävään pappismies A.A. Halmeen, joka oli mielenterveysongelmiensa takia virkavapaana, ja tämä kierteli keväällä 1902 kuulutusten lukijana Uudenmaan eri kirkkojen väliä.

Sunnuntaina maaliskuun 2. päivänä 1902 oli Pernajan vuoro. Kirkossa oli runsaasti väkeä. Kuvernöörin lähettämä tarkkailija pani merkille, että etumaisilla penkeillä istuivat vapaaherra von Born, kreivi Creutz, kunnallisneuvos Roselius ja agronomi Ruuth. Paroni oli asettanut eteensä virsikirjan paikalle Suomen perustuslain.

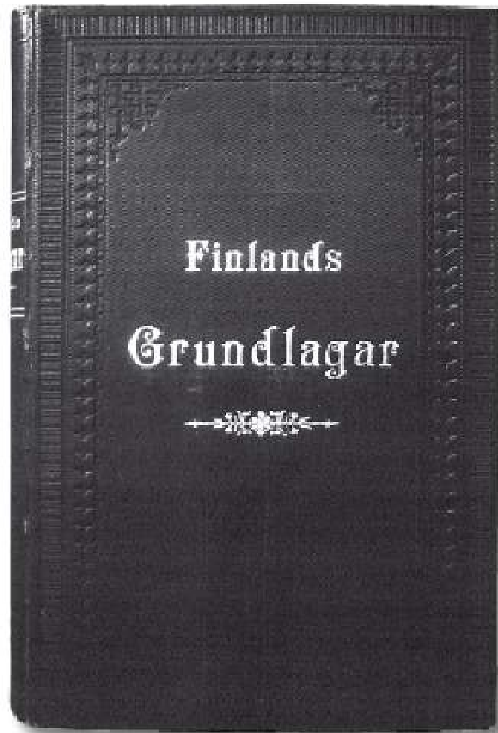
Kirkkoherran pitämän saarnan jälkeen kiiruhti saarnastuoliin pastori Halme. Hän ehti tuskin aloittaa kuulutusten lukemista, kun Ruuth keskeytti hänet. Agronomi kehotti seurakunnan puolesta Halmetta luopumaan julistuksen lukemisesta, “koska me emme voi pitää sitä laillisena”. Kun Halme yritti uudelleen ryhtyä lukemaan kiistanalaisia kuulutuksia, keskeytti Roselius hänet esittämällä saman vaatimuksen kuin Ruuth äsken. Ja kun pastori yritti jatkaa tehtävänsä suorittamista, kehotti Creutz seurakuntaa virittämään

virren Bevara Gud vårt fosterland (nykyisessä suomenkielisessä virsikirjassa "Sun kätes, Herra, voimakkaan"). Urut ja lehterillä oleva kuoro aloittivat virren, jonka pauhu pian hukutti pastori Halmeen äänen. Hän joutui poistumaan kirkosta tyhjin toimin.

Vastarintaliike perii voiton Pernajan seudun kutsunnassa vuonna 1902

Kunnan hallintoelinten muodolliset mahdollisuudet laittomien kutsuntojen estämiseen heikkenivät, kun Bobrikovin hallinto oli 3.4. 1902 julistanut, että kutsuntalautakunnat olivat päätösvaltaisia ilmankin kunnan edustajia (näitähän mm. Pernajan kunta oli kieltäytynyt valitsemasta). Nyt olivat passiivisen vastarinnan viimeisenä puolustuslinjana jäljellä kutsunnanalaiset nuorukaiset itse. Mikäli he jäisivät suurin joukoin pois kutsunnasta, tätä pidettäisiin sortohallinnon tappiona ja laillisuusrintaman voittona.

Vuoden 1902 kutsunta – ensimmäinen, joka toimitettaisiin laittoman julistuksen nojalla ja sen mukaisesti – oli määrätty pantavaksi toimeen Loviisan piirissä kesäkuun 9. päivänä ja sitä seuraavina päivinä. Pernajan ja Liljendalin nuorten miesten tuli kesäkuun 9. päivänä ensimmäisinä ilmoittautua Kaigorodoville ja typistetylle kutsuntalautakunnalle. Nuorukaiset saapuivat toimituspaikalle Tullisillan luo, mutta kukaan heistä ei ilmoittautunut kutsuntaan. Hetken kuluttua he poistuivat. Seuraavana päivänä oli Lapinjärven ja Ruotsinpyhtään nuorten miesten vuoro. Yksi heistä astui esiin, mutta ei ilmoittautunut vaan luki yhteisen vastalausekirjelmän. Tämän jälkeen nuorukaiset marssivat pois, laulaen Bobrikovin ja hänen apuriensa vihaamaa Porilaisten marssia. – Yksikään koko Loviisan piirin kutsunnanalaisista nuorukaisista ei ilmoittautunut kutsuntaan.

Suomen perustuslait, vuonna 1891 julkaistu painos, jonka oli toimittanut Leo Mechelin. Kun kirkossa pidettiin maaliskuun 2. päivänä 1902 laillisuusmielenosoitus, V.M. von Born oli asettanut virsikirjan paikalle kappaleen tätä julkaisua. Valok. Janne Rentola, SLS, 2003.

Kutsunnanalaisten nuorten miesten protestitoimet osoittivat, että passiivista vastarintaa kannattivat kansan syvät rivit, eivät pelkästään ylemmät yhteiskuntaluokat. Tavallisen kansan osallistumista vastarintaliikkeeseen ja sen vaikuttimia käsitellään tässä esityksessä tuonnempana hieman tarkemmin.

Eino Parmasen klassisessa neliosaisessa suomalaisten venäläiseen sortopolitiikkaan kohdistamaa vastarintaa käsittelevässä teoksessa *Taistelujen kirja* (ilm. 1936) omistetaan peräti kuusi sivua Loviisassa 9.-11.6. 1902 toimeenpantavaksi määrätylle kutsunnalle. Siihen

liittyvien tapahtumien merkityksestä (tilannehan oli sellainen, että sensuuri esti lehdistöä kirjoittamasta tällaisista vastalausetoimista kerrassaan mitään) todetaan kirjassa tiivistelmänä mm. seuraavaa: “Tieto Loviisan tapahtumista levisi nopeasti pitäjästä pitäjään. Seurauksena oli, että seitsemästä Itä-Uudenmaan pitäjästä, joissa tämän jälkeen olisi ollut kutsunta, ei kukaan mennyt tarkastukseen.”

Viisi Pernajan johtavaa vastarintamiestä karkotetaan maasta vuonna 1903

Passiivinen vastarinta jatkui kesäkuun 1902 menestyksellisen kutsuntalakon jälkeen. Sortohallinto ryhtyi entistä ankarampiin toimenpiteisiin mm. siksi, etteivät touko-kesäkuulle 1903 määrätyt uudet kutsunnat nekin epäonnistuisi.

Bobrikov ja hänen apurinsa pitivät suomenruotsalaisia, varsinkin aatelisia tilanomistajia, sorto- ja venäläistämispolitiikan huomattavimpina vastustajina. Itä-Uudellamaalla oli tämän käsityksen mukaan tilanomistajien vaikutus kunnallispolitiikkaan ym. asioihin ollut yhtenä syynä siihen, että paikallinen väestö osallistui passiiviseen vastarintaan. Niinpä eräs venäläinen lehti kuvasi vuonna 1901 tämän maankolkan oloja kirjoittamalla, että Creutz, von Born, Mannerheim ja muut “feodaaliherrat” pitivät väestöä kurissa “kovin rautahansikkain”.

Vastarinnan johtajien eliminoiminen kävi venäläiselle sortohallinnolle yhä välttämättömämmäksi. Bobrikoville annettiin 2.4. 1903 keisarillisella asetuksella huomattavasti entisiä laajemmat valtuudet. Hän voi mm. esittää keisarille jonkun henkilön maastakarkottamista tai eräissä tapauksissa itse määrätä mainitun rangaistuksen. V.M. von Born julisti viikon kuluttua asetuksen antamisesta, että maastakarkotus oli “pohjiaan myöten laiton” toimenpide. Se oli viimeksi nimenomaan kielletty Aleksanteri III:n vahvistamassa, vuonna 1889 säädetyssä Suomen rikoslaissa.

Vuoden 1903 kuluessa karkotettiin Suomesta viitisenkymmentä sortopolitiikan vastustajaa. Viisi heistä oli pernajalaisia. –

Vastarintaliikkeen paikallista voimakkuutta valaisee tavallaan se, että karkotetuista 10 % oli pitäjästä, jonka asukkaat muodostivat 0,2 % koko maan väkiluvusta.

Ensiksi karkotettiin maasta seitsemän kansalaista, joista yksi oli pernajalainen – V.M. von Born, mikä tuskin oli kovinkaan yllättävää. Karkotusmääräys esitettiin hänelle 22.4. 1903. Kello kuuden aikoihin aamulla saapuivat Sarvilahteen kuvernööri Kaigorodovin lähin mies sekä hänen mukanaan parikymmentä Bobrikovin hallinnon palveluksessa olevaa santarmia ja etsivää. He saivat odottaa pari tuntia, sillä paroni ilmoitutti heille, ettei hän sen enempää kuin tavallisestikaan ottanut vieraita vastaan ennen kello kahdeksaa. Väliaikana von Born mietti ladattu pistooli kädessään, ryhtyisikö hän aseelliseen vastarintaan. Hän luopui kuitenkin ajatuksesta, noudattaen passiiviseen vastarintaan kuuluvaa väkivallattomuuden periaatetta. Astuessaan ilmoituttamanaan ajankohtana esiin hän kuitenkin huomautti kutsumattomille vieraille, että heidän välittämänsä määräys oli laiton ja ettei heillä liioin ollut laillista oikeutta ottaa häneltä asiakirjoja, joita he parhaillaan olivat takavarikoimassa.

Karkotusmääräyksen liitteessä yksilöitiin Bobrikovin hallinnon von Borniin kohdistamat syytökset, joita kertyi kaikkiaan kolmetoista. Hän oli mm. 1) häikäilemättömästi vainonnut laukkuryssiä... 3) kieltäytynyt käyttämästä venäläisiä postimerkkejä... 7) kuntakokouksen puheenjohtajana kieltäytynyt myötävaikuttamasta kutsuntalautakunnan valintaan... 9) osallistunut passiivisen vastarinnan johtoryhmän kokouksiin... 12) hän piti yllä läheisiä yhteyksiä Ruotsiin [hänen toinen puolisonsa oli alkuaan ruotsinruotsalainen].

Päätettyään, ettei ryhtyisi aseelliseen vastarintaan, V.M. von Born lähti 27.4. 1903 pakotettuna maasta ja siirtyi Tukholmaan. Sieltä käsin hän pystyi harjoittamaan salaista kirjeenvaihtoa Pernajassa asuvien työtovereittensa kanssa ja mm. toimimaan edelleen kuntakokouksen puheenjohtajana. Bobrikovin hallinto ei

nimittäin onnistunut pakottamaan kuntalaisia valitsemaan uutta puheenjohtajaa; kuntakokouksen pöytäkirjoihin vain merkittiin, että laillinen puheenjohtaja oli “matkoilla ulkomailla”.

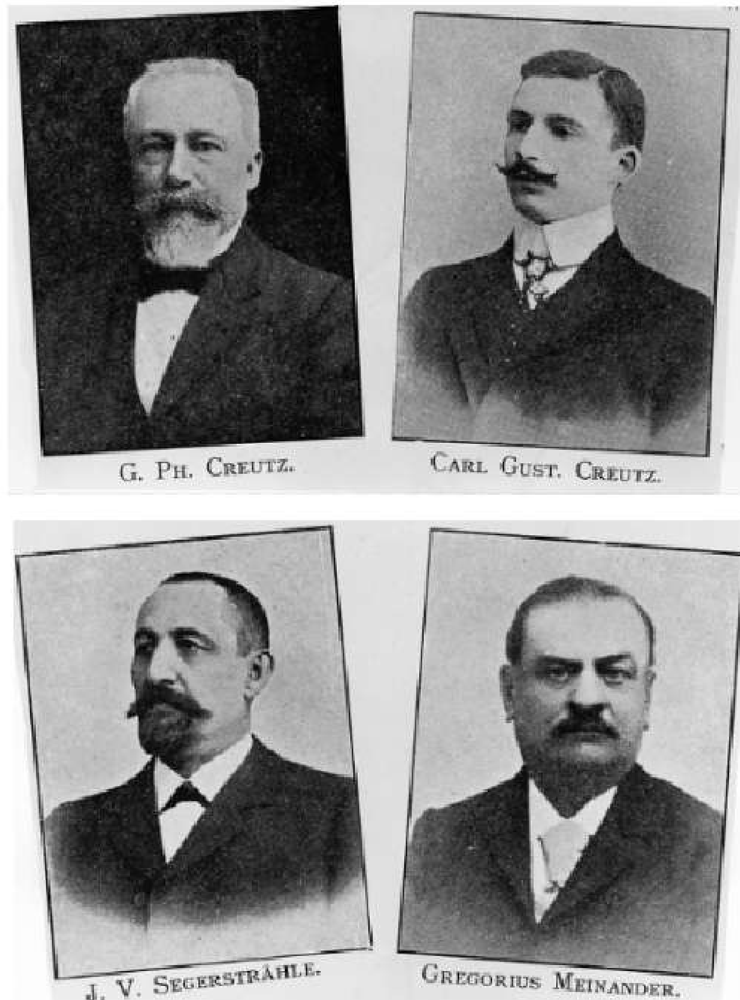
Syksyllä 1903 tuli Malmgårdin omistajan kreivi G.Ph. Creutzin ja hänen poikansa lääketieteen ylioppilas C.-G. Creutzin vuoro. Bobrikov esitti vanhempaan Creutziin kohdistamansa syytökset keskitettyinä mm. seuraavasti: “Kreivi Creutz, joka on ollut läheisessä yhteistyössä maasta karkotetun paroni von Bornin kanssa, kuuluu yhtenä aktiivisimmista jäsenistä siihen vallankumouksellisten piiriin, joka on Loviisan seudulla johtanut hallitukselle vihamielistä liikettä.” Koska Bobrikovin hallinto piti vastarinnan johtajina varsinkin juuri suomenruotsalaisia aatelisia kartanonomistajia, sortovallan edustajat ilmeisesti nauttivat erityisesti siitä, että he voivat suunnata iskunsa kotimaisen aatelimme ensimmäiseen mieheen, Malmgårdin kreiviin; tämähän oli ritarihuoneessa järjestyksessä ensimmäisellä sijalla olevan kreivillisen suvun päämies.

Nuorempi kreivi Creutz oli ansioitunut niin suuresti, että hänet ajettiin maanpakoon, osallistumalla ylioppilaiden toimintaan asevelvollisuusjulistusta vastaan sekä kehottamalla Loviisan seudun asevelvollisia jäämään pois kutsunnasta. Molemmat kreivit, isä ja poika, matkustivat syyskuun 1903 viimeisinä päivinä Ruotsiin jätettyään Malmgårdin (tilapäisesti, kuten oli sovittu) Koskenkylän Askolinin haltuun.

von Bornin ja Creutzien maastakarkotuksen jälkeen johtivat Pernajan kunnan passiivista vastarintaa etupäässä kunnallislautakunnan esimies maisteri Gregorius Meinander Greggbölestä sekä asessori J.V. Segerstråle Fantsnäsistä. Sortohallinto luonnehti heitä molempia “äärimmäisen vaarallisiksi henkilöiksi”, jotka hellittämättä koettaisivat estää asevelvollisuuskutsuntoja, “ellei heitä poisteta paikkakunnalta”.

Heidät “poistettiinkin” sangen dramaattisella tavalla. Meinander, Segerstråle ja muutamat muut henkilöt olivat sunnuntaina

joulukuun 27. päivänä 1903 illalla Veckaksen kunnantalolla valmistelemassa tulevaa kuntakokousta (ja organisoimassa sen istunnossa suoritettavia sortovaltaan kohdistuvia vastarintatoimia). Kunnantaloon astui silloin äkkiä kahdeksan sortohallinnon lähettämää miestä pistooli kourassa. Talossa olevat pernajalaiset julistettiin vangituiksi ja alistettiin ruumiintarkastukseen; samoin talo tutkittiin ullakolta kellariin asti. Tarkastusta kesti koko yön. Nimismies Synnerberg ehti sillä välin käydä Segerstrålen kotona Fantsnäsissä, mistä takavarikoitiin mm. teos Fänrik Ståls sägner.

Ne neljä pernajalaista, jotka Bobrikovin hallinto V.M. von Bornin lisäksi karkotti maasta vuonna 1903. Muistotaulusta, jossa on kaikkiaan 43 eri puolilta Suomea kotoisin olleen, maasta karkotetun vastarintamiehen kuvat. Ensimmäisen sortokauden vuosiin 1903-04 ajoittuvan vaiheen aikana karkotettujen pernajalaisten lukumäärä oli ilmeisesti suhteessa kunnan väkilukuun suurempi kuin missään muussa kunnassa.

Aamuyöllä lähti santarmisaattue kuljettamaan Meinanderia ja

Segerstrålea vangittuina itää kohti. He joutuivat viettämään seitsemäntoista vuorokautta Pietarissa pahamaineisessa Špalernajan vankilassa, mistä heidät sitten vietiin karkotuspaikkaansa Novgorodiin. Erään tiedon mukaan – jota tosin ei ole voitu tarkistaa asiakirjoista – he saivat karkotuspaikallaan oloihinsa helpotusta, koska tanskalaissyntyinen leskikeisarinna puuttui asiaan – "meidän rakastettu Suuriruhtinattaremme", jona hän oli Pernajan seudulla saanut kunnianosoituksia kaksikymmentä vuotta aikaisemmin.

Maasta karkotettujen paluusta kerrotaan tässä esityksessä jäljempänä.

Pernajan kunnan taistelu vuosina 1903–05: takaiskuja ja menestystä

Se, että Pernajan johtavat vastarintamiehet oli karkotettu maasta, näkyy havainnollisesti mm. siinä, että rintama säröili vuosina 1903 ja 1904 laittomasti määrättyjen asevelvollisuuskutsuntojen yhteydessä. Toukokuun 1903 kutsunnasta jäi tarkastettaviksi määrätyistä 45 pernajalaisnuorukaisesta pois kaikkiaan 25, toukokuussa 1904 vain 13 yhteensä 45 nuoresta miehestä. Viimeksi mainittu lukumääräsuhde merkitsi, että Pernaja oli keväällä 1904 laillisuusnäkökulmasta katsottuna Loviisan piirin viiden kunnan muodostaman vastarintaketjun heikoin rengas.

Bobrikovin hallintoa vastaan suuntautuvaa Pernajan kunnan politiikkaa johti maastakarkotusten jälkeen muodollisesti kuntakokouksen varapuheenjohtaja kunnallisneuvos Constantin Roselius. Hänellä ei ollut riittävästi voimaa sortohallinnon kehotusten vastustamiseen; tämä näkyi ennen kaikkea silloin, kun häntä vaadittiin kutsumaan koolle kuntakokous valitsemaan kutsuntalautakunnan jäseniä sekä uutta puheenjohtajaa von Bornin tilalle (jos tällainen uusi toimihenkilö valittaisiin, tämän voitaisiin katsoa merkitsevän von Bornin erottamista). Painostus ilmeni toisaalta sarjana sanamuodoltaan yhä tiukemmiksi käyviä kirjallisia määräyksiä, toisaalta kutsuina kuulustelunomaisiin keskusteluihin

kenraalimajuri Kaigorodovin virkapaikalle. Myös Pernajan kirkkoherra Mikander, joka oli aikaisemmin ollut järkähtämätön vastarintamies, alkoi maastakarkotusten jälkeen antaa periksi painostukselle, jota häneen kohdistivat toisaalta myöntyväisyysmielinen tuomiokapituli, toisaalta suoranaisesti Bobrikovin apurit.

Se, että Pernajan kunnan asema suhteessa sortohallintoon oli heikentynyt, ilmeni mm. 31.1. 1905 pidetyssä kuntakokouksessa. von Born oli tuolloin vapautettu puheenjohtajan tehtävästä – periaatteellisesti oli tärkeää, että tämä oli tapahtunut hänen omasta pyynnöstään eikä Bobrikovin määräyksestä –, minkä jälkeen sitä hoiti hommansbyläinen rusthollari Rudolf Olá. Kunnallislautakunnan esimiehenä toimi maasta karkotetun Meinanderin asemesta Erlandsbölen Kristineborgin tilan omistaja John Nybom. Sekä Olá että Nybom ilmoittivat sanotussa 31.1.1905 pidetyssä kokouksessa, että he eivät voineet osallistua kutsuntalautakunnan valintaan; he perustelivat kantaansa pernajalaisten vanhaan tapaan asevelvollisuusjulistuksen laittomuudella.

Silloin otti kokouksessa puheenvuoron aikaisemmin tässä esityksessä mainittu entinen kuritushuonevankien opettaja K.R. Wahlbeck, jota tukivat muutamat henkilöt, joita ei tavallisesti juuri ollut nähty osallistumassa kunnan asioiden päättämiseen. Wahlbeck onnistui – hieman vallankaappauksenomaisesti menetellen – saamaan kokouksen valitsemaan sortohallinnon vaatimat kuntaa edustavat kutsuntalautakunnan jäsenet. Hän sai oitis palkinnon palveluinnostaan, sillä hänestä tehtiin Pernajan - Liljendalin piirin vt. nimismies.

Samoihin aikoihin kohdistui Pernajan kuntaan muitakin uhkatekijöitä. Nousi oikeudenkäynti, jota nimitettiin sanomalehdistössä mm. “surullisenkuuluisaksi Pernajan jutuksi” tai “Pernajan kunnan hallintoa ja tilejä koskevaksi jutuksi”. Koko maan lehdistö näet seurasi huomiota herättävää prosessia. Tapausten

kulku oli lyhyesti selostettuna seuraava:

Pernajan kunnan johtohenkilöt olivat uudenvuoden 1902 aikoihin katsoneet välttämättömäksi ryhtyä erityistoimiin turvatakseen kunnan talouden. Bobrikovin hallinnon määräämiä uhkasakkoja pidettiin nimittäin suurena vaaratekijänä, varsinkin kun niiden määrä oli kasvamassa sitä mukaa kuin asevelvollisuusjulistukseen ym. laittomiin toimenpiteisiin kohdistuva vastarinta jatkui. Vastatoimista päätettiin ensimmäisen kerran 8.1. 1902 pidetyssä kuntakokouksessa: kunnan – myös kansakoulupiirien – koko omaisuus, niin irtain kuin kiinteäkin, oli tarkoitus muodollisesti siirtää eräille luotetuille yksityishenkilöille. Olihan odotettavissa, että Bobrikovin hallinto yrittäisi ulosmittauttaa kunnan omaisuutta, mutta tämän järjestelyn jälkeen kunnalla ei olisi mitään ulosmitattavaa.

Bobrikovin hallinnon ei ollut helppo tässä asiassa löytää juridisesti pitäviä perusteita, joihin vedoten se olisi voinut käydä hyökkäykseen Pernajaa vastaan. Tällöin se ryhtyi soveltamaan jotakuinkin arveluttavia keinoja. Sen lähettämät viranomaiset mm. panivat 11.3. 1904 Veckaksen kunnantalolla toimeen "tilintarkastuksen". He merkitsivät papereihinsa, että joitakin tiliasiakirjoja puuttui, ja tällä perusteella kunnan vt. rahastonhoitaja agronomi Ruuth pidätettiin ja vietiin Helsingin lääninvankilaan. Sortohallinnon lähettämät "tilintarkastajat" lienevät kyllä tienneet, että "puuttuvat" asiakirjat kuuluivat niihin papereihin, jotka oli takavarikoitu 28.12. 1903 Meinanderin ja Segerstrålen vangitsemisen yhteydessä ja viety kuvernöörinvirastoon; kunnan johtomiehet eivät siis olleet syyllisiä niiden katoamiseen.

"Surullisenkuuluisaa Pernajan juttua" käsiteltiin kihlakunnanoikeudessa 8.11. 1904 - 20.7. 1905. Syytettyinä olivat von Born, Meinander ja joukko muita Pernajan kunnan luottamushenkilöitä, kaikkiaan yhdeksän henkeä. Kunnan oikeuksia valvoi oikeusprosessin loppuvaiheessa hovioikeudenasessori P.E. Svinhufvud [joka myöhemmin, vuosina 1931-37, oli Suomen

tasavallan presidentti]. Lopulta kaikki syytetyt vapautettiin, ja kihlakunnanoikeus totesi samalla, että venäläisen hallinnon määräämät uhkasakot olivat olleet laittomia.

Kunnallisen itsehallinnon voitto

Oikeuden "Pernajan jutussa" antama vapauttava päätös merkitsi kunnallisen itsehallinnon voittoa ensiksikin sen takia, että se vahvisti kunnan oikeuden päättää itse omista taloudellisista asioistaan. Mutta periaatteellisesti oli kyse kunnan itsehallinnosta laajemmassakin mielessä. Venäjän valtakunnan traditionaalinen ideologia ei periaatteessa hyväksynyt hajautettua hallintoa eikä paikallistason demokratiaa. Sanotun ideologian mukaan kunnan hallintoelinten ainoana tehtävänä oli huolehtia siitä, että keskusvallan antamia määräyksiä ja ohjeita noudatettiin paikallistasolla tehokkaasti.

Bobrikovin huhtikuun 2. päivänä 1903 saamat erityisvaltuudet ("diktatuuriasetus", kuten niitä myös nimitettiin) edellyttivät, että kuntakokouksen puheenjohtajan ja kunnallislautakunnan esimiehen sekä heidän varamiestensä valinta alistettaisiin tästä lähtien kuvernöörin – siis keskusvallan edustajan – vahvistettavaksi. Bobrikov ja hänen alaisensa kuvernöörit vaativat itselleen myös oikeutta ratkaista, mitä asioita kunnan hallintoelimillä ylipäänsä oli lupa käsitellä. Pernajan kuntakokous oli esittänyt tällaisten tulkintojen johdosta vastalauseensa mm. 15.12. 1903 ja 31.1. 1904 pitämissään istunnoissa.

Pernajassa todettiin moneen otteeseen suoraan ja selvästi, että venäläistä sortovaltaa vastaan käytyyn laillisuustaisteluun kuului hyvin olennaisena osana kunnan itsehallinnon puolustaminen. Asiasta puhuttiin kuntakokouksessa jo 20.4. 1902, jolloin pöytäkirjaan merkittiin, että kieltäytyminen kutsuntalautakunnan valitsemisesta "ilmensi asiaankuuluvalla tavalla Pernajan kunnan oikeuskäsitystä sekä sen tahtoa, joka perustuu kunnalliseen

itsehallinto-oikeuteen”. Sama ajattelutapa näkyi silloinkin, kun kuntakokous 1.5. 1905 antoi P.E. Svinhufvudin tehtäväksi “puolustaa kunnan oikeutta kunnalliseen itsehallintoon”. V.M. von Born totesi maanpaossa ollessaan kerran, että karkotus oli estänyt häntä henkilökohtaisesti “osallistumasta meidän oikeusjärjestyksemme ja erityisesti kunnallishallintomme puolustamiseen”.

Kunnan voitto “Pernajan jutussa” merkitsi Suomen oikeusjärjestykseen kuuluvan paikallisen itsehallinnon menestystä. P.E. Svinhufvud tarkoitti juuri Pernajan osallistumista passiivisen vastarintaliikkeen laillisuustaistelun moniin eri vaiheisiin, kun hän 22.5. 1905 lausui mm. seuraavaa: “Ne miehet, jotka sanottuna aikana johtivat Pernajan kunnan kohtaloita, ovat nyt tämän vastarinnan yhteydessä tehneet niin ansiokasta työtä, että se antaa Pernajalle kunnian kuulua tässä suhteessa maan ensimmäisiin kuntiin.”

Pitäjän asukkaiden vastarinta vuosina 1899-1905: yksimielisyyttä ja hajaannusta

Edellä on Pernajassa tehtyä passiivista vastarintaa ja pitäjäläisten käymää laillisuustaistelua kuvattaessa käsitelty pääasiallisesti vain muutamien kunnallisen itsehallinnon johtomiesten toimintaa. Seuraavassa pohditaan tärkeää kysymystä muiden pitäjän asukkaiden osallistumisesta vastarintaan. Selvityksessä ovat hyvänä lähdeaineistona etupäässä vuosien 1899 ja 1901 vastalauseadressien nimilistat allekirjoituksineen sekä tiedot siitä, miten yksittäiset kutsunnanalaiset reagoivat vuosien 1902-1904 laittomiin kutsuntoihin.

Ensiksi todettakoon muutamia vuosien 1899 ja 1901 nimilistojen tarkastelun tuloksia. Tässä vertaillaan eri väestöryhmien osuuksia kaikkien adressit allekirjoittaneiden pernajalaisten lukumäärästä niiden osuuteen pitäjän koko väestöstä. Tarkoituksena on saada selville, oliko eri ryhmien osuus allekirjoituksista suurempi tai pienempi kuin niiden osuus väestöstä. Mikäli se oli suurempi, toisin sanoen jos ryhmällä oli yliedustus, tätä voidaan tietysti pitää

merkkinä siitä, että ryhmä osallistui passiiviseen vastarintaan innokkaammin kuin pitäjäläiset keskimäärin.

Kuten oli odotettavissa, vastarinnassa olivat erityisen innokkaasti mukana pitäjän herrasväkeen kuuluvat henkilöt, mutta niin olivat myös itsenäiset talolliset. On ehkä yllättävää, että sama koski myös teollisuustyöläisiä, joiden kärjessä olivat Koskenkylän sahan työläiset. Renkien, piikojen, muonamiesten sekä lampuotien ja torpparien muodostama suuri väestöryhmä sijoittui tässä suhteessa hieman keskitason alapuolelle, ei kuitenkaan kovin paljon. Selvimmin sen alapuolella olivat mäkitupalaiset, “irtain väki” ja muut sentapaiset ryhmät.

Vastarintainnostuksessa on siis havaittavissa jonkin verran sosiaalisesta asemasta käsin määräytyneitä eroja. Suuria ne eivät kuitenkaan olleet, ellei oteta lukuun viimeisenä mainittua, alimmassa yhteiskunnallisessa asemassa ollutta väestöryhmää. Pienehköjä maantieteellisiä eroja näyttää myös olleen. Siten Pitkäpäästä ei näytä saadun lainkaan allekirjoituksia, ja suhteellisen vähän niitä tuli myös Malmgårdin ja Riken
seudulta.

Halukkuus tai haluttomuus vastarintaan osallistumiseen ei tietenkään syntynyt aivan itsestään. Tuohon aikaan havaittiin, että sellaisissa kylissä, joissa vastalauselistoihin suhtauduttiin kylmäkiskoisesti – näinhän oli ilmeisesti laita ennen kaikkea Pitkäpäässä –, torjuva asennoituminen johtui erityisesti laukkuryssien levittämistä huhuista. Siellä sekä osittain luultavasti myös Malmgårdin - Riken seudulla, jonne laukkuryssät olivat paremmin tervetulleita kuin muualle, kyläläiset näyttävät luottaneen lupauksiin, joiden mukaan heti “Venäjän lain” tultua voimaan seuraisi yleinen maanjako.

Pian alettiin myös organisoida toimintaa, joka tähtäsi passiivista vastarintaa kannattavan yleisen mielipiteen muodostumiseen. Pitäjässä järjestettiin sortohallinnon laittomuutta ja vastarinnan oikeutusta käsitteleviä esitelmäsarjoja. Kaksi ensimmäistä niistä

pidettiin huhtikuussa 1899 Pitkäpäässä ja Malmgårdissa, näillä seuduillahan ne tuntuivat olevan vielä välttämättömämpiä kuin muualla.

Toukokuussa 1899 pidettiin pitäjäntuvalla kokous, jossa laadittiin eri kylissä järjestettävien tiedotuskampanjoiden ohjelma. Kampanjoihin kuului mm. esitelmäsarjoja, ns. kotikouluja, lentolehtisten levittämistä (niissä käsiteltiin mm. Venäjän todellisia maanomistusoloja) ja samoin vastarintaliikkeen maanalaisten lehtien levittämistä; tärkein viimeksi mainituista julkaisuista oli Vapaita Sanoja – Fria Ord. Toimintaan osallistuivat tehokkaasti nuorisoseurat (joita Pernajassa tosin ennen vuotta 1905 oli ainoastaan suunnilleen Haddomin seudulta Vanhaankylään ulottuvalla alueella).

Vuosien 1902-04 kutsuntoja koskevat numerotiedot osoittavat, että Pernajan väestön syvien rivien mielipiteissä oli syntynyt hajaannusta, joka kasvoi jatkuvasti. Kuten edellä on mainittu, yksikään kutsunnanalainen ei vuonna 1902 osallistunut kutsuntaan. Siten kaikki noudattivat passiivista vastarintaa johtavan komitean, ns. Kagaalin, suosituksia; Kagaalilla oli Loviisan seudulla tehokkaita avustajia.

Vuonna 1903 jäi kuitenkin kutsunnasta pois vain 60 % pitäjän kutsunnanalaisista nuorukaisista, ja vuonna 1904 poisjääneiden osuus jäi niin vähäiseksi kuin 30 prosenttiin. Passiivisen vastarinnan kannatus ja osallistuminen siihen olivat siis huomattavasti heikentyneet. Vastarinnasta luopuneet kuuluivat ennen kaikkea lampuotien ja torpparien (tai oikeastaan heidän poikiensa) sekä työläisten, renkien ja itsellisten ryhmiin. Tähän mielipiteiden (tai käyttäytymisen) nopeaan muutokseen vaikutti mahdollisesti jossain määrin vanhasuomalaisen myöntyvyyssuuntauksen poliittinen kampanja, sillä on ajateltavissa, että se tuli Valkoon ja Isnäsiin vain vähän aikaisemmin muuttaneiden suomenkielisten tietoisuuteen. Todennäköisesti kuitenkin enemmän merkitsi sosiaalidemokraattien keskuudessa vaikuttava ns. valpaslainen linja, jonka edustajat

julistivat, että luokkataistelu oli paljon tärkeämpi asia kuin Bobrikoville tehtävä vastarinta. Valpaslaisen sosiaalidemokratian vaikutus on ounasteltavissa etenkin kutsuntaviranomaisille uudenvuoden 1904 aikoihin osalta kutsunnanalaisia virranneissa kirjelmissä, jotka kaikki noudattivat samaa kaavaa ja joiden lähettäjät selittivät katuvansa poisjäämistään ja pyysivät nyt armoa. Näyttää siltä, että moisia katumuksen vakuutteluja kerättiin erityisen ahkerasti Valkon työväenyhdistyksen piirissä – sehän oli tuohon aikaan pitäjän ainoa sosialistinen työväen-
yhdistys.

Vastarintaliikkeen rivien hajaantumista edisti myös se tosiasia, että sen ylimmät paikalliset johtajat oli karkotettu maasta; huomattavin heistä, von Born, oli joutunut lähtemään jo ennen toukokuun 1903 kutsuntaa ja neljä muuta karkotettua sen jälkeen vuoden 1903 kuluessa. Bobrikovin hallinto oli monesti syyttänyt kartanonomistajia ja muuta yhteiskunnallista eliittiä siitä, että nämä olisivat pakottaneet alustalaisiaan ja muitakin kansalaisia liittymään vastarintaliikkeen riveihin. Pernajan kunnallislautakunta esitti 23.4. 1903 kirjallisesti oman, todennäköisesti oikeamman arvionsa asiasta käyttäen sanoja “ei painostamalla, vaan ainoastaan näyttämällä horjumattoman oikeudentunnon esimerkkiä”. von Bornin ja Creutzin “esimerkki” tuntuukin selittävän osittain sen, että sentään puolet Sarvilahden ja Malmgårdin tiluksilla asuvista kutsunnanalaisista jatkoi vastarintaa vielä vuosina 1903-04, vaikka kaikki Pernajan lounaisosan (Greggbölen eteläpuolella sijaitsevan alueen) kartanoiden kutsunnanalaiset alustalaiset ja työmiehet silloin jo noudattivat sortohallinnon määräystä ja saapuivat kutsuntaan. Pitäjän lounaisosan kartanoalueilla noudatettu käyttäytymismalli on myös asetettava sitä taustaa vasten, että sikäläiset tilanomistajat eivät olleet “näyttäneet esimerkkiä”: Tjusterbyn Antell oli terveyssyistä matkustanut pois pitäjästä, eikä Tervikin Ehrnrooth (keisarin seurueeseen kuuluva kenraaliluutnantti) ottanut julkisesti kantaa asiaan.

Myös kunnalliselämässä ilmeni hajaannus, joka noudatti samoja rajalinjoja kuin suhtautuminen vuosien 1903 ja 1904 kutsuntoihin. Vielä siihen aikaan kun von Born itse johti puhetta kuntakokouksissa - siis huhtikuuhun 1903 saakka –, Pernajan kunnan passiivista vastarintaa tukevat päätökset olivat olleet yksimielisiä. 15.12. ja 28.12. 1903 sekä 5.1. 1904 pidetyissä kuntakokouksissa asema oli toisenlainen. Aikaisemmin kokous oli aina yksimielisesti kieltäytynyt valitsemasta kunnan edustajia kutsuntalautakuntaan, kun tätä vaadittiin, viitaten vuoden 1901 asevelvollisuusjulistuksen laittomuuteen. Mutta nyt oli odotettavissa, että kokouksessa syntyisi asiasta riita ja että kunta pahimmassa tapauksessa äänestyksen jälkeen suostuisi valitsemaan edustajansa laittomaan lautakuntaan.

Bobrikovin ja Kaigorodovin hallinto oli näet – todennäköisesti K.R. Wahlbeckin avulla – onnistunut mobilisoimaan omalta kannaltaan luotettavaa väkeä mainittuihin joulukuussa 1903 ja tammikuussa 1904 pidettyihin kokouksiin. Joulukuun 15. päivänä 1903 pidetyssä kokouksessa näyttää selvä enemmistö, 32 kaikkiaan 36 osanottajasta, olleen venäläiselle hallinnolle uskollisia ja vain 4 vastarintamiehiä. Enemmistö noista 32 osanottajasta oli Isnäsin ja Thorsbyn asukkaita ja sosiaaliselta asemaltaan työläisiä, mäkitupalaisia ja muihin sellaisiin ryhmiin kuuluvaa väkeä. Päätöstä kutsuntalautakunnan jäsenten valitsemisesta ei nyt kuitenkaan tehty, mikä ehkä johtui osaksi siitä, että puhetta von Bornin sijaisena johtava Roselius epäröi, ja osaksi siitä, että ilmeiseen vähemmistöasemaan joutuneet vastarintamiehet halusivat lykätä päätöstä, he kun tarvitsivat lisäaikaa joukkojensa kokoamiseen.

Meinander ja Segerstråle kuitenkin vangittiin joulukuun 27. ja 28. päivän välisenä yönä ja karkotettiin Venäjälle. Niinpä nämä kaksi viimeistä riittävän arvovaltaista Pernajan kunnan vastarinnan johtajaa olivat nyt poissa, ja 28.12. pidettyyn kuntakokoukseen saapui liian vähän passiivisen vastarinnan kannattajia. Heitä oli todennäköisesti vain hiukan yli 20 läsnäolleiksi merkityistä runsaista 300 kuntalaisesta. Osanottajien luettelo on puutteellinen, mutta

ilmeisesti ainakin noin 50 heistä oli myöntyvyysmiehiä (työläisiä, mäkitupalaisia ja muihin sellaisiin sosiaaliryhmiin kuuluvia). Samantapaiset voimasuhteet vallitsivat myös 5.1.1904 pidetyssä kokouksessa.

Tilanteen muuttuminen johtui ilmeisesti jäljelle jääneiden laillisuusmiesten neuvottomuudesta, joka esti heitä turvaamasta enemmistöasemaansa, ja siitä, että pitäjäläiset olivat yleensä käyneet tällaisissa asioissa yhä aremmiksi ja pessimistisemmiksi.

Entistä suurempaan poliittiseen optimismiin saatiin kuitenkin aihetta, kun koettiin sarja uusia tapahtumia (Pernajassa tosin enimmäkseen vain passiivisina havainnoitsijoina): kesäkuussa 1904 Schauman ampui Bobrikovin, maasta karkotetut saivat palata vuoden 1904 lopussa ja seuraavina kuukausina, Kaigorodov kutsuttiin kevättalvella 1905 takaisin Pietariin, vuoden 1905 kevääksi määrätyt kutsunnat peruutettiin - ja lopuksi julkaistiin marraskuussa 1905 marraskuun manifesti, jolla keskeytettiin vuonna 1899 annetun helmikuun manifestin soveltaminen ja palautettiin maahan laillinen järjestys. Ensimmäiseksi sortokaudeksi nimitetty ajanjakso oli näin päättynyt.

Mutta vaikka mainittu ajanjakso päättyi passiivisen vastarintaliikkeen kannalta suureen menestykseen, se jätti jälkeensä myös kuvan kansakunnan hajaannuksesta. Pernajassa pitäjän väestön mielipiteiden jakautuminen oli ilmennyt vuoden 1903 kutsunnasta ja uudenvuoden 1904 aikoihin pidetyissä kuntakokouksissa syntyneistä konflikteista alkaen. “Herrojen” ja “työläisten” välinen kuilu oli syventynyt, käyttääkseni tuon ajan kieltä.

Vuoden 1905 kansallislakko: punaista ja valkoista Pernajan seudulla

Suomessa 30.10.-7.11. 1905 pidettyä kansallislakkoa nimitetään usein suurlakoksi. Tässä esityksessä ei kuitenkaan käytetä viimeksi mainittua termiä, se kun vie ajatukset työmarkkinatoimiin, jotka

johtuvat pääasiassa palkkakysymyksistä ja sentapaisista seikoista. 30.10.-7.11. 1905 pidetty lakko oli luonteeltaan olennaisesti toisenlainen. Se tehtiin etupäässä kahdessa tarkoituksessa: toisaalta vaadittiin venäläisen sortopolitiikan lopettamista, toisaalta yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden voimaansaattamista valtiollisissa ja kunnallisissa vaaleissa.

Pernajalaisten mielipiteet mainituista kysymyksistä ilmenivät erityisesti erilaisissa aktiivisissa toimissa, jotka suoritettiin Loviisassa, mutta joihin osallistui innokkaasti Valkon ja jossain määrin pitäjän muidenkin osien asukkaita. Kansallislakkoa olivat Loviisassa edeltäneet osittain väkivaltaisiksikin muodostuneet mielenosoitukset, jotka oli pidetty 25.-26.1. ja 16.4. 1905. Malli oli kummallakin kerralla saatu lähinnä Helsingistä.

Loviisan Raatihuoneentorille kokoontui tammikuun 25. päivän iltana 60-70 mielenosoittajaa. Heidän esiintymisensä kohteena oli poliisikomisario Alf (eli Alfons) Synnerberg. Tämä oli hieman aikaisemmin saanut aikaan, että kaupungin ja sen ympäristön vanhojen konstaapelien tilalle nimitettiin poliiseiksi sortohallinnolle uskollisia miehiä. Mielenosoittajat marssivat raatihuoneelle, missä komisario parhaillaan oleskeli; he lauloivat Maamme-laulua ja Porilaisten marssia. He eivät kuitenkaan onnistuneet tunkeutumaan poliisikamariin. Seuraavana iltana – siis 26. päivän iltana – pidettiin uusi mielenosoitus, johon osallistui jo 300 henkeä. Nyt kuten edellisenäkin iltana käytiin Synnerbergin miesten kimppuun, heitä huidottiin seipäillä ja heitettiin jääpalasilla, haloilla ym. esineillä; poliisit taasen löivät mielenosoittajia olan takaa patukoillaan ja sapeliensa lappeilla. Kymmenkunta ihmistä sai niin pahoja vammoja, että he joutuivat käymään lääkärillä. Sekä mielenosoittajat että poliisit myös ampuivat useita laukauksia, kuitenkin vain ilmaan.

Huhtikuun 16. päivänä pidettiin suurempi mielenosoitus, sekin Loviisan Raatihuoneentorilla, mutta päiväsaikaan. Erään tiedon mukaan mielenosoittajia oli 2000 henkeä, toinen lähde puhuu 5000 hengestä; lähteet ovat yksimielisiä siitä, että monet heistä olivat ympäristön maalaispitäjien asukkaita. Mielenosoituksen yhteydessä pidetyissä puheissa ilmeni ajalle luonteenomainen mielipiteiden hajaannus. Loviisan seudun perustuslailliset, jotka olivat tärkein mielenosoitusta puuhannut ryhmittymä, vaativat taas sortohallinnon poistamista ja korostivat nyt lisäksi, että maan nelisäätyisten valtiopäivien oli jälleen saatava perustuslain mukaiset valtaoikeutensa (mutta he eivät puheissaan ottaneet kantaa mahdolliseen äänioikeusuudistukseen). Valkon sosialistinen työväenyhdistys oli edellisenä päivänä pidetyssä jäsenkokouksessaan päättänyt ryhtyä tehokkaaseen toimintaan kansanedustuksen perusteellisen uudistamisen hyväksi. Niinpä yhdistyksen edustaja vaati nyt Raatihuoneentorilla pitämässään puheessa nelisäätyisten valtiopäivien lakkauttamista. Tästä suuttuneina kävivät ensiksi mainittua poliittista suuntausta kannattavat mielenosoittajat hänen kimppuunsa, ja hän pelastui kuulemma vain

sen ansiosta, että Synnerbergin miehet veivät hänet turvaan poliisikamariin.

Seudun paikkakunnista Loviisa oli myös 30.10.-7.11.1905 käynnissä olleen kansallislakon tapahtumien päänäyttämönä, jonne kyllä toisinaan marssi mm. erilaisiin poliittisiin ja sosiaalisiin ryhmiin kuuluvia pernajalaisiakin. Lakkopäivinä ensinnäkin erotettiin sortohallinnon paikalliset käsikassarat viroistaan, toiseksi perustuslailliset ja sosialistit neuvottelivat keskenään ja kolmanneksi molemmat viimeksi mainitut ryhmät muodostivat omat aseelliset järjestönsä, joiden tunnusväreinä olivat punainen ja valkoinen.

Venäläisen sortovallan paikallisia edustajia olivat, kuten edellä on mainittu, lähinnä Alf Synnerberg, joka oli vuodesta 1903 alkaen toiminut Pernajan nimismiehenä ja vuoden 1905 alusta lähtien myös Loviisan poliisilaitoksen komisariona, sekä entinen kuritushuonevankien opettaja K.R. Wahlbeck, joka oli vuoden alusta toiminut Pernajan vt. nimismiehenä. Synnerberg haettiin marraskuun 1. päivänä iltapäivällä kotoaan ja komennettiin rattaille, joilla hänet kuljetettiin kerran Raatihuoneentorin ympäri yleisön pilkattavana. Sen jälkeen hänet ajettiin kärryillä kaupungin rajalle sieltä itään johtavalle tielle, ja siellä hänen käskettiin jatkaa matkaa jalan, “mutta palaamatta kaupunkiin, mikäli hänen henkensä oli hänelle kallis”.

“Marraskuun 2. päivänä saapui kaupunkiin Pernajasta hevoskyydillä joukko kansalaisia, jotka toivat mukanaan sikäläisen nimismiehen Wahlbeckin, joka kuljetettiin kaupungin halki itäisen tulliportin edustalle.” Tätä Östra Nylandin lyhyttä uutista voidaan täydentää muutamien silminnäkijöiden kuvauksilla, jotka kertovat, miten halventavasti Wahlbeckia kohdeltiin.

Pernajasta lähteneen saattueen kärjessä kulkivat sontakärryt, joiden jäljessä Wahlbeck pakotettiin kävelemään lakki kädessä. Heti sen jälkeen tulivat vaunut, joissa istui kulkueen johtaja kunnallisneuvos Roselius. Hänellä oli merkinantotorvi, johon hän puhalsi silloin, kun saattueen tuli pysähtyä, jotta kansanjoukot saisivat pilkata vankia. Kulkueesta kuului silloin tällöin huutoja: “Tulkaa katsomaan maailman suurinta sikaa!”

Synnerberg ja Wahlbeck karkotettiin siis paikkakunnalta, samoin kaupanpäällisiksi muutamia venäläisiä santarmeja. Nämä toimenpiteet olivat varmasti paikkakunnan vastarintamiesten innoittamia (Roseliuskin halusi nyt tilanteen muututtua, että hänet luettaisiin heidän joukkoonsa). Valkon sosialistien suhtautumisesta vihattujen virkamiesten karkottamiseen ei ole varmoja tietoja.

Sillä aikaa kävivät paikkakunnan perustuslailliset ja sosialistit

keskenään poliittisia neuvotteluja; sosialisteja johtivat Valkon työväenyhdistyksen miehet. Marraskuun 2. päivän iltana päästiin kompromissiratkaisuun: Molemmat osapuolet sitoutuivat omalta osaltaan viemään sortohallintoa vastaan käydyn laillisuustaistelun voitokkaaseen päätökseen (joka sitten saatiin marraskuun 4. päivänä, jolloin edellä mainittu marraskuun manifesti julkaistiin). Perustuslailliset lupautuivat hyväksymään yleisen äänioikeuden periaatteen - nyt ei kuitenkaan puhuttu siitä, miten ja milloin se toteutettaisiin. Perustuslaillisten marraskuun 3. päivänä Raatihuoneentorilla pitämä joukkokokous vahvisti kompromissin.

Paikkakuntalaiset osoittivat siis sortovaltaa edustavia virkamiehiä erotettaessa ja suurissa poliittisissa periaatekysymyksissä hyvää yhteisymmärrystä, mutta tätä valoisaa kuvaa himmentää kolmas kansallislakon aikaan ajoittuva suuri tapahtumasarja, aseellisten kaartien muodos-taminen.

Valkon työväenyhdistys perusti ja organisoi marraskuun 1. ja 5. päivän välisenä aikana Pernajan ensimmäisen punakaartin. Se syntyi asteittain: aluksi muodostettiin kuuden miehen vahvuinen ryhmä, jonka tuli mm. huolehtia järjestyksenpidosta Raatihuoneentorilla pidetyissä kokouksissa, mutta organisaatio laajeni sitten punakaartiksi. Punakaarti kuului työväenyhdistykseen erityisenä osastona, jolla oli omat
johtajansa.

Marraskuun 1. päivän iltana muodostettiin Arbetets Vänner -yhdistyksen huoneistossa (Arbetets Vänner -yhdistykset olivat epäpoliittisia/porvarillisia työväenyhdistyksiä, jotka eivät siis toimineet sosialistisessa hengessä) Loviisan palokunnantalossa vapaaehtoisista koostuva suojeluvartiosto. Se oli tarpeen nyt, kun Synnerbergin miehistä muodostettu paikallinen poliisiorganisaatio hajotettiin. Aseistuksen puolesta ja muissakin suhteissa uusi järjestysmiehistö vastasi niitä järjestöjä, joita nimitettiin suojeluskunniksi, vaikka viimeksi mainittu nimitys tuli käyttöön vain vähitellen ja hitaasti. Marraskuun 3. päivänä liittyi Loviisan

suojeluskuntaan “suuri joukko rahvaanmiehiä”, varmaan myös pernajalaisia.

Pernajan kunnallislautakunta asetti marraskuun 4. päivänä pienen organisaation, joka oli sekin luonteeltaan suojeluskunta. Sen päällikkönä oli lakitieteen ylioppilas Gustaf Roselius, ja sen tehtävänä oli mm. estää järjestyshäiriöiden syntymistä, etupäässä Valkossa ja Isnäsissä, missä niitä erityisesti pelättiin sukeutuvan, ja puuttua tarvittaessa asioihin. Kunnallislautakunta määräsi, että suojeluskunnan jäsenten tuli käyttää tunnusmerkkinään “valkoista nauhaa vasemman käsivartensa ympärillä”.

Perustuslailliset, kansanpuoluelaiset ja sosialistit vuosina 1905–07

Marraskuun 6. päivänä 1905 julistettiin Helsingissä kansallislakko päättyneeksi, ja tästä lähetettiin heti tieto Loviisaan. Loviisan kaupungin ja sen ympäristön osalta päätettiin lakon lopettamisesta kuitenkin vasta seuraavana päivänä. Päätös tehtiin Raatihuoneentorilla pidetyssä yleisessä kokouksessa; sitä edelsi äänestys, sillä muutamat Valkon työväenyhdistystä edustavat puhujat halusivat koota joukot vielä jatkotoimiin.

Ideologiset vastakohtaisuudet jatkuivat paikallisyhteisön piirissä. Valkon ja Loviisan sosialistiset yhdistykset panivat 26.11.-30.12. 1905 toimeen muutamia mielenosoituksia, joissa vaadittiin erityisen kansalliskokouksen koollekutsumista; sen tuli päättää suunnitellusta äänioikeusuudistuksesta. Vastapuoli järjesti Pernajassa 17.12. 1905 yleisen kokouksen, johon osallistui 80 “perustuslaillismielistä mies- ja naispuolista kansalaista”. Kokous hyväksyi ponnen, jonka mukaan tulevasta äänioikeudesta voisivat tässä vaiheessa päättää ainoastaan laillisesti valitut nelisäätyiset valtiopäivät.

Toisaalta perustuslaillisten ja muiden mielipiteiltään porvarillisten kansalaisten, toisaalta sosialistien välistä epäluottamusta ilmensi sekin, että punakaartit ja suojeluskunta jatkoivat seutukunnalla toimintaansa. Seudun molemmat

punakaartit – Valkon ja Loviisan kaartit – harjoittelivat ja marssivat vielä elokuussa 1906, jolloin senaatti kielsi ne. Alueella vallitsevaa jännitystä lisäsi etenkin Loviisan – Lahden rautatien pitkäaikainen lakko, jota kesti marraskuusta 1905 maaliskuuhun 1906 (luku 5.5).

Pernajan kunnallislautakunnan kansallislakon aikana perustama suojeluskunnanomainen järjestysmiehistö organisoitiin uudelleen 5.2. 1906. Tämä tapahtui rautatieyhtiön pyynnöstä. Nyt muodostettiin 20 miestä käsittävä joukko, jota johtivat haravankyläläinen talollinen Olander ja kuggomilainen virkatalon vuokraaja Tallberg. Se täydensi Loviisan suojeluskuntaa, jossa oli ollut pernajalaisia jäseniä aina perustamisesta – siis marraskuusta 1905 – lähtien ja joka oli nyt niin ikään aloittanut toimintansa uudelleen.

Tetomin kylän Slottsin lampuotitilan asuinrakennus. Tila kuului Malmgårdin alaisuuteen; valok. Ragni Antell 1934. Lampuodin poika, lakitieteen ylioppilas ja sosiaalidemokraatti Oskar W. Johansson, joka oli kasvanut tässä talossa, oli ensimmäinen Pernajasta valittu yksikamarisen eduskunnan jäsen. Tähän aikaan todella katkesi tietty paikallinen perinne, sillä edellisessä kansanedustuslaitoksessa, vuoden 1906 nelisäätyisillä valtiopäivillä, oli toiminut viisi

pernajalaista edustajaa, kaikki aatelismiehiä: G.Ph. Creutz, V.M. von Born, Robert Ehrnrooth, Kasten Antell ja J.V. Segerstråle.

Työmies- ja Eteenpäin-nimisten johtavien sosialististen lehtien Loviisasta ja Valkosta saamissa kirjeissä luonnehdittiin suojeluskuntaa seutukunnan "perustuslaillisuusviikinkien" muodostamaksi "lahtarikaartiksi". Tällaisessa kielenkäytössä sai toisaalta ilmauksensa perustuslaillisiin ja ruotsalaisiin kohdistuva vihamielisyys, toisaalta siinä esiintyi karkea haukkumasana, joka tuli kaksitoista vuotta myöhemmin uudelleen käyttöön sangen traagisessa yhteydessä.

*

Marraskuun manifesti oli merkinnyt sorto- sekä myös myöntyvyyspolitiikan tappiota ja perustuslaillisten pyrkimysten voittoa. Valtiopäivät voivat taas käyttää täyttä perustuslainmukaista toimivaltaansa, ja kunnat ryhtyivät jälleen harjoittamaan sortojärjestelmän toistuvasti loukkaamaa itsehallintoaan. Vuoden 1906 alkua edeltäneinä ja seuranneina viikkoina valittiin V.M. von Born uudelleen Pernajan kuntakokouksen puheenjohtajaksi ja G.Ph. Creutz (kymmenen vuoden tauon jälkeen) sen varapuheenjohtajaksi.

Maastakarkotetuista sai näkyvimmän hyvityksen von Born, joka nimitettiin maamarsalkaksi valtiopäiville, joiden istuntokausi kesti joulukuusta 1905 syyskuuhun 1906. Sanotut valtiopäivät päättivät, että Suomen kansanedustuslaitos toimisi tämän jälkeen yksikamarisena ja että se valittaisiin yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden periaatetta noudattaen. Valtiopäivät, jotka pitivät päättäjäisistuntonsa syyskuussa 1906, olivat siis viimeiset säätyvaltiopäivät, ja V.M. von Bornista tuli viimeinen maamarsalkka.

Radikaalisti uudistettu kansanedustuslaitos, yksikamarinen eduskunta, valittiin ensimmäisen kerran 15.-16.3. 1907. Pernajan kunnassa oli jo elokuussa 1906 päätetty uusissa oloissa välttämättömästä jaosta äänestysalueisiin. Haddomin, Köpbackan,

Kirkonkylän, Koskenkylän, Bergbyn, Isnäsin ja Härkäpään äänestysalueet ovat olleet olemassa siitä lähtien, ja jako on muuttunut vain eräiden yksityiskohtien osalta.

Pernajassa saatiin nyt ensimmäisen kerran kokea varsinainen poliittisten puolueiden käymä vaalitaistelu. Sosiaalidemokraattien kampanja alkoi täällä suunnilleen maaliskuun 1906 alussa, ja sitä jatkoi sitten joukko seudulle Helsingistä lähetettyjä agitaattoreita. Syksyllä 1906 kävi pitäjässä mm. ylioppilas K.H. Wiik, joka myöhemmin oli tunnettu sosialistien johtomies. Hän perusti matkallaan Koskenkylän ja Isnäsin (ruotsinkieliset) sosiaalidemokraattiset työväenyhdistykset.

Ruotsalaisen kansanpuolueen Pernajan paikallisosasto, joka oli perustettu 9.9. 1906 varsin laajan kannatuspohjan varassa, käynnisti vaalikokouksensa ilmeisesti vasta 16.12. 1906. Agitaattoreina esiintyi silloin kaksi pitäjän kansanopiston opettajaa, Thorsbyssä pidetyssä kokouksessa John Österholm ja Malmgårdissa Frans Salovius. Eri puolueiden kansanedustajaehdokkaista näyttää vaalitaistelun kestäessä vain kaksi esiintyneen Pernajassa pidetyissä kokouksissa. Molemmat olivat paikkakuntalaisia: sosiaalidemokraatti Oskar Wilhelm Johansson, joka oli Tetomin kylän Slottsin tilaa viljelevän lampuodin poika, ja Östra Nylandin toimittaja Ossian Reuter, joka oli erityisesti kalastajaväestön – ja etupäässä juuri Pernajan kalastajaväen – ehdokas.

Pernajassa annetuista 2935 äänestä sai RKP 1682, SDP 1133 ja muut (etupäässä porvarilliset) puolueet 120 ääntä. Tetomilainen O.W. Johansson valittiin eduskuntaan. Hänestä on tämän teoksen luvussa 7.4 puhuttu Malmgårdin seudun nuorisoseuran tarmokkaana johtajana. Hänen joissakin paikoin Pernajassa vuosina 1905-06 pitämistään puheista (sekä hänen vanhoilla päivillään kertomistaan muistelmista) voidaan päätellä, että hän oli näkemykseltään vähintään yhtä suuressa määrin perustuslaillinen ja ruotsinmielinen kuin sosialistikin.

Pernaja lienee maan kuntien joukossa silmiinpistävin esimerkki

siitä jyrkästä sosiaalisesta muutoksesta, mitä vuosien 1906-07 uudistus kansanedustuslaitokselle merkitsi. Viimeisiin nelisäätyisiin valtiopäiviin oli osallistunut viisi Pernajan pitäjän miestä, kaikki Ritariston ja Aatelin edustajina, nimittäin kreivi G. Ph. Creutz, vapaaherra V.M. von Born sekä herrat K. Antell, R. Ehrnrooth ja J.V. Segerstråle. Ensimmäiseen yksikamariseen eduskuntaan kuului ainoana pernajalaisena sosiaalidemokraatti O.W. Johansson, ylioppilas ja kreivi Creutzin omistaman Malmgårdin – Tetomin kartanon yhden lampuodin poika.

Ristiriitoja ja hiljaisuutta: pitäjän poliittinen elämä vuosina 1908–1914

Maaliskuussa 1907 pidetyissä ensimmäisissä eduskuntavaaleissa, joissa siis äänioikeus oli samoin ensimmäistä kertaa yleinen ja yhtäläinen, oli ruotsalainen kansanpuolue saanut 57,3 % Pernajassa annetuista äänistä, sosialidemokraattinen puolue 38,6 % ja muut puolueet 4,1 %. SDP:n vaalimenestystä näyttää täällä – kuten valtakunnankin tasolla – pidetyn odotettua (tai pelättyä) suurempana. Oli luonnollista, että sosiaalidemokraatit tällöin koettivat hankkia itselleen entistä enemmän valtaa kunnalliselämässä.

Kevättalvella 1908 lähetettiin kunnille lausuntoa varten valtion komitean mietintö, joka koski yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden käyttöön ottamista myös kunnallisvaaleissa, vuodesta 1865 lähtien voimassa olleen rajoitetun ja kunnallisveron määrän mukaan porrastetun äänioikeuden tilalle. Asian käsittelystä Pernajan kuntakokouksessa tuli ensimmäinen suuri pitäjän kunnalliselämässä kehkeytynyt selvästi puoluepoliittinen kiista. Osapuolina olivat pääasiallisesti perustuslailliset, mikä täällä tähän aikaan merkitsi porvarillisia – lähinnä RKP:ta kannattavia – kuntalaisia, ja sosiaalidemokraatit.

Osapuolet olivat yksimielisiä siitä, että suuri osa kuntakokoukselle kuuluvasta päätösvallasta oli siirrettävä

kunnanvaltuustolle (joka pitäjään sitten perustettiinkin vuonna 1910). Mutta mm. äänioikeus oli asia, josta ei päästy yksimielisyyteen. Porvarit halusivat, että valtuustossa olisi kaksi osastoa: puolet sen jäsenistä valittaisiin vaaleilla, joissa (vähintään 21-vuotiailla) kuntalaisilla olisi yleinen ja yhtäläinen äänioikeus, puolet taas eräänlaisena "ylähuoneena" vaaleilla, joissa ääniasteikko porrastettaisiin äänestäjien tulojen ja varallisuuden mukaisesti. Valtakunnan tasolla oli RKP:n konservatiivinen siipi vuoden 1907 puoluepäivillä asettunut kannattamaan tällaista "kaksikamarijärjestelmää", kun taas puolueen liberaali siipi oli yhtäläisen äänioikeuden ja kunnallisen "yksikamarijärjestelmän" kannalla. Viimeksi mainittua vaihtoehtoa puolsivat Pernajassa sosiaalidemokraatit, jotka lisäksi vaativat, että jo 20-vuotiaat saisivat äänioikeuden.

Pernajan kuntakokous käsitteli asiaa toukokuussa 1908 neljässä eri istunnossaan. Kumpikin osapuoli oli käynyt voimaperäistä kampanjaa saadakseen kokoukseen mukaan mahdollisimman monta kannattajaansa. Viimeinen mainituista kokouksista pidettiin toukokuun 29. päivänä; sinne oli haalittu 555 osanottajaa – heitä oli enemmän kuin koskaan aikaisemmin kuntakokouksessa. Porvarillismielisten kuntalaisten huomattavimpana johtajana oli J.V. Segerstråle, sosiaalidemokraattien O.W. Johansson. Segerstråle sanoi edustavansa "yhteiskuntaa säilyttäviä aatteita", Johansson "Pernajan proletaareja". Neljällä keskustelukierroksella käytettiin kyllä jyrkkäsävyisempiäkin puheenvuoroja, ja niiden päätteeksi pidettiin siis toukokuun 29. päivänä äänestys. Porrastetun ääniasteikon mukaan, joka vielä oli voimassa, sai porvarien esitys kaikkiaan 2361 ääntä (ei tiedetä, kuinka suurelta osalta kokouksen 555 osanottajasta), sosiaalidemokraattien esityksen puolesta annettiin kaikkiaan 958 ääntä.

Näyttää siltä, että Pernajassa oli tämän välienselvittelyn aikoihin porvarillisella puolella täysin vallitsevana aineksena RKP:n oikeistosiipi, kun taas maltillisempaa politiikkaa ajavat liberaalit

eivät esiintyneet ainakaan julkisuudessa. Konfliktin kärjistymiseen oli täällä osasyynä se, että esimerkiksi Segerstråle, jonka sortohallinto oli aikaisemmin ajanut maanpakoon, oli saattanut paheksua sosialisteja siksikin, että nämä olivat hänen maanpakolaisuusaikanaan jossain määrin olleet yhteistyössä Synnerbergin ja Wahlbeckin kaltaisten bobrikoffarien kanssa.

Pernajassa vuonna 1908 käyty demokratiakeskustelu ei johtanut suoranaisesti muuhun kuin kunnanvaltuuston perustamiseen (1910), joka kylläkin oli varsin tärkeä toimenpide. Valtuuston jäsenet valittiin kuntakokouksessa, jossa oli vähän osanottajia ja jossa asiasta vain harvoissa tapauksissa äänestettiin. Kun porrastettu ääniasteikko oli edelleenkin voimassa, olisi RKP todennäköisesti voinut saada haltuunsa ja pitää kaikki valtuustopaikat, mutta kun tapana oli pitää sopuvaalit ja muutenkin pyrittiin eri ryhmien yhteistyöhön, jätettiin muutamia paikkoja vapaaehtoisesti SDP:lle. Niinpä seurasi Pernajan kunnallispolitiikassa kevään 1908 vilkkaan toiminnan jälkeen muutama rauhallinen vuosi.

Syksyllä 1908 alkoi Suomen poliittisessa elämässä ajanjakso, jota nimitetään toiseksi sortokaudeksi. Sitä kesti vuoteen 1917 asti, ja sille oli ominaista venäläinen sortohallinto, jonka toimet olivat samanlaisia kuin Bobrikovin aikana jo oli koettu. Niihin kuului mm. päätösvallan yksipuolinen siirtäminen Suomen eduskunnalta Venäjän keskushallinnon käytettäväksi; samoin erilaisia instituutioita, kuten luotsilaitos, muutettiin Venäjän lain mukaisiksi ja siirrettiin venäläisten hallintovirastojen alaisuuteen.

Pernajalla ei ollut paljonkaan mahdollisuuksia kuntana osoittaa paheksumistaan venäläisten pakkotoimien johdosta. Nuori lakimies Ernst von Born asettui tietoisesti poikkiteloin tähän yhteyteen kuuluvassa asiassa, kun hän Helsingin vt. pormestarina uhmasi Suomen perustuslain kanssa ristiriidassa olevaa ns. yhdenvertaisuuslakia. Hänet vangittiin kesällä 1915 ja tuomittiin kolmeksi kuukaudeksi Pietarin Krestyn vankilaan. Hän otti vangitsemismääräyksen vastaan kotonaan Suur-Sarvilahdessa,

kädessään kirja “Finlands grundlagar” (Suomen perustuslait) – hän oli siis varustautunut aivan samalla tavoin kuin hänen isänsä aikoinaan Pernajan kirkossa vuonna 1902 toimeenpantuihin mielenosoi-
tuksiin.

Tavallisen kansan sortopolitiikkaan kohdistama vastarinta ilmeni erityisesti luotsilaitoksen venäläistämisen yhteydessä. Luotsipiirit alistettiin kevättalvesta 1912 alkaen Venäjän keskusviranomaisille, jolloin Suomen oma luotsilaitos sivuutettiin. Useimmat maan seitsemästäsadasta luotsista erosivat virastaan protestoiden näin perustuslain rikkomista.

Maaliskuussa ja huhtikuussa 1912 erosivat kaikki Pernajankin luotsit, joista monet kuuluivat paikkakunnalla tunnettuihin vanhoihin luotsisukuihin (Berlin, Forssell, Michelsson, Modig, Sahrman). Pernajalaiset joutuivat katkeroituneina ja halveksien näkemään, että jotkut Kabböleen muuttaneista virolaisista pettivät rintaman ja värväytyivät venäläistetyn luotsilaitoksen palvelukseen; tällaista tapahtui mm. Risholmenilla.

Vuonna 1912 kielsi Uudenmaan venäläismielinen kuvernööri punakeltaisten lippujen “tai tällaista lippua muistuttavien väriyhdistelmien” käyttämisen. Kyseistä väriyhdistelmää oli kenraalikuvernöörin kansliassa jo useita vuosia aikaisemmin luonnehdittu “Kagaalin lipuksi” – perustuslaillisuuden symboliksi. Esimerkiksi nuorisoseurat käyttivät toisen sortokauden aikana melko usein punakeltaisia värejä huomiota herättävällä tavalla lipuissa, pöytäkoristuksissa, kukkalaitteissa ja muissa tämäntapaisissa yhteyksissä. – Sen jälkeen kun sinivalkoiset värit oli toukokuussa 1918 otettu Suomen virallisiksi väreiksi, käyttivät etenkin suomenruotsalaiset edelleen myös punakeltaista väriyhdistelmää, mm. kahden sortokauden aikana käydyn laillisuustaistelun muistoksi.

Vuosina 1908–13 tapahtui usein, että Venäjän hallitus hajotti eduskunnan ja määräsi pidettäviksi uudet vaalit. Mainittuna

ajanjaksona järjestettiin peräti viidet eduskuntavaalit. Tämä myötävaikutti siihen, että äänestysinto Pernajassa niin kuin muuallakin yleensä kävi yhä laimeammaksi. V.M. von Born oli RKP:n ehdokkaana, ja hänet valittiinkin eduskuntaan vuosina 1910–13. SDP:n O.W. Johansson, joka oli valittu kansanedustajaksi vuonna 1907, oli ehdokkaana myös vuoden 1908 vaaleissa, mutta niissä hän putosi eduskunnasta eikä päässyt sinne enää myöhemminkään. Sellaisia kansanedustajia, joilla tähän aikaan oli vahva kannatus Pernajassa, olivat mm. RKP:n professori G.G. Rosenqvist ja maanviljelijä Johan Strömberg, jotka kumpikin olivat lapinjärveläisiä, sekä SDP:n helsinkiläisistä edustajista maisteri K.H. Wiik, toimittaja Ivar Hörhammer ja maisteri Otto Wille Kuusinen, joista viimeksi mainitun suosio oli suurin Valkon työväenyhdistyksen suomenkielisten jäsenten keskuudessa.

Pitäjän eri yhteiskuntaryhmien äänestyskäyttäytyminen vuonna 1907 ja sen jälkeen pidetyissä eduskuntavaaleissa on jossain määrin luettavissa (tosin vain puutteellisesti säilyneistä) eri äänestysalueiden numerotiedoista, joita täydentää suullinen perimätieto. Lyhyesti voidaan sanoa, että itsenäiset maanviljelijät äänestivät RKP:tä ja useimmat teollisuustyöläiset SDP:tä, mikä ei ole kovinkaan yllättävää. Kartanoiden alustalaisten ja työväen – torpparien, muonamiesten ym. – runsaslukuisesta ryhmästä todettakoon, että useiden kartanoiden väestä suuri osa äänesti herrasväen tavoin RKP:tä. Tätä toisinaan valitettiin työväenlehdissä julkaistuissa Pernajasta saapuneissa kirjeissä.

Pernajassa vuodesta 1908 alkaneena ajanjaksona vallinneista poliittisista vastakohtaisuuksista voidaan mainita esimerkkeinä kaksi ilmiötä. Ensimmäinen rajoittui Koskenkylän sahayhdyskuntaan, ja sitä nimitettiin Sandbäckin järjestelmäksi. Kyse oli siitä, että yrityksen johto oli kieltänyt sosialismin aatteiden julistamisen yrityksen omistamilla alueilla (tästä on kerrottu edellä luvussa 5.5). Kielto oli voimassa vuosina 1905–17. Työväenlehdet julkaisivat silloin tällöin tuohtuneita kuvauksia siitä, kuinka

sosiaalidemokraattien matkapuhujat eivät Koskenkylässä voineet esiintyä muualla kuin maantiellä, “proletaarien kansainvälisessä isänmaassa”.

Vastakohtaisuudet kärjistyivät pitäjän yhdistyselämässä. Vielä kesällä 1909 olivat sosiaalidemokraatit O.W. Johansson ja Runar C. Öhman aktiivisesti toimineet nuorisoseuroissa kuten ennenkin, edellinen Malmgårdissa ja jälkimmäinen saaristossa. Sanotun vuoden syksyn kuluessa alettiin kuitenkin Hufvudstadsbladetissa ja sosiaalidemokraattien Arbetet-nimisessä lehdessä esittää uudenlaisia mielipiteitä: porvarillisella taholla väitettiin, että työväenyhdistykset halusivat kokonaan katkaista yhteistyönsä nuorisoseurojen kanssa, ja sosialistit esittivät, että nuorisoseuroista oli tullut RKP:n “agitaatiovaliokuntia”. Lehdet ottivat esimerkiksi mm. Pernajan Koskenkylän olot. (Puhe RKP:n agitaatiovaliokunnista saa vain parissa kolmessa poikkeustapauksessa tukea nuorisoseurojen vuosikertomuksista, pöytäkirjoista ja muista lähteistä.) Syntynyttä asemaa kuvaa tavallaan valaisevasti Arbetet-lehdessä kesällä 1916 julkaistu pääkirjoitus, jonka otsikkona oli “De borgerliga ungdomsföreningarna – en fara för arbetarrörelsen” (“Porvarilliset nuorisoseurat – työväenliikettä uhkaava vaara”). Vaara oli lehden mukaan etupäässä siinä, että “ns. puolueettomat” nuorisoseurat sumensivat työläisten luokkatietoisuutta.

Maailmansota ja Pernaja: työttömyyttä ja ruoan puutetta

Ensimmäinen maailmansota tuli ajan mittaan jyrkentämään Suomen paikallisyhteisöissä vallitsevia sosiaalisia vastakohtaisuuksia. Varsinaiset sotatapahtumat pysyivät pitkän aikaa turvallisen kaukana Pernajasta, mutta täällä vaikuttivat jo ensimmäisestä vuodesta lähtien sodan välilliset seuraukset: työttömyys ja elintarvikepula.

Sodan puhjettua vuonna 1914 sulkeutuivat Suomen puuteollisuuden länsimaiset markkinat suurin piirtein kokonaan.

Tämä merkitsi, että Pernajan Koskenkylän ja Isnäsin sahoilla sekä Valkon ja Kirkonkylän lastauspaikoilla syntyi työttömyyttä. Asia tuotti vaikeuksia myös kartanoiden alustalaisille, sillä monet lampuodit ja torpparit harjoittivat säännöllisesti talvisin hevosillaan tukinajoa saadakseen lisäansioita; enimmäkseen he kuljettivat tukkeja sahalle tai uittoväylille.

Työllisyysongelmista tuli Pernajassa vuoden 1914 syyskuun 29. päivästä alkaen myös kunnan asia. Silloin käsiteltiin kuntakokouksessa Kirkonkylän seudun työväenyhdistyksen kokouksen lähettämää kirjelmää, jossa pyydettiin pikaisia toimenpiteitä “työttömyyden vaikeiden seurauksien estämiseksi”. Kuntakokous päätti “pitkähkön keskustelun jälkeen” myöntää kunnan varoista määrärahoja hätäaputöitä varten. Hätäaputöinä teetettiin tie-, uudisviljelys- ja metsätöitä.

Hätäaputyöt tehtiin yleensä käyttämättä koneita. Valitettiin, etteivät vanhemmat henkilöt pystyneet osallistumaan niihin ja että kunta ja yksityiset joutuivat tästä syystä antamaan enemmän sosiaaliapua kuin muuten olisi ollut asianlaita. Kun V.M. von Born vuoden 1914 päättyessä luopui kuntakokouksen puheenjohtajan tehtävästä, hän viime töikseen lahjoitti kunnalle 400 metrijärjestelmän mukaan laskettua leiviskää (= noin 50 hehtolitraa) rukiita ja 8 hehtolitraa herneitä työttömien avustamista varten. Avustukset oli annettava “tekemättä eroa sen perusteella, missä päin pitäjää asianomainen asuu, tai kielisuhteiden ja puoluekannan perusteella”.

Ensimmäisen maailmansodan aikana vallinneen elintarvikepulan yhtenä perussyynä oli se, että Suomen maatalouden tuotantorakenne oli edellisinä vuosikymmeninä muuttunut: viljanviljelyksen suhteellinen osuus oli pienentynyt ja maidontuotannon kasvanut. Tämä oli johtanut siihen, että maassa oltiin entistä enemmän ulkomailta – etupäässä Venäjältä – tuodun leipäviljan varassa.

Viljan saannin häiriytyminen nosti sen hintoja. Tämä oli havaittavissa myös Itä-Uudellamaalla jo kesällä 1914 muutamaa

viikkoa ennen sodan alkamista. Loviisan kauppiaat nostivat viljan hintaa, aluksi 20 %. V.M. von Born kuului niihin kansalaisiin, jotka reagoivat tähän voimakkaasti. Hän antoi kuuluttaa, että Sarvilahti myisi viljaa edelleen vanhaan, alempaan hintaan.

Itä-Uudellamaalla asemaa huononsi elintarvikkeiden vienti Pietariin, vienti, joka oli vuosisadan vaihteesta lähtien suuresti kasvanut. Sinne myytiin varsinkin maitoa ja maitotuotteita. Kun niistä saatiin Pietarissa selvästi korkeampi hinta, niiden myynti kotimarkkinoilla kannatti huonommin. Östra Nyland kirjoitti syksyllä 1916, että monet Loviisan seudulla asuvat perheet eivät olleet useaan viikkoon saaneet voita, sillä se oli käynyt niille liian kalliiksi.

Pernajan kuntakokous otti elintarvikepulan käsiteltäväkseen ensimmäisen kerran helmikuussa 1915. Tällöin päätettiin mm. ottaa kaikkien neljän lainamakasiinin viljavarat käyttöön. Pari kuukautta myöhemmin kuntakokous asetti kunnallisen elintarvikekomitean, jonka tuli mm. huolehtia viljan ja maitotuotteiden välittämisestä pitäjän teollisuusyhdyskuntiin. Syksyllä 1916 valittiin komitean avuksi yhdeksän alakomiteaa, jotka toimivat pitäjän eri osissa; myöhemmin niiden määrä lisättiin kahteentoista.

Vuonna 1916 alkoi valtiovallan johtama elintarvikkeiden säännöstely siten, että sokeri, joka oli tuontitavaraa ja jonka hankkiminen oli käynyt yhä vaikeammaksi, “pantiin kortille”. Kesäkuussa 1917 säännösteltiin leipäviljan, jauhojen ja ryynien kauppa, ja viljelijät velvoitettiin ilmoittamaan varastonsa, joista he voivat myydä viljaa.

Itä-Uudenmaan kunnista elintarvikehuolto oli talvella 1917–18 hankalinta Loviisan kaupungissa. Valkossa taas asema oli varmaan huonompi kuin missään muussa osassa seudun maalaiskuntia. Muiden kolmen suuren työläisyhdyskunnan – Koskenkylän, Isnäsin ja Strömforsin tehdasyhdyskunnan – asukkaiden tukena oli sentään suuryrityksen omistajien samalla seutukunnalla harjoittama suurimittainen maatalous, mutta Valkosta se puuttui.

Kuten edellä esitetystä lienee pilkahduksina näkynyt, paikallisyhteisön olot kävivät ensimmäisen maailmansodan vuosina sellaisiksi, että ne vaikuttivat taustatekijöinä vapaussota-kansalaissodan puhkeamiseen kevättalvella 1918. Työn ja ruoan puutehan heikensivät pitäjäläisten alkeellisimpiakin elinehtoja. Lisäksi asiaan vaikuttivat – pitäjäyhteisönkin piirissä tuntuvat – puoluepoliittiset tekijät, joita kuvataan seuraavassa.

Vallankumouksen riemua ja pettymyksiä – kesästä 1916 syksyyn 1917

Kesäkuussa 1916 pidettiin eduskuntavaalit, joissa sosialidemokraattinen puolue sai ehdottoman enemmistön: 103 kaikkiaan 200 edustajanpaikasta. Huomiota herättävän vaalituloksen takana oli pernajalaisiakin äänestäjiä. Pernajassa SDP sai 1481 ääntä, ensimmäisen kerran enemmän kuin RKP, jota äänesti 1251 henkeä; "muiden" ryhmään luettavat puolueet saivat yhteensä 67 ääntä. RKP sai nyt kylläkin vain 10 ääntä vähemmän kuin edellisissä, vuonna 1913 pidetyissä vaaleissa. SDP oli siis onnistunut mobilisoimaan monia aikaisemmin poliittisesti passiivisina pysytelleitä kansalaisia sekä sellaisia, jotka olivat nuoruutensa vuoksi vasta äskettäin saaneet äänioikeuden. Pernaja ja Parainen olivat ainoat maan ruotsin- tai kaksikieliset kunnat, joissa sosialistit saivat enemmistön äänistä. Koskenkylän ja Isnäsin äänestysalueilla SDP oli saanut niistä yli 75 %, ja Bergbyn ja Kirkonkylänkin alueilla enemmän kuin puolet.

Vuoden 1916 vaaleissa saavutetun menestyksen vahvistama optimismi ilmeni mm. siten, että Koskenkylän ja Kirkonkylän (ruotsinkieliset) työväenyhdistykset aloittivat toimintansa uudelleen ja perustivat kumpikin sosiaalidemokraattisen nuorisokerhon. Uusia työväenyhdistyksiä muodostettiin Haddomin seudulle ja Malmgårdiin, edellinen vuonna 1916 ja jälkimmäinen 1917.

Sosiaalidemokraatit olivat sitten hyvin pettyneitä, kun eduskunta loppukesällä 1917 hajotettiin ja SDP menetti uusissa vaaleissa, jotka

pidettiin 1.-2.10. 1917, enemmistöasemansa ja joutui vähemmistöksi. Pernajassakin SDP menetti kannatustaan, mutta se sai vieläkin taakseen vähän enemmän äänestäjiä kuin RKP, jonka kannatus oli kyllä kasvanut vuoden 1913 vaalien aikaisesta. Yhdessä “muiden” kanssa RKP oli kuitenkin lokakuun 1917 vaaleissa saanut pitäjäläisten äänistä niukan enemmistön.

Edellä on todettu, että yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden periaatetta noudattaen toimeenpannuissa eduskuntavaaleissa äänet jakautuivat Pernajassa hyvin tasaisesti RKP:n ja SDP:n kesken. Tätä taustaa vasten tarkasteltuna on ymmärrettävää, että vuoden 1917 kunnallispolitiikalle oli eräissä suhteissa ominaista melkoinen halu kompromissiratkaisuihin. Koska kunnalliselämässä oli edelleen voimassa porrastettu ääniasteikko, RKP:llä oli kaikissa kuntakokouksissa hyvin selvä enemmistö. Valtuuston ja tärkeimpien lautakuntien jäseniä valittaessa annettiin nyt kuitenkin SDP:lle usein suuri osa sen vaatimista paikoista.

Tärkeimpien pula-ajan oloissa tarvittavien lautakuntien kokoonpanosta päästiin täällä varsin pitkälle menevään yksimielisyyteen. Niitä olivat työttömyyslautakunta ja ennen kaikkea elintarvikelautakunta, jolla oli suuret valtuudet. Viimeksi mainitun lautakunnan puheenjohtajana oli SDP:n Frans Huikko ja sihteerinä RKP:n Jos. Klåvus. Klåvus todisti sisällissodan päätyttyä, että “molemmat osapuolet olivat toimineet elintarvikelautakunnassa hyvässä yhteisymmärryksessä”, melko lailla jopa vaikeimpinakin aikoina kevättalvella 1918.

Sosialististen aatteiden julistustyössä alettiin kuitenkin, Pernajassakin, yhä enemmän käyttää tunnuksia ja iskulauseita, jotka osoittivat takertumista luokkataisteluajatteluun. Esimerkiksi Arbetet-lehdessä heinäkuussa 1916 julkaistussa “Kirjeessä Pernajasta” (Brev från Pernå) kehotettiin pitäjäläisiä ajattelemaan, kuinka nälkiintynyt työläisproletariaatti joutui olemaan kapitalistisen riiston kohteena. Samassa lehdessä julkaistiin tammi-helmikuussa 1917 eräiden Pernajan Kirkonkylän ja Koskenkylän

sosialistien kehotus tovereille: näiden tuli valmistautua taisteluun nylkyreitä ja riistäjiä vastaan.

Maaliskuun 21. päivänä 1917 nousi Loviisan seudulla vallankumouksen riemu. Oli saatu tietoja Venäjän valtakunnassa tapahtuneesta "porvarillisesta" maaliskuun vallankumouksesta: keisari oli maaliskuun 15. päivänä luopunut valtaistuimestaan ja valtakunnan väliaikainen hallitus oli 20. päivänä julkaissut manifestin, joka palautti Suomen autonomian. Ilonilmauksiin osallistuivat yhdessä – jonkin aikaa – Suomen eri poliittiset ryhmittymät, niin oikeistolaiset kuin vasemmistolaisetkin.

Pian oli havaittavissa – myös paikallisista mielipiteenilmauksista – että sosialistit odottivat vallankumoukselta enemmän. He olivat vuoden 1916 vaaleissa päässeet eduskunnan enemmistöksi, mutta eduskuntaa ei kutsuttu koolle ennen kuin keisarinvallan kukistuttua maaliskuussa 1917. Nimimerkki "Pernåbo" ("Pernajalainen") kirjoitti Arbetetissa 20.4. 1917 uudesta ajasta, jota oltiin odottamassa: "Vihdoinkin on vapauden aurinko alkanut luoda säteitään ikivanhan herrojen vallan kahleisiin panemalle Pernajalle [...] Puhdistuksen viikatteen tulisi kyllä kulkea Pernajan halki; älkää jääkö toimettomiksi, toverit!"

Vappumielenosoitukset olivat pitäjässä pitkäksi aikaa jääneet melkein olemattomiin, mutta nyt ne saivat uutta pontta. Kun Forsby arbetarförening marssi 1.5. 1917 Vanhankylän tanssipaviljongille, osallistui kulkueeseen 300 henkeä, ja itse juhlapaikalla laskettiin olleen yleisöä noin 500 henkeä. Forsby af:n jäsenmäärä oli tammikuussa 1916 ollut vain 8 henkeä, seuraavan vuoden syyskuussa jäseniä oli peräti 282.

Koskenkylässä käytiin kesällä 1917 sanoista tekoihin. Työväenyhdistys vaati, että työpäivä lyhennettäisiin myös maataloudessa kahdeksaan tuntiin (kyseessä oli koko vuoden keskimääräinen työaika). Kun Askolinin toiminimi ei tähän suostunut, julistettiin maataloustyöläisten lakko. Sen järjestäjät olivat otaksuneet lakon leviävän yli koko pitäjän, mutta se saatiin

todellisuudessa aikaan oikeastaan vain neljällä Askolinin toiminimen omistamalla suurtilalla. Kolme viikkoa kestäneen työtaistelun jälkeen lakkolaiset hyväksyivät toiminimen alkuperäisen tarjouksen, jonka mukaan työpäivä kesti kesällä yhdeksän ja puoli tuntia.

Kesällä 1917 toimeenpannut maataloustyöläisten lakot, joita tehtiin monilla muillakin paikkakunnilla kuin Pernajassa, kärjistivät työväenjärjestöjen ja maanomistajien välisiä vastakohtaisuuksia, mutta myös työväenjärjestöjen suhteita kolmanteen osapuoleen, johon kuului varsin runsaasti väkeä: niihin kansalaisiin, joiden mielestä lakot uhkasivat muutenkin häiriintynyttä elintarvikehuoltoa. Jännitystä lisäsi käsitys, joka levisi vuoden 1917 mittaan Pernajan ja monien muiden paikkakuntien työväenyhdistysten keskuudessa ja jota vahvistivat työväenlehtien julkaisemat Pernajastakin saapuneet kirjeet: Kirjeiden mukaan maanviljelijät piilottelivat suuria elintarvikevarastoja ja kieltäytyivät lähettämästä myytäviksi riittäviä määriä viljaa, voita, lihaa ja muita ruokatarvikkeita. Heidän tarkoituksenaan oli tällaisten juonten avulla päästä jatkamaan proletaarien sortamista. “Kirjeessä Haddomista” (Brev från Haddom), joka julkaistiin Arbetetissa 5.1. 1917, väitettiin: “Mitä laihempia me työläiset olemme, sitä tottelevaisempia herrat ja isot isännät luulevat meidän olevan.”

Loviisahan oli ollut vuoden 1905 kansallislakon aikana pernajalaisten aktiivisen poliittisen toiminnan näyttämönä, ja samoin oli laita myös levottomuuksien täyttämänä vuonna 1917. Tsaarinvallan kukistumista juhlittiin Raatihuoneentorilla maaliskuun 30. päivänä pidetyssä joukkokokouksessa, silloin vielä suhteellisen hyvän kansallisen yksimielisyyden merkeissä. Silti kokouksessa otettiin esille myös luokkataistelu, sitä käsittelivät paljon jotkut Pernajastakin saapuneet puhujat. Siitä, mitä kokouksen jälkeen tapahtui, kirjoitti muuan tarkkailija: “Sitten osanottajat marssivat takaisin sinne, mistä olivat tulleetkin, Isnäsiin, Koskenkylään, Thorsbyhyn, Valkoon jne., tietysti kailottaen vallankumouslaulujaan.”

Kun eduskunta, jossa sosialisteilla oli ollut enemmistö, oli hajotettu 2.8. 1917, alkoivat sosiaalidemokraatit vähitellen pitää uusia mielenosoituksia, usein SDP:n Helsingissä toimivien johtajien kehotuksesta. Elokuun 16. päivänä kokoontui Raatihuoneentorille joukko Loviisan ja Valkon työväenyhdistysten jäseniä. Kun heidän vaatimuksiinsa, joiden mukaan sosialistien olisi mm. pitänyt saada enemmistöasema kaupungin elintarvikelautakunnassa, ei suostuttu, julistettiin seutukunnalla elokuun 18. päivänä suurlakko. Sitä ei kuitenkaan saatu toteutetuksi täysimittaisena, eikä sitä osittaisenakaan kestänyt kuin kolme päivää.

Eräiden lakkolaisten "uhkaavaksi" luonnehdittu esiintyminen johti siihen, että Loviisan porvarilliset kansalaiset muodostivat elokuun 18. ja 19. päivänä uudelleen suojeluskunnan. Samoin kuin kaksitoista vuotta aikaisemmin liittyi suojeluskuntaan myös kaupunkia ympäröivän maaseudun miehiä. Pernajan ensimmäinen oma suojeluskunta muodostettiin nyt muutamia päiviä elokuun 20. päivän jälkeen kansanopiston johtajan John Österholmin aloitteesta. Se otti peitenimen Hardom brandkår ("Hardomin palokunta").

Venäjällä loka-marraskuun vaihteessa 1917 tapahtuneen sosialistisen vallankumouksen jälkeen, jossa bolševikit saivat vallan käsiinsä, ja juuri sen innoittamina perustettiin Valkoon, Kirkonkylän seudulle ja Isnäsiin punakaartit. Valkon työväenyhdistys oli aktiivisin, myös vallankumoussanoman julistamistyössä. Valkon yhdistys lähetti Loviisan Sanomille vallankumouksellista sosialistista kansanliikettä koskevan kirjeen, joka julkaistiin lehdessä 5.12. 1917:

"Kansanliike etenee myrskytulvan lailla[...] Sillä mikään mahti ei voi estää tuota liikettä, vaan se syöksyy eteenpäin sysäten syrjään kaikki esteet."

Kyseessä oli muunnos siitä marxilaisesta uskonkappaleesta, että vallankumous oli ennalta määräytynyt asia. Valkon työväenyhdistyksen piirissä oltiin vakuuttuneita siitä, että kumouksen täytyi tulla – ja niin uskottiin työväenyhdistysten

keskuudessa kautta maan.

Äsken siteerattu yhden silloisen Pernajan työväenyhdistyksen vallankumousvetoomus julkaistiin päivää ennen kuin Suomen eduskunta julisti maan itsenäiseksi. Sitaatti ja siihen liitetty lyhyt kommentti saavat tässä teoksessa jäädä Pernajaa osana Venäjän valtakuntaa käsittelevän luvun päätökseksi.

8.3. Vuoden 1918 vapaussota-kansalaissota. Tausta, tapahtumat, jälkimainingit

Joulukuun 6. päivänä 1917 annettu itsenäisyys-julistus ei aiheuttanut Itä-Uudellamaalla sellaisia spontaaneja julkisia ilonilmauksia kuin suunnilleen yhdeksän kuukautta aikaisemmin tapahtunut vallankumous ja keisarinvallan kukistuminen. Kun tiedettiin, että Suomessa oli vielä suuret joukot venäläistä sotaväkeä, ymmärrettiin, että kestäisi hyvän aikaa ennen kuin itsenäisyys toteutuisi.

Ei siis ole mielekästä aloittaa tätä Pernajan vaiheita itsenäisen Suomen syntyprosessin aikana käsittelevää lukua juuri joulukuun 6. päivästä 1917. Asiayhteyksien selvittämiseksi on luvun ensimmäisissä alaluvuissa esitettävä useita katsauksia aikaisempiin oloihin ja tapahtumiin, jotka kuuluivat osina pitkällisempään kehitykseen.

Vapaustaisteluun Venäjää vastaan

Bobrikovin kenraalikuvernööriajoista lähtien, siis vuosista 1898–1904, olivat monet Suomen asukkaat pitäneet keisarillista hallitusta ja sen Suomessa toimivia edustajia vihamielisen sortovallan harjoittajina. Pernajalaiset, olivatpa he yhteiskunnassa korkeammassa tai alemmassa asemassa, olivat käyneet passiiviseen vastarintaan sortoa vastaan.

Aktiivisesta, aseellisesta vastarinnasta, joka oli alkanut järjestäytyä jo vuonna 1903, pernajalaiset pysyttelivät pitkän aikaa syrjässä. Sama koskee vuonna 1914 alkanutta jääkäriliikettä.

Huhtikuun 20. päivänä 1917 esitettiin tiettävästi ensimmäisen kerran Pernajassa julkisesti ajatus, että Suomen olisi kokonaan irrottauduttava Venäjän yhteydestä. Kuggomin kansanopiston johtaja John Österholm lausui sanottuna päivänä pitämässään puheessa, että maaliskuun vallankumous oli antanut Suomelle mahdollisuuksia “pyrkiä tinkimättä täyteen itsenäisyyteen”.

Tämän jälkeen Österholm osoitti valmiuttaan siirtyä sanoista tekoihin perustamalla elokuussa 1917 Pernajan ensimmäisen suojeluskunnan, josta edellä kerrottiin, että se aluksi käytti nimeä Hardom brandkår (“Hardomin palokunta”).

UC 57:n muistoksi pystytettiin vuonna 1934 monumentti Hamnskäriin Pernajan uloimpaan saaristoon. Kuvassa osallistuvat kunnianosoituksiin mm. jääkärimajuri Ragnar Nordström (vasemmalla) ja luotsivanhin Anton Forsell (lähinnä kiveä oikealla).

Pernajalaiset harjoittivat syksyllä 1917 venäläisiin kohdistuvaa aktiivista vastarintaa mm. niin sanotun UC 57:n retkikunnan matkan yhteydessä. Marraskuun 17. päivänä saapui Hamnskäriin Pernajan ulkosaaristoon Saksasta sukellusvene UC 57, joka toi sieltä mukanaan muutamia suomalaisia jääkäreitä sekä mm. suuren määrän aseita. Retkikunnan vastaanottoa oli suunniteltu kauan, ja vastaantulijoiden johdossa olivat muiden muassa John Österholm, Ernst ja Carl von Born sekä Tönne Antell. Heitä avusti hudöläinen luotsi Anton Forsell, joka johti joukkoa luotettavia saariston luotseja ja kalastajia. Lasti ja sukellusveneessä tulleet jääkärit saatiin onnellisesti maihin, mutta UC 57 itse katosi paluumatkalla jäljettömiin – luultavasti se ajoi miinakenttään.

Österholm oli ottanut jo kaksi kuukautta aikaisemmin yhteyden Forselliin UC 57 -operaatiota varten ja ilmoittanut silloin tälle, että “venäläiset on päätetty karkottaa maasta asevoimin”. Forsell oli kiittänyt Österholmia siitä, että hän saisi osallistua “edessä olevan vapaustaistelun” valmisteluihin.

Venäläisten uhasta saatiin Itä-Uudellamaalla läheinen esimerkki marraskuussa 1917. Kuukauden keskipaikkeilla toimeenpannun suurlakon aikana – sekin oli Venäjän sosialistisen vallankumouksen inspiroima – ottivat Loviisan ja Valkon punakaartit Loviisassa vallan ja pitivät sitä käsissään 18.-21.11. Ne saivat näkyvää tukea Loviisaan saapuneelta Kotkan punakaartin osastolta, jonka mukana oli venäläisiä sotilaita. Raatihuoneen torniin nostettiin punainen vallankumouslippu, mutta se oli laskettava kolmen päivän kuluttua, kun Kotkan seudulta tulleet tukijoukot olivat lähteneet kotiin.

Samaan aikaan lähestyi Lahdesta tullut 150 miehen vahvuinen joukko, johon kuului pääasiassa venäläisiä sotilaita, rautateitse Pernajaa ja Loviisaa. Se kääntyi kuitenkin Liljendalissa takaisin ja keskittyi paikallisten punakaartilaisten kanssa neuvoteltuaan muihin puuhiin: joukko ammuskeli ahkerasti ilmaan ja ryösti Myrskylän Grevnäsin (Kreivilän) kartanon.

Loviisaa ja sitä ympäröiviä Pernajan talonpoikaiskyliä uhkasivat

siis noina päivinä aseelliset joukot pohjoisesta (Lahdesta), idästä (Kotkasta) ja etelästä (Valkosta).

Mainittujen vuoden 1917 marraskuun tapahtumien aikana voitiin siis paikkakunnalla havaita, kuinka venäläinen sotaväki ja paikalliset punakaartit auttoivat toisiaan erilaisissa aseellisissa toimissa. Tämä vahvisti vanhaa käsitystä, jonka mukaan Suomen sosialistit olivat halukkaita tilaisuuden tullen tukemaan maata vallassaan pitäviä venäläisiä. Tällainen käsitys oli Pernajassa alkanut itää, kun paikkakunnalla oli vuosien 1903 ja 1904 laittomien asevelvollisuuskutsuntojen yhteydessä ilmennyt suureksi osaksi puoluepolitiikasta johtunutta hajaannusta.Täkäläisissä porvarillisissa piireissä oli saatu aihetta epäillä, että mm. bobrikoffareihin luettava nimismies-komisario Synnerberg oli yhteistyössä sosialistien kanssa, etenkin niiden, jotka toimivat Valkossa.

Nyt marraskuussa 1917, kun bolševikit olivat ottaneet vallan Venäjällä ja venäläisten ja sosialistien yhteistyöstä oli saatu tuoreita näytteitä, saivat kotimaisia punakaarteja kohtaan tunnetut epäluulot ja vihamielisyys uutta virikettä. Mm. juuri tästä syystä syntyi vaara, että sodasta, jonka olisi ensi sijassa pitänyt olla vapaussota, tulisi myös sisällissota.

Tie kapinaan ja vallankumoukseen

Kevättalvella 1918 syntynyt aseellinen konflikti oli osaksi kapina Suomen laillisesti asetettua hallitusta vastaan. Kapina ja sen kukistaminen merkitsivät tietenkin sisällissotaa – kansalaissotaa. Sodassa yhdistyivät kapinan kukistaminen ja taistelu Venäjää vastaan. Tästä syystä on paikallaan kaksoistermi vapaussota-kansalaissota. Kuitenkin on niin, että eräitä konfliktin aineksia, piirteitä ja osatapahtumia käsiteltäessä on sopivinta käyttää ainoastaan sanaa vapaussota, kun taas joissakin toisissa tapauksissa on parempi puhua pelkästään kansalaissodasta (tai esimerkiksi

kapinasta ja vallankumouksesta).

Tässä alaluvussa käsitellään kumousyrityksen paikallista taustaa. Parasta lienee aloittaa katsauksella Pernajan sosiaalisiin oloihin, etenkin pitäjän eri osien ja yhteiskunnan eri ryhmien oloihin (joita on edellä selvitelty pääluvussa 5, johon tekijä tässä viittaa). Kysymyksenä on, kuinka paljon sosiaaliset olot mahdollisesti antoivat eräille pitäjäläisille motiiveja, jotka saivat heidät osallistumaan sosialistiseen vallankumoukseen. Muutamien vivahde-erojen havaitsemiseen lienee paremmat mahdollisuudet paikallisesti rajoittunutta lähdeaineistoa tarkasteltaessa kuin jos tyydyttäisiin yleisesityksiin – jotka ovat myös yleistäviä esityksiä.

Vanhan yksinkertaistavan käsityksen mukaan kaikki maanomistajat ja muut yrittäjät olivat valkoisten ja kaikki maata omistamattomat, kuten torpparit ja työläiset, punaisten puolella. Käyttämällä mm. kaatuneiden luetteloita ja punakaartien jäsenluetteloita voidaan dokumentoida noin tuhannen aktiivisesti puolensa valinneen pitäjäläisen kanta. Itsenäisten maanviljelijöiden muodostaman yhteiskuntaryhmän osalta perinnäinen kuva osoittautuu Pernajan ollessa kyseessä suurin piirtein oikeaksi. Tähän kategoriaan luettavia miehiä liittyi Pernajan punakaarteihin vain kolme. He olivat lähinnä pienviljelijöitä; yksi oli kotoisin Haddomista, toinen Erlandsbölestä ja kolmas Sarvisalosta. Pernajalaisia ruumiillisen työn tekijöitä kuului punakaarteihin varsin paljon, enimmäkseen sahatyöläisiä ja lastaajia mutta myös joitakin renkejä. Tähän ryhmään kuului yhteensä puolisentuhatta punakaartilaista, joten sen edustajat olivat näissä järjestöissä hyvin vallitsevana aineksena. Hajatietoja on myös työläisistä, jotka asettuivat valkoisten puolelle tai halusivat olla poliittisesti täysin "puolueettomia", mutta heidän lukumääristään ei ole saatavissa numerotietoja.

Pernajan kaltaisen pitäjän vaiheita tutkittaessa on erityisen hyvät mahdollisuudet kartanoiden alustalaisten, etupäässä lampuotien ja torpparien, olojen ja asennoitumisen tarkasteluun. Tämän teoksen luvussa 5.4 selviteltiin mm. sitä, miten maanviljelijöiden

käytettävissä olleet taloudelliset resurssit jakautuivat vuonna 1910 maanviljelijäväestön eri ryhmien osalle. Tällöin ilmeni, että lampuodeilla ja torppareilla oli useassa suhteessa yhtä suuret resurssit kuin vastaavankokoisten itsenäisten tilojen viljelijöilläkin; toisissa suhteissa kartanoiden alustalaisten resurssit olivat pienemmät, mutta näyttää siltä, että ne eivät silloinkaan olleet ratkaisevasti vähäisemmät.

Pernajan lampuodit ja torpparit eivät siten osoittaudu sorretuksi proletariaatiksi, joka olisi halunnut tehdä kapinan. Seudulla julistetun marxilaisen ideologian mukaan heidän olisi pitänyt kannattaa vallankumousta. Forsby arbetarföreningin Arbetet-lehdelle lähettämissä kirjeissä mm. valitettiin – erityisesti vuonna 1917 –, että äärimmäisen harvat torpparit halusivat liittyä sosialistiseen yhdistykseen. Useimpien heistä sanottiin tuntevan yhteenkuuluvuutta enemmän itsenäisten maanviljelijöiden kuin teollisuustyöläisten kanssa. Tällaista tunnetta vahvisti varmaankin Forsby arbetarföreningin kesällä 1917 järjestämä maataloustyöläisten lakko. Useimmilla lampuodeilla ja torppareilla oli palveluksessaan renki tai ehkä useitakin, ja lakko muistutti tällaisia maanviljelijöitä siitä, että he toki kuuluivat työnantajien joukkoon. Työväenyhdistysten piirissä oli täälläkin jo vuosisadan alusta lähtien julistettu yhtenä työväenaatteen osana sosialisointia, joka periaatteessa koski myös maaomaisuutta; tämä ei ole voinut miellyttää kartanoiden alustalaisia, hehän haaveilivat omista tiloista.

Koskenkylässä kärjisti työväenyhdistyksen ja torpparien ym. samantapaisessa asemassa olevien viljelijöiden välisiä vastakohtaisuuksia eräs joulun 1917 ja seuraavan uudenvuodenpäivän välillä sattunut tapaus. Koskenkylän muodosteilla olevaan punakaartiin kuuluva komennuskunta takavarikoi Vanhastakylästä muutamia hevosia, joiden punaiset epäilivät kuuluvan suojeluskunnalle. Tämän sanotaan johtaneen siihen, että Forsby arbetarföreningiin kuuluvat kartanoiden alustalaiset erosivat yhdistyksestä. Näin kirjoitti Östra Nyland, ja

Forsby af:n sihteerin omat tiedot yhdistyksen jäsenmäärästä näyttävät tukevan väitettä: jäseniä oli syyskuussa 1917 ollut 282, mutta uudenvuoden 1918 aikoihin heidän lukumääränsä väheni 254:ään.

Pitäjän kaakkoisosassa vallitsi työväenyhdistyksen ja torpparien välillä selvä vastakohta-asetelma. Täällä olivat toisena vastapuolena Valkon työväenyhdistys ja toisena Sarvilahden alustalaiset, varsinkin kartanon kalastajatorpparit. Suullisen perimätiedon mukaan kannatti suuri osa mannerkylissä asuvista Sarvilahden kartanon työläisistä ja alustalaisista valkoisten asiaa ja samaten kaikki saaristolaiset (lukuun ottamatta yhtä poikkeusta, kertojien nimeltä mainitsemaa henkilöä). Yhtenä selityksenä tähän asiaintilaan oli se, että Valkon työläiset harjoittivat jatkuvasti luvatonta kalastusta Sarvilahden vesillä. Kalastajatorpparit olivat täällä ikään kuin maanomistajien asemassa siinä suhteessa, että he olivat saaneet kartanonomistajalta käytettävikseen luonnonvaroja, joita ulkopuolisen “irtaimen väen” ei pitänyt saada hyödyntää.

Samaan yhteyteen kuuluu myös seuraava numerotieto, jonka ilmaisema aineisto ei tosin ole niin laaja kuin tilastollisessa tutkimuksessa ylipäänsä pitäisi olla, mutta joka silti on valaiseva: Vapaussota-kansalaissodassa kaatui Pernajassa kolme pitäjässä asuvaa torpparia. He kaatuivat valkoisten puolella.

Pernajassa lähtivät vallankumouksen tielle pääasiallisesti teollisuus- ja työläisyhdyskunnat. Nopeimmin ja myös suurimmin joukoin sille astuivat Valkon asukkaat. Kun pitäjän punakaartilaisten lukumäärä laskettiin ensimmäisen kerran helmi-maaliskuussa 1918, oli heistä Valkon asukkaita 110 ja pitäjän kaikkien muiden osien väkeä yhteensä 112.

Valkon työläiset olivat siis erityisen kiihkeitä punaisia. Taustalla olivat mm. seuraavat tekijät:

– Valko oli vain vähän aikaisemmin syntynyt yhdyskunta. Se oli saanut alkunsa vuonna 1899, sen väestö oli muuttanut seudulle monilta muilta paikkakunnilta ja oli enimmäkseen suomenkielistä. Niinpä paikallinen väestö tunsi itsensä vieraaksi ympäristön vanhan

ruotsinkielisen talonpoikais- ja kalastajaväestön joukossa sekä Loviisan pikkukaupungin porvarien naapureina. Lastauspaikan työsuhteet olivat aivan omaa tyyppiään ja antoivat usein aihetta lakkoihin ja muihin konflikteihin, joiden yhteydessä tapahtui väkivaltaisuuksia.

– Lisäksi vaikuttivat juuri tuohon ajanjaksoon kuuluvat tekijät: Ensimmäisen maailmansodan aikainen työttömyys ja elintarvikepula kohtasivat aina sodan ensimmäisestä vuodesta alkaen juuri Valkoa erityisen ankarina. Siellä kärsittiin puutetta ja hätää enemmän kuin muualla Itä-Uudellamaalla. Työväenyhdistys katsoi, että sen tehtävänä oli taistella parempien elinehtojen puolesta jopa uhkaamalla ryhtyä voimatoimiin.

– Valkossa tutustuttiin jossain määrin Arbetet-lehden sosialistiseen julistukseen, mutta erityisesti Työmies- ja Eteenpäin-lehtien työväestölle välittämiin vetoomuksiin, jotka kävivät yhä vallankumouksellisemmiksi. Loppujen lopuksi tärkeimpiä olivat Pietarista etenkin loka-marraskuussa tapahtuneen bolševikkivallankumouksen jälkeen saadut signaalit. Valkon työväenyhdistyksen 5.12. 1917 lähettämässä – jo aikaisemmin tässä esityksessä lainatussa – kirjeessä julistettiin, että vallankumouksen täytyi tulla Suomeenkin vastustamattoman luonnonvoiman tavoin. Saman uskonkappaleen mukaisesti saivat myös pitäjän ruotsinkieliset sosialistit lukea äänenkannattajastaan Arbetetista 19.1. 1918 otsikon “Hell världsrevolutionen!” (“Ole tervehditty, maailmanvallankumous!”)

Tämä suuresti lyhennetty yleiskatsaus antaa kapinan paikallisista syistä, erityisesti laukaisevista tekijöistä, seuraavan kuvan: Yhteiskunnan vanha rakenne sinänsä merkitsi suhteellisen vähän – etenkään se, että Pernaja oli nimenomainen kartanopitäjä, ei vaikuttanut asioihin paljoakaan. Tärkeämpiä olivat juuri tuolle ajankohdalle ominaiset olosuhteet: maailmansodan aiheuttama työttömyys ja elintarvikepula. Sangen huomattava merkitys oli entisestään voimaperäistyneellä vallankumousaatteiden julistustyöllä, joka kohdistui työläisyhdyskuntiin.

Valkoiset ja punaiset varustautuvat sotaa varten

Vuoden 1917 elokuun ja joulukuun välisenä aikana järjestäytyi Pernajassa kolme suojeluskuntaa: yksi pitäjän koillisissa kylissä, toinen kaakkoisella talonpoikaisasutuksen hallitsemalla alueella ja yksi Kirkonkylän seudulla. Niitä pitivät koossa epäviralliset johtajat, lähinnä John Österholm ja Carl von Born. Lisäksi jotkut pernajalaiset kuuluivat Loviisan tai Porvoon suojeluskuntiin. Kaiken kaikkiaan pitäjässä saatiin tammikuun 1918 lopulla liikekannalle

hiukan yli sata suojeluskuntalaista. Silloin oli Jos. Klåvuksen aloitteesta järjestetty suojeluskunta myös Koskenkylän–Vanhankylän seudulle.

Aseita hankittiin mm. ostamalla niitä demoralisoituneilta venäläisiltä sotilailta käyttäen välikäsinä useita agentteja. Muutamat Loviisan seudulla asuvat herrat, heidän joukossaan Pernajan suojeluskuntaa edustava Ernst von Born, onnistuivat viime hetkessä ostamaan muutamia kymmeniä kiväärejä. Heitä oli etukäteen varoitettu punaisten vallankaappauksesta, joka tapahtui 27.1.1918, ja he onnistuivat tammikuun 26. ja 27. päivän välisenä yönä kuljettamaan koko lastin jäiden yli ja metsäteitä pitkin kotipuolensa saaristoon.

Kun oli ehditty jonkin matkaa tammikuulle, oli Loviisan seudun suojeluskunnille, joihin myös Pernajan suojeluskunta kuului, järjestetty esikunta. Päämaja sijoitettiin Loviisan Seurahuoneelle. Nämä suojeluskunnat kuuluivat Itä-Uudenmaan suojeluskuntapiiriin; siinä oli mukana muidenkin paikkakuntien suojeluskuntia (lähinnä ne, jotka toimivat Porvoossa ja Sipoossa). Piirin komentajana oli Ernst von Bornin lanko paroni Gustaf Silfverhjelm, Sannäsin kartanon isäntä.

Sodan syttymistä – siis tammikuun 27. päivää – edeltäneinä viikkoina suojeluskunnat vahvistivat Itä-Uudellamaalla asemiaan, jotka ne sitten onnistuivat pitämään helmikuun 6. päivään asti. Punaiset tekivät tammikuun 9. päivästä lähtien toistuvasti hyökkäyksiä Sipooseen, mutta heidät pakotettiin perääntymään. Pohjoisen suunnalla valkoisilla oli valvonnassaan suuri osa Loviisan–Lahden rautatietä. Maaseudulla kulki eräänlainen rintama Orimattilan ja Myrskylän välillä, sillä edellinen paikkakunta oli Lahdesta tulleiden punaisten ja jälkimmäinen suojeluskuntien hallussa.

Loviisan kaupungissa ja siihen rajoittuvissa Pernajan pitäjän osissa vallitsi sodan puhjettua 27.1. eräänlainen aseellinen aselepo, jota kesti kymmenisen päivää. Poliittinen valta oli kuitenkin

seutukunnalla suojeluskuntien hallussa, jotka mm. liikkuivat kadulla kantaen näkyvästi aseita ja panivat toimeen kotitarkastuksia etsien punaisten kiväärejä. Loviisan punakaartin lähetystö pyysi 2.2. apua Kotkan punaisilta, koska suojeluskunnat olivat Loviisan seudulla “täysin tilanteen herroja”.

Pernajan vanhat punakaartit olivat loka-marraskuun 1917 vaihteessa ryhtyneet panemaan toimintaansa jälleen alulle, ja samaan aikaan oli alettu perustaa uusiakin. Valkon suurta ja koeteltua punakaartia johtivat uudenvuoden 1918 aikoihin mm. Otto Ripatti ja Emil Alin. Lisäksi toimivat nyt punakaartit Kirkonkylän seudulla, johtajinaan mm. K.R. Wahlbeck ja Karl Lindfors, Koskenkylässä, johtajanaan mm. Vilhelm Lökfors, sekä Isnäsissä mm. Karl Axel Ekin ja Emil Severus Olanderin komentamana.

Mainitut punakaartit saivat jonkin verran aseita siitä arsenaalista, jonka Kotkan seudun punakaarti oli tuonut mukanaan miehittäessään marraskuun 18.-21. päiväksi Loviisan. Lisää aseita hankittiin lähempää, mm. Isnäsistä Tervikin kartanoon tehdyn hyökkäyksen yhteydessä.

Punaisten toiminnasta Pernajassa ei ole marraskuusta 1917 tammikuuhun 1918 ulottuvalta ajalta edellä esitettyjen lisäksi juuri lainkaan muita tietoja. Se vain tiedetään, että he vaativat lisää valtaa kunnan hallintoelimissä ja että pitäjästä työväenlehdistöön lähetetyissä kirjeissä (joita edellä on hiukan siteerattu) viljeltiin luokkataistelu- ja vallankumoushenkeä ilmentäviä iskulauseita. Pitäjän punaisten johtajat pitivät helmikuun 6.-7. päivään asti matalaa profiilia, olihan suojeluskunnilla yliote. Kun kansalaissota sanottuina päivinä tosissaan saavutti Loviisan ja Pernajan, vaikutti siltä, etteivät pitäjän punakaartit (Valkon kaartia lukuun ottamatta) olleet juuri varautuneet spontaaniin toimintaan. “Noudatimme Valkosta tulleita käskyjä, joiden mukaan kaikkien työläisten tuli nyt olla mukana”, kertoi myöhemmin Edvard Hoffman, joka oli Koskenkylän punaisten johtajia.

Loviisan taistelu 6.2. 1918 ja suojeluskuntien vetäytyminen Pernajan kautta

Vapaussota-kansalaissodan ensimmäisten yhdentoista päivän ajan oli Itä-Uudenmaa Sipoosta Ruotsinpyhtäälle asti valkoisten hallinnassa. Valkoisten suojeluskunnat pitivät eräitä Länsi-Uudenmaan alueita hallussaan noin kuukauden ajan. Muualla Etelä-Suomessa punaiset olivat heti sodan alkaessa 27.1. ottaneet vallan käsiinsä. Punaisten johdon oli välttämättä koetettava eliminoida mainitut kaksi Uudellamaalla sijaitsevaa valkoisten hallussa olevaa aluetta. Etenkin itäinen alue vaikutti vaaralliselta, koska sieltä käsin saatettaisiin tehdä hyökkäyksiä Salpausselkää pitkin kulkevalle rautatielle, joka oli punaisille tärkeä Helsingistä ja Tampereelta Pietariin vievänä yhteytenä.

Loviisassa majailevat valkoiset puolustusjoukot kasvoivat helmikuun ensimmäisen viikon kuluessa, niin että niihin kuului kolmisensataa aseellista miestä. Näistä noin kahdeksankymmentä oli Pernajan keski- ja itäosista tulleita suojeluskuntalaisia. – Porvoon puolustajiin liittyi kuutisenkymmentä Pernajan pitäjän länsiosan suojeluskuntalaista, joita johti Hugo Cederberg.

Loviisan seudun suojeluskuntajoukkojen päällystöön kuuluivat pernajalaisista mm. maisteri Gabriel Biaudet (Haravankylä), paronit Ernst ja Carl von Born (Sarvilahti) ja maisteri John Österholm (Kuggom). Heitä avusti jääkärivänrikki Armas Kemppi, ainoa joka oli saanut varsinaisen sotilaskoulutuksen.

Helmikuun 6. päivänä 1918 käydyn taistelun muistoksi on maantien vieressä runsaan kilometrin päässä Loviisan kaupunkiasutuksesta itään sijaitsevaan kiveen kaiverrettu päivämäärä ja vapaussodan symboli. Valok. R. Idström 1996.

Punaiset joukot, jotka olivat saaneet käskyn valloittaa Loviisa ja sen jälkeen hyökätä kauemmas länteen, kuuluivat Kymenlaakson punakaarteihin, ja niiden komentajana oli työmies ja näyttelijä Hugo Salmela. Osastoon kuului jonkin verran venäläisiä, jotka mm. toimivat sen mukana kuljetetun tykin miehistönä. Helmikuun 1. päivän vaiheilla olivat Valkon työväenyhdistyksen miehet olleet tiiviissä yhteydessä Kotkan seudulla toimivien toveriensa kanssa; Valkon punakaartin päällikkö työmies Otto Ripatti sekä työväenyhdistyksen puheenjohtaja työmies Emil Alin osallistuivat yhdessä Kymenlaakson punakaartilaisten kanssa Loviisaan tehtävän hyökkäyksen suunnitteluun.

Kun punaiset joukot lähtivät helmikuun 5. päivänä aamuyöstä liikkeelle Kymenlaaksosta, niiden vahvuus oli viisisataa miestä. Myöhemmin samana päivänä ne saivat Ahvenkoskella

vahvistuksekseen viitisenkymmentä miestä, joista osa oli tullut Valkosta.

Helmikuun 6. päivänä aamunkoitteessa Loviisan valkoiset puolustajat asettuivat asemiinsa harjulle, joka sijaitsee 2–3 kilometrin päässä senaikaisesta kaupunkiasutuksesta. Kello yhdentoista aikoihin syntyi täällä taistelukosketus valkoisten päälinjojen edustalla. Laukaustenvaihtoa kesti puolitoista tuntia. Vallankin Ruotsinpyhtään sekä Pernajan saariston miehet ampuivat kuulemma erittäin tarkasti (he olivat saaneet harjoitusta metsästäessään ja pyydystäessään hylkeitä).

Hyökkääjillä oli lukumääräinen ylivoima, ja heidän joukkoihinsa kuului myös muutamia hiihtopartioita. He uhkasivat saartaa valkoiset; tässä suhteessa vaarallisimpia mahdollisuuksia oli, että he käyttäisivät Loviisanlahden yli ja sitten Valkon kautta kulkevaa reittiä. Puolustajat vetäytyivät linjalle, joka kulki suunnilleen Linnake Ungernilta Panimonmäelle. Täällä käytiin päivän hämärtyessä kello neljän, viiden aikoihin uusi tulitaistelu. Mutta kun saarto oli edelleen uhkaamassa ja ampumatarvikkeet olivat miltei lopussa, puolustajat päättivät kello kahdeksan aikoihin illalla aloittaa vetäytymisen länteen.

Loviisan puolustajista oli kymmenen menettänyt henkensä, joukossa kaksi pernajalaista. Kaksi kuolonuhreista oli lääkintämiehiä, jotka olivat joutuneet punaisten vangeiksi ja jotka nämä olivat sitten teloittaneet olosuhteissa, joita ei myöhemminkään ole saatu selvitetyksi. Punaisen puolen tappioita koskevat tiedot ovat erittäin epävarmoja.

Suojeluskunnat vetäytyivät länttä kohti pääasiallisesti noin sadalla reellä. Useimmat reistä sekä pääosa hevosista ja ajomiehistä oli mobilisoitu läheisistä Pernajan kylistä. Rekikaravaani, joka oli jakautunut pienempiin osastoihin, saapui helmikuun 7. päivän iltana talvitietä pitkin Pernajanlahden yli Tjusterbyn – Sjögårdin – Jackarbyn seudulle. Sinne saatiin Porvoosta aluepäällikkö Gustaf Silfverhjelmin käsky, jonka mukaan Itä-Uudenmaan suojeluskuntien

tuli hajaantua ja jokaisen oli pelastauduttava niin hyvin kuin taisi.

Jotkut Pernajan suojeluskuntalaisista hakeutuivat kotiseutunsa metsiin, ja melkoinen osa heistä siirtyi saaristoon. Våtskärin sekä Sarvilahden saariston asukkaiden avulla he onnistuivat pysyttelemään ja tulemaan toimeen näillä harvaan asutuilla seuduilla, jotkut jopa uloimmilla, asumattomilla saarilla aavan meren äärellä.

Maaliskuun alussa tuli tieto, että saksalaiset joukot olivat karkottaneet venäläiset Virosta. Viitisenkymmentä Loviisan, Pernajan ja naapuripitäjien miestä lähti maaliskuun 7. päivänä jään yli Viroon. He pääsivät palaamaan kotiseudulleen sodan loppuvaiheessa.

Aseistautuneiden punaisten valtakausi pitäjässä

Helmikuun 7. päivänä 1918 nostettiin Loviisan raatihuoneen torniin vallankumouksen punainen lippu. Tuosta päivästä lähtien punaisilla oli kahden kuukauden ajan Itä-Uudellamaalla valta käsissään. Ulkosaaristo ja muutamat metsäalueet olivat ainoat seudut, joille he eivät onnistuneet ulottamaan mahtiaan.

Punaisten aseellinen vallankäyttö organisoitiin Loviisassa, Pernajassa ja naapuripitäjissä viikon aikana, 7.-14.2. Heidän ylimpänä paikallisena päällikkönään oli noina päivinä Kotkan seudulta tullut Hugo Salmela. Punakaartilaiset surmasivat 12.-13.2. Pernajan saaristossa kaksitoista aseetonta suojeluskuntalaista. Tämä väkivallantekojen sarja on jäänyt paikkakunnan historiaan ja sotahistoriaan, joissa sitä on nimitetty mm. Keipsalon surmatöiksi tai Keipsalon murhenäytelmäksi. Tapausten kulku oli lyhyesti kerrottuna seuraava:

Muutamat kymmenet suojeluskuntalaiset, joista pääosa oli kotoisin Loviisasta ja Pernajasta, olivat vetäydyttyään Loviisasta Pernajan pitäjän lounaisosaan asettuneet Våtskärin luona sijaitsevalle vaikeapääsyiselle Risholmenin luotsiasemalle. Jotkut heistä alkoivat 10.-11.2. hakeutua kohti kotejaan, koska paikkakuntalaiset olivat ilmoittaneet heille, että he voivat

melko turvallisesti palata kotiin, kunhan he liikkuivat aseettomina. Ainakin runsaat kymmenkunta heistä valitsi vanhastaan tutun Våtskäristä Loviisaan johtavan talvitien. Tie kulki jään yli; sen itäinen osuus kulki Sarvilahden saaristossa sijaitsevan Kämpholmenin saaren ja sen edustalla sijaitsevan suuren Keipsalon saaren välistä.

Loviisan ja Valkon punakaartilaisten johto alkoi helmikuun 11. päivän aamuna saada ilmoituksia, että Sarvilahden saaristoon oli tullut suojeluskuntalaisia. Nyt koottiin noin 200 miehen vahvuinen punainen osasto, jonka miehistä useimmat kuuluivat Valkon tai Kymenlaakson kaarteihin. Se lähti helmikuun 12. päivänä aamuyöstä saaristoon. Valkon punakaartin päällikön välittämän käskyn mukaan joukon tuli etsiä "lahtareita" eikä näille tullut antaa armoa.

Matkalla Keipsaloon kääntyivät muutamat Valkon punakaartilaiset Kämpholmenille. Kaksi heistä pidätti siellä kalastajatorppari Wilhelm Sjöroosin. Hänet vietiin jäälle ja häntä pahoinpideltiin lyömällä ja muillakin tavoin, minkä jälkeen hänet surmattiin ainakin kolmella laukauksella. Murhaajat ruhjoivat sitten hänen ruumistaan ja ryöstivät sen.

Punaisten pääjoukko ehti Keipsaloon helmikuun 12. päivän aamun koitteessa. Saaren pohjoisen niemen lähellä sijaitsevan lampuotitilan vanhassa päärakennuksessa oli yöpynyt kahdeksan Loviisan suojeluskunnan miestä. Punakaartilaiset yllättivät heidät ja komensivat heidät jäälle. Siellä he joutuivat äkkiä hurjan ammunnan kohteiksi. Useimmat eivät kuolleet laukauksista, vaan heidät otettiin hengiltä pistimillä sekä pyssynperillä kolhimalla. Yhden uhrin pää murskattiin. Surmattujen ruumiit ryöstettiin.

Helmikuun 12. päivän iltapäivänä pidätettiin kaksi suojeluskuntalaista Keipsalon kaakkoisen niemen luona. Heidät ammuttiin ja heidän ruumiitaan ruhjottiin. Helmikuun 13. päivänä lähestyi illansuussa kolme suojeluskuntalaista Keipsalon luoteista niemeä. He olivat kotoisin Haravankylästä ja Köpbackasta ja ajoivat nyt reellä Våtskäristä kotejaan kohti. Väijyksissä ollut punainen vartiojoukko alkoi tulittaa heitä. Kaksi suojeluskuntalaista onnistui juoksemalla pääsemään pois punaisten tulen ulottuvilta. Sen sijaan kolmas, Haravankylän Mickoksesta kotoisin oleva talollisen poika Viking Nybom, haavoittui jalkaan eikä päässyt pakoon. Muutamat Valkon ja Kotkan punakaartilaiset hyökkäsivät hänen kimppuunsa ja pahoinpitelivät hänet kuoliaaksi. Yksi Nybomin surmaajista kantoi jälkeenpäin rehvastellen hänen veristä kaulaliinaansa.

Keipsalon surmatöiden kahdestatoista uhrista olivat kaksi tässä nimeltä mainittua pernajalaisia, useimmat muut olivat Loviisasta. Näihin tekoihin aktiivisimmin osallistuneista monet olivat Valkon punakaartin jäseniä. Heidän joukossaan oli miehiä, jotka olivat jo ennestään tunnettuja väkivaltaisuudestaan; jotkut olivat mm. saaneet porttikiellon Loviisan työväenyhdistyksen talolle. Ei ollut helppo pitää kuria joukkioissa, joihin kuului tällaisia aineksia. Vastuu Keipsalon surmatöistä kuuluu kuitenkin suureksi osaksi sille henkilölle, joka toimi tässä puheena olevina päivinä Loviisan seudulla operoivien punakaartien ylimpänä päällikkönä, nimittäin Hugo

Salmelalle. Salmelasta tuli myöhemmin kuuluisa mies, kun hän johti muutaman viikon ajan punaisen Tampereen puolustusta. Hänen jälkimaineensa juontui pitkän aikaa lähinnä vain tästä tehtävästä, eikä sitä arvioitaessa otettu lainkaan huomioon hänen osuuttaan helmikuun 1918 toiselle viikolle, sen 6. ja 13. päivän välille, ajoittuviin Loviisan ympäristön tapahtumiin.

Kun Salmela ja useimmat hänen kymenlaaksolaisista lähimmistä miehistään olivat helmikuun 13. päivän jälkeen jatkaneet matkaansa muille rintamille, vakiintuivat paikallisten punaisten joukkojen komentosuhteet piankin. Pernajan, Loviisan ja Ruotsinpyhtään punakaartit asettivat liikekannalle yhteensä neljä komppaniaa, jotka olivat kukin noin sadan miehen vahvuisia ja jotka muodostivat yhdessä Loviisan pataljoonan. Loviisasta ja Ruotsinpyhtäältä koottiin kummastakin yksi komppania, Valkosta yksi ja muualta Pernajasta yksi.

Valkon komppanian päällikkönä oli melkein koko punaisen vallan ajan Aaro Mikkola, joka oli aikaisemmin, vuosina 1912–16, toiminut Valkon työväenyhdistyksen puheenjohtajana. Pernajan komppanian päälliköt vaihtuivat kahden kuukauden aikana useasti; tehtävässä oli eri aikoina yhteensä neljä miestä, nimittäin isnäsiläinen Karl Axel Ek, samaten isnäsiläinen Georg Palmroth, labbyläinen Emil Severus Olander ja koskenkyläläinen August Nyman. – Pitäjän lounaisin osa ei kuulunut Pernajan komppanian alueeseen. Sarfsalö arbetarförening, joka oli perustettu tammikuussa 1918, asetti palvelukseen punakaartin, joka kuului Porvoossa muodostettujen suurempien yksiköiden alaisuuteen.

Loviisan pataljoonan päälliköksi valittiin Valkosta kotoisin oleva Otto Ripatti. Pataljoonan esikunta majaili ja toimi Loviisan Seurahuoneella. Esikuntapäällikkönä oli Emil Alin, joka oli samanaikaisesti Valkon työväenyhdistyksen puheenjohtaja. Antinkyläläinen Josep Seppä oli esikunnan erikoistehtävissä: koska hän osasi venäjän kieltä, hän hoiti erityisen tärkeitä viestiyhteyksiä. Miltei itsenäisessä asemassa oli esikunnan tiedusteluosasto. Sen

päällikkönä oli loviisalainen entinen parturi Bernhard Leivo ja sihteerinä vanha bobrikoffari, entinen kuritushuonevankien opettaja Konstantin Reinhold Wahlbeck, joka asui Pernajan Kirkonkylässä. Tiedusteluosaston johto oli ottanut itselleen oikeuden surmauttaa pidätettyjä tai taisteluissa vangeiksi joutuneita suojeluskuntalaisia sekä muita punaisen vallan vastustajia alistamatta heidän asioitaan punaisten omien vallankumousoikeuksien tutkittaviksi.

Koskenkylän punakaartilaisia vuonna 1918. Vasemmanpuoleinen mies on leipuri Vilhelm Lökfors. Toisen miehen nimi oli mahdollisesti Myrtengren (?).

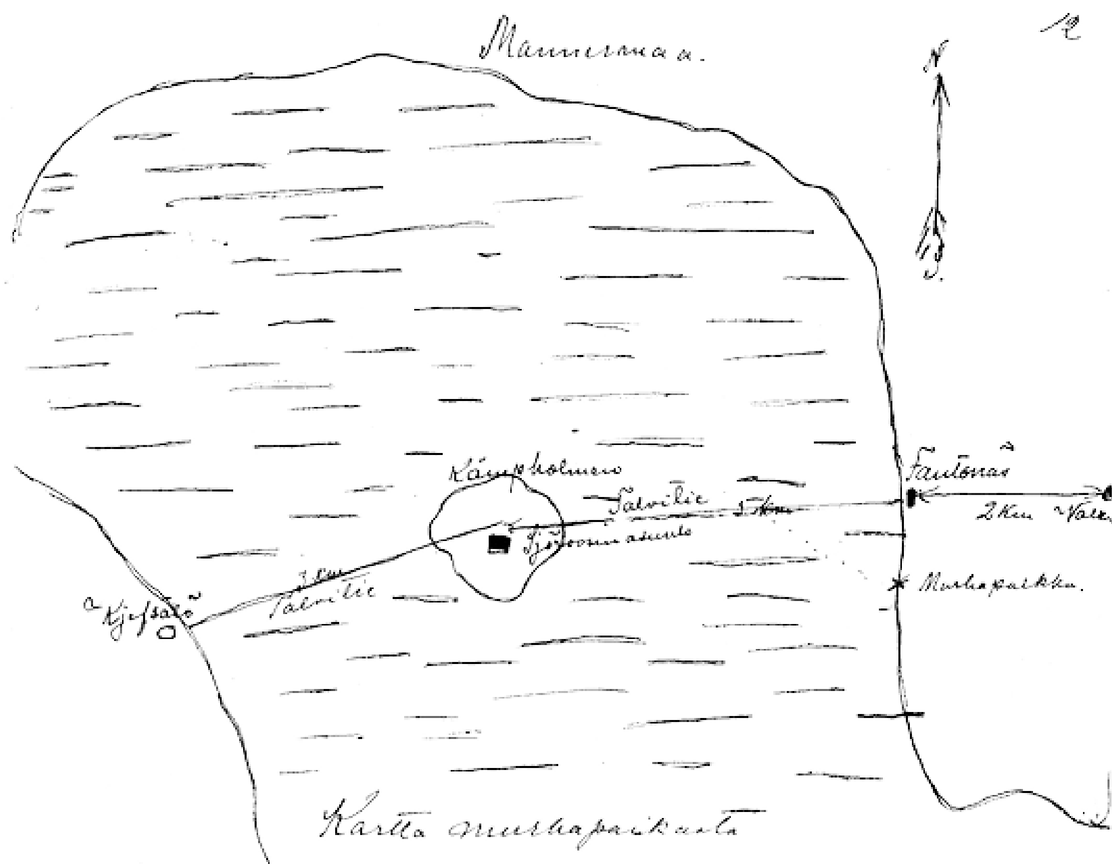
Juuri Loviisan pataljoonan esikunnan tiedusteluosasto teki aloitteen Pernajassa ja sen naapurikunnissa 24.-26.2. 1918 tapahtuneisiin terroritekoihin ja pani ne myös itse toimeen. Seuraavassa luetellaan ja selostetaan kyseiset tapahtumat:

Sunnuntaina helmikuun 24. päivänä lähti seitsemisenkymmentä punakaartilaista Leivon johdolla Loviisan päämajasta aluksi Pernajan länsiosaan. Ensin he mm. takavarikoivat Sjögårdista ja Rönnäsistä muutamia eriä elintarvikkeita. Tämän jälkeen joukko punakaartilaisia meni Labbyn kartanon alaisuuteen kuuluvaan Alnäsin torppaan. He pidättivät siellä torppari Karl Björklundin, veivät hänet mukanaan ja ampuivat hänet jonkin matkan päässä torpasta.

Samana päivänä surmattiin myös agronomi Ludvig Ruuth. Hän oli helmikuun 7. päivänä seurannut Segersbystä ja Hagabölestä vetäytyviä suojeluskuntalaisia länteen päin ja hakeutunut sitten turvaan erääseen Pellingin saaristossa sijaitsevaan huvilaan. Helmikuun 24. päivänä hän ja siellä oleskelevat suojeluskuntien aktiivijäsenet saivat tiedon, että joukko punakaartilaisia (joiden henkilöllisyydet ovat jääneet selvittämättä) lähestyi huvilaa, jolloin suojeluskunta-aktiivit poistuivat sieltä ja piiloutuivat. Ruuth jäi huvilaan selittäen, ettei hän pelännyt joutuvansa väkivallan kohteeksi, kun hän ei ollut osallistunut aseellisena sotatoimiin. Silti hänet ja neljä muuta paikalle jäänyttä valkoista pidätettiin ja ammuttiin.

Seuraavana päivänä, 25. helmikuuta, Leivon miehet oleskelivat Liljendalin Sävträskissä. Siellä he surmasivat kaksi nuorta miestä, jotka eivät olleet kuuluneet suojeluskuntaan. Helmikuun 26. päivänä Leivon osasto otti hengiltä kaksi miestä Hopomissa ja seuraavana päivänä vielä yhden Sävträskissä.

Mainittuihin Pernajan länsiosassa ja Liljendalissa 24.-26.2. sattuneisiin väkivallantekoihin osallistuivat useat niistä Valkon punakaartin jäsenistä, jotka olivat olleet mukana jo Keipsalon tapahtumissa 12.-13.2. Myös Pernajan länsiosassa ja Liljendalissa raaimmat surmaamiset olivat juuri näiden Valkon punakaartilaisten työtä. Heidän käyttäytymisensä 12.-13.2. ei ollut kaartien johdon arvion mukaan mitenkään osoittanut heitä kelvottomiksi osallistumaan enää sodankäyntiin. Tällä kertaa veriteoista olivat vastuussa paikalliset johtajat; näissä nimenomaisissa tapauksissa vastuu ei ehkä ulottunut ylemmäs kuin pataljoonan päällikköön ja sen Loviisan Seurahuoneella majailevaan esikuntaan.

Karttaluonnos, joka kuuluu liitteenä viranomaisten selvitykseen helmikuun 12. päivänä 1918 tapahtuneesta Wilhelm Sjöroosin murhasta. VRYO 9563, Kansallisarkisto.

Ne verityöt, jotka sattuivat 24.-26.2., olivat luonteeltaan selvemmin terroria kuin Keipsalossa 12.-13.2. tapahtuneet surmaamiset. Tarkoituksena oli nyt saada seutukunnan väestö pelon valtaan, ja halukkaita toteuttajia riitti. Yhtenä vaikuttimena oli jonkinlainen marxilainen luokkataisteluideologia, joka oli osittain esimerkiksi kolmen edellä nimeltä mainitun pernajalaisen surmaamisen takana.

Kalastajatorppari Sjöroosin raa'an pahoinpitelyn ja surmaamisen taustalla häämöttää halu kostaa aktiiviselle salakalastuksen

vastustajalle, mutta myös käsitys, että kaikkien torpparien olisi – marxilaisten oppien mukaisesti – pitänyt pitää vallankumousta tervetulleena asiana. Kun Sjöroos ei näin tehnyt, hänet voitiin leimata “luokkapetturiksi”. Sama koski torppari Björklundiakin. Hänen tapauksessaan oli lisämotiivina se, että hän oli liittynyt nuorisoseuraan eikä työväenyhdistykseen ja että hän oli kuulunut kunnan hallintoelimiin porvarien edustajana. Viimeksi mainittu seikka vaikutti vielä enemmän Ruuthin kohtaloon; hän oli mm. toiminut vaikeina vuosina 1916–17 vaivaishoitohallituksen puheenjohtajan epäkiitollisessa tehtävässä. Tässä yhteydessä on myös palautettava mieliin, että Ruuth oli vuosina 1899–1905 ollut paikallisia passiivisen vastarinnan johtajia ja että sen menestyksellisessä loppuvaiheessa oli armotta annettu sortovallan käsikassarana toimineelle K.R. Wahlbeckille lähtöpassit nimismiehen virasta. Samainen Wahlbeck oli nyt, vuonna 1918, johtavassa asemassa “tiedusteluosastoksi” nimitetyssä terroriorganisaatiossa, ja hänellä oli tästä syystä tilaisuus kostaa vanhoille vihollisilleen.

Näyttää siltä, että tiedusteluosaston tehtäviin ja muihin vastaavanlaisiin toimiin valittiin punakaartilaisten joukosta nimenomaan väkivaltaisuuteen taipuvaisia yksilöitä. Punakaartilaisten suureen joukkoon kuului monia, jotka ehkä mielellään tyytyivät rauhallisempiin puuhiin, kuten tienristeyksissä, eräissä kartanoissa ja teollisuuslaitoksissa sekä puhelinkeskuksissa suoritettuun vartiopalvelukseen. Melko paljon seutukunnan punakaartilaisia lähetettiin Lahteen. Näistäkin osa joutui ainoastaan vartiopalvelukseen, mutta monia komennettiin rintamalle. Useat Pernajan punakaartilaiset mm. palvelivat Heinolan rintamalohkolla, missä torjuttiin useita valkoisten joukkojen hyökkäyksiä, joilla nämä koettivat saada aikaan läpimurron tunkeutuakseen etelään päin.

Mutta sotaonni kääntyi punaisille vastaiseksi ja Tampere antautui huhtikuun 6. päivänä. Luokkasotainnostus oli heidän keskuudessaan monella taholla jo aikaisemmin jäähtynyt

huomattavasti. Loviisan seudun punaisen pataljoonan esikunnan oli ollut yhä vaikeampi pitää neljää komppaniaansa täysivahvuisina; rintamalle lähetetyt punakaartilaiset olivat edelleen kotiseudullaan muodostetun komppanian kirjoissa. Esimerkiksi Pernajan komppanian vahvuus väheni maaliskuun loppuun mennessä puoleen siitä, mikä se oli ollut helmikuun puolivälissä. Esikunta onnistui värväämään Valkon ja Loviisan komppanioihin muutamia kymmeniä naisia. Muutamia miehiä otettiin punakaartiin pakollakin. Pernajassa tapahtui kuitenkin sellaista, että kartanoiden alueilla asuvat nuorukaiset pysyttelivät piilossa sinä aikana, jolloin esikunnan väki tuli paikalle ottaakseen heidät punakaartiin (pakkovärväyksen kohteiksi aiotut ovat itse myöhemmin kertoneet tästä).

Sarvilahden kartanon pehtoori:

Suomen punaisen kaartin Kyminlaakson piirin joukko osastoille jotka majailevat nykyään Loviisassa ja sen ympäristössä; määrään minä annettavaksi kartanon perunavarastosta joukoillemme 15 hl. perunoita.

Loviisa 12-2-1918

Suomen Punaisen Kaartin
Kyminlaakson Piirin
Loviisan rintaman
esikunta.
Hugo Salmela

Hugo Salmelan, joka oli toiminut Kymen-Karhulan seudulla sahatyömiehenä ja teatterinjohtajana, tuntee jälkimaailma parhaiten Tampereen punaisten joukkojen ylipäällikkönä helmi-maaliskuulta 1918. Huomattavasti huonommin on tunnettu hänen toimintansa Loviisan seudun punaisten joukkojen päällikkönä helmikuun viidennestä suunnilleen helmikuun kolmanteentoista päivään 1918. Suur-Sarvilahden arkisto.

Pataljoonassa syntyi maaliskuun 24. päivänä avoin selkkaus miehistön ja päällystön välillä. Silloin kokoontui joukko kaartilaisia, jotka päättivät erottaa pataljoonankomentaja Ripatin, koska – kuten heidän laatimassaan kirjelmässä todettiin – “miehistön keskuudessa oli syntynyt tyytymättömyyttä”. Tyytymättömyys koski Ripatin kovia otteita, joita tämä oli ilmeisesti kurinpitosyistä joutunut kohdistamaan omiinkin miehiin. Se kohdistui myös koko Loviisan Seurahuoneella majailevaan esikuntaan, jota kokous syytti siitä, että se “väärinkäytti alkoholia, nautti parempaa ruokaa kuin miehistö sai sekä oli ottanut käyttöönsä tarpeettoman runsaasti kyytihevosia”.

Ei tiedetä, selviydyttiinkö tästä kapinaa muistuttavasta konfliktista jollain tavoin ennen kuin pari viikkoa myöhemmin tapahtunut suuri romahdus ratkaisi pulman omalla tavallaan. Selkkaus osoittautui yhdeksi niistä paikallisista enteistä, jotka edelsivät punaisen vallan tappiota.

Punainen siviilihallinto

Kun punaiset joukot olivat siis 6.-7.2. 1918 saaneet vallan käsiinsä Itä-Uudellamaalla, oli voittajien huolehdittava paikallisyhteisöjen siviilihallinnosta. Aluksi he olivat ilmeisesti vakuuttuneita siitä, että he pystyisivät luomaan pitkäksi aikaa sosialismin periaatteiden mukaisen paikallishallinnon.

Pernajan kunnan lailliset hallintoelimet – kuntakokous, kunnanvaltuusto ja kunnallislautakunta – eivät kokoontuneet helmikuun alun jälkeen. Niiden tilalle tuli nyt, kahdeksi kuukaudeksi, pitäjän vallankumouksellinen työläisneuvosto, jonka kolmetoista pöytäkirjaa (ajalta 13.2.-27.3.) ovat säilyneet kunnan arkistossa. Neuvoston 13.2. pidettyyn kokoukseen osallistui ainoastaan seitsemän Valkon työväenyhdistyksen jäsentä. Seuraavana päivänä pidetyssä kokouksessa neuvostoon valittiin lisäksi muutamia pitäjän toisten työväenyhdistysten jäseniä. Osallistumisia kertyi kolmessatoista kokouksessa kaikkiaan 113. Niistä tuli 40 % Valkon työväenyhdistyksen edustajien osalle (vaikka Valkossa asui vähemmän kuin 10 % pitäjän väestöstä). Valkon suhteellisesti tavattoman suuri yliedustus ja ylivalta puheena olevassa hallintoelimessä näkyvät siis jo tällä tavoin laaditussa laskelmassa.

Valkon vallitseva asema työläisneuvostossa näkyi siinäkin, että kaikki neuvoston kokoukset pidettiin Valkon työväenyhdistyksen talolla, kun taas Kyrkoby arbetarföreningin taloa ei käytetty, vaikka se sijaitsi pitäjässä keskeisellä paikalla. Neuvottelut käytiin ja pöytäkirjat pidettiin suomen kielellä, jota useat muualla kuin

Valkossa asuvat jäsenet osasivat erittäin puutteellisesti. Neuvoston puheenjohtaja Juho Toivonen ja sen sihteeri Hjalmar Wuori olivat molemmat Valkosta.

Valkon työväenyhdistyksen talo, rakennettu 1904, palanut 1966. Täältä käsin Pernajaa hallittiin 7.2.-7.4.1918. Valok. Työväen arkisto, Helsinki.

Maaliskuun 20. päivän aikoihin pidettiin vaalit, joita kesti muutaman päivän ja joissa valittiin Pernajan vallankumouksellisen työläisneuvoston jäsenet; neuvostoa nimitettiin vaalien yhteydessä "sosialidemokraattiseksi kunnanvaltuustoksi". Ainoastaan sosialistisiin järjestöihin kuuluvat työläiset saivat olla ehdokkaina ja äänestää. Vaalien tuloksien mukaan Valkon asukkaiden osuus neuvostossa olisi jäänyt entistä pienemmäksi; tämä viittaa siihen, ettei paikkojen jakaumaan ollut muualla pitäjässä oltu tyytyväisiä. (Samaan aikaanhan syntyi punakaartissakin oppositioliikehdintää, josta on puhuttu edellisessä alaluvussa. Se kohdistui punaisen pataljoonan johtoon, joka niin ikään muodostui ennen kaikkea Valkon miehistä.) Vaaleissa valittua neuvostoa eli valtuustoa ei tiettävästi

kuitenkaan kutsuttu koolle. Vanha työläisneuvosto hallitsi edelleen Pernajaa Valkosta käsin johdetun sosialistisen yksipuoluediktatuurin johtavana elimenä.

Työläisneuvosto käytti suuren osan voimistaan kunnan eri lautakuntien entisten jäsenten, siis kunnan luottamushenkilöiden, sekä tähänastisten kunnan, valtion ym. viranhaltijoiden korvaamiseen uusilla luudilla, puoluetovereilla. Näin vaihdettiin useimmat vaivaishoitohallituksen jäsenet ja kunnalliskodin sekä rautatien, postin ja puhelinkeskusten työntekijät ja toimihenkilöt. Poikkeuksia olivat lähinnä koululaitos, johon uusi järjestelmä ei aikeistaan huolimatta ehtinyt puuttua, ja kunnan rahastonhoitaja Otto I. Nyholm. Punaiset pitivät häntä kyllä "vastavallankumouksellisena", mutta samalla korvaamattomana; Nyholm onnistui "suojelemaan kassoja", niin kuin hän myöhemmin sanoi. Työläisneuvostolla oli jatkuvia taloushuolia, sillä rahaa kului kosolti paitsi rutiinitehtävien auttavaan hoitamiseen myös punakaartien huoltoon. Jokseenkin ainoa yhteiskunnallinen uudistus, joka kunnalliselämässä ehdittiin saada aikaan, oli se, että Frihemmetin asukkaille alettiin jakaa entistä enemmän maitoa.

Kunnan elintarvikelautakunnasta, tärkeästä hallintoelimestä, jonka tuli huolehtia säännöstelystä, työläisneuvosto päätti 13.2. 1918, että se säilytti vanhan kokoonpanonsa – ja siis porvarillisen enemmistönsä. Lautakunnan puheenjohtajana oli kuitenkin kesästä 1917 lähtien ollut sosialisti, Valkon osuuskaupan johtaja Frans Huikko. Hänen äidinkielensä oli ruotsi, ja hänet oli opittu tuntemaan "revisionistina", siis verraten maltillisena. Työläisneuvoston radikaaleimmat jäsenet näyttävät epäröineen ennen kuin he suostuivat antamaan Huikon jatkaa elintarvikelautakunnan puheenjohtajana. Silloin tällöin tämä valitti neuvostolle mm. siitä, että punakaartit olivat omavaltaisesti takavarikoineet elintarvikkeita talonpoikaistaloista ja kartanoista. Näyttää siltä, että sosialistit saivat maaliskuussa elintarvikelautakunnassa enemmistöaseman, kun jotkut porvarit – todennäköisesti pakotettuina – erosivat sen

jäsenyydestä. Lautakunnan sihteerinä ja toiminnanjohtajana jatkoi kuitenkin koko ajan porvari, koskenkyläläinen opettaja Jos. Klåvus. Hän pystyi eri puolille pitäjää tekemillään virkamatkoilla huomaamattomasti hoitelemaan metsissä piileskelevien suojeluskuntalaisten asioita.

Kunnallishallinnon ulkopuolella paikkakunnan punaiset vallanpitäjät ryhtyivät joihinkin toimenpiteisiin, joita voitiin periaatteessa pitää sosialististen aatteiden toteutumiseen johtavan tien askeleina. Todettiin, että Suur-Sarvilahden omistaja Ernst von Born ja Norr-Sarflaxin Carl von Born eivät nyt oleskelleet kartanoissaan, ja niinpä päätettiin “takavarikoida heidän omaisuutensa tasavallalle”. Suur-Sarvilahden päärakennukseen oli määrä perustaa museo, ja sitä aiottiin käyttää muihinkin tarkoituksiin. Kartanotalouden hoito taasen alistettiin paikallisista sosialisteista koostuvan kolmijäsenisen lautakunnan valvontaan. Lautakuntaa johti työmies Emil Elo, “punainen paroni”, niin kuin kartanon alustalaiset ja työväki häntä hänen lyhyen valtakautensa aikana nimittivät. Norr-Sarflaxin voutina oli ennestään sosialisti. Ruuthin perheen kartanoiden hallintoa ja niiden talouden hoitoa varten asetettiin komitea, jonka muodosti kolme kartanoiden työntekijää.

Koskenkylässä ja Isnäsissä toimivilla Askolinin sahoilla pidettiin tuotanto käynnissä jotakuinkin normaaliin tapaan. Niiden omistajia edustava William Thuring ja työläisten johtaja Edvard Hoffman tekivät keskenään suullisia sopimuksia: firman tuli pitää toimintansa käynnissä ja maksaa palkat ja muut juoksevat suorituksensa – menekkivaikeuksista huolimatta, joita tähän aikaan tietenkin ilmeni –, ja Hoffman lupasi, että Koskenkylän punakaarti suojelisi tehtaita ja kartanoa pelättävissä olevilta muiden punakaartien hyökkäyksiltä. Järjestelmä näyttää toimineen.

Vallankumouksen järjestysvalta ja oikeuslaitos. Kahden kulttuurin yhteentörmäys

Loviisasta sähkötettiin 13.2.1918 jollekin Helsingissä toimivalle vallankumoukselliselle organisaatiolle: "Hankkikaa joku yhdistykseen kuuluva ylioppilas Pernajan nimismiehen virkaan!" Viran vakinainen ja laillinen haltija J.M. Grönholm näet oli saman kuun 7. päivästä lähtien pysytellyt piilossa, luultavasti lähellä kotiaan, Särkilahden Kvarnuddenin taloa. Punaiset olivat luvanneet palkkion hänen päästään, mutta he eivät koskaan päässeet maksamaan lupaamaansa huomattavaa summaa.

Äsken siteeratun sähkösanoman johdosta otettiin Pernajan nimismieheksi ylioppilas Erkki Veltheim. Loviisalaisen liikemiehen poikana hän tunsi seutukunnan olot. Hän oli juuri päässyt Lovisa Gymnasiumista, ja hänestä oli kouluaikanaan tullut sosialisti. Pian helmikuun 7. päivän jälkeen hänet otettiin Loviisan seudun punaisten julkaiseman lehden *Lovisa Notisblad – Loviisan Tiedonantoja* toimittajaksi.

Kun Veltheimin aika kului lehtityöhön ym. tehtäviin, toimi Pernajan vt. nimismiehenä äsken mainittu koskenkyläläinen Edvard Hoffman, josta käytettiin järjestyspäällikön titteliä. Tämä takavarikoi Tervikin kartanossa toimittamansa kotitarkastuksen yhteydessä virkakäyttöönsä edesmenneen kenraali Ehrnroothin sotilaspukuun kuuluneen lakin sekä hänen sapelinsa. Hoffman korjasi parempaan talteen myös Tervikin viinikellarin varastot. Niinpä vt. nimismies esiintyi virantoimituksessa liiaksi alkoholin vaikutuksen alaisena, jolloin työläisneuvosto erotti hänet tehtävästään.

Koskenkylästä kotoisin oleva punakaartilainen Edvard Hoffman komeili sinä aikana, jolloin hän toimi pitäjän järjestyspäällikkönä, Tervikistä takavarikoimillaan sapelilla ja kenraalin lakilla. - Mainitut esineet ovat Tervikin museossa; tämän ja seuraavat kolme valokuvaa on ottanut J. Lindroth 1996.

Veltheimin virkatoimista nimismiehenä tiedetään, että hän osallistui vallankumousoikeuden toimintaan; epätavallista oli se, että hän ei esiintynyt syyttäjänä vaan puolustusasianajajana.

Vallankumousoikeudet oli perustettu vallan siirryttyä 7.2. punaisten käsiin, ensin 9.2. Loviisaan ja sittemmin, 15.2., Pernajaan. Viimeksi mainittuna päivänä oli Pernajan työläisneuvosto päättänyt valita vallankumousoikeuden jäsenet "keskuudestaan". Tuomioistuin toimi 22.2.-4.4. välisenä aikana, ja se koostui todellakin koko ajan työläisneuvoston jäsenistä (ainoana ulkopuolisena siihen kuului Erkki Veltheim). Tuomioistuimen, kuten neuvostonkin, puheenjohtajana toimi Valkossa asuva Juho Toivonen. Valkon sosialisteilla oli vallankumousoikeudessa ylipäänsä vieläkin vallitsevampi asema kuin neuvostossa, sillä heidän osuutensa sen jäsenistä oli runsaat 60 %.

Arkistoissa on säilynyt kaikkiaan 42 sellaisen oikeudenkäynnin

asiakirjat, joissa pernajalaisia oli syytettyinä vallankumousoikeudessa (näistä 17 juttua käsiteltiin Loviisan vallankumousoikeudessa ja 25 oli esillä Pernajan omassa tuomioistuimessa). Syytteet koskivat etupäässä osallistumista suojeluskunnan toimintaan – vartiopalvelusta tai muuta suojeluskunnan auttamista – tai todistettua vihamielistä suhtautumista sosialismiin ja vallankumoukseen. Tavallisesti määrättiin rangaistukseksi sakot, joiden määrä vaihteli muutamasta sadasta markasta muutamaan tuhanteen; keskimäärin niitä perittiin noissa 25 oikeustapauksessa 856 markkaa. Sakkorangaistuksia voidaan ehkä pitää suhteellisen humaanina oikeudenkäyttönä. Mutta ennen kaikkea ne olivat realismin ilmauksia: rahaa otettiin niin paljon kuin sitä voitiin katsoa olevan nopeasti saatavissa, sillä paikallinen punainen valtakoneisto oli huutavassa rahantarpeessa.

Yksittäisistä tuomioista selostettakoon tässä vain lyhyesti päätös, jolla määrättiin rangaistukseksi suuremmat sakot kuin yhdessäkään muussa kaikista 42 prosessista. Eläkkeellä oleva vanhakyläläinen rusthollari Herman Serenius oli helmikuun alussa suorittanut muutamien kylänmiestensä kanssa Porvoossa neljän päivän ajan suojeluskunnan vartiopalvelusta ampumatta ainoatakaan laukausta. Tämän ei normien mukaan olisi pitänyt tuottaa kuin enintään muutaman sadan markan sakot. Vallankumousoikeus määräsi kuitenkin sakkosummaksi 5000 markkaa. Syynä oli ilmeisesti se, että Serenius oli mm. selittänyt oikeudelle hilpeään sävyyn, ettei hänen vartiopalveluksensa ollut juuri muuta kuin pientä liikuntaa ja urheilua. Oikeus käsitti vanhan rusthollarin lausunnot – joita tämä ei ehkä ollut esittänyt juuri vakavissaan – tahallisiksi loukkauksiksi, sillä pöytäkirjaan merkittiin: “Oikeus katsoi työväen teurastuksen perin sopimattomaksi urheiluksi.” – Vallankumousoikeuden jäsenet olivat vakaumuksellisia punaisia, ja heidän mielestään oli ollut kyllin paha asia, että syytetty oli ase kädessä asettunut vastustamaan sosialismia. Mutta jos hän vielä esiintyi samalla ylimielisen härnäävästi ja pilkallisesti, moinen käyttäytyminen oli rangaistava todella ankarasti. Sillä vallankumoushan oli vakava ja pyhä asia eikä mikään pilan aihe.

Punaisten vallankumouksellisten suhteessa paikkakunnan valkoiseen väestöön voidaan – joskin ehkä hieman liioitellen – nähdä jonkinlaisia kahden kulttuurin yhteentörmäyksen piirteitä. Asian valaisemiseksi lainattakoon vielä sanatarkasti eräitä huomautuksia, joita Pernajan kappalainen Tuomala esitti jälkeenpäin

punakaartilaisten hautajaisista, jotka oli vietetty pitäjänkirkon tuntumassa sijaitsevalla hautausmaalla maaliskuun 6. päivänä. Tuomala kirjoitti, että hautajaisissa oli pidetty muutamia palopuheita; yhden niistä piti sosialisteihin lukeutuva Ruotsinpyhtään kirkkoherran apulainen: “Kaikeksi onneksi hän piti mainitun puheen suomen kielellä, jota suuri enemmistö yleisöstä ei ymmärtänyt, eikä hän näin ollen pystynyt tekemään sillä niin suurta vaikutusta kuin nähtävästi oli ollut tarkoituksena.” Tuona päivänä haudatut kolme kaatunutta Koskenkylän punakaartilaista olivat kaikki ruotsinkielisiä, eikä tiedetä varmasti, ymmärsivätkö heidän hautajaisiin osallistuvat omaisensa ylipäänsä hautauksen toimittaneen papin puhetta. – Tapaus on muistutuksena siitä kuilusta, joka punaisena aikana ammotti koko pitäjää silloin hallinneiden, enimmäkseen suomenkielisten Valkon sosialistien sekä 95-prosenttisesti ruotsinkielisen pitäjän asukkaiden enemmistön välillä. Kielivaikeudet estivät myös useimpia ruotsinkielisiä sosialisteja pääsemästä luottamuksellisiin, toverillisiin väleihin Valkossa asuvien aateveljien kanssa. Monista pitäjän vanhaan, vakinaiseen väestöön kuuluvista pernajalaisista punainen valta tuntui ulkoapäin tulleelta, vieraiden ihmisten käyttämältä miehitysvallalta.

Kevään 1918 lopputaistelut

Punainen valta päättyi Pernajassa huhtikuun 7. päivänä 1918. Puolenpäivän aikaan sanottuna päivänä saapuivat Valkon satamaan alukset, joista nousi maihin 1100 miestä sotaan tottuneita, hyvin varustettuja saksalaisia joukkoja. Huhtikuun 7. päivän iltapäivänä saksalaiset valloittivat Loviisan. He ottivat käyttöönsä rautatieasemalta 2 veturia ja 45 rautatievaunua, joita he tarvitsivat välttämättä edetäkseen pohjoiseen, kohti Lahden seutua.

Vain pienehkö osa Loviisan ja kaupungin lähimmän ympäristön punakaartilaisista ryhtyi nyt aseelliseen vastarintaan. Antinkylässä

käytiin huhtikuun 7. päivänä vähäinen taistelu, jossa punaiset menettivät kuusi miestä. Suurehko punakaartilaisjoukko ehti viime hetkessä saada käyntiin junan, jolla se pakeni pohjoiseen. Muutamien pakomatka tuli viemään kauas. Edellä mainituista johtavista punaisista lienee mm. Loviisan pataljoonan esikuntapäällikkö Emil Alin päässyt pelastautumaan Neuvostoliittoon. Sinne joutui lopulta myös Erkki Veltheim seikkailukkaan, Skandinavian ja Englannin kautta vieneen matkansa päätteeksi; hän kuoli vuonna 1935 Moskovassa.

Kylän yhteismaalle pystytetty Hardomin taistelussa huhtikuun 11. päivänä 1918 kaatuneiden saksalaisten muistokivi.

Huhtikuun 8. päivänä saksalaiset olivat ottaneet haltuunsa käytännöllisesti katsoen koko Pernajan alueen, mistä he voivat hankkia käyttöönsä hevosia ja muutakin sellaista, mitä tarvittiin operaatioiden jatkamiseksi. Heidän päällikkönsä eversti Otto von

Brandenstein päätti, että eteneminen Loviisan – Lahden rautatietä ja sen vieressä kulkevaa maantietä pitkin pohjoiseen aloitettaisiin huhtikuun 11. päivänä.

Punaiset olivat koonneet voimansa vastarintaa varten Hardomiin. He ryhmittyivät sinne osaksi Lurensin tien varrelle Heikaksen ja Hermansin välille, osaksi idempänä sijaitsevan harjun luo, lähelle Lapinjärven – Liljendalin tienhaaraa. Heitä oli noin 300 miestä, joista pienehkö joukko loviisalaisia ja pernajalaisia ja enemmistö muualta tulleita punakaartilaisia, jotka oli lähetetty tänne pohjoisesta, Lahden seudulta.

Saksalaiset aloittivat taistelun tykistötulella huhtikuun 11. päivänä kello kolmen aikaan aamuyöllä. Puolentoista tunnin kuluttua lähtivät yksi saksalainen jalkaväkikomppania ja puoli eskadroonaa husaareita hyökkäykseen. Hyökkääjät onnistuivat noin kolme tuntia kestäneen laukaustenvaihdon jälkeen valtaamaan puolustajien konekivääripesäkkeet. Vähän kello seitsemän jälkeen aamulla punaiset lähtivät kiireesti vetäytymään.

Hardomin taistelussa kaatui 8 saksalaista ja 60–70 punaista. von Brandensteinin osasto jatkoi pohjoiseen ja joutui taisteluihin mm. Liljendalin Andersbyn ja Eskilomin kylissä. Huhtikuun puolimaissa osasto saapui päätavoitteeseensa, Lahden – Kouvolan rautatielle, missä se pystyi osallistumaan niiden suurten punaisten joukkojen saartamiseen, jotka Tampereen antautumisen (6.4.) jälkeen pyrkivät itään.

Heti saksalaisten tultua Valkoon huhtikuun 7. päivänä oli yksi heidän osastonsa edennyt Suurta rantatietä pitkin itään päin. Se kohtasi kovaa vastarintaa, ja rintama vakiintui miltei kuukaudeksi Ahvenkoskelle. Toukokuun alussa käytiin Kymenlaakson eteläosassa sodan viimeiset taistelut. Vapaussota-kansalaissodan sotahistoria päättyi punaisten antautumiseen, kun heidän viimeinen yksikkönsä luovutti aseensa Pyhtään kirkonkylässä toukokuun 5. päivänä.

Valkossa maihin nousseet saksalaiset joukot olivat vahvistuksia saatuaan käsittäneet lopulta kaikkiaan 2500 miestä, joista osa jäi

Loviisaan ja kaupungin ympäristöön. Rintamahan kulki läheltä kaupunkia vielä kuukauden ajan.

Saksalainen ja suomalainen sotilasjohto alkoivat yhteistyössä järjestää – lähinnä Loviisassa, Pernajassa ja Ruotsinpyhtäällä – uutta joukko-osastoa, jonka ydinaineksena olivat suojeluskuntalaiset ja muut vapaaehtoiset. Se aloitti julkisen toimintansa huhtikuun 10. päivänä käyttäen nimeä Vita Gardet ("Valkoinen Kaarti"). Sen johdon aloitteesta ryhdyttiin suunnittelemaan suurempaa maan puolustusvoimiin kuuluvaa pysyvää joukko-osastoa, joka sijoitettaisiin Loviisan seudulle. Osaston nimeksi tulisi Östra Nylands regemente tai Lovisa regemente. Sen organisointi saatiin käyntiin, ehdittiin panna alulle sotilaspukujen tilaaminen 2500 miehelle sekä alustavasti valita muutamia rakennuksia kasarmeiksi. Kesäkuun 1. päivän tietämissä kuitenkin päämajan suunnitelmat muuttuivat, jolloin rykmentti julistettiin hajotetuksi. Jäljellä olevat saksalaiset joukot vedettiin nekin pois Loviisan seudulta, kun täällä oli ensiksi kesäkuun 5. päivänä pidetty suurehkoja jäähyväisjuhlia.

Sodan jälkiselvittelyt keväästä syksyyn 1918

Pernajassa tapahtui pääosa sodan valkoisten voittajien ja sen punaisten häviäjien välisistä jälkiselvittelyistä huhtikuusta 1918 saman vuoden lokakuuhun ulottuvana aikana. Tällaisten tapahtumien kulku alkoi siten, että äsken mainittu seutukunnalla toimiva Vita Garde -niminen armeijan joukko-osasto asetti huhtikuun 10. päivän aikoihin tarkoitusta varten tutkintakomission. Yhdeksi puheena olevan historian vaiheen päätepisteeksi voidaan lukea 24. lokakuuta tapahtunut teloitus: silloin ammuttiin viimeinen niistä Valkon punakaartin miehistä, jotka oli valtiorikosoikeudessa tuomittu kuolemaan osallistumisestaan Keipsalossa 12.-13.2. 1918 tapahtuneisiin surmatöihin.

Vita Gardets kommission i Lovisa-nejden ("Valkoisen Kaartin Loviisan seudun komissio", VGK) -nimistä tutkintaelintä johti haravankyläläinen maanviljelijä, maisteri Gabriel Biaudet. Sen tehtävänä oli tutkia yksittäisten vangittujen punakaartilaisten tekoja, samoin sellaisten henkilöiden, joita epäiltiin sopimattomasta yhteistyöstä punaisten kanssa.

Viimeksi mainittuun kategoriaan kuuluivat ns. Thuringin ja Anckarin jutut. Kuten tässä esityksessä on aikaisemmin mainittu, oli Askolinin toiminimen johtaja William Thuring sopinut Koskenkylän kulmakunnan punaisten johtajan Edvard Hoffmanin kanssa toisaalta siitä, että yhtiö jatkaisi tuotantoaan, toisaalta siitä, että Koskenkylän punakaarti suojelisi sitä muilta punaisilta joukoilta. Thuring vietiin nyt touko- ja kesäkuussa useita kertoja vangittuna Loviisaan VGK:n kuulusteltavaksi, mutta lopulta hänet päästettiin vapaaksi. – VGK kuulusteli perusteellisesti myös Suur-Sarvilahden tilanhoitajaa Wilhelm Anckaria sekä eräitä muitakin kartanon palveluksessa olevia henkilöitä. Kävi ilmi, että Anckar oli päästänyt punaiset kartanon viljamakasiiniin, kun nämä olivat uhanneet muussa tapauksessa pahoinpidellä häntä. Kun komissio oli selvittänyt asian, päätti kartanon omistaja Ernst von Born erottaa Anckarin toimestaan.

Punakaartien kirjoissa oli ollut pitemmän tai lyhyemmän aikaa ainakin 300 pernajalaista. Heistä 24 oli kaatunut taisteluissa. Useimmat 300 punakaartilaisesta olivat joutuneet vangeiksi, kun punainen valta huhtikuun 6. ja 7. päivän jälkeen asteittain romahti. Muutamien lopullinen kohtalo ratkaistiin miltei heti heidän vangiksiottamisensa jälkeen. Jotkut päästettiin vapaiksi, toiset surmattiin.

Jälkiselvittelyjen aikana teloitettiin 33 pernajalaista; teloituksista suuri osa tapahtui niiden ensimmäisten viikkojen kuluessa. Teloitettujen asiaa ei tavallisesti ollut varsinaisesti käsitelty tuomioistuimessa, vaan heidät ammuttiin lyhyen, summittaisen kuulustelun jälkeen tai sen jälkeen, kun oli pelkästään todettu heidän henkilöllisyytensä ja toimintansa kapinan aikana.

Pernajan kirkkoon asetettu valkoisella puolella vuonna 1918 kaatuneiden pitäjäläisten muistotaulu.

Pernajan punaisten johtajista teloitettiin muutaman huhtikuun 7. päivän jälkeisen viikon aikana mm. edellä mainitut pataljoonanpäällikkö Otto Ripatti, tiedusteluosaston sihteeri K.R. Wahlbeck ja elintarvikelautakunnan puheenjohtajana ym. tehtävissä toiminut Frans Huikko. Huikon teloitus, joka tapahtui jo 8.4., tuomittiin seudulla yleisesti, myös valkoisella puolella. Ripatti ja Wahlbeck olisi luultavasti tuon ajan normien mukaan tuomittu

kuolemaan oikeudessakin, jos heidät olisi ehditty asettaa sen eteen.

Punaisten asioita selvittelemään perustettiin ajan mittaan erityistuomioistuimia, joita nimitettiin valtiorikosoikeuksiksi. Niiden toiminnan lähtökohtana oli määritelmä, jonka mukaan punaisten vallankumouksessa oli kyse maanpetoksesta, maan laillista hallitusta vastaan yhteistyössä vieraan vallan kanssa tehdystä kapinasta.

Valtiorikosoikeudet pyysivät monista tapauksista lausuntoa paikallisilta viranomaisilta, pernajalaisten asioita käsiteltäessä mm. nimismieheltä, VKG:ltä ja suojeluskuntien esikunnilta. Tuomioperusteina olivat usein esimerkiksi yllytys kapinaan, muualla kuin taistelukentällä tehdyt väkivaltaisuudet tai elintarvikkeiden anastaminen. Rangaistukseksi määrättiin tavallisesti kuritushuonetta, lievähköissä tapauksissa 2–3 vuotta, varkauksista ja muista sellaisista rikoksista noin 5 vuotta; yllyttäjinä pidetyt tai muuten johtavassa asemassa olleet saivat 8–12 vuotta tai elinkautisen. Tuomioiden tueksi esitettiin monesti laajakin tutkimusaineisto, johon kuului useita todistajanlausuntoja, näin etenkin tapauksissa, joissa syyttäjä vaati kuolemanrangaistusta. Kolme pernajalaista – Valkon punakaartin jäseniä – tuomittiin osallisuudesta mm. Keipsalon luona 12.-13.2. tapahtuneisiin raakoihin surmatöihin. Heidät teloitettiin syksyllä.

Monia kuritushuonerangaistukseen tuomittuja pidettiin ensiksi jonkin aikaa Loviisan vankileirillä, ja heidät lähetettiin sitten Lahdessa (Hennalassa), Hämeenlinnassa, Tammisaaressa ym. paikkakunnilla toimiville leireille. Useita pernajalaisia vankeja (ei tiedetä tarkalleen, kuinka monta) laskettiin jo syksyllä 1918 ehdonalaiseen vapauteen. Tämä tapahtui tavallisesti kartanonomistajien ja teollisuusjohtajien tiukanlaiseen sävyyn esitettyjen pyyntöjen johdosta. Vapauttamista perusteltiin toisaalta humanitaarisilla syillä – vankien perheet kun toivoivat saavansa huoltajansa kotiin – toisaalta sillä, että kartanot, sahat ja lastauspaikka tarvitsivat työvoimaa. Mutta monia vankeja (kuten myöhemmin jouduttiin toteamaan: aivan liian monia) pidettiin kauan vankileireillä. Vuoden 1918 punaisen puolen pernajalaisista kuolonuhreista 52 menehtyi vankileireillä nälkään ja puutteeseen. Useimmat heistä kuolivat kesällä, yksi – tiettävästi viimeinen – kuitenkin vasta joulukuussa.

Vapaussota-kansalaissodan yhteydessä menetti henkensä todennäköisesti 135 pernajalaista, 8 valkoisten ja 127 punaisten puolella. Yhteensä noin 90 % punaisista sodan uhreista kuoli jollakin seuraavista kolmesta lukumäärän mukaisessa järjestyksessä mainittavasta tavasta: 52 menehtyi vankileireillä, 33 teloitettiin ja 24 kaatui taisteluissa.

Tässä ilmoitetut numerotiedot sodan vaatimien kuolonuhrien lukumäärästä poikkeavat

niistä kunnittain julkaistuista määristä, joihin on päädytty vuosina 1998–2003 toimeenpannussa tutkimusprojektissa Suomen sotasurmat 1914–1922. Tämä johtuu pääasiallisesti siitä, että Pernajasta vuonna 1957 erotettu Valkon alue on mainitun projektin selvityksissä luettu Loviisaan. Vuoden 1918 sodan pernajalaisten uhrien nimet on lueteltu teoksessa *Pernå sockens historia III:2*, bilaga 2 (1996); tällöin on luettu mukaan *myös* Valkon alueelta kotoisin olleet vainajat. Siinä yhteydessä todetaan, että tiedot muutamissa tapauksissa jäänevät epävarmoiksi.

Punaisten kuolonuhrien lukumäärät jakautuivat – myös suhteellisesti – hyvin epätasaisesti eri työväenyhdistysten toiminta-alueiden kesken. Koskenkylän alueen asukkaita kuoli punaisten puolella 48, Valkon 43. Kummankin asutuskeskuksen kuolonuhrien määrä oli noin 20 % paikkakunnan miespuolisen 18–60 vuoden ikäisen väestön lukumäärästä. Tämä merkitsi, että vallankumous ja sen kukistaminen olivat johtaneet joka viidennen Koskenkylässä ja Valkossa asuvan asekelpoisen miehen kuolemaan.

Pitäjän muilla alueilla jäi punaisella puolella surmansa saaneiden määrä 9 henkeen (Isnäsissä) tai vähempään; Sarvilahden ja Tervikin – Tjusterbyn alueilla kuolonuhreja oli kummallakin vain yksi. Tämäkin valaisee osaltaan sitä muutenkin ilmeistä seikkaa, että kartanoalueiden asukkaita osallistui sotaan punaisten puolella varsin vähän.

Kesti tietenkin pitkän aikaa – Pernajassa niin kuin muuallakin – ennen kuin vuoden 1918 ihmisten ajatusmaailmaan ja tunne-elämään avaama kuilu täyttyi. Lainattakoon tässä luvun päätteeksi erään Malmgårdissa, Koskenkylässä ja lopuksi Thorsbyn Hemgårdenissa asuneen naisen lausunto. Hänen veljensä olivat taistelleet punaisten puolella, ja yksi hänen enoistaan oli teloitettu. Nainen kertoi vuonna 1974 suoritetussa haastattelussa vuodesta 1918 ja kommentoi silloisia tapahtumia yksinkertaisella arkikielellä seuraavasti: “Niissä kansalaissodissa on sillä lailla, että ensin tekee pahoja toinen, sitten toinen, ja niin siinä sitten käy.” Hänen mainitsemansa säännön paikkansapitävyys oli Pernajassa totisesti saatu kokea todeksi; ensimmäiseksi oli jouduttu kuulemaan Keipsalon luona 12.-13.2. 1918 surmansa saaneista vainajista, sitten

monista muista, lopuksi viimeisestä Tammisaaren vankileirillä kuolleesta pitäjäläisestä, jonka elämä päättyi 3.12. 1918.

Pernajan kirkkomaalla on vuonna 1918 punaisten puolella surmansa saaneiden pitäjäläisten muistomerkki. Kivi pystytettiin muutaman vuoden kuluttua vuonna 1945 loppuneen sodan päättymisestä.

8.4. Politiikkaa vuosina 1919–2003. Sota-aika 1939–1945

Edellinen luku, 8.3, poikkesi sisällöltään ja rakenteeltaan useimmista muista tämän teoksen luvuista. Luvussa 8.3 esitettiin muodoltaan tiivis kuvaus tapauksista, jotka seurasivat toisiaan enimmäkseen vain muutaman kuukauden käsittävänä aikana. Nyt alkava luku 8.4 käsittelee monien muiden lukujen tavoin suureksi osaksi tapauksia ja ilmiöitä, joiden muodostamat sarjat kulkevat rinnakkain monessa

tapauksessa useita vuosikymmeniäkin käsittävinä ajanjaksoina.

Seuraavassa noudatetaan kuitenkin sellaista kronologista jäsentelyä, että esityksessä käsitellään erikseen kolmea ajanjaksoa. Ensiksi kuvataan kahden maailmansodan rajaamaa aikaa, siis vuosia 1919–39. Sitten seuraavat toinen maailmansota, Suomen osalta pääasiallisesti talvi- ja jatkosota, ja sen jälkeen vuodesta 1945 alkanut pitkä rauhan aika.

Erilaisten poliittisten ryhmien kannatus Pernajassa 1919–1939

Vuosina 1919–1939 toimitettiin yhdeksät eduskuntavaalit. Äänestysprosentti oli Pernajassa suurimmillaan puheena olevan ajanjakson ensimmäisissä ja viimeisissä vaaleissa, edellisissä 77 % ja jälkimmäisissä 81 %; vähäisimmillään se oli vuoden 1929 vaaleissa, 66 %.

Vuoden 1927 eduskuntavaaleissa voidaan äänien katsoa jakautuneen Pernajassa ajalle ja pitäjälle melko lailla tyypillisellä tavalla. Ruotsalainen kansanpuolue sai täällä silloin 58 % äänistä, suomenkieliset porvarilliset puolueet 2 %, sosiaalidemokraatit 32 % ja (sanottuna vuonna Sosialistisen työväen ja pienviljelijäin vaalijärjestöjen nimellä esiintyneet) kommunistit 7 %.

RKP:n osuus äänimäärästä pysytteli maailmansotien välisenä aikana Pernajassa 57–59 prosentin paikkeilla, mutta vuonna 1939 se väheni äkkiä 50 prosenttiin. Yhtenä selityksenä on se, että Ruotsalainen vasemmisto (Svenska vänstern) -niminen sosiaaliliberaalinen, mutta kuitenkin porvarillinen puolue, joka tavallisesti oli ollut vaaliliitossa RKP:n kanssa, osallistui vuoden 1939 vaaleihin omana vaaliliittonaan ja sai 6 % äänistä. Suomenkielisistä porvarillisista puolueista sai Pernajassa tavallisesti eniten kannatusta kokoomuspuolue ja vähiten maalaisliitto; edistyspuolueen äänimäärä sijoittui näiden kahden välille.

Sosialististen puolueiden keskinäiset voimasuhteet vaihtelivat Pernajassa maailmansotien välisenä aikana melkoisesti. Erinimiset

kommunistien muodostamat tai ainakin heidän hallinnassaan olevat puolueet esiintyivät täällä vaaleissa 1920-luvulla, kunnes ne kiellettiin, koska niillä katsottiin olevan maanpetoksellisia tavoitteita. Niiden osuus Pernajassa annetuista äänistä oli suurimmillaan vuoden 1922 vaaleissa, 14 %. Sosialidemokraattisen puolueen osuus äänistä oli pitäjässä samoissa vaaleissa pienimmillään, se oli silloin vain 26 %. Sen jälkeen SDP:n kannatus kasvoi nopein harppauksin; lapualaisvuonna 1930 se oli yli 40 % (silloisista tapahtumista kerrotaan kohta tarkemmin) ja vuonna 1939 jo 44 %.

Sosiaalidemokraattien ja kommunistien välinen poliittinen jännitys oli erityisen kireä ammattiyhdistysliikkeen piirissä; tämä oli havaittavissa myös Pernajassa. Ammattiyhdistysten valtakunnallinen liitto, joka käytti nimeä Suomen ammattijärjestö (SAJ), oli 1920-luvulla kommunistien hallinnassa. SAJ onnistui vuosina 1928–29 perustamaan Koskenkylään ammattiyhdistyksen. Se joutui kuitenkin lopettamaan toimintansa, koska valtaosa Forsby arbetarföreningin jäsenistä oli sosiaalidemokraatteja (kuten Forsby af:n edustajat työväenlehdissä selittivät).

Joitakin vastakohtaisuuksia ja politiikan muutoksia ilmeni myös pitäjän suurimman puolueen RKP:n piirissä. Puolueen keskiviivalta oikealle sijoittuvilla ryhmittymillä oli täällä vahva ote pitäjäläisten mieliin vielä 1910-luvun lopulla ja aivan 1920-luvun alussa. Tämä näkyi paikkakuntalaisten kannanotoissa: Punakaartilaisille myönnettävää armahdusta pidettiin liian helläkätisenä, ja presidentiksi kannatettiin ehdottomasti Mannerheimia eikä Ståhlbergiä, jonka pelättiin tässä asemassa suosivan vasemmiston palaamista poliittiseksi tekijäksi. Lisäksi monet pitäjäläiset kannattivat monarkiaa ja pitivät sitä parempana valtiomuotona kuin tasavaltaa.

RKP:n Pernajan osaston politiikan painopiste ja puolueen täkäläisten kannattajien mielipiteet siirtyivät kuitenkin 1920-luvun mittaan kohti uusia linjoja – yksinkertaistaen sanottuna oikealta

kohti keskustaa. Tätä havainnollistavat kahden pernajalaisen pitkäaikaisen RKP:n kansanedustajan, Ernst von Bornin (eduskunnassa vuosina 1919–54) ja John Österholmin (1919–60), ulkoisen kuvan muutokset. Molemmat olivat eduskuntauransa alkuaikoina olleet mm. monarkisteja. Mutta ei kulunut montakaan vuotta, ennen kuin oikeistolaiset alkoivat syyttää kumpaakin vaarallisesta yhteistyöstä eduskunnan sosialistien kanssa ja näiden kanssa tehdyistä arveluttavista kompromisseista.

Pernaja ei ollut lapualaisystävällinen pitäjä

Poliittisessa elämässä vallitseva jakauma oikeistoon, keskustaan ja vasemmistoon näkyi pitäjätasolla erityisen selvästi 1930-luvun kahtena, kolmena ensimmäisenä vuonna. Uudet tuulet alkoivat puhaltaa ensiksi Lapuan pitäjässä Pohjanmaalla. Siellä olivat porvarillismieliset paikkakuntalaiset ärtyneet, kun kommunistit esiintyivät uhittelevasti yllään punainen paita, jossa oli bolševikkien tunnuskuva, ja syytivät vallankumouksellisia iskulauseita. Keväällä 1930 järjestäytyi valtakunnallinen Lapuan liike, joka taisteli kommunismia vastaan ja vastusti jyrkimmässä muodossaan myös monipuoluejärjestelmää ja sitä soveltavaa demokratiaa. Lapuan liike saattoi tarvittaessa käyttää asiansa edistämiseksi myös erilaisia eduskunnan sivuuttavia painostuskeinoja, vieläpä väkivaltaakin.

Lapuan liike saapui Itä-Uudellemaalle kesäkuussa 1930. Tänne muodostettiin muutamia paikallisosastoja. Loviisasta lähetettiin 14.6. lapualaisjohtaja Vihtori Kosolalle seuraava sähke:

"Itä-Uusimaa järjestäytyy, sadoittain Loviisan kaupungin ja sen ympäristön miehiä on jo liittynyt teihin päämäärienne toteuttamiseksi, järjestäytyminen jatkuu nopeana, eläköön isänmaa."

Sähkeen olivat Loviisan osaston puolesta allekirjoittaneet jääkärimajuri Ragnar Nordström ja maisteri Kurt Gustavsson sekä eräät muut henkilöt. Samoihin aikoihin lähetettiin Porvoosta

samantapainen sähke, jonka allekirjoittajiin kuului mm. Runoilijakodissa asuva runoilija Bertel Gripenberg.

Loviisasta lähetetyn sähkeen ilmoituksella, jonka mukaan Lapuan liikkeeseen oli liittynyt runsaasti väkeä, ei Pernajan osalta ollut riittävää katetta. Tämä alkoi selvitä yleisölle viimeistään 17.6., jolloin Östra Nyland julkaisi Pernajan suojeluskunnan päällikön, kansanopiston johtajan L.G. von Bonsdorffin lausunnon. Yleensähän oli arveltu, että suojeluskunnat asettuisivat tukemaan Lapuan liikettä. Nyt von Bonsdorff kuitenkin varoitti tällaisesta; hiukan myöhemmin hän suorastaan julkisesti ja virallisesti kielsi suojeluskuntansa jäseniä osallistumasta uuden liikkeen toimintaan. Ernst von Born esitti puolestaan Loviisan Seurahuoneella 18.6. pidetyssä suuressa kokouksessa ensimmäisen kerran jyrkästi kantansa asiaan: Ne, jotka tukevat Lapuaa, hyväksyvät laittomuudet.

Heinäkuun 7. päivänä tapahtui laajojen valmistelujen jälkeen ns. talonpoikaismarssi. Sitä varten kokoontui Helsinkiin 12 000 miestä eri osista maata. He näyttivät mielenosoituksellaan haluavansa taistella lujasti Lapuan liikkeen aatteiden puolesta. Kulkue marssi Pallokentältä Senaatintorille, ja siihen osallistui monia miehiä kaikista Itä-Uudenmaan kunnista – yhtä lukuun ottamatta. Itä-Uudenmaan kunnista olivat vahvimmin edustuneina Porvoon kaupunki (66 miestä), Loviisa (47) ja Lapinjärvi (43). Eri seutujen asukkaista koostuvat ryhmät oli järjestetty sotilaallisesti, ja “Itä-Uudenmaan pataljoonaan” kuului 265 miestä. Yksikään heistä ei ollut
Pernajasta.

Siihen, että pernajalaisia ei ilmeisesti osallistunut talonpoikaismarssiin lainkaan, voidaan esittää ainakin kolme selitystä: Ensinnäkin Pernajassa kunnioitettiin Ernst von Bornin puoltamaa laillisuuslinjaa, jonka kannattajia pitäjäläiset olivat olleet jo “vanhan paronin” aikana, jolloin taisteltiin Bobrikovia vastaan. Toiseksi suojeluskunnan päällikkö, arvovaltainen kansanopiston

johtaja, oli varoittanut suojeluskuntalaisia ja lottia liittymästä Lapuan liikkeeseen. Kolmanneksi pitäjäläiset ajattelivat, että liikkeen kannattaminen olisi arveluttavan lähellä tuonaikaisten ruotsalaisvihamielisten kampanjoiden tukemista; nämä kaksi suuntausta yhdistyivät mm. Aitosuomalainen-nimisessä aikakauslehdessä.

Itä-Uudenmaan lapualaisjohtajat tehostivat ponnistelujaan ennen 1.-2. 10.1930 pidettäviä eduskuntavaaleja. Kuntiin mm. asetettiin kolmen hengen komiteoita, joiden tehtävänä oli huolehtia lapualaishenkisestä vaalikampanjasta. Tällaiset komiteat saatiin helposti järjestetyksi kaikkiin muihin Itä-Uudenmaan kuntiin, mutta Pernajassa se ei onnistunut. Jos. Klåvus, joka oli eri tavoin osoittautunut lapualaisuuteen taipuvaksi, ilmoittautui käytettäväksi, mutta kahta muuta jäsentä ei kolmen hengen komiteaan saatu hankituksi, joten komitea jäi muodostamatta.

Ernst von Born oli politiikassa yhä enemmän näkyvillä yhtenä Lapuan liikkeen huomattavimmista vastustajista. Tästä syystä mm. liikkeelle myötämielinen Östra Nylandin pääkirjoitusten laatija K.A. Björksten katsoi asiakseen parjata häntä järjestelmällisesti kommunistien ystäväksi ja esittää muita vastaavanlaisia syytöksiä. Kun RKP:n oikeistosiipeen kuuluva Erik von Frenckell asettui kansanedustajaehdokkaaksi, hänen kampanjansa kärki kohdistui selvästi nimenomaan von Bornia vastaan. Hänellä oli kesähuvila Tervikin Kalvholmenin saaressa, ja hän halusi esiintyä von Bornin pernajalaisten vastustajien ehdokkaana.

Lokakuun 1. ja 2. päivänä 1930 toimitettujen eduskuntavaalien paikallisia tuloksia koskevat numerotiedot vahvistavat edellä esitetyn käsityksen mielipiteiden jakaumasta. Östra Nylandin julkaisemien tilastotietojen mukaan jakautuivat lapualaismielisten ehdokkaiden osuudet seutukunnan ruotsinkielisten äänestäjien kannatuksesta (prosentteina kaikkien asianomaisen kunnan ruotsinkielisten äänestäjien äänistä) seuraavasti: Lapinjärvellä 46 %, Myrskylässä

43 %, Loviisassa 41 %, Liljendalissa 29 %, Ruotsinpyhtäällä 27 %, Pernajassa 17 %. Numerot puhuvat selkeää kieltään. Niiden täydennykseksi esitettäköön tässä vain tiedot paikallisista Lapuan liikkeen osastoista. Sellaiset oli kevättalvella 1931 kaikissa mainituissa kunnissa – ainoana poikkeuksena jälleen Pernaja, josta se puuttui kokonaan.

Ernst von Born oli valittu 1.-2.10. 1930 toimitetuissa vaaleissa eduskuntaan, ja hänen äänimääränsä osoitti loistavaa menestystä. Tästä turhautuneina päättivät paikalliset lapualaisaktiivit – innokkaimpina muutamat loviisalaiset –
"kyyditä" von Bornin (noudattaen mallia, jonka mukaan mm. entinen tasavallan presidentti Ståhlberg oli viety väkisin itärajan lähelle). Eräänä yönä lokakuun puolimaissa lähtivät jotkut Loviisan kiihkeimmistä lapualaisista Suur-Sarvilahteen pannakseen kyydityksen toimeen, mutta paroni ei ollut silloin kotona.

Syksyn kuluessa koettivat Itä-Uudenmaan lapualaiset yhä kiivaammin vaientaa paikallislehtiin kirjoittelevia lapuanliikkeen arvostelijoita, lähinnä Östra Nylandin toimittajaa Gigge Strandvikia. Asiasta julkaistiin useita yleisönosastokirjoituksia, joiden avulla voidaan mm. edelleen valaista mielipiteiden jakaumaa Pernajassa. Yhden Lapuan liikettä *tukevan* yleisönosastoartikkelin allekirjoittajista 3 oli pernajalaisia, kun taas toisen, liikettä *vastaan* suuntautuvan kirjoituksen alla oli muiden ohella 44 pernajalaisen nimet.

Ernst von Bornista tuli maaliskuussa 1931 valtakunnan sisäministeri. Tässä asemassaan hän määräsi järjestysvallan avaamaan muutamia lapualaisten ja heidän aatetoveriensa sulkemia työväenyhdistysten taloja. Äärioikeisto vastusti näitä sisäministerin toimenpiteitä sekä hallituksen politiikkaa eräiltä muiltakin osin, ja tällainen oppositiohenki kuului niin sanotun Mäntsälän kapinan vaikuttimiin. Mäntsälään kokoontuneet aseistautuneet lapualaisjoukot koettivat muutamina vuoden 1932 helmi- ja maaliskuun päivinä kumota laillisen valtiovallan. Yritys päättyi

viimein “kapinallisten” noloon antautumiseen. He jäivät kuitenkin hautomaan kostoa.

Ernst von Born (tumma puku, silinteri) ”aatetovereiden ympäröimänä” vappukulkueessa noin vuonna 1930. Pilapiirros puoluekartan oikealta laidalta.

Lapuan ja Mäntsälän miesten kostonhalun yhtenä kohteena oli sisäministeri Ernst von Born. Saatujen tietojen mukaan he päättivät ottaa von Bornin hengiltä, mutta hanke on jäänyt yksityiskohdiltaan melko epäselväksi. Se aiottiin mahdollisesti toteuttaa Koskenkylän – Kirkonkylän tiellä, joka siihen aikaan kulki Högmalmenin harjua pitkin. Tien varrella makasi jonakin iltana kesällä 1932 muutamia miehiä väijyksissä vasta hankituin Suomi-konepistoolein varustautuneina odottamassa paronin autoa. Mutta attentaatin aiotut toimeenpanijat riitelivät keskenään siitä, miten heidän oikein tuli menetellä, ja sillä välin auto ajoi väijytyspaikan ohi.

Kertomus Ernst von Bornista ja hänen kannattajistaan – joihin siis kuului enemmistö Itä-Uudenmaan porvarillismielisistä kansalaisista – sai vuonna 1937 ikään kuin jälkinäytöksensä, jollaisesta käy kaksi silloin sattunutta merkkitapausta. Toinen koski Östra Nyland -lehteä. Kun huomattava osa lehden osakkeenomistajista oli vaihtunut, katsoi vanha lapualainen Björksten välttämättömäksi erota toimituksesta. Samaan aikaan tuli von Bornista lehtiyhtiön johtokunnan puheenjohtaja.

Väijyksiin asettuneiden lapuanliikkeen ja Mäntsälän kapinan osanottajien oli kesällä 1932 määrä ampua jossain “harjulla” sisäministeri Ernst von Born hänen ollessaan tapansa mukaan tulossa viikonlopuksi Sarvilahteen. Suunniteltu murhapaikka on saattanut olla esimerkiksi jokin sentapainen mäki kuin tämä Koskenkylän-Kirkonkylän tieosuudella kohoava kumpu. Attentaattihanke kuitenkin epäonnistui. Valok. J. Lindroth 1996.

Toinen mainituista tapauksista liittyi vuoden 1937 presidentinvaaleihin. Järjestäytynyt oikeisto – myös RKP:n oikeistoryhmä – pyrki Svinhufvudin uudelleenvalintaan. RKP:n piirissä vaikutti myös vahva mielipidesuunta, joka tuki puolueen puheenjohtajan Ernst von Bornin johdolla Ståhlbergiä, joka oli keski- (sekä vasemmisto)ryhmien ehdokas. Loviisan seudulla toimivat korosteisesti puolueen oikeistosiipeen kuuluvat piirit riepottelivat puheenjohtaja von Bornia ankarasti, mutta kahdeksan seudun kaikkiaan yhdeksästä puolueosastosta antoi julkisuuteen yhteisen, huomiota herättäneen julkilausuman, jossa ne asettuivat tukemaan

häntä. Nyt yhtyi julkilausumaan myös vanhastaan jyrkästi oikeistomielinen Lapinjärven osasto; vain Loviisan osasto jäi vielä pois von Bornin tukijoiden joukosta.

Vuonna 1930 alkaneet valtakunnallisesta politiikasta voimansa saaneet konfliktit, jotka olivat koskeneet varsin läheisesti Pernajaa ja sen naapuripitäjiä, päättyivät vuonna 1937 eräänlaiseen sovintoon ja olojen vakautumiseen.

Puoluepolitiikkaa kunnalliselämässä vuosina 1919–1939

Syksyllä 1919 toimitettuihin kunnanvaltuustojen vaaleihin asetti Pernajassa ehdokkaita vain Ruotsalainen kansanpuolue. Sosiaalidemokraatit katsoivat täällä kuten eräillä muillakin paikkakunnilla parhaaksi jäädä syrjään kunnalliselämästä. Tämä ilmensi monissa työväenyhdistyksissä ensimmäisinä kansalaissodan jälkeisinä vuosina vallalla ollutta tunnetta vapaan kansalaistoiminnan tukahduttamisesta.

Siten RKP piti vuosina 1920–21 hallussaan Pernajan kunnanvaltuuston kaikkia 24 paikkaa. Sosiaalidemokraatit olivat vuodesta 1922 lähtien taas mukana. Sen jälkeen RKP ja SDP olivat vuoteen 1945 asti ainoat puolueet, joilla oli edustus kunnan päätöksentekoelimissä. SDP:n hallussa olevilla paikoilla alkoi vähitellen näkyä muiden joukossa sellaisiakin miehiä, jotka olivat vuonna 1918 kuuluneet punaisten johtajiin. Esimerkiksi labbyläinen Emil Olander valittiin vuonna 1929 valtuustoon, samoin vuonna 1931 koskenkyläläinen Edvard Hoffman.

Vuonna 1922 oli RKP saanut 22 valtuustopaikkaa ja SDP vain 2. Vuosina 1929–30 ja 1937–45 täällä vallitsivat maailmansotien väliselle ajalle jotakuinkin tyypilliset voimasuhteet. Silloin RKP:llä oli 11 ja SDP:llä 8 paikkaa; näiden puolueiden edustus vastasi varsin hyvin pitäjäläisten mielipidejakaumaa, joka ilmeni myös eduskuntavaaleissa.

Selvimmin puoluepoliittisena pidettävä Pernajan kunnalliselämän kysymys oli 1920- ja 1930-luvuilla raha-avustuksen maksaminen suojeluskunnalle. Porvarilliset valtuutetut kannattivat avustuksen myöntämistä, sillä he katsoivat suojeluskunnan olevan tärkeä valtakunnan ulkoisen turvallisuuden ja sisäisen yhteiskuntarauhan takaaja. Niitä uhkasi todellinen vaara, kuten oli jouduttu näkemään Suomen naapurimaasta Virosta tulleista uutisista: siellähän kommunistit olivat vuosina 1923–24 valmistelleet kapinaa Neuvostoliiton tuella.

Sosiaalidemokraatit ja muut SDP:n vaaliliiton listoilta valitut sosialistit julistivat Pernajan kunnanvaltuustossa joulukuussa 1923 kunnan tulo- ja menoarviota käsiteltäessä ensimmäisen kerran, että he vastustivat kunnan määrärahan myöntämistä suojeluskunnalle. He eivät silloin eivätkä myöhemminkään sanelleet pöytäkirjaan selkeitä perusteluja kannalleen. On kuitenkin ilmeistä, että määrärahojen vastustajat arvioivat asiaa yksipuolisista lähtökohdista käsin. He pitivät suojeluskuntaa lähinnä työväenluokan vihollisena, mahtina joka oli vuonna 1918 kukistanut maassa tehdyn sosialistisen vallankumouksen. Järjestön merkitys maan puolustamisessa ulkoisia vihollisia vastaan jäi tällä tavoin ajateltaessa sivuun.

Pernajan valtuustossa äänestettiin vuodesta 1923 lähtien joka vuosi kunnan tulo- ja menoarvion hyväksymisen yhteydessä määrärahan myöntämisestä suojeluskunnalle. Se myönnettiin RKP:n äänin SDP:n ääniä vastaan. Vuonna 1931 oli sentään päästy niin pitkälle, ettei enää äänestetty itse määrärahasta vaan sen suuruudesta; RKP puolsi suurempaa summaa, SDP pienempää (jonka määrä oli 75 % suuremmasta). Valtuusto myönsi vuosina 1932–36 sitten yksimielisesti SDP:n ehdottaman hiukan pienemmän perusmäärärahan. Joulukuussa 1937 SDP esitti, että summaa pienennettäisiin vielä siitäkin (kolmasosan verran), mutta ehdotus äänestettiin kumoon.

Syksyllä 1938 oltiin jo selvillä suursodan uhasta. Pieni merkki tästä tietoisuudesta saatiin Pernajan valtuustossa saman vuoden joulukuun budjettikeskustelussa, jossa SDP ei enää toistanut edellisvuotista tinkimisehdotustaan. Kun Pernajan suojeluskunta sitten lokakuussa 1939 –
jolloin neuvostohyökkäyksen uhka oli jo ilmeinen – anoi kunnalta ylimääräistä, aikaisemmin myönnettyihin verrattuna moninkertaista määrärahaa, valtuusto päätti yksimielisesti myöntää pyydetyn summan.

Pernaja ja talvisota

Pernå Krigsveteraner r.f. julkaisi vuonna 1991 teoksen *Pernåbor i fosterlandets försvar 1939–1945* (“Pernajalaiset isänmaata

puolustamassa 1939–1945”). Kirja sisältää seikkaperäisiä selvityksiä aiheesta ja monia mukana olleiden pitäjäläisten kirjoittamia eloisasti esitettyjä kuvauksia. Kaksi tässä seuraavaa alalukua muodostavat varsin yleispiirteisen katsauksen. Niissä esitetään lyhyet tiivistelmät veteraanikirjan sisällöstä; muuten niissä annetaan vain hiukan lisätietoja kotirintaman oloista ja siitä, mitä paikkakunnalla arveltiin muutamista ajan suurista kysymyksistä.

Kesällä 1939 ryhdyttiin sodan uhan kasvaessa linnoitustöihin Pernajan saaristossa. Pitäjän suojeluskunnasta saatiin niihin 45 miestä vapaaehtoisiksi; muonituksesta huolehtivat pitäjän lotat. Linnoitustöitä tehtiin mm. Risholmenilla Våtskärin edustalla, Bästössä sekä Orrengrundin saaressa ulapan äärellä. Maailmansodan alettua syksyllä mainituille saarille sijoitettiin Suomen vakinaisten puolustusvoimien yksiköitä.

Kuva Jättebergetin vuorella jatkosodan aikana toimineesta ilmavalvontatornista, josta valvottiin Koskenkylän-Riken lohkoa. Vartiopalveluksessa tervikiläiset lotat Lea Tinkanen ja Else-Maj Lindberg. Kuva on vuonna 1991 ilmestyneestä Pernå Krigsveteraner r.f:n toimittamasta sotamuistokirjasta "Pernåbor i fosterlandets försvar".

Syksyllä palvelukseen kutsutut Pernajan reserviläiset kuuluivat mm. jalkaväkirykmentti 10:een ja erillisiin pataljooniin 18 ja 19 sekä rannikkotykistön yksiköihin. He olivat mukana kovissa taisteluissa paikkakunnilla, joiden nimet tulivat tunnetuiksi kaikkialla maailmassa: Summassa, Sommeella, Koiviston Saarenpäässä, Vilaniemessä, Lemetissä ja monilla muilla kentillä. Monet Pernajan miehet kaatuivat näillä paikkakunnilla.

Talvisodan aikana sotilaallinen toiminta koski myös suoranaisesti Pernajan pitäjän aluetta. Kirkonkylään, Koskenkylän – Riken alueen metsään, Tjuvöhön sekä Andersbyhyn Pernajan ja Liljendalin rajalle oli rakennettu ilmavalvontatornit. Valvonnasta huolehtivat pääasiallisesti lotat, joita oli tornissa kunkin vartiovuoron aikana kaksi.

Isnäs joutui tammikuun 29. päivänä 1940 kovan pommituksen kohteeksi. Venäläiset lentokoneet pudottivat sinne parikymmentä palo- ja räjähdyspommia. Kaksi sahan lähistöllä sijaitsevaa rakennusta sai osuman ja syttyi tuleen. Kuusi paikkakunnan siviiliasukasta ja yksi tänne majoitettu sotilas saivat surmansa.

Kun kova pakkanen oli jäädyttänyt Suomenlahden pysyvästi, venäläisten maihinnousuyritysten vaara lisääntyi. Viipurinlahden rannikkoa Vilaniemen ja Häränpäänniemen suunnilla puolustavat joukot olivat joutuneet näkemään, kuinka raskaiden venäläisten hyökkäysvaunujen rivistöt vyöryivät jään yli niitä kohti. Kotkan saaristossa oli torjuttu maihinnousuyritys.

Pernajassakin oli valmistauduttu tällaisiin hyökkäyksiin. Puolustajat koettivat sahata Pernajanlahden poikki, Sjögårdin ja

Boholmenin välille, panssariesteeksi railon jäähän. Työ jäi tuloksettomaksi, koska poikkeuksellisen kova pakkanen oli saanut aikaan harvinaisen paksun jääpeitteen. Mutta tämä oli muistutuksena pitäjän hyökkäyksille alttiista asemasta, joka oli sama kuin esimerkiksi vuonna 1571, jolloin venäläinen ratsuväki hyökkäsi jään yli ja teki tuhojaan monissa Pernajan kylissä. Nyt, talvella 1940, uhkasi venäläisten hyökkäysvaunujen tunkeutuminen pitäjään. Mikäli sota olisi jatkunut vielä maaliskuun 13. päivän jälkeen, ei ehkä olisi kestänyt kauan, ennen kuin vihollisen hyökkäys-
vaunut olisivat ajaneet etelästä päin Pernajanlahdelle ja edelleen Vanhankylän tasangolle katkaistakseen siellä suuren Viipurin–Helsingin maantien. Pernaja olisi silloin joutunut taistelukentäksi.

Talvisodassa kaatui 55 Pernajan miestä. Monet sotilaat haavoittuivat niin pahoin, että he jäivät koko iäkseen invalideiksi. Kuusi pitäjäläistä menetti henkensä Isnäsin pommituksen uhreina 29.1. 1940.

Ensimmäinen sankarihautaus toimitettiin pitäjänkirkossa ja sen luona kirkkomaalla 30.1. 1940, jolloin siunattiin kaksi Karjalan kannaksella kaatunutta sotilasta. Kirkossa sankarivainajat saivat sotilaalliset kunnianosoitukset. Heidän arkkunsa oli verhottu Suomen lippuun, ja siunauksen jälkeen ne kannettiin kulkueessa kirkon eteläpuolella sijaitsevalle aukiolle, jota oli aikaisemmin nimitetty Agricolan aukioksi. Kun hautajaissaatto oli saapunut sinne, ilmoitti rovasti, että paikka olisi tästä lähtien pitäjän sankarivainajien leposijana.

Tuohon aikaan hyvin voimakkaaksi kehittynyttä kansallisen yksimielisyyden henkeä on nimitetty talvisodan hengeksi. Se ilmeni Pernajassa varsin monissa yhteyksissä. Jo ennen talvisodan syttymistä oli eri kansalaispiirejä ja poliittisia ryhmiä edustavien järjestöjen välille syntynyt niin hyvä yhteisymmärrys, ettei sellaista ollut pitäjässä aikaisemmin koettu. Niinpä suunniteltiin marraskuussa 1939 muutaman viikon ajan Koskenkylän Maiborgissa

joulukuun 3. päivänä vietettäväksi aiottua juhlaa. Sitä valmistelivat yhteistyössä Forsby arbetarförening, Forsby skyddskår ja seutukunnan lotat sekä neljä muuta yhdistystä; kahden ministerinkin, von Bornin (RKP) ja Fagerholmin (SDP), oli määrä osallistua juhlaan. Kun sota puhkesi marraskuun 30. päivänä, juhla jouduttiin peruuttamaan kuten muutkin suuret kokoontumiset, mm. pommitusvaaran vuoksi. Mutta se, että juhla oli päätetty viettää uuden yhteistyön ja yhteisymmärryksen merkeissä, oli historiallisesti tärkeää.

Pitäjäyhteisö pani ilmeisesti ensimmäisen kerran toimeen yleisen kunniakäynnin sankarihaudoilla vuoden 1940 itsenäisyyspäivänä. Kaatuneiden muistolle osoittivat haudoilla kunnioitustaan kunta, suojeluskunta, lotat, asevelijärjestö, Forsby arbetarförening ja urheiluseura Stjärnan. Pitäjässä toimivat eri yhdistykset järjestivät välirauhan aikana, 13.3. 1940–25.6. 1941, juhlia talvisodan uhrien muistoksi. Myös pitäjäyhteisöön liittynyttä uutta väkeä kutsuttiin osallistumaan juhliin, ja niinpä yleisön joukossa oli myös evakuoituja karjalaisia, Suomenlahden saarten asukkaita ja Hangon ruotsinkielisiä.

Jatkosodan taistelut kaukaisilla rintamilla ja kotipitäjässä

Kun jatkosota alkoi juhannuksen aikaan vuonna 1941, Suomen puolustusvoimat oli järjestetty uudestaan ja varustettu suhteellisen hyvin. Yksiköitä, joiden riveissä uudessa sodassa palveli lukuisia pernajalaisia, olivat JR 13, JR 24, JR 55 ja JR 61, vasta muodostettu Er. P 18, tykistökomppania 59. TykK sekä rannikkopuolustusjoukot.

Pernajalaiset talvisodan veteraanit taistelivat jatkosodan aikana monesti uusilla kentillä: Hangon rintamalla (mm. JR 55), Aunuksen kannaksella (Er. P 18) ja Karjalan Maaselän kannaksella Petroskoin pohjoispuolella sekä Syvärin rannoilla, jotka taas sijaitsevat hyvän matkaa Itä-Karjalan pääkaupungista lounaaseen (JR 13, 24 ja 61).

Suomen oma Karjalan kannas oli talvisodan ajoilta tuttu.

Loppukesällä 1941 taistelivat Suomen etenevän armeijan JR 24:ään kuuluvat pernajalaiset jälleen Sommeella Viipurin kaakkoispuolella, missä nyt käytiin menestyksellinen mottitaistelu. Vetäytymisvaiheessa keskikesällä 1944 taisteli pernajalaisia jälleen tutuissa maastoissa Viipurin lähellä, missä he JR 13:n ja 59. TykK:n sotilaina olivat osaltaan mukana Talin – Ihantalan sekä JR 61:n miehet Tienhaaran – Kivisillan taisteluissa; kummassakin taistelussa saavutettiin tilanteen kehityksen kannalta tärkeä torjuntavoitto. Pernajalaisia oli talvisodassa osallistunut myös Viipurinlahden rannoilla ja saarilla käytyihin taisteluihin, ja kesällä 1944 jotkut heistä olivat jälleen mukana samalla alueella käydyissä sotatoimissa, mm. verisessä Teikarin taistelussa.

JR 61:n III pataljoonan lohkolta Tienhaaran luota vuoden 1944 juhannuksen ajalta. Toinen vasemmalta rykmentin komentaja eversti Alpo Marttinen, seuraavat Pernajan Fantsnäsistä kotoisin oleva luutnantti Wilhelm Ramsay ja saman pitäjän Haravankylän asukkaisiin kuuluva lähetti Olof Wikman. Kuva on vuonna 1995 ilmestyneestä G. Westerlundin teoksesta Tienhaara. Finlands lås.

Jatkosodan taisteluissa menetti henkensä 121 Pernajan miestä. Saksaa vastaan syyskuusta 1944 huhtikuuhun 1945 käydyssä sodassa kaatui kaksi pitäjäläistä. Pernajalaisiin sotatoimien uhreihin on luettava myös kolme tammikuussa 1944 upotetun kauppa-aluksen miehistöön kuulunutta merimiestä sekä nuorukainen, joka sai surmansa Horslökiin helmikuussa 1944 kohdistuneessa ilmapommituksessa.

Jatkosodan aikana käydyt suoranaisesti Pernajan pitäjän aluetta koskeneet sotatoimet keskittyivät kesään 1941. Täkäläistä

rannikkopuolustusjärjestelmää oli nyt edelleen laajennettu rakentamalla linnoitteita aina Hamnskäriin asti aavan meren äärelle sekä myös mm. perustamalla sukellusveneiden tukikohtia Tjuvöhön ja Altarskäriin; nämä saaret oli varustettu muutenkin entistä lujemmin. Puolustuslaitteet olivat niin vahvat, että jo pelkästään tietoisuus niiden olemassaolosta pelotti vihollista siksi voimakkaasti, ettei meren puolelta yritettykään tehdä hyökkäyksiä.

Kesällä 1941 taistelivat Pernajassa keskenään neuvostoarmeijan laskuvarjomiehet ja pitäjässä muodostetut is-yksiköt (is = ilmasuojelu), joita oli vahvistettu tänne sijoitetuin säännöllisen sotaväen osastoin. Venäläiset laskuvarjomiehet, joita tuohon aikaan tavallisesti nimitettiin desanteiksi, hyppäsivät lentokoneista mukanaan ase, radiolähetin ja räjähdysaineita. Heillä oli usein yllään siviilivaatteet tai suomalaiseen sotilaspukuun kuuluvia vaatekappaleita. Tästä syystä heitä oli pidettävä vakoilijoina, jotka voitiin sotalakien mukaan pidätyksen ja kuulustelun jälkeen teloittaa (he eivät siis olleet sotavankien asemassa, koska he eivät käyttäneet oman maansa sotilaiden univormua eivätkä edes kokardia).

Is-joukot, jotka olivat läheisessä yhteistyössä syksyllä 1939 organisoidun väestönsuojelun viranomaisten kanssa, koostuivat nuorukaisista, jotka eivät vielä olleet siinä iässä, että heitä olisi kutsuttu normaaliin sotapalvelukseen, sekä vanhemmista miehistä, jotka olivat jo ohittaneet kyseisen iän. Sanottujen joukkojen vahvuus vaihteli Pernajassa 200–400 miehen välillä. Is-miehillä oli aseistuksenaan kivääri, kun taas lähetteinä ja muissa sellaisissa tehtävissä palvelevilla, iältään noin 12–15-vuotiailla ns. suojeluskuntapojilla (myöhemmin heitä nimitettiin sotilaspojiksi) ei ollut aseita. – Sotilaspoikia vastasivat 8–16-vuotiaat pikkulotat, jotka osallistuivat yhdessä aikuisten lottien kanssa mm. ilmavalvontaan.

Desantteja vastaan jouduttiin kesällä 1941 taistelemaan pääasiassa Malmgårdin – Riken – Vanhankylän seudulla sekä pitäjän lounaissaaristossa. Suurimman pitäjään pudotetun desanttijoukon vahvuus oli vähintään viisitoista miestä. Nämä hyppäsivät vuoden

1941 heinäkuun 9. päivän vastaisena yönä Malmgårdin seudulle. Kello 0.27 suoritettiin hälytys, minkä jälkeen muutamat is-yksiköt lähtivät haravoimaan kartanon ja sen naapurikylien metsiä. Aamulla voitiin raportoida, että kymmenkunta desanttia oli tehty vaarattomiksi.

Lounaissaaristossa syntyi 28.8. 1941 kiivas tulitaistelu. Kolme desanttia oli etsiytynyt Kabbölen Källvikin rantaan. Sieltä he ottivat veneen, jolla he luultavasti aikoivat lähteä meren yli Neuvosto-Viroon. Juuri kun desantit olivat käynnistäneet veneen moottorin, saapui Kabbölen rantaan eräs is-osasto ja muutamia Pernajaan sijoitettujen varsinaisten armeijan joukkojen miehiä. Desantit avasivat tulen, mutta heidän pieni ryhmänsä tuhoutui lyhyen taistelun jälkeen. Tämä tapaus tuli olemaan viimeinen Pernajassa 1900-luvulla sattunut sodanaikainen yhteenotto.

Sankarihaudat ovat nekin pitäjänkirkon vieressä “muistojen paikalla”. Hautapaikkoja alettiin ottaa käyttöön tammikuussa 1940, ja ne saivat nykyisen asunsa vuonna 1948. Valok. J. Lindroth 1999.

Pernajan väestönsuojelusta muodostui sotavuosina 1939–45 suurimittainen organisaatio. Se joutui kuitenkin "tositilanteeseen" ainoastaan Isnäsin pommituksen yhteydessä 29.1. 1940; muuten toimintaan kuului etupäässä vain jatkuva hälytysvalmius.

Väestö joutuikin jokapäiväisessä elämässään enemmän tekemisiin kansanhuollon kanssa. Vasta nimitetyn kunnansihteerin Olav Långströmin virka-ajasta kului suurin osa kunnan kansanhuoltokanslian johtamiseen. Pernajan kaltaisessa pitäjässä, jossa maatalous oli vallitsevana elinkeinona, kansanhuolto oli yleensä melko hyvällä kannalla. Osa teollisuusyhdyskunnissa asuvista pitäjäläisistä joutui tulemaan toimeen melkein yksinomaan korttiannosten varassa, mutta esimerkiksi Koskenkylässä, Isnäsissä ja Valkossa monilla oli peruna- ja puutarhamaata.

Erilaiset siviilihenkilöiden muodostamat vapaaehtoisjärjestöt osallistuivat sodasta kärsivien pitäjäläisten avustamistoimintaan. Marraskuussa 1939, hiukan ennen talvisodan syttymistä, muodostettiin Pernajaan kuten muillekin paikkakunnille vapaan huoltotoiminnan keskus, josta tavallisesti käytettiinkin juuri nimeä Vapaa Huolto (ruotsiksi Fria Vården). Pernajan FV:n puheenjohtajana oli tämän jälkeen koko ajan kappalainen Fjalar Borg, jota avustivat mm. useiden järjestöjen kuten lottien, marttojen, Folkhälsanin ja Valkon työväenyhdistyksen edustajat. FV:n huoltotoiminnan kohderyhminä olivat erityisesti kaatuneiden omaiset sekä evakot. Avustuksia annettiin käteisenä rahana, halkoina, vaatteina, elintarvikkeina ja muissakin muodoissa.

Vuosina 1942–45 toimi Pernajassa yhdistys, josta käytettiin nimeä Stortalkoförening (suom. Suurtalkoot). Se koordinoi sen vapaaehtoistyön, jota tehtiin sotapalvelukseen kutsuttujen miesten maatiloilla ja heidän halkometsissään. Ainakin Kirkonkylän seudulla, Koskenkylässä ja Isnäsissä järjestettiin säännöllisin väliajoin maanantaitalkoot, joiden osanottajat hakkasivat kunnan tai toiminimen metsistä puita sotapalvelukseen kutsuttujen sekä kaatuneiden perheille. Talkoungdomen (suom. Nuorten Talkoot) -nimisen järjestön 8–14-vuotiaat jäsenet keräsivät jätepuuta ja käpyjä polttoaineeksi ja poimivat marjoja ja sieniä.

Maatiloille saatiin ulkopuoliseksi lisätyövoimaksi aikuisiakin, toisaalta kaupunkilaisia, konttori- ja virastotyöntekijöitä jotka auttoivat vapaaehtoisina maanviljelijöitä kiireisimpinä aikoina, toisaalta neuvostoliittolaisia sotavankeja, joista monet tiedot kertovat, että he tekivät mielellään tällaista työtä – mieluummin maataloustyötä kuin jotain muuta.

Välirauhan aikana, tarkemmin sanoen kesällä 1940, perustettiin Östra Nylands Vapenbrödraförening ("Itä-Uudenmaan Aseveliyhdistys"). Se jakautui syksyllä pienemmiksi yhdistyksiksi. Pernå Vapenbröder -yhdistyksen ensimmäinen puheenjohtaja oli Koskenkylän – Vanhankylän seudulla työskentelevä opettaja Sigvald Holmström. Yhdistys toimi ennen kaikkea sotapalvelukseen kutsuttujen ja heidän omaistensa sekä invalidien, sotaleskien ja -orpojen yhteiskunnallisena etujärjestönä. Jäsenet avustivat vapaaehtoisena työvoimana näitä kansalaisryhmiä, ja yhdistys keräsi ja jakoi huomattavia rahasummia. Kun Pernå Vapenbröder r.f:n jäsenet tiesivät, että heidän yhdistyksensä kohta lakkautettaisiin, se lahjoitti 29.10. 1944 Pernajan kunnalle suuren summan rahastoksi, jota tuli käyttää kaatuneiden omaisten, invalidien ja muihin vastaaviin ryhmiin kuuluvien avuntarvitsijoiden huoltoon.

Talvisodan henkeä pidettiin vireillä myös jatkosodan aikana. Sitä ilmensivät näkyvällä tavalla juhlat, joista käytettiin nimitystä samhörighetsfester ("yhteenkuuluvuuden juhlat"). Yhteen tällaiseen juhlaan, joka pidettiin Koskenkylän Maiborgissa juhannuksena 1942, kokoontui 500 osanottajaa. Puheissa ja ilmoituksissa korostettiin, että tilaisuuden olivat järjestäneet yhteistyössä "teollisuus, suojeluskunta, työväenyhdistys, Andligt befolkningsskydd ("Henkinen väestönsuojelu") ja kirkko". Vastaavanlaisia juhlia järjestettiin myös mm. Sarvisalossa sekä Isnäsissä ja Vanhassakylässä.

Juhlien ohjelmissa sekä muissa yhteyksissä korostettiin yhteishenkeä ja yhteenkuuluvuuden tunnetta. Pernajan kunnanvaltuusto alkoi nyt näissä merkeissä puoltaa Suomen kansalaisuuden myöntämistä Kabbölen virolaisille annettuaan sitä ennen parinkymmenen vuoden mittaan joukon epääviä päätöksiä tällaisista puoltoanomuksista. Täällä huolehdittiin myös Virosta paikkakunnalle sodan loppuvaiheessa saapuneista pakolaisista.

Kuvaa, jonka mukaan pitäjän asukkaat olivat ehdottoman yksimielisiä, ei kuitenkaan pystytty täysin pitämään yllä. Sigvald Holmström kirjoitti vuonna 1944, että Pernajan suojeluskuntaan oli sodan alettua liittynyt myös työläisiä, mutta että työväenyhdistysten

vanhempien jäsenten keskuudessa oli vielä havaittavissa tiettyä karsautta suojeluskuntaa kohtaan.

Myös eräät julkiset kannanotot kertovat siitä, että pitäjäläiset olivat sodan aikana jossain määrin erimielisiä valtakunnallisista poliittisista kysymyksistä. Pernajan osalta erimielisyydet liittyivät siihen, miten paikkakuntalaiset arvioivat poliittisia linjanvetoja ja korostuksia, joita Ernst von Born tuolloin esitti ministerinä ja Ruotsalaisen kansanpuolueen puheenjohtajana.

Viiden kuukauden kuluttua jatkosodan alkamisesta, 29.11. 1941, antoi RKP:n eduskuntaryhmä julkilausuman, jossa arvosteltiin jossain määrin hallitusta siitä, ettei se ollut – niin kuin RKP oli toivonut – selvästi ilmoittanut, ettei Suomen käymällä sodalla ollut muita tavoitteita kuin talvisodassa menetettyjen alueiden takaisinvaltaaminen. Julkilausuman antamisen jälkeen RKP:n oikeistolaisimmat piirit laativat adressin, jossa arvosteltiin eduskuntaryhmää sekä puolueen puheenjohtajaa tällaisista kannanotoista ja johon onnistuttiin keräämään noin 600 allekirjoitusta. Uudenmaan Helsingin itäpuolella sijaitsevasta osasta saatiin 24 allekirjoitusta, useimmat niistä – 17 nimeä – Loviisasta. Pernajalaisia allekirjoittajia sen sijaan oli vain yksi, joka ei hänkään ollut kovin tunnettu henkilö.

von Bornin poliittisen linjan kotipitäjässä saama vastakaiku osoittautui hieman heikommaksi kuin äsken selostetun adressin yhteydessä, kun mielipiteiden mittarina toimi lokakuussa 1943 julkisuuteen annettu ns. vasta-adressi (motadressen). Kolmekymmentäkolme johtavaa poliitikkoa – joukossa monia suomenruotsalaisia, mm. von Born – oli osoittanut presidentille kirjelmän, jossa vaadittiin tehokkaita toimenpiteitä Suomen irrottamiseksi sodasta. “Kolmenkymmenenkolmen” – kuten allekirjoittajia alettiin nimittää – menettelyn tuomitsivat epäisänmaalliseksi suomenruotsalaisista lähinnä oikeistopiirit. Niinpä laadittiin vastalauseadressi, jonka avulla haluttiin osoittaa, etteivät maan ruotsinkieliset asukkaat suinkaan yleisesti tukeneet

“kolmeakymmentäkolmea”; siihen kerättiin 6509 allekirjoitusta. Niistä 33 saatiin Pernajasta, näistä miltei kaikki saaristosta ja pitäjän koillisosan kylistä (kukaan paikalliseen poliittiseen johtoportaaseen kuuluva henkilö ei kuitenkaan allekirjoittanut adressia). Loviisasta ja Lapinjärveltä nimiä kuitenkin saatiin kummastakin pitäjästä kaksi kertaa niin paljon kuin Pernajasta. – Pernajan ja parin naapurikunnan asukkaiden asennoitumisessa von Bornin henkilöimään poliittiseen linjaan ilmenee siis jakauma, joka osoittautuu osittain yhtäpitäväksi 1930-luvun alun olojen kanssa.

Kerättyjen nimien listoista ei pidä lukea liian paljon, mutta se, että suurimmasta osasta Pernajaa ei onnistuttu keräämään nimiä vasta-adressiin, on merkkinä siitä, että pitäjässä jokseenkin yleisesti odotettiin sodan loppuvan pian.

Sodanjälkeiset jännityksen vuodet 1945–56

Syyskuun 19. päivänä 1944 Suomen kansa sai radion välityksellä ilmoituksen, että Neuvostoliiton kanssa oli solmittu alustava rauhansopimus. Tiedonannon esitti radiossa vt. pääministeri Ernst von Born.

Rauhanehdot olivat kovat, ja niihin kuului myös se, että Suomen puolustusvoimien, jonka vahvuutta oli huomattavasti vähennetty, oli karkotettava saksalaiset joukot Lapista. Lisäksi oli asetettava suomalaisia aluksia miehistöineen neuvostojoukkojen käytettäviksi sotatoimissa, joita nämä kävivät saksalaisia vastaan Luoteis-Viron saaristossa, mm. Haapsalun lähellä. Siellä tuhoutui lokakuussa 1944 kaksi pernajalaista alusta, Leo ja Sundsvall, joiden molempien kotipaikka oli Horslök. Lapin sodassa vetäytyivät viimeiset saksalaiset joukot maasta 27.4. 1945. Tämä merkitsi, että varsinaiset sotatapahtumat päättyivät Suomen osalta; tätä juuri ajateltiin, kun huhtikuun 27. päivä myöhemmin valittiin kansalliseksi veteraanipäiväksi.

Pernajan Kirkonkylän veteraanimuseosta. Turkislakki, kypäriä, leipälaukku, asetakkeja, pistimiä. Valok. J. Lindroth 1999.

Monet tunsivat syksyllä 1944 syntyneen uuden poliittisen aseman vallitessa Suomen tulevaisuuden sangen epävarmaksi, etenkin kun Neuvostoliiton perimmäisiä aikeita ei tunnettu. Virolaiset pakolaiset tiesivät kertoa Pernajan saaristolaisille oman näkemänsä perusteella, kuinka kovakätinen sovjetisointi oli alkanut Baltian maissa

uudelleen. Samanaikaisesti oli havaittavissa, että Neuvostoliitto tuki Suomen äärivasemmiston pyrkimyksiä marxilais-leniniläisen järjestelmän saattamiseksi voimaan myös täällä.

Suomessa ryhdyttiin kaiken varalta vastatoimiin, joihin kuului myös pääasiallisesti syksystä 1944 alkukesään 1945 kestäneenä ajanjaksona suoritettu salainen asekätkentä. Eri puolille maata piilotettiin aseita ja muita varusteita, joita suunniteltu maanalainen armeijajärjestö voisi tarvittaessa käyttää. Niitä olisi riittänyt noin 40 pataljoonalle. Itä-Uudellemaalle suunniteltua pataljoonaa varten (sen toiminta-alue olisi ulottunut suunnilleen Espoosta Ruotsinpyhtäälle) jaettiin aseita etenkin Porvoossa toimivasta puolustusvoimien varikosta. Näihin toimiin osallistui aktiivisesti Pernajan Valkosta kotoisin oleva Viljo Nygrén, joka myöhemmin työskenteli pankkivirkailijana. Pataljoonan itäisimmälle komppanialle (sen toiminta-alueena olisivat suunnitelmien mukaan tulleet olemaan Pernaja, Loviisa, Liljendal, Lapinjärvi ja Ruotsinpyhtää) tarkoitetut aseet sijoitettiin eri puolille seudun pitäjiä haravankyläläisen maanviljelijä Ragnar Nybomin johdolla. Hän huolehti ainakin 45 konepistoolin (ja noin 200 000 niissä käytettävän patruunan) ja 164 kiväärin (sekä noin 80 000 kiväärinpatruunan) kätkemisestä.

Loppukeväällä 1945 salaisen asekätkennän ylimmät johtajat päättivät, että kätketyt aseet ja varusteet siirrettäisiin vakinaisten puolustusvoimien haltuun, ja näin enimmäkseen tehtiinkin. Kätkennän johtajat, myös paikalliset, asetettiin sittemmin syytteeseen ja tuomittiin rangaistuksiin. Voidaan kuitenkin todeta, ettei kätkentään osallistuneiden pernajalaisten hyvä maine kärsinyt tästä: Viljo Nygrén (SDP) valittiin muutamaa vuotta myöhemmin Pernajan kunnanvaltuuston ja Ragnar Nybom (RKP) kunnanhallituksen puheenjohtajaksi.

Ulospäin näkyi politiikassa kahdentoista ensimmäisen sodanjälkeisen vuoden aikana, siis vuosina 1945–56, ajoittain voimakas vasemmistosuuntaus – myös Pernajassa. Yksissä tähän aikaan pidetyissä eduskuntavaaleissa, vuonna 1954, saivat sosialistiset puolueet (SDP ja SKDL, johon kuuluivat kansandemokraatit ja kommunistit; SKDL:n ruotsinkielisen nimen lyhenne oli DFFF) 52 % pitäjän äänistä. Kunnanvaltuustossa sosialisteilla oli vuosina 1954–56 kaikkiaan 12 paikkaa, kun taas porvareilla oli yhtä vähemmän.

Pitäjän poliittisen elämän vasemmistolaistuminen johtui olennaisesti siitä, että muilta paikkakunnilta muutti runsaasti väkeä Valkoon, missä laivateollisuuden henkilökunnan lukumäärä moninkertaistui. Sama väestökehitys vaikutti myös siihen, että

suomenkieliset porvarit saivat vuodesta 1951 lähtien oman edustuksen Pernajan kunnanvaltuustoon.

Suureen sosialistiseen puolueryhmittymään kuului Pernajassa tässä käsiteltävän kahdentoista vuoden ajanjakson aikana vahvoja äärivasemmistolaisia aineksia. Tuon ajanjakson kuluessa pidetyissä neljissä eduskuntavaaleissa sai SDP 30–40 % äänistä, kansandemokraatit ja heihin kuuluvat kommunistit 13–16 %. Kunnanvaltuustoon SKDL sai vuosina 1946–47 kaikkiaan 5 paikkaa, kun taas SDP:llä oli siinä 4 edustajaa (ja RKP:llä 10).

Pernajalaiset saivat noina vuosina lukea sanomalehdissä julkaistuista pitäjän erilaisten SKDL:ään kuuluvien yhdistysten kokouksia koskevista selostuksista sellaisia kehotuksia kuin “opiskelkaa sosialismia Marxin, Leninin ja Stalinin opettamassa muodossa” (Isnäs 1951) ja sellaisia ennusteita kuin “täälläkin saavat vielä kapitalistiset riistäjät kyytiä, eikä siihen kestä kovin kauankaan” (Forsby DFFF 1950).

Kunnallispolitiikassa esiintyi kansandemokraattien (kommunistien) ja sosiaalidemokraattien välistä yhteistyötä; he mm. vastustivat vuonna 1951 yhdessä väestönsuojelun järjestämistä (“sodan valmisteluna”) ja yrittivät vuonna 1953 estää kuntaa lahjoittamasta varoja sotainvalidien keräykseen. Välistä kuitenkin vain osa sosiaalidemokraateista tuki SKDL:ää, kun taas muut äänestivät samojen ratkaisujen puolesta kuin RKP ja suomenkieliset porvarit.

Kunnallispolitiikan ulkopuolella alkoivat SDP:n ja SKDL:n välit vähitellen kiristyä. Vielä vuonna 1947 vietettiin vappujuhlaa yhteisesti punaisten lippujen alla, mutta vuonna 1948 puhkesi Koskenkylässä pidetyssä juhlassa avoin konflikti. Seutukunnan sosiaalidemokraatit raivostuivat siitä, että kommunistit olivat menetelleet kuin vallankaappauksessa ja omin lupinsa kutsuneet erään aatetoverinsa kokoukseen ylimääräiseksi puhujaksi. SDP:n Koskenkylän osaston Arbetarbladet-lehteen toimittamassa kirjoituksessa kerrottiin, että puhuja oli esittänyt erittäin röyhkeitä

Länsi-Euroopan maihin kohdistuvia syytöksiä ja ylistänyt Itä-Euroopan olojen ihanuutta. Hän oli julistanut, että Suomi oli muutettava itäisen mallin mukaiseksi kansandemokratiaksi.

Porvarillisella puolella lisääntyi RKP:n äänimäärä vuosina 1945–56. Vuoden 1948 eduskuntavaaleissa puolue sai Pernajassa tasan 2000 ääntä, enemmän kuin koskaan muulloin koko 1900-luvun aikana. Suomenkielisten porvarillisten puolueiden äänimäärä lisääntyi vuoden 1945 vaalien 73 äänestä vuoteen 1954 mennessä 235 ääneen (vuonna 1951 ne saivat 292 ääntä, mikä muodostui ennätykseksi; sitä hipoi vasta vuoden 1999 äänimäärä, 286 ääntä). Suomenkielisistä porvaripuolueista pääsi Pernajassa vuonna 1954, kun maanhankinta oli saatu pääosaltaan toteutetuksi, maalaisliitto äänimäärältään molempien muiden samaan ryhmään kuuluvien puolueiden – kokoomuksen ja Suomen kansanpuolueen – edelle.

Pernaja oli valtakunnallisessa politiikassa erityisen huomion kohteena ns. Merikoivisto-hankkeen aikana, vuosina 1947–51. Kaksi karjalaista kansanedustajaa, sosiaalidemokraatti Eeno Pusa ja maalaisliittolainen Juho Niukkanen, esitti 14.2. 1947 lakialoitteen, jonka mukaan suurin osa Pernajan kunnan länsiosaa (Greggbölestä Sondaröhön ulottuva alue) erotettaisiin uudeksi kunnaksi. Se annettaisiin Koiviston evakkojen asuttavaksi; kunnalle annettaisiin nimeksi Merikoivisto, ja siitä tulisi yksikielisesti suomenkielinen kunta. Mikäli aloite olisi toteutunut sellaisena kuin se alunperin esitettiin, tämä olisi merkinnyt, että runsaat 1000 Pernajan ruotsinkielistä asukasta olisi menettänyt kotinsa. Eduskunta hylkäsi aloitteen, mutta se uudistettiin 3.8. 1948; sen oli sillä kertaa allekirjoittanut 22 kansanedustajaa, joista useimmat olivat sosiaalidemokraatteja. Aloite saatiin kuitenkin lopulta torjutuksi kesällä 1951; sen vastustajat olivat saaneet arvokasta tukea silloiselta tasavallan presidentiltä Paasikiveltä ja entiseltä presidentiltä Ståhlbergiltä.

Merikoiviston kysymys ei sanottavasti vahingoittanut kieliryhmien välisiä suhteita paikallistasolla. Niissä ilmenneet

ongelmat olivat poikkeustapauksia; kyseessä olivat pääasiallisesti eräiden kalavesien käyttöoikeuksia koskevat erimielisyydet. Maanhankinta toteutettiin täällä vuoden 1945 jälkeen yleensä korrektilla tavalla. Pitäjässä asuvat lukuisat Säkkijärven evakot mm. todistivat johtajansa rovasti Hannes Lahden välityksellä tämän muuttaessa 24.5. 1948 pois Pernajasta: "Meitä on täällä kohdeltu ystävällisesti ja avuliaasti, mistä lausumme sydämelliset kiitoksemme."

Säkkijärven rovastin kiitokset pernajalaisille eivät olleet tyhjiä sanoja. Esimerkiksi Vanhankylän seudulla jo kauan toiminut Gammelby ungdomsförening auttoi vuonna 1947 perustettua suomenkielistä nuorisoseuraa. *Länsi-Pernajan nuorisoseura* sai perustamisestaan lähtien runsaiden kymmenen vuoden ajan käyttää seuratalonaan Gammelby ungdomsföreningin taloa Byahemmetiä, kunnes se sai valmiiksi oman Seura-Pirttinsä. – Pernajan säkkijärveläisten huomattavimpia johtajia oli maanviljelijä Tauno Hovi. Hän omisti vuodesta 1948 alkaen keskisuuren siirtoväentilan Pappilankylän ja Särkilahden rajamailla. Tauno Hovin muistoa kunnioitettiin mm. silloin, kun *Loviisan seudun karjalaiset* -yhdistys keväällä 2000 – pian Hovin kuoleman jälkeen – ojensi pöytäviirinsä ensimmäisen kappaleen Pernajan kunnan edustajalle. Tällöin niin yhdistyksen kuin kunnankin edustajat totesivat, että siirtoväen ja pitäjän vanhojen asukkaiden välillä olivat aina vallinneet hyvät suhteet.

On itsestään selvää, että sodanjälkeisten vuosien poliittista historiaa käsittelevä luku päättyy vuoteen 1956. Silloin Suomi sai Porkkalan takaisin ja liittyi Pohjoismaiden Neuvoston jäseneksi. Pernajan osalta sanottu vuosi muodostaa myös paikallisen aikarajan siksi, että Valkon alue erotettiin pitäjästä vuoden 1957 alusta lähtien. Tämä merkitsi, että Pernaja oli tästä lähtien entistä vahvemmin ruotsinkielinen pitäjä – kun siis ajatellaan kieliryhmien lukumääräsuhteita – ja puoluepoliittisesti entistä porvarillisempi paikkakunta.

Pernajan poliittisen elämän ja sen edellytysten muutoksia, jotka liittyivät vuonna 1957 tapahtuneeseen Valkon alueen erottamiseen, voidaan valaista esittämällä muutamia lyhyitä numerotietojen sarjoja. Ruotsalaisen kansanpuolueen osuus eduskuntavaaleissa annetuista äänistä kasvoi Pernajassa vuodesta 1954 vuoteen 1958 huomattavasti; edellisenä vuonna se oli 42 %, jälkimmäisenä 55 %. Sosialidemokraattisen puolueen osuus taas väheni 39 prosentista 29:ään. Ruotsinkielisen väestön osuus pitäjän koko väestöstä oli vuonna 1950 ollut 73 %, vuonna 1960 se oli 82 %.

Muista Pernajassa tietyssä määrin merkittävässä poliittisessa asemassa olevista puolueista oli suomenkielisten porvaripuolueiden osuus vuoden 1958 eduskuntavaaleissa annetuista äänistä 5 % ja kansandemokraattien (kommunistien) 10 %.

Puolueiden ääniosuudet kehittyivät tämän jälkeen vuoteen 2003 asti eduskuntavaaleissa keskitetysti esitettyinä seuraavasti: RKP:n osuus vaihteli 50 ja 58 prosentin välillä, sen mukaan, kuinka tehokkaasti muut porvaripuolueet, kuten perustuslaillinen kansan-/oikeistopuolue ja Suomen maaseudun puolue ym. pienehköt puolueet, pystyivät kilpailemaan sen kanssa. Kahden viimeksimainitun puolueen loistokausi jäi Pernajassa verraten lyhyeksi; perustuslailliset saivat enimmillään 2 % (vuonna 1975) ja maaseudun puolue 4 % (vuosina 1972 ja 1983) äänistä. Vuoden 2003 eduskuntavaaleissa RKP sai 53,8 % pernajalaisten äänistä.

Suomenkieliset porvarilliset puolueet lisäsivät ääniosuuttaan vähin erin, niin että se kasvoi vuoden 1958 kaikkiaan 5 prosentista vuosisadan viimeisten eduskuntavaalien 15 prosenttiin. Kasvu vastasi rinnakkaisilmiönä kehitystä, joka johti siihen, että suomenkielisten osuus pitäjän koko asukasluvusta samanaikaisesti niin ikään kasvoi: vuonna 1960 se oli 18 %, vuoteen 1990 tultaessa 30

%. (Edellinen kehitystrendi oli kuitenkin jonkin verran hitaampi kuin jälkimmäinen.) Maalaisliitto, jonka nimi myöhemmin muuttui ensin keskustapuolueeksi ja sitten Suomen keskustaksi, ja kokoomus olivat suomenkielisten porvarillisten puolueiden ryhmässä täysin vallitsevassa asemassa. Mainittu ryhmä ohitti vuoden 1979 vaaleissa äänimäärältään SKDL:n, ja siitä tuli Pernajan kolmanneksi suurin puolueryhmittymä. Vuonna 2003 se sai noin 10 % Pernajassa annetuista äänistä (ilman vihreitä). Porvarillisten ja sosialististen puolueiden välimaille sijoittuva vihreä liitto, jota on sen kannanottojen hajanaisuuden takia vaikea lukea kumpaankaan leiriin, esiintyi Pernajassa ensimmäisen kerran vuonna 1987, ja 1990-luvun eduskuntavaaleissa se sitten sai täällä noin 3 % äänistä, vuonna 2003 noin 5 %.

Sosialidemokraattinen puolue joutui vuoden 1958 eduskuntavaaleista lähtien kymmenen vuoden ajan kilpailemaan mm. puolueesta eronneen Sosialidemokraattisen liiton kanssa, jonka kannattajia nimitettiin “skogilaisiksi” tai “simonisteiksi”. Pernajassa sanottu ryhmä sai kumminkin vain 1 prosentin äänistä. SDP:n osuus äänistä pysyi kyllä melko vakaasti 30 prosentin tietämissä. Kaksissa 1990-luvun eduskuntavaaleissa se kuitenkin jäi selvästi alle 30 prosentin, sillä vuonna 1991 puolue sai äänistä vain 21 % eikä vuonna 1999 liioin enempää kuin 23 %. Vuonna 2003 luku oli 24,1 %. Syynä voitaneen suureksi osaksi pitää paikallisten tehtaiden toiminnan lakkaamista ja sitä, että monet sen takia muuttivat pois pitäjästä. Tällainen muuttoliike koetteli erityisen ankarasti juuri SDP:n Pernajan osastojen kannatusta.

Ernst von Bornin jätettyä eduskunnan vuonna 1954 katkesi pitkä perinne, jonka mukaan kansanedustuslaitoksessa oli jäsenenä ainakin joku pernajalainen. Perinteen herättivät kuitenkin jälleen eloon kansanedustajat Henrik Westerlund (vasemmalla, eduskunnassa vuosina 1966-95, asuu Pernajan Hagabölessä) ja Ola Rosendahl (eduskunnassa vuosina 1995-2003, asuu Pernajan Haddomissa). Molemmat kuuluvat Ruotsalaiseen kansanpuolueeseen (Svenska folkpartiet) ja ovat toimineet maatalousalan järjestöjen johtotehtävissä.

Kansandemokraatit ja kommunistit saivat Pernajassa vuonna 1962 vielä 12 % eduskuntavaalien äänistä. Sen jälkeen heidän kannatuksensa väheni, joskin tällainen kehitys katkesi pariin otteeseen. Ryhmittymän kannatus lisääntyi 70-luvun erikoislaatuisten suhdanteiden aikana 6 prosentista 8:aan ja 90-luvun lamakauden aikana (jolloin puolue oli muutettu vasemmistoliitoksi) 3 prosentista 5:een. Vuonna 2003 se putosi 3,5 prosenttiin.

Moskovalle kaikkein uskollisimpana pysyneellä kommunistisessa puolueessa toimivalla ryhmäkunnalla, jota nimitettiin stalinisteiksi tai taistolaisiksi, oli 70- ja 80-luvuilla muutaman vuoden ajan oma yhdistys Pernajan Koskenkylän seudulla. Ryhmäkunnan ruotsinkielisessä äänenkannattajassa, jonka nimi oli “Enhet” (“Yhtenäisyys”), saatettiin

siihen aikaan joskus nähdä kymmenkunnan pernajalaisen nimet sellaisten julistusten kuin "Eläköön marxismi-leninismi" tai "Eläköön Neuvostoliiton kommunistinen puolue" alla. Tällainen osallistuminen oli täällä ohimenevää, ja siinä oli mukana vain harvoja pitäjäläisiä, jotka yleensä olivat nuoria ihmisiä. Se on kuitenkin pantava merkille, koska nimenomaan sen vähäisyys ja merkityksettömyys valaisevat hyvin pitäjäläisten poliittista ajattelutapaa. Taistolaisuuden kannatuksen vähäisyys muistuttaa 30-luvun alun tilannetta, jolloin lapuanliike sai pitäjässä äärimmäisen vähän tukijoita. Kun nämä kaksi poliittista leiriä, joiden esiintymisellä pitäjässä on puolen vuosisadan ajallinen välimatka, asetetaan tässä rinnakkain, tämä osaltaan havainnollistaa eräänlaista paikallisen poliittisen ja aatteellisen mentaliteetin peruspiirrettä. Useimmat pernajalaiset eivät näytä tavallisesti olleen houkuteltavissa ääriliikkeiden kannattajiksi, vaan he ovat mieluummin kulkeneet rauhallisesti keskitietä.

Viimeksi mainitun toteamuksen voidaan katsoa pitävän paikkansa myös paikkakunnan omien kansanedustajien osalta. Ernst von Bornin ja John Österholmin poliittinen kuva oli 1930-luvulta lähtien hahmottunut sellaiseksi, että he olivat puolueensa keskilinjan miehiä. Vuonna 1966 valittiin eduskuntaan Hagabölestä kotoisin oleva agrologi Henrik Westerlund, joka oli sitten kansanedustajana kolmenkymmenen vuoden ajan, näistä kymmenen vuoden ajan Ruotsalaisen kansanpuolueen eduskuntaryhmän puheenjohtajana. Hänen edustajakautensa lähestyessä loppuaan hänelle myönnettiin valtiopäiväneuvoksen arvonimi. Hänen seuraajakseen kansanedustajana tuli vuonna 1995 Haddomin Yrjaksen tilan omistaja ja viljelijä agronomi Ola Rosendahl. Westerlund ja Rosendahl työskentelivät myös maataloustuottajien järjestöjen johtopaikoilla, mikä tietysti vaikuttaa siihen, että heidän poliittinen toimintansa on puolueen sisäisessä kirjossa saanut keskustalaisen sävyn. – Pernajalaisten sosiaalidemokraattien äänistä sai 1900-luvun lopulla suuren osan Porvoossa asuva kansanedustaja Klaus Hellberg. Hän näytti sijoittuvan lähemmäs puolueensa keskilinjaa kuin sen vasenta laitaa, jo siksikin, että hän on ammatiltaan yksityisyrittäjä.

Kiinnostus puoluepolitiikkaan väheni 1900-luvun lopulla niin Pernajassa kuin muuallakin maassa. Tämä näkyy siinä, että vaaleihin osallistui entistä pienempi osa äänioikeutetuista. Pitäjässä äänesti vielä vuoden 1983 eduskuntavaaleissa 82 % äänioikeutetuista

kansalaisista, vuosina 1995 ja 1999 vain 51 %. Vuoden 2003 maalisvaaleissa Pernajan äänestysprosentti taas parani, luku oli 71,5 %. Kunnallisvaaleihin osallistui pernajalaisista vuosituhannen vaihteen aikoihin hiukan suurempi osa, mutta niissäkin äänestysprosentti oli laskussa: vuonna 1996 se oli 66 %, vuonna 2000 enää 59 %.

Pernajan kunnalliselämää vallitsi vuoden 1957 jälkeen pyrkimys yhteisymmärrykseen, konsensukseen. Esimerkiksi valtuuston ja kunnanhallituksen puheenjohtajat ja varapuheenjohtajat valittiin nyt yksimielisesti, ilman äänestystä. Oli näet sovittu, että RKP sai nimetä kummankin hallintoelimen puheenjohtajan ja toisen varapuheenjohtajan, SDP ensimmäisen varapuheenjohtajan. Toisinaan kyllä vielä äänestettiin puolueiden valtuustoryhmien kesken siitä, missä lehdissä kunnalliset ilmoitukset julkaistaisiin, mutta tämä tuntui johtuvan enimmäkseen siitä, että asian vieminen äänestykseen kuului asiaan ja oli perinteen mukaista.

Silloin kun Pernajan kunnalliselämässä 1900-luvun viimeisinä vuosikymmeninä vielä joskus syntyi erimielisyyksiä, kyse oli tavallisesti enemmän pitäjän eri osien kuin puolueiden intresseistä. Kun asioita tarkastellaan pitemmällä aikavälillä, puoluepolitiikka oli Pernajan paikallisessa itsehallinnossa suhteellisen uusi tekijä. Kuten edellä on ilmennyt, puoluepolitiikan kausi alkoi täällä kunnalliselämässä vuonna 1908. Kunnan eri osien etujen valvominen taas oli yhtenä kunnallisten luottamushenkilöiden tehtävänä jo silloin, kun kunnallishallinto saatettiin täällä voimaan vuonna 1866. Samalla tehtävällä, oman seutukunnan etujen valvomisella, oli lisäksi perinteensä jo aikaisempien vuosisatojen itsehallinnon, kihlakunnankäräjien ja pitäjänkokousten, ajoilta. Näissä hallintoelimissä pitäjäläiset olivat aikoinaan opetelleet tulemaan toimeen keskenään.

Viitteet

Tämän tekstijakson yhtenä tarkoituksena on antaa lyhyessä muodossa tietoja siitä, missä teoksen Pernå sockens historia I-IV kohdissa tämän kirjan eri luvuilla on (useimmiten paljon seikkaperäisempi) vastineensa. Kyseisen laajan teoksen asiahakemisto antaa tässä suhteessa enemmän ja yksityiskohtaisempaa opastusta. Sen osista käytetään tässä lyhyyden vuoksi ainoastaan nimiä del I, del II:1 jne. Pernå sockens historia -teoksen eri osien viitteet sisältävät mm. viittauksia kirjallisuuteen, joita ei tässä esityksessäni toisteta.

Niissä tapauksissa, joissa käsillä olevaa tiivistettyä esitystä varten on käytetty laajemman teoksen vastaavan osan ilmestymisen jälkeen julkaistua kirjallisuutta, viitataan tässä joihinkin tärkeisiin teoksiin, etenkin silloin, kun ne asiallisesti poikkeavat alkuperäisen suuren pitäjänhistorian esityksestä. Tällöin voi olla kyse sellaisista osassa I esiintyvistä seikoista, jotka tutkimus on mainitun osan ilmestymisen, vuoden 1956 (tai oikeammin sanoen sen alkusanojen päiväämisen, kesäkuun 1955) jälkeen saattanut uuteen valoon; osan II:1 ollessa kyseessä koskee sama sen ilmestymisvuoden, vuoden 1965, jälkeen ilmestynyttä tutkimusta jne. Tällaiseen uudempaan tutkimukseen viitataan tässä ainoastaan lyhyesti.

Joissakin tapauksissa on tässä katsottu välttämättömäksi kommentoida ja oikaista eräitä uudemmassa kirjallisuudessa esiintyviä Pernajaa koskevia tietoja ja tulkintoja (näin pääasiassa esitykseni päälukujen 5, 7 ja 8 viitteissä).

LUKU 1. ERÄMAASTA KIINTEÄÄN ASUTUKSEEN

del I s. 41-90

Åke Granlund, Studier över östnyländska ortnamn (1956, selvityksiä teoksen hakemistossa esiintyvistä paikannimistä);

Gunvor Kerkkonen, Obygd – erämark – nybygd. Hist. Ark. 60 (1965);

Kauko Pirinen, Kymmenysverotus Suomessa ennen kirkkoreduktiota (1962):

Yrjö Kaukiainen, Viipurin läänin ruotsalaisasutuksen synty varhaiskeskiajalla. Hist. Aikak. 1974;

Carl Fredrik Meinander, Om svenskarnas inflyttningar till Finland. Hist. Tidskr. f.F. 1983

Eljas Orrman, Om geologiska faktorers inverkan på bebyggelsen i södra Finland mot slutet av järnåldern och under tidig medeltid. Hist. Tidskr. f.F. 1987;

Lars Huldén, Finlandssvenska bebyggelsenamn (ilm. vuonna 2001, sisältyy julkaisuohjelmaan Finlands svenska ortnamn, SLS)

Pernajan historian kirjoittajalla on sama näkemys kuin Huldénilla siitä, miten paikannimet valaisevat keskiajan väestöoloja ja muuttoliikkeitä. Joissakin yksittäistapauksissa Huldén esittää tulkintoja, jotka poikkeavat tämän teoksen pääluvussa 1 esitellyistä. Koska paikannimien tulkintojen oikeellisuutta – lievästi sanoen – ei aina voida pitää ehdottoman varmana, ei tässä ole tehty Huldénin tulkintojen johdosta muutoksia päälukuun 1. Huldénin poikkeavat tulkinnat esitetään seuraavassa luettelossa (sulkeissa O. Sirénin käsitys niiden todennäköisyysasteista):

Pernå/Pernaja – henkilönnimi Bern (ei aivan mahdoton)

Idlax–yhteydessä paikannimeen Iitti (täysin mahdollinen)

Kejvsalö/Keipsalo – virolainen henkilönnimi Keip (ehkä)

Kärpe/Kärppä–pyöreäpäisen henkilön liikanimi Keräpää (?)

Sarvlax/Sarvilahti, Sarvsalö/Sarvisalo – sarva = vesiperäinen alanko (vähintään yhtä todennäköinen kuin kalannimi)

Valkom/Valko – miehennimi (miltei yhtä todenäköinen kuin ‘valoisa aukio’)

• Kertomus Tait of Pirnistä:

del I s. 30-41; del IV s. II; Sven-Erik Åström, osan I arvostelu, Nya Pressen 25.4.1956; sama, ”Tait of Pirn-sägnen”, SLS Hist. o litt: hist. studier 40, 1965, s. 237 seur.; Eric Anthoni, Creutzar och Poytzar, Genos 1951 s. 11 seur.; sama, arvostelu osasta Pernå sockens historia del I, Hist. Tidskrift för Finland 1956; sama, Finlands medeltida frälse och 1500-talsadel (1970) ei ylipäänsä mainitse kertomusta “Tait of Pirnistä”, mikä niin ikään osoittaa, ettei Anthoni antanut sille lähdearvoa tutkimuksessaan.

LUKU 2. TALONPOIKIEN MAA – KRUUNUNMAA – KARTANOIDEN MAA

del I s. 96–106.

Antell toistaa (myös s. 35 seur.) Kuninkaallisen reduktio-komission 1680-luvulla esittämän väitteen, että runsaat 110 Pernajan tilaa oli keskiaikana [1200- ja 1300-luvuilla] “kuulunut kuninkaankartanolle” ja että niitä olisi näin ollen pidettävä kruunun- eikä perintötiloina. Hän yhdistää tiedon myös kertomukseen “Tait of Pirnistä” ja käsitykseen, että Porvoon Borgbackenin (Linnamäen) varustukset olivat suurin piirtein kokonaan peräisin 1200-luvulta.

Reduktiokomission 1680-luvulla esittämä väite, että Pernajassa oli keskiajalla ollut

runsaat 110 kruununtilaa, on asetettava aikayhteyteensä. Juuri 1600-luvun lopun reduktiovaiheessa, jolloin suuret määrät maata oli tarkoitus saattaa kruunun haltuun, houkutteli valtiovaltaa myös varhaisilta ajoilta juontuvien vaatimusten esittäminen, joita ei silloin enää voitu asiakirjojen avulla sen paremmin vahvistaa kuin kumotakaan. Kriittinen historiankirjoitus ei voi kernaasti luottaa tällaisiin väitteisiin; mm. Eric Anthoni, Finlands medeltida frälse och 1500-talsadel (1970) s. 304.

Del II:1 s. 209-244; III s. 25-48, 110-119; IV s. 49-53, 95-182

Sen jälkeen, kun osa IV ilmestyi syksyllä 1999, tekijä on tarkastellut edelleen maanhankintakysymyksiä käyttäen lähteenä mm. vuoden 1959 maatalouslaskennan tietoja (maanviljelyshallituksen arkisto 1959 Ha 3016-3017, Kansallisarkisto). Eräät maatalouslaskennan tiedot ovat periaatteessa epävarmoja, koska jotkut niistä näyttää saadun maanviljelijöiden suullisesti esittämistä muistinvaraisista ilmoituksista, ei aina kirjallisista lähteistä kuten saantoasiakirjoista tms.

Olle Sirén, En bondeledare och Den svenska jorden. Kring Henrik Kullbergs Mörneväckelse och hans kontakter med Paasikivi i kolonisationspolitiken; SLS Historiska […] studier 78 (2003) s. 249-318.

2.2 Kartanolaitoksen kehitys

del I s. 106-173

Mahdolliset ruotsalaisten maahanmuuttajien johtajina toimineet mahtimiehet: Åke Granlund, Studier över östnyländska ortnamn (1956) s. 35 seur, 60 seur, C. Fr.Meinander, HTF 1983 s. 242 seur.

Eljas Orrman, Den nyländska svenskbygdens uppkomst och gestaltning (teoksessa Nyländska ankarfästen, 1995 s. 19, 23 seur).

Keskiaikainen rälssi: Anthoni mt. erit. s. 81-84, 95 seur, 152 seur (karttaliite Pernajan keskiaikaisista kirkon- ja rälssitiloista).

1500- ja 1600-lukujen aateliskartanot: Anthoni mt. s. 263 seur, 279 seur, 282, 304 seur, 372 seur. Eljas Orrman, Säteribildningen i Finland under 1600-talet (teoksessa Kustbygd och centralmakt, SLS 546 1987 s. 277-298).

Noin vuoden 1700 jälkeinen aika: del II:1 s. 216-244; II:2 s. 317-369; III s. 25-110; III:2 s. 60-126; IV s. 53-182.

LUKU 3. KARTANOT – JOUKKO ERI-IKÄISIÄ JA -KOKOISIA TILOJA, JOIDEN ASEMA JA VAIHEET
VAIHTELEVAT

del I s. 106-173, 198-220; II:1 s. 224-332; II:2 s. 437-456; III s.64-110; IV s. 53-80. O. Sirén, Sarvlaks (1980); sama Malmgård (1985). Sarvilahden, Malmgårdin, Tervikin ja Tjusterbyn rakennukset K. Dahlin ja C. J. Gardbergin teoksessa Finländska herrgårdar (1989).

LUKU 4. ELINKEINOELÄMÄ

4.1 Maatalous

del I s. 322-341; II:2 s. 36-90, 118-142; III s. 120-171; IV s. 189-207, 210-213.

4.2 Myllyt, polttimot ja meijerit

del I s. 367-371; II:2 s. 91-117, 142; 546 seur; III s. 151-157,171-177; III:2 s. 127 seur; IV s. 225, 233; IV s. 208 seur.

• Viinanpoltosta:

Ilkka Mäntylä, Suomalaisen juoppouden juuret. Viinanpoltto vapaudenaikana (1985) s. 10 seur, s. 19 seur, 31 seur, ym. 170, 176, 177 seur, 209 seur. Mäntylä suhtautuu epäilevämmin kuin tämän teoksen kirjoittaja (del II:2) venäläiseen vaikutukseen tekijänä, joka edisti viinanpolton leviämistä Suomessa. Sama, Suomalaisen juoppouden kasvu. Kustavilaisen kauden alkoholipolitiikka (1995) s. 9, 83 seur, 163, 230-234 (koko Suomen maaseutua koskeva luettelo vuodelta 1799).

4.3 Kalastus ja metsästys

del I s. 341-353; II:2 s. 143-178; III s. 178-193; IV s. 219-224.

4.4 Metsätalous

del II:2 s. 186-195; III s. 194-204; IV s. 213-219.

4.5 Teollisuus ja käsityö

del I s. 362-377; II:2 s. 199-228; III s. 205-228; IV s. 224-235.

Lauri Heiman, Kaksi kauppaneuvosta [Askolin, Eklöf] (1980);

Jouni Kuurne (toim.), Sergejevin Suomi (1994).

4.6 Kauppa, merenkulku ja matkailu

del I s. 353-362; II:2 s. 229-251; III 229-242; IV s 236-253.

Gunvor Kerkkonen, Bondesegel på Finska viken. Kustbors handel och sjöfart under medeltid och äldsta Wasatid (SLS 369, 1959), s. 62, 85, 125 ym.;

Hardy Gustafson, Seglation och skutbygge i Östnyland (1999);

Jarl Grönqvist, Skutor och skeppare från Sibbo i väst till Pernå i öst (2000).

4.7 Liikenneyhteydet

del I s. 272-291; II:1 s. 143-163; III s. 280-303; IV s. 253-263.

Hannu Kivilä, Rantatien pioneeri. Hjalmar Holmström ja Loviisan seudun linja-autoliikenne (julk. Suomen Linja-autohistoriallinen Seura v. 2000).

LUKU 5. VÄESTÖ JA SEN MUODOSTAMAT SOSIAALISET YMPÄRISTÖT

5.1 Väkiluku ja väestöryhmät

del I s. 220-225; II:1 s. 132-143; II:2 s. 1-20; III s. 6-12; III:2 s. 32-55; IV s. 20-27.

5.2 Sosiaalisia ympäristöjä, 1: Kylä- ja talonpoikaisyhteisöt

del I s. 174-185; II:2 s. 252-316; III:2 s. 1-59

5.3 Sosiaalisia ympäristöjä, 2: Saaristolaiset ja heidän yhteisönsä

del I s. 341 seur; II:2 s. 146-168, 473 seur; III s. 185 seur; III:2 s. 120-126; IV s. 38-48, s. 99 seur, s. 219 seur.

5.4 Sosiaalisia ympäristöjä, 3: Kartano- eli suurtilayhteisö

del I s. 132, 134-138, 146-153, 156 seur, 456; II:1 s. 216-240; II:2 s. 327-414, 456 seur; III:2 s. 1 seur, 60-120; IV s. 82-110.

Luvun 5.4 luettelo kartanoyhteisöjen asukasluvuista antaa tarkemmat tiedot kuin del II:2 s. 398.

Kurt Antell, Bönderna under adeln [...] Historisk Tidskrift för Finland 1971; Olle Sirén, Sarvlaks [...] (1980); sama, Malmgård [...] (1985).

Sotaväenottoihin liittyviä ongelmia käsittelee Nils Erik Villstrand, Anpassning eller protest (1992).

Vuonna 1905 tallennettua Malmgårdin ja Riken talonpoikien "kuninkaissa käyntiä" koskevaa perimätietoa: Finlands svenska folkdiktning, II:1, SLS CCI (1928) s. 131.

• Alaluvun "Eräitä kartanoyhteisöjen kulttuurielämän ja vapaa-ajanvieton erityispiirteitä" alussa lainattu kielteinen arviointi kartanoyhteisöistä on Matti Klingen kirjoituksesta Suomen kansallisuusliikkeen sosiaalisista suhteista (Hist. aika-k. 1969 s. 204 seur); kirjoitus on ilmestynyt ruotsiksi Klingen kokoelmateoksessa Runebergs två fosterland (1983 s. 218). Klinge esitti kantansa Historiallisessa Aikakauskirjassa vuonna 1969 seuraavasti muotoiltuna: "....kartanoiden ja teollisuuden masentava vaikutus. Osa ruotsinkielistä maalaisväestöä oli [tämän johdosta] sivistyksellisesti jäänyt varsin alhaiseen asemaan ....". Formulointi palautuu mm. Artur Eklundin, Hugo Ekhammarin ja Arvid Mörnen esittämiin kriittisiin lausuntoihin. Heidän käsityksensä näistä asioista perustuvat kuitenkin puutteelliseen empiiriseen havaintoaineistoon.

5.5 Sosiaalisia ympäristöjä, 4: Työläisyhteisöt – niiden suuruudenajat ja taantuminen

del I s. 376 seur; II:2 s. 222 seur; III:2 s. 127-174; IV s. 226-229.

5.6 Taajamat ja haja-asutus

del II:2 s. 5, 13 seur; III s. 12-17, 540 seur; IV s. 27-48.

LUKU 6. PITÄJÄN ITSEHALLINTO – KUNNALLISHALLINTO

6.1 Pernaja itsehallintoyksikkönä ennen kunnallishallinnon aikaa

del I s. 235-242, 249-252, 392 seur, 403 seur, 412; II:1 s. 68-98, 187-198, 458-468.

6.2 Kunnalliselämän organisaatio ja osanottajat vuosina 1865–2003

del III s. 245-279; III:2 s. 213-245; IV s. 264-305.

6.3 Suojelu ja huolto

del I s. 292-298, 446-449; II:1 s. 163-205; III s. 304-341; IV s. 306-335.

Tryggve Pihl, Hommansby FBK 1900-2000.

LUKU 7. VANHA SIVISTYSSEUTU

7.1 Kirkot ja seurakunnat

del I s. 378-446; II:2 s. 474-513; III s. 515-534; IV s. 388-405.

• Pitäjänkirkon iästä: del I s. 413-419. Vuoden 1956 jälkeen ilmestyneitä julkaisuja mm.

Anita Utterström, Pernå kyrka – Pernajan kirkko (1989)

C. J. Gardberg teoksessa Suomen taiteen historia, Konsten i Finland (1978, tarkistettu painos 1998: Suomen taiteen historia keskiajalta nykyaikaan).

Ars – Suomen taide, 1 (1987)

Markus Hiekkanen, The Stone Churches of the Medieval Diocese of Turku (väitöskirja 1994, erit. s. 21-28, 115 seur, 135 seur, 147, 170, 213-218, 248-253). Sama, Hist. Tidskr. för Finland 1994; Hbl 17.8.1998. Sama, Suomen kivikirkot keskiajalla (2003) s. 56-58.

C. J. Gardberg teoksessa Borgå stads historia, I (1996) erit. s. 220-233.

Marja-Terttu Knapas (toim.) Vantaan Pyhän Laurin kirkko. Helsinge kyrka St Lars 500 (1994) s. 44.

Hiekkasen ja Henrik Liliuksen väittely Hist. Aikak. 1996-98.

Hiekkasen ja Åsa Ringbomin väittely Hist. Tidskr. för Finland 1994-95.

• Vuodelta 1612 peräisin olevasta Arvid Tönnenpoika Wildemanin ehtoolliskalkista:

A. J. Hipping, Beskrivning över Pernå socken (1817, vuoden 1978 painos s. 43)

del I s. 373 seur, 434; del II:2 s. 498 seur. On erittäin todennäköistä, että Arvid Tönnenpoika lahjoitti samanlaisen kalkin ja pateenin Lapinjärven pitäjän kirkolle; hän omisti Lapinjärvellä Latokartanon ym. tiloja.

Lapinjärven kirkon inventaariluettelossa vuodelta 1659 (A. Allardt, Lappträsk socken [1920] s. 51 seur) mainitaan kuitenkin vain pateeni, mutta ei kalkkia. Ongelmaan ei vuonna 2001 vielä ollut löydetty tyydyttävää ratkaisua.

7.2 Koulut ja kirjastot

del I s. 465-468: II:2 s. 458-472; III s. 342-400, 425-432, 485; IV 335-386.

7.3 Poliittiset yhdistykset, yleishyödylliset yhteiskunnalliset järjestöt ym.

del III s. 306 seur, 479-484; III:2 s. 127-172, 185 seur, 201-210, 380 seur, 390 seur, 397-400, 442-451, 462-467, 496-504, 562-566; IV s. 190 seur, 214 seur, 223 seur, 271-274, 308-312, 327-332, 405-441, 543 seur, 550 seur, 554 seur, 571 seur, 609 seur, 615-623.

7.4 Nuoriso- ja urheiluseurat

del III s. 401-477, 482-489, 505-514; IV s. 449-493, 518-526.

7.5 Teatteri, musiikki, taide, kirjallisuus

Teatteri:

del III s. 401-409, 454-462, 488 seur, 491; IV s. 415-418, 461, 477-491.

Musiikki:

del II:2 s. 420; III s. 403 seur, 409, 449 seur, 464 seur, 473 seur, 486, 492-504; IV s. 414-418, 469 seur, 491-500.

Taide:

del I s. 186-220, 419-435; II:2 s. 408-419, 436-456, 486 seur, 490-500, 508, 511; III s. 450-453, 524-529; III:2 s. 120-123, 131 seur, 138-146; IV s. 56-80, 89-94, 313 seur, 393-399, 501-508, 528-538, 549.

Irma Lounatvuori, Mallin mukaan maan tavalla (1996)

• Saarnastuolista mm. Nils Cleve, Predikstolar och predikstolkonst i Finland till år 1700 (SLS HLS nr 8 1932 s. 167-176), Eeva-Liisa Oksanen, Vanha Pyhtää (1991) s. 75; Pyhtään henkikirjat 1640-luvulta, VA.

Oksanen 1991 näyttää esittävän vain yhden lähdetiedon, joka suoranaisesti koskee Lorentz Habermanin suorittamia Pyhtään kirkon sisustustöitä. Tieto on Pyhtäällä 18-19.6. 1657 pidettyjen kesäkäräjien tuomiokirjasta (f. 112), missä Haberman lupaa oikeuden edessä "valmistaa kirkon tuolit" Pertunpäivän aikaan, siis elokuun 24.päivään, mennessä (josta syksyn katsottiin alkavan). Lupaus koski siis tuoleja tai penkkejä, papeille ja seurakuntalaisille (osalle heistä) tarkoitettuja istuinpaikkoja. Samana vuonna (Pyhtään syyskäräjät 31.8. 1657 f. 118 v.) puhutaan lautojen ja muiden ainesten hankkimisesta "kirkonansaksia varten", joilla tarkoitetaan kirkkomaan ympärille rakennettavia aitoja. Tällöin ei kuitenkaan mainita Habermania. Häntä ei liioin mainita myöhemminkään, kun kirkon penkkien ja ansaksien valmistamistyöstä tulee käräjäjuttu (Pyhtään syyskäräjät 28.-29.8. 1668 f. 150, talvikäräjät 20.1. 1670 f. 239 v.). – Habermania ei ehkä ole aivan mahdotonta olettaa saarnastuolin valmistajaksi, mutta hänen "ehdokkuutensa" kaipaisi tuekseen varmempia tietoja. Markus Hiekkanen toistaa vuonna 2000 Oksasen teorian ilman kriittisiä huomautuksia, mutta viittaamatta liioin ensi käden lähdeaineistoon, joka antaisi sille lisätukea (Hiekkanen teoksessa Pyhtää-Pyttis, ristiretkiajasta nykypäivään, från korståg till nutid, julk. vuonna 2000, s. 83 viite 42). Sama, Suomen kivikirkot keskiajalla (2003) s. 181.

Pyhtäällä vuonna 1657 pidettyjen kesä- ja syyskäräjien tuomiokirjat, joihin siis on viitattu, kertovat Habermannin valmistavan pitäjän kirkkoon tuolit ja penkit ("kyrkstolarna") sekä kirkkomaan aitauksen ("kyrkobalkarna"). Mutta nimenomaista mainintaa juuri saarnastuolista nämä lähteet ilmeisesti eivät sisällä.

"Pernajan mestarin" tittelin haltijoiksi on siis kaksi ehdokasta, toisaalta kirkon 1400-luvulla suunnitellut arkkitehti, toisaalta 1600-luvulla saarnastuolin valmistanut puuseppä.

Kirjallisuus:
del I s. 141-144; II.1 s. 278 seur; II:2 s. 174 seur, 470 seur, 534; III s. 380-386, 394-400, 440 seur, 446-449, 486 seur, IV s. 252 seur, 383-386, 508-518, 530 seur, 637-642.

• Sukututkimusseuran vuosikirjassa (ilm. vuonna 2000) esiintyy tieto, jolla on pernajalaisten kannalta oma erityinen mielenkiintonsa. Se kertoo Fredrik Adolf Pelanderista, joka oli perimätiedon mukaan Runebergin Vänrikki Stoolin tarinoihin luoman henkilö- ja kertojahahmon, itsensä vänrikki Stoolin, eräänlainen esikuva. Nyt on todettu, että Fr. A. Pelander oli syntynyt Pernajassa vuonna 1766; ei kuitenkaan voitane osoittaa, että hänellä olisi ollut mitään muita yhteyksiä pitäjään –
puhumattakaan runojen Vänrikkiin.

7.6 Muistoja ja perinteitä
del III s. 446-454, 525-528; IV s. 527-541.

LUKU 8. SOTIA JA POLITIIKKAA KESKIAJALTA 2000-LUVUN ALKUUN

8.1 Osana Ruotsin valtakuntaa (keskiajalta vuoteen 1809)
del I s. 99 seur, 105, 114, 116, 128 seur, 209 seur, 214, 221 seur, 285 seur, 300-303, 311-314, 397 seur; II:1 s- 1-46, 138 seur; II:2 s. 301-306, 313-316, 370-407, 514-529.

8.2 Osana autonomista Suomea ja Venäjän valtakuntaa (1809-1917)

del II:2 s. 537 seur; III s. 419-423, 535 seur; III:2 17-24, 30 seur, 40-59, 67-120, 129-140, 148 seur, 155-174, 193-212, 221-446.

• Matti Klinge käsittelee Pernajassa vuoden 1902 aikoihin tehtyä passiivista vastarintaa teoksessaan Finlands historia 3 (1996, s. 377-381) ja sen suomenkielisessä versiossa Keisarin Suomi (1997 s. 378-382). Hänen vanhasuomalainen näkemyksensä sortovuosista poikkeaa Pernå sockens historia -teoksen osassa III:2 sekä tässä teoksessa esitetystä. Klinge kuvaa Pernajassa tehtyä vastarintaa pääasiassa niin kuin se olisi ollut kartanonomistajien taistelua heidän itsekkäiden luokkaetujensa puolesta. Hänen tavassaan käyttää lähteitä on arvostelemisen aihetta. Esimerkiksi hänen esittämänsä tiedot, että vain Pernajan ja Pietarsaaren kaupungin kutsunnanalaiset liittyivät sataprosenttisesti vuoden 1902 asevelvollisuuslakkoon, ovat vääriä. Todellisuudessa näin tapahtui 138 eri kunnassa (vastarintaliikkeen tilaston mukaan, Fria Ord 12.11. 1902).

Kuvatessaan Pernajan kirkossa 2.3. 1902 toimeenpantua mielenosoitusta Klinge nojautuu yksipuolisesti Bobrikovin hallinnon paikalle lähettämän etsivän raporttiin. Sen mukaan lauloivat virttä, jolla oli tarkoitus vaientaa kuulutusta lukeva Bobrikoville kuuliainen pappi, pääasiallisesti vain Creutzin ja von Bornin palkkaama joukkokunta sekä muutamat säätyläiset, nämäkin kaikki surkean heikolla äänellä. Klingen olisi oikeudenmukaisuuden nimessä tullut ottaa huomioon myös vastarintaliikkeen edustajien selostus mm. tästä poliittisesta virsilaulusta. Nykyään ei toki pystytä esittämään desibelilukemia, mutta on kuitenkin todettavissa, että laululla oli tarkoitettu teho: se vaiensi pastorin ja esti kuulutuksen lukemisen. Klinge tekee esityksessään niin ikään joltisenkin numeron siitä, että ylioppilas V. Salminen olisi pettyneenä repinyt Myrskylässä passiivisen vastarintaliikkeen propaganda-aineistoa sisältäviä papereita. Huolellisen lähdekriittisen tarkastelun olisi tullut selvästi vähentää Salmisen antaman tiedon käyttökelpoisuutta. Se ei ole peräisin vuosien 1902–04 tapahtumien ajoilta, vaan kyseessä on “muistiinpano” vuodelta 1946. Tällöin kirjoittajan muisti on voinut pettää, kun tapahtumista oli kulunut yli 40 vuotta aikaa, ja lisäksi siihen on saattanut vaikuttaa se, mitä hän vuonna 1946 ehkä tiedostamattomasti piti “poliittisesti korrektina”.

8.3 Vuoden 1918 vapaussota-kansalaissota. Tausta, tapahtumat, jälkimainingit

del III:2 427-575

Hugo Salmelasta, mm. hänen toiminnastaan Loviisan seudulla 6.–13.2.1918: Olle Sirén, Etapper på Hugo Salmelas väg till Tammerfors, SLS Historiska och litteraturhistoriska studier 76 (2001).

Erkki Veltheimin vaiheista Loviisassa, Pernajassa ym. 1917-35: Olle Sirén, Från skolbänken till barrikaderna. Erkki Veltheims socialistiska engagemang, 1914-1935, Historisk tidskrift för Finland 2002.

• Koska Pernaja on mm. Suomen tyypillisimpiä kartanopitäjiä, on tässä lyhyesti kosketeltava tätä pitäjän ominaislaatua ja sen poliittista relevanssia. Kommentteja voidaan tässä esittää vain kahdesta verraten uudesta, auktoriteettina pidetystä historiateoksesta, nimittäin Heikki Ylikankaan kirjasta Tie Tampereelle (ilm. 1993) ja Risto Alapuron teoksesta Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933 (ilm. 1995).

Vapaussota-kansalaissodan taustaa käsittelevässä esityksessään Ylikangas operoi (s. 18 seur) käsitteellä “Kartano-Suomi” ja antaa ymmärtää, että kartanolaitos oli sodan

olennaisimpia syitä; Etelä-Suomen työläisten kapina olisi siten kohdistunut ennen kaikkea omaa omistavaa ja yläluokkaa vastaan. Tällainen käsitys ei saa tukea pitäjänhistorian Pernajan oloja koskevasta selvityksestä. Alapuro pitää tapausten kulkua tutkimassaan paikallisyhteisössä, Huittisten pitäjässä, luokkataisteluideologiaan kuuluvia termejä käyttäen lähinnä kahden osapuolen, pitäjän maanomistajien ja tilattomien, välisinä tapahtumina. Pernajan historiassa tällainen voimien mobilisointi osoittautuu liian yksinkertaistetuksi, ellei sen käsittelyä rikastuteta ottamalla huomioon myös pitäjäläisten viitekehyksinä vähintään yhtä tärkeitä verraten ahtaiden maantieteellisten rajojen puitteissa toimineita sosiaalisia ympäristöjä, toisin sanoen yksittäisiä kylä-, kartano- ja työläisyhteisöjä. Esimerkiksi se, että useimmat Sarvilahden saariston torpparit asettuivat vuonna 1918 valkoiselle puolelle, toisin kuin Valkon työläisyhdyskunnan punakaartilaiset – jopa heitä vastaan –, on selitettävissä juuri tällaisilla identifioitumiseen vaikuttavilla viitekehyksillä paremmin kuin malleilla, joissa otetaan huomioon vain eri yhteiskuntaluokat.

8.4 Politiikkaa vuosina 1919-2000. Sota-aika 1939-1945

del IV s. 1-7, 10 seur, 14 seur, 115-182, 271-293, 405-413, 421-427, 436-441, 538 seur, 542-636.

• Pernajalaisten alusten osallistumisesta Viron luoteisrannikolla syksyllä 1944 käytyihin sotatoimiin:

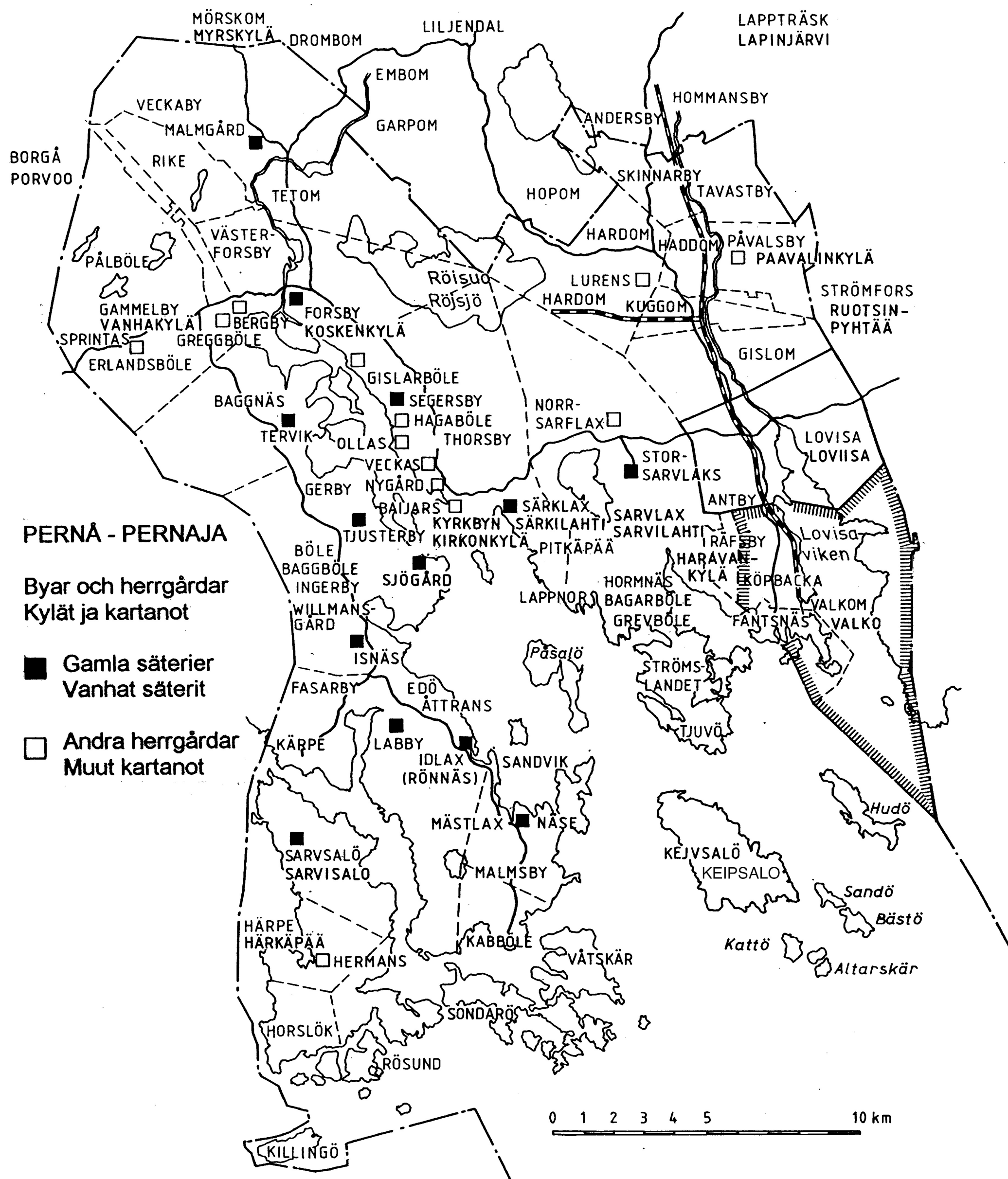
Suomen Laivasto 1918-1968 (ilm. 1968);

Paavo E. Kauppinen, Itämeri merisodan varjossa (1995);

Hardy Gustafsson, Seglation och skutbygge i Östnyland (1999).

• Asekätkennästä Pernajassa ja lähiseuduilla 1944-45:

Olle Sirén ÖN 29.4. 1999, 29.4. 2000, LS 30.4. 1999, Veteranposten nr 3/2000.

PERNÅ - PERNAJA
Byar och herrgårdar
Kylät ja kartanot
Gamla säterier
Vanhat säterit
Andra herrgårdar
Muut kartanot
MÖRSKOM
MYRSKYLÄ
DROMBOM
LILJENDAL
LAPPTRÄSK
LAPINJÄRVI
EMBOM
HOMMANSBY
VECKABY
MALMGÅRD
GARPOM
ANDERSBY
BORGÅ
PORVOO
RIKE
SKINNARBY
TAVASTBY
TETOM
HOPOM
HARDOM
HADDOM
PÅVALSBY
PAAVALINKYLÄ
VÄSTER-
FORSBY
PÅLBÖLE
Röisuo
Röjsjö
LURENS
HARDOM
KUGGOM
STRÖMFORS
RUOTSIN-
PYHTÄÄ
GAMMELBY
VANHAKYLÄ
BERGBY
FORSBY
KOSKENKYLÄ
SPRINTAS
GREGGBÖLE
ERLANDSBÖLE
GISLOM
GISLARBÖLE
SEGERSBY
BAGGNÄS
HAGABÖLE
NORR-
SARFLAX
TERVIK
OLLAS
THORSBY
LOVISA
LOVIISA
VECKAS
STOR-
SARVLAKS
GERBY
NYGÅRD
BAIJARS
SÄRKLAX
SÄRKILAHTI
SARVLAX
SARVILAHTI
ANTBY
TJUSTERBY
KYRKBYN
KIRKONKYLÄ
PITKÄPÄÄ
RÄFSBY
HARAVAN-
KYLÄ
Lovisa-
viken
BÖLE
BAGGBÖLE
INGERBY
SJÖGÅRD
HORMNÄS
BAGARBÖLE
KÖPBACKA
LAPPNOR
GREVBÖLE
VALKOM
VALKO
WILLMANS-
GÅRD
FANTSNÄS
ISNÄS
Påsalö
STRÖMS-
LANDET
FASARBY
EDÖ
ÅTTRANS
KÄRPE
LABBY
TJUVÖ
IDLAX
(RÖNNÄS)
SANDVIK
MÄSTLAX
NÄSE
Hudö
SARVSALÖ
SARVISALO
KEJVSALÖ
KEIPSALO
MALMSBY
Sandö
Bästö
HÄRPE
HÄRKÄPÄÄ
HERMANS
KABBÖLE
VÅTSKÄR
Kattö
Altarskär
SONDARÖ
HORSLÖK
RÖSUND
KILLINGÖ
0 1 2 3 4 5 10 km